

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН

Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни бахшҳои иқтисодии
мактабҳои олии

ТЕХРОН
2001

Тоҷикистон бо тамоми қувва
қудду ҳақд менамояд, ки ҳаиҷун
давлати соҳибистиёр баробари
андӯхтани ишкониати иқтисодию
сиёсии худ дар муносибатҳои
байналмилалӣ мақоми шоиста дошта
бошад.

Имомалӣ Раҳмонов
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

М. ОЙМАХМАДОВ
М. МУРТАЗОЕВ

ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН

Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни бахшҳои иқтисодии
мактабҳои олии

Аз ҷониби Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия гардидааст

НАШРИ ЗАМОН
ТЕХРОН
2001

УДК 339.9(0.75.8)

ББК

0-11

Тақриздиҳандагон: Ақобиров З., номзади илмҳои иқтисод,
дотсент, декани факултети "Иқтисодиёти ҷаҳон ва ҳуқуқ"-и
Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон,
Раҷабов К., доктори илмҳои иқтисод

Мухаррири масъул: Қосимов У.С.

Мухаррир: Ҳайдаршоева Г.М.

Дар китоб назария ва амалияи иқтисодиёти ҷаҳон,
таснифот ва паҳлуҳои зиёди иқтисодиёти ҷаҳон таҳлилу
арзёбӣ гардида, ба робитаҳои иқтисодии Тоҷикистон бо дигар
давлатҳои ҷаҳон ва соҳмонҳои байналмилалӣ эътибори махсус
дода шудааст.

Ин китоб барои донишҷӯёни мактабҳои олии,
мутахассисону соҳибкорон, доираи васеи хонандагоне пешбинӣ
гардидааст, ки ба масъалаҳои иқтисодиёти ҷаҳон ва фаолияти
иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон мароқдоранд.

Иқтисодиёти ҷаҳон.

Муаллифон: Оймаҳмадов М., номзади илмҳои иқтисод.

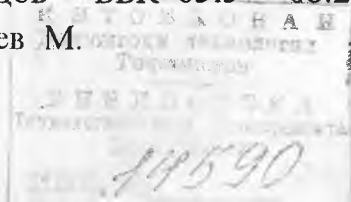
Муртазоев М.

Тоҳрон, с. 2001, 802 саҳ.

ISBN 5-89855-202-3

©-М. Оймаҳмадов - ББК 65.5 - 08.2001

Муртазоев М.

ПЕШГУФТОР

Барои ба чоп омода намудани китоби "Иқтисодиёти ҷаҳон", ки муваффақияти давлати ҷавони тоҷиконро бори аввал дар арсаи байналмилалӣ муайян менамояд, моро суҳанони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Э.Ш. Раҳмонов водор намуданд. Имрӯзҳо бо шинохта шудани Тоҷикистон дар арсаи байналмилалӣ "Масъалаи таълиму тарбия аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Зеро эҳтиром гузоштан ба ин ҳама муқаддасот аз донишдони онҳо шурӯъ мешавад. Ба ин хотир мо бояд тамоми низоми таълиму тарбияро дар мамлакат бо назардошти ниёзҳои истиқлолияти давлат, самтҳои пешрафти ҷомеа, арзишҳои маънавияю ахлоқии халқамон дар пайвастагӣ бо арзишҳои умумибашарӣ таҷдиди назар кунем.

Мутаассифона, ҷараёни ислоҳот дар ин соҳа моро қаноатманд карда наметавонад. Шаклу усулҳои таълим, моҳияту мӯҳтавои он ҳанӯз қомилан аз ҷаҳорҷӯбаи идеологияи пешина раҳо наёфтааст. Бисёр китобу дастурҳои таълимӣ ё умуман бетағйир мондаанд, ё рӯякию зоҳирӣ ба шароити имрӯза мувофиқ карда шудаанд, ки ба рӯҳи миллӣ ва ҷаҳонбинии таърихӣ халқамон созгор нестанд"¹.

Дар давраи истиқлолият бояд китобҳои дарсӣ ва воситаҳои дигари таълимие ба вучуд оварда шаванд, ки ҷавобгӯи талаботи замони нав бошанд.

Яъне мазмуну мундариҷаи онҳо бояд баёнғари ҳувияти миллӣ, инъикоскунандаи анъанаҳои таърихӣ ва талқинкунандаи ғояҳои давлати соҳибистиклол, демократӣ, дунявӣ ва ягонаи Тоҷикистон бошанд.

Тоҷикистони соҳибистиклол имсол 10-солагии худро ҷашн гирифт. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов дар Рӯзи ҷашни истиқлолияти давлатии ҷумҳурӣ чунин иброз намуд: "Иди 10-

¹ Э.Раҳмонов. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе, "Ирфон", 1997, саҳ.47-48

солагии истиқлолияти навини Тоҷикистон, иди дар арсаи ҷаҳонӣ ҳамчун соҳиби давлати комилҳуқуқ шинохта шудани қадимтарин миллати Осиёи Марказӣ - тоҷикон, иди барқароршавии адолати таърихӣ дар сарнавишти миллати куҳанбунёди мо мебошад, ки бо вучуди анъанавӣ деринаи давлату давлатдорӣ хеш бори дигар дар интиҳои асри XX истиқлолияти воқеиро соҳиб шудааст."

Дар тӯли ин солҳо кишвари мо ба сӯи ҳамгирӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ қадамҳои устувор мегузорад. Тоҷикистон дар натиҷаи ҳамгирӣ ва ҳамкориҳои гуногунсоҳаи иқтисодӣ бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, давлатҳои мутараққии ҷаҳон ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардида, пешрафти иқтисодиётро дар тамоми соҳаҳо таъмин карда истодааст. То имрӯз истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро 128 кишвари олам ба расмӣ таъин кардааст. Аз он ҷумла 98 кишвар бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор карда, 44 давлат сафирони муқим ва ғайримуқими худро ба Тоҷикистон таъин намудаанд.

Ба ақидаи мо, ҳаматарафа омӯхтан ва донистани иқтисодиёти ҷаҳонӣ муосир ва саҳми Тоҷикистон дар рушду такомули робитаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва умумибашарӣ бениҳоят судманд буда, зарурати ҳаётӣ дорад.

Китоб аз 17 боби аз ҷиҳати мантиқӣ бо ҳам алоқаманд иборат мебошад. Дар таълифи китоб аз сарчашмаҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба кадри зарурат истифода шудааст.

Дар китоб дар баробари шарҳи муҳимтарин проблемаҳои иқтисодиёти ҷаҳон, давлатҳои мухталифи он, ки моделҳои гуногуни иқтисод, аз ҷумла низомии муносибатҳои бозориро ба роҳ мондаанд, паҳлӯҳои зиёди иқтисодиёти ҷаҳонӣ муосир таҳлилу арзёбӣ гардида, мавқеъ ва нақши Тоҷикистони соҳибистиқлол дар вусъатбахшии муносибатҳои бозорӣ, ташаккул ва инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба тарзи возеҳу равшан, соддаю раван ба бо далелу мисолҳои мушаххас нишон дода шудааст.

Дар бобҳои аввали китоб мафҳум, маъно ва категорияҳои иқтисодиёти ҷаҳон, марҳилаҳои таърихӣ ташаккул ва инкишофи

иктисодиёти ҷаҳон, назарияҳои иқтисодӣ ва концепсияҳои навтарин оид ба муносибатҳои иқтисодии ҷаҳони муосир муфассал шарҳ дода шудаанд.

Бобҳои дигари китоб ба проблемаҳои зарурати вусъати ҳамгироии иқтисодӣ - шартҳои муҳими тараққиёти устувори иқтисодиёти давлатҳои мухталифи ҷаҳон дахл намуда, моҳият ва мазмунҳои масъалаҳои басо муҳимро, ба монанди сабабҳои пайдоиш ва зуҳуроти ҳамгироии иқтисодӣ, зинаҳои таърихӣ ташаккули он, хусусиятҳои ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Европа, Қитъаи Америка, Созишномаи НАФТА, давлатҳои қитъаи Африка, Осиё, давлатҳои Араб, Шарқи Наздик, хусусан давлати бузурги Хитой, Ҳиндустон, Покистон, Эрон ва кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, таснифоти нави давлатҳои дунё, иқтисодии иқтисодии ҷаҳон, аз он ҷумла Тоҷикистон, робитаҳои иқтисодию тичоратии ташаккули Тоҷикистон бо ин гурӯҳи кишварҳои дунё ва дурнамои ин робитаҳоро шарҳ медиҳанд.

Дар китоб барои шинос шудан ба моҳияти бунёди бозори умумии давлатҳои ҷаҳон, бунёди созишҳои нави ҳамгироӣ (Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ, Форуми Шанхай), хусусиятҳои ҳосии давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба инкишоф, созишҳои байналмилалӣ молиявӣ ҷаҳон ва ҳамкориҳои онҳо бо Тоҷикистон таваҷҷӯҳи зиёд зоҳир шудааст, ки ин масъалаҳо ҳоло дар аксар маврид дар китобҳои мавҷуда инъикос наёфтаанд.

Ҳамзамон дар китоб, дар бахши махсус, ба проблемаҳои раванди дигаргунсозии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба сатҳи иқтисодию иҷтимоӣ ва соҳи Тоҷикистон дар роҳи вусъат бахшидан ба робитаҳои судмандии иқтисодии хориҷӣ бо давлатҳои ҷаҳон таваҷҷӯҳ дода шудааст, ки аз аҳамият ҳолӣ нест.

Вазифаи асосии ин китоб, хонандаро ба системаи иқтисодиёти ҷаҳон ва мавқеи Тоҷикистон дар он, проблемаҳои муҳиму ҳалталаби он шинос кардан, онҳоро бо донишҳои нав мусаллаҳ намудан аст, ки албатта аҳамияти зиёди назариявӣ ва амалӣ дорад.

БОБИ I. ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН ВА МАЧМУИ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБИ ОН

Хонандагони азиз! Солҳои аввали таҳсил дар тамоми донишқадаҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзгорон дар факултетҳои гуногун ба фарзандони миллат иқтисодиёти соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқамонро дар тӯли 74 соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ ва даҳ соли Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол меомӯзонанд. Мақсад аз он аст, ки омӯзиши иқтисодиёти соҳаҳои алоҳида оғиста-оғиста ҷаҳонбинии насли имрӯзаро васеъ намуда, талаботи онҳоро барои омӯхтани иқтисодиёти давлатҳои ҳамсоя ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти ҷаҳон афзун менамояд. Ин умуман мақсаду мароми инсон аст ва ҳар як фарди миллати тоҷикро ба он водор менамояд, ки таърихи ташаккули иқтисодиёти ҷаҳонро омӯхта, аз дастовардҳои мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон огоҳ шуда, кӯшиш ба ҳарч диҳад, ки саҳми худро дар бунёд ва равангу ривож ёфтани иқтисодиёти ватани худ гузорад.

Инак, мо ба омӯзиши фанни махсусе, ки дар бунёди он олимони бузурги ҷаҳон (А. Смит, Д. Рикардо, В. Леонтев, Д. Кейнс, А. Маршалл, Ҷ.Б.Кларк, П. Самуэлсон, Ҷ. Гэлбрейт, А.М.Румянцев, Г.А. Абалкин, Г.А. Арбатов, О.Г. Богомолов, С.С. Шаталин, А.С. Булатов ва ғайра) аз нимаи дууми асри XIX сар карда, то даврони мо саҳми босазои худро гузоштаанд, шурӯъ менамоем.

§1.1. Мафҳум, маҳият ва категорияҳои иқтисодиёти ҷаҳон

С Иқтисодиёти ҷаҳон гуфта, мо пеш аз ҳама, маҷмӯи муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣи кулли давлатҳои ҷаҳонро дар назар дорем, ки дар натиҷаи робитаҳои дучониба ва бисёрҷониба онҳо бо мурури замон ба якдигар наздик шуда, ба тараққиёти иқтисоди ҷаҳони имрӯза мусоидат намудаанд.

Мафҳуми иқтисодиёти ҷаҳонро олимони имрӯзаи машҳури иқтисодшинос бо тарзи худ шарҳ медиҳанд. Масалан, доктори

илмҳои иқтисод, профессор А.С. Булатов дар китоби худ "Иқтисодиёти ҷаҳон" мафҳуми иқтисодиёти ҷаҳонро бо ду тарз - васеъ ва фишурда шарҳ медиҳад. Дар мафҳуми васеи иқтисодиёти ҷаҳон А.С. Булатов маҷмӯи иқтисодиёти миллии давлатҳои ҷаҳон ва дар мафҳуми фишурда бошад, соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллии давлатҳои ҷаҳонро, ки дар муносибатҳои иқтисодии байнидавлатӣ (ҷаҳонӣ) иштирок менамоянд, ифода намудааст. Ин ду тарзи ифодаи иқтисодиёти ҷаҳон содда, вале дар асл мазмунӣ хеле чуқури илмӣ ва дурбинона доранд.

Таҳлилҳои мураккаби солҳои охир аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид (СММ), Бонки ҷаҳонӣ ва созмонҳои дигари иқтисодии ҷаҳонӣ, ба монанди Ташкилоти Умумиҷаҳонии Савдо (ТУС), Ҳазинаи Байналмилалии Асёр (ХБА) ва Конференсияи СММ оид ба Савдо ва Тараққиёт (ЮНКТАД) доирнамуда дар ҳақиқат нишон доданд, ки бо вучуди пешрафти бузурги илмӣю техникӣ дар рӯзҳои аввали асри XXI аксарияти давлатҳои дунё дар муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ (яъне бозори ҷаҳонӣ) бо номгӯи хеле маҳдуди мол ва ашёи хом ва ё таҷҳизоти техникӣ истеҳсоли худ иштирок менамоянду халос, ки ин дар асл тасдиқи назарияи фишурда будани иқтисодиёти ҷаҳонро баръало нишон медиҳад. Аммо бо пешрафти илмӣю техникӣ ҷаҳон ҳаҷм ва номгӯи молҳои истеҳсоли давлатҳои алоҳида зиёд шуда, аз як тараф, боиси сол аз сол ба бозори ҷаҳонӣ ворид шудани онҳо ва аз тарафи дигар, авҷгирии махсусгардонии истеҳсолот, вобастагии истеҳсолоти давлатҳои алоҳида аз иқтисодиёти ҷаҳонӣ мегардад.

Аз ғуфтаҳои боло аён мегардад, ки иқтисодиёти ҷаҳон сохтори мураккабе буда, бо ҳаракати сол аз сол вусъатгирандаи мол, ҳадамот ва захираҳои иқтисодӣ давлатҳои алоҳидаи ҷаҳонро бо ҳам пайваست намуда, муносибатҳои нави иқтисодии байналмилалиро дар шакли зерин пешкаш менамояд:

- тичорати байналмилалии мол ва ҳадамот;
- ҳаракати байналмилалии сармоя;
- ҳаракати байналмилалии қувваи корӣ;
- таҳвили байналмилалии технология;
- муносибатҳои ҳисобию асёрӣ.

Мо бояд хуб дарк намоем, ки дар байни муносибатҳои нави дар боло зикргардида тичорати байналҳалқии мол ва хизматрасонӣ (хадамот) дар робитаҳои байналмилалӣ мавқеи хосае доранд. Танҳо дар асоси дуруст ба роҳ мондани онҳо дар ҷаҳон муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ дар шакли робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва робитаҳои хоҷагии ҷаҳонӣ бо давлатҳои алоҳидаи дунё, шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии давлатҳои гуногун муносибатҳои иқтисодӣ барқарор менамоянд.

Бояд ёдовар шавем, ки дар бисёр ҳолатҳо вобаста ба матн ва мавқеи сӯҳбат ба ҷои иқтисодиёти ҷаҳон истилоҳоти "хоҷагии ҷаҳонӣ", "хоҷагии умумиҷаҳонӣ"-ро низ истифода мекунанд, ки маънои иқтисодиёти ҷаҳонро ифода менамоянд. Омилҳои истехсолот бошанд, дар бисёр ҳолатҳо дар шакли ҳаракати байналҳалқии сармоя, муҳоҷирати қувваи корӣ ва тичорати байналмилалӣ нерӯи зехнӣ (тарзи нави фуруши дар ҷаҳон бароҳмондашудаи технология) аз як давлат ба давлати дигар ҳаракат намуда, дар охир дар маҷмӯи ҳаҷми тичорати байналҳалқии мол ва хизматрасонӣ ба қайд гирифта мешаванд. Аммо бо вучуди пешрафти муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ бақайдгирии бисёре аз омилҳои пешрафти иқтисодиёти ҷаҳон то имрӯз ба роҳ монда нашудааст. Масалан, то имрӯз қудрати соҳибкорӣ доштан (соҳибкор, таҷрибаи соҳибкорӣ) аз як минтақа ба минтақаи дигар танҳо якҷоя бо омилҳои истехсоли дар боло зикргардида ҳаракат намуда, дар алоҳидагӣ ҳамчун шакли махсуси муносибати иқтисодии байналҳалқӣ ба қайд гирифта намешавад.

Бо авҷгирии муносибатҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои ҷаҳон даҳсолаҳои охири асри XX муносибатҳои ҳисобию асъории байналҳалқӣ дар хоҷагии ҷаҳонӣ бо вучуди аз тичорати байналмилалӣ мол ва хизматрасонӣ вобастагӣ доштани мавқеи мустиқил ва хосаеро ишғол менамояд.

Дар баробари пешрафти илмӣ-техникӣ, авҷгирии махсусгардонии истехсолот ва дар ин асос босуръат афзоиш ёфтани тичорати (савдои) байналҳалқӣ барои нақши махсус пайдо намудани муносибатҳои ҳисобию асъории байналҳалқӣ, пайдоиши корпоратсияҳои азими трансмиллӣ низ мусоидат намудааст.

Ширкатҳои бузурги махсусгардонидашудае, ки дар ҳудуди давлатҳои алоҳида фаъолият мекарданд, даҳсолаҳои охири асри XX бо суръати баланд бо ширкатҳои мушобеҳи худ муттаҳид шуда, корпоратсияҳои бузургро бунёд намуданд. Фаъолияти бештари онҳо аз ҳудуди як давлат берун баромада, дар муддати кӯтоҳ соҳаҳои тичорат, истехсолот ва молияи тамоми ҷаҳонро фаро гирифт.

Сиёсати пешгирифтаи корпоратсияҳои азими трансмиллиро як давра бинобар ба зиммаи худ гирифтани ҳалли тамоми масъалаҳои иқтисодӣ роҳбарияти давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон пурра дастгирӣ намуда, ба пешрафт ва вусъатёбии фаъолияти онҳо кӯмак мерасониданд.

Ҳамин тариқ, дар як марҳилаи кӯтоҳ корпоратсияҳои трансмиллӣ ба яке аз қисматҳои асосии механизми хоҷагии ҷаҳонӣ табдил ёфтанд, ки мо дар бораи онҳо дар баҳши алоҳида ба Шумо иттилооти муфассал медиҳем.

Дар нимаи дуюми асри XX бо авҷгирии ҳарчи бештари муносибатҳои нави истехсолӣ чараёни ҳамгироии давлатҳои алоҳидаи дунё масъалаи танзими муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣи кулли давлатҳои ҷаҳонро ба миён овард. Масъалаҳое пайдо шуданд, ки давлатҳои алоҳидаи дунё дар алоҳидагӣ дигар аз ӯҳдаи ҳалли онҳо баромада наметавонистанд. Бинобар ин бо иштироки фаъоли давлатҳои ҷаҳон вобаста ба ҳалли ин масъалаҳо охиста-оҳиста созмонҳои байналмилалӣи иқтисодӣ, ба монанди ташкилотҳои назди Созмони Милали Муттаҳид, Ташкилоти Ҳамкории Иқтисодӣ ва Тараққиёт (ОЭСР), Ташкилоти Умумиҷаҳонӣи Савдо (ТУС/ВТО), ЮНКТАД, Ташкилоти байналмилалӣи гумрук (МТО), Палатаи Савдои Байналмилалӣ (ПСБ/МТП), Хазинаяи Байналмилалӣи Асдор (ХБА/МВФ), Бонки умумиҷаҳонӣ (БУ/МБРР), Бонки Ҳисоббаробаркунии Байналмилалӣ (БҲБ/БМР), Бонки Европои Таҷдид ва Рушд (БЕТР/ЕБРР) бунёд карда шуданд, ки фаъолияти ҳар кадоме аз ин созмонҳо дар алоҳидагӣ барои ҳалли проблемаҳои глобалӣи асри XX равона гардида буд.

Фаъолияти онҳо ҳар сол бо иштироки намоёндагони тамоми давлатҳои аъзо ҷамъбаст карда шуда, вобаста ба дараҷаи таъмини

пешрафти иқтисодиёт давлатҳо ба ин ва ё он гурӯҳҳои алоҳида дохил карда, ба онҳо ҷиҳати истифода аз имтиёзҳои барои ин гурӯҳ давлатҳо пешбинишуда шароит фароҳам оварда мешавад.

Даҳсолаҳои охири асри XX бо пешрафти техника фаъолияти шӯъбаҳои омории созишҳои дар боло номбаршуда чунон вусъат ёфт, ки онҳо дар маҷмӯъ вобаста ба соҳаи омӯзиши бахши муайяни иқтисодиёти ҷаҳон иттилооти пурраи дақиқи ҳар давлат ва дар маҷмӯъ тамоми дунёро дар рӯзномаҳои худ ҷоп менамоянд.

Масалан:

- Созмони Милали Муттаҳид (СММ) Омори солони ва Бюллетени моҳонаи омории (*Statistical Yearbook*) (*Monthly Bulletin of Statistics*);
- СММ - Омори байналмилалӣ молиявӣ солони (*International Financial Statistics Yearbook*);
- Бонки ҷаҳонӣ - Нишондиҳандаи иҷтимоӣ иқтисодии давлатҳои ҷаҳон (*World Development Indicators*); Атласи Бонки ҷаҳонӣ (*World Bank Atlas*);
- Хазионаи Байналмилалӣ Асҳор (ХБА) - Омори байналмилалӣ молиявӣ (*International Financial Statistics*);
- ТУС - Гузориши солони (*WTO Annual Report*).

Ин наشريҳо комиссияҳои минтақавӣ созишҳои дар боло зикргардида интишор менамоянд, ки дар онҳо иттилоот оид ба ҳар як мамлакат дар муқоиса бо нишондиҳандаҳои умумиҷаҳонӣ оварда мешавад.

Нашриҳои минтақавӣ дорони маълумоти умумӣ ё маълумоти муфассал оид ба ягон соҳаи мушаххас мебошанд. Дар сурате ки, агар нашрия ба проблемаҳои умумии тараққиёти минтақа бахшида шуда бошад, он, ҷун қоида, иттилооти муфассалро оид ба аҳоли ва қувваи қорӣ, рушди соҳаҳои гуногун, истеҳсоли молҳои асосӣ, молия ва сатҳи зиндагиро дар минтақа дар бар мегирад; зимнан маълумот ҳам дар маҷмӯъ дар минтақа ва ҳам оид ба ҳар як кишвар оварда мешавад. Масалан, "Маҷмӯаи ҳарсолаи омории барои кишварҳои Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором (*Statistics Yearbook for Asia and the Pacific*).

Солҳои охир созмонҳои байналмилалӣ зикргардида тавассути намоёндагиҳои худ иттилооти пурраро оид ба Тоҷикистон дар нашрияҳои худ чоп мекунанд. Масалан, Бонки Европои Таҷдид ва Рушд дар нашрияи худ - *Transition Report 2000*, СММ - *Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 2001*, Бонки ҷаҳонӣ - *International Financial Statistics, World Development Report 2000/2001*, Доклад о мировом развитии 1999-2000 (*На пороге XXI века*), *World Development Indicators*, Барномаи тараққиёти СММ - Доклад о развитии человека за 2000 год, ҳамчунин Ҳисоботи ХБА оид ба иқтисодиёти Тоҷикистон.

Аз соли 1992 инҷониб Шӯрои сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ дар маҷмӯаи симоҳои худ "Содружество" иттилооти муфассалро оид ба ҳуҷҷат ва қарорҳои дар сатҳи роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳо қабулшуда ва комёбиҳои бадастовардаи аъзои ин Созмон интишор менамояд. Кумитаи иҷроияи ИДМ аз соли 1995 инҷониб маҷмӯаи худро "Экономика СНГ" интишор менамояд.

Аз соли 1994 Кумитаи иҷроияи Шӯрои байнидавлатии Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ёзбекистон ба наشري маҷмӯаи "Тафсири рушди иҷтимоӣ иқтисодии давлатҳои Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ" шурӯъ намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои бо иттилооти муҳимтарин таъмин намудани сохторҳои давлатию ғайридавлатӣ, соҳибкорон, созмонҳои байналмилалӣ ва аҳли ҷомеа дар солҳои истиқлолият ба наشري маҷмӯаҳои мухталиф оғоз намудааст. Ин маҷмӯаҳоро асосан Агентии давлатии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ("Статистикаи солони Ҷумҳурии Тоҷикистон", "Таджикистан в цифрах", "Таджикистан и страны СНГ", "Финансы Республики Таджикистан", "Промышленность Таджикистана", "Сельское хозяйство Республики Таджикистан", "Внеэкономические связи Республики Таджикистан", "Възъи иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон" ва ғайра), Бонки миллии Тоҷикистон (Ахбори Бонки миллии Тоҷикистон) ва

Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон
"Таможенная статистика внешней торговли Республики
Таджикистан" нашр менамоянд.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки дар тӯли 50 соли охир омӯзиши иқтисодиёти ҷаҳон ҷунон дақиқ ба роҳ монда шудааст, ки таҳти назорати мақомоти омор ва намоёндагӣҳои созмонҳои байналмилалӣ тамоми ҷунбишҳои иқтисодӣ (пешрафт ва ё руқуд) ба қайд гирифта мешаванд.

Аз ин лиҳоз, иқтисодиёти миллии ҳар як кишвар дар ҷаҳони имрӯза аз ҷараёнҳои иқтисодии дар кишварҳои дигар ташаккулёбанда ҷудо амал карда наметавонад. Ҷаҳони имрӯза ин маҷмӯи низомҳои ҷамъиятию сиёсии тамоми кишварҳои дар асоси принсипи қонуниятҳои умумӣ инкишофёбанда мебошад, ки дар ҳар кишвари алоҳида хусусиятҳои хоси худро дорад. Дар соҳаи иқтисодиёт ва муносибатҳои истеҳсолию иқтисодӣ солҳои охир ин низом таҳти мафҳуми иқтисоди муосири байналхалқӣ (ҷаҳонӣ) низ истифода мешавад.

Ташаккули иқтисоди мазкур тамоили қонуниест, ки дар натиҷаи талаботи объективии ҳалли чунин проблемаҳои умдаи тараққиёти ҷамъиятию сиёсӣ аз ҷониби башарият, ба мисли таҳдиди фалокати ядрӣ, ҳифзи тандурустӣ, таҳқиқоти қайҳон ва проблемаи экологӣ ба миён омадааст. Ноил шудан ба натиҷаҳои дилхоҳ дар ин маврид танҳо бо роҳи вусъат бахшидани ҳамкориҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва илмию техникии байни кишварҳо имконпазир аст. Барои давлатҳои ҷавони соҳибистиклол асоси ин тамоилро истиқлолияти рӯзафзун дар соҳаи иқтисодиёт ташкил медиҳад. Дар натиҷаи мунтазам амалӣ шудани истиқлолияти илмӣ ва иқтисодӣ бо роҳи татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, иқтисодиёти давлатҳои мухталиф ба иқтисоди ягонаи ҷаҳонӣ муттаҳид мешавад.

Категорияҳои иқтисодие, ки тамоили мазкур ва равандҳои иҷтимоию иқтисодии марбут ба онҳоро ифода менамоянд, тақсимооти байналхалқии меҳнат, бозори ҷаҳонӣ ва тичорати байналхалқӣ ба ҳисоб мераванд.

Бояд таъкид кард, ки маҳз тақсимои байналхалкии меҳнат асоси муттаҳидкунандаи бунёди низоми муосири иқтисоди ҷаҳонӣ ва мунтазам дар вақти гуногун ба он дохил шудани кишварҳои мухталиф мебошад.

Тавре аз китоби дарсии асосҳои иқтисоди бозорӣ маълум аст, тақсимои меҳнат низоми таърихан муайянгардидаи меҳнати ҷамъиятиест, ки тафрикаи сифату миқдори ҷараёни истеҳсолотро ба мақсади бо камтарин хароҷот ноил шудан ба қонеъ гардондани талабот ба мол (қору ҳадамот) дар назар дорад. Хусусияти ҳоси тақсимои меҳнат на танҳо аз тақсим кардани ҷараёни истеҳсолот дар шакли таҳассус, балки аз муттаҳид сохтани он низ иборат аст. Ин махсусан дар миқёси байналхалқӣ зоҳир мешавад.

Дар таърихи таълимоти иқтисодӣ мафҳуми тақсимои меҳнат аз нигоҳи илмӣ аз назарияи "хароҷоти қиёсии истеҳсолот" ё "афзалиятҳои томи қиёсӣ" ба миён омадааст.

Асоси ин назарияро ақидаи мавҷуд будани фарқият дар шароити истеҳсолоти кишварҳои мухталиф ташкил мекунад. Шароити табиӣю иқлим, хароҷот барои истеҳсоли ин ё он мол (маҳсулнокии меҳнат) дар кишварҳои мухталиф ва муқоисаи онҳо дар нисбати қор боиси он мегардад, ки кишвар молҳои бозоргиро истеҳсол накарда, ба истеҳсоли он молҳои таҳассус пайдо мекунад, ки хароҷоти камтарро талаб мекунад. Тибқи назарияи мазкур ҳар кишвар бояд ба истеҳсоли ҳамон мол (ё молҳои) таҳассус пайдо кунад, ки ин кишвар афзалияти том ё нисбӣ дорад. Маҳз ҳамин молро (молҳои) кишвари мазкур бояд содир намояд.

Адам Смит дар китоби худ "Таҳқиқоти табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо" моҳияти ин назарияи классикиро исбот кардааст.

"... Дар Шотландия парвариши ангур дар гармхонаҳо хеле хуб ба роҳ монда шудааст ва аз ангури дар ин гармхонаҳо парваришёфта тайёр кардани маи хушсифат мумкин аст, ки нисбат ба чунин маи аз хориҷа воридшаванда камаш си баробар қиматтар хоҳад буд, вале агар ба ҷои аз хориҷа харидани ҳамин гуна моли мавриди ниёз ба ягон машғулият сарф кардани си баробар зиёдтар сармоя ва меҳнати саноатии мамлакат қори беҳуда бошад, ба чунин машғулият равона

кардани аз си ё аз сесад як ҳиссаи бештари сармоя ё меҳнати саноатӣ, гарчанд он он қадар тоқатнопазир набошад ҳам, айнан ҳамин гуна кори беҳуда мебошад..."²

Ҳамаи ин чунин маъно дорад, ки тақсимоти байналхалқии меҳнат ифодакунандаи афзалияти қиёсӣ дар хароҷоти истеҳсолот буда, ба кишвари содиркунандаи мол имконият медиҳад, ки:

аввал, аз фарқияти нархи байналхалқӣ ва дохилии маҳсулоту моли (қору ҳадамоти) истеҳсол ва содиршаванда ғоидаи муайян ба даст орад;

сониян, бо сабаби даст кашидан аз истеҳсол ва содироти моли (қору ҳадамоти) мазкур ва дастрас намудани чунин моли арзонтар бо роҳи воридоти он маблағро барои сармоягузорӣ ва хароҷоти дигар сарфа намояд.

Молҳои (қору ҳадамоти) аз кишварҳои мутараққӣ содир ва воридшаванда дар натиҷаи афзалияти қиёсии хароҷоти истеҳсолӣ ва талабот нисбати онҳо ба ташаккули бозори ҷаҳонӣ бо роҳи ташкил ва инкишофи савдои байналхалқӣ сабаб шуданд.

Тамоми робитаҳои истеҳсолию иқтисодӣ дар доираи иқтисодиёти ҷаҳонӣ аз савдои байналхалқӣ оғоз меёбанд, ки маъмулан савдои хориҷӣ номида мешавад.

Савдои байналхалқӣ (ҷаҳонӣ, хориҷӣ) роҳеро аз муомилоти алоҳидаи савдои хориҷӣ то ба барномаҳои калонҳаҷм дар соҳаи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии байни кишварҳо тай намудааст.

Ин роҳ нишон дод, ки бозор ва савдои ҷаҳонӣ ҳамеша аз бозору савдои дохилии ҳар кишвар ташаккул меёбад. Вале бозори ҷаҳонӣ ҳамеша ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодии ин кишварҳо таъсир расонида, марҳилаҳои ташаккули ҳамгироии иқтисодии кишварҳо ба иқтисоди ҷаҳонӣ муайян менамояд.

Бинобар ин фанни иқтисодиёти ҷаҳон ба муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ эътибори махсус зоҳир намуда, омӯзиши онро дар мадди аввал мегузорад.

Муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ аз ғайрияти иқтисодии хориҷии давлатҳои алоҳида вобастагӣ дошта, дар асоси

² Адам Смит "Таҳқиқоти табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо", М; 1962, саҳ.334

принсипҳо ва қонунҳои амалкунанда раванку ривоч меёбанд. Ташаккули шаклҳои бозори фаъолияти хоҷагӣ, мустақилияти иқтисодии худро эълон кардани кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз он ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ ҳамроҳ шудани онҳо имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

Вале барои кор кардан дар доираи қонунҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, муайян намудани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низомии муносибатҳои иқтисодии ҷаҳон ба ҳар узви ҷомеа, хусусан ба донишҷӯёну мутахассисони иқтисодшинос омӯхтани ин қонунҳо зарур аст, то бидонанд, ки чӣ тавр фаъолияти иқтисодии хориҷӣ созмон дода мешавад, аз кадом таҷриба бояд истифода намуд, шарикони хориҷӣ дар фаъолияти хеш чиро дастури амал қарор медиҳанд, чӣ тавр бо онҳо бояд муносибат кард, бидонанд, ки принсипҳои асосии фаъолияти созмонҳои мухталифи байналхалқӣ аз ҷиҳи иборат мебошанд.

Ба ин қабил саволҳо ва дигар саволҳои мушобех назария ва амалияи фаъолияти иқтисоди хориҷӣ, ки самти муҳими илмӣ иқтисодиёти ҷаҳон мебошанд, ҷавоб дода метавонанд.

§1.2. Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ роҳест барои ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳон

Зимнан бояд дар назар дошт, ки ҳадафи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои ҳар кишвари ҷаҳон - ҷорӣ намудани шаклҳои нави робитаҳои байналхалқии иқтисодӣ мебошад.

Онҳо бо густариши таҷрибаи пешқадам алоқаманд буда, таҳаввулотро дар низомии истифодаи захира, мол, қору ҳадамот, қувваи қорӣ ва сармояи мавҷуда дар қаламрави ин ва ё он давлат инъикос менамоянд. Вале ҳадафҳои, ки шарикон дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ доранд, гуногун мебошанд. Агар барои баъзе давлатҳо (бештар кишварҳои мутараққӣ) ҷунин ҳадаф - ноил шудан ба пешсафӣ дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ бошад, барои кишварҳои дигар

(асосан давлатҳои ҷавони соҳибистиклол) рафъи қафомонӣ дар соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Мо аслан аз ҷиҳати усулӣ онро ба асос мегирем, ки фаъолияти иқтисодии хориҷӣ шакли вусъат бахшидани чунин муносибатҳои байналхалқии тичоратӣ иқтисодӣ мебошад, ки ба афзоиши шӯғли аҳоли, зиёд шудани номгӯи маҳсулоти (мол ва қору ҳадамоти) содиротӣ ва воридотӣ, сармоягузориҳои озоди хориҷӣ мусоидат карда, дар натиҷа боиси болоравии сатҳи зиндагии мардум ва пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мегардад. Бинобар ин фаъолияти иқтисодии хориҷӣ роҳи асосии мустақилона ба тичорати (бозори) байналхалқӣ ҳамроҳ шудани давлатҳои ҷавони соҳибистиклол, роҳи ҳамгироӣ ба иқтисоди муносири ҷаҳонӣ мебошад.

Ҳар як илм ва самтҳои ҷудогонаи он, ки даъвои мақоми қисми таркибии илми мазкурро доранд, бояд ба мақоми принципҳои ибтидоӣ асос ёфта бошанд. Дар он сурат онҳоро ба таври методологӣ ҳамчун соҳаи мустақили дониши иқтисодӣ арзёбӣ менамоянд. Ин принципҳо дар навбати худ категорияву қонунҳои танзимкунандаи муносибатҳои истехсолиро (иқтисодиро) дар соҳаи мазкур муайян менамоянд. Омӯзиши илми иқтисод ва самтҳои он бидуни татбиқи принципҳои ибтидоӣ ва муайян намудани категорияву қонунҳои танзимкунандаи он имконнопазир аст.

Принсипу категорияҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дорои шаклҳои хоси муайянкунӣ ва татбиқ мебошанд.

Агар принсипу категорияҳои умуман илми иқтисод ба низоми умумии методологӣ шаклҳои пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа асос ёфта бошанд, дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ онҳо ба вижагии иқтисодиёти давлати соҳибхӯшӣ муайян карда мешаванд, ки дар зарурату дараҷаи имконияти ба бозори хориҷӣ баромадани он ифода меёбад.

Ба принципҳои ибтидоии татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ инҳоро дохил кардан мумкин аст:

- 1. Гузариш аз ҳолати маҳдудии миллӣ ба иқтисоди озоди ба бозори хориҷӣ тамоилдошта*

Дар давраи шӯравӣ иқтисодиёти собиқ ҷумҳуриҳои шӯравӣ асосан ба қонеъ гардонидани талаботи дохилии Иттиҳод ва шарикони лагери сотсиалистӣ, дар навбати аввал кишварҳои аъзои Шӯрои Ҳамкорию Иқтисодӣ (ШҲИ) равона гардида буд. Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳамчун падидаи иҷборӣ арзёбӣ гардида, чунин ҳисобида мешуд, ки таъсири он ба иқтисоди кишвар ҳарчи камтар бошад. Аслан ин чунин маъно дошт, ки иқтисод бояд маҳдуд ва худтаъминкунанда бошад.

Гузариш ба иқтисоди озод дар фаъолияти давлатҳои пас аз давраи шӯравӣ дар он ифода меёбад, ки онҳо субъектҳои мустақили муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ гардида, ҳукуки мустақилона ба бозори хориҷӣ баромаданро доранд. Фаъолияти ин давлатҳо дар асоси принципҳои иқтисодиёти озод маънои эътирофи стандартҳои муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ ва мутобиқи қонунҳои бозори ҷаҳонӣ амал карданро дорад. Аз нуқтаи назари вазифаҳои дохилии давлат иқтисоди озод - ин мунтазам аз монополия (инҳисор) ба мавқеъҳои асосии савдои хориҷӣ даст кашидани давлат, истифодаи шаклҳои ғуногуни соҳибкории муштарак бо шарикони хориҷӣ дар соҳаи содироту воридоти мол (қору ҳадамот) ва фароҳам овардани муҳити мусоиде мебошад, ки ба таври оқилона ба бозори ҷаҳонӣ ворид шуданро таъмин карда, афзоиши маблағгузорию хориҷиро ҳавасманд мегардонад.

2. Баробарию ҳукуки иқтисодии шахсони ҳукукию воқеӣ (резидентҳо ва ғайрирезидентҳо) дар татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ

Ин принцип чунин маъно дорад, ки ҳуди давлат, тамоми ташкилоту корхонаҳо, сарфи назар аз шакли моликиятшон, инчунин шахсони алоҳида мутобиқи оинномаҳо ва муқаррароти ҳукуки субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошанд. Кафолати ҳукуку масъулияти субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бояд бо асноди қонунию меъёрии дар кишвар амалкунанда тасбит шаванд. Дар доираи ин аснод субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳукук доранд навъу шаклҳо ва самтҳои иштирокшонро дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ мустақилона муайян намуда, бо салоҳиди худ

шахсони ҳуқуқӣ ва воқеиро дар асоси шартнома ё ба таври дигар, бар ивази музд ё ройгон ба ҳамкорӣ чалб намоянд. Дар Тоҷикистон чунин ҳуқуқи субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар моддаи 7 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" сабт гардидааст.

3. *Озодии иқтисодии молистеҳсолкунанда ва нархгузориш озод (бозорӣ) ба маҳсулоти истеҳсоли худӣ ва молҳои дигари дар бозорҳои хориҷӣ ва дохилӣ фурӯхташаванда*

Озодии молистеҳсолкунанда дар ҳуқуқи ӯ барои мустақилона муайян намудани ҳаҷму сохтори моли истеҳсоли худӣ, навъу шаклҳои фурӯши маҳсулот, муқаррар намудани нарх ва интиҳоби шарикон ифода меёбад. Озодии иқтисодии молистеҳсолкунанда барои ба таври маъмурӣ, директивӣ муқаррар намудани танҳо нархи молҳои дар соҳаҳои ғайрибозории иқтисодиёт (илм, маориф, муҳофизат, экология ва ғайра) истеҳсолшавандаро раво мебинад. Дар ин ҳолат омили асосии муайян намудани нархи мол талабот ва пешниҳоди он мебошад. Аслан нарх дар навбати худ бевосита ба талабот ва пешниҳод таъсир мерасонад.

Дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ асосан се навъи нархи озод истифода мешавад: шартномавӣ, биржавӣ ва ҷаҳонӣ.

Нархи шартномавӣ - ин нархи молест, ки бо созишномаи (шартномаи, қарордоди) байни харидору фурӯшанда муқаррар карда мешавад. Дар ин ҳолат нарх ҷараёни талабот ва пешниҳоди моли мушаххас, хароҷоти воқеии фурӯшанда ва дараҷаи имкониятҳои харидорро барои пардохти он инъикос менамояд. Бинобар ин нархи шартномавӣ метавонад ба таври сунъӣ баланд ё паст карда шавад.

Нархи биржавӣ - ин нархи молест, ки дар биржаҳои дахлдор вобаста ба хароҷоти воқеии истеҳсолкунандаи мол, конъюнктураи бозор дар лаҳзаи анҷоми хариду фурӯш ба миён меояд. Хусусияти ин навъи нарх дар он аст, ки зимни татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (харидорон) вобаста ба навъи мол, хароҷоти нақлиёту фурӯш ва ғайра пешниҳод карда мешавад.

Нархи ҷаҳонӣ - навъи нархест, ки дар тичорати ҷаҳонӣ истифода гардида, дараҷаи инкишофи тахассуси байналхалқии меҳнат ва ҷараёни нархро дар бозорҳои кишварҳои зиёд ба муддати якчанд сол инъикос менамояд.

Чунин нархҳо асосан хангоми анҷом додани муомилоти ҳаҷман калони содиротию воридотӣ истифода мешаванд.

Принсипҳои ибтидоии мазкур дар баробари омилу шартҳои дигари истеҳсолот ва тичорат моҳияти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, категорияҳо ва муносибати иқтисодии танзимкунандаи ин фаъолиятро муайян менамоянд.

Принсипҳои асосӣ ва тартиби татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Тоҷикистон дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" муайян шудаанд, ки 27 декабри соли 1993 бо қарори №70 Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амал ҷорӣ карда шудааст. Ин Қонун ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳо ва амволи ширкаткунандагони фаъолияти иқтисодии хориҷиро, сарфи назар аз шакли моликиятшон, мутобиқи меъёрҳои эътирофгардидаи ҳуқуқи байналхалқӣ таъмин намуда, барои ҳамгироии иқтисодии ҷаҳонӣ заминаи ҳуқуқӣ бунёд мекунад. Амали қонуни мазкур ба тамоми шаклу навъ ва шароити фаъолият дар соҳаи муносибатҳои байналхалқии иқтисодӣ, аз ҷумла ҳамкории иқтисодӣ ва илмӣ техникаӣ, савдои хориҷӣ ва наздисарҳадӣ, амалиёти сугурта (бима) ва нақлиёт, туризм, тарбия ва бозомӯзии кадрҳо дар хориҷа дахл дорад.

Дар моддаи 1 Қонуни мазкур фаъолияти иқтисодии хориҷӣ чунин шарҳ дода шудааст:

"Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ маҷмӯи амалҳои воқеии мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, фирмаю корхонаҳо, асоссиатсияҳо, ҷамъиятҳои саҳомӣ, консерну корхонаҳои муштарак ва соҳибкоронро, ки минбаъд шахсони ҳуқуқию воқеӣ номида мешаванд, дар бар мегирад ва мақсад аз ин амалҳо барпо намудан ва рушди ҳамкории муфид бо давлатҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқию воқеии онҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ мебошад".

Дар моддаи 3 Қонуни мазкур принципҳои асосие нишон дода шудаанд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ онҳоро дастури амал қарор медиҳад:

- фоидаи мутақобилаи ҳамкориҳои муфид бо ҳама давлатҳо, шахсони воқеии хориҷӣ, ташкилотҳои байналхалқӣ;
- баробарии тарафҳо;
- даҳлат накардан ба қорҳои дохилии шарикони робитаҳои хориҷӣ;
- иҷрои ӯҳдадорихои ҳамдигарие, ки тибқи созишномаҳо бо давлатҳои хориҷӣ, шахсони ҳуқуқию воқеии онҳо ва ташкилотҳои байналхалқӣ ба ӯҳда гирифта шудаанд;
- дигар меъёрҳо ва қоидаҳои шартҳои байналхалқӣ".

Ҳамин тариқ, моҳияти иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар он аст, ки ин фаъолият муносибатҳои байналхалқии истеҳсолию иқтисодӣ ва тиҷоратӣ, мубодилаи ашёи хом ва молу маҳсулот, таҳассусу кооператсияи истеҳсолот, ҳамкориҳои илмӣю техникӣ ва шаклҳои дигари ҳамкориҳои кишварро бо давлатҳои дигар инъикос менамояд.

Моҳият ва принципҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ категорияҳо ва мафҳумҳои иқтисодиеро муайян менамояд, ки дар онҳо муносибатҳои истеҳсолию иқтисодии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ифода мегардад.

Категорияҳои ибтидоии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ субъектҳо, объектҳо ва иштирокчиёни робитаҳои (фаъолияти) иқтисодии хориҷӣ мебошанд.

Субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ - ин ҳуди давлат, мақомоти ваколатдори он, ҳар ташкилоту қорхона ва шахсони ҳуқуқию воқеӣ, сарфи назар аз шакли моликияташон мебошанд, ки амалашон ба ҳамкориҳои байналхалқӣ равона гардидааст.

Объектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ - ин тамоми намудҳои захираҳои дар қулли соҳаю бахшҳои иқтисоди кишвар бунёдгардида, аз ҷумла захираҳои меҳнатӣ, молу ҳадамот, қоғазҳои арзишнок, маҳсулоти илмӣю техникӣ, сармоягузориҳо, сарватҳои маънавӣ ва арзишҳои дигар, ба истиснои он объектҳои мебошанд, ки истифодаи

онҳо дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ тибқи қонунҳои амалкунанда манъ аст.

Иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ - ин субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошанд, ки дар ин фаъолият дар қаламрави кишвар ё хориҷ аз он иштирок карда, мувофиқи тартиби муайяннамудаи қонунгузори кишвар ба сифати иштирокчӣ номнавис шудаанд. Иштирокчӣ аз субъекти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо он фарқ мекунад, ки ҳуқуқи ӯ ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бо тартиби дар кишвар тасдиқшудаи номнависӣ тасбит гардидааст. Ин чунин маъно дорад, ки агар ҳар субъект дорои ҳуқуқи эҳтимолии машғул шудан бо фаъолияти иқтисодии хориҷӣ бошад, пас иштирокчӣ ҳуқуқи воқеию расмӣ анҷоми амалиёти содироту воридот ва содироти такрорӣ (реэкспорт) дар хориҷи кишвар дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷиро Вазорати савдо ва робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, ба қайд гирифта, ба онҳо шаҳодатномаи дахлдор ва варақаи бақайдгирии намунаи муқарраршуда медиҳад. Пас аз бақайдгирии субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ барои анҷоми фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (содирот, воридот; реэкспорти ашёи хом, молу маҳсулот, қору ҳадамот ва намудҳои дигари фаъолияти иқтисодии хориҷӣ) ҳуқуқ пайдо мекунад.

Аз моҳияти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ чунин бармеояд, ки он дар асоси тақсимои байналхалқии меҳнат ба амал бароварда шуда, ба сарфакории меҳнати ҷомеа дар ҷараёни истеҳсол ва мубодилаи маҳсули он дар байни кишварҳои мухталиф равона гардидааст.

Воқеан, фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба таври умум ва аз он ҷумла, мубодилаи байналхалқии мол (қору ҳадамот) аз ҷиҳати иқтисодӣ дар ҳолате мувофиқи мақсад аст, ки агар кишварҳои алоҳида барои истеҳсоли моли худ, ки ба бозори хориҷӣ пешниҳод мешавад, нисбат ба кишварҳои дигар меҳнати камтар сарф кунад. Ин чунин маъно дорад, ки фаъолияти иқтисодии хориҷӣ танҳо дар сурати ташкили дурусти содироту воридот ғоидаовар аст. Натиҷаҳои

содироту воридот дар балансҳои (тавозуни) савдо ва пардохт инъикос меёбанд. Онҳо метавонанд мусбӣ ё манфӣ бошанд.

Воридот (импорт) - барои фурӯш ё истифода ба мақсадҳои дигар аз ҷониби шарикони хориҷӣ ё намоёндагони кишвари қабулкунанда аз хориҷи ин кишвар ворид сохтани мол (қору ҳадамот) мебошад.

Содирот (экспорт) - барои фурӯш ё истифода ба мақсади муайян дар давлати дигар аз ҳудуди кишвар берун бурдани мол (қору ҳадамот) мебошад. Дар ҷараёни содирот бо мақсади фурӯш кишвари содиркунанда бевосита маблағи пулӣ мегирад. Зимнан ин маблағ дар шакли асъори озод бадалшаванда ё асъори кишвари қабулкунанда (воридкунанда) гирифта мешавад, ки метавон барои хариди минбаъдаи моли (қору ҳадамоти) зарурӣ, сарф кард.

Истифодаи моли содиргардида (воридшуда), ки дар мубодилаю иҷораи мол (қору ҳадамот) ифода меёбад, дар илми иқтисод савдои мутақобил номида мешавад.

Шаклҳои асосии ин савдо ҳангоми амалиёти содироту воридот инҳоянд:

Бартер - ин мубодилаи бидуни асъори молҳо (қору ҳадамот) мебошад, ки маъмулан амалиёти мубодилаи мол номида мешавад.

Хариди мутақобил - ин шакли мубодилаи мол (қору ҳадамот) мебошад, ки содиркунанда (воридкунанда) аз ҳисоби маблағи аз фурӯши мол дар кишварҳои дигар бадастовардааш амалӣ мегардонад.

Амалиёт бо ашёи хоми боздеҳ - ин амалиётест, ки бо коркарди ашёи хоми кишвари содиркунанда (воридкунанда) дар низомии қаламрави ғайригумрукӣ ва ҳисобу китоби минбаъда бо ашёи хоми коркардшуда ва маҳсулоти тайёр аз ин ашё алоқаманд аст.

Савдои маҳсулоти кооператсияшаванда - ин шакли тичорати байналхалқӣ мебошад, ки ба тахассус ва кооператсияи истеҳсолот асос ёфта, қисму ҷузъҳои маҳсулоти кооператсияшаванда на барои умуман бозор, балки бо супоришу талаботи техникии фармоишгари мушаххаси кишвари содиркунанда (воридкунанда) тайёр карда мешаванд ва ин амалиёт дорои хусусияти пудратӣ мебошад.

Дар маҷмӯъ маблағи умумии содироту воридоти мол муомилаи савдои хориҷии кишварро ташкил медиҳад.

Ғайр аз содироту воридот инчунин содироти такрории (реэксporti) мол низ ҷой дорад, ки содироти молро аз кишвари воридкуннада ба кишварҳои сеюм нишон дода, мувофиқи тартиби муқарраргардида аз ҷониби ҳар кишвар бо созишномаи (протоколи) дахлдор ва ғайра муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, содирот, воридот, содироти такрорӣ (реэксपोर्ट), баланси (тавозуни) савдо ва пардохт ҳамчунин мафҳумҳои асосие мебошанд, ки муносибатҳои иқтисодии ҷаҳониро ифода менамоянд.

БОБИ II. МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН

Назарияи олимон дар бораи иқтисодиёти ҷаҳон

Дар бобати ташаккули иқтисодиёти ҷаҳон дар байни олимон фикру ақидаҳои гуногун вучуд дорад. Гурӯҳе аз онҳо пайдоиши иқтисодиёти ҷаҳонро аз давраи барқарор гардидани империяи бузурги Рим, ки қисми зиёди ҳудуди давлатҳои он давраро фаро мегирифт, ҳисоб мекунанд. Муносибатҳои иқтисодии ноҳияҳо дар ҳудуди ин империяи бузург чунон дақиқ ва аз нуқтаи назари илмӣ он замон бо ҳам пайванд буданд, ки ба ташаккул ёфтани соҳаҳои нави истеҳсолот ва пуриқтидор гардидани чунин империяи бузург мусоидат намуданд. Меъёрҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузори империяи бузурги Римро, ки дар онҳо ба асосҳои муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ эътибори зиёд дода шудааст, дар замони мо ҳам бисёр давлатҳои ҷаҳон бе ягон иловаи тағйирот истифода мебаранд. Гурӯҳи дигари олимон раванди ташаккул ва инкишофи иқтисоди ҷаҳонро ҳамчун натиҷаи вусъати савдои байналхалқӣ ҳисобида, марҳилаи инкишофи иқтисоди ҷаҳонро бо назарияҳои алоқаманд мекунанд, ки маҳз ба он бахшида шудаанд. Аз ин рӯ, онро ба марҳилаҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

- **ташаккули ибтидоии иқтисодиёти ҷаҳон;**
- **ташаккули назарияҳои классикии иқтисодиёти ҷаҳон;**
- **концепсияи неоклассикии Э. Хекшер ва Б. Олин дар бораи омилҳои истеҳсолот;**
- **назарияҳои навтарин дар бораи роҳҳои идора намудани иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати хориҷӣ;**
- **ташаккули иқтисодиёти муосири ҷаҳон.**

§2.1. Назарияҳои иқтисодӣ ва назарияи савдо

Марҳилаи ташаккули ибтидоии иқтисодиёти ҷаҳон хангоми бартараф шудани парокандагии феодалӣ дар кишварҳои Европа оғоз ёфтааст. Дар ин давра (асрҳои XV-XVI) назарияи меркантилизм (савдогарӣ) дар иқтисодиёти ҷаҳон мақоми бузургро мебозид. Дар асоси тарғиботи ин назария савдои хориҷӣ ва мубодилаи мол дар байни давлатҳо бо мақсади ба даст овардани "пули арзишнок" дар шакли тиллою нуқра равона гардида буд. Кишварҳои Европа барои харчи тезтар амалӣ шудани ин назария бар зидди маҳалгароии феодалҳои алоҳида баромад карда, бо кӯмаки артишу нерӯҳои баҳрии пуркуват бунёди ҳокимияти мутамарказро таъмин намуда, назорати савдои хориҷиро дар муҳлатҳои хеле кӯтоҳ пурра ба роҳ монда тавонистанд.

Назарияи иқтисодӣ ва назарияи савдо дар он давра амалкунандаи меркантилизм фикру зикри буржуазии навбунёдиро ифода намуда, боигарии давлатро на дар истехсолот, балки танҳо дар муомилоти мол мебинанд. Мувофиқи ақидаи меркантилистон Томас Мун, (1571-1641), Чарлз Давенант (1656-1714), Жан Баптист Колберт (1619-1683), Сэр Уилям Петти (1623-1687) савдои хориҷӣ бештар бояд барои харчи зиёдтар ба даст даровардани тилло равона карда шавад, зеро муомилоти савдои оддӣ (иваз намудани як нави мол бо моли дигар) доимо аз як тараф боиси фоида ба даст овардани як қас ва бой додани шахси дигаре мегардад. Мувофиқи ақидаи меркантилистон афзудани захираҳои тиллою нуқра дар хазинаҳои давлатӣ асоси раванку ривож ёфтани миллат ба шумор меравад. Барои татбиқи амалии ин фикрҳо онҳо қорӣ кардани даҳолати давлатӣ ба савдои хориҷиро пешниҳод намуда, ба роҳ мондани савдои ҳавасмандгардонии содироти молҳои истехсоли ватанӣ ва маҳдуд намудани воридоти молҳои хориҷиро бо роҳҳои баланд бардоштани бочу хироҷ талаб мекарданд. Меркантилистон асоси тараққиёти саноати маҳаллӣ, зиёд шудани қои қор ва афзоиш ёфтани даромаднокиро дар доҳили мамлакат дар васеъ гардонидани доираи маҳдудиятҳо ва баланд бардоштани бочу хироҷ ба молҳои

воридшаванда медиданд. Ба ақидаи худ онҳо ҳамаро бовар мекунонданд, ки аз воридоти молҳои истеъмолии мамлакатҳои дигар тамоман даст кашанд, зеро воридот сабаби асосии камшавии боигарии давлат мегардад. Аз тарафи дигар, онҳо чунин пешбинӣ мекунанд, ки дар ҳолати бад шудани муносибатҳои тичоратӣ ва ё сар задани ҷангҳо қатъи шудани воридоти чунин молҳо вазъи мамлакатро метавонанд хатарнок гардонад. Дар баробари ин давлатҳои пуркудрати он давра, ба мисли Англия, Франция ва Испания ин назарияро асоснок намуда, дар бештари мамлакатҳои забткардаи худ ворид намудани танҳо молҳои саноатии истеҳсоли худро ба роҳ монда буданд, ки ин сиёсат дар давраи ташаккули ибтидоии иқтисодиёти ҷаҳон ба тараққиёти истеҳсолоти сармоядорӣ наваташкилёфта муҳолифат менамуд.

Сиёсати ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои яктарафа ва истифодаи сармояи танҳои тоҷиронро ба назар гирифта, олимон хоҷагии ҷаҳонӣ ин марҳиларо марҳилаи маҳдуди иқтисодӣ номиданд.

§2.2. Ташаккули назарияҳои классикӣ иқтисодиёти ҷаҳон

Дар ин марҳила (асри XVI-XVII) иқтисоди ҷаҳонӣ таҳти таъсири ғайболонаи ҳаракати сармояи савдо дар аксари кишварҳо мустаҳкам гардида, сармояи саноатӣ ба миёномада ташаккул меёфт. Савдои хориҷӣ дар ин давра бо роҳи афзун гардонидани миқдори номгуӣ молҳои содиротию воридотӣ аз кишварҳои мухталиф шаклҳои мутамаддинтареро касб намуд.

Дар охири асри XVII як қатор иқтисодчиёни англис, ба монанди Адам Смит (1723-1790) ва Давид Рикардо (1772-1823) рафти тараққиёти иқтисоди ҷаҳонро ба назар гирифта, назарияи "савдои озод"-ро (фритрейдерҳо) кашф намуданд, ки мувофиқи он асоси боигарии ҳар як миллат ва халқиятҳо дар дуруст ба роҳ мондани тақсмоти байналхалқӣ меҳнат медиданд.

Дар яке аз тадқиқотҳои илмӣ худ бо номи "Таҳқиқоти табиат ва сабабҳои боигарии халқҳо" А.Смит ба хулосае омадаст, ки асоси боигарии миллатҳо ва халқҳо дуруст ба роҳ мондани тақсмоти

меҳнат ба вучуд меоварад. Мувофиқи ақидаи онҳо ба ҳамаи давлатҳои ҷаҳон имтиёзҳои тиҷорати озодро муҳайё намудан лозим аст, ки дар асоси он чи шахсони алоҳида ва чи намоёндагони давлати озодона тиҷорат кунанд.

Мувофиқи ин назария сари вақт даст кашидан аз бароҳмони тақсимои моле, ки дар бозори ҷаҳонӣ рақобат карда наметавонад, боиси истифодаи манфиатноки сармоя дар дигар соҳаҳои хоҷагии халқи ин мамлакат ва баландшавии ҳаҷми истеҳсоли молҳои серталаб мегардад.

Дар натиҷаи тадқиқотҳои бисёрсола, олимони дар боло зикргардида ба чунин хулосае омаданд, ки мамлакатҳое, ки бештар ва ғаёлотар дар тақсимои байналхалқии меҳнат иштирок намуда, соҳаҳои саноатии худро барои истеҳсоли молҳои серталаботи бозори ҷаҳонӣ равона мекунанд, нафъи зиёдтар гирифта метавонанд. Аз ин чунин хулоса бармеояд, ки роҳбарияти ҳар як давлат пеш аз иштирок дар бозори ҷаҳонӣ бояд захираҳои табиӣи мамлакатаи худ, вазъи соҳаҳои саноат ва кишоварзиро омӯхта, иқтидори истеҳсолии онҳоро муайян намояд ва аз ҷамъи онҳо ба соҳаҳое эътибор диҳад, ки махсусгардонии онҳо харҷи калонро талаб накунад ва маҳсулоти истеҳсолкардаи онҳо дар бозори ҷаҳонӣ харидорони зиёдеро пайдо намояд.

Назарияи "Тиҷорати озод"-и Адам Смит дар асл пурра бар ҳилофи ақидаҳои меркантилистӣ навишта шуда буд. Дар хулосаи китоби худ Адам Смит баланд шудани дараҷаи неқӯаҳволии миллатро на дар натиҷаи воридоти миқдори зиёли тилло ва металлҳои қиматбаҳо, балки дар дуруст ба роҳ мондани тақсимои байналхалқии меҳнат ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣе, ки ин мамлакат нисбат ба дигарон *бартариӣ мутлақ* дорад, меид.

Роҳбарони давлатҳои навбунёди ҷамъияти капиталистӣ ин назарияро ба эътибор гирифта, мувофиқи шароити мамлакатҳои худ оҳиста-оҳиста онро дар амал татбиқ менамуданд. Англия соҳаи ғӯсфандпарварӣ, ресандагӣ ва истеҳсоли матоъҳои пашминро ба роҳ монда, дар мадди аввал саноати сабукро тараққӣ дод. Баъд аз ба роҳ мондани саноати сабук оҳиста-оҳиста ба соҳаи саноати вазнин

эътибор дода, тараққиёти онро дар давраҳои хеле кӯтоҳ таъмин намуд. Аввалин дастгоҳи бугие, ки асоси маҳсулоти саноати вазнини Англия ба шумор мерафт, тараққиёти соҳаҳои гуногуни ин мамлакатро хеле тезонд.

Нидерландия дар ин давра шароити мамлакати худро ба эътибор гирифта, қудрату тавоноии мамлакатро барои киштисозӣ равона намуд. Дар он замон киштиҳои истеҳсоли голландӣ хизмати тоҷирони бисёр мамлакатҳои ҷаҳонро ба ҷо оварда, ба давлати худ даромади калон меоварданд.

Франсия дар баробари тараққӣ додани саноати вазнини мамлакат ба соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоли шароб ва атриёт эътибори калон меод. Чунин мисолҳо бешуморанд.

Махсусгардонии соҳаҳои саноати мамлакатҳои алоҳида дар асоси шарту шароити ин мамлакатҳо ба тараққӣ ёфтани соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ ва баланд бардоштани сифати мол ва маҳсулот оварда расонид, ки он оҳиста-оҳиста ба равангу ривож ёфтани тичорати байналмилалӣ мусоидат намуд.

Истифодаи дурусти бартарии мутлақи мамлакатҳои алоҳида дар бароҳмонии истеҳсолоти молҳои серталабот дар бозори ҷаҳонӣ, аз як тараф, боиси баланд шудани дараҷаи зиндагӣ ва неқӯаҳволии миллатҳои ҷаҳон, аз тарафи дигар бошад, ба рақобати дохилисоҳавӣ суръат мебахшад. Аз ин нуқтаи назар Адам Смит пешниҳод менамояд, ки барои пурра амалӣ шудани принсипи "тиҷорати озод" дар робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ даҳолати давлатро, ба истиснои масъалаҳои беҳатарӣ ва мудофиавии мамлакат пурра бардоштан лозим аст.

Давид Рикардо омӯзиши назарияи "тиҷорати озод"-ро давом дода, исбот намуд, ки бартарии мутлақи моле, ки А.Смит дар тичорати байналмилалӣ муайян намудааст, танҳо як тарафи масъала аст. Гап дар сари он аст, мегуфт Д. Рикардо, ки дар бозори ҷаҳонӣ аз ширкат дар муомилоти мол ҳатто он мамлакатҳое, ки дараҷаи баланди хароҷоти истеҳсолӣ надоранд, бурд мекунанд.

Дар натиҷаи иштирок дар муомилоти молии бозори ҷаҳонӣ, ки дар ҷараёни он як намуди моли истеҳсоли худӣ ба намуди моли

лозимии мамлакати дигар иваз карда мешавад, нафъу фоидаи дутарафа дорад.

Д. Рикардо ин масъаларо дар мисоли иваз намудани шаробу қолине, ки ҳам дар Англия ва ҳам дар Португалия истеҳсол мешавад, ба хонанда пешкаш менамояд.

Миқдори воҳиди хароҷоте, ки барои истеҳсоли 1 қолину 1 декалитр шароб сарф карда мешавад:

	қолин (1 дона)	шароб (1 декалитр)
Португалия	90	80
Англия	100	120

Аз ин мисол дида мешавад, ки Португалия дар истеҳсоли ҳар ду намуди молҳои дар боло зикршуда нисбат ба Англия бартарии мутлақ доштааст. Дар ин мамлакат ҳам қолин ва ҳам шароб бо харчи кам ва нисбатан арзон истеҳсол карда мешавад.

Аммо чи тавре ки Д. Рикардо қайд мекунад, барои Португалия бо сабабҳои бартарии истеҳсоли шароб аз истеҳсоли қолин бештар фуруши шароб фоидаовар аст. Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки аз тиҷорати хориҷӣ Англия ҳам бурд мекунад. Баъд аз муомилоти аввал Англия ба хулосае меояд, ки ба ҷои истеҳсоли ду намуди мол (яъне, шароб ва қолин) бештар ба истеҳсоли қолин эътибори калон дода, дар натиҷаи хусусигардонии истеҳсоли он арзиши аслии қолинҳоро паст намуда, дар оянда фоидаи бештаре гирад.

Дар баробари ин ҳосилнокии баланди меҳнат дар соҳаи истеҳсолоти махсусгардонидашуда боиси арзон шудани арзиши аслии молҳои истеъмоли гардид. Оҳиста-оҳиста дар ҷаҳон чунин шароит пайдо шуд, ки бисёри давлатҳои дар қаламрави худ аз ба роҳ мондани истеҳсолоти молҳои истеъмоли даст қашида, ворид намудани онҳоро афзалтар медонистанд. Зеро ба роҳ мондани истеҳсоли чунин молҳо харчи зиёдеро барои харидани дастгоҳҳо, маводи аввала, сохтмони иншоотҳо, тайёр намудани мутахассисон ва бар замми он давраи муайяни ҳаётиро ҷиҳати баланд бардоштани сифати маҳсулот талаб мекунад.

Чунин муносибатҳои иқтисодиро ба назар гирифта Давид Рикардо барои дақиқтар омӯхтани сабабҳои ба даст овардани

фоиданокии муомилоти байналмилалӣ, қонуни муайян кардани бартариҳои молҳоро бо роҳи муқоиса кашф намудааст.

Дар асоси ин қонун бояд ҳар мамлакат фикру зикри худро ба истехсоли ҳамон моле равона кунад, ки аз фурӯши он фоидаи нисбатан зиёдтареро (як дараҷа зиёдро) ба даст оварда, онро дар бозори ҷаҳонӣ ба молҳои лозимӣ иваз намояд.

Таҳлили чуқури гуфтаҳои боло маънои онро надорад, ки дар натиҷаи муомилоти мол фурӯшанда бурд намуда, харидор мебохтааст, баръакс тичорат барои ҳар ду тараф ҳам фоиданок буда, мақсадҳои дар пеш гузоштаи фурӯшанда ва харидорро амалӣ мегардонад.

Аз тарафи дигар, фоидаи нисбатан зиёдтаре, ки мо аз истехсоли ин мол нисбат ба чунин моле, ки дар дигар давлат истехсол шудааст, ба даст овардем, шаҳодат медиҳад, ки истехсоли ин мол нисбат ба моли дигар давлатҳо фоидаовар будааст. Инак, фоидаи бадстовардашударо дар бозори ҷаҳонӣ то имрӯз ҳамчун асоси муайянкунандаи сохтори таркибии муомилоти мол истифода мебаранд.

Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки А.Смит ва Д.Рикардо тараққиёти истехсолотро дар меҳнат ва дар асоси он дар арзиши хароҷоти меҳнат медиданд. Онҳо дар асл тарафдори назарияи арзиши меҳнат буданд.

§2.3. Концепсияи неоклассикии Э. Хекшер ва Б. Олин дар бораи омилҳои истехсолот

Назарияи арзиши меҳнати А. Смит ва Д. Рикардоро солҳои 30-юм олимони шведӣ Э. Хекшер (1879-1952) ва Б. Олин (1899-1979) идома дода, омилҳои дигареро, ки асосан дар шакли истифодаи замин ва сармоя ифода меёбанд, муайян намуданд. Мувофиқи ин назария, агар арзиши аслии меҳнатро бо миқдори муайяни музди меҳнате, ки ба корманд медиҳанд, ифода намоянд, пас арзиши сармоя бо миқдори муайяни фоизи муқарраршуда ва арзиши замин бо миқдори муайяншудаи рентаи замин ифода меёбад.

Дар асоси гуфтаҳои боло мазмунӣ асосии ин назарияро чунин шарҳ додан мумкин аст:

1. Бо истифодаи хуби омилҳои мавҷудай истеҳсолот дар бисёр давлатҳо, агар аз як тараф, таъмоили зиёд шудани содироти мол мушоҳида шавад, пас, аз тарафи дигар, бар ивази маблағи бадастоварда ба мамлакати худ молҳое, ки бо сабаби набудани шароити истеҳсоли ва омилҳои лозимӣ истеҳсол намешаванд, ворид карда мешуданд. Дар баробари зиёд намудани шумораи коргарон тахминан ба 10 фоиз, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот низ мутаносибан зиёд карда мешавад. Зиёд намудани шумораи коргарон аслан ба камшавии истеҳсоли маҳсулот (масалан, картошка) ва баландшавии нархи он оварда мерасонад. Дар натиҷа ин давлат бо сабабҳои баланд будани арзиши аслии чунин маҳсулот (картошка) ва бо дигар мамлакатҳо рақобат карда натавоништанаш маҷбур аст, дар оянда аз истеҳсоли картошка даст кашад ва барои таъмини аҳолии худ ин намуди маҳсулотро аз дигар мамлакатҳо ворид наояд.

2. Дар тичорати байналмилалӣ дар асоси шароитҳои мавҷуда мувофиқи таъмоили баробаршавӣ мӯътадилшавии омилҳои нарх мушоҳида карда мешавад. Чунин мӯътадилшавии нарх дар ҳолате ба вучуд меояд, ки дар ҳар ду мамлакати ба ҳам тичораткунанда барои истеҳсоли як тонна маҳсулот (картошка) миқдори муайяни қувваи корӣ ва сармоя сарф карда шавад. Дар чунин ҳолат ҳар давлат дар алоҳидагӣ барои пурра таъмин намудани талаботи танҳо аҳолии худ истеҳсолотро ба роҳ монда, аз содироти он бояд даст кашад.

3. Содироти мол оҳиста-оҳиста сабабгори аз як ҷой ба ҷои дигар гузаронидани омилҳои истеҳсолот мегардад. Дар ин ҳолат истифодаи омилҳои иловагӣ дар истеҳсолот бештар ба пастшавии ҳадди ақали ғойданокӣ оварда мерасонад.

Ин ҳолат дар иқтисодиёти ҷаҳон ду таъмоил дорад:

а) дар мадди аввал баъд аз шинохта шудани мол дар бозори ҷаҳонӣ ҳар як мамлакати истеҳсолкунанда кӯшиш менамояд, ки омилҳои мавҷудай кишвари худро пурра истифода бурда, ҳаҷми истеҳсол ва содироти молро зиёд наояд. Дар чунин ҳолат, агар дар мамлакати молистеҳсолкунанда арзиши аслии кулли омилҳои ба

истеҳсоли мол таъсиркунанда тамоили баландшавӣ дошта бошанд, пас дар мамлакатҳои истифодабарандаи мол, баръакс тамоили паст фаромадани арзиши аслии ин омилҳо дида мешавад. Ин ҳолатро дар мисоли зерин дидан мумкин аст.

Фурӯхтани пашму ғаллаи Австрия ва Зеландияи Нав ба Британияи Кабир дар асл маънои боз ҳам зиёд намудани истифодаи заминҳои арзони Австрия ва Зеландияи Навро дорад. Ин ҳолат, агар аз як тараф, ба болоравии арзиши аслии заминҳои Австрия ва Зеландияи Нав оварда расонад, аз тарафи дигар, боиси пастшавии рентаи замини Британияи Кабир мегардад.

б) пастшавии рентаи замини Британияи Кабир дар навбати худ омили ба ин кишвар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ва бунёди корхонаҳои бузурги истеҳсолӣ мешавад.

Ин ҳолатро ба назар гирифта, Э. Хекшер ва Б. Олин дар концепсияи худ пешбинӣ намуда буданд, ки дар оянда ҷои содироти молҳои истеъмолиро содироти омилҳои истеҳсолӣ мегирад. Мувофиқи ин концепсия савдои хориҷӣ дар асоси принципҳои истифодаи самараноки сармоя ва ҳарчи бештар гирифтани фоидаи соф ба роҳ монда мешавад.

Ин нуктаи назарро дар мисоли зерин шарҳ медиҳем.

Масалан, Германия ба ҷои содироти молҳои истеъмолии ватании худ ба Полша сармояи худро ворид намуда, чунин корхонахоро дар заминаи ашёи хоми ин мамлакат бунёд месозад ва талаботи аҳолии Полшаро бо маҳсулоте, ки аз маводи ин мамлакат истеҳсол мегардад, қонеъ менамояд.

Аз соли 1960 сар карда ҷаҳони капиталистӣ концепсияи пешбиниамудаи Э. Хекшер ва Б. Олинро васеъ истифода мебарданд.

Ин концепсия, агар дар мамлакатҳои тараққикардаи саноатии ҷаҳон, ки сармояи зиёдеро барои тараққӣ додани соҳаҳои коркарди нафт, мошинсозӣ, электронӣ, истеҳсоли дастгоҳҳо ва воситаҳои техникӣ истифода мебарданд, амалӣ гардонида мешуд, пас дар мамлакатҳои суст тараққикардаи ҷаҳон он ба инкишофу вусъати соҳаҳои кишоварзӣ ва истифодаи заминҳои бекорхобида барои истеҳсоли ғалла ва парвариши чорвои арзон истифода мегардид.

Чунин тақсимои классикии меҳнат дар муносибатҳои савдои хориҷии Англия бо Австралия, Зеландияи Нав ва Канада дар он давра баръало дида мешуд. Ба ивази мошину олот ва дастгоҳҳои техникӣ ба Британияи Кабир пашм, гӯшт ва галла ворид карда мешуд.

Бо чунин тарзи бароҳмонии муомилоти молҳо консепсияи Э. Хекшер ва Б. Олин, агар аз як тараф, омилҳои мавҷударо ба назар гирифта, мамлакатҳои ҷаҳонро барои махсусгардонии истеҳсолот тарғиб намоянд, аз тарафи дигар, сиёсати истисмори ниҳонии мамлакатҳои кишоварзӣ (аграрӣ) ва мустамликаҳоро (колонияҳоро) пардапӯш менамуданд.

Дар замони ҳозира бошад, консепсияи Э. Хекшер ва Б.Олин барои тарғиби бартарии мамлакатҳои алоҳидае, ки дар истеҳсоли баъзе молҳои сермасрифи ҷаҳон машҳур гаштаанд, истифода бурда мешавад.

Масалан, бартарии Кореяи Ҷанубӣ дар содироти маҳсулоти дӯзандагӣ, асбобҳои электронӣ, ки дар ин мамлакат дар истеҳсоли онҳо қувваи қиммати арзон истифода бурда мешавад, бартарии Шветсия дар содироти маҳсулоти саноати пӯлодгудозӣ, бартарии Канада ва Норвегия дар истеҳсоли алюминийи арзон, ки бо истифодаи қувваи барқи арзони ватанӣ ба даст оварда мешавад, истифода мегардад.

§2.4. Назарияҳои навтарин дар бораи роҳҳои идора намудани иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати хориҷӣ

Бо тараққиёти ҷамъияти капиталистӣ ва равнақу ривож ёфтани соҳаҳои гуногуни истеҳсолот, дар охири асри XIX тичорати байналмилалӣ бештар ба проблемаҳои зиёде дучор мешуд.

Чунин ҳолатро ба назар гирифта, олами нави капиталистӣ назарияҳои қафомондаи сохти ҷамъияти феодалиро қисман инкор намуда, аз олимони иқтисодшиносии худ барои мустаҳкам кардани пояҳои сохтори давлат, пеш аз ҳама, ҳалли масъалаҳои иқтисодии вобаста ба гардиши пул, меъёрҳои муайянкунандаи он, ёфтани

эквиваленти умумӣ барои вусъати тичорат, роҳҳои тараққӣ додани истеҳсолот ва бозори фурӯши молҳои истеҳсолшуда, ҳалли проблемаҳои наватрине, ки бунёди сохторҳои нав, механизми идоракунии онҳоро беҳтар менамоянд, назарияи навро тақозо менамуд.

Дар асоси чунин талабот солҳои 70-уми асри XIX дар кулли давлатҳои капиталистӣ "ҳаракати иқтисод"-и олимони шинохтаи он давра оғоз гардид. Онҳо шароитҳои нав баамаломатаи ҷамъияти капиталистиро аз нуқтаи назари илмӣ чуқур таҳлил намуда, назарияҳои худро оид ба беҳтар кардани шароити истеҳсолот ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда пешкаши сохторҳои дахлдори он замон мегардонданд.

Ҳамин тариқ, дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ назарияи нав, аз ҷумла, "маржиналистӣ" назарияи арзишҳо ё назарияи ҳадди ниҳонии ғоиданокӣ, ки дар вақти муайян аз тарафи У.С. Љевонс ва А. Маршалл (Англия), К. Менгер, Ф. Фон-Визер, Б. Бем-Баверк, Љ.Б.Кларк (ШМА) кашф гардиданд, дар он давра хеле машҳур буданд. Хусусан асарҳои Љ.Б.Кларк оид ба таҳлили давраи гузариш аз капитализм ба империализм, ки дар он ҷараёни муттаҳидшавии корхонаҳои калони давлатҳои алоҳида ва дар асоси он бунёди монополияҳои бузург аён нишон дода шудааст, нақши муҳимро мебозад. Ў дар асари худ исбот намудааст, ки идеологияи "соҳибкорӣ озод", ки бевосита дар давраи оғози капитализм бамаврид аст, дар давраи гузариш ба империализм садди роҳи тараққиёти истеҳсолот мешавад. Аз ин нуқтаи назар, Љ.Б.Кларк хусусиятҳои хоси империализмро омӯхта, назарияи "рақобати озод"-ро, ки бевосита ба фазаи олии капитализм муносиб мебошад, кашф кард. Дар назарияи худ Љ.Б.Кларк раванди монополиякунонии истеҳсолотро зер танқид гирифта, пешбинӣ намуд, ки монополия охишта-охишта рафти тараққиётро дар истеҳсолот боздошта, хусусиятҳои ба худ хоси ғораткуниро ҷорӣ менамояд. Баъдтар А. Маршалл назарияи "рақобати озод"-ро шарҳ дода, онро ҳамчун асоси равнаку ривочи империализм маънидод кардааст. Мувофиқи ақидаи А. Маршалл дар давраи империализм кулли хароҷот ва даромади

корхона бевосита аз мувозинати талабот ва пешниҳод вобастагӣ дорад. Пурра иҷро гардидани талабот ва пешниҳод, агар аз як тараф, ҳамчун воситаи қонеъгардонии мақсади шахсе дар хариди ягон моли муайян гардад, аз тарафи дигар, шартӣ фуруши мол ва гирифтани даромади зиёдтӣ - иҷро шудани мақсади пешниҳодкунанда ҳисобида мешавад.

Ин назарияро Эдвард Чемберлен идома дода, дар таҳлили худ исбот кардааст, ки даромади монополие, ки аз ҳисоби харидорон ба даст оварда мешавад, бояд пеш аз ҳама, ба синфи коргар тақсим карда шавад. Аз ин нуқтаи назар, Э. Чемберлен пешниҳод менамояд, ки чи дар ҳолати болоравӣ ва чи дар ҳолатҳои паст фаромадани нарх мувофиқи даромади бадастомадаи монополӣ музди меҳнати коргарон бояд мутобиқан зиёд ва ё кам карда шавад. Ин назарияи Э. Чемберлен истисмори саҳти сохтори империалистиро пардапӯш менамояд ва ба мӯътадил намудани вазъият ва пешгирии корпартоиҳо, баромадҳо ва шӯришҳои коргарон нигаронда шудааст.

Солҳои 30-юм олами капиталистиро калонтарин табадуллот дар таърихи инсоният - таназзули (депрессияи) иқтисодӣ фаро гирифт. Дар натиҷаи он солҳои 1929-1932 қариб аз нисф зиёди истеҳсолоти саноатии ШМА, 40% Германия, 30 % Франция ва тахминан 10 % Британияи Кабир аз кор монда буд.

Дар натиҷаи таназзули иқтисодӣ ин чор мамлакати тараққиқардаи ҷаҳонро якбора беқурбшавии пул фаро гирифт.

Нархи маҳсулоти истеҳсолшуда дар Британияи Кабир 25%, Германия ва ШМА 30%, Франция 40% паст фаромад.

Чунин ҳолат дар ҳамаи давлатҳои дар боло номбаршуда шумораи бекоронро хеле зиёд намуд, ки мислашро таърих надида буд. Масалан, соли 1933 бекорӣ дар ШМА 25 Ҷоизи умумии шумораи коргарони ин давлатро ташкил дод. Оҳиста-оҳиста таназзули дар ин солҳо бавучудодамада давлатҳои рӯ ба инкишофро низ фаро гирифт. Дар натиҷаи кам шудани талаботи корхонаҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқардаи ҷаҳон арзиши аслии ашёи хоми давлатҳои Америкаи Лотинӣ, Африка ва Осиё хеле паст фаромад. Чунин шароит дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон боиси ба сари давлат (аз ҷумла дар Германия ва

Япония) омадани диктатура гардид. Барои аз чунин вазъият баровардани иқтисодиёти давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқардаи ҷаҳон дар воридоти молҳои хориҷӣ маҳдудиятҳои тиҷоратӣ ҷорӣ карда шуданд. Ин амал ба зиёд шудани талаботи аҳоли ба маҳсулоти истеҳсоли маҳаллӣ ва охишта-охишта кам шудани сафи бекорон мусоидат намуд. Аммо татбиқи чунин сиёсат дар асл боиси афзудани шумораи бекорон дар дигар давлатҳо мегардид.

Олимони машҳури он замон аз чунин нуксонҳои иқтисодӣ дар изтироб афтада, роҳҳои ҳарчи тезтар аз чунин вазъият раҳо ёфтандро меҷустанд. Тараққиёти пай дар пай ҷамъияти капиталистӣ зарурати таҳияи назарияҳои навро ба миён меовард. Яке аз аввалинҳо шуда иқтисодчии машҳури англис Ҷон Мейнард Кейнс (1883-1946) вазъияти баамаломадаро бо усули истифодаи назарияи макроиқтисодӣ таҳлил намуда, сабаби асосии таназзули иқтисодро дар он медид, ки сармоягузoron ба оянда боварии қатъӣ надоштанд.

Дар аввали асри XX дар сиёсати иқтисодии давлатҳои Европaи Ғарбӣ назарияи Ҷ. Кейнс ҷои асосиро ишғол намуд.

Дар асари худ "Назарияи умумии шуғл, фоида ва пул" (1936) Ҷ.М. Кейнс таназзули тӯлонии иқтисодиёро, ки аз солҳои 30-юми асри XX олами капиталистро фаро гирифта буд, таҳлил намуда, барномаи махсуси амали ҳукуматро пешкаш намуд, ки бо татбиқи он мамлакатро аз ҳама намуд таназзул эмин нигоҳ доштан мумкин буд.

Дар ин асар Ҷ.Кейнс сабабҳои асосии афзоиши бекориро исбот намуда, роҳҳои раҳой аз ин вазъиятро дар ҷавоб ҷорӣ намудани сиёсати молиявӣ пулӣ медид. Ба ақидаи Кейнс, давлат бояд ба воситаи сиёсати молиявӣ ба иқтисодиёти кишвар таъсир расонад.

Дар давоми 25 соли баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон талаботи сиёсии иқтисодиёти бозории Кейнс дар ҷаҳон хеле машҳур шуд. Баъзе ақидаҳои Кейнсро Президенти ШМА Д. Рузвелт ба барномаи нави худ "Нью Дил" дохил намуд. Аз ҷониби ШМА ва кишварҳои дигар сиёсати бокортаъминкунии пурра ба роҳ монда шуд. Дар натиҷаи моҳирона ва дар вақташ самаранок истифода бурдани фишангҳои бучетӣ пулӣ бисёр давлатҳо тавонистанд дар вақташ самти равиши

иктисодиёти мамлакати худро дигар намуда, онро аз пастравӣ эмин нигоҳ доранд.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти мамлакат на танҳо аз дигар шудани самти ҳаракати протсессии сармоягузорӣ тағйир меёбад, балки дар баъзе ҳолатҳо аз садамаҳое, ки дар иқтисодиёт тез-тез ба амал меоянду мо бисёр вақт ба онҳо эътибори зарурӣ наметавонем, вобастагӣ доштааст. Кейнс дар натиҷаи таҳлил ба хулосае омадааст, ки иқтисодиёт дар натиҷаи на ҳама вақт ба ин садамаҳо тоб оварданад ва раванди иқтисодии мамлакатро дар чунин шароити баамаломата дар вақташ мутобиқ карда натавонишонаш хароб шуда, яқбора дар ҷамъият дараҷаи баланди ҳаҷми истеҳсолот ва умуман аз байн бардоштани бекориро таъмин карда наметавонад. Бинобар ин Кейнс чунин ҳисоб мекард, ки ба шарофати дурусти истифода бурдани роҳҳои фармондеҳии давлатӣ капитализмро наҷот додан мумкин аст.

Солҳои 60-70-уми асри XX бисёр мамлакатҳои ҷаҳон бе ягон ҷаҳиш ва пастравӣ мунтазам пеш мерафтанд. Бекории синфи коргар умуман ҳис карда намешуд. Сатҳи зиндагии мардум хеле боло рафта буд. Қариб дар тамоми қитъаҳои дунё фаровонии маҳсулоти кишоварзӣ, озуқа, сару либос, молҳои рӯзгор, автомобилҳои тамғаҳои гуногун, умуман дар ҳама ҷо беҳбудии зиндагӣ ҳис карда мешуд. Ҳама ҳаёл мекарданд, ки дар ҷаҳон чунин шароити бавучудомата абадист ва дар оянда сатҳи зиндагӣ боз ҳам баландтар хоҳад шуд. Аммо солҳои 70-ум давраи нави пастравии истеҳсолоти саноатӣ сар шуд, ки дар ин солҳо тамоми мамлакатҳоро стагфлятсияи иқтисодӣ (бо ҳам омехта шудани протсессии бекурбшавии пул бо пешрафти сусти истеҳсолӣ ва афзудани шумораи бекорон) фаро гирифт. Чунин шароит кулли олимони ҷаҳонро, аз ҷумла тарафдорон ва давомдиҳандагони ақидаҳои кейнсистонро дар ҳайрат гузошт. Протсессии стагфлятсияи иқтисодии баамаломата барои онҳо як муаммо буд. Иқтисоддонҳои он замон сабабҳои чунин шароити баамаломатаро дар сиёсати устуворшавии давлатдорон, ки он бештар дар даҳолати давлат ба корҳои иқтисодии корхонаҳои истеҳсолӣ дида мешуд ва даҳсолаҳо амалӣ мегардид, медиданд. Аз ин

ҷониб консепсия ва пешниҳодоти Ч. Кейнс, ки дар мӯтадилшавии вазъи иқтисодӣ ҳарчи бештар даҳолати давлатро тарғиб менамуд, аз тарафи намоёндагони истеҳсолоти калон, тоҷирон ва муҳолифони (намоёндагони мактабҳои иқтисодии неоклассикӣ) ба муқобилияти зиёде рӯ ба рӯ гардид. Байни олимони равиёҳои гуногундошта давраи нави муборизаҳои иқтисодӣ оғоз шуд. Барои ҳарчи бештар тараққӣ додани илми иқтисодиёт дар ин марҳила хизматҳои олими барҷастатарини он замон Милтон Фридмен қобили қайд аст. Ӯ ва ҳамкоронаш аз Университети Чикаго *назариёи нави монетаризм*ро кор карда баромаданд, ки он пурра муҳолифи назариёи кейнсизм буд. Мувофиқи тарғиботи ин назариё дар ҷамъияти капиталистӣ бояд пеш аз ҳама чунин принсипҳои иқтисоди бозорӣ пурра амалӣ кунонида шаванд:

1. Иқтисоди бозорӣ бояд худтанзимшаванда бошад, яъне ба ибораи дигар, он маънои ба ин шакли иқтисод додани озодӣ ва даҳлат накарданро дорад. Дар натиҷаи риоя намудани чунин шартҳои иқтисоди бозорӣ вазъияти иқтисодиро оҳиста-оҳиста мӯтадил кунонида, барои кулли ҷамъият шароити кор муҳайё месозад.

2. Мувофиқи ин назариё сиёсати фаъоли давлатӣ бидуни функсияи фармонфармой, яке аз узвҳои асосии амалӣ шудани иқтисоди бозорӣ ба шумор меравад.

Ин ду нуқтаи назарро М. Фридмен ва А. Швартс дар асари худ "Таърихи монетаризм дар ШМА" чуқур таҳлил намуда, ба хулосае омаданд, ки мӯтадили раванди иқтисодӣ боз аз ҳаҷми муайяни пули нақдӣ дар муомилотбуда вобастагии бузурге доштааст. Аз каму зиёдшавии ҳаҷми он мӯтадили вазъи иқтисодии ҷамъият саҳт алоқаманд аст. Бинобар ин калиди асосии мӯтадили иқтисодиёт дар муомилот будани пули устувор ба шумор меравад. Муҳайё намудани чунин шароит яке аз омилҳои асосии пешрафти сиёсати макроиқтисодии мамлакат мегардад.

Солҳои 1993-94 дар илми иқтисоди ҷаҳон ҷараёни нави таҳти роҳбарии Уилям Митчелл, ки назариёи ӯ бештар ба назариёи кейнсианӣ шабоҳат дошт, хеле машҳур гардид. У. Митчелл дар

чамъияти тараққикардаи ҷаҳон қариб аввалин шуда амалӣ намудани системаи банақшагирии иқтисоди бозори пешниҳод намудааст. Мувофиқи назарияи У.Митчелл тайёр намудани барномаи банақшагирии иқтисодиёти мамлакат яке аз омилҳои асосии ҳалли проблемаҳо ва ихтилофҳои дар иқтисодиёт ҷойдошта мебошад. Дар баробари ин, дар ин назария нуктаи аз ҳама муҳим он аст, ки банақшагирӣ дар мамлакат бояд танҳо таҳти назорати давлат ба амал бароварда шавад. Чунин пешниҳод дар натиҷаи таҳлили амиқи ихтилофҳои мавҷудае, ки байни корпоратсияҳои бузурги давлатҳои капиталистӣ вучуд доранд ва соҳаҳои тӯлонӣ ҳалли худро наметавонанд, пайдо шудааст. Сабабҳои асосии пурра амалӣ нашудани принсипҳои иқтисоди бозори У.Митчелл дар назарияҳои бардурӯғ ва беасос, ба монанди "рақобати ба дараҷаи баланд такмилёфта", "системаи автоматизм", "бо ҳам мувофиқ шудани манфиатҳои моликиятдорони хусусӣ бо манфиатҳои ҷамъиятӣ" меид.

Дар баробари У.Митчелл дар ҳолатҳои дар ҷамъият пурра татбиқ нашудани механизми иқтисодиёти бозорӣ қудратнок шудани давлатро олимони шинохта, ба монанди Ф. Феттер, Р. Хоутри, Д. Клак тарафдорӣ намуданд. Масалан, Ф. Феттер бо дахлати қатъии давлат баланд бардоштани савияи касбии мутахассисонро талаб менамуд. Мувофиқи ақидаи ӯ роҳбарон ва мутахассисони фирмаҳо доимо бояд ба тағйирёбии вазъи иқтисодӣ, пасту баландшавии қурби пул тайёр бошанд ва доимо ин вазъиятро пешбинӣ карда тавонанд.

Р. Хоутри бошад, пешгирӣ намудани вайроншавии мувозинатро дар давраи пурра амалӣ шудани иқтисодиёти бозорӣ, пеш аз ҳама, дар қору амали шахсиятҳои алоҳида, яъне роҳбарони солимфикру қори қурмаҳсули фирмаҳо мебинад. Ин гуна роҳбарон дар натиҷаи тақмили истеҳсолот дар ин давра пеши худ бояд мақсад гузоранд, ки дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ бо маҳсулоти саноатии худ бозори ҷаҳониро забт кунанд. Бинобар ин дар ҳолатҳои бунёди чунин фирмаҳо мувофиқи назарияи Р. Хоутри мақсаду мароми роҳбарони онҳо, пеш аз ҳама, қариб бештар қарома ба даст овардан, ба ин нуктаи стратегӣ бояд равона шуда бошад.

Ч.М. Кларк бошад, дар назарияи худ "фойданокии ҳадди аксар" ҳаммутобиққунонии муносибатҳои бозориро дар омӯзиши қобилияти харидории қисми асосии аҳолии мамлакат мебинад. Мувофиқи ақидаи ӯ истеҳсолот дар натиҷаи омӯзиши гуфтаҳои боло бояд на дар асоси рақобат, балки дар асоси ҳамкориҳои муташаккилона ба истеҳсоли молҳои равона карда шавад, ки онҳо дар бозор талабот доранд ва аз якдигар танҳо бо арзиши аслии худ ва хароҷоти иловагӣ, ки барои онҳо аз ҷои истеҳсол то ҷои фурӯш сарф карда мешавад, фарқ мекунанд. Кларк мисли олимони номбурда тарафдори ҳарчи бештар аз болои истеҳсоли молҳо пурзӯр намудани назорати давлатӣ мебошад. Мувофиқи ақидаи ӯ мақсади асосии ҷамъияти капиталистӣ бар хилофи талаботи аҳолии зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли мол мебошад. Барои ҳарчи бештар ба даст овардани бозори ҷаҳонӣ ва даромади соф корпоратсияҳои навбунёди байналмилалӣ бо нигоҳ доштани нарх танҳо дар фикри зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли мол мебошанд, ки оқибати он сар задани хатари садамаи иқтисодӣ мебошад. Бинобар ин бо таъмини мувозинати истеҳсолот ва истеъмолот танҳо давлат қудрати пешгирӣ намудани ҷунин ҳафви иқтисодиро дорад.

Гурӯҳҳои муайяни иқтисоддонҳои ҷаҳон солҳои 60-ум раванку ривоч ёфтани тичорати хориҷии давлатҳои ҷаҳонро ба эътибор гирифта, ба омӯзиши сабабҳои авҷгирии тичорати хориҷии ширкатҳои байналмилалӣ алоҳида шурӯъ намуданд. Олимони америкоӣ С. Робокм ва К. Симмондсом дар ин солҳо дар натиҷаи таҳлили худ ба хулосае омаданд, ки сабаби асосии раванку ривочи тичорати хориҷӣ авҷгирии раванди миллиқунонии истеҳсолот мебошад.

Ширкатҳои бузурги ҷаҳон сиёсати махсусгардониро пеш гирифта, соҳаҳои ҳамҷавори истеҳсолоти ҷаҳониро босуръат муттаҳид менамуданд. Баъзе аз ширкатҳо, ба мисли "Пепси-Кола", "Фанта", "Кока-Кола", "Макдоналдз", "Панасоник", "Сони", "Санё", "Тошиба", "Филипс", "Сименс", "Хитачи", "Самсунг", "LG", "Мерседес", "Волво", "Форд", "Тойёта" ва ғайра бошанд, бо мақсади азхуд намудани бозори ҷаҳонӣ бо дарназардошти шумораи аҳолии ва талаботи

мардум ба ин навъҳои маҳсулот намояндагони худ ва қисми муайяни истеҳсолоташонро ба тамоми шаҳрҳои бузурги ҷаҳон фиристонданд.

Дар натиҷаи авҷ гирифтани тамоили муттаҳидшавӣ Робоком ва Симмондсом ақидаи гурӯҳи олимонро, ки тичорати байни миллатҳоро эътироф менамуданд, инкор ва воқеиятро аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда, нишон доданд, ки ҳаҷми асосии тичорати хориҷиро тичорати байни ширкатҳо ташкил медиҳад.

Бо вучуди он, ки дар миқёси ҷаҳон ҳаҷми тичорати хориҷии байниширкатино ба қайд гирифтаи хеле душвор аст, тахминан муайян карда шудааст, ки додугирифтӣ дохилиширкати қариб 70 фоизи ҳаҷми умумии тичорати хориҷӣ, 80-90 фоизи хариду фурӯши иҷозатномаҳо (лицензия) ва патент, инчунин зиёда аз 40 фоизи содироти сармоягузорино дар бар мегирад.

Бояд таъкид намуд, ки ба ақидаи олимони номбурда тичорати дохилиширкати хусусиятҳои хоси худро дорад:

1. Ин хусусият бештар дар иваз намудани ашёи хом ва қисмҳои эҳтиётӣ, дастгоҳҳои махсуси ин фирмаҳо ифода меёбад ва ин самт тамоили боз ҳам зиёдшавиро дорад.

2. Монополияҳои байналмилалӣ аз кулли тичорати хориҷии худ бештар байни мамлакатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳон ҷой гирифта, тичорати хориҷиро бо мамлакатҳои аз ҷиҳати географӣ ба худ наздик ва вусъат додани онро бештар дастгирӣ менамоянд.

3. Барои аз даст надодани мавқеи худ дар бозори ҷаҳонӣ сармояи монополияҳои байналмилалӣ ба вазъи иқтисодии ҷаҳон нигоҳ карда, самти худро тез-тез дигар карда меистад.

Масалан, солҳои 1970-1980 давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон сармояи худро бештар ба давлатҳои нав рӯ ба инкишоф ниҳода нигаронидаанд. Мақсади асосӣ бо сармояи начандон бузург аз мамлакатҳои тараққикардаи стода бисёртар ба даст даровардани фоида мебошад. Вале бояд таъкид намуд, ки дар ҳолатҳои амалӣ шудани ин мақсад, роҳбарияти ширкатҳо бо сабаби пурра боварӣ надоштан ба таъмини сад дар сади истеҳсолоти худ бо ашёи хом роҳҳои дигари алтернативиро низ меҷӯянд. Дар ҷунин шароит

намояндагони фирмаҳо ваколатҳои худро истифода бурда, ба нисбатан баланд будани арзиши мол нигоҳ накарда, бо ширкатҳои дорои ашъи хом созишнома мewanданд, ки онҳо нисбатан масъулияти баланддоранд. Масалан, ширкатҳои Германия дар ҳамон ҳолат сармояи худро ба дигар мамлакатҳо равона мекунанд, ки агар дар маҷмӯи омилҳои озмоишшаванда омили мӯътадили мамлакат нисбат ба шарту шароити гирифтани қарз 1,5 маротиба хубтар бошад.

Ҳамин тариқ, дар назди олимони иқтисодшинос масъалае ба миён омад, ки оё ширкатҳои алоҳида ва байналмилалӣ дар асл метавонанд озодона ба бозори ҷаҳонӣ бароянд ва онро азхуд кунанд.

Ба таҳлили чунин масъала яке аз аввалинҳо шуда, олими англис С. Линдер шуруъ намуд ва ба хулосае омад, ки солҳои 1940-1950 ихтирооти Европаро америкоӣҳо дар истеҳсолоти ШМА ба тезӣ амалӣ намуда, баъд аз таъмини аҳолии мамлакати худ аввалин телевизорро яхдонҳоро ба Европа ворид намуданд ва бозори онро оҳиста-оҳиста азхуд карданд. Дар асоси таҳлил Линдер ба хулосае омадааст, ки ҳаҷми технологияе, ки дар онҳо асбобҳои мураккаб сохта мешаванд, пеш аз ҳама, барои таъминоти талаботи аҳолии ҳуди мамлакат истифода мешаванд.

Бо васеъ намудани истеҳсоли чунин молҳои сермасриф даврандуюми он, яъне майли берун аз ҳудуди давлати худ баровардани мол пайдо мешавад. Аммо бояд зикр намуд, ки сарварони ширкатҳои америкоӣ молҳои худро, пеш аз ҳама, ба мамлакатҳои интиқол медиҳанд, ки сохтори иқтисодии онҳо ба сохтори ШМА монанд бошад ва аз тарафи дигар, сатҳи зиндагии аҳолии онҳо қариб, ки бо сатҳи зиндагии америкоӣ баробар бошад. Баланд будани сатҳи зиндагии маъноӣ гирифтани музди баланд ва дар асоси он пайдо кардани қобилияти харидории молҳои қиматбаҳоро дорад. Аз ин ҷиҳат, телевизорҳои наватарини рангаи дараҷаи I, ки арзиши баланддоранд, пеш аз ҳама ба давлатҳои Европа ва телевизорҳои дараҷаи II, ки истеҳсоли онҳо бо сабабҳои паст шудани талаботи аҳолии маҳаллӣ кам шудааст, бо арзиши начандон баланд ба давлатҳои навро ба инкишоф бароварда мешаванд.

Назарияи нотамоми С.Линдерро, ки дар он ӯ сабабҳои асосии содироти молҳои мо, ки танҳо дар протсессии мураккаби технологӣ истеҳсол мешуданд, шарҳ дода буд, олимони дигари америкой, ба монанди Ч. Кинделбергер, Р.Вернона, Л.Уэлс давом дода, ба ҷамъият назарияи навро бо номи "давраи ҳаётии маҳсулот" пешкаш намуданд.

Аз солҳои 60-ум сар карда дар бозори ҷаҳонӣ паҳн шудани молҳои америкойро ба назар гирифта, олимони номбурда ба хулосае омаданд, ки ҳар навъи моли истеҳсолшуда як давраи муайяни ҳаёти дорад. Чунин "давраи ҳаётии маҳсулот" бо сабабҳои гуногуни ба он таъсиррасонанда кӯтоҳ ё нисбатан дарозмуддат буда метавонад. Ин олимони дар натиҷаи таҳлил ба хулосае омаданд, ки "давраи ҳаётии маҳсулот" чор марҳиларо дар бар мегирад:

Марҳилаи 1. Ҷорикунӣ - дар натиҷаи афзудани талабот ба молҳои гаронбаҳо фирмаҳои америкой истеҳсоли намудҳои молҳои сермасрифи аҳолиро зиёд намуда, бо мақсади гирифтани даромади ҳарчи бештар доимо дар фикри содироти моли худ ба кишварҳои дигари дуру наздик мебошанд. Ба хориҷ баровардани молҳои наватарин оғози давраи якуми содироти мол мебошад.

Марҳилаи 2. Рушд - дар баробари шинохта шудан ва афзудани талаботи аҳоли ба молҳои воридшуда, истеҳсолкунандагони маҳаллӣ ба онҳо мароқ зоҳир намуда, оғишта-оғишта истеҳсоли ин намуди молро дар ватани худ ба роҳ мемонанд.

Бояд қайд намуд, ки саноати маҳаллӣ бо истифодаи ашёи хоми маҳаллӣ ва қувваи арзони корӣ аз саноати ШМА афзалияти бештаре дорад. Ба роҳ мондани истеҳсоли чунин молҳо дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф оғишта-оғишта ба қатъшавии истеҳсоли чунин молҳо дар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон (дар мисоли мо, ба монанди ШМА) оварда мерасонад.

Бо раванҷи ривож ёфтани истеҳсолоти маҳаллӣ нишонаҳои давраи нав пайдо мешаванд, ки дар натиҷаи он истеҳсолкунандагони молҳои миллӣ оғишта-оғишта бо молҳои арзони худ бозори чунин молҳои истеҳсоли америкойро пурра танг менамоянд. Масалан, панҷсолаҳои охири асри XX шумораи зиёди молҳои истеҳсоли Хитой

бинобар сифати хуб ва нархи арзон дар баробари дар бозори ҷаҳонӣ ишғол намудани ҷои муайян, инчунин дар бозорҳои ҷунин давлатҳои абарқудрат, ба мисли ШМА ва Япония низ эътироф шудаанд ва дар тичорати байни ин давлатҳо нақши бузурге доранд.

Марҳилаи 3. Марҳилаи сеюм - *камолот* дар бисёр ҳолатҳо раванди такрори ҷамъиятӣ номида мешавад. Дар натиҷаи афзудани истеҳсолот дар мамлакатҳои рӯ ба инкишоф давраи нав - давраи содироти мол аз давлатҳои рӯ ба инкишоф ба давлатҳои тараққиқардаи саноатии ҷаҳон оғоз мегардад. Бинобар арзон будани моли давлатҳои рӯ ба инкишоф дар бозори дохилии ШМА ширкатҳои америкой ба рақобат тоб наоварда, аз истеҳсоли баъзе молҳо даст кашида, барои амалӣ намудани нақшаҳои нав оид ба молҳои, ки дар сатҳи баланди техникӣ истеҳсол карда мешаванд, шуруъ менамоянд.

Марҳилаи 4. Таназзул. Бо мурури замон, вақте ки маҳсулот ба давраи таназзул мегузарад, омилҳои, ки дар давраи камолот пайдо шуданд, инкишофашон идома меёбад. Бозори ин навъи маҳсулот аз давлатҳои рӯ ба инкишоф дида, дар давлатҳои мутараққӣ тезтар таназзул меёбад, зеро истеъмолкунандагони даромадашон баланд, бештар молҳои нав ба навро харидорӣ мекунанд. Дар ин ҳолат омилҳои бозорӣ ва арзишӣ тамоми истеҳсолотро маҷбур месозанд, дар давлатҳои рӯ ба инкишоф ҷойгиронида шуда, маҳсулоти худро аз бозори тангшудаистодаи мамлакатҳои мутараққӣ содирот кунанд.

Дар таърихи робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакатҳои ҷаҳон мисолҳои бисёреро оид ба тичорати молҳои алоҳида овардан мумкин аст, ки онҳо дар асл ин чор давраро аз сар гузаронидаанд. Масалан, ҷараёни раванку ривочи истеҳсолоти электроника ба ин мисол шуда метавонад.

Баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ШМА аз ҷиҳати истеҳсоли асбобҳои радио дар ҷаҳон хеле машҳур гашта буданд. Дар ин солҳо Япония стратегияи иқтисодии худро муайян намуда, дар натиҷаи истифодаи қувваи арзони қорӣ дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ ҷунин асбобҳои радиоро дар бозори ҷаҳон паҳн намуд, ки онҳо аз ҷиҳати сифат аз асбобҳои ШМА бартарӣ доштанд. Ҳамин тарик, рақобати

иктисодӣ дар байни ду давлат сар шуд. Барои пешсафиро аз даст надодан ШМА барои такмили ин асбобҳо корҳои зиёдро ба анҷом расонида, системаи транзисториёро ҷорӣ намуданд. Баъд аз якчанд сол Япония дар саноати маҳаллии худ чунин системаи транзисториёро истифода бурд ва бо маҳсулоти худ қисми зиёди бозори ҷаҳонро забт намуд. Аммо дар ин давра ШМА чораҳои навро оид ба такмили ин асбобҳо, ки "давраи ҳаёти"-и асбобҳои радиоро дароз менамуданд, ҷустуҷӯ карда, дар истехсоли он истифодаи нақшаҳои интегралӣ ҷорӣ намуданд. Чунин иқдом боиси дар ҷаҳон паҳн шудани асбобҳои нави радио ва телевизорҳои хозиразамон гардид.

Мисолҳои зикршуда дар таърихи иқтисодиёти ҷаҳон хеле бисёранд. Таҷрибаи ҷаҳонии такмили молҳо нишон дод, ки вобаста ба воридшавии ин ё он мол ба бозори ҷаҳонӣ "давраи ҳаёти" онҳо аз даҳсолаҳо то садсолаҳо давом мекунад. Ин нуқтаи назарро ба эътибор гирифта, назарияи "давраи ҳаёти маҳсулот"-ро иқтисоддонҳои мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон барои ҳарчи бештар дароз намудани умри молҳои дар бозори ҷаҳонӣ эътирофшудаи худ то рӯзҳои мо истифода мебаранд.

Солҳои охир олимони ҷаҳон дар натиҷаи таҳлилҳои амиқ камбудии зиёдеро дар ин назария нишон дода, оид ба дохил намудани пешниҳодоти нав баҳри такмили он кӯшиш ба ҳарч доданд.

Масалан, мувофиқи ақидаи онҳо ин назария:

иттилооти пурра ва дақиқ дар бораи тавсифи миқдори мол дода наметавонад;

танҳо барои додани иттилоот оид ба тичорати молҳои мураккаби техникӣ истифода бурда мешавад;

истехсоли баъзе намудҳои молҳои гаронбаҳо ба монанди киштиҳои хусусӣ, мошинҳои сабукрави махсус бинобар истифодаи маҳдуд доштани танҳо дар ноҳияҳои ҷудогона истифода шуда, қобиляти дар ҷаҳон паҳншавӣ надоранд;

ШМА бо вуҷуди дар ҷаҳон машҳур будан ба пешсаф ва қудратноктар шудан кӯшиш менамоянд.

Чунин таблиғот, аз тарафи дигар, маънои онро дорад, ки чораҷӯиҳои давлатҳои рӯ ба инкишоф дар бобати ба низомномаи байналмилалӣ тақсимои меҳнат ворид намудани баъзе тағйироту иловаҳо имконнопазир ва бенатиҷа мебошанд.

Аммо, рафти тараққиёти иқтисодиёти ҷаҳон дар солҳои охир ин назарияро инкор намуд.

Бо вучуди замонавӣ будани ин назария камбудии ҷойдошта ва тағйиротҳои бузурге, ки дар солҳои охир дар иқтисодиёти мамлакатҳои ҷаҳон рӯй дод, истифодаи ин назарияро хеле маҳдуд гардонданд.

Солҳои охир Япония ва Германия дар натиҷаи махсусгардонии намудҳои муайяни истеҳсолот бо бисёр нишондиҳандаҳои худ аз ШМА пеш гузашта, бозори молҳои гуногуни ШМА-ро дар ҷаҳон танг намуда, ба пешсафӣ ноил гардиданд. Чунин шароити баамаломадаро ба назар гирифта, як гурӯҳ тадқиқотчиёни америкой бо роҳбарии М. Портер кӯшиш намуданд, ки дар назарияи "давраи ҳаётии маҳсулот" баъзе тағйироту иловаҳоро дохил кунанд ва ин назарияро ба талаботи замона мувофиқ гардонанд. Онҳо дар пеши худ мақсад гузоштанд, ки дар натиҷаи тадқиқоти амиқи раванди иқтисодӣ ба чунин саволи хеле мураккаб: - Барои чӣ ширкатҳои маҳсуси баъзе давлатҳои ҷаҳон нисбат ба ширкатҳои амалкунанда дар баъзе соҳаҳои истеҳсолот бартарӣ доранд? - ҷавоб ёбанд.

Солҳои 80-ум тадқиқот зиёда аз даҳҳо давлатҳои калони аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқардаи ҷаҳонро, ки онҳо дар якҷоягӣ зиёда аз 50 Ҷоизи ҳаҷми маҳсулоти ҷаҳониро истеҳсол менамуданд, дар бар гирифт.

Натиҷаҳои тадқиқот ба ин гурӯҳ шароите фароҳам овард, ки онҳо назарияи навро бо номи "рақобатпазирии байналмилалӣ миллат" пешкаши омма гардонданд.

Мувофиқи пешниҳоди (мазмунӣ асосӣ) ин назария аз байни давлатҳои ҷаҳон дар асоси чор нишондиҳандаи махсус давлатҳоеро, ки ба рақобати иқтисодӣ байналмилалӣ тоб оварда метавонанд, озодона муайян кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, ба ақидаи М. Портер омилҳои асосие, ки мувофиқи онҳо дараҷаи инкишофи тижорати хориҷии имрӯзаро муайян менамоянд, инҳоянд:

- омилҳои махсус;
- таъмини шароити лозима барои қонеъ гардонидани талабот;
- соҳаҳои наздик ва хизматрасонӣ;
- стратегияи ширкат ва рақобат.

Омилҳои асосии дар боло зикргардидаро дар алоҳидагӣ шарҳ медиҳем:

а) дар ҷамъият омилҳои махсусе амал мекунанд, ки дар лаҳзаҳои зарурӣ дар натиҷаи дуруст ва самаранок истифода бурдани онҳо тараққиёти босуръати соҳаҳои истеҳсолот, соҳаҳои хизматрасонӣ ва беҳбудии зиндагии миллат дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ таъмин карда мешавад.

Маҳдуд будани замини Япония олимони онро водор намуд, ки барои таъмини протсессҳои муттасили истеҳсолот тартиби қатъии кафолати сари вақт расонидани ашёи хом ва молҳои истеҳсолшударо таҳия намоянд.

Чунин мисолҳо беҳад бисёранд. Масалан, баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон бо сабаби нарасидани қувваи корӣ Ҳукумати Швейтсария барои ҳарчи тезтар ба роҳ мондани соҳаҳои саноати худ роҳи баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнатро пеш гирифта буд.

б) муҳайё намудани шароити зарурӣ барои қонеъ намудани талабот яке аз омилҳои асосии суръатбахшии пешрафти иқтисодиёт (ҷамъият) ба ҳисоб меравад.

Мазмуни асосии он таъмин намудани тамоми талаботи бозори дохилие мебошанд, ки дар маҷмӯъ, агар онҳо аз як тараф, инкишофёбии ширкатҳои амалкунандаро таъмин кунанд, аз тарафи дигар, шароити ҳарчи бештар мустаҳкам намудани робитаҳои иқтисодии онҳоро дар бозорҳои ҷаҳонӣ фароҳам меоварданд.

М.Портер яке аз омилҳои асосии суръатбахшандаи истеҳсолотро дар таъмин намудани тамоми талаботи бозори дохилӣ мебинад.

Масалан, японӣҳо барои тоза намудани ҳавои хона аз асбоби махсуси миллие (аз дарахти най ва об), ки он дар самти вазидани шамол чойгир карда мешавад, истифода мебарданд. Баъдтар ин асбобро такмил дода, дар натиҷаи истифодаи бодкашакҳои барқӣ кондитсионерҳои ҳаҷман начандон калонро ихтироъ карданд. Ин ихтироот оҳиста-оҳиста дар тамоми ҷаҳон паҳн шуд ва ба ширкатҳои истеҳсолкунандаи кондитсионер миллиардҳо доллари ШМА ғолида овард.

Бояд зикр кард, ки давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон сохторҳои махсусе бунёд намуданд, ки вазифаи асосии онҳо аз қонеъ намудани талаботи рӯзафзуни аҳолии кишвари худ ва ҷаҳон иборат мебошад.

Масалан, дар натиҷаи ҳулосаҳои онҳо дар ШМА суръати баланди ҳаракати ҷамъият ва вақти ками аҳолиро ба назар гирифта, истеҳсоли асбоби махсуси тез пухтани хӯрокро ҷорӣ намуданд. Ин усул дар мӯҳлати кӯтоҳ дар ҷаҳон паҳн шуда, сабабгори асосии зиёдшавии содироти технологияи америкиӣ гардид.

в) истеҳсоли молҳои дар бозори ҷаҳонӣ қобили рақобат бе кӯмак ва дастгирии соҳаҳои ба ҳам наздик ва хизматрасон тараққӣ карда наметавонад.

Масалан, сифати баланди маҳсулоти ширкатҳои италиягӣ, ки ба истеҳсоли ҷавохирот аз тилло машғуланд ва маҳсулоти онҳо дар ҷаҳон хеле машҳур аст, бевосита аз дастгоҳҳои коркарди сангҳои киматбаҳо ва металлҳои рангаи истеҳсоли Италия вобастагӣ дорад.

Фирмаҳои Тошиба, Сони, Санё, Панассоник, JVC-и Япония, ки дар ҷаҳон хеле машҳуранд, 90 ғоизи маҳсулотро бо истифодаи роботҳое, ки бевосита дар Япония ихтироъ шудаанд, истеҳсол менамоянд.

г) стратегияи ширкатҳо ва мавҷудияти рақобат.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки тамоми ширкатҳои дар ҷаҳон амалкунанда дар масъалаи ба роҳ мондани қори худ хусусиятҳои хоса доранд.

Масалан, идора намудани ширкатҳои италиягӣ, ки бевосита ба истеҳсоли мебел, асбобҳои электротехникӣ машғуланд, бе

дахолати зиёдати роҳбар, коллективона ба амал бароварда мешавад.

Дар корхонаҳои оптикӣ, мошинсозии дақиқи Германия бошад, баръакс, низоми қатъии аз тарафи марказ идора намудани истеҳсолот ба роҳ монда шудааст.

Барои равнаку ривочи ширкатҳои зикршуда албатта рақобати дохилисоҳавӣ шарт ва зарур аст.

Мувофиқи ақидаи М.Портер, ҷустуҷӯи роҳҳои нав ва такмилдиҳии истеҳсолот боиси шиддатнок шудани рақобати дохилисоҳавӣ мегардад.

Рақобати ҷиддӣ дар бозори дохилӣ ширкатҳоро водор менамояд, ки барои ҳарчи тезтар фурӯштани маҳсулоти тайёр бозорҳои навро дар кишварҳои дигар пайдо намоянд.

Рақобати дохилисоҳавӣ дар ҳудуди мамлакат барои ширкатҳои миллие, ки пешрафти истеҳсолоти ҳудро пурра таъмин карда наметавонанд, ба айбдор намудани ширкатҳои хориҷӣ имкон намедиҳад. Баръакс, мавҷудияти рақобат дар бозори дохилӣ тамоми шароитҳоро фароҳам меоварад, ки молҳои қобили рақобат дар бозорҳои ҷаҳонӣ бемонеа ҷои ҳудро ёбанд.

§2.5. Ташаккули иқтисодиёти муосири ҷаҳон

Ин марҳила аз давраи ба миён омадани хоҷагии имрӯзаи ҷаҳонӣ пас аз табaddулоти саноатии охири асри XVIII оғоз гардида, то имрӯз идома дорад. Бояд таъкид намуд, ки асри XIX дар таърихи ташаккули иқтисодиёти ҷаҳонӣ нақши муҳим бозидааст. Дар натиҷаи равнаку ривоч ёфтани соҳаҳои гуногуни саноат, афзудани муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳо ба он оварда расонид, ки аз солҳои 1850-1860 сар карда, дар сохтори бозори ҷаҳонӣ хусусиятҳои аниқи байналмилликунонии он баръало дида мешуд. Дар роҳи ташаккули худ байналмилликунонии бозори ҷаҳонӣ ба равнаку ривоч ёфтани истеҳсолоти ҷаҳонӣ замина гузошт ва ба қудратнокшавии як қатор мамлакатҳо ва қашшоқшавии қисми зиёди онҳо оварда расонд. Зиёда аз талаботи аҳолии худ истеҳсол намудани молҳои истеъмолӣ ва маҳдуд будани бозори ҷаҳонӣ давлатҳои

тараккикардаи ин давраро водор намуд, ки тақсимои бозори ҷаҳониро аз нав дида бароянд ва бо роҳи истифодаи қувваи ҳарбӣ таъсири ҳудро дар ҷаҳон зиёд кунанд. Дар баробари ин зиддиятҳои дохилии мамлакатҳои аз бозори ҷаҳонӣ қафмонда дар ин давра ба тезтунд шудани муборизаҳо ва сустшавии қудрати ин давлатҳо боис гардид. Вазъияти дар боло зикргардидаро он солҳо Германияи Кайзерӣ истифода бурда, бо дастгирии Англия ва Франция соли 1914 як қатор мамлакатҳои Европай Шарқиро забт намуда, ба Россия ҳучум намуд. Таърихи инкишофи башар то ин дам дар задухӯрдҳои байнидавлатӣ чунин иштироки давлатҳои зиёдро надида буд. Бинобар ин ҷанги соли 1914 дар таърихи ҷаҳон ҳамчун Ҷанги якуми ҷаҳон ба қайд гирифта шуд. Ин ҷанг вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Империяи Россияро вазнин намуда, сабабгори асосии аз нав сар задани муборизаҳои синфӣ дар ин мамлакат гардид. Дар натиҷаи муборизаҳои пай дар пай ва баъдан ғалабаи Инқилоби Октябр дар аввали асри XX хоҷагии ҷаҳонӣ ба ду лагер - капиталистӣ ва сотсиалистӣ тақсим шуд. Бинобар ин аз соли 1917 сар карда, хоҷагии ҷаҳонӣ ба ду системаи иқтисоди ҷаҳонии ба ҳам зид, ки асоси муносибатҳои истеҳсолии якеро моликияти хусусӣ ва дигареро муносибатҳои истеҳсолии моликияти давлатӣ ташкил мекарданд, тақсим шуд.

Давлатҳои капиталистӣ доимо дар кӯшиши муҳосираи лагери сотсиалистӣ буданд, тамоми роҳҳои муносибатҳои иқтисодиро баста, воситаҳои аз байн бурдани ин сохторро ҷустуҷӯ менамуданд.

Солҳои аввали мавҷудияти Россияи коммунистӣ, баъдан декабри соли 1922 бо бунёд ёфтани давлати Иттиҳоди Шӯравӣ идеологҳои ҷамъияти капиталистӣ фикр мекарданд, ки бе дастгирии саноати тараккикардаи давлатҳои Европа ва муҳосираи иқтисодӣ, ки сатҳи роҳи муносибатҳои иқтисодии байналхалқии ин давлати ҷавон гардида буд, ин сохторро тез аз байн мебаранд. Аммо сиёсати "дарҳои пӯшида", ки роҳбарияти Иттиҳоди Шӯравӣ пеша карда буд ва барномаҳои бозсозие, ки соҳаҳои асосии ин мамлакатро (электрификатсия, индустриализатсия) фаро гирифта буданд, бар хилофи ақидаҳои идеологҳои буржуазӣ ин мамлакатро дар муддати

хеле кӯтоҳ ба сатҳи байналмилалӣ баровард ва нуфузи он сол аз сол дар миқёси ҷаҳон меафзуд. Бо шикасти идеологияи мухосираи иқтисодӣ роҳбарияти давлатҳои капиталистӣ аз муваффақиятҳои иқтисодии Иттиҳоди Шӯравӣ дар ташвиш афтида, роҳҳои нави нест кардани ин сохторро меҷустанд. Онҳо сиёсати Германияи фашистиро аз ҷиҳати молиявӣ дастгирӣ намуда, иқтидори ҳарбии ин давлатро ба самти давлатҳои Европайи Ғарбӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ равона намуданд. Бо ҳучуми Германияи фашистӣ 1 сентябри соли 1939 ба Полша Ҷангӣ дуҷуми ҷаҳон оғоз гардид ва 9 майи соли 1945 бо мағлубияти он ба анҷом расид. Аз соли 1945 сар карда, баробари аз асорати Германияи фашистӣ озод шудани қисми зиёди давлатҳои Европа, нуфузи лагери сотсиалистӣ сол аз сол баландтар гардид ва ҳиссаи он дар робитаҳои иқтисодии байналхалқӣ ва савдои ҷаҳонӣ босуръат меафзуд. Аз соли 1950 сар карда, як қатор давлатҳои дигар, ба монанди Хитой, Мугулистон, ҶХДК, Ветнам ва Куба сафи давлатҳои лагери сотсиалистиро зиёд намуда, бо принсипи сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ иқтисодиёти худро таракқӣ медоданд. Хусусияти ҳоси давраи баъдичангӣ аз он иборат буд, ки муборизаҳои сиёсӣ ва иқтисодии ин ду лагери бо ҳам зидро боз ҳам тезу тунд намуда, боиси маҳдуд шудани бозори ҷаҳонӣ ва тижорати байналмилалӣ гардид.

Давлатҳои пурқудрати капиталистӣ баъд аз солҳои 50-60-ум ба ҳулосае омаданд, ки муборизаи идеологии худро ба муқобили давлатҳои лагери сотсиалистӣ пурзӯр намуда, иқтисодиёти худро ба тариқи "дарҳои пӯшида" ба роҳ монда, барои раванку ривочи сохтори капиталистӣ муносибатҳои иқтисодии байналмилалиро танҳо байни худ ба роҳ монанд. Дар асоси ин принцип кулли давлатҳои капиталистӣ робитаҳои иқтисодии худро бевосита бо роҳи муносибатҳои иқтисодии минтақавӣ пеш бурданро асос намуда буданд.

Давраи аввали ташаккули иқтисодиёти ҷаҳон, агар охириҳои асри XIX-ро дар бар гирифта бошад, пас аз нимаи дуҷуми асри XX сар карда вусъатгирии раванди ҳамгирии давлатҳои ҳамсоия китъаҳои ҷаҳон ба он дар ҳақиқат чараёни тозае бахшид.

Дар қитъаи Европа раванди ҳамгироӣ соли 1957 давлатҳои Белгия, Германия, Юнон, Дания, Ирландия, Испания, Италия, Люксембург, Нидерландия, Португалия, Британияи Кабир ва Франция Иттиҳоди Иқтисодии Европаро таъсис доданд.

Соли 1960 давлатҳои Австрия, Исландия, Лихтенштейн, Норвегия Финляндия, Швейтсария ва Шветсия Ассотсиатсияи Европоии Тичорати Озодро ташкил карданд.

Дар ҳудуди Европа баъд аз имзои созишномаи ҳамкориҳои давлатҳои хурди Европа - Белгия, Нидерландия ва Люксембург Иттиҳоди Бенилюксро бунёд намуданд.

Соли 1960 Мексика, Бразилия, Аргентина, Чили, Венесуэла, Колумбия, Перу, Эквадор, Боливия ва дигар давлатҳои Америкаи Ҷанубӣ Ассотсиатсияи Ҳамгироии Америкаи Лотиниро таъсис доданд.

Дар қитъаи Америка низ ин чараён хеле босуръат авҷ мегирифт. Соли 1961 Гватемала, Гондурас, Коста-Рика, Никарагуа ва Салвадор Бозори Умумии Америкаи Марказиро бунёд намуданд.

Дар чараёни ҳамгироӣ давлатҳои бо ҳам наздик дар заминаи манфиати мутақобила аз як созмон баромада, кӯшиш бунёди созмонҳои минтақавиро менамуданд. Масалан, Боливия, Венесуэла, Колумбия, Перу, Чили ва Эквадор баъдтар аз Ассотсиатсияи Ҳамгироии Америкаи Лотинӣ баромада, дар асоси Созишномаи АНД Иттиҳодияи дохилиминтақавии худро бунёд намуданд.

Дар асоси муттаҳидшавӣ таъмини пешрафти иқтисодӣ соли 1974 Барбадос, Белиз, Доминика, Монтсеррат, Сент-Винсент ва Гренадини, Сент-Китс ва Невис, Сент-Люсия, Тринидад ва Тобаго, Ямайка Ҷомеаи Карибро таъсис доданд. Соли 1979 Гайана, Гренада ва соли 1983 Антигуа ва Барбуда, қазираҳои Богем низ ба ин созмон шомил шуданд.

Ин тамоил давлатҳои Осиёи ҷанубу шарқ, Африкаи Ҷанубӣ ва арабро низ фаро гирифт. Бруней-Доруссалом, Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд ва Филиппин Ассотсиатсияи давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё, Ботсвана, Лесото, Свазиленд ва Африкаи Ҷанубӣ Иттиҳоди гумрукии Африкаи Ҷанубӣ, Миср, Урдун, Ҷумҳурии

Либияи Араб, Мавритания ва Ҷумҳурии Сурияи Араб Бозори умумии давлатҳои арабро бунёд намуданд.

Австрия ва Зеландияи Нав бошанд, дар асоси созишномаҳои тичоратӣ оид ба таҳкими робитаҳои байниҳамдигарӣ иқтисодиёти худро равнақ меоданд.

Дар амал татбиқ намудани чунин принцип дар асл кулли давлатҳои лагери сотсиалистиро аз бозори ҷаҳонӣ дур намуда, роҳҳои муносибатҳои бевоситаи иқтисодиро бо давлатҳои капиталистӣ маҳдуд намуда буд. Вазъи бамиеномада роҳбарияти давлатҳои лагери сотсиалистиро водор намуд, ки барои вусъат додани иқтисодиёти мамлакатҳои худ сиёсати тараққиёти якҷояро бо роҳи истифодаи принципҳои кооператсияи байналмилалӣ ба нақша гирифта, бозори ҷаҳонии лагери сотсиалистиро бунёд намоянд. Барои иҷрои ин мақсад Шӯрои Ҳамкории Иқтисодии давлатҳои лагери сотсиалистӣ таъсис дода шуд, ки дар давоми солҳои мавҷудияти худ барои равнаку ривоч ёфтани соҳаҳои гуногуни истеҳсолот, мустаҳкам шудани муносибатҳои иқтисодии давлатҳо нақши бузургро бозидааст.

Бо вуҷуди муҳосираи иқтисодӣ солҳои 1950-70 соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти ҷаҳон чунон босуръат тараққӣ мекарданд, ки мислашро олам надида буд. Дар баробари истифодаи кашфӣётҳои илмӣ техникаӣ ба пешрафти соҳаҳои истеҳсолоти ШМА музаффариятҳои баъдичангии Иттиҳоди Шӯравӣ низ сабаб шуда буд. Муборизаи иқтисодии байни ин ду давлат дар баробари ба ду қисм тақсим шудани бозори ҷаҳонӣ ва ворид намудани маҳдудиятҳои бешумор, ки садди роҳи ҳамкории иқтисодӣ шуда буданд, ба дарёфти комёбиҳои бузург дар соҳаҳои энергетика, электроника, истифодаи атом, саноати вазнин, кишоварзӣ мусоидат намуданд. Муборизаи ин ду сохтори ҷамъиятӣ (капитализм ва сотсиализм) тамоми масъалаҳои ҳаётии ин ду давлати азимро, ки куллан дар маҷмӯи масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ таҷассум меёфтанд, фаро гирифта буд. Ба ин масъалаҳо бештар Иттиҳоди Шӯравӣ майл дошт. Пешрафти тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат дар асоси мусобиқаҳои сотсиалистии байнисоҳавӣ ба роҳ монда шуда буд. Комёбиҳои бисёр

соҳаҳо бо дараҷаи истеҳсоли ин ё он маҳсулоте, ки дар ШМА истеҳсол мегардид, муқоиса карда мешуд. Аз истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ сар карда, то истеҳсоли маҳсулоти саноати вазнин ҳаҷми он ба ҳар сари аҳолии ин ду давлат муқоиса карда мешуд. Мақомоти махсуси ШМА чунин тарзи бароҳмонии пешрафти иқтисодиётро дар Иттиҳоди Шӯравӣ ба назар гирифта, бештар бо иттилооти пардапӯши бардурӯғ Ҳукумати Шӯравиро мачбур месохт, ки дар равиши иқтисодӣ ба ҳатогҳои ҷиддӣ роҳ диҳад. Дар натиҷаи чунин иттилооти нодуруст қисми зиёди буҷети давлат ба ҷои бо дастгоҳҳои ҳозиразамон таҷҳизонидани саноати вазнин ва сабук бештар барои бунёди базаҳои ҳарбии ҷи дар дохили Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷи дар ҳудуди давлатҳои дигари лагери сотсиалистӣ, зиёд намудани сафи хизматчиёни ҳарбӣ, нигоҳ доштани шумораи зиёди идораҳои ҳарбӣ ва масъалаҳои бо ин монанд равона карда мешуданд. Иттиҳоди Шӯравӣ пешсафиро дар соҳаи сермасрафи кайҳон низ аз даст додан намехост. Бо вучуди пешравиҳои бузурге, ки кайҳоннавардони Иттиҳоди Шӯравӣ ба даст оварда буданд, нигоҳ доштани ин соҳа маблағи зиёдеро аз ҳазинаи давлат талаб менамуд. Танҳо як иттилооти ШМА оид ба парвози бомуваффақияти кайҳоннавардони ШМА ба моҳ ба Иттиҳоди Шӯравӣ садҳо миллион доллари ШМА зиён овард.

Аз солҳои 80-ум сар карда, ҳар гуна сабабҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ, ки дар иқтисодиёти кулли давлатҳои ҷаҳон ба амал омада буданд, зиддиятҳои мавҷудаи ин ду лагерьро оҳиста-оҳиста аз байн бардоштани шуданд. Ин ҷараён бештар дар раванқу ривож ёфтани муносибатҳои иқтисодии байналхалқӣ, ки намояндагони кулли давлатҳои ҷаҳон дар он иштирок менамуданд, дида мешуд. Дар ин марҳила онҳо дарк карданд, ки бе кӯмаку дастгирии якдигар, ки он аз як тараф, дар истифодаи олотҳои техникий ҳозиразамони давлатҳои мутараққии ҷаҳон, аз тарафи дигар, дар манбаъҳои ашёи хом ва қувваи қори арзони давлатҳои лагери сотсиалистӣ ифода меёфт, ба қомебиҳои нави иқтисодӣ ноил шудан имконпазир нест. Аз соли 1985 дар иқтисодиёти ҷаҳон дигаргуниҳои қулли ба амал омаданд, ки равиши босуръати онҳо

пояҳои заифгардидаи ҷамъияти лагери сотсиалистиро оҳиста-оҳиста аз байн мебурданд. Дар баробари муборизаҳои иқтисодии ин ду сохтори ҷамъиятӣ муборизаҳои сиёсии олами капиталистӣ бо мақсади пора намудан ва аз байн бурдани сохти рӯ ба сукут овардаи шӯравӣ рӯз аз рӯз авҷ мегирифтанд.

Дере нагузашта, ин амал натиҷаҳои худро баръало нишон дод. Дар натиҷаи авҷгирии норозигии халқи Чехословакия ин давлат ба ду қисм - Чехия ва Словакия тақсим шуда, равиши иқтисодиёти давлатҳои навбунёди худро аз сиёсати комунистӣ дур намуда, якбора майл ба сӯи ғарб намуд. Чунин амал дар Югославия, Руминия, Полша, Венгрия, Булғория низ рух дод. Бо мақсади ба даст овардани соҳибистиклолӣ ва аз зери назорати Иттиҳоди Шӯравӣ баромадан дар давлатҳои зикргардида муборизаҳо авҷ гирифтанд. Чунин баромадҳои озодихоҳона давлатҳои алоҳидаи Иттиҳоди Шӯравиро низ фаро гирифт. Бо вучуди дараҷаи баланди рушди истеҳсолот ва зиндагии мардуми давлатҳои назди Балтика солҳои 1989-90 аввалин шуда, муборизаи озодихоҳонаи худро мардуми Эстония, Латвия ва Литва барои аз зери назорати Москва баромадан оғоз намуданд. Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ барои ба хунрезӣ роҳ надодан пешниҳоди давлатҳои назди Балтикаро ба назар гирифта, соли 1990 ба онҳо ваколати бунёди ҷумҳуриҳои соҳибистиклоли Латвия, Литва ва Эстонияро дод. Давлати абарқудрати Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҳамин давра сар карда рӯ ба шикаст ниҳод. Чунин раванди сиёсию иқтисодии Иттиҳоди Шӯравӣ санаи ба тариқи музокироти сарварони давлатҳои славянӣ (Россия, Украина, Белоруссия) ба кулли давлатҳои аъзои Иттиҳоди Шӯравӣ озодӣ ва истиқлолият доданро наздик менамуд. 8 декабри соли 1991 имзои созишномаи Беловежск оид ба бунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ хотима дод. Барҳам хӯрдани яке аз давлатҳои абарқудрати ҷаҳон боиси куллан ранги дигар гирифтани системаи иқтисодиёти ҷаҳон ва вайрон шудани мувозинати қувваҳо дар ҷаҳон гардид.

Дере нагузашта, пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва бунёди давлатҳои нави соҳибистиклол - Латвия, Литва, Эстония, Россия,

Украина, Белоруссия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Арманистон, Молдавия, Озарбойҷон, Гурҷистон ва порашавии Югославия ба Сербия, Черногория, Хорватия, Македония, Босния ва Герцеговина, Чехословакия ба Чехия ва Словакия дар ҷаҳон гурӯҳи давлатҳои нави дорони иқтисодии гузаранда пайдо шуд.

Пас аз мустақкам намудани заминаҳои соҳибистиклолӣ тамоми ин давлатҳо ба мушкилоти ворид шудан ба бозорӣ ҷаҳонӣ рӯ ба рӯ гашта, барои таъмини тараққиёти кишвар ба ҳамгироии нави иқтисодӣ шӯрӯш намуданд.

Давлатҳои соҳибистиклолгаштаи Европай Ғарбӣ кӯшиши ба Иттиҳоди Иқтисодии Европа ва НАТО ҳамроҳ шуданро пеша гирифтанд.

Кишварҳои соҳибистиклолгаштаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ - Россия, Украина, Белоруссия, Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистон, Тоҷикистон, Арманистон, Молдавия, Озарбойҷон, Гурҷистон Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ташкил доданд.

Соли 1994 бошад, як қисми давлатҳои Осиёи Марказӣ - Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказиро бунёд намуданд.

Аз соли 1995 сар карда, баъд аз бунёди Иттиҳоди ғумрукии Федератсияи Россия ва Белоруссия ба ин созмон соли 1996 - Қазоқистон, соли 1997 Қирғизистон ва соли 1998 Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил шуданд.

24 апрели соли 1999 як гурӯҳ давлатҳои аъзои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ - Гурҷистон, Украина, Ўзбекистон, Озарбойҷон ва Молдавия, ки даҳсолаҳои охир дар ҳали бисёр масъалаҳои ИДМ ба ҳайси назоратӣ иштирок менамуданд, дар воҳӯрии дар Вашингтон баргузоргашта иттиҳоди ғайрирасмии худро бо номи ГУУАМ бунёд намуданд.

Барои боз ҳам таҳким бахшидани ҳамкориҳои иқтисодии ин давлатҳо моҳи январӣ соли 2001 Иттиҳоди ғумрукӣ ба Иттиҳоди Евразия табдил дода шуд.

Дар ин бобат ба шумо дар бобҳои оянда маълумоти муфасссал дода мешавад.

Даҳсолаҳои охири асри XX дар раванди иқтисодии давлатҳои рӯ ба инкишоф зуд-зуд тағйиротҳои кулӣ ба мушоҳида мерасанд.

Мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон дар натиҷаи пешрафти илму техника соҳаҳои нав ба нави истеҳсолотро ҷорӣ намуда, мамлакати худро аз ҷиҳати иқтисодӣ сол то сол ғанитар мегардонданд. Дар баробари бехтар намудани шароити фарҳангӣ ва иҷтимоии аҳолии худ, ба баланд бардоштани дараҷаи зиндагии миллати худ низ саъю кӯшиши зиёд ба харҷ медоданд. Дар натиҷа тавафути дараҷаи иқтисодии ин мамлакатҳо нисбат ба давлатҳои рӯ ба инкишоф, ки аксарияти давлатҳои ҷаҳонро ташкил менамуданд, рӯз то рӯз зиёд мешуд.

Нобаробар ҷойгир шудани қувваҳои истеҳсолӣ боиси зиёд шудани сафи бекорон ва душвор шудани вазъи иқтисодии аксарияти мамлакатҳои рӯ ба инкишоф гардида буд. Бо вучуди дараҷаи баланди илмию техникӣ дар қисми зиёди китъаи дунё гуруснагӣ ҳукмфармо шуд. Ҳар сол гуруснагӣ зиёда аз 20 млн. аҳолии мамлакатҳои рӯ ба инкишофро аз байн мебурд. Давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон солҳои охир барои аз байн бурдани чунин бадбахтӣ кӯшишҳои зиёде менамуданд. Солҳои охир бо вучуди бунёди созмонҳои қудратноки кӯмакрасон пеши роҳи аз гуруснагӣ талаф ёфтани одамон гирифта нашуда истодааст. Барои пешгирӣ намудани вазъи бамиёномада аз соли 1980 сар карда бисёр давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон сиёсати худро куллан дигар доданд. Онҳо аввалан бо мақсади дастгирии иқтисодии баъзе давлатҳои рӯ ба инкишоф ва сониян, бо мақсади истифодаи қувваи кории арзон, гирифтани даромади зиёдӣ, таҷҳизоти ҳозиразамон қувваҳои истеҳсолии худро дар ҳудуди давлатҳои рӯ ба инкишоф, ба монанди Малайзия, Гонконг, Тайван, давлатҳои Африкаи Ҷанубӣ ҷойгир менамуданд. Даре нагузашта, дар натиҷаи пурсамар истифода бурдани сармояи хориҷӣ аз ҳисоби давлатҳои рӯ ба инкишофи дунё яку якбора якчанд давлатҳои нави саноатӣ ба вучуд омаданд, ки бо маҳсулоти арзону ба меъёри ҷаҳонӣ

чавобгӯи худ дар бозори ҷаҳонӣ бо чунин мол ва маҳсулоти давлатҳои абарқудрати ҷаҳон рақобат намуданро сар карданд. Даромади зиёде, ки нисбат ба сармоягузорӣ дар мамлакати худ дида, аз ин мамлакатҳо ба даст оварда мешуд, сармоядорони олами капиталистиро ҳавасманд менамуд, ки қисми зиёди сармояи худро барои бунёди корхонаҳои худ дар давлатҳои навро ба инкишоф ниҳода гузоранд. Дар натиҷа аз ҷумлаи давлатҳои навро ба инкишоф ниҳода соли 1980 гурӯҳи наҷандон калони давлатҳое, ки бо дастовардҳои худ ба пешрафти иқтисодӣ ноил гардиданд, номи давлатҳои нави саноатиро гирифтанд. Соли 1980 дар ҷаҳони капиталистӣ тамоили авҷгирии ҳаракати сармояи қарзӣ, ки дар баробари раванқу ривоҷи истеҳсолоти дохилии мамлакати худ бештари он боз барои вуҷатгирии ғайриқисмати иқтисодии хориҷии олами капиталистӣ пешбинӣ шуда буд, ба мушоҳида мерасид. Мувофиқи маълумотҳои Бонки байналмилалӣ ҳисоббаробаркунӣ ҳар рӯз гардиши сармояи ҷаҳони капиталистӣ, ки бевосита тариқи ҳисобҳои бозори байналмилалӣ қарзӣ сурат мегирад, меафзояд. Агар соли 1995 ин нишондиҳанда 1 трлн. 200 млрд. долларро ташкил дода бошад, пас соли 2000 ин маблағ 4 маротиба афзуда, 4 трлн. 800 млрд. доллари ШМА-ро ташкил дод.

Ҳаракати сармояи манфиатнокро дар шакли таҷҳизот, бунёди фабрикаю заводҳо бо мисолҳои зерин шарҳ медиҳем. Масалан, даҳсолаҳои охир сармояи зиёди Япония, Корея ва чунин давлатҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода, ба монанди Гонконг, Тайван, Малайзия, Сингапур, Хитой ва ғайра равана карда шуд, онҳо бо истифодаи қувваи арзони корӣ тамоми бозорҳои дунёро бо маҳсулоти нисбатан арзони худ пур намуданд. Дастгоҳҳои техникии (телевизор, видеомагнитофон, видеокамера, фотоаппаратҳо, асбобҳои рӯзгор) истеҳсоли давлатҳои нави саноатӣ нисбат ба чунин молҳои истеҳсоли Япония ва Корея чанд маротиба арзонтар буда, дастраси шумораи зиёди аҳолии давлатҳои рӯ ба инкишоф мегардид. Иқтисоддонҳои давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон вазъи иқтисодии тамоми мамлакатҳои дунёро омӯхта, ба ҳукумати худ консепсияи истеҳсоли молҳои саноатии худро бо қувваи арзони корӣ дар ҳудуди давлатҳои

нав рӯ ба инкишоф ниҳода пешкаш намуданд. Молҳои истеҳсоли давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар баробари дараҷаи баланди сифати худ арзиши гарон доштанд, ки ба қисми зиёди аҳоли дастрас набуданд. Ин тамоил аз солҳои 80-ум сар карда давлатҳои Араб, Шарқи Наздик ва аз соли 1992 давлатҳои нави соҳибистиклолро низ фаро гирифт.

Дар Ҷумҳурии Ислонд Эрон бо сармояи Франция мошини сабукрави "Пежо", бо сармояи Япония мошини сабукрави "Ниссан-патрул" ва яхдони "Электростил", бо сармояи Германия мошинҳои боркашу мусофиркаши "Мерседес", телевизорҳои "Грюндик" ва компютерҳо, бо сармояи Кореяи Ҷанубӣ мошини сабукрави "Прайд" истеҳсол карда мешавад. Чунин шароит аз рӯзҳои аввали истиқлолият дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ фароҳам омад. Масалан, бо сармояи Кореяи Ҷанубӣ корхонаи нахӣ пахтаи "Кабоол-Текстайл", бо сармояи Италия корхонаи нахресӣ ва истеҳсоли матои "Ҷавонӣ", бо сармояи Англия корхонаи коркарди тилло ва ғайраҳо бунёд карда шуданд. Охишта-охишта маркази пешрафти техникаӣ ва умуман иқтисодӣ дар ҷаҳон тамоилашро дигар намуда, ба давлатҳои Осиёи Шарқӣ гузашт. Баъд аз Кореяи Ҷанубӣ, Гонконг, Сингапур, Малайзия, Тайван якбора ба Хитой ва солҳои 90-ум ба Ветнам гузашт. Бо барқарор шудани муносибатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Халқии Хитой бо ШМА, Япония тараққиёти иқтисодиёти он тамоман ранги дигар гирифт. Дар натиҷаи созишномаи аввалини байни Ҷумҳурии Халқии Хитой ва ШМА, ки дар асоси он корхонаҳои саноатии Хитой бояд ба маблағи 20 млрд. доллари ШМА ба Штатҳои Муттаҳидаи Америка либосҳои тайёри пахтагин ворид намоянд, суръатгирии иқтисодиёти Хитой ва бо маҳсулоти худ ба бозори ҷаҳонӣ ворид шудани ин кишвар оғоз гардид.

Ҳамин тариқ, бо баробари аз байн рафтани лагери сотсиалистӣ ва Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷаҳони имрӯза муносибатҳои иқтисодии тамоми кишварҳо аз идеологияи ба ҳам муҳолиф озод гардида, дар доираи меъёрҳои ягонаи байналмилалӣ ба роҳ монда мешаванд.

Copy over

a

§3.1. Таснифоти давлатҳои ҷаҳон аз рӯи шумораи аҳоли

51.1A

мешавад, давлатҳои қитъаҳои дунё вобаста ба шумораи аҳоли ва суръати афзоиши он дар 25 соли охири асри XX ба тариқи зайл ғуруҳбандӣ шудаанд:

1. Давлатҳои дорои зиёда аз 100 млн. аҳоли (мувофиқи маълумоти бақайдгирии аҳоли - соли 1999) - Хитой (1221,5 млн.), Ҳиндустон (935,7 млн.), ШМА (263,3 млн.), Индонезия (197,6 млн.), Бразилия (161,8 млн.), Россия (147 млн.), Покистон (140,5 млн.), Япония (125,1 млн.), Бангладеш (120,4 млн.), Нигерия (111,7 млн.);

2. Давлатҳои дорои аз 100 млн. то 50 млн. аҳоли - Мексика (93,7), Германия (81,6), Ветнам (74,5), Филиппин (67,6), Эрон (67,3), Миср (62,9), Туркия (61,9), Таиланд (58,8), Британияи Кабир (58,3), Франция (58), Италия (57,2), Эфиопия (55,1), Украина (51,4);

3. Давлатҳои дорои аз 50 то 20 млн. аҳоли - Мянма (46,5), Ҷумҳурии Корея (45), Зоир (43,9), Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (41,5), Испания (39,6), Полша (38,4), Колумбия (36,1), Аргентина (43,6), Танзания (29,7), Канада (29,5), Кения (28,3), Судон (28,1), Алҷазоир (27,9), Марокаш (27), Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея (23,9), Перу (23,8), Ўзбекистон (22,8), Руминия (22,8), Непал (21,9), Венесуэла (21,8), Уганда (21,3), Ироқ (20,4), Афғонистон (20,1), Малайзия (20,1);

4. Давлатҳои дорои аз 20 то 10 млн. аҳоли - Шри-Ланка (18,4), Австралия (18,1), Арабистони Саудӣ (17,9), Гана (17,5), Қазоқистон (17,1), Мозамбик (16), Нидерландия (15,5), Мадагаскар (14,8), Сурия (14,7), Яман (14,5), Кот-д'Ивуар (14,3), Чили (14,3), Камерун (13,2), Эквадор (11,5), Зимбабве (11,3), Малави (11,1), Ангола (11,1), Куба (11), Мали (10,7), Югославия (10,8), Гватемала (10,6), Юнон (10,5), Буркина-Фасо (10,3), Камбоҷа (10,3), Чехия (10,3), Венгрия (10,1), Белгия (10,1), Белоруссия (10,1);

5. Давлатҳои дорои аз 10 то 5 млн. аҳоли - Португалия (9,8), Замбия (9,5), Сомалӣ (9,3), Нигер (9,2), Тунис (8,9), Булғория (8,8), Шветсия (8,8), Сенегал (8,3), Руанда (8), Австрия (8), Ҷумҳурии Доминикан (7,8), Озарбойҷон (7,6), Боливия (7,4), Швейтсария (7,2), Гаити (7,2), Гвинея (6,7), Бурунди (6,4), Чад (6,4), Ҷумҳурии

Тоҷикистон (6,1), Гонконг (5,9), Микронезия (5,8), Салвадор (5,8), Гондурас (5,7), Исроил (5,6), Гурчистон (5,5), Либия (5,4), Бенин (5,4), Урдун (5,4), Словакия (5,4), Дания (5,2), Финляндия (5,1), Парагвай (5,0);

6. Давлатҳои шумораи аҳолиашон аз 5 млн. кам - Лаос (4,9), Қирғизистон (4,7), Хорватия (4,5), Сиерра Леоне (4,5), Никарагуа (4,4), Молдавия (4,4), Норвегия (4,3), Папуа-Гвинеяи Нав (4,3), Того, (4,1) Туркменистон (4,1), Литва (3,7), Пуэрто-Рико (3,7), Арманистон (3,6), Ирландия (3,6), Зеландияи Нав (3,6), Эритрея (3,5), Босния ва Герцоговина (3,5), Албания (3,4), Коста-Рика (3,4), Ҷумҳурии Африкаи Марказӣ (3,3), Уругвай (3,2), Либерия (3), Лубнон (3), Сингапур (2,8), Конго (2,6), Латвия (2,6), Панама (2,6), Ямайка (2,4), Мугулистон (2,4), Мавритания (2,3), Уммон (2,2), Македония (2,2), Лесото (2,1), Словения (1,9), Амратҳои Муттаҳидаи Араб (1,2), Бутан (1,6), Намибия (1,5), Ботсвана (1,5), Кувайт (1,5), Эстония (1,5), Габон (1,3), Тринидад ва Тобаго (1,3), Гвинея-Бисау (1,1), Белиз (0,2), Каледонияи Нав (0,2), Вануату (0,2).

Зиёд ё кам шудани шумораи аҳоли бевосита ба афзоиши ҳаҷми истеҳсолот таъсири дутарафа мерасонад. Агар, аз як тараф, афзоиши шумораи аҳоли бо зиёд шудани истеҳсоли мол ва бехтар шудани дараҷаи хизматрасонӣ оварда расонад, аз тарафи дигар соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти давлат бо қувваи қорӣ пурра таъмин карда мешаванд. Дар тӯли солҳои 1995-2000 шумораи аҳолии давлатҳои рӯ ба инкишоф бо вучуди вазъи душвори иқтисодӣ ба ҳисоби миёна дар як сол аз 2 то 4,5% зиёд шуданд. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бо чунин суръат афзоиши шумораи аҳоли ин давлатҳо дар муддати 30 сол бояд ду маротиба зиёд шаванд. Дар ин давра шумораи аҳолии Хитой ва Ҳиндустон дар якҷоягӣ 3 млрд. нафарро ташкил хоҳад дод.

Аммо таҳлили афзоиши шумораи аҳолии давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар баъзе давлатҳо бо вучуди иқтисодии бузурги иқтисодии онҳо дар соли 2025 тамоили камшавии шумораи аҳоли мушоҳида карда мешавад. Ба ин гурӯҳ давлатҳо Булғория, Венгрия, Дания, Эстония, Латвия, Юнон, Италия, Испания, Германия, Россия дохил мешаванд.

Давлатҳои ҷаҳон ва шумораи аҳолии онҳо, млн. нафар

Давлатҳои ҷаҳон	Шумораи аҳоли дар соли 1995	Шумораи аҳоли дар соли 1999	Аҳоли дар соли 2025 (дурнамо)	Гуруҳи минтақаҳо, минтақаҳои ҷаҳон, давлатҳои ҷаҳон	Шумораи аҳоли дар соли 1995	Шумораи аҳоли дар соли 1999	Аҳоли дар соли 2025 (дурнамо)
АМЕРИКА							
Америкаи Шимолӣ							
Канада	29,5	31	38,3	ШМА	263,3	273	331,2
Америкаи Лотинӣ ва давлатҳои ҳавзаи Кариб							
Давлатҳои ҳавзаи Кариб							
Куба	11,0	11,1	12,7	Ямайка	2,4	3	3,3
Ҷумҳурии Доминикан	7,8	7,9	11,2	Пуэрто-Рико	3,7	3,9	4,6
Гаити	7,2	8	13,1	Тринидад ва Тобаго	1,3	1,4	1,8
Америкаи Марказӣ							
Белиз	0,2	0,2	0,4	Гондурас	5,7	6	10,2
Коста-Рика	3,4	4	5,6	Мексика	93,7	97	136,6
Салвадор	5,8	6,1	9,7	Никарагуа	4,4	5	9,1
Гватемала	10,6	11	21,7	Панама	2,6	3	3,8
Америкаи Ҷанубӣ							
Аргентина	34,6	37	46,1	Эквадор	11,5	12	17,8
Боливия	7,4	8	13,1	Парагвай	5,0	5	9,0
Бразилия	161,8	168	230,3	Перу	23,8	25	36,7
Чили	14,3	15	19,8	Уругвай	3,2	3,3	3,7
Колумбия	35,1	42	49,4	Венесуэла	21,8	24	34,8
Европа							
Европаи Шарқӣ							
Булгария	8,8	8,2	7,8	Полша	38,4	39	41,5
Чехия	10,3	10,3	10,6	Руминия	22,8	22	22
Венгрия	10,1	10	9,4	Словакия	5,4	5,4	6,0
Европаи Шимолӣ							
Дания	5,2	5	5,1	Литва	3,7	3,8	3,8
Эстония	1,5	1	1,4	Норвегия	4,3	4,3	4,7
Финляндия	5,1	5,1	5,4	Шветсия	8,8	9	9,8
Ирландия	3,6	3,7	3,9	Британияи Кабир	58,3	59	61,5
Латвия	2,6	2,4	2,3				
Европаи Ҷанубӣ							
Албания	3,4	3,5	4,7	Македония	2,2	2,2	2,6
Босния ва Герцеговина	3,2	3,5	4,5	Португалия	9,8	10	10
Хорватия	4,5	4,3	4,2	Словения	1,9	1,8	1,8
Юнон	10,6	10,3	9,9	Испания	39,6	39	37,6
Италия	58,2	57,6	52,3	Югославия	11,1	11,1	11,5

Европаи Ғарбӣ

Австрия	8	8	8,3	Германия	81,6	81	76,4
Белгия	10,1	10,1	10,4	Нидерланд	15,5	16	16,3
Франсия	58,0	59	61,2	Швейцария	7,2	7,3	7,8

Осиё

Осиёи Шарқӣ

Хитой	1221,5	1250	1526,1	Япония	125,1	127	121,6
ҶХДК	23,5	23,5	33,4	Мугулистон	2,4	3	3,8
Гонконг*	5,5	5,5	5,9	Корея Ҷанубӣ	45,0	47	54,4

Осиёи Шимолу Шарқӣ

Камбоча	10,6	11,6	19,7	Филиппин	67,6	77	104,5
Индонезия	197,6	207	275,6	Сингапур	2,8	3	3,4
Лаос	4,9	5	9,7	Таиланд	58,8	62	73,6
Малайзия	20,1	23	31,6	Ветнам	74,5	78	118,2
Мянма	46,5	46,5	75,6				

Осиёи Ҷанубӣ ва Марказӣ

Афғонистон	20,1	25,7	45,3	Эрон	64,6	63	123,5
Бангладеш	120,4	128	196,1	Непал	21,9	23	40,7
Бутан	1,6	2	3,1	Покистон	131,5	135	284,8
Ҳиндустон	935,7	998	1392,1	Шри-Ланка	18,4	19	25,0

Осиёи Ғарбӣ

Ироқ	20,4	22	42,7	Уммон	2,2	2,4	6,1
Исроил	5,6	6	7,8	Арабистони Саудӣ	17,9	21	2,7
Урдун	5,4	5	12,0	Сурия	14,7	16	33,5
Кувайт	1,5	2	2,8	Туркия	61,9	64	90,9
Лубнон	3,0	4	4,4	АМА	1,9	2,8	3,0
Яман	14,5	16,5	33,7				

Африка

Африкаи Шарқӣ

Бурунди	6,4	7	13,5	Мозамбик	16,0	17	35,1
Эритрея	3,5	4	7,0	Руанда	8,0	8	15,8
Эфиопия	55,1	63	126,9	Сомали	9,3	10	21,3
Кения	28,3	29	63,4	Уганда	21,3	21	48,1
Мадагаскар	14,8	15	34,4	Танзания	29,7	33	62,9
Малави	11,1	11	22,3	Замбия	9,5	10	19,1
Маврикий	1,1	1,3	1,5	Зимбабве	11,3	12	19,6

Африкаи Марказӣ

Ангола	11,1	12	26,6	Конго	2,6	3	5,7
Камерун	13,2	15	29,2	Габон	1,1	1,5	2,7
ҶАМ	3,3	4	6,4	Зоири	43,9	50	104,6
Чад	6,4	7	12,9				

Африкаи Шимолӣ

Алҷазоир	27,9	30	45,5	Марокаш	27,0	28	40,7
Миср	62,9	62	97,3	Судон	28,1	30	58,4
Либия	5,3	5,6	12,9	Тунис	8,9	9	13,3

* Гонконг аз соли 1997 дар ҳайати ҶХХ

Африкаи Ҷанубӣ						
Ботсвана	1,5	2	3,0	Намибия	1,5	3,0
Лесото	2,1	2	4,2	ҶАҶ	41,5	42
Африкаи Ғарбӣ						
Бенин	5,4	6	12,3	Мали	10,8	24,6
Буркина-Фасо	10,3	11	21,7	Мавритания	2,3	4,4
Кот-д'Ивуар	14,3	15	36,8	Нигер	9,2	22,4
Гана	17,5	19	38,0	Нигерия	111,7	238,4
Гвинея	6,7	7	15,1	Сенегал	8,3	16,9
Гвинея-Бисау	1,1	1,2	2,0	Сиерра-Леоне	4,5	8,7
Либерия	3,0	4	7,2	Того	4,1	9,4
Океания						
Австралия	18,1	19	24,7	Зеландияи Нав	3,6	4,4
Микронезия	5,8	5,9	10,1	Папуа-Гвинейи Нав	4,3	7,5
Каледонияи Нав	0,2	0,2	0,3	Вануату	0,2	0,3
Давлатҳои ИДМ						
Арманистон	3,6	3,8	4,7	Молдавия	4,4	5,1
Озарбойҷон	7,6	7,7	10,1	Россия	147,0	138,5
Белоруссия	10,1	10,3	9,9	Тоҷикистон	6,0	11,8
Гурҷистон	5,5	5,5	6,1	Туркменистон	4,1	6,7
Қазоқистон	17,3	17,1	21,7	Украина	51,4	48,7
Қирғизистон	4,7	5,0	7,1	Ўзбекистон	22,8	37,7

Албатта, аз тарафи дигар, агар чунин тамоил бо пешрафти босуръати истеҳсолот дастгирӣ карда нашавад, вазъи иҷтимоии ин давлатҳо оҳиста-оҳиста бад шуда, боиси норозигии мардум мегардад ва ба ҷунбишҳои миллӣ оварда мерасонад.

Бо мақсади пешгирӣ намудани чунин амалҳо дар дахсолаи охири асри XX қариб ҳамаи давлатҳои рӯ ба инкишоф вобаста ба урфу одатҳои худ тадбирҳои зиёдеро дар бобати аз афзоиши босуръати аҳоли ба афзоиши мӯътадили он гузаштан, андешиданд.

Бар ҳилофи афзоиши аҳолии давлатҳои рӯ ба инкишоф дар ин давра афзоиши аҳоли дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикардаи ҷаҳон ҳамагӣ 0,66% ташкил додааст.

Суръати миёнаи афзоиши аҳолии ҷаҳон (бо %)

Гуруҳи давлатҳо	Солҳо		
	1965-1980	1980-1990	1990-2000
1. Давлатҳои дорои даромади паст:	2,3	2,0	1,8
Хитой ва Ҳиндустон	2,2	2,0	1,8
Давлатҳои дигар	2,5	2,6	2,5
Давлатҳои Африка дар минтақаи Саҳрои Кабир (Саҳара)	2,7	3,1	3,0
2. Давлатҳои дорои даромади миёна	2,3	2,0	1,9
3. Давлатҳои дорои даромади баланд	0,9	0,6	0,5

Ҳап дар сари он аст, ки бо вучуди музди баланди меҳнат ва дараҷаи хуби зиндагӣ, аҳолии давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққинамудаи ҷаҳон, аз бими аз даст додани ҷои кори хуб ва бо сабабҳои сол аз сол афзоиш ёфтани хароҷоти тарбия ва омӯзиши фарзандон аз зиёд намудани шумораи аъзои оила худдорӣ менамуданд.

Бо ин сабаб аҳолии давлатҳои Америкаи Шимолӣ ва Европа аз 23% дар соли 1990 то 15% дар соли 2000 кам шуд. Бо вучуди чунин тамоили пастшавии шумораи аҳоли, олимони иқтисодшинос пешгӯӣ кардаанд, ки шумораи аҳолии ду қитъаи номбурда соли 2020 ҳамагӣ 10%-и аҳолии ҷаҳонро ташкил хоҳад дод.

§3.2. Таснифоти давлатҳои ҷаҳон аз рӯи ҳосилнокии меҳнат

Бояд қайд кард, ки тақсимои давлатҳо вобаста ба шумораи зиёд ва ё ками аҳоли, дараҷаи воқеии иқтисодиёти мамлакатро нишон дода наметавонад.

Барои ин аз солҳои 1980 сар карда, ба таснифоти давлатҳо вобаста ба дараҷаи ғоиданокии хоҷагии халқ, ки он дар нишондиҳандаи яғонаи дар тамоми дунё қабулшуда "ҳосилнокии меҳнат" таҷассум ёфтааст, гузаштанд.

Дар асоси ин нишондиҳанда давлатҳои ҷаҳон ба 6 ғурӯҳ тақсим карда шуданд:

- давлатҳои тараққикардатарини ҷаҳон;
- давлатҳои тараққикарда;
- давлатҳои дорои дараҷаи миёнаи тараққиёт;
- давлатҳои дорои дараҷаи пасти тараққиёт;
- давлатҳои тараққинакарда;
- давлатҳои қафомондатарин.

Ҷадвали №3

Рейтинги давлатҳои ҷаҳон аз рӯи дараҷаи ҳосилнокии меҳнат бо тартиби муайян (1999³)

Мавқеи давлат дар ҷаҳон	Давлатҳо ва ғурӯҳҳои давлатҳо	Коркарди солона ба ҳисоби доллари ШМА
Давлатҳои тараққикардатарин		
1	ШМА	51000
2-3	Швейтсария, Люксембург	48000
4	Канада	46000
5-6	Белгия, Шветсия	44000
7-8	Дания, Нидерланд	42500
9-10	Япония, Австралия	41000
11-13	Франсия, Норвегия, Баҳрайн	40000
Давлатҳои тараққикарда		
14-16	Британияи Кабир, Италия, Австрия	39000
17-21	Германия, Аморатҳои Муттаҳидаи Араб, Арабистони Саудӣ, Кувайт, Пуэрто-Рико	37000
22-26	Финляндия, Зеландияи Нав, Бруней, Сингапур, Гонконг	35000
27-29	Исландия, Ирландия, Испания	32000
30	Исроил	27000
31	Ҷумҳурии Корея	21500
32-34	Португалия, Либия, Венесуэла	20000
Давлатҳои дорои сатҳи миёнаи тараққиёт		
35-36	Юнон, Уругвай	18000
37-38	Словения, Тайван	17250
39-42	Аргентина, ҶАҶ, Чили, Чехия	16500
43-45	Мексика, Малайзия, Уммон	15000
46-48	Венгрия, Эстония, Ботсвана	14500

³ Коркарди солонаи маҳсулоти ҳолис ба ҳар як нафари ба соҳаҳои хоҷагии халқ ҷалбшуда

49-50	Латвия, Тринидад ва Тобаго	13500
51-52	Габон, Коста-Рика	12500
53-56	Хорватия, Полша, Панама, Алчазоир	12000
57-62	Литва, Словакия, Белоруссия, Таиланд, Колумбия, Урдун	11500
63-66	Туркия, Тунис, Эквадор, Ямайка	11000
67-69	Бразилия, Миср, Булгория	10500
70	Россия	10000
Давлатҳои камтараккикарда		
71-75	Сурия, Руминия, Парагвай, Қазоқистон, Югославия	9750
76-78	Украина, Гурҷистон, Ироқ	9000
79-83	Эрон, Куба, Босния-Герсеговина, Македония, Гватемала	8500
84-87	Перу, Молдавия, Арманистон, Қирғизистон	8000
Давлатҳои тараккинакарда		
88-91	Озарбойҷон, Ўзбекистон, Салвадор, Индонезия	7750
92-93	Туркманистон, Марокаш	7250
94	Гондурас	6850
95-96	Филиппин, Ҷумҳурии Домикан	6350
97	Боливия	6100
98-101	Покистон, Шри-Ланка, Зимбабве, Гана	5700
102-106	Хитой, ҚХДК, Тоҷикистон, Никарагуа, Кот д'Ивуар	5300
107	Папуа-Гвинейи Нав	5000
Давлатҳои қафомондатарин		
108-109	Нигерия, Мугулистон	4500
110-112	Ҳиндустон, Сенегал, Мавритания	3750
113-114	Ветнам, Камерун	3550
115-116	Албания, Лесото	3250
117-121	Бангладеш, Судон, Яман, Замбия, Того	3100
122-124	Ангола, Уганда, Мадагаскар	2750
125-126	Кения, Мозамбик	2500
127-128	Мянма, Либерия	2150
129-133	Непал, Руанда, Гвинея, Бенин, ҶАМ	2000
134-135	Нигер, Чад	1800
136-138	Малави, Гаити, Афғонистон	1600
139-140	Зоир, Буркино-Фасо	1500
141	Эфиопия	1300
142	Мали	1150
143	Сомали	1000

Вобаста ба дараҷаи баланди ҳосилнокии меҳнати бадастоварда (51000 доллари ШМА маҳсулоти ҳолис ба ҳар як нафари қобили кор) ҷои аввалро ШМА ишғол мекунад. Дар баробари ШМА ба гурӯҳи давлатҳои тараккикардатарини ҷаҳон бо нишондиҳандаҳои аз 48000

то 40000 доллари ШМА (ба таври камшаванда) Швейтсария, Люксембург, Канада, Белгия, Шветсия, Дания, Нидерландия, Япония, Австралия, Франция, Норвегия, Бахрайн дохил мешаванд. Ин давлатҳоро аз ҷиҳати иқтисодӣ ба давлатҳои тараққиқардатарини ҷаҳон дохил намудем. Бояд қайд кард, ки ҷазираи Баҳрайн дар Халиҷи Форс ҷойгирбуда бо сабаби дорои саноати пуриқтидори коркарди нафт буданаш низ ба ин гурӯҳи давлатҳо дохил карда шудааст.

Ба давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон, ки нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнати онҳо аз 40000 то 20000 долларро ташкил менамоянд, мувофиқи ҷадвали додашуда Британияи Кабир, Италия, Австрия, Германия, Финляндия, Зеландияи Нав дохил карда мешаванд. Дар баробари давлатҳои тараққинамудаи дунё (Германия, Италия, Австрия, Финляндия ва Зеландияи Нав) мо дар ин гурӯҳбандӣ як қатор давлатҳои нави Европа (Исландия, Ирландия, Испания, Португалия) ва давлатҳои нафтистехсолкунандаи ҷаҳон - АМА, Арабистони Саудӣ, Кувайт, Бруней, Либия, Исроил, Венесуэла, Сингапур, Гонконг, Ҷумҳурии Кореяро - чун давлатҳои нави индустриалӣ, ки даҳсолаҳои охир ҷаҳиши иқтисодӣ намуданд, дохил кардем. Давлати Пуэрто-Рико бошад, бо нишондиҳандаи 37000 доллари муваффақшудаи худ албатта, пеш аз ҳама, аз ҳамкориҳои иқтисодӣ бо ШМА вобастагӣ дорад.

Кулли давлатҳои боқимондари мувофиқи ин ҷадвал мо метавонистем ба гурӯҳи давлатҳои камтараққиқарда дохил намоем, аммо таҳлил нишон дод, ки чунин гурӯҳбандӣ нисбат ба баъзе давлатҳои дар асл тавонои дунё, ки шумораи аҳолии зиёди онҳо ба нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат таъсири манфӣ / мерасонад, номуносиб буд, бинобар ин давлатҳои боқимонда ба гурӯҳи давлатҳои тараққиёти миёна бадастоварда, ки нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнати бадастовардаи онҳо аз 20000 то 10000 долларро ташкил медиҳад, дохил карда шудаанд - Юнон, Уругвай, Словения, Тайван, Аргентина, ҶАҚ, Чили, Чехия, Мексика, Малайзия, Уммон, Венгрия, Эстония, Ботсвана, Латвия, Тринидад ва Тобаго, Габон, Коста-Рика, Хорватия, Полша, Панама, Алҷазоир, Литва, Словакия,

Белоруссия, Таиланд, Колумбия, Урдун, Туркия, Тунис, Эквадор, Ямайка, Бразилия, Миср, Булгория, Россия. Федератсияи Россия дар натиҷаи ин гурӯҳбандӣ бо индекси 10000 доллари ШМА ҷои 70-ро ишғол намуд.

Ба гурӯҳи давлатҳои камтараққикарда, ки нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнати онҳо аз 10000 то 8000 долларро ташкил менамояд, 17 давлати дунё дохил карда шудаанд.

Чумхурии Тоҷикистон бо нишондиҳандаи сатҳи самаранокии хоҷагии халқ - ҳосилнокии меҳнат дар ҳаҷми 5300 доллари америкӣ ба гурӯҳи давлатҳои тараққинакардаи дунё, ки ба онҳо меъёри аз 8000 то 5000 доллари ШМА пешбинӣ шудааст, дохил карда шуд. Бояд қайд намоем, ки дар қатори Чумхурии Тоҷикистон чунин давлатҳо, ба монанди Ёзбекистон, Индонезия, Покистон ва ҳатто Хитой бузург дохил карда шудаанд.

Мувофиқи ин гурӯҳбандӣ қадвали дар боло додашударо бо нишондиҳандаи аз 5000 то 1000 доллари ШМА давлатҳои қафомондатарин қамъбаст менамоянд. Аммо пешрафти иқтисодии шумораи давлатҳои зиёде, ки ба ин гурӯҳ дохил карда шудаанд, дар асл бузургӣ ва пурқудрат будани аксарияти ин давлатҳоро таҷассум карда наметавонад. Масалан, Ҳиндустон ва Ветнам бо тараққиёти босуръати иқтисодии худ солҳои охир тамоми оламиёро ба ҳайрат оварданд.

Аммо бояд қайд кард, ки олимони иқтисодшинос баъд аз гурӯҳбандии ҳамаи онҳо ба ҳулосае омаданд, ки тақсимои давлатҳои ҳама аз рӯи нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат таъвоноии иқтисодии давлатҳои зиёди ҳамаоро паст зада, дар асл бузургӣ ва қудратнокии онҳоро нишон дода наметавонад.

Масалан, Федератсияи Россия, ки бо садҳо нишондиҳандаҳои алоҳидаи иқтисодӣ дар ҳама ҷои аввалро ишғол намуда, аз ҳамаи қайҳон ҳамаоро назорат мекунад, ба гурӯҳи давлатҳои дорои дараҷаи миёнаи тараққиёт дохил карда шудааст.

Нуқсонҳои гурӯҳбандии давлатҳои ҳама вобаста ба ҳосилнокии меҳнат, дар гурӯҳи давлатҳои тараққинакардаи ҳама баръало мушоҳида карда мешавад. Албатта, ба ин гурӯҳ дохил

намудани давлатҳои Хитой, Индонезия ва Покистон хатой хеле калон мебошад.

Аммо бо вучуди нуқсонҳои ҷойдоштаи таснифоти давлатҳо вобаста ба дараҷаи ҳосилнокии меҳнат дар истеҳсолот, ин нишондиҳанда масъулияти роҳбарияти давлатҳои дараҷаи миёнаи тараққиёт, камтараққиёфта, тараққинакарда ва қафомондаро водор менамояд, ки нисбати таъмини шабонарӯзаи кор, таъмини пешрафти кулли иқтисодиёти мамлакат тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Масалан, барои Тоҷикистон ҳалли ин проблема ва аз сафи давлатҳои тараққинакардаи ҷаҳон якбора ба сафи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон гузаштан, бо назардошти сарватҳои табиӣи кишвари мо заҳмати зиёдеро талаб намекунад. Танҳо аз ҳисоби дуруст ба роҳ мондани корхонаҳои саноатӣи минтақаҳои ҷанубӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, нишондиҳандаи дараҷаи ҳосилнокии меҳнат - 5000 доллари бадастовардаро дар муҳлатҳои хеле кӯтоҳ ду маротиба зиёд намудан мумкин аст.

§3.3. Таснифоти давлатҳои ҷаҳон вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ

Даҳсолаҳои охири асри XX созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ (Созмони Милали Муттаҳид (СММ), Бонки Ҷаҳонӣ (БУ), Хазинаи Байналмилалӣи Асёр (ХБА), Бонки Европоӣи Таҷдиду Рушд (БЕТР), Юнидо ва ғайра) бо мақсади ҳарчи бештар муайян намудани мавқеи ҳар давлат дар пешрафти дар ҷаҳон бадастомадаи дараҷаи иҷтимоӣи иқтисодӣ, корҳои зиёди илмӣи тадқиқотиро ба анҷом расониданд. Дар асоси таҳлили ҳуҷҷатҳои зиёд дар маърузаи СММ "Дар бораи тараққиёти инсон" дар соли 2000 175 давлатҳои ҷаҳон вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодӣи бадастоварда, ба се гурӯҳи калон тақсим карда шудаанд:

- давлатҳои тараққикардаи саноатӣ (дараҷаи баланд) - 47 давлат;
- давлатҳои рӯ ба инкишоф (дараҷаи миёна) - 83 давлат;
- давлатҳои суғурӯи тараққикарда (дараҷаи паст) - 45 давлат;

Ин тарз гурӯхбандии давлатҳо дар ҷадвали №4 оварда шудааст.

Ҷадвали №4

Таснифоти давлатҳо вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ

Давлатҳои тараққикардаи саноатӣ (дараҷаи баланд)	Давлатҳои ру ба инкишоф (дараҷаи миёна)	Давлатҳои камтараққикарда (дараҷаи паст)
Австралия	Алҷазоир	Ангола
Австрия	Антигуа ва Барбуда	Афғонистон
Озарбойҷон	Аргентина	Бангладеш
Албаия	Ҷазираҳои Багам	Бенин
Арманистон	Баҳрайн	Буркино-Фасо
Белоруссия	Барбадос	Бурунди
Белгия	Белиз	Бутан
Булгария	Боливия	Вануату
Венгрия	Ботсвана	Гаити
Германия	Бразилия	Гамбия
Юнон	Бруней	Гвинея
Гурҷистон	Венесуэла	Гвинея-Бисау
Дания	Ветнам	Ҷибути
Исроил	Габон	Зоири
Ирландия	Гана	Замбия
Исландия	Гайана	Яман
Испания	Гватемала	Кабо-Верди
Италия	Гондурас	Камбоҷа
Қазоқистон	Гонконг	Ҷазираҳои Камор
Канада	Гренада	Лаос
Қирғизистон	Доминико	Лесото
Латвия	Ҷумҳурии Доминикан	Либерия
Литва	Миср	Ҷумҳ. Исломии Мавритания
Люксембург	Зимбабве	Мадагаскар
Малта	Ҳиндустон	Малави
Нидерландия	Индонезия	Мали
Зеландияи Нав	Урдун	Ҷазираҳои Малдив
Норвегия	Ироқ	Мозамбик
Польша	Эрон	Мянма
Португалия	Камерун	Непал
Молдавия	Қатар	Нигер
Россия	Кения	Танзания
Руминия	Кипр	Руанда
Словакия	Китай	Самоа (Шарқӣ)

Шоҳигарии Муттаҳидаи Британияи Кабир ва Ирландияи шимолӣ	Колумбия Конго ЧХДК	Сан-Томе ва Принсипи Ҷазираҳои Соломон Сомалӣ
ШМА	Коста-Рика	Судон
Тоҷикистон	Куба	Сиерра-Леоне
Туркменистон	Кувайт	Того
Ўзбекистон	Лубнон	Уганда
Украина	Либия	Ҷумҳурии Африкаи Марказӣ
Финляндия	Маврикия	Чад
Франсия	Малайзия	Гвинейи Экваториалӣ
Чехия	Марокаш	Эфиопия
Швейтсария	Мексика	
Шветсия	Мугулистон	
Эстония	Мянма	
Япония	Намибия	
	АМА	
	Уммон	
	Покистон	
	Панама	
	Папуа-Гвинейи Нав	
	Парагвай	
	Перу	
	Ҷумҳурии Корея	
	Салвадор	
	Арабистони Саудӣ	
	Свазиленд	
	Ҷазираҳои Сейшел	
	Сенегал	
	Сент-Люсия	
	Сингапур	
	Сурия	
	Суринад	
	Таиланд	
	Того	
	Тринидад ва Тобаго	
	Тунис	
	Туркия	
	Уругвай	
	Фичи	
	Филиппин	
	Чили	
	Шри-Ланка	
	Эквадор	
	ҚАҚ	
	Ямайка	

СММ бар иловаи таснифоти мавҷудаи давлатҳо вобаста ба ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба ҳар сари аҳоли ва дараҷаи бадастовардаи ҳосилнокии меҳнат, мавқеи ҷойгиршавии созмонҳои бунёдгаштаи бонуфузи ҳамгироии қитъаи Евразия ва вобастагии иқтисодии аксарияти давлатҳоро аз давлатҳои абарқудрати дунё ба назар гирифта, мувофиқи ин усул зиёда аз 2/3 қисми давлатҳои дар қитъаи Европа ҷойгиршуда, ки шумораи онҳо ба 28 адад мерасад, аз қитъаи Америка танҳо ШМА ва Канада, аз Шарқи Наздик Исроил, аз Шарқи Дур Япония ва наздикии иқтисодиёти давлатҳои навбунёдро бо иқтисодиёти Федератсияи Россия ба назар гирифта, тамоми давлатҳои ИДМ-ро низ ба гурӯҳи давлатҳои тараққиқардаи саноатӣ дохил намудааст.

Иттилооти дар чадвал овардашуда нишон медиҳад, ки шумораи зиёди давлатҳои рӯ ба инкишоф мувофиқи иштироки онҳо дар тақсмоти байналмилалӣ меҳнат, дар бозори ҷаҳонӣ, ба гурӯҳи давлатҳои сатҳи миёна дохил карда шудаанд.

Аммо бояд мо қайд намоем, ки ба гурӯҳи давлатҳои сатҳи миёна давлатҳое низ дохил карда шудаанд, ки онҳо имрӯз дар миқёси иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи муҳимро ишғол намуда, ба марказҳои нави аз ҷиҳати техникӣ пешрафтаи ҷаҳон табдил ёфта истодаанд. Ба ин гурӯҳ давлатҳо имрӯзҳо дар қитъаи Осиё - Хитой, Ҳиндустон, Покистон, давлатҳои арабӣ, дар қитъаи Америкаи Лотинӣ - Бразилия ва Аргентина, дар қитъаи Африка - Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ ва Нигерия дохил мешаванд.

Ветнам, ки ба он кишварҳои Ҳиндухитой (Камбоҷа ва Лаос) майл мекунанд, Эрон, ҚХДК, Куба, аз кишварҳои арабӣ бошад - Ироқ ва Либия нақши мустақилонаро мебозанд.

Маълум аст, ки бо кӯмаку дастгирии ШМА, Канада имрӯзҳо тамоми давлатҳои Америкаи Лотинӣ ба гурӯҳи давлатҳои дорои тараққиёти миёна дохил карда шудаанд.

Ба пешрафти қисми зиёди давлатҳои ба гурӯҳи дараҷаи миёнаи тараққиёт, ки дорои сарватҳои зиёди табиӣ (аз нафт то ҷангал) низ

буданд, мавқеи муфиди тичоратию ҷуғрофии ҷойгиршавии онҳо кӯмак расонид. Масалан, барои Сингапур, Гонконг мавқеи мусоиди ҷойгиршавиашон, Миср бо канали Суэтс, Панама - бо канали Панама, Баҳрайн, Қатар, Уммон - дар мавқеи наздиктарин ба хавзаи бузурги нафти Шарқи Наздик ва Миёна ҷойгир шуданашон, дар мӯҳлати кӯтоҳ ба маркази тичоратии дунё табдил ёфтанд.

Вобаста бо нишондиҳандаҳои нисбатан пасти иқтисодӣ СММ 45 давлати дунёро, ки қисми зиёди онҳоро давлатҳои Африка ва Осиё ташкил менамоянд, ба гурӯҳи давлатҳои дорои сатҳи пасти тараққиёт дохил кардааст.

Дар баробари дар сатҳи пасти тараққиёт қарор доштан вазъи 16 давлати ба ин гурӯҳ дохилшударо (Ангола, Афғонистон, Бурунди, Гаити, Зоир, Яман, Лаос, Либерия, Мозамбик, Мадагаскар, Мянма, Руанда, Сомалӣ, Судон, Чад, Эфиопия) ҷангҳои тӯлонии дохилӣ боз ҳам душвортар менамоянд.

Дар солҳои охир дар ҷаҳон якбора дигаргуниҳои куллии иқтисодӣ ба амал омаданд. Дарачаи баланди тараққиёти якчанд давлатҳои осӣғӣ ҷаҳонро ба ҳайрат овард. Созмонҳои байналмилалӣ равиши нави иқтисодии давлатҳои ҷаҳонро ба назар гирифта, вобаста ба таъсири иқтисодиёт ба дараҷаи некӯаҳволии халқ, давлатҳои дунёро ба чор гурӯҳ тақсим намуданд:

1. Давлатҳои дараҷаи баланди саноатӣ бадастоварда (ДДБС)
2. Давлатҳои нави саноатӣ (ДНС)
3. Давлатҳои дорои иқтисодиёти гузаранда (ДИГ)
4. Давлатҳои рӯ ба инкишоф (ДРИ)

Бояд қайд намуд, ки ҳар гурӯҳи давлатҳои номбурда дар навбати худ бо хусусиятҳои хоси худ, дараҷаи бадастовардаи даромадноки, махсусгардониҳои истеҳсолот боз ба якчанд гурӯҳҳо тақсим мешаванд, ки дар бораи онҳо ба шумо дар бобҳои оянда иттилооти муфасссал медиҳем.

Гурӯҳи давлатҳои дар боло зикрфта аз якдигар бо аломатҳои махсуси зерин фарқ мекунанд:

- ҳаҷми солонаи ММД ва маҷмӯи маҳсулоти миллӣ (МММ) ба ҳар сари аҳоли бо ифодаи пулӣ;
- сохтори хочагӣ аз рӯи шумораи шахсони машғули кор (фоиз);
- истеҳсоли солонаи қувваи барқ бо кВт/соат ба ҳар сари аҳоли;
- сохтори тиҷорати хориҷӣ, содирот ва воридот (фоиз);
- ҳиссаи ММД ва МММ, ки ба соҳаи маориф равона карда шудааст (фоиз);
- ҳиссаи ММД ва МММ, ки ба соҳаи илм равона карда шудааст (фоиз);
- ҳиссаи андозҳо дар ташаккули буҷети давлат (фоиз);
- ҳиссаи бекорон ва ё қисман бекорон нисбат ба шумораи аҳолии ҷаъол;
- таъмини аҳоли бо асбобҳои техникий рӯзгор (телевизор, компютер ва мошинҳои сабуқрав ба ҳар 1000 нафар, телефон ба ҳар 100 нафар);
- дараҷаи иҷро накардани масъулият дар назди шарикон (балл), дараҷаи ғасодии иқтисод;
- пуррагии дараҷаи бадастомадаи инфраструктура (дарозии роҳи оҳан, дарозии роҳи автомобилгард дар 1 км, 10км, 100 км мураббаи ҳудуд.

Бо мақсади тасаввуроти пурра пайдо намудан ин аломатҳоро дар алоҳидагӣ дида мебароем.

Ҳаҷми солонаи ММД ва МММ ба ҳар сари аҳоли бо ифодаи пулӣ.

Умуман ба ин ва ё он гурӯҳ дохил намудани давлатҳо дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ, пеш аз ҳама, вобаста ба дараҷаи баланди бадастовардаи нишондиҳандаҳои дар боло зикргардида амалӣ мешавад. Масалан, соли 1997 яке аз нишондиҳандаҳои асосии меёри муайянқунандаи сатҳи баланди давлат - ҳаҷми МММ (ММД) ба ҳар сари аҳоли дар ҳаҷми 15000-17000 доллари ШМА муайян карда шуда

буд. Давлатҳои ба чунин нишондиҳанда ва ё аз он зиёдтар ноилшуда ҳатман ба гурӯҳи давлатҳои ДДБС дохил карда мешаванд. Ин нишондиҳанда соли 1998 дар Япония 38850, Германия 27600, Франция 25000 доллари америкоиро ташкил намуд, ки дараҷаи баланди зиндагии аҳолии ин давлатҳоро таҷассум менамояд. Ҳаҷми нишондиҳандаи ММД, аз он ҷумла ба ҳар сари аҳоли дар ҷаҳон аз тарафи сохторҳои махсуси СММ бо назардошти қурби ҷории табдили пули миллии қулӣ давлатҳои ҷаҳон муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, мову шумо бояд ба саволи нишондиҳандаи ММД ҷист ва ин мафҳум чӣхоро дар бар мегирад, ҷавоб ёбем.

Барои ба ин савол ҷавоб додан мо бояд ёдовар шавем, ки ҳар як давлат барои таъмини пешрафти истеҳсолот пеш аз ҳама бояд ба иқтисодии дохилии худ (захираҳои табиӣ, дараҷаи бадастовардаи тараққиёти соҳаҳои асосии истеҳсолот ва инфраструктураи он, иқтисодии илмӣ ва техникаӣ, захираҳои меҳнатӣ ва ғайра) таъия намояд. Аммо дар баробари иқтисодии иқтисодӣ дар тӯли зиёда аз ним аср маълум гардид, ки ба нишондиҳандаи ММД боз хусусиятҳои хоси сохтори иқтисодӣ, пурмахсулии фаъолияти соҳаҳои алоҳида, дараҷаи бевоситаи иштирок дар протсессҳои ҳамгироии ҷаҳонӣ низ таъсири худро мерасонад.

Ҳамин тариқ, таҳти мафҳуми ММД арзиши мол ва хизматрасоние, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодии мамлакат истеҳсол шуда, дар ояндаи наздик барои истеъмол, захирақунӣ ва содирот истифода мегардад, фаҳмида мешавад.

Барои тавзеҳоти ҳарчи бештар ҷадвали рейтингӣ (дараҷабандии) давлатҳои ҷаҳонро аз рӯи ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва ин нишондиҳандаро ба ҳар сари аҳолии ин давлатҳо дар ҷадвали №5 пешниҳод намудаем.

Тоҷикистон дар ин ҷадвал, мутаассифона яке аз ҷойҳои охиринаро ишғол менамояд. Агар аз рӯи нишондиҳандаи ҳаҷми ММД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷои 153-ро ишғол намуда бошад, пас аз рӯи ин нишондиҳанда ба сари ҳар як аҳоли дар ҷои 181-ум меистад.

Рейтинги давлатҳо аз рӯи ҳаҷми ММД

Кишварҳо	Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД)			ММД ба сари аҳоли		
	млрд. доллар	мавқеъ	афзоиши миёнаи солона % 1998-99	доллар	мавқеъ	афзоиши миёнаи солона % 1998-99
ШМА	8,351.0	1	4.1	30,600	8	3.1
Япония	4,078.9	2	0.1	32,230	6	0.8
Германия	2,079.2	3	1.2	25,350	13	1.2
Франсия	1,427.2	4	2.4	23,480	21	2.0
Британияи Кабир	1,338.1	5	1.7	22,640	22	1.6
Италия	1,136.0	6	1.0	19,710	28	0.9
Хитой	980.2	7	7.2	780	140	6.3
Бразилия	742.8	8	-2.0	4,420	70	-3.2
Канада	591.4	9	3.8	19,320	29	2.8
Испания	551.6	10	3.7	14,000	40	3.6
Ҳиндустон	442.2	11	6.9	450	162	4.9
Мексика	428.8	12	4.1	4,400	71	2.4
Ҷумҳурии Корея	397.9	13	11.0	8,490	51	10.1
Нидерландия	384.3	14	3.0	24,320	18	2.3
Австралия	380.8	15	3.8	20,050	26	2.3
Россия	332.5	16	1.3	2,270	98	1.6
Аргентина	277.9	17	-2.9	7,600	55	-4.1
Швейтсария	273.1	18	1.4	38,350	3	1.2
Белгия	250.6	19	1.9	24,510	16	1.7
Шветсия	221.8	20	3.9	25,040	15	3.8
Австрия	210.0	21	2.3	25,970	12	2.2
Туркия	186.3	22	-6.4	2,900	88	-7.8
Дания	170.3	23	1.3	32,030	7	1.0
Гонконг, Хитой	161.7	24	2.9	23,520	20	0.1
Польша	153.1	25	3.4	3,960	73	3.3
Норвегия	146.4	26	0.6	32,880	5	0.1
Африкаи Ҷанубӣ	133.2	27	0.8	3,160	86	-0.9
Юнон	124.0	28	3.3	11,770	45	3.1
Финляндия	122.9	29	3.7	23,780	19	3.5
Таиланд	121.0	30	4.9	1,960	102	4.1
Индонезия	119.5	31	1.9	580	150	0.3
Эрон	110.5	32	2.1	1,760	107	0.2
Португалия	105.9	33	3.1	10,600	47	2.9
Исроил	95.6	34	1.9	15,940	32	-0.4
Сингапур	95.4	35	5.6	29,610	9	3.6
Колумбия	93.6	36	-1.9	2,250	99	-3.6
Миср	87.5	37	5.7	1,400	120	4.0
Венесуэла	87.0	39	-6.8	3,670	77	8.6
Филиппин	78.0	40	3.6	1,020	131	1.4
.....		..				
Тоҷикистон	1.8	153	3.7	290	181	2.0

Дар миқёси ҷаҳон нишондиҳандаи ММД аслан тамоил ба афзоиш дорад, вале соли 1999 нисбат ба соли 1996 1,8 триллион кам шудааст. Масалан, агар ҳаҷми ММД дар миқёси ҷаҳон соли 1994 - 23,6 триллион доллари ШМА-ро ташкил дода бошад, пас соли 1996 - 31,8 триллион, соли 1999 - 30,0 триллионро ташкил додааст

Далелу рақамҳо нишон медиҳанд, ки бо ҳаҷми умумии ММД давлатҳои пешқадамтарини дунё ШМА (8,351.0 млрд. доллари ШМА) ҷои аввал ва Япония (4,078.9 млрд. доллари ШМА) ҷои дуумро ишғол менамоянд. Дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳи таърихи ШМА ва Япония дар натиҷаи истифодаи дастовардҳои пешқадамтарини илм пешрафти тамоми соҳаҳои истеҳсолоти мамлакатро таъмин намуда, ба яке аз давлатҳои пурқудратноктарини дунё табдил ёфтанд. Баъд аз Япония ҷадвали рейтингро бо ҳаҷми 2,079.2 млрд. доллари ШМА Германия, бо 1,427.2 млрд. - Франсия, бо 1,338.1 млрд. - Британияи Кабир ва бо 1,136.0 млрд. - Италия ишғол менамоянд. Дар байни давлатҳои рӯ ба инкишоф суръати баланди тараққиёти иқтисодӣ дар давлатҳои нави саноатӣ бо 742.2 млрд доллари ШМА - Бразилия, бо 428.8 млрд. - Мексика ва 119.5 млрд. доллар - Индонезия қарор доранд.

Дар байни давлатҳои иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордошта бо ҳаҷми 980.2 млрд. доллари ШМА Ҷумҳурии Халқии Хитой дар сафи пеш меистад.

Баъд аз соли 1990 дар натиҷаи ҷаҳиши иқтисодии ДНС суръати афзоиши ММД дар тӯли солҳои 1989-1999 ба ҳисоби миёна дар як сол: дар Таиланд 8,9%, Малайзия 8,7%, Сингапур 7,5%, Индонезия 6,8%, Тайван 6,6%, ва Кореяи Ҷанубӣ 6,6% таъмин карда шуд.

Аммо аз истифодаи чунин тарзи содаи муайянкунии ҳаҷми ММД солҳои охир аксарияти давлатҳо норозигии худро баён мекардагӣ шуданд. Бо дарназардошти ин соли 1999 дар асоси қарори Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барномаи махсус бо номи "Муқоисаи иқтисодиёти ҷаҳон" таҳия карда шуд. Барномаи нав бо истифодаи сохторҳои омори созмонҳои байналмилалӣ, сохторҳои омори миллии ҳар як давлат ва ташкилотҳои илмӣю техникӣ дар

амал татбиқ шуда истодааст. Усули таҳиянамудаи комиссияи оморӣ СММ дар асоси интиҳоби мол ва хизматрасонии бо ҳам монанди давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон ва танзими нархи онҳо бояд ба роҳ монда шавад. Дар асоси ин усул, молҳои истеҳсоли давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон ба гурӯҳҳои ба ҳам наздик тақсими карда шуда, аз дохили онҳо номгӯи молҳои асосиро интиҳоб менамоем, ки ҳиссаи онҳо дар ташаккули ММД назаррас аст. Бо ин усул 500-800 номгӯи мол ва хизматрасонӣ, 200-300 номгӯи молҳои сармоягузорӣ (мошин, дастгоҳ, технология), 10-20 сохтмонҳои азим интиҳоб карда мешаванд. Натиҷаҳои қорҳои ҷамъбасти бо усули муқоиса ва бо назардошти қобилияти харидории пули милли, шароити муайян намудани сатҳи бадастомадаи пешрафти иқтисодии мамлакатро муҳайё менамоем.

Таҷқиқотҳо дар асоси ин барнома ҳар панҷ сол як бор гузаронида мешаванд. Имрӯзҳо аз усули бо чунин тарз муайян кардани ММД 90 давлати дунё истифода мебаранд. Дар натиҷаи истифодаи ин усул, соли 1994 муайян карда шуд, ки дар Федератсияи Россия ҳаҷми ММД 735,2 млрд. доллари ШМА ё ин ки 3%-и ҳаҷми ММД-и дар ҷаҳон истеҳсолшударо ташкил намудааст. Бо ин усул Федератсияи Россия дар ҷаҳон агар ҷои 9-умро ишғол намуда бошад, пас вобаста ба нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳоли аз ҷои 30-юм ба ҷои 6-ум баромад. Бо истифодаи усули номбурда дар асл нишондиҳандаи самаранокии хоҷагии халқ ва ҳосилнокии меҳнат дар Федератсияи Россия нисбат ба усули аввала хеле афзуд. Нишондиҳандаи истеҳсоли солона ба ҳар як қоргар, агар дар соли 1994 дар Федератсияи Россия бо тақсими ҳаҷми маҳсулоти соф ва шумораи аҳолии қобили қор 10000 долларро ташкил намуда бошад, пас дар ШМА ин нишондиҳанда 51000 долларро ташкил дод. Бо нишондиҳандаи ММД ба ҳар сари аҳоли 4950 доллар солҳои 1990-1991 Федератсияи Россия аз ҷои 30-ум ба ҷои 6-ум баромад.

Панҷ соли охири асри XX дар ҷаҳон тамоми давлатҳо ба муайян намудани қобилияти харидории ММД шурӯъ намуданд. Ин нишондиҳанда дар асоси тақсими ҳаҷми солонаи ММД ба ҳаҷми даромади пули аҳоли дар як сол муайян карда мешавад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи баҳодиҳии ММД ва муқоиса намудани натиҷаи он бо нишондиҳандаҳои ШМА мо ба хулосае омадем, ки паст будани нишондиҳандаи ММД-и Федератсияи Россия нисбат ба ШМА бештар ба фарқияти курби доллари ШМА ва рубли Федератсияи Россия вобаста аст.

Солҳои охир мутахассисони Бонки ҷаҳонии рушду инкишоф рейтингҳои нави давлатҳои ҷаҳонро вобаста ба иқтисодии дохилии мамлакат пешниҳод намуданд. Ҳангоми тартиб додани рейтингҳои нави мутахассисон аз усули пешина (муайян намудани ҳаҷми ММД, даромад ба ҳар сари аҳоли, дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ ва ғайра) даст кашида, меъёри нави "Боигарии миллии давлат ба ҳар сари аҳоли"-ро кор карда баромаданд. Меъёри нави дар мафҳуми худ дар баробари арзиши мол ва хизматрасонии анҷомдодашуда қулли боигарии табиӣ мамлакат ва иқтисодии зеҳнии миллатро дар бар мегирад. Мувофиқи рейтингҳои нави ба гурӯҳи давлатҳои бойтарини ҷаҳон (боигарии миллии ба ҳар сари аҳоли) Австрия (835000 доллари ШМА), Канада (704000 доллари ШМА), Люксембург (658000), Швейтсария (647000), Япония (565000), Шветсия (496000), Исландия (486000), Қатар (473000), Аморатҳои Муттаҳидаи Араб (471000) ва Дания (463000) дохил карда шудаанд. Аммо баъдтар усули пешниҳоднамудаи Бонки ҷаҳонии рушду инкишоф аз тарафи олимони ва экспертҳои ҷаҳон зерини шубҳа гирифта шуд. Гап дар сари он буд, ки ШМА яке аз давлатҳои бойтарини дунё мувофиқи шартҳои ин усул ҳатто ба гурӯҳи дах давлати аввал дохил нашуда буд. Дар ин ҳаҷд ба Федератсияи Россия бошад, ҷои 53-юм муносиб дида шуда буд, дар ҳолате ки захираҳои азими боигарии миллии Федератсияи Россия аз ШМА ду баробар, Германия 5-6 баробар, Япония 18-20 баробар зиёд мебошад. Аммо бояд аз хотир набарорем, ки чунин гурӯҳбандии давлатҳои ҷаҳон, аз тарафи дигар, мақсадҳои ғаразнокӣ идеологӣ низ доранд. Масалан, чунин рейтингҳои пасти ШМА, агар қудрату тавоноии ин давлати бузургро пардапӯш намояд, пас нисбати Россия ин рейтинг барои нишон додани заифии давлат, миқдори ночизи сарватҳои табиӣ он, самаранок истифода бурда натавонистани онҳо, истифода бурда шудааст.

52
1: **Сохтори хоҷагӣ вобаста ба шумораи шахсони қобили кор.** Дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ баъд аз солҳои 1995-1996 меъёри шахсони қобили кор дар истеҳсолот барои давлатҳои дараҷаи баланди саноатӣ бадастоварда дар соҳаи саноат - 30-40%, дар соҳаи кишоварзӣ - 3-5% (дар баъзе ҳолатҳо то 10%), соҳаи хизматрасонӣ - 55-60% муайян карда шудааст. Ҳар қадаре ки шумораи коргарон дар соҳаи хизматрасонӣ зиёд шавад, ҳамон қадар сатҳи зиндагии аҳолии ин давлат баланд мешавад.

Истеҳсоли қувваи барқ дар як сол ба ҳисоби кВт-соат ба ҳар сари аҳоли. Ин меъёр барои давлатҳои дорои дараҷаи баланди тараққиёт дар ҳаҷми 8000 кВт-соат муайян карда шудааст.

Сохтори тичорати хориҷӣ, содирот ва воридот (фоиз). Асоси содироти давлатҳои ДДБС-ро маҳсулоти тайёр ташкил медиҳад.

Қисми таркибии содироти давлатҳои ДДБС-ро пеш аз ҳама на камтар аз 50-80%-и молҳои ба фурӯш баромада бояд ташкил диҳанд. Дар ҳаҷми муайяншудаи молҳои содиротӣ бояд на кам аз 50%-и мол ва маҳсулоти соҳаҳои илмталаб ва маҳсулоти кишоварзии барзиёд истеҳсолшуда, вучуд дошта бошад.

Иҷрои чунин талабот дар ду даҳсолаи асри XX боиси он гардид, ки истеҳсолкунандагони кишоварзии бисёр давлатҳои ДДБС дар баробари пурра таъмин намудани талаботи аҳолии худ бо маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқа боз қисми зиёди аҳолии дунёро бо маводи ғизоӣ таъмин менамоянд.

Мувофиқи ин талабот асоси воридоти давлатҳои ДДБС-ро бояд пеш аз ҳама захираҳои минералӣ, молҳои тайёр ва маҳсулоти кишоварзие, ки дар дохили давлати худ истеҳсол карда намешавад, ташкил диҳанд.

Ҳиссаи МММ, ки барои маълумоти миёна равона карда мешавад. Дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳар давлате, ки дар ҳудуди 3-5% аз ҳаҷми МММ барои маълумоти миёна маблағ харҷ намояд, ба гурӯҳи ДДБС дохил карда мешавад. Харочоти Япония дар соҳаи маълумоти миёна 3%-и ҳаҷми МММ ё 39 млрд. долларро ташкил менамояд.

Хиссаи ММД ё МММ, ки ба соҳаи илм равона карда мешавад. Мувофиқи меъёри ташаккулёфта дар рӯзҳои аввали асри ХХІ хиссаи МММ-и ба соҳаи илм равонамудаи давлатҳои ДДБС 3-4%-ро ташкил менамояд. Аммо таҷрибаи солҳои охир нишон дод, ки дар баробари давлат корпоратсияҳои трансиллии ҷаҳон, ширкатҳои махсус-гардонидашудаи мошинсозӣ, соҳаи электроника барои таъмини пешрафти соҳаи илм зиёда аз 30%-и даромади худро равона карда, таносуби дар ҷаҳон вучуддоштаро вайрон намуданд.

Барои давлатҳои ДДБС хиссаи андоз ва даромадҳои дигаре, ки барои ташаккули буҷети давлат равона карда мешаванд, набояд аз 50-70% зиёд бошад. Қисми боқимондаи даромади буҷет бояд аз ҳисоби даромад аз фурӯши коғазҳои қиматнок, асъор ва пардохтҳои гумрукӣ пур карда шавад.

Аз 45%-и шумораи аҳолии давлатҳои ДДБС дар иқтисодиёт ғайрароҳона иштироккунанда хиссаи бекорон набояд аз 5-7% зиёд бошад. (Дар натиҷаи аз нуқтаи назари илмӣ дуруст ба роҳ мондани кор дар Япония ин нишондиҳанда ҳамагӣ 1,3-1,5%-ро ташкил медиҳад). Миқдори боқимондаи меъёри ба давлатҳои ДДБС мувофиқ, ки он аз бачагон, нафақахӯрон ва маъҷубон иборат аст, набояд аз 55% зиёд бошад. Ба таври дигар, меъёри муайянкунандаи давлатҳои ДДБС ин аст, ки сеяки аҳолии қобили кор бояд ҳам худ ва ҳам тамоми аъзои боқимондаи ҷамъиятро бо меҳнати худ хӯронад ва пӯшонад.

Давлатҳои алоҳида мувофиқи ин меъёр ба гурӯҳи давлатҳои ДДБС дар ҳама ҳолате дохил карда мешаванд, ки шумораи телефонҳои радиӣ ба ҳар сад аҳоли 40-70 адад, шумораи автомобилҳо ба ҳар 1000 аҳоли 400-500 ададро ташкил диҳад.

Дар асоси иҷро накардани ӯҳдадориҳои созишномаҳои баимзорасида барои давлатҳои ДДБС бо меъёри 10 балл муайян карда шудааст, яъне ин маънои онро дорад, ки дар давлатҳои тараққинамуда ҷаҳон иҷрои ӯҳдадориҳои дар асоси созишномаҳои базиммагирифта ва ё ӯҳдадориҳои роҳбарияти онҳо базиммагирифта барои кормандон ҳуқуқи қонунӣ пайдо менамоянд. Иҷрои вазифаҳои

базиммагирифта яке аз воситаҳои беҳтарини таъмини пешрафти иктисодиёти бозорӣ қабул шудааст.

Мувофики меъёри охирин тамоми роҳҳои давлатҳои ДДБС бояд дар ҳолати олий нигоҳ дошта шаванд. Роҳҳои давлати Люксембург, ки дар сад километри мукааби ҳудуди он 500 км роҳҳои гуногуни баландсифат дорад, ҳамчун меъёри ҷаҳонии ба ғуруҳи давлатҳои ДДБС дохил шудан, қабул шудааст.

Мувофики тадқиқотҳои созмонҳои байналмилалӣ тамоми нишондиҳандаҳои дар боло зикргардида дар тамоми давлатҳои дорои дараҷаи баланди тараққиёти саноат (ШМА, Канада, давлатҳои Европай Ғарбӣ, Япония, Австралия, Зеландияи Нав, Исроил ва қисман ҶАҶ) ва қисман дар давлатҳои нави саноатӣ мушоҳида карда мешавад.

Меъёрҳои муайянкунандаи давлатҳои нави саноатӣ (ДНС)

Нишондиҳандаҳои давлатҳои нави саноатӣ бояд ба чунин меъёрҳо ҷавобгӯ бошанд:

1. ММД - 8000 доллари ШМА бо 8-10%-и таъмини афзоиш;
2. Меъёри шугли аҳоли дар саноат 40-60%, хоҷагии қишлоқ 10-12% муайян карда шудааст. Мувофики таҷрибаи ҷаҳонӣ муайян карда шудааст, ки бо сабабҳои бештар ба муносибатҳои бозорӣ ва тичорат машғул будани аксарияти аҳолии ин давлатҳо, ба соҳаи хизматрасонӣ эътибори кофӣ дода намешавад;

3. Меъёри истеҳсоли қувваи барқ ба ҳар сари аҳоли 4500-4800 кВт/соат муайян карда шудааст;

4. Сохтори тичорати хориҷии DNS нисбат ба сохтори давлатҳои ДДБС ғаъолтар аст. Афзалияти содирот нисбат ба воридоти ин давлатҳо тасдиқи ғуфтаҳои дар боло зикргардида мебошад. Дар сохтори тичорати хориҷӣ ҳиссаи ғуруҳи технология, ки он дар маҷмӯъ зиёда аз 70%-ро ташкил менамояд, бартарӣ дорад. Қисмати муайяни содироти молҳои DNS-ро молҳои тайёри саноати сабук низ ташкил менамояд. Қисмати воридотии DNS пурра ба давлатҳои ДДБС шабоҳат дорад.

5. Ба соҳаи илм дар DNS бештар аҳамият дода мешавад. Ҳар сол аз 4 то 6%-и ММД ба ин соҳа равона карда мешавад. Дараҷаи

баланди омӯзиш дар шуъбаҳои омӯзиши рӯзона ва гоибона ва махсусан дар мактабҳои миёнаи таълимӣ, ки хонандагони он дар асоси озмун қабул карда мешаванд, мушоҳида карда мешавад. Яке аз талаботи асосии илми ДНС он аст, ки мутахассиси истеҳсолот бояд дар баробари дониши имрӯза маълумоти кофӣ ояндаро низ дошта бошад.

6. Меъёри қорҳои илмӣ 2-3 адад муайян шудааст. Қорҳои нашршудаи илмӣ ДНС, ки бо забонҳои японӣ, хитой ва кореягӣ ба ҷоп мерасанд, махфӣ нигоҳ дошта мешаванд.

7. Ҳиссаи андозҳо мувофиқи меъёрҳои давлатҳои ДДБС қабул шудааст.

8. Ҳиссаи аҳолии дар иқтисодиёт фаъолона иштироккунанда нисбат ба ДДБС зиёдтар буда, ҳафтаи қорӣ 50-55 соатро ташкил мекунад.

9. Агар бо шумораи телефонҳои радифӣ ДНС нисбат ба ДДБС афзалият дошта бошанд, пас барои ДНС 100 автомобил ба ҳар 1000 аҳоли муайян карда шудааст.

10. Дарачаи иҷро нақардани ӯҳдадорӣҳои қабулшуда барои ДНС дар сатҳи 5-8 балл муайян шудааст. Давлатҳое, ки ба дарачаи баланди иқтисоди бозорӣ расидаанд, дар иҷрои ӯҳдадорӣҳои худ хеле дақиқ мебошанд.

Аз номгӯи меъёрҳои ДНС маълум мешавад, ки ин гурӯҳи давлатҳо ба ДДБС шабоҳат доранд.

Ба қатори ДНС Ҷумҳурии Корея, Тайван, Сингапур ва минтақаҳои махсуси иқтисодии Хитой (Сянгам, Аомин, Шэнчжен) шомил ҳастанд. Инчунин давлатҳои дорои сармояи барзиёд - давлатҳои Халиҷи Форс ва Бруней, баъзе давлатҳои Ассотсиатсияи давлатҳои ҷануби шимолии Осиё (АСЕАН), ба мисли Маврикий ва ҷазираҳои Багам, ки дар ин давлатҳо истеҳсоли таҷҳизоти электронӣ ва туризм хеле хуб ба роҳ монда шудааст, дохил мешаванд.

Меъёрҳои муайянкунандаи сатҳи давлатҳои дорои иқтисодиёти гузаранда (ДИГ)

Ба ин гурӯҳ давлатҳои собиқ сотсиалистии Европай Шарқӣ, ИДМ, Хитой бо хусусиятҳои хоси иқтисодиёти сотсиалистӣ дохил мешаванд. Дар маърузаи роҳбарияти ҳизби коммунисти Хитой доимо таъкид карда мешавад, ки давлати онҳо "давлати рӯ ба инкишофи сотсиалистӣ ба шумор меравад". Аз ин лиҳоз меъёри МММ барои гурӯҳи ДИГ дар асоси нишондиҳандаҳои Хитой дар ҳаҷми 4-4,5 ҳазор доллари америкой муайян карда шудааст. Пӯшида нест, ки як қисми давлатҳои ин гурӯҳ - Албания, Озарбойҷон, Туркменистон, Тоҷикистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Мугулистон, Лаос, Куба, ЧХДК ва Ветнам бо назардошти ба меъёрҳои ин гурӯҳ ҷавобгӯ набуданашон аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ ба гурӯҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф дохил карда намешаванд.

Соҳтори хоҷагии ин давлатҳо дар асл гуногунҷабҳа мебошад. Бо вучуди нишондиҳандаи фаъолияти шахсони машғули қори соҳаи кишоварзии ин гурӯҳи давлатҳо дар сатҳи 10-15% муайян шуданаш, дар аксарияти давлатҳои ин гурӯҳ ин нишондиҳанда аз 30 то 50% мушоҳида карда мешавад. Масалан, дар Хитой ин нишондиҳанда 50%-ро ташкил менамояд. Бо назардошти афзалияти бо қор таъмин шудани аҳоли дар соҳаи кишоварзӣ меъёри фаъолияти шахсони машғули қор дар соҳаи саноат ин гурӯҳ дар ҳаҷми то 70% муайян карда шудааст. Пӯшида нест, ки давлатҳои номбурда бо сабаби пурра канда шудани робитаҳои иқтисодии дар тӯли зиёда аз ним аср ташаккулёфтаи соҳтори сотсиалистӣ дар даҳсолаи аввали соҳибистиклолӣ бо сабабҳои гуногуни иқтисодию сиёсӣ дараҷаи тараққиёти соҳаҳои истеҳсолоти солҳои 1985-1990-ро таъмин карда натавонистанд. Бинобар ин, дар давраи гузариш бо сабабҳои пурра фаъолият накардани қорхонаҳои истеҳсоли зиёда аз 15%-и аҳоли давлатҳои ДИГ ба соҳаи тиҷорат ва хизматрасонӣ гузаштанд.

Нишондиҳандаи истеҳсоли солонاي қувваи барқ барои ин гурӯҳи давлатҳо дар ҳаҷми 4-4,5 ҳазор кВт/соат муайян карда шудааст. Аммо бояд қайд намуд, ки бо вучуди дар дараҷаи гуногуни иқтисодӣ қарор доштани давлатҳои ба ин гурӯҳ дохилшуда, ин

нишондиҳанда дар Ветнам ҳамагӣ 300 кВт/соат, дар Хитой 500 кВт/соат ва дар Федератсияи Россия 5200 кВт/соат рост меояд.

Дар номгӯи молҳои содироти ДИГ афзалияти ҳаҷми ашёи хом ва молҳои нимтайёр мунтазам мушоҳида карда мешавад. Ҳаҷми ночизи молҳои тайёри ин гурӯҳи давлатҳо бо нишондиҳандаҳои нисбатан пасти худ бо молҳои дар давлатҳои ДДБС ва ДНС истехсолгардида рақобат карда наметавонанд. Дар номгӯи воридоти ин давлатҳо бештар молҳои тайёри истехсоли ДДБС ва ДНС мушоҳида карда мешаванд. Давлатҳои тараққикардаи ҷаҳони капиталистӣ бо мақсади нигоҳ доштани ҳудуди давлатҳои ДИГ ба сифати бозори азими фурӯши мол доимо аз содир намудани воситаҳои техникии ҳозиразамон ба ин давлатҳо худдорӣ менамоянд. Дахсолаҳои охири асри XX дар содироти давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ тамоили нав - содироти маводи ғизоӣ хеле авҷ гирифт.

Меёри хароҷоти вобаста ба таъмини пешрафти маориф ва илм барои ин гурӯҳи давлатҳо дар ҳаҷми 2%-и ММД муайян карда шудааст.

Бо сабаби таъсиси сохтори нави андозситонӣ ва номукамал будани қонунгузории он, ҳамагӣ аз панҷ як ҳиссаи даромади бучети ин давлатҳо аз ҳисоби андоз пур карда мешавад.

Сол аз сол афзудани шумораи бекорон мушоҳида карда мешавад.

Дарачаи иҷро накардани ўҳдадориҳои қабулшуда зиёда аз 20 баллро ташкил менамояд.

Вобаста ба нишондиҳандаҳои дарачаи коррупсия (фасодӣ) барои ин гурӯҳ сатҳи имрӯзаи нишондиҳандаи Федератсияи Россия бадастоварда меёри ченак гирифта шудааст. Мувофиқи гурӯҳбандии созмонҳои байналмилалӣ соли 2000 Федератсияи Россия вобаста ба ин нишондиҳанда дар ҷаҳон ҷои 81-умро ишғол менамояд.

Меёриҳои муайянкунандаи давлатҳои рӯ ба инкишоф

Ба ин гурӯҳ давлатҳо мувофиқи меёриҳои муайяншуда то 1 январи соли 2000 созмонҳои байналмилалӣ 120 давлати дунёро дохил намудаанд.

Вобаста ба дараҷаи рушди иқтисодӣ давлатҳои рӯ ба инкишоф ба се гурӯҳ тақсим карда мешаванд.

1. *Давлатҳои дараҷаи миёнаи тараққиёти иқтисодӣ бадастоварда.* Давлатҳои ба ин гурӯҳ дохилшаванда бо истеҳсоли номгӯи молҳои беҳад зиёди истеъмоли ва саноатӣ дар байни давлатҳои рӯ ба инкишоф мавқеи хосаеро ишғол менамоянд. Дар соҳаҳои саноат аксарияти ин гурӯҳи давлатҳо аз асбобҳои қадимаи рӯзгор сар карда, то таҷҳизоти нави замонавии электронии ҷавобгӯи меъёри байналмилалӣ ва яроку аслиҳаи ҳозиразамони навтарин истеҳсол карда мешавад. Иқтисодиёти баъзе давлатҳои ин гурӯҳ, ба монанди Аргентина, Бразилия, Мексика ва Чили чунон бо суръати тез тараққӣ карда истодааст, ки мислашро ҳатто давлатҳои ДДБС надида буданд. Бо назардошти афзоиши дараҷаи баланди солонаи ММД СММ ин давлатҳои номбурдари ҳатто ба гурӯҳи ДНС дохил намудааст. Меъёри ММД ба ҳар сари аҳоли барои ин гурӯҳ давлатҳо дар ҳаҷми 1000 доллари ШМА ва дар деҳот бошад, 500 доллари ШМА муайян шудааст. Дар кулли давлатҳои дараҷаи миёнаи тараққиёти иқтисодӣ бадастоварда сатҳи начандон баланди соҳаи кишоварзӣ мушоҳида карда мешавад. Зиёда аз 70%-и ратсиони (вояи хӯроки) ҳаррӯзаи озуқавории аҳолии ин давлатҳо аз гизои растанигӣ иборат аст, ки қисми зиёди онро ғалла ташкил менамояд. Вазъи давлатҳои рӯ ба инкишофро бештар қарзҳои солҳои пеш гирифташон сол аз сол душвор намуда истодааст. Ба ҳисоби миёна ҳар сол зиёда аз 40%-и маблағи аз содироти молҳо бадастомада, барои баргардонидани қарзҳо равона карда мешавад. Дараҷаи пасти истифодаи таҷҳизоти электронӣ ва дараҷаи миёнаи истифодаи мошинҳои сабукрав мушоҳида карда мешавад. Меъёри муайянкунандаи қувваи истеҳсоли барқ дар ҳаҷми 1000 кВт/соат дар як сол муайян карда шудааст.

Бинобар ба меъёрҳои ДДБС ҷавобгӯ будани нишондиҳандаҳои як қатор давлатҳои дараҷаи миёнаи тараққиёти иқтисодӣ бадастовардаи Америкаи Лотинӣ - Бразилия, Мексика; қитъаи Африка - Миср, Алҷазоир, Зимбабве; қитъаи Осиё - Ҳиндустон,

Малайзия, Таиланд, Кипр онҳо дар баъзе ҳолатҳо ба гурӯҳи ДДБС дохил карда мешаванд.

2. *Давлатҳои дорои сатҳи тараққиёти иқтисодии нокифоя.* Ба ин гурӯҳ давлатҳо бештар давлатҳои калони сараҳолии ҷаҳон, ба мисли Покистон (ММД - 386 доллари ШМА), Индонезия (490), Нигерия, Колумбия, Эквадор, Сурия (370) дохил карда мешаванд. Дараҷаи пасти истеҳсоли қувваи барқ (500-700 кВт/соат) ба давлатҳои номбурда барои равнақу ривочи соҳаҳои бо қувваи барқ фаъолияткунанда (соҳаи металлургия, саноати химия, мошинсозӣ ва корхонаҳои алюминий) ва электрификатсияи роҳи оҳан шароит намедихад.

Таносуби шахсони қобили кори соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ қариб дар як сатҳ қарор дорад. Дар кулли иқтисодиёти ин давлатҳо афзалияти саноати истихроҷи маъдан, ашёи хом ва соҳаи кишоварзӣ мушоҳида карда мешавад. Дараҷаи бекорӣ то 30% шумораи аҳолии қобили кори ин давлатҳоро ташкил медиҳад. Дар ин давлатҳо ҳамагӣ аз 100 истиқоматкунанда як кас телефони радиӣ ва аз 1000 истиқоматкунанда як кас мошини сабукрав дорад. Меъёри дараҷаи муайянкунандаи иҷрои ӯҳдадорӣ ҳамагӣ 50 баллро ташкил медиҳад. Қарзи ин гурӯҳ давлатҳо аз меъёрҳои муайяншудаи байналмилалӣ ду-се маротиба зиёд шуда, вазъи иқтисодии ин мамлакатҳоро сол аз сол хароб намуда истодааст.

3. *Гурӯҳи давлатҳои қашшоқ ва қашшоқтарин.*

Ба сабаби аз ӯҳдаи баргардондани қарзҳои байнидавлатӣ набаромадани ин гурӯҳи давлатҳо, созмонҳои байналмилалӣ молиявии дунё аз қарз додан ба ин давлатҳо даст кашиданд. Асоси мавҷудияти ин давлатҳо имрӯзҳо танҳо захираҳои ночизи дохилӣ, ки дар хоҷагиҳои дорои дараҷаи пасти воситаҳои техникӣ истеҳсол карда мешаванд ва кӯмакҳои башардӯстонаи давлатҳои ДДБС мебошад. Меъёрҳои, ки барои ин гурӯҳ давлатҳо СММ муайян намудааст, хеле паст буда, аслан инҳоянд:

а) ММД ба ҳар сари аҳоли - камтар аз 150 доллари ШМА ;

б) дараҷаи маълумотнокӣ камтар аз 20%;

в) ҳиссаи саноати коркард дар ҳаҷми умумии истеҳсолот на бештар аз 10%;

г) истеҳсоли қувваи барқ камтар аз 100 кВт/соат дар як сол;

д) 90-95%-и содиротро ашёи хом ташкил менамояд;

е) асоси воридотро маводи озуқа, доруворӣ ва кӯмакҳои башардӯстона ташкил менамояд. Ҳиссаи маҳсулоти гӯшт дар ратсиони (вояи) хӯроки аҳолии ин давлатҳо ҳамагӣ 10%-ро ташкил менамояд. Ба ин гурӯҳ 40 давлат - Афғонистон, Бангладеш, Бенин, Бутан, Буркина-Фасо, Ботсвана, Бурунди, Кабо-Верде, ҶАҶ, Чад, Ҷазираҳои Комор, Эфиопия, Гамбия, Гвинея, Гаити, Лесото, Малави, Мали, Непал, Нигер, Руанда, Самоаи Фарбӣ, Сомалӣ, Судон, Лаос, Уганда, Танзания, Яман, Камбоҷа, Мянма, Гвинея-Бисау, Мавритания, Мозамбик, Сиерра-Леоне, Того, Гвинеяи Экваториалӣ бо шумораи 1,5 млрд. нафар аҳоли дохил карда мешаванд.

Бонки ҷаҳонӣ соли 2001 дар маҷаллаи солонаи худ "Дар останаи асри XXI", таснифоти давлатҳоро аз рӯи сатҳи даромадноқӣ мувофиқи минтақаҳо пешниҳод намудааст.

Ба сифати критерияи асосии таснифоти кишварҳо дар ин маҷалла бо мақсадҳои оператсионӣ ва таҳлиلى маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ба ҳар сари аҳоли истифода гардидааст. Кишварҳо ба кишварҳои дорои сатҳи пасти даромад, дорои даромади миёна (ду зергурӯҳ бо даромади пастр ва баландтар аз миёна) ва сатҳи баланди даромад тақсим карда шудаанд. Кишварҳо ҳамчунин аз рӯи чунин нишонаҳо ба монанди мавқеи географӣ, ҳаҷми содирот ва ҳаҷми андозаи қарзи хориҷӣ таснифот шудаанд.

Кишварҳои дорои сатҳи паст ва миёнаи даромад баъзан кишварҳои рӯ ба инкишоф номида мешаванд. Ин истилоҳ танҳо аз нуктаи назари мувофиқати бештар доштан истифода мегардад. Онро тавре набояд фаҳмид, ки тамоми кишварҳои ба ин гурӯҳ дохилшаванда яхела тараққӣ мекунанд ё баъзеи ин кишварҳо ба дараҷаи баландтар ё баландтарини тараққиёти худ нисбат ба дигар кишварҳо расидаанд. Таснифоти кишварҳо аз рӯи сатҳи даромад на ҳамеша сатҳи тараққиёти онҳоро нишон медиҳад.

Дар чадвали №6 таснифоти тамоми кишварҳои аъзои Бонки ҷаҳонӣ бо аҳолии бештар аз 30 ҳазор нафар оварда шудааст. Кишварҳо дар асоси нишондиҳандаҳои МММ ба ҳар сари аҳоли дар соли 1999 бо усули методологияи "Атлас"-и Бонки ҷаҳонӣ ба гурӯҳҳои даромаднокӣ тақсим карда шудаанд.

Дар ин асос давлатҳои ҷаҳон вобаста ба сатҳи даромаднокӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

- давлатҳои дорои сатҳи пасти даромаднокӣ то 760 доллари ШМА - 62 давлат;

- давлатҳои дорои сатҳи миёнаи даромаднокӣ, ки онҳо дар навбати худ ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

- а) давлатҳои сатҳи даромаднокиашон пасттар аз сатҳи миёна аз 761 то 3030 доллари ШМА - 57 давлат;

- б) давлатҳои сатҳи даромаднокиашон баландтар аз сатҳи миёна - аз 3031 то 9360 доллари ШМА - 37 давлат;

- давлатҳои дорои сатҳи баланди даромаднокӣ - аз 9361 доллари ШМА боло:

- а) гурӯҳи давлатҳои Ташкилоти Ҳамкории Иқтисодӣ ва Тараққиёт (ОЭСР) - 23 давлат;

- б) давлатҳои дигар - 32 давлат.

Ҳамин тариқ, мувофиқи меъёрҳои дар боло зикргардида ба гурӯҳи давлатҳои дорои дараҷаи баланди даромад ба ҳар сари аҳоли бештар аз 9360 доллар Бонки ҷаҳонӣ тамоми давлатҳои Европай Ғарбӣ, ШМА, Канада, Япония, Австралия, Зеландияи Нав, Кореяи Ҷанубӣ (аз соли 1997) ва аз давлатҳои Африкаи Шарқӣ ва Ҷанубӣ - Реюнон, Африкаи Шимолӣ - Малта, аз Шарқи наздик - Исроил, Кувайт, Қатар, Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб, аз кишварҳои дигари Европа - Словения, Андорра, Гренландия, Кипр, Лихтенштейн, Монако, қазираҳои Норманд, қазираҳои Фарер, аз Осиёи Шарқӣ ва минтақаи Укёнуси Ором - Бруней-Доруссалом, Гонконг/Хитой, Гуам, Макао, Каледонияи Нав, қазираҳои Мариани Шимолӣ, Сингапур, Тайван, Хитой, Полинезияи Франция, аз Америка - Аруба, қазираҳои Багам, қазираҳои Бермуд, қазираҳои Виргин, қазираҳои Кайман, Мартиника, Антилли Нидерландия, Гвинеяи Франсияро дохил намулдааст.

Таснифоти давлатҳо аз рӯи сатҳи даромад ва мутобиқи минтақаҳо
(соли 1999)

Африкаи Шарқӣ ва Ҷанубӣ	Африкаи Ғарбӣ ва Африкаи Шимолӣ	Шарқи наздиқ	Европа ва Осиёи Миёна	Осиёи Ҷанубӣ	Осиёи Шарқӣ ва минтақаи Укёнузи Ором	Америка
1	2	3	4	5	6	7
Сатҳи даромади паст (МММ ба ҳар сари аҳоли то 760 долл.)						
Ангола	Бенин	Ҷумҳурии Яман	Арманистон	Афғонистон	Ветнам	Гаити Гондурас
Бурунди	Буркина- Фасо		Молдавия	Бангладеш	Индонезия	Никарагуа
Заир	Гамбия		Озарбойҷон	Бутан	Камбоҷа	
Замбия	Гана		Тоҷикистон	Непал	Хитой	
Зимбабве	Гвинея		Туркманистон	Покистон	ҶХДК	
Кения	Гвинея-Бисау			Ҳиндустон	Лаос	
Қаз-ҳои Комор	Камерун				Мугулистон	
Лесото	Конго Респ.				Мянма	
Мада- гаскар	Кот-д'Ивуар				Қаз-ҳои Соломон	
Малави	Либерия					
Мозамбик	Мавритания					
Руанда	Мали					
Сомали	Нигер					
Судон	Нигерия					
Танзания	Сан Томе ва Принсипи					
Уганда	Сенегал					
Эритрея	Сиерра- Леоне					
Эфиопия	Того					
	ҶАҚ					
	Чад					
Сатҳи даромади миёна (МММ ба ҳар сари аҳоли аз 761 то 9360 долл.)						
аз сатҳи миёна паст , аз 761 то 3030 долл.						
Ҷибути	Кабо-Верде	Соҳили Ғарб ва Сектори Газ	Албания	Малдива	Вануату	Белиз
Намибия	Гвинеяи экваториалӣ	Урдун	Белоруссия	Шри-Ланка	Кирибати	Боливия
Свазиленд	Алҷазоир	Ирок	Булгория		Қаз-ҳои Маршалл	Гайана
Африкаи Ҷанубӣ	Миср	Эрон	Босния ва Герсоговина		Микронезия	Гватемала

1	2	3	4	5	6	7
	Марокаш	Сурия	Гурҷистон		Папуа-Гвинейи Нав	Доминика
	Тунис		Қазақистон		Самоа	Ҷумҳурии Доминикан
			Латвия		Таиланд	Колумбия
			Литва		Тонга	Коста-Рика
			Македония		Фичи	Куба
			Федератсияи Россия		Филиппин	Парагвай
			Руминия			Перу
			Ўзбекистон			Салвадор
			Украина			Сент-Винсент ва Гренадини
			Югославия			Суринам
						Экватор
						Ямайка
аз сатҳи миёна баланд, аз 3031 то 9360						
Ботсвана	Габон	Баҳрайн	Венгрия		Корея	Ангиуа ва Барбуда
Маврикия	Либия	Лубнон	Полша		Малайзия	Аргентина
Майотта		Уммон	Словакия		Палау	Барбадос
Ҷаз-ҳои Сейшел		Арабистони Саудӣ	Хорватия		Самоа (ШМА)	Бразилия
			Чехия			Венесуэла
			Эстония			Гваделупа
			Мэн, ҷазира			Гренада
			Туркия			Мексика
						Панама
						Пуэрто-Рико
						Сент-Китс ва Невис
						Сент-Люсия
						Тринидад ва Тобаго
						Уругвай
						Чили
Ҷамъбасти фосилавӣ-156						
26	28	10	27	8	23	34

1	2	3	4	5	6	7
Сатҳи баланди даромад (МММ ба ҳар сари аҳоли зиёда аз 9360 долл.)						
Кишварҳои Ташкилоти ҳамкории иқтисодӣ ва тараққиёт (ОЭСР)						
			Австрия		Австралия	Канада
			Белгия		Зеландияи Нав	ШМА
			Британияи Кабир		Япония	
			Германия			
			Юнон			
			Дания			
			Ирландия			
			Исландия			
			Испания			
			Италия			
			Люксембург			
			Нидерландия			
			Норвегия			
			Португалия			
			Финляндия			
			Франсия			
			Швейтсария			
			Шветсия			
Кишварҳои дигар						
Регион	Малта	Исроил	Словения		Бруней- Доруссалом	Аруба
		Кувайт	Андорра		Гонконги Хитой	Ҷаз-ҳои Багам
		Қатар	Гренландия		Гуам	Ҷаз-ҳои Бермуд
		Аморатҳои Муттаҳи- даи Араб	Кипр		Макао	Ҷаз-ҳои Виргин
			Лихтенштейн		Каледонияи нав	Ҷаз-ҳои Кайман
			Монако		Ҷаз-ҳои Мариани Шимолӣ	Мартиника
			Ҷаз-ҳои Норманд		Сингапур	Антиллии Нидер- ландия
			Ҷаз-ҳои Фарер		Тайван	Гвинеяи Франсия
					Хитой	
					Полинезияи Франсия	
Ҳамагӣ-211						
27	29	14	53	8	36	44

БОБИ IV. ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДӢ - ОМИЛИ АСОСИИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЁТИ ЧАҲОН

§4.1. Сабабҳои асосии оғози ҳамгироии иқтисодии давлатҳои ҷаҳон ва шаклҳои зоҳиршавии он

Равандҳои ҳамгироӣ дар марҳилаи кунунӣ яке аз тамоюлҳои муҳимтарини муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ мебошанд.

Ҳамгироии ҷаҳонӣ дар фаҳмиши кунунии он наздикшавии мутақобилаи иқтисодиёти кишварҳои мухталифҳо бо роҳи инкишофи робитаҳои амиқи иқтисодӣ, муттаҳид сохтани ба ҳам омехтани сармояҳо ва мувофиқа кардани амалиёти ҳукуматҳо ва субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ (ФИХ) дар мавриди таҳия ва татбиқи сиёсати иқтисодӣ, муайян намудани соҳаю шаклҳои фаъолияти ҷавобгӯи манфиатҳои тамоми кишварҳои дар раванди ҳамгироӣ ширкаткунанда, дар назар дорад.

Аз ин нуқтаи назар чунин бармеояд, ки ҳамгироии байналмилалӣ дараҷаи дар ҷараёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ҷалб карда шудани кишварҳоро инъикос менамояд ва он дар ду сатҳи сурат мегирад: дар сатҳи давлат ва дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ.

Дар сатҳи субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ субъектҳои алоҳида бо фаъолияти иқтисодии хориҷии худ, меҳнати сармояи дошташонро муттаҳид сохта ба раванди ҳамгироӣ ҳамроҳ мешаванд. Чунин ҳамгироӣ ба ташаккули ширкатҳои байналмилалӣ ибтидо гузошт.

Дар сатҳи байнидавлатӣ равандҳои ҳамгироӣ бо фаъолияти мақсадноки давлат ё гурӯҳи кишварҳо бо мақсади инкишофи робитаҳои бисёртарафаи иқтисодии хориҷӣ, ба ҳам наздикшавӣ, вуруди мутақобилаи сармоя муайян карда мешаванд.

Бояд зикр кард, ки ҳамгироии минтақавӣ дар сатҳи субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва давлат раванди нави иқтисодӣ ба

шумор рафта, амалӣ гаштани он дар иқтисодиёти ҷаҳон бештар ба солҳои 1957-1960 мувофиқ меояд.

То ин давра эҳтиёҷоти давлатҳо барои бунёди ҳамгирии минтақавӣ аслан вучуд надошт. Баъд аз хотима ёфтани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон, ки дар он қисми зиёди давлатҳои ҷаҳон иштирок доштанд, аксар фикру зикри худро бештар барои барқарор намудани ҳаробаҳои оқибатҳои ҷанг ва истехсолоти ватанӣ равона намуда буданд.

Дар баробари ин баъд аз ҷанг аз тарафи сохтори ивази асъори байналмилалӣ Бреттон Вуд дар асоси курсҳои доимоамалкунанда тартиби истифодабарӣ чунон дақиқ муайян шуда буд, ки баъд аз ин эҳтиёҷот ҳатто барои бунёди фазои асъории давлатҳое, ки майли муттаҳидшавӣ доштанд, лозим нашуда мوند. Гап дар сари он буд, ки ШМА аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон заррае ҳам зарари иқтисодӣ надида буд, баръакс, иқтисодиёти он чунон авҷ гирифт, ки аз ҷиҳати истехсоли молҳои истеъмоли, таҷҳизот ва воситаҳои корӣ, бо он ягон давлати тараққикардаи ҷаҳон рақобат карда наметавонист.

Ин ҳолат оҳиста-оҳиста майдони истифодабарии долларро васеъ карда, барои давлатҳои тараққикарда шароити хуби захираи асъори хориҷиро дар шакли доллари америкой муҳайё намуд.

Дар баробари ин бо зиёд кардани сармоя дар шакли доллари ШМА нисбат ба зиёд шудани сармоя дар шакли тилло ҳарҷоти бисёреро талаб намекард ва нигоҳ доштани он дар бонкҳо ғоизи зиёди даромадро меовард.

Илова бар ин истифодаи доллари ШМА ба дорандаи он дар шакли ғоизи бонкӣ даромади иловагӣ меовард.

Дар давраи баъдиҷангӣ доллари америкой ҳамчун асъори ҷаҳонӣ қабул шуда буд ва он аз тилло ягон фарқе надошт. Бинобар аз нав бунёд кардани соҳаҳои нави истехсолот, ташкил намудани бозорҳои нави ҷаҳонӣ, равнаку ривоч ёфтани муносибатҳои тичоратӣ талаботи нави ба миён омаданд, ки онҳоро танҳо дар ҳамгирии иқтисодӣ ҳаллу фасл кардан мумкин буд.

Дар раванди таърихӣ ташаккули муносибатҳои иқтисодӣ хориҷӣ давлатҳои ҷаҳон ду зинаи ҳамгирӣ - *ҳамгирии минтақавӣ* ва *ҳамгирии глобалӣ* (байналмилалӣ) фарқ кардан лозим аст.

Ҳамгирии минтақавӣ - шакли ҳамгирии байналхалқие мебошад, ки дар он татбиқи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мувофиқи мақсад ба фароҳам овардани шароити маҳдуди истеҳсол ва савдои мол (қору ҳадамот) дар доираи минтақаи иқтисодии ҳудудан наздик равона мегардад.

Мафҳуми ҳамгирии минтақавиро, агар ба таври содда баён намоем, он маънои пай дар пай аз байн бардоштани монеаҳои сарҳадии байни давлатҳои иштироккунандаро дорад. Давлатҳои иштирокчиҳои ҳамгирии минтақавӣ, пеш аз ҳама, аввал барои инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ қонун ва қоидаҳои амалкунандаи давлати ҳамдигарро бо ҳам мувофиқ қунонида, ба раванқу ривоч ёфтани савдои озоди байнидавлатӣ эътибори махсус медиҳанд.

Барои зудтар ноил шудан ба ин мақсад ва тайёр намудани дастуру пешниҳодҳо сохторҳои махсуси байнидавлатиро таъсис дода, ба онҳо ҳуқуқ ва ваколатҳои муайянеро медиҳанд. Иҷрои дастурҳои пешниҳодшудаи ин сохтор барои иштирокчиёни ҳамгирии минтақавӣ муҳим буда, дар бисёр ҳолатҳо ҳукми қонунро пайдо мекунад.

Олимони ҷаҳон дар баҳсу мунозираҳои худ оид ба ҳамгирии минтақавӣ асосан чор роҳи муттаҳидшавиро ба қайд гирифтаанд, ки дар ташаккули сохторҳои байнидавлатии бисёр минтақаҳои ҷаҳон онҳо аён дида мешаванд:

1. Аз аввалҳои асри XIX сар карда то солҳои 40-ум бинобар авҷгирии тиҷорати байнидавлатӣ, тараққӣ ёфтани соҳаҳои саноати вазнин ва дар заминаи онҳо бунёд гардидани корхонаҳои бузург ва муттаҳидшавии сармояи давлатҳои тараққикарда дар ҳамгирии минтақавӣ оҳиста-оҳиста аз байн рафтани сохторҳои миллии давлатӣ ва раванқу ривоч ёфтани корпоратсияҳои трансмиллӣ, ки ҳуқуқ ва вазифаҳои зиёд доштанд, ҷои асосиро мегирифт.

2. Аз солҳои 40-ум сар карда дар ҳамгирии минтақавӣ равиши нави пешниҳод карда шуд, ки мувофиқи он бе бунёди сохторҳои марказонидашудаи қудратнок ва аз нуқтаи назари қонун бунёд кардашуда, раванқу ривочи ҳамгириро тасаввур кардан ҳам мумкин набуд.

Ин пешниҳод дар соли 1957 дар Европаи Ғарбӣ бо бунёди Иттиҳоди Иқтисодии Европа амалӣ шуда, барои бароҳмонии саноати баъдичангӣ ва саноатикунонии қитъаи Европа нақши калон бозидааст.

3. Муваффақиятҳои Иттиҳоди Иқтисодии Европаро ба назар гирифта, дар мафҳуми ҳамгирии минтақавӣ олимони назарияи навро дохил намуданд, ки мазмуни асосии он аз ҳамроҳангсозии сиёсати давлатҳои аъзои сохтори ҳамгироӣ бо дархост ва пешниҳодҳои идораи миллии ин давлатҳо иборат буд. Мазмуни асосии ин ҳамроҳангсозиҳо аз он иборат буд, ки дастгирии чораҳои ҳамгироӣ дар яке аз соҳаҳои хоҷагии халқ бояд омили равнақ ривоҷи раванди ҳамгирии кулли дигар соҳаҳо гардад. Мақсад аз ин нукта дар он аст, ки дар рафти тартиб додани созишномаи байнидавлатӣ онҳо ба оғози равандҳои ҳамгироӣ дар он бояд тамоми масъалаҳои ҳамкориҳои байнидавлатӣ чунон дақиқ карда шаванд, ки иҷрои он тамоми талаботи аъзоӣ ин раванди ҳамгироиро пурра таъмин намояд.

4. Ва инчунин, ақидаи чоруми шарҳдиҳии чораҳои пайдоиши ҳамгирии минтақавиро олими англис Карл Дойч аз нуктаи назари илмӣ ва сиёсӣ маънидор намуда, ба он номи трансаксионизм додааст.

Мувофиқи ақидаи К. Дойч ҳамгирии минтақавиро дар ҳудуди Европа бояд аз муттаҳид кардани давлатҳои нисбатан пуркудрати минтақаи марказӣ ва шимолии Европа оғоз намуда, дар оянда ҳудуди онро аз ҳисоби дигар давлатҳо васеъ гардонанд.

Дар баробари ин К. Дойч пешбинӣ намуд, ки инкишофи муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ, аз як тараф, ба таракқиёти таҷҳизоти алоҳида мусоидат намуда, аз тарафи дигар, минтақа ва одамонро наздик месозад ва дар оянда сатҳи руҳӣ бо зӯрӣ халқ кардани ҳамаи масъалаҳо мегардад.

Дар ҳақ ҳамгироӣ зери шиори "муттаҳидшавӣ барои таъмини беҳатарӣ" ба руҳ монда шуда, равнақ ривоҷи он дар оянда метавонад то бунёд намудани иттифокҳои сиёсӣ бурда расонад.

Ин пешбини олими англисро бунёди Иттиҳоди Иқтисодии Европа ва баъдан ҳамгирии минтақавӣ дар Америкаи Марказӣ, Канада, Африкаи Марказӣ, Америкаи Лотинӣ тасдиқ менамояд.

Бинобар ин дар асоси шарҳдиҳии мафҳуми ҳамгирии минтақавӣ саволе ба миён меояд, ки аз чӣ сабаб давлатҳои мустақил, қудратнок ва дар бозори ҷаҳонӣ шинохташуда бо мурури замон роҳи ҳамгириро пеш мегиранд?

Аз нуқтаи назари илмӣ се сабаби асосии ҳамгирии минтақавӣ муайян карда шудааст:

1. Ҳавасманд будани давлат.

Дар ҳолатҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ наздик ҷойгир шудани мамлакатҳо бо ҳам мутобиқ омадани манфиатҳои давлатӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ ҳавасмандии давлат афзуда, яке аз сабабҳои асосии бунёди ҳамгирии минтақавӣ мегардад.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ дар асоси принципҳои зикршуда бунёди Иттиҳоди Иқтисодии Европа, ки қулли давлатҳои дар қитъаи Европа ҷойгиршуда, бунёди иттиҳодияи "НАФТА", ки ШМА, Канада ва Мексикаро, ҳамгирии минтақавии МЕРКОСУР, ки Аргентина, Бразилия, Парагвай ва Уругвайро бо ҳам муттаҳид намудаанд, мисол шуда метавонанд.

2. Пешниҳодоте, ки аз нигоҳи илмӣ асоснок карда шудаанд.

Бо тақозои замон дар ҷамъият чунин мулоҳизаҳои ғоявӣ пайдо мешаванд, ки амалӣ кардани онҳо дар бисёр ҳолатҳо раванди иқтисодии мамлакатҳоро дигар намуда, ба муттаҳидшавии онҳо дар шаклҳои гуногун суръат мебахшад. Мисоли дар боло овардаи мо оид ба пешниҳоди олими англис К. Дойч давлатҳои Европаро дар муддати кӯтоҳтарин аз шакли оддитарини ҳамгирии байналмилалӣ ба марҳилаи олии он - марҳилаи иттиҳоди иқтисодӣ ва асбӯрӣ бурда расонд.

3. Интиҳоби дуруст ва аз ҷиҳати иқтисодӣ сарфакорона.

Дар ҳолатҳои бунёди ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ ду тамоилро ҳамеша фарқ кардан мумкин аст. Дар мадди аввал, агар бунёди ҳамгирии иқтисодии минтақавӣ аз инкишофи муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии байни давлатҳои муайяне, ки ҳаҷми тичорати

хориҷии онҳо аз ҳаҷми тиҷорати дигар давлатҳо зиёдтар аст, вобастагӣ дошта бошад, ин давлатҳоро аз ҷиҳати сиёсӣ низ ба ҳам наздик месозад. Ҳамгироии бештари иқтисодӣ ва сиёсӣ - натиҷаи аз ҷиҳати ҷуғрофӣ наздик ҷойгиршавии иқтисодиёти ин давлатҳо буда, дар баробари ин бештар аз хароҷот ва дараҷаи ба роҳ мондани кори нақлиёт ва системаи алоқа вобастагӣ дорад. Агар шароити зикршуда дуруст ба роҳ монда шуда бошад, он ба тараққиёти соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти ин давлатҳо суръат бахшида, омили вусъат ёфтани соҳаҳои махсусгардонидашудаи истеҳсолот мегардад. Ва агар давлатҳои бо ҳам ҳамсоя ва аз ҷиҳати сиёсӣ ба ҳам наздик шароитҳои номбурдaro муҳайё накарда бошанд, онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ аз якдигар дур мегарданд.

Аз тарафи дигар, ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ бидуни ҷойгиршавии давлатҳо ва сохторҳои амалкунандаи онҳо дар натиҷаи барпо намудани иттиҳодҳои мухталифи сиёсӣ бунёд карда мешаванд.

Аз таҷрибаи бунёди ҳамгироии иқтисодии минтақавии ҷаҳон бармеояд, ки дар бисёр мавридҳо ин ду тамоил бидуни мақсадҳои сиёсиашон робитаҳои иқтисодии худро ба роҳ монда, боиси тараққӣ ёфтани савдои байналмилалӣ мегарданд.

Шаҳодати гуфтаҳои боло он аст, ки ҳамгироии иқтисодии минтақавиро дар инкишофи иқтисодиёти кишварҳо дарк карда, танҳо дар даҳсолаҳои охир бунёди онро дар тамоми қитъаҳои ҷаҳон ба охир расонданд.

Бояд зикр намуд, ки ҷаҳонҳои ҳамгироии минтақавии бунёдгардида аз ҷиҳати вазифаҳои дар пешгузаштаи худ ва мӯҳлатҳои иҷрои онҳо имрӯз дар сатҳҳои гуногун қарор доранд ва аз якдигар бо дараҷаи тараққиёти худ фарқ мекунанд.

Масалан, дар давраи аввали ташаккули Иттиҳоди Иқтисодии Европа онҳо мақсади бунёди иттиҳоди гумрукиро доштанд. Манфиатҳои иттиҳоди гумрукиро дарк намуда, онҳо баъди чанд сол ният карданд, ки аз сатҳи иттиҳоди гумрукӣ ба сатҳи болотари он - ба бозори ҷаҳонӣ гузаранд.

Инак, баъд аз 35 соли ба қайд гирифтани рӯзи бунёди Иттиҳоди Иқтисодии Европа чунин мақсад ба миён омад, ки то

фарорасии соли 2000 Иттиҳоди ягонаи асҷории Европа бунёд карда шавад. Ва воқеан давлатҳо ба ин мақсади худ расиданд. Дар натиҷа татбиқ намудани ин мақсади олии ҳамгироии иқтисодии минтақавӣ тамоми проблемаҳои дар Европа мавҷудбударо аз байн бардошта шуда, дар тамоми ҳудуди Европа минтақаи гардиши асҷори ягонаи *EVRO* таъмин намуд.

Аммо баъзеҳо чунин мепиндоштанд, ки пурра амалӣ кардани ин мақсади олӣ бе бунёди фазои ягонаи сиёсӣ имконнопазир аст. Ин масъалаи муҳимро ба назар гирифта, роҳбарияти Иттиҳоди Европа шарту шароити давлатҳои узви Иттиҳоди Европаро омӯхта, соли 1992 дар шаҳри Маастрихти Нидерландия шартномаро дар бораи Ҷомеаи Европа ба имзо расонид, ки мутобиқи он ба иттиҳоди ягонаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва асҷорӣ табдил додани ин қитъа дар назар гирифта шуда буд. Тибқи ин созишнома вазифа гузошта шуда буд, ки Ҷомеаи Европаро ба давлати абарқудрати сиёсӣ табдил дода, иттиҳоди нави сиёсӣ ин кишварҳо - Иттиҳоди Муттаҳидаи Европа ташкил карда шавад.

Соли 1967 Ассотсиатсияи давлатҳои ҷанубу шимолии Осиё (АСЕАН), ки он давлатҳои Бруней - Дорусаллом, Индонезия, Малайзия, Сингапур, Таиланд ва Филиппинро муттаҳид менамуд, бунёд карда шуд. Мақсади асосии ташкил намудани ин ассотсиатсия озод намудани фаъолияти иқтисодии хориҷӣ буд. Бо ташкили ин ассотсиатсия давлатҳои иштирокчӣ мақсад гузоштанд, ки барои тамоми давлатҳои ҷаҳон, ки ба онҳо робитаҳои иқтисодӣ ба роҳ монданианд, аз тамоми маҳдудияти фаъолияти иқтисодии хориҷӣ озод карда шаванд.

Бояд хотиррасон сохт, ки ҳамгироии байналмилалии кишварҳои Европай Ғарбӣ ва ба иқтисоди ҷаҳонӣ дохил шудани онҳо танҳо дар доираи Иттиҳоди Муттаҳидаи Европа маҳдуд намешавад.

Соли 1980 минтақаи преференсиалии савдои давлатҳои Африкаи Ҷанубӣ ва Шимолӣ ташкил ёфт. Давлатҳои иштирокчии ин минтақа барои ҷалб намудани тоҷирони ҷаҳон ва дар асоси он раванку ривож додани инфраструктураи мамлакати худ мақсад гузоштанд, ки дар муддати кӯтоҳ бочу хироҷи гумрукиро дар

муомилоти байни мамлакатҳо тамоман аз байн бардоранд. Дар сарҳади давлат бошад, бочу хирочи гумрукиро то ҳадди ақал паст намуда, барои ҳавасманд гардондани тоҷирон ва сармоягузори хориҷӣ Ҷоизи Ночизеро муайян карданд.

Соли 1991 байни Аргентина, Бразилия, Уругвай ва Парагвай созишномаи тиҷоратии бо номи МЕРКОСУР ба имзо расид, ки мувофиқи он дар ҳудуди давлатҳои Америкаи Лотинӣ иттиҳоди гумрукӣ бунёд гардида, тамоми монеаҳои дохилигумрукӣ аз байн бардошта шуд. Дар баробари ин онҳо дар сарҳадҳои берунии ин давлатҳо тарифи гумрукии ягонро қорӣ намуданд.

Январии соли 1994 созишнома дар бораи савдои озоди давлатҳои Америкаи Шимолӣ, ки дар он ШМА, Канада ва Мексика иштирок менамоянд, ба имзо расид.

Давлатҳои аъзои АСЕАН бозори дохилии худро васеъ намуда, дар муддати хеле кӯтоҳ ҳудуди минтақаи иттиҳоди гумрукии худро ҳамчун мактаби омӯзиш қарор дода, ба бозори ҷаҳонӣ баромаданро мақсади асосии худ намуданд.

Дар баробари муттаҳидшавии як қатор давлатҳои номбурда дар ҷаҳон чунин ташкилотҳо, ба мисли Ташкилоти Ҳамкории Иқтисодӣ ва Тараққиёт (ОЭСР), Корпоратсияи иқтисодии давлатҳои Осиё ва Уқёнуси Ором (АТЭК) ба миён омаданд, ки як қатор масъалаҳои сиёсӣ иқтисодиро, ба монанди кӯмаки таҷрибавӣ ва экспертиза дар масъалаҳои ба роҳ мондани корҳои хоҷагӣ ва сиёсӣ, ҳалу ҷамъи муноқишаҳо, дуруст ба роҳ мондани ҳамаи нави технологӣ, аз нав дида баромадани меъёрҳои стандартӣ ва муайян намудани муносибатҳои умумидавлатӣ бо давлатҳои хориҷиро ҳал мекарданд.

Бинобар ин донишмандони иқтисодӣ ҷаҳон рафти бунёди ҳамгироии минтақавиро омӯхта, онро ба се марҳилаи таърихӣ тақсим намуданд.

Марҳилаи якум ин давраи аввалини ташаккули ҳамгироии минтақавӣ, ки он солҳои 1946 -1980-ро дар бар мегирад.

Марҳилаи дуюм давраи авҷгирии ҳамгироии минтақавӣ буда, солҳои 1980-1991-ро дар бар мегирад.

Марҳилаи сеюм, ин давраи нави ҳамгирии минтақавӣ, ки аз барҳам хӯрдани Давлати Шӯравӣ то давраи ҳозираро дар бар мегирад.

§4.2. Давраи ибтидоии ташаккули ҳамгирии иқтисодӣ Чараёни ҳамгирии Европа

Давраи ибтидоии ташаккули ҳамгирии иқтисодӣ, ки асосан давлатҳои Европайи Ғарбиро дар бар гирифта буд, сабабҳои хоси худро дошт.

Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ба тамоми давлатҳои Европа зарари иқтисодии бузурге расонда буд. Қисми зиёди корхонаҳои саноатӣ, фабрикаю заводҳо, роҳҳои оҳан, иншоотҳои бузурги давлатӣ, биноҳои истиқоматии шаҳрҳои бузурги ҳамаи давлатҳои Европа ба вайронаҳо табдил ёфта буданд. Роҳбарияти ҳар як давлати зарардида кӯшиш менамуд, ки тезтар иқтисодиёти ватани худро ба роҳ монда, аз пай беҳбудии халқи азияткашидаи мамлакати худ шавад.

Шароити баъдиҷангиرو ШМА ба назар гирифта, барои ҳарчи тезтар амалӣ кунонидани мақсадҳои зикршуда ва пеш бурдани сиёсати худ нақшаи аз нав барқароркунии Европаро бо номи "Барномаи Маршалл" таҳия намуд.

Дар асоси он соли 1948 16 давлати Европа муттаҳид шуда, Созмони аввалини Ҳамкориҳои Иқтисодии Европаро таъсис доданд. Мақсади асосии ин созмон ба муттаҳид сохтани иқтисодии иқтисодӣ, беҳтар намудани муносибатҳои тиҷоратӣ ва мӯътадил гардондани қурби асъори миллии ин мамлакатҳо равона шуда буд. Дар солҳои аввали бунёди ин созмон корҳои зиёд оид ба дар амал татбиқ намудани мақсадҳои зикршуда анҷом дода шуда буданд. Аммо баъдтар бо сабаби камқудратии ин созмон, набудани маблағи кофӣ барои ба анҷом расонидани нақшаҳои стратегия, ки қулли давлатҳои Европа ба он мароқ зоҳир намуда буданд (сохтмони роҳи оҳан, бандарҳои бузурги баҳрӣ, хатҳои баландшиддати барқ ва ғайра), Созмони Ҳамкориҳои Иқтисодии Европа тараққиёти муайяни иқтисодиёти давлатҳои Европаро таъмин карда натавонист.

Бояд таъкид намуд, ки солҳои баъдиҷангӣ иқтисодии ШМА нисбат ба Европа хеле босуръат афзоиш меёфт. Тадқиқоти кашфиётҳои олимони бехтарини ҷаҳон, аз он ҷумла Европа (олимони соҳаҳои физика, химия, биология, олимони соҳаи тадқиқоти ядрӣ) дар Америка гирд оварда шуда, нақшаҳои онҳо тез амалӣ гардида, сабабгори пайдоиши соҳаҳои нави саноат мешуданд.

Соли 1950 истеҳсолоти ШМА ба чунин дараҷаи тараққиёте расид, ки номгӯй ва ҳаҷми маҳсулоти он аз нисф зиёди истеҳсолоти ҷаҳониро ташкил менамуд.

Ҳамаи гуфтаҳои боло иқтисоду тавоноии ШМА-ро аз ҷиҳати иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбӣ чи дар Европа ва чи дар тамоми ҷаҳон ҳамчун як давлати абарқудрат машҳур гардонда буданд, бинобар ин ШМА аз сиёсати "тиҷорати озод"-е, ки дар он давра давлатҳои Европа пеш гирифта буданд, наҳаросида, бо сабаби он ки ин сиёсат ба нафъи он буд, Европаро ҳаматарафа дастгирӣ менамуд.

Аз тарафи дигар, дар баробари дастгирии сиёсати "тиҷорати озод" ШМА қонуни асосии иқтисодии "ҷаҳони озод"-ро тарғиб карда, тамоми ҷаҳони капиталистиро ба муборизаи иқтисодӣ ба муқобили лагери сотсиалистӣ тарғибу ташвиқ менамуданд.

Аз соли 1950 сар карда роҳбарияти давлатҳои Европа диққатро барои тезтар ба роҳ мондани соҳаҳои саноати худ ва дар асоси он арзон намудани арзиши аслии маҳсулоти истеҳсолшаванда, ба сохтмони заводу фабрикаҳои нав дар наздикиҳои сарҳади давлати ҳамсоя, ки қонҳои бузурги ангишт ва дигар ашёи хом дорад, равона мекарданд. Барои амалӣ шудани ин нақшаҳо, соли 1951 Иттиҳоди европоии ангишт ва пӯлод ва соли 1957 Иттиҳодияи европоии энергетикаи атомӣ (Евроатом) бунёд шуданд. Ин иттиҳодияҳо дар ғаёлияти худ 350 млн. аҳолии давлатҳои Европаро муттаҳид менамуданд. Иттиҳоди европоии ангишт ва пӯлод ташкилоти байналхалқии давлатӣ ба шумор рафта, соҳаҳои саноати истеҳсол ва коркарди ангишт, пӯлодгудозӣ ва роҳҳои оҳани чунин давлатҳои Европаро, ба монанди Франция, Италия, Белгия, Нидерландия, Люксембург муттаҳид менамуд. Ғаёлияти Евроатом бошад, ба

тадкиқ ва истифодаи қувваи атом бо мақсадҳои осоишта равона шуда буд.

Мақсад аз бунёди чунин созмонҳои бонуфуз аз он иборат буд, ки ҳарчи тезтар бар ҳилофи давлатҳои лагери сотсиалистӣ, ки худро аз давлатҳои Европа ва умуман ҷаҳони капиталистӣ бо "панҷараҳои пулодин" ҷудо карда буданд, соҳаҳои вазнини саноатро вусъат дода, дар асоси он пешрафти иқтисоди давлатҳои Европаро таъмин намуда, дар иқтисодиёти ҷаҳон ҷои худро муайян намоянд.

Натиҷаҳои хуби иқтисодие, ки ин созмонҳо дар панҷсолаҳои аввал ба даст оварданд, олимони Европаро водор намуданд, ки дар асоси таҳлили муваффақиятҳои бадастоварда шароити ҷойгиршавии истеҳсолоти давлатҳои Европа ва захираҳои зеризаминии онро ба назар гирифта, назарияҳои навро таҳия намоянд, ки ба тараққиёти иқтисодии ин давлатҳо суръат бахшанд.

✓ Соли 1955 олимони Франция консепсияи навро пешниҳод намуданд, ки дар асоси он барои бунёди бозори умумӣ се шартҳои асосии зеринро иҷро ва риоя намудан лозим буд:

✓ 1. Давлатҳои аъзои иттиҳод бояд тамоми монеҳоро, ки садди роҳи ҳаракати мол қарор доштанд, аз байн бардоранд.

2. Сиёсати иқтисодии ҳамаи мамлакатҳои аъзои иттиҳод бояд бо ҳам мутобиқ карда шавад.

3. Минтақаи (фазаи) ягонаи истифодаи тарифҳои гумрукиро дар марзҳо муҳайё созанд.

Баробари иҷро намудани шартҳои боло, моҳи март соли 1957 дар асоси шартномаи дар Рим имзошуда Иттиҳоди Иқтисодии Европа (ИИЕ) созмон дода шуд, ки ба он Германияи Федеративӣ, Белгия, Нидерландия, Люксембург, Франция, Италия ва баъдтар Англия, Ирландия, Дания, Юнон, Испания ва Португалия ҳамроҳ шуданд.

Дар асоси назарияи зикршуда мақсади асосии ин созмон бунёди бозори умумии Европа буд. Барои ҳарчи тезтар амалӣ гардондани ин мақсад, соли 1959 ИИЕ тибқи қарори худ бо мақсади инкишофи минбаъдаи робитаҳои иқтисодии байни давлатҳои Европа аввалин маротиба андозҳои дохилиеро, ки давлатҳои аъзои иттиҳод

дар мубодилаи мол нисбат ба якдигар истифода мебурданд, паст фароварда, баъдтар соли 1968 онҳоро тамоман аз байн бардошт.

Дар давоми даҳсолаи аввал ИИЕ таҳким ёфта, барои ҳарчи зудтар амалӣ намудани мақсади худ оид ба бунёди бозори умумӣ Иттиҳодияҳои европоии ангишту пӯлод ва истифодаи қувваи атомро зери назорати худ гирифт.

Фароҳам овардани шароите, ки дар боло зикр шуд, суръати гардиши молро дар байни давлатҳои Европа афзун намуда, ба ривоч ёфтани саноати вазнин, сабук ва хӯрокворӣ мусоидат кард. Точирони Европа роҳҳои баҳрӣ ва роҳҳои оҳанро истифода бурда, аз тамоми ғӯшаю канори ҷаҳон ашёи хом ва молҳои ниёзи мардумро ба бозори давлатҳои Европа ворид менамуданд.

Сиёсати тичорати озод ва фароҳам овардани молҳои хӯрокворӣ дар мағозаҳои ИИЕ оҳиста-оҳиста ба паст фаромадани ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ оварда расонд. Чунин ҳолат роҳбарияти ИИЕ-ро водор намуд, ки соли 1962 сиёсати ягонаи аграрии давлатиро қор карда барояд. Дар ниҳояти қор ин сиёсат яке аз унсурҳои асосии сиёсати Иттиҳодияи Европа гардид.

Сиёсати аграрӣ дар мадди аввал ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнати фермерҳо, таъмини сатҳи баланди зиндагии истеҳсолкунандагони мол ва маҳсулоти кишоварзӣ, таъмин намудани устувории бозори фуруш, ба роҳ мондани таъминоти пай дар пай аҳоли бо маводи хӯрока ва ноил шудан ба нархҳои муътадили фуруш равона шуда буд.

Барои амалӣ кардани мақсадҳои бамиёнгузошта ва ҳифзи соҳаи кишоварзӣ аз рақобати истеҳсолкунандагони хориҷӣ дар тамоми қаламрави давлатҳои ИИЕ ба воридоти мол андозҳои гумрукӣ қорӣ карда шуданд. Аз тарафи дигар, қисми зиёди буҷети ИИЕ бо тариқи субсидия (қўмаки молиявӣ) барои дастгирии фермерҳо ва таъмин намудани коҳиши арзиши пасти молҳои истеъмоли равона карда шуд.

Зиёд шудани содироти маҳсулот ва молҳои истеъмоли аз қаламрави давлатҳои Европа масъалаи ҳал намудани механизми ситонидани андоз ва тақсмоти онро байни давлатҳои

содиркунандаи Европа ва сохтори идоракунандаи ИИЕ ба миён овард.

✓ Андоз, яке аз қисмҳои асосии иқтисодии давлат ба шумор рафта, зиёда аз 90 фоизи захираҳои молиявии давлатҳои Европаро ташкил менамуд. Дар ин давра ҳиссаи андоз дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии (ММД) давлатҳои Европа ҳарҳела буда, ҳаҷми онро дар Испания 30,5%, дар Люксембург 46,5%, дар Дания то 51,4% ташкил менамуд.

Андозҳои бевосита низ дар Юнон ба андозаи 15,5%, Англия то 38,6% буданд, дар Испания 19,5%, дар Дания то 44,9% ташкил медоданд.

Чунин тафовути зиёд дар ситонидани андоз аз арзиши изофаи мол низ дида мешуд. Ҳаҷми он, агар дар Люксембург 10%-ро ташкил кунад, пас дар Юнон ва Дания 22%-ро ташкил менамуд.

Ин ҳолат роҳбарияти ИИЕ-ро водор намуд, ки намудҳои гуногуни андозситонии давлатҳои алоҳидаро бо ҳам мутобиқ намуда, меъёрҳои ситонидани андоз ва сиёсати ягонаи андозситониро дар Европа қор карда барояд. Дар баробари ин давлатҳои аъзои ИИЕ ҳуқуқи мустақилона муайян намудани механизми андозситониро дар робитаҳои дарозмӯҳлати иқтисодӣ бо давлатҳои алоҳида низ пайдо намуданд. Ин робитаҳои иқтисодӣ дар асоси принципҳои дар боло зикргардида, агар аз як тараф, барои равангу ривочи иқтисодиёти ин давлатҳо равона шуда бошанд, аз тарафи дигар, набояд ба зарари кулли давлатҳои аъзои ИИЕ равона карда мешуданд.

Дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани сиёсати ягонаи андозситонӣ ҳиссаи даромади буҷети давлат аз маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба ҳисоби миёна дар Иттиҳоди Европа дар соли 1958 32, 9%, соли 1980 то 44,6% зиёд шуд.

Бояд зикр намуд, ки агар солҳои аввали бунёди ИИЕ буҷети он бештар аз ҳисоби ҳиссагузории давлатҳои аъзои иттиҳод пурра карда мешуд, пас аз солҳои 70-ум сар карда, дар асоси қонунҳои тасдиқшудаи ИИЕ қисмати даромади он бештар аз ҳисоби захираҳои хусусии дар шакли андозҳои гумрукии аз молҳои воридотии саноатӣ ва молҳои кишоварзии аз мамлакатҳои сеюм ба

Европа воридшуда, инчунин аз ҳисоби андоз аз арзиши изофаи молҳои саноатии истеҳсоли давлатҳои аъзои иттиҳод ва дигар давлатҳои Европа пурра карда мешуд.

Аз соли 1970 сар карда, ҳар сол ҳиссаи муайяни андоз аз арзиши аслии мол, ки давлатҳои аъзои иттиҳод ба буҷети ИИЕ бояд интиқол медоданд, муайян карда мешуд. Дар асоси қонунҳои қабулгардида ҳиссаи ИИЕ аз кулли андозҳои ситонидашуда на камтар аз як фоизро бояд ташкил менамуд.

Ҳамин тариқ, дар давраи якуми раванди ҳамгироии "сохтмони Европа" дар асоси амалӣ сохтани нуктаҳои дар боло зикргардида иттиҳоди гумрукии давлатҳои ИИЕ-ро бунёд намуда, тамоми монеаҳои садди роҳи муносибатҳои иқтисодӣ қарордоштаро аз байн бардоштанд. Дар ин давра тарифҳои ягонаи гумрукии ИИЕ нисбат ба давлатҳои сеюм муайян ва тасдиқ карда шуда, шароит барои ворид намудани сармоягузорӣ, кредит, интиқоли пул ва ҳаракати озои қувваи корӣ дар ҳудуди давлатҳои аъзои ИИЕ таъмин карда шуд.

Дар баробари ин барои тайёр намудани барномаҳои комплекси пешрафти иқтисодии давлатҳои Европа ва бо ҳам мутобиқ сохтани системаи андоз корҳои зиёде ба анҷом расонида шуданд.

Зимни бунёди ИИЕ дар ин солҳо як қисми дигари давлатҳои Европа ба муқобили ҳамгироии пурра изғори ақида намуда, дар асоси назарияҳои пешқадами он замон роҳи бунёди минтақаи озои иқтисодиро пеш гирифта буданд. Дар асоси бунёди минтақаи озои иқтисодӣ онҳо тамоми монеаҳоро дар ҳудуди ин минтақа аз роҳи ҳаракати мол бардошта, дар сарҳадҳои давлат ҷорӣ намудани системаи бочу хирочситонӣ ва тарифҳои гумрукиро раво медонистанд. Чунин шарту шароит барои ҳар як иштирокчиҳои минтақаи озои иқтисодӣ дар он замон аз тичорати озои мол даромади соф оварда, мустақилияти давлатҳои аъзои иттиҳодно дар ҳалли масъалаҳои дохилӣ, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо дигар давлатҳо таъмин менамуд. Чунин сохтори ҳамгироиро бештар роҳбарияти Британияи Кабир тарафдорӣ менамуд.

Мувофиқи ақидаи иқтисодчиёни англис бунёди тарифҳои ягонаи гумрукӣ танҳо дар марзҳои давлатҳои иттиҳод, агар аз як тараф сабабгори равнақу ривож ёфтани ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳо шуда бошад, аз тарафи дигар сабабгори маҳдуд намудани мустақилияти давлатҳои аъзои иттифок мегардад.

Дар асоси ин назария, моҳи майи соли 1960 бо имзои Созишномаи Стокгоlm Ассотсиатсияи европоии тичорати озод (АЕТО) бунёд карда шуд, ки ба ҳайати он Австрия, Дания, Норвегия, Португалия, Шветсия, Швейтсария, Англия ва баъдтар Исландия ва Финляндия дохил шуданд. Ин созмон 40 млн. аҳолии ин давлатҳоро дар бар мегирифт.

Сабаби асосии бунёди ин созмон бештар дар он буд, ки роҳбарияти давлатҳои аъзои АЕТО аз раванди ҳамгироии давлатҳои Европа ва муваффақиятҳои дар солҳои аввал бадастовардаи онҳо ҳаросида, бар хилофи назарияи ҳамгироии пурра, ки ИИЕ дар асоси он бунёд гардида буд, роҳи муттаҳидшавии махсуси худро пеш гирифтанд. Гап дар сари он буд, ки давлатҳои аъзои АЕТО дар ин давра вобаста ба мавқеи ҷойгиршавиашон, дараҷаи баланди тараққиёти истеҳсолоташон ва муваффақиятҳои дар соҳаи молия, бонк ва тичорати байналмилалӣ бадаствардаашон аз якдигар хеле фарқ мекарданд ва барои дохил шудан ба ИИЕ эҳтиёҷ надоштанд. Дар баробари ин давлатҳои аъзои АЕТО хусусиятҳои хоси худро низ доштанд. Робитаҳои иқтисодии хориҷии Англия бештар бо давлатҳои аъзои иттиҳоди худ, ки дар сиёсат ва иқтисодиёти он мамлакатҳо таъсири Англия бузург буд, бо давлатҳои аъзои иттиҳоди миллатҳои Британияи Кабир дуруст ба роҳ монда шуда буд, ки дар натиҷаи он давлатҳои аъзои ин иттиҳод ба бозори нав эҳтиёҷ надоштанд.

Дар ин солҳо Австрия, Шветсия ва Швейтсария бошанд, мувофиқи талаботи конститутсияи амалкунандаи давлатҳои худ сиёсати бетарафиро пеш гирифта, ба касе роҳ наметоданд, ки ба иқтисодиёти кишварашон даҳолат намояд.

Бинобар ин, давлатҳои аъзои АЕТО ба иҷро намудани талаботи ИИЕ оид ба мутобиқкунонии сиёсати давлатҳои худ дар

соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ тайёр набудани худро баҳона менамуданд.

Дар давраи аввали бунёди АЕТО робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои аъзои ин созмон бештар байни худ ба роҳ монда мешуданд, аммо баъдтар баробари тараққиёти ИИЕ ва қудратнокшавии он, давлатҳои аъзои АЕТО сиёсати худро дигар накарда робитаҳои иқтисодии хориҷии худро бо давлатҳои аъзои ИИЕ то андозае вусъат доданд, вале маҳдуд будани тиҷорати хориҷӣ дар ҳудуди АЕТО оҳиста-оҳиста ба сустшавии тараққиёти истеҳсолот дар ин созмон оварда мерасонд.

Соли 1975 Австрия робитаи худро бо АЕТО нақанда, расман ба ҳайати ИИЕ дохил шуд ва ба иштироки фаъолона дар раванди ҳамгироии Европа оғоз кард.

Таҷрибаи яқсолаи робитаҳои иқтисодии хориҷии Австрияро шаш давлати дигари аъзои АЕТО омӯхта, хоҳиши ба роҳ мондани муносибатҳои иқтисодии хориҷии худро бо давлатҳои аъзои ИИЕ изҳор намуданд.

Соли 1976 байни АЕТО ва ИИЕ созишнома дар бораи тиҷорати озод ба имзо расид, ки он ба васеъшавии бозори Европа ва қудратмандшавии ИИЕ мусоидат намуд.

Бояд таъкид намуд, ки дар созишнома бештар ба масъалаҳои муҳиме, ки тиҷорати озодро бо давлатҳои аъзои ИИЕ мустақкам мекарданд, эътибор дода мешуд. Давлатҳои аъзои АЕТО аз иштирок дар барномаҳои сермасрафи таъминоти иҷтимоӣ ва тараққиёти соҳаи кишоварзии давлатҳои Европа пурра даст кашида, ҳалли тараққиёти ин соҳаро дар мамлакатҳои худ бе даҳолати мамлакатҳои дигар медиданд.

Роҳбарияти ИИЕ бо мақсади васеъ намудани бозори дохилии худ ба шарту шароити давлатҳои АЕТО розӣ шуда, ба ҳамаи давлатҳои аъзои ИИЕ иҷозати ба давлатҳои АЕТО бевосита тиҷорат карданро дод. Дар натиҷа онҳо дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ дар соҳаи савдо ҳарифони асосии давлатҳои ИИЕ шуданд. Зиёда аз 60% молҳои хориҷӣ ба марзи давлатҳои АЕТО аз давлатҳои ИИЕ ворид карда мешуданд. Татбиқи созишномаи зикршуда як саҳифаи навiero дар

ҳамгирии давлатҳои минтақаи Европа боз намуда, ба пешрафти тараққиёти Европа дар ҷаҳон суръат бахшид ва барои гузаштан ба зинаҳои нави ҳамгироӣ замина гузошт.

Вусъат ёфтани робитаҳои мутақобилан муфиди солҳои 1987-1988 роҳбарияти давлатҳои аъзои АЕТО-ро водор намуд, ки барои аз нав дида баромадани муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсии худ ба роҳбарияти ИИЕ муроҷиат намояд.

Дар натиҷаи гуфтушунидҳои тӯлонии байни ин ду иттиҳоди европавӣ созишнома дар бораи бунёди "Минтақаи ягонаи иқтисодии Европа" ба имзо расид.

Бунёди ин созмон қадами бузурге дар раванди ҳамгирии давлатҳои Европа ба шумор мерафт. Апрели соли 1989 роҳбарияти Иттиҳоди Европа оид ба бунёди кумитаи махсус таҳти сарвариини президенти собиқи Иттиҳоди Европа ҷаноби Жак Делор доир ба таҳияи барномаи махсуси Иттиҳоди иқтисодӣ ва асбӯрӣ қарори махсусе қабул намуд.

Барои ҳарчи зудтар амалӣ шудани ин барнома кумитаи таъсисдодашуда дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ бояд ихтилофоти мавҷудаеро, ки ба суръат гирифтани равандҳои ҳамгироӣ ҳалал мерасонданд, рафъ менамуд.

Дар рафти ташаккули Иттиҳоди Европа душвории асосӣ дар соҳаи нақлиёт ва андозситонӣ мушоҳида карда мешуд.

Соли 1968 тамоми давлатҳои Европа аз ситонидани андозҳо аз автомашинаҳо даст қашида бошанд ҳам, тартиби бюрократии назорати наздисарҳадӣ боқӣ монда буд, ки он аз ҳар ронанда зиёда аз 35 варақ ҳуҷҷатҳои гуногунро талаб менамуд. Мувофиқи тадқиқоти олимони ҷамъи маблағи масрафи ҳуҷҷатҳои номбурда соли 1987 шаш миллиард доллари америкоиро ташкил медод.

Масъалаи дигаре, ки ҳалли ҳарчи зудтарро талаб менамуд, ситонидани андоз аз арзиши изофаи молҳо ба шумор мерафт. Бояд зикр намуд, ки қисми асосии даромади ИИЕ ва 40 ҷузъи даромади Францияро андоз аз арзиши изофаи молҳо ташкил менамуд. Ҳаҷми арзиши изофа баъд аз ихтисор намудани тамоми хароҷот аз нархи фурӯши мол муайян карда мешуд.

Дар баробари ин андозҳое, ки бештар аз номгӯи молҳо вобастагӣ доштанд, дар давлатҳои алоҳидаи Европа бо меъёрҳои гуногун ситонида мешуданд.

Масалан, агар фоизи андоз аз арзиши изофаи мол дар Нидерландия дар ҳаҷми 38% ситонида шавад, дар Дания - 22% ва дар Испания ва Люксембург - 12 фоизро ташкил менамуд.

Чунин ихтилофот дар масъалаҳои ситонидани аксизҳо аз нӯшокиҳои спиртӣ ва тамоку низ ба мушоҳида мерасид.

Бо пешниҳоди президенти комиссияи Иттиҳоди Европа ҷаноби Жак Делор ва Вазири молияи Франция барои аз байн бардоштани тамоми ихтилофоте, ки барои пурра "озод" намудани масъалаҳои иқтисодии Европа ҳалал мерасонанд, қарори махсусе қабул карда шуд.

Тибқи ин қарор аз тарафи лорд Кокфилд зиёда аз 300 пешниҳод барои қабул намудани қарори махсус ирсол шуданд.

Соли 1990 Комиссияи Иттиҳоди Европа ин пешниҳодҳоро дида баромада, 164-тои онро қабул намуд ва барои амалӣ намудани онҳо қарорҳои махсуси дахлдор қабул кард.

Пешниҳодҳои лорд Кокфилд, ки асоси қисми таркибии Китоби Сафеди Европа гардиданд, дар маҷмӯъ аз чунин категорияҳои иқтисодӣ иборатанд:

- назорат ва ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои мол дар сарҳадҳои миллӣ;
- таъмини ҳаракати озоди мардум барои ҳустуҷӯи қори ба худ муносиб ва истиқомати доимӣ дар ҳудуди кулли давлатҳои аъзои иттиҳод;
- ҳамоҳангсозии стандартҳо ва меъёрҳои техникӣ;
- пурра кушодани бозорҳои истеъмолӣ;
- озод намудани хизматрасонии молиявӣ;
- тадриҷан озод намудани бозори хизмати иттилоотӣ;
- озод намудани хизматрасонии нақлиёт;

- фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ҳамкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолот (аз ҷумла тасдиқи қонунҳо оид ба ширкатҳо, ҳимояи моликияти зеҳнӣ ва молу мулк);
- аз байн бардоштани масъалаҳои молиявӣ - аз ҳад зиёд ситонидани андоз ва тарифҳои гумрукӣ.

Баъди тасдиқ шудани қисми зиёди пешниҳодҳо аз тарафи парламенти Иттиҳоди Европа дар Европа кулли проблемаҳои ҷойдошта қариб ба пуррагӣ аз байн бардошта шуданд.

Чунин масъалаҳои муҳими ҳалталаб, ба мисли проблемаҳои дар сарҳад ҷойдошта дар натиҷаи бастанӣ созишномаҳои дучониба пурра аз байн бардошта шуданд.

Дар масъалаҳои душвори андозситонӣ низ меъёрҳои мувофиқи лозимӣ тасдиқ гардиданд. Дар асоси пешниҳоди Иттиҳоди Европа андоз аз арзиши изофаи мол дар ҳаҷми 14-20% ва молу хизматрасонии ниёзи мардум 4-9% муайян карда шуд.

Дар оянда ҳар давлат вобаста ба вазъи иқтисодии худ меъёрҳои андозситонии худро дар ҳаҷми ғоизҳои дар боло овардашуда муайян карда метавонад.

Моҳи декабри соли 1991 дар доираи вохӯрии сарварони 12 давлат ва ҳукуматҳои аъзои Иттиҳоди Европа, ки дар шаҳри Маастрихт (Голландия) баргузор гардида буд, қарори махсусе қабул шуд, ки дар асоси он дар оянда ба раванди ҳамгироӣ эътибори махсус дода, бебозгаштии онро боз як бори дигар тасдиқ намуданд.

Дар ин ҷаласа қарор қабул карда шуд, ки дар асоси он Ҷамъияти Европа - Иттиҳоди Европа, ки дар низомномаи он шаклҳои нави ҳамкорӣ пешбинӣ карда шудааст, бунёд карда мешавад.

Ҳамин тариқ, аз 1 январи сол 1993 муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои Европа на дар асоси созишномае, ки соли 1957 ба имзо расида буд, балки дар асоси созишномаи оид ба бунёди Иттиҳоди Европа ба роҳ монда мешуданд.

Дар асоси созишномаи нави бунёди иттиҳод чунин пешбинӣ шуда буд:

1. **Шаҳрвандии ягонаи умумиевропоӣ.** Дар асоси ин банди созишнома ҳар як шаҳрванди мамлакатҳои аъзои Иттиҳоди Европа ба ҳуқуқи шаҳрвандии Иттиҳоди Европа соҳиб мешавад ва ҳар як шаҳрванди Иттиҳоди Европа ҳуқуқ дорад дар қаламрави тамоми давлатҳои аъзои иттиҳод озодона ҳаракат наояд, дар интиҳобот иштирок кунад ва номзадгиро барои вакил интиҳоб шудан дар мамлакати худ пешниҳод наояд. Дар ҳолати берун аз марзи Иттиҳоди Европа қарор доштан ба ҳуқуқи аз тамоми имтиёзҳои дипломатӣ ва консулии кулли давлатҳои Европа истифода бурданро низ соҳибанд. Онҳо ҳатто ҳуқуқ доранд, ки шахсан ба парламенти ИЕ муроҷиат наоянд.

2. **Иттиҳоди иқтисодӣ ва асъорӣ.** Самти асосии сиёсати иқтисодии давлатҳои аъзои иттиҳод ва худӣ ҷамъият аз тарафи шӯрои вазирон муайян карда мешавад. Дар ҳолатҳои мувофиқ наомадани сиёсати иқтисодии яке аз мамлакатҳои аъзои иттиҳод ба самти асосии аз тарафи шӯрои вазирон тасдиқшуда ва дар ҳолатҳое, ки он самт ба анҷом додани фаъолияти мӯътадили иқтисодӣ ва аъзории иттиҳод ҳалал мерасонад, шӯрои вазирон ҳуқуқи андешидани чораҳои амалиро дорад.

Дар рафти фаъолияти бунёди иттиҳоди асъории европой Иттиҳоди Европа ба нақша гирифта буд, ки аз 1 январи соли 1999 сиёсати ягонаи пулию кредитиро ба роҳ мемонад. Қарор қабул шуд, ки дар баробари ворид намудани асъори ягонаи европой сохтори бонки марказии европоиро ба анҷом мерасонанд.

3. Иттиҳоди сиёсӣ.

Иттиҳоди сиёсӣ бо мақсадҳои зайл бунёд карда мешавад:

- ба роҳ мондани сиёсати ягона дар соҳаи корҳои хориҷӣ ва амният. Барои амалӣ шудани ин мақсад сиёсати муҳофизати умумӣ қарор карда баромада мешавад, ки он масъалаҳои конференсияи амният ва ҳамкории Европа, масъалаҳои ҳалҳои сиёҳ ва назорати мусаллаҳшавӣ дар Европа, пешгирии намудани паҳншавии яроқи ядрӣ ва амнияти иқтисодиро дар бар мегирад;

- баланд бардоштани мақоми Парламенти Европа;
- васеъ намудани ҳуқуқ ва ваколатҳои ҷамъият;
- ба роҳ мондани сиёсати ягона дар соҳаи корҳои дохилӣ ва ҳуқуқӣ, аз ҷумла дар масъалаҳои додани паноҳгоҳ, муҳоҷират ва низоми визавӣ.

4. Дастгирӣ намудани принципҳои баробарии сатҳи зиндагӣ.

Барои амалӣ намудани ин мақсад ба тариқи марказонидашуда то ҳадди ақал баробар намудани тафовут байни минтақаҳои бой ва камбизоат тадбирҳо андешида мешаванд.

Дар баробари нақшаҳои стратегии дар боло зикрёфта санадҳои ҳуқуқӣ, қонунӣ ва қарордодҳои махсусе тасдиқ карда шуданд, ки фаъолияти ширкатҳо, сохторҳои стандартизатсия, андозситонӣ, нақлиёт ва ғайраро ҳамоҳанг месозанд.

Ҳамоҳангсозии стандартҳои молҳои гуногун, аз ҷумла таъмини меъёрҳои экологии маводи хӯроқа, таъмини қоидаҳои беҳатариҳои истеҳсолот, ки ба ҳимояи кормандон ва истеъмолгарон равона карда шудааст, садди роҳи вайронкуниҳо дар рақобати озоди мол, хизматрасонӣ ва сармоягузориҳо мегардад.

Созишномаи Маастрихт роҳи хеле тӯлонӣ, вазнин ва пур аз зиддиятҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европаро тай намудааст. Моҳи декабри 1991 бо имзои ин созишнома давраи тӯлонӣ - 40 соли муттаҳидшавӣ (раванди ҳамгирӣ) ба анҷом расид. Созишномаи таҳияшуда дар чараёни доир намудани раёйпурсӣ дар Франция бо сабабҳои дар вақташ аз тарафи Иттиҳоди Европа дастгирӣ нагардидани барномаи аграрӣ умуман ягон тарафдор пайдо накард ва пурра рад карда шуда буд. Аз аҳолии Дания бошад, баъд аз гузаронидани раёйпурсии дубора бо гузаштҳои зиёде барои халқи Дания ҳадди ақали овозҳоро ба даст оварданд.

Сохторҳои қонунгузории Германия ва Англия ин созишномаро баъд аз баҳсу мунозираҳои шадид ба душворӣ тасдиқ намуданд. Дар рафти гузаронидани раёйпурсӣ маълум гардид, ки дар сохтори Иттиҳоди Европа се навъ камбудии муҳиме ҷой дорад, ки бе бартараф намудани онҳо пурра амалӣ шудани ин созишнома амри маҳол аст.

1. Раёйпурсӣ нишон дод, ки бо вучуди муваффақиятҳои бадастомада раванди ҳамгироӣ дар Европа хеле вазнин ва мураккаб чараён дошт.

2. Дар ҳолатҳои ба бозори молиявӣ даҳолат намудан маълум гашт, ки дар барномаи сиёсии ин иттиҳод, ки асосан мақсади бунёди Иттиҳоди молиявӣ иқтисодиро дошт, камбудии зиёде вучуд доштааст.

3. Раёйпурсӣ ба таври возеҳ нишон дод, ки дар байни давлатҳои асосии аъзои Иттиҳод, ба монанди Британияи Кабир, Франция, Германия ва Италия, ки онҳо ҳамзамон аъзои давлатҳои ҳаштгонаи аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳон ба шумор мераванд, зиддиятҳо ва муҳолифатҳои назаррас ҷой доштаст.

Бо вучуди ин ҳама зиддият ва муҳолифатҳои ҷойдошта кишварҳои Европайи Ғарбӣ бо имзо намудани созишномаи зикршуда қадамҳои устувор ба сӯи ҳамгироии иқтисодӣ ва сиёсӣ гузоштанд.

Имзошавии Созишномаи Маастрихт ҳақиқати воқеии конференсияи давлатҳои Европайи Ғарбиро ба ҷаҳони пур аз зиддият боз як бори дигар нишон дод, ки бидуни сохторҳои гуногуни давлатӣ, урфу одат, забон дар фазои ягонаи европой муттаҳид шудан мумкин будааст. Тамоми дунё аз муваффақиятҳои Иттиҳоди Европа бохабар шуд.

Ҳамин тариқ, Иттиҳоди Европа бо парламент ва ҳукумати ягонаи худ бунёд гардид, ки дар асоси барномаи тасдиқгардидаи худ дар тамоми қаламрави Европа сиёсати ягонаи иқтисодиро ба роҳ монд. Ин иттиҳод 350 млн. аҳолии давлатҳои Европаро муттаҳид намуда, бозори бузургтарини ҷаҳонро ба вучуд овард.

Мувофиқи барномаи пешбинишуда 1 январи соли 1999 Иттиҳоди Европа дар тамоми қаламрави Европа аъзори нави ягонаи давлатҳои иттиҳод - ЕВРО-ро ба муомилот баровард. Ин ҳодиса иқтисодии тамоми мамлакатҳои ҷаҳонро ба ларза овард. Дар тамоми биржаҳои аъзори ҷаҳон ҷунбишҳои шадиде ба амал омадан гирифтанд. Баъд аз даҳ рӯзи ба муомилот баромадани евро тамоми бонкҳои ҷаҳон аз паси ҳарчи бештар харидани коғазҳои бонкии евро шуданд.

Бозори бузурги Европаро ба назар гирифта, дар биржаҳои асъории мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон фуруши коғазҳои бонкии евро ташкил карда шуд.

12 январи соли 1999 дар биржаи асъори шаҳри Москваи Федератсияи Россия бори аввал як евро баробари 25,2 рубли русӣ муайян карда шуд. Ин ҳолат яку якбора ба пастшавии қурби доллари америкоӣ оварда расонд. Дар биржаи асъор 12 январи соли 1999 як доллари америкоӣ аз 25 рубли муайяншуда ба 23,2 рубл паст фаромада буд.

Ҷадвали №7

Нишондиҳандаҳои асосии давлатҳои Европа ва Ассотсиатсияи европоии тиҷорати озод (соли 2000)

	Масоҳат ҳазор км ²	Аҳоли (млн.)	Зичии аҳоли (нафар/ км ²)	Аҳолии шаҳр (%)	% нисбати майдони умумии заминҳои кишоварзӣ
Белгия	30.519	10	327	97,2	45
Дания	43.077	5	116	85,5	65
Франсия	543.965	59	108,5	75,2	57
Германия	357.046	82	229,7	87,1	50
Юнон	131.950	11	83,4	59,7	70
Ирландия	70.280	4	57	58,1	80
Италия	301.280	58	192,5	66,8	55
Люксембург	2.580	0,43	167	90,4	72
Нидерландия	40.850	16	391,7	89,2	55
Португалия	92.390	10	108,2	37,0	35
Испания	504.780	39	77,3	77,1	60
Британияи Кабир	244.100	59	241,7	89,4	75
Австрия	83.850	8	95,4	64,5	40
Финляндия	338.140	5	15	64,3	8
Исландия	103.000	0,28	2,7	92,0	20
Норвегия	323.900	4	12,3	73,8	3
Шветсия	450.000	9	20,0	83,2	8
Швейтсария	41.290	7	169,5	61,9	50

§4.3. Ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Иттиҳоди Европа ва давлатҳои аъзои он

4.3.1. Ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Иттиҳоди Иқтисодии Европа

Ҳамкории иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Иттиҳоди Иқтисодии Европа аз нимаи дуюми соли 1992 шурӯъ шуд. Иттиҳоди Иқтисодии Европа дар асоси барномаи азими худ, ки аввали соли 1992 аз тарафи Парламенти ин созмон тасдиқ шуда буд, дар ҳаҷми 1,2 млрд. ЭКЮ барои дастгирии давлатҳои тозаистиклол ва бартараф намудани камбудии маҳсулоти озуқаворӣ қарз ҷудо намуд.)

24 июни соли 1992 дар Брюссел (Белгия) Созишномаи қарзии байни Иттиҳоди Иқтисодии Европа ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид, ки дар асоси он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ин ҳисоб ба маблағи 54,5 млн. ЭКЮ қарз ҷудо карда шуд. Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои ин созишнома ба ўҳдаи Иттиҳодияи ҷумҳуриявии "Тоҷиквнешторг" ва "Тоҷиквнеш-экономбанк" гузошта шуд. Дар доираи ин қарз дар солҳои 1992-93 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 34,5 млн. ЭКЮ маҳсулоти ғалладона, дар ҳаҷми 15 млн. ЭКЮ шакар ва дар ҳаҷми 5 млн. ЭКЮ доруворӣ ворид карда шуд.

Дар баробари ин аз аввалҳои соли 1992 сар карда, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар барномаи махсуси кӯмакҳои техникий Иттиҳоди Иқтисодии Европа, ки дар ҳаҷм бо номи TACIS машҳур гаштааст, дохил карда шуд. Мувофиқи барномаи аввалин барои Тоҷикистон дар ҳаҷми 7 млн ЭКЮ маблағ ҷудо карда шуда буд. Аммо ба сабаби вазъи сиёсии мамлакат ин маблағ истифода карда нашуд. Соли 1995 дар асоси барномаи дуюми TACIS ба ҷумҳурии Тоҷикистон барои расонидани кӯмакҳои техникӣ дар соҳаи хоҷагии қишлоқ, энергетика ва маориф 4 млн доллари ШМА ҷудо карда шуд. Татбиқи ду барномаи аввал, ки соҳаи кишоварзӣ ва энергетикаро дар бар мегирифт, аз соли 1995 шурӯъ шуд. Иттифоқи Европа барои

тезонидани татбиқи барномаҳои банақшагирифташуда аз моҳи августи соли 1995 бюрои Ҳамоҳангсозии барномаи TACIS-ро дар шаҳри Душанбе ифтитоҳ намуд. Мақсади асосии Бюрои Ҳамоҳангсозии барномаи TACIS - ин ба ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидани кӯмакҳои машваратӣ барои бароҳмонии корҳои идора кардан ва муайян намудани самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ ба ҷумҳурӣ иборат буд.

Бюрои Ҳамоҳангсозӣ дар якҷоягӣ бо Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон се лоиҳаи таҷрибавӣ барои самтҳои афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ, ки қимати омода сохтани онҳо 1,5 млн ЭКЮ-ро ташкил менамуд, тайёр намуданд. Мақсад аз омода намудани чунин лоиҳаҳо дар он буд, ки дар асоси онҳо ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонист дар ҳаҷмҳои муайяншуда барои таъмини пешрафти соҳаҳои интиҳобшудаи кишоварзӣ аз созмонҳои молиявии байналмилалӣ сармояи хориҷиро ҷалб намояд. Дар асоси барномаи дуюм, ки он соҳаи энергетикаро дар бар мегирифт, тадқиқоти сектори энергетикӣ ба ҷумҳурӣ аз моҳи декабри соли 1995 шурӯъ шуд. Дар доираи ин лоиҳа соли 1996 корҳои зерин ба анҷом расонида шуда буданд:

- маълумот дар бораи захира ва истеҳсоли нафту газ;
- таҳлили маълумоти гидрологӣ оид ба дарёҳои Тоҷикистон ва нерӯгоҳҳои барқӣ бо иқтидори зиёда аз 30 МВт;
- таҳлили иттилоот оид ба манбаъҳои геотермалии Тоҷикистон;
- дида баромадани захираҳои ангиштсанг ва вазъияти саноати истихроҷи ангиштсанг.

Арзиши лоиҳа дар ҳаҷми 1 млн ЭКЮ муайян карда шуд.

Дар асоси барномаи сеюм, ки он соҳаи маорифро дар бар мегирифт, кор дар ду самт ба роҳ монда шуда буд. Мувофиқи лоиҳаи аввал дар Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон ва мувофиқи лоиҳаи дуюм дар маркази соҳибкорӣ ва менеҷменти шаҳри Хучанд бунёди марказҳои тайёр намудани омӯзгӯрон барои таълими донишҷӯёни донишқадаҳои иқтисодӣ ва ду синфхонаи бо компютерҳои замонавӣ таҷҳизонидашуда дар ҳаҷми 120 ҳазор ЭКЮ пешбинӣ шуда буд.

Бо истифода аз Бюрои Ҳамоҳангсозӣ Иттиҳоди Европа барои бароҳмонии ҳамкориҳои байни ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва Европа барномаи "ЛИЕН" тасдиқ карда шуд. Дар доираи ин барнома ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар давоми сол метавонистанд аз ин созмон дар ҳаҷми то 200 ҳазор ЭКЮ барои расонидани кӯмак ба табақаи камбизоати аҳолии маблағ гиранд.

Дар баробари гуфтаҳои боло Иттиҳоди Европа дар асоси Барномаи кӯмакии озуқавории Иттиҳоди Европа барои Кавказ ва Осиёи Миёна соли 1994 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 50 ҳазор тонна орд фиристод.

Аввалин сафари ҳайати олирутбаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сатҳи муовини аввали Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон М.Убайдуллоев 31 октябри соли 1995 ба кишвари Белгия, ки имрӯзҳо ба ҳайси маркази тамоми давлатҳои Европа қабул шудааст, баргузор гардид. Баъд аз вохӯриҳои муфиди дучониба бо роҳбарияти олимаҳои Иттифоқи Европа маротибаи дуюм дар асоси Меморандуми байни Иттиҳоди Европа ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баимзорасида, 47500 тонна орд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон чундо карда шуд.

Дар баробари бароҳмонии ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Европа Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1992 инҷониб ба бароҳмонии робитаҳои иқтисодии хориҷии бевоситаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлатҳои аъзои ин созмон шурӯъ намуд.

4.3.2. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Руминия

20 июли соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин ҳайати ҳукумати Руминияро қабул намуд. Дар рафти шиносӣ бо корхонаҳои истеҳсолии Тоҷикистон ва вохӯриҳои дучониба ҳайати ҳукумати Руминия вобаста ба мавҷудияти корхонаҳои азиями истеҳсоли майли бо Тоҷикистон ҳамкорӣ намуданро изҳор намуд. Бо молҳои саноати вазнин, коркарди чӯб, пойафзол, либоси тайёри худ Руминия дар Тоҷикистон хеле машҳур буд. Солҳои шӯравӣ аз Руминия ба Тоҷикистон бо миқдори зиёд молҳои номбурда ворид карда мешуданд. Муносибатҳои деринаи дучонибаро ба назар

гирифта, тарафҳо бо мақсади дар оянда вусъат додани муносибатҳои дӯчониба дар рафти ин сафар Созишномаи ҳамкории робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ ба имзо расид.

4.3.3. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Венгрия

2 июли соли 1992 Ҷумҳурии Венгрия соҳибистиклолии Тоҷикистонро шинохта, бо Тоҷикистон муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд. Робитаҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Венгрия ба тӯлаи Иттиҳоди Шӯравӣ таърихи зиёда аз 50 сола доранд. Ба тоҷикистониён маҳсулоти саноати ин кишвар, саноати сабук (мебел, пойафзол, маҳсулоти дӯзандагӣ, асбобҳои барқӣ, консерваҳо), саноати доруворӣ ва ғайраи Венгрия, ки дорои сифати баланд мебошанд, шинос аст. Ба ивази нахл пахта, матоҳои абрешимӣ, пилла бо тарикӣ марказонидашуда ба Тоҷикистон ба миқдори зиёд маҳсулоти Венгрия ворид карда мешуд. Моҳи сентябри соли 1993 бо мақсади ба роҳ мондани муносибатҳои бевоситаи дӯчониба дар шаҳри Москва Созишнома байниҳукумати Венгрия ва Тоҷикистон оид ба робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ ба имзо расид. Соли 1995 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагӣ тичоратӣ иқтисодӣ худро дар шаҳри Будапешт ифтиҳон намуд. Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаи муштараки Тоҷикистон-Венгрия-Кипр бо номи "Кавсар" бомуваффақият фаъолият менамояд.

4.3.4. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Чехия

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҳукумати Чехия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳи хосае зоҳир менамуд. Солҳои 1993-1994 якҷанд ҳайатҳои расмӣ ҳукуматӣ ва қорӣ вазорату корхонаҳои ин кишвар ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф намуданд.

11 феввали соли 1994 Вазирӣ робитаҳои иқтисодӣ қоричӣ қумҳурӣ дар рафти сафари қориаш ба Чехия аз номи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон созишномаҳои зеринро ба имзо расонд:

Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Чехия дар бораи муносибатҳои тичоратӣ ва ҳамкории илмӣ ва техникаӣ;

Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Чехия дар бораи ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ.

Созишномаҳои номбурда барои вусъат додани муносибатҳои дӯстонаи байни корхонаҳо ва ташкилотҳои ин ду давлат замина гузоштанд. Дар асоси ин созишномаҳо аз соли 1993 инҷониб дар Прага намоёндагии тичоратӣ ва иқтисодии Тоҷикистон фаъолият менамояд. Имрӯзҳо дар шаҳри Душанбе ва Хучанд якҷанд марказҳои тичоратӣ бо молҳои истеҳсоли Чехия махсусгардонидашуда (қандил, масолеҳи сохтмонӣ, лавозимоти хатнависӣ) фаъолият менамоянд. Бо шарофати намоёндагии тичоратӣ ва иқтисодии Тоҷикистон дар Прага дар барномаи ҳамкории Бонки Европоии Рушд ва Инкишоф лоиҳаи бунёди корхонаи муштаракӣ истеҳсоли "Оби зулол" дар Истаравшан ба фаъолият оғоз намуд.

Аз соли 1995 инҷониб дар ноҳияи Ҳисор корхонаи муштаракӣ Тоҷикистону Чехия оид ба истеҳсоли насосҳои амик фаъолият менамояд.

10 апрели соли 2000 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов бо мақсади иштирок дар қори Форуми 8-уми иқтисодии Созмони Амният ва Ҳамкории Европа ба Прага ташриф овард. Дар қараёни вохӯрӣ ҳавасмандии дӯстонаи байни муносибатҳои мутақобилаи хоҷагӣ, ҳамчунин ба роҳ мондани робитаҳои байнипарламентӣ, қараёни омӯзиши мутақобилаи таҷрибаи фаъолияти институтҳои демократии ҷомеа изҳор гардид. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов таъкид намуд, ки "Тоҷикистон дарвозаи қануби Созмони амният ва Ҳамкории Европа ба ҳисоб рафта, дар рушди ҳамкории иқтисодӣ бо кишварҳои Европа, аз ҷумла Чехия, дар заминаи мутақобилан судманд ва баробарҳуқуқ ҳавасманд мебошад ва барои ин ҳамкориҳо тамоми шароитҳо дар Тоҷикистон муҳайё мебошанд".

Робитаҳои тичоратӣю иқтисодӣ ин ду кишвар таърихи тӯлониро дар бар мегиранд. Ҳанӯз дар давраи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ аз Чехословакия ба Тоҷикистон заводҳои мучахҳаз, озмоишгоҳҳои химиявӣ барои соҳаи кишоварзӣ, озмоишгоҳҳо оид ба парвариши эмбрион, таҷҳизоти ҳисоббарор, мошинаҳои чопу нашр интиқол дода шуда, садҳо нафар мутахассисони соҳаи кишоварзӣи Тоҷикистон дар таълимгоҳҳои Чехословакия ихтисоси худро тақмил доданд. Дар тӯли солҳои ҳамкорӣ бисёр ташкилоту ширкатҳои Тоҷикистон бо корхонаю ширкатҳои Чехия ҳамкориҳои бевосита ба роҳ монданд. Ҳаҷми мубодилаи моли байни Тоҷикистону Чехия 4,5 млн. доллари ШМА-ро ташкил менамояд. Бо иштироки бонк ва ширкатҳои Чехия барномаҳои Бонки Европои Таҷдиду Инкишоф дар Тоҷикистон амалӣ мегарданд.

Раиси Парламенти Чехия Ватслав Клаус иттилоотро оид ба тағйироти зиёди мусбӣ, ки дар Тоҷикистон дар бахши рушди сиёсӣ ва иқтисодӣ қараён доранд, арзёбӣ намуд.

4.3.5. Муносибатҳои иқтисодӣ Тоҷикистон ва Словакия

14 феввали соли 1994 дар рафти сафари қорӣи худ ҳайати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо роҳбарии Вазири робитаҳои иқтисодӣи хориҷӣи ҷумҳурӣ барои барқарор намудани робитаҳои бевоситаи иқтисодӣ ба шаҳри Братиславаи Ҷумҳурии Словакия омад. Баъд аз якҷанд вохӯриҳои расмӣи ҳукумати ду ҳуҷҷати байнидавлатӣ ба имзо расид:

Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Словакия дар бораи муносибатҳои тичоратӣю иқтисодӣ ва ҳамкорӣи илмию техникӣ;

Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Словакия дар бораи ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузорӣ.

Дар асоси созишномаҳои баимзорасида ба якдигар фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ муомилоти молии байни ин ду давлат сол аз сол рӯ ба афзоиш дорад.

Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Словакия аз соли 1995 то соли 2000 дар ҷадвали №8 оварда шудааст.

Ҷадвали №8

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҷумҳурии Словакия
(ҳазор доллар)**

	с 1995	с.1996	с.1997	с.1998	с.1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	1780,2	4288,3	2177,5	4846,2	6401,3	9881,4
Содирот	1265,2	3795,0	882,4	4207,8	6350,1	9881,4
Воридот	515,0	493,3	1295,1	638,4	51,2	0

4.3.6. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Австрия

Ҷамқории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Австрия таърихи зиёда аз 30-сола дорад. Аввали солҳои 70-ум байни шаҳрҳои Душанбе ва Клагенфурти Австрия робитаҳои мустақкам барқарор гардида, ин ду шаҳр бародаршаҳр гардида буданд. Дар заминаи ин робитаҳо зиёда аз 20 сол аст, ки робитаҳои байни Тоҷикистону Австрия ба зинаҳои баланд бароварда шуда, корхонаҳои шаҳрҳои Душанбе ва Клагенфурт бо ҳам ҳамкорӣ менамоянд, мутахассисони онҳо аз корхонаҳои якдигар боздид ва таҷрибаомӯзӣ менамоянд, намоишгоҳҳои маҳсулоти истеҳсолнамудаи корхонаҳои Тоҷикистону Австрия дар ҳар ду кишвар мунтазам ташкил карда мешаванд.✽

Байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Австрия "Созишнома дар бораи робитаҳои дучонибаи иқтисодии хориҷӣ" ба имзо расид. Дар заминаи ин созишнома барои вусъатёбии робитаҳои иқтисодии дучониба асоси ҳуқуқӣ ба вуҷуд омад. Дар Тоҷикистон шаш корхонаи муштарак бо иштироки сармоягузори Австрия, ба монанди "Регар-Геха", "Файзобод", "Эбланд", "Тоҷикмарк" ва "Рангон" таъсис ва фаъолият менамоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли панҷ соли охир се маротиба ба Австрия сафар намудааст. Дар ҷараёни ин сафарҳо Президенти ҚТ бо роҳбарияти давлат ва ҳукумати давлати Австрия мулоқотҳои судманд анҷом дода, созишномаҳои хуччатҳои муҳими

танзимкунандаи муносибатҳои гуногунсоҳаи байни Тоҷикистону Австрияро ба имзо расонидааст.

Баъд аз ба даст даровардани соҳибистиқлолӣ аввалин созишномаи танзимкунандаи муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистону Австрия дар соҳаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ дар Вена 4 феввали соли 1994 аз тарафи вазири робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид.

4 марти соли 1994 дар рафти сафари расмӣ ҳайати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Вена Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Австрия оид ба робитаҳои дучонибаи иқтисодӣ ба имзо расид. Дар доираи ин Созишнома ҳамкории иқтисодии байни ду давлат оғоз гардид. Даре нагузашта, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як силсила корхонаҳои муштарак бо иштироки сармоягузори Австрия бо номи "Регар-Геха", "Хучанд-Пакин", "Файзобод", "Рахш", "Кавш", "Мармар" ба қайд гирифта шуд. Дар баробари ин дар ҳудуди Тоҷикистон ду корхона - "Памиринвест" ва "ТАМО" бо маблағи сармоягузори Австрия ба фаъолият сар карданд.

Соли 1997 Ҳукумати Австрия барои гузаронидани вохӯрии давлатҳои донор, ки бо ташаббуси Хазинаи Байналмилалӣ Асёр дар Вена гузаронда шуд, мусоидат намуд.

14-17 апрели соли 2000 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дуюм бо сабаби иштирок дар чаласаи оид ба мубориза зидди ҷинояткорӣ ва терроризми байналмилалӣ аз шаҳри Вена دیدан намуд. Дар рафти ин сафар якчанд вохӯриҳои судманд бо роҳбарияти давлати Австрия ва Вазорати иқтисоди ин кишвар гузаронида шуд. Солҳои охир аз ҳар ду ҷониб барои устувор намудани асосҳои ҳуқуқии муносибатҳои иқтисодии ду давлат якчанд созишномаҳои омода намуданд, ки дар сафарҳои минбаъдаи расмӣ роҳбарияти ин ду давлат бояд ба имзо расанд.

Дар доираи барномаи сафари худ ба Ҷумҳурии Австрия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Президенти Австрия Томас Клестил мулоқоти як ба як доир намуд. Э. Раҳмонов омодагӣ ва манфиатдор будани Тоҷикистонро дар тавсеаи робитаҳои дучонибаи иқтисодӣ бо Австрия ва ҳамкориҳои фаъоли Тоҷикистон бо Австрия

оид ба ҷалби сармоя изҳор намуд. Сарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Президенти Австрия барои кӯмаки башардӯстона, пуштибонии раванди сулҳ ва ҳамкориҳо дар тарбия ва бозомӯзии мутахассисони тоҷик сипосгузорӣ намуд.

Ҳамзамон, вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Т. Назаров бо котиби давлатии вазорати корҳои хориҷии Австрия Алберт Рухан мулоқот орошт.

Ҷадвали №9

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҷумҳурии Австрия
(ҳазор доллар)**

	с.1995	с. 1996	с. 1997	с.1998	с. 1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	15160,7	4048,3	7025,6	1928,5	252,8	339,4
Содирот	13248,9	3490	5211	1023,2	51,2	303,1
Воридот	1911,8	558,3	1814,6	905,3	201,6	36,3

Ҳаҷми муомилоти байни ин ду давлат дар панҷ соли охир рӯ ба камшавӣ ниҳодаст. Агар соли 1995 ҳаҷми муомилоти хориҷии ду давлат 15160,7 ҳазор долларро ташкил намуда бошад, ин нишондод соли 2000 ҳамагӣ 339,4 ҳазор долларро ташкил намуд (Ҷадвали №9).

4.3.7. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Германия

Ҷумҳурии Федеративии Германия дар солҳои вазнини пас аз ҷанги граждани ба Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмаки зиёди башардӯстона расонидааст.

Моҳи июн ва августи соли 1995 байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Федеративии Германия ду Созишномаи муҳим ба имзо расида буд - "Дар бораи ҳамкориҳои фарҳангӣ" ва "Дар бораи таъсиси фонди тадқиқот ва мутахассисон".

Муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Германия пас аз ба имзо расидани созишномаи "Фонди тадқиқот ва мутахассисон" ки пурра аз ҷониби ҳукумати ин кишвар маблағгузорӣ мегардад, ба сатҳи нав баромадаст. Мутобиқи ин созишнома ҳукумати Германия дар тӯли солҳои 1994-1996 барои тадқиқи лоиҳаҳо дар соҳаҳои зерин зиёда аз 4 млн. маркаи немисӣ ҷудо намуд:

- ҳамкорӣ дар соҳаи протезшинонӣ;
- беҳтар намудани обтаъминкунии шаҳри Душанбе;
- расонидани доруворӣ ба муассисаҳои табобатӣ;
- беҳтар намудани системаи андозбандӣ.

Дар доираи татбиқи Созишнома дар шаҳри Душанбе қароргоҳи Чамбияти мусоидати техникий Германия ифтитоҳ ёфт. Соли 1997 дар доираи тадқиқи лоиҳаҳои мавҷуда ва дар заминаи лоиҳаҳои нав дар соҳаи кишоварзӣ ва дар соҳаи дастгирии бизнеси хурд ва миёна 2,8 млн. маркаи немисӣ чудо карда шуд.

Моҳи январи соли 1998 бо даъвати вазири иқтисоди Германия сафари ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвари муовини аввали вазири иқтисод ва робитаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар доираи аҳду паймони дар чараёни ин сафар басташуда, моҳи июни соли 1998 дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд семинар бахшида ба рушди муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Германия баргузор гардид.

Моҳи июни соли 1999 сафари ҳайати расмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Германия баргузор гардид, дар чараёни он масъалаҳои ҳамкориҳои минбаъдаи иқтисодии ду кишвар ба тавсеаи барномаҳои кӯмак ба Тоҷикистон, масъалаҳои ҳамкориҳои техникий ду кишвар, масъалаҳои кушодани хати кредитӣ барои таҷдиди корхонаҳои саноатӣ ва рушди бизнеси хурд, масъалаҳои навсозии шабакаҳои телефони шаҳри Душанбе дар доираи Созишномаи имзогардида бо фирмаи "Алкотел СЕЛ АГ" масъалаҳои кушодани хатҳои иловагии кредитӣ аз ҷониби институтҳои молиявии Германия таҳти лоиҳаҳои гуногуни имтиёзноки сармоягузорӣ ва кушодани маркази бизнес дар шаҳри Душанбе ва ғайра муҳокима гардиданд.

Ҳоло дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд корхонаҳои муштарак Тоҷикистону Германия, ба монанди "Наргис", "Мост", "Тадемак", "Дружба" ва корхонаи муштарак Тоҷикистону Россия ва Германия "Евразия" фаъолият мекунанд. Фаъолияти асосии онҳо истеҳсоли масолеҳи сохтмон, қорӣ намудани техникаи Германия, истеҳсол ва фурӯши сангҳои ороишию декоративии сохтмонӣ.

истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ҷорӣ намудани техника ва технологияи пешқадами хориҷӣ мебошад.

Илова бар ин, дар Тоҷикистон корхонаҳои пурра ба сармоягузори Германия тааллуқдошта, ба монанди "Ганчина", "Дойче Хилсфондс" ва "Мюллер и Шелл" фаъолият доранд.

4.3.8. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Швейтсария

Муносибатҳои тиҷоратӣ иқтисодии Тоҷикистону Швейтсария решаҳои амиқи таърихӣ надоранд. Онҳо танҳо пас аз ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон барқарор шуда буданд, вале ин муносибатҳо босуръат тараққӣ меёбанд.

2 ноябри соли 2000 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов Канслери федералӣ - вазири молияи Конфедератсияи Швейтсария Каспар Филлигирро ба ҳузур пазируфт. Дар ҷараёни мулоқот масъалаҳои ҳамкории дучонибаи иқтисодӣ дар партави натиҷаҳои гуфтушуниди сарварони ду давлат, ки моҳи июни соли 2000 дар Женева баргузор гардида буд, мавриди муқокима қарор гирифтанд.

Ҳоло Швейтсария яке аз шарикони асосии тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Швейтсария соли 1998 зиёда аз 202,4 млн доллари ШМА-ро ташкил дод. Аз рӯи ин нишондиҳанда Швейтсария дар байни кишварҳои хориҷии дур пас аз Нидерландия ҷои дуюмро ишғол менамояд. Дар сохтори воридот ғаллаи озуқа, автомобилҳо, электродҳои ангиштӣ, таҷҳизот ва дорувории тиббӣ афзалият дорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов ба ҳукумати конфедератсияи Швейтсария барои расонидани кӯмаки башардӯстона ва техникӣ, намоёндагӣ намудани манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ХБА, Бонки умумиҷаҳонӣ ва дигар сохторҳои молиявии байналмилалӣ ва ғайра изҳори миннатдорӣ намуд. Канслери Швейтсария изҳори боварӣ намуд, ки расмиёти зарурӣ оид ба ҷудо намудани грант ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 1,2 млн доллари ШМА барои маблағгузориҳои компоненти

Лоиҳаи кам кардани хатари кӯли Сарез, инчунин 1,7 млн. доллари ШМА барои харидории таҷҳизот ва пардохти музди кори машваратчиён дар зинаи баанҷомрасӣ қарор дорад.

Ҷадвали №10

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Швейтсария
(ҳазор доллар)**

	с.1995	с. 1996	с. 1997	с.1998	с. 1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	71583,0	127222,2	158411,0	202419,6	97932,8	72804,8
Содирот	36969,9	82503,9	140715,4	94875	74994,5	72235,5
Воридот	34613,1	44718,3	17695,6	107544,6	24938,3	569,3

Ҳоло дар Тоҷикистон корхонаи муштараки Тоҷикистону Швейтсария "Свитовус" фаъолият дорад, ки ба истехсоли молҳои истеъмоли халқ ва анҷом додани корҳои васлу пардоз бо иштироки сармоя дар ҳаҷми 400 ҳазор доллари ШМА махсус гардонида шудааст. Ҳамчунин дар Тоҷикистон чунин корхонаҳои муштарак ба монанди "Сарез", "Био-Хучанд", "Э ва Б", "МИФ", "Диваштич ЛТД", "Импекс", "JNH- Asia LND", "Эко-Помир" ва "Данчин" ба қайд гирифта шудаанд.

Имрӯзо, намояндагҳои ду фирмаи Швейтсария "Паул-Ренхарт" ва "М+М" самаранок фаъолият доранд.

4.3.9. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Италия

Италия яке аз кишварҳои мутаракқии саноатию аграрии ҷаҳон ба шумор меравад. Муносибатҳои ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Италия ҳанӯз аз даврони Иттиҳоди Шӯравӣ барқарор ва рушду инкишоф меёфтанд. Корхонаҳои зиёди саноатии Тоҷикистон бо таҷҳизоти сохти Италия ҷиҳозонида шудаанд.

Корхонаи бузургтарини электрохимиявии Ёвоҷи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кӯмаки техникии Италия сохта шудааст. Таҷҳизоти италиягӣ, ки дар корхонаҳои дигари саноатии Тоҷикистон насб шудаанд, ба монанди заводи алюминии Тоҷикистон, фабрикаҳои пойафзолдӯзӣ ва ҷӯроббофии шаҳри Душанбе, инчунин дар Иттиҳодияи нонпази Душанбе то ҳол маҳсулоти хушсифат истеҳсол

менамоянд. Имрӯзо фирмаҳои хусусии Италия ҳамкориҳо дар соҳаи коркарди сангҳои ороишӣ, хусусан мармар ба роҳ мондаанд. Ҳамчунин ҳамкорӣ дар соҳаи саноати чарму пойафзол ва коркарди пахта равнақ меёбад. Дар соҳаи коркарди пахта фаъолияти корхонаи муштаракӣ Тоҷикистону Италия "Чавонӣ" қобили тазаккур аст. Дар сурати пурра ба кор даромадани ин корхонаи муштаракӣ фабрикаи ресандагии он ҳар сол то 40 ҳазор тонна нах пахтаро коркард менамояд. Фабрикаи бофандагӣ бошад, 6 млн. метр газвор ва фабрикаи дӯзандагии ин корхонаи муштаракӣ 4,5 млн. адад маҳсулоти тайёр истеҳсол менамояд.

Моҳи июни соли 1996 корхонаи муштаракӣ коркарди мармар дар шаҳри Панҷакент бо иқтидори 60 ҳазор метри мураббаъ мармар дар як сол, ба кор даромад. Дар оянда иқтидори ин корхона ду баробар афзуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти он то 120 ҳазор метри мураббаъ расонида хоҳад шуд.

Ҳаҷми муомилоти моли байни Тоҷикистону Италия сол аз сол меафзояд. Агар соли 1999 ҳаҷми содироти маҳсулоти Тоҷикистон ба Италия 4,935 ҳазор долларро ташкил намуда бошад, ин рақам соли 2000 якчанд маротиба афзуда, 21347 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил дод. Ҳаҷми воридоти Тоҷикистон низ аз Италия солҳои охир рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Агар соли 1999 ҳаҷми умумии воридот аз ин кишвар 3,884 ҳазор долларро ташкил намуда бошад, соли 2000 ин нишондиҳанда то 17,348 ҳазор доллар афзуд.

Дар тӯли 10 соли истиқлолият Тоҷикистон ҳамчунин бо Франция, Шветсия, Нидерландия, Югославия, Полша, Булғория робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ ба роҳ монда, лоиҳаи созишномаҳои ҳамкориҳо бо ин кишварҳо таҳия намудааст.

Ҳамин тариқ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли муддати кӯтоҳи истиқлолият бо тамоми кишварҳои Европа робитаҳои гуногунсоҳаро ба роҳ мондааст. Ҳаҷми содироту воридоти молу маҳсулот бо кишварҳои Европа сол аз сол меафзояд. Ҳаҷми умумии содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлатҳои Европа соли 2000 - 410492,1 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил дод, ки он 58,3%-и ҳаҷми умумии содироти Тоҷикистонро ташкил менамояд.

БОБИ V. МАВЧИ АВВАЛИНИ РАВАНДИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ҶАҲОН

§ 5.1. Ҳамгироии минтақавии давлатҳои Америка

Комебихое, ки давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа дар натиҷаи риояи принципҳои ҳамгироӣ дар соҳаи иқтисодиёт ба даст оварданд, солҳои 60-ум тамоми ҷаҳон, аз ҷумла, пеш аз ҳама давлатҳои минтақаи Америкаро ба ҷунбиш оварда буд. Дар муҳлатҳои кӯтоҳ дар ин минтақа аз рӯи принципи ҷойгиршавии давлатҳои ба ҳам наздик якҷанд блокҳои иқтисодӣ бунёд гардиданд.

Соли 1960 Ассотсиатсияи ҳамгироии давлатҳои Америкаи Лотинӣ (ЛАИА), ки ба ҳайати он давлатҳои Аргентина, Боливия, Бразилия, Чили, Колумбия, Эквадор, Мексика, Парагвай, Перу, Уругвай, Венесуэла дохил мешуданд, бунёд гардид.

Ассотсиатсияи ҳамгироии давлатҳои Америкаи Лотинӣ (ЛАИА) бо мақсади ҳарчи тезтар аз худ намудани ҳавзаи Амазонка дар назди худ мақсад гузошт, ки дар муҳлати кӯтоҳ дар натиҷаи доир намудани либерализатсияи сиёсати гумрукӣ барои муҳоҷирати қувваи корӣ ва осонтар намудани робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ тамоми шароитҳои лозимиро муҳайё намояд.

Давраи бунёди ин Ассотсиатсия то соли 1982 давом кард ва дар ҷаҳон бо номи қитъаи бозори озоди ЛАСТ хеле машҳур гардидааст.

Моҳи майи соли 1961 бо розигии давлатҳои Салвадор, Гватемала ва Нигарагуа блоки бозори умумии Америкаи марказиро бунёд намуданд. Ба ин блок соли 1962 давлати Гондурас ва сентябри соли 1963 давлати Коста-Рика низ ҳамроҳ шуданд.

Моҳи ноябри соли 1969 дар натиҷаи вохӯрии роҳбарони давлатҳои Боливия, Эквадор, Чили, Колумбия ва Перу созишномаи КАРТАХЕН ба имзо расид, ки дар асоси он блоки гурӯҳи давлатҳои АНД бунёд гардид.

Соли 1973 ба ҳайати ин блок давлати Венесуэла низ дохил гардид.

Мамлакатҳои дар боло номбурдaro шароити хоси табиӣ ва иқлимии махсус бо ҳам наздик намуда буд. Онҳо дар натиҷаи вохӯрии сарварони давлатҳо ба ҳулосоe омаданд, ки якҷоя дар натиҷаи муттаҳид намудани сармояҳо ба азҳудкунии сарчашмаҳои ноҳияҳои кӯҳии давлатҳои АНД машғул шаванд.

Бо шарофати амалӣ шудани ин мақсад робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ ин давлатҳо беш аз пеш мустаҳкам мешаванд ва рушду нумӯё меёбанд.

Соли 1961 чараёни бунёди бозори умумии Америкаи Марказӣ бо номи САСМ (КАКМ) оғоз гардид. Ба ин созмон давлатҳои Салвадор (1961), Гватемала (1961), Нигарагуа (1961), Гондурас (1962), Коста-Рика (1963) ҳамроҳ шуданд.

Ин давлатҳо ба мақсади хотима додан ба қафомонии иқтисодӣ ва дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ муваффақ шудан ба пешрафти иқтисодии мамлакатҳои худ барои мустаҳкамшавии ҳамкориҳои иқтисодӣ чораҳои мушаххас меандешиданд.

Аз ҷумла, фонди махсуси тараққиёти қитъаи Америкаи Марказӣ бо ин мақсад бунёд карда шуд.

Гузашта аз ин, дар атрофи ин нақшаҳо солҳои тӯлонӣ бахсу мунозираҳои бисёре ба миён омад ва оқибат барои ин корҳо маблағҳои калон ҷудо карда шуд. Вале бо сабаби сар задани даргириҳои пай дар пай дар Нигарагуа ва ҳал нашудани масъалаҳои сиёсии ин мамлакат пешрафти иқтисодии кулли давлатҳои аъзои САСМ (КАКМ) ҳалалдор гардид.

Аз нимаи дууми соли 1965 то соли 1973 раванди ҳамгироӣ тамоми қитъаи боқимондаи Америкаи Лотиниро фаро гирифт. Дар натиҷаи пешниҳоди ҳукуматҳои Барбадос ва Ямайка - иттиҳод ва бозори умумии давлатҳои ҳавзаи Кариб, ки дар аввалҳо бо номи КАРИФТА ва баъдтар бо номи КАРИКОМ хеле машҳур гардида буд, бунёд карда шуданд. Ба ҳайати он давлатҳои Антигуа ва Барбуда, Ҷазираҳои Багам, Белиз, Доминико, Гренада, Гайана, Монт-Сиерра, Сент-Кристофер ва Неввис, Сент-Люсия, Сент-Винсент ва Гренадин, Тринидад ва Тобаго ҳамроҳ шуданд.

Муттаҳидшавии давлатҳои Америкаи Лотинӣ дар ин давра сабабҳои махсуси худро дошт.

Якум, баъд аз хотима ёфтани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва дар соли 1945 аз тарафи ШМА истифода гардидани яроқи ядрои кулли давлатҳои номбурдари водор намуд, ки дар мадди аввал баҳри ҳифзи ватани худ бо ҳам муттаҳид шаванд.

Дуюм, маҳдуд будани бозори дохилии давлатҳо монеаи бузурге буд барои пешрафти тараққиёти хоҷагии халқи ин мамлакатҳо.

Сеюм, барои пешгирӣ намудани қафомонии иқтисодӣ аз давлатҳои Европа дар мадди аввал бояд ин давлатҳо стратегияи мавҷударо тағйир дода, аз принципҳои ҷойдоштаи дастгирии бозори дохилӣ даст кашанд ва роҳҳои бунёди бозорҳои умумиро ҷустуҷӯ кунанд.

Аз тарафи дигар, тараққиёти босуръати соҳаҳои гуногуни саноати дигар мамлакатҳои ҷаҳон давлатҳои Америкаи Лотиниро водор намуд, ки баъд аз хотима ёфтани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон аз мақсадҳои дар пешгузаштаи худ оид ба тараққӣ додани ҳамаи соҳаҳои саноати мамлакат ва дар асоси он вобастаи дигар мамлакатҳо нашудан, даст кашанд.

Муттаҳидшавии давлатҳои Америкаи Лотинӣ бо тақозои замон принципҳои нави тараққиёти ин давлатҳоро муайян намуд. Дуруст ба роҳ мондани ҳамкории иқтисодӣ бояд ба равангу ривочи соҳаҳои саноати ҳар як мамлакатҳои аъзои ин блок (иттиҳод) ва дар бозори ҷаҳонӣ қобили рақобат будани маҳсулоти истеҳсолнамудаи онҳо, мусоидат мекард.

Дар натиҷаи омӯзиши таҷрибаи ҳамгироии давлатҳои Европа блокҳои бунёдгаштаи давлатҳои Америкаи Лотинӣ вобаста ба шароити он давра се модели ҳамкории иқтисодиро интихоб намуда буданд.

Кулли давлатҳои аъзои Ассотсиатсия ҳамгироии давлатҳои Америкаи Лотинӣ (ЛАСТ), агар модели минтақаи тичорати озодро пеш гирифта бошанд, давлатҳои аъзои блоки АНД ва КАРИКОМ дар робитаҳои иқтисодии байнидавлатии худ модели бозори умумиро интихоб ва истифода менамуданд. Интиҳоби чунин

моделҳои беҳтарини он давра, ки воқеан ба ҳар аъзои блокҳои АНД ва КАРИКОМ имтиёзҳои зиёдро меод, барои вусъати иқтисодиёти ин давлатҳо кӯмаки бузурге расонд.

Давлатҳои аъзои блоки АНД бо сабаби аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ба якдигар наздик воқеъ буданашон мақсад доранд, ки дар робитаҳои иқтисодии худ барои ҳарчи тезтар ноил шудан ба нашъунамои мамлакатҳои худ дар баробари гузашт ва имтиёзҳои иқтисодие, ки модели савдои озод медиҳад, инчунин тамоми имтиёзҳои дигари онвақтаро, ки бештар бо модели бозори умумӣ мансуб буданд, истифода мебаранд. Онҳо дар робитаҳои иқтисодии худ тамоми монеаҳоро аз байн бардошта, дар чараёни додугирифтӣ молҳо тарифҳои гумрукии ягонро ҷорӣ карда буданд.

Дар баробари ин, баҳри ҷалб ва ҳавасманд намудани сармоягузорҳои байнидавлатии аъзоёни блок тамоми шароитҳоро муҳайё карда, барои ворид нашудани сармоягузориҳои хориҷӣ монеаҳои зиёдро ҷорӣ намуданд.

Пешрафти тараққиёти давлатҳои блоки АНД дар давраи аввали муттаҳидшавӣ аз он иборат буд, ки онҳо бо сармояи худ сохтмони корхонаҳои азимро ба манбаи ашёи хом наздик намуда, бештар барои истеҳсоли молҳои истеъмолии дар бозорҳои ҷаҳон рақобаткунанда шурӯъ намуданд.

Дар ин давра давлатҳои аъзои блоки Ассотсиатсияи тичорати озоди Америкаи Лотинӣ (ЛАСТ) бошанд, бештар сиёсати махфӣи маҳдуд намудани воридоти молҳои истеҳсоли хориҷиро пеш гирифта, барои бунёди чунин корхонаҳо ва таъмини талаботи доимии истеъмолкунандагон бо молҳои шабеҳи хориҷӣ тамоми имтиёзҳоро фароҳам оварда буданд.

Ассотсиатсияи ЛАСТ мақсади пурра бардоштани ҳама гуна монеаҳои гумрукии садди роҳи робитаҳои иқтисодӣ ва дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ бунёд намудани бозори умумиро дошт.

Сарфи назар аз муваффақиятҳои бадастоварда монеаҳои зиёде садди роҳи давлатҳои Америкаи Лотинӣ мегардиданд. Проблемаҳои ҷойдоштаи сиёсӣ ва иқтисодии он давра дар бисёр мавридҳо садди

роҳи истифодаи пурраи шароитҳои мавҷудаи раванди ҳамгирӣ мешуданд.

Дар баробари ин, роҳбарияти давлатҳои аъзои блокҳои АНД, ЛАСТ, САСМ дар фикри бунёди сохторҳои махсусе, ки барои нақшакашӣ, ҳамоҳангсозӣ ва амалӣ намудани мақсадҳои онҳо мусоидат менамуданд, набуданд.

Ин оҳиста-оҳиста боиси он гардид, ки аз кулли молҳои истехсолшуда ҳамагӣ панҷ фоизро тичорати дохилии байни давлатҳои аъзои блок ташкил меод.

Аз тарафи дигар, аз давлатҳои навро ба инкишоф ниҳодаи аъзоёни блоки номбаршудаи китъаи Америкаи Лотинӣ давлати тараққикардаи он давра Штатҳои Муттаҳидаи Америка нашъунамо ёфта, барои воридоти молҳои истехсоли ин давлатҳо ба ҳудуди давлати худ имтиёзҳои зиёдеро фароҳам меовард. Бинобар ин, кулли давлатҳои тараққикардаи аъзоёни блоки навробунёди Америкаи Лотинӣ мустақилона бо ШМА тичорат намуданро афзалтар медонистанд. Чунин шароит оҳиста-оҳиста боиси сустшавӣ ва аз байн рафтани баъзе блокҳои навробунёди минтақаи Америкаи Лотинӣ гардид.

Давлатҳои аз блокҳои иқтисодӣ баромада байни худ бештар дар асоси созишномаҳои дучониба робитаҳои иқтисодиро ба роҳ мемонданд. Роҳбарияти ин давлатҳо барои ҳавасманд кардани шарикони худ ба якдигар гузаштҳои зарурии иқтисодиро дарег намедоштанд. Ин самти ҳавасмандкунии тараққиёти истехсолот дар ин давра дар минтақаи Америкаи Лотинӣ боиси бунёди модели сеюми ҳамгирӣ, яъне бунёди Ассотсиатсияи ҳамгироии Америкаи Лотинӣ бо номи (ЛАИА) гардид.

Дар муҳлатҳои кӯтоҳ, қариб ҳамаи давлатҳои минтақаи Америкаи Лотинӣ аъзои комилҳуқуқи ин созмон гардиданд.

Бартариҳои Ассотсиатсияи ҳамгироии ЛАИА аз Ассотсиатсияи тичорати озоди Америкаи Лотинӣ аз он иборат буд, ки дар асоси қонунҳои қабулнамудаи он ҳар як давлати аъзои ин созмон бешубҳа ҳуқуқи бо дигар давлатҳои ҳамсоя бастанӣ созишномаҳои дучониба ва ҳатто сечонибаро низ дошт. Дар асоси ин созишномаҳо давлатҳои аъзои блоки ЛАИА ба якдигар гузаштҳои иқтисодӣ мекарданд.

Бояд таъкид намуд, ки мақсади асосии созмони ЛАСТ аз сари роҳи тичорат бардоштани монеаҳои гумрукии дар ин давра вучуддошта, ки дар шакли танзими тарифӣ ва ғайритарифӣ дучор мешуданд иборат буд, аммо дар бартараф намудани ин монеаҳо ва харчи тезтар ба бозори умумӣ роҳ кушодан доимо муҳолифони зиёдеро пайдо мекарданд.

Соли 1980 маълум гашт, ки механизми бунёднамудаи ҳамгироии иқтисодӣ дар амал пурра кор намекунад. 14 Ҷоизаҳои ҳаҷми умумии тичорати ин созмон асосан ба тичорати давлатҳои Мексика, Бразилия ва Аргентина рост меомад.

Роҳбарияти Ассотсиатсияи ҳамгироӣ (ЛАИА) дар бобати ба роҳ мондани муносибатҳои иқтисодии байни давлатҳои аъзои блок аз таҷрибаи мавҷудаи созмони ЛАСТ даст кашада, меъёрҳои ҳавасмандкунии боҷҳои гумрукӣ ва шаклҳои гуногуни ҳамкории иқтисодии ба тарафайн Ҷоизаоварро кор карда баромад.

Ба туфайли амалӣ намудани нақшаҳои боло муомилаҳои тичорати дохилии давлатҳои аъзои ЛАИА дар муҳлати кӯтоҳ дар соли 1988 ба 10,7 Ҷоиза расонида шуд.

Дар баробари муттаҳидшавии давлатҳои мутараққии Америкаи Лотинӣ дар бораи чунин давлатҳои бузург ба монанди ШМА ва Канада суҳан нагуфтан доир ба вазъи ин қитъа иттилооти мо нопурра мебуд.

Дар солҳои баъдичангӣ ШМА ва Канада ба туфайли бо роҳи илмӣ тараққӣ додани кулли соҳаҳои саноат, аз ҷумла саноати вазнин ба яке аз давлатҳои абарқудрати ҷаҳон табдил ёфтанд.

Робитаҳои иқтисодӣ ва тичоратии Америка ва Канада бо ҳар як давлати аъзои блокҳои КАРИКОМ, гурӯҳи давлатҳои АНД, бозори умумии Америкаи Марказӣ ва Ассотсиатсияи ҳамгироии Америкаи Лотинӣ (ЛАСТ) бевосита ба роҳ монда шуда буд.

Муносибатҳои тичоратии онҳо, агар аз як тараф, бевосита тичорати маводи аввала барои соҳаҳои гуногуни саноати ШМА ва Канада бошад, аз тарафи дигар, аз қонеъ намудани талаботи давлатҳои Америкаи Лотинӣ бо олоту дастгоҳҳои техникӣ ва

таҷҳизоти нави замонавӣ барои зироаткорӣ, канданиҳои ғоиданок, маводи ҳӯрокаву пӯшок ва ғайра иборат буданд.

Соли 1965 дар натиҷаи ба имзо расидани созишномаи байни ШМА ва Канада дар бораи тиҷорати озод ҳамкориҳои гуногунсоҳаи ин ду мамлакат оғоз ёфт.

Дар муддати 39 соли баъди ба имзо расидани ин созишнома, муносибатҳои тиҷоратии ин ду мамлакати бузург дар шаклҳои мухталиф ба роҳ монда шуда, ба пурқудрат гардидани иқтисодиёт ва инкишофи соҳаҳои гуногуни саноати онҳо замина гузошт.

Аз соли 1965 сар карда байни ин ду давлат Созишномаи тиҷорати маҳсулоти саноати автомобилсозӣ амал мекунад. Мувофиқи ин созишнома автомобилҳои тамғаҳои гуногуни истеҳсоли ШМА ба ҳудуди давлати Канада ва автомобилҳои истеҳсоли Канада ба ШМА бидуни пардохти андозҳои гумрукӣ ворид карда мешаванд.

Татбиқи ин созишнома ҳавасмандии ин ду давлатро дар вусъати робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ боз ҳам зиёд намуд.

Соли 1987 дар музокироти намояндагони ШМА ва Канада масъалаи пурра аз байн бардоштани маҳдудиятҳои иқтисодӣ баррасӣ гардид.

Аз тарафи дигар, роҳбарияти ҳар ду давлат ҳам аз иқдомҳои оянда дар ҳарос буданд ва дар натиҷаи таҳлили ахбороти вазъи ҳамдигар дурнамои ҳамкориро аз нуқтаи назари худ пешбинӣ менамуданд.

ШМА аз субсидияҳое, ки ҳукумати Канада ба корхонаҳои зиёди худ меод, дар ташвиш буд, ки дар оянда Ҳукумати Канада ба манбаъҳои бузурги сармоягузориҳои Америка роҳ ёфта, бо имтиёзҳои афзалтар сармояи бисёрро ба кишвари худ ҷалб менамояд.

Ҳукумати Канада аз тарафи худ бекор намудани қонуни ШМА-ро, ки дар асоси он ҳимояи кулли молистеҳсолкунандагони америкоӣ аз рақобати молистеҳсолкунандагони Канада таъмин карда мешуд, талаб мекард. Мувофиқи талаботи ин қонун молистеҳсолкунандагони Канада бояд моли худро дар бозори

Америка 20 фоиз арзонтар фуруҳта, ин маблағро аз ғоидаи истеҳсолоти худ (аз сарфаи хароҷоти истеҳсолӣ) ҷуброн мекарданд.

Дар баробари ин, Канада хавфи аз даст додани ҷамъият, истиклолият ва маданияти худ, ба роҳ мондани сиёсати берунаи худ, ҳам аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ тобеи ШМА шуданро баръало мелид.

Баъзе сиёсатмадорони ШМА, аз он ҷумла роҳбарияти штатҳои ба Канада ҳамсарҳад аз ҷунин наздикшавӣ харосида пешгӯӣ менамуданд, ки тамоми маводи хӯрока оянда аз ҳудуди давлати Америка ба Канада мегузарад.

Гуруҳи дигаре даъво менамуданд, ки ШМА аз қудрату тавоноии худ истифода бурда, соҳаҳои саноати азимро дар қаламрави давлати худ ва соҳаҳои саноати хурди махсусгардонидашударо дар ҳудуди Канада ҷойгир менамояд.

Бо вучуди ҷой доштани ҷунин ихтилофот 1 январи соли 1989 Созишнома дар бораи тиҷорати озод байни Канада ва ШМА ба имзо расид.

Оҳиста-оҳиста дар натиҷаи амалӣ шудани ин созишнома зиёда аз 750 ҳазор нафар бекорони ШМА ва 150 ҳазор нафар дар Канада соҳиби кор шуданд.

Муомилоти молии ШМА ва Канада дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ ба дараҷае афзоиш ёфт, ки то ин вақт дар таърихи муносибатҳои дуҷониба вучуд надошт.

Канада дар байни давлатҳои ба ШМА робитаи иқтисодидошта ба ҷои аввал баромада, дар муомилоти мол 20% ҳаҷми воридоти молҳои Америкоиро ташкил менамуд, ки ин қариб ба муомилоти умумии Иттиҳоди Европа баробар буд. ШМА барои Канада яке аз қалонтарин мамлақати интиқолкунандаи мол ба шумор мерафт. Аз ШМА зиёда аз 70 фоизи мол ба Канада ва ба ШМА аз Канада 78 фоизи молҳои истеҳсолшуда фиристода мешуданд.

Дар асоси созишномаи тиҷорати озод то охири солҳои 1998, гарчанде, ки воридот ва содирот аз ҳар ду мамлақат бидуни ситонидани андозҳои гумрукӣ ба роҳ монда мешуд, қулли монеаҳои вучуддошта пурра аз байн бардошта шуданд.

Барои комилан амалӣ намудани ин мақсад тарафайн ба ҳулосае омаданд, ки созишномаи тичорати озодро бо тартиби иловагии муайян намудани ҷои тавлиди мол пурра намоянд. Бо ин усул пеши роҳи молҳоро, ки аз тарафи Канада ба ШМА дароварданӣ мешаванд, гирифта мешуд.

Бояд зикр намуд, ки дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ дар натиҷаи Ҳамоҳангсозии қонунҳои ду давлат дар соли 1999 ҳаҷми сармоягузори дучониба ба 79 миллиард доллари америкӣ расид.

Барои ҳалли ихтилофи бавучудода тарафайн ба қарор омаданд, ки дар асоси он комиссияи муштараки иқтисодӣ таъсис намоянд, ки ҳалли ҳамаи масъалаҳои иқтисодиро ин комиссия ба ӯҳда гирифт.

Бояд таъкид намуд, ки раванди ҳамгироӣ тамоми қитъаи Америкаи Лотиниро фаро гирифта буд. Ҷи дар ҷануби ин қитъа ва ҷи дар маркази он мамлакате намонда буд, ки ба ягон созмони минтақавӣ дохил нашуда бошад. Албатта, ин тақозои замон буд. Дар муттаҳидшавӣ сарварони ин давлатҳо роҳи ҳалли ҳарчи зудтари масъалаҳои иқтисодии кишвари худ, аз ҷумла тараққиёти саноати ҳозиразамон, сохтмони алоқа, хизмати маишӣ ва ҳалли масъалаҳои қарзи байналмилалӣ пеш мегиранд. Дар тамоми созмонҳои номбурдаи қитъаи Америкаи Лотинӣ бо сабабҳои қафомонии иқтисодӣ ва сиёсии ин мамлакатҳо проблемаҳои дигаре низ ҷой доштанд, ки ба тараққиёти пай дар пай онҳо монеа мешуданд.

Барои батараф намудани проблемаҳои ҷойдошта роҳбарияти ҳар як давлат бо роҳи усулҳои худ ислоҳоти иқтисодӣ доир намуда, кӯшиш мекард, ки мувозинати қисми даромад ва хароҷоти буҷет, тавозуни (баланс) содирот ва воридоти мамлакат, устувории қурби асъори миллиро таъмин намояд. Масалан, Аргентина гузаронидани ислоҳоти иқтисодиро дар нархи озод меид.

Пешбинӣ шуда буд, ки дар натиҷаи дуруст ва сари вақт амалӣ шудани ин нақша вазъи иқтисодии мамлакат дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ беҳтар гардида, ба хусусигардонии истеҳсолоти давлатӣ кӯмак мерасонад.

Ҳукумати Бразилия бошад, барои татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ барномаи устуворгардонии иқтисодиётро тасдиқ намуда, барои ғанитар гардондани буҷети давлатӣ - аз нав дида баромадани системаи андозситонии мамлакат, гузаронидани ислоҳоти пул ва дар асоси он ворид намудани асъори нави миллий, озод намудани савдои хориҷиро пешбинӣ карда буд.

Дар баробари иҷрои мақсадҳои боло, соли 1988 Мексика дастурамали иловагиро бо номи "Устуворгардонӣ ва инкишофи иқтисодиёти давлатҳои Америкаи Лотинӣ" қабул кард, ки он дар муддати хеле кӯтоҳ ҳамчун барномаи асосии мубориза бо бӯҳрони иқтисодӣ ва беқурбшавии пул истифода бурда мешуд.

Дар асоси ин дастурамал барои пешгирӣ намудани беқурбшавии пул Ҳукумати Мексика чораҳои қатъии назорати соҳаи асъор ва молия, нарх ва музди меҳнатро қорӣ намуда, барои баланд бардоштани қурби пули миллий нисбат ба доллари америкой кӯшишҳои зиёде кард.

Бо татбиқи тадбирҳои боло соли 1990 вазъи буҷети якҷанд мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ (Мексика, Аргентина, Чили, Бразилия) солим шуда, афзоиши қисми даромад нисбат ба хароҷот қариб 4 Ҷоизи маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил намуд.

Сабаби асосии ин муваффақиятҳои бузурги давлатҳои номбаршуда дар раванди ҳамгироӣ буд.

Албатта, раванди ҳамгироии давлатҳои қитъаи Америкаи Лотинӣ, агар аз як тараф, оҳиста-оҳиста боиси мустаҳкамшавии робитаҳои тичоратӣ ва иқтисодии давлатҳои аъзои иттиҳод гардида бошад, аз тарафи дигар, дар натиҷаи ташкили корхонаҳои нав ва истехсоли маҳсулоти сермасриф ин давлатҳо таҷрибаи ба бозорҳои ҷаҳонӣ баромаданро пайдо намуданд.

Бо вучуди муваффақиятҳои бадастомада бояд таъкид намуд, ки Ҷаъолияти иттиҳодҳои зикршуда дер давом накарда, бо сабабҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ қатъ гардид.

Якҷанд сабабҳои асосии барҳамхӯрии равандҳои аввалини ҳамгироии минтақавии давлатҳои қитъаи Америкаи Лотиниро шарҳ додан мувофиқи мақсад мебуд.

Яке аз сабабҳои аз байн рафтани блокҳои ЛАСТ, КАРИФТА ва САСМ аз он иборат буд, ки давлатҳои аъзои ин блокҳо бо молҳои истехсоли ватании худ бештар бо ШМА тиҷорат мекарданд.

Системаи ҳавасмандие, ки дар муносибатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодии давлатҳои Европа вучуд дошт, дар муносибатҳои давлатҳои аъзои ин блокҳо дида намешуд.

Дуюм, бояд зикр намуд, ки сабабгори асосии аз байн рафтани блокҳои дар боло зикргардида дар он буд, ки шароитҳои мавҷуда барои пурра дар амал татбиқ намудани равандҳои минтақавӣ дар кулли мамлакатҳои ҷаҳони сеюм бо шароитҳои дар Европай Ғарбӣ ҷой дошта мувофиқат намекарданд. Гап дар сари он аст, ки боигарии зеризаминии мавҷуда, муваффақиятҳои дар давраи системаи мустамликавӣ бадастовардашон бештар барои коркарди ашёи хом ва тайёр намудани маводи аввала барои соҳаҳои саноати мамлакатҳои истисморкунанда равона шуда буд.

Баъд аз ба даст овардани истиқлолият қудрат ва тавоноии ин мамлакатҳо барои ба тезӣ дигар намудани самти истехсолоти бузургии миллий намерасид, бинобар ин роҳбарияти ин давлатҳо системаи хоҷагидорӣ дар тӯли сад сол ташаккулёфтаро идома дода, ашёи хоми аввалаи худро ҳамеша ба бозорҳои бузургии ҷаҳон ва давлатҳои абарқудрати тараққикардаи саноатӣ пешниҳод мекарданд.

Бояд таъкид намуд, ки дар Америкаи Лотинӣ баҳсу мунозираҳо дар атрофи дуруст тақсим намудани ғоида аз ҳамгироӣ ҳалли худро наёфтанд ва оҳиста-оҳиста боиси аз блокҳои ҳамгироӣ хориҷ шудани давлатҳои зиёд гардид.

Дар баробари ин, бинобар ба муттаҳидшавӣ (ҳамгироии иқтисодӣ) тайёр набудани ҳуди сохтори ин мамлакатҳо пешниҳодҳои бисёре, ки ба инкишофи ин раванд қувват меоданд, аз тарафи роҳбарияти дигар давлатҳои аъзои блокҳо рад карда мешуд.

Ба гузашт намудани як қисми ваколатҳои давлати мустақил, ки он яке аз талаботи асосии ҳамгироии минтақавӣ ба шумор меравад ва дар таҷрибаи ҳамгироии минтақавии давлатҳои Европай Ғарбӣ дида мешуд, роҳбарони давлатҳои Америкаи Лотинӣ розӣ набуданд.

Албатта, омилҳои дигаре ҳам ба мисли вазъи мураккаби сиёсӣ дар сохтори давлатҳо, проблемаҳои ҳудудӣ, яктарафа иҷро шудани қарорҳои қабулшуда, нобоварӣ ба давлатҳои ҳамшарики дар равандии ҳамгироӣ ширкаткунанда вуҷуд доштанд, ки ба равандҳои ҳамгироӣ зарари калон мерасонанд.

§ 5.2. Созишномаи савдои озоди китъаи Америкаи Шимолӣ - НАФТА

Бо вуҷуди ихтилофоти мавҷудае, ки дар боби гузашта мо онҳоро дида баромадем, муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии ШМА, Канада дар солҳои 1985-90 чунон босуръат тараққӣ мекард, ки мислашро ҷаҳон надида буд.

Дар соли 1999, агар содироти кулли мол аз ШМА ба Канада 80,4 млрд. доллари америкиро ташкил карда бошад, пас воридоти мол ва ашёи хом аз Канада ба ШМА 88,9 млрд. долларро ташкил меод, ки агар онро бо буҷети Федератсияи Россия муқоиса кунем, чор маротиба зиёд мебошад.

Бо вуҷудатирифтани робитаҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ сатҳи зиндагонии аҳолии ин ду кишвар рӯз аз рӯз баландтар мегардид.

Албатта, чунин рафти тараққиёт ва дигаргуниҳое, ки дар муносибатҳои иқтисодии Америка ва Канада ба вуҷуд меомаданд, Ҳукумати Мексикаро бетараф гузошта наметавонистанд. Дар ин солҳо дар Мексика низ дигаргуниҳои куллии ба назар мерасиданд.

Соли 1986 ин мамлакат ба аъзогии ташкилоти байналмилалӣ Созишномаи умумӣ оид ба тарифҳо ва савдо (ГАТТ) дохил шуда, раванди аз нав дида баромадан ва ба талаботи меъёрҳои ҷаҳонӣ мутобиқ қунондани маҳдудиятҳои гумрукиро оғоз намуда буд.

Бояд зикр кард, ки то аз нав дида баромадани бочу хирочи тиҷоратӣ онҳо аз 35 то 100 фоизи арзиши молро ташкил меоданд.

Роҳбарияти давлати Мексика қафомонии иқтисодии мамлакати худро эҳсос карда, барои ба асри XXI тайёр намудани кишвари худ ва устуворона ба пеш қадам гузоштани он бозсозии куллии иқтисодиро пеш гирифта буд.

Дар баробари кам кардани шумораи кормандони маъмурӣ диверсификатсияи иқтисодиётро ба анҷом расонида, партовҳои нафтро баъд аз коркард ҳамчун манбаи асосии содироти истифода мебард.

Тараққиёти босуръати давлатҳои Осиё, ба мисли Япония, Тайван, Гонконг роҳбарияти Мексикаро водор кард, ки ислохоти пешбининамудаи иқтисодии худро ҳарчи тезтар бо роҳи иштирок дар равандҳои ҳамгироии минтақавӣ амалӣ намуда, дар муносибатҳои тичоратии байни ин давлатҳо ва Америкаву Канада миёнаравӣ намояд.

Гуфтушунидҳои аввалин бо ШМА барои бунёди минтақаи савдои озод соли 1990 оғоз шуда буданд. Баъдтар ба ин гуфтушунидҳо роҳбарияти Канада низ ҳамроҳ шуд.

Албатта, мо бояд онро ба назар гирем, ки роҳбарияти ҳар се давлат бо вучуди фарқияте, ки дар сатҳи тараққиёти ин давлатҳо дида мешуд, ин муттаҳидшавиро ба нафъи миллати худ бо тарзу усулҳои хоси худ истифода мебаранд.

Мексика барои иштирок дар равандҳои ҳамгироӣ бо ин давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон умед дошт, ки пешравиҳо ва сатҳи баланди истеҳсолоти ин ду мамлакатро истифода бурда, соҳаҳои саноати худро тараққӣ медиҳад. Дар баробари ин бо ҷалб намудани сармояи хориҷӣ онҳо барои зудтар ба роҳ мондани истеҳсолоти худ ба гирифтани кӯмакҳои молиявӣ низ умед доштанд.

ШМА ва Канада аз чунин муттаҳидшавӣ ният доштанд, ки ба манбаҳои ашёи хом, қувваи қориқ арзон наздик шуда, аз гузоштани сармояи худ даромади баланд мегиранд.

Барои амалӣ шудани чунин мақсадҳо моҳи декабри соли 1992 байни Канада, Мексика ва ШМА созишнома оид ба бунёди минтақаи тичорати озоди Америкаи Лотинӣ бо номи НАФТА ба имзо расид.

Барои омӯзиши пешниҳодҳои ҳар се тараф комиссияи муштарак таъсис дода шуд, ки он дар муддати зиёда аз як сол тамоми пешниҳодҳои иқтисоддонони ин мамлакатҳоро баррасӣ ва ҷамъбаст намуда, барои татбиқи онҳо барномаи махсусро пешниҳод намуд, ки

баъдтар бо номи "Конститутсияи нави иқтисодии Америкаи Шимолӣ" машҳур гардид.

Созишномаи баимзорасида аз 1 январи соли 1994 эътибори конунӣ пайдо намуд.

Мувофиқи конститутсияи нави иқтисодӣ дар муддати 15 соли оянда бекор намудан ва аз байн бардоштани тарифҳои гумрукии зиёда аз 10 ҳазор номгуӣ молҳо пешбинӣ шуда буд. Онҳо пеш аз ҳама ба ҳулосае омаданд, ки тамоми тарифҳои гумрукии содиротӣ ва воридотии маҳсулоти кишоварзӣ, либосҳои дӯхта ва матоъхоро дар қаламрави давлатҳои Америкаи Шимолӣ бояд аз байн бардоранд.

Дар баробари ин омилҳои зиёде вучуд доштанд, ки Канада ва ШМА-ро ба ҳарчи зудтар таъсис додани созмони НАФТА водор менамуданд. Пеш аз ҳама амалӣ сохтани орзуи Канада ва ШМА оид ба ҳарчи тезтар мӯътадил намудани вазъии сиёсии давлати ҳамсоя, яъне Мексика буд.

Раванди демократонӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ, ки сарвари ин давлат Делмадрид пеш гирифта буд, дар баробари пурзӯр намудани назорати раванди муҳоҷирати қувваи кории Мексика, барои ворид шудани фирмаҳои америкой ба бозори дохилии Мексика, истифодаи қувваи кории арзон ва роҳ ёфтани ба захираҳои арзони нафти ҳалиҷи Мексика (музофоти Чипас) шароити мусоид муҳайё намуда буд.

Дар ҳалли масъала дар он шароит нақшаҳои дурандешонаи Америка оид ба ҷуброн намудани касри (дефитсита) тавозуни (баланси) тиҷоратии Япония ва Германия аз ҳисоби салдои мусбии давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва дар ин замина ҳамчун як дастгоҳи ёридиҳанда истифода намудани Мексика нақши муҳимро мебозиданд.

Мақсади дигари дурандешонаи стратегияи Америка аз бунёди созмони НАФТА иборат аз он буд, ки бо амалӣ шудани ин нақша ШМА имконият пайдо мекунамд, ки ба ҳамкорони тиҷоратии европӣ ва осӣёгии худ таъсир расонида, овозҳои онҳоро дар музокираҳои навбатии Шартномаи умумӣ оид ба тарифҳо ва савдо (ГАТТ), ки бо номи раундҳои Уругвай доир мегардиданд, ба нафъи худ истифода баранд.

Таъкид кардан ҷоиз аст, ки то бунёди созмони НАФТА қариб 80 Ҷоизи содироти молҳои Мексика ба ШМА рост меомад. Дар солҳои 90-ум боз ҳам пурзӯр шудани раванди ҳамгироӣ дар Европа роҳбарияти бисёр давлатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Мексикаро ба ташвиш овард, зеро дар натиҷаи аз нуқтаи назари илмӣ ба роҳ мондани истеҳсолот дар Европа ҷунун давлати ҷавон, ба мисли Мексика аз Европа дур шуд.

Мексика дар баробари ин умед дошт, ки бо иқтидор пайдо кардани иқтисодиёти худ, аз як тараф, байни давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва аз тарафи дигар, байни ШМА ва Канада миёнаравӣ намуда, дар оянда дохилшавии ин давлатҳоро ба бозори умумии НАФТА таҳти назорат мегирад.

Дар баробари ин роҳбарияти Мексика ҷунун ҳисоб мекард, ки бо ҷомаи амал пӯшидани ин нақша вазъи сиёсии тамоми мамлакат беҳтар хоҳад шуд.

Созишномаҳои тичоратии имзошударо барои гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ равона намуда, тамоми меъёрҳоеро, ки барои ҷалб намудани сармояи хориҷӣ лозиманд, таҳия менамуданд.

Баъд аз бӯҳрони иқтисодие, ки солҳои 1980-82 тамоми мамлакатро фаро гирифт, қарзи хориҷии Мексика хеле зиёд шуда буд. Бар замми ин қарзҳои зиёде, ки ҳукумати пешинаи ин давлат бо сарвари Деломадрид ва Саминас аз кишварҳои хориҷӣ гирифта буд, бештар барои пӯшондани қасри тавозуни тичорат, ки дар натиҷаи беқурбшавии асҳори миллий ба амал омада буд, равона карда мешуданд.

Солҳои 1985-90 Ҳукумати Мексика барои мӯътадил намудани вазъи кишвар, ба роҳ мондани соҳаҳои саноат сармояи зиёди хориҷиро бо Ҷоизи баланд ҷалб намуд. Лекин бо сабаби нодуруст истифода бурдани қарз вазъи иқтисодии мамлакат боз ҳам вазнинтар шуда, ҳавфи зиёдшавии ноустувории молиявиро ба вуҷуд овард.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки созмони НАФТА ҳалли масъалаҳои сиёсӣ, қулли масъалаҳои сохтори макроиқтисодиро бе барномаи воқеии тараққиёти иқтисодии мамлакат имконпазир намегардонад.

Бо дарназардошти максадҳои Мексика роҳбарияти се давлат чунин хулоса бароварданд, ки то январи соли 2000 тамоми маҳдудиятҳоеро, ки садди роҳи ҳаракати хизматрасониҳои молиявӣ қарор доранд, аз байн бардоранд ва барои фаъолияти озоди бонкҳо, фирмаҳои сармоягузор ва ширкатҳои суғурта дастур тайёр намоянд.

Албатта, дар баробари ноил шудан ба муваффақиятҳо масъалаҳои ҳалталаб ва баъзе маҳдудиятҳо низ боқӣ монда буданд. Аз он ҷумла, ҳаракати озоди қувваи корӣ, ки дар ҳудуди давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа таъмин карда мешуд, дар Америкаи Шимолӣ маҳдудиятҳои худро дошт. Ҳаракати озоди қувваи корӣ танҳо барои мутахассисони ҳар се давлати аъзои созишнома пешбинӣ шудааст. Онҳо озодона метавонанд дар тамоми қитъаи Америкаи Шимолӣ зиндагӣ ва кор кунанд. Барои муҳоҷирати қисми асосии аҳолии Мексика, албатта, ҳоло маҳдудиятҳо аз байн бардошта нашудаанд. Бо вучуди ин хусусияти ҳоси созишномаи имзошуда на дар он аст, ки ШМА ҳамчун як давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ бузурги ҷаҳон дар он нақши асосиро мебозанд, балки дар он аст, ки ин созишнома ягона созишномае мебошад, ки байни мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон Канадаю ШМА ва мамлакати қафомондаи аграрии Мексика имзо гардида буд.

Огоҳӣ аз асрори бунёди созмонҳои иқтисодии давлатҳои тараққикарда ва мамлакатҳои аз ҷиҳати техникӣ қафомондаи ҷаҳон ҳавасмандии чунин давлатҳоро, ба мисли Чили ва Венесуэла барои ҳамроҳ шудан ба ин созмонҳо бедор намуд. Дар натиҷа, дар ин давра назарияи созмон додани минтақаи тичорати озод, ки он аз ҳудуди Аляскаи арктикӣ ва Антрактидаи архипелагӣ то заминҳои Оташини ҷанубиро дар бар мегирифт, пайдо шуд.

Дар раванди ҳамгироӣ дар баробари паст фаровардани андозаи гумрукӣ масъалаҳои танзим намудани қарзи давлатҳои қафомонда, ба Мексика додани имтиёзҳо ҳал гардиданд. Додани чунин имтиёзҳо ба Мексика қариб тамоми давлатҳои Америкаи Лотиниро, ки қисми зиёди содироти онҳоро муносибатҳои тичоратӣ бо ШМА ташкил менамуд, дар ташвиш гузошта буд. Онҳо фикр мекарданд, ки шояд сирре вучуд дошта бошад, ки давлатҳои тараққикардаи ҷаҳонро чун

ШМА ва Канада бо давлати қафомондаи Мексика муттаҳид намудааст.

Дар ҳақиқат дар он солҳо мувофиқи меъёрҳои муайянкунандаи ҷамъиятӣ дар сатҳи зиндагии онҳо тафовутҳои хеле зиёд баръало дида мешуд.

Ҷадвали №11

Маълумоти асосии иқтисодии давлатҳои аъзои НАФТА

	Шумораи аҳоли (млн. нафар), соли 1995	ММД, млрд. доллари америкой, 1995	ММД ба ҳар сари аҳоли, доллари америкой, 1995	Баланс аз рӯи амалиётҳои мавҷуда ғоиз нисбат ба ММД, 1989-1995	Қарзи хориҷӣ, млрд. доллари америкой
ШМА	255,4	5920,2	23240	-1,3	- 658
Канада	27,4	493,6	20710	- 4	- 220
Мексика	85	329	3470	- 4.8	- 83
Ҳамагӣ	376,8	6742,8	-	-	- 961

Соли 1995 шумораи умумии аҳолии кишварҳои аъзои созмони НАФТА 376,8 млн. нафар ва масоҳати онҳо 21,3 млн. км мураббаъро ташкил менамуд, ки аз шумораи аҳоли ва масоҳати давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа каме зиёдтар буд. Вале, тавре аз нишондиҳандаҳои ҷадвали боло дида мешавад, дар нишондиҳандаҳои меъёри зиндагӣ дар ШМА, Канада ва Мексика тафовути хеле зиёд дида мешавад.

Агар соли 1992 ММД ба ҳар сари аҳолии ШМА 23240, Канада 20710 доллари америкой бошад, пас ин рақам дар Мексика ҳамагӣ 3470 доллари америкойро ташкил мекард.

Дар ин ҳисоб нишондиҳандаи истеъмол ва шумораи аҳоли дар ШМА аз Мексика 6,7 маротиба зиёдтар мебошад.

Дар муқоиса бо Иттиҳоди Европа рақамҳои муайянкунандаи дараҷаи зиндагии ШМА ва Канада аз Иттиҳоди Европа пасттаранд.

ММД ба ҳар сари аҳолии Дания 26 ҳазор доллари америкойро ташкил медиҳад, ки ин рақам нисбат ба Юнон 3,6 маротиба зиёд ва 7290 доллари америкойро ташкил мекунад.

Бояд зикр намуд, ки барои давлатҳои мутараққӣ омилҳои зиёд - афзудани сармояи хориҷӣ, пасту баланд шудани қурби асъор,

ӯҳдадорихое, ки онҳо дар назди мамлакатҳои қарздиҳанда доранд, ҳамчун сарчашмаи ноустувории молиявӣ амал карда, вазъияти давлатро дар муддати хеле кӯтоҳ муташшаниҷ намуда, ба беқурбшавии асёр оварда мерасонанд, ки ин дар навбати худ ба пастшавии дараҷаи некӯаҳволии халқ ва дараҷаи шугли аҳоли таъсир расонида, ба зиёд шудани сафи бекорон оварда мерасонад.

Вакте ки дар ШМА фоизи муайяншудаи сармоя аз меъёри муайяншуда паст мефарояд, қисми зиёди сармояи озод ба мамлакатҳои мутаракқӣ, ки ба ивази истифодаи он фоизҳои баланд медиҳанд, (чунин шароит дар Мексика мушоҳида шуда буд) ҳаракат менамояд. Ва баръакс, дар натиҷаи тадбирҳои, ки бо иштироки Ҳукумати ШМА ба нақша гирифта мешаванд ва амалӣ шудани онҳо иштироки сармояи озодро тақозо мекунад, боиси баланд шудани фоизи даромад аз сармоя гардида, самти ҳаракати сармояро ба сӯи Америка мегардонанд.

Чунин ҳолат соли 1994 баъд аз як соли бунёди НАФТА бо Мексика рӯй дод. Қариб 60 фоизи сармояи ба Мексика дохилшуда, дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ аз мамлакат хориҷ гардида, сабабгори беқурбшавии пессои Мексика шуд.

Чунин вазъияти дар Мексика бавучудомадаро танҳо бо роҳи кӯмаки молиявӣ ҳал намудан мумкин буд.

Бинобар узви комилҳукуқи НАФТА буданаш Мексика барои мӯътадил намудани вазъияти худ зиёда аз 50 млрд. доллари америкой кӯмаки молиявӣ гирифт. Аз он ҷумла, аз Ҳазинаи Байналмилалии Асёр 17,8 млрд., аз ҳисоби Ташкилоти Ҳамкории Иқтисодӣ ва Таракқиёт тавассути Бонки байналмилалии ҳисоббарорӣ (БМР) 10 млрд., 1 млрд. доллари америкой дар шакли Свопкредит аз бонки марказии Канада ва 20 млрд. доллари америкой дар шакли нақд барои пурра намудани фонди устуворгардонӣ, ки ивазшавии саривақти асёри хориҷӣ ва дохилиро таъмин менамояд, чудо карда шуд.

Дар натиҷа қарзҳои гирифташуда вазъи иқтисодии мамлакатро дар муддати хеле кӯтоҳ, агар аз як тараф мӯътадил намуда бошанд, аз

тарафи дигар, мамлакатро бевосита зери таъсири мамлакатҳои дигар қарор доданд.

Қобили тазаккур аст, ки ягон қарз бе кафолати ҳукумат дода намешавад. Қарздиҳандаҳо бар ивази қарзи худ кафолати ҳукуматро оид ба иштироки онҳо дар тақсимои даромад аз фуруши содироти нафт муайян намуданд.

Ин аст қонуни асри XX ва XXI.

§ 5.3. Иттиҳоди кишварҳои содиркунандаи нафт (ОПЕК)

Бунёди иттиҳоди кишварҳои содиркунандагони нафт, ки дар ҷаҳон бо номи ОПЕК машҳур гаштааст, решаҳои хеле амиқ ва таърихи қариб якасра дорад.

Дар аввалҳои асри XX дар натиҷаи тадқиқоти геологӣ дар қаламрави Арабистони Саудӣ чор захираи бузурги нафти ҷаҳонӣ кашф ва ба истифода дода шуд. Захираҳои бузурги нафти саудӣ таваҷҷӯҳи бисёр давлатҳои пурқудрати он замонро ба худ ҷалб менамуд.

ШМА солҳои 1920 захираҳои дохилии худро ҳисоб намуда, ба ҳулосае омад, ки миқдори мавҷудаи он барои солҳои муайяне мерасаду ҳалос. Дар баробари ин аз ҷиҳати иқтисодӣ ворид намудани нафти тайёр нисбат ба парма кардани ҷоҳҳои чуқур он солҳо арзонтар ба назар мерасид. Ҳукумати Америка солҳои 1920-1930 ба ширкатҳои нафти мамлакат супориш дод, ки бо мақсади дар оянда таъмин намудани минтақаи худ бо нафт ҳамохангсозии барномаҳои ҳамкориро бо давлатҳои Шарқи Наздик ба зудӣ ба анҷом расонданд.

Бинобар ба ўҳда гирифтани вазифаи кашонидани нафти хом ширкатҳои америкоиро дар Арабистони Саудӣ хеле хуб истиқбол гирифтанд.

Аввалин ширкатҳои калонтарини Америка "Сокол", "Стандарт Ойл оф Калифорния" ва "Тексако" (Техасо) бо ҳамроҳии ширкатҳои нафти араб ба истихроҷи нафт шурӯъ намуданд. Соли 1945 бо розигии ҳукумати Америка ва Арабистони Саудӣ хати

кубури интиколи нафти хом аз ҳавзаи истеҳсол то баҳри Миёназамин оғоз ёфт.

Муваффақиятҳои ин ширкатҳоро ба назар гирифта, соли 1948 ба онҳо ширкатҳои ЕКСОН ва МОБИЛ ҳамроҳ шуда, калонтарин консортсиумро дар ҷаҳон бо номи РАМКО таъсис намуданд.

Соли 1950 ба консортсиуми РАМКО ширкатҳои "Галф-Ойл", "Шелл" ва "Бритиш-Петролиум" дохил шуда, ба худ номи "Ҳафт хоҳарон"-ро гузоштанд.

Бояд зикр намуд, ки то солҳои 1970 консортсиуми "Ҳафт хоҳарон" дар ҷаҳон аз ҷиҳати миқдори истеҳсол ва фурӯши нафт ба худ ҳамто надошт. Муносибатҳои иқтисодӣ ва сиёсии ШМА ва Арабистони Саудӣ бо вучуди ихтилофоти дар ин минтақа мавҷудбуда рӯз то рӯз мустаҳкам мешуданд. Мувофиқи шартномаҳои имзошуда бар замми арзиши нафти содиршуда 50 фоизи даромади соф ба ҳазинаи давлати Арабистони Саудӣ гузаронида мешуд. Шоҳи Арабистони Саудӣ Ибн Сауд аз инқилоби дар Эрон рӯйдода ҳаросида, аз 50 фоиз зиёд чизе талаб карда наметавонист.

Воқеаҳои дар Эрон рӯйдода вазъи консортсиуми "Ҳафт хоҳарон"-ро низ каме ба ташвиш овард. Дар натиҷаи муборизаҳои синфӣ шоҳи Эрон Муҳаммад Ризои Паҳлавӣ аз тахт дур карда шуд. Тамоми моликияти хусусии ширкатҳои нафтистеҳсолкунандаи англис миллӣ кунонида шуданд. Бо сабабҳои хуш наомадани чунин амал тамоми ширкатҳои калонтарини нафтистеҳсолкунандаи ҷаҳон муборизаи сиёсӣ ва иқтисодии худро ба муқобили Эрон сар карда, роҳҳои интиқоли баҳрӣ ва хушкӣ нафтро бастанд. Эмбаргон иқтисодӣ дар муҳлатҳои кӯтоҳ вазъи иқтисодии Мусаддиқро хароб намуд.

Бо кӯмаки Идораи марказии разведкаи ШМА шоҳ ба тахт баргардонда шуд ва 95 фоизи ширкатҳои милликунонидашуда аз нав ба "Ҳафт хоҳарон" ва панҷ фоизи он ба ширкатҳои начандон калони хусусии Америка тақсим карда шуд.

Аз ҳамин давра сар карда, муборизаи ширкатҳои нафтистеҳсолкунанда барои пасту баланд кардани арзиши аслии як баррел (1 барелл-159 литр) нафт оғоз гардид.

Пастшавии арзиши аслии 1 баррел нафти хом боиси камшавии даромади давлатҳои интиқолкунандаи нафт мешуд.

Бинобар ин бо мақсади пеши роҳи ин чараёро гирифтани соли 1960 нахустин бор намояндагони панҷ давлати интиқолдиҳандаи нафт дар Каракас ҷамъ омада, барои бунёди ташкилоти мамлакатҳои интиқолкунандагони нафт ОПЕК замина гузоштанд. Мувофиқи низомнома ОПЕК бояд пеши роҳи ширкатҳоеро гирад, ки ба худсарона паст намудани нархи нафт майлдоранд ва агар ин амал содир шуда бошад, ОПЕК аз ҳуқуқҳои худ истифода бурда, даромади зиёдагии ин ширкатҳои алоҳидаро мусодира намуда, он маблағҳоро ба ҳисоби худ гузаронад. Аммо бо тағйирёбии вазъи иқтисодии ҷаҳон мақсадҳои дарпешгузаштаи ОПЕК амалӣ нашуданд.

Аз соли 1965 сар карда, дар ҷаҳон ширкатҳои нави истеҳсолкунандаи нафт пайдо шудан гирифтанд, ки онҳо ба низомномаи консортсиуми "Ҳафт хоҳарон" итоат намекарданд. Дар баробари ин, ширкати "Оксидентал Петролиум" аз Либия, "Ай Эн Ай" аз СССР, "Си Эф Пи" аз Алҷазоир консессия - иҷозатномаи махсуси худро барои истеҳсол ва дар бозорҳои ҷаҳон фурӯхтани нафт гирифтанд.

Дар баробари ин бо сабаби тараққиёти босуръати мамлакатҳои саноатӣ, рӯз аз рӯз зиёд шудани талабот ба нафт ҳарчи бештар камчини ӯ ҳис карда мешуд ва дигар барои пурра қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон қудрати консортсиуми "Ҳафт хоҳарон" намерасид. Аз ин вазъият истифода бурда, ширкатҳои навбунёд нархи нафтро баланд бардошта, дар бозори ҷаҳонӣ бесарумониро ба вуҷуд меоварданд.

Дар ин солҳо бо сабабҳои куллан тағйир ёфтани вазъи сиёсии ҷаҳон ШМА даҳлаткуниро барои мӯътадил намудани вазъи рӯйдода хатарнок мешуморид. Дар ин давра бо пурқудратшавии Иттиҳоди Шӯравӣ ШМА дигар қувваи тавоноии ҳарбии худро, чи тавре ки нисбат ба Эрон раво дида буд, истифода бурда наметавонист.

Пастшавии нуфузи ШМА ва шикасти сиёсати ӯ дар масъалаҳои дастгирии Франция ва Англия оид ба чорачӯҳои Миср дар бобати зерин назорати худ гирифтани канали Сувайс баръало зоҳир шуда буд. Аз ин амал сиёсати давлатҳои Араб нисбат ба ШМА қариб буд, ки пурра ранги дигар гирад.

Аз ин шароити баамаломата ва шикасти сиёси ШМА хулоса бароварда, соли 1958 дар масъалаҳои тезу тунд шудани вазъият дар Шарқи Наздик (хучуми мусаллаҳонаи давлати Исроил ба хоки Лубнон) тамоман аз даҳлат намудан даст кашид. Ва тамоми қувваҳои сулҳпарвари ҷаҳон дар ин солҳо нисбати ҷангҳои нобаробари Америкаю Ветнам норозигии худро баён карда, сиёсати зӯроварии ШМА-ро маҳкум менамуданд.

Дар чунин вазъият қудрати ҳарбии худро барои кӯмак ба ширкатҳои америкоии дар Шарқи Наздик фаъолиятдошта истифода намудани ШМА ҳаттои бузургии сиёсӣ мебуд.

Аз чунин вазъияти сиёсии баамаломата Президенти Либия Қаззофӣ истифода бурда, аз ширкати "Оксидентал Петролиум" баланд бардоштани нархи нафтро талаб намуд.

Бинобар он ки ширкати номбурда пурра аз нафти Либия вобастагӣ дошт, талаботи Қаззофиро зуд иҷро намуд. Аз чунин дастгирӣ Қаззофӣ рӯҳбаланд шуда, аз тамоми ширкатҳои нафтинтиқолкунанда, ки ҳамеша ба баландшавии нарх монеъ мешуданд, робитаи худро қанд. Соли 1971 дар воҳӯрии Техрон чунин ҳолат аъзоёни ОПЕК (Арабистони Саудӣ, Кувайт, Қатар, Аморати Муттаҳидаи Араб, Ироқ, Либия, Алҷазоир, Эрон, Индонезия, Нигерия, Габон, Венесуэла ва Эквадор)-ро водор намуд, ки нархи нафтро баланд бардоранд. Агар дар аввали соли 1972 нархи як баррел нафт, ки баробар ба 159 литр мебошад, 2,25 доллари америкоиро ташкил медода бошад, соли 1973 ба 3,64 доллари америкой расид. Аммо дере нагузашта, солҳои 1973-74 бо сабаби тезу тунд шудани вазъияти иқтисодию сиёсӣ дар ҷаҳон нархи як баррел нафт аз 3,64 то 11,65 доллари америкой баланд шуд. Аз чунин ҷаҳиши нархи нафт, пеш аз ҳама давлатҳои аъзои ОПЕК фоида диданд. Сабаби асосии чунин ҷаҳиши нафт дар он зоҳир мегашт, ки аввалин

маротиба давлатҳои аъзои ОПЕК тавонистанд, ки афзудани талаботи ҷаҳонро ба нафт ба фоидаи худ дуруст истифода баранд.

Бо сабаби сар задани ҷанги Исроилу Фаластин дар соли 1973 ва кам кардани ҳаҷми истеҳсоли нафт, арзиши он якбора чор маротиба баланд шуд, зеро 55 фоизи ихтироҷи нафт дар зери назорати онҳо буд.

Дуҷум, дар ин давра тамоми давлатҳои истеъмолкунандаи нафт мустақилона қудрати таъмин намудани давлати худро надоштанд.

Нархи нафт солҳои 1979-80 низ бо сабаби инқилоби Эрон, ки роҳи интиқоли нафтро ба бозори ҷаҳонӣ баста буд, якбора ба 340% афзуд ва нархи як баррел нафт ба 35 доллари ШМА расид.

Дар ҷунин ҳолат Арабистони Саудӣ ҳамчун яке аз калонтарин давлатҳои истеҳсолкунандаи нафт вазъияти баамаломадаро ба нафъи худ истифода бурда, байни аъзоёни боқимондаи ОПЕК меъёрҳои истихроҷ ва фурӯши нафтро бо мақсади нигоҳ доштани нархи нафт муайян намуд. Танҳо баҳри амалӣ шудани ин мақсад дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ, агар дар кулли давлатҳои аъзои ОПЕК ҳаҷми истеҳсоли нафт 45 фоиз кам карда шуда бошад, дар Арабистони Саудӣ 80 фоиз кам карда шуд. Ҷунин тамоил якбора ҳиссаи давлатҳои аъзои ОПЕК-ро, агар дар ҳаҷми умумии истеҳсоли нафт дар ҷаҳон аз 55,5 то 32 фоиз паст фароварда бошад, пас ҳиссаи ҷамулҷамъи ҷунин давлатҳои бузург, ба мисли ШМА, СССР, Норвегия, Мексика, Британияи Кабир, ки ба ҳайати давлатҳои аъзои ОПЕК шомил нестанд, 44 фоиз афзуд. Азбаски нархи нафт баланд шуд, бисёр давлатҳои ҷаҳон истифодаи газ, ангишт, нерӯи барқ ва атомро афзалтар мешумориданд, зеро захираҳои онҳо қариб дар қаламрави ҳар яки ин давлатҳо вучуд дошт ва ба роҳ мондани истифодаи онҳо вобастагии ин давлатҳо аз давлатҳои аъзои ОПЕК озод мекард.

Амалӣ намудани ҷунин сиёсат ба он оварда расонд, ки давлатҳои аъзои ОПЕК аз сиёсати баланд нигоҳ доштани нарх оҳиста-оҳиста зарари калон медидагӣ шуданд.

Дар баробари кам шудани ҳаҷми истеҳсоли нафт дар ҷаҳон ва бо сабаби истифодаи дигар намудҳои сӯзишворӣ талаботи

истеъмолгарон яку якбора кам шуд. Аз вазъияти баамаломада чунин давлатҳои ОПЕК, ба мисли Нигерия, Индонезия, Венесуэла ва Эрон, ки асоси даромади миллии онҳоро фурӯши нафт ташкил меод, бештар зарар диданд. Давлатҳои номбурда маҷбур шуданд, ки ҳаҷми истеҳсоли нафтро зиёд намуа, арзиши нафтро бе даҳолати "ОПЕК" худсарона муайян кунанд. Соли 1986 Арабистони Саудӣ пурра иқрош шуд, ки вай дар ин давра сиёсати хаторо пеш гирифта, сабабгори пайдоиши давлатҳои нави интиқолкунандаи нафт шудааст ва то андозае бозори ҷаҳоиро аз даст додааст. Ин буд, ки барои ислоҳи чунин вазъият нархи як баррел нафт аз 30 доллари ШМА то ба 10 доллари америкой фароварда шуд.

Соли 1987 давлатҳои аъзои ОПЕК бо иштироки СССР, ШМА ва Мексика бо мақсади роҳ надодан ба хатогиҳои ҷойдошта ва таъмин намудани меъёри муайяни нархи нафт дар даҳолатҳои наздик ба ҳулосае омаданд, ки меъёрҳои (квота) истеҳсол ва фурӯши нафти ҳар давлатро дар бозори ҷаҳоӣ муайян намоянд. Чунин ҳамдигарфаҳмӣ боиси каме боло рафтани нархи нафт гашта, 1 баррели он 18 доллари америкоиро ташкил меод. Аммо ин дер давом накард. Соли 1988 дар муносибатҳои давлатҳои Шарқи Наздик, аз ҷумла байни Ироқу Кувайт ва Арабистони Саудӣ тез-тез ихтилофҳо сар мезаданд. Чунин ихтилофҳо соли 1988 ба паст шудани арзиши нафт сабаб шуданд. Ин ҳолат вазъияти ширкатҳоеро, ки ба ҳайати ОПЕК дохил набуданд, хеле душвор гардонд. Шароит онҳоро маҷбур сохт, ки ба давлатҳои аъзои ОПЕК мурочиат карда, хоҳиш намоянд, ки то дар ҷаҳо мӯътадил шудани нархи нафт ҳаҷми истеҳсоли онро кам кунанд. Охириҳои соли 1988 дар натиҷаи дастгирӣ намудани ин пешниҳод аз тарафи Ироқ ва Эрон нархи нафт боло рафта, як баррел ба 18 доллари ШМА расид.

Соли 1990 давлати Кувайт бар хилофи созишномаи имзошуда ба яктарафа зиёд намудани истеҳсоли нафт қарор дод. Азбаски чунин рафтор ба Президенти Ироқ Саддом Ҳусейн маъқул нашуд, байни Ироқу Кувайт ҷанг сар зад. Бо сабаби ҷанг истеҳсолу содироти нафт аз қаламрави ду давлати бузурги интиқолдиҳанда қатъ гардид ва нархи як баррели он босуръат боло рафта, ба 41 доллари ШМА расид.

Аз чунин вазъият давлатҳои дигари аъзои ОПЕК ва ширкатҳои хусусӣ истифода намуданд ва ҳаҷми истеҳсоли нафтро зиёд карда, ҷои ҳолимондаи бохтҳои солҳои пешро пур кардани мешуданд. Охирҳои соли 1990 бо анҷоми ҷанг нархи як баррел нафт ба 25 доллари ШМА расид. Аммо маълум буд, ки бо сабаби ғайри нақардани меъёрҳои муайяншуда, худсарона зиёд кардани истеҳсоли нафт охишта-охишта ба пастшавии нархи нафт оварда мерасонад. Ва чунин ҳам шуд. Агар дар оғози соли 1991 нархи як баррел нафт 16,2 доллари америкоӣ бошад, солҳои 1998-1999 ба 8 доллари ШМА фурумад.

Аз 1 январи соли 2000 ҷанги Югославия ва ҷанги Чеченистон боиси охишта - охишта боло рафтани нархи нафт гардид.

21-29 марти соли 2000 дар шаҳри Вена ҷаласаи ғайринавбатии давлатҳои интиқолкунандаи нафт ОПЕК баргузор гашт. Дар натиҷаи фишори Президенти ШМА ОПЕК маҷбуран меъёрҳои истеҳсоли нафтро барои мамлакатҳои содиркунанда ва интиқолкунанда зиёд кард. Пешбинӣ шуда буд, ки дар натиҷаи чунин амал дар нимаи дуюми соли 2000 нархи як баррел нафт бояд ба 22 доллари ШМА фарояд. Ва барои он, ки солҳои охир Россия содироти нафтро зиёд карда буд, ин ҳолат ба қисми даромаднокии буҷети Россия таъсири калон расонд.

§ 5.4. Ҳамгирони арабӣ

Кишварҳои араб дар ду қитъа - Африка ва Осиё воқеъ буда, минтақаи махсусро ташкил медиҳанд, ки дар иқтисодиёт ва сиёсати ҷаҳонӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ нақши бағоят муҳим дорад. Алҷазоир, Арабистони Саудӣ, Амолатҳои Муттаҳидаи Араб, Баҳрайн, Кувайт, Ироқ, Либия, Лубнон, Мағриб, Мавритания, Миср, Сомалӣ, Сурия, Судон, Саҳрои Ғарбӣ, Тунис, Уммон, Яман, Урдун, Фаластин, Қатар ва Ҷибути кишварҳои араб ба шумор мераванд.

Олами араб минтақаи пуриштилоф, пуртазод, ва аз назари тараққиёт, нобаробар мебошад. Ин пораи ҷаҳон ҳамеша арсаи

талоши кудратҳои чаҳонӣ барои тасаллут ва ба манфиатҳои худ тобеъ кардани он буд. Ин минтақа, ки дар он қисми зиёди захираҳои чаҳонии нафту газ ҷойгир аст, мавқеи ниҳоят муҳими стратегӣ дорад. Давлатҳои Европай Ғарбӣ - Британияи Кабир, Франция ва Италия ҳамеша мекушиданд, ки ин минтақаро байни худ аз ҷиҳати нуфуз тақсим кунанд. Дар замони олами дукуتبӣ кишварҳои минтақа дар мадори манфиатҳои ШМА ва Иттиҳоди Шӯравӣ давр мезаданд. Бар замми ин миёни ҳуди кишварҳои араб ҳам ягонагӣ набуд, балки онҳо дар ҳалкаи ихтилофоти сершумори сиёсӣ, ғоявӣ, марзӣ, иқтисодӣ, қабилавӣ ва ҳоказо гоҳу ногоҳ мондаанд. Табиист, ки омилҳои мазкур на танҳо ба муттаҳидгардидани кишварҳои араб мусоидат намекарданд, балки ҳамгироии онҳоро низ душвор месохтанд. Бо вучуди ин ғояи иттиҳоди олами араб ҳамеша намоёндагони аҳли сиёсат ва тафаккури арабро ба худ ҷалб мекард. Дар баробари равандҳои ҷудоии ҳамаҷониба, арабҳо барои муттаҳидшудан низ кӯшишҳо карда буданд. Яке аз кӯшишҳои қобили мулоҳиза дар роҳи муттаҳидгардидани арабҳо дар қарни бистум ҳамоно ташкил шудани давлати ягона - Ҷумҳурии Муттаҳидаи Араб буд, ки он ба шарофати музокироти Раиси ҷумҳури Миср Ҷамал Абдулносир бо Раиси ҷумҳури Сурия Шукрӣ Қуатлӣ 1 феввали 1958 сурат гирифта буд. 21 феврал аҳолии Миср ва Сурия аз тариқи раъйпурсӣ ташкили ин давлатро дастгирӣ намуданд. Дар эълонномаи иттиҳоди нава гуфта шуда буд, ки "ҳар ду кишвар ба сифати икдоми муқаддамотӣ ба сӯи ваҳдати комили арабӣ муттаҳид шуданд" ва Ҷумҳурии Муттаҳидаи Араб "мақсад дорад ҳамаи халқҳои арабро якҷоя кунад ва нияти ба он пайвастании давлатҳои дигари араб ҳам дар асоси иттиҳод ё федератсия мавҷуд аст". Моҳи марти 1958 Яман дар асоси федеративӣ ба Ҷумҳурии Муттаҳидаи Араб пайваст. Қонуни асосии муваққатии Ҷумҳурии Муттаҳидаи Араб нашр гардид, ки Ҷумҳурии Муттаҳидаи Арабро ҷумҳурии демократии соҳибхитӣ ва мардуми онро ҷузъи миллати араб эълон намуд. Пойтахти давлати нава Қоҳира шуд. Вале ин давлат дер напояд ва дар натиҷаи табаддулоти ҳарбӣ дар Сурия ин кишвар аз ҳайати Ҷумҳурии Муттаҳидаи Араб баромадани ҳудуди эълон кард. Имрӯз олами араб дар созмонҳо ва

иттиҳодҳои гуногуни минтақавии арабӣ ба монанди Ҷомеаи Давлатҳои Араб, Шӯрои Ҳамкории Давлатҳои Халиҷ, Иттиҳоди Мағриби Арабӣ ва ғайра чиҳати ҳамгирӣ ва ҳамоҳангӣ ҳамкорӣ менамоянд. Вале ягона созмони минтақавӣ, ки тамоми давлатҳои арабиро ба ҳам мепайвандад, Ҷомеаи Давлатҳои Арабӣ мебошад.

Ҷомеаи Давлатҳои Арабӣ пайванди минтақавии бисту як давлати араб мебошад. Он инчунин ҳосияти байналмилалӣ пайдо намудааст, ки бозтоби аз ҳама намоёни он "мақоми нозир"-и ин Ҷомеа дар созмони Милали Муттаҳид ва эътирофи расмӣ намояндагӣҳои хориҷии он аз ҷониби кишварҳои мизбон мебошад.

Ҷомеа барои амалӣ кардани ҳадафҳои зерин таъсис дода шудааст:

а) таъшиқ намудани муносибатҳо байни кишварҳои узв дар соҳаҳои иқтисодӣ, тоҷиб, нақлиёт, фарҳанг ва тандурустӣ;

б) ҳамоҳанг намудани сиёсати кишварҳои узв бо мақсади ҳимояи амнияти миллӣ ва ҳифзи истиқлолият ва соҳибхӯшӣҳои онҳо;

в) мусоидат намудан ба манфиатҳои муштаракӣ кишварҳои узв.

Ҷомеа 22 март соли 1945 бо қабул намудани эълонияи расмӣ, ки "Паймони Ҷомеаи Давлатҳои Арабӣ" ном дорад, арзи вуҷуд кардааст. Ин Паймонро танҳо роҳбарони ҳафт давлати араб имзо карда буданд, зеро узвият дар созмони наваъсис танҳо бо давлатҳои мустақили араб маҳдуд шуда буд.

Мақоми олии сиёсатгузори Ҷомеа Шӯрои он мебошад, дар ҳоле ки Котиботи Кулл ва мақомоти дигар ба сифати дастгоҳи иҷроияи Ҷомеа хидмат мекунанд. Шӯрои Ҷомеа метавонад дар сатҳи сарварони давлат ё вазирони корҳои хориҷӣ ё вакилони доимӣ барпо гардад. Котиби Кулли Ҷомеа Аҳмад Исмаил Абдулмачид буда, қароргоҳи Ҷомеа шаҳри Қоҳира аст.

Бим дар муқобили таҷовузҳои эҳтимолии ҳамсоягонӣ бузургии худ - Эрон ва Ироқ боис шуда буд, ки кишварҳои арабии хошияи Халиҷи Форс 18 сол пеш дар Шӯрои Ҳамкории Давлатҳои Халиҷ муттаҳид гарданд, ҳарчанд орзуи онҳо дар бораи пайванди иқтисодӣ ҷомаи амал напӯшидааст.

Арабистони Саудӣ, Кувайт, Қатар, Баҳрайн, Уммон ва Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб, ки шӯро 25 майи соли 1981 дар Абузабӣ таъсис додаанд, ҳанӯз ҳам дар масъалаҳои асосии муносибатҳои байналмилалӣ ақидаҳои мухталиф доранд.

Нерӯҳои муштаракӣ мудофияи онҳо натавонистанд, таҷовузи Ироқро ба Кувайт дар соли 1990 пешгирӣ намојанд ва аз он вақт то ба ҳол ба онҳо муяссар нашудааст, ки ба пешравии ноил гарданд, ҳарчанд дар бораи таҳкими ин қувваҳо - "Сипари нимҷазира" борҳо изҳори назар карда буданд.

Сарфи назар аз муваффақиятҳои ин шаш давлат дар иқтисодиёт, онҳо ҳанӯз натавонистаанд созишномаи соли 1983-ро дар бораи чорӣ кардани тарифҳои муштаракӣ гумрукӣ ва асъори муштарак, қушодани бозорҳо ва дар ниҳояти қор эҷоди бозори муштарак ба намунаи Иттиҳоди Европа иҷро намојанд.

Ҳамчунин кишварҳои Миср, Урдун ва Яман дар як Шӯрои ҳамкорӣ ба ҳам пайванд буданд. Вале баъди он, ки ин се кишвар дар масъалаи ишғоли Кувайт аз ҷониби Ироқ мавқеъҳои гуногун гирифтанд, ҳамкориҳои онҳо дар ҷаҳорҷӯии ин Шӯро номуайян мондааст.

Иттиҳоди дигаре, ки дар қисмати ғарбии олами араб арзи вучуд намудааст, Иттиҳоди Мағриби Арабӣ мебошад. Ин иттиҳод кишварҳои арабии Африкаи шимолӣ ғарбиро ба ҳам мепайвандад. Ғояи эҷоди "Мағриби Бузург" баъд аз озод гардидани кишварҳои ин минтақа аз истеъмори беш аз пеш устувор мегардид. Вале ҳар бор қӯшишҳои воқеан ба ҳам пайвастании ин кишварҳо бинобар ихтилофоти байниҳамӣ, тазодҳои дохилӣ ва даҳлатҳои хориҷӣ бо ноқомӣ меанҷомид. Ҳоло баъзе соҳибназарон чунин ақида доранд, ки Иттиҳоди Мағриби Арабӣ бештар иттиҳоди бюрократӣ буда, аз иҷроии вазифаҳои, ки бар ӯҳда гирифта буд, набаромадааст.

Кишварҳои арабии нафтверо барои густариши ҳамкорӣ ва ҳамоҳангӣ байни худ созмони минтақавии ОАПЕК (Созмони кишварҳои арабии содиқкунандаи нафтверо) ба монанди ОПЕК ташкил доданд, ки Арабистони Саудӣ, Қатар, Сурия, Баҳрайн,

Аморатҳои Муттаҳидаи Араб, Либия, Алҷазоир, Миср, Ироқ ва Кувайтро дар бар мегирад.

Муносибатҳо бо Тоҷикистон. Баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва истиқлолияти худро эълон намудан Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби кишварҳои араб ба расмӣ шинохта шуд. Ҳоло Тоҷикистон бо бештари ин кишварҳо муносибатҳои дипломатӣ дорад. Бояд гуфт, ки ибтидои ҳамчун давлати мустақил ва соҳибхӯшро по ба арсаи ҷаҳонӣ гузоштани Тоҷикистон дар заминаи барқарор ва густариш додани муносибатҳои гуногунҷабҳаи ҳамкорӣ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла олами араб, умедворкунанда буд. Ба ин, дар як муддати кӯтоҳ ба Тоҷикистон, сафар намудани ҳайатҳои Арабистони Саудӣ ва Сурия бо роҳбарии вазирони корҳои хориҷии ин кишварҳо - амир Файсал ва Форук-аш-Шаръа ва сафари ҳайати кувайтӣ бо роҳбарии Вазири молия Носир ар-Равзан мисол шуда метавонанд. Вале мутаассифона, ба ин раванди табиӣ ба ҳам наздик гардидан воқеаҳои маълуми дохили Тоҷикистон ва нооромии вазъи он, ки чанд сол тӯл кашиданд, ҳалали ҷиддӣ расониданд.

Боздидҳои расмӣ Президенти кишвар Э.Раҳмонов аз Кувайт, Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб ва Арабистони Саудӣ баргузор гардиданд. Тоҷикистонро бо Кувайт, Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб, Сурия ва Миср созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисод, тиҷорат, сармоягузорӣ, илму техника ва фарҳанг ба ҳам мепайванданд.

Дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳо бо кишварҳои арабӣ аҳамияти зиёд дода мешавад, ки аз чанд омил сарчашма мегирад. Пеш аз ҳама бояд умумияти таърихӣ деринаи арабҳо ва тоҷиконро зикр намуд. Дини ислом, бешак яке аз омилҳои муҳимест, ки ба густариши ҳамкориҳо байни Тоҷикистон ва олами араб таъсир мерасонад. Бо дарназардошти имкониятҳои фаровони молии кишварҳои арабии содиркунандаи нафт (Арабистони Саудӣ, Кувайт, Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб, Либия ва ғайра) ҷалби сармояи онҳо ба иқтисодиёти Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳими фаъолияти хориҷии кишвари мо буда метавонад. Нуфуз ва эътибор, ки баъзе аз кишварҳои арабӣ дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ (Миср,

Арабистони Саудӣ) доранд, ҳамкориҳои Тоҷикистонро бо ин кишварҳо аҳамиятнок менамояд.

§ 5.5. Бунёди бозори умумии давлатҳои Араб

Раванди ҳамгироӣ, ки солҳои 50-ум тамоми қитъаҳои ҷаҳонро фаро гирифта буд, давлатҳои арабро низ дар қанор нагузошт.

Дар ин солҳо бо пешниҳоди нафти арзони худ дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи давлатҳои араб якбора баланд шуд ва дар солҳои баъдӣ яке аз омилҳои асосии авҷгирии дараҷаи баланди истеҳсолоти ҷаҳонӣ гардид.

Даромади миллии кишварҳои истеҳсолкунандаи нафт чун Арабистони Саудӣ, Либия, Миср, Ироқ бо суръат меафзуд.

Дар натиҷаи чунин шароити мусоид хазинаҳои як гурӯҳ кишварҳои араб беҳисоб бой шуда бошанд, аммо қисми зиёди аҳолии дигари ин кишварҳо дар ҳолати начандон хуб зиндагӣ мекард.

Вазъи сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳои арабро аз тарафи дигар зиддиятҳои дохилӣ ва ҷангҳо, ки байни баъзе кишварҳои алоҳидаи ин қитъа рӯй дода буданд, тезу тунд мегардонид.

Соли 1970 бо мақсади муттаҳид намудани қувваи кишварҳои Шарқи Наздик ва мустақкам намудани робитаҳои иқтисодии онҳо, Ҷомеаи давлатҳои араб, Ҷомеаи давлатҳои араб, Ҷомеаи давлатҳои араб бунёд карда шуд, ки он пеш аз ҳама беҳбудии тамоми миллатҳои ин минтақаро таъмин мекард.

Ба ҳайати он кишварҳои Шарқи Наздик (Ироқ, Урдун, Ҷумҳурии Ямани Араб, Ямани Демократӣ, Либия, Кувайт, Амолатҳои Муттаҳидаи Араб, Қатар, Лубнон, Мавритания, Сурия) ва кишварҳои Африкаи Шимолӣ (Алҷазоир, Миср, Маврикия, Марокаш, Сомалӣ, Тунис, Уммон, Арабистони Саудӣ ва Фаластин) дохил гардиданд.

Барои амалӣ намудани мақсадҳои иқтисодии худ солҳои аввали бунёд дар қароргоҳи марказии Ҷомеаи кишварҳои араб, ки дар шаҳри Қоҳира ҷойгир мебошад, якчанд кумитаҳои махсуси иқтисодӣ бунёд карда шуданд.

Дар баробари вусъат додани робитаҳои байнидавлатӣ кумитаҳои таъсисдодашуда барои ҳарчи бештар мустаҳкам намудани робитаҳои иқтисодии кишварҳои араб бо дигар кишварҳои ҷаҳон нақши бузургеро бозидаанд.

Аммо баъдтар дар натиҷаи ҳарчи бештар вусъат ёфтани раванди ҳамгирӣ ва бунёди созмонҳои гуногун ғаъолияти асосии Лигаи давлатҳои араб бештар барои ҳаллу ҷасли масъалаҳои сиёсӣ равона карда шуд.

Ҳизматҳои шоёни ин ташкилоти ҷамъиятиро дар масъалаҳои ҳаллу ҷасл ва муътадил гардонидани бӯҳрони Либия, зиддиятҳои байни Ҷаҳалтин ва Исроил, Ироқ бо Эрон, Кувайт ва бисёр масъалаҳои дигари дохили кишварҳои араб дидан мумкин аст.

Бо вусъатгирии робитаҳои иқтисодии кишварҳои узви Лигаи давлатҳои араб, аз ҷумла байни давлатҳои нафтистехсолкунанда ва нафтистеъмолкунанда, масъалаи ҳисоббаробаркунӣ ба миён омад.

Барои ҳаллу ҷасли ин масъала соли 1974 ҳашт кишвари Африка (Алҷазоир, Миср, Либия, Маврикия, Марокаш, Сомалӣ ва Тунис) бо ҳам муттаҳид шуда, Ҳазинаи асёрии кишварҳои арабро (АВВ) таъсис доданд. Баъдтар ба ин фонд қариб тамоми кишварҳои китъаи Африка ва Шарқи Наздик ҳамроҳ шуданд.

Фонди асёрии кишварҳои араб, пеш аз аз ҷама, вазиғаи ба мувозинат даровардани қурби асёри байни кишварҳои араб, таъмини озоди иваз ва гардиши онҳо, бартараф кардани монеаҳои ҷойдошта дар самти ҳаракати арз ва такмил додани механизми (тартиби) ҳисоббаробаркуниҳои ғойданокро иҷро менамуд.

Барои баробар намудани ҳисобҳои байнидавлатӣ як динори арабӣ баробари се СДР (Ҳукуки махсуси қарзгирӣ) қабул шудааст.

Дар лаҳзаҳои лозима барои амалӣ намудани баъзе нақшаҳои стратегӣ ба аъзоёни Ҳазинаи асёри кишварҳои араб аз ҳисоби ҳазина қарзҳои дарозмуддати имтиёзнок низ дода мешаванд.

Натиҷаҳои хуби системаи ҷоришудаи қарздиҳӣ роҳбарияти Лигаи давлатҳои арабро водор намуд, ки соли 1979 ширкатҳои маблағгузорандаи давлатҳои арабро бунёд намоянд.

Дар ҳамон сол инчунин кишварҳои Миср, Либия, Аморотҳои Муттаҳидаи Араб, Уммон ва Қатар бо мақсади ҳарчи тезтар ба помондани истехсолот, ободонии шаҳру деҳот бонки байналмилалии давлатҳои арабро таъсис доданд.

Ҳазинаи асъори давлатҳои араб дар натиҷаи фаъолияти пурсамараш минбаъд боиси вусъатгирии раванди ҳамгирии давлатҳои араб ва ташкилёбии созмонҳои нав гардид.

Дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ ин ду созмони навбунёд бо сармояи зиёди худ ва маблағи барои сармоягузори дохилии кишварҳои араб ва инчунин хориҷӣ истифодашаванда дар ҷаҳон хеле маъруф гаштанд.

Соли 1974 фонди тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои араб бунёд гардид. Ҳамаи аъзоёни Лигаи давлатҳои араб ба ҳайати ин фонд дохил шуданд. Фонди тараққиёти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои араб барои сарфакорона ва аз рӯи нақшаҳои тасдиқшуда дуруст истифода бурдани сармояҳои "фонди тараққиёти соҳаи кишоварзӣ" ва маблағҳои созмони кишварҳои арабии содиркунандаи нафт (ОАПЕК), ки дар ҳисобҳои махсуси ин фонд нигоҳ дошта мешуданд, бевосита назорат мебуд.

Соли 1975 Арабистони Саудӣ, Аморотҳои Муттаҳидаи Араб ва Қатар якҷоя дар натиҷаи муттаҳид намудани сармояи худ, ки маблағи умумии он ду миллиард доллари америкоиро ташкил дод, созмони "Халиҷи Форс"-ро бо мақсади тараққӣ додани иқтисодиёти кишвари Миср бунёд намуданд. Дар созишномаи имзошуда Ҳукумати Миср ба аъзоёни созмони "Халиҷи Форс" имтиёзҳои зиёдеро фароҳам оварда буданд. Бо розигии тарафайн кулли молҳои истехсолшудаи корхонаҳои Миср пеш аз ҳама ба ҳудуди ин давлат ва баъдан ба кишварҳои дигари араб ва ҷаҳон фиристонда мешаванд.

Солҳои аввал азхуд намудани маблағҳои пешбинишуда хеле хуб ба роҳ монда шуда буд. Дар натиҷаи бунёди корхонаҳои зиёди ҳаҷман калону хурд, шумораи зиёди аҳоли бо кор таъмин шуданд. Мувофиқи нақшаи пешакӣ Миср бояд дар мӯҳлати кӯтоҳтарин ба маркази сайёҳии аҳолии тамоми ҷаҳон табдил меёфт. Бинобар ин дар баробари бунёди корхонаҳо, қисми зиёди маблағ барои таъмири

иншооти пеш сохташуда, сохтмони отелҳои (меҳмонхонаҳои) бехтарин ва муҳайё намудани тамоми шароитҳои лозимии ба стандарти байналмилалӣ ҷавобгӯ равона карда мешуданд.

Соли 1979 созмони босуръат тараққикунандаи "Халичи Форс" барои бе маслиҳати аъзоёни Лигай кишварҳои араб бо давлати Исроил барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ якбора ғайолиятшро қатъ намуд. Дар натиҷа Миср зиёда аз ҳашт сол дар муҳосираи иқтисодии кишварҳои мусулмони араб ва қитъаи Африка монд.

Соли 1990 дар асоси қарори сарварони давлатҳои араб, ки моҳи майи соли 1989 дар Конференсияи байналмилалӣ дар Касабланка баргузоргардида, қабул шуда буд, муҳосираи иқтисодии кишвари Миср бардошта шуд. Дар муҳлати хеле кӯтоҳ тамоми давлатҳои араб ва Африка муносибатҳои дипломатӣ ва иқтисодии худро бо Миср барқарор намуданд.

Бартараф гардидани ин муносибатҳо роҳбарони Арабистони Саудӣ, Аморотҳои Муттаҳидаи Араб ва Қатарро водор намуд, ки барои татбиқи нақшаҳои тасдиқшуда тадбирҳо андешида, аз нав ғайолияти худро шурӯъ намоянд.

Бояд таъкид намуд, ки солҳои охир роҳбарони кишварҳои араб сиёсати махсусро пеш гирифтанд, то ки дар миқёси ҷаҳон нуфузи ҳарчи бештаре дошта бошанд.

Асоси ин сиёсат, агар аз як тараф, барномаҳои Иттиҳоди Европа ва ё барномаи ЭКО баҳри ҳарчи тезтар бо истифодаи инфраструктураи амалкунандаи ҷаҳон ба манбаъҳои асосии ашёи хом ва маводи аввала расидан бошад, аз тарафи дигар, бо истифодаи сармояи зиёди озоди худ ба бозори давлатҳои мутараққӣ ва бозори кишварҳои нави соҳибистиклол дохил гардида, роҳи махсуси худро пеша кардан аст.

Барои пешрафти иқтисодӣ давлатҳои араб дар баробари созмонҳои номбурда берун аз марзи худ низ дахҳо ташкилоти молиявиро таъсис доданд, ки онҳо доимо дар паи самараноктар истифода бурдани сармояи би миқдори зиёд ҷамъшудаи сармоядорони кишварҳои араб мебошанд.

Бузургтарин ташкилотҳои молиявӣ инҳоянд:

Бонки рушди исломӣ (Куала-Лумпур), ки бунёдкунандагони он чунин давлатҳои мусулмон, аз ҷумла Афғонистон, Бангладеш, Гвинея, Гамбия, Индонезия, Камерун, Малӣ, Малдив, Нигерия, Покистон, Туркия, Малайзия ва Чад мебошанд;

Фонди якдили исломӣ. Бояд қайд кард, ки харчоти начандон бисёри ин фонд бештар барои тарғиби ислом равона карда мешавад;

Бонки арабии рушди иқтисодии Африка, ки бунёдгарони асосии ин бонк Арабистони Саудӣ, Амратҳои Муттаҳидаи Араб ва чанд кишвари дигари нафтистехсолкунандаи араб мебошанд;

Фонди арабии кӯмакҳои техникӣ мамлакатҳои Африка ва араб, ки дар асоси он лоиҳаҳои экспертизай ин фондро мегузаронанд, маблағ ҷудо карда мешаванд;

Ҳазинаи Абузабӣ асосан барои равнаку ривочи иқтисодиёти кишварҳои араб, ки бештар соҳаҳои хизматрасонӣ ва инфраструктураи худро доранд, равона карда шудааст;

Агар равшантар карда гӯем, баробари пурзӯр шудани иқтидорашон, чунин давлатҳо, ба мисли Арабистони Саудӣ, Амратҳои Муттаҳидаи Араб, ки лоиҳаҳои Иттиҳоди Европаро истифода мебаранд, таъсири худро дар кулли давлатҳои Шарқи Наздик ва Африка зиёд менамоянд. Онҳо маҷбуранд, ки ин корро сомон диҳанд, вагарна давлатҳои дигари абаркудрат чунин рафтор меkunанд ва ба ин васила ин давлатҳоро вобастаи худ меkunанд.

То солҳои 1980 кулли давлатҳои сармоядори араб дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон аз ҷиҳати экологӣ беҳтарин ҷойҳоро интихоб намуда, сармояи зиёдро танҳо барои бунёди истироҳатгоҳҳо равона менамуданд.

Фонди рушди иқтисодии давлати Кувайт бо мақсади ба давлатҳои нисбатан қафомондаи минтақаи араб, Осиё ва Африка баҳри тараққиёти соҳаҳои гуногуни саноат ва соҳаи кишоварзӣ ҷудо кардани қарзҳои имтиёзнок бунёд карда шудааст;

Фонди рушди Арабистони Саудӣ - ба мақсади ба кулли давлатҳои мутараққии ҷаҳон додани қарзҳои имтиёзнок созмон дода шудааст;

назардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ, танҳо бо бунёди созмонҳои умумидавлатие муваффақ шудан мумкин буд, ки он ҳамкориҳои аъзоёни ин созмонро баҳри тараққиёти соҳаҳои гуногуни истеҳсолот вусъат дода метавонад.

Ин нуқтаи назарро ба эътибор гирифта, сарварони давлатҳои Алҷазоир, Либия, Мавритания, Марокаш, Тунис Иттиҳоди Мағриби Арабиро созмон доданд.

Конференсиҳои сарварони давлатҳои Араб, ки моҳи майи соли 1989 дар Касабланка гузаронда шуда буд, дар амалӣ шудани ин мақсадҳо нақши муҳимро бозиданд.

Дар асоси қарорҳои яқдилона қабулшуда:

роҳи аз ҷиҳати сиёсӣ наздикшавии давлатҳои араб ёфта шуд;

барои ҳаллу фасли проблемаҳо, ки ба пешрафти иқтисодии минтақа зарар меоваранд, иштироку кӯмаки молиявии яққояи давлатҳо лозим меомад.

Соли 1980 раванди ҳамгироии давлатҳои воқеъ дар Халиҷи Форс оғоз шуд. Ба ҳайати он ҳамаи давлатҳои аъзои Аморат ва Арабистони Саудӣ - Кувайт, Ироқ, Баҳрайн, Аморатҳои Муттаҳидаи Араб, Уммон, Қатар дохил мешаванд.

Аз солҳои 1980 сар карда, вазъии сиёсии давлатҳои араб дар миқёси ҷаҳон тамоман ранги дигар гирифт.

Давлати Миср, Арабистони Саудӣ ва Аморати Муттаҳидаи Араб аз ҷиҳати пешрафти техникаи истеҳсолот, истифодабарии олотҳои пешқадамтарини ҷаҳон, дараҷаи баланди ҳосилнокии меҳнат ва дар асоси он боло рафтани сатҳи зиндагӣ ва афзудани музди меҳнати коргаронро ба назар гирифта, онҳоро ба гурӯҳи давлатҳои нави саноатӣ дохил намуданд.

Аммо дере нагузашта, сар задани ҷанги Ироку Эрон (августии соли 1980) пешрафти иқтисодии давлатҳои арабро ба якҷанд даҳсолаҳо қафо андохт. Дар натиҷаи амалиёти дутарафаи ҷангӣ ба кулли давлатҳои аъзои Иттиҳоди Ҳамкориҳои Араб ба маблағи 670 миллиард доллари америқой зарар расонда шуд.

Агар давлатҳои Халиҷи Форс аз чунин вазъият ба тариқи самаранок истифода бурдани даромадҳои аз нафт бадастовардашуда

рохи халосӣ ёфта бошанд, пас барои муътадил гардонидани вазъи иқтисодии худ Ҳукумати Арабистони Саудӣ маҷбур шуд, ки аввалин маротиба аз созмонҳои молиявии байналмилалӣ қарз гирад.

Дар натиҷаи ҷорабиниҳои муҳим баъд аз ду сол дар иқтисодиёти Арабистони Саудӣ тамоили пешрафт ба назар расид. Солҳои 1991-92 ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ дар як сол ба ҳисоби миёна 6 фоиз афзуд.

Ҳукумати Арабистони Саудӣ барои азнавсозии мамлакат тамоми шароитҳои мавҷудаи худро сафарбар намуда буд. Дар баробари истифодаи сармояи давлатӣ соли 1992 зиёда аз 30 миллиард доллари америкой сармояи шахсони алоҳидаеро, ки дар бонкҳои амонатгузори гузошта шуда буданд, барои азнавсозии шаҳру деҳот равона гардиданд.

Солҳои 1980-1990 суръати баланди тараққиёти байни давлатҳои араб бештар дар Миср ба мушоҳида расид. Дар баробари бунёди соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти молҳои саноатӣ ва истеъмоли, соҳаҳои мухталифи саноати вазнин барои таъмини эҳтиёҷоти ҳарбии мамлакат тараққӣ меёфтанд.

Дар Миср барои ба ин кишвар ворид намудани сармояи хориҷӣ тамоми шароити лозима муҳайё шуда буд.

Бо кӯмаку иштироки бевоситаи Ҳукумати Миср дар андак мӯҳлат дар реғзорҳои ин давлат шаҳрҳои нави саноатӣ бунёд карда шуданд, ки маҳсулоти онҳо бештар барои содирот пешбинӣ шуда буд.

Чунин тамоили тараққӣ додани инфраструктураи мамлакат сарварони давлатҳои дигари арабро низ водор намуд, ки тадриҷан кам шудани захираҳои нафти худро ба назар гирифта, роҳҳои дигари дарёфтани даромадро ҷустуҷӯ намоянд ва барои тараққӣ додани соҳаҳои гуногуни истеҳсолот тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Қиҳати амалӣ шудани ин мақсадҳо Уммон ва Дубай барои бунёди марказҳои тичоратӣ, сохтмони корхонаҳои истеҳсоли истифодаи сармояи хусусӣ ва давлатиро бештар ҷалб намуданд.

Дар натиҷа дар кӯтоҳтарин мӯҳлат дар пойтахти давлатҳои араб иншоотҳои замонавӣ, отелу тарабхонаҳо, марказҳои бузурги

тичоратӣ, хизматгузори дараҷаи олӣ, истироҳатгоҳҳои бешумор, майдонҳои ҳавоии замонавӣ, бандарҳои бузург сохта шуданд.

Барои ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ, ки ба раванку ривочи истехсолот кӯмак мерасонанд, минтақаҳои зиёди ин мамлакатҳо ба минтақаҳои озоди иқтисодӣ табдил дода шуданд.

Имрӯзо Дубай яке аз калонтарин марказҳои минтақаи озоди иқтисодии давлатҳои араб ба шумор меравад.

Майдони ҳавоии Дубай дар ҳар як дақиқа як ҳавопайморо қабул намуда, ба дигаре иҷозати парвоз медиҳад. Ба ҳавои тафсони 40-45 дараҷаи ин шаҳр нигоҳ накарда, ҳар рӯз аз тамоми ғӯшаю канори ҷаҳон миллионҳо нафар одамон ба ин ҷо омада, аз хизмати дахҳо ҳазор мағозаю марказҳои тичоратӣ, аз хизмати маишии чандин қаҳвахонаҳою комплексҳои бузурги истироҳатӣ истифода мебаранд.

Тамоми марказҳои тичоратии Дубай аз соати 7-и субҳ то 12 рӯз ва аз соати 16 то соати 3 шаб дар хизмати мизочон мебошанд.

Ба сабаби он, ки имтиёзҳои гуногун ва гузаштҳои гумрукӣ ба минтақаи озоди иқтисодии Дубай дода шудааст, ба ин шаҳр аз тамоми ғӯшаю канори ҷаҳон маҳсулоти хӯрокворӣ ва молҳои гуногуни саноатӣ ворид карда мешаванд.

Дар баробари истифодаи минтақаи озоди иқтисодии Дубай ҳамчун маркази фурӯши мол, ҳам бо усули чакана ва ҳам бо усули яклухт, ин минтақа ҳамчун маркази тадқиқот, омӯзиши қобилияти харидории аҳоли, талаботи аҳоли ба мол, яъне маркетинги бозори молҳои навистехсолшуда истифода бурда мешавад.

Дар чунин минтақаҳои озоди иқтисодӣ молҳои воридшаванда аз андозҳои гумрукии содирот ва воридот, аз андозҳои нисбат ба ин молҳо хос озод мебошанд.

Бинобар ин кулли молҳои арзони ба ин минтақа воридшаванда бозоргиранд.

Ба шарофати ин омилҳо тамоми ширкатҳои шинохтаи ҷаҳон дар минтақаи озоди иқтисодии Дубай намояндагҳои корхонаҳои худро кушодаанд.

Дар чунин марказҳо баъзе молҳо бо тамгаи фирмаи истехсолкунандаи ин давлат ба фурӯш бароварда мешаванд.

Дар мағозаҳои Дубай асбобҳои мухталифи радиою телевизионии чунин ширкатҳои ҷаҳон, ба мисли "Тошиба", "Санё", "Сони", "Панасоник", "Чивиси", автомашинаҳои тамгаи "Мерседес", "Волво", "ДЭУ", мебелҳои истеҳсоли Италия, Эрон, Туркия, давлатҳои Араб, Чехия, Югославия, молҳои рӯзгори истеҳсоли Хитой, Чехия, Россия, Германия, Япония, Корея, маводи озуқаворӣ аз Ҳиндустон, Хитой, ШМА, Европа, Туркия, Эрон, Ироқ ва дигар намудҳои молро дарёфт кардан мумкин аст.

Ҳамаи ин молҳои номбурда ҳар рӯз ба фурӯш рафта, ҷойҳои холии онҳо аз ҳисоби захираҳои дар анборҳо буда пур карда мешавад.

Ҳар як сайёҳе, ки ба Дубай ворид мешавад, на кам аз 5000 доллари америкой бо худ меорад. Агар дар як рӯз як миллион мусофир ба Дубай ворид шавад, пас 5 миллиард доллари америкой ба ивази молҳои саноатӣ, озуқаворӣ ва хизматрасонӣ дар Дубай мемонад. Агар даромади солонаи аз фурӯши нафт бадастомада ба ҳар сари аҳолии Дубай 2500 доллари америкоиро ташкил диҳад, пас аз муомилоти молҳои саноатиро озуқаворӣ, хизматрасонӣ ва сервис Дубай ба ҳисоби миёна зиёда аз 60 млн. доллари америкой ё 18000 доллари ШМА ба ҳар сари аҳоли даромади соф гирифта мешавад. Ҳукумати Дубай дар асоси нақшаҳои дар даҳсолаи наздик доштааш, мақсад гузоштааст, ки бандари Ҷабели Алиро, ки дар минтақаи озоди иқтисодии Дубай ҷой гирифтааст, равнаку ривож дода ин минтақаро ба минтақаи "Гонконгӣ асри XX" табдил диҳад.

Дар солҳои охир пойтахти Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб Абузабӣ ба яке аз марказҳои бузургтарини тичоратӣ табдил дода шудааст. Абузабӣ бо захираҳои бузурги нафти худ дар ҷаҳон хеле машҳур шудааст. Даромади софи он аз фурӯши нафт ба ҳар сари аҳоли 29000 доллари америкоиро ташкил медиҳад. Дар натиҷаи аз нуқтаи назари илмӣ ва талаботи имрӯза бунёд намудани шаҳри Абузабӣ, он ба зеботарин шаҳри дунё табдил дода шудааст. Роҳҳои дутарафаи ба стандарти ҷаҳонӣ ҷавобгӯ, биноҳои боҳашамати оинакардашуда, отелҳои дараҷаи олии "панҷ ситора"-дор, марказҳои тичоратии ҳозиразамон, мағозаҳои пур аз моли, истифодаи

бешумори рекламаҳои барқӣ - ин шаҳри зебои дар регзорҳои бунёдгаштаро боз ҳам зеботар мегардонад. Шаҳри Абузабӣ бо вучуди дар маркази биёбон бунёд гаштанаш, чунон сердарахту сабзазор аст, ки бо дидани он дар биёбон буданатонро фаромӯш мекунед.

Мувофиқи пешниҳоди олимони кишоварз дар дақиқаҳои муайяншуда, ба воситаи системаҳои махсуси электронӣ ҳар як беҳи дарахтро обёрӣ мекунанд.

Хароҷоти нигоҳ доштани ҳар беҳи дарахт аз ҳисоби буҷети шаҳр пардохта шуда, ҳар сол ба ҳисоби миёна 1200 доллари америкоиро ташкил медиҳад.

Дар кишварҳои араб проблемаи бекорӣ умуман вучуд надорад. Дар вазифаҳои роҳбарикунанда танҳои арабҳои маҳаллӣ роҳ дода мешаванд. Барои вазифаҳои дигар аз тамоми ғӯшаю канори дунё мутахассисон таклиф карда мешаванд. Умуман дар идораҳо, супермаркетҳо, марказҳои тиҷоратӣ, тарабхонаҳо ва корхонаҳои хизматрасонӣ бештар аҳолии Ҳиндустон, Малайзия, Гонконг, Таиланд, Эрон ҷалб карда мешаванд. Барои ба роҳ мондани корҳои вобаста ба истехсоли нафт, агар мутахассисон бештар аз ШМА, Англия, Швейтсария, Германия ва Россия даъват карда шаванд, барои корҳои дуҷуму сеҷумдараҷа бошад, қувваи корӣ бештар аз ҳисоби аҳолии давлатҳои мусулмони қитъаи Африка ҷалб карда мебошад.

Музди миёнаи мутахассисон дар як моҳ аз 10 то 20 ҳазор доллар ва хизматгузорӣ аз 4 то 10 ҳазор доллари америкоиро ташкил медиҳад.

Чи тавре, ки дар давраи солҳои Иттиҳоди Шӯравӣ забони русӣ ҳамчун забони асосӣ дар муносибатҳои халқҳои иттиҳод ба шумор мерафт, дар кишварҳои араб забони англисӣ ҳамчун забони дуҷуми давлатӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин шахсоне, ки дар кишварҳои араб кор мекунанд, бояд забони англисиро донанд.

Дар тамоми давлатҳои араб идораҳо ва вазоратхонаҳои давлатӣ рӯзҳои шанбе ва чоршанбе аз соати 8 субҳ то соати 14 ва рӯзи панҷшанбе аз соати 8 то 12 кор мекунанду халос.

Имрӯз бо суръати баланд корҳои сохтмонӣ вобаста ба васеъкунии бандари Мино-Зайд, ки ҳаҷми корҳои сохтмониаш 60 млн. доллари америкоиро ташкил медиҳад, бурда истодаанд.

Дар баробари ба охир расонидани сохтмони бандари байналмилалӣ дар шаҳри Ал-Айн барои васеъ намудан бандари байналмилалии Абузабӣ маблағи зиёд ҷудо карда шудааст, ки ба воситаи онҳо дар баробари ворид намудани молҳои гуногун боз экспорти нафти хом ва газ зиёд карда мешавад.

Солҳои охир зиёда аз 6 млрд. доллари ШМА сармоя барои раванку ривочи саноати барқ ва соҳаҳои коркарди нафту газ, ки қисми асосии он воқеъ дар ҷазираи Дас мебошад, равона кардаанд.

Бо тараққӣ додани истеҳсолот Ҳукумати Абузабӣ дар минтақаи худ шароитҳои олитарини истироҳатӣ фароҳам меоварад.

Соли 1995 танҳо барои ободонӣ ва муҳайё намудани шароитҳои истироҳатӣ дар ҷазираи Мулу зиёда аз ду миллиард доллари ШМА ҷудо шуда буд.

Равнаку ривочи соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти Арабистони Саудӣ, Дубай ва Абузабиरो ба назар гирифта, солҳои охир сиёсати роҳбарияти Салтанати Уммон низ хеле тағйир ёфт.

Дар натиҷаи ҳисобҳои пешакӣ маълум гардид, ки захираҳои нафти мамлакат тахминан боз ба 20 соли дигар мерасад. Барои дар оянда бо ҷои кор таъмин намудани аҳолии мамлакат сиёсати вусъат додани саноати сабукро пеш гирифтанд.

Нарасидани мутахассисон, таҷҳизот ва маҳсулоти аввала роҳбарияти Салтанати Уммонро водор намуд, ки бо давлатҳои аз ҷиҳати саноати сабук тараққикарда ҳамкорӣ намояд. Ба ин мақсад, тамоми шароит ва имтиёзҳои лозими барои сармоядорони хориҷӣ фароҳам оварда, сармояи дохилӣ ва қисми зиёди бучети давлати худро барои ривочи инфраструктураи мамлакат (бунёди отелҳои дараҷаи олии "панҷ ситорадор", марказҳои тичоратӣ, комплексҳои истироҳатӣ, майдонҳои ҳавоӣ, роҳҳо) равона намуданд.

Дар натиҷаи кашфиёти захираи фаровони гази табиӣ солҳои охир Салтанати Уммон ба яке аз давлатҳои асосии интиқолдиҳандаи газ мубаддал гашта истодааст. Салтанати Уммон барои аз

вобастагии даромади нафт баровардани вобастагии бучети давлат даҳсолаҳои охир суръати коркарди конҳои мис, хром (хромовая руда)-ро баланд бардошта, барои индустриякунонии коркарди моҳӣ, инкишофи минбаъдаи соҳаи кишоварзӣ ва равнаку ривочи туризм маблағҳои зарурӣ чун амудааст.

Инкишофи соҳаи кишоварзии Салтанати Уммон солҳои охир боиси ҳалли комили проблемаи таъминоти аҳоли бо озуқа гардид. Салтанати Уммон дар натиҷаи ҳамаи ин тадбирҳои самарабахш ба суръати баланди солонаи ҳаҷми маҳсулоти дохилӣ муваффақ шуд ва онро то ба 7,5 Ҷоис расонд.

Салтанати Уммон дар асоси нақшаи тараққиёти соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат дар солҳои 1996-2001 вазифадор шудааст, ки ба суръати баланди тараққиёти саноати мамлакат ноил шуда, вобастагии бучети давлатро аз даромади софӣ нақд пура аз байн бардорад.

Дар натиҷаи чунин чораҷӯӣ, агар истеҳсоли молҳои саноатӣ дар Арабистони Саудӣ сола 5 Ҷоис зиёд шавад, дар Салтанати Уммон он сола 6 Ҷоисро ташкил намуд.

Чунин нишондиҳандаи баланди истеҳсоли молҳои саноатӣ давлатҳои мутараққии ҷаҳонро бисёр вақт водор менамояд, ки дар ҳолати авҷи бӯҳрони иқтисодӣ, қисми зиёди молҳои истеҳсолшуда, сармоя ва технологияи худро ба давлатҳои воқеъ дар минтақаи Арабистон гузаронанд ва бо ин роҳ аз беқурбшавии пул ва бӯҳронҳои иқтисодӣ наҷот ёбанд.

Ҳамин тариқ, бояд қайд намуд, ки дар раванди тараққиёти иқтисодии давлатҳои нави саноатии ҷаҳон тамоми талаботе, ки мамлакатҳои мутараққӣ дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ риоя намуда буданд, мушоҳида карда мешавад.

Ин талабот, пеш аз ҳама бо ҳам пайвастании истеҳсолот ва сармоягузорӣ, муттаҳидшавии бонкҳо, корхонаҳои истеҳсолӣ ва дар асоси он бунёди сармояи молиявии миллий дида мешавад.

Дар вақтҳои охир дар баъзе кишварҳои мутараққии араб монополияҳои байналмилалӣ ҳаҷман азиме пайдо шуда истодаанд,

ки аз ширкатҳои трансмиллии давлатҳои мутараққии ҷаҳон ҳеҷ тавофути надоранд.

Дар баробари содироти мол солҳои охир тамоили авҷгирии содироти сармояи ҷи хусусӣ ва ҷи давлатӣ ба мушоҳида мерасад.

Корхонаҳои ширкатҳои бузурги давлатҳои араб намоёндагии худро бештар дар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, аз ҷумла дар мамлакатҳои Европа, ШМА, Япония, Россия, Украина, Белоруссия, Қазоқистон ва Ёзбекистон кушода, бо мақсади дар ояндаи наздик бо молу маҳсулоти худ дар бозорҳои ин мамлакатҳо ва бо сармояи худ дар сохтмонҳои стратегӣ иштирок намудан, дар асри ХХІ дар тақсимои байналхалқии меҳнат тағйироти лозими ро дохил кардани ҳастанд.

Дар байни давлатҳои араб Кувайт маҷкеи хошаеро ишғол менамояд. Вобаста ба захираҳои азими нафти худ Кувайт яке аз давлатҳои бойтарини на танҳо арабӣ, балки тамоми дунё ба шумор меравад. То саршавии таҷовузи Ироқ ба Кувайт соли 1990 ин кишвар ба гурӯҳи давлатҳои дорои сатҳи баланди даромад ба ҳар сари аҳоли дохил мешуд. Маҷмӯи маҳсулоти миллии ин кишвар соли 1994 30,7 млрд. доллари америкоиро ташкил намуда буд, ки он ба ҳар сари аҳоли 16900 долларро ташкил мекард. Соҳаи асосии иқтисодиёти миллии ин кишварро санати истихроҷ ва коркарди нафт ташкил медиҳад. Захираҳои конҳои нафти Кувайт 13 млрд. тонна арзёбӣ гардидаанд. Кувайт содиркунандаи фаъоли сармоя ба ҳисоб меравад (авуарҳои хориҷӣ - пасандозҳои шаҳрвандони Кувайт 100 млрд. доллари америкоиро ташкил медиҳанд). Бинобар қариб тамоми вучуд надоштани заминҳои кишт соҳаи кишоварзии ин кишвар ҳеле суи тараққӣ кардааст. Вале даромад аз фурӯши нафт ба Кувайт имкон медиҳад, ки тамоми маҳсулоти зарурии озуқа ва оби нӯшокиро ворид намояд. Воҳиди пулии ин кишвар динори кувайтӣ мебошад (як динори кувайтӣ (KD) ба 1000 филс баробар аст). Шарикони асосии тиҷорати Кувайт Франция, ШМА, Италия ва Япония мебошанд.

Дар Кувайт роҳҳои оҳан вучуд надоранд, роҳҳои автомобилгарди ин кишвар 4270 км (3370 км - роҳҳои мумфарш)-ро ташкил дода, тамоми роҳҳои Кувайт ба талаботи меёрҳои

байналмилалӣ чавобгӯянд. Бандарҳои муҳимтарини ин кишвар - Мина-Сауд, Мина-Абдуллоҳ, Мина-ал-Аҳмадӣ мебошанд. Солҳои охир бо истифодаи ин бандарҳо ҳаҷми муомилоти молии ин кишвар сол аз сол афзудан мегирад. Ҳукумати Кувайт бунёд намудани минтақаи озои иқтисодиро пеш гирифтааст. Пойтахти Кувайт - Эл-Кувайт баъд аз барқарорсозии баъдичангӣ ба яке аз шаҳрҳои зевотарину замонавии дунё табдил дода шудааст.

Бо вучуди комёбиҳои дар соҳаи иқтисодиёт бадастомада, тамоми давлатҳои араб дар муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ доимо дар ҷустуҷӯи роҳҳои боз ҳам мустаҳкам намудани мавқеи худ мебошанд.

Чунин мақсад албатта сабабҳои хосаи худро дорад. Гап дар сари он, ки бо вучуди зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли нафти хом даромади софи ин мамлакатҳо бо сабаби паст фаромадани нархи ҷаҳонии як баррел нафт сол аз сол кам шудааст. Паст шудани арзиши нафт дар бозори ҷаҳонӣ албатта сабабҳои объективӣ ва субъектӣ дорад. Сабаби объективии паст шудани арзиш нафт дар бисёр мавридҳо, пеш аз ҳама дар инкор намудани меъёрҳои муайяншудаи истеҳсол ва фурӯши нафт дар бозори ҷаҳонӣ аз тарафи баъзе давлатҳои содиркунандаи нафт зоҳир мешавад.

Масалан, баъд аз ба охир расидани ҷанги Ироқ ва Кувайт Ҳукумати Кувайт барои зуд бартараф намудани оқибатҳои ҷанг ва бунёд кардани шаҳри нави ҳозиразамон ҳаҷми истеҳсол ва фурӯши нафтро дар бозори ҷаҳонӣ яқубора сечанд аз меъёрҳои муайяншуда зиёд намуд. Чунин ҳолат ба он оварда расонид, ки даромади солонаи кишварҳои араб аз 217,5 млрд. доллари ШМА дар соли 1980 то ба 55,8 млрд. доллари ШМА дар соли 1986 ва соли 1992 то ба 98 млрд. доллари ШМА паст фаромад.

Солҳои 1988-1999 бо сабаби бозсозии давлатҳои ИДМ (яъне ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ), ҳаҷми истеҳсоли нафт дар Федератсияи Россия хеле кам шудааст.

Ин вазъият бо вучуди паст будани нархи ҷаҳонии нафт мамлакатҳои арабро водор менамояд, ки ҳаҷми истеҳсоли нафтро босуръат зиёд намуда, даромади бештаре ба даст оранд.

Соли 1980 ҳаҷми содироти нафти хоми давлатҳои араб 45,2% ҳаҷми содироти нафти ҷаҳониро ташкил намуда бошад, пас соли 1985 он 26,6%, соли 1992 38% ва соли 2000 - 42 фоизро ташкил намуда буд. Дар лаҳзаҳои лозимӣ бо сабабҳои беҳад зиёд будани ҳаҷми захираҳои нафт дар афзудани истеҳсоли он дар кулли давлатҳои араб - истеҳсолкунандагони нафт ягон мамоният вучуд надорад.

Давлатҳои Халиҷи Форс соли 2000 ҳаҷми истеҳсоли якрузаи нафти хомро то ба 33 млн. баррел расонданд (соли 1991 дар як рӯз 22,6 млн. баррел нафт истеҳсол шуда буд).

Мувофиқи маълумоти оморӣ захираҳои нафти давлатҳои араб 635 млрд. баррелро ташкил менамоянд, ки ин баробари 62,4% захираҳои ҷаҳонии нафт мебошад.

Давлатҳои араб сол аз сол даромади худро аз ҳисоби содироти гази табиӣ низ зиёд намуда истодаанд. Дар байни ин давлатҳо содиркунандагони асосии гази табиӣ Алҷазоир, Амратҳои Муттаҳиди Араб, Қатар ва Уммон мебошанд. Захираҳои гази табиӣ кишварҳои араб 25578 млрд. метри мукаббро ташкил медиҳад, ки он 21% ҳаҷми ҷаҳонии гази табиӣ мебошад. Бинобар афзудани талабот ба гази табиӣ содироти он дар даҳсолаҳои охир зиёда аз ду маротиба афзуд.

Сабабҳои субъективии пастишавии нархи як баррел нафт пеш аз ҳама ба масъалаҳои сиёсии ҷаҳон вобастагӣ дорад. Даҳсолаҳо мешавад, ки ду давлати бузурги истеҳсол ва интиқолдиҳандаи нафт, ба монанди Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Ироқ дар муҳосираи иқтисодӣ мебошанд. Роҳҳои тиҷорати Ироқ ба бозори ҷаҳонӣ тамоман баста аст. Ягон баррел нафти Ироқ барои фурӯш ба бозори ҷаҳонӣ роҳ дода намешавад. Бо вучуди чунин вазъият солҳои охир сарварони давлатҳои мутараққии ҷаҳон, ба монанди ШМА, Англия, Франция ва Канада аз сиёсати сарвари Ироқ Саддом Ҳусейн норозиянд. Мувофиқи маълумотҳои разведка (кашф) саноати Ироқ барои истеҳсоли яроқи химиявӣ ва атомӣ пурра омода аст. Барои исботи ин далелҳо аввалҳои соли 1998 экспедитсияи босалоҳияти Созмони Милали Муттаҳид ба пойтахти Ироқ шаҳри Бағдод фиристонда шуд. Сафари кории онҳо дер давом накард. Бо сабаби

роҳ надодани экспертҳои Созмони Милали Муттаҳид ба баъзе объектҳо онҳо кори худро қатъ намуданд.

Хавфи истифодаи қувваи ҳарбӣ ба миён омад. Тамоми сарварони давлатҳои ҷаҳон ва хусусан, котиби генералии Созмони Милали Муттаҳид Кофе Анан бо роҳи гуфтушунид ин масъаларо ҳал кардани шуданд. Аммо ин чораҷӯиҳо натиҷаи дилхоҳ надоданд.

Моҳи майи соли 1998 қувваҳои ҳавоии ШМА тамоми объектҳои стратегии Ироқ ва ҷоҳҳои нафтро бомбаборон карданд. Дар натиҷаи ин амалиёт ба иқтисодиёти Ироқ зарари зиёде расонида шуд. Моҳи августи соли 1998 экспедисияи Созмони Милали Муттаҳид кори худро дар шаҳри Бағдод аз нав шурӯъ намуд. Баъд аз ду моҳи корӣ дар натиҷаи айбдоркунии дутарафа комиссияи кори худро боз қатъ намуд. Моҳи декабри соли 1998 амалиёти ҳарбии ШМА бо истифодаи киштиҳои бузурги "ЭСИМОС"- ки дар Халиҷи Форс мавқеъ гирифта буд, сар шуд. Бомбаборонкунии шаҳри Бағдод дер давом накард. Бо сабаби огози моҳи Шарифи Рамазон амалиёти ҷангӣ қатъ карда шуд. Албатта, чунин амалиёти худсаронаи ШМА ва Британияи Кабирро аҳолии тамоми дунё, аз ҷумла аҳолии худи ШМА саҳт маҳкум карданд. Чунин вазъияти баамаломата таъсири манфии худро на танҳо ба давлати Ироқ, балки ба иқтисодиёти тамоми кишварҳои араб расонд.

Кам шудани даромади соф аз фурӯши нафт боиси бад шудани вазъияти иқтисодии аҳолии тамоми кишварҳои араб гардидааст.

Аз як тараф, агар сушт шудани дастгирии давлатӣ, нарасидани маблағҳои кофӣ барои раванку ривочи соҳаҳои кишоварзӣ вазъи иқтисодии давлатҳои арабро паст кунад, аз тарафи дигар, пай дар пай такрор шудани хушксолӣ вазъи аҳолиро бад намуд, қисми зиёди онҳо маҷбуран аз ҷои истиқомати доимӣ ба шаҳрҳои калон кӯч мебарданд.

Чунин ҳолат вобастагии кулли давлатҳои арабро аз кишварҳои мутараққии ҷаҳон ба маҳсулоти хӯрокаи сол аз сол зиёд намуда, онҳоро маҷбур месозад, ки қисми зиёди даромади бучетро, ки барои тараққиёти соҳаҳои саноат пешбинӣ шудаанд, барои ҳалли проблемаҳои истифода баранд.

§ 5.6. Тоҷикистон ва ҷаҳони Араб

Баъд аз фурӯ пошидани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба истиқлолияти давлатӣ соҳиб гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон (9 сентябри 1991) дар муносибатҳои Тоҷикистон бо ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла кишварҳои арабӣ, марҳилаи сифатан нав оғоз мегардад. Аз лаҳзаи ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон аз ҷониби тамоми кишварҳои арабӣ ба расмӣ шинохта шуда, байни он ва аксари давлатҳои арабӣ муносибатҳои дипломатӣ барқарор мегарданд.

Ба ҷуз омилҳои иқтисодӣ чанд омилҳои дигарӣ ғайрииқтисодӣ вучуд дорад, ки барқарор будани муносибатҳои хуб ва пойдори Тоҷикистонро бо ҷаҳони араб тақозо менамояд. Якум, равобиту деринаи таърихӣ байни гузаштагони тоҷикон ва арабҳо. Аз қадимулайём ниёгони ин ду халқ бо ҳам робитаҳои наздики сиёсӣ, тичоратӣ, фарҳангӣ ва ғайра доштанд. Замоне буд, ки поре аз сарзаминҳои кунунии арабӣ ҷузъи қаламрави давлатҳои гуногуни эронӣ ва баръакс сарзаминҳои тоҷикнишин тобеи хилофати араб буданд. Дуюм, ягонагии динӣ. Ислом, ки дар асри VII дар нимҷазираи Арабистон по ба арсаи вучуд мегузорад, як аср пас тавассути лашкари араб ба Мовароуннаҳр мерасад. Аз ҳамон замон мардуми ин диёр ба ислом мегараванд. Сеюм, омилест, ки ба ҳадди зиёд ба омилҳои дуюм вобастагӣ дорад. Он ҳам фарҳанг ва тамаддуни исломӣ мебошад, ки гузаштагони ин ду халқ ҳамроҳ бо мардумони дигар дар асрҳои миёна ба вучуд овардаанд.

Ҳоло ҷаҳони араб яке аз минтақаҳои муҳимтарини геостратегии ҷаҳон аст. Дар миёнаҳои асри XX, вақте ки дар ин минтақа нафт кашф гардид, аҳамияти он афзуда, ба майдони рақобати давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ мубаддал мешавад. Кишварҳои арабӣ аз нигоҳи пешрафти иқтисодӣ, некӯаҳволии мардум, нуфуз ва эътибор, ки дар ҷаҳон доранд, дар сатҳҳои гуногун қарор доранд.

Дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ба густариши муносибатҳо бо кишварҳои арабӣ аҳамияти зиёд дода мешавад. Дах соли истиқлолияти Тоҷикистон шохиди барқарор ва инкишоф додани муносибатҳои ҳамкорӣ бо ин кишварҳо буданд. Дар ин росто ба

кишварҳои Давлати Кувайт, Амوراتҳои Муттаҳиди Араб, Арабистони Саудӣ, Ҷумҳурии Арабии Миср, Ҷумҳурии Арабии Сурия ва ғайра бинобар эътибороти гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ, молиявӣ дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон аҳамияти бештар дода мешуд.

5.6.1. Муносибатҳо бо Давлати Кувайт

Давлати Кувайт яке аз кишварҳои бойтарини дунё буда, захираҳои молиявии ин кишвар, ки аз фуроши нафт ҷамъ шудаанд, ба миллиардҳо доллари ШМА мерасад.

Давлати Кувайт дар қатори нахустин давлатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба расмият шинохта буд.

Дере нагузашта, дар моҳи феввали соли 1992 ҳайати Давлати Кувайт таҳти сарвари Вазир молияи ин кишвар Носир Абдуллоҳ ар-Равзон, ки ба он намояндагони Вазорати қорҳои хориҷӣ, Вазорати нафт, Ҳазинаи тараққиёти Кувайт ва муассисаҳои дигар дохил буданд, ба Душанбе ҷиҳати бозиди қорӣ ташриф овард. Дар ҷараёни сафари ҳайати қувайтӣ масъалаҳои дурномаи ҳамқорҳои гуногунсоҳаи байни ду кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Ҳайатро собиқ Раиси Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон А.Мирзоев қабул намуд.

Декабри 1994 дар Дорулбайзо (Магриб) дар ҷараёни баргузори иҷлосияи 7-уми сарварони давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломи мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов бо амири Давлати Кувайт шайх Ҷобир ас-Сабоҳ доир гардид.

11 марти 1995 сарварони ҳар ду кишвар дар Копенгаген (Дания) ҳангоми баргузори иҷлосияи ҷаҳонии сарварони давлатҳо ба манфиати рушди иҷтимоӣ бори дигар вохӯрданд.

Кувайт аввалин кишвари арабие буд, ки ба он сардори давлати Тоҷикистон сафар намуд. 17-19 апрели 1995 бо даъвати амири Давлати Кувайт шайх Ҷобир ас-Сабоҳ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов аз Кувайт бозиди расмӣ ба амал овард. Дар ҷараёни сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов бо

амири Давлати Кувайт шайх Ҷобир, ноиби якуми сарвазир, Вазири қорҳои хориҷӣ шайх Сабоҳ ал-Аҳмад, ноиби дувуми сарвазир, Вазири молия Носир ар-Равзон, Вазири иттилоот шайх Сауд ас-Сабоҳ, муовини мудир кулли Хазиначи кувайтии ҳамкориҳои иқтисодии арабӣ, аъзои ҳайати мудираи бахши тиҷорат ва саноат ва намоёндогони доираҳои соҳибкориҳои Кувайт мулоқотҳо ва сӯҳбатҳо дошт. Дар фароварди боздид санадҳои зерин ба имзо расиданд:

1. Созишнома байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Давлати Кувайт дар бораи ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи мутақобилаи сармоягузориҳо;

2. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Давлати Кувайт дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи иқтисод, тиҷорат, илм ва техника;

3. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Давлати Кувайт дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи иттилоот;

4. Протокол дар бораи доир намудани машваратҳо байни Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати қорҳои хориҷии Давлати Кувайт.

22 октябри 1995 дар Нью-Йорк дар қараёни барпо гардидани иҷлосияи махсуси тантанавии Ассамблеяи Генералии Созмони Милали Муттаҳид ба ифтихори 50-умин солгарди таъсиси Созмони Милали Муттаҳид мулоқоти Э.Раҳмонов бо шайх Ҷобир ас-Сабоҳ доир шуд.

Баҳори 1998 Давлати Кувайт сафири худ дар Ҷумҳурии Ислонд Покистон Муҳаммад Аҳмад ал-Мичрон ар-Румиро ҳамзамон сафири худ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин намуд. 6 майи соли 1999 сафири Давлати Кувайт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон эътиборномаи худро ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов супорид.

Дар асоси созишномаҳои баимзорасида дар Кувайт намоёндогии тиҷоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон ифтиҳон гардид ва ҳоло он бомуваффақият фаъолият дорад.

Нақшаҳои пешбинигардида оид ба иштироки бевоситаи давлати Кувайт тавассути Хазиначи кувайтии рушд дар сохтмони

роҳи Кӯлоб-Қалъаихумб, азхуд намудани 6 ҳазор гектар заминҳо дар дашти Данғара татбиқ гардида истодаанд.

5.6.2. Муносибатҳо бо Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб

Тавре ки зикр гардид, Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб дар ҳоли ҳозир яке аз кишварҳои босуръат тараққиқунандаи ҷаҳон мебошад. Аз ҷиҳати сатҳи зиндагии мардум ин кишвар яке аз ҷойҳои баландтаринро дар байни кишварҳои олам ишғол мекунад. Дар Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб барои тичорати байналмилалӣ шароитҳои имтиёзнок ба вучуд оварда шудаанд.

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб 18 декабри соли 1995 барқарор шудаанд.

Декабри соли 1994 дар Дорулбайзо (Мағриб) хангоми баргузории ҳафтумин мулоқоти сарварони давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломии воҳурии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо раиси давлати Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб шайх Зоид Оли Наҳайён доир шуд.

24 октябри соли 1995 дар Нью-Йорк хангоми баргузории иҷлосияи махсуси ҷашнии Ассамблеяи Созмони Милали Муттаҳид ба муносибати 50-умин солгарди таъсиси ин Созмон мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо фиристодаи махсуси раиси давлати Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб, муовини нахуствазир шайх Султон Оли Наҳайён баргузор гардид.

16-18 декабри соли 1995 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо даъвати раиси давлати Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб аз Абузабӣ боздиди расмӣ ба амал овард. Дар ҷараёни сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо раиси давлати Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб шайх Зоид Оли Наҳайён, ноиби раиси давлат, нахуствазир Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб, амири Дубай шайх Мактум Оли Мактум ва дигар шахсони баландпояи кишвар мулоқоту сӯҳбатҳо дошт. Хангоми воҳурии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Вазири молия ва саноати Амوراتҳои Муттаҳидаи Араб Аҳмад ат-Тоир, раиси Бонки марказии Амوراتҳои Муттаҳидаи

Араб Носир ас-Сувайдӣ, мудири идораи молияи Абузабӣ Муҳаммад ас-Сувайдӣ ва мудири кулли Бунёди инкишофи Абузабӣ Саид ал-Мазруӣ алоқамандӣ ва омодагии тарафайн ба густариши ҳамкориҳои гуногунсоҳаи мутақобилан судманд байни ду кишвар изҳор шуда буд. Масъалаҳои вусъат бахшидани робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Амратҳои Муттаҳидаи Араб дар воҳӯрии Раҳмонов Э.Ш. бо доираҳои бозории Абузабӣ, ки дар бахши тичорату саноати пойтахти кишвар барпо шуда буд, мавриди муҳокима қарор гирифтанд.

Масъалаҳои барқарорӣ ва густариши робитаҳои байнипарламентӣ мавзӯи асосии гуфтугӯҳои муовини якуми раиси Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Достиев А. ва раиси Шӯрои Миллии Федералии Амратҳои Муттаҳидаи Араб ал-Ҳоҷ ал-Мухайрибӣ буданд.

Роҷеъ ба масъалаҳои инкишофи муносибатҳои дӯҷониба дар воҳӯрии Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Назаров Т.Н. ва Вазири қорҳои хориҷии Амратҳои Муттаҳидаи Араб Рошид Абдулло ан-Нуаймӣ мубодилаи афкор сурат гирифт.

Дар фароварди бозиди ду санади байниҳукуматӣ (Созишномаи ҳавасмандгардонӣ ва ҳимояи сармоягузориҳои хориҷӣ ва Созишномаи роҳ надодан ба ситонидани андози дубора аз арзиши изофа) ба имзо расиданд. Дар анҷоми воҳӯрӣ Баёниҳои муштараки матбуотӣ қабул гардид. Дар Баёниҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Амратҳои Муттаҳидаи Араб изҳор намуданд, ки барои густариши муносибатҳои дӯҷониба ба манфиати мардумони ҳар ду кишвар саъй хоҳанд кард. Дар ин санад омадааст, ки байни ду кишвар эътиборан аз 18 декабри соли 1995 муносибатҳои дипломатӣ барқарор шудаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кӯшишҳои Амратҳои Муттаҳидаи Араб ҷиҳати барқарор намудани сулҳ ва субот дар минтақаи ҳалиҷи Форс ва ба хусус дар ҳалли мушкили марзӣ бо Эрон баҳои баланд додааст.

Октябри соли 1995 парвози таҷрибавии ҳавопаймоҳои Ширкати ҳавопаймоии Тоҷикистон ба аш-Шориқа, ки ҳомили ҳайъати расмӣ ҷумҳурӣ бо роҳбарии Вазири қорҳои хориҷӣ Назаров Т.Н. буд, сурат гирифт.

6 августи соли 1997 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ташкили намояндагии тижоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Аморотҳои Муттаҳидаи Араб қарор қабул намуд. Қароргоҳи намояндагии тижоратӣ, ки тибқи қонунҳои Аморотҳои Муттаҳидаи Араб мақоми маркази тижоратиро дорад, дар Дубай воқеъ аст.

Дар соли 1997 ҷамъияти ҳилоли аҳмари Аморотҳои Муттаҳидаи Араб ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фиристодани доруворӣ ба маблағи 25000 доллари ИМА кӯмаки башардӯстона расонид.

Вале бо вучуди муносибатҳои наздики Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Аморотҳои Муттаҳидаи Араб дар сатҳи олӣ ва асоси муайяни қарордодию ҳуқуқӣ, дар роҳи оғози ҳамкории воқеии ду кишвар пешравии қобили мулоҳизае ба мушоҳида намерасад. Дар ҳоли ҳозир самти асосие, ки муносибатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Аморотҳои Муттаҳидаи Араб муайян мекунад, танҳо соҳаи туризми тижоратӣ мебошад. Ҳавопаймоҳои ширкати ҳавопаймоии Тоҷикистон ҳар ҳафта дар самти Душанбе-аш-Шориқа-Душанбе ва ҳар моҳ дар самти Хучанд-аш-Шориқа-Душанбе парвоз менамоянд. Ҳар сол шаҳрвандони ҷумҳурӣ маблағҳои калони асъори собитӣ хориҷиро дар бозорҳои Аморотҳои Муттаҳидаи Араб гузошта, дар иваз маҳсулоти гуногунро ба Тоҷикистон ворид мекунанд.

5.6.3. Муносибатҳо бо Мамлакати Арабистони Саудӣ

Арабистони Саудӣ аз бойтарин кишварҳои ҷаҳон аст. Дар ҳоки он ҷоряки захираҳои нафти ҷаҳон қарор дошта, он бузургтарин истехсолкунанда ва содиркунандаи нафт дар олам мебошад. Ин кишвар имкониятҳои хеле васеи сармоягузорӣ дорад.

Арабистони Саудӣ истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро 11 январи 1992 ба расмӣ шинохт.

21-22 феввали 1992 ҳайати расмӣ Мамлакати Арабистони Саудӣ бо сарвари Вазири қорҳои хориҷии он кишвар, шохзода Сауд ал-Файсал ба Душанбе сафари қорӣ дошт. Шохзодаро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Набиев Р.Н., Сарвазир Мирзоев А.М. ва

Вазирӣ корҳои хориҷӣ Қайюмов Л.Қ. ба ҳузур пазируфтанд. Сауд ал-Файсал ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон даъватномаи ҳукумати кишварашро барои анҷом додани бозиди расмӣ аз Мамлакати Арабистони Саудӣ супорид. Сафари вазирӣ саудӣ бо имзо гардидани **Протокол дар бораи барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ байни ду кишвар** ба поён расид.

Апрели соли 1993 дар Қароҷӣ (Покистон) дар қорҷӯби воҳӯрии вазирони корҳои хориҷии давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломи мулоқоти Вазирӣ корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Олимов Р.Қ. бо Вазирӣ корҳои хориҷии Мамлакати Арабистони Саудӣ, шоҳзода Сауд ал-Файсал баргузор гардид.

13-14 декабри 1994 дар қараёни баргузории Мулоқоти ҳафтуми сарварони давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломи дар Дорулбайзо (Мағриб) мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо муовини якуми Сарвазирӣ Мамлакати Арабистони Саудӣ, валиаҳд, шоҳзода Абдулло ибни Абдулазиз доир шуд.

24-25 сентябри 1995 фиристодаи махсуси ҳукумати Мамлакати Арабистони Саудӣ Муҳаммад Аҳмад Бодиб ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сафар дошт. Ҳадафи сафари ӯ баррасии пешниҳоди Созмони Конфронси Исломи дар бораи барқарор намудани сулҳу озоиш дар Давлати Исломи Афғонистон буд. Фиристодаи саудиро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш., Вазирӣ корҳои хориҷӣ Назаров Т.Н ба ҳузур пазируфтанд.

Апрели 1996 ба мақсади шиносӣ бо қори Саридораи геодезия ва картографияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гузаронидани гуфтушунидҳо дар атрофи имкониятҳои ҳамкории дуҷониба ҳаياتи Мамлакати Арабистони Саудӣ, ки иборат аз мутахассисони соҳаи геодезия, картография ва суратгирии ҳавоӣ буд, аз Душанбе бозид ба амал овард.

Аз 30 июн то 3 июли 1997 нахустин сафари Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. ба Мамлакати Арабистони Саудӣ баргузор гардид. 1 июл дар қароргоҳи тобигонаи шоҳ дар шаҳри Қидда мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Раҳмонов Э.Ш. бо подшоҳи Мамлакати Арабистони Саудӣ Фаҳд ибни Абдулазиз Оли Сауд барпо гардид. Дар чараёни сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин бо муовини Сарвазири Мамлакати Арабистони Саудӣ, валиаҳд, шоҳзода Абдулло ибни Абдулазиз, Вазири корҳои хориҷӣ, шоҳзода Сауд ал-Файсал, Вазири ҳаҷ, раиси Бонки рушди исломии Аҳмад Муҳаммад Алӣ, котиби кулли ҷомеаи ҷаҳони Исломи Убайд Абдулло ва ҷамъе аз тоҷикони муқими Мамлакати Арабистони Саудӣ мулоқот ва сӯҳбатҳо дошт. Зимни ин сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон суннати муаккадаи умраро ба ҷо овард.

Яке аз натиҷаҳои сафар аз он иборат буд, ки Бонки исломии рушд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафти соҳаи тандурустӣ ва маорифи кишвар 16,7 млн. доллари ШМА қарзи бефоиз ҷудо намуд.

10 декабри 1997 дар Техрон (Эрон) сӯҳбати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо муовини Сарвазири Мамлакати Арабистони Саудӣ, валиаҳд, шоҳзода Абдулло ибни Абдулазиз дар доираи Мулоқоти навбатии сарони давлатҳои узви Созмони Конфронси Иломи доир шуд.

Дар чараёни сафари расмӣ Президенти Тоҷикистон тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки Созишномаи кулли байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шоҳигарии Арабистони Саудиро дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ, савдо, маблағгузорӣ, техникаӣ, фарҳанг ва варзиш ба имзо мерасонанд.

Соли 1998 Президенти Бонки Иломии Рушд Муҳаммад Алӣ ва як қатор соҳибкорони Шоҳигарии Арабистони Саудӣ ба Тоҷикистон ташриф оварданд.

12-14 ноябри 2000 дар Давҳа (Қатар) дар доираи Мулоқоти нухуми сарварони давлатҳои узви Созмони Конфронси Иломи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо муовини Сарвазири Мамлакати Арабистони Саудӣ, валиаҳд, шоҳзода Абдулло ибни Абдулазиз мулоқоти кӯтоҳмуддат дошт.

Раванди муносибатҳои дӯҷониба байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Мамлакати Арабистони Саудӣ нишон медиҳад, ки ин муносибатҳо захираи кофӣ барои густариши минбаъдаи ҳамҷониба доранд.

Муносибатҳои байни ду кишвар ҳоло ҳам дар марҳилаи ҷустуҷӯи нуқтаҳои баҳамонии манфиатҳо қарор доранд. Аз нигоҳи дурнамои манфиатҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо таваҷҷӯҳ ба ҳузури таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қаламрави тамаддуни исломӣ, инчунин бо дарназардошти имкониятҳои васеи сармоягузории Мамлакати Арабистони Саудӣ ва аҳамияти бузурги мақомоти ин кишвар ҳамчун нигоҳбонони амокини муқаддаси дини ислом, густариш ва инкишофи муносибатҳо бо Мамлакати Арабистони Саудӣ ба манфиатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ мебошад.

5.6.4. Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Арабии Миср

Миср, бешак, муҳимтарин кишвари арабӣ буда, дар арсаи ҷаҳонӣ обрӯю эътибори зиёд дорад. Нақши ин кишвар дар шаклгирии сиёсати умумиарабӣ калон буда, дар аксар мавридҳо ҳалқунанда мебошад. Аз ин рӯ, густариши муносибатҳо бо Миср дар самти арабии сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд аҳамияти аввалиндараҷа дошта бошад.

Миср истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро 1 январи 1992 ба расмӣ шинохтааст. Муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Миср 1 апрели 1993 барқарор гардидаанд. Моҳи майи соли 1996 Қоҳира ҷаноби Ризо Аҳмад Шаҳотаро сафири худ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қароргоҳаш дар Москва) таъйин намуд. 21 ноябри ҳамон сол маросими супоридани эътиборномаҳои сафири мисрӣ ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид.

Декабри 1994 дар Дорулбайзо (Магриб) хангоми баргузории Мулоқоти ҳафтуми сарваронӣ давлатҳои узви Созмони Конфронси Исламӣ воҳӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов бо Президенти Миср Ҳуснӣ Муборак барпо гардид.

5 ноябри 1996 дар Москва аз ҷониби сафирони ҳар ду кишвар дар Федератсияи Россия Созишнома дар бораи ҳамкорӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Миср дар соҳаи фарҳанг ва илм ба имзо расид.

Байни Тоҷикистон ва Миср дар соҳаи тарбияи кадрҳо тавассути Ҳазинаи мисрии ҳамкориҳои техникӣ бо кишварҳои

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамкорӣ барқарор шудааст. Аз тариқи ин Ҳазина Ҳукумати Миср тобистони 1997 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли озуқа ба маблағи умумии 50 ҳазор доллари ИМА ёрии башардӯстона фиристода буд.

Аз 21 то 25 октябри 1998 Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Т.Назаров бо даъвати ҷониби мисрӣ дар Конфронси ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодӣ байни Миср ва кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил иштирок намуд, бо Вазири корҳои хориҷии Миср Амр Мусо вохӯрда, ба ӯ паёми шахсии Президент Э.Ш.Раҳмоновро ба унвони Президенти Миср Ҳ.Муборак супорид.

Сентябри 2000 Котиби кулли Ҳазинаи мисрии ҳамкориҳои техникӣ бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Ашраф Заъзаъ ба Душанбе сафар кард. Дар ҷараёни сафар ӯ бо Вазири корҳои хориҷӣ ва дигар шахсони расмӣ кишвар мулоқот намуд. Дар мулоқотҳо асосан масъалаҳои мусоидат намудани ин Ҳазина дар таълиму тарбияи мутахассисони тоҷик дар марказҳои омӯзишии Миср мавриди баррасӣ қарор гирифта буданд.

Дар маҷмӯъ аз ҷониби Миср таваҷҷӯҳи рӯзафзун ба густариши муносибатҳои ҳамкорӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мушохида мерасад.

5.6.5. Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Арабии Сурия

Сурия кишварест, ки дар олами араб мавқеи ниҳоят баланд дорад.

Марти соли 1992 Вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Арабии Сурия Форук аш-Шараъ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон боздиди корӣ ба амал овард. Дар ҷараёни сафари мазкур, 29 март, санадҳои зерин ба имзо расиданд:

1. Протокол дар бораи барқарор намудани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Арабии Сурия;
2. Созишнома дар бораи ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозӣ байни Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Арабии Сурия;

3. Созишномаи тичоратӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Сурия;

4. Созишнома дар бораи ҳамкории фарҳангӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Арабии Сурия.

Дар доираи Мулоқоти навбатии сарварони давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломӣ 9 декабри 1997 дар Техрон мулоқоти кӯтоҳмуддати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. бо Президенти Ҷумҳурии Арабии Сурия Ҳофиз Асад доир шуд.

5.6.6. Муносибатҳо бо Ҷамоҳирияи Сотсиалистии Халқии Арабии Либия

Аз ҷиҳати сиёсӣ Либия кишваре мебошад, ки бо ҷомеаи ҷаҳонӣ тафохуми лозим пайдо накардааст.

Либия ба туфайли сифати баланди нафти истихроҷшаванда ва содиршаванда имкониятҳои бузурги молиявӣ дорад.

Ҷамоҳирияи Сотсиалистии Халқии Арабии Либия (ҶСХАЛ) дар қатори нахустин кишварҳои ҷаҳон истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро (4 декабри 1991) ба расмият шинохтааст.

Декабри соли 1991 як ҳайати либиягӣ, ки ба он котиби кулли ҷамъияти байналхалқии даъвати исломӣ ҷаноби Муҳаммад Аҳмад Шариф роҳбарӣ мекард, аз Душанбе боздид ба амал овард. Дар қараёни сафари ин ҳайат Ёддошти тафохум дар хусуси нияти ҳамкории иқтисодӣ, тичоратӣ, саноатӣ, техникӣ ва фарҳангӣ байни ду кишвар ба имзо расид.

27 апрели 1998 дар Алмаато Протоколи барқарор гардидани муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷамоҳирияи Сотсиалистии Халқии Арабии Либия аз ҷониби сафирони ду кишвар дар Қазоқистон ба имзо расид.

Дар нимсолаи аввали 1998 фиристодаи махсуси роҳбари Ҷамоҳирияи Либия, Вазири маориф ва илми ин кишвар ба Душанбе сафар дошт, ки ўро дар қараёни сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. ба ҳузур қабул намуд.

10-13 ноябри 2000 ҳайати Ҷамоҳирияи Сотсиалистии Халқии Арабии Либия бо роҳбарии муовини котиби Кумитаи умумихалқии робитаҳои хориҷӣ ва ҳамкории байналмилалӣ (муовини вазири

корҳои хориҷӣ) Саъд Мустафо Мучбир ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сафар дошт. Ҳангоми сафар ҳаёти либиягӣ бо Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон О.Окилов ва дигар шахсони расмӣ вохӯрд. Дар чараёни гуфтушунидҳо асосан мавзӯҳои вобаста ба имкониятҳои барқарор намудани робитаҳои ҳамкорӣ дар соҳаҳои мавриди таваҷҷӯхи тарафайн баррасӣ шуда буданд.

5.6.7. Муносибатҳо бо Давлати Қатар

Давлати Қатар сарфи назар аз хурдии масоҳат ва кам будани аҳолиаш дар солҳои охир дар минтақаи Шарқи Наздик обрӯю эътибори зиёд пайдо карда истодааст. Дар ин кишвар захираҳои калонтарини гази табиӣ ҷаҳон қарор доранд.

Муносибатҳои дипломатӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Давлати Қатар 13 декабри 1994 дар Дорулбайзо (Мағриб) ҳангоми баргузори Мулоқоти ҳафтуми сарварони давлатҳои узви Созмони Конфронси Исломӣ барқарор шудааст.

10 декабри 1997 дар Техрон ҳангоми баргузори Мулоқоти навбатии сарварони давлатҳои кишварҳои узви Созмони Конфронси Исломӣ вохӯрии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов бо амири Қатар шайх Ҳамад барпо шуд.

15-19 марти соли 1998 дар Давҳа (Қатар) иҷлосияи навбатии вазирони корҳои хориҷии кишварҳои узви Созмони Конфронси Исломӣ баргузор гардид, ки дар он ҳаёти Тоҷикистон таҳти сарвари Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон Т.Назаров ширкат намуд. Дар чараёни иҷлосия Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон бо Вазири корҳои хориҷии Қатар мулоқот дошт. Дар мулоқоте, ки байни амири Қатар ва Вазири корҳои хориҷии Тоҷикистон сурат гирифт, ба амир паёми Президент Э.Раҳмонов супорида шуд.

17-18 майи 2000 дар Душанбе Вазири алоқаи Қатар шайх Аҳмад ибни Носир Оли Сонӣ сафар дошт. Ёро Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмонов ба ҳузур пазируфт. Вазири қатарӣ ба Президенти Тоҷикистон паёми амири Қатарро супорид, ки дар он Президент Э.Раҳмонов барои иштирок дар мулоқоти навбатии сарварони давлатҳои кишварҳои узви Созмони Конфронси Исломӣ,

ки дар Давҳа ноябри 2000 баргузор мегардад, даъват шуда буд. Вазири алоқаи Қатар ба имкониятҳои табиӣю иқтисодии Тоҷикистон чиҳати рушди робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ҳар ду кишвар таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуд.

Дар чараёни иштирок дар Мулоқоти сарварони давлатҳои кишварҳои узви Созмони Конфронси Ислонӣ, ки дар пойтахти Қатар, Давҳа 12-14 ноябри 2000 баргузор гардид, Президент Э.Раҳмонов бо амири Қатар шайх Ҳамад ибн Халиф ат-Тони вохӯрд. Дар чараёни мулоқот масъалаҳои муносибатҳои минбаъдаи дучонибаи ба ҳар ду ҷониб манфиатбаш мавриди муҳокима қарор гирифтанд.

5.6.8. Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Ироқ

Ҷумҳурии Ироқ низ яке аз кишварҳои муҳими арабӣ мебошад. Вале сиёсати ғалати роҳбарияти ин кишвар сабаб шуд, ки он дар низои байналмилалӣ қарор гирад. Пас аз ба Кувайт ҳамла овардани Ироқ, нисбат ба ин кишвар таҳримҳои Шӯрои Амнияти Созмони Милали Муттаҳид қарор шуданд. Дар натиҷа, ҳар сол ба иқтисодиёти ин кишвар миллионҳо доллари ШМА зарар расонида мешавад.

Муносибатҳои дипломатӣ байни Тоҷикистон ва Ироқ ноябри соли 1995 бо имзо гардидани Протоколи дахлдор барқарор шудаанд. Сафири Ироқ дар Тоҷикистон ҷаноби Фаҳмӣ Ҷумъа (қароргоҳаш дар Москва) мебошад. Бо дарназардошти наздикии ҷуғрофӣ ва имкониятҳои васеи молиявии Ироқ, инкишофи муносибатҳо бо ин кишвар дар оянда барои Тоҷикистон аҳамияти зиёд хоҳад дошт.

§ 5.7. Ҳамгирии кишварҳои қитъаи Африка

Дар ҳисоботи Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр (IMF, 1994) зикр гардида буд, ки баъд аз бунёди Иттиҳоди Иқтисодии Европа солҳои 1960 дар тамоми қитъаҳои ҷаҳон, аз ҷумла дар Африка ҳамгирии иқтисодии давлатҳо хеле муташаккилона ва бо суръати ниҳоят баланд ба роҳ монда шуда буд.

Овозаҳои пешрафти иқтисодии давлатҳои Европа, ки омили асосии муваффақиятҳои онҳо дар раванди ҳамгирӣ ба шумор мерафт, солҳои 1960 то қитъаи Африка расид. Дар ин давра дар тамоми қитъаи Африка муборизаҳои озодихоӣ барои ба даст овардани истиқлолият ва бунёди давлатҳои мустақил авҷ гирифтанд. Аз рӯзҳои аввали истиқлолият баҳри ба роҳ мондани саноати маҳаллӣ ва таъмини аҳоли бо қору маводи хӯроқа давлатҳои навбунёди қитъаи Африка ба барқарор намудани робитаҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бо давлатҳои ҳамсояи наздик саъю кӯшиш менамуданд. Аммо ин мақсад дар бисёр ҳолатҳо бо сабаби набудани робитаҳои истеҳсолӣ, вучуд надоштани роҳҳои нақлиёт иҷро намегардид.

Давлатҳои навбунёди Африка дар ин давра хеле заиф буданд ва барои ҳамкориҳои иқтисодӣ шароити муносиб надоштанд. Қариб ҳамаи давлатҳои Африка заминаи тараққиёти худро дар соҳаи кишоварзӣ ва боигарии табиӣ мамлакат медиданд, ки маҳсулоти ин ду соҳа асоси содироти давлат ва манбаи асосии даромади буҷет ҳисоб мерафт.

Истеҳсолоти мавҷудаи баъзе аз ин мамлакатҳо ниҳоят фарсуда шуда буд, бинобар ин раванди ҳамгирӣ дар Африка аз ҷиҳати маҳдудияти ҳамкориҳои гуногунсоҳа он қадар пеш намерафт. Бо вучуди ин давлатҳои ҳамсояи Африка роҳҳои гуногуни ҳамкориро меҷустанд.

Саршавии раванди ҳамгирӣ дар ин қитъа, сараввал аз ҳамкорӣ дар бобати сохтмони роҳҳои автомобилӣ ва роҳи оҳан, хизматрасонии автомобилӣ, тараққи додани соҳаҳои гуногуни хизматрасонӣ ва амалӣ кардани нақшаҳои начандон калони истеҳсолот сурат гирифта буд.

Барои боз ҳам вусъат ёфтани раванди ҳамгироӣ ҳиссаи созмонҳои иқтисодии байнидавлатие, ки дар қисматҳои шимолӣ, ҷанубӣ ва ҷанубу шарқи Африка ташкил ёфта буданд, хеле бузург аст.

Ин раванди иқтисодӣ китъаи Африкаро ба панҷ қисмати ба ҳам наздик тақсим намудааст:

1. Давлатҳое, ки ба Созмони Ягонагии Африка (ОАЕ) дохил намешаванд.

2. Минтақаи франк, ки дар ҳудуди он танҳо асъори миллии Франция дар муомилот буд.

3. Конференсияи мутобиқати тараққиёти Африкаи Ҷанубӣ (САДКК).

4. Минтақаи савдои преференсиалии байни мамлакатҳои Африкаи Шарқӣ ва Африкаи Ҷанубӣ (ПТА).

5. Иттиҳоди иқтисодии Африкаи Ғарбӣ (ЭКОВАС).

Инчунин созмону иттиҳодияҳои зерин бунёд гардида буданд:

Созмони ҳамгироии "Иттиҳоди асъории Африкаи Ғарбӣ (ЮМОА) ва Иттиҳоди асъории давлатҳои Африкаи Марказӣ (с.1962);

Иттиҳоди гумрукию иқтисодии Африкаи Марказӣ ЦАТЭС- (UDEAC) (с.1964);

Иттиҳоди иқтисодии Африкаи Шарқӣ (ВАЭС-СЕАО) (с.1974);

Иттиҳоди гумрукии Африкаи Ҷанубӣ (ЮАТС- SACU) (с.1974);

Иттиҳоди иқтисодии давлатҳои Африкаи Ғарбӣ (ЭКОВАС- ECOWAS) (соли 1975):

а) Марокаш, Сахараи Ғарбӣ, Намибия, ҶАҶ, Свазиленд, Лесото дар ягон созишномаҳои дар боло зикршуда иштирок накардаанд.

Иттиҳоди иқтисодии мамлакатҳои минтақаи Кӯлҳои Бузург (Бурунди, Зоир ва Руанда).

Иттиҳоди иқтисодии мамлакатҳои Африкаи Марказӣ - (КЭЕАС) (Бурунди, Ғабон, Зоир, Камерун, Конго, Руанда, Сан-Томе ва Принсипи, Ҷумҳурии Африкаи Марказӣ, Чад ва Гвинеяи Экваториалӣ).

Иттиҳоди қарздиҳанда, ки аз ҳашт кишвари Африка иборат буда (Алҷазоир, Миср, Либия, Маврикия, Марокаш, Сомалӣ, Судон ва Тунис), ҳамчун "Фонди асъории Араб" дар ҷаҳон машҳур аст.

Кишварҳои ин китъа робитаҳои иқтисодию тиҷоратии худро бо тамоми давлатҳои Африка дар асоси созишномаҳои дучониба ба роҳ мондаанд. Давлатҳои номбурда аз ҷиҳати дар мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ воқеъ буданашон бо роҳҳои баҳрӣ бо дигар китъаҳои ҷаҳон, аз ҷумла Европа, Америка ва давлатҳои Осиё робитаҳои тиҷоратӣ ба роҳ монданд. Дар муомилоти онҳо асбоби хориҷии тамоми мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон (доллари америкӣ, франки Франция, маркаи Германия, йени японӣ, фунт-стерлинги Британияи Кабир)-ро иштирок мекунад.

Дар тамоми китъаи Африка давлатҳои Малта, Реюнон, Ботсван, Маврикий, Майота, Ҷазираҳои Сейшел, Габон, Либия ба ғурӯҳи давлатҳои нисбатан мутараққии ҷаҳон дохил мешаванд.

б) Минтақаи франк дар китъаи Африка дар ҳудуди 13 давлате бунёд шудааст, ки то истиқлолият мустамликаи Франция буд. Роҳбарияти давлатҳои аъзои ин созмонҳо системаи амалкунандаи бонкии давраи зери асоратро баъд аз милликунонӣ нигоҳ дошта, дар ҳудуди давлатҳои худ истифодаи асбоби шинохтасудани Франсияро давом доданд. Зеро маълум буд, ки ҷорӣ намудани асбоби нави милли харҷи зиёдеро талаб менамуд. Аз тарафи дигар, ворид намудани асбоби миллие, ки пояҳои мустаҳками иқтисодӣ надошт, дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ эҳтимол беқурб мешуд.

Бинобар ин дар асоси ҳамкории асбобӣ дар Африка ду иттиҳоди ҳамгирой бунёд шуда буд:

1. Иттиҳоди асбобии Африкаи Ғарбӣ (ЮМОА, 1962), ки ба он давлатҳои Бенин, Ҷазираҳои Соҳили Оқ (БСК), Буркина Фасо, Малӣ, Нигер, Сенегал ва Того дохил мешуданд.

2. Иттиҳоди асбобии давлатҳои Африкаи Марказӣ - фазои эмиссионии бонки давлатҳои Африкаи Марказӣ, ки дар асоси иттиҳоди ғумрукию иқтисодии давлатҳои Африкаи Марказӣ (Габон, Камерун, Конго, Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (ҶАҶ), Чад ва Гвинеяи Экваториалӣ) бунёд карда шудааст.

Дар тамоми қаламрави давлатҳои аъзои ин созмонҳо муомилоти мол, хариду фурӯш, амалиёти бонкӣ танҳо бо асбоби франсиягӣ - франк сурат мегирифт. Франк асбоби ягонае ба шумор мерафт, ки дар тамоми ҳудуди ду созмони ҳамгирой озодона амал

мекард. Дар асоси шартномаи байнидавлатӣ соли 1962 онҳо бонки марказии Африкаи Ғарбиро созмон доданд, ки дар тамоми давлатҳои иттифоқ сиёсати ягонаи асҷориро пеш мебард.

Робитаҳои иқтисодӣ ва молиявӣ бо Франция ҷиддӣ ба роҳ монда шуда буданд. Дар асоси созишномаи байни БСЭАО ва ҳазинаҳои Франция басташуда бонкҳои марказии давлатҳои Африкаи Ғарбӣ ҳуқуқи нигоҳ доштани захираҳои давлатии асҷори хориҷиро пайдо намуда бошанд, Франция тамоми амалиёти вобаста ба конверсия, яъне иваз намудани франки франсиягиро ба франки африкоӣ ба зиммаи худ гирифта буд.

Меъёри иваз намудани асҷор 50 франки африкоӣ баробари 1 франки франсиягӣ тасдиқ карда шуда буд.

в) Конференсияи тараққиёти Африкаи Ҷанубӣ (САДКК) давлатҳои Ангола, Замбия, Танзания, Ботсвана, Мозамбик, Малави, Зимбабве ро ҳам муттаҳид менамуд.

г) фазои савдои преференсиалии (ПТЗ) байни давлатҳои Африкаи Ғарбӣ ва Африкаи Ҷанубӣ, ки соли 1981 бунёд гардида буд, Эфиопия, Кения, Уганда, Сомалӣ, Ҷибути, Руанда, Бурунди ва қисман Танзания, Замбия, Зимбабве ро бар мегирад.

Соли 1993 дар пойтахти давлати Замбия шаҳри Лусака воҳӯрии ёздаҳуми сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои аъзои фазои савдои преференсиалии байни давлатҳои Африкаи Ғарбӣ ва Африкаи Ҷанубӣ шуда гузашт.

Мувофиқи низомномаи фазои преференсиалӣ вазифаи асосии ин созмон суръатбахшии раванди ҳамгироии давлатҳои аъзо, ки он ҳамкориҳои бисёрҷонибаро дар соҳаи хизматрасонӣ, савдо, кишоварзӣ, мутобиққунонии тарифҳои гумрукӣ, коркарди захираҳои табиӣ, ки асоси тараққиёти истеҳсолот аст, дар бар мегирад.

Аммо бо сабаби он, ки роҳбарияти бисёр давлатҳои аъзо бештари ӯҳдадорҳои базиммагирифтaro сари вақт иҷро накарданд, ҷангҳои бисёрсолаи мусаллаҳона дар Эфиопия, Уганда, Мозамбик ва Ангола иҷрои мақсадҳои гузашташудаашро имконнопазир гардонданд.

Дар баробари ин, яке аз омилҳои асосии суст шудани раванди ҳамгироӣ аз он иборат буд, ки роҳбарияти бисёр давлатҳои минтақаи

преференсиалӣ пешниҳоди истифодаи асъори давлатҳои Европа, аз ҷумла истифодаи доллари ШМА-ро дар муомилоти молӣ қатъиян рад карданд.

Ба ақидаи онҳо истифодаи асъори хориҷии давлатҳои қудратноки ҷаҳон системаи пардапӯши мустамликавиرو боз ба қитъаи Африка гашта меовард. Зеро дараҷаи пасти тараққиёт ва бештар самти кишоварзӣ доштани ин қитъа бо суръати баланди тараққиёти саноатии ин мамлакатҳо рақобат карда наметавонад.

Дар солҳои охир роҳбарияти давлатҳои аъзои минтақаи фазои преференсиалӣ бо якҷоягии созмони тараққиёти Африкаи Ҷанубӣ (САДК) бештар майли бунёди "бозори умумиро" доштанд.

Соли 1992 ин орзу ҷомаи амал пӯшид ва созмони нав бо номи "Конференсия оид ба мутобиқ намудани тараққиёти мамлакатҳои Африкаи Ҷанубӣ" (САДК) бунёд гардид.

Давраи вусъатёбии ҳамгирӣ, мамлакатҳои Европа ҳам аз ҷиҳати сиёсӣ ва ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ бо ҳам муттаҳид мешуданд, ки ин тақозои замона буда, мақсади некхоҳӣ дошт ва манфиатҳои миллатҳои тамоми қитъаро ифода менамуд. Аммо ҳангоми баррасии ин масъала дар воҳурии 11-уми сарварони давлат ва ҳукуматҳои аъзои фазои савдои преференсиалӣ (ПТЗ), ки январи соли 1993 дар шаҳри Лусака барпо гардид, пешниҳоди муттаҳидшавӣ барвақт шуморида шуда, он рад карда шуд. Сабаби рад кардани ин масъалаи муҳим дар он буд, ки намоёндагони созмони тараққиёти Африкаи Ҷанубӣ (САДК) бунёди бозори умумиро дар ин минтақа бо иштироки Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ ва бе ширкати давлатҳои аъзои ПТЗ медиданд. Дар дохили САДК низ ихтилофҳои зиёде мавҷуд буданд. Қисми зиёди давлатҳои аъзои САДК даъво мекарданд, ки то дар сохтори давлати Африкаи Ҷанубӣ ҳукумати давраи гузариш аз нав интиҳоб карда нашавад, дохилшавии он ба ҳайати САДК номумкин аст.

Имрӯзо Африка дар ҳудуди худ 55 давлати мустақилро бо шумораи зиёда аз 750 млн. аҳоли муттаҳид намуда, аз ҷиҳати бузургии масоҳат дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол менамояд. Тамоми давлатҳои қитъаи Африка, ба истиснои ҶАҶ ба гурӯҳи кишварҳои рӯ ба инкишоф дохиланд. Зимнан 33 давлати он ба зергурӯҳи кишварҳои

камтараққикардаи ҷаҳон дохил гардидаанд. Ин қитъа дорои захираҳои мухталифу бои ашёи хом мебошад. Дар байни захираҳои сӯзишвории минералӣ захираҳои аниқшудаи нафт 9 млрд. тонна - 3 фоизи захираҳои ҷаҳонӣ (Либия, Алҷазоир, Нигерия), газ мутобиқан 9 трлн. метри мукааб ё 5%, уран зиёда аз 500 ҳазор тонна (ҶАҶ, Намибия, Нигер) - аз се як ҳиссаи захираҳои ҷаҳониро ташкил медиҳанд.

Дар пешрафти иқтисодиёти давлатҳои Африка ашёи хоми маъданӣ нақши муҳим дорад. Дар шимоли Африка (Марокаш, Алҷазоир, Тунис) тахминан 60 млрд. тонна захираи фосфорит ҷойгир аст, ки 70 фоизи захираи фосфорити ҷаҳонро ташкил медиҳад. Бештари ҳаҷми онро маъдани оҳан ташкил дода, захираи он дар ҳудуди давлатҳои ҶАҶ, Алҷазоир, Либия, Мавритания, Либерия зиёда аз 60 млрд. тоннаро ташкил медиҳад ва ин ҳаҷм баробари 10 фоизи захираҳои умумии ҷаҳон мебошад. Ашёи хоми металлургияи ранга (бокситҳо) ҷои намоёнро ишғол менамояд. Ҳаҷми захираи он (Гвинея ва Камерун) 20 млрд. тонна мебошад. Дар қаламрави кишварҳои ҶАҶ, Ҷоир ва Замбия маъдани мис ба миқдори зиёд мавҷуд аст. Дар ҷаҳон аз ҷиҳати захираҳои кашфшудаи металлҳои қиматбаҳо ва алмос яке аз ҷойҳои аввалро давлатҳои Африка ишғол менамоянд. Захираи аниқшудаи тиллои кишварҳои Африка 43 ҳазор тонна ё 55 фоизи захираҳои ҷаҳонро ташкил медиҳад, ки 42 ҳазор тоннаи он дар ҳудуди ҶАҶ мавҷуд аст. Дар баробари ин, давлатҳои Африка дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи хосаеро дар фурӯши ванадий, литий, бериллий, тантал, ниобий ва германийдоранд. Бо вучуди чунин захираҳои табиӣ ва системаи бароҳмондашудаи фурӯши сарватҳои табиӣ дар бозори ҷаҳон сатҳи зиндагии аҳолии бештари ин минтақа паस्त аст.

**Шумораи аҳоли ва маҷмӯи маҳсулоти миллии
давлатҳои Африка (соли 1999)**

Кишварҳо	Аҳоли	МММ	
	млн.нафар	Ҳаҷм, млн. долл.	Ба ҳар сари аҳоли, долл
Алҷазоир	30	46.5	1.550
Миср	62	87.5	1.400
Мавритания	3	1.0	380
Марокаш	28	33.8	1.200
Тунис	9	19.9	2.100
Кения	29	10.6	360
Малави	11	2.0	190
Мозамбик	17	3.9	230
Танзания	33	8.0	240
Эритрея	4	0.8	200
Эфиопия	63	6.6	100
Бенин	6	2.3	380
Буркина-Фасо	11	2.6	240
Гана	19	7.4	390
Гвинея	7	3.7	510
Камерун	15	8.5	580
Кот-д'Ивуар	15	10.4	710
Мали	11	2.6	240
Нигер	10	2.0	190
Нигерия	124	37.9	310
Сенегал	9	4.7	510
Сиерра-Лионе	5	0.7	130
Того	5	1.5	320
Ангола	12	2.7	220
Бурунди	7	0.8	120
Конго	3	1.9	670
Замбия	10	3.2	320
Зоир	50	18,8	440
Руанда	8	2.1	250
Уганда	21	6.8	320
ҶАМ	4	1.0	290
Ботсвана	2	5.1	3.240
Зимбабве	12	6.1	520
Лесото	2	1.2	550
Намибия	2	3.2	1.890
ҶАҶ	42	133.2	3.160

§5.8. Иттиҳоди иқтисодии Африкаи Ғарбӣ

Иттиҳоди иқтисодии Африкаи Ғарбӣ дар байни тамоми созмонҳое, ки дар қитъаи Африка бунёд гардиданд, яке аз калонтарин гурӯҳҳои иқтисодӣ мебошад ва он бо мақсади аз ҷиҳати иқтисодӣ мустаҳкам кардани кулли давлатҳои аъзои ЭКОВАС ҳанӯз соли 1975 бунёд карда шуда буд.

Ба ҳайати Иттиҳоди иқтисодии Африкаи Ғарбӣ давлатҳои Бенин, Чазираҳои Соҳили Оҷ, Буркина-Фасо, Гамбия, Гана, Гвинея, Гвинея-Бисау, чазираҳои Мисаи Сабз, Либерия, Мавритания, Мали, Нигер, Нигерия, Сенегал, Сиерра-Леоне ва Того дохил мешаванд. Аз пешрафти иқтисодии давлатҳои аъзои ЭКОВАС Иттиҳоди иқтисодии давлатҳои Африкаи Марказӣ (КЭЕАС) рӯҳбаланд шуда, соли 1977 бо кулли давлатҳои аъзои худ (Бурунди, Габон, Зоир, Камерун, Конго, Руанда, Сан-Томе ва Принсипи, ҶАҶ, Чад ва Гвинеяи Экваториалӣ) ба ҳайати созмони ЭКОВАС дохил гардиданд.

Муносибатҳои иқтисодӣ ва тичоратии байни давлатҳои аъзои ЭКОВАС дар асоси созишномаи клирингӣ ва созишнома дар бораи пардохтҳо ба роҳ монда шуда буд.

Клиринг ҳамчун меъёри асосии муайянкунандаи арзиши аслии мол, чи дар робитаҳои дучониба ва чи дар робитаҳои бисёрҷонибаи давлатҳои аъзои ЭКОВАС истифода бурда мешуд.

Дар робитаи давлатҳои алоҳидаи аъзои ЭКОВАС бо кишварҳои ҳамсои дигар созмонҳо меъёрҳои муайян намудани арзиши мол барои пешбурди робитаҳои дучониба истифода бурда мешуданд.

Хусусияти хоси созишномаи клирингӣ дар давлатҳои Африка аз он иборат буд, ки баробари дар муомилот будани пули миллии давлатҳои аъзо хариду фурӯш бо он ба анҷом расонида мешуд. Клиринг дар робитаҳои иқтисодӣ ва тичоратии давлатҳои аъзои ин созмон истифода бурда мешавад. Бояд зикр намуд, ки дар робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳо истифодаи меъёри муайяни клирингӣ нисбат ба асъори шинохташудаю кудратноки ҷаҳон (доллари ШМА,

маркаи Германия, франки Франция ва йен) афзалиятҳои худро низ дорад.

Ҳап дар сари он аст, ки муайян намудани арзиши мол бо пули мавҷудаи дохилӣ ё асъори хориҷӣ, яъне бо доллари ШМА ё маркаи Германия бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ пасту баланд шудани арзиши ҳақиқии молро ифода карда наметавонад.

Меъёри клиринг бошад, бо сабабҳои дар як давраи на кам аз як соли муайянкардашуда тағйир намеёбад ва он арзиши аслии моли тасдиқшударо дар ин давра бе ягон тағйироту иловаҳо ифода менамояд. Дар чараёни додугирифт истифодаи ҳисоби клирингӣ то як дараҷаи муайян таъсири пасту баландшавии қурби асъори хориҷиро аз байн мебардорад.

Пурра амалӣ шудани созишномаи клирингӣ ва пардохтҳо дар муомилоти молиқу пулии як қисми давлатҳои Африка дар таърихи иқтисодиёти ҷаҳон чун давраи аввали раванди ҳамгирии асъории байнидавлатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар қитъаи Африка шаклҳои нисбатан мукаммали ҳамгирии асъорие низ бо номи ҳамгирии "Иттиҳоди давлатҳои қарздиҳанда" васеъ истифода бурда мешаванд.

Ҳамгирии "Иттиҳоди давлатҳои қарздиҳанда" бо мақсади мӯтадил гардондани вазъияти ногуворе, ки давлатҳои аъзои ин созмон дучори он шудаанд, бунёд гардидааст. Дар асоси истифодаи чунин ҳамгирии иқтисодӣ дар ҳолатҳои камомати буҷет, (яъне зиёд будани қисми хароҷоти буҷет аз қисми даромад) имконияти мӯтадил намудани ҳолати пасту баландшавии асъори байни давлатҳо аз ҳисоби истифодаи гардиши маблағҳо ва системаи пардохтҳо ба давлатҳое, ки ба чунин вазъият дучор гардидаанд, қарзҳои кӯтоҳ ва дарозмуддат дода мешаванд. Баъдтар ин муттаҳидшавии асъорӣ дар байни давлатҳои Африка бо номи "Фонди асъори давлатҳои араб" хеле машҳур шуд. Ба ҳайати ин созмон ҳашт давлати Африка - Алҷазоир, Миср, Либия, Маврикия, Марокаш, Сомалӣ, Судон ва Тунис дохил мешуданд. Дар мадди аввал "Фонди асъори давлатҳои араб" бо сабабҳои ҳарчи тезтар ривҷ додани тиҷорати байни давлатҳои нафтистеҳсолкунанда ва давлатҳои

дигари қитъаи Африка равона шуда буд. Аммо дере нагузашта, дар тамоми қитъаи Африка ин бонк шинохта шуда, бо барномаҳои мукаммалу воқеии худ ҷонибдорони зиёдеро пайдо намуд ва барои дар раванди ҳамгироии Африка ҳиссаи бузурги худро гузоштан шароитҳои фаровон пайдо шуд. Ин ҳолат сарварони фондро водор намуд, ки мувофиқи талаботи замон ва бо мақсади аз байн бардоштани қашшоқӣ барномаи наvero таҳия намоянд.

Дар асоси барномаи нави тасдиқшуда функцияи "Фонди асҳори давлатҳои араб" пеш аз ҳама, аз таъмин намудани мувозинати доимии меъёрҳои табдили асҳори байнидавлатии аъзои созмон, таъмини гардиши он. бартараф намудани камбудии дар муомилоти асҳор ҷойдошта ва дар натиҷаи таҳлили чуқури робитаҳои иқтисодию молиявӣ пешниҳод намудани усулҳои нави нисбатан камхарҷу ғоиданоки ҳисоббаробаркунӣ ва ниҳоят бунёди асҳори ягонаи давлатҳои созмон иборат буд.

Дар натиҷаи муттасил ба иҷро расондани ин мақсадҳо, иқтисодиёти давлатҳои аъзои "Фонди асҳори давлатҳои араб" босуръат инкишоф ёфта, нуфузи онҳоро дар кулли қитъаи Африка хеле зиёд намуд. Ба мақсади ҳарчи бештар дар ҳаллу фасли масъалаҳои иқтисодиёти ҷаҳон иштирок намудан, роҳбарияти давлатҳои аъзои "Фонди асҳори давлатҳои араб" ба ҳулосае омаданд, ки дар ҳудуди давлатҳои аъзо воҳиди ягонаро ҷорӣ намоянд, ки қурби он дар миқёси ҷаҳон баробари қурби воҳиди пулии давлатҳои мутараққӣ бошад. Бинобар ин ба сифати воҳиди ягона як динори арабӣ қабул шуд, ки баробари се СДР (ҳукуки махсуси қарзгирӣ, ниг. сах. 661)) мебошад. Онҳо барои худ чунин меъёри ягонаи ҳисоббаробаркуниро қабул намуданд.

Бояд таъкид намуд, ки раванди ҳамгироӣ дар қитъаи Африка пеш аз ҳама, хусусиятҳои хоси худро дорад. Агар Иттиҳоди Европа кулли давлатҳои саноатиеро, ки аз якдигар бо дараҷаи баланди техникӣ ва иқтисодӣ фарқ мекунанд, муттаҳид намояд, пас ин ҷараён дар қитъаи Африка, пеш аз ҳама дар муттаҳид намудани мамлакатҳои рӯ ба инкишоф зоҳир мешавад.

Таҳлили раванди ҳамгироии ҷи давлатҳои мутараққӣ ва ҷи давлатҳои рӯ ба инкишоф нишон медиҳад, ки дараҷаи

интенсификатсия ва диверсификатсияи муомилот байни мамлакатҳои саноатӣ нисбат ба мамлакатҳои мутараққӣ хеле баланд мебошад.

Чадвали №13

Афзоиши савдои байниминтақавии иқтисодии давлатҳои рӯ ба инкишоф, (фоиз)

Ҷазои ҳамгирии минтақавӣ	с.1960	с.1970	с.1980	с.1989	с.1999
ЭКОВАС (ECOWAS)	1,2	2,1	3,9	9,6	12,2
ВАЭС (CEAO)	2	9,1	6,9	12,6	12,6
ПАТЭС (UDEAC)	1,6	3,4	4,1	5,9	1,6
ЗПТ	-	-	9,4	9,9	10,2
КОР (CARRICOM)	4,5	7,3	6,4	4,5	15,3
ЦАОР (CASM)	7,5	26,8	22	13,1	11,6
ЛАИА (LAIA)	7,7	10,2	13,5	10,8	13,0
АНДЕАН (ANDEAN)	0,7	2,3	3,5	4,9	7,0
АСЕАН (ASEAN)	21,7	14,7	17,8	17,7	22,2

Чунин ҳулосаҳо аз далелу рақамҳои дар натиҷаи таҳлили ҷараёни инкишофи созмонҳои иқтисодии байни худ тичораткунанда ба таври возеҳ намоён мешавад. Таҳлили ҷадвали №13 нишон медиҳад, ки сатҳи ҳамгирии тичоратӣ сиёсии давлатҳои сеюм нисбат ба ҳамгирии давлатҳои мутараққӣ ҷаҳон суст шуда, дар баъзе солҳо ҳатто рӯ ба пастшавӣ ниҳодааст. Дар асоси истифодаи усули рингерӣ муайян шудааст, ки аз ворид намудани системаи преференсиалии андозҳои гумрукӣ дар қитъаи Африка ҳамагӣ 0,4 фоизи савдои минтақавиро созмонҳои номбурда ба даст овардаанд. Ин тамоил дар Америкаи Лотинӣ, агар дар давраи аввали ҷараёни муттаҳидшавӣ хеле муташаккилона ба роҳ монда мешуд, ҳаҷми муомилоти байнидавлатии аъзоёни созмон хеле босуръат меафзуд.

Рақамҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки бо вучуди равандҳои ҳамгироие, ки дар қитъаи Африка муташаккилона амал мекарданд ва дар натиҷа созмонҳои бисёреро барои ҳарчи тезтар тараққӣ додани иқтисодиёти давлатҳои худ ва пурра бартараф кардани қашшоқӣ бунёд намуда буданд, дар 40 соли охир баробари комёбиҳои назаррас ба сари мақсад нарасиданд.

Раванди ҳамгирой дар қитъаи Африка нисбат ба Америкаи Лотинӣ, ҳудуди Европа ва давлатҳои аъзои АСЕАН бо вучуди сарватҳои зиёди зеризаминӣ, табиати чор фасли сол ҳосилдиҳандаи ин минтақа, қувваи арзони кориро ба дараҷаи кофӣ истифода ва муттаҳид карда натавонистанд.

Баъд аз даҳсолаҳои кишварҳои Африка бо ШМА, Канада ва қисман бо давлатҳои Европа беш аз пеш мустакилона тиҷорат кардан ҳаҷми тиҷорати дохилиминтақавии онҳо оҳиста-оҳиста паст шуда, дар солҳои 90-ум ҳаҷми ночизеро ташкил менамуд.

Масалан, агар соли 1960 тиҷорати дохилиминтақавии созмони ЛАИА 7,7% ва солҳои 1980 13,5%-и тиҷорати умумии ин давлатҳоро ташкил намояд, пас соли 1990 ин нишондиҳанда ба 10,8%, соли 1995 ба 8,3% ва соли 2000 7,9 % паст фаромад.

Дар қитъаи Африка бошад, баръакс, тамоили зиёдшавӣ дорад. Созмонҳои соли 1960 дар ҳудуди қитъаи Африка бавучудодама, ба монанди ЭКОВАС, ВАЭС, ЦАТЭС дар вусъат додану афзун гардондани тиҷорати дохили созмонҳо муваффақиятҳои калон ба даст оварданд. Мувофиқи рақамҳои дар ҷадвали 4 овардашуда ин созмонҳо соли 1960 аз 1,2% сар карда, муомилоти моли дохилии худро то ба 12,6% расондаанд. Аз ин ҷиҳат афзудани тиҷорати дохилиминтақавӣ бояд қусури кулли харочотеро, ки давлат дар тиҷорати молҳо дар бозори ҷаҳонӣ анҷом додааст, барорад.

Албатта афзудани ҳиссаи тиҷорати байнидавлатии созмон аз он шаҳодат намедиҳад, ки молҳои дар муомилоти дохилӣ буда дар бозори ҷаҳон низ талабгори худро доранд ва бо чунин молҳое, ки дар кишварҳои мутараққии ҷаҳон истеҳсол карда мешаванд, рақобат карда метавонанд. Аз ин нуқтаи назар афзудани тиҷорати дохилиминтақавӣ бояд доимо қусури кулли харочотеро гирад, ки давлат аз тиҷорати молҳо дар бозори ҷаҳонӣ бохтааст. Албатта авчи муомилоти молии байнидавлатӣ созмонҳои қитъаи Африка аз як тараф, агар нишондиҳандаи пешрафти иқтисодиёти минтақавии ин мамлакатҳо бошад, аз тарафи дигар, маънои сол аз сол кам шудани ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми содироти ҷаҳониро дорад.

**Ҳиссаи давлатҳо ва фазои ҳамгироии минтақавӣ
дар ҳаҷми содироти ҷаҳонӣ (фоиз)**

	1980	1990	1999
ОРЕС	33.7	39.0	46.9
СЕҒТА	2.9	1.3	1.9
Иттиҳоди Европа	41.0	44.0	38.9
НАФТА	16.6	16.2	18.8
Америкаи Лотинӣ ва Ҳавзаи Қариб			
АСС	3.1	1.9	3.6
Гурӯҳи АНДЕАН	1.7	0.9	0.8
АСЕАН	3.9	4.3	6.5
КАКМ (CASM)	0.3	0.1	0.3
КАРИКОМ	0.6	0.2	0.1
Гурӯҳи чоргонаи Америкаи Марказӣ	0.2	0.1	0.2
ЛАИА	4.4	3.4	4.8
МЕРКОСУР	1.6	1.4	1.3
Африка			
СЕМАК (CEMAC)	0.3	0.2	0.1
СЕРГЛ	0.1	0.0	0.0
КОМЕСА	0.6	0.4	0.3
Cross Border Initiative	0.3	0.2	0.1
ЭКОСОС	0.3	0.3	0.2
ЭКОВАС	0.4	0.6	0.4
Indian African Commission	0.1	0.1	0.1
MRU	0.0	0.1	0.0
SADC	1.6	1.0	0.7
UDEAC	0.3	0.2	0.1
UEMOA	0.3	0.1	0.1
Шарқи Миёна ва Осиё			
Бозори умумии кишварҳои араб	1.5	1.0	0.5
АСЕАН	3.9	4.3	6.5
Созишномаи Банкок	2.2	3.6	5.1
ЕАЕС	15.1	20.9	24.9
ЭКО	1.2	1.1	1.1
GCC	8.5	2.5	1.9
SAARC	0.7	0.8	1.0
УМА	2.3	1.0	0.6

Рақамҳои қадвали №14 нишон медиҳанд, ки ҳиссаи қитъаи Африка дар тичорати ҷаҳонӣ дар даҳсолаҳои охир қариб ду баробар кам шудааст. Агар солҳои 1966-67 ҳаҷми содироти ин қитъа дар ҳаҷми содироти ҷаҳон 4,2%-ро ташкил карда бошад, пас солҳои 1987-89-ум 2% ва соли 1999 бошад, 2,3%-ро ташкил намудааст. Албатта афзудани ҳиссаи тичорати байни давлатҳои соҳмон аз он шаҳодат намедиҳад, ки ба молҳои дар муомилоти дохилӣ буда дар бозори ҷаҳонӣ талабот вучуд дорад ва бо молҳои, ки дар кишварҳои мутараққӣ истеҳсол мегарданд, рақобат карда метавонанд. Албатта, тамоили пастшавии ҳиссаи содироти Африка дар ҳаҷми содироти ҷаҳонӣ сабабҳои ба худ ҳосе дорад. Гап дар сари он аст, ки бо сабаби қафомонии ин қитъа тараққиёти соҳаҳои кулли саноат ва умуман иқтисодиёти давлатҳои Африка аз (раванди иқтисодиёти ҷаҳон) пешрафти иқтисодиёти мамлакатҳои мутараққӣ ҷаҳон вобаста шуда мондааст. Ин вобастагии онҳоро ҳамчун манбаи асосии ашёи хом то имрӯз намегузорад, ки соҳаҳои саноати вазнини мамлакатаи ҳудро тараққӣ дода, маҳсулоти серталаботи дар бозори ҷаҳонӣ рақобаткунандаро истеҳсол намоянд.

Масалан, Эфиопия, Бурунди, Руанда, Уганда аз 70 то 92%-и буҷети давлати ҳудро аз ҳисоби маблағи даромад аз содироти танҳо як намуди маҳсулот, яъне қаҳва пур мекунанд, Алҷазоир ва Ангола қариб 90% буҷетро аз ҳисоби нафти хом ва маҳсулоти нафтӣ, давлати Гана 100% буҷетро аз ҳисоби какао, Гвинея 100% аз ҳисоби маъдан ва концентратҳои оҳандор, Миср аз ҳисоби пахта ва нахи он, равшанҳои эфирии мева, матоҳои пахтагин ва собун, Камерун 90% аз ҳисоби фурӯши маъданҳои қиматбаҳо, Конго 100% аз ҳисоби маъданҳои қиматнок, Либия 100% аз ҳисоби нафти хом ва маҳсулоти нафтӣ, Мадагаскар 14% аз ҳисоби маҳсулоти нафтӣ, 76,6% аз ҳисоби қаҳва ва 9,4% аз ҳисоби фурӯши гул ва ғайраҳо пур мекунанд.

Ин аст маълумоти муфасссал дар бораи кишварҳои Африкаи Ғарбӣ.

§ 5.9. Бозори умумии мамлакатҳои конуси ҷанубӣ - МЕРКОСУР

Дар боби гузашта мо ба хонандагони мӯхтарам дар бораи равандҳои ҳамгироие, ки дар қитъаи Америкаи Лотинӣ оғоз гардида буданд, иттилооти муфасссал додем.

Дар баробари дар ҷараёни амалӣ гардидани ҳамгироии минтақавӣ соҳибистиклол шудани давлатҳои Америкаи Лотинӣ, нобаробариҳои зиёде низ мушоҳида карда мешуданд, ки онҳо охишта-охишта таъсири манфии худро расонда, боиси суस्त шудани таъсири созмонҳои бунёдгардида ва ниҳоят аз байн рафтани онҳо мегардид.

Давлатҳои алоҳидае, ки ба раванди ҳамгирӣ боварӣ доштанд, баъд аз барҳамхӯрии созмонҳо аз як созмон ба созмони дигар мегузаштанд. Масалан, Мексика баъд аз барҳамхӯрии ЛАСТ бо мақсади ҳарчи тезтар ба роҳ мондани иқтисодиёти мамлакат ба созмони "Савдои озод"-и қитъаи Америкаи Шимолӣ НАФТА ва ҳамзамон ба Ассотсиатсияи ҳамгироии Америкаи Лотинӣ ҳамроҳ шуд.

Бисёр давлатҳои дигар аз нобаробариҳое, ки ба онҳо дар раванди ҳамгирӣ рӯ ба рӯ шуда буданд, ноумед нагардида, роҳҳои пешрафти иқтисодиёти худро дар бастанӣ созишномаҳои дучониба медидаанд.

Чунин мамлакатҳо, ба мисли Аргентина, Парагвай, Уругвай ва Бразилия бо ҳам муттаҳид шуда, сарфи назар аз камбудии ҷойдошта барои дар оянда роҳ надодан ба такрори онҳо масъалаи бунёди созмони навро бо номи МЕРКОСУР ба миён гузоштанд.

26 март соли 1991 баъди имзои созишномаи Асунсон (Парагвай) давраи аввали бунёди бозори умумии мамлакатҳои конуси ҷанубӣ МЕРКОСУР оғоз ёфт.

Дар ин асос нақшаи либерализатсияи савдои байни давлатҳои узвӣ тартиб дода, бо роҳи ҳар нимсола 7% кам кардан ва сипас (то оғози соли 1994) пурра аз байн бардоштани андозҳои гумрукӣ ва монеаҳои ғайритарифии дар савдо ҷойдоштаро пешбинӣ карда буданд. Дар баробари ин мутобиқ намудани сиёсати иқтисодии мамлакатҳои аъзои созмон зарур буд, ки он пай дар пай дар

асоси омӯзиши комёбиҳои бадастомада ва таҳлили таҷрибаи созмонҳои минтақаҳои дигари ҷаҳон ба назар гирифта шавад.

Баъди муттаҳидшавӣ ин давлатҳо дар назди худ вазифаи гузоштанд, ки раванди ҳамгириро зина ба зина гузашта, пеш аз ҳама минтақаи савдои озод бунёд намуда, баъдан то соли 2000 иттиҳоди гумрукиро созмон диҳанд.

Бинобар ин барои роҳбарӣ намудан ба ҷараёни ҳамгироӣ мақомоти миллии роҳбарӣ таъсис дода шуд. Шӯрои бозори умумӣ дар ҳайати вазирони корҳои хориҷӣ; мақоми иҷроия - Гурӯҳи бозори умумӣ бо идораи доимоамалкунанда дар шаҳри Монтевидео; 10 комиссияи техникӣ таҳти итоати Гурӯҳи бозори умумӣ, ки масъалаҳои савдои хориҷӣ, танзими гумрукӣ, меъёрҳои техникӣ, сиёсати асҳорию молиявӣ ва макроиқтисодӣ, нақлиёти заминӣ ва баҳрӣ, технологияҳои саноатӣ, кишоварзӣ ва энергетика дар доираи салоҳияти он қарор доранд, созмон дода шуданд.

Аз январи соли 1995 дар асоси созишномаи Асунсон дар ҳудуди минтақаи чор давлат бояд бозори умумие расман амал менамуд, ки ба модели бозорҳои Иттиҳоди Европа монандӣ дошта бошад.

Аммо барои пурра ба бозори умумӣ гузаштан давлатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР мебоист корҳои зиёдеро, ба монанди ҷорӣ намудани нархҳои ягона, воҳиди ҳисоби умумии давлатҳои аъзо, ки раванди гузаронидани пардохтҳоро аз як давлат ба давлати дигар осон менамояд, ба анҷом мерасонанд.

Дар мӯҳлати кӯтоҳ давлатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР корҳои зиёдеро ба анҷом расонида тавонистанд. Созишномаи аз як давлат ба давлати дигар озодона ҳаракат намудани (мигрантсия) қувваи корӣ, муайян намудани меъёри иваз кардани асҳори миллии ҳар як давлати аъзо; созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи илму маърифат; созишномаи ҳамкориҳои ҳуқуқӣ ва кӯмак дар масъалаҳои савдо, меҳнат ва коргузориҳои маъмури, бунёди комиссияи махсус доир ба назорат ба илм ва пешрафти техникӣ барин ҳуҷҷатҳо ба тасвиб расиданд.

Дар баробари ин давлатҳои аъзои созмон қарор доданд, ки ба сохтмони шохроҳи асосӣ, ки ҳамаи ин давлатҳоро ба ҳам мепайванданд, шурӯъ намоянд.

Ба шарофати тадбирҳои амалишуда дар андак муддат, сарфи назар аз бӯҳрони иқтисодии давлатҳои Америкаи Лотинӣ ҳаҷми муомилоти молии давлатҳои аъзои МЕРКОСУР 7% афзуд. Бо вусъатёбии доираи муносибатҳои иқтисодию тиҷоратӣ ҳамкорӣ дар соҳаҳои сиёсӣ, фарҳанг, ҳифзи табиат (экология) босуръат равнаку ривоч меёфт.

Муомилоти молии байни Аргентина, Бразилияю Парагвай ва Уругвай дар соли 1993 ба 6,343 млрд. доллари ШМА расид, ки нисбат ба соли 1990 ду маротиба зиёд буд. Бразилия дар байни давлатҳои аъзои созмон нақши бузургро мебозад. Агар ҳаҷми содироти Аргентина, Парагвай ва Уругвай дар якҷоягӣ соли 1992 4,2%-ро афзуда бошад, пас ин рақам дар Бразилия 11,1%-ро ташкил намуд.

Суръати инкишофи робитаҳои иқтисодии Бразилия бо давлатҳои аъзои созмон ва давлатҳои ҳамсояи Америкаи Лотинӣ чунон хуб ба роҳ монда шуда буд, ки ҳар сол дар ҳудуди ин давлат зиёда аз 100 корхонаи муштарак ва ширкатҳои бузурги байналмилалӣ бунёд карда шуданд.

Дар мулоқоти бисёрҷониба тарафҳо ба ҳулосае омаданд, ки дар тиҷорати хориҷии байнидавлатии аъзоёни созмон тарифҳои гумрукии умумии ягонро қорӣ намоянд. Номгӯи муайяни молҳои андози гумрукӣ дар ҳаҷми 35% муқаррар карда шуд. Ин меъёр то оғози соли 2000 ба 20% паст фароварда шуд.

Дар баробари қадамҳои устувор дар раванди ҳамгироии давлатҳои аъзои бозори умумии Америкаи Ҷанубӣ масъалаҳои бисёре қой доштанд, ки ба рушди ин қараён таъсири манфӣ мерасониданд.

Яке аз масъалаҳое, ки рушди қараёни сармоягузорию бозмедошт, ин гузаштҳо ва додани вақти иловагӣ ҷиҳати муҳайё намудани шароити лозимӣ барои давлатҳои алоҳида ба шумор мерафт. Масалан, дар созишномаи имзошуда 2117 номгӯй аз рӯиҳати

молҳое, ки аз онҳо андози гумрукӣ ситонида мешуд, бароварда шуданд.

Дар баробари ин ба Уругвай ва Парагвай зиёда аз ду сол мӯҳлат дода шудааст, ки онҳо дар ин давра мувофиқсозии тарифҳои гумрукиро дар мамлакати худ бояд ба анҷом расонанд.

Бар замми ин пешбинӣ шуда буд, ки давлатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР дар ҳолати зиёд будани касри сохтори тавозуни (баланси) пардохтҳо метавонанд дар асоси низомномаи махсуси пешакӣ тасдиқшуда муваққатан аз интиқоли пардохтҳои муайян ба ҳисоби идораҳои созмон озод карда шаванд.

Масъалаҳои ҳаракати қувваи корӣ аз як давлат ба давлати дигар, тайёр набудани низомномаи сармоягузори миллии байнидавлатӣ, муҳайё набудани шароити лозимӣ барои ҳаракати озоди хизматрасонӣ, тайёр набудани механизми ба тартиб даровардани ҳалли масъалаҳои баҳсталаб, ки мебоист дар раванди татбиқи ҳамгироӣ пурра ба анҷом мерасид, садди роҳи пешрафти давлатҳо мешуданд.

Омили аз ҳама муҳиме, ки ба раванди ҳамгироӣ таъсири манфӣ мерасонид, дар фарқияти гуногуни дараҷаи тараққиёти иқтисодиёт зоҳир мешуд.

Ҷадвали №15

Нишондиҳандаҳои асосии кишварҳои аъзои МЕРКОСУР дар соли 1999

	Шумораи аҳоли млн. нафар	ММД млн. долл. ШМА	ММД ба ҳар сари аҳоли бо доллари ШМА	Қарзи хориҷӣ (млрд. долл. ШМА)
Аргентина	36.6	276,1	7550	147,880
Бразилия	168.0	730.4	4350	244,770
Парагвай	5.4	53,7	2130	2,514
Уругвай	3.3	20,6	6220	7,447
Ҳамагӣ	213.3	1080,8	5067	402.611

Аз рақамҳои дар ҷадвали №15 овардашуда дида мешавад, ки зиёда аз 95%-и аъзоёни созмони МЕРКОСУР-ро аҳолии давлатҳои Бразилия ва Аргентина ташкил медиҳанд. Ду мамлакати ҳаҷман хурд

- Парагвай ва Уругвай бошанд, ҳамагӣ 2,9% маҷмӯи маҳсулоти дохилии ин соҳмонро истеҳсол мекунанд.

Ҳар чор давлати аъзои созмони МЕРКОСУР аз ташкилотҳои байналмилалӣ ва давлатҳои мутараққии ҷаҳон қарзҳои азиме гирифтанд, ки хизматрасонӣ, яъне баргардонидани онҳо асъори зиёди хориҷиро талаб мекунад.

Яъне, аз рӯи талаботи қонунҳои байналмилалӣ дар ҳолати сари вақт баргардонидани қарз, бар зидди мамлакатҳои қарздор санксияҳои (мучозоти) махсуси молиявӣ истифода бурда мешаванд. Дар натиҷа қисми зиёди ҳисобҳои дар бонкҳои ҷаҳонӣ доштаи онҳо қатъ қунонида шуда, супоришҳои бонкҳои ин мамлакатҳо доир ба гузаронидани пардохтҳо иҷро карда намешаванд. Бинобар ин мамлакатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР, аз ҷумла Аргентина 34,4%, Бразилия 23,1%, Уругвай 23,2%, Парагвай 40,3%-и маблағи аз тичорати хориҷӣ гирифтаашонро барои баргардонидани қарзҳо равона мекунанд. Ин ҳолат албатта, намегузорад, ки давлатҳои номбурда нақшаҳоиашонро амалӣ гардонанд.

Яке аз манбаъҳои дигаре, ки метавонад вазъи иқтисодии мамлакатро каме беҳтар намояд, ба мамлакат ҷалб намудани сармояи хориҷӣ мебошад. Бисёр давлатҳои ҷаҳон мақсад доранд, ки тавассути истифодаи дурусти сармояи хориҷӣ иқтисодиёти мамлакатҳоиашонро дар мӯҳлати кӯтоҳ ба дараҷаи баланди инкишоф расонанд. Ба ин давлатҳо Гонконг, Тайван, Малайзия, Сингапур ва бисёр мамлакатҳои дигари ҷаҳон мисол шуда метавонанд.

Ба чунин нишондиҳандаҳо дар ҳолате ноил шудан мумкин аст, ки агар сармояи хориҷӣ сад дар сад барои бунёди корхонаҳои нави истеҳсолии ба шароити ин мамлакат мутобиқбуда, ки дар онҳо истифодаи ашёи хоми ин давлат ба роҳ монда мешавад ва маҳсулоти дар ин корхонаҳо истеҳсолшаванда дар бозори ҷаҳонӣ қобили рақобат бошад, равона карда шавад.

Албатта, бояд дар назар дошт, ки сармояи хориҷӣ дар ҳолатҳои баланд ва устувор будани қурби асъори миллии ин мамлакат ва гирифтани маъёрҳои ғоизии нисбатан баландтар ба ин мамлакатҳо ворид мешаванд.

Лекин, тавре ки мо медонем, дар кулли давлатҳои мутараққӣ, қурби ашёи миллии онҳо устувор набуда, дар бештари ҳолатҳо аз ҳуди ин давлатҳо низ вобастагӣ надорад. Бинобар ин чунин ҳолатро роҳбарияти ҳар як мамлакати сармояҷалбкунанда ба назар гирифта, барои ҳавасманд намудани сармоягузори хориҷӣ системаи ревалватсияро (муқаррар намудани қурби нави расмӣ табдили ашёи миллий) истифода мебарад. Яъне, дар ин ҳолат давлати сармояи хориҷӣ ҷалбкунанда бояд кафолат диҳад, ки пастшавии қурби ашёи миллий, ба шарту шароити созишномаи имзошуда таъсир намерасонад.

Дар ин ҳолат сармоягузори дар сурати баланд шудани қурби ашёи миллий ба гирифтани фоидаи нисбатан зиёд бештар ҳавасманд мешаванд.

Эътибор надодани роҳбарияти давлатҳо ба ин масъалаҳои назарногир, вале муҳим боиси дар муддати кӯтоҳ аз мамлакат хориҷ шудани сармояи зиёди хориҷӣ мегардад. Ин ҳолат, баъди огози бӯҳрони иқтисодии давлатҳои Америкаи Лотинӣ дар Бразилия ва Аргентина мушоҳида шуда буд.

Аз ин рӯ, барои пеш бурдани сиёсати иқтисодии хориҷӣ, бояд қабл аз ба роҳ мондани тиҷорат бо кишварҳои дигар, ба мамлакат ашёи хориҷӣ ворид карда шавад. Дар ин ҳолат қурби ашёи миллии мамлакат мӯътадил нигоҳ дошта мешавад.

Ҷадвали №16

Тавозуни (баланси) савдои кишварҳои аъзои МЕРКОСУР

(млн.доллар)

	1988			1999		
	Содирот	Воридот	Тавозун	Содирот	Воридот	Тавозун
Аргентина	9307	6194	3113	27.621	33.650	-6.029
Бразилия	33785	16048	17737	54.774	58.480	-3.706
Парагвай	529	495	34	1.153	2.739	-1.586
Уругвай	1389	1177	212	3.502	4.207	-0.705
Ҳамагӣ	45010	23914	21096	87.050	99.076	-12.010

Соли 1988 мамлакатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР ба муваффақиятҳои бузург ноил шуда, ҳаҷми содироти онҳо нисбат ба ҳаҷми воридот хеле афзуд. Аммо бо вучуди ба мамлакат ворид

шудани асъори зиёди хориҷӣ истифодаи он барои мӯътадилгардонии қурби асъори милли нумумкин буд, зеро қисми зиёди он барои баргардонидани қарз равона карда мешуд.

Соли 1994 бошад, аз чор давлати аъзои МЕРКОСУР танҳо Бразилия тавонист бо салдои мусбӣ солро ба охир расонад, аммо ин маблағҳои бадастомада дар натиҷаи гузаронидани "ревалватсияи асъорӣ" барои хизматрасонии сармояи воридшуда равона гардиданд.

Сиёсати ҳарчи зиёдтар ворид намудани асъори хориҷӣ давлатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР-ро водор менамуд, ки бештар бо давлатҳои мутараққии ҷаҳон, чун ШМА, Япония ва кишварҳои Иттиҳоди Европа тиҷорат намоянд. Ин принцип ба камшавии ҳаҷми тиҷорати дохилии созмони МЕРКОСУР сабаб шуда, соли 1994 ҳамагӣ 6,7% -ро ташкил намуд.

Дар солҳои охир муносибатҳои онҳо бо Иттиҳоди Европа хеле вусъат гирифта, соли 1993 содироти молҳои Аргентина ба ин қитъа ба 30,5%, Бразилия 27,7%, Парагвай 30,6%, Уругвай 26,2%-ро ташкил намуд.

Муносибатҳои тиҷоратии давлатҳои аъзои созмони МЕРКОСУР бо ШМА ва Япония нисбат ба Иттиҳоди Европа то андозае ғайрикофӣ ба роҳ монда шуда буд.

Рӯй додани чунин шароит ҳавфи пурра барҳам хӯрдани созмони МЕРКОСУР-ро ба миён овард. Зеро пешрафти иқтисодиёти ин мамлакатҳо бештар аз тобеияти тиҷорати байналмилалӣ онҳо ба се давлатҳои бузурги ҷаҳон бо номи "Сегӯша" вобаста шуда буд.

Дар доираи музокироти бисёрҷониба созишнома оид ба муқаррар намудани тарифҳои ягонаи савдои хориҷӣ ба имзо расид. Ба баъзе навъҳои молҳо, ки рӯйхати онҳо дар созишнома қайд шудааст, ба андозаи на зиёда аз 35% муқаррар карда шуда буд ва он то соли 2000 ба 20% фароварда шуд.

Аз соли 1995 Аргентина ба содиркунандаи ягонаи галла ба давлатҳои узви МЕРКОСУР табдил гардид, ки ин ҳолат фермерҳои Бразилияро дар ташвиш андохт. Ин масъала ҳамчун яке аз масъалаҳои нозуктарин дар музокироти байни ин ду давлат боқӣ мондааст. Чунин проблемаҳо ҳангоми баррасии квотаҳои таҳвили

маҳсулоти ғушту шир, ки Аргентина аз ҳамсои худ дар истеҳсоли онҳо пеш аст, низ ба миён меоянд. Ин ва дигар масъалаҳо садди роҳи ҳамгирии минтақавӣ қарор доранд, вале квотаҳои ягонаи воридотии муқарраргардида бояд ин проблемаҳои байни ҳар ду давлати ҳамсои вучуддоштаро рафъ намоянд.

Дурнамои ҳамгирии минтақавӣ, ба ақидаи иқтисоддонҳои Бразилия, бинобар вучуд доштани фарқияти назаррас дар сатҳи истеъмолии кишварҳои аъзои МЕРКОСУР чандон дурахшон нест. Масалан, агар дар Парагвай даромад ба ҳар сари аҳоли дар як сол 1030 долларро ташкил диҳад, ин нишондиҳанда дар Уругвай, ки дар байни тамоми кишварҳои минтақа "мӯътабар" ҳисобида мешавад, дар як сол 2620 доллар мебошад.

Аҳолии кишварҳои узви МЕРКОСУР 200 млн. нафарро ташкил дода, МММ он зиёда 1 трлн. доллар мебошад. Дар ҳудуди кишварҳои аъзои МЕРКОСУР 45 Ҷоизи аҳолии ин қитъа истиқомат намуда, бештар аз 50%-и МММ, 40%-и сармоягузори хориҷӣ, зиёда аз 60 Ҷоизи ҳаҷми муомилоти мол ва 33 Ҷоизи ҳаҷми савдои хориҷии кишварҳои Америкаи Лотинӣ ба ин созмон рост меояд.

§ 5.10. Ассотсиатсияи мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё - АСЕАН

Аз комёбиҳои баъд аз муттаҳидшавӣ бадастовардаи давлатҳои Европа кишварҳои дигари ҷаҳон сабақ гирифтанд ва дар натиҷа дар тамоми минтақаҳои ҷаҳон ҳаракати вусъат додани тичорати байнидавлатӣ ва бунёди созмонҳои байнидавлатии ин минтақаҳо суръат гирифт.

Яке аз ин созмонҳо, ки дар натиҷаи ҳамгирии минтақавии давлатҳои қитъаи Осиё соли 1967 ба миён омада буд, дар иқтисодиёти ҷаҳон бо номи АСЕАН (Ассотсиатсияи мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё) хеле машҳур гашт.

Ба ҳайати АСЕАН давлатҳои Бруней, Индонезия, Малайзия, Филиппин, Сингапур ва Таиланд дохил мешаванд. Ҳоло Мянма, Бруней, Лаос ва Ветнам аъзои комилҳуқи ин созмон мебошанд. Дар оянда Камбоҷа низ ба ин созмон майли ворид шудан дорад.

Соли 1976 дар чаласаи аввали созмони давлатҳои аъзои АСЕАН Шартномаи дӯстӣ ва ҳамкорӣ бо давлатҳои ҷанубу шарқи Осиё ва Эълумияи АСЕАН, ки ҳуҷҷатҳои асосӣ мебошанд, қабул гардиданд. Тамоми кишварҳои аъзо ин ҳуҷҷатҳоро дар ғаёлияти худ дастури амал қарор медиҳанд. Эълумияи АСЕАН эълон медорад, ки кишварҳои аъзо дар масъалаҳои муҳимтарин ва проблемаҳои минтақавӣ ва муносибатҳои иқтисодии ҷаҳонӣ мавқеи умумӣ хоҳанд дошт. Конференсияи сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳо, ки ҳар се сол доир мегардад мақоми олии АСЕАН ба ҳисоб меравад. Мақоми марказии роҳбарии АСЕАН воҳӯрии ҳарсолаи вазирони корҳои хориҷии кишварҳо аъзо мебошад. Кумитаи доимоамалкунандаи он аз вазирони корҳои хориҷии давлате, ки раис интиҳоб мегардад ва панҷ сафири давлатҳои боқимонда иборат мебошад. Дар мулоқотҳои доимии вазирони иқтисоди давлатҳои аъзо қарорҳо оид ба ҳамкорӣҳои иқтисодӣ қабул карда мешаванд. Воҳӯриҳои вазирони дигар (маориф, энергетика, тандурустӣ, илм ва технология, адлия, ҳифзи табиат) аз ҷониби кумитаҳои дахлдор ташкил карда мешаванд. Ҳамчунин якҷанд муассисаҳои махсуси АСЕАН, ба монанди Шӯрои нафт, Ассотсиатсияи соҳибони киштиҳо, Шӯрои бонкӣ, Корпоратсияи молиявӣ ва ғайра амал мекунанд. Роҳбарияти котиботи АСЕАН-ро котиби генералӣ, ки ҳар се сол интиҳоб карда мешавад, ба ӯҳда дорад. Ҳар як давлати аъзо котиби худро дорад, ки ба ҳайси директори генералӣ корҳои ҷорӣ ва омода намудани қарорҳои заруриро анҷом медиҳад.

Дар солҳои аввали бунёди ин созмон дараҷаи тараққиёти иқтисодии ин давлатҳо аз сатҳи давлатҳои Европа ва Америка хеле паст буд. Ҳаҷми тиҷорати онҳо на бештар аз 2,6%-и ҳаҷми умумии тиҷорати ҷаҳонро ташкил намуда, қисми зиёди муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратии онҳо бо тариқи бартер сурат мегирифт.

Сабаби асосии ҳамгироии мамлакатҳои ҷанубу шарқи Осиё қабл аз ҳама таъмини амнияти онҳо буд. Охишта-охишта дар натиҷаи бастании созишномаҳои тиҷоратӣ ва иқтисодии байнидавлатӣ барои инкишоф ёфтани муносибатҳои иқтисодӣ ва баъдан дар натиҷаи

гузаштҳо намудан ва ба якдигар додани имтиёзҳо барои бунёди минтақаи озоди савдо шароити хубе фароҳам омад.

Давлатҳои аъзои созмони АСЕАН кӯшиши барқарор намудани ҳамкориҳои иқтисодиро дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бо намояндагони давлатҳои мутараққии тамоми ҷаҳон доштанд.

Барои амалӣ намудани ин мақсад мамлакатҳои аъзои созмони АСЕАН қонунҳои амалкунандаи тичорати байналмилалӣ онвақтаро омӯхта, баҳри фароҳам овардани шароити хуби корӣ барои аҳолии худ, вусъат додани фаъолияти тоҷирони хориҷӣ, ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ва бунёди корхонаҳои миёна ва калон тамоми имтиёзҳоро муҳайё намуданд.

Дар соҳаи истеҳсолот ба бунёд кардани корхонаҳои миёна бо иштироки сармояи хориҷӣ майли бештар эҳсос мегардид. Барои ҷалб намудани сармояи хориҷӣ қонунгузориҳои ин мамлакатҳо ҳиссаи маблағгузориҳо дар бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ мутобиқан 60 ба 40 муайян намуданд. Мувофиқан 60% саҳмияҳои корхонаҳои истеҳсолӣ дар дасти сармоягузориҳои хориҷӣ меистад, ки ин баҳри дар оянда ривож додани соҳаҳои дигари истеҳсолоти ин мамлакатҳо ҳавасмандии онҳоро зиёд менамояд. Чунин шароити имтиёзнок баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар таҷрибаи иқтисодӣ ҷаҳонӣ бори аввал фароҳам оварда шуда буд. Ин имтиёзро истифода бурда сармоягузориҳои хориҷии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон давлатҳои аъзои АСЕАН-ро дар андак мӯҳлат бо сармояи худ пур намуда, ин минтақаро ҳамчун як манбаи дарёфти ғоидаи дучанд истифода мебурданд.

Дар муддати начандон зиёд бисёр корхонаҳои миёна ва хурд бунёд гаштанд. Сармоягузориҳои хориҷӣ аз арзон будани қувваи коргарӣ, фаровонии ашёи хоми ин мамлакатҳо ва шароити хуби ҷойгиршавии ҷуғрофӣ ин мамлакатҳоро, ки ба содироти маҳсулоти тайёр кӯмаки калон мерасонанд, ба назар гирифта, сармояҳои худро ба соҳаҳои гуногуни истеҳсолот равона мекарданд.

Ин аст, ки дере нагузашта, давлатҳои аъзои созмон бо молу маҳсулоти тайёри худ, ба мисли телевизор, дастгоҳҳои гуногуни сабти овоз, магнитофонҳо, асбобҳои барқӣ (дарзмол, яхдон,

шамолдихакҳо, кулерҳо), чиниворӣ, мошинҳои сабукрав, асбобу таҷҳизоти техникӣ, маҳсулоти корхонаҳои химия ва ғайра дар ҷаҳон пешсаф ва хеле машҳур гаштанд.

Яке аз сабабҳои пешрафти истеҳсолот дар он буд, ки роҳбарияти АСЕАН ба корхонаҳои муштарак, ки маҳсулоти худро бештар ба мамлакатҳои аъзои Ассотсиатсияи мамлакатҳои ҷанубу шарқии Осиё содир менамоянд, имтиёзҳои зиёдеро пешбинӣ намуда буд.

Аз қисми зиёди номгӯи молҳои истеҳсоли ватанӣ, ки дар бозорҳои мамлакатҳои аъзои созмони АСЕАН фурӯхта мешуданд, дар сарҳадҳои давлатӣ бочу хирочи ночизе ситонида мешуд.

Ташкилоти умумиҷаҳонии назорати савдо ва тарифҳо (ГАТТ) созишномаи ҳамкориҳои давлатҳои аъзои созмони АСЕАН-ро оид ба гузаштҳо намудан ва додани имтиёзҳои махсуси тиҷоратӣ ба ҳамдигар маъқул дониста, таҷрибаи онҳоро дастраси кулли мамлакатҳои ҷаҳон гардонида буд.

Дар баробари ин роҳбарияти АСЕАН ба соҳаҳои хизматрасонии марказҳои тиҷоратии давлатҳои таҳти назорати худ эътибори калон дода, тамоми масъалаҳои бо таъмини техникаи ҳозиразамон вобастабударо ҳал карда, қонунҳои худро доир ба таъмини пардохт ва сармояҳо дар саросари ҷаҳон паҳн намуд.

Роҳбарияти АСЕАН вуруди бевизагии озодро барои намояндагони мамлакатҳои тамоми ҷаҳон эълон карда, вақти шиносоии кормандони сарҳад ва гумрукро бо меҳмонон бо дақиқаҳо муъйян намуда буд.

Имтиёзҳои зиёд дар муддати кӯтоҳ боиси дар харитаи ҷаҳон пайдо шудани марказҳои бузурги иқтисодӣ ва тиҷоратии сайёра, ба мисли Сингапур, Таиланд, Сянган (Гонконг), Тайван гардиданд. Дар солҳои охир бошад, дар натиҷаи авҷгирии тиҷорати байнимилалӣ қаламрави Сингапур ва Гонконг ҳамчун анборҳои ҷаҳонӣ истифода бурда мешавад, ки ҳаҷми гардиши моли онҳо зиёда аз 20%-и ҳаҷми гардиши моли давлатҳои аъзои созмони АСЕАН-ро ташкил менамояд. Ин гуна шароити хуби баамаломадаро аз давлатҳои мутараққии ҷаҳон бештар Япония ба нафъи худ

истифода мебурд. Япония ба ҳайати сохтори АСЕАН дохил нашуда, қисми зиёди даромади миллии худро барои бунёди намоёндагии фабрикаю заводҳои бузург, ки бештар барои истеҳсоли молҳои ниёзи мардум машғул буданд, равона менамуд.

Марказҳои бузурги истеҳсолӣ дар Малайзия, Гонконг, Сингапур бо молу матоъҳои гуногун, техникаи электронӣ ва компютер, мошинҳои сабукрав, ки бо истифодаи технологияи пешқадами японӣ истеҳсол мешаванд, хеле машҳуранд.

Бинобар арзон будани қувваи корӣ арзиши аслии молҳои дар ин минтақа истеҳсолгардида аз молҳои истеҳсоли Япония ва мамлакатҳои Европа хеле арзон буда, ин молҳо дар бозорҳои мамлакатҳои навро ба тараққӣ гузошта дастрас мебошанд.

Дар баробари ин Япония қисми зиёди сармояи худро барои харидани ашёи хоми арзони ин мамлакатҳо равона намуда, маҳсулоти аз он тайёршударо пешкаши бозорҳои дохилии давлатҳои аъзои созмони АСЕАН мегардонад.

Ҳамгироии иқтисодии давлатҳои аъзои созмони АСЕАН дар баробари муваффақиятҳои бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ тамоми проблемаҳои ин мамлакатҳоро ҳал карда натавонист. Яке аз проблемаҳои муҳиме, ки роҳбарияти сохтори АСЕАН ҳалли пурраи онро наёфт, ин тавофути куллии сатҳи зиндагии аҳолии ҳар якеи ин мамлакатҳо мебошад. Агар соли 1988 даромади миллии бадастовардаи Сингапур ба ҳар сари аҳолии ин кишвар 9070 доллари америкой бошад, дар Индонезия ин рақам ҳамагӣ 440 доллари америкоиро ташкил меод. Албатта ин рақам дар муқоиса бо давлатҳои навро ба истиклолият ниҳода он солҳо пешрафти хеле бузург буд ва дараҷаи миёнаи зиндагии аҳолии ин давлатҳоро нишон меод, лекин дар муқоиса бо давлатҳои мутараққии ҷаҳон, чун ШМА, Англия, Франция, Германия ва Япония ин рақам (440) музди меҳнати ночизест, ки бо он як моҳ ҳам як оилаи миёнаро пӯшонидану ҳуронидан мумкин нест.

Дар тӯли даҳ сол дар Сингапур ва Бруней ҷунон суръати баланди рушди иқтисодӣ ба даст оварда шуд, ки мислашро ҳатто давлатҳои тараққиқардаи дунё надида буданд. Маҷмӯи маҳсулоти

миллии Бруней, агар соли 1998 ба ҳар сари аҳоли то ба 24630 доллар расонида шуда бошад. пас ин нишондиҳанда дар Сингапур 30170 долларро ташкил дод. Вале, бо вучуди пешрафти техникаи ин минтақа тафовути бамаломатаи байни ин давлатҳо дар тӯли ин 10 сол аз байн бардошта нашуд. Маҷмӯи маҳсулоти миллии ба ҳар сари аҳоли дар Малайзия соли 1998 - 3670, Таиланд - 2160, Филиппин - 1050 ва дар Индонезия ҳамагӣ 640 долларро ташкил намуд.

Бӯҳрони солҳои 1997-1998 таъсири худро ба пешрафти давлатҳои аъзои АСЕАН гузошт. Пешрафти босуръати иқтисодии бештари давлатҳои аъзои ин созмон халадор гардид. Ба суръати пешрафти иқтисодиёт проблемаҳои сохторӣ таъсири манфии худро расонданд. Вале ба ақидаи мутахассисони Хазиная Байналмилалии Асёр ва Бонки ҷаҳонӣ боздошта шудани пешрафти иқтисодӣ проблемаи муваққатӣ буда, аз сохтор вобастагӣ надорад. Бинобар ин кишварҳои аъзои АСЕАН дар конференсияи моҳи декабр дар Ветнам баргузоргардида ду роҳи раҳой аз бӯҳрони иқтисодиро муайян намуданд.

Якум, истифодаи кӯмаки молиявии Япония дар ҳаҷми 30 млрд. доллар бо мақсади мусоидат ба ислоҳоти сохторӣ, ки аз ин маблағ аслан Малайзия ва Таиланд 1,85 млрд. долларашро истифода бурда тавонистанду халос.

Роҳи дуюмро Сарвазири Малайзия пешниҳод намуда буд, ки он аз ворид намудани асъори умумии кишварҳои аъзои АСЕАН; назорати мигратсияи сармоя ва дар маҷмӯъ пурзӯр намудани танзими давлатии иқтисоди миллии иборат буд.

Мақоми олиии роҳбарикунандаи АСЕАН Конференсияи сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои аъзои созмон аввали соли 2001 бунёди минтақаҳои тичорати озоди АСЕАН-ро то соли 2008 ба нақша гирифт. Барои амалӣ шудани он дар асоси қарорҳои махсус таъмики ҳамкорӣ барои таъмини амният, устувории системаи молия, телекоммуникатсия, туризм, кишоварзӣ, нақлиёт, тандурустӣ ва муҳити зист пешбинӣ гардид.

Ин аст самараи ҳамгироии иқтисодии минтақавии давлатҳои аъзои созмони АСЕАН.

БОБИ VI. СТРАТЕГИЯИ ИҚТИСОДИИ ИТТИХОДИ ШҶҶРАВИИ СОБИҚ БАЪДИ ЧАНГИ ДУЮМИ ЧАХОН

Баъд аз ғалаба дар Чанги дуюми чаҳон обрӯ ва эътибори Иттиҳоди ШҶҶравӣ дар арсаи байналмиллалӣ хеле боло рафт.

Аҳли башар бе ягон таблиғоти зиёдати дарк намуд, ки дар баробари ҷамъияти абарқудрати капиталистӣ дар чаҳон қувваи аз ҷиҳати тавоноӣ баробаре вучуд доштааст, ки ҳалли проблемаҳои муҳими чаҳон бе иштироки он номумкин аст.

Агар солҳои пеш аз Чанги дуюми чаҳон ҷамъияти сотсиалистӣ танҳо аз Иттиҳоди ШҶҶравӣ ва Муғулистон иборат буд, пас аз чанг яку яқбора бо кӯмаки Иттиҳоди ШҶҶравӣ ва муборизаи озодихонаи мардуми давлатҳои Европай Шарқӣ ба лагери сотсиалистӣ давлатҳои Булғория, Полша, Венгрия, Чехословакия, Руминия, Югославия, Германияи Демократӣ дохил шуданд.

Мубориза барои ҳарчи бештар васеъ намудани лагери сотсиалистӣ, ки дар асоси сиёсати ондавраи Москва пеш бурда мешуд, солҳои аввали баъди чанг натиҷаҳои хубе дод. Даре нагузашта, дар натиҷаи муборизаҳои озодихона ва албатта, кӯмаки Иттиҳоди ШҶҶравӣ халқҳои Хитой, Кореяи Шимолӣ, Куба ва Ветнам музаффариятҳо ба даст оварда, дар асоси принсипҳои марксизм ва ленинизм ҷамъияти худро пеш бурдани шуданд.

Ҳамин тариқ, дар чаҳон системаи махсуси иқтисодӣ ташаккул ёфт, ки онро то солҳои 1991 аҳли олам ҳамчун чаҳони хоҷагии сотсиалистӣ эътироф мекард.

Робитаҳои иқтисодии давлатҳои лагери сотсиалистии солҳои 1945-1965 ҷи аз ҷиҳати илмӣ ва ҷи амалӣ ҷунон дақиқ ба ҳам васл шуда буданд, ки он беихтиёр боиси пешрафти иқтисодӣ гардид.

Асоси ҷуни музаффариятҳо, пеш аз ҳама дар амалӣ намудани стратегияи иқтисодии Иттиҳоди ШҶҶравӣ, ки он қуллаи мақсаду мароми халқҳои аз зери зулм ва асорати фашизм озодшударо ифода менамуд, иборат буд.

Бояд қайд кард, ки бо ғуққудрат шудани лагери сотсиалистӣ давлатҳои капиталистӣ - давлатҳои аъзои блоки байналмилалӣ

зидди фашизм, ки ба он бевосита ШМА ва Англия шомил буданд, аз робитаҳои иқтисодӣ бо Иттиҳоди Шӯравӣ даст кашида, ба тамоми давлатҳои лагери сотсиалистӣ "чанги сард"-ро эълон намуданд.

Ба ҳаробии вазъи иқтисодиёти баъдичангии ин мамлакатҳо нигоҳ накарда, роҳбарияти онвақтаи давлатҳои капиталистии ҷаҳон, ба мисли ШМА, Англия, Италия, Канада, давлатҳои Скандинавия роҳҳои тичорати байналмилалӣ кулли давлатҳои Европа, Америкаи Лотинӣ ва давлатҳои Осиёро ба кишварҳои сотсиалистӣ бастанд.

Баъд аз мағлубияти чунин давлати сар то по мусаллаҳи Германияи фашистӣ онҳо хуб дарк карданд, ки бо Иттиҳоди Шӯравӣ минбаъд бо забони яроқ сухан рондан билкул мумкин нест.

Нияти онҳо дар бобати он, ки дар аввалҳои саршавии ҷанг давлати сермиллати Иттиҳоди Шӯравӣ худ аз худ аз дохил ҳароб мешавад, барбод рафт. Ҷанг баръакс, дӯстии халқҳоро боз ҳам мустаҳкам карда, якдилии онҳоро барои ҳимояи ҳифзи музаффариятҳои Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр беш аз пеш пойдор гардонд.

Эълони "чанги сард" дар баробари бастанӣ роҳи бозори ҷаҳони капиталистӣ ба ҷумҳуриҳои шӯравӣ сотсиалистӣ, ки он "муҳосираи иқтисодӣ" ном дорад, ҳамчунин маънои пурзӯр кардани идеологияи зидди советиро низ дошт. Миллиардҳо доллари америкӣ барои табиғоти сохтаи бардурӯғ дар бораи комёбиҳои иқтисодӣ, илмӣ, маданӣ, маишӣ сохти капиталистӣ тавассути радио ва телевизион, рӯзномаҳо дар дохили лагери сотсиалистӣ, истифодаи сохторҳои ҷосусӣ, ташкилотҳои динӣ барои тезутунд намудани вазъияти дохилӣ равона мешуданд.

Барномаҳои махсуси табиғоти зидди сохтори ҷамъияти сотсиалистӣ равонашуда тавассути радиои "Садои Америка", "Би-Би-Си", "Садои Европа" шабонарӯз бо забонҳои тамоми дунё пахш карда мешуд.

Дар баробари ин барои нигоҳ доштани вазъияти шиддатнок дар муносибатҳои иқтисодӣ, паст задани сифати молҳои аз давлатҳои сотсиалистӣ дохилшуда, ворид кардани маҳдудиятҳои бисёр ва таъмини беҳатарии иқтисодии мамлакатҳои капиталистӣ бидуни манъи содироти таҷҳизоти пешқадами ин кишварҳо соли 1949

Кумитаи Ҳамоҳангсозӣ оид ба назорат аз болои содироти мол ба мамлакатҳои сотсиалистӣ (КОКОМ) таъсис дода шуд. Ба ҳайати ин Кумита тамоми давлатҳои аъзои НАТО (бидуни Исландия) ва инчунин Япония дохил шуданд.

Фаъолияти КОКОМ зери назорати ШМА амалӣ гардида, вазифаи пешгирӣ намудани содироти технологияи ҳарбиро ба давлатҳои лагери сотсиалистӣ адо менамуд.

Дар соли 1961 баъд аз парвози нахустин кайҳоннаварди Иттиҳоди Шӯравӣ ба кайҳон доираи фаъолияти кумитаи КОКОМ боз ҳам васеъ карда шуд. Бо мақсади таъмини минбаъдаи беҳатариини ин кумита дар баробари тафтиши лавозимоти техникаи ҳарбӣ ва нимҳарбӣ тафтиши умумии тамоми амалиёти тичоративу иқтисодии давлатҳои Ғарбу Шарқро ба ӯҳда гирифт.

Дар ин бахш дар баробари омода сохтани низомнома ва дастурамалҳои зиёд барои муайян намудани номгуӣ лавозимоти техникаи ҳарбӣ, қисмҳои муҳими таҷҳизот, маводи аввала ва ёрирасони стратегӣ, тасдиқи квота қорҳои зиёдеро анҷом доданд.

Ширкатҳое, ки дар асоси рухсатномаҳои махсус вазифаи содирот ва воридоти номгуӣ лавозимот ва техникаи ҳарбиро ба ӯҳда доштанд, бевосита аз тарафи сохторҳои махсуси ШМА назорат ва тафтиш карда мешуданд. Дар натиҷаи истифодаи системаи амалкунандаи тафтиш аз болои тафтиш фаъолияти ин кумита солҳои 1961-1980 натиҷаҳои самарабахш дод.

Мамлакатҳои сотсиалистӣ дар ин солҳо қариб аз 80 фоизи навоариҳои илмӣ дар соҳаи техникаи ҳарбӣ ва саноатии олами капиталистӣ бо сабаби "сирри махфӣ" доштани маҳрум буданд. Мавҷудияти чунин пардаи махсус ҷаҳони соиалистиро аз тарафи дигар, водор кард, ки ин давраро бо заҳмати миллионҳо одамон ва харҷи бисёр паси сар карда, баъд аз даҳсолаҳо маҳсулоти имрӯзаи ҷаҳони капиталистиро тавлид кунад.

Мақсади равшани кишварҳои капиталистӣ, ки дар сиёсати пешгирифтаи онҳо бо номи "чанги сард" баръало маълум буд, роҳбарияти лагери соиалистиро водор намуд, ки барои таъмини пешрафти иқтисодиёти тамоми ин давлатҳо новобаста ба давлатҳои капиталистӣ, стратегияи иқтисодии худро қор карда барояд.

Иттиҳоди Шӯравӣ таҳти роҳбарии Сталин ба муқобили барномаи "чанги сард"-и ШМА барномаи "дарҳои пӯшида"-и худро мураббаъ сохт, ки дар асоси принсипи банақшагирии директивиي марказонидашуда барқарор намудани хоҷагиҳои харобгардидаи кулли давлатҳои ин лагер ва таъмини босуръати соҳаҳои асосии хоҷагии халқи ҷаҳони сотсиалистӣ ба нақша гирифта шуда буд.

Иттиҳоди Шӯравӣ дар асоси барномаҳои панҷсолаи ҳизби роҳбарикунандаи коммунистӣ асоси пешрафти иқтисодии мамлакатро дар соҳаи инкишофи саноати вазнин меидид. Бо вучуди шароити вазнини баъдичангӣ мамлакати шӯравӣ баробари ба қор даровардани корхонаҳои харобшуда дар тамоми ғушаю қанори ИҶШС ба сохтмони корхонаҳои азими саноатие, ки бевосита ба захираҳои табиӣ наздиканд, шурӯъ намуд.

Халқи сермиллати Иттиҳоди Шӯравӣ зерӣ шиорҳои азнавсозӣ дар тамоми сохтмонҳои бузурги корхонаҳои истеҳсолӣ, корхонаҳои саноати вазнину сабук, нерӯгоҳҳои барқӣ, роҳҳои оҳан, қонҳои ангишту маъдан шабу рӯз босубот қор мекарданд.

Ҳизби коммунистӣ баҳри пурра таъмин кардани аҳоли бо ғалла, ғушт, шир барои аз худ намудани заминҳои навқорам ва бекорхобидаи Қазоқистон ба иҷрои барномаи бо номи "Замини навқорам" шурӯъ намуд.

Дар тамоми ҷабҳаҳои зиндагӣ мусобиқаи сотсиалистӣ баҳри пешрафти истеҳсолот вусъат ёфт.

Мақсади асосии стратегияи иқтисодӣ дар ин давра, пеш аз ҳама аз он иборат буд, ки мамлакатро аз қафомонии иқтисодӣ бароварда, дар мӯҳлати кӯтоҳ нисбат ба ШМА дар ҳамаи соҳаҳои истеҳсолот ба афзалият ноил гардад.

Бояд қайд кард, ки дар натиҷаи сиёсати дурусти пешгирифтаи ҳизби коммунистӣ қидду ҷаҳди халқи советӣ ба ин мақсад равона шуда буд.

Олимони Иттиҳоди Шӯравӣ аввалин шуда, соли 1954 баҳри манфиати халқ ва ҷамъият истифода бурдани қувваи атомро ба ҷаҳониён нишон доданд. Ба қор андохтани иншооти барқии атомӣ ва анҷоми сохтмони киштии бузургтарини яхшикани атомӣ барои қушодани роҳҳои обӣ дар Уқёнуси Яхбастаи Шимолӣ ва баъдтар дар соли 1961 парвози нахустин кайҳоннаварди Иттиҳоди Шӯравӣ ба

кайҳон ақидаи ҷаҳони капиталистиро нисбат ба лагери сотсиалистӣ тамоман дигар кард.

Солҳои 1945-1965 дар таърихи иқтисоди ҷаҳон барои давлатҳои сотсиалистӣ ҳамчун давраи дуҷоми ташаккул ба ҳисоб меравад. Дар ин давра бо дастовардҳои азими иқтисодӣ тараққиёти пуравчи иқтисодии Иттиҳоди Шӯравӣ ва давлатҳои социалистии Европайи Шарқӣ назаррас мебошанд.

Соли 1965 Иттиҳоди Шӯравӣ дар истеҳсоли ғулоб, ангиштсанг, нафт, газ аз ШМА пеш гузашта, бо нишондиҳандаҳои баланди худ тамоми дунёро дар ҳайрат гузошт.

Музаффариятҳои сотсиализм давлатҳои ҷаҳони сеюмро ба ларза даровард. Дар натиҷаи авҷгирии тижорати байнидавлатӣ бо кишварҳои ҷаҳони сеюм ва кӯмаку дастгирӣ кардани онҳо обрӯ ва нуфузи Иттиҳоди Шӯравӣ рӯз аз рӯз зиёд мегардид.

Умуман давраи дуҷоми ташаккули давлатҳои лагери сотсиалистӣ дар тӯли 74 соли мавҷудияташ аз ҷиҳати пешрафти иқтисодӣ давраи аз ҳама муваффақиятнок ба ҳисоб мерафт.

Бисёр олимони иқтисодшиноси ҷаҳон чунин ҷаҳиши иқтисодии мамлакатро ба давраи баохиррасии режими сталинӣ ва охира-охира ҷорӣ намудани принципҳои демократии идоракунии давлат вобаста мекарданд.

Аммо таърих нишон дод, ки баъд аз вафоти сарвари давлати шӯравӣ И.В. Сталин муборизаи саҳти дохилии гурӯҳҳо барои ба даст даровардани роҳбарияти давлатӣ чунон шиддат гирифт, ки пешгирӣ кардани он номумкин гардид ва оқибат ба шикаст ва аз байн рафтани ин сохтори ҷамъиятӣ оварда расонд.

Сиёсати нодурусти таъқиб ва тафтиши фаъолияти сарвари давлат Сталин, маҳкум кардани шахсиятпарастии ӯ боиси тезу тунд шудани муносибатҳои сиёсӣ ва иқтисодии байни давлатҳои лагери сотсиалистӣ гардид.

Баъд аз съезди XX Ҳизби Коммунистии Иттиҳоди Шӯравӣ соли 1956, аз Москва баромада рафтани ҳаёти коммунистони якҷанд давлат, баъдтар боиси пурра канда шудани робитаҳои иқтисодии хориҷии Хитой, Кореяи Шимолӣ ва Албания бо кулли давлатҳои ҷаҳони сотсиалистӣ оварда расонд.

Давлатҳои номбурда маҷбур шуданд, ки роҳи махсуси тараққиёти иқтисодӣ мамлакатҳои худро муайян намоянд. Онҳо аз "ҳимояи" Москва ва бозори маҳдуди лагери сотсиалистӣ баромада, барои худ аввалан дар интиҳоби давлатҳои мутараққии капиталистии ҷаҳон ва истифодаи бозорҳои ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам оварданд. Дар ин бахш музаффариятҳои бадастовардаи Ҷумҳурии Халқии Хитой ҷолиби диққат аст, ки бо он шуморо дар бахши Хитой шинос менамоем.

Бояд қайд кард, ки бо вучуди аз Москва рӯй гардонидани баъзе давлатҳо пешрафти иқтисодии кулли давлатҳои лагери сотсиалистӣ, аз ҷумла Иттиҳоди Шӯравӣ дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқи мамлакат баръало дида мешуд. Ҳамкории иқтисодӣ бо давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ (ШҲИ - СЭВ) сол то сол вусъат меёфт.

Дар асоси ашёи ҳоми арзони Иттиҳоди Шӯравӣ (нафту газ, барқ), ки тавассути қубурҳои махсуси интиқол ба маркази Европа кашида шуда буданд, сабабгори вусъат гирифтани бозсозҳои иқтисодии Европай Шарқӣ гардида, оҳиста-оҳиста ба махсусгардониҳои истеҳсолоти давлатҳои алоҳидаи сотсиалистӣ оварда расонд.

Чунин пешравии иқтисодӣ давлатҳои Европай Ғарбиро бетараф гузошта наметавонист. Шароити беҳтарини ҳамкорие, ки Иттиҳоди Шӯравӣ ба давлатҳои Европай Шарқӣ фароҳам оварда буд, аз як тараф бо ашёи ҳом таъмин намудани эҳтиёҷоти тамоми давлатҳои Европа, аз тарафи дигар роҳбарияти бисёр давлатҳоро водор намуд, ки аз сиёсати "ҷанги сард"-и солҳои баъдичангӣ пешгирифта даст кашида, муносибатҳои худро бо давлатҳои лагери сотсиалистӣ тағйир диҳанд.

Бо мурури замон, кишварҳои гуногуннизомии ҷаҳон дарк карданд, ки ҳамкории амалӣ танҳо дар асоси баробарӣ ва ғойдаи муштарак сурат хоҳад гирифт ва он сабаби рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳо мешавад.

Қидду ҷаҳди кишварҳои дунё, алалхусус Европа, сабабгори мувофиқат кардани онҳо дар ҳамкории мутақобилан судманд гардид.

Бо вучуди ин бояд қайд кард, ки бештари робитаҳои иқтисодии барқароршуда аз вазъи ШМА вобастагӣ дошт.

Пӯшида нест, ки кулли давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ пеш аз барқарор кардани робитаҳои иқтисодии хориҷии худ ба вазъи ШМА нигоҳ мекарданд. Ин ҳолат дар тӯли 55 соли баъдичангӣ ҳамеша тағйир меёфт.

Масалан, сиёсати пешгирифтаи Президенти ШМА Ф.Рузвелт, ки аввалин шуда бо Иттиҳоди Шӯравӣ муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуда буд, дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ ба мамлакати ҳамкори ҳарбию хоҷагӣ табдил ёфт. Сиёсати "чанги сард"-и интиҳобнамудаи Гарри Трумен бошад, баръакс, ба якбора қатъ гардидани муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии байни ду давлати бузург оварда расонд.

Кӯшишҳои Д. Эйзенхауер, Ч. Кеннеди, Д. Чонсон, Р. Никсон, Д. Форд, Ч. Картер, Ч. Буш барои аз нав барқарор намудани муносибатҳои иқтисодӣ дар солҳои баъдичангӣ хусусиятҳои хоси худро доштанд.

Қадамҳои устувори дар сатҳи боло барқарор намудани робитаҳои иқтисодии хориҷии ду мамлакат дар вақти президентии Р. Рейган ва Ч. Буш мушоҳида карда мешуд.

Мақсадҳои Р. Рейган ва Ч. Буш - дар давраи ҳукмронии Р. Никсон қариб, ки пурра амалӣ шудан гирифтанд.

Давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ хуб дарк карданд, ки дар ҳолати дар ду тарафи муҳолиф мавҷуд будани яроқи қатли ом ва дар баробари ин сол аз сол вусъат гирифтани иқтидори ракетаҳои ядрой танҳо афзоиши робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо давлатҳои сотсиалистӣ, алалхусус бо Иттиҳоди Шӯравӣ, садди роҳи чанги ядрой шуда метавонад. Иҷрои ин мақсадро танҳо дар муносибатҳои самимии дӯҷонибаи ШМА ва Иттиҳоди Шӯравӣ, ки соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқро дар бар мегирифт, дидан мумкин аст. Ин аст, ки 35 давлат дар Хелсинки, пойтахти Финляндия 1 августи соли 1975 дар Иҷлосияи ҳамкорӣ ва амният дар Европа омодагии худро дар ҳамкорӣ бо ҳамдигар, қатъи назар аз низоми ҷамъиятиашон, изҳор карданд.

Дар ҳуҷҷатҳои ниҳой дар ин бора чунин баён гардида буд:

"Ҳаҷм ва соҳти тичорат байни давлатҳои иштирокчи ин Иҷлосия на дар ҳама ҳолат ҷавобгӯи имкониятҳои мавҷуда мебошад. Бояд дар ин қабил ҳамкориҳо ҳама гуна монеаҳо аз байн бардошта шуда, ба ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ба қадри имкон мусоидат карда шавал".

Солҳои 1970-75 бошад, вусъати робитаҳои иқтисодии хориҷии Иттиҳоди Шӯравӣ кишварҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ бо давлатҳои ғарб баръало мушоҳида мешуд.

Роҳбарияти Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ дар ин солҳо пурқувват шудани Иттиҳоди Шӯравӣ ба назар гирифта, мақсад ба миён гузошт, ки бо ин созмони бонуфузи Европа робитаҳои безоситаи иқтисодиро барқарор намоянд. Хулласи калом, баъди имзо шудани созишномаи Хелсинки, бештари монеаҳои мавҷудаи сиёсӣ ва иқтисодии байни давлатҳои капиталистӣ ва сотсиалистӣ аз байн бардошта мешуданд.

Чунин шароити баамаломадаро ба назар гирифта, ба мақсади харчи тезтар вориди бозори бидуни рақобати Иттиҳоди Шӯравӣ ва давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ шудан, ширкатҳои хориҷӣ намояндагии худро таъсис медоданд.

Давлатҳои мутараққии ҷаҳон кӯшиш мекарданд, ки баҳри харчи бештар ҳавасманд намудани роҳбарони корхонаҳо, кумитаҳо ва вазоратҳо бо иштироки ширкатҳои машҳури ШМА, Европай Ғарбӣ, Канада, Япония ва ғайра бахшида ба омӯзиши дастовардҳои давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон, дар ҳудуди давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ симпозиум ва конференсияҳо гузаронанд.

Аммо бо ворид шудани қувваҳои ҳарбии Иттиҳоди Шӯравӣ ба кишвари Афғонистон тамоми заҳматҳои 20 соли охир дар бобати барқарор намудани робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон барбод дода шуданд.

Дар баробари ин нуқсонҳои зиёде дар муносибатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бо ҷаҳони капиталистӣ мушоҳида карда мешуд. Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ ўҳдадорӣҳои худро мутобиқи созишномаи дар иҷлосияи ҳамкорӣ ва амният соли 1975 дар Хелсинки баимзорасидаро иҷро намекард.

Бемасъулиятӣ ва дар вақташ иҷро нашудани ӯҳдадории дар созишномаҳо зикрғфтаи оид ба хариду фурӯши ин ва ё он мол боиси пардохтани ҷаримаҳои зиёд аз ҷониби Иттиҳоди Шӯравӣ мегардид.

Чунин ҷаримаҳо дар натиҷаи содироти молҳои назар ба молҳои дар созишнома тасдиқшуда пастифат, дар мӯҳлати муайяншуда омода накардани бор, ба эътибор нагирифтани ҳаҷми киштӣ ва ба стандарти байналмилалӣ ҷавобгӯ набудани бастабандӣ ва тамғагузории мол низ ситонида мешуданд.

Хулосаи калом, қисми муайяни даромади мамлакат, ки бояд аз содироти мол ба даст меомад, бинобар чунин бемасъулиятиҳо ба давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ интиқол мешуд.

Давлатҳои ҷаҳони сотсиалистӣ хуб дарк намекарданд, ки мамлакатҳои капиталистӣ барои худ тамоми шароитҳоро фароҳам овардаанд. Тамоми молҳои дар ҷаҳон истеҳсолшаванда дар бозорҳои ҷаҳонӣ, асосан дар марказҳои тичоратии Европа, ШМА ва Япония хариду фурӯш мешаванд.

Соли 1985 дар давраи роҳбарии М.С. Горбачев барои бартараф кардани нуқсонҳои ҷойдошта ва омода сохтани ҷамъияти сотсиалистӣ барои ҳамкорӣ бо ҷаҳони капиталистӣ дар тамоми мамлакат бозсозии иқтисодӣ оғоз ёфтанд.

Дар баробари гузаронидани либерализатсияи иқтисодӣ моҳи июни соли 1987 дар асоси банди 19 Қонуни Иттиҳоди Шӯравӣ "Дар бораи корхонаҳои давлатӣ" ба тамоми корхонаҳо ҳуқуқи бевосита барқарор кардани робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо ҷаҳони капиталистӣ, бунёди корхонаҳои муштарақ ва хариду фурӯши моли худ ҳуқуқҳои зиёд дода шуд.

Аммо бо вучуди чунин иқдоми ҳукумат боз монеаҳои зиёде садди роҳ мешуданд. Масалан, ба шароити нав мутобиқ насохтани механизми иқтисодиёти бозорӣ боиси дар анборҳои корхонаҳои истеҳсолӣ афзудани шумораи молҳои истеҳсолшуда гардид, ки он ба муваққатан бастанӣ корхонаҳо оварда расонд.

Давлатҳои зиёди Европай Шарқӣ, ки бозсозии иқтисодиро нисбатан пештар сар карда буданд, чунин монеаҳоро бартараф намуда, афзоиши ҳаҷми умумии маҳсулоти худро таъмин карда тавонистанд.

Хукумати Иттиҳоди Шӯравӣ пешиходҳои роҳбарони вазорату корхонаҳоро ба назар гирифта, ба ҷараёни бозсозӣ ислоҳот ворид намуданӣ шуд. Вале дере нагузашта, дар як лаҳза, бидуни табодуллоти инкилобӣ яке аз давлатҳои абаркудрати ҷаҳон - Иттиҳоди Шӯравӣ аз байн рафт.

Робитаҳои иқтисодии хориҷии Иттиҳоди Шӯравӣ ва давлатҳои лагери сотсиалистӣ бо давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ ва дар ин асос воридаи бозори ҷаҳонӣ шудан дар баробари таъмини пешрафти иқтисодӣ, таъсири манфии худро охишта-охишта ба сохтори ҷамъиятии сотсиалистӣ низ расонда тавонист.

Аз соли 1980 сар карда дар натиҷаи ба дараҷаи баландтари рушди иқтисодӣ расидани давлатҳои Европай Шарқӣ, бӯҳрони сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои лагери сотсиалистӣ маълум гардид.

Роҳбарияти баъзе давлатҳои Европай Шарқӣ қафомонии иқтисодӣ худро аз сиёсати маҳдудкунандаи Иттиҳоди Шӯравӣ ва нуқсонҳои дар фаъолияти СЭВ ҷойдошта медиданд. Камбудихои мавҷударо ба назар гирифта бисёр давлатҳо гузаронидани ислоҳоти иқтисодиро талаб мекарданд. Аз тарафи дигар, шароити бозори ҷаҳонӣ ва робитаҳои иқтисодии байналмилалӣ даровардани баъзе тағйиротро дар сиёсати иқтисодии хориҷӣ тақозо менамуд.

Аммо дар Москва чунин пешниҳод ба таври дигар маънидод шуда, тезутунд шудани вазъи дохилии давлатҳои алоҳидаи Европа пардапӯш карда мешуд.

Чунин муносибат охишта-охишта боиси баромадҳои зиддисоветии халқҳои Руминия, Югославия, Чехословакия гардида, сабаби сустшавии қудрати ҷаҳони сотсиалистӣ гардид.

БОБИ VII. ШҶРОИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ

Баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ҷаҳон ба ду низоми ба ҳамдигар муқобил - сотсиалистӣ ва капиталистӣ тақсим шуд. Ин ду низом бо ҳамдигар на танҳо зиддиятҳои сиёсӣ доштанд, балки дорои сохторҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва молиявӣ тижоратӣ муҳталиф низ буданд.

Бо эълони "ҷанги сард" ва нисбат ба давлатҳои лагери сотсиалистӣ истифода бурдани сиёсати муҳосираи иқтисодӣ, роҳбарияти давлатҳои Европай Шарқиро водор кард, ки дар асоси принципҳои бунёди Иттиҳоди иқтисодии Европа ба бунёди созмони Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ шурӯъ намоянд, ки он бар хилофи иқтисоди муштараки кишварҳои капиталистӣ бошад.

Шӯрои ҳамкории иқтисодӣ, ҳамчун як сохтори бонуфузи байналмилалӣ, соли 1949 бо мақсади идора намудани фаъолияти хоҷагии давлатҳои сотсиалистӣ, ки бо ҳам мақсади ҳамкорӣ доштанд, таъсис дода шуд.

Мувофиқи Низомномаи давлатҳои аъзо, ки соли 1959 қабул шуда буд, вазифаи асосии ин созмон аз дар сатҳи баланд ташкил намудани ҳамкории иқтисодӣ ва илмӣ-техникӣ, ки самаранок истифода бурдани қувваҳои истеҳсолиро таъмин намуда, боиси суръатнокшавии ҳамгироии иқтисодии онҳо мегардад, иборат буд. Инкишофи ҳамкории иқтисодии байни ҳамаи кишварҳои олам дар асоси принципҳои баробарҳуқуқӣ, эҳтироми мустақилият ва манфиатҳои миллӣ, манфиатҳои мутақобила ва дастгирии рафӣқонаи ҳамдигар, қабули қарорҳои ягона дар асоси розигии тарафайн, вусъат додани муносибатҳои бисёрҷониба, ҳамоҳангсозии банақшагирии хоҷагии халқ, махсусгардонӣ ва ривоч додани кооператсияи истеҳсолӣ эътироф гардид.

Бо раванди бештар гардидани таъсири низоми сотсиалистӣ ба муносибатҳои байналхалқӣ дар солҳои минбаъдаи таъсиси Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ нуфузи Иттифок ва иштироки он дар ҳалли

масъалаҳои иқтисодӣ, ки характери васеи байналхалқӣ доштанд, зиёд гардид.

Солҳои аввали бунёд ба аъзогии Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ аксаран давлатҳои сотсиалистии дар ҳудуди Европа ҷойгиршуда дохил гардиданд. Баъдтар, соли 1962 ба ин созмон Муғулистон, соли 1972 Куба, соли 1978 Ҷумҳурии Сотсиалистии Ветнам низ шомил шуданд. Барои иҷрои вазифаҳои дарпешистодаи Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ сохтори роҳбарикунандаи зерин таъсис дода шуд:

1. Сессияи Шӯро.
2. Кумитаи иҷроия.
3. Кумитаҳои Шӯро.
4. Комиссияи доимоамалкунанда.
5. Котиботи Шӯро.

Сессия мақоми олии Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ба шумор рафта соле як маротиба дар пойтахти давлатҳои аъзо даъват карда мешуд ва натиҷаҳои фаъолияти яксолаи Шӯро ро таҳлил намуда, вазифаҳои ҳамкории иқтисодии давлатҳои аъзо дар соли минбаъда аниқ мекунад.

Дар фосилаи байни ду съезд ташкили кор оид ба вазифаҳои минбаъда, ҷамоҳангсозӣ ва назорат аз болои иҷрои супоришҳо пурра ба зиммаи Кумитаи иҷроияи Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ гузошта мешуд.

Иттиҳоди Шӯравӣ бунёди Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ва мақсадҳои неки ҳамкории давлатҳои Европави Шарқиро комилан дастгирӣ намуда, дар ҳалли тамоми масъалаҳои муҳим ва ҳалталаб кӯмаки худро дарег надошт.

Соли 1962 баъд аз ҷаласаи котибони якуми Ҳизби коммунистӣ ва роҳбарони давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ, ки дар шаҳри Москва баргузор гардида буд, иштирокчиёни он сиёсати иқтисодии пешгирифтаи давлатҳои Европави Шарқиро дастгирӣ намуда, барномаи аз нуқтаи назари ҳаётӣ ва илмӣ асоснокшудаи тараққиёти давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро пурра тасдиқ карданд.

Соли 1964 хатти магистрاليи кубури нафти трансевропогии "Дружба" пурра ба истифода дода шуд, ки тавассути он дар соли аввал 8,3 млн. тонна нафти хом интиқол дода шуд. Баъди муддати кӯтоҳ хатти дуёми кубури нафт ба истифода дода шуд, ки ба воситаи он ҳар сол давлатҳои Чехословакия, Венгрия, Полша ва Германияи Демократӣ зиёда аз 50 млн. тонна нафти хом мегирифтанд.

Амалӣ шудани ин нақша вазъи иқтисодии давлатҳои лагери сотсиалистии дар қаламрави Европа ҷойгирифтaro беҳтар намуд. Танҳо аз сарфа намудани бучети давлат, ки пештар барои ворид кардани нафт сарф мешуд, давлатҳои номбурда ҳар сол миллионҳо доллари америкоӣ фоида мегирифтанд. Дар баробари ин барои инкишоф додани саноати химия замина пайдо шуд.

Кумитаи иҷроияи Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ оид ба ҳарчи тезтар ҳал намудани проблемаи энергетикӣ корҳои зиёдеро анҷом дод.

Охириҳои соли 1964 хатти баландшиддати барқи "Мир", ки он тамоми системаҳои барқии Ҷумҳурии Демократии Германия, Чехословакия, Полша, Венгрия, Руминия, Булгария ва Иттиҳоди Шӯравиро пайваст мекард, ба истифода дода шуд.

Пешравию комёбии соҳаҳои алоҳида маҷбур сохт, ки ҳамкориҳо дар бахшҳои дигар низ вусъат диҳанд.

Соли 1964 созишномаи муҳиме ба имзо расид, ки дар асоси он дар давлатҳои аъзо барои ҳарчи бештар суръатнок кардани гардиши нақлиёт парки ягонаи локомотивии аз 200 ҳазор адад вагон иборатбуда бунёд карда шуд. Дар ин бахш якбора ба ҳамкорӣ дар соҳаи роҳи оҳан, алоқаи ягонаи телефон, бунёди ягонаи марказҳои шабакаи барномаҳои телевизион - "интервидение" вусъат дода шуд. Ҳамкории иқтисодӣ байни саноати вазнин ва металлургияи сиёҳ бо номи "Интерметалл", байни саноати химия - "Интерхим" вусъат гирифта буд. Чунин пешрафти иқтисодиро ба назар гирифта, соли 1964 Ҳукумати Югославия ба тариқи ихтиёрӣ барои ширкат дар ҳалли масъалаҳои манфиатдор бо роҳбарияти Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ созишнома ба имзо расонд ва Муғулистон мувофиқи

хоҳиши худ ба аъзогии Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ қабул карда шуд.

Хатари аз нав сар задани ҷанг давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро маҷбур сохт, ки ҳамкориро дар соҳаи ҳарбӣ низ вусъат диҳанд. Бо имзошавии "Созишномаи Варшава", ки моҳи март соли 1969 ба вуқӯъ пайваст, кулли давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ қувваҳои муттаҳидаи ҳарбии худро бунёд намуданд. Бо қўмаки илмию техникии Иттиҳоди Шӯравӣ давлатҳои бародари Европа дар муҳлатҳои кўтоҳтарин ба истехсоли ҳавопаймоҳо, ҷарҳболҳо, танку киштиҳои ҳарбии дараҷаи гуногун, киштиҳои зеробӣ, таҷҳизот барои иқтидори ҳарбии зиддиҳавоӣ, яроқу аслиҳа шурӯъ намуданд. Аз тарафи дигар, қувваҳои ҳарбии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ бо қудрату тавоноии ракетаҳои ядроии ИҶШС дастгирӣ меёфтанд.

Иттиҳоди Шӯравӣ давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ низ дастгирӣ мекард. Мувофиқи созишномаи байни ИҶШС ва Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ Иттиҳоди Шӯравӣ дар муддати панҷ сол дар қаламрави кулли давлатҳои сотсиалистӣ 1600 корхонаи саноатӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзиро сохта ба истифода дод.

Дар асоси ҳамкориҳои муфид Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 70 % талаботи давлатҳои бародарии сотсиалистиро бо сўзишворӣ, нафт ва ашёи хом таъмин намуда, ба ивази он молҳои лозимаро ба кишвар ворид мекард. Солҳои 1966-1971 аз давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ба Иттиҳоди Шӯравӣ таҷҳизоти 54 корхонаи химиявӣ, 38%-и киштиҳои баҳрии боркаш фиристонда шуданд. Давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ бо сабаби ба нафту газ талаботи зиёд доштанишон бо Иттиҳоди Шӯравӣ барои зиёд намудани истехсоли сўзишворӣ, пурқудраткунии корхонаҳои истехсоли оҳан, маводи химиявӣ (нуриҳои минералӣ), селлюлоза (коғаз) маблағгузориҳои зиёд мекарданд.

Барои танзими савдои байнидавлатӣ аввалҳои соли 1957 Комиссияи Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ оид ба масъалаҳои савдои хориҷӣ бунёд карда шуд, ки дар сохтори он намояндагони тамоми

давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ иштирок доштанд. Вазифаи асосии Комиссияи Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ аз ташкили кор барои вусъат додани тиҷорати байнидавлатӣ иборат буд. Аз солҳои аввали фаъолияти худ, комиссияи таъсисдодашуда ҳаҷми тамоми молҳои содирот ва воридоти давлатҳои алоҳидаро муайян менамуд. Фармон ва дастурҳои комиссия барои кулли давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ шарт ва иҷрои он таҳти назорат гирифта мешуд.

Муносибатҳои иқтисодии хориҷии байни давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ солҳои аввали бунёд бо сабаби ҳаробиҳои зиёди баъдичангӣ (набудани пул, захираи давлатии тилло ғорат шуда буд) дар асоси созишномаҳои ҷубронӣ ба роҳ монда шуда буданд. Ин амал ягона роҳи начоти миллат аз зери асорати фашизм буд. Дар ин роҳ хизматҳои Иттиҳоди Шӯравӣ хеле калон буд. Тадричан бо кӯмаки техникаӣ, кредиту заёми Иттиҳоди Шӯравӣ дар тамоми давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ислоҳоти пулӣ гузаронида шуда, сохторҳои давлатии назорат аз болои истифодаи асъор, кредит ва молия аз нав бунёд карда шуданд.

Аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ комиссияи ташкилӣ савдои дохилӣ ва хориҷиро дар асоси банақшагирии панҷсола амалӣ менамуд. Чунин сиёсати дурусти иқтисодӣ дар оянда боиси дар тӯли якчанд панҷсолаҳо мӯътадил ва дар як сатҳ нигоҳ доштани нархи мол ва ашёи хом гардида буд.

Чунин имтиёзҳо боиси он гардид, ки соли 1990 муомилоти молии байни давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ 229 млрд. рублро ташкил намуд, ки ин нисбат ба соли 1949 40 маротиба зиёд буд.

Асоси муомилоти савдои давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро доду гирифт бо Иттиҳоди Шӯравӣ ташкил мекард. Агар соли 1990 кулли содироти Иттиҳоди Шӯравӣ 70,7 млрд. рублро ташкил карда бошад, 43,8%-и онро (бе дарназардошти муомилоти молӣ бо Германияи Демократӣ) ба давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ташкил меод. Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 40%-и истеҳсоли сӯзишворӣ, ашёи хом ва маҳсулот, 70% сӯзишвориҳои саҳт,

зиёда аз 50%-и ҳаҷми истеҳсоли газ, 87% прокати фулузоти сиёҳ, 96% ангиштсанг, 98% нерӯи барқ, 75% маъдани оҳан ба давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ содир мешуд.

Ҳамкорони асосии Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 90-ум бо вучуди авҷгирии ислоҳоти иқтисодӣ ҳам асосан давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ба шумор мерафтанд. Соли 1990 муомилоти молӣ бо Германия 19,5 млрд. сӯм , Полша 12,1 млрд. сӯм , Булғория 11,7 млрд. сӯм , Чехословакия 11,3 млрд. сӯм , Венгрия 8 млрд. сӯм , Куба 7,1 млрд. сӯм , Руминия 4,2 млрд. сӯм , Югославия 4,0 млрд. сӯмро ташкил мекарданд.

Муомилоти асосии байни давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро воситаҳои техникӣ (мошинҳо ва таҷҳизот) ташкил мекард. 63% талаботи корхонаҳои давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ қаноатбахш иҷро карда мешуд. Саноати мошинсозӣ чунон босуръат тараққӣ мекард, ки мислашро дар ҷаҳон надида буд. Дар натиҷа ҳиссаи таҷҳизот ва воситаҳои техникӣ дар муомилоти молиии давлатҳои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ аз 20,5% соли 1950 ба 41% соли 1989 расонида шуд. Тараққиёти босуръати саноати мошинсозӣ бештар дар чунин давлатҳо, ба монанди Булғория, Полша, Руминия мушоҳида карда мешуд, ки пештар умуман чунин соҳа дар ин кишварҳо вучуд надошт.

Қисми дигари муҳими муомилоти молиии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро фурӯши сӯзишворӣ, ашёи хоми минералӣ ва фулузот ташкил мекард. Агар Чехословакия ба бозори давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ангиштсанг, кокс, маъдан, оҳан, прокати фулузоти сиёҳ барорад, Руминия маҳсулоти нафтӣ, прокати фулузоти сиёҳ, маҳсулоти чӯбу тахта, Полша - ангиштсанг, кокс, мис, руҳ, сулфур, Куба - маҳсулоти хоми никелӣ, Венгрия - боксит, гилҳок, Булғория - руҳ ва сурб содир мекарданд.

Вусъатгирии муомилоти молӣ дар назди давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ масъалаи махсусгардонии истеҳсолотро ба миён гузошт. Солҳои 1970-80-ум махсусгардонии истеҳсолоти давлатҳои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ баръало мушоҳида карда мешуд. Иттиҳоди Шӯравӣ вазифаи истеҳсол ва таъмини талаботи

давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро бо молҳои истифодабарияшон дарозмуддат (мошинҳои сабуку ва боркаш, трактор, яхдону телевизор ва ғайра) ба ӯҳда гирифта бошад, Венгрия ва Мугулистон ба истеҳсоли пойафзол, матоҳои пахтагину абрешимӣ, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, Полша либос, мебел, Булғория, Чехословакия - молҳои саноатӣ, чиниворӣ, булӯр (хрустал), мебел, пойафзол, Германия ба истеҳсоли молҳои саноатӣ, асбобу анҷоми барқӣ, Куба - шакар ва меваҳои ситрусӣ сар карданд.

Ҳиссаи молҳои саноатӣ дар муомилоти молии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ зиёда аз 50%-ро ташкил мекард. Зиёда аз 90%-и талаботи аҳолии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ бо яхдон, 91% бо мошинаҳои ҷомашӯй, 51% бо либос, 55% бо пойафзол, 90% бо мебел, 90% бо асбобҳои суратгирӣ таъмин карда мешуд.

Маҳсусгардонӣ дар соҳаи саноати ҳӯрокворӣ ва кишоварзӣ низ хеле хуб ба роҳ монда шуда буд. Муомилоти истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ 10%-ро ташкил медод. Аз ҳисоби якдигартаъминкунӣ ин давлатҳо талаботи худро бо меваю сабзавот, шакар, тухм ва дигар намудҳои маҳсулоти ҳӯрока қонеъ мекарданд. Содиркунандагони асосии меваю сабзавоти давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ Булғория, Венгрия ва Руминия; маҳсулоти чорводорӣ ва паррандапарварӣ Мугулистон, Венгрия, Булғория; моҳӣ ва маҳсулоти он - Иттиҳоди Шӯравӣ ба шумор мерафтанд.

Бояд қайд кард, ки таҳлили муомилоти молӣ баъди солҳои 70-ум нишон медиҳад, ки бо тағйир ёфтани сиёсати давлатҳои капиталистӣ ғарб нисбат ба давлатҳои лагери сотсиалистӣ ва афзудани нархи нафт дар бозори ҷаҳонӣ боиси сол то сол кам шудани муомилоти молии байни давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ мегардид. Номгуӣ асосии молҳои воридотиро нафт ва гази табиӣ ташкил мекарду халос.

Соли 1980 якбора кам шудани муомилоти молӣ байни давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ мушоҳида карда шуд. Мутахассисони соҳаи иқтисод чунин рафти корро бештар аз ба

эътибор нагирифтани авҷгирии идеологияи хориҷӣ солҳои охир, дар ғайриқаноатбахш ба роҳ мондани тақсимои сотсиалистии меҳнат, тезу тунд шудани вазъияти дохилии баъзе давлатҳои аъзо ва бо талаботи ҷаҳон барномаи даҳсолаҳои охириро мутобиқ накардани нақшаҳои амалии худ медиданд.

Нимаи дуюми соли 1989 бошад, тижорати хориҷии байни давлатҳои аъзо аз тарафи кумитаи оид ба масъалаҳои савдои хориҷӣ умуман идора карда намешуд. Иҷрои фармонҳо ва созишномаҳои дуҷониба умуман ба эътибор гирифта намешуданд. Дар баробари ин бӯҳрони иқтисодие, ки Иттиҳоди Шӯравиро солҳои 1985-1990 фаро гирифта буд, вазъи давлатҳои лагери социалистиро боз ҳам вазнинтар кард.

Самти ин тамоил то солҳои аз байн рафтани Шӯрои Ҷамқории Иқтисодӣ (1992) дигар нашуда, баръакс, рӯ ба пастравӣ овард. Масалан, рақамҳои зерин гувоҳи гуфтаҳои боло шуда метавонанд. Агар муомилоти молии хориҷии Иттиҳоди Шӯравӣ бо давлатҳои мутараққии ҷаҳон соли 1990 нисбат ба соли 1989 1,5% кам шуда бошад, пас муомилоти мол бо давлатҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода, ки ба он бештар давлатҳои аъзои Шӯрои Ҷамқории Иқтисодӣ дохил мешаванд, соли 1990 нисбат ба соли 1989 10,9% кам шуд.

Ин далелу рақамҳо гувоҳи он буданд, ки сохтори ташкилоти Шӯрои Ҷамқории Иқтисодӣ дар тӯли 42-43 соли фаъолиятш вазифаи худро иҷро намуда, ба пешрафти давлатҳои Европави Шарқӣ монё мешуд.

Чунин вазъи баамаломата талаб мекард, ки феврал реструктуризатсияи Шӯрои Ҷамқории Иқтисодиро гузаронида, барои таъмини пешрафти иқтисодиёти давлатҳои аъзои Шӯрои Ҷамқории Иқтисодӣ озодии комил фароҳам оварда, таҷрибаи бузурги робитаҳои иқтисодии хориҷии онҳоро мебоист ба манфиати давлатҳои лагери социалистӣ истифода бурд.

Чунин фикрҳо дар сессияи навбатии сарварони давлатҳои аъзои Шӯрои Ҷамқории Иқтисодӣ, ки соли 1990 дар Варшава шуда гузашт, чандин маротиба аз тарафи баромадкунандагон баён карда шуданд. Дар натиҷа дар қарори аз тарафи иштирокчиёни

Созишномаи Варшава қабулшуда ин таклифот ба тариқи зайл ифода ёфтанд:

"Тараққиёти босуръати ҳозира дар Европа барои бартараф кардани моделҳои бехатарии иттифок ва ҷаҳонтақсимкунӣ шароит фароҳам меоварад. Чунин рафти тараққиёт бебозгашт мегардад ва барои манфиатҳои халқ дар мувофиқати мутақобил бе монеаҳои сунъии идеологияи душманона ҷавобгӯ мебошад."

Аммо роҳбарони давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ таҷрибаи Ҳукумати Хитойро ба назар нагирифта, ба ғайр аз шароит барои суръатнок шудани барҳамхӯрии ин ташкилоти бонуфуз, дигар ягон чорае надиданд.

1 январи соли 1991 аз кулли фишангҳои идоракунандаи сохтори Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ, ба монанди банақшагирии пешрафти иқтисодиёт, мувофиқкунонии нақшаҳои хоҷагӣ, танзими системаи нарх, асҳори баробаркунанда даст кашида, барои таъмини муомилоти молӣ тамоми меъёрҳои ҷаҳониро ворид намуданд. Даре нагузашта, бо сабаби надоштани захираҳои зарурӣ қисми зиёди корхонаҳои мунтазам фаъолияткунанда якбора бекор монда, сабабгори бӯҳрони нави иқтисодии давлатҳои Европайи Шарқӣ гардиданд.

Пешрафти иқтисодии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодиро муносибатҳои байналмилалӣ асҳорӣ ва қарзии махсусе, ки танҳо ба сохтори ҷамъияти сотсиалистӣ мансуб аст, таъмин мекард.

Муносибатҳои байналмилалӣ асҳорию қарзии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ дар рафти тараққиёти худ ду марҳиларо аз сар гузаронданд. Марҳилаи якум аз рӯзи бунёди Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ то соли 1964 ва марҳилаи дуюм аз соли 1964 то солҳои 90-умро дар бар мегирад.

Аз рӯзҳои аввали бунёди Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ муносибатҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои аъзо бо сабабҳои махсус (набудани асҳори истифодаи умум, асҳори ҷаҳонӣ, тилло ва коғазҳои қиматнок) дар асоси созишномаҳои ҷубронӣ иҷро мешуданд. Меъёри асосии ҳисоббаробаркунии байнидавлатиро клиринг иҷро менамуд.

Клиринг ин як системаи ҳисобу китоби ғайринақдии байни банкӣ буда, яке аз шаклҳои мувофиқи ҳисоббаробаркунии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ба шумор мерафт ва додугирифтӣ давлатҳоро дар миқёси ҷаҳон бе иштироки тилло ва асъори байналмилалӣ иҷро мекард.

Давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ, ки дар давраи Ҷанги дуҷоми ҷаҳон ғорат карда шуда буданд, қудрати хариду фурӯш надоштанд. Асъори миллии онҳо бошад, ба сабаби дараҷаи пасти иқтисодиёти мамлакаташон қурб надошт. Бинобар ин дар муомилоти молии онҳо истифодаи клиринг хеле мувофиқ ба шумор мерафт.

Асоси арзиши клирингро дар муомилоти мол сӯми (рубл) клирингӣ ташкил мекард. Масалан, Иттиҳоди Шӯравӣ ба Полша гази табиӣ ва нафти хомро ба маблағи 100 млн. рубл клирингӣ содир менамуд. Полша мувофиқи номгуӣ дар созишнома муайяншуда ба Иттиҳоди Шӯравӣ ба маблағи 100 млн. рубл клирингӣ молҳои истеҳсоли худро мефиристод ва ӯҳдадоринашро иҷро намуда, бо ин ҳисобро баробар мекард.

Аз тарафи дигар, системаи клирингӣ ба давлатҳои истифодабаранда, дар баробари муҳайё намудани шароит барои содироти мол бидуни пешпардохт, бетағйир нигоҳ доштани қимати мол дар тӯли даҳсолаҳо боз имтиёзҳои дигари муҳимро аз қабili тавассути банкҳои давлатӣ ташкил намудани назорати марказонидашудаи ҳаҷми содироту воридоти мол ва пардохти маблағи он муҳайё менамояд.

Афзалияти истифодаи системаи клирингӣ боз дар он зоҳир мешуд, ки ба арзиши молҳои содиротӣ ва воридотии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ баландшавии нархҳои ҷаҳонӣ, каму зиёдшавии захираҳои тилло, нукра, коғазҳои қиматнок таъсири манфии худро расонида наметавонад.

Чунин шароити хуб дар даҳ соли аввали фаъолияти Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ боиси тараққиёти босуръати хоҷагии халқи давлатҳои Европай Шарқӣ гардида, боварии онҳоро ба чунин системаи пардохт ва ҳисоббаробаркунӣ боз ҳам зиёд менамуд.

Тачриба нишон дод, ки системаи ҳисоббаробаркунии клирингӣ дар баробари афзалиятҳои дар боло зикргардида, инчунин тарафи манфӣ ҳам дорад. Ҷиҳатҳои манфии он пеш аз ҳама, дар маҳдудияти амали давлат барои иҷрои ӯҳдадориҳои дар асоси созишномаи дучониба баӯҳдагирифта зоҳир мешавад, ки он дар амал сатҳи роҳи ҷараёни ҳамгироии давлатҳои ҳамсоя мегардад. Аз тарафи дигар, истифодаи системаи ҳисоббаробаркунии клирингӣ на ҳама вақт дар муҳлатҳои муайяншуда натиҷаҳои дилхоҳи қобили қабули ду тарафро медиҳад. Бинобар ин дар охири сол ҳамеша давлатҳо аз якдигар қарздор мемонанд.

Бо вусъатгирии робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ва авҷгирии махсусгардонии истеҳсолот истифодаи ҳисоббаробаркунии клирингӣ дар муносибатҳои дучониба ба талаботи давлатҳо ҷавоб гуфта наметавонист.

Моҳи марти соли 1957 дар сессияи VIII Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ созишнома оид ба принцип ва шартҳои истифодаи системаи ҳисоббаробаркунии клирингӣ дар муносибатҳои бисёрҷониба ба имзо расид, ки он дар оянда ба давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ дар баробари имзои созишномаҳои дучониба шароити вусъат додани муомилоти молро бо давлатҳои сеюм фароҳам овард.

Соли 1962 дар сессияи XVII Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ бошад, Кумитаи иҷроияи Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ барои боз ҳам вусъат додани истеҳсолот дар асоси қарзҳои дарозмуддати байнидавлатии Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ комиссияи доимоамалкунандаро оид ба масъалаҳои асъорию молиявӣ таъсис дод. Даре нагузашта, баъд аз таҳлили таҷрибаи ҷаҳонии ҳисоббаробаркунии, бо пешниҳоди комиссия барои иҷро намудани вазифаи ҳисоббаробаркунии бисёрҷониба ва амалиёти қарзӣ, Бонки байналмилалӣ ҳамкории иқтисодӣ (МБЭС) таъсис дода шуд.

Бонки байналмилалӣ ҳамкории иқтисодӣ дар фаъолияти худ ҳисоббаробаркунии бисёрҷонибаи клирингиро бо сабабҳои душвори амалии он ба системаи "рублҳои интиқоли" иваз намуд. Ин воҳиди

пулии ҷорикардашуда аз воҳиди пулҳои дар байни давлатҳои Европа амалкунанда бо номи ЭКЮ ва воҳиди пулҳои дар муомилоти байналмилалии амалкунандаи ХБА - СДР бо маблағҳои қарзҳои имтиёзноки ҷудокардашуда ва ҳисоббаробаркунии молии худ, куллан фарқ мекунад. Амали он бисёр содда буда, барои ҳавасманд кардани давлатҳои дигари ҷаҳон дар иштироки муомилоти молӣ бидуни доштани пулҳои ҷаҳонӣ шароити васеъ фароҳам овард. Давлатҳои мухталифи ҷаҳон баробари ба аъзогии Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ қабул шуданашон бемалол метавонистанд аз ин воҳиди рублҳои интиқолӣ истифода баранд.

Дар асл, рублҳои интиқолӣ ин як системаи нави ҳисоббаробаркунии бонкии давлатҳои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ буда, онҳо танҳо дар навиштаҷоти суратҳисобҳои бонкӣ ба қайд гирифта мешаванд. Мувофиқи захираҳои тиллоии соли 1971 давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ як доллари америкой баробари 0, 7461 "рублҳои интиқолӣ" қабул шуда буд.

Ривож додани муомилоти давлати худ, бидуни пулҳои нақди ҷаҳонӣ ворид намудани миқдори лозимаи ашёи хом барои истеҳсолоти дохилӣ, имтиёзҳои калони истифодаи қарзҳои Бонки байналмилалии ҳамкории иқтисодӣ боиси афзоиши муомилоти молии байни давлатҳои аъзои Шӯрои Ҳамкории Иқтисодӣ ва байни давлатҳои ҷаҳон гардида буд.

БОБИ VIII. ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАКИЛ

8 декабри соли 1991 дар қароргоҳи "Вискули"-и Ҳукумати Белоруссия, ки дар яке аз гӯшаҳои хушманзараи ҷангалзори Беловежск воқеъ аст, воҳӯрии сарварони давлатҳои Белоруссия, Россия ва Украина баргузор гардид, ки он яке аз рӯйдодҳои муҳими асри XX ба шумор мерафт. Сарварони ин се давлат бо имзо намудани Созишнома "Дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил" ба фаъолияти 70-солаи Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ яку яқбора ҳамчун субъекти байналмилалӣ ҳуқуқ ва ҳақиқати геополитикӣ хотима доданд. Дар изҳороти худ сарварони ин давлатҳо шахсан қайд карда буданд, ки гуфтушуниди тӯлонӣ оид ба тайёр намудани созишномаи иттифоқӣ натиҷаи дилхоҳ надод, баръакс ба роҳи ҳалли бисёр масъалаҳои дигари муҳим монеа мешуд. Дар натиҷа чараёни объективи аз ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ баромадани ҷумҳуриҳо ва бунёди давлатҳои нави мустақил ҳақиқати воқеии ин давра шуда монд. Дар баробари ин, сиёсати кӯтоҳандешонаи марказ дар ин солҳо яке аз сабабҳои асосии тезутунд шудани вазъияти иқтисодӣ ва сиёсии баъзе давлатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ гардида, ба таназзули истеҳсолот ва аз ҳад зиёд паст шудани сатҳи зиндагии тамоми табақаҳои аҳолии мамлакат оварда расонида буд. Дар натиҷаи тезутунд шудани вазъи иҷтимоӣ дар бисёр ҷумҳуриҳо даргириҳои дохилии байни миллатҳо ва талафоти ҷониби шумораи зиёди аҳолии бегуноҳ мушоҳида карда мешуд. Бинобар ин дар асоси вазъияти баамаломада сарварони давлатҳои Белоруссия, Россия ва Украина талаботи пухтарасидаи ҷамъиятро оид ба ҳарчи тезтар гузаронидани ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодӣ ба назар гирифта, созишномаро "Дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил" ба имзо расонданд. Созишномаи мазкур аз 14 модда иборат мебошад. Дар моддаи 5-и ин созишнома омадааст: "Тарафҳои аҳдкунандаи сатҳи олӣ тақсимопазирии ҳудуди давлатҳои якдигар ва дахлнопазирии сарҳадҳои мавҷударо эътироф ва эҳтиром менамояд".

Сарварони давлатҳои сегона хуб дарк мекарданд, ки ҷумҳуриҳои минтақаи Кавказ, Осиёи Миёна ва Қазоқистон бе ҳамкорӣ бо ин се давлат ва онҳо бе ашёи хоми ин ҷумҳуриҳо иқтисодиёташонро пеш бурда наметавонанд. Аз ин нуқтаи назар онҳо дар Изҳороти худ махсус қайд карданд, ки дари Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар ҳаёти ҷумҳуриҳои Белоруссия, Федератсияи Россия, Украина барои ҳамроҳ шудани дигар давлатҳои Иттиҳоди Шӯравӣ, инчунин барои давлатҳое, ки ин созишномаро дастгирӣ менамоянд, кушода аст.

Дар ибтидо созишномаи мазкур аз кандашавии робитаҳои хочагии тайи даҳсолаҳо миёни минтақаҳои собиқ ИҶШС ҷойдошта далолат намекард. Роҳбарони аксарияти собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, бо дарназардошти робитаҳои бисёрсолаи кооператсионии истеҳсолӣ, пароканда шудани давлати ягонро намехостанд, зеро таи даҳсолаҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ системаи ягонаи комплексҳои муҳофизатӣ, нақлиётӣ, энергетикӣ, илмӣ, низоми ҳифзи сарҳадоти берунӣ ва фазои ягонаи иқтисодӣ ташаккул ёфта буд. Вале ҷараёнҳои минбаъдаи мустақилшавӣ боиси густашавии робитаҳои иқтисодӣ гардиданд.

Аз моҳи декабри соли 1991 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар ҷумҳуриҳои собиқ иттифоқӣ ба татбиқи тадбирҳои қатъӣ дар бобати таҳкими истиқлолият ва мустақилияти сиёсӣ иқтисодии ҷумҳурӣ оғоз намуд.

Ҳолатҳои объективии парокандашавии ИҶШС собиқ ҷумҳуриҳои иттифоқиро водор сохтанд, ки стратегияи худро дар соҳаи сиёсати иқтисодии дохилӣ ва хориҷӣ мустақилона муайян намоянд.

Вале қарорҳо бидуни ба ҳисоб гирифтани омилҳои объективии тақсмоти меҳнат ва бе дарназардошти он ҳолате қабул мешуданд, ки баъзе ҷумҳуриҳои ИҶШС аз 18 то 25 фоизи маҳсулоти заруриро аз хориҷ меоварданд ва баъзеи дигарашон аз 30 то 80 фоизи талаботашонро бо захираҳои энергетикӣ ва молҳои саноатӣ озукаворӣ аз ҳисоби воридот таъмин мекарданд.

Бо дарназардошти ҳолати иқтисодии бамиёномада, давлатҳои аъзои ИДМ ба хулоса омаданд, ки робитаҳои иқтисодии қаблан дар ИЧШС ҷойдоштаро бояд дар доираи ИДМ барқарор намуд.

Намояндагони давлатҳои мустақил дар шаҳри Алмаато ҷамъ шуда, эълония қабул намуданд, ки дар асоси он ки ба Созишномаи таъсиси ИДМ Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркменистон, Ҷумҳурии Арманистон ва Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳамроҳ шуданд. Дар баробари ин онҳо барои идора намудани сохтори тозабунёд, мақоми роҳбарии он - Шӯрои сарварони давлатҳо ва шӯрои сарварони ҳукуматхоро интихоб намуда, баённомаи махсусро қабул карданд, ки дар асоси он принципҳои баробарҳуқуқии аъзоёни ин созмонро ба аҳли башар эълон намуда, ҳавасмандии худро нисбати ҳамкорӣ баҳри инкишофи фазои иқтисодии умумӣ ва ба зимма гирифтани иҷрои ўҳдадорихои байналмилалӣ собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ тасдиқ намуданд.

30 декабри соли 1991 сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ аввалин маротиба дар пойтахти Белоруссия шаҳри Минск ҷамъ шуда, якҷанд масъалаҳои муҳимро оид ба фаъолияти муштарак дар татқиқ ва истифодабарии фазои кайҳон, моликияти дар хориҷа будаи собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, Қувваҳои Мусаллаҳ, қўшунҳои сарҳадӣ ва қувваҳои стратегӣ ҳаллу фасл намуданд.

Аз байн рафтани роҳбарии марказии дар давраи Иттиҳоди Шӯравӣ амалкунанда фаъолияти бисёр вазорату корхонахоро душвор гардонида буд. Бисёриҳо аз рӯзҳои аввали соли 1992 бароҳмонии фаъолияти пурсамари вазорату корхонаҳои истеҳсолӣ, бунёди ҳукумати марказии давлатҳои ИДМ-ро, ки ҳаракатҳои аз бӯҳрони иқтисодӣ баромадани давлатҳои тозаистиклолро ҳамоҳанг месозанд, пешниҳод намуданд.

Маълум буд, ки баъзе ҷумҳуриҳо ба чунин пешниҳод зид барои соҳибистиклолии худро аз нав тақсим кардан намехостанд.

Ҳукумати Россия низ ин масъаларо тезонидан намехост ва дар ҳолате, ки давлатҳои соҳибистиклол мақсади бо кадом роҳ рафтани худ ва усули гузаронидани бозсозии иқтисодиро ҳанӯз муайян

накардаанд, дар бобати таъсиси ҳукумати марказӣ сухан ронданро барвақт мешуморид.

16 январи соли 1992 сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ дар шаҳри Москва чамъ шуда, дар баробари ҳалли масъалаҳои беҳатарии қудрати давлатҳои Иттиҳод гурӯҳи кориро барои тайёр намудани ҳуҷҷатҳои лозима ва гузаронидани маҷлиси Шӯрои сарварони давлатҳо ва Шӯрои сарварони ҳукуматҳои ИДМ таъсис доданд. Дар ин вохӯрӣ сарвари Ҷамоҳангсозии гурӯҳи корӣ Коротченко И.М. тасдиқ карда шуд.

Бо вучуди надоштани шароити мусоид, аз аввалҳои соли 1992 сар карда гурӯҳи кории таъсисдодашуда дахҳо созишнома ва қарорҳои ғаврии вобаста ба масъалаҳои рӯзмарраро тайёр намуда, пешниҳод кард, ки 8 феввали соли 1992 вохӯрии якуми сарварони ҳукуматҳо дар Москва ва 14 феввали соли 1992 вохӯрии президентони давлатҳои аъзои ИДМ дар Минск доир карда шавад.

Вохӯрии сарварони ҳукуматҳо дар Москва бо имзои 3 созишнома ва 7 протоколе, ки ҳамкории давлатҳои аъзои ИДМ-ро дар соҳаҳои иқтисодӣ таъмин менамоянд, анҷом ёфт.

Дар баробари созишномаҳои баимзорасида созишнома "Дар бораи тартиби транзит" муҳимтарин созишнома ба шумор мерафт.

Созишнома "Дар бораи тартиби транзит" аслан ҷанбаҳои ҳаётан муҳими ғайриқарорӣ гумрукиро фаро мегирифт ва зимни татбиқи он мушкilotи зиёди ғайриқарорӣ дошт ба миён меомад. Дар доираи давлатҳои аъзои ИДМ таҳия намудани принциби ягонаи сиёсати гумрукӣ лозим буд.

Мутобиқи моддаи 4 созишномаи мазкур борҳое, ки байни давлатҳои Иттиҳод интиқол дода мешаванд, аз пардохти бочҳои гумрукӣ, андозҳо ва хироҷ барои барасмиятдарории гумрукӣ дар давлати транзит ва зарурати гирифтани иҷозатнома барои транзит озод карда мешаванд.

Дар моддаи 2 созишномаи тартиби интиқоли борҳои кишварҳои сеюм таъмин шудааст. Борҳое, ки аз давлатҳои сеюм ба қаламрави давлати узви Иттиҳод бо роҳи транзит тавассути қаламрави давлатҳои дигари Иттиҳод ворид мешаванд, инчунин аз қаламрави

яке аз давлатҳои Иттиҳод ба давлати сеюм бо роҳи транзит тавассути қаламрави давлатҳои дигари Иттиҳод содир мегарданд, бояд мутобиқан дар давлати таъиншуда ё фиристодани ин борҳо тахти барасмиятдарории гумрукӣ қарор дода шаванд. Транзити борҳои ба давлатҳои сеюм фиристодашавандае, ки аз ҷониби гумруки давлати ирсолкунандаи бор ба расмият дароварда нашудаанд, тавассути қаламрави давлатҳои аъзои Иттиҳод манъ буда, ба кишварҳои сеюм интиқол дода намешаванд. Чунин борҳо чиҳати барасмиятдарории гумрукӣ бо қувваю воситаҳои давлати ирсолкунанда нигоҳ дошта мешаванд. Тамоми хароҷоти марбут ба нигоҳдории мол аз ҳисоби ирсолкунандагон пардохта мешавад.

Мутобиқи моддаи 5 тарафҳои аҳдкунанда ӯҳдадор шудаанд, то номгӯи молҳои, ки содирот, воридот ва транзити онҳо тавассути қаламравашон манъ аст, ҳатман ба якдигар пешниҳод намоянд.

Мутобиқи моддаи 9 тамоми масъалаҳои баҳсноки марбут ба иҷро ва шарҳи моддаҳои Созишнома бо роҳи машварати байни хадамоти гумрукии тарафҳои аҳдкунанда ҳал мешаванд. Тарафҳои аҳдкунанда ба хадамоти миллии гумрукӣ супориш медиҳанд, ки дар хусуси тартиби ба расмияти гумрукӣ даровардани борҳои транзитӣ созишнома банданд.

Дар Созишномаи мазкур механизми татбиқи чораҳои ҷазо барои вайрон кардани қоидаҳои пешбинӣ шудааст, аз ҷумла дар моддаи 8 чунин омадааст: "Барои вайрон кардани муқаррароти Созишномаи мазкур аз тарафи субъектҳои хоҷагидорӣ ва шахрвандон нисбати онҳо дар давлате, ки дар қаламрави он ин муқаррарот вайрон карда шудааст, чораҳои ҷазои пешбинишудаи қонунҳои ин давлат татбиқ мешаванд".

Кишварҳои ИДМ 2 апрели соли 1992 Созишномаи тартиби барасмиятдарории гумрукии борҳои транзитиро ба имзо расониданд. Мутобиқи моддаи 2 борҳои аз давлатҳои сеюм ба давлатҳои иштирокчи Созишномаи мазкур воридшаванда аз гумруки сарҳадии давлати аввал то гумруки маҳалли таъиншуда тибқи расмиёти транзити гумрукӣ интиқол дода мешаванд. Дар ин сурат дар бланкаи декларасияи гумрукии бор ва дар ҳолати зарурӣ дар варақҳои

иловагии он ҳуччати транзит тартиб дода мешавад. Ҳуччат мутобиқи қоидаҳои хонапури кардани ҳуччати транзит дар ду нусха тартиб дода мешавад.

Зимни интиқоли бор тибқи расмиёти транзит гумруки сарҳадии давлати аввали транзит дар тамоми нусхаҳои ҳуччати транзит ва ҳуччатҳои марбут ба бор мӯҳри дорои маълумот дар бораи миқдори ҷойҳои бор, рақами тамға, гумруки маҳалли таъиншуда, мақсади ирсол (барои барасмиятдарории гумрукӣ) мегузорад.

Мутобиқи моддаи 3 тартиби барасмиятдарории гумрукии борҳои аз давлатҳои иштирокчии Созишнома ба кишварҳои сеюм содиршаванда муқаррар карда мешавад.

Чунин борҳо тибқи расмиёти транзити гумрукӣ пас аз мутобиқи конунгузории миллии давлати ирсолкунандаи бор дар гумруки маҳалли ирсолӣ бор ба расмияти гумрукӣ дароварда шуданашон ҷиҳати рухсатгирӣ барои интиқол ба кишварҳои сеюм фиристода мешаванд. Ҳангоми фиристодани бор гумруки маҳалли борфиристӣ дар ҳуччатҳои марбут ба бор мӯҳри дорои маълумот дар бораи гумруки маҳалли борфиристӣ, рақами декларасияи гумрукии бор, имконияти ба давлатҳои сеюм баровардан ("баровардан иҷозат дода шудааст") гузошта, дар хусуси супурдани андозҳои гумрукӣ қайдҳо мегузорад. Дар ин сурат, ҳуччати транзит тартиб дода намешавад.

Ҳуччатҳои бо бор фиристодашавандаи дорои штампи гумруки маҳалли борфиристӣ ба шартӣ маҳфуз нигоҳ доштани таъминоти гумрукӣ ва таъминоти дигар, воситаҳои нақлиёт, контейнерҳо ё басти ҷойҳои алоҳида барои рухсат додани интиқоли бор ба давлатҳои сеюм дар гумруки сарҳадии давлати охир, асос мебошад.

Дар моддаи 4 ба расмияти гумрукӣ даровардани борҳои ба тариқи транзит тавассути қаламрави давлатҳои иштирокчии Созишнома интиқолшаванда танзим карда мешавад. Мутобиқи ин модда имтиёзҳои дар моддаи 5 Созишнома "Дар бораи тартиби транзит" муқарраргардида нисбати молҳои, ки аз давлатҳои сеюм барои транзит тавассути қаламрави давлатҳои иштирокчии Созишнома ва содирот ба давлатҳои сеюм ворид карда мешаванд, татбиқ намегарданд. Дар ҳамин модда расмиёти муфассали марбут

ба чанбаҳои мазкури барасмиятдарории гумрукии бор мукаррар шудааст.

Дар Созишномаи мазкур ба барасмиятдарории баъзе борҳо аҳамияти махсус дода шудааст. Аз ҷумла, дар моддаи 5 гуфта мешавад, ки зимни интиқоли борҳои вазнин ва калонҳаҷм, инчунин борҳои ба тариқи резин дар воситаҳои нақлиёти рӯкушод интиқолшаванда (рег, шағал ва ғайра) бояд тадбирҳои андешида шаванд, ки ба пинҳонӣ иваз кардани бор имконият надиханд (тасвири муфассали бор дар ҳуччатҳои бо бор фиристодашаванда ва транзитӣ, дар борҳо гузоштани аломати тафриқа ва ғ).

Дар моддаи 6 механизми ба расмияти гумрукӣ даровардани борҳои содироти такрорӣ (резэкспортӣ) баён шудааст. Молҳое, ки ба қаламрави яке аз давлатҳои иштирокчии Созишнома барои истифодаи дохилӣ аз қаламрави давлати дигари иштирокчии Созишнома ворид карда, ба давлатҳои сеюм резэкспорт мешаванд, агар иҷозатномаи мақоми ваколатдори давлати иштирокчии Созишнома, ки истехсолкунандаи мол аст, мавҷуд бошад, аз ҷониби гумрукҳои давлат мутобиқи қонунҳои миллии он рухсат дода мешаванд. Тартиби додани иҷозатнома барои резэкспорт тибқи қонунгузории миллии тарафҳои аҳдкунанда муайян карда мешавад.

Бояд тазаққур дод, ки Созишнома дар бораи ба расмияти гумрукӣ даровардани борҳои транзитӣ протоколҳои дучонибаеро, ки байни Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хадамоти гумрукии як қатор давлатҳои хориҷаи наздик ба имзо расидаанд, пурра мекунад.

Шӯрои сарварони ҳукуматҳои ИДМ таҷрибаи Федератсияи Россияро ба назар гирифта, барои таъмини аҳолии давлатҳои худ протоколи оид ба дар соли 1992 бо тариқи марказонидашуда аз хориҷа харидани маводи ҳӯроқа, маҳсулот ва воситаҳои муҳофизати растаниҳоро ба имзо расонд. Мувофиқи ин протокол аз намояндагони тамоми давлатҳои ИДМ комиссияи байнидавлатиро таъсис дода, ба Федератсияи Россия ваколати аз номи онҳо дар ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ барои гирифтани қарзҳои вобаста ба хариди озуқаворӣ баромад карданро доданд.

Дар воҳӯрии сарварони давлатҳо, ки 14 феввали соли 1992 дар шаҳри Минск баргузор гашта буд, президентони давлатҳои ИДМ 18 ҳуҷҷати вобаста ба масъалаҳои ҳарбӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, тижоратӣ, фарҳангӣ ва ғайраро ба имзо расонданд, ки онҳо дар фаъолияти кулли давлатҳои узви ИДМ ҳуҷҷати рӯимизӣ ба шумор рафта, муносибатҳои чи истехсолӣ ва чи иқтисодии онҳоро мустақкам намуданд. Дар баробари ҳаллу фасли масъалаҳои танзимкунии муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар соҳаи ҳамкориҳои тижоратӣ иқтисодӣ, масъалаи басо муҳими рӯзмарраро оид ба ҳамоҳангсозии нақлиёти роҳи оҳани давлатҳои ИДМ яқдилона ҳаллу фасл намуда, шӯрои нақлиёти роҳи оҳани ИДМ-ро бунёд намуданд.

Дар таърихи ҳамкориҳои даҳсолаи давлатҳои аъзои ИДМ ва содиқона то имрӯз фаъолият намудани роҳи оҳан нишон дод, ки созишномаи қабулшуда дурандешӣ ва хирадмандии сарварони давлатҳоро нишон медиҳад.

Аз натиҷаҳои воҳӯрии сарварони давлатҳои ИДМ дар шаҳри Минск Президенти Украина Л. Кравчук хушнуд шуда, чунин изҳор намуд, ки "барои ман шахсан рӯзи гузашта ид буд. Мо дарк намудем, ки ИДМ ин ҳамон сохторест, ки бе он мо зиста наметавонем. Барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ мо роҳи умумии худро ёфта, баҳри имзо намудани ҳама гуна созишномаҳо тамоми монеаҳоро бартараф карда, тарафҳо ўҳдадор шуданд, ки созишномаи байнидавлатиро оид ба интиқоли бор иҷро намуда, чораҳои лозимаро вобаста ба азнавсозии робитаҳои иқтисодии байни корхонаҳо дида мебароянд".

Воҳӯрии навбатии сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои ИДМ, ки 15 майи соли 1992 дар шаҳри Тошкент баргузор гардид, пурра ба масъалаи танзими қувваҳои мусаллаҳи собик Иттиҳоди Шӯравӣ, имзои созишномаи амнияти умумӣ. Созишнома дар бораи қоидаҳои муваққатии фаъолияти Шӯрои сарварони давлатҳо ва Шӯрои сарварони ҳукуматҳо бахшида шуда буд. Дар ин воҳӯрӣ боз 22 масъалаи дигар вобаста ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф, маданият, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, пешгирии андозситонии дукарата, проблемаҳои баҳри Арал ва Примория ҳаллу фасли худро ёфтанд.

Аз рӯзҳои аввали таъсис Иттиҳод ба қонунҳои бевоситаи худ эҳтиёҷ дошт.

27 март соли 1992 бо мақсади дар фаъолияти худ ба ҳамоҳангсозии фаъолияти парламентҳои давлатҳои аъзои ИДМ Ассамблеяи байнипарламентии давлатҳои аъзои ИДМ бо маркази идорааш дар шаҳри Санкт-Петербург таъсис дода шуд.

6 июли соли 1992 бошад, барои дида баромадани масъалаҳои ҳалталаби байни давлатҳои аъзои ИДМ шарҳ ва татбиқ намудани қарор, созишномаҳои дар сатҳи ИДМ баимзорасида ва аз ҷиҳати ҳуқуқӣ баҳодиҳии муносибатҳои байни онҳо Суди иқтисодии ИДМ таъсис дода шуд. Ғайр аз ин тадриҷан зиёда аз 20 шӯро, кумита, комиссия ва иттиҳодия доир ба масъалаҳои саноат, нақлиёти роҳи оҳан, нафту газ, авиатсия, ангишту металл, мошинсозӣ робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, комплекси агросаноатӣ ва молҳои озука таъсис ёфт.

Ҳамин тариқ бояд зикр намоем, ки дар солҳои 1991 - 1992 дар таърихи фаъолияти даҳсолаи ИДМ аз ҷиҳати ҳалли зиёда аз 241 масъалаи муҳим соли пурмаҳсул ба шумор мерафт. Дар давоми ин солҳо агар, сарварони давлатҳои мустақил 8 маротиба чамъ шуда бошанд, сарварони ҳукуматҳои ИДМ дар шаҳрҳои Москва, Минск, Тошкент, Киев шаш маротиба вохӯрӣ гузаронданд.

Дар давоми соли 1993 сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ панҷ маротиба вохӯрӣ намуда, ҳалли масъалаҳои муҳими иқтисодӣ ва сиёсиро вобаста ба истифодаи самараноки фаъолияти Иттиҳод дида баромаданд.

Натиҷаҳои фаъолияти кишварҳои аъзои ИДМ дар соли 1992 нишон доданд, ки бо вучуди чораҷӯиҳои зиёди сарварони давлатҳо вобаста ба нигоҳ доштани робитаҳои иқтисодии дар солҳои шӯравӣ ташаккулёфта, дар фаъолияти бонкҳои амалкунанда проблемаҳои зиёди ҳалталаб пайдо шуда, охишта-охишта монеаҳои бузурге дар пешрафти истеҳсолоти онҳо ба вучуд оварданд. Барои феврал ислоҳ намудани чунин норасоиҳо сарварони давлатҳои аъзои ИДМ ба ҳулосае омаданд, ки дар баробари сохторҳои амалкунандаи Бонки милли 22 январи соли 1993 бонки махсуси байнидавлатиро таъсис

диханд. Мувофики банди якуми Созишнома "Дар бораи таъсиси Бонки байнидавлатӣ" ҳисоббаробаркунии байнидавлатӣ дар асоси коғазҳои қиматноки давлати собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, яъне рубл, ки дар тамоми давлатҳои аъзои ИДМ гардиш менамуд, бояд анҷом дода мешуд. Созишномаи номбурда ворид намудани купон ва ё пули миллиро низ ба назар гирифта буд. Ҳисоббаробаркунии мебоист дар асоси муайян намудани қурби пули милли нисбати рубли русӣ амалӣ мешуд. Вазъи молиявӣ ва дар хазинаҳои давлатҳои аъзои ИДМ маҳдуд будани асъори хориҷиро ба назар гирифта, дар модаи 3 ва 4 Созишномаи мазкур дар ҳисоббаробаркунии муомилоти молии байнидавлатии дучониба ва бисёрҷониба истифодаи системаи татбиқшудаи асъори клирингиро пешбинӣ намуда буданд.

Аз тарафи сарварони сиёсӣ муҳокима гардидани вазъияти ҳамондавраи ғарбӣ дохилии Тоҷикистон боз як бори дигар нақши бузурги ИДМ-ро вобаста ба ҳалли масъалаҳои баҳсталаб дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нишон дод. Сарварони давлатҳои аъзои ИДМ ахбори Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмоновро оид ба вазъи ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурии шунида, изҳороти худро қабул карданд.

Таъкид намудан ҷои асосӣ аст, ки он солҳо ба вучуди тадбирҳои зиёде андешидашаванда вазъи ҷамъиятиву сиёсии ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз аз рӯз тезу тунд мегардид. Майдоншинҳои қисми муайяни аҳолиро ғуруҳҳои фундаменталистӣ истифода бурда, оқибат мардумро ба задухӯрд кашиданд. Вале дере нагузашта, солимификрии аксарияти аҳолии Тоҷикистон ғуруҳҳои муҳолифинро берун аз хоки ватан намуда, дар асоси принсипҳои демократии давлатдорӣ ба бунёди сохтори нави давлат оғоз кард. Дар асоси ин изҳорот давлатҳои аъзои ИДМ ба роҳи конституционӣ дар сессияи XVI Шӯрои Олӣ интиҳоб шудани роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати пешгирифтаи онро дар бобати мӯътадил гардондани вазъи ҷамъиятиву сиёсии мамлакат ба роҳи мусолиҳаи милли дастгирӣ намуда, барои ҳарчи тезтар мӯътадил гардонидани вазъият дар Тоҷикистон ба ворид намудани қувваҳои сулҳҷӯ розигӣ доданд. Бояд қайд кунем, ки сарварони давлатҳои ИДМ дар ин воҳурии худ ҳолати

воқеии сарҳади Тоҷикистону Афғонистонро баъди пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба назар гирифта, тибқи қарори махсуси худ ба мақсади муътадил гардондани вазъият дар сарҳади Тоҷикистону Афғонистон гурӯҳи кӯшунҳои сарҳадии Федератсияи Россияро аз ҳисоби ҳарбиёни Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва дигар давлатҳои аъзои Шӯрои амниятӣ коллективӣ мустаҳкам кард.

22 январи соли 1993 давлатҳои ихтиёран муттаҳидшуда дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ, Низомномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид ва Санади хотимагии Хелсинки Низомномаи ИДМ-ро тасдиқ намуданд.

Аз тарафи роҳбарияти 7 давлат ба имзо расидани Низомномаи ИДМ тамоми фикрҳои носолими паси пардари аз байн бардошт.

Дар асоси Низомномаи тасдиқшуда ИДМ ҳамчун ташкилоти мустақил ва субъекти ҳуқуқи байналмилалӣ эътироф карда шуда, вазифаи он дар оянда мустаҳкам намудани муносибатҳои дӯстона, мувофиқаи байни миллатҳо, боварӣ, якдигарфаҳмӣ ва ҳамкориҳои муфиди байни аъзоёни ин иттиҳод мебошад.

Мувофиқи Низомнома мақсади Иттиҳод аз инҳо иборат мебошад:

- ба роҳ мондани ҳамкориҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ, башардӯстӣ, фарҳангӣ ва ғайра;
- таъмини ҳаматарафа ва мутавозини пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои аъзо дар доираи фазои умумии иқтисодӣ, кооператсияи байнидавлатӣ ва ҳамгирӣ;
- таъмини ҳуқуқ ва озодии инсон мувофиқи принципҳои эътирофи умум, меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуҷҷатҳои САҲЕ;
- ҳамкориҳои байни давлатҳои аъзо оид ба таъмини сулҳ ва амниятӣ байналмилалӣ, татбиқи чораҷӯӣҳои самаранок вобаста ба кам кардани қувваҳои мусаллаҳ ва ҳарҷоти ҳарбӣ, аз байн бурдани яроқи ядрӣ ва намудҳои дигари яроқи қатли ом, ба яроқпартоии умумӣ ва пурра ноил шудан;

- таъмини робита ва ҳаракати озоди шахрвандони давлатҳо дар худуди Иттиҳод;
- ҳалли осоиштаи масъалаҳои баҳсталаб ва ихтилофот байни давлатҳои аъзои Иттиҳод.

14 майи соли 1993 Кумитаи Ҳамоҳангзиву машваратдиҳӣ ва 24 сентябри соли 1993 Котиботи иҷроияи ИДМ таъсис дода шуданд, ки мақомоти Ҳамоҳангсоз ва тавсиядиҳандаи Иттиҳод ба шумор рафта, қароргоҳашон дар шаҳри Минск муқаррар карда шуд.

Худи ҳамон рӯз баъд аз баҳсу мунозираҳои тӯлонӣ аз тарафи шӯрои сарварони ҳукуматҳои ИДМ созишнома оид ба бунёди Иттиҳоди иқтисодӣ ба Шӯрои сарварони давлатҳои ИДМ пешниҳод гардид. Президенти Федератсияи Россия Б. Елсин баромад намуда, ҳозиронро барои ҳамдигарфаҳмӣ ва дастгирии Ҳукумати Россия дар бобати дар мамлакат гузаронидани ислоҳоти конститусионӣ, ки Россияро оҳиста-оҳиста ба мамлакати демократӣ табдил медиҳад, изҳори миннатдорӣ намуд. Баъд аз суҳанронӣ ба ҳуҷҷати аз Ҳама муҳими сол - Созишнома оид ба бунёди Иттиҳоди иқтисодӣ тамоми сарварони давлатҳо, бидуни Туркменистону Украина, имзо гузоштанд.

Ҷиҳати татбиқи Созишномаи таъсиси Иттиҳоди иқтисодӣ, ки 24 сентябри соли 1993 дар шаҳри Москва ба имзо расидааст, Кумитаи байнидавлатии иқтисодӣ (КБИ) таъсис дода шуд, ки қароргоҳаш дар ш.Москва мебошад.

Ба ҳайати КБИ аз ҳар як кишвари аъзои ИДМ як намоёнда дохил мешавад. Коллегияи Кумитаи байнидавлатии иқтисодӣ ташкил шуд, ки ба фаъолияти КБИ роҳбарӣ намуда, на камтар аз як маротиба дар ҳар семоҳа ҷаласа мегузаронад.

Масъалаҳои дар КБИ баррасишаванда самти иқтисодӣ дошта, мавзӯҳои татбиқи иттиҳоди гумрукӣ ва пардохтӣ, бунёди низоми молиявию бонкӣ барои осон сохтани ҳисобу китоб дар савдои мутақобила ва ғайраро дар бар мегирад.

Сардорони давлату ҳукуматҳои Иттиҳод аз ибтидои таъсиси ИДМ зиёда аз 400 шартномаю созишномаҳо ва асноди мухталифи

хукукиро доир ба фаъолияти Иттиҳод, таҳкими робитаҳои байнидавлатӣ ва ғайра қабул карданд.

Тайи ин солҳо дар натиҷаи фаъолияти Шӯроҳои сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳо, Котиботи иҷроияи ИДМ, инчунин мақомоти оинномавии он бунёд карда шуд.

Собиқ раиси Ҳукумати Федератсияи Россия В.Черномырдин, ки 9 сентябри соли 1994 дар Шӯрои сарварони ҳукуматҳои ИДМ раисӣ менамуд, изҳор кард, ки "Мо оид ба бунёди заминаҳои ҳукукии Иттиҳоди иқтисодӣ бо вучуди қорҳои зиёдеро ба анҷом расонидан, бояд дар ояндаи наздик низ тадбирҳои фаврӣ андешем. Барои бунёди Иттиҳоди Европа 35 сол сарф шудааст. Мо ин ҳел фурсат надорем, бинобар ин бояд суръати фаъолияти қорӣ мо дучанд зиёд шавад ва ҳатто дар ҳалли бисёр масъалаҳои назариявӣ бояд бештар таҷрибаи якдигарро истифода барем."

Доир ба масъалаҳои фаъолияти иқтисодии қорӣ ва фаъолияти гумрукӣ дар доираи ИДМ 10 созишномаю ҳуҷҷатҳои асосӣ қабул карда шуданд:

1. Созишнома "Дар бораи тартиби транзит", ки аз қониби сардорони ҳукуматҳо 8 феввали соли 1992 дар Москва ба имзо расидааст;

2. Созишнома "Дар бораи принципҳои сиёсати гумрукӣ", ки аз қониби сардорони ҳукуматҳо 13 марти соли 1992 дар Москва ба имзо расидааст;

3. Созишнома "Дар бораи шарту механизмҳои умумии дастгирии инкишофи кооперасияи истеҳсолии қорҳонаҳо ва соҳаҳои давлатҳои аъзои ИДМ", ки сардорони ҳукуматҳо 23 декабри соли 1993 дар Ашқобод ба имзо расонидаанд;

4. Созишнома "Дар бораи таъсиси минтақаи савдои озод", ки аз қониби сардорони давлатҳо 15 апрели соли 1994 дар шаҳри Москва ба имзо расидааст;

5. Созишнома "Дар бораи ҳамқорӣ ва қӯмаки мутақобила дар қорҳои гумрук", ки аз қониби сардорони ҳукуматҳо 15 апрели соли 1994 дар Москва ба имзо расидааст;

6. Созишнома "Дар бораи ҳамкории хадамоти гумрукӣ дар масъалаҳои боздоштан ва баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонуний ворид ва содиршаванда", ки аз ҷониби сардорони ҳукуматҳо 15 апрели соли 1994 дар шаҳри Москва ба имзо расидааст;

7. Созишнома "Дар бораи реэкспорти мол ва тартиби додани иҷозатномаҳо барои реэкспорт", ки 15 апрели соли 1994 аз ҷониби сардорони ҳукуматҳо дар шаҳри Москва имзо шудааст;

8. Усули ягонаи омили гумрукии савдои хориҷии ИДМ, ки 9 декабри соли 1994 аз ҷониби сардорони ҳукуматҳои ИДМ дар шаҳри Москва ба имзо расидааст;

9. Асосҳои қонунгузории гумрукии ИДМ, ки 2 феврали соли 1995 аз ҷониби сардорони давлатҳо дар Алмаато ба имзо расидааст;

10. Созишнома "Дар бораи номгуӣ ягонаи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии ИДМ", ки 3 ноябри соли 1995 дар шаҳри Москва имзо гардидааст.

Созишномаҳои номбаршуда, ки дар сатҳи сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ имзо гардидаанд, барои нигоҳ доштан ва таҳкими фазои ягонаи иқтисодӣ, ҳаракати озоди мол ва ҳавасмандгардонии инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ замина гузошта, чараёнҳои гумрукии дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҷойдоштаро танзим сохтанд ва боиси умумияти муносибат дар ташкили фаъолияти гумрукӣ ва яқнавохт сохтани қонунгузории гумрукӣ ва расмиёти гумрукӣ гардиданд.

Марҳилаи муҳими барқарор намудани робитаҳои кандашудаи хоҷагӣ Созишнома "Дар бораи шарту механизмҳои умумии дастгирии инкишофи кооперасияи истеҳсолии корхонаю соҳаҳои давлатҳои аъзои ИДМ" мебошад, ки 23 декабри соли 1993 дар Ашқобод ба имзо расидааст. Дар Созишномаи мазкур таҳвили мутақобилаи маҳсулот, маснуоти васлшаванда ва масолеҳ бидуни ситонидани бочу хирочи гумрукӣ ва андозҳо дар асоси созишномаҳои дучонибаи байнисоҳавӣ ва рӯйхати мувофиқашудаю тасдиқгардидаи номгуӣ молҳо пешбинӣ шудааст. Тарафҳо, бо дарназардошти робитаҳои мавҷудаи технологияи байни иқтидорҳои илмию техникӣ ва истеҳсолӣ, эътирофи нақши ҳалкунандаи

хамкорию мустақими истеҳсолии субъектҳои хоҷагидорӣ давлатҳои аъзои Иттиҳод дар бунёди фазои умумии иқтисодӣ дар заминаи муносибатҳои бозорӣ ва бо қўшиши фароҳам овардани шароити мусоид барои дастгирии инкишофи муфиди кооперасияи истеҳсолӣ ва робитаҳои мустақими байни корхонаю соҳаҳо дар доираи Иттиҳод қарор доданд, ки:

чиҳати таъмини дастгирии давлатии татбиқ ва инкишофи кооперасияи байни корхонаҳои дорои тамоми шаклҳои моликият, комплексҳои соҳавӣ ва байнисоҳавӣ дар асоси робитаҳои мустақими истеҳсолии онҳо, инчунин дар доираи гурӯҳҳои молиявӣ саноатӣ, иттиҳодияҳои байнимиллии истеҳсолӣ ва корхонаҳои муштарак тadbирҳои амалӣ меандешанд;

дар соҳаи инкишофи таҳассус ва кооперасияи байналхалқии истеҳсолот, шартҳои татбиқи онҳо; муайян намудани самтҳои афзалиятнок дар соҳаҳои саноат; мусоидат барои таҳия ва татбиқи лоиҳаю барномаҳои муштарак; ҳамоҳангсозии бисёрҷонибаи истеҳсолот, аз ҷумла соҳаи конверсияи саноати муҳофизатӣ, сиёсати мувофиқашударо татбиқ менамоянд;

агар дар Созишномаи мазкур шарҳи дигаре зикр нашуда бошад, таҳти молрасонӣ аз рӯи кооператсия - расонидани ашёи хом, масолах, қисму ҷузъҳо, қисмҳои эҳтиётӣ, захираю маҳсулоти нимтайёр, қисмҳои васлшаванда ва маснуоти дигари таъиноти соҳавӣ ва байнисоҳавӣ, ки аз лиҳози технологӣ ба ҳам алоқаманд буда, барои истеҳсоли муштарак маҳсулоти ниҳой заруранд; таҳти хизматрасонӣ - корҳои лоиҳакашӣ, таъмир, хизматрасонии техникӣ ва амалиёти технологӣ; таҳти молрасонӣ дар доираи низомҳои гумрукии коркардаи мол - молрасонӣ мутобики шартҳои муқаррарнамудаи қонунгузори гумрукии тарафхоро дар назар медоранд;

этироф менамоянд, ки руҳи асосии кооперасияи истеҳсолӣ ва робитаҳои мустақим шартномаҳои (қарордодҳои) мебошанд, ки аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ дар асоси созишномаҳои марбутаи байниҳукумати, соҳавӣ ва байниидоравӣ баста шуда, то таъсиси иттиҳоди гумрукӣ барои мақомоти гумрук зимни рухсат додани

молҳои аз рӯи кооператсия тавассути сарҳад интиқолшаванда ҳамчун асос хизмат мекунанд. Ба расмияти гумрукӣ даровардани мол мутобиқи Созишномаи мазкур ва мувофиқи тартиби пешбининамудаи қонунгузории гумрукии тарафҳо сураат мегирад;

нисбати молҳои тибқи кооператсия дар доираи низомҳои гумрукии коркард интиқолшаванда бочу хирочи воридотию содироти гумрукӣ, андозу аксизҳо ва маҳдудиятҳои миқдориро истифода намеkunанд.

Барои татбиқи Созишномаи мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 январи соли 1994 қарорро "Дар бораи чораҳои таъмини иҷрои Созишномаи шарту механизмҳои умумии дастгирии инкишофи кооператсияи истеҳсолии корхонаю соҳаҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Протокол дар бораи механизми татбиқи ин Созишнома" қабул кард.

Бо имзои Созишнома "Дар бораи принципҳои сиёсати гумрукӣ" муносибати умумии давлатҳои аъзои ИДМ ба нигоҳ доштани таҳкими ҷазои ҷонаи иқтисодӣ, таҳияи сиёсати умумӣ нисбати кишварҳои сеюм, якнавохт сохтани қонунгузории гумрукӣ ва расмиёти гумрукӣ, танзими тарифҳои гумрукӣ муайян карда шуд. Барои татбиқи мақсадҳои зикргардида иштирокчиёни Созишномаи мазкур дар хусуси таъсиси Иттиҳоди гумрукӣ қарор қабул карданд.

Вале вазъи воқеии сиёсӣ иқтисодӣ дар дохили ИДМ имконият надод, ки Созишномаи мазкур пурра татбиқ карда шавад.

Татбиқи Созишнома "Дар бораи принципҳои сиёсати гумрукӣ" минбаъд дар таҳия ва имзои як қатор созишномаҳо аз ҷониби давлатҳои аъзои ИДМ доир ба масъалаҳои ҳалталаби марбут ба манфиатҳои ҳамаи ин давлатҳо ифода ёфт.

15 апрели соли 1994 аз ҷониби сарварони ҳукуматҳои кишварҳои ИДМ Созишномаҳо "Дар бораи ҳамкорӣ ва кӯмаки мутақобила дар фаъолияти гумрукӣ", "Дар бораи ҳамкориҳои ҳадамоти гумрук доир ба масъалаҳои боздоштан ва баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонунӣ содир ва воридшаванда" ва "Дар бораи реэкспорти мол ва тартиби додани иҷозатнома барои реэкспорт" ба имзо расонида шуданд.

Созишномаҳои мазкур бо қарори Шӯрои Вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 19 августи соли 1994 "Дар бораи тасдиқи созишномаҳое, ки дар доираи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба имзо расидаанд" тасдиқ карда шуданд.

Мутобиқи ин созишномаҳо ҳадамоти гумрукӣ бо мувофиқаи тарафайн ҷиҳати содда кардани расмиёти гумрукӣ тадбирҳои зарурӣ меандешанд, таъминоти гумрукии якдигарро (тамғаю нусха, мӯҳру штампҳо) эътироф намуда, дар ҳолати зарурӣ ба молҳои интиқолшаванда таъминоти гумрукии худро мегузоранд.

Молу воситаҳои нақлиёти ба тариқи транзит интиқолшаванда, ба истиснои ҳолатҳои набудани шубҳа дар мавриди вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ зимни содирот ё воридоташон, аз муоинаи гумрукӣ озод карда мешаванд.

Тарафҳо метавонанд аз якдигар пешниҳоди шаҳодатномаҳо ро доир ба тамоми масъалаи интиқоли бору воситаҳои нақлиёт ва барасмиятдарории гумрукии онҳо талаб намоянд.

Созишнома "Дар бораи ҳамкории ҳадамоти гумрукӣ доир ба масъалаҳои боздоштан ва баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонунӣ содир ва воридшаванда" барои пешгирӣ намудани содирот, транзит ва воридоти ғайриқонунии сарватҳои фарҳангӣ, ки солҳои охир воқеан хусусияти оммавии бе назоратро ба худ гирифтааст, аҳамияти муҳим дошт. Созишномаи мазкур механизми ягонаи мубориза алайҳи интиқоли ғайриқонунии сарватҳои фарҳангиро аз тариқи сарҳадоти давлатӣ ва таҳкими ҳамкории гумрукиро дар ин соҳа муайян намуд. Дар Созишномаи мазкур пешбинӣ шудааст, ки минбаъд содироти сарватҳои фарҳангӣ танҳо дар асоси иҷозатномаҳои аз ҷониби мақомоти ваколатдор додашаванда имконпазир аст.

Ҳангоми баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонунӣ ба хориҷ баровардашуда бочу хирочи гумрукӣ ситонида намешавад.

Ҷиҳати татбиқи мушаххастари Созишномаи мазкур ҳадамоти гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ Низомномаи "Дар бораи тартиби баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонунӣ содиршаванда"-ро

тахия намуданд. Созишномаи мазкур дар чаласаи 16 Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ қабул карда шуд.

Дар тичорати мутақобилаи байни давлатҳои аъзои ИДМ, бо дарназардошти робитаҳои хоҷагидорӣ таи даҳсолаҳо ташаккулёфта, зимни содироти мол аз қаламрави гумрукии онҳо ба қаламрави кишварҳои Иттиҳод имтиёзҳои муайян пешбинӣ шудаанд.

Бо таҳкими мунтазами Иттиҳод дар доираи ИДМ бо мақсади мусоидати якдигар дар таъмин ва ҳифзи манфиатҳои тарафайн дар соҳаи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ зарурати таҳия ва қабули ҳуҷҷатҳои зарурии танзимкунандаи тартиби ба амал баровардани реэкспорт ба миён омад.

15 апрели соли 1994 аз ҷониби сардорони ҳукуматҳои ИДМ дар баробари ҳуҷҷатҳои дигари байнихукуматӣ Созишнома "Дар бораи реэкспорти мол ва тартиби додани иҷозатнома барои реэкспорт" ба имзо расонида шуд.

Мутобиқи Созишномаи мазкур реэкспорти мол танҳо дар сурати мавҷуд будани иҷозатномаи ба таври зарурӣ тартибдодашуда имконпазир аст. Ҳамчунин муқаррар гардид, ки иштирокчиёни Созишномаи мазкур ба реэкспорти рухсатнашуда роҳ нахоҳанд дод.

Тарафҳо ўҳдадор шуданд, ки бо рӯйхати молҳои реэкспортшаванда мубодила мекунанд. Ҳангоми ба амал баровардани реэкспорт кишвари истеҳсолкардаи мол метавонад аз реэкспорткунанда ўҳадорӣи ҷуброни як қисм, вале на зиёдтар аз нисфи фарқи байни нархи муомилоти марбут ба реэкспорти мол ва нархи муомилоти марбут ба воридоти мол аз кишвари истеҳсолкардаи онро талаб наояд.

15 апрели соли 1994 роҳбарони давлатҳои аъзои ИДМ дар ш.Москва Созшинома "Дар бораи таъсиси минтақаи савдои озод"-ро ба имзо расонданд, ки ин рӯйдоди муҳим буд. Дар партави Созишномаи мазкур давлатҳои аъзои Иттиҳод, ҷонибдорӣи худро дар инкишофи озоди ҳамкорӣи мутақобилаи иқтисодӣ тасдиқ намуда, дар самти татбиқи мунтазами муқаррароти Шартнома дар бораи таъсиси Иттиҳоди иқтисодӣ амал карда, қарор доданд, ки дар

доираи қаламрави ягонаи кишварҳои аъзои Иттиҳод минтақаи савдои озодро таъсис менамоянд.

Тибқи Созишномаи мазкур Тарафҳои аҳдкунанда ӯҳдадор шуданд, ки:

- ҳангоми воридот ва/ё содироти молҳое, ки дар қаламрави гумрукии яке аз тарафҳои аҳдкунанда истехсол гардида, барои содирот ба қаламрави гумрукии тарафҳои дигари аҳдкунанда пешбинӣ шудаанд, бочу хирочи гумрукӣ, андозҳо ва хирочҳои дорои амали якхела, инчунин маҳдудиятҳои миқдориро истифода намеkunанд;
- тарафҳо номгуӣ бочу хироч ва пардохтҳоро (ба истиснои бочи гумрукӣ, андозҳо ва хирочи ба онҳо баробаркардашуда) бинобар воридоту содироти мол муайян намуда, дар савдои мутобиқбила набояд ба хароҷоти аз ҳад зиёд роҳ диҳанд;
- бо мақсади рафъи монеаҳои техникӣ ва маҳдудиятҳои дигари ба ин монанд дар тичорати мутақобила баҳри ҳамоҳангсозии талаботи техникӣ ва талаботи дигари махсус, инчунин мувофиқаи сиёсати худ дар ин соҳа кӯшиш мекунанд;
- ҷиҳати ҳарчи бештар содда кардан ва якнавохт сохтани расмиёти гумрукӣ, аз ҷумла бо роҳи чорӣ намудани шаклҳои ягонаи ҳуҷҷатҳои гумрукӣ ва марбут ба бор мутобиқи созишномаю шартномаҳои байналхалқӣ тадбирҳо меандешанд;
- зимни татбиқи чораҳои танзими тарифию ғайритарифӣ, пешбурди баҳисобгирии оморӣ ва мубодилаи иттилооти оморӣ, инчунин барои назорат ва барасмиятдарории гумрукӣ номгуӣ молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии ба низоми ҳамоҳанги тасвир ва рамзгузории мол асосёфтаре мавриди истифода қарор медиҳанд. Зимнан, тарафҳо дар ҳолати зарурӣ номгуӣ миллии молҳоро барои эҳтиёҷоти худ инкишоф медиҳанд;

- аз молҳои дар қаламрави гумрукии тарафҳои дигари аҳдкунанда истехсолшуда ба андозае, ки аз дараҷаи барои молҳои миллии муқарраршуда зиёдтар аст, андозу хирочро ба ҳисоби ҳазинаи давлат наситонанд;
- агар додани субсидияҳои содиротӣ ва субсидияҳои дигар ба корхонаҳои дар қаламравашон воқеъгардида шартҳои рақобати одилонро вайрон кунад, чунин субсидияҳоро ба корхонаҳо намендханд;
- принципҳои транзити озодро риоя мекунанд; интиқоли транзити молро беасос бознамендоранд ё онҳоро маҳдуд наменсозанд;
- ба резкспорти рухсатнашудаи молҳое, ки тарафҳои дигари аҳдкунандаи истехсолкардаи онҳо нисбати ин молҳо ҷораҳои танзими тарифӣ ва/ё ғайритарифиро истифода наменоянд, роҳ намендханд;
- ба инкишофи кооперасияи истехсолот ва ҳамкориҳои илмӣ ва техникаӣ дар сатҳи байнидавлатӣ (байнисоҳавӣ, минтақавӣ) ва дар сатҳи субъектҳои хоҷагидорӣ, аз ҷумла бо роҳи пешниҳоди шаклҳои мухталифи дастгирӣ мусоидат наменоянд;
- дар масъалаҳои назорати гумрукӣ ҳамкорӣ карда, амалҳои мувофиқашударо анҷом медиҳанд;
- минтақаи савдои озодро ҳамчун марҳилаи гузариш ба ташаккули Иттиҳоди гумрукӣ арзёбӣ наменоянд.

Мутобиқи Созишномаи мазкур низоми минтақаи савдои озод ба молҳои аз қаламрави гумрукии тарафҳои аҳдкунанда содиршаванда ва барои воридот ба қаламрави гумрукии онҳо пешбинигардида дахл дорад.

Ҳамкориҳои дар доираи ИДМ таъмиқёбанда, аз ҷумла доир ба масъалаҳои гумрукӣ низ, ки қисми муҳими ин ҳамкориро ташкил мекунанд, таҳияи асоси умумии қонунгузории гумрукии фаъолияти хадамоти гумрукии давлатҳои азъои ИДМ-ро тақозо наменамуд.

Баъзе кишварҳои ИДМ Кодекси гумрук ва қонуни тарифи гумрукии худро надоштанд ва то имрӯз низ надоранд.

Бо мақсади содда сохтани механизми таҳияи ин асноди қонунгузорӣ сарварони давлатҳои Иттиҳод лоиҳаи асосҳои қонунҳои гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ-ро маъқул донистанд, ки варианти ниҳоии он 2 феввали соли 1995 дар Алмаато қабул карда шуд. Дар ин санад принсипҳои танзими ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилии фаъолияти гумрукӣ муайян шудаанд. Он аз 19 фасл, 43 боб ва 234 модда иборат аст. Асоси мундариҷаи онро муқаррароти Қонун "Дар бораи тарифи гумрукӣ" ва Кодекси гумруки Федератсияи Россия, бо дарназардошти хусусиятҳои хоси ҳар давлат ва ҳамаи давлатҳо дар яқҷоягӣ дар асоси қонунҳои милли, ташкил мекунад.

Бо чунин қарор ба давлатҳои аъзои ИДМ тавсия дода шудааст, ки зимни таҳияи Кодекси гумрук ва қонун дар бораи тарифи гумрукӣ ба асосҳои қонунҳои гумрукии ИДМ таъя намоянд.

Асосҳои қонунгузории гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 ноябри соли 1995 пас аз тасвиби онҳо аз ҷониби Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибор пайдо намуданд. Тасвибнома 27 ноябри соли 1995 ба нигоҳдорандаи (депозитарии) ин ҳуҷҷат - Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус супурда шуд.

Қобили тазаккур аст, ки Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Қонун "Дар бораи тарифи гумрукӣ" муқаррароти асосии асноди қонунгузории шабеҳи Федератсияи Россия ва Асосҳои қонунгузории гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ-ро дар бар гирифтааст.

Дар ҷаласаи Шӯрои сардорони Ҳукуматҳои ИДМ ҳамзамон "Усули ягонаи омили гумрукии савдои хориҷии давлатҳои аъзои ИДМ" тасдиқ гардид. Хадамоти гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ то тасдиқи усули ягона зимни ташкили омили гумрукии савдои хориҷӣ асосан тавсияҳо ва шаклҳои мухталифи байналхалқии ҳисоботи омори мавриди истифода қарор медоданд, ки танҳо манфиатҳои ҳуди онҳоро инъикос менамуданд. Низомии умумии рамзгузорӣ ва таснифоти амалиёти савдои хориҷӣ ва молҳо мутобиқи меъёру қоидаҳои байналхалқӣ мавҷуд набуд.

Дар омери гумрукии савдои хориҷии давлатҳои азёи ИДМ муносибати мухталиф ҷой дошт ва ин ба арзёбии савдои хориҷӣ дар кишварҳои ИДМ таъсири манфӣ мерасонд.

Инкишофи минбаъдии робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тақмили омери савдои хориҷиро тақозо намуд. Барои бунёди омери гумрукии қиёсшавандаи миллии савдои хориҷӣ истифода ва ҷорӣ намудани Усули ягонаи омери гумрукии савдои хориҷии давлатҳои азёи ИДМ нуктаи мабдаъ гардид.

Мутобиқи банди 11 моддаи 10 ва моддаҳои 212-225 Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин дар асоси муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарифи гумрукӣ" ҷиҳати мурағбат сохтани маълумот доир ба савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо фармони №25 Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 апрели соли 1996 "Дар бораи усули омери гумрукии савдои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" усули омери гумрукии савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ курда шуд.

Пешбурди омери гумрукиро бе истифодаи номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии иборат аз маҷмӯи муназзам, ном, тасвир ва рамзи молҳо тасаввур кардан мумкин нест.

Дар ҷаласаи навбатии роҳбарони ҳукуматҳои ИДМ, ки 3 ноябри 1995 дар ш.Москва баргузор гардид, Созишнома "Дар бораи номгӯи ягонаи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии ИДМ" ба имзо расонида шуд.

Номгӯи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (НМ ФИХ ИДМ) дар асоси Низоми ҳамоханги тасвир ва рамзгузории молҳо (НХ) ва Номгӯи омехтаи тарифу омери Иттиҳоди Иқтисодии Европа (НО ИИА) таҳия гардидааст.

Мутобиқи моддаи 1 Созишнома "Дар бораи Номгӯи ягонаи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии ИДМ" муқаррар карда шуд, ки иштирокчиёни Созишнома ҷиҳати татбиқи ҷораҳои танзими тарифӣ ва ғайритарифии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, тақмили баҳисобгирии оморӣ ва мубодилаи иттилооти оморӣ "Номгӯи ягонаи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии ИДМ"-ро, ки қисми ҷудонашавандаи Созишномаи мазкур аст, қабул менамоянд.

Мутобики Созишномаи мазкур пешбурди НМ ФИХ ИДМ ба зиммаи хадамоти гумрукии Федератсияи Россия гузошта шуд.

Хадамоти гумрукии Федератсияи Россия дар доираи ин ўҳдадориҳо тағироту иловаҳои аз ҷониби Иттиҳоди Иқтисодии Европа ба НҲ воридшавандаро назорат карда, ин тағироту иловаҳоро ба НМ ФИХ ИДМ ворид месозад, яқоя бо хадамоти гумрукии давлатҳои дигари азҳои ИДМ шарҳ ва қарорҳои дигари тахассусиро оид ба тавзеҳи НМ ФИХ ИДМ таҳия ва тасдиқ намуда, наشري онҳоро таъмин мекунад.

Бо ин робитаи гумрукӣ дар Иттиҳод, инчунин интиқоли молу воситаҳои нақлиёт аз сарҳад хеле содда карда шуд.

Барои ҳалли мушаххаси вазифаҳои номбаршуда, таҳияи принципҳои ягонаи муносибат ба ташкили фаъолияти гумрукии ҳар яке аз давлатҳо ва ИДМ дар маҷмӯъ, чиҳати ҳамохангсозии фаъолияти онҳо дар ин соҳа бо қарори роҳбарони ҳукуматҳои ИДМ Низомномаи Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ тасдиқ карда шуд. Мутобики Созишномаи мазкур Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукӣ бо мақсади татбиқи шартнома дар бораи таъсиси иттиҳоди иқтисодӣ таъсис дода шуд. Шӯро дар фаъолияти худ тамоми созишномаҳои дар доираи Иттиҳод имзогардидаро дастури амали хеш қарор медиҳад.

Ба зиммаи Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукӣ вазифаҳои марбут ба таҳияи лоиҳаи созишномаҳо, арзёбии экспертии онҳо бо иштироки тамоми намояндагони хадамоти гумрукии ИДМ, тақмили минбаъдаи онҳо бо дарназардошти эроду пешниҳодоти расида ва баъдан чиҳати баррасӣ ба Кумитаи Байнидавлатии Иқтисодӣ (КБИ) ва Котиботи Иҷроияи ИДМ пешниҳод кардани онҳо гузошта шуданд.

Ғайр аз ин, ба зиммаи Шӯро вазифаи таҳияи заминаи меъёрию ҳуқуқӣ барои ташаккули Иттиҳоди гумрукӣ, таҳияи тарифи ягонаи хориҷии гумрукӣ дар асоси НМ ФИХ, тартиби ситонидани бочу хирочи гумрукӣ ва механизми истифодаи онҳо, муайян намудани кишвари истехсолкардаи мол, муайян намудани усули ягонаи арзиши гумрукӣ гузошта шуд.

Ҳамзамон Шӯро бо омода сохтани тавсияҳо дар бобати татбиқ ва таҳияи барномаҳои байнидавлатии инкишофи фаъолияти гумрукӣ умуман дар ИДМ машғул буд.

Ба Шӯро ҳукуки баррасии асноди қонунгузории гумрукии давлатҳои аъзои Иттиҳод, таҳияи пешниҳодот дар мавриди якнавохт сохтани қоидаҳо ва расмиёти гумрукӣ, мубодилаи мутақобилаи маълумоти омили гумрукии савдои хориҷӣ, ободонӣ ва таҳкими сарҳадоти гумрукии берунии ИДМ, тарбияи кадрҳо барои мақомоти гумруки кишварҳои ИДМ дода шуд. Барои татбиқи фаъолияти Шӯро ба он ҳуқуқ дода шуд, ки:

ба хадамоти гумрукӣ ва идораҳои дигари давлатҳои аъзои ИДМ, инчунин мақомоти ҳамкории соҳавии Иттиҳод бо хоҳиши пешниҳоди маълумоти зарурӣ ва фиристодани намояндагоналон барои таҳияи мавод доир ба масъалаҳои марбут ба салоҳияти Шӯро, мурочиат намояд;

барои таҳияи лоиҳаҳои ҳуҷҷатҳои дахлдор, гурӯҳҳои корӣ ташкил намояд;

ба баррасии Шӯрои сардорони давлатҳо ва Шӯрои роҳбарони ҳукуматҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳуҷҷатҳои аз ҷониби Шӯро таҳиягардидаи пешниҳод намояд;

ба роҳбарони хадамоти гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ доир ба масъалаҳои иҷроӣ ӯҳдадорӣҳои ба зимма гирифтаашон дар асоси қарору созишномаҳо, ки онҳо иштирокчиашон мебошанд, мурочиат намояд;

доир ба масъалаҳои марбут ба салоҳияташ ҷораҳои фаврӣ андешад.

Мутобиқи Низомномаи Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ аъзои Шӯро роҳбарони хадамоти гумрукӣ мебошанд. Шӯро (дар асоси ротация - нав кардан) ба мӯҳлати як сол раисро интихоб мекунад, дар назди Шӯро дастгоҳи корӣ таъсис дода мешавад. Раис ба кори Шӯро роҳбарӣ мекунад, аз номи он дар ҷаласаи Шӯрои роҳбарони давлатҳо ва Шӯрои роҳбарони ҳукуматҳои кишварҳои ИДМ баромад мекунад, Шӯроро дар муносибатҳо бо хадамоти гумрукии давлатҳои сеюм намоёндагӣ мекунад, ҷаласа мегузаронад

ва вазифаҳои дигарро иҷро менамояд. Гузаронидани ҷаласаҳои Шӯро Котиби Шӯро, ки аз ҷониби раис ба муддати 1 сол таъин мешавад, таъмин менамояд.

Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ дар давраи фаъолияти худ амалан тамоми созишномаҳо, асноди меъёрӣ ва низомномаҳои доир ба масъалаҳои гумрукӣ қабулшударо таҳия намуда, чиҳати баррасӣ ба Шӯрои роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ пешниҳод кардааст.

Ғайр аз ин, дар доираи Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукӣ доир ба фаъолияти гумрукӣ як қатор созишномаҳои муҳими байниидоравӣ, бисёрҷониба қабул гардиданд, барои ҳамкории бевосита оид ба самтҳои алоҳидаи фаъолияти хадамоти гумрукии Иттиҳод замина гузоштанд.

Инҳо созишномаҳои зерин мебошанд:

- созишнома "Дар бораи ҳамкории хадамоти гумрукӣ дар мубориза алайҳи муомилоти ғайриқонунӣ маводи нашъаовар", ки 8 июли соли 1994 аз ҷониби роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ дар ш.Москва ба имзо расидааст;
- созишнома "Дар бораи содда ва якнавохт сохтани расму қоидаҳои барасмиятдаории гумрукӣ дар сарҳадоти гумрукӣ", ки 8 июли соли 1994 аз ҷониби роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ дар Москва ба имзо расидааст;
- созишнома "Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи тарбия ва тақмили ихтисоси кармандони гумрук", ки 23 ноябри соли 1994 аз ҷониби роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ дар ш.Москва ба имзо расонида шудааст;
- созишнома "Дар бораи тартиби ба расмияти гумрукӣ даровардани молҳои, ки дар қаламрави гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ истехсол гардида, мутобиқи низоми гумрукии "иҷозат барои муомилоти озод" дар байни онҳо интиқол дода мешаванд", ки 8 июли соли 1995 аз ҷониби роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ дар Москва ба имзо расонида шудааст.

Мутобиқи созишнома "Дар бораи ҳамкории хадамоти гумрукӣ дар мубориза алайҳи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар", тарафҳои аҳдкунанда

ташвишу изтиробӣ худро нисбати афзоиши сӯиистеъмоли маводи нашъаовару мадҳушкунанда ва муомилоти ғайриқонунии он ибраз дошта,

бо дарназардошти вусъат бахшидани робитаҳои ҷойдошта, бо мақсади инкишофи ҳамкории тарафайн дар мубориза алайҳи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовару мадҳушкунанда, зимни эҳтироми ҷиддии истиқлолияти давлатҳо ва принсипи даҳолат накардан ба қорҳои дохилии онҳо,

бо дарназардошти Конвенсияи ягонаи соли 1961 дар доираи Созмони Милали Муттаҳид таҳиягардида дар бораи маводи нашъаовар бо тағироту иловаҳои минбаъда, Конвенсияи соли 1971 дар бораи маводи мадҳушкунанда бо тағироти минбаъда ва Конвенсияи соли 1988 дар бораи мубориза алайҳи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва мадҳушкунанда,

бо дарназардошти мақсаду вазифаҳои дар Барномаи умумичаҳонии амали соли 1990 доир ба ҳамкории байналхалқӣ дар қори мубориза ба муқобили истеҳсол, пешниҳод, талабот, муомилоти ғайриқонунӣ ва паҳн кардани маводи нашъаовар ва мадҳушкунанда, ба мувофиқа расиданд, ки стратегияи ягонаи мубориза алайҳи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар ва мадҳушкунандаро таҳия намуда, ҷиҳати тақмили фаъолияти хадамоти гумрукӣ дар мавриди пешғирӣ ва қатъи муомилоти ғайриқонунии онҳо ва иҷрои ӯҳдадорӣҳои байналхалқӣ тадбирҳои муштарак меандешанд.

Ҳамаи хадамоти гумрукии Созишномаи мазкурро имзонамуда ӯҳдадорӣ гирифтанд, ки ба депотазитарий (яъне нигоҳдорандаи нусхаи асли Созишномаи мазкур - Кумитаи давлатии гумруки Федератсияи Россия) маълумоти зарурии марбут ба истифодаи воситаҳои техникӣ ва сағҳои махсус, маълумот дар бораи мутахассисони дорои таҷрибаи мубориза алайҳи муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор, асноди меъёрӣ, наشريҳо, қорҳои илмӣ, касбӣ ва таълимӣ доир ба масъалаҳои мубориза алайҳи

муомилоти ғайриқонунии нашъа, инчунин иттилоот дар бораи навъҳои нави маводи нашъаовар, технологияҳо ва маҳалҳои истеҳсоли онҳо, роҳҳои интиқоли ғайриқонунӣ ва усулҳои пинҳон кардани онҳо, пешниҳод менамоянд.

21 октябри соли 1994 дар чараёни вохӯрии навбатии роҳбарони давлатҳои аъзои Иттиҳод дар Москва, бо мақсади бунёди низомии самарабахши пардохт дар доираи кишварҳои Иттиҳод, ки шартҳои зарурии фаъолияти мўътадили Иттиҳоди иқтисодӣ, ҳаракати озодаи молу хизматҳо мебошад, таъмини тавозун дар муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ, роҳбарони ҳукуматҳо ба афзун гардидани иқтидори иқтисодии миллии дар асоси робитаҳои муфиди кооператсионӣ ва робитаҳои дигари хоҷагидорӣ кӯшида, Созишномаи бунёди Иттиҳоди пардохтии иштирокчиёни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ба имзо расониданд.

Бунёди Иттиҳоди пардохт пеш аз ҳама бояд дар асоси риоя намудани принципҳои зерин амалӣ мешуд:

- эътироф намудани соҳибистиклолии асъори миллии ва мавқеи бонкҳои миллии ҳамчун маркази эмиссионӣ ва сохтори танзимкунандаи пулию қарзӣ ва асъорӣ аз тарафи ҳар як давлати аъзои ИДМ;
- дар ҳудуди давлатҳои аъзои ИДМ пешгирӣ намудани маҳдудият дар қабул ва истифодаи асъори миллии ба сифати пардохт дар тичорат ва ғайритичорат истифодашаванда;
- тасдиқи низомномаи танзими давлатии тичорати хориҷӣ ва асъорӣ, ки дар ҳудуди давлатҳои аъзои ИДМ пешрафти фаъолияти бозорҳои асъориро вобаста ба хариду фурӯши асъори миллии бо асъори давлатҳои дигар кӯмак менамояд;
- таъмини ваколати ивази асъори миллии ва асъори дигари давлатҳои аъзои ИДМ вобаста ба пардохтҳои иҷтимоӣ: нафақа, ёрдampuлии давлатӣ, пардохт, ҷуброн ва ғайра;
- ба намояндаи ваколатдори бонки тичоратӣ додани ҳукуки бевоситаи ҳисоббаробаркунӣ амалиёти пардохти байналмилалӣ, ба бонк-корреспондентҳо ва ғайрирезидентҳо-

иштирокчиёни робитаҳои иқтисодии хориҷӣ додани қарзи бонкӣ;

- аз байн бардоштани маҳдудияти маъмурӣ дар интиҳоби асъори пардохт дар ҳолати бастанӣ созишнома байни ду хоҷагии давлатҳои аъзои ИДМ;

- ба ғайрирезидентҳо додани ҳуқуқи доштани асъори хориҷӣ ва истифодаи он барои харид, пардохтҳои хизматрасонӣ ва ғайра.

Дар ин ҷаласа Шӯрои сарварони давлатҳо пешниҳоди Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н.А. Назарбоевро дар бораи бунёди Иттиҳоди Давлатҳои Евразия ба эътибор гирифта, ба чунин қарор омаданд, ки назария ва пешниҳодҳои хуби Ҷумҳурии Қазоқистонро дар ҷараёни таъмиқи ҳамгироии давлатҳои аъзои ИДМ истифода баранд.

26 майи соли 1995 дар маҷлиси Шӯро аз тарафи сардорони давлатҳо Созишнома оид ба бунёди Кумитаи байнидавлатии асъор ба имзо расид. Шӯрои сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ дар тӯли солҳои охир пешрафти ҷараёни ҳамгироиро ба назар гирифта, барои ҳарчи бештар осон шудани низоми пардохти байнидавлатии асъор ба ин Кумита масъулияти мақоми қарбӣ ва ҳамоҳангсозии кулли муносибатҳои асъорӣ-пардохтӣ ва қарзиро додааст. Кумитаи таъсисшуда вазифадор қарда шуд, ки дар муҳлати кӯтоҳ санадҳои қонунгузори аъзории давлатҳои иштирокчии Созишнома оид ба бунёди Иттиҳоди пардохтиро бо талаботи меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ қунонида, мукамал созад.

Дар оғози соли 1995 нишонаҳои гузариш ба зинаи сифатан нави ҳамкорӣ ба назар мерасид, ки амалан аз татбиқи воқеии ғояи муқаррароти дар Созишнома "Дар бораи принципҳои сиёсати ғумруқӣ" баёнгардида иборат буд.

6 январӣ соли 1995 дар ҷараёни мулоқоти роҳбарони ҳукуматҳои Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Беларус дар Минск Эъломия "Дар бораи вусъат ва таъмиқи ҳамкориҳои Россия ва Беларус" ба имзо расид. Худи ҳамон рӯз байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус Созишнома "Дар бораи Иттиҳоди

гумрукии байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Беларус" имзо шуд.

Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус,

ба инкишофи минбаъдаи муносибатҳои иқтисодии мутавозин ва муфиди тарафайн қўшида,

бо хоҳиши таъмини инкишофи минбаъдаи ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванди кишварҳо дар асоси принципҳои демократӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои Созмони Милали Муттаҳид сабт гардидаанд;

бо эътирофи меъёрҳои қабулшудаи байналхалқӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ ва ба асос гирифтани қоидаҳои ТУС/ВТО;

ҷонибдорӣ хешро нисбати инкишофи озодонаи ҳамкориҳои мутақобилаи иқтисодӣ тасдиқ намуда;

бо нияти идома бахшидани татбиқи муқаррароти Шартнома дар бораи бунёди Иттиҳоди иқтисодӣ бо роҳи гузариш ба ташаккули марҳила ба марҳилаи Иттиҳоди гумрукӣ;

моддаи 4 Шартнома дар бораи бунёди Иттиҳоди иқтисодиро, ки барои ҳар шакли ҳамгирӣ таҳияи маҷмӯи чорабиниҳои ба ҳам алоқаманди мутабиқи созишномаҳои алоҳида татбиқшавандаро пешбинӣ менамояд, дастури амали хеш қарор дода;

дар хусуси ба даст омадани натиҷаҳои муайян дар татбиқи Созишномаи байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус дар бораи тартиби ягонаи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ, ки 12 апрели соли 1994 дар Москва ба имзо расидааст, таъкид намуда,

бо мақсади муайян намудани ҳуқуку ўҳдадорӣҳои тарафҳои аҳдкунанда дар ташаккули марҳила ба марҳилаи Иттиҳоди гумрукӣ,

дар хусуси эълон доштани мақсадҳои зерини бунёди Иттиҳоди гумрукӣ ба мувофиқа расиданд:

- бо амалҳои муштарак таъмин намудани пешрафти иҷтимоӣ иқтисодии кишварҳои худ бо роҳи бартараф сохтани монеаҳои миёни онҳо ҷойдошта барои ҳамкориҳои озоди иқтисодии байни субъектҳои хоҷагидорӣ;

- кафолат додани инкишофи босуботи иқтисодиёт, мубодилаи озодаи мол ва рақобати софдилона;
- таҳким бахшидани ҳамоҳангии сиёсати иқтисодии кишварҳои худ ва таъмин намудани инкишофи ҳамаҷонибаи хоҷагии халқи миллӣ;
- фароҳам овардани шароит барои ташаккули фазои умумии иқтисодӣ;
- фароҳам овардани шароит барои ба бозори ҷаҳонӣ фаъолона баромадани давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумурукӣ.

Дар Созишномаи мазкур Иттиҳоди гумурукӣ ҳамчун муттаҳидшавии иқтисодии давлатҳо муайян шудааст, ки ба принципҳои зерин асос меёбад:

а) мавҷуд будани қаламрави ягонаи гумурукии давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумурукӣ. Ташкили қаламрави ягонаи гумурукӣ бо роҳҳои зерин сурат мегирад:

- дар тичорати байни давлатҳо бекор кардани бочу хирочи гумурукӣ, андозҳо ва бочҳои ба онҳо баробар, инчунин маҳдудиятҳои миқдорӣ барои молҳои дар қаламрави онҳо истеҳсолшуда;
- дар муносибат бо кишварҳои сеюм муқаррар ва истифода намудани низоми якхелаи савдо, тарифҳои умумии гумурукӣ ва ҷораҳои танзими ғайритарифии савдои хориҷӣ;
- ташаккули механизми муносибатҳои мутақобилаи Иттиҳоди гумурукӣ бо давлатҳои сеюм ва созмонҳои байналмилалӣ дар асоси муқаррароти Созишномаи байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус аз 12 апрели соли 1994 дар бораи тартиби ягонаи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

б) мавҷуд будани механизми якхелаи танзими иқтисодӣ ба принципҳои хоҷагидорӣ бозорӣ ва қонунгузорӣ якнавохт асосёфта.

Дар моддаи 2 Созишномаи мазкур тазаккур дода шудааст, ки Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус дар бобати ташаккули Иттиҳоди гумурукӣ маҷмӯи тадбирҳои ба ҳам

алоқамандро меандешанд, ки унсурҳои ҳатмии зеринро дар бар мегиранд.

Марҳилаи аввал. Татбиқи амалии механизми иҷрои Созишнома дар бораи бунёди минтақаи савдои озод аз 15 апрели соли 1994 ва дар навбати аввал бекор кардани маҳдудиятҳои тарифӣ ва миқдорӣ дар тиҷорати тарафайн мутобиқи Протокол дар бораи чорӣ намудани низоми савдои озод бе ситонидани маблағу бе маҳдудиятҳо байни Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Беларус аз 6 январи соли 1995, ки қисми ҷудонашавандаи Созишномаи мазкур мебошад.

Зимнан бекор кардани маҳдудиятҳо дар тиҷорати тарафайн дар асоси татбиқи Созишномаи байни Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус аз 12 апрели соли 1994 дар бораи тартиби ягонаи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва бунёди системаҳои комилан якхелаи танзими робитаҳои иқтисодии хориҷӣ (аз он ҷумла танзими тарифӣ ва ғайритарифӣ), инчунин муқаррар намудани низоми якхелаи савдо, тарифҳои умумии гумрукӣ ва чораҳои умумии танзими ғайритарифӣ дар муносибат бо кишварҳои сеюм сурат мегирад.

Тарафҳо ба мувофиқа расиданд, ки дар давоми чор моҳи пас аз имзои Созишнома якнавохтсозии қонунгузории савдои хориҷӣ, гумрукӣ, асъору молия, андоз ва қонунҳои дигареро, ки ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дахл дошта, аз ҷумла марбут ба масъалаҳои зайл мебошанд, ба итмом мерасонанд:

- шароити иқтисодии хоҷагидорӣ дар асоси принципҳои бозорӣ, ки барои субъектҳои фаъолияти хоҷагии давлатҳои тарафҳои аҳдкунанда имконияту кафолатҳои баробарро таъмин менамоянд;
- сиёсати нархгузорӣ;
- танзими асъор ва назорати асъор;
- назорати содирот;
- рақобати номатлуб ва таҷрибаи маҳдудкунӣ;
- моликияти зеҳнӣ.

Бо ташкили механизми муносибатҳои Иттиҳоди ғумрукӣ бо кишварҳои сеюм ва созмонҳои байналмилалӣ дар асоси ба яке аз тарафҳо додани ваколатҳои дахлдор розӣ шуданд.

Ҳукуматҳо кори якхела намудани қонунгузориҳои миллии танзимкунандаи ғайриқонунӣ иқтисодиро ташкил менамоянд. Тарафҳо ӯҳдадор мешаванд, ки ба якдигар матни аснодро пешкаш намуда, дар тавзеҳ ва аниқ сохтани мундариҷаи муқаррароти марбут ба ислоҳоти иқтисоди миллии мусоидат менамоянд.

Ҳукумати Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус ба таҷрибаи ҳуқуқтатбиқкунӣ ва таъмини якназари татбиқи усулҳои зерин назорат қорӣ менамоянд:

- муқаррар намудани механизмҳои бозғайтмоди назорат ба роҳ наододани реэкспорти руҳсатнашудаи мол ба кишварҳои сеюм;
- татбиқи муносибатҳои дуҷониба ва бисёртарафаи пардохту ҳисоббаробаркунӣ оид ба амалиёти тиҷоратӣ ва ғайритиҷоратӣ;
- истифодаи танзими ягонаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ дар муносибат бо кишварҳои сеюм;
- наздик кардани шароити иқтисодии хоҷагидорӣ;
- пешбурди омили ғумрукии савдои хориҷӣ;
- ба амал баровардани назорати бозғайтмоди ғумрукӣ дар сарҳадоти ғумрукии берунии давлатҳо.

Марҳилаи дуум. Пас аз иҷрои ҳамаи чорабиниҳои дар марҳилаи аввал пешбинишуда ба қаламрави ягонаи ғумрукӣ муттаҳид сохтани қаламрави ғумрукии давлатҳо, ҳалли масъалаи субъекти ҳуқуқи байналхалқӣ будани Иттиҳоди ғумрукӣ ва тақдири шартномаҳои амалкунандаи байналхалқӣ.

Ҳар ду тараф қарор доданд, ки Асосҳои қонунгузориҳои ғумрукии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили аз ҷониби Шӯрои роҳбарони ҳукуматҳои давлатҳои Иттиҳод маъқул донисташуда ва Усули ягонаи омили ғумрукии савдои хориҷии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро, ки 10 декабри

соли 1994 аз ҷониби Шӯрои сардорони ҳукуматҳои Иттиҳод тасдиқ гардидааст, истифода менамоянд. Ба мувофиқа расиданд, ки қоидаҳои муайян намудани кишвари истехсолкунандаи молро, ки 24 сентябри соли 1993 Шӯрои сардорони ҳукуматҳои давлатҳои Иттиҳод тасдиқ кардааст, бо тағироту иловаҳои минбаъда ва Созишнома дар бораи реэкспорти мол ва тартиби додани иҷозатнома барои реэкспортро, ки 15 апрели соли 1994 дар Москва ба имзо расида, дар моддаҳои 4, 5, 6 он тартиб ва механизми тақсимои бочу хироҷи гумрукӣ, андозҳо ва бочҳои дорой амали баробар, шартҳои қорӣ намудани маҳдудиятҳои муваққатӣ, амалҳои муштарак дар соҳаи таъмини ягонагии идорай ҳадамоти гумрукӣ муфассал баён шудааст, истифода менамоянд.

Президенти Россия баъд аз ҷамъбасти қорӣ Шӯрои сарварони давлатҳои ИДМ ба рӯзноманигорони тамоми дунё чунин изҳор намуд: "Ҳамин тариқ, ба саҳтиҳо нигоҳ накарда, қараёни ҳамгироии давлатҳои ИДМ майл ба беҳбудӣ дорад. Аммо мо аз рафти он қаноатбахш шуда наметавонем. Мисли пештара, суҳан дар бораи беҳтар шудани натиҷаи фаъолияти қорӣ ИДМ меравад. Дар баробари ин таҷрибай муносибатҳо қаме боварӣ медиҳад. Барои ин мо далели махсусе дорем. Имрӯз мо гуфта метавонем, ки Россия ва Беларуссия қазои ягонаи гумрукӣ доранд. Ба ин қомёбӣ танҳо ба туқайли қарорҳои ИДМ, ки нисбат ба ҳамгироӣ қабул шудаанд, ноил гардиданд."

Марҳилаи нав дар роҳи бунёди Иттиҳоди гумрукӣ ба он дохил шудани Ҷумҳурии Қазоқистон буд.

10 январӣ соли 1995 Ҳукумати Федератсияи Россия, Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус ва Ҷумҳурии Қазоқистон дар ш.Москва Созишнома "Дар бораи иттиҳоди гумрукӣ"-ро имзо намуданд.

Мутобиқи Созишномаи мазкур Ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон ба Иттиҳоди ягонаи гумрукӣ дохил гардида, ҳукуку ўҳдадорихоеро, ки аз Созишнома "Дар бораи иттиҳоди гумрукии байни Федератсияи Россия ва Ҳукумати Ҷумҳурии Беларус" аз 6 январӣ соли 1995 бармеоянд, ба зимма мегирад.

Бо мақсади татбиқи Созишномаи мазкур онҳо дар хусуси таъсиси Мақоми иҷроияи Иттиҳоди гумрукӣ ба мувофиқа расиданд.

Баёнияти Ҳукуматҳои Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Федератсияи Россия "Дар бораи иштироки давлатҳои дигари манфиатдор дар иттиҳоди сегонаи гумрукӣ", ки 28 январи соли 1995 имзо гардид, таҷассуми ҷузъи муҳимтарини шартнома "Дар бораи бунёди иттиҳоди иқтисодӣ" мебошад.

Сабаби ташкили босуръати фазои ягонаи гумрукии ин се давлат дар ҳеле ба ҳам наздик шудани низоми идораи иқтисодиёт ва қонунҳои иқтисодии онҳо мебошад, ки солҳои охир ба даст оварда шудааст.

Тибқи мувофиқаи ҳосилшуда Иттиҳоди сегонаи гумрукӣ дар ду марҳила ташаққул меёбад. Дар марҳилаи аввал маҳдудиятҳои тарифию миқдорӣ дар тичорати байни иштирокчиёни Иттиҳоди сегонаи гумрукӣ бекор карда, низоми якхелаи савдо, тарифҳои гумрукӣ ва ҷораҳои умумии танзими ғайритарифӣ нисбати кишварҳои сеюм муқаррар карда мешаванд. Дар марҳилаи дуюм муттаҳидшавии қаламрави гумрукии се давлат дар қаламрави ягонаи гумрукӣ сурат гирифта, назорати гумрукӣ аз сарҳадоти дохилӣ ба сарҳадоти берунии Иттиҳоди гумрукӣ гузаронида мешавад. Барои идораи муштараки равандҳои мазкур мақоми иҷроияи Иттиҳоди гумрукӣ созмон дода мешавад.

Ҳукуматҳои Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Федератсияи Россия чунин мешуморанд, ки дар марҳилаи аввали ташаққули Иттиҳоди сегонаи гумрукӣ як қатор шароите фароҳам оварда мешавад, ки барои ташкили фазои ягонаи гумрукӣ имконият медиҳад. Дар ҷумлаи шароити мазкур инҳоро номбар кардан мумкин аст:

ноил шудан ба ҳамоҳангӣ дар татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва бунёди механизми якхелаи ба принципҳои бозории хоҷагидорӣ асосёфтаи танзими иқтисодиёт, таъмини имконияту кафолатҳои баробар барои ҳамаи субъектҳои фаъолияти хоҷагидории давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ;

якхела намудани конунгузории савдои хориҷӣ, гумрукӣ, асъори молиявӣ, нархгузорӣ, андоз ва конунгузории дигари хочагидорӣ;

таҳияи қоидаҳои умумии ташкили бозорҳои асъори давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ ва ба ин бозорҳо роҳ додани бонкҳои ваколатдор, истифодаи қурби ивазкунии асъори дар асоси талаботу пешниҳод ташаккулефта, ноил шудан ба табилии мутақобилаи асъори миллий ва ташкили муносибатҳои самарабахши пардохтӣ, таъмини қоидаҳои ягонаи ба бозорҳои дохилӣ роҳ додани бонкҳои ваколатдор;

таъбиқи сиёсати мувофиқашудаи иқтисодии хориҷӣ нисбати кишварҳои сеюм, таъмини ҳифзи муштараки самарабахши сарҳадоти берунии давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ дар шароити кушодагии сарҳадоти байни онҳо;

имконияти истифодаи объекту иншооти ҳарбӣ дар асоси шартҳои барои қуваҳои мусаллаҳи миллий муқарраргардида, инчунин мавриди истифодаи муштарак қарор додани объектҳои мудофия.

Роҳбарони Ҳукуматҳои Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Федератсияи Россия онро ба асос мегиранд, ки ба кадри иҷрои ин шартҳо дар Иттиҳоди гумрукӣ дигар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил низ иштирок карда метавонанд ва ин ба манфиати умумии иштирокчиёни шартнома дар бораи бунёди Иттиҳоди иқтисодӣ хоҳад буд.

Аз натиҷаҳои соли дар 1999 бадастоварда ҳамаи роҳбарони давлатҳои аъзои ИДМ изҳори қаноатмандӣ намуданд. Баъд аз чор соли мустақилона пеш бурдани иқтисодиёт, давлатҳои аъзои ИДМ хуб дарк карданд, ки ҳалли бисёр проблемаҳои баамаломеда, бо якҷоягӣ ҳаллу ҷасли ҳудастро тез меёбад. Аз ин сабаб, назарияи ҳамгироии иқтисодии давлатҳои иштирокчии Иттиҳод барои бисёр давлатҳои аъзои ИДМ ҷолиб буда, барои амалӣ шудани он ин давлатҳо тайёранд, ки бо ҳам баҳри тезонидани ҷараёни ҳамгироӣ даххо маротиба вохӯранд. Миллатҳои давлатҳои аъзо аз роҳбарони давлат ва ҳукуматҳои худ чунин ғаъолиятро интизор буданд.

Дар охири соли 1995 ба ҳайати Иттиҳоди гумрукӣ Ҷумҳурии Қирғизистон ҳамроҳ шуд.

Соли 1996 бо мақсади иҷрои созишнома "Дар бораи Иттиҳоди гумрукӣ" Кумитаи ҳамгироии Иттиҳоди гумрукӣ таъсис дода шуд. Мақоми олии Иттиҳоди гумрукӣ Шӯрои байнидавлатӣ шуд, ки аз роҳбарони давлатҳо ва роҳбарони ҳукуматҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ иборат буд. 26 мартӣ ҳамон сол Беларус, Қазокистон, Қирғизистон ва Россия шартномаи таъмиқи ҳамгироӣ дар соҳаҳои иқтисод ва гуманитариро имзо намуданд.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вазъи ҷугрофию сиёсии он ва ҳолати бӯҳронии иқтисодиёташ масъалаи инкишоф ва таъмиқи ҳамгироии давлатҳои аъзои ИДМ аҳамияти ғавқуллода муҳим дорад. Бинобар ин моҳи сентябри соли 1995 Ҷумҳурии Тоҷикистон омодагии худро барои ҳамроҳ шудан ба Иттиҳоди гумрукӣ ва иҷро намудани шартҳои Баёнияти ҳукуматҳои давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ аз 28 январи соли 1995 расман эълон намуд.

Доҳил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Иттиҳоди гумрукӣ имконият медиҳад, ки:

- афзоиши мунтазами муомилоти мол бо давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ таъмин карда шавад;

- хароҷоти марбут ба анҷоми назорати гумрукӣ дар сарҳадоти дохилии давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ кам карда, сарҳадоти берунии онҳо мустаҳкам карда шавад;

- бекор мондани воситаҳои нақлиёт кам карда шавад;

- кооператсияи истеҳсолӣ ба амал бароварда шавад.

Бо ин мақсад таи солҳои 1995-1997 корҳои зиёде марбут ба яхела намудани заминаи меъёрии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва гумрукии ҷумҳурӣ дар асоси қонунгузори дар доираи Иттиҳоди гумрукӣ амалкунанда анҷом дода шуд. Бо Федератсияи Россия, ки мутобиқи ваколатҳои аз ҷониби иштирокчиёни Иттиҳоди гумрукӣ ба он додашуда амал мекард, 16 протоколи кории муайянкунандаи дараҷаи аз ҷониби Тоҷикистон иҷро гардидани шартҳои ташаккули Иттиҳоди гумрукӣ ва номгуӣ асноди асосӣ аз 22 ноябри соли 1995 ба имзо расонида шуд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон системаи ба заминаи қонунгузорию меъёрии савдои хориҷӣ ва гумрукӣ мутобиқи қонуну

асноди меъёрии дар Иттиҳоди гумрукӣ амалкунанда асосан бунёд гардида, амал мекунад. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарифи гумрукӣ" ва "Дар бораи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ" қабул шудаанд.

Ҳуҷҷатҳои асосии зерини дохилидавлатӣ дар амал ҷорӣ карда шудаанд:

1. Асосҳои қонунгузории гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ;
2. Усули ягонаи омили гумрукии савдои хориҷии давлатҳои аъзои ИДМ;
3. Номгӯи ягонаи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии давлатҳои аъзои ИДМ, инчунин дигар асноди меъёрии яқнавохтшудаи дохилидавлатӣ марбут ба фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва фаъолияти гумрукӣ.

12 феввали соли 1997 дар шаҳри Душанбе байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Федератсияи Россия созишномаҳои зерин ба имзо расонида шуданд, ки қисми ҷудонопазири Шартномаҳо дар бораи ҳамроҳшавӣ ба Созишномаи Иттиҳоди гумрукӣ аз 6 ва 20 январи соли 1995 мебошанд:

- дар бораи тартиби ягонаи танзими фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;
- дар бораи ҷораҳои таъмини табдили мутақобила ва мӯътадилгардонии қурби рубли Россия ва рубли тоҷикӣ.

Протокол дар бораи ба анҷом расонидани корҳо оид ба иҷрои ҷорабиниҳои аввалиндараҷаи дар Шартҳои ҳамроҳшавӣ ва лоиҳаи Шартнома дар бораи ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба созишномаҳои Иттиҳоди гумрукӣ (4+1) таҳия ва мувофиқа карда шудаанд.

Моҳи декабри соли 1997 Шӯрои байнидавлатӣ қарор қабул кард, ки заминаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иҷрои шартҳои дигареро, ки барои иштирок дар Иттиҳоди гумрукӣ заруранд, таҳлил намуда, дар сурати наздик будани онҳо, моҳи апрели соли 1998 масъалаи ба Иттиҳоди гумрукӣ қабул кардани ҷумҳурии моро баррасӣ хоҳад кард. Дар ҷаласаи навбатии Шӯрои байнидавлатӣ, ки моҳи майи соли 1998 дар Москва баргузор гардид,

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун узви комилҳуқуқи Иттиҳоди ғумрукӣ қабул карда шуд.

Ҳоло дар доираи ҳамкорӣ оид ба масъалаҳои ғумрукӣ бо давлатҳои аъзои ИДМ 40 созишномаю протоколҳои корӣ амал мекунамд, аз он ҷумла: созишномаю протоколҳои кории бисёрҷонибаи байнидавлатӣ ва байниҳукумати - 7, дучониба - 2, бисёрҷонибаи байниидоравӣ, ки дар доираи Шӯрои роҳбарони ҳадамоти ғумрукии ИДМ қабул шудаанд - 24, дучонибаи байниидоравӣ бо ҳадамоти ғумрукии Ҷумҳурии Арманистон - 3, Ҷумҳурии Қазоқистон - 2, Ҷумҳурии Қирғизистон - 3, Туркменистон - 3, Ҷумҳурии Ёзбекистон - 4, Украина - 3 ва протоколҳои корӣ бо Федератсияи Россия марбут ба масъалаҳои ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Иттиҳоди ғумрукӣ - 11.

19 январи соли 1996 Шӯрои сарварони давлатҳои ИДМ дар воҳӯрии навбатиаиш дар шаҳри Москва бо қарори махсуси худ ба ғаъолияти кории ИДМ дар соли 1995 баҳои баланд дода, пурқудрат шудани Иттиҳоди ғумрукиро ҳамчун як қадами муҳим дар роҳи амалӣ шудани нақшаҳои Иттиҳоди иқтисодӣ шуморид.

Аммо бояд таъкид намуд, ки роҳбарони баъзе давлатҳо ва ҳукуматҳои кишварҳои аъзои ИДМ бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ аз баррасии бисёр масъалаҳои муҳим саркашӣ намуда, ба пешрафти раванди ҳамгирӣ монеъ мешуданд.

Таҳлили созишномаҳои солҳои охир қабулшуда нишон дод, ки бо сабабҳои гуногун иҷрои онҳо амри маҳол аст. Бештар роҳбарони давлатҳои аъзои ИДМ-ро иҷрои ғайриқаноатбахши "Созишнома дар бораи шарту механизмҳои умумии дастгирии кооператсияи истеҳсолии корхонаю соҳаҳои давлатҳои аъзои ИДМ" ба ташвиш оварда буд. Барои суръатбахшии иҷрои созишномаи номбурда, 6 марти соли 1997 Шӯрои сарварони давлатҳо Конвенсияи миллии транскорпоративиро қабул намуд, ки мақсади ин Конвенсия ҷунин буд:

- таъмини шароити мусоид барои дастгирӣ ва пешрафти кооператсияи истеҳсолӣ байни корхонаҳои давлатҳои аъзои ИДМ;

- зиёд кардани иқтисодӣ содирот ва таъмини қобилияти рақобати корхонаҳо;
- ҷорӣ намудани сиёсати ғайри истеҳсолиро бо мақсади суръат бахшидан ба раванди ҳамгироӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ;
- истифодаи шаклҳои ҳозиразамони ҳамкорӣ дар соҳаи истеҳсолот, сармоягузорӣ, тиҷорат ва молияю кредит.

Чунон, ки собиқ президенти Федератсияи Россия Б.Елсин қайд карда буд, - "Соли панҷуми мавҷудияти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нишон дод, ки баъди давраи ҷудошавӣ дар иттиҳоди ҳамгироии давлатҳо дигаргунӣ қатъӣ ба вуқӯъ пайваست.

Чунин тасаввуроте ба миён омада буд, ки мо ҳамчун узви комилҳуқуқи Иттиҳоди умумичаҳонӣ проблемаҳои худро дар танҳои зудтар ҳаллу ҷалб мекунем, аммо акси ҳол шуд, ягон мамлакат дар танҳои беҳтар намеист. Ҳамгироӣ ягона роҳи воқеӣ дар ноил шудан ба пешрафт мебошад. Маҳз насли ҳозираи сиёсатмадорон бояд проблемаи ҳамгироии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро ҳал намояд."

Соли 1995 Шӯрои сарварони ИДМ дар воҳӯрии навбатии худ дар шаҳри Москва 19 январи соли 1996 бо қарори махсус ғайриқонунии ИДМ-ро маъқул дониста, пурқудрат шудани Иттиҳоди ғайриқонунии ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими Иттиҳоди иқтисодӣ арзёбӣ намуд.

Саҳифаҳои таърихи ғайриқонунии даҳсолаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро варақ зада, мо дар ҳақиқат мебинем, ки кившарҳои аъзои ИДМ дар тӯли ин солҳо барои мустаҳкам ва ҳаматарафа равангу ривож додани ҳамкориҳои байнидавлатӣ дар асоси риояи принципҳои эҳтиром ва эътирофи мустақилияти давлатӣ, соҳибистиклӣ ва баробарҳуқуқӣ саъю талошҳои зиёд намудаанд.

Даҳ сол албатта, барои инсон як давраи тӯлонӣ мебошад, вале барои таърихи муносибатҳои байнидавлатӣ як фосилаи кӯтоҳ аст. Ва агар, мо ин фосилаи ҳаётро аз нуқтаи назари бунёд ва устуворшавии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нигарем, заҳматҳои даҳсолаи роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳои аъзои ИДМ, шумораи зиёди кормандони Кумитаи ҳамроҳсозии машваратӣ, котиботи иҷроияи

ИДМ, Кумитаи ҳамгирии Иттиҳоди ғумрукиро дар тайёр кардани ҳуҷҷатҳои бисёр масъалаҳои муҳими иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, маъмурӣ, иҷтимоӣ, ҳамкориву кӯмак ва ғайра мебинем.

Дар рӯзҳои аввали асри XXI натиҷаҳои фаъолияти ИДМ-ро ҷамъбаст намуда, бо боварии комил гуфта метавонем, ки дар раванди ҳамкориҳои бисёрҷониба роҳбарони давлатҳо ва ҳукуматҳои аъзои ИДМ таҷрибаи бой ва иқтидори бузурги ҳамкорӣ ба даст овардаанд, ки истифодаи он дар солҳои наздик барои боз ҳам мустаҳкам шудани Иттиҳод кӯмаки бузург мерасонад.

Давлатҳои аъзои ИДМ, Иттиҳоди ғумрукӣ, Иттиҳоди Евразия дар давоми ин даҳ сол масъалаҳои ташаккули сохтори миллии давлатиро ҳал намуда, дар асоси созишномаҳои дуҷониба ва бисёрҷониба муносибатҳои нави сиёсӣ ва иқтисодиро бо давлатҳои ИДМ, давлатҳои рӯ ба инкишоф ва аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳон ба роҳ монданд.

Муҳимаш он аст, ки дар ҷараёни ҳамгироӣ ҳаёти корӣ ва механизми кории ҳам сохторҳои давлатҳои алоҳида ва ҳам сохторҳои идораҳои байнидавлатӣ, ба монанди Кумитаи ҳамроҳангсозии машваратӣ, Кумитаи ҳамгироӣ қарорҳои сиёсӣ ва иқтисодии қабулшударо дар амал татбиқ қарда метавонанд.

Созишнома оид ба бунёди Иттиҳоди иқтисодӣ моҳи сентябри соли 1993 бо мушкилии зиёд ба имзо расида буд. Солҳои аввал муқаррароти ин Созишнома бо душворӣ татбиқ мешуданд ва ба пурра иҷро гардидани мақсадҳои муҳимтарини ин Созишнома на ҳама боварӣ доштанд. Аммо нақшаҳои стратегӣ ва пешбиниҳои роҳбарони давлатҳои аъзои ИДМ аз сари нав эътиמוד пайдо карданд. Имрӯзҳо кулли ҷаҳон дарк кард, ки ҳамгироии дар асоси принсипҳои нави демократӣ бароҳмондашуда Созишномаи номбурдаро бо мазмун ва мундариҷаи нави мукамал намуда, барои ба мақсади олӣ - ҳамгироии сиёсӣ расидани кишварҳои аъзои ИДМ-ро наздик мекунад.

Мо гуфта метавонем, ки Иттиҳод ҳамин ҳел қудрати бузург дорад, ки ҳар гуна масъаларо ҳал менамояд. Давлатҳои аъзои ИДМ дорои захираҳои бои ашӣи хом, саноати тараққикарда, иқтидорҳои

илмӣ ва технологияи замонавӣ мебошанд ва ин имконият ба давлатҳои алоҳидаи аъзои ИДМ шароит фароҳам меоварад, ки пешрафти иқтисодии давлати худро таъмин намоянд.

Албатта, пӯшида нест, ки ҳоло аз чунин шароитҳои мавҷуда пурра истифода бурда наметавонем, чунки чараёни ҳамгирӣ бо вучуди маҳдуд будани вақт бо суръати паст инкишоф ёфта истодааст ва то ҳоло на ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ аз ҳолати таназзули иқтисодӣ баромадаанд:

ислоҳоти иқтисодӣ дар вақташ анҷом дода нашуд;

ҳаҷми тиҷорати байнидавлатие, ки то соли 1991 вучуд дошт, таъмин карда нашуд;

тадбирҳо оид ба бароҳмонии пардохт ва ҳисоббаробаркунии байнидавлатӣ ягон натиҷа надода истодааст;

бӯҳрони пардохт роҳбарони ҳукуматҳоро ба ташвиш оварда истодааст;

қарорҳои Шӯрои сарварони давлатҳо оид ба бунёди гурӯҳи молиявӣ истеҳсолоти трансмиллӣ иҷро нашуда истодаанд.

Ҳамаи ин албатта, ба чараёни ҳамгирӣ таъсири манфии худро мерасонад. Бо вучуди ҳамаи ин норасоиҳо солҳои охири асри XX дар ҳалли баъзе масъалаҳо пешравӣ ба назар мерасад. Бузургтарин комёбӣ ин таъсиси Иттиҳоди гӯмрукӣ ба шумор меравад.

Дар даври аввал зина ба зина ба ин созмон панҷ давлати ИДМ ҳамроҳ шуда, дар як муддати кӯтоҳ қорҳои зиёдеро вобаста ба омода сохтани заминаҳои қонунгузорӣ, бекор кардани маҳдудиятҳои мустаҳкам намудани робитаҳои иқтисодӣ, таъмини ҳимояи сарҳади давлатҳои аъзои Иттиҳоди гӯмрукӣ, танзими меёрҳои гӯмрукӣ, таҳияи тарифи ягонаи гӯмрукӣ, тартиби ягонаи ситонидани бочу хирочи гӯмрукӣ ва механизми истифодаи онҳо ба анҷом расониданд. Аммо дар ин роҳ ҳам бо сабабҳои навбунёдӣ, надоштани таҷрибаи кофӣ, қомилан надонишани меёрҳои байналмилалӣ ва аз ҳама муҳим, бо мақсади таъмини ҳарчи бештари қисми даромади буҷет, давлатҳои алоҳидаи аъзои Иттиҳоди гӯмрукӣ бе маслиҳати якдигар, яктарафа тарифҳои гӯмрукии тасдиқшударо тағйир дода, бовариро аз якдигар дур менамуданд.

Дар ин солҳо барои баробар намудани шароити иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ истехсолкунандагони давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукӣ дар масъалаи яхела намудани қонунгузорию иқтисодӣ дар соҳаи андоз, нарх, сиёсати буҷетӣ ва танзими асёрӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ нарасиданд.

Дар баробари ин сохтори таъсиснамудаи марказӣ - Кумитаи ҳамгироӣ бо сабаби надоштани ваколатҳои зарурӣ вазифаҳои худро пурра иҷро карда натавонист.

Камбудии ҷойдоштаро ба назар гирифта, моҳи октябри соли 2000 роҳбарони давлатҳои Қазоқистон - Н. Назарбоев, Қирғизистон - А. Акаев, Федератсияи Россия - В.Путин, Белоруссия - А.Лукашенко, Ҷумҳурии Тоҷикистон - Э.Раҳмонов дар воҳурии навбатии худ дар шаҳри Остона ба ҳулосае омаданд, ки дар асоси созмони ташкилёфтаи Иттиҳоди Евразияро таъсис диҳанд.

Ҳамин тариқ, як қисм давлатҳои аъзои ИДМ дар асри нав мақсади бунёди созмони ба Иттиҳоди Европа монанд - Иттиҳоди Евразияро ба миён гузоштанд.

Ҳуҷҷатҳои асосии қабулшудаи сарварони Шӯрои давлатҳо ва ҳукуматҳои ИДМ дар давраи солҳои 1991-2000

1. Изҳороти сарварони давлатҳои Белоруссия, Федератсияи Россия ва Украина аз 8 декабри соли 1991. Вискули, Белоруссия.

2. Созишнома оид ба таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 8 декабри соли 1991. Вискули, Белоруссия.

3. Эълومияи аз 21 декабри соли 1991 дар шаҳри Алмаато қабулшуда. Алмаато, Қазоқистон.

4. Изҳороти сарварони давлатҳои иштирокчии ИДМ (оид ба масъалаҳои ҳарбӣ) аз 16 январи соли 1992, ш. Москва.

5. Созишнома дар бораи тартиби транзит аз 8 феввали соли 1992, ш.Москва.

6. Эълумия дар бораи риояи принципҳои ҳамкорӣ дар доираи ИДМ аз 14 феввали соли 1992, Минск.

7. Изҳорот оид ба амалиёти якҷоя дар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ аз 14 феввали соли 1992, Минск.

8. Созишнома дар бораи принципҳои сиёсати гумрукӣ аз 13 мартӣ соли 1992, Москва.

9. Шартномаи истифода накардани қувва ё таҳдиди истифодаи қувва дар муносибатҳои дутарафаи байнидавлатии ИДМ, Киев, 20 мартӣ соли 1992.

10. Шартномаи амнияти умумӣ, Тошкент, 15 майи соли 1992.

11. Созишнома дар бораи Консепсияи бехатарии ҳарбии давлатҳои ИДМ, Бишкек, 9 октябри соли 1992.

12. Изҳороти сарварони давлатҳои ИДМ дар бораи вазъи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бишкек, 9 октябри соли 1992.

13. Қарор дар бораи қабули Низомномаи ИДМ, Минск, 22 январӣ соли 1993.

14. Созишнома дар бораи таъсиси Бонки байнидавлатӣ, Минск, 22 январӣ соли 1993

15. Изҳороти сарварони давлатҳои ИДМ доир ба вазъияти ҷамъиятию сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Минск, 22 январӣ соли 1993.

16. Созишнома оид ба мақоми Шӯрои вазирони мудофияи ИДМ, Минск, 22 январӣ соли 1993.

17. Созишнома оид ба мутобиққунонии сиёсати зиддимонополӣ, Москва, 12 мартӣ соли 1993.

18. Қарор дар бораи Шӯрои ҳамоҳангсозии байнидавлатӣ, Москв, 12 мартӣ соли 1993.

19. Шартномаи сарварони давлатҳои аъзои ИДМ доир ба ҳамкориҳои иқтисодӣ, Москва, 14 майи соли 1993.

20. Қарор дар бораи Котиботи иҷроияи ИДМ, Москва, 14 майи соли 1993.

21. Шартнома дар бораи таъсиси Шӯрои иқтисодӣ, Москва, 24 сентябри соли 1993.

22. Созишнома дар бораи таъсиси Иттиҳодияи Евразиягии байнидавлатии ангишт ва фулузот, Москва, 22 сентябри соли 1993.

23. Қарор дар бораи тасдиқ кардани Низомнома оид ба Шӯрои роҳбарони хадамоти гумрукии ИДМ, Москва, 22 сентябри соли 1993.
24. Созишнома дар бораи бунёди Кумитаи иқтисодии байнидавлатии Иттиҳоди иқтисодӣ, Москва, 21 октябри соли 1994.
25. Созишномаи бунёди Иттиҳоди пардохтии кишварҳои аъзои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Минск, 10 феввали соли 1995.
26. Қарор дар бораи қонунгузории асосии гумрукии давлатҳои аъзои ИДМ, Минск, 10 феввали соли 1995.
27. Қарор дар бораи рафт ва имкониятҳои таъсис додани Иттиҳоди гумрукӣ, Москва, 3 ноябри соли 1995.
28. Созишнома дар бораи номгӯи ягонаи молҳои фаъолияти иқтисодии хориҷии ИДМ, Москва, 3 ноябри соли 1995.
29. Созишнома дар бораи таъсиси Кумитаи байнидавлатии асъорӣ, Минск, 26 майи соли 1995.
30. Конвенсия оид ба Ассамблеяи байнипарламентии давлатҳои иштирокчии ИДМ, Минск, 26 майи соли 1995.
31. Қарори оид ба Низомнома дар бораи тартиби баргардонидани сарватҳои фарҳангии ғайриқонунӣ содир ва воридшаванда, Бишкек, 9 октябри соли 1997.
32. Созишнома дар бораи принципҳои ситонидани андозҳои бавосита ҳангоми содирот ва воридоти мол (кор, хадамот) байни давлатҳои иштирокчии ИДМ, Москва, 25 ноябри соли 1998.
33. Созишнома дар бораи тартиби барасмиятдарории гумрукӣ ва назорати гумрукии молҳои байни давлатҳои аъзои ИДМ интиқолшаванда, Созишнома дар бораи ташкили минтақаи савдои озод, Ялта, 3 октябри соли 1999.
34. Шартнома дар бораи гузаронидани сиёсати зиддимонополии мутобиқ, Москва, 25 январи соли 2000-ум.
35. Ёълумияи сарварони давлатҳои иштирокчӣ дар бораи самтҳои асосии тараққиёти ИДМ, Москва, апрели соли 1999.
36. Консепсияи тараққиёти иқтисодии ҳамгироии кишварҳои аъзои ИДМ, Москва, 28 марти соли 1997.

БОБИ IX. ИТТИҲОДИ ИҚТИСОДИИ ЕВРАЗИЯ - ҲАҚИҚАТИ ВОҚЕИИ ИМРӯЗАИ ҶАҲОН

Назарияи бунёди Иттиҳоди иқтисодии Евразияро моҳи апрели соли 1994 Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Назарбоев Н.А. пешниҳод карда буд. Дар натиҷаи таҳлили муносибатҳои иқтисодии давлатҳои навбунёди Осиёи Миёна, Қазоқистон ва Федератсияи Россия баъди соҳибистиклол шудан Президенти Қазоқистон Н.Назарбоев ба чунин хулоса омад, ки пастравии ҳаҷми истеҳсолоти кулли давлатҳои аъзои ИДМ-ро бе иштироки Россия пешгирӣ намудан имконнопазир аст. Назарбоев бо эҳсосот таъкид ва даъват мекард, ки ҳамкориҳо дар шакли нисбатан нави робитаҳое, ки мо дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ доштем, бояд ба роҳ монем.

Албатта маълум аст, ки чунин пешниҳод аз Ҳукумати Қазоқистон ва давлатҳои Осиёи Марказӣ аз нав гузаштҳои зиёдеро талаб мекард. Сиёсати пешгирифтаи Назарбоев сабабҳои хоси худро дошт.

Яке аз сабабҳои асосии чунин пешниҳод, аз ҷиҳати таркиби миллии аҳоли ба ду қисм тақсим шудани ҳудуди давлати Қазоқистон ба шумор мерафт. Дар қисмати шимолии Қазоқистон, ки ба Федератсияи Россия ҳамсарҳад аст, аксарияти аҳолиро русҳо ташкил медиҳанд ва дар ҷануби ин давлат бошад, асосан қазоқҳо зиндагӣ мекунанд. Дар баробари ин халқи қазоқ бо мурури замон ҷиҳатҳои хуби урфу одат ва зиндагии мардуми русро қабул намуда, то имрӯз дӯстона умр ба сар мебарданд.

Дар масъалаҳои иқтисодӣ, бо вучуди то ҳадди ақал, нисбат ба дигар давлатҳои Осиёи Марказӣ мустақил буданаш, бинобар дар солҳои шӯравӣ бунёд гардидани корхонаҳое, ки фаъолияти онҳо бештар ба Россия нигаронида шуда буд, Қазоқистон чун пештара ба Россия саҳт пайвастагӣ дошт.

Бинобар ин Назарбоев бо пешниҳоди худ ба роҳбарияти як қатор давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ суғат тараққӣ

ёфтаанд, фаҳмондан меҳост, ки пешрафти иқтисодиёти чи Қазоқистон ва чи давлатҳои ИДМ ба Россия вобастагии комил дорад.

Пешниҳоди нақшаи ҳамгирии Назарбоев (Иттиҳоди Евразия) бо вучуди монандӣ доштани он бо Иттиҳоди байнидавлатии Осиёи Марказӣ, аз ҷиҳати доираи васеътар доштани фарқ мекунад.

Мувофиқи назарияи Назарбоев бунёди Иттиҳоди Евразия дар асоси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақили комилҳуқуқ ба нақша гирифта шуда буд. Фаъолияти ин созмон аз бунёди Иттиҳоди иқтисодӣ ва асбӯрӣ то бунёди Иттиҳоди сиёсӣ пешбинӣ шуда буд.

Сохтори Иттиҳоди Евразия мувофиқи пешниҳоди Назарбоев бояд аз Шӯрои сарварони давлатҳо ва ҳукуматҳо ҳамчун мақоми олӣ ва Кумитаи иҷроия ба сифати мақоми доимоамалкунанда иборат мебуд. Сохтори номбурда ба созмони ҳамгирии давлатҳои Осиёи Марказӣ шабоҳат дошт, вале бо интиҳоби парламент ба Иттиҳоди Евразия таваҷҷӯҳи бештар ба масъалаҳои сиёсӣ дода мешуд.

Хулоса, пешниҳоди Назарбоев дар он солҳо маънои дар шароити нисбатан нави хоҷагӣ сиёсӣ ё ҷамъияти сиёсӣ аз нав эҳё кардани Иттиҳоди Шӯравиро дошт.

Албатта, чунин ақидаро баъзе давлатҳои навбунёде, ки қадамҳои аввалини соҳибистиклолиро мегузоштанд, эътироф намекарданд ва бечуну чаро рад менамуданд.

Дар баробари ин Президенти Ўзбекистон Каримов бунёди Иттиҳоди Евразияро зери танқид гирифта, амалӣ шудани чунин назарияро зери шубҳа қарор дод. Ӯ боварӣ дошт, ки тамоили интиҳобнамудаи Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба бунёди Иттиҳоди ҳамгирии иқтисодӣ ва сиёсӣ бо Россия ҳадди ақал ба ҷараёни оғозгардидаи ҳамгирии давлатҳои Осиёи Марказӣ ҳалал нарасонад ҳам, фаъолияти онро вазнин менамояд.

Дар баробари дастгирӣ наёфтани пешниҳоди Назарбоев дар нимаи дууми соли 1994 Ҷумҳурии Қазоқистон баъд аз пешниҳоди Ҳукумати Россия оид ба гузаштҳои зиёди иқтисодӣ барои дар минтақаи рубли Россия мондан, Ҳукумати Қазоқистон маҷбур шуд,

ки муваққатан аз нақшаи худ даст кашида, барои мустаҳкам кардани нишонаҳои давлатдорӣ худ, пули миллии худро ба муомилот барорад.

Иттиҳоди нави иқтисодӣ аслан дар асоси Иттиҳоди гумрукие, ки як қисми давлатҳои ИДМ дар панҷ соли охир пояҳои онро мустаҳкам менамуданд, бунёд гардидааст. Баъд аз шаш соли ҳамкорӣ вобаста ба зина ба зина бунёд намудани Иттиҳоди гумрукӣ, сарварони давлатҳои Қазоқистон, Тоҷикистон, Белоруссия ва Федератсияи Россия хуб дарк карданд, ки бо вучуди заҳматҳои зиёд бо сабабҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ ин созмон кор накарда истодааст. Онҳо ба хулосае омаданд, ки фаъолияти Иттиҳоди гумрукӣ аз тарафи комиссияи ҳамгирӣ мавриди омӯзиш ва такмилдиҳӣ қарор дода шавад.

Фикрҳои сарварони давлатҳои аъзои Иттиҳоди гумрукиро ба назар гирифта, Президенти Қазоқистон Назарбоев пешниҳоди пештараи худро оид ба бунёди Иттиҳодияи иқтисодии Евразия, ки дар тӯли ин 6 соли охир пурра такмил дода шуда буд, аз нав пешниҳод намуд.

10 октябри соли 2000 дар рафти вохӯрии расмӣ президентони Россия, Қазоқистон, Белоруссия, Қирғизистон ва Тоҷикистон дар шаҳри Остона пешниҳоди Назарбоев чуқур омӯхта шуда, бо назардошти муваффақиятҳои дар солҳои охир бадастомада, дар бахши масъалаҳои тичоративу иқтисодии аз байн бардоштани маҳдудиятҳои тарифҳои савдои хориҷӣ ва миқдорӣ, қорӣ кардани тарифҳои гумрукии умумӣ, танзимкунии режими савдои умумӣ нисбат ба давлатҳои сеюм, бунёди минтақаи ягонаи гумрукӣ дар изҳороти якҷояи худ оид ба бунёди созмони нави байналмилалӣ - Иттиҳоди иқтисодии Евразия тамоми ҷаҳонро бохабар карданд.

Рохбарони давлат ва ҳукуматҳои аъзои ин созмон бо боварии том тасдиқ намуданд, ки дар натиҷаи истифодаи таҷрибаи байналмилалӣ нақшаи ҳозиразамони идоракунӣ ва фаъолият карданро бо номи Иттиҳоди иқтисодии Евразия кор карда баромаданд.

Иттиҳоди иқтисодии Евразия Ташкилоти байналмилалӣ мустақил ба шумор рафта, дар асоси ваколатҳое, ки давлатҳои таъсискунанда ба он додаанд, бунёд карда шудааст.

Мувофиқи Низомнома барои идора кардани ин созмон бояд Шӯрои байнидавлатӣ ва Ассамблеяи байнипарламентӣ ташкил карда шавад ва мувофиқи меъёрҳои муайяншуда ва ҳиссаи пардохти молиявӣ бояд 40%-и овозҳо ба Федератсияи Россия, 20% ба Белоруссия, 20% ба Қазоқистон, 10% ба Қирғизистон ва 10% ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шавад. Давлатҳои иштирокчи дар рафти мулоқотҳои худ ба чунин мувофиқа расиданд, ки қарори охирини он ба масъалаҳои дар ин созмон баррасишуда, дар охир, баъд аз тадқиқи чуқур бояд дар асоси овоздиҳии умумӣ қабул карда шавад.

Аз рӯзҳои аввали бунёди Иттиҳоди иқтисодии Евразия ҷаъолияти он бояд пеш аз ҳама, ба ҳалли проблемаҳои иқтисодӣ, пурра ба охир расонидан ва ба тартиб даровардани низоми савдои озод, гузаронидани бозсозҳои таркибии иқтисодии мутобиқ, фароҳам овардани шароит барои ҷаъолияти истеҳсоли ва соҳибкорӣ, ташкили системаи ягонаи нақлиёт ва бозори умумии энергетикӣ ва монанди инҳо равона карда шавад. Дар ояндаи наздик қорӣ кардани аъзори ягонаи умумӣ аз эҳтимол дур нест.

Сарварони давлатҳо дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ гуманитарӣ бо мақсади бунёди фазои умумии ҳуқуқӣ тадбирҳои зарурӣ андешиданд. Роҳбарони давлатҳои Иттиҳоди иқтисодии Евразия мувофиқи шароити мавҷуда бунёди сохторҳои роҳбарикунандаро дар шаҳрҳои Москва ва Алмаато пешниҳод карданд. Қарор дода шуд, ки забони русӣ - забони қорӣ Иттиҳод қабул карда шавад.

Вохӯрии якуми сарварони давлатҳои иштирокчи Иттиҳоди Евразия 1 сентябри соли 2001 дар шаҳри Минск таъин карда шуд.

То ин вохӯрӣ барои пурра омода кардани ҳуҷҷатҳои лозима роҳбарии ин созмон ба зиммаи ташаббусқори бунёди Иттиҳоди Евразия - Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н.Назарбоев гузошта шуд.

Ҳамин тариқ, дар раванди ҳамгирии кишварҳои навбунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил боз як саҳифаи нави таърихӣ кушода шуд ва умед аст, ки дар солҳои наздик иҷро шудани мақсадҳои неки ба нақша гирифташуда, давлатҳои аъзои ин созмонро ба сатҳи давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқкардаи ҷаҳон бароварда, ба беҳбудии зиндагии мардуми сермиллати ин кишварҳо мусоидат хоҳад кард.

Аз ин нуқтаи назар, дар гузориши матбуоти ҷамъбасти дар шаҳри Остона баргузоргардида, Президенти Россия В.В.Путин махсус қайд намуд, ки дар доираи Иттиҳоди Евразия чунин тартибот бояд амал кунад, ки он ба Россия барои ба тариқи амр ҷорӣ намудани шартҳои худ нисбати давлатҳои дигар имконият надихад.

Масъалаҳои ҷалталаб дар Шӯрои сарварони давлатҳои иштирокчии Иттиҳоди Евразия муҳокима шуда, дар асоси консенсус мавриди муҳокима қарор мегиранд.

Президенти Федератсияи Россия қайд кард, ки Иттиҳоди Евразия дигаргунсозии шартҳои (рӯякии) Иттиҳоди гумрукӣ набуда, балки он ташкилоти нави муҳиме мебошад, ки на танҳо барои қабули қарорҳо, балки барои ҳалли ғасли онҳо равона карда шудааст.

БОБИ Х. ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ

§10.1. Зарурати ҳамгироии минтақавии давлатҳои Осиёи Марказӣ ва шаклҳои он

Муборизаи идеологии байни ду система дар аввалҳои соли 1990 боиси аз роҳи "тамоили сотсиалистӣ" даст кашидани як қатор давлатҳои назди Балтика ва дере нагузашта, пурра аз байн рафтани яке аз давлатҳои бузурги ҷаҳон Иттиҳоди Шӯравӣ (СССР) гардид.

Дар натиҷа, агар ин тамоил аз як тараф, мувозинати қувваҳои дар ҷаҳон ба ҳам зидро вайрон карда бошад, аз тарафи дигар ба мустақил гардидани ҷумҳуриҳои собиқӣ Иттиҳоди Шӯравӣ шароит фароҳам овард, онҳо мустақилона ба муносибатҳои байналмилалӣ бозорӣ шурӯъ намуданд ва баҳри ҳарчи зудтар ба нафъи миллати худ истифода бурдани дастовардҳои техникии пешқадами ҷаҳон саъю кӯшиш мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар раванди эволюсионии хоҷагии ҷаҳонӣ барои давлатҳои навбунёди Осиёи Марказӣ давраи нави ҳаётӣ оғоз гардид. Солҳои аввал заминаи ташаккулёфтаи иқтисодии аз Иттиҳоди Шӯравӣ бамеросмондари истифода бурда, дар баробари вусъат додани робитаҳои иқтисодии байни яқдигар, кӯшиши бо ашёи хом ва молу маҳсулоти тайёри худ мустақилона ба бозори ҷаҳонӣ баромаданро намуданд.

Аммо дере нагузашта, ҳаёт нишон дод, ки ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ кори осоне набудааст. Дар ин роҳ ба садҳо монеа ва маҳдудиятҳои чи иқтисодӣ ва чи сиёсӣ дучор шудан мумкин будааст.

Бозори ҷаҳонӣ қонунҳои ба худ ҳосе доштааст, ки надониستاني онҳо ба талафоти зиёди молию пулӣ оварда мерасонад.

Бозори ҷаҳонӣ аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ ба мисли ТУС/ВТО, ки бо иштироки намояндагони кулли давлатҳои дунё бунёд гардиданд, назорат ва танзим карда мешавад.

Дохил шудан ба чунин созмонҳои байналмилалӣ ва дар асоси он ба нафъи худ истифода намудани меъёрҳои дар бозори ҷаҳонӣ амалкунанда вақт ва меҳнати зиёдеро талаб мекунад.

Аз тарафи дигар, рақобати ширкатҳои махсусгардонидашудаи дунё дар тӯли 50 соли охир бозорҳои ҷаҳонии фурӯши молҳои алоҳидаро зерин назорати худ гирифта, дар роҳи воридшавии молҳои давлатҳои навоҳҳои зиёдеро ба вучуд меоварад.

Дар баробари ин истиклолияти сиёсии давлатҳои навоҳӣ дар солҳои аввал маънои мустақилияти пурраи иқтисодии онҳоро надошт, зеро дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ истеҳсолот ва қувваҳои истеҳсолӣ бо сабаби аз якдигар вобаста буданашон аз марказ хеле дақиқ ва моҳирона дар ҳудуди кулли ҷумҳуриҳои сотсиалистӣ ҷо ба ҷо карда шуда, чун як узв амал мекарданд.

Истеҳсолоти махсусгардонидашудаи давлати шӯравӣ бештар яктарафа ба роҳ монда шуда, бо сабаби афзалияти бештар доштани кишоварзӣ дар ҳуди ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон вазни қиёсии иқтисодиётро 60 фоиз саноати коркарди маҳсулот ташкил мекард. Роҳбарияти Иттиҳоди Шӯравии собиқ дар назди ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ вазифаи бо маводи ҳоми аввала ва маҳсулоти нимтайёр таъмин намудани корхонаҳои марказиро гузошта буд.

Чойгиронии нобаробари қувваҳои истеҳсолкунанда солҳои охир ба он оварда расонида буд, ки дар 5%-и ҳудуди давлатҳои Осиёи Марказӣ, агар 65 фоизи қувваҳои истеҳсолкунанда гирд оварда шуда бошад, пас дар 95%-и ҳудуди он қувваҳои корӣ тамоман аз истеҳсолот дур шуда буданд.

Равнаку ривочи соҳаҳои истеҳсолоти маҳаллӣ (артелу кооперативҳо, коргоҳҳои дӯзандагӣ, заргарӣ, кулолгарӣ) низ бо ҳар баҳона боздошта мешуд.

Сабаб дар он буд, ки афзоиши рӯзафзуни талаботи истеҳсолот ба пахта ва нахи он, алюминийи ҳом, маъдан, концентратҳо сохтори роҳбарикунандаи марказро водор менамуд, ки бештари аҳолии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар соҳаи кишоварзӣ ва тавлиди ашёи ҳоми аввала машғул бошад.

Ин аст, ки соли 1990 дар соҳаи кишоварзии Қазоқистон 23%, Қирғизистон 33%, Ўзбекистон 39%, Туркменистон 42%, Тоҷикистон 43%-и аҳоли кор мекард.

Асоси робитаҳои иқтисодии собиқ ҷумҳуриҳои сотсиалистиро муносибатҳои дохили сохтори ҷамъиятӣ ташкил менамуд.

Соли 1990, агар ба дигар ҷумҳуриҳои узви Иттиҳоди Шӯравӣ на камтар аз 41,8%-и кулли маҳсулоти дар Тоҷикистон истеҳсолшуда содир шуда бошад, аз Туркменистон 50,7%, Қирғизистон 50,2%, Ўзбекистон 43,2%, Қазоқистон 39,9% содир карда шудааст.

То солҳои 1988 тамоми робитаҳои иқтисодии хориҷӣ аз тариқи марказ сурат мегирифт. Ширкатҳои махсусгардонидашудаи Иттиҳоди Шӯравӣ, ба монанди "Коопвнешторг", "Союзвнешторг", "Союзплодоимпорт", "Союзнефтеэкспорт", "Новоэкспорт", "Сельхозпромэкспорт", "Союзпромэкспорт", "Технопромэкспорт", "Техмашимпорт", "Тяжпромэкспорт" ва ғайра тамоми қорҳои вобаста ба содирот ва воридоти молҳо, таҷҳизот, ашёи хом ва технологияи наватаринро анҷом медоданд.

Аз соли 1989 бо қарори махсуси Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ содирот ва воридоти номгӯи муайяни маҳсулоти дар ҷумҳуриҳо истеҳсолшаванда ба хориҷ ба ҳуди онҳо иҷозат дода шуд. Аммо дар тӯли 13 соли то ба даст овардани истиқлолият ҳаҷми содироти молҳои истеҳсолшуда дар баъзе ҷумҳуриҳо миқдори ночизеро ташкил менамуд. Соли 1990, агар Туркменистон аз ҳаҷми умумии молҳои истеҳсолшуда 10,5 фоизи онро ба хориҷа содир карда бошад, пас дар Тоҷикистон он 16 фоизро ташкил намуд.

Бинобар ин, баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, солҳои аввали истиқлолият ин ду давлат нисбат ба дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон ба сабаби дар вақташ маҳдуд будани робитаҳои иқтисодии хориҷии онҳо ба мушкilotи зиёде дучор шуда буданд.

Ин аст, ки аз рӯзҳои аввали истиқлолият дар ҷумҳуриҳои навбунёд проблемаҳои пеш омаданд, ки вазъи иқтисодии бе ин ҳам вазнини ҷумҳуриҳоро боз ҳам душвортар мегардонд.

Ин проблемахоро шартан ба 7 гурӯҳ тақсими кардан мумкин аст, ки ҳалли бевоситаи онҳо пешравию иқтисодии Тоҷикистон ва мамлакатҳои Осиёи Марказиро таъмин менамояд:

1. Дар мадди аввал доир намудани бозсозии кулӣ дар сохторҳои амалкунандаи истеҳсоли ва тиҷоратие, ки ба талаботи замони ҷавоб намерасанд; қўшиши ҳарчи тезтар аз байн бардоштани номутаносибии соҳаҳои истеҳсолкунанда ва соҳаҳои коркард;

2. Бунёди сохторҳои иқтисодии минтақавие, ки раванди ҳамгироии давлатҳои навбунёди Осиёи Марказиро аввалан байни худ ва баъдан бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон суръат мебахшанд. Дастгирии корхонаҳо аз ҷониби ҳукумат барои ҳарчи бештар истеҳсол намудани молҳои ба меъёри талаботи ҷаҳонӣ ҷавобгӯ;

3. Бо дастгирии давлат таъмин намудани корхонаҳои амалкунанда бо таҷҳизоти нави ҳозиразамон;

4. Фавран бунёд намудани корхонаҳои хурди истеҳсоли маводи аввалаи ниёзи мардум, соҳаҳои саноати коркарди тиллою нуқра, сангҳои қиматбаҳо, мармар, гранит, пўст, пашм, пилла, ҷўб ва истеҳсоли мебел, асбобҳои барқӣ, зарфҳои сафолин ва ҷинӣ;

5. Бунёди корхонаи истеҳсоли зарфҳои ба меъёри стандартҳои байналмиллалӣ ҷавобгӯ барои саноати хӯрокворӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ;

6. Таъмини аҳоли бо ҷойҳои нави кор ва тадриҷан аз байн бардоштани бекории аҳоли;

7. Ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаи муҳимтарини экологии рӯз - проблемаи Арал.

Ҳалли масъалаҳои дарпешистода маблағи бисёреро талаб менамояд. Барои ин ҳар як давлати соҳибистиклоли Осиёи Марказӣ дар баробари сафарбар намудани сармояи дохилии худ дар солҳои аввал ба сармояи хориҷӣ низ зарурат дорад.

Захираҳои бойтарини табиӣ ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, кадрҳои лаёқатманд ва соҳибмаълумот, қувваи арзони барқ ва қувваи қорӣ, шароити хуб ва имтиёзҳои нисбат ба давлатҳои дигари ҷаҳон бештар сармоягузoron ва тоҷирони хориҷиро ба худ ҷалб менамуд.

Солҳои аввали истиқлолият ба ҳамаи давлатҳои Осиёи Марказӣ аз ҳама зиёдтар роҳбарияти Туркия ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон эътибори калон меоданд. Соли 1991 аввалин шуда, Президенти Туркия Сулаймон Демирел аз пойтахтҳои тамоми давлатҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон боздид намуда. ҳамкориҳои дуҷониба ва кӯмакҳои дӯстонаро пешниҳод намуд.

Худи ҳамин сол Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон оғои Акбар Ҳошими Рафсанҷонӣ низ сафари расмӣ худро аз Туркменистон оғоз карда, аз марказҳои Ёзбекистон - шаҳри Тошканд, Қазоқистон - шаҳри Алма-Ато, Қирғизистон - шаҳри Бишкек боздид намуд. Дар ин марҳала бо сабаби номӯътадил будани вазъияти сиёсӣ дар Тоҷикистон онҳо сафари худро ба ин кишвар мавқуф гузоштанд. Дар чараёни сафар якҷанд созишномаҳо. аз он ҷумла созишномаи барқарор намудани муносибатҳои тичоратӣ уқтисодӣ ба имзо расиданд.

Солҳои минбаъда, қариб ҳар рӯз дар вазоратҳои робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои Осиёи Марказӣ бақайдгирии намоёндагҳои ширкатҳои хориҷӣ ва бунёди корхонаҳои муштарак бо кишварҳои Корея, Хитой, ШМА, Британияи Кабир, Италия, Чехия, Австрия, Туркия, Полша ва ғайра сурат мегирифт.

Масалан, агар соли 1989 дар Қазоқистон ҳамагӣ 8 корхонаи муштарак ба қайд гирифта шуда бошад, дар соли 1992 шумораи онҳо аз 500 адад зиёд шуд.

Аз маблағи умумии сармояи корхонаҳои муштарак, ки 3 млрд. рубро ташкил менамуд, 49,9%-и он ба сармоягузориҳои хориҷӣ тааллуқ дошт. Дар муддати як сол (аз 1991-1992) дар Қирғизистон сармояи хориҷӣ аз 20 млн. доллари ШМА ба 50 млн. доллари ШМА расид.

Дар Ҷумҳурии Ёзбекистон, агар дар соли 1992-ум 571 корхонаи муштарак ба маблағи 7,7 млн. сӯм ба қайд гирифта шуда бошад. пас соли 1996 шумораи он ба 1576 корхона расонида шуд. ки сармояи умумии онҳо 3,5 млрд. сӯмро ташкил намуд.

Ин тамоил дар Тоҷикистон низ суръат пайдо кард. Дар тӯли ду соли аввали соҳибистиклолӣ дахҳо корхонаи муштарак дар ҷумҳурӣ

бунёд гардид, ки сармояи умумии онҳо зиёда аз 2,2 млн. доллари американоӣро ташкил менамуд.

Бинобар аз ҷиҳати ҷуғрофӣ дар ҷои мусоид ҷойгир будани ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, онҳо барои ҳарчи тезтар ба бозори ҷаҳонӣ наздик шудан шароитҳои хуб доранд.

Бо пешниҳоди як қатор давлатҳои ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ дар сохтмони роҳи оҳани байниминтақавие, ки аз шаҳрҳои Пекин, Алма-Ато, Тошканд, Ашқобод, кишварҳои Ироқ ва Туркия гузашта, Укёнуси Ором ва қитъаи Европаро ба ҳам мепайвандад, саҳм мегиранд.

Давлатҳои Осиёи Миёна, ҳамчун узви Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ (ЭКО) дар қисмати хотимавии сохтмони роҳи оҳани Техрон-Машҳад-Сарахс-Ашқобод иштирок намуда, соли 1996 онро ба анҷом расонданд. Кушода шудани ин роҳи оҳан, минтақаи давлатҳои Осиёи Миёнаро бо баҳри Миёназамин пайваست намуда, барои интиқоли молҳо ба давлатҳои Шарқи Наздик, Европа бо ҳарчи дахчанд кам шароит фароҳам меорад.

Ба захираҳои бузурги сарватҳои зеризаминии ин минтақа кишварҳои Европа мароқи калон зоҳир менамуданд. Аз рӯзҳои аввали истиқлолият Иттиҳоди Европа бо манбаи ашёи хоми давлатҳои навбунёди Осиёи Марказӣ пайваст намудани корхонаҳои кулли давлатҳои Европаро ба нақша мегирифт. Баҳри иҷрои ин мақсад Иттиҳоди Европа дар баробари барномаҳои кӯмаки техникии "TACIS", барномаи ёрии башардӯстона, барномаи азнавсозӣ ва бунёди роҳи оҳани Европа, Кавказ ва Осиёро бо номи "ТРАСИКА" таҳия намуданд. Дар асоси ин барнома Иттиҳоди Европа ба ўҳда гирифтааст, ки тамоми хати роҳи оҳане, ки Европаро аз тариқи ҷумҳуриҳои худмухтори Моварои Кавказ, бандари Боку, бандари Красноводск, хати роҳи Туркменистон, Ўзбекистон ва Тоҷикистон то шаҳри Душанбе мепайвандад, мувофиқи меъёрҳои байналмилалӣ таъмир карда, онро бо таҷҳизоти замонавии системаи коммуникатсионӣ мучахҳаз менамояд. Қобили тазаккур аст, ки дар натиҷаи гуфтушунид бо роҳбарияти сарраёсати Иттиҳоди Европа ба

барномаи "ТРАСИКА" сохтмони роҳи оҳани Қўрғонтеппа-Қўлоб низ ҳамроҳ карда шуд.

Натиҷаҳои ин сафарро Ҳукумати ШМА ба назар гирифта, дар муносибатҳои тиҷоратӣ аз давлатҳои Осиёи Марказӣ ба Тоҷикистон, Ўзбекистон ва Туркменистон додани статуси мусоидтари савдору муносиб дид.

Афзудани тамоили сармоягузории хориҷиро ба иқтисодиёти давлатҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ ба назар гирифта, созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ, чун Барномаи Тараққиёти Созмони Милали Муттаҳид (ПРООН) барои тайёр намудани қонунҳои миллии ҷавобгӯи меъёрҳои байналмилалӣ (ҷиҳати ҳифзи сармояи хориҷӣ) заминаҳои лозимиро муҳайё кардани шуданд. Мутобиқи ин барнома ҳаёти қалони вақилони халқ, қормандони Вазорати адлия, суд, Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сохторҳои қонунгузории ШМА, Англия шиносӣ ва робита барқарор намуда, қисман таҷрибаи бои онҳоро дар қорҳои рӯзмарраи худ истифода бурданд.

Моҳи июни соли 1992 ҳаёти ҳукумати ШМА бо ҳамроҳии сарвари Корпорацияи сармоягузории ШМА бо номи "ОПЕК" аз давлатҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон боздид намуд. Албатта, ин сафар бо вуҷуди хусусияти шиносӣ доштани натиҷаҳои хеле хуб дод. Байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Корпорацияи сармоягузории ШМА созишнома оид ба ҳифзи сармоягузории хориҷӣ ба имзо расонида шуд.

Дар баробари Иттиҳоди Европа ба давлатҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ дигар давлатҳои абарқудрати дунё, ба мисли ШМА, Россия ва Британияи Кабир мароқ зоҳир мекарданд. Моҳи ноябри соли 1993 бо тамоми давлатҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати ШМА созишнома оид ба барқарор намудани муносибатҳои тиҷоратӣ ва дастгирии сармоягузории имзо карда шуд.

Барои ҳарчи тезтар муҳайё намудани муҳити мусоиди бозорӣ созмонҳои бонуфузи ҷаҳон барои дастгирӣ намудани сектори навбунёди хусусӣ дар шаҳрҳои қалони давлатҳои Осиёи Марказӣ ба

бунёди шӯъбаҳои бонкҳои шинохташуда ва машҳури ҷаҳон шурӯъ намуданд.

Соли 1994 дар шаҳри Бишкек Бонки тиҷорати Гонконг бо 600 ҳазор доллари сармояи аввала ба кор шурӯъ намуд. Бо иштироки калонтарин бонки Ҷумҳурии Туркия "Зироатбонк" дар Алма-Ато. Ашқобод ва Тошкент се бонки муштарак бо мақсади суръатбахшии тиҷорати байнидавлатӣ ва дастгирии соҳибкорӣ бунёд гардиданд. Дар Қазоқистон бошад, бонки калонтарини Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил - "Алембонк" бунёд гардид, ки дар амалиёти худ сармояи бонкҳои бонифузи Германия ва Швейтсарияро истифода мебарад.

Дар Тоҷикистон бо мақсади суръат бахшидан ба амалиёти ҳисоббаробаркунии байнибонкии ҷумҳуриҳои минтақа Бонки БМТК "Осиёи Марказӣ" таъсис дода шуд. Бонкҳои дигар, аз ҷумла Бонки БСТМЛТ "Ист-кредит-бонк", "Азиябанк" ва намоёндагии Бонки "Тиҷорат"-и Ҷумҳурии Ислонд Эрон ба фаъолият шурӯъ намуданд.

Тоҷирони англис ва америкӣ бошанд, вазъи Тоҷикистонро ба назар гирифта, бо мақсади таъмини амнияти сармояи сармогузориҳои хориҷӣ ба бунёди ширкати муштаракӣ сугурта шурӯъ намуданд.

Ҳамин тариқ, сиёсати "дарҳои кушода"-и давлатҳои Осиёи Марказӣ иқдоми ҳамгироие буд, ки барои ин ҷумҳуриҳо дар роҳи ба иқтисодиёти ҷаҳон робита барқарор намудан шароити хубе фароҳам оварданд.

Аммо натиҷаҳои се соли аввали истиқлолият бештар барои бунёди сохторҳои давлатӣ, интиҳобу ҷобачогузориҳои кадрҳои роҳбарикунанда, мутобик намудани қонунҳои мамлакат бо меъёрҳои давлатӣ, кӯшиши дар миқёси ҷаҳон шинохта шудан, барқарор намудани он робитаҳои мустақами иқтисодие, ки солҳои шӯравӣ байни ҷумҳуриҳои сотсиалистӣ вусъат меёфт, равона шуда буд.

Бо вучуди вусъати робитаҳои хориҷӣ аз қабилӣ кушода шудани сафоратҳои давлатҳои дуру наздик, бақайдгирии намоёндагони ширкатҳои машҳури ҷаҳон, авҷгирии робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакат, ҳодисаҳои пастравии соҳаҳои гуногуни саноати вазнин, саноати сабук, хӯрокворӣ, кишоварзӣ, баста шудани корхонаҳо, афзудани сафи бекорон рӯз то рӯз баръало мушоҳида карда мешуд.

Бар замми ин, вазъияти Тоҷикистонро даргириҳои дохилии солҳои 1992-1994 хеле хароб намуданд. Мувофиқи маълумоти омории ин солҳо ба касофати задухӯрдҳои дохилӣ ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ зиёда аз 7 млрд. доллари америкӣ зарари моддӣ расонда шуд. Садҳо биноҳои давлатӣ, хонаҳои истиқоматӣ, мактабу муассисаҳои фарҳангӣ, тиббӣ, хатҳои алоқа ва барқ, кӯпрӯкҳои калон хароб гардиданд.

Зиёда аз ин, қарордоду созишномаҳои имзогардидаи байнидавлатии кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ки ба оғози ҳамгироии ҷумҳуриҳои собиқ сотсиалистӣ замина гузоштанд, бо вучуди умедбахш буданашон солҳои аввал натиҷаҳои хуб намероданд.

Ин ҳолатро баҳона карда, муҳолифони муттаҳидшавӣ даъво мекарданд, ки ҷумҳуриҳои собиқ шӯравӣ дар асл барои аз нав муттаҳид шудан ҳоло тайёр нестанд. Мувофиқи ақидаи онҳо созмонҳои ҳамгироии минтақавӣ, ки дар ҷаҳон ба қайд гирифта шуданд, чун Созмони ягонагии Африка, Созмони давлатҳои Америка, Ассотсиатсияи Америкаи Шимолӣ, Тиҷорати озода, Ассотсиатсияи Ҷанубу Шарқии Осиё дар асл ғайр аз созмони ҳамгироии Иттиҳоди Европа бо сабабҳои гуногун ба натиҷаҳои дилхоҳ нарасиданд. Бинобар ин баъд аз пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ вазъи сиёсии мамлакатҳои навбунёд низ тезу тунд шуда, сабабгори гусаста шудани робитаҳои иқтисодии ин кишварҳо гардид. Дахҳо ҳазор корхонаҳои бо ашёи хоми дигар ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравии собиқ вобастабуда, баста мешуданд. Сафи бекорон афзуда, боиси тезу тунд шудани вазъи сиёсӣ ва иқтисодии ин мамлакатҳо мегардад. Чунин шароит раванди ҳамгироии ин давлатҳоро ба якҷанд дахсолаҳо қафо мебарояд.

Аммо дар асл раванди ҳамгироӣ дар Осиёи Марказӣ, дере нагузашта, бо шаклҳои навро, ки таърихи ҷараёни муттаҳидшавии давлатҳои дунё надида буд, зоҳир гардид.

Солимиқрӣ роҳбарони давлатҳои навбунёдро водор намуд, ки робитаҳои деринаи ҳешро истифода бурда, бозсозии иқтисодӣ, давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ ва дохил шудан ба бозори

чаҳониरो бо ҳам ба тариқи иштироки ғаёлона дар раванди ҳамгироӣ бинанд:

- раванди ҳамгироӣ дар асоси сиёсати навқудратгирандаи давлатҳои тозаистиклол (дар заминаи сиёсӣ);
- раванди ҳамгироӣ дар асоси ҳамоҳангсозии иқтисодӣ (дар заминаи иқтисодӣ).

Бояд таъкид намуд, ки бунёди фазои ягонаи иқтисодии Осиёи Марказӣ дар фикру зикри роҳбарони ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна то барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ пайдо шуда буд. Соли 1990 дар конференсияи дар Алмаато баргузоргашта масъалаи ҳамгироии ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон ба таври ҷиддӣ ба миён гузошта шуд. Аммо он солҳо бо сабаби аз ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ баромадани давлатҳои Назди Балтика марказ (Москва) ин пешниҳодро чун қадами аввалин барои баромадан аз ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ меҳисобид.

Мувофиқи вазъияти баамаломата ҳамкориҳои иқтисодии байни давлатҳои Осиёи Миёна бо назардошти аз ҷиҳати ҷуғрофӣ наздик буданашон ва дар гузаштаи наздик яке аз комплекси бузурги агросаноатии Иттиҳоди Шӯравӣ буданашон мебоист дар асоси меъёрҳои байналмилалӣ ва таҷрибаи ҳамгироӣ яке аз қитъаҳои дунё, ки нишондиҳандаҳои он ба дараҷаи тараққиёти мо мувофиқ меомад пеш бурда мешуд. Бо сабабҳои дар ҳудуди давлатҳои Осиёи Маркази мавҷуд будани захираҳои бои тилло, нуқра, сангҳои қиматбаҳо, нафт, қувваи барқ, роҳбарияти давлатҳои номбурда аз рӯзҳои нахустини истиқлолият бояд ба бунёди корпоратсияҳои истеҳсолӣ ва истифодаи технологияи замонавӣ ба истеҳсол ва коркарди маводи аввалаи бадастомада шурӯъ намуда, дар муҳлатҳои кӯтоҳ дар миқёси ҷаҳон ба мисли давлатҳои нави саноатӣ ҷои устувори ҳудудро ёфта, метавонистанд дар даҳ соли аввал ба минтақаи тараққиёбандаи дунё мубаддал гарданд. Аммо, мутаассифона, чунин нашуд. Баъд аз соҳибистиклолӣ ҷумҳуриҳо ба проблемаҳои зиёде рӯ ба рӯ шуданд. Робитаҳои мавҷудаи иқтисодии байни давлатҳои Осиёи Марказӣ бинобар ворид намудани асъори миллий ва дар тичорати байниҳамдигарӣ талаб намудани асъори хориҷӣ тадриҷан гусаста

гардиданд. Ҳамаи ҷумҳуриҳо яку якбора барои дарёфти асҳори хориҷӣ ба бозори ҷаҳонӣ рӯ оварданд. Дар бештари ҷумҳуриҳо (Ўзбекистон, Қазоқистон, Тоҷикистон, Қирғизистон) ҷунбишҳои мардумӣ сар зада, вазъи бе он ҳам вазнинро харобтар менамуданд. Агар роҳбарияти Ўзбекистон ва Қазоқистон бо ҷораҳои ғавқулоддаи ғаврӣ дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ вазъи сиёсии кишварҳои онро мӯътадил намуда бошанд, роҳбарияти ҳамонвақтаи Тоҷикистон аз ӯҳдаи бо роҳи осоишта ба эътидол овардани вазъият набаромад. Тоҷикистон ба ҷанги дохилӣ кашида шуд. Бар замми ин бадбахтӣ мутахассисони варзида, ки дар соҳаҳои муҳимтарини иқтисоди кишварҳо машғули меҳнати самаранок буданд, ин минтақаро тарк намуданд.

Ҷунин вазъият на танҳо ба суръат гирифтани раванди ҳамгироии кишварҳои Осиёи Марказӣ монеъ шуд, балки боиси аз қор мондани қариб тамоми қорхонаҳо ва пайдо шудани садҳо ҳазор бекорон гардид.

Аз тарафи дигар, бо вучуди проблемаҳои ҷойдошта барои бевосита ба роҳ мондани робитаҳои тиҷоратӣ байни давлатҳо заминаҳо пайдо шуданд. Муносибатҳои тиҷоратии Ўзбекистон ва Қазоқистон хеле босуръат меафзуданд. Тамоми монеаҳои садди роҳи ҳаракати молҳои ду давлат бардошта шуда буданд. Роҳбарони ин ду давлат барои ҳарчи бештар фароҳам овардани имконияти гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва дар асоси он устувор намудани қадамҳои худ баҳри ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ тамоми тадбирҳоро меандешиданд.

10 январи соли 1994 байни Ўзбекистон ва Қазоқистон созишномаи бунёди фазои ягонаи иқтисодӣ ба имзо расид. Дар нагузашта, ба ин созишнома Ҷумҳурии Қирғизистон низ ҳамроҳ шуд.

Дар изҳороти дар Алмаато аз 8 июли соли 1994 баённамуда сарварони се давлати номбурда ба як қарор омаданд, ки барои ҳамроҳангсозӣ ва наздикшавии қонунгузории миллии ғавран дар сатҳи парламентҳо гурӯҳи қорие таъсис дода шавад, ки баҳри ҳифзи муҳити табиат қуввахоро муттаҳид намуда, барои ҳарчи бештар намудани вазъи экологии ҳавзаи баҳри Арал тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Дар ҳамин вохӯрӣ аз ҷониби сарварони ин се давлат як силсила хуччатҳои расмие ба имзо расиданд, ки дар асоси онҳо кулли масъалаҳои вобаста ба иқтисодиёт, соҳибкорӣ, андоз, ҳамкориҳои ҳарбӣю техникӣ, муҳофизати муштарак ва фаъолияти иқтисодии ҳориҷӣ ҳалли ҳудро меёфтанд.

Барои ҳарчи тезтар амалӣ намудани қарорҳои қабулшуда бо иштироки бевоситаи президентон ва сарвазирони ин давлатҳо шӯрои байнидавлатӣ таъсис дода шуд.

Дар баробари таъсиси сохтори олии ин созмон шӯроҳои зайл таъсис дода шуданд:

- шӯрои сарвазирон, ки дар як сол 4 маротиба ҷамъ мешавад;
- шӯрои вазирони муҳофиза;
- шӯрои вазирони қорҳои ҳориҷӣ.

Қатъӣ будани мақсадҳои ҳудро нишон дода, онҳо мувофиқи қарори махсуси ҳуд Кумитаи доимамалкунандаи иҷроияи шӯрои байнидавлатии Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказиро дар шаҳри Бишкек бунёд намуданд.

Сарварони давлат ба чунин ҳулоса омаданд, ки барои назорати гардиши байнидавлатии мол ғавран Бонки марказии Осиёи Миёнаро бунёд намуда, фаъолияти онро барои татбиқи нақшаҳои бузурги байнидавлатӣ дар соҳаи истифодаи сӯзишворӣ, энергетика, алоқа, ҷалб намудани сармоягузориҳои ҳориҷӣ бевосита истифода баранд.

Ҳамин тариқ, Созишномаи бунёди фазои ягонаи иқтисодӣ барои огози раванди ҳамгироӣ байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ замина гузошта, онро аз ҷиҳати сиёсӣ мустаҳкам намуд.

Бояд таъкид кард, ки мувофиқи мурочиатномаи сарварони давлатҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон ин созмони ҳамгироӣ барои на танҳо ҷумҳуриҳои дигари ин минтақа, чун Тоҷикистон ва Туркменистон боз аст, балки ба он дигар ҷумҳуриҳои навбунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил низ метавонанд дохил шаванд.

Ҷумҳурии Туркменистон бинобар сиёсати бетарафии пешгирифтааш, Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, бо сабаби бесарусомониҳои дохили мамлакат ва номуътадил будани вазъи

сиёсии кишвар аз ҳамроҳ шудан ба ин созмони ҳамгироӣ худдорӣ намуданд.

Аз тарафи дигар, бо вучуди таблиғоти зиёд дар фаъолияти Кумитаи иҷроияи Шӯрои иқтисодии Осиёи Марказӣ камбудихои зиёде низ ҷой доштанд, ки онҳо бештар дар ҳалли масъалаҳои додани имтиёзҳо, усулҳои ситонидани андоз аз арзиши изофа, аз байн бардоштани тарифҳои гумрукӣ, зоҳир мешуд.

Решаҳои чунин ихтилофот пеш аз ҳама дар сатҳи гуногуни рушди иқтисодӣ қарор доштани ин се ҷумҳурӣ баръало дида мешуд.

Албатта ба ҳама пешниҳодҳои намоёндагони Ҷумҳуриҳои Қазоқистон ва Ўзбекистон розӣ шудани намоёндагони Ҷумҳурии Қирғизистон маънои дидаю доништа ба буҷети ҷумҳурии худ расондани зарари бевоситаи иқтисодиро дорад. Бинобар ин онҳо дараҷаи тараққиёти мамлакати худро ба назар гирифта, роҳроero ҷустуҷӯ менамоянд, ки ислоҳоти иқтисодӣ ҳарчи безарартар дар кишварашон доир гардад.

Масалан, Қирғизистон дар мадди аввал тамоми тавоноии мамлакати худро барои ҳарчи тезтар ба роҳи саноатӣ мондани соҳаи кишоварзӣ, сӯзишворию энергетикӣ ва истеҳсолоти молҳои ниёзи мардум сафарбар намудааст.

Ҳукумати Қирғизистон мақсад дорад, ки иқтисодиёти бисёрсоҳаи солҳои дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ буданаш бунёдгаштаро, ки ба ашёи хоми аз дигар ҷумҳуриҳои собики шӯравӣ воридшаванда вобаста буд, пурра аз байн бардошта, соҳаҳои саноатеро, ки бевосита бо ашёи хоми маҳаллӣ кор мекунад, бунёд намояд.

Ўзбекистон. Аз рӯзҳои аввали истиқлолият Ҷумҳурии Ўзбекистон нисбат ба ҳамаи давлатҳои навбунёди Осиёи Марказӣ сиёсати аз ҷиҳати иқтисодӣ муттаҳидшавиро пеш бурда, сабабгори бунёди иттиҳоди минтақавии ҳамгироии Осиёи Марказӣ гардид. Ҳукумати Ўзбекистон пешрафти иқтисодии давлатҳои аъзои ИИОМ ва манфиатнок будани фаъолияти ин созмонро танҳо дар пешбурди сиёсати ягонаи гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва дар асоси он идора намудани кулли иқтисодиёги ин давлатҳо бо роҳи раваку

ривоч додани ҳамкориҳои иқтисодии байнисоҳавӣ ва пешбурди сиёсати ҳамоҳангшуда дар бозори ҷаҳонӣ мидид.

Барои иҷрои ин мақсад роҳбарияти Ёзбекистон шароити хуби ҷойгиршавӣ, тамоми қудрату тавоноии мамлакати худро ба давлатҳои ҳамсоя барои якҷоя истифода бурдан, пешниҳод намуда буд.

Дар асл Ҷумҳурии Ёзбекистон дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ мавқеи махсуси геополитикии худро дошта аз ҷиҳати вазъи иқтисодӣ, дараҷаи баланди истеҳсолӣ, захираҳои сарватҳои зеризаминӣ ва соҳаи беҳад бузурги агросаноатӣ фарқ мекард. Баъди истиқлолият Ҳукумати Ёзбекистон сохтори амалкунандаи давраи шӯравиро нигоҳ дошта, модели ҳоси идора намудани давлати худро қор карда баромад.

Агар ҷумҳуриҳои Назди Балтика солҳои 1990-94 сиёсати иқтисодии худро барои пурра барҳам додани сохтори амалкунандаи давлатӣ равона карда бошанд, пас Ҷумҳурии Ёзбекистон самти мунтазам ва зина ба зина гузаронидани бозсозии иқтисодиро пеша гирифта, дар баробари нигоҳ доштани сохтори амалкунандаи давлатӣ аз тамоми усулҳои идора намудани мамлакат, ба монанди супориши давлатӣ, тақсимои марказонидашудаи захираҳо, таъини роҳбарияти ноҳия, шаҳр ва вилоятҳо, вазорату қорхонаҳо истифода мебурд.

Идора намудани хоҷагии халқи мамлакат дар асоси 5 принципи бозсозии иқтисодие, ки дар концепсияи гузариш ба муносибатҳои иқтисодии бозории Президенти Ҷумҳурии Ёзбекистон Қаримов сабт ёфтаанд ва тамоми дунё онҳоро оҳиста-оҳиста эътироф намуд, бояд амалӣ мешуданд:

1. Иқтисодиёт бояд доимо нисбат ба сиёсат бартарӣ дошта бошад, зеро он мувозинати муносибатҳои иқтисоди дохилӣ ва хориҷиро таъмин менамояд.

2. Бозсозии иқтисодӣ дар асоси муайян намудани самтҳои афзалиятноки ҷамъиятӣ, истеҳсолоти саноатӣ, ки қисматҳои асосии сиёсати азнавсозии ҷамъият ба шумор мераванд, танҳо аз тарафи давлат бояд амалӣ карда шавад.

3. Дар давраи гузаронидани бозсозӣ риояи қонун бояд дар мадди аввал қарор гирад, конститутсия ба тариқи демократӣ қабул шуда, аз тарафи умум бечунучаро бояд риоя карда шавад.

4. Дар ҳудуди Ёзбекистон бо сабабҳои дар сатҳи гуногуни зиндагӣ умр ба сар бурдани аҳоли татбиқи сиёсати қавии иҷтимоӣ, ки аз ӯҳдаи ҳимояи вазъи иҷтимоии аҳоли баромада метавонад, қорӣ мегардад.

5. Гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ бояд мулоҳизакорона, зина ба зина бо роҳи эволюсионӣ ва инкори "ҷаҳишҳои инқилобӣ" татбиқ карда шавад.

Нигоҳ доштани усулҳои дар ҳаёт татбиқшудаи идоракунии ҷамъият дар Ҷумҳурии Ёзбекистон боиси пешгирӣ намудани бўҳрони иқтисодӣ ва пастравии аз ҳад зиёди истеҳсолот ва даромади милли гардид.

Агар се-қор соли аввали соҳибистиклолӣ пастшавии солонаи истеҳсолот дар кулли давлатҳои навбунёд 40%-ро ташкил карда бошад, пас дар Ҷумҳурии Ёзбекистон ин таносуб ҳамагӣ 14%-ро ташкил намуд.

Дар ин солҳо иқтисодиёти мамлакат асосан аз ҳисоби маҳсулоти агросаноатии Ёзбекистон инкишоф меёфт. Дар натиҷаи зиёд намудани истеҳсоли пахта ва дигар намудҳои маҳсулоти кишоварзӣ даромади миллии мамлакат аз ҳисоби даромади баҳши агросаноатӣ сол аз сол бештар мегардид.

Ҳукумати Ёзбекистон дар баробари дастгирии соҳаи кишоварзӣ ба истеҳсоли маводи сӯзишворӣ эътибори махсус меод. Дар ин самт барои талаботи худро пурра таъмин намудан ва ҷумҳуриро аз вобастагии дигар кишварҳои ҳамсоя баровардан, истеҳсоли маводи сӯзишвориро бо роҳи пурра ба истифода додани қонҳои нав амалӣ менамуд. Қорҳои таҳқиқотиву ҷустуҷӯӣ, қорқард ва қашфи қонҳои нави нафт ва газӣ табиӣ аз тарафи давлат ҳавасманд карда мешуданд, барои иштироки сармояи қоричӣ имтиёзҳои зиёде фароҳам оварда шуд.

Тадиқоти захираҳои тилло низ хеле ҳуб ба роҳ монда шуд. Дар кӯтоҳтарин мӯҳлат зиёда аз 30 қони тилло қашф карда шуд, ки

дар дахтои онҳо истеҳсоли тилло ба тариқи саноатӣ ба роҳ монда шудааст.

Ҳаҷми истеҳсоли тиллоро дар соли 1988 ба 71 тонна расонида, Ўзбекистонро дар миқёси ҷаҳон аз ҷиҳати ҳаҷми умумии истеҳсоли он ба ҷои 8-ум ва аз ҷиҳати нишондиҳандаи истеҳсол ба ҳар сари аҳоли ба ҷои 5-ум баровард. Сифати баланди тиллои Ўзбекистонро ба назар гирифта, солҳои охир якчанд маротиба Ҷумҳурии Ўзбекистон ба мукофотҳои байналхалқӣ сарфароз гардид. Соли 2001 ба нақша гирифта шудааст, ки ҳаҷми истеҳсоли тилло дар ин кишвар ба 110 тонна расонида шавад.

Дар ҳудуди давлати Ўзбекистон зиёда аз 30 кони захираҳои бузурги уран, сурб, руҳ, волфрам, мис ва якчанд намудҳои фулузоти нодири стратегӣ кашф шудааст. Ҳар сол зиёда аз 80 ҳазор тонна мис истеҳсол карда мешавад.

Ҷумҳурии Ўзбекистон аз захираҳои бузурги энергетикӣ низ хеле бой аст. Захираҳои тадқиқшудаи гази табиӣ 2 триллион метри мукааб, ангиштсанг 2 млн. тоннро ташкил менамоянд.

Барои пурра таъмин намудани талаботи дохилии мамлакат бо бензину гази табиӣ дар мӯҳлати кӯтоҳтарин 140 кони нафт кашф карда шуд, ки қисми зиёди онҳо пурра ба истифода дода шуданд.

Дар натиҷа, Ҷумҳурии Ўзбекистон аз кишвари воридкунандаи маҳсулоти нафт ва газ дар солҳои охир ба давлати содиркунандаи нафту газ табдил ёфт.

Дар соҳаи кишоварзӣ низ муваффақиятҳои бузург ба даст омаданд. Дар натиҷаи дастгирии бевоситаи президент тамоми камбудиҳои дар солҳои пеш ҷойдоштаре бартараф намуда, соҳаи кишоварзиро бо таҷҳизотҳои техникӣ, нуриҳои минералӣ, тухмиҳои навъи олий таъмин намуда, истеҳсоли пахтаро, ки яке аз манбаҳои асосии даромади буҷети ҷумҳурӣ ба шумор меравад, ба 4 млн. тонна расониданд.

Дар натиҷа Ўзбекистон аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли пахта дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ ба ҷои аввал ва дар миқёси ҷаҳон ба ҷои 4-ум баромадааст.

Ҳукумати Ўзбекистон бо мақсади пурра таъмин намудани талаботи аҳолии худ бо ғаллаи истеҳсоли ватанӣ мақсад дорад, ки соли 2001 истеҳсоли ғалладонаро ба 7,5 млн. тонна расонида, сармояи барои воридоти он пешбинишударо ба инкишофи намудҳои нави маҳсулоти саноатӣ равона намояд.

Солҳои охир Ҳукумати Ўзбекистон ба коркарди саноатии меваю сабзавот эътибори ниҳоят калон медиҳад. Масалан, Ўзбекистон ҳар сол имконияти истеҳсол кардани зиёда аз 5 млн. тонна меваю сабзавотро дорад.

Солҳои пеш зиёда аз 60 номгӯи мева ва сабзавоти истеҳсолшуда ба ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ фиристонида мешуд.

Азбаски робитаҳои иқтисодӣ канда шуда, тарифҳои боркашонӣ ҳар сол зиёд мегарданд, содироти мева ва сабзавот умуман зараровар шуда монд ва қисми зиёди он дар дохили ҷумҳурии истифода бурда мешавад.

Қисми муайяни меваю сабзавот тавассути нақлиёти махсуси боркашонии байналмилалӣ "Узтранс", ки Ҳукумати Ўзбекистон аз ширкати "Мерседес"-и Германия харидааст, ба Европа, Россия, ҷумҳуриҳои Назди Балтика расонида мешавад.

Чунин ширкатҳои боркашонии муштаракро солҳои охир мувофиқи барномаи тасдиқшудаи нақлиёти осиегии Созмони ҳамкории иқтисодӣ Ўзбекистон бо давлатҳои Туркия, Япония низ бунёд намуд.

Солҳои охир қисми муайяни даромади буҷети давлат аз ҳисоби туризм пур карда мешавад. Ин соҳа солҳои шӯравӣ хеле хуб ба роҳ монда шуда буд.

Шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Хиваи Ўзбекистон, ки бо таърихи қадима ва зиёда аз 4000 осори меъмории бузурги бостонии худ дар ҷаҳон ном баровардаданд, дар барномаҳои туризми байналмилалӣ "Интурист"-и ИЧШС нақши бузург мебозиданд.

Гузашта аз ин, Ҳукумати Ўзбекистон аз рӯзҳои аввали истиқлолият мувофиқи меъёру талаботи ташкилотҳои бонуфузи

байналмилалӣ оҳиста-оҳиста дар хоҷагии халқи худ муносибатҳои нави бозориро татбиқ менамуд.

Бисёр вазоратҳо ва кумитаҳои давлатӣ, ки ба талаботи ҳозира ҷавоб дода наметавонанд, аз байн бардошта шуданд. Ба ҷои онҳо шаклҳои нави роҳбарӣ, ба монанди консернҳои махсусгардонидашуда, ассотсиатсияҳо, иттиҳодияҳо ва корпоратсияҳои байналмилалӣ бунёд шуданд.

Барои ҳарчи бештар пуркуvvат намудани ислохоти иқтисодӣ давлати Ёзбекистон мунтазам робитаҳои иқтисодии хориҷиро озод намуда ва нархҳоро танзим сохта, баробари кам намудани низоми супориши давлатӣ, сиёсати ҳарчи бештар маҳдуд намудани субсидияҳои давлатиро пеш гирифт.

Дар муҳлати кӯтоҳ дар баробари қабули Конститутсияи нави Ҷумҳурии Ёзбекистон як силсила қонунҳо ва фармонҳои президент, ки барои вусъатёбии муносибатҳои бозорӣ, соҳибкорӣ ва робитаҳои иқтисодии хориҷӣ кӯмак мерасонанд, тасдиқ карда шуданд.

Ҳукумати Ёзбекистон барои ҳарчи тезтар азхуд намудани захираҳои зеризаминӣ ҷалб намудани сармояи хориҷиро барои коркарди қонҳои тилло, соҳаи энергетика, нафту газ саъю кӯшиши зиёд менамояд. Барои амалӣ шудани ин мақсад дар қонунҳои қабулшуда (оид ба робитаҳои иқтисодии хориҷӣ, дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ ва оид ба ҳифзи сармоягузориҳои хориҷӣ) имтиёзҳои зиёдеро пешбинӣ намудааст.

Қазоқистон. Роҳбарияти Қазоқистон баъд аз соли 1991 вусъатгирии раванди иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказиро танҳо дар муташаккилӣ ва барномасозии якҷояи тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи ин минтақа медид. Аз амалӣ намудани мақсадҳои дар конференсияи соли 1990 дар Алмаато баргузоргардида оид ба шурӯъ намудан ба ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ рӯҳафтада нашуда, Қазоқистон январи соли 1994 бо роҳбарияти Ёзбекистон аввалин шуда роҳи бунёди фазои ягонаи иқтисодиро пеш гирифтанд. Президенти Қазоқистон Назарбоев Н.А. ва Президенти Ёзбекистон Каримов И.А. хуб дарк менамуданд, ки ҳудуди давлатҳои

Осиёи Марказӣ, ки дар якҷоягӣ 3,994 ҳазор км мураббаъро ташкил менамояд, бо боигарии зеризаминии табиӣ худ метавонад талаботи дохилии худро бидуни вобастагӣ аз дигар давлатҳои дунё қонеъ намуда, дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ дараҷаи баланди истеҳсолотро таъмин намуда, зиндагии мардуми ин минтақа ро ба сатҳи баланд бардорад. Барои амалӣ шудани ин мақсад Қазоқистон дар баробари аз ҷиҳати ҷойгиршавӣ мавқеи беҳтарини геополитикӣ доштаниш, агар Европаро ба Осиё бо ҳам пайвандад, аз тарафи дигар, бо иқтидори бузурги иқтисодии худ аз дигар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ фарқ мекард. Қазоқистон аз ҷиҳати ҳудуд 2,717 ҳазор км мураббаъро ташкил намуда (12,7% ҳудуди ИДМ), дар байни давлатҳои ИДМ ҷои дуюм ва аз ҷиҳати шумораи аҳоли (17 млн. нафар) ҷои чорумро ишғол мекунад. Солҳои аввали соҳибистиклолӣ Қазоқистон, агар аз ҷиҳати ҳаҷми МММ дар байни кишварҳои ИДМ ҷои сеюмро ишғол намояд, пас аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ - ҷои чорум, истихроҷ ва коркарди маъданҳои металлҳои ранга ҷои якум, истеҳсоли нафт - ҷои дуюм, истеҳсоли ангиштсанг, ҷӯян, пӯлод ва қувваи барқ ҷои сеюмро ишғол менамуд. Ҳаҷми захираҳои конҳои ангиштсанг, агар 39 млрд. тоннаро ташкил намоянд, захираҳои гази табиӣ 2400 млрд. метри мукаббро ташкил медиҳанд. Ба ҳиссаи Қазоқистон 40 фоизи ҳаҷми истеҳсоли миси ИДМ, 70 фоизи сурб, 50 фоизи руҳ, 20 фоизи гилхок (ашёи хоми истеҳсоли алюминий), 80 фоизи фосфори зард, 40 фоизи тарикибҳои ғизоӣ ва зиёда аз 60 фоизи истеҳсоли ғалла рост меояд. Истеҳсоли солони ғалладона дар Қазоқистон ба ҳисоби миёна 30 млн. тоннаро ташкил медиҳад. Баробари ба даст овардани истиклолият Қазоқистон тамоми конҳои тилло ва нукраи худро аз нав коркард намуда, маҳсулоти истеҳсолнамударо барои ҷалби сармояи хориҷӣ дар бонкҳои хориҷӣ ба замонат гузоштааст. Рақамҳои зикргардида гувоҳи онанд, ки Қазоқистон барои аз нав бунёд намудани кишвар ва бо ашёи хом ва молҳои саноатии худ ба бозори ҷаҳонӣ баромадан тамоми шароити заруриро дорад.

Қазоқистон бо вучуди аз ҷиҳати захираҳои сарватҳои табиӣ бой буданиш, солҳои аввали гузариш ба иқтисоди бозорӣ бинобар

кандашавии робитаҳои мавҷудбудаи байни кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пастравии истеҳсолотро баръало эҳсос мекард. Агар соли 1990 пастшавии даромади миллий 1,7 Ҷоизро ташкил намуда бошад, пас соли 1991- 10 Ҷоиз, соли 1992 - 14%, соли 1993 - 15% ва соли 1994 - 26,9%-ро ташкил намуд.

Қазоқистон аз ҷиҳати ҷойгиршавии аҳолии худ бо мурури замон ду тақсим шуда буд. Агар қисми бештари аҳолии ҷанубиро қазоқҳо ташкил диҳанд, пас дар шимол аҳолии рус аксариятро ташкил медиҳанд. Дар Қазоқистон танҳо ба забони қазоқӣ мақоми давлатӣ додан, ба тезу тундшавии вазъи сиёсии мамлакат оварда мерасонид. Аз тарафи дигар, иқтисодиёти Қазоқистон бо иқтисодиёти Россия алоқамандии зич дошт, ки даҳолат ба ҳамкории онҳо ба иқтисодиёти ҳар ду давлат зарар мерасонд. Ин хусусиятҳои хосро Назарбоев ба назар гирифта, дар баробари бунёди Иттиҳоди ҳамгироии Осиёи Марказӣ дар асоси истифодаи рубл бештар бо Россия ҳамкории иқтисодӣ намуданро таълиғ менамуд.

Иттиҳоди Евразия, мувофиқи ақидаи Назарбоев, бояд дар асоси эътирофи ҳуқуқҳои баробари давлатҳои навабунёди соҳибистиклол бунёд гашта, ғайолияти он бо созмони иттиҳоди иқтисодӣ ва асъорӣ маҳдуд нагашта, таҷриба ва тамоми шароитҳои мавҷударо истифода намуда, дар марҳилаҳои хеле кӯтоҳ то бунёди иттиҳоди сиёсӣ расонида шавад.

Федератсияи Россия пешниҳоди Назарбоевро рад карда, барои дар ҳудуди гардиши рубл мондан аз Қазоқистон гузаштҳои зиёдеро талаб намуд.

Ҷунин ранг гирифтани масъала Қазоқистонро маҷбур сохт, ки охириҳои соли 1994 аз нақшаҳои бунёди Иттиҳоди Евразия даст кашида, дар фикри ба муомилот баровардани асъори миллии давлати худ шавад.

Ҷунин ҳолат, агар аз як тараф ба тезутундшавии муносибатҳои иқтисодӣ, пастшавии тиҷорати ин давлатҳо оварда расонида бошад, пас аз тарафи дигар Ҳукумати Қазоқистонро водор намуд, ки дар бобати ҳарчи бештар суръат бахшидани барномаи бунёди фазои ягонаи иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ фикр кунад. Барои

ичрои ин мақсад, Қазокистон масъалаи ба муомилот баровардани ашёри миллии худро, бо Ёзбекистон ҳамоханг сохт ва барои вусъат гирифтани муносибатҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама зиёд намудани ҳаҷми муомилоти байнидавлатӣ, инчунин аз байн бардоштани тамоми монеаҳои гумрукӣ, бо роҳи клирингӣ ҳал намудани пардохтҳо ва масъалаи конвертатсияи ашёри милли чораҳои зарурӣ андешид.

1 феввали соли 1994 сарварони давлатҳои Қазокистон, Ёзбекистон ва Қирғизистон ба қароре омаданд, ки иттиҳоди иқтисодии худро бунёд намоянд. Дар асоси созишномаҳои имзошудаи байни давлатҳои аъзо тамоми монеаҳое, ки то имрӯз вучуд доштанд аз байн бардошта шуда, барои ҳаракати озоди мол, сармоя ва захираҳои меҳнатӣ шароитҳои лозимӣ фароҳам оварданд.

Худи ҳамин рӯз ҳамаи постгоҳҳои амалкунандаи сарҳадии ин давлатҳо аз байн бардошта шуданд.

Барои иҷрои нақшаҳои қабулшуда сарварони давлатҳои номбурда ба чунин қарор омаданд, ки сиёсати ягонаи кредитӣ (қарзӣ), нарх, андозситонӣ, гумрукӣ ва ашёриро ба роҳ монанд.

Барои вусъат ёфтани тичорати байнидавлатӣ, моҳи марти соли 1994 дар пойтахти Қирғизистон - шаҳри Бишкек Қазокистон ва Қирғизистон бонки муштаракро таъсис доданд.

Бояд ёдовар шуд, ки Қирғизистон яке аз ҷумҳуриҳои хурдтарини Иттиҳоди Шӯравӣ ва аз ҷиҳати иқтисодӣ заифтарин ба шумор мерафт. Ҳукумати Қирғизистон аз рӯзҳои аввал сиёсати "дарҳои кушода"-ро пеш гирифта, назорати сарҳадиро дар қаламрави сарҳадҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил пурра бардоштааст.

Дар баробари ин бо соҳиб шудан ба истиқлолият ва яку яқбора гусаста гардидани робитаҳои иқтисодӣ байни ҷумҳуриҳои собиқи шӯравӣ ба паст шудани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ оварда расонид. Агар соли 1991 нисбат ба соли 1990 ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ 5% паст рафта бошад, пас соли 1992 19%, соли 1993 16% ва соли 1994 21% паст фаромад.

Ҳиссаи содирот нисбат ба ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолшаванда соли 1994 назар ба соли 1990 зиёда аз ду маротиба кам шуда, сол аз

сол дар тавозуни содироту воридот ҳамагӣ 31,5%-ро ташкил намуд. Ин рақам гувоҳи он аст, ки Ҷумҳурии Қирғизистон аз рӯзҳои аввали соҳибхитӣ ва истиқлолият шароити воқеии баамаломадаро ба назар гирифта (набудани асъори хориҷӣ, гусаста шудани робитаҳо ва ғайра), барои наҷоти кишвари худ дар тақсмоти байналхалқии меҳнат иштирок карданро мақсади асосии худ қарор дод.

Аммо бо вучуди талошу ҳаракатҳо ба сӯи бозори ҷаҳонӣ асоси робитаҳои иқтисодии хориҷии ин мамлакатро муносибатҳои дучониба бо давлатҳои навбунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ташкил менамуд.

Масалан, агар соли 1987 содироти Қирғизистон бо ҷумҳуриҳои собиқ сотсиалистӣ 98% ва воридот аз онҳо 95%-ро ташкил мекарда бошад, пас соли 1994 ҳаҷми содироти мол ба давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил қариб 80%-и кулли содиротро ташкил намуд. Аз соли 1994 сар карда касри буҷет танҳо аз тичорати байнидавлатӣ 84%-ро ташкил меод.

Чунин шароит дар натиҷаи содироти миқдори ночизи барқи ҳосилкардаи ватанӣ ва воридоти нафту гази табиӣ, ки қариб бо нархҳои ҷаҳонӣ ҳарида мешӯд, ба амал омад.

Ҳаҷми асосии тичорат ба маблағи 18,1 млрд. доллари ШМА дар ин солҳо асосан бо Россия рост меомад. Қазоқистон бошад, дар ҳаҷми муомилоти дучониба (10,4 млрд. доллари ШМА) дуюмин ҷумҳурий ба шумор меравад.

✓ **Қирғизистон.** Ҳукумати Қирғизистон бо сабабҳои камбудии асъори хориҷӣ дар муомилот ҳисоббаробаркунии муомилоти худро бештар бо Россия, Ўзбекистон ва Қазоқистон ба тариқи созишномаҳои бартерӣ ба анҷом мерасонид. Бо ин усули ҳисоббаробаркунӣ, агар аз як тараф як қисм мақсадҳои Ҳукумати Қирғизистон амалӣ шаванд, аз тарафи дигар он боиси ба буҷети ҷумҳурий дохил нашудани маблағи молҳои содиршуда, бо маош таъмин нагардидани кормандони соҳаи буҷетӣ, нафақахӯрон ва беназорат мондани системаи нархгузори мегардад.

Албатта, Ҳукумати Қирғизистон камомати бучети худро қисман аз ҳисоби қарзҳо пӯшонда, барои таъмини аҳолии кишвари худ маводи зарурии хуруквориро аз хориҷи кишвар меҳарид.

Чунин ҳолат сол аз сол қарзи хориҷии Ҷумҳурии Қирғизистонро зиёд намуда, вобастагии ин давлатро аз ташкилотҳои байналмилалӣ қарздиҳанда рӯз то рӯз зиёд менамуд. Агар соли 1993 маблағи қарзи Ҷумҳурии Қирғизистон 285 млн. доллари америкиро ташкил дода бошад (ин 18%-и ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилиро ташкил менамояд), соли 1999 он ба зиёда аз 2 млрд. доллар расид.

Ҳукумати Қирғизистон барои ҳарчи тезтар ба роҳ мондани истеҳсолот ва баланд бардоштани некӯаҳволии халқи худ аз рӯзҳои аввали истиқлолият роҳҳои нави ба бозори ҷаҳонӣ баромаданро меҷуст. Бинобар ин барои ба созмонҳои амалкунандаи дунё, аз ҷумла созмонҳои навбунёди давлатҳои навтаъсисёфта дохил шудан кӯшиш менамуд. Қирғизистон баъди аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ аввалин шуда ба ҳайати Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дохил шуд. Президент Акаев А. дар тамоми воҳидҳои сарварони ИДМ иштирок намуда, барои ҳарчи бештар иқтидор пайдо кардани кишвари худ ҳаракат менамуд.

Соли 1996 Қирғизистон аз байни давлатҳои Осиёи Миёна аввалин шуда, тамоми расмиёти дохилидавлатӣ ҳамроҳшавӣ ба Иттиҳоди гумрукиро иҷро намуда, чорумин аъзои комилҳуқуқи он гардид.

Мақсади асосии дохилшавии Қирғизистон ба ин созмонҳо пеш аз ҳама ба ҷумҳурӣ ҷалб намудани сармояи озоди хориҷӣ, таҷҳизоти замонавӣ ва бунёди корхонаҳои муштарак барои аз худ намудани захираҳои бузурги табиӣ тилло, нуқра, платина (тиллои сафед), симоб, қалъагӣ, ангиштсанг, волфрам, уран, молибден ва сурма буд.

Ҳукумати Қирғизистон соҳибистиклолии ҳақиқиро дарк намуда, ба ҳулосае омада буд, ки бе кӯмак ва дастгирии созмонҳои байналмилалӣ, бе барномаи ягонаи тараққиёти соҳаҳои бо ҳам вобастаи давлатҳои аъзои Иттиҳоди Осиёи Марказӣ, ИДМ ва Иттиҳоди гумрукӣ аз ӯҳдаи азхуд кардан ва ба бозори ҷаҳонӣ пешкаш намудани боигариҳои зеризаминӣ хеш намебарояд.

Дар роҳи иҷрои ин мақсадҳо шароити хуби ҷойгиршавии табиӣ ин мамлакат (дар оянда аз ташкили туризми байналмилалӣ даромади бисёр гирифтани мумкин аст) ва захираҳои ҳосил кардани барқи арзон (дар асоси бунёди иншоотҳои гидроэнергетикӣ ба даст овардани мумкин аст) мусоидат менамуд ва диққати бисёр давлатҳои ҷаҳонро ба худ ҷалб менамояд. Аз тарафи дигар, бо сабаби дар ҷойҳои душворгузар ҷойгир будани сарватҳои зеризаминӣ, истихроҷи онҳо барои ин мамлакат осон нест ва сармои зиёдеро талаб менамояд.

Дар ҳақиқат табиат ба кишвари Қирғизистон сарватҳои табиӣ зиёдро додаст, лекин бо душвории зиёд ҳосил кардани онҳо ба пешрафти иқтисодиёти мамлакат ва беҳбудии миллат мусоидат намекунад.

Гузашта аз ин, бинобар дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон умуман набудани захираҳои нафт ва гази табиӣ ва ворид намудани онҳо аз дигар давлатҳо харчи зиёдеро талаб менамояд.

Гарони арзиши нафт ва гази табиӣ сабабгори баста шудани садҳо корхонаҳои истеҳсоли гармид. Бинобар ин шароити аз ҷиҳати ҷуғрофӣ номусоид, яъне Қирғизистон аз марказҳои иқтисодии ҷаҳон дар масофаҳои дур воқеъ аст, дараҷаи наҷандон баланди инфраструктураи нақлиётӣ мавҷуда, дар ҳудуди ин давлат набудани захираҳои сӯзишворӣ вазъи иқтисодии мамлакатро дар ин солҳо душвор гардонд.

Чунин вазъи иқтисодиро ба назар гирифта, олимони иқтисоддони Ҷумҳурии Қирғизистон се барномаи алтернативии инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакатро ба ҳукумат ва президент пешкаш намуданд.

Барномаи инкишофи Ҷумҳурии Қирғизистон самтҳои зеринро дар бар мегирифт:

- иштироки ба дараҷаи хеле пасти давлати наф рӯ ба инкишофи аграрӣ дар равандҳои ҳамгироии ҷаҳон;
- роҳи инкишофи давлат аз ҳисоби қарзҳои мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон ва сармоягузориҳои хориҷӣ;

- роҳи инкишоф дар асоси сафарбар намудани сармояи миллии мамлакати худ, ҳавасманд намудани содироти мол ва дастгирӣ кардани сиёсати воридоти таҷҳизот, маводи аввала, озуқаворӣ, молҳои рӯзгор, бидуни қарз дар асоси бунёди корхонаҳои муштарак.

а) иқтисодиёти Ҷумҳурии Қирғизистон баъд аз пошхӯрии давлати бузурги шӯравӣ ва соҳибистиклолӣ ба душвориҳои зиёд рӯ ба рӯ омад. Умеди мустақилона иқтисодиёти худро пеш бурдан ва дар бозори ҷаҳонӣ бе кӯмаку дастгирии дигар давлатҳо рақобат карда натавонистан якбора барбод рафта, ба ҷои афзоиши иқтисодиёт рӯз аз рӯз пастравии дараҷаи истехсолот мушоҳида карда мешуд. Номгӯи хеле зиёди молҳои содиротӣ дар асоси кооператсияи дохилидавлатӣ хеле кам шуда, фақат якчанд номгӯи ашёи хомро дар бар мегирифт, ки ин боиси баста шудани корхонаҳои зиёд гардид.

Чунин шароити баамаломадаро ба назар гирифта, барномаи якум Ҳукумати Қирғизистонро ўҳдадор намуд, ки дар асоси ривочи соҳаи кишоварзӣ барномаи индустриализатсияи соҳаи саноатро идома дода, мамлакатро аз бӯҳрони иқтисодӣ барорад.

б) дар асоси барномаи дуюм Қирғизистон мебоист шароити баамаломадаро ба назар гирифта, тараққиёти хоҷагии халқи худро дар асоси ҳарчи бештар гирифтани қарз, муҳайё намудани шароит барои боз ҳам бисёртар ворид намудани сармоя, ҷалб кардани сармоягузори бевоситаи корпоратсияҳои байналмилалӣ сармоягузор ба роҳ мемонд.

Баҳри ин мақсад Ҳукумати Қирғизистон мебоист дар робитаҳои иқтисодии хориҷии худ самти махсус - самти озоди низоми тиҷорати хориҷӣ ва воридоти сармояро ҷорӣ менамуд.

Воридоти молҳои саноатӣ ва маводи сӯзишворӣ, пеш аз ҳама, дар асоси қарзҳои бонкҳои ҷаҳонӣ, давлатҳои мутараққии ҷаҳон ва ташкилотҳои байналмилалӣ, ки бозсозӣҳои иқтисодиро дастгирӣ менамуданд, бояд сурат мегирифт.

Дар баробари ин эътибори махсус барои навсозии (модернизатсияи) корхонаҳои амалкунанда ва бунёди корхонаҳои замонавӣ дода мешуд. Мақсади асосии чунин иқдом дар мӯҳлати хеле

кӯтоҳ ба роҳ мондани истехсолот, содироти молҳои ҷавобгӯи талаботи меъёрҳои ҷаҳонӣ, дарёфти асъори хориҷӣ барои вусъат бахшидани истехсолот ва баргардонидани қарзҳои гирифташуда мебошад.

в) барномаи сеюми тараққиёти Қирғизистонро дар асоси сафарбар намудани сармояи миллие, ки тараққиёти истехсолот, содирот ва воридоти молҳоро бе қарзҳои калони хориҷӣ таъмин кунад, пешбинӣ менамуд.

Ҳукумати Қирғизистон бояд аз рӯзҳои аввали истиқлолият сиёсати ҳарчи бештар ривож додани содироти молҳои истехсоли ватанӣ ва воридоти ашёи хоми бевосита барои истехсолоти маҳаллӣ зарурбударо ба роҳ мемонд, дар тавозуни содирот ва воридот бартарии содиротро таъмин мекард.

Иҷрои ин қор, аз як тараф сафарбар намудани захираҳои табиӣ дар соҳаи шӯравӣ ҳамчун захираҳои давлатӣ истифоданашуда ва аз тарафи дигар истифодаи пули миллии Қирғизистонро пешбинӣ менамуд.

Амалии шудани ин нақша пеш аз ҳама:

аз ҳисоби истифодаи захираҳои миллии пасандозҳо;

аз ҳисоби ҷалби сармояҳои бевоситаи сармоядорони хориҷие, ки ба қарзи давлатӣ зам намешаванд. Бояд таъкид намуд, ки воридоти ин намуди сармоя бештар боиси он мегардад, ки он дар шакли даромад аз ҷумҳури ба кишвари сармоягузoron интиқол мешавад; аз ҳисоби ҳарчи пурра истифода бурдани таҷҳизоти техникӣ; то ҳадди ақалл қўшиши кам намудани ҳаҷми воридоти молҳои истеъмоли аз ҳисоби маблағи молҳои содиротшуда; аз ҳисоби дар як сатҳ нигоҳ доштани дараҷаи нарх ва қурби пули миллии нисбат ба асъори хориҷӣ, пешбинӣ шуда буд.

Ҳазинаи Байналмилалӣ Асъор ва Бонки Ҷаҳонӣ тараққиёт ва таҷдид (МБҲР) ин барномаро таҳлил намуда, барои Қирғизистон барномаи дуҷумро муносиб диданд.

Татбиқи ин барнома охиста-охиста ба беҳтаршавии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва молиявии Қирғизистон оварда, охирҳои асри XX ҷумҳуриро аз сармояи хориҷӣ озод менамояд.

Албатта пурра амалӣ шудани чунин барнома дар шароите, ки дар робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакатҳои ҷаҳон қариб ҳар рӯз дар ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дигаргуниҳои кулӣ ба амал меоянд, зери шубҳа мебошад.

Лекин бо вучуди ин Ҳукумати Қирғизистон самти интиҳобнамудаи худро дигар накарда, барои мамлакати худро вориди бозори ҷаҳонӣ намудан ҷидду ҷаҳд менамуд.

Мақсади асосӣ аз даст надодани пешсафӣ дар микёси давлатҳои Осиёи Марказӣ бо истифодаи тамоми имтиёзҳои, ки аз давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ва созмонҳои бунёднамудаи онҳо гирифтаанд ва гузоштани нақши муайяни худ дар иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Марказӣ буд.

Соли 1999 Ҷумҳурии Қирғизистон бар ҳилофи низомномаи Иттиҳоди гумрукӣ ва созишномаҳои ҳамкориҳои байни Россия, Белоруссия, Қазоқистон ва Тоҷикистон аз байни давлатҳои ИДМ ва Иттиҳоди гумрукӣ аввалин шуда, ба аъзогии Ташкилоти Умумиҷаҳонии Савдои (ТУС) дохил шуда, дар баробари соҳиб шудан ба имтиёзҳои ин созмон оид ба содироти молҳои истеҳсоли худ ба хориҷ, ҳамчунин ба тамоми имтиёзҳои, ки аз тарафи ин созмон барои воридоти маҳсулоти хӯрокворӣ ва молҳои саноатии хориҷӣ ба 121 мамлакати ҷаҳон муайян шудааст, соҳиб гардид..

Чунин имконият албатта дар натиҷаи воридоти молҳои мухталифи тамоми мамлакатҳои дунё, агар аз як тараф ба рушди бозори Қирғизистон мусоидат намояд, аз тарафи дигар сабабгори тамоман баста шудани тамоми корхонаҳои хурду миёнаю бузург мегардад. Роҳбарияти Ҳукумати Қирғизистон албатта чунин ҳолатро пешбинӣ намуда, дар ояндаи наздик талаботи аҳолии кулли давлатҳои Осиёи Марказиро ба ин ё он намуди мол омӯхта, ба бароҳмонии истеҳсоли он шурӯъ карданист.

Чунин ҳолат зарари худро ба ҷумҳуриҳои ҳамсоя низ мерасонад. Ҳазорон тоҷирони хурду бузург аз бозорҳои яклухти

Ҷумҳурии Қирғизистон молҳоро ба ватани худ бидуни пардохтҳои гумрукӣ ворид намуда, оҳиста-оҳиста таъсири манфии худро ба иқтисодиёти мамлакат мерасонанд.

§ 10.2. Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ

Мутобиқи Протокол аз 26 март соли 1998 "Дар бораи ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба "Аҳдномаи таъсиси фазои ягонаи иқтисодӣ байни Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон" аз 30 апрели соли 1994, Тоҷикистон ба узвияти комилҳукуки Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ қабул гардид, фаъолияти худро дар ин Ҷомеа оғоз намуд. Ҳайатҳои он дар ҳама чаласаҳои доиргардидаи Шӯрои байнидавлатӣ ва Шӯрои Сарвазирони Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ иштирок намуданд. Бинобар ин тасодуфӣ нест, ки дар чаласаи дар шаҳри Бишкек доиргардидаи Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ қарор қабул карда шуд, ки Шӯрои навбатии байнидавлатӣ ва Шӯрои Сарвазирони ин ҷомеа дар шаҳри Душанбе баргузор гардад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон расмиёти дохилидавлатии ҳамроҳшавӣ ба ҳучҷатҳои қаблан дар доираи Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ қабулгардидаро, ки ба манфиатҳои ҷумҳурии мо мебошанд, анҷом дод. Аз ҷумла, Тоҷикистон ба созишномаҳо ва аҳдномаҳои марбут ба танзими раванди муҳоҷирати аҳоли, танзими сиёсати тарифӣ дар соҳаи нақлиёти роҳи оҳан, ҳамгирии сиёсати зиддинҳисорӣ (зиддимонополӣ), шароит барои ҳаракати озоди қувваи корӣ, кооператсияи истеҳсолӣ, дар бораи корҳои муштарак оид ба реабилитатсияи (офиятбахшии) майдонҳои нигоҳдории партовҳои истеҳсолот ва маъданҳо, истифодаи захираҳои сӯзишвории энергетикӣ ва об, сохтмон, истифодаи хатҳои интиқоли газ, рушди илмию технологӣ, ташаккул ва мақоми ҳукукии барномаҳои байнидавлатии илмию технологӣ ва ғайра ҳамроҳ шудааст. Дар маҷмӯъ Тоҷикистон ба бештар аз 40 аҳдномаю созишномаи байнидавлатӣ ҳамроҳ шудааст. Тоҷикистон соли 1999 ба узвияти Бонки ҳамкорӣ ва рушди Осиёи Марказӣ (ЦАБС и Р) қабул гардид.

Хуҷҷатҳои дар доираи Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ ба кишварҳои узви ин ҷомеа имкон доданд, ки шартҳои аҳдномавӣ ҳуқуқи барои дар соҳаҳои афзалиятнок таъсис додани корхонаҳои муштарак ва иттиҳодияҳои истеҳсоли ташаккул диҳанд. Ҳоло дар Қазоқистон 48 корхонаи муштарак қазоқию кирғизӣ, 10 корхонаи муштарак қазоқию тоҷикӣ ва 92 корхонаи муштарак қазоқию ўзбекӣ, дар Қирғизистон - 197 корхонаи муштарак кирғизию қазоқӣ, 8 корхонаи муштарак кирғизию тоҷикӣ ва 62 корхонаи муштарак кирғизию ўзбекӣ, дар Тоҷикистон 1 корхонаи муштарак тоҷикию қазоқӣ, 3 корхонаи муштарак тоҷикию ўзбекӣ ва 1 корхонаи муштарак тоҷикӣ-қазоқӣ-ўзбекӣ, дар Ўзбекистон - 38 корхонаи муштарак ўзбекию қазоқӣ, 22 корхонаи муштарак ўзбекию кирғизӣ ва 15 корхонаи муштарак ўзбекию тоҷикӣ, ҳамчунин корхонаҳои фаръии муштарак дар соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ фаъолият менамоянд.

Масоҳати умумии давлатҳои фазои ягонаи иқтисодии Осиёи Марказӣ 3,5 млн. метри мураббаъ буда, он 18%-и масоҳати давлатҳои ИДМ-ро ташкил медиҳад ва дар ин минтақа қариб 51 млн. нафар ё 18%-и аҳолии ИДМ зиндагӣ мекунад. (Ҷадвали №17)

Ҷадвали №17

Масоҳат ва шумораи аҳолии давлатҳои Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ ва афзоиши он дар солҳои 1994-2001, (ҳазор нафар)

	Масоҳат	Аҳоли				% с.2001 нисбати с.1994	% с.2001 нисбати с.1998
		1994	1998	2000	2001		
Қазоқистон	2717,0	15956,7	15188,0	14896,1	14841,9	93,0	97,7
Қирғизистон	198,5	4554,7	4756,0	4867,0	4936,2	108,4	103,8
Тоҷикистон	143,0	-	6004,0	6123,6	6198,6		103,2
Ўзбекистон	447,4	22562,4	23867,0	24488,0	24813,1	110,0	104,0
Ҳамагӣ- ЧИОМ	3505,9	43073,8	49815,0	50374,7	50689,8	117,7	101,7

Бо ҳамоҳангӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин Ҷомеа шумораи аҳолии он зиёд аз 6 млн. нафар афзуд.

Аз ҷиҳати масоҳат ва шумораи аҳоли давлатҳои аъзои фазои ягонаи иқтисодӣ аз якдигар куллан фарқ мекунанд. Агар аз ҷиҳати бузургии масоҳат Ҷумҳурии Қазоқистон (2717,0 ҳазор км мураббаъ) дар ҷои аввал бошад, пас Тоҷикистон (143,1 км мураббаъ) ҷои чорумро ишғол менамояд. Аз ҷиҳати шумораи аҳоли бошад, Ҷумҳурии Ўзбекистон (24,1 млн. мувофиқи барӯиҳатгирии соли 1998) дар байни давлатҳои аъзои фазои иқтисодӣ ҷои аввал, Қазоқистон (15 млн.) ҷои дуюм, Тоҷикистон (6,2 млн.) ҷои сеюм ва Қирғизистон (4,8 млн.) ҷои чорумро ишғол менамояд.

Аз ҷиҳати захираҳои табиӣ Осиёи Марказӣ аз нафту газ, металлҳои сиёҳ, ранга ва қиматбаҳо, захираҳои гидроэнергетикӣ ба қатори бойтарин минтақаҳои дунё дохил карда мешавад. Дар чор давлати он (бидуни Туркменистон) захираҳои карбогидрадҳо чунон бисёранд, ки бо кашф намудани ин конҳо Осиёи Марказӣ дар асри XXI дар ҷаҳон ба яке аз минтақаҳои бузургии содиркунандаи карбогидрадҳо табдил мегардад. Осиёи Марказӣ аз давраҳои пеш аз ҷиҳати истехсоли тамоми намудҳои маводи хӯрокаи ва озукаворӣ дар ҷаҳон машҳур буд. Табиат барои мардуми ин минтақа заминҳои ҳосилхез, обҳои зулол, даштҳои беканор, дараҳои пурфайз, боду ҳавои мусоид барои рӯенидани ғалла, пахта, парвариши чорво, меваҳои сабзавот офаридааст.

13-14 июни соли 2000 мувофиқи нақшаи ду сол қабл тасдиқшуда ҳайати расмӣ ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Қирғизистон таҳти сарвари президентҳои ин кишварҳо ба Тоҷикистон ташриф оварданд. 15 июни соли 2000 дар рафти вохӯрии ҳайати ҳукумати Ҷумҳурии Қазоқистон якҷанд ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ ба имзо расиданд. Президенти Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов дар ҷамъбасти вохӯрӣ махсус қайд намуд, ки "Мо чунин ҳисоб менамоем, ки самтҳои ҳамкорӣ дар ҳамгирии байнидавлатҳо беҳад зиёданд. Барои дар ҳаёт пурра татбиқ намудани онҳо пеш аз ҳама, иродаи қавӣ ва ҳавасмандии иқтисодӣ лозим аст".

Дар рафти ин вохӯрӣ сарварони 4 давлати Осиёи Марказӣ барномаи дусолаи чораҷӯӣ оид ба суръатбахшии чараёни бунёди

фазои ягонаи иқтисодӣ ва барномаи панҷсолаи стратегии тараққиёти иқтисодӣ ва ҳамгирии Осиёи Марказиро тасдиқ намуданд.

14 июни соли 2000 дар қасри Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаласаи навбатии Шӯрои байнидавлатии Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ баргузор гардид. Дар ҷаласа сарварони давлатҳои аъзои Ҷомеа Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмоновро ба мӯҳлати як сол ба ҳайси раиси Шӯрои байнидавлатии Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ интихоб намуданд. Чунин қарор боварии бузург на танҳо ба Президенти ҷумҳурии мо, балки ба тамоми халқи тоҷик буд. Дар рафти ин вохӯрӣ сарварони чор давлати Осиёи Марказӣ барномаи дусолаи тадбирҳои ба вусъатбахшии чараёни бунёди фазои ягонаи иқтисодӣ ва барномаи панҷсолаи стратегии тараққиёти иқтисодӣ ва ҳамгирии Осиёи Марказиро тасдиқ намуданд.

Комиссияи Европои иқтисодии СММ барои кӯмак расонидан ба иқтисодиёти ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ барномаи махсуси СПЕКА-ро таҳия намуд.

Ин лоиҳа моҳи октябри соли 2000 дар шӯрои гурӯҳи кории СПЕКА ва Конференсияи иқтисодии байналмилалӣ, ки ба мавқеи Тоҷикистон дар минтақаи Осиёи Марказӣ бахшида шуда буд, муҳокима гардида, қарор қабул карда шуд, ки варианти охирини ин барнома дар Конференсияи иқтисодии байналмилалӣ, ки моҳи октябри соли 2001 дар ш.Душанбе баргузор мегардад, мавриди баррасӣ қарор дода шуда, барои тасдиқ ба Шӯрои байнидавлатии Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ пешниҳод гардад.

Барои фаҳмотар шудани барномаҳои қабулшуда самтҳои муҳими ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказиро дар алоҳидагӣ ба Шумо шарҳ медиҳем.

Сарварони ҷумҳуриҳои Қазоқистон Назарбоев Н.А., Қирғизистон Акаев А.А., Ўзбекистон Каримов И.К. ва Тоҷикистон Раҳмонов Э.Ш. оид ба дар соли 2002 ба охир расонидани бунёди фазои ягонаи иқтисодӣ ва дар соли 2005 ба охир расонидани бунёди иттиҳоди иқтисодӣ розигӣ дода, лоиҳаи барномаи СПЕКА-ро имзо намуданд. Амалӣ шудани барномаи ҳамгирии иқтисодии давлатҳои

Осиёи Марказӣ дар асоси ҳуҷҷатҳои имзошуда чор давраро дар бар мегирад:

- бунёди минтақаи озоди тиҷоратӣ;
- таъсиси иттиҳоди гумрукӣ;
- ташкил намудани иттиҳоди пардохт ва қарзию пулӣ;
- бунёди бозори умумии қувваи корӣ ва сармоя.

Дар баробари ин таҷрибаи чараёни ҳамгирии минтақаҳои гуногуни ҷаҳон нишон медиҳад, ки барои бунёди иттиҳоди самараноки иқтисодӣ, пеш аз ҳама, бояд тадбирҳои зерин андешида шаванд:

1. Бунёди Бонки ягонаи марказӣ;
2. Ворид намудани асъори ягона, ки эмиссияи онро танҳо сохтори олии ин созмон анҷом медиҳад;
3. Низоми ягонаи макроиқтисодӣ ва андоз;
4. Тартиби умумии ҳаракати озоди мол, қувваи корӣ, кадрҳои илмию техникӣ ва сармоя;
5. Хариду фурӯши озоди амвол дар тамоми қаламрави иттиҳод;
6. Бунёди ҳазинаи умумӣ аз ҳисоби қисми андозҳои ҷамъшавандаи давлатҳои алоҳида барои истифодаи умум ва хароҷоти идора.

Дар баробари татбиқи зина ба зинаи тадбирҳои зикргардида аз аъзоёни Иттиҳод додани як қисми ваколати роҳбарӣ ба мақомоти марказии Иттиҳод талаб карда мешавад.

Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ. Баъди дар соли 1998 дар натиҷаи бӯҳрони молиявӣ якбора паст гардидан, муомилоти савдои хориҷии давлатҳои ЦИОМ бори аввал дар соли 2000 хеле афзуд ва ҳаҷми умумии он 22916,2 млн. доллари ШМА-ро ташкил дод. Аз ҷумла, содирот 13687,8 млн. доллар, воридот 9228,2 млн. долларро ташкил дод. Афзоиши умумии муомилоти мол дар соли 2000 нисбат ба соли 1999 4889 млн. доллар ё 7%-ро ташкил дод. (*Ҷадвали №18*)

Зимнан, афзоиши муомилоти мол дар тамоми давлатҳо, ғайр аз Ўзбекистон, ки пастшавии муомилоти моли он 2,1%-ро ташкил дод, мушоҳида мешавад.

Дар соли 2000 ҳаҷми умумии маҳсулоти содиротии кишварҳои ҚИОМ нисбат ба соли 1999 37%, ҳаҷми умумии воридот бошад, 14% афзуд.

Ҷадвали №18

Муомилоти моли давлатҳои аъзои Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ
(млн. доллари ШМА)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Давлатҳои ҚИОМ ҳамагӣ	13560,5	17115,8	21855,9	22518,9	19060,5	18027,4	22916,2
% нисбати соли гузашта		126,2	127,7	103	84,6	94,6	127,1
Содирот	6670,7	9513,1	11776,6	12233,8	10044,8	9970,5	13687,8
Воридот	6889,8	7602,7	10079,3	10285,1	9015,7	8056,9	9228,4
Қазоқистон	6791,9	9056,9	10152,1	10797,8	9581,0	9274,9	14191,6
% нисбати соли гузашта		133,3	112,1	106,4	88,7	96,8	153
Содирот	3230,8	5250,2	5911	6497,0	5403,8	5592,2	9139,5
Воридот	3561,1	3806,7	4241,1	4300,8	4177,2	3682,7	5052,1
Қирғизистон	657,0	931,2	1343,1	1313,1	1355,0	1053,5	1059,1
% нисбати соли гузашта		141,7	144,2	97,8	103,2	77,7	100,6
Содирот	340,0	408,9	505,4	603,8	513,5	453,8	504,5
Воридот	317,0	522,3	837,7	709,3	841,5	599,7	554,6
Тоҷикистон	960	1558,5	1438,2	1495,7	1307,6	1352,5	1453,4
% нисбати соли гузашта		162,3	92,3	104	87,4	103,4	107,4
Содирот	410	750,0	770,0	745,7	596,6	688,7	779,1
Воридот	550	808,5	668,2	750,0	711,0	663,8	674,3
Ўзбекистон	5151,6	5569,2	8922,5	8910,5	6816,9	6346,5	6212,1
% нисбати соли гузашта		108,1	160,2	99,9	76,5	93,1	97,9
Содирот	2689,9	3104,0	4590,2	4387,5	3530,9	3235,8	3264,7
Воридот	2461,7	2465,2	4332,3	4523,0	3286,0	3110,7	2947,4

Сарфи назар аз афзоиши назарраси муомилоти умумии моли кишварҳои ҚИОМ дар соли 2000, тамоили пастравии савдон дохилиминтақавӣ боқӣ монд. Масалан, муомилоти мутақобилаи моли давлатҳои ҚИОМ дар соли 2000 - 809,6 млн. доллари ШМА-ро ташкил дод, ки нисбат ба соли 1999 - 35 млн. доллар камтар мебошад.

**Муомилоти савдои хориҷӣ байни давлатҳои
азои ҶИОМ дар соли 2000**

	Содирот млн. долл. ШМА	Ҳисса дар ҳаҷми умумии содирот, %	Воридот млн. доллари ШМА	Ҳисса дар ҳаҷми умумии воридот, %	Ҳамагӣ савдои хориҷӣ, млн. долл. ШМА	Ҳиссаи умумии савдои хориҷӣ, %
Тоҷикистон						
Ҳамагӣ	779,1	100	674,3	100	1453,4	100
аз он ҷумла						
ҶИОМ	100,8	12,9	272,7	40,4	373,5	25,7
Қазоқистон	5,6	0,7	82,4	12,2	88,0	6,1
Қирғизистон	2,6	0,3	7,5	1,1	10,1	0,7
Ўзбекистон	92,6	11,9	182,8	27,1	275,4	18,9
Қазоқистон						
Ҳамагӣ	9139,5	100	5052,1	100	14191,6	100
аз он ҷумла						
ҶИОМ	250	2,7	110,4	2,2	360,4	2,5
Қирғизистон	58,5	0,6	31,6	0,6	90,1	0,6
Тоҷикистон	52,3	0,6	5,5	0,1	57,8	0,4
Ўзбекистон	139,2	1,5	73,3	1,5	212,5	1,5
Қирғизистон						
Ҳамагӣ	504,5	100	554,6	100	1059,1	100
аз он ҷумла						
ҶИОМ	130,2	25,8	134,4	24,2	264,6	25,0
Қазоқистон	33,4	6,6	57,4	10,4	90,8	8,6
Тоҷикистон	7,4	1,5	1,9	0,3	9,3	0,9
Ўзбекистон	89,4	17,7	75,1	15,5	164,5	15,5
Ўзбекистон						
Ҳамагӣ	3264,7	100	2947,4	100	6212,1	100
аз он ҷумла						
ҶИОМ	252,6	7,7	328,9	11,2	581,5	9,4
Қазоқистон	100,8	3,1	215,6	7,3	316,4	5,1
Қирғизистон	50,9	1,6	94,0	3,1	144,9	2,3
Тоҷикистон	100,9	3,1	19,3	0,6	120,2	1,9

Бояд қайд намуд, ки муомилоти савдои байни давлатҳои Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ сол аз сол рӯ ба афзоиш ниҳодааст. Вобаста ба иқтидори иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ дар савдои дохилиминтақавӣ ҷои аввалро бо ҳаҷми 581,5 млн. доллар Ўзбекистон, ҷои дуюмро бо ҳаҷми 373,5 млн. доллар Тоҷикистон, ҷои сеюмро бо ҳаҷми 360,4 млн. доллар Қазоқистон ишғол менамояд. Афзоиши ҳаҷми савдои хориҷии Тоҷикистон бештар бо Ўзбекистон мушоҳида карда мешавад. Соли 2000 ин нишондиҳанда 275, 4 млн. долларро ташкил намуд, ки баробари 73,7%-и савдои дохилиминтақавии ҷумҳурий мебошад. (Ҷадвали №19)

БОБИ XI. СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАЙ

Дигаргуниҳои куллии, ки даҳсолаҳои охир, баъд аз ҷиҳди Иттиҳоди Шӯравӣ ба амал омаданд ва дар натиҷа дар ҷаҳон мувозинати қувваҳо нобаробар шуд, роҳбарияти солимфироки баъзе давлатҳо водор кард, ки нисбати бехатарии марзи давлатҳои худ ҷораҳои зарурӣ андешанд.

Бори аввал 26 апрели соли 1996 дар Шанхай воҳурии нахустини сарварони панҷ давлати ҳамсарҳад - Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат гирифт, ки он барои густариши муносибатҳои байниҳамдигарӣ саҳифаи нави кушод. Мамлакатҳои Форуми Шанхай бо ҷидду ҷаҳди амалии худ ба инкишофи солими муносибатҳои неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ роҳ кушода, ба ҷомеаи байналмилалӣ таҷрибаи бунёди шаклҳои нави муносибатҳои байнидавлатӣ, сохти нави ҳамкориҳои байниминтақавӣ ва барҳӯрди нав ба масъалаҳои амниятро пешниҳод карданд.

Воҳурии дуҷуми "Панҷгонаи Шанхай" моҳи апрели соли 1997 дар шаҳри Москва баргузор гардид. Дар рафти ин воҳурӣ Созишнома дар бораи ихтисори мутақобилаи қувваҳои мусаллаҳ дар мавзеи наздисарҳадӣ имзо карда шуд, ки он бори дигар майлу хоҳиши давлатҳои иштирокчиҳо дар бобати инкишоф додани мустаҳкам кардани ҳамкорӣ, инчунин нисбати ҳамдигар надоштани ҳеҷ гуна мақсадҳои таҷовузо нишон дод.

Воҳурии сеюм соли 1998 дар шаҳри Алмаато барпо гардид, ки дар он ҳамкории байни мамлакатҳои Форуми Шанхай вусъат ёфт. Дар изҳороти якҷоя, ки дар ҷамъбасти ин воҳурӣ қабул шуда буд, доир ба инкишофи муносибатҳои байнидавлатӣ афзалиятҳои нав ва махсусан ҳавасмандкунӣ ва инкишоф додани ҳамкории тичоратӣ иқтисодӣ дар асоси принсипҳои баробарӣ ва мутақобилан судманд муайян карда шуданд.

Августи соли 1999 дар шаҳри Бишкек воҳурии чоруми давлатҳои Форуми Шанхай баргузор гардид, ки дар он сарварони

давлатҳо чараёни иҷрои амалии созишномаҳоеро, ки дар воҳӯриҳои Шанхай, Москва ва Алмаато имзо шуда буд, муҳокима карда, доир ба масъалаҳои хеле муҳим дар соҳаи амнияти минтақавӣ ва вусъати фаъолияти тичоратию иқтисодӣ ва фарҳангию гуманитарӣ табодули назар карданд. Инчунин ҷустуҷӯи фаъолонаи роҳҳои такмил додани муносибатҳои байнидавлатиро бо дарназардошти барқарор кардани "Роҳи бузурги абрешим" идома доданд, ки ин ба инкишофи устувори иқтисодиёт ва пешрафту тараққии минтақа мусоидат мекунад.

Дар рафти мулоқоти Бишкек намоёндагони "Панҷгонаи Шанхай" масъалаҳои беҳатарии минтақавӣ, аз ҷумла ҳалли проблемаи Афғонистон, дастгирӣ кардани чараёни ҳалли осоиштаи вазъи Тоҷикистон, муайян сохтани роҳу тадбирҳои муборизаи якҷоя бо қочоқи силоҳ ва маводи нашъа, ҷудоиандозиҳои миллӣ, мочароҷуҳои динӣ ва ғайраро мавриди муҳокима қарор доданд.

Воҳӯрии Бишкек бо имзои Эъломияи давлатҳои иштирокчии Созишномаи сечониба оид ба нуқтаи пайвасти сарҳадҳои давлатии байни Қазоқистон, Хитой ва Қирғизистон ва Созишномаи иловагӣ доир ба сарҳади Қирғизистону Хитой анҷом ёфт.

Дар арафаи воҳӯрии сарварони давлатҳои "Панҷгонаи Шанхай" қорҳои бисёр ва пурсамар анҷом дода шуданд. Ноябри соли 1999 дар Бишкек ва моҳи апрели соли 2000 воҳӯриҳо дар сатҳи роҳбарони сохторҳои хифзи ҳуқуқ, моҳи март дар Остона воҳӯрии вазирони мудофия, моҳи июн бошад, дар Бишкек воҳӯрии нави ҳамоҳангсозони мамлакатҳои иштирокчии Форуми Шанхай баргузор гардид.

Фаъолияти Панҷгонаи Шанхай танҳо бо проблемаҳои сарҳадӣ маҳдуд намешавад. Ин гурӯҳи минтақавӣ дар ҳалли масъалаҳои беҳатарӣ, бартараф ва пешгирӣ намудани ихтилофот, нигоҳ доштани вазъияти мӯътадилу устувор, мустаҳкам кардани тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бо нашъамандӣ ва ғайра нақши назаррас дорад, яъне ҳалли проблемаҳои инкишофи мунтазами тамоми ин минтақа ба фаъолияти пурсамари он вобаста аст.

Дар доираи "Панҷгонаи Шанхай" созмон додани маркази зиддитеррористӣ дар Бишкек барои пурсамар ва бомуваффақият мубориза бурдан бо авҷгирии хатари ба минтақа гузаштани

терроризм, сепаратизм ва экстремизми байналмилалӣ имкониятҳои нав кушод. Барпо шудани чунин марказ барои фаъолияти сохторҳои минтақавии зиддитеррористӣ дар доираи панҷгона дар мубориза бо ҷиноятҳои нақлиёти сарҳадӣ шароити мусоид фароҳам оварда, бешубҳа дар мустаҳкам кардани сулҳу бехатарӣ дар минтақа саҳми калон мегузорад.

Хитой ва Россия - ду кишвари бузурги абарқудрат дар қитъаи Евразия буда, ҳамчун аъзои доимии Шӯрои амнияти СММ на танҳо кафили пойдории сулҳ дар минтақа, балки кафили инкишофи бозғамӣ ва таҳкими ҳамкориҳои ҳамаи давлатҳои иштироккунандаи форум ба ҳисоб мераванд. Дастгирӣ кардан ва инкишоф додани робитаҳои неки ҳамсоягӣ, дӯстӣ ва ҳамкориҳои байни панҷ давлат барои ҳифзи оромӣ ва устуворӣ дар минтақа ва дар тамоми ҷаҳон аҳамияти бағоят ғавқуллода дорад. Механизми "Панҷгонаи Шанхай" маҳз барои ин мақсадҳо равона карда шудааст.

Дар воҳӯрӣ ҳамчунин маҷмӯи масъалаҳое, ки манфиатҳои умумро ифода мекунанд, баррасӣ шуданд. Пеш аз ҳама, амалӣ шудани созишномаҳои имзошуда доир ба тадбирҳои боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ, кам кардани қувваҳои мусаллаҳ дар мавзӯҳои сарҳади умумӣ, ки ба таъмини бехатарӣ ва устуворӣ дар минтақа равона гардидааст. Дар доираи амалӣ шудани ин ҳуҷҷатҳо гуфтушунидҳои пурсамар, воҳӯриҳои корӣ ва маслиҳату машварат байни намоёндагони идораҳои салоҳиятдор, ки дар рафти онҳо самтҳои асосии ҳамкориҳои кишварҳои аъзои "Панҷгона" дар соҳаҳои гуногун муайян карда шуданд, доир гардиданд. Ба қори институти ҳамоҳангсозии миллии "Панҷгонаи Шанхай", ки аллакай ташаккул меёфт, баҳои мусбат дода шуд. Ин минбаъд ба давлатҳои иштирокчиҳои Форум имконият медиҳад, ки муносибатҳои худро доир ба ҳар масъала зуд ва сари вақт ҳамоҳанг созанд.

Воҳӯрии сарварони давлатҳо дар Душанбе воҳӯрии панҷумин дар доираи "Панҷгона" буд. Президентони Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов, Ҷумҳурии Қирғизистон Аскар Акаев ва Раиси Ҷумҳурии Халқии Хитой Сзян Сзэмин Созишномаи сечонибаро доир ба нуқтаи пайвасти сарҳади давлатӣ имзо карданд.

Дар ин вохӯрӣ сарварони давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" "Эъломияи Душанбе"-ро қабул намуданд.

Дар "Эъломияи Душанбе" махсус қайд карда шудааст, ки давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" ба манфиатҳои кулли халқҳои панҷ давлат, тамоили имрӯзаи ташаккули ҷаҳони дорои гурӯҳҳо ва созмонҳои гуногун, ҷорӣ намудани тартиби нави одилонаю оқилонаи сиёсӣ ва иқтисодии байналхалқӣ, густариши минбаъдаи ҳамкорӣ ва ҳамёрии ҳамҷониба дар доираи "Панҷгонаи Шанхай" дар заминаи дӯстӣ ва ҳусни ҳамҷаворӣ изҳори боварӣ кунанд.

Ба ҷидду ҷаҳди умумии мамлакатҳояшон барои идомаи муносибатҳои дӯстона, ки аз насл ба насл мегузарад, ҳалли ҳамаи масъалаҳо дар рӯҳияи ҳамдигарфаҳмӣ, баробарҳуқуқӣ ва манфиати тарафайн бо роҳи машварат таъя намуда, садоқати худро ба мазмуну мундариҷа ва ҳадафҳои ҳуҷҷатҳои дар ҷараёни ҳамаи мулоқотҳои сарварони панҷ давлат имзошуда, инчунин ҳамаи қарордоду созишномаҳои дучониба, иброз доштанд. Масъалаҳои вазъияти имрӯза ва нақшаҳои ояндаи ҳамкории ҳамҷонибаро дар соҳаҳои ба манфиатҳои умумиашон мувофиқ мавриди баррасӣ қарор дода, чунин изҳор намуданд:

тарафҳо аз густариши муносибати давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" изҳори қаноатмандии амиқ намуда, чунин мешуморанд, ки дар бобати таҳкими боварӣ ба ҳамдигар ва ҳамкорӣ натиҷаҳои назаррас ба даст оварда шудаанд ва давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" дар бобати таъмини амнияти суботи минтақа торафт бештар саҳм гузошта, ба тараққиёт ва рушди яқҷояи мамлакатҳои мазкур мусоидат менамоянд. Онҳо дар бобати ба созмони минтақавии ҳамкории бисёрҷониба дар соҳаҳои гуногун таъдил ёфтани "Панҷгонаи Шанхай" ҷидду ҷаҳд хоҳанд кард;

тарафҳо иброз медоранд, ки ба минтақаи сулҳ, ҳусни ҳамҷаворӣ, вазъияти босубот ва ҳамкории баробарҳуқуқӣ байналхалқӣ таъдил ёфтани Осиёи Марказӣ манфиатдор ҳастанд ва ба ҳар гуна муноқиша, таҳдид ва даҳолати ҳориҷӣ, ки вазъияти минтақаро муташанниҷ гардонда метавонад, муқобил мебошанд. Тарафҳо бо назардошти ин ва вазъияти геополитикии минтақа ва атрофи он азми қавӣ доранд, ки ҳамкороиро дар соҳаҳои сиёсӣ, дипломатӣ, тижоратӣю иқтисодӣ, низомӣ, ҳарбӣю техникӣ ва ғайра бо мақсади таҳкими амният ва вазъи босуботи минтақа густариш диҳанд;

тарафҳо қайд менамоянд, ки паймонҳои дар соҳаи танзими масъалаҳои сарҳад ва боварии ҳарбӣ бадастовардаи панҷ мамлакат Ҷаҳмиши нави амниятро ифода менамояд, ки асоси онро боварӣ ба ҳамдигар, баробарҳуқуқӣ ва ҳамкорӣ ташкил дода, ба тақвияти ҳусни тафохум ва ҳусни ҳамҷаворӣ мусоидат карда, дар бобати таъмини суботи вазъияти минтақа саҳми арзанда мегузорад. Онҳо азми қавӣ доранд, ки ҳамаи нуқтаҳои созишномаҳои панҷ давлатро дар бобати таҳкими боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ ва ба таври мутақобила кам кардани қувваҳои мусаллаҳ дар минтақаи сарҳад бе ҷуну ҷаро амалӣ созанд, ки солҳои 1996 дар Шанхай ва соли 1997 дар Маскав имзо шуда. бори аввал дар сарҳад минтақаҳои эътимод ва рамзиро ба вуҷуд оварда, имконияти пешгӯӣ ва таҳти назорат гирифтани ғайриқонунии ҳарбиро дар минтақаи сарҳади дарозииаш зиёда аз ҳафт ҳазор километр. амри воқеӣ мегардонанд;

тарафҳо бо қаноатмандӣ оғози муваффақонаи ғайриқонунии гурӯҳҳои муштараки назорати панҷ мамлакатро, ки ба роҳ андохтан ва ҳамоҳанг сохтани ғайриқонунии тафтишотиро таъмин менамояд, зикр мекунанд, онҳо истифодаи имкониятҳои ин гурӯҳро инчунин барои баррасии масъалаҳои вобаста ба таҳкими боварӣ дар соҳаи ҳарбӣ зарур мешуморанд;

тарафҳо ҷонибдори андешидани тадбирҳои муассир дар ин самт, аз ҷумла, гузарондани машқҳои муштарак мебошанд, ки ҳадафи онҳо пешгирии ғайриқонунии ҳавфноки ҳарбӣ, иваз кардани таҷрибаи ҳамкорӣ дар амалиёти ҳифзи сулҳ, гузаронидани конференсио, семинаро, симпозиумҳо ва мусобиқаҳои варзишии муштарак мебошанд. Онҳо бар он ақидаанд, ки тақвияти минбаъдаи боварӣ ба ҳамдигар ва ҳамкориҳои дӯстонаи панҷ давлат дар соҳаи ҳарбӣ барои муттаҳид сохтани ҷидду ҷаҳди ҳамдигар дар бобати ҳифзу сулҳу суботи минтақа. гузаронидани машваратҳои вазирони мудофия ва сохторҳои мудофиявии давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай", ба мақсад мувофиқ бошанд;

тарафҳо изҳор доштанд, ки ба муқобили терроризми байналхалқӣ, иғвогарии динӣ ва ҷудоиандозии милли, ки ба амният, вазъияти босубот ва рушди минтақа ҳавфи ҷиддӣ дорад, ҳамчунин ба муқобили хариду фурӯши ғайриқонунии аслиҳо маводи муҳаддар, муҳочирати ғайриқонунии яқҷоя мубориза баранд. Панҷ давлати узви "Панҷгонаи Шанхай" бо ин мақсад дар ояндаи наздик барномаи дахлдори бисёрҷониба таҳия карданд. Дар бораи ҳамкорӣ қарордоду созишномаҳои бисёрҷонибаи зарурӣ имзо карданд. Онҳо қатъиян изҳор намуданд, ки ба истифодаи қаламрави давлаташон барои амалҳои, ки ба истиклолият, амният ва тартиботи ҷамъиятии ҳар давлати узви "Панҷгонаи Шанхай" таҳдид менамояд, роҳ нахоҳанд дод. Тарафҳо дар бобати густариши ҳамкориҳои мақомоти муҳофизати қонун ва ҳадамоти

махсуси давлатҳояшон дар доираи гурӯҳи дар Бишкек ташкилёфта изхори каноатмандӣ намуданд ва ташаббуси Ҷумҳурии Қирғизистонро дар бораи ташкили сохтори минтақавии зидди террористии дар шаҳри Бишкек ҷойдошта, дастгирӣ карданд;

тарафҳо мақсаду принципҳои Оинномаи Созмони Милали Муттаҳидро қотеъона ҷонибдорӣ карда, ҷидду ҷаҳди ҳамдигарро дар бобати ҳифзи мустақилият, соҳибхитӣ, яқпорчагии қаламрав ва суботи вазъияти иҷтимоии давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" дастгирӣ карданд. Онҳо садоқати худро ба принциби эҳтимои ҳуқуқи инсон эълон дошта, таъкид намуданд, ки истифодаи принциби мазкур набояд ба принципҳои дигари аз тарафи умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ, муҳолиф бошад.

Давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" изҳор карданд, ки кӯшишҳои Ҷумҳурии Халқии Хитойро дар бобати таъмини яқпорчагии қаламрави мамлакат мувофиқи принциби "Хитои ягона" дастгирӣ менамоянд;

тарафҳо бо назардошти таҳдидҳои сиёсӣ ва таҳдидҳои дигаре, ки ҷаҳони имрӯза бо онҳо рӯ ба рӯ гаштааст, таъкид карданд, ки ба нақши рӯзафзунӣ Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун воситаи ягонаи таъмини сулҳу суботи байналхалқӣ мусоидат хоҳанд кард;

тарафҳо зарурати ҳатмӣ нигоҳ доштан ва риоя кардани созишномаи соли 1972 имзошударо дар бораи воситаҳои мудофия аз ҳуҷуми ракетаҳо таъкид менамоянд, ки бунёди системаҳои мудофия аз ҳуҷуми ракетаҳоро дар қаламрави ҳар мамлакат манъ менамояд. Ин аҳднома шартӣ асосии таъмини вазъияти босуботи стратегӣ ва асоси дар оянда кам кардани аслиҳаи стратегӣ ҳуҷум мебошад;

тарафҳо изҳор карданд, ки аҳдномаи паҳн накардани аслиҳаи ядрӣ, ки 30 солагии имзои он имсол қайд карда мешавад, ҳавфи ба миён омадани муноқишаи ядроиро хеле кам кард. Онҳо ба тарафдории моҳияти ҳақиқатан ҳамачониба пайдо кардани аҳдномаи мазкур ақида изҳор намуданд;

тарафҳо ташаббуси Ҷумҳурии Ўзбекистонро дар бобати минтақаи беаслиҳаи ядрӣ эълон кардани Осиёи Марказӣ дастгирӣ карда, чунин мешуморанд, ки аҳдномаи дар ин масъала имзошаванда бояд ба принципҳо ва меъёрҳои ҳуҷҷатҳои қабулшуда мувофиқат кунад;

тарафҳо вобаста ба идома ёфтани муқовимати ҳарбию сиёсӣ дар Афғонистон, ки ба амнияти минтақа ва саросари ҷаҳон таҳдид мекунад, изхори ташвиши ҷиддӣ намуданд. Онҳо кӯшишҳои Созмони Милали Муттаҳид ва нақши муосири онро дар бобати бо роҳҳои сиёсӣ баргараф сохтани муноқишаи Афғонистон дастгирӣ намуда, ҳамаи тарафҳои даргири ин мамлакатро даъват мекунанд, ки ба ҷанг хотима дода, бо назардошти манфиатҳои ҳамаи гурӯҳҳо сари мизи музокира нишинанд;

тарафҳо раванди сулҳ ва истиқрори созгорӣ миллиро дар Тоҷикистон эътироф карда, роҳи пешгирифтаи роҳбарияти мамлакатро, ки ҳадаф аз он иҷрои вазифаҳои барқарорсозии баъди ҷанг ва боз ҳам

тараккӣ додани иктисодиёт, ривочи тартиботи демократӣ ва дигаргунисозиҳои иктисодию иҷтимоӣ аст, дастгирӣ намуда, ҷомеаи ҷаҳонро даъват карданд, ки ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмаки зарурӣ расонад;

тарафҳо машварати оид ба ҳамкорӣ ва тадбирҳои эътимод дар Осиёро ҳамчун раванди мусбат дар қитъаи Осиё арзёбӣ карданд;

тарафҳо дар асоси усулҳои баробарҳуқуқ ва ҳамкории судманд чихати ба роҳ мондан ва густариши ҳамкории тичоратӣ иктисодӣ, аз ҷумла, ҳалли масъалаҳои бештар кардани фазои сармоягузорӣ ва тичоратӣ дар мамлакатҳои ҷаҳон, барои шаҳрвандон ва корхонаҳои мамлакатҳои дигари узви "Панҷгонаи Шанхай" фароҳам овардани шароити мӯътадили хоҷагидорӣ, ҷамаҷониба мусоидат мекунанд. Ба фикри онҳо амалӣ намудани ташаббусҳои Қазоқистон дар бораи доир кардани мулоқоти сарварони ҳукуматҳои панҷ мамлакат ба ин мақсадҳо пурра ҷавоб меғояд. Инчунин манфиатдории Ҷумҳурии мардумии Хитойро оид ба иштироки ғайилонаи Россия ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ дар ободонии минтақаҳои Ғарбии Хитой тарафдорӣ менамоянд.

Барои истифодаи пурсамари нерӯи энергетикӣ мамлакатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" ва таҳкими ҳамкории минтақавӣ дар соҳаи энергетика дар асоси манфиати мутақобила омили муҳими таъмини пешрафт дар минтақа буда, ба тамоми давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" имконият медиҳад, ки ҳамкории бисёрҷонибаро мустақкамтар кунанд;

тарафҳо ба ривочи ҳамкории давлатҳои узви муоҳида дар соҳаи фарҳанг мусоидат намуда, гузаронидани мулоқоти вазирони фарҳанги мамлакатҳои узви муоҳидаро зарур мешуморанд;

тарафҳо ба ҳифзи муҳити зист, аз ҷумла, истифодаи об дар минтақа эътибори ҷиддӣ дода, дар ин соҳа дар заминаи дучониба ва бисёрҷониба ҳамкорӣ мекунанд;

тарафҳо ба инкишофи ҳамкории вазоратҳои корҳои хориҷии мамлакатҳои узви муоҳида аҳамияти бештар дода, гузаронидани машваратҳои ҳарсолаи вазирони корҳои хориҷиро барои муҳокимаи масъалаҳои инкишофи ҳамкории панҷ давлат дар тамоми соҳаҳо, баррасии проблемаҳои байналхалқӣ ва муайян намудани роҳҳои муштаракро лозим мешуморанд;

тарафҳо ба мақсади ҳамгирӣ ва ҳалли ғаврии масъалаҳои ҳамкорӣ дар доираи Форум ба ҷамоҳангсозии миллӣ, ки дар ҳар мамлақати узви муоҳида таъин мешаванд, ҷамаҷониба кӯмак карда, таъсиси Шӯрои ҷамоҳангсозони миллиро ҷонибдорӣ мекунанд;

тарафҳо собит менамоянд, ки ҳамкории панҷ мамлакат ба муқобили давлатҳои дигар равона нашудааст ва ҳар мамлакат метавонад ба он ҷамоҳанг шавад. Онҳо дар барномаи лоиҳаҳои мушаххаси ҳамкории давлатҳои узви Форум ширкат варзидани кишварҳои дигари манфиатдорро дар сатҳи байнидавлатӣ, тарафдорӣ мекунанд.

Баъд аз як сол мулоқоти навбатии сарварони кишварҳои узви "Панҷгонаи Шанхай" ва Ҷумҳурии Ёзбекистон дар Шанхай баргузор гардид.

Дар ин мулоқот ду воқеаи басо муҳим рӯй дод. Ҷумҳурии Ёзбекистон ба узвияти "Панҷгонаи Шанхай" пазируфта шуд ва ин "Панҷгона" ба Созмони ҳамкории Шанхай табдил дода шуд.

Раиси Ҷумҳурии Халқии Хитой Сзян Сзмин, Президенти Россия В.Путин, Президенти Қазоқистон Н.Назарбоев, Президенти Қирғизистон А.Акаев, Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмонов ва Президенти Ёзбекистон И.Каримов 15 июни соли 2001 дар меҳмонхонаи Шангри-Ла Ёломиаи таъсиси Созмони ҳамкории Шанхайро имзо намуданд.

Дар Ёломиа аз ҷумла омадааст:

Ҷумҳурии Қазоқистон, Ҷумҳурии Халқии Хитой, Ҷумҳурии Қирғизистон, Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ёзбекистон Созмони ҳамкории Шанхайро таъсис медиҳанд.

Мақсадҳои Созмони ҳамкории Шанхай таҳкими боварии давлатҳои узви он, дӯстӣ ва муносибати неки ҳамсоҷӣ, дастгирии ҳамкории онҳо дар соҳаҳои сиёсӣ, тичоратӣю иқтисодӣ, илмию техникӣ, фарҳанг, маориф, энергетика, нақлиёт, экология ва ғайра ҷидду ҷаҳди муштарақ барои пайдорӣ ва таҳкими сулҳу амният, суботи вазъият дар минтақа, ҷорӣ намудани тартиботи нави демократӣ, одилона ва сиёсӣю иқтисодии байналхалқӣ мебошанд.

Сарварони узви Созмони ҳамкории Шанхай таҷрибаи гузаштaro ҷамъбааст карда, нақшаҳои ояндарo баррасӣ намуда, изҳори боварӣ мекунанд, ки таъсиси созмон марҳилаи нави равнақу ривоҷи ҳамкории давлатҳои узви созмонро ифода намуда, ба тамоилоти давраи ҳозира ҳамчунин воқеияти минтақа ва манфиатҳои кулли халқҳои ҳамаи давлатҳои узви созмон комилан мувофиқ мебошад.

БОБИ XII. ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДИЁТИ ЧАХОН

Иқтисодиёти чаҳон бевосита аз иқтисодиёти давлатҳои алоҳидаи дунё, ба захираҳои имкониятҳои иқтисодии тамоми давлатҳои чаҳон вобастагӣ дорад.

Захираҳои иқтисодии тамоми дунёро иқтисодшиносон вобаста ба маврид ва дараҷаи истифодаашон ба се гурӯҳи зерин тақсим кардаанд:

- захираҳои табиӣ;
- захираҳои меҳнатӣ;
- захираҳои сармоявӣ ё молиявӣ.

Ин се гурӯҳи захираҳо иқтидору тавоноии иқтисодиёти давлатҳои алоҳида, қитъаҳои дунё ва дар маҷмӯъ иқтидори иқтисодиёти ҷаҳонро таҷассум менамоянд. Барои осон шудани омӯзиш мо кӯшиш намудем, ки қисми таркибии ҳар яке аз ин захираҳоро вобаста ба дараҷаи истифода ба Шумо соддатар шарҳ диҳем.

§12.1. Захираҳои табиӣ чаҳон

Бо мурури замон дар тӯли миллионҳо сол дар қурраи замин, ки имрӯз мову Шумо зиндагӣ ва умр ба сар мебарем, дар натиҷаи ҷараёнҳои табиӣ, кӯҳсорҳои азим, теппаву ҳамвориҳо, ҷангалу наботот, уқёнусу баҳрҳо ба вуҷуд омадаанд. Дар ибтидо аҳолии қурраи замин дар баробари истифода намудани меваҳои растанӣ, гӯшти парранда ва ҳайвонот аз сарватҳои бешумори зерин заминро бештар тилло, нуқра, оҳан, мис, ангиштсанг, марворид ва сангҳои қиматбаҳоро истифода мебарду халос. Истеҳсолоти ҳамон давра бештар ба қоркарди сарватҳои табиӣ дар боло зикргардида ва истеҳсоли силоҳи ҷангӣ равона гардида буд. Бо мурури замон аз асрҳои V ва VI солшумории мелодӣ сар карда, дар заминаи илми он давра ба истеҳсоли борут, нафти ба қабати болои замин баромада, зарфҳои сафолин, шишагин, истеҳсоли коғаз, матоъҳои пахтагӣ, абрешимӣ, пашмин шурӯъ намуданд.

Ҳамин тариқ, инсон аз сирру асрори табиат огоҳ шуда, оҳиста-оҳиста дар натиҷаи омӯзишҳои зиёд ва такрор ба такрор захираҳои табиӣ навро ошкор менамуд. Асри XX бо кашфиёти бузурги илмие, ки инсонро то ба моҳ бурда расонд, фарқ мекунад. Дар ин давра комёбиҳои илмӣю техникӣ кашф намудани захираҳои табиӣ оламро чунон тезонид, ки мислашро таърихи гузаштаи бистасраи инсоният надидааст. Аз чашми одам қариб ягон сирри табиат пинҳон ва ноаён намонда буд. Дар натиҷаи таҳқиқоту таҳлили бисёрсолаи охири асри XX ҳаҷми захираҳои табиӣ дар ҷаҳон мавҷудбуда муайян карда шуд.

Захираҳои табиӣ вобаста ба мавқеи ҷойгиршавиашон, таркиби биологӣ ва дараҷаи ғоиданокиашон ба якҷанд гурӯҳҳо тақсим карда мешаванд:

- захираҳои энергетикӣ;
- сарватҳои зеризаминӣ;
- захираҳои обӣ;
- захираҳои ҷангал (ҷӯбу тахта);
- захираҳои биологӣ (наботот ва ҳайвонот);
- захираҳои минералӣ (канданиҳои ғоиданок);
- захираҳои иқлимӣ;
- захираҳои рекреатсионӣ.

Бояд зикр намоем, ки захираҳои зиёди табиӣ давлатҳои алоҳида то соли 1950 сабабгори мусибати халқҳои он кишварҳо мегардид. Бисёр давлатҳои аз ҷиҳати ҳарбӣ пуриқтидори Европа ба мисли, Англия, Франция, Германия, Португалия, Италия, Нидерландия бинобар захираҳои зиёди табиӣ давлатҳои китъаи Африка, Ҳиндустон, Покистон, Афғонистон ва ғайраро, дар натиҷаи экспансияи ҳарбӣ аҳолии ин кишварҳо чандин асрҳо истисмор намуда, тамоми боигарии ин кишварҳо ба ватани худ кашида бурданд. Дар асоси захираҳои табиӣ давлатҳои номбурда дар Европа тамоми соҳаҳои истеҳсолоти коркарди ашёи хомро ба роҳ монда, барои ҳарчи бештар дароз намудани давраи истисмори онҳо дараҷаи пасти иқтисодиёт ва зиндагии мардуми давлатҳои мустамликаро ба таври сунъӣ нигоҳ медоштанд. Баъд аз Ҷанги

дуюми ҷаҳон дар натиҷаи муборизаҳои озодихонаи мардуми давлатҳои мустамлика, шароити ба нафъи миллати худ истифода бурдани захираҳои табиӣ давлатҳои аз мустамлика озодшуда муҳайё гардид. Аммо бояд қайд намоем, ки ин давра он қадар дер давом накард. Бисёр давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон бо мақсади арзон намудани арзиши аслии мол роҳи истифодаи захираҳои табиӣ мамлакати худро пеш гирифтанд. Дар баробари ин пешрафти илмию техникӣ соҳаҳои нави истеҳсолоти сарфакунандаи ашёи хомро ба вучуд овард. Чунин пешрафт боиси он гардид, ки дар даҳсолаҳои охири асри XX якчанд давлатҳои Осиё, ба монанди Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур, Таиланд, Малайзия бо вучуди дар ҳудуди мамлакаташон маҳдуд будани захираҳои ашёи хоми табиӣ ба қомебиҳои бузурги иқтисодӣ ноил гардиданд.

Аммо ин маънои онро надорад, ки бе захираҳои табиӣ аз солҳои аввали асри XXI сар карда, пешрафти иқтисодиёт ва дараҷаи миёна ё баланди зиндагии мардумро таъмин кардан имконпазир аст. Баръакс, захираҳои табиӣ зиёд ва ба осонӣ истихроҷшаванда боиси дар бозорҳои ҷаҳонӣ бештар шинохта шудани ин давлат, пайдо намудани обрӯ ва эътибори зиёд мегардад. Таҷрибаи солҳои охири асри XX нишон дод, ки баъзе давлатҳои араб танҳо бо истифодаи нафти хоми сарзаминашон тамоми бозорҳои ҷаҳонро азхуд карда, дар миқёси ҷаҳон сатҳи баландтарини зиндагиро барои миллати хеш муҳайё намуданд.

Дар қурраи Замин нобаробар ҷойгир будани захираҳои минералӣ боиси махсусгардонию истеҳсолот ва ба бозори ҷаҳонӣ аз тарафи давлатҳои алоҳида ба фурӯш баровардани номгӯи наҷандон зиёди молҳои истеъмоли гардид. Масалан, маҳсулоти асосии содироти Гана - какао, Гвинея - маъдан ва концентрати оҳан, Миср - пахта, нахи пахта ва собун, Камерун - ҷубу тахта, маҳсулоти ҷубӣ, Мадагаскар - қаҳва, мекчагул, Куба - шакар, сигарет ва меваҳои субтропикӣ, Марокаш - собун, пӯки шиша, давлатҳои араб - нафти хом мебошад.

Албатта, номгӯи молҳои содироти давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққинамудаи ҷаҳон дар асоси истифодаи захираҳои

табиин мамлакати худ ва маводи хоми давлатҳои рӯ ба инкишоф нисбат ба давлатҳои дар боло зикрфта хеле зиёд буда, ин давлатҳо бо маҳсулоти нимтайёр ва номгӯи зиёда аз даҳ ҳазор молҳои саноатӣ ва кишоварзӣ бозорҳои тамоми дунёро забт намудаанд. Тачҳизот ва мошинолотҳои технологӣ, молҳои электронӣ, мошинҳои сабукрав, роботҳо барои саноати вазнин ва дақиқ, номгӯи зиёди молҳои рӯзгор, асбобҳои ошпазхона, таҷҳизоти истироҳатгоҳҳо, киштиҳо, ҳавопаймоҳои ШМА машҳур гашта, аз ҷиҳати сифат, дараҷаи баланди эстетикӣ ва таъмини беҳатарӣ ҳамто надоранд.

Ҳамин тариқ, як гурӯҳи давлатҳо бо ашёи хом, гурӯҳи дигар бо маҳсулоти кишоварзӣ, гурӯҳи сеюм бо молҳои саноатии худ бо ҳам тиҷорат намуда, ба пешрафти иқтисодиёти якдигар мусоидат менамоянд. Лекин бояд зикр намуд, ки солҳои охири асри XX бинобар азхуд намудани захираҳои табиин мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон (ШМА, Канада, Австралия, Норвегия) ва инкишоф ёфтани саноати давлатҳои рӯ ба инкишоф (Ҳиндустон, Покистон, давлатҳои Африка) ҳаҷми фурӯши маҳсулоти истеҳсолшуда сол аз сол кам шуда истодааст.

Масалан, дар даҳсолаҳои охири асри XX дар бозори ҷаҳонӣ аз ҳаҷми солонаи истеҳсоли маъдани оҳан тахминан 70%, марганец 60%, алюминий 50%, нафт 50%, ангишсанг ва газ 11,5%, маҳсулоти ҷӯбу тахта 34%, қаҳва 83%, гандум 11% ба фурӯш расонида шудааст. Ин нишондиҳандаҳо сол аз сол ба пастравӣ тамоил доранд.

Ҷадвали №20

Вазни қиёсии сӯзишворӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ дар содироти ҷаҳонӣ (фоиз)

Маҳсулоти содирот	1985	1996	2000
Ашёи хоми минералӣ ва сӯзишворӣ аз ҷумла:	21,9	11,2	10,9
маъдан ва минералҳо	3,7	3,1	2,9
сӯзишворӣ	18,2	8,1	8,0
Маҳсулоти кишоварзӣ аз ҷумла:	13,7	11,4	11,2
молҳои озуқа, нӯшокӣ, тамоку	10,4	9,0	8,9
ашёи хоми ғайриғизой	3,3	2,5	2,4

Таҳлили ҳаҷми содироти сӯзишворӣ, ашёи хом, маҳсулоти хӯрокворӣ дар тӯли 15 соли охир дар ҷадвали №20 дар боло овардашуда гувоҳӣ медиҳад, ки ҳаҷми содироти онҳо сол аз сол тамоил ба пастравӣ дорад. Омилҳои чунин шароитро бавучудоваранда барои ҳар як гурӯҳи мол гуногун буда, зимнан сабабҳои хоси худро доранд.

Масалан, сабаби ду баробар кам шудани ҳаҷми маҷмӯи сӯзишворӣ дар ин давра нисбат ба ҳаҷми содироти ҷаҳонӣ аз истифодаи таҷҳизоти кӯҳнаи сермасраф даст кашида, ба истифодаи таҷҳизоти нави пешқадами каммасраф гузаштани давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон, тараққӣ додани соҳаи энергетикаи атомӣ, яку якбора аз 8 доллари ШМА дар соли 1998 то ба 35 доллари ШМА дар соли 2000 боло рафтани нархи як баррел нафт вобастагӣ дошт.

Кам шудани ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ нисбат ба ҳаҷми содироти ҷаҳонӣ, яъне ба худтаъминкунӣ бо ғаллаи худ гузаштани давлатҳои аз ҷиҳати шумораи аҳолии бузурги ҷаҳон - Хитой, Ҳиндустон, ва ё ба ҷои маҳсулоти хоми наботот - истифодаи васеи нахҳои синтетикӣ ва пластмасса гузаштани давлатҳои Европайи Ғарбӣ вобастагӣ дошт.

Маълум аст, ки ин тамоил дар даҳсолаҳои аввали асри XXI бинобар кашфиёти нави илмӣ-техникӣ суръат гирифта, метавонад инсониятро аз истифодаи масалан, ангиштсанг, ки истеҳсол ва интиқоли он заҳмат, хатар ва харҷи зиёдро талаб мекунад, озод намояд.

Тадқиқотҳои геологӣ солҳои охири асри XX аниқ намуданд, ки захираҳои сӯзишвории минералӣ дар қурраи замин зиёда аз 12,5 триллион тоннаро ташкил мекунад.

Ангиштсанг. Дар маҷмӯи захираҳои сӯзишвории энергетикӣ дар ҷаҳон маҷмаи аввалро ангиштсанг ишғол мекунад. Захираҳои умумии он 7,5 триллион тонна ё ин ки 60%-и ҳаҷми умумии захираҳои сӯзишвории минералиро ташкил менамояд.

Аз ин ҳаҷм 5 триллион тоннаи он дақиқ омӯхта шуда, имрӯзо дар 75 кишвари дунё, ки ҳаҷми захираи умумии онҳо 1,8 триллион

тонна ангиштсанг мебошад, истехсоли он бо суръати баланд чараён дорад.

Калонтарин захираҳои ангиштсанг дар худуди ШМА (445 млрд. т), Хитой (272 млрд. тонна), Россия (200 млрд. тонна), Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (130 млрд. тонна), Германия (100 млрд. тонна), Австралия (90 млрд. тонна), Англия (50 млрд. тонна), Канада (50 млрд. тонна), Ҳиндустон (29 млрд. тонна), Полша (25 млрд. тонна), Қазоқистон (18 млрд. тонна), Қирғизистон (1,4 млрд. тонна), Ўзбекистон (1,9 млрд. тонна) мавҷуд ҳастанд.

Бояд қайд кунем, ки дар асри XX вобаста ба ҳаҷми истифода дар байни захираҳои сӯзишворӣ ангиштсанг ҷои аввал, нафти хом ва гази табиӣ ҷойҳои дуюм ва сеюмро ишғол мекунад. Дар ин давра агар аз се ду ҳиссаи қувваи барқ дар асоси истифодаи ангиштсанг ба даст оварда шуда бошад, пас 5-6%-и қувваи барқ дар нерӯгоҳҳои обӣ ва атомӣ ҳосил карда шудааст.

Дар даҳсолаҳои аввали асри XXI низ маълум аст, ки ангиштсанг ҳамчун яке аз манбаҳои асосии истехсоли қувваи барқ ва сӯзишворӣ барои бештари аҳолии дунё боқӣ мемонад.

Мувофиқи ҳисобҳои мутахассисони соҳаи геология, агар истехсоли солонаи ангиштсанг дар ҳаҷми истехсоли 2000 солаи он, ки дар маҷмӯъ 5,7 миллиард тонна сӯзишвории шартиро ташкил намуда буд, давом дода шавад, пас захираҳои мавҷудаи қитъаи дунё тахминан ба 150 сол мерасанд.

Дар огози асри XXI захираҳои ангиштсанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми зиёда аз 4 млрд. тонна тахмин карда шудаанд. То имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 28 кони ангиштсанг ва як кони ангишти бӯр кашф шудааст, ки 13-тои онҳо бинобар мавқеи ҷойгиршавӣ ва ҳаҷми захираашон қобили коркарди саноатианд. Тоҷикон ангиштсангро аз давраҳои қадим дар рӯзгор ва дар истехсолот, хусусан дар оҳангарӣ истифода мебарданд.

Истехсоли саноатии ангиштсанг дар худуди сарзамини тоҷикон аз соли 1903 инҷониб оғоз гардидааст. Дар музофоти Хучанд он солҳо шаш кони ангиштсанг, ки аз онҳо дар як сол 3,5 млн. пуд ангиштсанг истехсол мешуд, фаъолият мекарданд. Охиста-охиста дар

тули солҳои асри XX конҳои зиёде аз тарафи мутахассисони Саридораи геологии Ҷумҳурии Тоҷикистон кашф карда шуданд. Имрӯз аз 29 кони ангишти кашфшуда ҳаҷми захираи табиӣ ҳамагӣ 7 кон (Шӯроб, Фон-Яғноб, Киштут-Зауран, Зиддӣ, Тошқутан, Назарайлоқ, Куртекин) муайян карда шудааст.

Ҳаҷми умумии захираҳои ин конҳо то 1 январи соли 2001-ум 1 млрд. тонна ангиштсангро ташкил медиҳад. Ҳаҷми захираи ангиштсанги 21 кони боқимонда бо сабабҳои дар ҷойҳои душворгузари кӯҳсори Тоҷикистон ҷойгир шуданашон пурра омӯхта ва дақиқ карда нашудааст.

Аз соли 1971 сар карда, то имрӯз аз конҳои дар боло номбаршуда, истеҳсоли ангиштсанги бӯр дар конҳои Шӯроб ва Яғноб хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли солонаи охири асри XX 800 ҳазор тоннаро ташкил медиҳад. Бояд ёдовар шавем, ки солҳои 1980-90-ум истеҳсоли солонаи ангиштсанги кони Шӯроб ба 3 млн. тонна расида буд. Ангиштсанги ин конро дар тамоми ғӯшаю канори ҷумҳурӣ истифода мебарданд. Ангишти Шӯроб тавассути роҳи оҳан ба тамоми ноҳияҳои Тоҷикистон фиристода мешуд.

Аз кони ангишти Анзоб бошад, ҳар сол дар ҳаҷми 10-15 ҳазор тонна ангиштсанг истеҳсол карда мешавад, ки қисми бештари он барои таъминоти эҳтиёҷоти Комбинати маъдантозакунии Анзоб истифода мегардад.

Кони Шӯроб дар ҳудуди ноҳияи Исфараи вилояти Сугд, дар шимолии поёнҷои кӯҳсори Туркистон воқеъ гаштааст. Дар таркиби се шоҳаи кони Шӯроб (Шӯроб-1, Шӯроб-2 ва Самарқандак) аниқ карда шудааст, ки то 27 қабат ангиштсанг мавҷуд аст, ки ғафсии он 0,5-20 метр мебошад. Ҳаҷми умумии захираи кони Шӯроб 141,2 млн. тонна ва ҳаҷми маҳсули саноатии он 84,9 млн. тоннаро ташкил мекунад. Ангиштсанги Шӯроб аз ҷиҳати ҳарорати баланд ва пурра ба хокистар табдил шуданаш дар ҷаҳон ҳамто надорад.

Дар баробари вусъат додани корҳои тадқиқотӣ оид ба пурра аниқ намудани ҳаҷм ва мавқеи ҷойгирии кони Шӯроб дар

наздикиҳои шаҳри Исфара ҷустуҷӯ ва таҳлили кони ангишти Қарчигӣ босуръат идома дорад.

Тадқиқоти охирин нишон доданд, ки захираҳои асосии ангиштсанги ин кон дар чуқурии 500 метр ҷойгиранд. Аз ин ҷиҳат, солҳои охир олимон ва мутахассисон дар фикри ба тариқи кушод ба роҳ мондани истихроҷи ангиштсанги ин кон мебошанд. Кони дигари ноҳияи Исфара - "Бурган" бо захираҳои зиёда аз 693,8 млн. тоннаи худ, ки як қисми он дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо захираи 271,2 млн. т) ва қисми дигараш дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон (бо захираи 422,6 млн. т) ҷойгир шудааст, фарқ менамояд. Ғафсии қабати ангиштсанги ин кон дар зери замин 12,9-62,7 метрро ташкил мекунад. Ангиштсанги кони "Бурган" аз ҷиҳати сифат ва дараҷаи ҳарорат аз ангиштсанги кони Шӯробод ҳеч мондани надорад. Барои самаранок истифода бурдани ин кон истехсоли онро дар асоси бунёди корхонаи муштарак Тоҷикистону Қирғизистон ба манфиати ду миллат ба роҳ монданд.

Кони дигаре, ки дар километри 12-уми шимолӣ шаҳри Ёротеппа дар деҳаи Кеногази ноҳияи Ғончӣ воқеъ гаштааст, бо дарозии худ то қабатҳои чуқури кӯҳсори Зарафшон мерасад. Мувофиқи ақидаи баъзе олимон кони Кеногазро кони омехтаи давран қадимаи Силурийск ҳисоб мекунанд.

Кӯҳсори Тоҷикистон бо захираҳои азими ашёи хоми минералии худ ҳамто надорад. Қуллаҳои сар ба фалак кашида, пираҳои доимӣ ва шароити душворгузари он ҳатто дар асри ХХ барои пурра омӯхтани тамоми ҳудуди Тоҷикистон имконият надоданд. Аммо бо вучуди ҳамаи ин тадқиқотҳои зиёди геологӣ дар асоси конҳои кашфнамудаи авлоду аҷдодони мо дар ҳавзаи Зарафшон натиҷаҳои дилхоҳ доданд. Солҳои охири асри ХХ пурра муайян шудааст, ки дар ҳавзаи Зарафшон се кони ангиштсанг - "Моғиён", "Киштут-Зауран" ва "Фон-Ягноб" (Равот) вучуд доранд. Аз 900 млн. тонна захираи умумии ангиштсанги ин конҳо 550 млн. тоннаи он ангиштсанги саноатӣ мебошад.

Аз байни конҳои номбурда кони "Фон-Ягноб" (Равот), ки дар ноҳияи Айнии вилояти Сӯғд воқеъ гаштааст, барои тараққӣ додани

саноати истехсоли ангишт шароити мусоид дорад. Ин кон дар масофаи 130 км аз шаҳри саноатии Душанбе воқеъ гашта, масофаи он баробари ба истифода додани туннели Анзоб хеле наздик хоҳад шуд. Кони "Фон-Яғноб" аз 29 қабат ангиштсанг иборат буда, ғафсии он дар бисёр ҷойҳо то 14,5 метрро ташкил менамояд. Зиёда аз 80%-и ангиштсанги кони "Фон-Яғноб" коксшаванда буда, захираҳои онро бо усули кушод низ гирифтани мумкин аст. Ҷамъи захираҳои дақиқшудаи кони "Фон-Яғноб" зиёда аз 800 млн. тонна ба қайд гирифта шудааст, ки 500 млн. тоннаи он категорияи саноатӣ дорад. Бояд зикр намоем, ки дар ҳудуди кӯҳи Малик дар наздикиҳои кони "Фон-Яғноб" (Равот) сӯхтани ангиштсанги қаъри замин дар тӯли асрҳо мушоҳида карда мешавад. Буг бо омехтаи дуди ангиштсанги сӯхтаистода шабу рӯз, беист дар тӯли 3,5 млн. сол аз қуллаи кӯҳи баландтарини ин диёр ғаввора мезанад. Олимон муайян намудаанд, ки сарчашмаи оташи зеризаминӣ дарозии як километра ва пахноии 200-метра дорад. Дар натиҷаи ба берун партофтани сулфур, кислотаи сулфур ва ғайра тамоми ҳудуди кӯҳи Малик сӯхта, ранги чигариро гирифтааст. Ҳудуди кӯҳи Малик дар асл маркази бузурги илмию тадқиқотӣ шуда мондааст. Аз гуфтаҳои боло хулосае бармеояд, ки дар ҳудуди ҳавзаи пурра дақиқ нашудаи Зарафшон захираҳои ангиштсанг аз ҳад зиёд буда, ҳаҷми умумии он тахминан 1,6 млрд. тонна мебошад.

Пастхамии қаторкӯҳи Зарафшон, ки ба ноҳияи Панҷакент хеле наздик аст, бо кони "Киштут-Зауран" хеле машҳур аст. Тадқиқот нишон дод, ки дар ин кон 41 қабати ангиштсанг бо ғафсии 19,8-32,7 метр муайян карда шудааст. Ҳаҷми умумии захираи ангиштсанги ин кон 92,5 млн. тоннаро ташкил менамояд.

Дар баробари конҳои дар боло зикрфта, дар Панҷакент ва болооби Зарафшон конҳои зерин кашф карда шудаанд:

- кони ангиштсанги "Шишкат" бо захираи 24,7 млн. тонна;
- кони ангиштсанги "Моғиён" бо захираи 39 млн. тонна;
- кони ангиштсанги "Тобасанг" бо захираи 290 млн. тонна;
- кони "Зиддӣ" бо захираи 46 млн. тонна;

- конҳои "Реват", "Рарз", "Вашан", "Ғузн" бо захираи 140 млн. тонна

Қисмати ҷанубу ғарбии Тоҷикистон низ якҷоя бо ҳудуди Тоҷикистони марказӣ, ки пастхамии ҷанубии қаторкӯҳҳои Ҳисор, Қаротегин ва Олойро дар бар мегирад, дар як давраи кӯтоҳ, бо кӯшишу ғайрати геологҳои тоҷик конҳои Назарайлоқ ва Миёнаду бо 25 млн. тонна захираи ангиштсанг кашф карда шудаанд.

Кони Назарайлоқ аз ҷиҳати сифат ва иқтидори беҳад баланди гармдихӣ дар байни тамоми конҳои ангиштсанги Тоҷикистон фарқ мекунад. Ангишти кони Назарайлоқ антралит аст. Таркиби антралити Назарайлоқ зиёда аз 97% карбон дорад. Он ранги сиёҳ дошта, бо ҷилои оҳанини худ фарқ мекунад. Дар Тоҷикистон антралитро ҳам ба сифати сӯзишворӣ ва ҳам барои истехсоли кокс васеъ истифода мебаранд. Кони Миёнаду бошад, дар шимолу шарқии ноҳияи Тавилдара ҷойгир шуда, захираи он ҳамагӣ 8 млн. тоннаро ташкил менамояд. Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшони низ ду кони ангиштсанг - кони "Куртекин" ва кони "Равнов" кашф карда шудааст. Кони "Куртекин" дар наздикиҳои ноҳияи Мурғоб дар баландии 4,5-5 ҳазор метр аз сатҳи баҳр воқеъ гаштааст. Захираҳои саноатии ин кон дар айни ҳол 6 млн. тоннаро ташкил менамояд.

Дар ҳудуди ноҳияи Дарвоз низ якҷанд конҳои ангиштсанг муайян карда шудаанд. Аз болооби дарёи Иокунҷ то ба ҷануб ва болооби дарёи Обиравноб то шимол захираҳои ангиштсанг дар се қитъа, Равноб, Ҷанубу Шарқӣ ва Шарқӣ мавҷуданд. Ғафсии ангиштсанги ин конҳо то 13,7 метр буда, захираи умумии онҳо 160 млн. тонна мебошад.

Асрори захираҳои табиӣ ВМКБ ҳануз кушода нашудааст ва маълум аст, ки захираҳои азими ангиштсанг ва дигар намудҳои маъдан ва канданиҳои фойданок хеле бисёранд. Дар баробари ин бояд қайд намоем, ки бисёр конҳои начандон бузурги дар боло номбаршуда, дар натиҷаи протсессҳои табиӣ мавҷудияти ҳудро асрост, ки ба мардуми ин минтақаҳо нишон додааст. Аҳолии ноҳияҳои водии Зарафшон (Айнӣ, Мастҷох, Панҷакент) аз конҳои "Зиддӣ", "Фон-Яғноб", "Киштут-Зауран", "Шишкат", "Могиён" ва

"Киштут"; аҳолии ноҳияҳои Фарм, Дарбанд ва Тоҷикобод аз конҳои ангиштсанги Назарайлок; аҳолии ноҳияҳои Дарвоз, Ванҷ ва Рӯшон аз конҳои "Равноб", кони Шарқӣ; аҳолии Кофарниҳон, Файзобод, ноҳияи Ленин аз кони "Ромит"-и ноҳияи Кофарниҳон солҳои зиёд истифода бурда истодаанд.

Аз рӯзҳои аввали истиқлолият роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фикри ҳарчи бештар бо ангиштсанг таъмин намудани аҳоли мебошад. Вале бо афзудани нархи боркашонӣ арзиши ангиштсанг хеле баланд шуд. Ҳоло дар бозори ҷаҳонӣ арзиши як тонна ангиштсанг 50-70 доллари ШМА ва арзиши як тонна кокс 43056 долларро ташкил намояд, хароҷоти воридоти як тонна ангишт аз кони Шӯроб то ба Душанбе зиёда аз 27 долларро ташкил менамояд, ки дар маҷмӯъ нархи як тоннаи он барои аҳолии ҷануби Тоҷикистон 200 сомонӣ хоҳад буд.

Бинобар ин барои ҳарчи тезтар ҳал намудани ин масъала ва бо мақсади азхуд намудан ва ба истифода додани конҳои кушод ва дастраси Тоҷикистон соли 1992 консерни "Тоҷикангишт" бунёд карда шуд.

Нафт. Аз ҷиҳати захира ва истифодаи васеи худ дар маҷмӯи захираҳои сӯзишвории энергетикӣ - нафт ва гази табиӣ баъд аз ангиштсанг дар ҷои дуюм меистанд.

Нафт маводи сӯзанда, рағани моеъ, яке аз муҳимтарин маъданҳои табиат аст, ки дар таркиби он пайвастиҳои карбогидрид, гуруҳҳои нафтенҳо бо омехтаҳои сулфат, азотдор ва оксигендор мушоҳида карда мешаванд.

Бо мурури замон нафт ва маҳсулоти аз он истеҳсолшаванда, ҳамчун асоси энергетикаи тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ қабул шуда, рағанҳои гуногуни молидани аз он ҷудошаванда дар соҳаи саноати химия васеъ истифода бурда мешаванд.

Имрӯзҳо аз нафти хом 560 намуди гуногуни маҳсулот истеҳсол карда мешавад. Истифодаи саноатии он аз асрҳои XVIII инҷониб ба роҳ монда шудааст. Аз аввалҳои асри XX сар карда кашфиёт ва истеҳсоли нафт бо мақсади содирот шурӯъ шуд.

Солҳои охири асри XX аз 840 млрд. тонна захираҳои пешбинишудаи нафти ҷаҳон мавҷудияти 270-300 млрд. тоннаи он пурра аниқ карда шудааст. Дар аввалҳои асри XXI бошад, ҳаҷми захираи конҳои нафт 140 млрд. тоннаро ташкил менамояд.

Аз ҷиҳати захираҳои бузурги нафт бойтарин давлати дунё Арабистони Саудӣ ба ҳисоб меравад. Захираи аниқшудаи ин давлат дар аввали асри XXI 25,4 млрд. тонна мебошад. Баъд аз Арабистони Саудӣ дар ҷои дуюм Ироқ бо 11 млрд. тонна, ҷои сеюм - Аморатҳои Муттаҳидаи Араб бо 9,4 млрд. тонна, ҷои чорум Кувайт - 9,3 млрд. тонна, ҷои панҷум Эрон - 9,1 млрд. тонна, ҷои шашум Венесуэла - 6,8 млрд. тонна, ҷои ҳафтум Россия - 4,8 млрд. тонна, ҷои ҳаштум Хитой - 2,4 млрд. тонна, ҷои нӯҳум ШМА - 2,4 млрд. тонна қарор доранд.

Захираҳои бузурги нафт дар аввалҳои асри XX пеш аз ҳама дар ҳудуди давлати Арабистони Саудӣ кашф карда шуд. Тадқиқоти геологӣ аниқ намуданд, ки тамоми захираҳои Арабистони Саудӣ дар чор ҳавзаи хеле бузург гирд оварда шуда, табиат барои гирифтани миқдори нафти бисёр шароит муҳайё намудааст. Аз чунин шароит ШМА ва Англия истифода бурда, бо мақсади эҳтиёт намудани захираҳои нисбатан ками худ кӯшиши ёфтани роҳҳои ҳамкорӣ ва истихроҷи нафтро пеш гирифтанд.

Аввалин ширкатҳои ШМА бо номи "Сокол", "Стандарт Ойл оф Калифорния" ва "Тексако" яқоя бо ширкатҳои нафти араб соли 1945 ба истихроҷу содироти нафт шурӯъ намуданд.

Комебиҳои ин ҳамкориҳо ба назар гирифта, соли 1948 бо онҳо компанияҳои "Ексон" ва "Мобил" ҳамроҳ шуда калонтарин консорсиумро дар ҷаҳон бунёд намуданд. (Иттилооти пурра дар ин бора дар сах. 149-154 бахши Иттиҳоди мамлакатҳои содиркунандаи нафт дода шудааст).

Бо чунин нақша захираҳои Ироқ, Эрон, Кувайт муайян карда шуда, бо ҳамкориҳои васеи мутахассисони хориҷӣ ҷоҳҳои нафт тайёр карда шуда, ба истифода дода шудаанд.

Бештари захираҳои нафти Россия бошад, баъд аз Ҷанги дуҷониба ҷаҳон дар солҳои мавҷудияти давлати бузурги Иттиҳоди Шӯравӣ бо мақсади таъмини пешрафти иқтисодиёти мамлакат кашф карда шуда

буданд. Бинобар сиёсати "дарҳои пушида" нафти хоми истеҳсолшудаи Иттиҳоди Шӯравӣ пурра барои таъмини эҳтиёҷоти давлатҳои лагери сотсиалистӣ равона карда мешуд.

Захираҳои нафти собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар тамоми ҳудуди ин давлати бузург (Сибири Ғарбӣ ва Шарқӣ, ҷумҳуриҳои Кавказ, Туркменистон, Қазоқистон, Ўзбекистон) кашф карда шуда буданд ва ҳаҷми умумии захираҳои он бештар аз 10 млрд. тоннаро ташкил менамуд.

Россия дар байни давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил имрӯз ҳам аз ҷиҳати захира, истеҳсол ва истихроҷи нафт пешсаф мебошад.

Аз солҳои аввали пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ Россия ба мақсади бо нафти худ вориди бозори ҷаҳонӣ ва аъзои созмони давлатҳои нафтистеҳсолкунанда шудан, тадбирҳои зиёде андешид. Мавқеи ҷойгиршавии давлати бузурги Россия захираҳои бисёри кашфшуда ва хатҳои кубурҳои интиқоли нафт дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ бунёдгардида дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ Федератсияи Россияро ҳамчун яке аз давлатҳои нафтсодиркунанда машҳур намуданд.

Давлатҳои навбунёди Кавказ, Осиёи Миёна ва Қазоқистон дар баробари кашфи захираҳои табиӣ худ, муносибати ба ин неъматҳои табиӣ - пешбарандаи иқтисодиёт дигар намуданд.

Масалан, баъд аз Россия бо захираҳои нафти хом якбора давлатҳои навбунёди назди Каспий ном бароварданд. Кашфиётиҳои даҳсолаҳои охири асри XX нишон доданд, ки дар ин минтақа зиёда аз 4%-и захираҳои нафти ҷаҳонӣ вучуд дошта, истеҳсол ва интиқоли он бо кубурҳои зеринӣ дар бозори ҷаҳонӣ рақобатпазирии онро зиёд менамояд.

Мавқеи ҷойгиршавии минтақаи Каспий ва таҷрибаи дар солҳои шӯравӣ бадастовардаи истеҳсоли нафтро аз қарри баҳр ба назар гирифта, Ҷумҳурии Озарбойҷон бо иштироки фаъолони Россия ба содироти нафт шурӯъ кард.

Мувофиқи созишномаи байналмилалӣ нафти хом бо кубурҳои зерин аз тариқи баҳри Каспий бояд ба Туркия-Европа интиқол дода шавад.

Мулоқотҳои зиёде барои ба ин хати интиқоли нафт ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Туркменистон то ибтидои соли 2001 то ҳанӯз натиҷаҳои дилхоҳ намодаанд.

Давлатҳои навбунёди Осиёи Марказӣ низ дар ин давра бо мақсади ҳалли масъалаи таъмини худ бо нафт корҳои зиёдеро доир ба кашфи захираҳои нафт ба анҷом расониданд. Натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои геологӣ даҳсолаҳои охир нишон доданд, ки дар зери заминҳои давлатҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон низ нафт вучуд дорад. Танҳо Ҷумҳурии Ўзбекистон дар тӯли солҳои 1995-2000 зиёда аз 140 кони нафт кашф карда, қисми зиёди онҳо ба истифода дод. Мувофиқи пешбиниҳои олимони дар ҳудуди давлатҳои Осиёи Марказӣ 1 январи соли 2001 захираҳои нафти хом бояд 16 млрд. тоннаро (дар Тоҷикистон 430 млн. тонна) ташкил кунад.

Имрӯзо ҳаҷми захираҳои кашфшудаи Қазоқистон 12 млрд. тонна, Туркменистон 215,1 млн. тонна, Ўзбекистон 78,8 млн. тонна, Қирғизистон 14,7 млн. тонна ва Тоҷикистон 5,4 млн. тоннаро ташкил медиҳад.

Дар натиҷаи бароҳмонии дурусти истеҳсол ва коркарди нафти хом Ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Туркменистон масъалаи худтаъминкунии иқтисодиёти мамлакаташонро бо сӯзишвории нафти ҳал намуда, қисми муайяни онро содир мекарданд. Мувофиқи ҳисобҳои дақиқи мутахассисон ва олимони захираҳои нафти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил то 150 соли дигар бояд расад. Ҷумҳуриҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон бошанд, барои таъмини иқтисодиёти худ ҳар сол аз 1/6 ҳиссаи даромади буҷетро барои ворид намудани сӯзишвории нафти сарф мекунанд.

Чунин вобастагии иқтисодиёт аз нафти ҷумҳуриҳои ҳамсоя таърихи қариб яксара дорад. Роҳбарияти Ҳукумати Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҷумҳурии зиёда аз 6000 метр мавҷуд будани нафтро дар ҳудуди ҷумҳуриҳои Қирғизистон ва Тоҷикистон ба назар гирифта,

дар ин ҷумҳуриҳо бештар ба равнаку ривочи соҳаи кишоварзӣ ва саноати истихроҷи маъдан эътибори махсус мебуд.

Сӯзишворӣ ва намудҳои гуногуни маҳсулоти нафт бо тариқи марказонидашуда пурра таъмин карда мешуданд. Бо вуҷуди дар баъзе ноҳияҳои поёнқӯҳи Тоҷикистон аз қарри замин бе даҳолати одам ҷорӣ шудани нафти ҳам зарурат барои тадқиқоти васеъ ва кашфи конҳои нави нафти ҳам умуман набуд.

Аз ин рӯ ба конҳои вучуддошта ва ривочу равнақ додани саноати коркарди нафт дар ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори ҷиддӣ дода намешуд.

Истехсоли нафт дар ҳудуди ҷумҳурӣ таърихи зиёд дорад. Соли 1871 аз зери замин чун дарёча ҷорӣ шудани нафти хомро дар кишлоқи Селроҳа дида, олими рус А.А.Кунакевич иттилооти муфассал ва фикрҳои ҳудро оид ба захираҳои бузурги ин минтақа ба ҳукумати подшоҳии Россия пешниҳод карда буд. Солҳои 1908 ва 1909 дар ин кишлоқ ду ҷоҳи нафтро парма карда, ба истифода доданд. Соли 1912 барои ҳарчи бештар васеъ намудани корҳои тадқиқотӣ ва бароҳмони саноати коркарди нафт ҷамъияти саҳомии тичоратии саноати нафти осиемиёнагӣ, ба номи САНТО дар асоси сармояи Англия бунёд карда шуд.

Соли 1914 дар натиҷаи тадқиқоти чуқур К.П.Калицкий харитаи геологӣ конҳои нафти минтақаи Фарғонаро тартиб дод.

Баъди Инқилоби Октябр дар асоси харитаи нашршуда бо мақсади ба истифода додани конҳои нафт трести Узбекнафт ва баъдтар иттиҳоди нафти осиемиёнагӣ бунёд карда шуданд. Дар он солҳо дар ҳудуди Тоҷикистон захираҳои нафт, агар дар қисмати шимолии Тоҷикистон ноҳияҳои наздик ба вилояти Фарғонаи Ҷумҳурии Ёзбекистон яъне, шаҳри Исфара ва Конибодом муайян карда шуда бошанд, пас дар ҷануб, мувофиқи маълумотҳои идораи геологӣ ноҳияҳои Вахш, Кофарниҳон ва Душанбе ноҳияҳои нафтидори Тоҷикистон ба шумор мераванд.

Дар қони КИМ-и (САНТО-и пештара) ноҳияи Конибодом шабу рӯз нафти ҳам истеҳсол карда мешуд. Ҳаҷман қони КИМ бузург набошад ҳам, мавқеи ҷойгиршавӣ ва нишондиҳандаҳои

геологиаш барои бароҳмони истехсолоти шабонарӯзии он имкониятҳои зиёд меод. Ин кони нафт 14 км дарозӣ ва 3 км паҳноӣ дошт. Дар баробари ин нафт дар чуқурии ҳамагӣ 300-400 метр ҷойгир буд.

Соли 1935 дар натиҷаи кофтуковҳои геологӣ дар наздикиҳои кони КИМ якҷанд конҳои дигар ёфт шуданд ва дере нагузашта ин минтақа бо номи Нефтобод машҳур гардид.

Солҳои 1961-1985 дар ҳудуди ноҳияҳои Конибодом ва Исфара захираҳои нафти Равот, Айритон, Конибодом, Шимоли Конибодом, Маданият, Ниёзбеки шимолӣ, Кучкак, Маҳрам, Карақчиқум, Оби Шифо кашф ва ба истифода дода шуданд.

Баъзе аз ин конҳо дар чуқурии зиёда аз 6000 метр ҷойгир шуда, бо масоҳати худ қисми зиёди баҳри тоҷикро дар бар мегиранд.

Нафти истехсолшуда сифати хеле баланд дошта, ба гурӯҳи нафтҳои сабук дохил шуда, бо ҳаҷми ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ - парафиндор ва сулфурдор фарқ мекунад.

Нафти хоми истихроҷшуда барои истехсоли сӯзишвориҳои моторӣ (бензин, керосин) ва равангҳои молидани истифода бурда мешавад.

Даҳсолаҳои охири асри XX барои вусъат бахшидани қорҳои ҷустуҷӯ, пурра аниқ намудани захираҳои нафт ва дақиқ анҷом додани қорҳои пармакунии конҳои нафт Саридораи геологияи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кумитаи нафту газ "Тоҷикнафт" таъсис дода шуданд. Дар муддати кӯтоҳ таҳти роҳбарии ин сохторҳо дар шимол ва ҷануби Тоҷикистон доир ба дақиқ намудани конҳои нафту газ қорҳои зиёде ба ҷо оварда шуд.

Аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ Ҳукумати Тоҷикистон ба масъалаи харчи тезтар ҳаллу ҷасл намудани проблемаи нарасидани нафт эътибори қалоне меод. Таҷрибаи солҳои 1991-95 нишон дод, ки танҳо дар натиҷаи сари вақт нарасидани сӯзишворӣ садҳо гектар замини обӣ бекишту қор монданд. Пӯшида нест, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя зиёда аз 1 млн. тонна бензин, солярка харида ба ҷумҳурӣ ворид менамояд. Барои ҳалли ин проблема соли 1994 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои вусъат

бахшидани корҳои кофтуковӣ-геологӣ ва муайян кардани захираҳои азими вилояти Суғд барои бақайдгирии корхонаи муштараки саҳомии Америкаю Тоҷикистон "Кайракумойл ЛТД" розигӣ дод.

Корхонаи муштараки бунёдгашта дар баробари ба роҳ мондани корҳои пармакунии конҳои чуқур вазифаи ҳарчи бештар зиёд намудани ҳаҷми истихроҷи нафтро дар конҳои амалкунанда ба ӯҳда гирифта буд.

Бояд зикр намоем, ки бо вучуди дар ҷануби ҷумҳурии Ҷамоҳири Тоҷикистон, то солҳои охири Ҷанги дуҷуми ҳафтонатиҳои корҳои кофтуковӣ геологӣ бештар дар шимолӣ Тоҷикистон дида мешуданд. Кофтуковҳои нимаҷа нишон доданд, ки бо вучуди мавҷеи ҷойгиршавии душвори геологӣ худ, қисмати ҷанубу ғарбии Тоҷикистон, ки дар илми геология бо номи пастхамии ҷанубии Тоҷикистон машҳур аст, захираҳои бои нафту газ доштааст. Ин минтақа ба ҷор ҳавзаи нафту газдор - Вахш, Душанбе, Кофарниҳон ва Кӯлоб тақсим карда шудааст. Мувофиқи маълумоти олимони дар қабати дуҷуми замини ин пастхамӣ миқдори хеле зиёди нафт ва газӣ табиӣ мавҷуд аст. Ин кашфиётҳо аввалин маротиба соли 1949 тасдиқ шуда буданд. Дар ин солҳо дар ноҳияи Вахш кони нафту газӣ Қизилтумшук кушода, ба истифода дода шуд. Баъдтар дар ин ноҳия соли 1960-61 боз конҳои Кичикбел ва Оқбошадир низ кашф шуданд. Соли 1963 захираҳои калони нафту газӣ Шохамбарӣ ва Курганҷаи шимолӣ ноҳияи Кофарниҳон кашф карда шуданд. Лозим ба ёдоварист, ки кони нафту газӣ Кофарниҳон он солҳо худ аз худ аз қарри замин фаввора зада баромада, оташ гирифт. Оташ он рӯзҳо ба баландии зиёда аз 300 метр аланга мезад. Баъд аз як моҳ бо кӯмаки мутахассисони Россия ва Озарбойҷон имконпазир гардид ки фаввораи оташро хомӯш кунанд. Соли 1970 якбора якҷанд захираҳои нафту газ дар ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб низ муайян карда шудаанд, ки дар байни онҳо конҳои Бештентак, Сулдузӣ, Хочасартез ва Сомонҷӣ дар ноҳияи Фарҳор захираҳои зиёди нафту газ доранд.

Нафти конҳои ҷанубӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба конҳои шимолӣ вазнинтар буда, дар таркиби он рағбанҳои

молиданӣ, қатрон, олтингӯгирд бештар аст. Ин навъи нафт дар баробари истехсоли бензин маводи хуби тайёр намудани қатрон ва битум мебошад.

Мувофиқи ҳисобҳои олимон ҳаҷми захираи нафту гази танҳо конҳои дар боло номбаршудаи вилояти Хатлон 840-850 млн. тоннаро ташкил мекунад. Захираҳои нафт дар ин минтақа дар чуқурии аз 800 то 2900 метр аз сатҳи замин ҷойгир шудаанд. Дар баробари ин пастхамии ҷануби Тоҷикистон бо минтақаи пастхамии Тоҷикистону Афғонистон, ки он ҳудуди пурраи ноҳияи Панҷ, Қумсангир ва қисман Фархорро дар бар мегирад, ки дар даҳсолаҳои аввали асри XXI бо кашфи захираҳои зиёди нафту газ фахр мекунад. Дар ин пастхамӣ бояд дарёҳои нафт ва захираи азими гази табиӣ вучуд дошта бошад, ки онҳо ҳавзаҳои давлатҳои Осиёи Марказӣ, Афғонистон ва ҳатто давлатҳои арабро бо ҳам мепайванданд. Далели ин пешгӯӣ он аст, ки мутахассисони Иттиҳоди Шӯравӣ солҳои 1985-1990 дар минтақаҳои соҳили рости дарёи Аму, яъне ҳудуди давлати Афғонистон зиёда аз 20 кони захираҳои азими гази табиӣ ва қисман нафтро кашф намуда буданд.

Дар ҷанубтари ин минтақа бошад, захираҳои ин ҳавзаро ҳамсояи мо Ҷумҳурии Ёзбекистон хеле хуб истифода бурда истодааст. Танҳо дар даҳ соли охири асри XX Ёзбекистон дар ҳудуди сарзамини худ зиёда аз 100 кони нафту газро кашф кардааст, ки бештари ин конҳо дар ин пастхамӣ ҷойгиранд.

Бояд ёдовар шавем, ки солҳои охири мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар 350-400 ҳазор тонна нафт истехсол карда мешуд, пас ҳоло вақте, ки мо соҳиби боигарии ҷумҳурии худ гаштем, истехсоли умумии нафтро то ба 25 ҳазор тонна паст фаровардем, дар ҳолате, ки захираҳои кашфшудаи нафти кулли Ҷумҳурии Тоҷикистон 430 млн. тоннаро ташкил мекунад.

Бо дарназардошти 0,5 млн. тонна эҳтиёҷи солонаи ҷумҳурӣ ба маҳсулоти нафт захираҳои кашфшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба 172 сол расад. Аз ин бармеояд, ки мо бояд дар асри нав тамоми кӯшишу ғайрати худро ба он равона намоем, ки дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ дар баробари вусъат додани қорҳои ҷустуҷӯӣ, истифодабарии конҳои

кашфшударо хуб ба роҳ монда, иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз вобастагии маҳсулоти нафтии давлатҳои ҳамсоя раҳо намоем. Ҷумҳурии Тоҷикистон барои амалӣ намудани ин мақсад тамоми шароитҳоро дорад.

Гази табиӣ. Бар хилофи ақидаҳое, ки гази табиӣ кашфшудаи дунё бояд ба наздикӣ тамошавад, 15 соли охири асри XX ҳаҷми захираҳои он аз 100 то 144 триллион метри мукааб зиёд шуд. Сабаби чунин зиёдшавӣ, пеш аз ҳама, дар Федератсияи Россия, тунуқобаи баҳри Баренс кашф ва ба истифода дода шудани захираҳои азими гази табиӣ буд.

Дар натиҷаи чунин кашфиётҳо Россия соли 1998 якбора аз ҷиҳати захираи гази табиӣ кашфшуда дар ҷаҳон ба ҷои якум баромад, ки он 39,2%-и ҳаҷми умумии захираҳои ҷаҳонро (Осиёи Ғарбӣ - 32%, Африкаи Шимолӣ - 6,9%, Америкаи Шимолӣ - 4,9% ва Европаи Ғарбӣ - 3,8%) ташкил мекунад.

Солҳои охири асри XX дар натиҷаи вусъат додани корҳои илмӣ тадқиқотӣ, истифодаи дастгоҳҳои кайҳонӣ захираҳои зиёди гази табиӣ кашф карда шуданд. Аввали соли 1998 ҳаҷми захираи гази табиӣ дар Россия ба 47600 млрд. метри мукааб, Ҷумҳурии Ислонд - 21200 млрд. метри мукааб, ШМА - 4654 млрд. метри мукааб, Алҷазоир - 3424 млрд. метри мукааб, Туркменистон - 2884 млрд. метри мукааб, Норвегия - 3800 млрд. метри мукааб, Қазоқистон - 2000 млрд. метри мукааб, Ёзбекистон - 1786 млрд. метри мукааб, Нидерландия - 1668 млрд. метри мукааб, Либия - 1212 млрд. метри мукааб, Британияи Кабир - 574 млрд. метри мукаабро ташкил медед.

Бо дарназардошти миқдори истифодаи солони гази табиӣ - 2,2 триллион метри мукааб, ҳаҷми умумии захираҳои кашфшуда бояд ба 71 соли дигар расад.

Солҳои 1991-2000 корҳои зиёде оид ба кашф намудани захираҳои азими гази табиӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ анҷом дода шудаанд. Қадамҳои аввали истиқлолият аксарияти ин ҷумҳуриҳоро водор намуд, ки барои кудратнокшавии давлати худ тамоми захираҳои табиӣ диёрашонро тадқиқ намуда, маҳсули онро

чи дар дохили давлат ва чи берун аз марзи он, дар бозорҳои ҷаҳонӣ ба нафъи миллати хеш истифода баранд.

Иттилооти муфассалро мо дар ин бора ба Шумо дар боби "Ҳамгироии иқтисодии давлатҳои Осиёи Марказӣ" пешниҳод намуда будем.

Дар бораи захираҳои гази табиӣ Тоҷикистон маълумоти мухтасар медиҳем.

Олимон аз тамоми намудҳои сӯзишвории истифодашаванда гази табиӣро фойданоктарин ҳисоб менамоянд.

Дар нимаи дуҷуми асри XX даврае фаро расид, ки гази табиӣро барои истеҳсоли барқ, соҳаҳои гуногуни истеҳсолот, корхонаҳои хизмати маишӣ ва рӯзгори мардум васеъ истифода мебударӣ шуданд.

Давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққинамудаи ҷаҳон бошад, гази табиӣро бо тариқи кубурҳои азимҳаҷм вориди мамлакати худ намуда, онро чун ашёи хом барои истеҳсоли нахҳои синтетикӣ, каучук, пластмасса, нуриҳои минералии азотӣ, моддаҳои тарканда ва доруворӣ васеъ истифода мебаранд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баробари таъмини аҳоли ва корхонаҳои хизмати маишӣ аҳоли бо гази табиӣ воридотӣ, қисми муайяни он барои истеҳсоли нуриҳои минералӣ, маҳсулоти химиявӣ, семент ва қувваи барқ истифода бурда мешавад.

Бояд қайд кард, ки бо сабаби ба қадри кофӣ нарасидани гази табиӣ истеҳсоли худӣ ҳар сол аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя то 1 млрд. метри мукааб гази табиӣ ба ҷумҳурий ворид карда мешавад. Масалан, агар соли 1999 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 763,4 млн. метри мукааб гази табиӣ ба маблағи 36,7 млн. доллари ШМА ворид шуда бошад, соли 2000 ин рақам 726,3 млн. метри мукаабро ташкил намудааст. Таҷрибаи даҳсолаҳои охир нишон дод, ки дар тамоми қонҳои амалкунандаи нафт, дар сатҳи болоии он гази табиӣ зиёде мавҷуд аст. Бинобар ин олимон ҳаҷми умумии захираҳои гази табиӣ Тоҷикистонро зиёда аз 1 триллион метри мукааб тахмин намудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои бузурги гази табиӣ дар ҳавзаи водии Ҳисор - ноҳияи газу нафти Душанбе - қони Андигон,

Роҳатӣ, Шоҳамбарӣ, Комсомол, инчунин, ҳавзаи Қизилтумшуки ноҳияи Вахш, ҳавзаи Ҳоҷасартези вилояти Хатлон мачуданд.

Аз ҳавзаи водии Ҳисор дар тӯли 30 соли охир танҳо кони Комсомол, ки дар назди корхонаи сементбарорӣ воқеъ гаштааст, истифода бурда мешавад. Ҳавзаи Қизилтумшук бошад, аз соли 1964 инҷониб фаъолият мекунад. Қисми зиёди гази истехсолшуда дар баробари қонё кардани талаботи аҳолии ноҳияҳои Вахш, Бохтар ва Қўргонтеппа барои эҳтиёҷоти заводи нуриҳои азотии Вахш шаҳри Сарбанд истифода мегардад.

Соли 1993 баъд аз пурра аниқ намудани ҳаҷми захираҳои гази табиӣ кони Ҳоҷасартез Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба азхудкунии он шурӯъ намуд. 1 январи соли 2001 захираҳои ин кон дар ҳаҷми 1 миллиард метри мукааб муайян карда шуданд. Гази табиӣ ин кон дар чуқурии 1600 метр воқеъ гашта, ба рӯи замин бо фишори хеле баланд берун мебарояд. Ҳоло аз гази ин кон аҳолии шаҳри Кўлоб, ноҳияҳои шарқии вилояти Хатлон ва солҳои наздик заводи нуриҳои азотии Вахш истифода хоҳанд бурд.

Соли 1977 дар наздикиҳои шаҳри Конибодом кони гази Қаракчикуми Шимолӣ кашф карда шуд. Лаҳзаи аввали ба истифода додани кон газ аз чуқурии чор ҳазор метр ғаввора зада, забонаи 400 метраи оташро фурузон карда буд. Имрӯзҳо дар шимолии Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо конҳо дар ноҳияҳои Исфара, Конибодом амал мекунанд. Ҳар сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то 45 млн. метри мукааб гази табиӣ истехсол карда мешавад (солҳои пеш ҳаҷми солони истехсоли гази табиӣ ба 400 млн. метри мукааб расонида шуда буд).

Гидроэнергетика. Соҳаи гидроэнергетикаи ҷаҳон, ки дар асоси пешрафти илмию техникии асрҳои XIX ва XX ба вучуд омадааст, бо вучуди ба гурӯҳи захираҳои минералӣ надаромаданаи дар иқтисодиёти ҷаҳон, қувваи барқро ба қатори захираҳои сӯзишворӣ дохил намуданд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки маҳсули меҳнати кормандони соҳаи гидроэнергетика аз соҳаҳои дигари истехсоли маводи сӯзишворӣ (ангиштсанг, варақсангҳои сӯзанда, торф, нафти хом, гази

табӣӣ, қувваи барқ дар нерӯгоҳи истехсоли гармӣ (ТЭЦ) ва стансияҳои атомӣ) бо арзонӣ, каммасрафӣ ва ғоиданокиаш қуллан фарқ мекунад.

Бисёр давлатҳои ҷаҳон дар давоми 50 соли охир дар баробари бунёди иншоотҳои хурду калони гидроэнергетикӣ роҳҳои истифодаи пурсамартари обро аз худ намуданд. Бунёди як иншооти гидроэнергетикӣ дар баробари истехсоли қувваи барқ ба обёрӣ намудани садҳо гектар заминҳои бекорхобидаи ташналаб кӯмак мерасонад. Ба дараҷаи баланди истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ баъд аз Ҷанги дуҷоми ҷаҳон бештар давлатҳои Европа (70%), Америкаи Шимолӣ (38%), Россия (20%) ноил гардидаанд.

Даҳсолаҳои охири асри XX дар соҳаи гидроэнергетикаи ҷаҳон таҷовили нав пайдо шуд. Бисёр давлатҳои ҷаҳон аз давлатҳои дар ин соҳа ғуртаҷриба дар сохтмони иншоотҳои барқӣ кӯмак талаб намуданд. Бо ёрии мутахассисони Иттиҳоди Шӯравӣ иншоотҳои азими барқӣ дар Ҳиндустон, Покистон, Эрон ва таҷоми ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ сохта ба истифода дода шуданд.

Бо кӯмаки мутахассисони ШМА бошад, ҷунин иншоотҳо дар Канада, Мексика, Австралия сохта шудаанд.

Дар натиҷа дар ибтидои асри XXI ҳосил кардани қувваи барқ дар ҷаҳон ба 9,8 трлн. киловатт соат расонида шуд. Бо вучуди ба ҷунин дараҷаи баланди ҳосил кардани барқ расидан, олимони иқтисодшинос муайян намуданд, ки дар ҷаҳон имрӯз инсоният ҳамагӣ 21%-и иқтидори захираҳои гидроэнергетикиро истифода мебарад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, 19,3%-и иқтидори захираҳои гидроэнергетикӣ истифода меғардад. Мувофиқи далелу рақамҳои дар маҷаллаи *"The International on Hydropower and Dams"*-и Британияи Кабир соли 1997 ҷопшуда, бо вучуди аз ҷиҳати масоҳат дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷои 85-умро ишғол намудан, Тоҷикистон аз ҷиҳати иқтидори умумии захираҳои гидроэнергетикӣ (527 млрд. кВт соат дар як сол) баъд аз Хитой, Россия, ШМА, Бразилия, Ҷоир, Ҳиндустон ва Канада ҷои 8-умро ишғол менамояд.

Солҳои охир мувофиқи нишондиҳандаҳои нави муайяннамудаи ташкилотҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон якбора дар ҷаҳон аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли қувваи барқ ба ҳар сари аҳоли ба ҷои аввал барои мада, аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли қувваи барқ ба ҳар як километри мураббаъ ҷои дуҷумро ишғол намуд.

1 январи соли 2001 захираҳои гидроэнергетикии Тоҷикистон 14247 млн. кВт-соатро ташкил менамоянд. Аммо имрӯз мо аз он ҳамагӣ 3726.6 млн. кВт - соат ё 19,3%-и онро истифода менамоем.

Бояд зикр намуд, ки танҳо ба истифода додани нерӯгоҳҳои барқии оби Роғун ва Сангтӯда Ҷумҳурии Тоҷикистон истеҳсоли қувваи барқро метавонад ду маротиба зиёд намояд. Имрӯз қувваи муайяншудаи иншоотҳои барқии оби Ҷумҳурии Тоҷикистон 4400 млн. кВт-соат муайян карда шудааст, ки 68%-и он ба нерӯгоҳи барқии Норақ рост меояд.

Истеҳсоли солонаи қувваи барқ вобаста ба паст ва зиёдшавии захираҳои оби обанборҳои Тоҷикистон ба ҳисоби миёна аз 14,5 то 16,5 млрд. кВт-соат кам ва зиёд мешавад. Танҳо ҳиссаи иншооти барқии дар боло зикрфта 72%-ро ташкил медиҳад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои бо барқ таъмин намудани корхонаҳои истеҳсолӣ маҷбур шуд, ки аз соли 1992 сар карда, аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя бо нархи ҷаҳонӣ миқдори муайяни қувваи барқро харад.

Дар шароити имрӯзаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин проблемаро танҳо бо роҳи бунёди иншоотҳои барқии оби хурд ва миёна ба тезӣ ҳал намудан мумкин аст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то имрӯз умуман захираҳои беҳад бузурги дарёҳои хурди кӯҳӣ истифода бурда намешаванд. Солҳои 1980-85 бошад, баъд аз пурра ба истифода дода шудани нерӯгоҳи барқии Норақ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳҳо иншооти майдаи барқие, ки ҳар яки онҳо як ноҳияи дорои зиёда аз 100 ҳазор аҳолиро бо барқ таъмин карда метавонист, баста шуданд. Дар ҳолате, ки мо ҳар сол аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя зиёда аз 5 млрд. кВт-соат қувваи барқ мехарем, мо бояд ба иқтидори гидроэнергетикии дарёҳои хурди кӯҳӣ низ эътибори ҷиддӣ диҳем.

Олимони тоҷик бо дарназардошти дар ояндаи наздик дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бузург бозидани дарёҳои хурди кӯҳистони тоҷик ҳисоб карда баромадаанд, ки иқтисодии гидроэнергетикии дарёҳои хурд ва миёнаи ҷумҳурии зиёда аз 30 млн. кВт буда, истеҳсоли солонаи қувваи барқӣ онҳо 100 млрд. кВт-соатро ташкил хоҳад дод.

Бунёди иншоотҳои барқӣ дар дарёҳои хурд ва миёнаи водии Рашт (Сарбанд, Фарм, Тавилдара, Тоҷикобод), ВМКБ (Қалъаихумб, Ванҷ, Рӯшон, Хоруғ, Ишкошим) ба пешрафти соҳаҳои истеҳсолоти маҳаллӣ ва баланд бардоштани дараҷаи зиндагии мардуми кӯҳистон мусоидат хоҳад кард.

Дар баробари захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ барои истеҳсоли барқ истифодаи қувваи бод низ яке аз захираҳо ба шумор меравад.

Бунёди ин соҳа фақат хароҷоти харидорӣ ва насби генераторҳои барқии бодиро талаб менамояд.

Дар баробари ин самти шомолро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян кардан душвор нест. Аз таҷрибаи ҳаётии пирони Тоҷикистон самти доимии вазидани бодро дар ҳар ноҳия ба зудӣ муайян кардан мумкин аст. Ба фикри мо ин генераторҳои барқии бодиро дар ноҳияҳои Мӯминобод, Шӯрообод, Москва, Данғара, ағбаи Шар-Шар ва Чормағзак, қад-қади соҳили дарёи Елок аз ноҳияи Ленин сар карда то қишлоқи Қалъаи нави ноҳияи Файзобод, соҳили дарёи Кофарниҳон аз ноҳияи Шаҳртӯз то болооби дарёи Ромити ноҳияи Кофарниҳон, баландиҳои кӯҳҳои Анзоб, қад-қади соҳили дарёҳои ноҳияи Айнӣ, қад-қади соҳили дарёи Сир, баҳри Тоҷик ва гирду атрофи ноҳияи Чкаловски вилояти Суғд истифода бурдан мумкин аст. Дар ин бахш таҷрибаи штати Колорадои ШМА-ро пурра истифода бурдан мумкин аст.

Сарватҳои зеризаминӣ. Инсоният дар рафти ташаккули худ сирру асрори табиат ва боигарии чашмрас ва зеризаминии мавҷударо кашф намуда, оҳиста-оҳиста онҳоро ба манфиати худ истифода мебурд.

Таърих гувоҳ аст, ки инсон барои таъмини эҳтиёҷоти рӯзгор ва бехатарии худ аз ҷумлаи сарватҳои зеризаминӣ, пеш аз ҳама, истифодабарии оҳанро кашф намуд. Бо пайдоиши давлатҳо нахуст барои ороиш ва баъдан дар доду гирифти байнидавлатӣ металлҳои ранга ба сифати ченаки арзиши мол нақши бузурге бозиданд.

Пешрафти илмию техникии нимаи дуюми асри XX боиси кашфиёт ва истифодаи васеи навҳои фулузоти камёб гардид.

Мо низ тартиби зина ба зина азхуд намудани сарватҳои зеризаминиро ба назар гирифта, барои осон шудани омӯзиш иттилооти лозимиро барои Шумо ба тарзи ғуруҳбандӣ омода намудем:

Фулузоти сиёҳ. Барои истехсоли фулузоти сиёҳ оҳан дорои аҳамияти ниҳоят калон мебошад. Олимон пешбинӣ намуданд, ки захираҳои маъдани оҳани ҷаҳон имрӯз 600 млрд. тоннаро ташкил менамоянд, ки дар натиҷаи коғутовҳои геологӣ то 1 январи соли 2001 маъдеи ҷойгиршавии 260 млрд. тоннаи он аниқ карда шудааст. Захираҳои калонтарини маъдани оҳани курраи замин дар Бразилия, Австралия, Канада, Россия, Хитой, ШМА, Ҳиндустон ва Шветсия кашф карда шуданд. Ҳар сол дар дунё зиёда аз 1 млрд. тонна маъдани оҳан истехсол карда мешавад, ки 49,7%-и он ба давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ва 50,3%-и он ба давлатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон рост меояд. Бо назардошти истифодаи солоне ҳисоб карда шудааст, ки захираҳои оҳани кашфшудаи дунё бояд ба 2,5 аср расад.

Имрӯзҳо пурра аниқ шудааст, ки дар дунё 300 намуди минералҳои омехтаи оҳан вуҷуд доранд. Аз онҳо ҳамагӣ чор намуди зерин аҳамияти саноатӣ доранд: магнетит (маъдани оҳани магнитдор) - дар таркибаш 72% оҳан дорад; гематит (маъдани сурх) - дар таркибаш 70% оҳан дорад; лимонит (оҳангсанги сурхи сиёҳтоб); сидерит (шпати оҳандор) - дар таркибаш 48% оҳан дорад.

Дар ҳудуди Тоҷикистон конҳои оҳан аз давраи қадим маълум буда, дар тӯли асрҳо маъдани онҳо барои истехсоли яроқу аслиҳа ва асбобҳои рӯзгор истифода бурда мешуд. Чи тавре ки маълум аст, дар

аввалҳои асри XIX дар Помир истеҳсоли саноати коркарди оҳан аз маъдани сидерит хеле хуб ба роҳ монда шуда буд.

Имрӯзо дар шимоли Тоҷикистон, наздикиҳои кӯҳҳои Муғулзиёда аз даҳҳо кони маъдани оҳан (Ҷоқадамбулоқ, Аткулак, Турангли, Айнабулоқ, Қаракизтуған, Янгикон кашф карда шудаанд, ки дар байни онҳо кони Ҷоқадамбулоқ аҳамияти саноатӣ дорад. Ин кон бо захираҳои бузурги худ дар сатҳи болоии замин бо ғафсии 400-500 метр фарқ мекунад. Дар таркиби маъдани ин кон ғайр аз магнетит, ки он 39,6% -ро ташкил медед, инчунин, висмут, кобальт, мис, сурб, руҳ, нукра, тилло, гелий ва намудҳои дигари канданиҳои фойданок мушоҳида карда мешаванд.

Захираҳои саноати маъдани ин кон 60 млн. тоннаро ташкил менамояд. Мутахассисони тоҷик даҳсолаҳои охир конҳои зиёди маъдани оҳанро дар қисмати Тоҷикистони марказӣ ва ВМКБ муайян намудаанд. Дар қаторкӯҳҳои Қаротегин, наздикии ноҳияи Дарбанд конҳои маъдани Тегерма, дар ВМКБ кони Окбайтал, Шимолӣ, Начарфи болоӣ, конҳои гематитдори Ган, Гармчашма (Сункат, Қарочилгақр) кашф карда шудааст. Дар ноҳияи Исфара (Ҷатиротек) бошад, кони азими марганецс кушода шудааст.

Бояд қайд намоем, ки мавҷудияти захираҳои азими маъдани оҳан дар қисми марказии давлати бузурги Иттиҳоди Шӯравӣ (конҳои Урал ва Қазоқистон) ва набудани эҳтиёҷот ба кашфи захираҳои нафасҳои 1929-1991 ба олимони тоҷик пурра тадқиқ намудани кӯҳҳои азими сар ба фалакро надоданд. Дар тӯли 73 соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон ягона корхонаи маъдангудозӣ Ҷамъияти саҳомии "Таҷҳизот" бунёд карда шудааст, ки он ҳам дар соли 2000 якҷоя бо саноати мошинсозӣ ҳамагӣ ба маблағи 10,8 млн. сомонӣ маҳсулоти ҷуяний истеҳсол намуд. Дар шароити мавҷудияти захираҳои калони ангиштсанги аълосифат - антрацити кони Назарайлоқ дар солҳои наздик бунёд намудани корхонаи металлургӣ ба пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмаки бузурге мерасонид. Ҳаҷми маҳсулоти комбинати металлургиро аз ҳисоби гудозиши оҳанпора ва партовҳои истеҳсолие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои онҳо рӯз аз рӯз афзуда истодааст, зиёд

намудан мумкин мешавад. Ба сифати ашёи хом оҳанпартовҳои мавҷударо низ истифода бурдан мумкин аст. Бинобар набудани чунин корхона ҳар моҳ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 10 ҳазор тонна оҳанпора бо қимати даҳчанд арзон ба хориҷи дур ва наздик содир карда мешавад.

Фулузоти ранга. Аз ашёи хоми маъдани барои фулузоти ранга лозима ҷои аввалро бокситҳо ишғол мекунам. Дар натиҷаи тадқиқоти геологӣ пешбинӣ шудааст, ки дар тамоми дунё зиёда аз 50 млрд. тонна захираи бокситҳо мавҷуд аст, ки то аввали соли 2001 захираи 20 млрд. тоннаи он пурра аниқ карда шудааст.

Калонтарин захираҳои бокситҳо дар Австралия, Гвинея, Бразилия, Венесуэла, Ямайка, Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ ва Россия кашф карда шудаанд. Истеҳсоли бокситҳо дар ҷаҳон соли 2000 ба 80 млн. тонна расонида шуд, ки ин миқдор вобаста ба ҳаҷми истеҳсоли дар ҷаҳон бароҳмондашудаи алюминий ба 250 сол мерасад.

Алюминийро дар байни фулузоти ранга вобаста ба хусусиятҳои хоси танҳо ин маъдан, дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти ҷаҳон истифода мебаранд. Имрӯзҳо алюминийро дар соҳаи саноати самолётсозӣ, мошинсозӣ, киштисозӣ, истеҳсоли молҳои рӯзгор дар ҳаҷми беҳад калон ва васеъ истифода мебаранд. Дар табиат маводи аввалаи боксит дар конҳои бузурги дар боло номбурда доимо бо омехтаи маъданҳои гуногун вучуд дорад. Аз ин лиҳоз, ҳиссаи боксит дар таркиби оксиди алюминий (гилҳок) конҳои гуногуни ҷаҳон аз 27 то 70% муайян карда шудааст. Вобаста ба ин таносуб низ арзиши ҳокаи он муайян карда мешавад. Дар таркиби оксиди алюминий вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии конҳо як силсила элементҳои химиявии ба он монанд - бемит (то 85% гилҳок), гидраргиллит (65,4% гилҳок) воমেҳӯранд. Таносуби каму зиёди он дар вақти гудозиш боиси истеҳсоли навҳои гуногуни алюминий мегардад.

Даҳсолаҳои охири асри XX олимони дар натиҷаи тақмили протсессҳои истеҳсоли истеҳсоли алюминийро аз нефелин ва алунит, ки дар таркибаш 35-37% ҳокаи алюминий дорад, кашф намуданд, ки боиси яқбора дар ҷаҳон зиёд шудани истеҳсоли алюминий гардид.

Истеҳсоли солонаи алюминий соли 2000-ум ба 24,5 млн. тонна расонида шуд (соли 1986 - 15,6 млн. тонна истеҳсол карда шуда буд).

Дар Тоҷикистон ба ин соҳа аз рӯзҳои аввали шурӯъ шудани сохтмони нерӯгоҳи барқии Норақ, ки мувофиқи нақша мебоист дар як сол зиёда аз 12 млрд. кВт-соат қувваи барқ ҳосил намояд, эътибори махсус дода мешуд. Бо вучуди дар он давра дар худуди Тоҷикистон кашф нашудани гилхок, бинобар мавҷуд будани қувваи барқи арзон сохтмони корхонаи азими алюминий соли 1963 дар шаҳри Турсунзода шурӯъ шуд. Корхонаи алюминийи Тоҷикистон дар масоҳати 295 гектар ҷойгир шуда, аз нӯҳ сеҳи электролизӣ иборат аст. Мувофиқи нақша дар як сол корхонаи алюминий бояд 500 ҳазор тонна сабикаи алюминийи стандарти байналмилалӣ тавлид намуда, дар миқёси Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсол корхонаи дуюмин мешуд.

31 март соли 1975 баробари ба анҷом расидани сохтмону васли таҷҳизот дар қисмати аввалини коргоҳи электролиз ва бахши гудозиш нахустин тоннаҳои алюминий истеҳсол гардид.

Соли 1979 баробари ба анҷом расидани сохтмони нерӯгоҳи барқии оби Норақ ва ба истифода дода шудани агрегати 9-уми он сохтмони заводи алюминийи Тоҷикистон низ пурра ба анҷом расид.

Аввали соли 1980 шумораи коргарони ин корхона дар чор баст 15 ҳазор нафарро ташкил намуда буд. Ҳаҷми маҳсулоти ин корхона дар ин сол ба 350 ҳазор тонна расонида шуд.

Даҳсолаҳои охири асри XX бо сабаби пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, канда шудани робитаҳои иқтисодии дар асоси роҳбарии марказонидашуда ташаккулёфта ва ҷорӣ гардидани системаи нави хоҷагӣ ҳаҷми миёнаи истеҳсоли солонаи алюминий 240-250 ҳазор тоннаро ташкил меод.

Масалан, агар соли 1999 корхона 237 ҳазор тонна алюминий истеҳсол карда бошад, пас соли 2000-ум ин нишондиханда ба 245 ҳазор тонна расонида шуд, ки дар асл маънои 49%-и истифодаи иқтисодии корхонаро дорад. Имрӯзҳо корхонаи алюминий мувофиқи талаботи муштарӣ якҷанд намуди рехтаи алюминийро (дар шакли

сабикаи 24 кг, рехтаи истехсолии 1 тонна, сим, рехтаи тамғаҳои АД31, АК37, АК12, асбобҳои рӯзгор ва ғайра) истехсол мекунад.

Дар баробари ба истифода дода шудани қисми аввали корхонаи алюминий Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо фармони махсус саридораи геологияи ҷумҳуриро барои кофтукови маъдани алюминийдор вазифадор намуд. Аввалин конҳои боксит дар қисми шимолии Тоҷикистон - водии Зарафшон кашф шуданд, вале аҳамияти саноатӣ надоштанд. Захираҳои боксити дар кӯҳҳои Қизимчик ва Қурғанаки ноҳияи Шаҳристон бо номи кони Қурғанак, Каравай, Шаршара, Кул кашфшуда ба гурӯҳи конҳои саноатӣ дохил карда нашуданд.

Кони кашфшудаи Бедаки деҳаи Ворухи ноҳияи Исфара бо вучуди ҳаҷми захираи азимаш (дарозии 10 метр ва зичии аз 7 то 30 метр) дақиқ карда шуд, ки хокаи боксити сурхро бештар барои саноати абразивӣ ва истехсоли ранг истифода мебаранд.

Захираи начандон калони кони Шингак-Учколи ноҳияи Панҷакент ва конҳои ҳавзаи дарёи Зарафшон - Киштут ва Урметан низ аҳамияти саноатӣ надоштанд. Даҳсолаҳои охири асри XX конҳои зиёди боксит ба монанди Ҷилгакул, Пшарти ғарбӣ, Калактош, Окчилгаи ноҳияи Мурғоб кашф карда шуданд. Аз ҷамъи конҳои мавҷуда солҳои охири асри XX кони омехтаи сиенитҳои нефелинии кони Турпӣ ҳавзаи Сурхоби ноҳияи Фарм диққати роҳбарияти ҷумҳуриро ба худ ҷалб кард. Захираҳои азими маъдани боксит дар ҷуқурии аз 20 метр то 850 метр ҷойгир шудаанд, дар таркиби худ 21% гилҳок дорад. Дар натиҷаи тадқиқот олимони муайян карданд, ки маъдани кони Турпӣ барои истехсоли хокаи алюминий, семент ва яқчанд намуди дигари маҳсулоти химиявӣ истифода бурда мешавад.

Ба мисли кони Турпӣ конҳои дар таркиби маъданаш боксит зиёд буда, дар қаторкӯҳҳои Ҳисор низ ёфт шуданд. Масалан, аз омехтаи кони ангишти Миёнаду ва кони ангишти Зиддӣ каолини баландсифат истехсол кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки сарзамини кӯҳистони мо сирру асрори худро оҳиста-оҳиста кушода истода, ба мову шумо

фаҳмонданист, ки захираҳои маъданҳои ханӯз кашфнашуда ва ашёи хоми зиёди саноати дар қазри он ниҳонанд.

Мис . Вобаста ба ҳаҷми истеҳсол ва истеъмол - мис дар миқёси ҷаҳон баъд аз оҳан ва алюминий ҷои сеюмро ишғол мекунад. Дар натиҷаи тадқиқоти геологӣ дар табиат мавҷудияти 240 намуди омехтаи мис бо дигар минералҳо мушоҳида карда шудааст, ки бисёри онҳо ба монанди миси холиси табиӣ (100% мис), халкопират ё колчедани мисӣ (омехтаи мис бо сулфид, ки дар таркибаш 35% мис дорад), ковеллин (сулфид, 66%), борнит (сулфиди мис ва оҳан, 55-69%), калкозин ё ҷилоҳи мис (сулфид, 80%), куприт (оксид, 89%), малахит (карбонат, 57%), қонҳои қуми мисдор. омехтаи мис бо маъдани регсанги мисӣ ва порфирӣ, қони колчедан имрӯзҳо аҳамияти саноатӣ доранд.

Дар аввали соли 2001 захираҳои геологии маъдани мис дар ҷаҳон 860 млн. тонна тахмин карда шуда, 450 млн. тоннааш кашф шудааст.

Имрӯзҳо қалонтарин давлатҳои истеҳсолкунандаи мис Ҳиндустон, Зимбабве, Замбия, Конго, ШМА, Россия. Канада, Полша, Югославия, Руминия, Чехия, Словакия ба шумор мераванд. Солҳои охири асри XX боз яке аз захираҳои азими қони мис дар Покистон ёфт шуд, ки барои муайян намудани ҳаҷми он қорҳои зиёди тадқиқотӣ анҷом дода шуда истодааст.

Мис ва маҳсулоти аз мис истеҳсолшаванда дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот саноати электронӣ, воситаҳои алоқа, авиатсия, саноати мошинсозӣ, химия васеъ истифода бурда мешавад. Ду даҳсолаи охири асри XX ҳаҷми зиёди мис барои истеҳсоли дастгоҳҳои ҳисоббарории электронӣ, компютерҳо сарф карда шуд. Бинобар наздикии вазни ҳос ва қобилияти физикӣ истифодаи мис дар соҳаи энергетика ва саноат, истеҳсоли молҳои рӯзгор бо қалбагӣ (биринҷӣ), мис ва руҳ (латун), мис ва никел (мелхиор) хеле хуб ба роҳ монда шудааст.

Мулоим будани мисро ба назар гирифта, дар давлатҳои гуногуни дунё - Ҳиндустон, Покистон. Афғонистон, Эрон, давлатҳои Осиё ва Осиёи Миёна ҳунармандони маҳаллӣ мисро дар алоҳидагӣ ва

омехтаҳои дигари фулузот барои сохтани ашёҳои ороишӣ, сувенир, асбобҳои рӯзгор васеъ истифода мебаранд.

Ҳар сол дар миқёси ҳафтон 8 млн. тонна мис истеҳсол карда мешавад ва тахмин шудааст, ки захираҳои кашфшудаи мис бояд ба 55 сол расанд. Албатта захираҳои дар ҳафтон мавҷудбудаи мис пурра кашф нашудаанд ва минтақаҳои зиёде дар сар то сари ҳафтон ҳануз ҳам таҳти тадқиқоти геологӣ қарор дода нашудаанд.

Ҳудуди Тоҷикистон низ ба ин гурӯҳ дохил мешавад. Солҳое, ки Тоҷикистон дар ҳаёти Иттиҳоди Шӯравӣ буд, захираҳои тадқиқшуда ва нашудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти шароити душвори ҷойгиршавиашон ва ба охир нарасидани даври ташаккул ба категорияҳои конҳои ҷавон дохил карда шуда, захираҳои онҳо барои наслҳои оянда пешбинӣ шуда буд, онҳоро ҳамчун эҳтиёти нигоҳ медоштанд. Ва мо имрӯз, ки давлати соҳибистиклоли худро бунёд намуда истодаем, бояд тамоми захираҳои дар ҳудуди он мавҷудбударо барои пуркудрат намудани давлат истифода бурда, барои ояндаи худ шароити кофӣ иқтисодӣ ва молиявӣ муҳайё намоем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо мис ҳангоми коркарди кони Қарамазор (дар шимолӣ Тоҷикистон) аз маъдани омехтаи висмут ва волфрам ҷудо карда гирифта мешавад. Дар натиҷаи тадқиқотҳои геологӣ захираҳои зиёди мис дар конҳои Ҷорукдаррон ва Тарор муайян карда шудаанд. Дар ҷанубу ғарбии ҷумҳурӣ бошад, захираҳои азими омехтаи мис бо кобалту никел дар қаламрави Гишун майдони зиёда аз 3 млн. метри мураббаъро ишғол мекунад. Дар ВМБК низ бо вучуди шароити душвори гузаронидани корҳои тадқиқотӣ конҳои азими омехтаи мис (Ширгтуган, Ҷорф, Хостав, Падкинов ва ғайра) муайян карда шудаанд. Дар байни конҳои номбурда кони Ширгтуган, ки дар болооби дарёи Обихингов, шимолтари ноҳияи Қалъаихумб ҷой гирифтааст, бо бузургӣ ва қушода будани худ фарқ мекунад. Дар маъдани ин кон мис бо омехтаи пирротин, халкопират, сфалерит, галенит, пирит мавҷуд аст. Маъдани ин кон дар таркиби худ як-ду фоиз мис дорад.

Бояд зикр кард, ки бо вучуди дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ гузаронида шудани корҳои тадқиқотӣ оид ба муайян намудани сарватҳои зеризаминӣ, дар ин бахш муаммоҳои зиёде мавҷуд аст.

Масалан, то имрӯз захираҳои ҳаҷман калони ҷумҳурӣ барои февран бунёд намудани корхонаҳои истеҳсоли муайян карда нашуданд; дар бобати пеш аз ҳама азхуд намудани конҳои тадқиқшудае, ки маъдани онҳо дар бозори ҷаҳонӣ талаботи зиёд дорад, ба Ҳукумати Тоҷикистон пешниҳодҳо ирсол гардидаанд, таърифҳои беасоси сарватҳои зиёди тилло, нукра, сангҳои киматбаҳо, мис, оҳан, ангиштсанг ва ғайра дар тӯли 10 соли истиқлолият асоснок карда нашудаанд, калиди бедор кардани ҳисси миллӣ, пеш аз ҳама вобаста ба ғанӣ ва пурқудрат намудани давлати худ ёфт нашудааст.

Дар ин асос мо бояд таҷрибаи давлати ҳамсоя - Ёзбекистонро сармашқи худ намуда, бо меҳнати худ иқтисодиёти мамлакатамонро аз вобастагӣ ба ин ё он намуди мол, ашёи хом, сӯзишворӣ, қувваи барқ дар муҳлатҳои хеле кӯтоҳ раҳо намоем.

Сурб ва руҳ. Таърих ва сарчашмаҳои дастнависҳои Ассирия ва Урарту гувоҳӣ медиҳанд, ки одамизод истеҳсоли сурб ва руҳро 7-8 ҳазор сол пештар кашф кардааст. Қисми зиёди сурб аз қадимулайём барои истеҳсоли тир ва баъдан тири тӯп, нақшу нигори биноҳо, пулсозӣ ва аз асрҳои Х сар карда, сурб дар дастгоҳҳои чоп васеъ истифода бурда шуда, то имрӯз ба дараҷаи баланди техникӣ расонида шудааст.

Асрҳои XIX ва XX бо дақиқ гардидани хусусиятҳои хоси сурб он дар истеҳсоли аккумуляторҳо, кабелҳо, истеҳсоли подшипникҳои саноатӣ истифода мешавад.

Баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва истифода гардидани силоҳи ядрой тадқиқотҳои олимон муайян намуд, ки аз тамоми фулузоти мавҷуда сурб ягона метALLE мебошад, ки бинобар хусусиятҳои хоси худ инсонро аз таъсири нурҳои ультрабунафш муҳофизат карда метавонад.

Аз ин лиҳоз, дар нимаи дуҷуми асри XX давраи нави истифодаи сурб оғоз гардид. Сохтмони иншоотҳои барқии атомӣ.

марказҳои махсуси илмию тадқиқотӣ майдонҳои вобаста ба тайёр намудани дастгоҳҳои парвози байниқитъавӣ ва кайҳонӣ, либосҳои кайҳоннавардон, дастгоҳҳои тадқиқотӣ ва беҳдошти рентгениро бе сурб ва руҳ тасаввур кардан дигар мумкин набуд.

Дахсолаҳои охири асри XX бошад, омехтаи сурб ва латун, сурб бо биринҷӣ, руҳ бо биринҷӣ дар соҳаи саноати мошинсозӣ, истеҳсоли ранг ва бо мақсади дароз кардани давраи ҳаётии оҳан - руҳандуд кардани оҳан васеъ истифода бурда мешавад.

Олимони муайян намуданд, ки дар конҳои, ки сурб бошад, албатта руҳ ҳам албатта вучуд дорад. Аз ин ҷиҳат конҳои кашфшудаи сурбро конҳои омехтаи дорои маъдани сурбу руҳ меноманд. Дар таркиби омехтаи маъдани сурб дар бисёр ҳолатҳо руҳ бо тилло, нукра, мис, кадмий, қалъагӣ, кобальт, висмут, сурма мушоҳида карда мешавад.

Вобаста ба зиёдшавии истифодаи сурб ҳаҷми истеҳсоли он сол аз сол меафзояд. Агар соли 1996 ҳаҷми истеҳсоли ҷаҳонии сурб 2,3 млн. тонна ва руҳ 5 млн. тоннаро ташкил намуда бошад, пас соли 2000-ум ин рақам ба 4,0 млн. тонна ва 6,3 млн. тонна расид. Арзиши ҳозираи як тонна сурб 500 доллари ШМА ва арзиши як тонна руҳ дар бозори ҷаҳонӣ 900 доллари америкоиро ташкил менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо захираҳои сурб ва руҳ дар ҷаҳон ҷои намоёнро ишғол мекунад.

Дар ҳудуди минтақаи Қарамазори вилояти Сӯғд зиёда аз 200 кон ва қисми қандашудаи кӯҳ бо захираи калони маъдани сурб ва руҳ муайян карда шудаанд.

Аз ҷамъи конҳо захираи 24 кони сурб пурра омӯхта шуда, мавқеи ҷойгиршавӣ ва таркиби маъдани он муайян карда шудааст.

Дахҳо сол аст, ки аз 24 кон 8-тои он пурра ба истифода дода шудааст. Бояд қайд намоем, ки дар концентрати аз ин конҳо истеҳсолшаванда дар баробари сурб ва руҳ инчунин, тилло, нукра, мис, кадмий, висмут, молибден сурма ва флюорит низ мавҷуд аст, ки қимати конҳо ба баланд мебардоранд.

Баъд аз тадқиқотҳои зиёд олимони маҷмӯи конҳои Қарамазоро бузургтарин конҳои маъдани омехтаи саноатӣ ва фулузоти нодири Тоҷикистон ҳисобиданд.

Вобаста ба ҳудуди ҷойгиршавӣ ва сохтори геологӣ, кӯҳсори Қарамазор ба чор гурӯҳ тақсим карда шудааст: Олтинтопкан, Адрасмон, Консой, Қуруқсой.

Гурӯҳи 1-ум - конҳои Олтинтопкан - кони Олтинтопкан, Сардоб, Чалата, Олтинтопкани Шимолӣ, Тошгезро, ки дар ҷанубу шарқии қаторкӯҳи Қурама воқеъ гаштаанд, муттаҳид менамояд. Конҳои номбурда мувофиқи ҳаҷми захирахояшон ба конҳои бузург (Олтинтопкан), кони миёна (Чалата, Сардоб, Олтинтопкани Шимолӣ) ва конҳои майда ҷудо карда шудаанд.

Маъдан асосан дар конҳои Олтинтопкан, Сардоб ва Чалата истеҳсол карда мешавад. Дар баробари сурб ва руҳ аз ин конҳо мис ва кадмий истеҳсол карда мешавад. Тадқиқотҳои солҳои охир нишон доданд, ки дар сурати ба роҳ мондани коркарди зеризаминӣ ояндаи ин конҳо хеле дурахшон хоҳад буд.

Ба гурӯҳи 2-юми кони Адрасмон - конҳои Замбарак, Конимансур, Конимансури наф, минтақаи меридианалӣ, Қаратошқутан, Чуқурчилга, ки дар пастхамии ҷанубу шарқии қаторкӯҳи Қурама ҷой гирифтаанд, дохил мешаванд. Қариб ҳамаи конҳои номбурда захираҳои бузург ва ояндаи хуб доранд.

Ба гурӯҳи 3-юм конҳои минтақаи Консой (Кони марказӣ, Консой, Оқтош, Контоши шарқӣ), ки дар ҷанубу ғарбии қаторкӯҳҳои Қурама ҷойгир шудаанд, дохил мешаванд. Бояд қайд намоем, ки дар конҳои номбурда дар асрҳои VIII низ кӯҳканҳо нукра, сурб, оҳан, мис ва тилло истеҳсол менамуданд. Конҳо ва туннелҳои қандаи онҳо то имрӯз боқӣ мондаанд. Имрӯзҳо дар конҳои номбурда корҳо хеле хуб ба роҳ монда шудаанд ва ҳаҷми истеҳсоли маъдан сол аз сол меафзояд. Кони Дарвозаи ҷанубӣ ва кони ба номи Шевчуковский бошад, бо сабаби тамом шудани захираҳои маъдан баста шудаанд.

Ба гурӯҳи 4-ум конҳои минтақаи Қуруқсой (конҳои Қуруқсой I ва II, Турангли, Тутли ва ғайра), ки дар нишебии қаторкӯҳҳои Қурама воқеъ гаштаанд, дохил мешаванд.

Тамоми маъдани аз конҳои номбурда истехсолшаванда дар ду комбинати Адрасмон коркард мешавад. Аз маҳсули конҳои Конимансур ва Замбарак дар комбинати якум маъдани тозакардашудаи сурб ва висмут истехсол карда шуда, аз конҳои Консой маъдани тозакардашудаи сурб ва руҳ истехсол карда мешавад. Дар маъданҳои истехсолнамудаи ҳар ду комбинат дар баробари сурб, руҳ ва висмут инчунин, нукра, кадмий ва тилло низ мавҷуд аст. Дар баробари конҳои истифодашаванда дар кӯҳсори Тоҷикистон захираҳои зиёди сурб ва руҳ муайян карда шудаанд, ки то имрӯз истифодаи онҳо ба роҳ монда нашудааст.

Дар болооби дарёи Арчамайдон "Кони нукра" кашф карда шудааст. Тадқиқот нишон дод, ки дар таркиби маъдани ин кон дар баробари галенит, сфаленит, пирит, халкопирит 3,25% сурб, 57% руҳ, инчунин дар як тонна маъдан 147,2 грамм нукра мавҷуд аст. Болотар аз "Кони нукра" захираи Хиргасанг воқеъ гаштааст, ки дар таркиби маъдани омехтаи он дар баробари оҳаксангу варақсанг ба миқдори кофӣ сурбу руҳ мавҷуд аст.

Дар солҳои шӯравӣ дар кӯҳҳои ҷанубу ғарбии Тоҷикистон низ конҳои Балчувон, Санги сабз, Ҳоҷамастон, Иокунҷ кашф карда шуда буданд. Дар таркиби маъдани конҳои номбурда дар баробари галенит, сфалерит, смитсонит, гидросинкит, каламин ва сулфур маъдани сурб ва руҳ хеле зиёд аст. Олимон аниқ намуданд, ки танҳо дар кони Балчувон захираи 1,2 млн. тонна сурб ва 1,4 млн. тонна руҳ мавҷуд аст.

Дар каламрави ВМБК низ шумораи зиёди конҳои маъдани сурб ва руҳ муайян карда шудаанд, ки дар байни онҳо бо дарназардошти ҳаҷми калонӣ захираи маъдан диққати олимони кони Гунябой ба худ ҷалб намуд. Дарозии захираи маъдани ин кон бо ғафсии 300 метр зиёда аз 1 километрро ташкил менамояд. Сурб ва руҳ бо сфалерит, галенит, пирит ва киновар омехта мебошад.

Висмут. Тадқиқотҳои геологӣ нишон доданд, ки сарзамини Тоҷикистон дорои захираҳои зиёди висмут мебошад. Висмут аз дигар намудҳои маъданҳои дар Тоҷикистон мавҷудбуда бо ранги сафеди тобиши гулобидори худ фарқ мекунад.

Аз нимаи дуҷоми асри XX сар карда, эҳтиёҷоти саноати вазнин, химия ва соҳаҳои электроника сол то сол ба маъдани висмут меафзояд. Маъдани онро барои тезонидани гудозиш ва мустаҳкамтар кардани пӯлоди зангногир, ҷӯян, истехсоли шишаҳои оптикӣ ва шишаи дорои хусусияти муҳофизат аз радиатсия васеъ истифода мебаранд. Даҳсолаҳои охир бошад, бо истифодаи висмут саноати химиявии давлатҳои тараққикардаи Европа ба истехсоли ҳар гуна рангҳо ва сири ҷилдор, барои истифодаи васеъ дар корҳои сохтмон ва автомобилсозӣ шурӯъ намуданд. Омӯзиши хусусиятҳои зиёди висмут боиси истифодаи васеи он дар соҳаи электроника, истехсоли асбобҳои термоэлектрикӣ ва техникаи ядрои гардид.

Имрӯзо аз 50 маъдани омехтаи висмутдор давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон танҳо маъдани висмутин, сулфит, висмути тобишдор, висмути худрӯй ва оксиди висмутро васеъ истифода мебаранд. То имрӯз ҳаҷми захираҳои ҷаҳонии висмут муайян карда нашудааст. Мувофиқи маълумотҳои ҷопшуда ҳаҷми захираҳои муайяншудаи давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳони капиталистӣ 130 ҳазор тонна тахмин карда шудааст. Маҳдуд будани ҳаҷми захираҳои висмут ва солҳои охир зиёд шудани талабот ба он боиси дар бозорҳои ҷаҳонӣ боло рафтани нархи висмут гардид. Дар аввалҳои соли 2001 нархи як тонна висмут дар бозори фулузоти Европа ба 10000 доллари америкой расид.

Дар ҳудуди Тоҷикистон то имрӯз 9 кони маъдани омехтаи висмутдор кашф карда шудааст. Таҷрибаи солҳои охир нишон дод, ки дар табиат маъдани висмут якҷоя бо маъдани мис ва сурбу флюрит бештар вомехӯрад.

Маъдани мису висмутдор дар конҳои Таризкан, Конимансури нав, Кафтархона ва маъдани магниту висмутдор дар Ҷоқадамбулоқи вилояти Сугд мавҷуд аст. Аз конҳои номбурда имрӯзо танҳо кони Кафтархона пурра ғаёлият мекунад. Бояд ёдовар шавем, ки кони Кафтархона аз қадимулайём ба аҷдодони мо ҳамчун кони оҳан маълум буд ва васеъ истифода бурда мешуд.

Ба геологҳои тоҷик мавҷудияти конҳои минтақаи ВМКБ - Аилутек (миқдори висмут 0,2%), Окчилга (миқдори висмут то 1%),

Танимас (миқдори висмут то 0,3%), Қарасой (0,6%) ва Элчисой (0,8%) хеле хуб маълум аст. Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки бояд дар солҳои наздик ВМКБ ба яке аз минтақаҳои асосии саноатии коркарди маъданҳои мавҷуда ва пеш аз ҳама висмут табдил гардад. Барои ин лозим аст, ки фавран ба корҳои тадқиқотӣ дар ин вилоят суръат бахшида, мавқеи ҷойгиршавии захираҳои мавҷударо муайян намуда, тамоми замина барои бунёди корхонаҳои коркарди маъдан, омода карда карда шавад.

Қалъагӣ. Дар дахсолаҳои охири асри XX маълум гардид, ки дар кӯҳсори Тоҷикистон зиёда аз садҳо конҳои маъдани қалъагӣ мавҷуд аст. Танҳо дар ВМКБ имрӯзҳо ба олимони тоҷик мавҷудияти 70 кони маъдани қалъагӣ маълум аст, ки захираҳои онҳо тахминан аз як миллион тонна зиёд мебошад. Минтақаи Бозордараи ҷанубу шарқии Помир бо сабаби беҳад зиёд будани маъдани қалъагӣ дар харитаи геологии Тоҷикистон ҳамчун минтақаи маъдани қалъагидор ба қайд гирифта шудааст. Дар ин конҳо маъдани қалъагӣ бо омехтаи касситериту кварцс ва омехтаи волфрам бештар воমেҳӯрад.

Бештари конҳои қалъагии ВМКБ вобаста ба таркиби омехтагии маъданашон ба ду гурӯҳ чудо карда мешаванд:

гурӯҳи Оқархар-Элисуй (кони "Юбилейное", конҳои маъдани шимолии Трезубетс, Элису, Тошқозик, Отрадное, Водоразделное);

гурӯҳи Оқчилга (конҳои Оқчилга ва Қарачилга).

Вақтҳои охир арзиши қалъагӣ дар бозори ҷаҳонӣ боло рафта, аввали соли 2001 нархи як тонна қалъагӣ 12000 доллари америкӣ буд, ки баъд аз нархи тилло дар ҷои дуюм қарор дорад.

Захираҳои зиёди маъдани қалъагӣ дар ҳавзаи дарёи Зарафшон низ муайян карда шудааст. Вобаста ба дараҷаи омехтагии маъдан олимони конҳои ҳавзаи Зарафшонро ба се гурӯҳ тақсим намуданд:

гурӯҳи 1 - конҳои қалъагидори холис (Қумарг, Мушистон, Рама);

гурӯҳи 2 - конҳое, ки қалъагӣ ба миқдори на кам аз 50% дида мешавад (конҳои Такфон ва пегматитҳои Самчун);

гурӯҳи 3 - конҳое, ки дар онҳо қалъагӣ ҳамчун омехтаи маъдан дар ҳаҷми камтар вучуд дорад (Саримат, Ҷилав, Амшут).

Аз конҳои номбурда кони Мушистон бинобар мавқеи ҷойгиршавӣ ва ҳаҷми масоҳат (400 метр дарозӣ, 200 метр чуқурӣ) аҳамияти саноатӣ дорад. Тадқиқотҳо нишон доданд, ки дар таркиби маъдани ин кон зиёда аз 0,43% қалъагӣ мавҷуд аст.

Дар минтақаи Қазноқ якбора мавҷудияти 18 кони маъдани қалъагӣ муқаррар карда шуд, ки дарозии қабатҳои асосии он 400 метрро ташкил дода, зичии он аз 7 то 40 метрро ташкил медиҳад. Поёнтар аз кони Мушистон дар конҳои Зауран, Вени поёнӣ, Чашма, Тозлоқ низ мавҷудияти маъдани қалъагӣ муайян карда шудааст. Бо истифода дода шудани кони Мушистон ин конҳо низ аҳамияти саноатии худро пайдо мекунанд.

Ҳаҷман захираи қалъагӣ ба монанди висмут дар ҷаҳон ҳоло пурра муайян карда нашудааст. Тахминан захираи қалъагӣ соли 1987 дар ҳудуди 28 давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон дар ҳаҷми 7,3 млн. тонна муайян карда шудааст. Имрӯзҳо дар ҷаҳон 89%-и қалъагӣ дар давлатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон истеҳсол карда мешавад. Аз ҳаҷми умумии қалъагии дар ин давлатҳо истеҳсолшуда 78,6%-и он дар давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон истифода бурда мешавад.

Аз давраи қадим қалъагӣ дар истеҳсолот бо омехтаи мис барои истеҳсоли ҳӯлаи биринҷӣ ва дигар намудҳои коркарди саноатӣ истифода бурда мешуд. Бо сабаби бо қувваи ками барқ об шудани қалъагӣ даҳсолаҳои охири асри XX дар ҳаҷми беҳад калон дар соҳаи электроника, компюторсозӣ, саноати радиотехникӣ ва кайҳон васеъ истифода бурда мешавад. Бинобар ин, бо дарназардошти пурра аниқ набудани захираҳои маъдани қалъагӣ дар ҷаҳон, зиёд будани талабот ба он, 12 доллар арзиш доштани 1 грамм қалъагӣ аз як тараф ва аз тарафи дигар мавҷудияти захираҳои азими кашфшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, қувваи арзони барқ, об ва қувваи кории озодро ба назар гирифта, тамоми қудрату тавоноии ҷумҳуриро барои бунёди корхонаҳои коркард ва истеҳсоли равона намуда, ба истеҳсоли қалъагии худӣ шурӯъ кардан лозим аст. Он рӯз дур нест, ки Тоҷикистон яке аз содирунандани асосии қалъагӣ дар бозори ҷаҳонӣ хоҳад гашт.

Фулузоти асил.

Тилло. Дар байни тамоми намудҳои фулузоти мавҷуда табиат бехтарин хусусиятҳоро ба тилло додааст. Дар ҳама гуна шароити табиӣ, бо якҷоягии тамоми элементҳои химиявии системаи Менделеев тилло хусусиятҳои химиявӣ ва физикии худро гум накарда чило медиҳад, монанди оҳан занг намезанад, монанди мис оксид ва монанди нукра тира намешавад. Аз ин ҷиҳат тилло ба гурӯҳи фулузоти асил дохил мешавад.

Инсоният истифодабарии тиллоро аз қадимулайём (шаш ҳазор сол пеш аз мелод), пеш аз ҳама, ба сифати ҷавохирот барои зебунат, сайқал додани яроқу аслиҳа, коҳ ва тахти шох, ороиши биноҳои дарборӣ ва ибодатхонаву калисо истифода мебард. Бо мурури замон, оҳиста-оҳиста бо афзудани захираҳои тилло ва пурқудрат шудани баъзе давлатҳо тилло бо мақсади ҷалб намудани молҳои бехтарини давлатҳои ҷаҳон ба сифати пул истифода мебардагӣ шуд. Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки дар давраи ҳукмронии сулолаи Селиквиён (асрҳои III-II пеш аз мелод) давлатҳои Юнону Бохтар, ки сарҳадоти онҳо ҳатто шимолӣ Ҳиндустонро дар бар мегирифт, тилло ба авҷи раванқи худ расида буд. Шохони Юнону Бохтар аз тилло, нукра ва мис танга сикка мезаданд. Бо ин сабаб дар бозорҳои калони пӯшидаи онҳо молу мулки тамоми дунёро дарёфт кардан мумкин буд.

Аз рӯзҳои аввали солшумории мелодӣ то аввалҳои асри XVIII дар тамоми давлатҳои қитъаи олам тилло дар баробари иҷро намудани вазифаи сарвати давлатӣ барои истехсоли ҷавохирот, зарфҳои рӯймизии шохон, мукофоту қадрдонии пардохти молҳои воридотӣ васеъ истифода бурда мешуд.

Бо раванқу ривҷёбии тиҷорати байналмилалӣ дар асрҳои XVIII тилло якбора ба пули ҷаҳонӣ табдил ёфт. Давлатҳои тараққинамудаи Европа бо мақсади ҳарчи бештар ҷамъ намудани тилло кашфиётҳои бехтарини он замон, молҳои истехсоли худро дар бозорҳои давлатҳои Осиё, Африка ва Ҳиндустон ба ивази тилло ба фурӯш мебароварданд. Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки он солҳо тиллои

истеҳсолшудаи давлатҳои номбурдаро аз ҳама бештар Англия ва Нидерландия дар хазинаҳои худ гирд оварда тавонистанд.

Истеҳсоли тилло дар империяи Россия низ хеле хуб ба роҳ монда шуда буд. Дар натиҷаи беҳад зиёд истеҳсол шудани он ҳатто дар муомилоти молии дохилидавлатӣ тангаҳои тиллоии арзиши 5 рубл ва 10 рубли бо номи "Николай" то солҳои 1917 дар муомилот буд.

Қудрати ченаки ҷаҳонӣ доштани тилло то солҳои баъдичангӣ (1950) давом намуд.

ШМА баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон қудрату тавоноии худро истифода бурда, барои ҳарчи бештар таъсири худро бо роҳи истифодаи фишангҳои молиявӣ ба дигар давлатҳо расонидан дар музокироти Бреттон Вуд доллари америкоиро ҳамчун асъори байналмилалӣ пешниҳод намуданд. Қабул шудани ин пешниҳод сабабҳои объективии худро дошт. Гап дар сари он буд, ки интиқоли тилло ба сифати асъори байналмилалӣ аз як давлат ба давлати дигар боиси хароҷоти зиёд мегардид ва баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон хатарнок низ буд.

Ҳамин тариқ, баъд аз ба имзо расидани созишномаи Бреттон Вуд ва дар муомилоти хориҷии байнидавлатӣ ҷорӣ шудани доллари ШМА, тилло аз нав ба моликияти давлатӣ табдил ёфта, таъсираш дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ боз ҳам зиёдтар шуд. Гап дар сари он буд, ки тилло баъд аз имзошавии созишнома қудратдихандаи на танҳо доллари ШМА, балки тамоми асъори давлатҳои дунё гардид. Вобаста ба зиёд ё кам будани захираи давлатии тилло, қурби пули як давлат аз давлати дигар фарқ мекард. Аз ин ҷиҳат, он давра вобаста ба захираи бузурги тиллоии гирдовардаи худ доллари ШМА дар ҷои якум, фунт-стерлинги Британияи Кабир дар ҷои дуюм ва маркаи Германия дар ҷои сеюм ҳамчун асъори қобили табдил шинохта шуданд.

Умуман, олимони аниқ намуданд, ки дар табиат тилло, қариб дар ҳар як қадам дар таркиби маъданҳои гуногун ва ҳатто дар оби дарёҳо ва баҳрҳо вучуд дорад. Бинобар миқдори ночизи он бо ҷашми оддӣ дидан ва ба даст гирифтани он душвор аст.

Татқиқотҳои илмӣ нишон доданд, ки зиёда аз 20 номгӯи минералҳои дар табиат мавҷудбуда дар натиҷаи гузаштани протсессҳои химиявии лозима боиси пайдоишавии маъдани тилло мегарданд. Аммо бо вучуди ин кашфиётҳо то имрӯз дар тамоми дунё аз қабати замин тилло дар шакли чанг, регмайда, маъданрезаи кристаллӣ ва гоҳ-гоҳ дар шакли тиллоӣ ҳолис, ки вазнаш аз 100 грамм сар карда, то даҳҳо килограммро ташкил намудааст, истехсол карда мешавад.

Ҳодисаҳои ёфтани тиллоӣ ҳолиси ҳаҷман калон хеле каманд ва ин кашфиётҳо ба худ номи махсусе доранд. Аввалин маротиба калонтарин тиллоӣ ҳолис, ки 43 кг 541 г вазн дошт, соли 1842 дар наздикии шаҳри Миаси Урал ёфт шудааст, ки то имрӯз дар ҳазинаи алмоси шаҳри Москва нигоҳ дошта мешавад.

Конҳои аҳамияти саноатӣ дошта ба ду гурӯҳ тақсим карда мешаванд:

конҳои асл;

конҳои омехта.

Дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ дақиқ карда шудааст, ки агар дар ҳар як тоннаи маъдани кон 10 грамм тилло мавҷуд бошад, ин кон ба гурӯҳи конҳои бой дохил карда мешавад ва агар 4-5 грамм тилло дошта бошад, кон аз ҷиҳати иқтисодӣ ғайриқимбат ба шумор меравад. Аз маъданҳои омехтаи нукра, сурб, мис, рух низ тилло истехсол карда мешавад.

Бояд қайд намоем, то соли 2001 дар ҷаҳон зиёда аз 118000 тонна тилло истехсол карда шудааст. Мувофиқи иттилооти матбуоти Англия захираҳои пурра дақиқшудаи тиллоӣ ҷаҳон 102,7 ҳазор тоннаро ташкил менамояд. 50 ғайриқимбат захираҳои кашфшудаи тилло ба Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ рост меояд.

Истехсоли солони тилло дар ҷаҳон ба ҳисоби миёна 1500 тоннаро ташкил менамояд. Соли 1998 ҳаҷми истехсоли тилло дар ҷаҳон ба 2555 тонна расонида шуд. Аз ин ҳаҷм зиёда аз 496 тонна дар Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ, 329 тонна дар ШМА, 240 тонна дар Австралия, 171 тонна дар Хитой, 164 тонна дар Канада, 130 тонна

дар Россия, 71 тонна дар Ёзбекистон, 3,5 тонна дар Тоҷикистон истеҳсол карда шудааст.

Дар Иттиҳоди Шӯравӣ ҳар сол зиёда 300 тонна тилло истеҳсол карда мешуд. Аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли тилло ИҶШС баъд аз Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол мекард.

Соли 1985 захираи тиллои ИҶШС 720 тоннаро ташкил мекард. Бояд қайд намуд, ки танҳо дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодие, ки аз соли 1985 то декабри соли 1991 муташаккилона ҷараён дошт, ҳаҷми захираи тиллои Иттиҳоди Шӯравӣ 2 маротиба кам шуда, соли 1991 ҳамагӣ 485 тоннаро ташкил намуд.

Баъди аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ, қисми зиёди конҳои амалкунандаи он дар ҳудуди давлатҳои навбунёди аъзои ИДМ монданд. Дар муддати даҳ соли охири асри XX танҳо дар Ҷумҳурии Ёзбекистон ҳаҷми истеҳсоли тилло аз конҳои пештар зери назорати Иттиҳоди Шӯравӣ буда ва навқашфшуда дар як сол ба 110 тонна расонида шуд.

Ин сиёсат дар солҳои аввали мустақилият низ дигар нашуд. Январии соли 1993 захираи тиллои Федератсияи Россия ҳамагӣ 305 тоннаро ташкил намуда, аз ҷиҳати ҳаҷми захираи тилло дар ҷаҳон ҷои 17-умро ишғол мекард.

То январии соли 1995 захираи расмӣ тиллои Федератсияи Россия 321,8 тоннаро ташкил намуд, ки аз он 189 тонна, агар дар Бонки марказии Федератсияи Россия нигоҳ дошта шавад, 132,8 тоннаи он дар хазинаҳои кумитаҳои Федератсияи Россия оид ба фулузот ва сангҳои қиматбаҳо нигоҳ дошта мешавад. Аввали соли 1999 бошад, ҳаҷми он нисбатан афзуда, 400 тоннаро ташкил намуд. Ин ҳаҷм нисбат ба захираи тиллои ШМА дар он сол 27 маротиба кам буд.

Албатта, барои чунин давлати бузург ба мисли Федератсияи Россия бо захираҳои азими қашфшудааш, чунин захира хеле кам аст ва маълум аст, ки таъсири манфии худро дар бисёр шохаҳои иқтисодиёти ин мамлакат мерасонад.

Дар ҳудуди Тоҷикистони соҳибистиклол тилло аз даврҳои қадим маълум аст. Аҷдодони мо дар асри VI пеш аз мелод тиллоро ба сифати ашёи ороишӣ истифода мебарданд. Вобаста ба ин истеҳсоли

тилло низ таърихи қадима дорад. Чоҳҳою туннелҳои дастӣ қандаи онҳо чун осори аҷдодони қадимаи мо то имрӯз дар Дарвоз, Помири марказӣ ва кӯҳҳои Курама нигоҳ дошта мешавад.

Дар давлати Сомониён бошад, дар баробари чудо намудани майдарезаҳои тилло усулҳои нави аз маъданҳои омехтаи нуқра, мис ва оҳан гирифтани тиллоро кашф намуда буданд.

Дар китоби "Куллийёт доир ба шинохтани ҷавохирот"-и Абурайҳони Берунӣ (973-1048) маълум карда шудааст, ки дар дараи кӯхистони Рашт парчаи худрӯи тиллоӣ ҳолис ёфт шудааст, ки вазни он 32 килою 430 граммро ташкил додааст. Дар дараи Шоҳи Ваҳон (ҷануби Помир) бо вазни 24 кг 360 грамм, дар болооби дарёи Панҷ (Шугнон) бо вазни 5 кг 684 грамм тиллоӣ ҳолис ёфт шудааст.

Қариб дар тамоми дарёҳои Тоҷикистон тилло мавҷуд аст ва дар давраҳои пеш онро ба таври дастӣ истехсол мекарданд.

Тоҷикон дар тӯли асрҳо реги тиллодорро дар пӯсти ғусфанд ва намад шуста, тиллоро ҳосил мекарданд. Беҳуда нест, ки аҷдодони мо яке аз дарёҳоро Зарафшон номидаанд. Аз ин сабаб баъди кишту қор дар тамоми ноҳияҳои кӯҳсори Тоҷикистон мардум ба шустани тилло машғул мешуданд. Бо ин усул дар муддати чандин асрҳо тиллоӣ зиёд ҷамъ карда шуда, аз тарси ҳучумҳои пай дар пай ва ғорат ҳазина карда мешуд.

Бояд қайд кард, ки "Ҳазинаи Оқсу", ки дар соли 1877 дар шаҳрчаи Таҳти Қубоди ноҳияи Қабодиён ёфт шудааст, имрӯз дар музеи Лондон маҳфуз аст.

Истехсоли тилло дар қаламрави Тоҷикистон ҷи аз тарафи шахсони алоҳида ва ҷи аз тарафи давлатдорон дар тӯли чандин солҳои зиёд ба роҳ монда шуда буд. Соли 1894 аввалин маротиба бо иҷозатномаи махсус истихроҷи саноатии тилло дар дарёи Панҷ ва ноҳияи Балҷувон сар шуд. Ҳаҷми истехсоли солонаи тилло аз тарафи шахсони алоҳида вобаста ба ҷои интиҳобнамудаи онҳо аз 4 то 20 килограммро ташкил мекард. Тамоми ғасли сол дар бозорҳои ноҳияи Ховалинг шахсони алоҳида то 4 кг тилло мефурухтанд.

Соли 1910 аввалин маротиба барои ба танзим даровардани коғтуков ва истехсоли тилло дар ноҳияҳои ҷанубии аморати Бухоро

ширкати кони тиллои Помир бунёд карда шуд, ки он дар дарёи Коксу корҳои зиёди кофтуковию тадқиқотӣ гузаронид.

Соли 1926, баъд аз ғура барқарор шудани Ҳукумати Шӯравӣ, бо мақсади муттаҳид намудани заршӯёне, ки дар қаламрави Тоҷикистон ба шустан ва истеҳсоли тилло сару кор доштанд, аввалин Шӯрои иттиҳоди кооперативии Тоҷикистон таъсис дода шуд. Соли 1932 дар шаҳри Тошкент трести махсусгардонидашудаи "Южцветметзолото" бунёд карда шуд, ки Шӯрои кооперативии Тоҷикистон ғура ба он итоат мекард.

Ҳукумати Тоҷикистон бо мақсади вусъатбахшии корҳои тадқиқотӣ ва бо истифодаи таҷҳизоти замонавии илмию техникӣ ғура дақиқ намудани ҳаҷми захираҳои конҳои тиллоӣ кашфшуда, соли 1968 корхонаи "Тоҷикзолото"-ро ("Тиллоӣ тоҷик") таъсис дод. Корхонаи номбурда дар муддати солҳои фаъолияти худ дар баробари ба тартиб даровардани харитаи захираҳои мавҷудаи тиллоӣ тоҷик, муайян намудани ҳаҷми тиллоӣ ҳолиси ҳар як кон, тайёр кардани конҳо барои ба роҳ мондани истеҳсолоти саноатӣ, корҳои зиёдро оид ба тайёр кардани мутахассисони ин соҳа ба анҷом расонид. Таҳти роҳбарии корхонаи "Тиллоӣ тоҷик" ҳаҷми истеҳсоли солонии тиллоӣ ҳолис зиёда аз ду тоннаро ташкил намуд. Дар тӯли солҳои 1986-1991 бошад, ин корхона ҳамагӣ 14841 кг тилло истеҳсол кард. Соли аз ҳама бобарор соли 1990 буд, ки дар ин сол 2934 кг тилло истеҳсол карда шуд. Қисми зиёди тилло (2550 кг) танҳо аз кони Дарвоз ба даст оварда шуд. Аз соли 1992 то соли 1996 ҳаҷми истеҳсоли тилло бо сабаби тезу тунд шудани вазъии сиёсии мамлакат якбора кам шуд. Бисёр мутахассисони ғураҷрибаи ин соҳа аз сабаби вазъии ноороми Тоҷикистон, ба ҷумҳуриҳои дигари ҳамсоя паноҳ бурданд. Маълум буд, ки бисёри онҳо қисми зиёди таҷҳизоти ин соҳаро аз худуди Тоҷикистон бурданд. Агар соли 1992 ҳаҷми истеҳсоли тилло ҳамагӣ 705 кг ташкил карда бошад, соли 1993 ҳаҷми истеҳсол ҳамагӣ 294 кг-ро ташкил намуду ҳалос.

Бо мӯътадил гаштани вазъии сиёсии мамлакат ба конҳои кашфшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатҳои тараққинамудаи дунё таваҷҷӯҳ зоҳир намуданд. Соли 1995 баъд аз музокираҳои зиёд дар

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин соҳа аввалин корхонаи муштираки Тоҷикистону Британияи Кабир бо номи "Зарафшон" ва охирҳои соли 1996 бошад, корхонаи муштираки Тоҷикистону Канада бо номи "Апрелевка" ба қайд гирифта шуд.

Баъд аз як соли корҳои тайёр ва омодагии дастгоҳҳои ҳозиразамони ин соҳа истеҳсоли тилло сар шуд. Соли 1996 чамъ 1500 кг тилло истеҳсол карда шуд, ки 1252 кг он ба кони Зарафшон ва 248 килограмми он ба кони "Дарвоз" рост меомад.

Соли 1997 истеҳсоли тилло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 3 тонна расонида шуд. Дар ин сол аввалин 200 кило тиллои корхонаи муштираки "Апреловка" низ истеҳсол карда шуд.

Фаъолияти хуби корхонаи муштираки Тоҷикистону Британияи Кабирро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он ҳуқуқи фавқуллодаи (эксклюзивии) азхуд намудани конҳои дар минтақаи марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон ҷойгиршударо дод.

Мувофиқи тадқиқоти бисёрсолаи геологӣ аввали соли 2001 мавҷудияти 28 кони тилло дар Тоҷикистон, ки захираи умумии тиллои ҳолиси онҳо зиёда аз 430 тонна тахмин шудааст, тасдиқ шуд. Тадқиқоти геологӣ нишон дод, ки асоси пайдоиши конҳои тиллои Тоҷикистон аз гурӯҳи маъданҳои магматикӣ (гранит, гранодиорит, диорит) ва ба ин гурӯҳ бо хусусиятҳои химиявӣ ва физикӣ наздикӣ доштани захираҳои квартсӣ, ки аз ҳарорати баланд ба вучуд омадаанд, вобастагӣ доранд.

Тиллои ҳолис дар чунин конҳо дар омехтаи маъдани сулфур, колчедани пирит дар ранги зарди равшан дида мешавад. Металли нодир (тилло) дар кӯҳсорони Тоҷикистон дар маъданҳои волфрам, сурб, марғи муш, оҳан ва рух низ дида мешавад.

Захираҳои асосии тиллои Тоҷикистон (89%-и он) дар минтақаи Тоҷикистони марказӣ, дар ҳавзаи дарёи Зарафшон, 8%-и он дар шимоли Тоҷикистон ва 3%-и он дар Помир ҷойгиранд.

Дар баробари фаъолияти пурсамари комбинати тиллои Тарор дар асоси истифодаи конҳои Ҷилав, Тарор дар водии Зарафшон конҳои тиллои Чоре, Шаҳбоз, Қумманор кашф карда шудаанд, ки захираи онҳо ба корхонаҳои навбунёд то садсолаҳо мерасад.

Кӯҳсори Қаромазор бо конҳои зиёди тиллоӣ худ метавонад дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бузурге бозад. Имрӯзҳо ба олимони тоҷик конҳои зерини ин диёр бо номи "Апрелевка", "Қизилчеку", "Бургунда", "Школьное" ва "Иккижелон" бо захираҳои ҳар кадом то 8 тонна тиллоӣ ҳолис маълум аст.

Солҳои охир истеҳсоли тилло дар кони "Школьное", "Апрелевка", "Бургунда" ва "Қизилчеку" ба роҳ монда шудааст. Аз ин конҳо дар баробари тилло ҳаҷми зиёди нукра низ истеҳсол карда мешавад.

Олимон аниқ намуданд, ки дар кӯҳсори Зарафшон қабати махсуси маъдани тилло ҷой гирифтааст, ки дарозии он зиёда аз 15 километрро ташкил намуда, ҳудуди он қисман шимол ва ҷануби қаторкӯҳҳои Ҳисорро низ дар бар мегирад.

Дар ин хат имрӯзҳо конҳои Ҷилав, Мосриф, Рарз, Ҷоре, Майхӯра, Сиёма, Шутургардан, Газар воқеъ гаштаанд.

Конҳои водии Зарафшон ва қисман шимоли қаторкӯҳи Ҳисор вобаста ба захираи тиллоӣ ҳолишон ба ду гурӯҳ тақсим карда шудаанд:

конҳои миёна (Ҷилав, Тарор, Гиждарва) бо захираи аз 8 то 20 тонна тилло;

конҳои калон (Шахбоз, Учкӯл, Қуми Манор, Кумарғи Боло, Ҷоре, Дуобаи шарқӣ) бо захираи аз 20 тонна зиёд.

Албатта пӯшида нест, ки конҳои тиллоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷойҳои душворгузар воқеъ гашта, аз инсон илму дониш ва заҳмати зиёдеро талаб мекунанд.

Тадқиқотҳои солҳои охир мавҷуд будани захираҳои зиёди тиллоро дар қаторкӯҳи Ҳисорро тасдиқ намуданд. Бо вучуди пурра дақиқ нашудани конҳои Яғноб, Анзоб, Пакрут, Ғориф, Луфигар, ки пайдоиши онҳо тахминан 25-30 млн. солро ташкил менамояд, маълум аст, ки ҳаҷми захираи онҳо хеле зиёд аст.

Тавре ки дар боло гуфта гузаштем, дарёҳо кушодадихандаи сирру асрори конҳои тиллоӣ Тоҷикистон мебошанд. Геологони тоҷик дар омехтаи конгломерат ва гравелити ҳавзаи дарёи Шинг, болооби дарёи Қаратоғ мавҷудияти то 4,5-5 грамм тиллоӣ ҳолисро

муайян намуданд. Дар реги зери оби дарёи Кофарниҳон, Вахш, Амударё, Яхсу, Хингов, Сурхоб, Панҷ ва бисёр дарёҳои дигари ҷумҳурӣ зарраҳои хурди тилло дида мешаванд, ки ҷудо намудани онҳо бо дастгоҳҳои ҳозиразамон хеле душвор аст.

Тиллои ҳавзаи Яхсу дар байни тиллоҳои конҳои дигар тиллои дорои маҳаки баланд (890-963) ба шумор меравад. Оби дарёҳои тезоби Яхсу, Бомовле, Сафеддара, Мучканиён захираи тиллои болооби худро канда, дар поёноби худ захираи бузурги маъдани тиллоро ба вуҷуд меоварданд, ки дар асоси он имрӯз корхонаи муштараки "Дарвоз" фаъолият менамояд.

Тадқиқотҳои геологӣ нишон дод, ки дарозии умумии дарёҳои номбурда зиёда аз 28,5 километрро ташкил менамояд. Ҳар як метри мукааб реги ин дарёҳо аз 1 то 5 грамм тилло дорад.

Ҳамаи ин гуфтаҳо гувоҳи аз захираи тилло бехад бой будани сарзамини Тоҷикистон мебошанд.

Вақти он расидааст, ки барои ҳарчи тезтар бо тилло ғанӣ гардонидани ҳазинаи давлати Тоҷикистон, корҳои кофтуковии геологиро идома дода, истехсоли саноатии онро дар конҳои кашфшуда фавран ба роҳ мондан лозим аст.

Қисми зиёди тиллои сарзамини моро дарёҳои Зарафшон, Вахш ва Панҷ шуста мебаранд. Ҷумҳурии Ўзбекистон аз тилло ғанӣ будани дарёи Зарафшонро ба назар гирифта, истехсоли онро дар поёноби он хеле хуб ба роҳ мондааст.

Олимони тоҷик захираи зиёди тиллоро дар кӯхистони Помир низ муайян намудаанд. Ду минтақаи бехад калони захираи маъдани тилло бо номи минтақаи Помири Шимолӣ ва минтақаи Рӯшону Пшарт қариб тамоми захираҳои вилояти Бадахшонро муттаҳид менамоянд.

Минтақаи якуми маъдани тилло аз Дарвози Помир то ҷанубу ғарбии сарзамини Афғонистон ва аз шарқ то Хитой дар масофаи 300 км тӯл мекашад.

Минтақаи дуюми маъдани тилло аз ҳудуди Рангкӯл то қаторкӯҳҳои Язгулом тӯл мекашад. Дар ин хат кони тиллои Рангкӯл, Сауксой, Карачилгаи ғарбии Пшарт кашф карда шудааст.

Аз ин конҳои номбурда дар кони Рангкӯл солҳои дароз маъдани тиллои саноатӣ истехсол карда мешуд. Конҳои тиллои пароканда бошад, ба аҳолии ҳар як деҳа маълум буданд. Аҳолии тиллои парокандаро қад-қадӣ соҳили дарёи Хаврездара, Кудара, Пшарти ғарбӣ ва Сасиқ бо усулҳои гуногун мегирифт.

Нукра. Нукра дар баробари тилло аз қадим дар ҳаёти инсон нақши бузург бозида, то замони мо аҳамияти худро гум накардааст.

Аҷдодони мо нукраро барои ороиш додани ҷойҳои муқаддас, дарбори шохон ва биноҳои истифодаи умум, истиқоматгоҳҳои дарбориён, тайёр намудани зарфҳои гуногун васеъ истифода мебуданд. Бинобар доштани хусусияти нест кардани бактерия одамон захираи обу шаробро дар зарфҳои нукрагин нигоҳ медоштанд.

Оби дар зарфи нукрагин нигоҳдоштаро аксарияти миллатҳои ҷаҳон ҳамчун оби шифобахш барои барқарор намудани саломатӣ истифода мебуданд. Аз тарафи дигар, афзалияти нукра пеша аз ҳама дар он буд, ки бештари давлатҳои дунё дар муомилоти дохилии худ нукраро ҳамчун воҳиди пул истифода мебуданд.

Дар нимаи дуюми асри XX нукраро дар соҳаи электроника ва саноати атом васеъ истифода мебуданд.

Олимони муайян намудаанд, ки дар табиат зиёда аз 55 намуди омехтаи маъданҳои нукрадор мавҷуд аст, ки аз онҳо ҳамагӣ се намуд қобили истифодаи саноатӣ мебошанд: нукраи холис, аргентит (ҷилохи нукра) - омехтаи 23%-и сулфиди нукра, кераргидрит (нукраи хлордор 79%).

Дар табиат нукра дар алоҳидагӣ хеле кам вомерӯрад. Нукраро бештар бо роҳи истехсоли саноатӣ аз маъдани тилло, сурб, рух, мис, никел, сурма ҷудо мекунанд.

Захираҳои умумии нукраи дунё то ҳоло пурра аниқ карда нашудаанд. Захираҳои нукраи ҷаҳони капиталистӣ бошад, соли 1987 дар ҳаҷми 3,5 млн. тонна тахмин карда шуданд. Ҳар сол дар ҷаҳон 13,5 ҳазор тонна нукра истехсол карда мешавад, ки бештари он барои истехсоли ҷавохирот ва зарфҳои рӯзгор истифода мегардад.

Тоҷикистон аз ҷиҳати захираҳои бузурги нукра ба катори 10 давлати пешсафи ҷаҳон дохил мешавад.

Танҳо захираҳои дақиқшудаи конҳои нукраи сарзамини Тоҷикистон, аз ҷумла, Канҷол (575 тонна нукраи холис), Четсу (460 т), Боярбек (350 т), Кони Мансури калон (51264 т), Миркант (1500 т) ва Симич (2650 т), дар конҳои Тукузбулоқ (380 т) ва Зурчерсаки (300 т) ВМКБ вобаста ба ҳаҷми истеҳсоли солонаи нукра (50 т) ба 150 сол мерасад.

Аммо бояд қайд кард, ки бо вучуди захираҳои азими нукра ва истеҳсолоти бароҳмондашуда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳоло ягон корхонаи коркарди нукра ба роҳ монда нашудааст. Тамоми нукраи истеҳсолшуда ба тариқи блумс (чорхишта) аз Тоҷикистон бо нархи як тонна 125 ҳазор доллари ШМА содир карда мешавад.

§12.2. Захираҳои замин, об ва ҷангал

Захираҳои замин. Дар даҳсолаҳои охири асри XX дар натиҷаи истифодаи имкониятҳои қайҳон аз нав дақиқ карда шуд, ки майдони болоии қурраи замин 510 млн. км мураббаъро ташкил медиҳад. Дарёҳо, обанборҳо, кӯҳсору биёбонҳо, ҷангал ва заминҳои қорам 149 млн. км мураббаъ ва баҳрҳою уқёнусҳо 361 млн. км мураббаъро ташкил мекунанд.

Ҳаҷми умумии майдони захираи замини ҷаҳон ба ғайр аз минтақаҳои яхбастаи Арктика ва Антарктика 1 январи соли 2000 134 млн. км мураббаъро ташкил менамояд.

Дар маҷмӯи фонди замини ҷаҳон: 11%-ро заминҳои коркардшаванда (замини кишт, боғу тоқзор);

23% - марғзор ва ҷароғох;

30%- ҷангал;

3%- ландшафти антропогенӣ (ҷои истиқомати аҳоли, ҳудуди корхонаҳои саноатӣ, роҳҳои нақлиётӣ);

33% - заминҳои қаммаҳсул (биёбон, ботлоқ, ҳудуди минтақаҳои экстремалии аз ҳад хунук ва ё кӯҳҳои баланд) ишғол менамоянд, ки

14,74 млн. км мураббаи (1474 млн. га) онро марғзорҳо ва чарогоҳҳо ишғол менамоянд.

Ҳоло ҳаҷми умумии майдони киштзори ҷаҳон 48,1 млн. км мураббаъ ё ин ки 4,81 млрд. гектарро ташкил медиҳад.

Бояд қайд намоем, ки сол аз сол бо сабабҳои объективӣ ва субъективӣ захираи ҷаҳонии замин кам мешавад. Ин тамоил хоҳу нохоҳ боиси камшавии ҳаҷми заминҳои қорам мегардад. Ҳудуди заминҳои қорқардшавандаро, агар аз як тараф обхезиҳои пай дар пай шуста ба коми худ фуру баранд, аз тарафи дигар бинобар беобӣ пахн шудани рег ва ба биёбон табдил ёфтани заминҳои қорам дар якҷанд қитъаи дунё мушоҳида қарда мешавад.

Дар қитъаҳои алоҳидаи қурраи замин вобаста ба шароити табиӣ онҳо ҳаҷми аз ҳама зиёди замини киштшаванда дар ШМА - 185 млн. гектарро ташкил мекунад, Ҳиндустон бо 160 млн. гектар ҷои дуум, Федератсияи Россия - 134 млн. гектар ҷои сеум, Хитой - 95 млн. гектар ҷои чорум, Канада - 46 млн. гектар ҷои 5-ум, Қазоқистон - 36 млн. гектар ҷои 6-ум ва Украина бо 34 млн. гектар ҷои 7-умро ишғол менамояд.

Тоҷикистон кишвари кӯҳҳои сар ба фалак, ҳазорҳо пирахҳои доимӣ, захираи азими оби нӯшокӣ, кӯлҳои зиёд, дарёҳои пуртуғён, ҷангалу биёбон буда, ҳудуди он ҳамагӣ 143,1 ҳазор километри мураббаъро ташкил менамоянд.

Ҳудуди мамлакат аз Шарқ ба Ғарб ба масофаи 700 км ва аз шимол ба ҷануб ба масофаи 350 км тӯл кашидааст. 93%-и ҳудуди Тоҷикистонро кӯҳсор ва ҳамагӣ 7%-и онро ҳамвориҳо ташкил медиҳанд.

Аз соли 1992 то соли 2001 масоҳати умумии заминҳо тағйир наёфта, дар ҳаҷми 14254,5 ҳазор гектар боқӣ мондаст. Бинобар ноҳамвориҳои релефи табиат ба ҳисоби миёна 79%-и заминҳоро чарогоҳҳо, 13%-и онро заминҳои кишт, 2%-ро боғу тоқзор, 1%-ро ҳудуди захираҳои табиӣ ташкил менамоянд. Бояд таъкид намуд, ки дар нишондиҳандаҳои ҳаҷми масоҳати заминҳои кишт сол аз сол тамоили камшавӣ мушоҳида мешавад. Масалан, агар соли 1995 ҷамъи заминҳои қорам (киштзор, боғу тоқзор, заминҳои алафдарав

ва чарогохҳо) 4280,0 ҳазор гектарро ташкил намуда бошад, пас соли 2000 ин рақам ба 4123,1 ҳазор га поён омад.

Дар панҷ соли охир дар бобати бо маҳсулоти ғалладонаи истеҳсоли маҳаллӣ таъмин намудани аҳолии Тоҷикистон корҳои зиёде ба анҷом расонида шуд. Масоҳати кишти замини зироати ғалладона аз 263,8 ҳазор гектар дар соли 1992 то ба 457,1 ҳазор гектар дар соли 2000 расонида шуд. Дар ин давра ба кишти ғалла ва шоліпарварӣ эътибори махсус дода шуд. Агар ҳаҷми замини кишти шолӣ дар тӯли 10 соли охир 1,5 маротиба зиёд шуда бошад, пас кишти гандум 2 маротиба афзуда, ба 339,1 га расид. Дар муддати кӯтоҳ тамоми заминҳои бекорхобидаи теппаҳои назди соҳилҳои дарёҳо, заминҳои каммаҳсул ба оилаҳои серфарзанд тақсим карда дода шуданд. Албатта чунин иқдом дар муддати кӯтоҳ натиҷаҳои назаррас дод. Соли 1998 ҷамъовариҳои умумии зироати ғалладона 500 ҳазор тоннаро ташкил намуд, ки ин қариб 70%-и талаботи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо ғалла метавонад, таъмин намояд. Лекин бояд қайд намоем, ки дар ин давра (1992-1998) майдони кишти зироатҳои техникӣ, аз ҷумла пахта 38 ҳазор гектар кам шуда, соли 1998 ҳамагӣ 247,3 ҳазор гектарро ташкил намуд. Чунин амал дар тӯли 8 сол боиси 130 ҳазор тонна кам шудани ҳаҷми истеҳсоли пахта гардид. Агар соли 1992 бо вучуди тезутунд будани вазъи сиёсии мамлакат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 514 ҳазор тонна пахта истеҳсол гардида бошад, пас соли 1998 ҳаҷми он ҳамагӣ 384 ҳазор тоннаро ташкил дод. Бо саршавии асри нав асри ХХІ миллати тоҷик бояд аз як гиребон сар бароварда барои ҳарчи бештар самаранок истифода бурдани замин кӯшишу ғайрат намуда, ҳиссаи худро барои ҳарчи бештар зиёд намудани масоҳати он гузаронанд.

Захираҳои об. Олимон муайян намуданд, ки захираи умумии оби сайёраи мо 1386 млн. километри мукаббро ташкил менамояд, ки аз он 95,6%-ро обҳои шӯри бахрҳо ва уқёнусҳо, 1 фоизашро обҳои шӯри зеризаминӣ ва ҳамагӣ 3,4%-ро обҳои зулоли ширини дарёҳо ташкил медиҳанд. Бояд ёдовар шавем, ки ҳар сол 73,5%-и оби нӯшокии қитъаи рӯи замин дар натиҷаи протсессҳои гидросфераи табиат (боридани барфу борон, жола ва доимо дар фазо ҷамъ шудани

абрҳои зиёде, ки дар асл захираи оби рӯи замин ҳисоб мешаванд) аз нав барқарор карда мешавад. Аз ин ҷиҳат дар рӯи замин захираи доимии обҳои дар ихтиёри одамизод буда ҳамагӣ 0,3%-и ҳаҷми обҳои зулолро ташкил медиҳанд. Сарчашмаи асосии обҳои нӯшокӣ дар рӯи замин дарёҳо буда, ки захираи солони оби онҳо 47 ҳазор км мукаабро ташкил менамояд. Албатта, вобаста ба ҳаҷми боришоти солони захираи об низ зиёду кам мешавад. Бо вучуди қариб дар як сатҳ мондани захираҳои оби ҷаҳонӣ ҳаҷми солони истифодаи он бинобар зиёд шудани майдони заминҳои қорам, бунёди қорхонаҳои азиме, ки дар истеҳсолоти худ ба миқдори хеле зиёд об истифода мекунанд, зиёд шудани шумораи аҳоли сол аз сол меафзояд. Агар соли 1950 тамоми хароҷоти оби қитъаи замин 1100 км мукаабро ташкил намуда бошад, соли 1980 - 3300 км мукааб, соли 1990 - 4100 км мукааб ва соли 2000 - 5300 км мукаабро ташкил намуд. Дар байни давлатҳои қитъаи ҷаҳон вобаста ба ҳаҷми хароҷоти оби ошомиданӣ ҷои аввалро ШМА -550 км мукааб дар як сол ва ҷои дуюмро Федератсияи Россия - 100 км мукааб ишғол менамояд. Дар маҷмӯъ истифодаи захираҳои мавҷудаи оби нӯшокӣ дар сайёраи мо дар соли 2001 аз ҷор як ҳиссари ташкил намуд, ки ин маънои "бонги хатар задан"-ро дорад. Албатта захираҳои мавҷудаи оби нӯшокӣ барои насли мо то охири асри XXI мерасад, аммо ин маънои онро надорад, ки мо захираҳои мавҷударо, чи тавре ки хоҳем сарф намоем, бо фаъолияти қории худ дар соҳаи саноати вазнин, химия оби зулолро захролуд намоем. "Бонги хатар" ҳар як фарди ин сайёро бояд водор намояд, ки ӯ ҳамеша дар фикри бо об таъмин намудани насли оянда бошад.

Дар дах соли охири асри XX маълум гашт, ки 69%-и оби мавҷударо дар ҷаҳон соҳаи кишоварзӣ, 21%-ро қорхонаҳои истеҳсолӣ, 6%-ро хоҷагҳои коммуналӣ истифода мекунанд ва 4%-и боқимондаи он дар обанборҳо нигоҳ дошта мешавад. Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии давлат, муҳити табиати он дараҷаи истеҳсолот ва ҳаҷми заминҳои қорам истифодаи об дар минтақаҳои гуногун фарқ мекунанд. Масалан, дар Федератсияи Россия бо вучудии

бузургии ҳудуди давлат бинобар зиёд будани намнокии иқлими он харочоти оби нӯшоки микдори ночизеро ташкил менамояд.

Дараҷаи баланди истифодаи об дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи Миср (97,1%) ва Исроил (84,4%) таъмин карда шудааст. Дар бисёр давлатҳои Шарқи наздик ва Араб ба об чун ба мӯъҷиза ва мукаддастарин неъмат муносибат менамоянд. Истифодаи об дар соҳаи кишоварзӣ - боғдорӣ тавассути компютер назорат карда мешавад. Оби нӯшокиро барои таъмини аҳолии худ аз дигар давлатҳо ворид менамоянд. Як шиша оби нӯшокии 0,33 л дар давлатҳои Араб як доллари америкоӣ арзиш дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ба кадри об он қадар намерасанд. Олимони соҳаи геология муайян намудаанд, ки дар Тоҷикистон 8492 пирахӣ хурду бузурги чандинҳазорсола мавҷуд аст, ки масоҳати умумии онҳо зиёда аз 9000 км мураббаъро ташкил менамояд. Онҳо яққоя бо пирахҳои Қирғизистон манбаъи асосии захираҳои оби нӯшокии тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, ки дар он имрӯзҳо зиёда аз 60 млн. аҳоли зиндагӣ мекунанд, ба шумор мераванд. Бо истифода аз ин об дар ин минтақа 9 млн. га замин дар ҳавзаи Амударё ва 6 млн. га замин дар ҳавзаи Сирдарё обёрӣ карда мешаванд. Пирахҳо 6%-и ҳудуди сарзамини кӯхистони тоҷикро ишғол намуда, зиёда аз 500 км мукааб обро захира мекунанд. Танҳо масоҳати пирахҳои Помир 360 км мураббаъ буда, ҳаҷми обе, ки онҳо захира менамоянд, аз ҳаҷми солонаи оби ҳамаи дарёҳои Тоҷикистон 30 маротиба зиёд мебошад. Захираҳои оби Тоҷикистон бо ин маҳдуд намешаванд. Бояд таъкид намоем, ки дар ҳудуди Тоҷикистон 1300 кӯлҳои майда ва калон мавҷуд ҳастанд. Масоҳати умумии кӯлҳо 705 км мураббаъ ва захираи оби зулолу шаффофи онҳо ҳамагӣ 44 км мукаабро ташкил менамояд. Захираҳои зиёди оби ин кӯлҳо, пирахҳо ва барфҳои қисман обшуда зиёда аз 947 дарёро ташкил медиҳанд, ки дарозии умумии онҳо 28500 км мебошад. Олимон муайян кардаанд, ки ҳар сол ба тариқи дарёҳои хурд ва бузурги Тоҷикистон зиёда аз 52,2 км мукааб об ҷорӣ мешавад. Барои самаранок истифода бурдани қувваи ин дарёҳо дар маҷрои баъзеи онҳо дар натиҷаи бунёди нерӯгоҳи барқӣ обанборҳои ҳаҷман миёна ва бузург, ба монанди

обанбори Мӯъминобод, Катасой, Қайроқум ва Норақ бунёд карда шудаанд. Танҳо дар маҷрои дарёи Вахш сохтмони обанбори Роғун бо 14 км мукааб захираи об, обанбори Шӯроб бо 0,05 км мукааб захираи об, обанбори Норақ 10,5 км мукааб захираи об, обанбори Бойғозӣ бо 0,12 км мукааб захираи об, Сангтӯда-1 - 0,250 км мукааб, Сангтӯда-2 - 0,075 км мукааб, обанбори "Сарбанд" - 0,095 км мукааб, обанбори "Шаршара" - 0,05 км мукааб, "Марказӣ" - 0,05 км мукааб бунёд ба нақша гирифта шудаанд. (*Ҷадвали №21*)

Дар баробари дарёи Вахш яке аз дарёҳои пуриқтидор дарёи Панҷ ба шумор меравад. Ин дарёи азим дар баробари таъмини ғайолияти пурсамари канали бузурги Туркманистон заминҳои зиёди ҳосилхез ва аҳолии ноҳияҳои ҷануби Ўзбекистонро бо об таъмин мекунад.

Солҳои 1985-86 аз тарафи ташкилоти лоиҳакашии иншоотҳои барқии Иттиҳоди Шӯравӣ - САО "Гидропроект" барномаи дарёи Панҷ омода карда шуда буд, ки мувофиқи он барои таъмини истифодаи сарфакоронаи маҷрои ин дарё бояд дар баробари бунёди ҷор нерӯгоҳи барқӣ обанборҳо низ бунёд карда мешуданд.

Ҷадвали №21

Нишондиҳандаҳои асосии иншоотҳои барқӣ дар дарёи Вахш

(сбл 2000)

Иншоотҳои барқӣ	Фишори об, м.	Ҳарҷот м³/сония	Иқтидор 1000кВТ	Истеҳсоли қувваи барқ, млн кВт	Ҳаҷми ғунҷоиши обанбор км³
Роғун	245	631	3600	13300	14
Шӯроб	55	628	700	2600	0,05
Норақ	230	645	3000	11200	10,5
Бойғозӣ	54	638	600	2480	0,12
Сангтӯда-1	58	624	670	2740	0,250
Сангтӯда-2	18,8	643	220	930	0,075
Сарбанд	25,5	658	240	1050	0,095
Шаршара	38,7	660	30,0	247,0	0,05
Марказӣ	21,8	660	15,1	114,0	0,05
Ҳамагӣ	-	-	9075,1	34661	25,09

Дар сифати танзимкунандаи сарфи об дар ҳолатҳои лозима, яъне тобистон мувофиқи ин барнома гидроузелҳои Даштиҷум,

Рӯшон, Панчи поён ва Кокчинск бояд дар танзими об нақши бузург мебозиданд. (Ҷадвали №22)

Ҷадвали №22

**Нишондиҳандаҳои иншоотҳои барқӣ дар дарёи Панҷ
(соли 2000)**

Иншоотҳои барқӣ	Фишори об, м.	Сарф м³ /сония	Иқтидор 1000кВТ	Истехсоли қувваи барқ, млн кВТ	Ҳаҷми ғунҷоиши обанбор км³
Панчи Поён	35	1820	1100	4500	20,0
Кокчин	40	1065	800	3200	1,0
Москва	60	901	800	4000	-
Чумар	173	901	2000	11600	-
Даштиҷум	352	804	5300	21100	27,8
Қалъаихумб	237	705	1500	10500	-
Туган	300	600	2000	13600	-
Рӯшон	395	421	3100	12400	7
Ҳамагӣ	-	-	16600	80900	55,8

Обанборҳои номбурда ва бунёди иншоотҳои барқии Панчи Поён, Кокчинск, Москва, Чумар, Даштиҷум, Қалъаихумб, Туган ва Рӯшон дар баробари таъмини захираи зиёда аз 100 км мукааб об, ки 61,8 км мукааб ҳаҷми ғоиданоки об дорад, Тоҷикистон ҳар сол соҳиби 80,9 млрд. кВт-соат қувваи барқи иловагӣ мегардад.

Дар баробари ин бояд қайд намуд, ки бунёди иншоотҳои барқии Чумар, Даштиҷум ва Рӯшон танзим намудани оби кӯли Сарез ва умуман яке аз сабабгори пешгирӣ намудани хатари кандашавии оби ин кӯлро таъмин мекард. Агар аз ҷиҳати истехсоли барқ иншооти барқии Даштиҷум бо иқтидори нақшагии 21,1 млрд. кВт/соат калонтарин иншооти обӣ гардида, системаи марказонидашудаи барқи Осиёи Марказиро дар ҳолатҳои лозима аз вазъияти душвор мебаровард, пас баъд аз бунёди нерӯгоҳҳои Панчи Поён ва Кокчин мувофиқи нақша мебоист 500 ҳазор га заминҳои назди соҳилҳои дарёҳои Панҷ ва Амударёи ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Ёзбекистон ва Туркменистон обёрӣ мешуданд.

Нишондиҳандаҳои иншоотҳои барқӣ дар Сирдарё
(соли 2000)

Дарёҳо	Гидроузел	Фишори об м³/сония	Иқтидор 1000 кВт	Истеҳсоли миёнаи қувваи барқ млрд/кВт	Ҳаҷми ғунҷоиши обанбор км²
	Фахробод	32	132	0,900	0,150
Сирдарё	Қайроқум	15,4	126	0,600	3,11
	Чордарё	17,0	100	0,66	5,7
Чирчик	Чарвак	132	480	1,86	1,4
Чатқал	Чатқал	56	900	3,72	5,4
Норин	Тоқтагул	155	1200	4,45	17,0
Кокомеран	Сусамир	252	300	1,33	1,6
Ҳамагӣ		-	3338	13,61	35,45

Соли 1956 дар баробари бунёди нерӯгоҳи барқии оби "Дӯстии халқҳо" обанбори "Қайроқум" бунёд гашт, ки ғунҷоиши он 3,11 км мураббаъро ташкил менамояд. Бо истифодаи ин обанбор, агар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 100 ҳазор заминҳои ноҳияҳои Конибодом, Исфара, Ашт, Мастҷоҳ обёрӣ карда шаванд, пас барои Ёзбекистон ва Қазоқистон ин обанбор ҳамчун калиди (дарвозаи) танзимкунии чараёни об дар баҳор ва тобистон ба шумор меравад.

Дар поёноби дарёи Сир як силсила нерӯгоҳҳои барқӣ, ба монанди Фахробод, Чордарё, Чорвак, Чотқал, Норин, Кокошер амал менамоянд, ки дар маҷмӯъ ҳар сол 13,61 млрд. кВт соат қувваи барқ истеҳсол мекунанд. Бояд зикр намуд, ки ҷумҳуриҳои ҳамсоя (Ёзбекистон ва Туркменистон) бо вучуди маҳдуд будани захираҳои об дар обанборҳои худ дар солҳои шӯравӣ захира намудани ҳаҷми зиёди обро ба роҳ монда тавонистанд. Агар Тоҷикистон дар обанбори Қайроқум ҳамагӣ 3,11 км мураббаъ обро захира карда бошад, пас ҳаҷми захираи обанборҳои Ҷумҳурии Ёзбекистон ва Туркменистон дар давоми сол аз 32,34 км мураббаъ кам намешавад. (Ҷадвали №23)

Оби дарёҳои водии Зарафшон бошад, дар ҳудуди Тоҷикистон қариб умуман истифода нагардида, ба воситаи дарёи Зарафшон дар Ёзбекистон пурра истифода мешавад.

Захираҳои ҷангал. Дар сайёраи замин, ки мову шумо зиндагӣ карда истодаем, ҷангал дахҳо миллион сол пеш пайдо шудааст.

Аз замони пайдоиши одам зичии дарахтони ҷангал барои паноҳгоҳ, кабати дарахтони бузург ва болошоҳаҳои онҳо барои манзилгоҳ, меваи онҳо барои ғизо истифода бурда мешуд. Бо мурури замон одамон аз хусусияти даргирии ҷӯб истифода бурда, худро аз сармо муҳофизат мекардагӣ шуданд. Баъдтар инсон аз маҳсули ҷангал барои сохтани хонаю ҷой, биноҳои истиқоматӣ, киштиҳои истифода мебардагӣ шуд. Бо афзудани шумораи аҳоли, истифодаи саноатии маҳсулоти ҷангал сол аз сол захираҳои ҷангалҳо кам шуда истодаанд. Олимон дақиқ намудаанд, ки танҳо дар тӯли 200 соли охир ҳаҷми майдони ҷангали рӯи замин ду маротиба кам шудааст. Имрӯзҳо 40,1 млн. км мураббаи кураи заминро дарахтони ҳамешасабз (аз ҷумла 28 млн. км мураббаъ ҷангали ба истифода омода) ишғол мекунанд. Аз ин миқдор 8,1 млн. км мураббаъ ҷангалзор дар ҳудуди Россия, 3,2 млн. км мураббаъ дар Бразилия, 2,6 млн. км мураббаъ дар Канада, 2 млн. км мураббаъ дар ШМА воқеъ гаштааст. Дар рӯи замин ҷангалҳои қисми осӣғии Федератсияи Россия, Канада, ҳавзаи дарёи Амазонка ва Конго аслан то ҳол қариб дар ҳолати аввала нигоҳ дошта шудаанд. Захираи умумии дарахт дар тамоми ҷангалҳои рӯи замин ба ҳисоби миёна тақрибан 340-370 млрд. метри мукаббро ташкил менамояд. Вобаста ба ҳаҷми зиёди ҷангали дар ҳолати аввала нигоҳдошташуда (23%-и захираҳои ҷаҳонӣ) Федератсияи Россия аз ҷиҳати ҳаҷми захираҳои ҷӯб дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунад. Даҳсолаҳои охири асри XX ба ҳисоби миёна ҳар сол зиёда аз 3 млрд. метри мукабб ҷангал барои истифода бурида мешавад. Аз ин ҳаҷм 53% ё ин ки 1,6 млрд. метри мукабб ҷӯб дар давлатҳои рӯ ба инкишоф, ки дар ҳудуди онҳо қисми зиёди аҳолии дунё умр ба сар мебарад, ба сифати ҳезум истифода бурда мешавад. 30%-и дарахтони буридашуда, яъне 900 млн. метри мукабб дар ҷаҳон ба сифати масолеҳи сохтмон ва 17 фоизи боқимондаи он (500 млн. метри мукабб) барои истеҳсоли коғаз ва картон истифода бурда мешавад.

Истехсол ва истифодаи коғаз ва картон, млн. т
(соли 1998)

Истехсоли коғаз ва картон		Истифодаи коғаз ва картон
Ҳамаи ҷаҳон	180	160
ШМА	86,0	91
Япония	30,0	33
Канада	18,7	7,3
Хитой	28,0	33
Германия	9,0	17
Финляндия	13,0	-
Россия	5	1,9
Франсия	7	-
Шветсия	6	-
Италия	5	-
Британияи Кабир	-	12,5

Дар миқёси ҷаҳон истехсолкунандагони асосии коғаз ва картон давлатҳои Америкаи Шимолӣ (91,3 млн. тонна) ва хусусан ШМА, давлатҳои Европай Шарқӣ (64,5 млн. тонна), асосан давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа (40,8 млн. тонна), давлатҳои Осиё (64,1 млн. тонна), хусусан Япония ба шумор мераванд (*Чадвали №24*). Агар саноати коркарди ҷӯби ШМА, Россия пурра дар асоси истифодаи маҳсулоти ҷангали худ фаъолият намоянд, пас Канада захираи ҷангали худро эҳтиёт намуда, тамоми талаботи саноати худро бо ҷӯби воридшаванда таъмин менамояд. Давлатҳои ба дараҷаи баланди саноатӣ расида бештари эҳтиёҷоти саноати худро бо ҷӯб аз ҳисоби давлатҳои аъзои созмони АСЕАН (Малайзия, Индонезия, Филиппин), Папуа-Гвинейи Нав ва давлатҳои Америкаи экваториалӣ (Габон, Камерун) ва Бразилия қонеъ мегардонанд. Вобаста ба таҷҳизоти ҳозиразамони истифодашаванда дар ҷаҳон нишондиҳандаи истифодаи ҷӯб хеле гуногун аст. Дар кулли давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ба ҳисоби миёна дараҷаи

истифодаи ҷӯб 86%-ро ташкил менамояд, Япония бошад, ҷӯби вориднамудаи худро 101% истифода мебарад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба захираҳои ночизи ҷангал солҳои охир эътибори махсусе дода мешавад. Ҳаҷми умумии майдони захираҳои ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон 2 млн. гектарро ташкил менамояд, ки 23%-и он навниҳолҳои 15-20 сола мебошанд. Дар ҷангалҳои Тоҷикистон 286 намуд дарахту буттаҳо мерӯянд. Бештари (82 намуд) дарахтонро гурӯҳи дарахтони қайнаббарг, ки дар илми ботаника онҳоро ксерофилӣ меноманд, ташкил менамоянд. Ҷои дуумро 57 намуд дарахту буттаҳои кӯҳӣ аз гурӯҳи дарахтони майдабарг ва ҷои сеюмро (45 намуд) гурӯҳи дарахтони баргқалон, ки бо номи дендрофиорӣ машҳуранд, ишғол менамоянд. Бароҳмониҳои қор ва назорати бевосита аз болои ҷангали мавҷуда ба дӯши Иттиҳоди истеҳсолии хоҷагии ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шудааст. То имрӯз зери назорати ин хоҷагӣ 1,8 млн. га ё ин ки 70%-и ҷангали Тоҷикистон қарор дода шудааст. Дар тӯли 15 соли охир бо мақсади зиёд намудани майдони ҷароғоҳҳои тобиства бо қарори махсуси Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 1,2 млн. гектар заминҳои ҷангал аз ихтиёри Иттиҳоди истеҳсолии хоҷагии ҷангали Ҷумҳурии Тоҷикистон гирифта шуда, ба колхозу совхозҳо вобаста кунонида шудаанд.

Сохтори ҷангалҳои Тоҷикистон ба таври зерин аст:

- дарахтони арча - 150 ҳазор га;
- чормағз - 8,0 ҳазор га;
- pista - 80 ҳазор га;
- заранг - 47 ҳазор га;
- сафеддор - 9 ҳазор га;
- саксаул - 14 ҳазор га.

Тамоми ҷангали Тоҷикистон вобаста ба мавқеи дар кӯҳсор ҷойгиршавиаш ба гурӯҳи ҷангалҳои дараҷаи якум дохил карда мешавад. Аз ин ҷиҳат, буридани дарахтони ҷангалҳои Тоҷикистон тамоман манъ аст ва вазифаи муқаддаси хоҷагиҳои ҷангал аз таъмини муҳофизат ба беҳтар намудани ҳолати он иборат аст.

Чангалҳои кӯҳсори Тоҷикистон дорои аҳамияти бузурги нигоҳ доштани қабати болоии замин, ҳифз ва танзими об мебошанд. Чангалҳои солими кӯҳсори Тоҷикистон ба пешгирии сел, обҳезӣ, кандашавии кӯҳу теппаҳо, пайдошавии ғорҳо ва обҳезӣ мусоидат менамоянд. Барои васеъ намудани масоҳати чангал дар Ҷумҳурии Тоҷикистон даҳсолаҳои охир қорҳои зиёд анҷом дода мешаванд. Дар ноҳияи Кофарниҳон, Фарм, Қабодиён, Восеъ ва водии Зарафшон ҳоҷагиҳои ниҳолпарварӣ бунёд шудаанд, ки масоҳати умумии онҳо 700 гектарро ташкил медиҳад. Танҳо дар тӯли ду соли охир (1999-2000) дар ғушаи қанори кӯҳсори Тоҷикистон зиёда аз 7,5 млн. ниҳоли дарахтони навҳои гуногун шинонида шудаанд. Барои нигоҳ доштани навҳои дарахтони қиматбаҳо, манзараҳои табиӣ, набототу ҳайвоноти нодиру нестшудаиистода ва танзими истифодаи чангал дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон чор мамнӯъгоҳи давлатӣ: "Бешаи палангон" дар масоҳати 50 ҳазор га, "Ромит"- 16 ҳазор га, Даштиҷум - 18 ҳазор га ва Зоркул - 84 ҳазор га бунёд карда шудаанд. Дар чангалҳои Тоҷикистон 80 намуд ҳайвоноти ширхӯр, зиёда аз 365 намуд парранда, 49 намуд ҳазанда, 40 намуд моҳӣ, зиёда аз 10 ҳазор намуд ҳашарот ба қайд гирифта шудаанд.

Дар чангалҳои Тоҷикистон 60 намуд алафҳои худрӯи доруворӣ мерӯяд, ки 22 намуди онҳо аз тарафи кормандони ҳоҷагии чангал барои тайёр намудани дорувории тиббӣ ҷамъоварӣ карда мешавад. Аммо бояд таъкид намуд, ки солҳои 1991-1995 бо сабаби нотинҷии вазъи мамлакат ва солҳои 1996-2000 бо сабаби сард омадани боду ҳавои Тоҷикистон ба соҳаи чангалпарварии ҷумҳурӣ зарари калон расонида шуд. Дар бисёр ноҳияҳо дарахтони бисёрсолаи pista, чормағз, чинор, арча бераҳмона бурида шуда, ҳамчун сӯзишворӣ истифода бурда шудаанд. Бераҳмӣ ва хунукназарӣ дар қисми зиёди заминҳои чангалзори ба истифодаи совхозу колхозҳо додашуда мушоҳида карда мешавад. Шикори бемаврид ва бе иҷозати парранда, ҳайвонот ва моҳиҳои дарёҳо боиси сол аз сол кам шудани онҳо гардид.

§12.3.Захираҳои меҳнатӣ

Аз нимаи дуоми асри XIX сар карда дар ҷаҳон, дар баробари афзоиши босуръати шумораи синфи коргар ва бақайдгирии муташаккили шумораи аҳоли ба захираҳои меҳнатӣ эътибори хосаеро меоданд.

Бо мурури замон, дар натиҷаи дақиқ шудани мафҳумҳои категорияи иқтисодӣ, дар мафҳуми захираҳои меҳнатӣ қисми аҳолии аз ҷиҳати ҷисмонӣ, зехнӣ инкишофёфта ва дорои маълумот, ки барои иҷрои амали лозима дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ истифода бурда мешавад, дар назар дошта мешавад.

Бо пешрафти ҷамъият ва ташаккули фондҳои иҷтимоии аҳоли оҳиста-оҳиста дар ҷаҳон давраи муайяни фаъолияти синфи коргар ва алаҳхусус заводи қобили кор муайян карда шуд. Ин меъёр вобаста ба дараҷаи умри миёнаи шаҳрвандон дар давлатҳои алоҳида гуногунаст. Бинобар ин дар бисёр давлатҳо имрӯзҳо ба захираҳои меҳнатӣ - аҳолии қобили кори то синни нафақа, шахсони нафақахӯре, ки дар истеҳсолоти ҷамъиятӣ кор мекунанд, наврасони то синни қобили кор нарасидае, ки дар ҷамъият фаъолият карданӣ ҳастанд, дохил карда мешаванд.

Имрӯзҳо илми иқтисод бо назардошти бунёдгари асосии боигарии миллӣ ба шумор рафтани захираҳои меҳнатӣ, онҳоро ба гурӯҳи омилҳои асосии пешрафти иқтисодӣ давлатҳои алоҳида ва ҷаҳон дохил намудааст. Дар ҷаҳони имрӯза қисми зиёди захираҳои меҳнатӣ дар давлатҳои рӯ ба инкишоф, ки имрӯзҳо онҳоро мувофиқи тақсмоти нав давлатҳои дорои дараҷаи миёнаи тараққиёт меноманд, гирд оварда шудааст.

Агар соли 1975 шумораи умумии аҳоли дар давлатҳои дорои сатҳи миёнаи тараққиёт 2,779 млн. нафарро ташкил дода бошад, соли 1998 ин рақам ба 4,137 млн. расидааст. Шумораи умумии аҳолии ин гурӯҳ давлатҳо дар ин давра қариб 1,5 маротиба афзудааст. Тадқиқотҳои солҳои охир доирғардида пешбинӣ менамоянд, ки шумораи аҳолии ин давлатҳо дар як сол ба ҳисоби миёна 7,1% афзуда, то соли 2015 ба 4,990 млн. нафарро ташкил хоҳад дод.

**Маълумот дар бораи аҳоли ва захираҳои меҳнати
давлатҳои ҷаҳон (соли 2000)**

Давлатҳо	Аҳоли			Захираҳои меҳнати			
	Ҳамагӣ млн.	Афзоиши миёнаи солона (%)	Синни 15-64- сола	Ҳама- гӣ млн.	Афзоиши миёнаи солона (%)	Барои занон	Куда- кони 10- 14-сола
Хитой	1,249.7	1.1	844	750	1.3	45	9
Ҳиндустон	997.5	1.8	609	439	2.3	32	13
ШМА	279.9	1.0	179	139	1.2	46	0
Индонезия	207.0	1.7	133	99	2.6	41	9
Бразилия	168.1	1.4	110	79	2.2	35	15
Россия	146.5	-0.1	101	78	0.1	49	0
Япония	128.6	0.3	87	68	0.7	41	0
Германия	82.0	0.4	56	41	0.4	42	0
Мексика	97.4	1.8	60	40	2.9	33	6
Таиланд	61.7	1.2	42	37	1.7	46	14
Филиппин	76.8	2.3	46	32	2.8	38	6
Туркия	64.4	1.5	43	31	2.8	37	9
Брит. Кабир	59.1	0.3	39	30	0.3	44	0
Италия	57.6	0.2	39	28	0.7	38	0
Франсия	59.1	0.5	39	27	0.7	45	0
Чум. Корея	46.8	1.0	33	24	2.1	41	0
Миср	62.4	1.9	3	24	2.9	30	10
Полша	38.7	0.2	26	20	0.6	46	0
Эрон	63.0	1.6	38	20	2.4	27	3
Колумбия	41.5	1.9	26	18	2.7	38	6
Канада	30.6	1.1	21	17	1.3	46	0
Испания	39.4	0.2	27	17	0.9	37	0
Афр. Ҷанубӣ	42.1	2.0	26	17	2.3	38	0
Аргентина	36.6	1.3	23	15	1.9	33	3
Австралия	19.0	1.2	13	10	1.4	43	0
Нидерландия	15.8	0.6	11	7	0.9	40	0
Шветсия	8.9	0.4	6	5	0.4	48	0
Юнон	10.5	0.4	7	5	0.9	38	0
Португалия	10.0	0.1	7	5	0.5	44	1
Швейтсария	7.1	0.7	5	4	0.9	40	0
Белгия	10.2	0.3	7	4	0.8	41	0
Австрия	8.1	0.5	6	4	0.7	40	0
Гонконг-Хитой	6.9	2.1	5	4	2.5	37	0
Дания	5.3	0.4	4	3	0.0	46	0
Финляндия	5.2	0.4	3	3	0.0	48	0
Исроил	6.1	3.0	4	3	4.1	41	0
Норвегия	4.5	0.5	3	2	1.0	46	0
Сингапур	3.2	1.9	2	2	1.7	39	0
Тоҷикистон	6.2	1.8	3	3,2	2.7	45	0

Дар байни давлатҳои ба дараҷаи миёнаи тараққиёт расида шумораи беҳад зиёди захираҳои меҳнатӣ соли 1999 дар Хитой (844 млн. аз шумораи умумии 1 249,7 млн. нафар аҳоли), Ҳиндустон (609 млн. аз шумораи умумии 997,5 млн. нафар аҳоли), Индонезия (133 млн. аз шумораи умумии 207 млн. нафар аҳоли), Бразилия (110 млн. аз шумораи умумии 168, 1 млн. нафар аҳоли), Россия (101 млн. аз 146,5 млн. нафар аҳоли) ба қайд гирифта шудааст.

Дар маҷмӯъ шумораи захираҳои меҳнатии давлатҳои номбурда аз захираҳои меҳнатии тамоми давлатҳои боқимондаи ҷаҳон зиёд мебошад.

Аз байни давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққинамудаи ҷаҳон, ки мувофиқи тақсимои нав онҳоро ба гурӯҳи давлатҳои дорои сатҳи баланди инкишофи потенциалии (иктидори) инсон дохил мекунанд, бо миқдори 179 млн. нафар аз шумораи умумии 279,9 млн. аҳоли ШМА пешсаф мебошад.

Мувофиқи рақамҳои қадвали № 25 бо шумораи 87 млн. нафар аз 128,6 млн. аҳоли Япония ҷои 7-ум, бо шумораи 56 млн. нафар аз 82 млн. аҳоли Германия ҷои 8-ум, бо шумораи 60 млн. нафар аз 97,4 млн. аҳоли Мексика ҷои 9-ум ва бо шумораи 46 млн. нафар аз 76,8 млн. аҳоли Филиппин ҷои 10-умро ишғол менамояд.

Соли 2000 захираҳои меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 3192 ҳазор нафарро ташкил намуд, ки 52%-и шумораи умумии аҳолиро ташкил медиҳад. Бо нишондиҳандаи захираҳои меҳнатӣ Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷои 132-ро ишғол менамояд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни давлатҳои дунё вобаста ба шумораи зиёди наврасон ҷавонтарин давлат ба шумор меравад. Соли 1998, агар ҷавонони то синни 4-сола 815530 нафар ташкил дода бошанд, аз синни 5 то 9-сола 909851 нафар ва аз 10 то 14-сола 820060 нафарро ташкил доданд. Дар маҷмӯъ наврасони танҳо ин се гурӯҳ, ки 2545441 нафарро ташкил намуданд, ки 41,5%-и аҳолии умумии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ташкил менамоянд.

**Маълумот дар бораи захираҳои меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 1995-2000**

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	%, 2000 ба 1995
Шумораи истиқомат- кунандагони доимӣ дар охири сол (ҳазор нафар)	5860,5	5861,6	5899,1	6004,0	6099,6	6126,7	104,5
аз ҷумла, мардон	2924,2	2944,5	2998,5	3047,7	3082,0	3068,7	104,9
занон	2936,3	2954,1	3005,6	3051,9	3045,0	3058,1	104,1
Захираҳои меҳнати - ҳамагӣ	2911,0	2840,0	2909,0	3038,0	3192,0	3200,0	110,0
Шумораи миёнаи солонаи кормандони дар иқтисодиёт машғулбуда (ҳазор нафар)	1853,0	1731	1791	1796	1726	1627,5	87,8
Шумораи бекорони расман бақайд- гирифташуда	37	46	51	54	50	49,7	134,3
Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл, ҳамагӣ	1891	1778	1842	1855	1780	1790	94,7

Даҳсолаҳои охир дар илми иқтисодиёти ҷаҳон мафҳумҳои нав вобаста ба шугли аҳоли пайдо шуданд, ки созмонҳои байналмилалӣ онҳоро ба сифати ченаки муайян намудани сатҳи ташаккули инсон васеъ истифода мекунанд;

Аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл. Таҳти мафҳуми аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл як қисми аҳолиро дар назар доранд, ки бо пешниҳоди қувваи кории худ, дар давраи муайян истеҳсоли мол ва хизматрасониро анҷом медиҳад. Аз ин ҷиҳат, таҳти мафҳуми аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл дар маҷмӯъ қувваи кории дар иқтисодиёт ғаёлияткунанда ва бекорони қобили меҳнат дар назар дошта мешавад.

Аз соли 1992 инҷониб сохторҳои идораҳои марказии оморӣ давлатҳои навбунёд низ ба бақайдгирии шумораи бекорон шурӯъ намуданд.

Мувофиқи чадвали №26 аз соли 1992 инҷониб тамоили афзоиши сафи бекорон баръало мушоҳида карда мешавад. Дар

солҳои 1992-2000 шумораи бекорони расман ба қайд гирифташуда аз 7000 нафар то 54 ҳазор нафар зиёд шудааст.

Бояд ёдовар шавем, ки ба гурӯҳи бекорон мувофиқи пешниҳоди ташкилоти байналхалқии меҳнат шахсони синнашон 15 сола ва аз он боло, ки дар давраи таҳсил кор намеkunанд ва ё дар ҷустуҷӯи кор мебошанд, дохил карда мешаванд.

Солҳои охири асри XX тадқиқотҳои иқтисодӣ нишон доданд, ки сатҳи бекорӣ дар байни давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқардаи ҷаҳон ҳам гуногун мебошад. Масалан, ин нишондиҳанда дар ШМА нисбати шумораи аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол 4,5%, Япония 4,1%, Британияи Кабир 6,3%, Германия 9,4%, Франция 11,7%, Италия 12,2% ва Испания бошад 18,8%-ро ташкил намудааст.

Сатҳи аз ҳама пасти бекорӣ дар қитъаи дунё бештар дар давлатҳои нави саноатӣ ва давлатҳои нав ба гурӯҳи давлатҳои тараққинамуда дохилшуда мушоҳида карда мешаванд. Ин нишондиҳанда соли 1997 дар Таиланд 1,4%, Сингапур 1,9%, Кореяи Ҷанубӣ 2,4%-ро ташкил меод.

Солҳои охир созмонҳои байналмилалӣ ҷаҳон дар ҳисоботҳои солонаи худ оид ба тараққиёти инсон дар 32 ҷадвали худ иттилооти муфассалро дар бораи давлатҳои навбунёди собиқ шӯравӣ нишон додаанд. Мувофиқи ҳисоботи СММ оид ба тараққиёти инсон дар соли 2000 сатҳи аз ҳама баланди бекорӣ соли 1998 дар Федератсияи Россия 13,3%, Латвия 9,2%, Арманистон 8,9%, Украина 4,3%, Қазоқистон 3,7%, Қирғизистон 3,1% ва Тоҷикистон 2,9% ба қайд гирифта шудааст.

Аз байни ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ собиқ дар даҳсолаи аввали соҳибистиклӯӣ Ҷумҳурии Ёзбекистон ба муваффақияти беҳад калон ноил гаштааст. Сатҳи бекорӣ дар ин ҷумҳурӣ соли 1998 ҳамагӣ 0,4%-ро ташкил намудааст.

Зиёда аз 55,8%-и шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қисми аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол дохил мешаванд.

Бояд кайд намуд, ки бо паст шудани ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ва авҷгирии бӯҳрони иқтисодӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон шумораи кормандон сол аз сол кам шуд. (Ҷадвали №27)

Ҷадвали №27

**Тақсими аҳолии дар иқтисодиёт машғулбудаи
Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи соҳаҳо
(ҳазор нафар)**

	1992	1995	1997	1998	1999
Аҳолии машғулбуда - ҳамагӣ	1908	1853	1791	1796	1726
ба ҳисоби ғоиз	100	100	100	100	100
дар саноат ва сохтмон	382	264	216	200	174
ба ҳисоби ғоиз	20	14	12	11	10
дар соҳаи кишоварзӣ ва ҳочагии ҷангал	892	1095	1145	1080	1118
ба ҳисоби ғоиз	47	59	64	60	65
дар соҳаи нақлиёт ва алоқа	83	58	44	53	40
ба ҳисоби ғоиз	4	3	2	3	2
дар соҳаи савдо ва хӯроки умумӣ, таъминоти моддӣ- техникӣ	96	87	56	121	70
ба ҳисоби ғоиз	5	5	3	7	4
дар соҳаҳои дигари истехсолоти моддӣ	33	17	14	14	14
дар ҳочагии манзили коммуналӣ, намудҳои ғайриистехсолии хизматрасонӣ	44	24	21	28	20
ба ҳисоби ғоиз	2	1	1	1,5	1
тандурустӣ, варзиш, таъминоти иҷтимоӣ	110	88	85	84	75
ба ҳисоби ғоиз	6	5	5	5	4
дар соҳаи маориф	200	168	161	170	166
ба ҳисоби ғоиз	10	9	9	9	10
дар соҳаи фарҳанг, илм	32	22	21	17	17
ба ҳисоби ғоиз	2	1	1	1	1
дар дастгоҳи мақомоти идора, кредитонӣ ва сугуртаи давлатӣ	36	30	28	29	32
ба ҳисоби ғоиз	2	2	2	1,5	2

Рақамҳои ҷадвали №27 нишон медиҳанд, ки дар солҳои 1992-1999 бештар дар корхонаҳои саноатӣ ва сохтмон то 45,5%, нақлиёт ва алоқа 48,1%, ҳочагии манзили коммуналӣ то 45%, савдо ва хӯроки умумӣ 72,9%, соҳаҳои дигари истеҳсолоти моддӣ 42,4%, тандурустӣ, тарбияи ҷисмонӣ, таъминоти иҷтимоӣ 68,2% паст фаромад.

Бозсозихои иқтисодӣ ва тағйироти сохторӣ дар солҳои охир нақши назарраси худро дар тақсими байнисектории захираҳои меҳнатӣ гузоштанд. Дар тӯли 10 соли охир шумораи кормандони сектори давлатӣ 59,8% кам шуданд.

Сабаби асосии кам шудани шумораи кормандони сектори давлатӣ дар хусусигардонӣ ва бунёди корхонаҳои саҳомӣ, корхонаҳои муштарак мебошад. Танҳо шумораи кормандони сектори хусусӣ аз 400800 нафар дар соли 1992 то 646400 нафар дар соли 1999 афзуд.

Дар рафти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба саҳомикунони корхонаҳои давлатӣ эътибори хосае меод. Дар 10 соли охир шумораи кормандони корхонаҳои коллективӣ аз 388400 нафар дар соли 1992 то 432600 нафар дар соли 1999 расид. (Ҷадвали №28)

Дар натиҷа ҳиссаи захираҳои меҳнатӣ дар сектори хусусӣ ва коллективҳои корхонаҳои саҳомӣшуда дар маҷмӯи қувваи фаъоли кории корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 41,3% дар соли 1992 то 61,6% афзуд.

Ҷадвали №28

Шумораи аҳолии машғули кор аз рӯи шаклҳои моликият

	1992	1996	1998	1999
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғулбуда	1907,9	1731,2	1796	1726
аз ҷумла аз рӯи шаклҳои моликият: давлатӣ	1080,8	784,2	766	646,4
хусусӣ	400,8	593,1	595	630,7
коллективӣ	388,4	323,1	414	432,6
омехта бо иштироки моликияти хориҷӣ	1,1	2,9	7	6,7
омехта бе иштироки моликияти хориҷӣ	36,8	27,9	10	9,6

Бо тугайли бунёди корхонаҳои муштарак соли 1999 дар корхонаҳои гуногуни хусусӣ ва саҳомӣшудаи хоҷагии халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 9800 нафар шаҳрвандони давлатҳои гуногуни хориҷӣ фаъолият менамоянд.

Сатҳи маълумоти захираҳои меҳнатӣ. Тадқиқотҳои Барномаи рушди СММ нисбати сатҳи маълумотнокии аҳолии давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон, ки дар ҳисоботи солонаи худ "Оид ба тараққиёти инсон дар соли 2000" ҷоп намудааст, нишон медиҳанд, ки дар бахши сатҳи маълумотнокии аҳолии калонсол дар байни давлатҳои китъаи ҷаҳон баъд аз давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ба дастовардҳои бузург давлатҳои Осиёи Шарқӣ - 96,9%; 99,7%; давлатҳои ҷануби Шарқии Осиё ва минтақаи Укёнуси Ором - 89,3%; 96,9% ва давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва минтақаи Қариб - 87,7%; 93,7% муваффақ шуданд.

Бояд қайд намоем, ки дар маълумотҳои доир ба маорифи СММ дар байни 174 мамлакати ҷаҳон баъд аз 23 давлати тараққинамудаи ҷаҳон соли 1998 бо нишондиҳандаҳои сатҳи маълумотнокии аҳолии калонсол ва ҷавонон Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хосае (ҷои 24-ум)-ро ишғол менамояд. Агар нишондиҳандаи сатҳи маълумотнокии аҳолии калонсол (аз 15-сола боло) аз сад 99%-ро ташкил дода бошад, пас сатҳи маълумотнокӣ дар байни ҷавонон (аз синни 15 то 24-сола) аз сад 99,8%-ро ташкил намудааст. Факту рақамҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки бо вучуди вазъи сиёсии мамлакат сар задани ҷанги граҷданӣ ва ба бӯҳрони иқтисодӣ солҳои 1992-1997 дучор шудани мамлакат Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли солҳои пеш ба соҳаи маорифи Тоҷикистон эътибори махсусе зоҳир менамояд. Дар баробари тасдиқи барномаҳои нави омӯзиши фарзандон, ки мувофиқи он ба омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва истифодаи таҷҳизоти ҳозиразамон эътибори махсусе дода шудааст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи донишқадаҳои олии махсусгардонидашуда то ба 44 адад расонида шудааст.

Имрӯзо дар Тоҷикистон сатҳи баланди маълумоти умумии аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ ғаёл нигоҳ дошта шудааст. Зиёда аз чор се ҳиссаи аҳолии дар хоҷагии халқи мамлакат ғаёлияткунанда маълумоти оӣ ва ё миёнаи махсус дорад. Дар аввали соли 2001 дар мамлакат зиёда аз 3171 нафар кормандони илм, аз ҷумла 601 нафар докторҳои илм, 2570 нафар номзадҳои илм кор ва ғаёлият менамоянд.

Бозори ҷаҳони меҳнат ва мигратсияи байналхалқии қувваи корӣ

Имрӯзҳо, вақте ки мо дар бораи бозори ҷаҳонии меҳнат сухан меронем, бояд хуб дарк намоем, ки ин бозор аз бозорҳои ҷаҳонии ашёи хом ва ё молҳои махсусгардонидашудаи саноатӣ, хӯрокворӣ куллан фарқ мекунад.

Дар иқтисодиёт дар мафҳуми мигратсияи байналхалқии меҳнат муҳочирати шумораи муайяни аҳолиеро дар назар доранд, ки бо мақсади ёфтани кор ва дарёфти музди меҳнати бештар нисбат ба кишвари худ ба давлатҳои дигар сафар меkunанд. Имрӯзҳо дар ҷаҳон ду гурӯҳи мигратсияи иқтисодиро бояд фарқ намуд:

эмигрантсияи меҳнатӣ - аз мамлакат ба мӯҳлати дароз ва ё барои истиқомати доимӣ барои рафтани қувваи қобили кор;

иммигрантсияи меҳнатӣ - қабули қувваи қобили кор аз давлатҳои хориҷӣ.

Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мигратсияи қувваи кориго вобаста ба мақсад ва мӯҳлат ба 6 гурӯҳ тақсим менамоянд:

1. Бебозгашт - мигрант барои истиқомати доимӣ ба давлати қабулкунанда муҳочират мекунад;

2. Муваққатӣ - мӯҳлати кору истиқомат дар мамлакатҳои хориҷӣ аслан аз 6 моҳ то 1 сол маҳдуд карда мешавад;

3. Мигратсияи мавсимӣ - вобаста ба авҷи кор дар давраи маҳдуди фасли сол (дар соҳаи кишоварзӣ, моҳидорӣ, соҳаи хизматрасонӣ) - мӯҳлати кор аз 3 моҳ то 1 сол муайян карда мешавад.

4. Мигратсияи мокувор - аҳоли бо мақсади кор ва ё хариди мол аз сарҳад гузашта, ҳамон рӯз ба давлати худ бармегардад. Мигрантҳое, ки бо мақсади кор сарҳадро гузашта, баъд аз кор ба ватани худ бармегарданд, коргарони фронталӣ ном доранд.

5. Қочоқӣ - бо мақсади ёфтани кор ғайриқонунӣ ба ҳудуди давлати дигар дохил шудан; туристҳое, ки қонунӣ вориди давлати дигар шуда, дар мӯҳлатҳои муайяншуда барнамегарданд, низ ба ин гурӯҳ дохил мешаванд.

6. "Ихроҷи ақло" - мигратсияи байналхалқии кадрҳои баландихтисос (олимон, мутахассисони нодир, ситораҳои санъат ва варзиш)

Тачрибаи ду даҳсолаи охири асри XX нишон дод, ки ҳаҷми мигратсияи байналхалқии қувваи корӣ сол аз сол рӯ ба афзоиш дорад. Асосан дараҷаи баланди мигратсияи бебозгашт солҳои 1989-1991 ба қайд гирифта шудааст. Ду-сол пеш аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ гӯё, ки дар асоси нақша бошад, чараёни аз ҷумҳуриҳои собик шӯравӣ тамоман баромада рафтани яҳудиҳо, немисҳо сар шуд. Миллионҳо нафар яҳудиҳо бо аъзои оилаи худ хонаю ҷойҳои ободнамудаи худро фурӯхта, ба Исроил ва давлатҳои Европа муҳоҷират намуданд. Ҳукумати Исроил бо кӯмаку дастгирии созмонҳои байналмилалӣ миллиардҳо доллар барои аҳолии муҳоҷир ҷудо намуда, дар баробари додани ҷуброн онҳоро бо хонаю ҷой ва ҷои кор таъмин намуд. Қисми зиёди яҳудиҳои муҳоҷир баъд аз гирифтани имтиёзҳои пешбинишуда барои ёфтани корҳои сердаромад аз Исроил ба ШМА (бештар ба Лос-Анҷелес, Нью-Йорк) ва давлатҳои Европа (Австрия, Франсия ва Англия) муҳоҷират намуданд. Дар он солҳо аз ҳудуди Тоҷикистон ҳам зиёда аз даҳҳо ҳазор яҳудиҳои тоҷикзабон ва немисҳо муҳоҷирати бебозгашт намуда, имрӯзҳо дар Исроил, ШМА ва давлатҳои Европа умр ба сар мебаранд. Дар чараёни сафарҳои худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ба ШМА бо намояндагони муҳоҷирони тоҷики дар Вашингтон, Нью-Йорк, Лос-Анҷелес ки шахрванди муқимии ин давлат гардидаанд, вохӯриҳо ташкил намуда, аз ҳолу аҳволи онҳо бохабар мешавад.

Соли 1995-1996 дар ҷаҳон шумораи коргарони муҳоҷир қариб 30 млн. нафарро ташкил намуд.

Дар баробари яҳудиҳо солҳои 1990-1992 аз ҷумҳуриҳои собик шӯравӣ садҳо ҳазор нафар аҳолии қобили кор - олимон, мутахассисон, санъаткорон ва варзиашгарони шинохта бо ҳар баҳона ба хориҷа сафар карда, дигар баргашта намеоманд. Майли ба хориҷ рафтани аҳолиро ба назар гирифта, дар ноҳияҳои наздисарҳадӣ ширкатҳои ғайриқонунӣ барои гузаронидани муҳоҷирон ба ғайриқонунӣ сар карданд. Ҳазорҳо одамонро бо рохатҳои қалбакӣ ғайриқонунӣ ба хориҷи дуру наздик мефиристонданд. Танҳо шумораи муҳоҷирони ғайриқонунӣ дар панҷ

соли охири асри XX 6 маротиба афзуд. Имрӯзо, агар дар давлатҳои Европа 3,4 млн. муҳоҷири ғайриқонунӣ ба қайд гирифта шуда бошад, дар ШМА шумораи онҳо зиёда 4,5 миллионро ташкил менамояд.

Имрӯзо аксарияти давлатҳо вобаста ба пешрафти илмию техникӣ ва сабабҳои дигар пурра ба ҷараёни эмигрантсионӣ ва иммигрантсионӣ ҳамроҳ шуда истодаанд.

Пешрафти илмию техникии ин давлатҳо ва дар асоси он бунёди корхонаҳои нав боиси пайдо шудани ҷойҳои кори зиёд гардид. Аз тарафи дигар, баланд шудани сатҳи зиндагии мардуми ин давлатҳо майли онҳоро барои иҷро намудани корҳои вазнин кам намуд. Масалан, Италия, Испания, Юнон, Полша, агар дар солҳои наздик танҳо давлатҳои эмигрантсионӣ ба шумор мерафтанд, пас имрӯзо онҳо дар соҳаҳои хоҷагии халқи худ қувваи коргарони муҳоҷирро васеъ истифода мебаранд. Даҳсолаҳои охир авҷгирии ҳаракати қувваи кориро роҳбарияти бисёр давлатҳо ба назар гирифта, дар асоси созишномаи байнидавлатӣ бо мақсади осон намудани расмиёти гумрукӣ ва наздисарҳадӣ маҳдудиятҳои бисёри ҷойдоштаро аз байн бардоштанд. Дар натиҷа ҳаракати пурра озои қувваи корӣ дар кулли давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа, Канада, ШМА ва Мексика муҳайё карда шуд. Дигар шудани тамоили иммигрантсияи қувваи корӣ панҷ соли охир бештар дар давлатҳои собиқ шӯравӣ баръало мушоҳида карда мешуд. Агар дар тӯли 74 соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ дар байни 14 давлати аъзо Федератсияи Россия содиркунандаи асосии қувваи корӣ, мутахассисони баландихтисос ба шумор мерафт, пас имрӯз барои давлатҳои Европа дар баробари давлатҳои эмигрантсионӣ ба шумор рафтаниш барои миллионҳо коргарони баландихтисос ва оддии ҷумҳуриҳои навбунёд шароити кор муҳайё менамояд. Ҳар сол танҳо аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Федератсияи Россия барои кор зиёда аз 100 ҳазор қувваи қобили кор дар шакли муҳоҷирати муваққатӣ ва мавсимӣ баромада рафта, дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ин мамлакат фаъолият мекунад.

Ҷангҳои дохилии даҳсолаи охир, ки давлатҳои Афғонистон, Босния ва Герсеговина, Югославия ва Хорватияро фаро гирифтанд,

боиси ба давлатҳои ҳамсоя муҳоҷират намудани миллионҳо одамон гардиданд. Имрӯзо зиёда аз 4 миллион афгонҳо дар ҳудуди Эрон, 2-3 миллион дар Покистон, зиёда аз 300 ҳазор нафар дар ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ва аз ҷумла дар Тоҷикистон умр ба сар мебаранд. Тӯл кашидани ҷанг ва ҷараёни муҳоҷирати афгонҳо ҳукуматҳои давлатҳои навбунёдро водор намуд, ки барои бештари онҳо шароити кору зиндагӣ муҳайё намоянд.

Пешрафти илмию техникии даҳсолаҳои охир ҷараёни нави муҳоҷирати аҳолиро ба миён овард, ки имрӯзо онро "ихроҷи ақлҳо" меноманд.

Бояд қайд намуд, ки то солҳои 1990 манбаи асосии кадрҳои баландихтисос барои давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон Ҳиндустон, Покистон ва Миср буданд, аммо баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ таваҷҷӯҳи ШМА ва давлатҳои Европа бештар ба мутахассисони Федератсияи Россия, давлатҳои ИДМ. Европаи Марказӣ ва Шарқӣ нигаронида шуд.

Ҳамин тариқ, имрӯзо дар ҷаҳон се маркази ҷалби қувваи корӣ ташаккул ёфтааст.

1. *Маркази Европаи Ғарбӣ.* Кулли давлатҳои тараққинамудаи Европа бо усулҳои гуногун аз Испания, Португалия, даҳсолаҳои охир бошад, аз Полша, Венгрия, Югославия, Туркия, давлатҳои араб коргарони хориҷиро ҷалб намуда, тамоми корҳои вазини истеҳсолот ва корҳои ба худ номуносибро бо қувваи нисбатан арзони кории онҳо иҷро менамояд. 1 январи соли 2000 шумораи кулли иммигрантҳои давлатҳои ғарб ба 22,5 млн. нафар расид, ки бештари онҳо дар корхонаҳои саноатӣ, соҳаи кишоварзӣ, бандарҳо ва анборҳои азими байналмилалӣ давлатҳои Люксембург - 30%, Швейтсария - 29,6%, Германия - 8%, Белгия - 7,5%, Австрия - 6,2%, Шветсия 5,8%, Франция - 5,2%, Англия - 3,4% ба сифати коргари муваққатӣ фаъолият менамоянд. Бояд қайд намуд, ки бинобар бо дастгоҳҳои нав иваз намудани таҷҳизоти корхонаҳои истеҳсолӣ авҷгирии норозигии коргарони маҳаллӣ ба рақобати иммигрантҳо зиёд шуд. Иттиҳоди Европа бо қарори махсуси худ шумораи иммигрантҳоро маҳдуд намуда, барои тамоми давлатҳо квотаҳои

чалби коргарони баландхитисосро тасдиқ намуд. Албатта пӯшида нест, ки чунин квотаҳо барои Тоҷикистон муайян карда нашудаанд. Сабаби асосӣ надонистани забон ба шумор меравад. Ба коргарони муҳоҷир донишони забони англисӣ ё немисӣ ҳатмист.

2. *Маркази давлатҳои нафтистехсолкунандаи Осиёи Ғарбӣ.* Баъд аз Чанги дуҷуми Чаҳон бо мақсади ҳарчи тезтар ба истифода додани қонҳои нафт, сохтмони хатҳои қубурҳои интиқоли нафт, сохтмони бандарҳои азим, сохтмони иншоотҳои обсофкунӣ, биноҳои истиқоматӣ, отелҳои ҳозиразамон, роҳҳои автомобилгард ҷалби иммигрантҳои хориҷӣ ва алаҳхусус мутахассисон сар шуд. Ҳар сол аз тариқи ин марказ ба ҳисоби миёна то 5 млн. нафар қувваи қорӣ ҷалб карда мешавад.

Дар рафти сафарҳои расмӣ ҳайати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо масъалаи ҳамқорӣ дар баҳши содиботи қувваи қорӣ ва мутахассисон бардошта шуда буд. Аммо надонистани забони арабӣ ва ақаллан англисӣ, ки барои қулли давлатҳои араб ҳамчун забони дуҷум қабул шудааст, барои муҳоҷирати қоргарони ҷумҳурии монеа асосӣ мебошад.

3. *Маркази ШМА ва Канада.* ШМА дар ин баҳш таҷрибаи бои сеасра дорад. Сохторҳои давлатии ҳадамоти иммигрантсионии ШМА имрӯзҳо қунон дақиқ фаъолият меқунонд, ки омӯхтани таҷрибаи онҳо барои тамоми давлатҳои дигар лозим аст. Ба ШМА ва даҳсолаҳои охир баъд аз ба имзо расидани "Созишнома оид ба бунёди Созмони ҳамқорӣ ШМА, Канада ва Мексика", ба Канада аз Мексика, давлатҳои ҳавзаи Қариб, Филиппин қувваи қорӣ, агар ба соҳаҳои истихроқи маъдан, қангал, саноати вазнин, сабуқ, соҳаҳои хизматрасонӣ ҷалб карда шавад, пас аз давлатҳои Европа Федератсияи Россия, Ҳиндустон, Покистон ва давлатҳои дигар бештар олимон, мутахассисони соҳаҳои илмҳои дақиқ, химия ва тахникӣ ҷалб карда мешаванд.

Шумораи умумӣ қувваи қорӣ имрӯзҳо дар ШМА ва Канада фаъолиятқунонда зиёда аз 7 млн. нафарро ташиқ менамояд. Ҳар сол ба ин ду давлат то 900 ҳазор қувваи қорӣ нав ҷалб карда мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо захираҳои меҳнати худ аз соли 1991 ба бозори байналмилалӣ меҳнат ворид гардид. Бинобар маҳдуд будани ҷойҳои корӣ имрӯзҳо зиёда аз 200 ҳазор коргарони муҳоҷири Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давлатҳои хориҷӣ наздик, аз ҷумла дар Федератсияи Россия, Белоруссия, Украина, Қазоқистон, Туркменистон ва Ўзбекистон кор мекунанд. Дар сурати тахти назорати давлат ба роҳ монда шудани содироти захираҳои меҳнатӣ он метавонад яке аз манбаҳои иловагӣ ворид намудани ашёи хориҷӣ гардад. Мувофиқи ҳисоби мутахассисони Федератсияи Россия 1000 коргари муҳоҷири дар давлатҳои хориҷӣ коркунандаи ин кишвар дар як сол 8 млн. доллар ба ҳазинаи давлат даромад меорад.

Дар ин асос, агар аз ҳар як коргари муҳоҷири бо таври муташаккил дар дигар кишвар коркунанда ба ҳисоби миёна саддолларӣ ба ҷумҳурӣ ворид гардад, дар як сол Ҷумҳурии Тоҷикистон 240 млн. доллар ($200000 \times 100\$ \times 12$) даромади иловагӣ ба даст меорад. Аммо бо вучуди қабули як силсила қонун ва қарорҳои махсус сохторҳои давлатӣ ба ин кор вобаста аз ўҳдаи ташкилии ин кор набаромада истодаанд. Ҳар сол миқдори муайяни коргарон аз Тоҷикистон ба таври муташаккил гурӯҳ-гурӯҳ ба минтақаҳои гуногуни ИДМ ба кор фиристода мешавад. Меҳнати онҳоро ба эътибор гирифта, роҳбарияти ноҳияҳои ҷанубии Федератсияи Россия (Ростови назди Дон, Поволже), Ҷумҳурии Белоруссия, Қазоқистон аз ҳисоби коргарони муҳоҷири Тоҷикистон бригадаҳо ва ҳатто колхозҳои махсус бунёд намуда, аз натиҷаи кори онҳо баҳра мебаранд. Онҳо дар заминҳои ҷудошуда мувофиқи супориши ин ноҳияҳо галла, тарбуз, пиёз, лаблабуи қанд, зағир корида, дар баробари иҷрои ўҳдадорӣ қисм зиёди маҳсулотро ба бозор бароварда мефурӯшанд. Аммо бояд қайд намоем, ки шумораи коргарони ба таври муташаккил фаъолияткунанда хеле кам аст.

Дар баробари эмигрантсияи меҳнати аҳоли панҷсолаҳои охир бо бунёди як силсила корхонаҳои муштарак ва ба имзо расидани созишномаҳои байнидавлатӣ оид ба барқарор намудани робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили авҷгирии иммигрантсионии шаҳрвандони хориҷӣ мушоҳида карда мешавад. Бо

шарофати бунёди даххо корхонаҳои муштарак имрӯзо мутахассисони соҳаҳои гуногун аз Кореяи Ҷанубӣ, Италия, Англия, ШМА, Европа, Ветнам, Туркия, Эрон, Афғонистон, давлатҳои араб дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999 ҷамъ зиёда аз 6700 нафар ба қайд гирифта шудаанд, ки дар баробари синфи коргари Тоҷикистон фаъолият менамоянд. Бо вуҷуди солҳои охир босуръат афзудани шумораи кувваи кории хориҷӣ таъсири манфии он дар бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло ҳис карда намешавад. Ҳиссаи онҳо дар маҷмӯи аҳолии ба кор машғулбуда дар соли 1999 ҳамагӣ 0.4%-ро ташкил намудасту халос. Иммигрантҳои хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омада бештар дар корхонаҳои муштарак ба танзим намудани хатҳои истеҳсоли, ба кор даровардани дастгоҳ, таъмири онҳо ва омӯзиши кормандони тоҷик машғул мебошанд.

БОБИ XIII. ДАВЛАТҲОИ ТАРАҚҚИКАРДАИ ЧАҲОН

§13.1. Хусусиятҳои иқтисодиёти давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон то асри XXI

Охирҳои асри XX баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ба гурӯҳҳо тақсим намудани давлатҳои ҷаҳон якбора ранги дигар гирифт.

Мувофиқи хусусиятҳои ҳоси давлатҳои ҷаҳон аз 1 январи соли 2001 ба гурӯҳи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон 42 давлат дохил мешаванд, аз ҷумла:

- давлатҳои "Ҳафтгонаи бузург" (ШМА, Япония, Германия, Британияи Кабир, Франция, Канада, Италия);
- давлатҳои Европай Ғарбӣ - Дания, Нидерландия, Белгия, Люксембург, Германия, Чехия, Словакия, Венгрия, Австрия, Швейтсария, Югославия, Албания, Юнон, Булғория, Ирландия, Испания, Италия, Португалия, Исландия, Лихтенштейн, Норвегия, Финляндия, Шветсия, Англия;
- давлатҳои Америкаи Шимолӣ (ШМА, Канада);
- давлатҳои Осиё - Сингапур, Гонконг, Таиланд;
- давлатҳои минтақаи Араб - Арабистони Саудӣ, Исроил, Кувейт, Аморати Муттаҳидаи Араб;
- давлатҳои Австралия ва Океания - Зеландияи Нав, Австралия.

Бо мурури замон давлатҳои номбурда пешрафти иқтисодии худро тадричан дар тӯли асрҳои XIX ва XX таъмин намуда, имрӯзҳо равиши самти лозимаи иқтисодиётро дар тамоми ҷаҳон муайян менамоянд.

Албатта, бояд қайд кард, ки таъсири ин ё он давлати алоҳида, вобаста ба дараҷаи пешрафти техникӣ, иқтисодии ҳарбӣ ва сармояи молиявиаш ба равиши иқтисодиёти ҷаҳон гуногун аст.

Масалан, агар ШМА, Япония, Канада, Германия таъсири худро ба рафти иқтисодиёти ҷаҳон аз ҷиҳати дараҷаи баланди қудрати иқтисодии сиёсӣ ва молиявии техникии мамлакат расонда тавонанд, пас давлатҳои нисбатан хурдтари ин гурӯҳ, ба мисли Люксембург, Нидерландия таъсири худро бо роҳи иштирок дар Иттиҳоди Европа расонда метавонанд.

Яке аз хусусиятҳои хос ва омилҳои муайянкунандаи давлатҳои мутараққии ҷаҳон нишондиҳандаи баланди маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ба ҳар сари аҳоли ба ҳисоб меравад.

Дар номгӯи зиёди нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ММД дар ҷои аввал меистад. Имрӯз дар тамоми ҷаҳон мафҳуми ММД ҳамчун ҷамъи арзиши аслии мол ва даромад аз хизматрасонӣ, ки дар соҳаҳои гуногуни мамлакат истеҳсол шуда, баъдан барои истеъмол, захира ва содирот истифода бурда мешавад, фаҳмида мешавад.

Хусусияти хоси ММД дар он баръало зоҳир мегардад, ки дар тӯли садсолаи охир дар ҷаҳон бо вучуди ҷангу мочароҷуҳои байнидавлатӣ ва бӯҳронҳои иқтисодӣ, сол аз сол зиёдшавии ҳаҷми ММД мушоҳида карда мешавад.

Ҷадвали №29

Суръати афзоиши ММД
(ба ҳисоби фоиз нисбат ба соли гузашта)

Давлатҳо ва гурӯҳҳои онҳо	1981 - 1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Мамлакатҳои мутараққӣ - умумӣ	2,9	0,7	1,6	0,8	2,7	2,1	2,4	3,0	2,3
ШМА	2,7	-0,5	2,5	3,4	4,1	2,0	2,4	3,0	2,3
Япония	4,0	4,0	1,1	0,1	0,5	0,9	1,6	1,4	-2,8
Иттиҳоди Европа (15 давлат)	2,4	1,5	1,0	-0,4	2,9	2,4	1,6	2,7	2,8

Рақамҳои ҷадвали №29 нишон медиҳанд, ки дар тӯли 8 соли охир суръати начандон баланди афзоиши ММД асосан дар давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европой ва ШМА таъмин карда шудааст. Дар Япония бошад, бо сабабҳои сар задани бӯҳрони иқтисодӣ суръати афзоиши ММД рӯ ба пастравӣ овард. Бӯҳрони иқтисодии

давлатҳои Осие таъсири манфии худро дар ҳаҷми умумии ММД-и ҷаҳонӣ низ расонд.

Агар соли 1994 нисбат ба соли 1991 ҳаҷми мутлақи ММД дар ҷаҳон аз 2,8 то 23,6 трлн. доллари америкӣ ва соли 1996 ба 31,8 трлн. доллари ШМА расида бошад, пас дар соли 1999 он то 29,2 трлн. доллари ШМА паст фаромад.

Вобаста ба пешрафти техникии давлатҳои ҷаҳон дар бобати ноил шудан ба нишондиҳандаҳои баланди ММД, нобаробарӣ низ мушоҳида карда мешавад. Агар соли 1994 ҳаҷми умумии ММД дар ШМА 37,3%-ро ташкил дода бошад, дар Европа 31,7%, минтақаи Осие 29,4% ва дар минтақаи Африка ҳамагӣ 1,6%-ро ташкил дод.

Дар солҳои охир дар байни давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ШМА аз рӯи нишондиҳандаҳои ММД мавқеи пешсафиро нигоҳ медорад. Агар соли 1993 дар ШМА ҳаҷми умумии ММД 6,4 триллион доллари америкӣро ташкил дода бошад, пас соли 1999 ҳаҷми он ба 8,4 триллион расонида шуд. Баъд аз ШМА, дар ҷои дуюм Япония меистод, ки ҳаҷми умумии ММД 4,08 триллион долларро ташкил намуд ва дар муҳлати кӯтоҳтарин ин кишвар ба яке аз давлатҳои пурқудрати ҷаҳон табдил ёфт. Ҳаҷми умумии ММД дар давлатҳои Европайи Ғарбӣ - Германия 2,08 триллион доллари ШМА, Франция 1,43 триллион доллари ШМА, Италия 1,14 триллион доллари ШМА, Британияи Кабир 1,34 триллион миллиард доллари ШМА-ро ташкил мебуд.

Аз мамлакатҳои рӯ ба инкишоф даҳсолаҳои охири асри XX ҷои муайянро давлатҳои нави саноатӣ ишғол менамоянд.

Масалан, соли 1999 ҳаҷми ММД дар Бразилия 742,8 млрд., дар Мексика 428,8 млрд., Кореяи Ҷанубӣ 397,9 млрд. долларро ташкил дод.

Дар ин давра дараҷаи баланди афзоиши ҳаҷми ММД дар давлатҳои нави саноатии минтақаи Осие, аз ҷумла Таиланд - 8,8%, Малайзия - 8,7%, Сингапур - 7,5%, Индонезия - 6,8%, Тайван - 6,6% ва Кореяи Ҷанубӣ 6,1% мушоҳида карда шуд.

Далелу ракамхо нишон медиҳанд, ки дар тӯли 30 соли охири асри XX пешрафти мӯътадили иқтисодии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон бешубҳа таъмин карда шудааст.

Лекин бояд қайд намуд, ки солҳои охир чӣ ҳаҷми умумии ММД-и давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ва чӣ ҳаҷми ММД-и давлатҳои алоҳида рӯ ба пастравӣ ниҳодаанд. Сабаб дар он буд, ки бо истифодаи ҳарчи бештари таҷҳизоти технологияи компютерӣ тамоили ҳаракати қисми зиёди қувваҳои корӣ аз соҳаҳои дорои дараҷаи баланди ҳосилнокии меҳнат, ба соҳаҳое, ки дар онҳо дараҷаи нисбатан пастӣ ҳосилнокии меҳнат вучуд дошт, сар шуда буд.

Чунин тамоил дар нимаи дууми асри XX дар саноати аз нав коркарди давлатҳои ғарб боиси татбиқи чараёни кӯтоҳқунии вақти корӣ оварда расонд.

Масалан, дар ин давра дар Европай Ғарбӣ вақти корӣ зиёда аз 20% кам шуд, ки ин нишондиҳанда дар Япония 5%, дар ШМА бошад, бетағйир монд.

Чунин амал боиси он гардид, ки давлатҳои зиёди Европай Ғарбӣ тавофути дар сатҳи ҳосилнокии меҳнат ҷойдоштаро хеле кам намуда, пешрафти босуръати иқтисодиёти мамлакати худро дар ин давра таъмин карда тавонистанд.

Дар иқтисодиёти давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон дар тӯли солҳои 1990-2000 бо вучуди якбора пастравии иқтисодиёт устуворшавии чараёни иҷтимоию иқтисодӣ баръало мушоҳида карда мешуд.

Баъд аз камшавии иқтидори истеҳсолии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, агар ШМА пешрафти иқтисодии мамлакати худро аз соли 1992 таъмин карда тавониста бошад, пас дар давлатҳои Иттиҳоди Европа танҳо баъд аз соли 1994 вусъатёбии иқтисодиёт мушоҳида карда мешуд.

Пас аз мӯътадил гардидани пешрафти иқтисодии Япония, аз соли 1998 сар карда бо сабаби авҷгирии бӯҳрони иқтисодии давлатҳои Ҷанубу Шарқии Осиё дар иқтисодиёти ин кишвар тамоили пастравӣ мушоҳида карда мешуд.

Барои аз чунин вазъият баровардани мамлакат Ҳукумати Япония соли 1998 ба татбиқи барномаи устуворшавии системаи бонкӣ шурӯъ кард, ки барои амалӣ шудани он дар солҳои 1999-2000 170 миллиард доллари ШМА чудо намуд.

ШМА чун солҳои пеш дар даҳсолаҳои охири асри XX низ пешсафиро аз даст додан наметавонад. Имрӯзҳо саноати ШМА зиёда аз се ҳиссаи тамоми маводи хоми дар ҷаҳон истеҳсолшавандаро қоркард мекунад ва дар ҷаҳон бо бозори таҷҳизот ва воситаҳои техникӣ машҳур аст. ШМА ҳар сол зиёда аз 40% талаботи давлатҳои рӯ ба инкишофро бо воситаҳои техникӣ ва таҷҳизоти соҳаи мошинсозӣ таъмин менамояд.

Ба корпоратсияҳои бузурги ШМА дар миқёси ҷаҳон, бидуни Россия, ягон давлати дигари дунё дар истеҳсоли ҳавопаймо ва таҷҳизоти кайҳон, компютерҳои пуриқтидортарин, схемаҳои интегралӣ ва навтарин ва нимноқилҳо, таҷҳизоти лазерӣ, воситаҳои алоқа ва биотехнология баробар шуда наметавонад.

ШМА яке аз давлатҳои калонтарини истеҳсолкунандаи маҳсулоти замонавии илмталаб дар ҷаҳон ба шумор меравад. Соли 1990 ҳиссаи ШМА дар ҷаҳон 36%, Япония - 29%, Германия 9,4%-и истеҳсоли чунин маҳсулотро ташкил мекард. Чунин дараҷаи баланди истеҳсоли маҳсулоти замонавии илмталабро ШМА дар натиҷаи сафарбар кардани сармояи зеҳнии ватанӣ ва дар истеҳсолот татбиқи намурадани кашфиёти илмию техникаи давлатҳои дигари ҷаҳон ба даст оварда шудааст.

Ҳукумати ШМА ҷиҳати рақобати ҷиддӣ бо Япония маблағи буҷети давлатиро барои қорҳои илмию тадқиқотӣ дарег наметавонад.

Рақамҳои ҷадвали №30 нишон медиҳанд, ки хароҷоти давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ҳар сол аз як то се фоизи ММД-ро ташкил менамояд. Яке аз марказҳои пуриқтидори илмию техникӣ дар байни давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар ШМА бунёд карда шудааст. Соли 1998 хароҷоти умумии ШМА барои инкишофи илму техника 450,9 млрд. долларро ташкил намуд, ки ин маблағ ба хар сари аҳолии ШМА 680,9 долларро ташкил медод (барои муқоиса дар Россия соли 1998 маблағи хароҷоти давлат барои илму техника

ҳамагӣ 0,86% ММД ва ба ҳисоби ҳар сари аҳоли бошад, ҳамагӣ 36,5 долларро ташкил кард).

Ҷадвали №30

*Нишондиҳандаҳои иқтисодии илмӣ ва техникии
мамлакатҳои пешқадами ҷаҳон
(соли 1998)*

Давлатҳо	Хароҷоти умумӣ барои илм (млрд. доллари ШМА)	Ҷой нисбати ММД	Хароҷот барои илм ба ҳисоби ҳар сари аҳоли (доллари ШМА)	Шумораи мутахассисони илмӣ ба ҳар 10 ҳазор аҳолии қобили меҳнат
ШМА	450,9	5,4	680,9	962,7
Британияи Кабир	71,0	5,3	364,8	135,0
Германия	99,8	4,8	466,6	240,8
Франсия	85,6	6,0	466,1	137,6
Италия	55,7	4,9	221,6	74,4
Япония	142,8	3,5	654,5	526,5

Дар баробари ШМА Япония аз ҷиҳати маблағҳои барои таъмини пешрафти илм равонакардашуда дуҷумин давлати дунё ба шумор меравад. Соли 1998 ҳаҷми хароҷот барои илм 142,8 млрд. доллари америкоиро ташкил намуд, ки ин нисбат ба ҳар сари мутахассис 526,5 долларро ташкил менамояд. Аз давлатҳои Иттиҳоди Европа дар ин соҳа Германия, Франсия, Англия ва солҳои охир Италия маблағҳои зиёд сарф кардаанд. Масалан, пешрафти илму техника Германияро дар муҳлатҳои кӯтоҳтарини солҳои баъдичангӣ ба яке аз давлатҳои пешқадамтарини дунё табдил дод ва кишвари начандон калони Франсия бошад, ба шарофати рушди босуръати илму техника соҳиби яроқи ядрои гардид.

Сатҳи баланди давлатҳои тараққикардаи ҷаҳонро нишондиҳандаи дараҷаи қобилияти харидории ашёи миллии ин давлатҳо дар муқоиса бо давлатҳои гурӯҳҳои дигар баръало нишон медиҳад.

Агар соли 1997 ин нишондиҳанда дар миқёси ҷаҳон 5,7 ҳазор долларро ташкил дода бошад, ин рақам дар давлатҳои Иттиҳоди

Давлатҳои Мустақил 3,1 ҳазор доллари америкӣ, дар давлатҳои Европӣ Шарқӣ 5,5 ҳазор доллари ШМА, дар давлатҳои рӯ ба инкишоф 3-15 ҳазор доллари ШМА ва дар давлатҳои тараққикарданда 21,5 ҳазор доллари америкӣро ташкил намудааст. Чунин дараҷаи баланд, ки нисбати нишондиҳандаҳои ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии ҷаҳон 3,7 маротиба зиёд аст, дар қаламрави давлатҳои тараққикарда гирд овардани қисми асосии истеҳсолоти ҷаҳониро ифода мекунад.

Барои фаҳмотар шудан нишондиҳандаҳои зерин ба мо кӯмак мерасонанд.

Соли 1997 ба 840,5 млн. аҳолии давлатҳои мутараққии ҷаҳон (14,2% аҳолии дунё) дар ҳаҷми 18070 млрд. доллари ШМА маҳсулот истеҳсол карда шудааст, ки 52,8%-и ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти ҷаҳониро ташкил мекунад.

Албатта, чунин дараҷаи баланди рушди иқтисодӣ зуд ба даст наомадааст. Он як давраи муайяни таърихро дар бар мегирад, ки дар ҷараёни он пастию баландиҳои зиёде паси сар шуда, ин пешравиҳо бинобар мавқеи ҳуби ҷойгиршавии захираҳои табиӣ, ба роҳ мондани ҳамкориҳои иқтисодӣ, сафарбар кардани захираҳои дохилӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ноил шуданд. Давлатҳои алоҳидаи ин гурӯҳ, ба мисли ШМА, Канада, Швейтсария, Шветсия, Австралия, Зеландияи Нав, ки ҳудуди онҳо аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон эмин буд, шароити баамаломадаро ба манфиати иқтисодиёти худ истифода бурданд ва дар мадди аввал саноати вазнин, инчунин баъдан саноати сабук ва коркарди маҳсулоти хоҷагии халқро ба роҳ монда, барои ба бозори ҷаҳонӣ баровардани маҳсулоти худ шароит фароҳам оварданд.

Ба пешрафти иқтисодиёти давлатҳои минтақаи Араб баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон, афзудани талабот ба нафту сӯзишворӣ сабаб шуд. Ба рушди Гонконг, Тайван ва Сингапур дар баробари дигар шудани сиёсати хориҷии Хитой кӯмаки ШМА, Япония ва Англия бо мақсади ҳарчи бештар ба системаи хоҷагидорӣ капиталистӣ ҷалб кардани роҳбарияти Хитой таъсир расонид. Садҳо миллиард доллари

ШМА барои бунёди корхонаҳои саноатии коркарди ашёи хоми Ҷумҳурии Халкии Хитой равона карда шуданд.

Умумияти миллии ин се нимҷазираи хурдро бо Хитой истифода бурда, Британияи Кабир, ШМА ва Япония барои бунёди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Халкии Хитой сармояи хориҷӣ ва таҷҳизоти техникаии замонавиро дарег наредоштанд.

§ 13.2. Фаъолияти иқтисодии хориҷии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон

Таҳлили тараққиёти давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон гувоҳӣ медиҳад, ки пешрафти иқтисодии онҳо танҳо баъд аз амалӣ намудани тадбирҳои андешидаи ҳукуматҳои онҳо оид ба либерализатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба даст омадааст.

Дар асоси либерализатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ кулли давлатҳои капиталистии ҷаҳон тамоми монеаҳои садди ҳаракати мол ва ашёи хом вучуддоштаро бардошта, иқтисодиёти мамлакати худро ҳамчун модели нави "иқтисодиёти озод" ба тамоми ҷаҳониён эълон намуданд.

Принсипи "иқтисодиёти озод" дар асл барои тамоми давлатҳои ҷаҳон набуд. Ин давоми сиёсати "дарҳои пушида"-и ҷаҳони капиталистӣ буд, ки вусъатёбии робитаҳои иқтисодии хориҷиро аслан барои давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ, аз ҷумла бештар барои давлатҳои Европай Ғарбӣ пешбинӣ менамуд.

Бинобар ин қисми зиёди робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои тараққикарда дар шаклҳои гуногун бештар байни худӣ онҳо амалӣ мешуду халос.

ШМА, Англия баъд аз шикаст хӯрдани Германияи фашистӣ дар асоси барномаҳои ислоҳоти баъдичангӣ ба давлатҳои Европай Ғарбӣ тамоми имтиёзхоро муҳайё намуда, дар асоси қарзҳои дарозмуддат ба азнавсозии истеҳсолоти валангори онҳо шурӯъ намуданд.

Истеҳсолоти давлатҳои Европа бо таҷҳизоти пешқадамтарин ва истифодаи ашёи хоми маҳаллӣ ба роҳ монда мешуд. Дар натиҷа дар муҳлатҳои хеле кӯтоҳ кулли давлатҳои ҳозираи тараққикардаи ҷаҳон ба давлатҳои истеҳсолкунандаи моли тайёр табдил ёфта, қисми зиёди давлатҳои аз ҷиҳати техникӣ қафомондаи ҷаҳонро маҷбур сохтанд, ки ба истеҳсоли ашёи хоми ба давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон зарурбуда шурӯъ кунанд. Аз тарафи дигар, давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон тамоми имкониятҳои дохилии мамлакатҳои худро истифода бурда, даҳсолаҳои аввали баъдичангӣ сиёсати худтаъминкунии пурраи мамлакат бо хӯрокворӣ ва бештар бо ашёи хомро пеша гирифтанд. Дар натиҷаи татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ дар соҳаҳои саноати вазнин, саноати сабук ва соҳаи кишоварзӣ дар муҳлатҳои кӯтоҳ (бидуни Япония) ба мақсади худ ноил гаштанд.

Аммо чораҷӯиҳо оид ба сафарбар намудани захираҳои дохилӣ маънои ҷудои иқтисодии пурраро надошт. Баръакс, бо инкишофи иқтисодиёти давлатҳои тараққикардаи дунё рӯз аз рӯз эҳтиёҷоти онҳо ба бозори давлатҳои дигари ҷаҳон, ба манбаъҳои нави ашёи хом зиёд мешуд.

Бояд зикр кард, ки дар нимаи дуюми асри XIX зиёда аз 90%-и мол ва маҳсулоти истеҳсолшуда танҳо дар ҳудуди як қитъаи ҷаҳон хариду фурӯш мешуд, дар нимаи дуюми асри XX бошад, зиёда аз 3/4 ҳиссаи мол ва маҳсулоти истеҳсолшуда берун аз ҳудуди давлатҳо ва минтақаҳо фурӯхта мешуд. Аз ин нуктаи назар мавқеи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, пеш аз ҳама, дар ҳаҷми муомилоти моли хориҷии онҳо баръало дида мешавад. Дарачаи баланди афзоиши солонаи савдои хориҷӣ (9%) дар солҳои 1950-60-ум мушоҳида карда шудааст. Суръати баланди соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти давлатҳои тараққинамуда сол аз сол боиси афзоиши муомилоти байнидавлатӣ гардида, ҳиссаи онҳоро дар муомилоти ҷаҳонӣ зиёд менамуд. Агар соли 1970 ҳиссаи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон дар ҳаҷми содироти ҷаҳонӣ 71,4%-ро ташкил намуда бошад, пас соли 1980 - 62,8%, соли 1990 - 75,7%, 1995 - 69,0%, соли 1998 - 72,4%-ро ташкил намудааст. Мову шумо натиҷаи гуфтаҳои болоро дар мағозаҳои пур аз моли

давлатҳои ҷаҳон мебинем, истифода мебарем ва ба ҳамаи мо ин масъала масъалаи дуҷуминдараҷа шуда мондааст.

Зиёда аз 70%-и молҳои истеҳсоли Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Германия, Хитой, Ҳиндустон, Гонконг, Сингапур, Малайзия қариб тамоми бозорҳои давлатҳои ҷаҳонро азхуд намуданд. Экспансияи (ғасби) бозорҳои дохилии мамлакатҳои алоҳида агар аз як тараф, бо номгуӣ зиёди молҳои рӯзгор, асбобҳои барқӣ, пӯшок ва маводи ғизоӣ анҷом дода шавад, аз тарафи дигар, дар дахсолаҳои охири асри XX бо роҳи бунёди корхонаҳои муштарақ, ё ҷойгиркунии қисми корхонаҳои азими худ бо мақсади пурра қонеъ кунонидани талаботи аҳолии минтақаҳои муайян амалӣ шуда истодааст. Ва мо бояд бигӯем, ки бисёр давлатҳои рӯ ба инкишоф роҳи дигаре ба ҷуз бунёди ин гуна корхонаҳо надоранд. Гап дар сари он аст, ки имрӯз, яъне дар ибтидои асри XXI бештари ширкатҳои машҳури давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, қадом давлате, ки аз паи мустақилона бунёд кардани корхонаҳои истеҳсоли (масалан, истеҳсоли телевизор, радио, молҳои рӯзгор ва ғайра) шавад, албатта, дере нагузашта, дар натиҷаи бо молҳои пастсифату гароннари худ дар бозори ҷаҳонӣ рақобат карда натавонистанаш муфлис мешавад.

Аммо ин ҳулосаи мо маънои онро надорад, ки мо имрӯз танҳо нигарони истеҳсолоти давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон шавем, баръакс, аз чунин имкониятҳои пешрафти баланди техникӣ истифода бурда, соҳаҳои махсуси илми ватанӣ, зиёиёни ватаниро ба он сафарбар кунем, ки оид ба боз ҳам такмил додани микросхемаҳои компютерҳо, телевизору радио, асбобҳои дигари рӯзгор тадбирҳо андешида, аз дараҷаи имрӯзаи техникаи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон пеш гузаранд.

Тараққиёти давлатҳои дунё гувоҳӣ медиҳад, ки сиёсати "иктисодиёти озод"-и ҷаҳони капиталистиро бештар давлатҳои наҷандон бузурги Европаю Осиё истифода ва татбиқ намуданд. Дар натиҷаи истифодаи дурусти боигарии мамлакат ва сармояи хориҷӣ онҳо дар муҳлатҳои хеле кӯтоҳ тавонистанд, ки дар тамоми соҳаҳои хоҷагии худ ба ҳосилнокии баланди меҳнат ноил шуда, дар баробари пурра қонеъ кунонидани талаботи аҳолии худ бо мол ва маҳсулоти

ватанӣ, дар бозорҳои давлатҳои дигари ҷаҳон мавқеи мустаҳкамро ишғол намоянд.

Агар дар даҳсолаҳои аввали баъди татбиқи сиёсати "иқтисодиёти озод" ҳаҷми умумии содирот ва воридот дар Англия 45%, Япония 30%, Франция 35%-ро нисбат ба мол ва маҳсулоти дар ин давлатҳо истеҳсолшуда ташкил намуда бошад, пас имрӯзҳо дар ибтидои асри XXI ин нишондиҳанда аз нисф зиёди мол ва маҳсулоти истеҳсолшудаи ин давлатҳоро дар бар мегирифт.

Давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон, ба мисли Гонконг, Таиланд, Малайзия, Хитой, Ветнам нуктаҳои дар боло зикргардидаро дар ҳаёт татбиқ намуда, даҳсолаҳои охир бо суръати хеле баланд иқтисодиёти мамлакатҳои худро тараққӣ дода истодаанд.

Дар тӯли 50 соли охир дар байни давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон дараҷаи баланди афзоиши савдои хориҷиро давлатҳои ШМА, Германия, Япония, Франция, Италия, Канада таъмин намуданд. Таркиби ҳаҷми савдои хориҷии бевоситаи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳонро дар баробари молҳои ниёзи мардум, агар бештар олотҳои мошин, таҷҳизоти ҳозиразамон, киштисозӣ ва ҳавопаймосозӣ ташкил намуда бошанд, савдои хориҷии байни давлатҳои тараққикарда ва ҷаҳони дуюм бошад, дар асоси ивази таҷҳизоти техникӣ, олотҳои мошин, бештар маводи хоми аввала ташкил менамуд.

Аммо чунин шакли муомилот дер давом накард. Аз солҳои 80-ум сар карда баробари бароҳмонии истеҳсолоти коркарди ашёи хом дар давлатҳои рӯ ба инкишоф воридоти моли тайёр барои давлатҳои Европа, ШМА ва Япония ғайриқарор буд. Барои амалӣ намудани ин мақсад давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон қисми бештари саноати худро дар ҳудуди давлатҳои рӯ ба инкишоф ҷойгир намуда, дар корхонаҳои худ ба истеҳсоли маҳсулоти илмталаб шурӯъ карданд. Чунин ислоҳот дар номгӯи молҳои содироти давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон тағйироти кулӣ ворид намуд. Минбаъд ба бозорҳои ҷаҳон бештар молҳои электронӣ ва технологияи иттилоотӣ (дастгоҳҳои автоматики дорони суръати баланди коркарди иттилоот), воситаҳои алоқа, микросхемаҳои электронӣ, роботҳои истеҳсолӣ ва ғайра дохил мешаванд. Ҳаҷми содироти молҳои электронии

номбурда бо суръати хеле баланд меафзояд. Дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҳар сол номгӯи нави молҳои ниёзи мардум бо дизайнҳои ҳозиразамон ва нисбати солҳои пеш молҳои баландсифат пешкаши аҳолии давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон карда мешуд.

Солҳои 1985-1990 тамоми молҳои дар боло зикргардида дар чунин давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ба мисли ШМА, Япония ва Германия истеҳсол мешуданд. Соли 1990, агар ҳиссаи ШМА ва Япония зиёда аз 75%-ро ташкил намуда бошад, пас 25%-и молҳо дар давлатҳои Европави Ғарбӣ истеҳсол карда мешуданд.

Бояд қайд кард, ки дар ин солҳо молҳои электронӣ бо сабаби арзиши баландашон танҳо ба бозори маҳдуди давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон пешниҳод карда мешуданд. Ба аҳолии давлатҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода, ки сатҳи миёнаи зиндагӣ доштанд, харидорӣ ва истифодаи чунин молҳо дастрас набуд.

Чунин шароит роҳбарони корхонаҳои азими истеҳсолкунандаи молҳои электрониро маҷбур сохт, ки роҳҳои ҳалли ин масъаларо ёбанд. Аввалин шуда Ҳукумати Япония барои арзон шудани арзиши аслии мол истеҳсоли номгӯи зиёди молҳои электрониро бо назардошти истифодаи қувваи арзони корӣ дар давлатҳои наҷандон калони Осиё - Гонконг, Таиланд, Сингапур, Малайзия ва баъд Хитой шурӯъ намуд.

Германия чунин ҳолатро ба назар гирифта, барои пурра аз даст надодани бозори азими давлатҳои рӯ ба инкишоф модели япониро истифода бурда, ба истеҳсоли номгӯи муайяни молҳои электронӣ дар ҳудуди давлатҳои Туркия, Эрон, Арабистон, Африка ва солҳои охир дар баъзе давлатҳои навбунёди Осиёи Миёна оғоз кард.

ШМА чунин фаъолиятро дар давлатҳои Америкаи Лотинӣ, Канада, Мексика ва қисман дар давлатҳои Араб ба роҳ монд. Агар истеҳсолоти давлатҳои ШМА, Япония, Германия ва Франция сад дар сад баҳри таъмини аҳолии кулли давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон бо молҳои сифаташон баланду арзишаш арзон сафарбар карда шуда бошад, пас истеҳсолоти давлатҳои рӯ ба инкишоф бештар барои истеҳсоли молҳои электронии нисбатан арзон ва дастраси шумораи зиёди мардум равона шуда буд.

Ҳамин тариқ, дере нагузашта, даҳсолаҳои охири асри XX дар таърихи иқтисодиёти ҷаҳон аз тарафи олимони иқтисодшинос, ҳамчун як марҳилаи авҷи паҳн гаштани дастгоҳҳо ва молҳои электроники ниези мардум ба қайд гирифта мешавад. Ин марҳила бо истифодаи комёбиҳои пешрафти техники дар баробари ба корпоратсияҳои бузурги байналмилалӣ давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон миллиардҳо доллари америкоӣ даромади соф оварданад, кулли давлатҳои дунёро бо ҳам наздик намуд. Имрӯзҳо бо истифодаи барномаҳои телевизиони радиёӣ ҳатто мардуми оддӣ иттилооти лозимаро аз барномаҳои зиёда аз 100 давлати дунё гирифта метавонанд. Татбиқи намудани системаи радиёии алоқа бо истифодаи таҷҳизоти компютерӣ масофаи тӯлонии байни давлатҳоро кӯтоҳ намуда, дар як муддати кӯтоҳ масъалаҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва шахсии оламиёнро ҳал менамояд.

Панҷсолаҳои охири асри XX бо истифодаи системаи Интернет хизматрасонӣ ба аҳоли ба дараҷаи баланди худ расид ва дар баробари доир ба молу маҳсулоти худ озодона иттилоот, барнома ва нақшаҳо пахш намудан, мардум ба тамоми саволҳои лозимӣ аз нуқтаи назари таърихӣ илмӣ ҷавоби пурра мегиранд.

Дар тӯли 15 соли охири асри XX чунин пешрафт боиси бо суръати хеле баланд афзудани ҳаҷми содироти хизматрасонӣ аз давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон гардид. Ҳаҷми он, агар дар соли 1995 23%-и содироти ҷаҳониро ташкил намуда бошад, пас соли 1999 он ба 35,3% расид.

Дар солҳои охири асри XX бо истифодаи Интернет ва системаҳои ҳозиразамони шабакавии интиқоли ахборот бо суръати баланд содироти хизматрасониҳои қорӣ афзуда истодааст. Ҳиссаи он дар давраи наҷандон қалон (солҳои 1980-2000) аз 28% то ба 44% расонида шуд.

Пешрафти илмию техникии даҳсолаҳои охир дар соҳаи туризми байналмилалӣ низ хеле хуб ба роҳ монда шуд. Имрӯзҳо ҳар як қарди ҷамъият бемалол метавонад бо истифодаи таҷҳизоти ҳозиразамон тамоми иттилоотро доир ба истироҳатгоҳҳои қулли дунё гирифта, мувофиқи хоҳиши худаш истироҳатгоҳ ё самти саёҳати

худо интихоб наояд. Имрӯзо сеяки арзиши умумии содироти хизматрасониҳо дар ҷаҳон туризм ташкил мекунад.

Он рӯзо дур нест, ки пешрафти таҷҳизоти ҳозиразамон боиси афзудани ҳаҷми содироти хизматрасонии соҳаҳои тандурустӣ, илм ва санъат мешавад.

Садҳо миллиард доллари америкӣ дар шаклҳои гуногуни сармоягузорӣ дар ҷаҳон аз як минтақа ба минтақаи дигар ҳаракат мекарданд. Интиқоли сармояи софӣ солона ба давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқкардаи ҷаҳон, агар дар тӯли солҳои 1983-1990 23 млрд. доллари америкӣро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар солҳои 1991-1995 то ба 49,4 млрд. доллари ШМА расонида шуд.

ШМА, Британияи Кабир, Япония ва Германия дар даҳсолаҳои охири асри XX дар иқтисодиёти ҷаҳон ҳамчун давлатҳои бузурги содиркунанда ном бароварданд. Дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ гардиши солонаи сармояи танҳо ду давлат - ШМА ва Япония 80 млрд. доллари америкӣ буд, ки аз $\frac{3}{4}$ ҳиссаи гардиши солонаи сармояи озоди ҷаҳониро ташкил менамояд.

Дар гардиши сармояи ҷаҳонӣ маблағгузориҳои бевосита ва маблағгузориҳои портфелӣ мавқеи муҳимро ишғол менамуд.

Дар даҳсолаҳои охири асри XX сиёсати "иқтисоди озод" ва дар баробари он муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ давлатҳои ҷаҳон аз сабаби ба дараҷаи баланди истеҳсоли ноил шудан ба мушкилиҳо ва зиддиятҳои дохилисоҳавӣ бархӯрданд. Дар ҷаҳон, агар аз як тараф, ҷараёни ҳамгироии давлатҳои ҳамсоя ва дар ин асос бунёди минтақаи савдои озод вусъат гирифта бошад, аз тарафи дигар, кӯшиши давлатҳои алоҳида барои ба дастии худ гирифтани иқтисодиёти тамоми ҷаҳон баръало дида мешуд.

Дар амал баръало дида мешуд, ки дар баробари кӯшиши давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон, ба монанди ШМА, Япония, Германия. Франция барои дар бозори ҷаҳонӣ аз даст надодани қудрат, тавоноӣ ва мавқеи худ ин солҳо дар иқтисодиёти ҷаҳон ҷараёни нав - ҷараёни зерин назорати корпоратсияҳои байналмилалӣ муттаҳидшавии истеҳсолоти давлатҳои алоҳида ҷорӣ шуда буд. Бунёди корпоратсияи

бузурги байналмилалӣ дар ҷаҳони капиталистӣ давраи нави таракқиёт ва қудратнокшавиро муҳайё намуд.

Асоси афзудани нуфузи ҷаҳони капиталистӣ, пеш аз ҳама дар истифодаи дурусти сармояи умум таҷассум меёфт. Бунёди корпоратсияҳои бузурги байналмилалӣ сарварони бисёр давлатҳои таракқикардаи ҷаҳонро водор намуд, ки сиёсати содироти сармояи калони соҳаҳои истеҳсолоти ватании худро, ки бо мурури замон бе даҳолати давлат, мустақилона оғоз ёфта буд, дастгирӣ намоянд.

Солҳои 1960-ум ширкатҳои америкоӣ фаъолияти хориҷии худро вусъат дода, сармояи бештари худро дар "бозори умумии" навбунёди Европа харҷ мекарданд. Ҳаҷми солонаи сармоягузориҳои хориҷии ширкатҳои танҳо ШМА дар соли 1970 то ба 13 млн. доллари ШМА расид. Албатта, дар ин давра ин маблағ сармояи бузурге ба ҳисоб рафта, барои пешрафти иқтисодиёти давлатҳои Европа замина гузошт. Даҳсолаҳои минбаъда маблағгузориҳои сол аз сол дар иқтисодиёти Европа зиёд мешуд.

ШМА дар баҳши содироти сармоя ҳамчун маблағгузори бевосита дар ҷаҳон солҳои дароз пешсафиро аз даст намедиханд. Агар соли 1997 аз 424 млрд. доллари дар ҷаҳон бо ин усул содиршуда 114,5 млрд. доллар ҳиссаи ШМА бошад, пас соли 1999 ин таносуб 884,4 млрд. ва 275,5 млрд. долларро ташкил намуд.

Агар аз нисф зиёди сармояи дар боло зикршудаи ШМА асосан ба иқтисодиёти давлатҳои шарик - Британияи Кабир, Канада, Япония, Франция, Германия, Швейтсария ва Нидерландия равона карда шавад, пас 85%-и сармояи давлатҳои номбурдаи Европа ба иқтисодиёти ШМА равона карда мешавад.

Дуюмин давлати абарқудрати дунё дар содироти сармоя Япония ба шумор меравад. Дар тӯли муносибатҳои иқтисодии баъдиҷангӣ (то солҳои 1995) кӯмакҳои ШМА ба Япония оид ба бозсозӣ ба он оварда расонид, ки даҳ соли охир аз 1/3 ҳиссаи сармояи озоди худро Япония ба иқтисодиёти ШМА равона карда, қисми зиёди онро ба соҳаи савдо (41%), соҳаҳои молия ва хариди амволи ғайриманқул (30%) ва тахминан то 20%-и онро барои пешрафти соҳаҳои вазнин, мошинсозӣ ва таҷҳизоти дақиқи мамлакат равона

намојад, пас 85%-и сармояи Япония ба Европа равона карда шуда, бештар дар соҳаҳои хизматрасонии молиявӣ, савдо ва ҳамагӣ 15%-и боқимондаи он дар соҳаҳои саноати коркарди ин минтақа истифода бурда мешуд.

Бояд таъкид кунем, ки тайёри ба ворид намудани асъори ягонаи Европа - "Евро" сиёсати истифодаи сармояи Японияро солҳои охири асри XX куллан дигар намуд. Сол аз сол зиёд шудани ҳиссаи давлатҳои Европа дар ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти ҷаҳонӣ ва дар баробари ин дар муомилоти молии кулли давлатҳои Европа дар оянда амал намудани асъори ягона, ки метавонад дар ояндаи наздик доираи гардиши долларро дар бозорҳои худ маҳдуд намојад, Японияро водор кард, ки танҳо дар ду соли охири асри XX сармояи бисёри худро ба истеҳсолоти давлатҳои Европа гузорад. Аз 2/3 ҳиссаи сармояи давлатҳои Европа бошад, ба ШМА ва бо тариқи корпоратсияҳои бузурги байналмилалӣ ШМА ба иқтисодиёти Япония гузошта мешавад. Америкоӣҳо ва европоӣҳо нисбат ба Япония сиёсати махсуси худро пеш бурда, барои ҳарчи бештар дар иқтисодиёти ватани худ татбиқ намудани кашфиётҳои ҳозиразамони илмию техникӣ бештари сармояи худро ба соҳаҳои дорои дараҷаи баланди технологии Япония мегузоранд. Масалан, корпоратсияи калонтарини ШМА IBM дар Япония шӯъбаи (филиали) корхонаи худро таъсис дод, ки дар он зиёда аз 18000 нафар кор карда, аз ҷиҳати миқдори истеҳсоли компютер калонтарин корхона дар Япония ба шумор меравад.

Хусусияти хоси даҳсолаҳои охири асри XX аз он иборат аст, ки дар ин солҳо дар баробари вусъатгирии ҳаракати сармояи озоди давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафтаи дунё тамоили муттаҳидшавии ин сармояҳо низ дида мешуд.

Агар солҳои 1981-90 дар кулли иқтисодиёти давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон дар соҳаи истеҳсолот ҳамагӣ 900, молиёт 141, савдо ва хизматрасонӣ 50 ҳодисаи муттаҳидшавӣ ба қайд гирифта шуда бошад, пас дар даҳсолаҳои охир ин ҷараён тамоми ҷаҳони капиталистиро фаро гирифта, шумораи умумии он аз 5300 зиёд шуд.

Соли 1998 ҳаҷми умумии сармояҳои якҷояшуда ба нуқтаи баландтарин расида, 2,6 трлн. доллари америкоиро ташкил намуд, ки ин маблағ танҳо нисбат ба соли 1997 55% зиёд буд. Сабабҳои чунин ҳақиқатро иқтисодшиносони ҷаҳон дар пешрафти технологияи иттилоотӣ ва аз иштирок дар бунёди корхонаҳои ин соҳа гирифтани даромади ниҳоят калон медиданд.

Ҳамин тариқ, даҳсолаҳои охири асри XX, тавре ки дар боло зикр кардем, тамоили ҳаракати сармояи ҷаҳони капиталистӣ самти худро тағйир дода, истифодаи қисми бештари сармояи худро дар истеҳсолоти давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон афзалтар медонист. Чунин дигаршавии тамоили ҳаракати сармояи озоди ҷаҳони капиталистӣ боиси он гардид, ки дар муҳлатҳои хеле кӯтоҳ дар ҷаҳон марказҳои муҳими молиявии дунё, ба мисли ШМА, Япония ва Европа бунёд гардиданд, ки ҳаҷми умумии сармояи ғирдовардаи онҳо зиёда аз 80%-и сармояи озоди давлатҳои тараққикардаи ҷаҳонро ташкил намуда, дар соли 2000-ум зиёда аз 50 трлн. долларро ташкил кард, ки ин маблағ дар муқоиса бо ҳаҷми умумии маҳсулоти истеҳсолнамудаи давлатҳои аъзо се маротиба зиёд аст. Чунин дараҷаи баланди ғирд овардани сармояи озод, пеш аз ҳама, дар натиҷаи истифодаи дурусти механизми ҳавасмандкунии сармоягузориҳои хориҷӣ ба даст оварда шуд.

Дар баробари ин ба марказҳои бузурги молиявии дунё сиёсати дар солҳои охир пешгирифтаи онҳо оид ба танзими муомилоти озоди асъори давлатҳои рӯ ба инкишоф ва давлатҳои дар зинаи гузариши иқтисод қарордошта, ки аз роҳи ҳаракати онҳо тамоми монеаҳо бардошта шуда буд, кӯмак расонда, боиси дар бонкҳои машҳури давлатҳои Европа, ШМА кушодани ҳисобҳои асъории ширкатҳои тамоми давлатҳои ҷаҳон гардид. Чунин чараён сол аз сол қурби асъори давлатҳои саноатии тараққикардаи ҷаҳон - доллари америкой, йени Япония, маркаи Германия ва фунт стерлинги Англияро баланд мебардошт. Бояд таъкид кард, ки дар байни асъорҳои номбурда доллари америкой мақоми махсус дошт. Агар соли 1990 зиёда аз 50%-и ҳисоббаробаркунии тижорати байналмилалӣ, 44%-и сармоягузориҳои хориҷӣ ва 40%-и мубодилаи

асъори давлатҳои ҷаҳон бо истифодаи доллари ШМА анҷом дода шуда бошад, аз соли 1992 инҷониб нуфузи он дар иқтисодиёти ҷаҳон боз ҳам баланд шуда, доираи муомилоти он аз ҳисоби давлатҳои навбунёди ҷаҳон хеле васеъ гардид. Тамоми давлатҳои дунё дар баробари тилло, санғҳои киматбаҳо дар ҳазинаҳои захиравии худ бештар доллари америкоиро нигоҳ медоштанд. Ҳиссаи доллари ШМА дар ҳазинаҳои захиравии давлатҳои дунё аз 45%-и соли 1990 то 58%-и соли 1999 расид. Ҳатто баъди аз 1 январи соли 1999 қорӣ гардидани асъори яғонаи "Евро" дар муомилоти байни давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа, мавқеи доллари ШМА дар муомилоти асъории байналмилалӣ устувор боқӣ монд. Бо вуҷуди дар солҳои 1999-2000 то 36,4% афзудани ҳиссаи "Евро" дар ҳазинаҳои захиравии давлатҳои Европа, сатҳи дар соли 1997 бадастомадаи доллари америкой бо тағйироти ночизе нигоҳ дошта мешуд.

Албатта, дар муомилоти байни давлатҳои Европа сад дар сад қорӣ намудани асъори яғонаи "Евро" маънои аз қаламрави Иттиҳоди Европа баровардани асъори шинохташудаи давлатҳои дигари ҷаҳонро надорад, зеро бозорҳои давлатҳои Европа дар натиҷаи таҷрибаи бевоситаи татбиқшудаи ҷаҳонӣ қонун ва меъёрҳоеро муайян намуданд, ки имрӯзҳо дар асоси бандҳои онҳо қулли робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои ҷаҳон ба роҳ монда шудааст ва ҳамчун дастурамали ҳаёти истифода бурда мешаванд. Бинобар ин гардиши мол дар байни давлатҳои минтақаи Европа дар мадди аввал, агар бевосита бо "Евро" анҷом дода шавад, пас байни давлатҳои дигари ҷаҳон хоҳу ноҳол бо доллари америкой баробар карда мешавад. Ин таносуб оҳиста-оҳиста бо қудратнокшавии мавқеи "Евро" дар миқёси ҷаҳон баъд аз якҷанд даҳсолаҳо метавонад доираи истифодаи долларро маҳдуд намояд. Лекин, мо пешақӣ гуфтаним, ки рӯй додани чунин ҳолат албатта бар зарари иқтисодиёти давлатҳои Европа буда, сабабгори тезу тунд шудани муборизаи сиёсии Иттиҳоди Европа ва ШМА мегардад. Баъзе давлатҳои Осиё дар охири асри XX қўшиш намуда буданд, ки дар минтақаи худ дар муомилоти байнидавлатӣ асъори дигарро қорӣ намојанд, вале он натиҷа надод. Масалан, Япония аз соли 1980

инчониб сиёсати дар муомилоти кулли давлатҳои Осиё - ҷорӣ намудани йенро пеш гирифта бошад ҳам, дар тӯли 20 сол ба муваффақияте ноил гашта наметавонад. Баръакс, дар ин давра ҳиссаи доллари ШМА дар захираҳои асъори кулли давлатҳои Осиё аз 48,6% дар соли 1980 то ба 62,7% дар соли 2000 расидааст, дар ҳолате, ки ҳиссаи йени Япония дар ин давра ҳамагӣ 3,2% зиёд шудааст (аз 13,9% то 17,1%).

Барои фаҳмотар шудани ин масъала мисоли дигареро низ аз ҷаҳони сотсиалистӣ оварда метавонем. Онҳое, ки баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон таваллуд шудаанд, хуб медонанд, ки дар муомилоти молии давлати шӯравӣ, бидуни рубл дигар ягон асъори хориҷӣ амал намекард. Истифодаи асъори хориҷӣ чинояти калони давлатӣ ба ҳисоб мерафт ва шахсоне, ки асъори хориҷиро истифода мебуданд дар асоси қонун ба ҷавобгарӣ кашида мешуданд. Чунин ҳолат мавқеи рублро дар муносибатҳои дохилӣ мустаҳкам мекард. Вале аз тарафи дигар, истифодаи рублро танҳо дар қаламрави як давлат маҳдуд намуда, чунин як давлати бузурги дунёро, ба мисоли Иттиҳоди Шӯравӣ, ҳатто дар назди давлатҳои хурди Европай Ғарбӣ, банобар надоштани асъори хориҷии дар ҷаҳон шинохташуда, очиз менамуд.

Сиёсати "дарҳои пӯшида"-и Иттиҳоди Шӯравӣ, бо вучуди аз ҷиҳати боигарии табиӣ, мавқеи ҷойгиршавӣ, бузургии ҳудуди давлат ҳамто надоштани ин давлатро аз пешрафти илмию техникии давлатҳои ҷаҳон дур намуда, оҳиста-оҳиста боиси аз байн рафтани он гардид.

Бӯҳрони молиявие, ки солҳои 1997-1998 бештари давлатҳои Осиёро фаро гирифта буд, суръати афзоиши арзиши саҳмияҳои давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳонро якбора ду маротиба суст намуд. Чунин ҳолат сармоягузори хориҷиро маҷбур сохт, ки бинобар тайёри ба ҷорӣ намудани "Евро" дар муомилот ва болоравии арзиши саҳмияҳои давлатҳои Европай Ғарбӣ аксарияти саҳмияҳои дар даст дошташонро фурӯхта, маблағҳои бадастомадаро ба коғазҳои қиматноки ШМА ва Германия табдил диҳанд. Чунин ҳолат мавқеи доллари ШМА-ро боз ҳам мустаҳкам намуда, эътимоди сармоягузoronро бори дигар ба ин асъори хориҷии дар микёси

байналмилалӣ шинохташуда зиёд намуд. Ҳамин тариқ бояд зикр намуд, ки муносибатҳои иқтисодии байналмилалии давлатҳои имрӯзаи тараққинамудаи ҷаҳон гувоҳи медиҳанд, ки онҳо аз як тараф, агар сабабгори байналмилаликунонии хоҷагиҳои давлатҳои алоҳида гардида бошанд, пас аз тарафи дигар, ҳаракати муомилоти мол, сармояи озод ва татбиқи технологияи ҳозиразамонро зери назорати худ гирифта, ба нафъи миллат ва давлатҳои сохтори капиталистӣ истифода мебаранд.

Таҷрибаи даҳсолаҳои охири асри XX нишон дод, ки вобаста ба талаботи давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон ҳаҷми умумии ин ду намуди сармоягузориҳо доимо тағйир меёбад.

Масалан, агар солҳои 1983-1990 ҳаҷми сармояи бевосита 82,4 млрд. доллари америкой ва маблағгузориҳои портфелӣ 7,8 млрд. доллари америкоиро ташкил намуда бошад, пас солҳои 1991-1995 баръакс, ҳаҷми сармояи портфелӣ якбора 80 млрд. долларро ташкил намуд.

Бояд зикр кард, ки содироти қисми зиёди маблағҳои молиявии дар боло зикргардида то имрӯз ба воситаи корпоратсияҳои бузурги байналмилалӣ анҷом дода мешуд. Истифодаи ин маблағҳо вобаста ба мақсади корпоратсияҳои бузург дар баробари таъмини пешрафти истеҳсолот натиҷаҳои манфӣ низ меод. Агар корпоратсияҳои бузурги байналмилалӣ дар истеҳсолоти мамлакатҳои қарзгиранда таҷҳизоти наватарини техниро қорӣ намуда, ҳосилнокии баланди меҳнатро таъмин намојанд, албатта пешрафти иқтисодии ин давлат таъмин карда мешавад ва баръакс, агар мақсади корпоратсия гирифтани даромади бисёртар бошад, вазъи иқтисодии мамлакати қарзгиранда рӯз аз рӯз бадтар шуда, вобастагии он аз давлатҳои қарздиҳанда меафзојад.

Дар даҳсолаҳои охири асри XX қисми зиёди сармояи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон бинобар истифодаи қувваи арзони қорӣ. ашёи хоми маҳалӣ барои таъмини пешрафти иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба инкишоф равона шуда бошад, пас аз соли 1990 оҳиста-оҳиста он маҷрои худро дигар намуд ва бо пешрафти соҳаҳои дақиқи истеҳсолот (истеҳсоли компютер ва барномаҳои таъминоти

он, роботҳои ҳамакора, ки даромади бештаре меод) ба давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон равона карда мешуд.

Татбиқи пешрафти илмию техникии чунин давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ба мисли ШМА, Япония, Германия, Франция сармояи бисёро талаб мекардагӣ шуд. Дар баробари ин даҳсолаҳои охир бо худшиносии бисёр давлатҳои рӯ ба инкишоф вазъи сармоягузори дар ин давлатҳо рӯз аз рӯз душвор мегардид.

Ҷадвали №31

Ҳиссаи давлатҳои тараққиқардаи саноатӣ аз рӯи гурӯҳҳои маҳсулоти асосӣ дар содироти ҷаҳонӣ
(фоиз)

Гурӯҳи маҳсулот	1980	1985	1990	1995	2000
Озуқаворӣ	64,4	61,1	67,7	66,7	65,9
Маҳсулоти кишоварзӣ	61,2	64,5	63,8	60,3	58,6
Сӯзишворӣ	18,3	27,9	28,7	31,3	32,4
Маъдан ва фулузот	67,3	64,5	56,8	55,3	55,0
Маснуоти саноати бофандагӣ	61,3	52,7	49,1	42,0	41,0
Моддаҳои химиявӣ	87,1	83,2	82,6	79,3	76,8
Мошинҳо ва воситаҳои нақлиёт	85,0	82,3	84,2	76,4	75,0
Фулузот	85,7	77,9	69,2	63,1	62,0
Маҳсулоти дигар	80,1	76,2	74,6	70,0	69,1

Афзудани ҳаҷми содироти давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон аз ҳисоби молҳои электронии ниёзи мардум ва дастгоҳҳои ҳозиразамон маънои онро надорад, ки ҳукуматҳои онҳо ба соҳаҳои саноати вазнин, саноати сабук, хӯрокворӣ, соҳаи кишоварзӣ, ки дараҷаи баланди техникии онҳоро ягон давлати дигари ҷаҳон надида буд, эътибори кофӣ намедиханд. Баръакс, ин давлатҳо дар соҳаҳои саноати мамлакати худ пешрафти илмию техниро пеш аз ҳама татбиқ намуда, аз принципи интихобнамуда, яъне аз афзун намудани ҳаҷми маҳсулот ва аз даст надодани пешсафӣ нисбат ба ИҶШС, ба принципи кам кардани ҳаҷм, вале баланд бардоштани сифати маҳсулот гузашта, мавқеи мустаҳками худро дар содироти номгӯи зиёди мол ва маҳсулоти худ то имрӯз нигоҳ медоранд.

Масалан, хиссаи давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон бо вучуди гузаштҳои зиёд ба давлатҳои рӯ ба инкишоф соли 2000 дар содироти ҷаҳонии маводи хӯрокворӣ 65,9%, маҳсулоти кишоварзӣ 58,6%, моддаҳои химиявӣ 76,8%, мошин ва воситаҳои нақлиёт 75%, фулузот 62%-ро ташкил менамояд. (Ҷадвали №31)

Давлатҳои тараққикардаи саноатии ҷаҳон дар баробари раванку ривоч додани содироти молу воситаҳои техникӣ барои таъмини соҳаҳои истеҳсолоти ватанӣ ва пеш аз ҳама бо мақсади сарфа кардани захираҳои табиӣи давлати худ ба воридоти мол, ашёи хом эътибори калон медиҳанд.

Ҷадвали №32

Ҳиссаи давлатҳои тараққикардаи саноатӣ аз рӯи гурӯҳҳои маҳсулоти асосӣ дар воридоти ҷаҳонӣ
(фоиз)

Гурӯҳи маҳсулот	1980	1985	1990	1995	2000
Озукаворӣ	61,4	63,0	71,0	68,2	62,9
Маҳсулоти кишоварзӣ	68,3	67,5	66,7	61,6	55,6
Сӯзишворӣ	75,3	68,2	61,3	61,4	61,4
Маъдан ва фулузот	79,1	73,1	71,0	63,7	65,0
Маснуоти саноати бофандагӣ	69,7	70,8	71,0	63,8	59,9
Моддаҳои химиявӣ	63,8	65,1	67,6	63,5	58,0
Мошинҳо ва воситаҳои нақлиёт	59,5	65,6	67,6	65,0	51,0
Фулузот	56,3	56,9	68,1	61,0	58,0
Маҳсулоти дигар	72,2	73,9	72,9	67,5	63,4

Соли 2000 хиссаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ҳаҷми умумии воридоти ҷаҳонӣ 62,9% маҳсулоти кишоварзӣ 55,6%, сӯзишворӣ 61,4%, моддаҳои химиявӣ 58%, мошин ва воситаҳои нақлиёт 51%, фулузот 58%-ро ташкил мекунад. (Ҷадвали №32) Рақамҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки соли 2000 бо вучуди нисбат ба соли 1980 кам шудани ҳаҷми воридоти мол, ҳаҷми умумии он аслан хеле зиёд буда, аз нисф зиёди маҳсулоти истеҳсолгардидаи ҷаҳониро ташкил медиҳад.

§13.3. ШТАТҲОИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА

ШМА давлати тараққиқардатарини дунё ба шумор рафта, аз ҷиҳати нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол менамояд. Ҳудуди ШМА 9,3 млн км. мураббаъ буда, 265 млн. аҳоли дорад (1,7%-и аҳолии ҷаҳон).

Нишондиҳандаи ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилии ШМА соли 1999 - 8351 млрд. доллар дар ҷаҳон аз ҳама баландтарин буд. Маҷмӯи маҳсулоти дохилии он ба ҳар сари аҳолии ин кишвар 30600 долларро ташкил дода, ШМА аз ин ҷиҳат дар ҷаҳон баъд аз Швейтсария (38350), Норвегия (32880), Япония (32230) ҷои чорумро ишғол менамуданд.

Аз ҷиҳати микёси хоҷагии бароҳмондашуда ШМА аз тамоми давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон дар пеш мебошанд. Танҳо ҳаҷми буҷети федералии ин давлат аз тамоми ММД-и давлатҳои ҷаҳон, ба ғайр аз Япония ва Германия бартарӣ дорад. Хусусияти хоси ин давлат аз он иборат аст, ки иқтисодиёти он дар асоси прогресси илмию техникӣ ва технологияи пешқадам ба роҳ монда шудааст. ШМА зиёда аз 30 сол аст, ки дар байни давлатҳои дунё пешсафиро дар масъалаҳои татбиқи кашфиётҳои илмӣ, содироти лисензияҳои он аз даст намедиханд. Дар ин давлат ҳар сол аз 150 то 180 млрд. доллар барои корҳои илмию тадқиқотӣ равона карда мешавад, ки ин ҳаҷм аз маблағгузориҳои яқояи Англия, Германия, Франция ва Япония дида зиёдтар аст. Бинобар чунин эътибор ба пешрафти кашфиётҳои илмию техникӣ ШМА истеҳсолоти дигар давлатҳои ҷаҳонро ба худ вобаста кунонидаанд.

Ҳиссаи ШМА дар ҳаҷми умумии истеҳсолоти саноатии ҷаҳонӣ 18%-ро ташкил медиҳад. Нигоҳ доштани тавозуни буҷети давлат, таъмини пай дар пай афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва рақобати шадид дар тамоми соҳаҳои иқтисод ба ШМА дар тӯли зиёда аз 30 сол барои нигоҳ доштани қурби асъори миллий - доллар шароити мусоид фароҳам овард.

Ҳукумати ШМА дар баробари таъмини пешрафти соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ҳамеша барои боз ҳам камтар кардани шумораи бекорон саъю кӯшиш менамояд. Ҳар сол дар натиҷаи татбиқи кашфӣҳои нави техникӣ ва бунёди корхонаҳои нави истеҳсоли дар мамлакат зиёда аз 1,7 млн. ҷои кор муҳайё карда мешавад. Сатҳи бекорӣ дар тӯли 10 соли охир дар ҳудуди 4,9%-5,1% нигоҳ дошта мешавад.

Шарикони асосии тичоратии ШМА имрӯзо давлатҳои минтақаи Осиё ва минтақаи Уқёнуси Ором, Канада, Европаи Ғарбӣ, давлатҳои Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ ба шумор мераванд. Ҳаҷми содироти ШМА дар соли 1999 682,5 млрд. доллар, воридоти он 942,5 млрд. долларро ташкил намуд. Ҳиссаи савдои хориҷӣ дар ММД дар сатҳи 34%-36% нигоҳ дошта мешавад.

Соҳаи истихроҷу коркарди маъдан ва истифодаи захираҳои энергетикӣ низ дар ин кишвар хеле хуб тараққӣ намудааст. Даҳсолаҳои охир ШМА аз ҷиҳати истеҳсоли ангиштсанг, гази табиӣ, тилло, концентранти уран, истеҳсоли қувваи барқ, пӯлод, ҷӯян, мис, алюминий, сурб дар ҷаҳон ҷойҳои аввалро ишғол менамоянд.

Дар тӯли 56 соли баъди Ҷанги дуҷуми ҷаҳон корпоратсияҳои трансмиллии ШМА босуръат тараққӣ намуда, дар иқтисодиёти бештари давлатҳои дунё таъсири худро мегузаронанд. Танҳо ҳаҷми истеҳсоли солонаи маҳсулоти корхонаҳои берунмарзии тахти назорати корпоратсияҳои трансмиллии ШМА зиёда аз 3 трлн. долларро ташкил менамояд, ки он баробари 40%-и ҳаҷми ММД-и ШМА мебошад. Мавқеи асосиро дар иқтисодиёт саноат, хусусан саноати металлургӣ, мошинсозӣ ва таҷҳизот, электроника, электротехника, соҳаҳои нафту газ, химия, соҳаи ҳавопаймосозӣ ишғол менамоянд. Аз панҷ як ҳиссаи содироти ҷаҳонии маҳсулоти илмталаб ба ШМА тааллуқ дорад. Ширкатҳои "Ҷенерал-Моторс", "Экссон" ва "Ай-Би-Эм" дар иқтисодиёти ҷаҳон пешсафиро аз даст намедиханд. Бо вуҷуди давлати абарқудрати саноатӣ будан ШМА бо комплекси муттараққии агросаноатии худ ҷаҳонро ба ҳайрат овардааст. Дар соҳаи агробизнеси ШМА зиёда аз 22,8 млн. нафар, ки 18%-и ҷойҳои кори дар иқтисодиёти мамлакат ташкил медиҳад,

фаъолият менамоянд. ШМА яке аз давлатҳои калонтарини содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ ба шумор мераванд. Ҳаҷми умумии содироти солонаи маҳсулоти кишоварзии ин давлат 42-50 млрд. долларро ташкил мекунад.

Баъд аз ғалабаи намоiendaгони Ҳизби демократии ШМА дар интиҳоботи соли 1992 Б. Клинтон президент интиҳоб гардид. Аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ самти иқтисодии ҳукумати Клинтон ба ҳавасмандгардонии протсессии сармоягузорӣ барои беҳдошти иқтисодиёти мамлакат равона карда мешуд. Дар баробари ин дар натиҷаи чораҷӯиҳои зиёд, аз соли 1998 сар карда, бартарии қисми даромади буҷет нисбат ба хароҷоти он, ки дар илми иқтисоди имрӯза профитситаи буҷет номида мешавад, ба даст оварда шуд. Даромади федералӣ дар як сол зиёда аз 150 млрд. долларро ташкил менамуд. Мувофиқи пешбиниҳои иқтисодчиёни ин давлат дар даҳсолаи аввали асри XXI ҳаҷми афзоиши бартарии қисми даромади буҷет аз 800 млрд. то 1,92 трлн. доллар зиёд мешавад.

Солҳои 1941- 45, вақте ки тамоми давлатҳои Европай Ғарбӣ ва Шарқиро Ҷанги дуҷуми ҷаҳон фаро гирифта буд, роҳбарияти ШМА оромии кишвари худро истифода бурда, барномаи харчи тезтар ба охир расонидани саноатикунонии мамлакатро амалӣ намуд ва қудрату тавоноии кишвари худро дар миқёси ҷаҳон афзун гардонд.

Солҳои Ҷанги дуҷуми ҷаҳон истехсолоти саноатии ШМА, агар ду маротиба зиёд шуда бошад, пас даромади софи корпорасияҳо сечанд зиёд шуд. Баъзе соҳаҳои стратегии мамлакат, аз ҷумла истехсоли алюминий 6 маротиба, истехсоли ҳавопаймоҳо 16 маротиба, истехсоли каучуки синтетикӣ 400 маротиба афзуд.

Чунин тараққиёти босуръати соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи ШМА дар муҳлатҳои кӯтоҳ ба он оварда расонд, ки дар он кишвар дар натиҷаи тичорати босуръат захираи асосии тиллоӣ ҷаҳон гирд оварда шуд ва аз се ду ҳиссаи маҳсулоти саноати ҷаҳон истехсол мегардид. Аммо бар хилофи Америка кулли давлатҳои Европа ба харобазор табдил ёфта буданд. Соҳаҳои ҷи саноати вазнин ва ҷи саноати сабук дар ҳолате қарор доштанд, ки ҳаҷми истехсоли маҳсулоти онҳо миқдори ночизеро ташкил менамуд.

Дар баробари ин Европа манбаъҳои асосии ба даст овардани асъори хориҷиро, ки то солҳои ҷанг соҳаҳои хизматрасонӣ, бонкӣ, туризм буданд, аз даст дода буд. Дар ин давра Европа ба тамоми намуди молҳои, ки дар ШМА истеҳсол карда мешуданд, эҳтиёҷ дошт.

Робитаҳои иқтисодии корхонаҳои давлатҳои ҳамсоя, ки якдигарро то саршавии ҷанг бо ашёи хом таъмин менамуданд, қанда шуда буданд. Баъзе аз корхонаҳои саноатӣ бо сабаби дастрас набудани ашёи хом пурра аз кор монданд.

Бар замми ин системаи бароҳмондаи ягонаи савдои дохилӣ ва хориҷии кулли давлатҳои Европа пурра аз кор бароварда шуда буд.

Чунин шароити баамаломадаро роҳбарияти ШМА ба назар гирифта, барои тадқиқи пурраи вазъии иқтисодии Европа комиссияи махсусро, ки бевосита ба Президенти ШМА итоат менамуд, таъсис дод.

Комиссия баъд аз таҳлили амиқ дар ҳисоботи худ ба Президенти ШМА вазъияти дар кулли давлатҳои Европа баамаломадаро фалокатовар нишон дода, роҳҳои аз чунин вазъияти хатарнок баромаданро пешниҳод намуд.

Дар мадди аввал бояд барномаи ҳамкорие таҳия карда мешуд, ки он пеш аз ҳама худтаъминкунии бозсозии иқтисодиёти навбунёди Европа, баргардондани кӯмакҳои америкой, аз нав ба роҳ мондани истеҳсолоти саноати Европаро дар асоси технологияи пешқадами америкой пешбинӣ ва таъмин мекард.

Ин нуктаҳои зикршударо ба эътибор гирифта, 5 июни соли 1947 яке аз генералҳои ҳарбии Америка, собиқ сардори штаби генералии ШМА, котиби давлатӣ Ҷорҷ Кэтлетт Маршалл барномаи махсусро бо номи "Барқарорсозӣ ва тараққиёти Европа" ба Президенти Америка пешниҳод намуд. /

Баъд аз мувофиқа бо намояндагони бонкҳо ва монополияҳои калонтарини Америка, Англия ва Франция ин барномаро Президенти Америка тасдиқ кард.

Тобистони соли 1947 дар воҳӯрии вазирони корҳои хориҷии ШМА, Англия, Франция ва СССР намояндаи Иттиҳоди Шӯравӣ барномаи пешниҳодшудаи Маршаллро зери танқид гирифта, онро

ҳамчун даҳолат ба корҳои дохилии мамлакатҳои Европа, ба ду қисм ҷудо шудани Германия ва ба ду гурӯҳи давлатҳои ба ҳам зид тақсим гардидани Европа арзёбӣ намуд. Ёро намояндагони давлатҳои Албания, Булгория, Белгия, Венгрия, Югославия, Руминия, Полша ва Финляндия дастгирӣ намуда, барномаи Маршаллро маҳкум карданд.

Моҳи июни соли 1947 дар конференсияе, ки дар Париж бо иштироки намояндагони 16 давлати Европа баргузор гашт, барои амалӣ шудани нақшаи Маршалл Кумитаи европоии ҳамкориҳои иқтисодӣ созон дода шуд.

Кумитаи навбунёд дар асоси омӯзиши ҳисоботи давлатҳои аъзо, ки дар он ҳолати иқтисодиёт, захираҳои мавҷудаи асбобӣ, ҳаҷми харобаҳои баъди ҷанг муфасссал шарҳ дода шуда буданд, тамоми талаботро ҷамъбаст намуда, пешниҳоди худро оид ба тақсим намудани 29 миллиард доллари америкӣ ба Ҳукумати ШМА супорид.

Моҳи апрели соли 1948 конгресси ШМА дар бораи кӯмак ба давлатҳои хориҷӣ қонун қабул намуд, ки барои пурра амалӣ намудани барномаи Маршалл заминаи ҳуқуқӣ буд. Кӯмаки иқтисодӣ бояд дар асоси риоя намудани шартҳои махсус, аз ҷумла, имзои созишномаи дуҷониба, ки талабу дархостҳои зеринро пешбинӣ менамуд, расонида мешуд:

1. Пурра даст кашидан аз милликунони корхонаҳои саноатӣ;
2. Мухайё намудани озодии пурра ба соҳибкорони хусусӣ.
3. Пешгирӣ намудани тараққиёти соҳаҳои саноате, ки дар оянда метавонанд бо соҳаҳои саноати ШМА рақобат кунанд.
4. Аз тарафи кулли давлатҳои Европа яктарафа паст намудани андозҳои гумрукӣ ва бардоштани тамоми монеаҳо аз роҳи воридоти молҳои истеҳсоли америкӣ.
5. Комилан қатъ намудани робитаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла тичорат бо кулли давлатҳои сотсиалистӣ.

Дар асоси чунин шартҳо дар муддати чор сол 1948-1951 ШМА ба давлатҳои Европа 17 миллиард доллари ШМА кӯмак расонид. Зиёда аз се ду ҳиссаи ин маблағ ба Британияи Кабир, Франсия, Италия ва Германияи Федеративӣ равона шуда буд.

Дар натиҷаи дигар шудани ҷараёни сиёсӣ Германияи Федеративӣ дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ аз душмани қаттол ба яке аз иттифокчиёни асосии Америка мубаддал гашт.

Танҳо дар солҳои аввали амалӣ шудани нақшаи Маршалл ба Германияи Федеративӣ яку якбора 2,4 миллиард доллари ШМА ҷудо шуда буд, ки баробар ба ҷамъи маблағҳои ба Англия (1,3 млрд.) ва Франция (1,1 млрд.) ҷудошуда ва нисбат ба Италия (704 млн. доллари ШМА) бошад, ин маблағ қариб 3,5 маротиба зиёд буд.

Зиёда аз 70% кӯмакҳои иқтисодӣ дар шакли маводи хӯрокворӣ, сӯзишворӣ ва маводи химиявӣ ва 30 фоизи он дар шакли асбобу таҷхизоти техникӣ, сохтмон ва бунёди иншоотҳои нави ҳозиразамон пешбинӣ шуда буд.

Мақсади асосии барномаи тасдиқшуда аз дастгирии молиявии истехсолоти маҳаллӣ барои босуръат тараққӣ кардани он дар давлатҳои Европа ва дар заминаи он ривоч ёфтани тичорати дохилии Европа, мусоидат ба болоравии қурби асъори миллии давлатҳои қудратноки Европа иборат буд.

1. Маблағҳои ҷудошуда дар асоси нақшаи Маршалл барои маводи зарурӣ, аз қабилӣ озуқа, сӯзишворӣ, пӯшок сарф мешуд.

2. Мувофиқи ин банд кулли молҳои номбурда ба давлатҳои Европа дар шакли дотатсия фиристонида мешуданд. Маблағҳои аз фурӯши ин молҳо бадастомада барои рафъи касри буҷети давлат, барои бартараф ё паст кардани сатҳи беқурбшавии асъори миллий, барои дастгирии соҳаҳои саноати истехсоли пӯлод, семент, коркарди ангишт, асбобу таҷхизоти техникӣ, барои соҳаи энергетика, маҳсулоти ресандагӣ, бофандагӣ, истехсоли нуриҳои минералӣ равона карда мешуданд.

Мувофиқи ин нақша дар натиҷаи таъмини тараққиёти соҳаҳои номбурда сол аз сол вобаста ба сатҳи афзоиш маблағгузориҳои америкой кам карда мешуд.

Таъминоти олотҳои истехсолот дар асоси қарзҳои байналмилалӣ анҷом дода мешуд.

3. Таъминоти маводи аввалия, мошину олотҳои техникӣ барои соҳаи кишоварзӣ, молҳои саноатӣ, қисмҳои эҳтиётӣ дар асоси

кафолати Ҳукумати Америка бо тариқи ҳисобу китоби махсусе, ки дар бонки воридоту содироти ШМА кушода шуда буд, амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи дастгирии соҳаҳои нозук иқтисодиёти Европа дар муҳлатҳои кӯтоҳ ба пешравиӣ бузург ноил гардид.

Соли 1950 сатҳи баланди тараққиёт дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ба даст оварда шуд. Истеҳсоли нуриҳои минералӣ 65%, пӯлод 70%, семент 75%, нақлиёти боркаш 150%, маҳсулоти нафт 200% зиёд карда шуд.

Соли 1951 дар натиҷаи тақмил додани олотҳои техникии америкӣ шароити наво - яъне содироти мавод ва дастгоҳҳои нисбатан пешқадамтаре аз Европа ба ШМА ба вуҷуд омад. Аммо ҳуди ҳамин сол дар натиҷаи тезу тунд шудани вазъии сиёсӣ барномаи Маршалл охишта-охишта барои ҳарчи бештар қудратнок намудани қувваҳои ҳарбии давлатҳои Европа, тақсими Европа, бунёди блокҳои ҳарбӣ сиёсии давлатҳои ғарб, пурзӯр намудани идеологияи "Ҷанги сард" ба муқобили лагери сотсиалистӣ ва умуман сиёсати пурра ба тобеияти ШМА даровардани қулли давлатҳои Европа нигаронда шуд.

Амалӣ шудани нақшаи Маршалл дар баробари вусъати соҳаҳои гуногуни саноат ва кишоварзии давлатҳои Европа кӯмаки бузургро низ барои тараққӣ додани хоҷагии халқи ШМА расонид.

Зиёда аз 4 миллиард доллари америкӣ, ки барои азнавсозии Европа пешбинӣ шуда, барои бунёд, ривочи соҳаҳои саноати ШМА, ки маҳсулоти онҳо барои давлатҳои Европа пешбинӣ шуда буд, равона гардид.

Чунин шароит ба бунёди корхонаҳои нави саноатӣ, бо қарз таъмин намудани зиёда аз 1 млн. бекорон ва тараққӣ додани иқтисодиёти мамлакат мусоидат намуд.

Ба шарофати зиёд шудани талаботи ҷаҳонӣ ва беҳтар гардидани вазъии сиёсии он ШМА то оғози солҳои 1960 нашъунамо меёфт. Аз солҳои 1960 сар карда бо ғуриқдор шудани давлатҳои Европайи Ғарбӣ ва Япония суръати тараққиёти ШМА каме сусттар

гардид. Бояд таъкид намуд, ки барои қудратнокшавии Европа ва Япония худи ШМА сабаб шуд. Барои ҳарчи бештар дастгирӣ намудани бозори ҷаҳонӣ ШМА кулли давлатҳои Европай Ғарбӣ ва Японияро бо асбобу олоти техникӣ ва таҷҳизоти лозима таъмин намуда, дар ин маврид кӯмакҳои худро дарег надошт. Чунин вазъият барои ШМА оҳиста-оҳиста дар бозори ҷаҳонӣ рақибони нави хеле пуриқтидорро ба майдон овард, ки боиси пастшавии суръати тараққиёти баъзе соҳаҳои саноат гардид.

Дар баробари ин раванди беқурбшавии пул, ки ҳама давлатҳои Европаро фаро гирифт, садди роҳи пешрафти иқтисодиёти Америка мегардид.

Тӯл кашидани ҷанги ШМА бо Ветнам раванди беқурбшавии пулро боз ҳам вусъат дод. Миллати Америка аз харҷоти бемаънӣ ва аз даст додани беҳтарин фарзандони худ ба изтироб омада, талаб мекард, ки сиёсати ШМА тағйир дода шавад ва асоси онро бояд муттаҳидии бизнеси калон бо сиёсати давлатҳои пуриқудрат ташкил диҳад.

Вазъияти бамаломатад як давра Ҳукумати ШМА-ро аз масъалаҳои татбиқи назарияҳои пешқадам оид ба таъмини пешрафти истеҳсолот дур карда буд.

Давлатҳои Европай Ғарбӣ, Япония, Франция, Германияи Ғарбӣ бо ихтирооти техникӣ худ ба истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум машғул гардида, бозорҳои ҷаҳонро аз худ менамуданд. Солҳои 70-80-ум ШМА оқибмонии саноати худро нисбат ба дигар давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон эҳсос намуд.

Барои ҳарчи зудтар бартараф намудани ин қафомонӣ соли 1980 таҳти шиори технологияи нав барои индустриализатсия "Барномаи нави иқтисодӣ" қабул карда шуд, ки мувофиқи он бо олотҳои нави техникӣ иваз намудани таҷҳизот ва пурра аз нав барқарор намудани истеҳсолот пешбинӣ шуда буд.

Барои амалӣ гардидани ин барнома татбиқи вазифаҳои зерин дар назар дошта шуд:

- ҷамъ намудани сармоя;

- суръат бахшидани чараёни такмили ихтисоси кормандони соҳаи истеҳсолот;
- баланд бардоштани савияи техникии онҳо;
- баланд бардоштани қобилияти рақобатнокии молҳои истеҳсолшуда дар бозори ҷаҳонӣ.

Ба ривочи истеҳсолот, хусусан ба соҳаҳои таркибии мошинсозӣ (электроника, атом ва химия, истеҳсоли мошинҳои электронии ҳисоббарор ва роботҳои техникӣ) эътибори калон дода мешуд.

Барои ноил шудан ба сатҳи баланди ҳосилнокии меҳнат дар истеҳсолот ҷорӣ намудани комёбиҳои илмӣ ва техникӣ, ба мисли микропротсессор, схемаҳои микроэлектронӣ пешбинӣ шуда буд.

Баҳри ҳарчи тезтар муваффақ шудан ба иҷрои вазифаҳои банақшагирифташуда ба нуктаҳои зайл диққати ҷиддӣ дода шуд:

- афзоиш додани истеҳсоли дастгоҳҳои автоматӣ бар ивази чараёни технологияи бо қувваи даст идорашаванда;
- истеҳсоли дастгоҳҳои, ки мувофиқи талаботи замони аз як ҷой ба ҷои дигар гузаронидани онҳо имконпазир бошад, ҳамчунин иваз кардани барномаҳои онҳо баҳри осонтар намудани истеҳсоли молҳои нави сермасриф;
- зиёд намудани истеҳсол ва истифодаи самараноки дастгоҳҳои, ки ҳосилнокии меҳнатро даҳчанд афзун мегардонанд (дастгоҳҳои лазерӣ, фишурдани металлӣ, ногудохта, истифодаи хокаи электрикӣ);
- ихтироъ намудани хатҳои технологияи мошин, олот ва таҷхизоте, ки бо масрафи ками ашёи хом, қувваи барқ маҳсулоти арзон истеҳсол менамоянд ва муҳитро ифлос намеkunанд.
- татбиқи назарияи бунёди корхонаҳои бузурги истеҳсолии пурра автоматиконишуда.

Солҳои 1980 нақшаҳои боло татбиқ гардида, боиси зиёд шудани миқдори захираҳои давлатӣ ва тараққиёти пуравчи истеҳсолоти ШМА гардиданд.

Дар асоси талаботи меъёрҳои пешқадами илмию техники ҳаҷми захираи давлатӣ дар ШМА соли 1990 аз 18,5 то 20-22 фоиз зиёд шуд. Дар ин давра ШМА ва шаш давлати бузурги Европа ҳавасмандкунии технологияи навро дар модернизацияи (навсозии) сохтори рохбарии корхонаҳои азим медиданд.

Германияи Ғарбӣ ва Япония бошанд, бештар роҳи дастгирии давлатии тадқиқотҳои бунёдиро пеш гирифта буданд. Дастгирии чунин тамоюлҳои ҳавасмангардонии технологияи наватарин бештар таҷҳизоти наватаринро талаб менамуд.

Соли 1990 дар ШМА 2,8%, Япония 2,8%, Англия 2,4%, Франция 2,3%, Германия 2,7%, Италия 1,5% даромади милли барои ҳавасмандкунии таҷҳизоти наватарин равона карда мешуд.

Албатта, дар мавриди тақсими маблағҳо сиёсати иқтисодии ҳукуматҳои ин давлатҳо бештар барои дастгирии соҳаҳои афзалиятнок равона шуда буд. Масалан, молҳои истеҳсоли Америка (биотехника, таҷҳизотҳои компютерӣ, химиявӣ), ки бештар барои истеҳсоли онҳо сатҳи баланди технологияи дақиқи онвақтар истифода мебуданд, дар бозори ҷаҳонӣ талаботи зиёд доштанд.

Соли 1991 бо шарофати тичорати молҳои номбаршуда ШМА 37 миллиард доллар даромади соф ба даст овард. Аз соли 1990 сар карда, муборизаи иқтисодии байни давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, ба монанди ШМА, Япония, Германия хеле суръат гирифт.

Барои ҳарчи бештар аз худ намудани бозорҳои ҷаҳонӣ қисми зиёди даромади миллии ин мамлакатҳо аз як соҳа ба соҳаи дигар равона карда мешуд.

Масалан, агар соли 1992 ШМА 1,9% маҷмӯи маҳсулоти дохилии худро барои равнаку ривочи соҳаҳои истеҳсолоти ғайринизомӣ равона карда бошад, Япония ҳаҷми онро то ба 3 % расонид. ШМА аз ин ҳолат бохабар шуда, барои аз даст надодани мавқеи худ ҳаҷми маблағгузорию дар ин соҳа дар соли 1993 ҳафт маротиба зиёд намуд. Дар баробари зиёд шудани маблағгузорию соҳаҳои истеҳсолоти ғайринизомӣ вазифа гузошта мешаванд, ки намудҳои нав ба нави маҳсулот ихтироъ карда ба бозори ҷаҳонӣ пешкаш намоянд. То фарорасии соли 1990 ҷаҳон чунин рақобати

молхоро надида буд. Дар баробари мубориза баҳри ба даст овардани гояхои нав ва ба тезӣ дар истехсолот татбиқ намудани онҳо ва ҳамчунин аввалин шуда дар асоси онҳо ба бозори ҷаҳонӣ баровардани мол шакли нави рақобати корпоратсияҳо ва ширкатҳои бузургӣ давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон гардид.

Бояд зикр кард, ки дар баробари бунёди марказҳои бузургӣ тадқиқотӣ Ҳукумати ШМА ширкатҳои наҷандон азими мамлакатро дастгирӣ намуда, барои пешниҳоди ақидаҳои хуби самарабахш мукофотҳои калон таъсис дода буд.

Соли 1990 барои дастгирии ширкатҳои хурд 27 маркази паҳн намудани технологияи пешқадам бунёд шуда буд. ки тавассути он ҳар сол зиёда аз 50 млн. доллари ШМА сарф карда мешуд. Ин маблағ дар асоси қарори ҳукумат аз буҷети мақомоти маҳаллӣ ва ҳукумати федералӣ ҷудо мегардид.

Ҳукумати Япония ин амали ҳукумати ШМА-ро барои пешрафти иқтисоди мамлакати худ асос намуда. дар тамоми ҳудуди мамлакат 185 маркази тақмилиҳои таҷҳизотро ташкил кард.

Ба воситаи ин марказҳо ҳар сол баҳри дастгирӣ намудани корхонаҳои хурд ва ҳавасмандгардонии кашфиётиҳои беҳтарини истехсолӣ 500 млн. доллари ШМА ҷудо карда мешуд. Таҷрибаи солҳои охир нишон дод, ки ҳавасмандгардонии давлатии корхонаҳои хурд яке аз омилҳои асосии ҳавасмандгардонии мутахассисон дар беҳтар намудани шароити истехсолот ва зиёд намудани маҳсулнокии дастгоҳҳо мебошад.

Бар зами ин нуктаҳои зикршуда дигаргун шудани сиёсати иқтисодии Ҳукумати ШМА дар ин давра боиси рушди иқтисодиёти ШМА гардида буд.

Солҳои 1980 ин сиёсат бо номи "Рейганомика" дар ҷаҳон хеле машҳур гардид. Асоси назарияи "Рейганомика" дар он буд, ки баъди гузашт ва озодиҳои муайяне, ки давлат ба баҳши хусусии корхонаҳои бузург ва хурд дода буд, суръати тараққиёти иқтисодиёти мамлакат каме суст гардид. Бинобар ин барои ҳавасманд намудани пешравии истехсолоти мамлакат сиёсати иқтисодии "Рейганомика" даҳлати давлатиро ҳатмӣ мешуморад. Дар амал татбиқ шудани ин

назария иктисодиёти мамлакатро дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ аз кафомонӣ баровард ва он ба суръати мӯътадили тараққиёти худ муваффақ шуд.

§13.4. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Штатҳои Муттаҳиди Америка

Робитаҳои бевоситаи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ШМА аз 12 феввали соли 1992, аз рӯзи барқарор гардидани муносибатҳои дипломатии байни ду кишвар шурӯъ шуданд. 16 март соли 1992 ШМА дар шаҳри Душанбе сафорати худро ифтиҳон намуд, ки яке аз аввалин сафоратхонаҳои кишварҳои хориҷӣ дар Тоҷикистон буд. Ҳукумати ШМА яке аз дипломатҳои ботаҷрибаи давлати худ ҷаноби Стенли Эскудероро сафир таъин намуд. Ӯ дар густариши робитаҳои ҳамҷониби ду давлат, бунёди корхонаҳои муштарак, расонидани кӯмакҳои башардӯстона сахми бузурги худро гузоштааст.

ШМА ислоҳоти сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамҷониби ҷонибдорӣ намуда, ба истикрори сулҳ дар сарзамини тоҷикон мусоидат карданд. Дар он солҳо самтҳои асосии кӯмакҳои ШМА, ба ақидаи мо, дастгирии пешрафти дигаргунсозии демократӣ, бунёди иқтисоди озоди бозорӣ, мусоидат ба пайдории сулҳ, мусоидат ба Тоҷикистон дар раванди ҳамгироӣ бо дигар кишварҳои минтақа ва ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳисоб мерафтанд.

Моҳи июни соли 1992 аввалин ҳайат тахти сарвари Президенти Корпоратсияи сармоягузори хусусии ШМА "ОПИК" вориди Душанбе гардид. Мақсад аз сафари роҳбари ҷунин созмони бонуфуз ва дар ҷаҳон машҳур дар баробари бо роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон шиносӣ пайдо кардан, омӯхтани муҳити иқтисодии ҷумҳурӣ ва дар асоси меъёрҳои дар тӯли зиёда аз 70 соли фаъолияти худ дар бобати ҳифзи сармояи сармоягузoron таҳиянамуда ба имзо расонидани

созишнома чихати кӯмак ба сармоягузории хусусии ШМА дар Тоҷикистон иборат буд. Дар чараёни ин сафар 25 июни соли 1992 Созишнома оид ба мусоидат ба сармоягузори хусусии ШМА дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баёнияти Ҳукумати Тоҷикистон ва Корпоратсияи сармоягузории хусусии ШМА "ОПИК" ба имзо расид.

Таҳлили муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ШМА дар тӯли даҳ соли охир нишон дод, ки аз рӯзҳои аввали барқарорсозии муносибатҳо самтҳои афзалиятноки онҳо дар робитаҳои дучонибаи иқтисодӣ инъикос мегардад. Созишномаҳои имзошудаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати ШМА "Дар бораи мусоидат ба сармоягузорӣ" (25 июни с. 1992), "Дар бораи муносибатҳои тичоратӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ШМА" (1 июли с. 1993) ва "Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи расонидани кӯмак" (15 сентябри с.1993), "Дар бораи расонидани ғалла ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи Барномаи ПЛ-418" тасдиқи гуфтаҳои боло мебошанд.

Дар асоси Созишнома оид ба муносибатҳои тичоратӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ШМА августи соли 1994 аз чониби Конгресси ШМА ба Ҷумҳурии Тоҷикистон статуси кишвари мусоидати бештар дар савдо чихати ба ШМА ворид намудани мол дода шуд.

Дар ҳамин асос мувофиқи созишномаҳои имзошуда аз октябри соли 1993 аввалин маротиба ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 30 ҳазор тонна ғалла ворид гардид. Сентябри соли 1994 дар асоси Барномаи "Озукаворӣ баҳри пешрафт" барои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани 35 ҳазор тонна ғалла ба маблағи 10 млн. доллар созишномаи нав ба имзо расид. Декабри ҳамин сол дар доираи Барномаи зикргардида боз дар бобати ба Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристодани 30 ҳазор тонна ғалла созишномаи нав ба имзо расид.

ШМА яке аз донорҳои асосии расонидани кӯмакҳои хайрия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Дар солҳои охир Агентии ШМА оид ба вусъати кӯмаки байналхалқӣ ба

Тоҷикистон воситаҳои зиёдеро барои расонидани кӯмаки хайрия ва техникӣ дар ихтиёри кишвари мо воғузор намуд. Соли 1994 Агентии мазкури ШМА қариб 30 млн. доллар ҷудо кард. Арзиши умумии кӯмакҳои хайрия ва техникии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидашуда 68 млн. долларро ташкил намуд.

19 июни соли 1996 дар Вашингтон байни Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Шӯрои америкоии ҳамкорӣ дар соҳаи маориф ва омӯзиши забонҳо (АКСЕЛС) созишнома ба имзо расид, ки дар асоси он ба хонандагон, донишҷӯён ва мутахассисон аз Тоҷикистон имконият дода мешавад дар ШМА маълумоти худро тақмил диҳанд. Ҳамин тариқ, ҳар сол мактаббачагон аз минтақаҳои гуногуни Тоҷикистон дар асоси барномаи Бредли дар мактабҳои ШМА як сол таҳсил мекунанд.

27 сентябри соли 1997 президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар Сессияи 52-уми Ассамблеяи Генералии СММ ба шаҳри Нью-Йорк ШМА сафар кард. Аввалин мулоқоти сарвари давлати тоҷикон 29 сентябр бо аъзои Шӯрои муносибатҳои байналмилалӣ ШМА баргузор гардид. Дар рафти мулоқот Э. Раҳмонов ба ҳозирон дар бораи таърихи навтарини ҷумҳурӣ, вазъи имрӯзаи ҷамъиятию сиёсӣ ва иқтисодии мамлакат, татбиқи пурраи иқтисоди бозорӣ ва натиҷаҳои мусбӣи раванди сулҳи тоҷикон маълумот дод. Ӯ барои ҳалли вазифаҳои дар пешистодаи бисёрсоҳавии иқтисодиёти Тоҷикистон таъкид намуд, ки Тоҷикистон ба дастгирии ғаврӣ ва самаранокӣ давлатҳои хориҷа ва ҷалби сармояи хориҷӣ эҳтиёҷманд аст. Худи ҳамон рӯз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов бо роҳбарияти гурӯҳи банкҳои машҳури ҷаҳон "КредитСвисс-Фост Бастон Банк" вохӯрӣ намуда, барои дар ояндаи наздик пурра бароҳмонии ҳамкориҳои муфид омодагии дутарафаро изҳор карданд. 1 октябри соли 1997 сарвари давлат аз НьюЙорк ба Вашингтон парвоз намуда, бо роҳбарияти созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ, банкҳои машҳури Америка ва вазоратхонаҳо вохӯриҳои муфид ва самарабахш гузаронид. Дар рафти вохӯрӣ бо муовини вазири кишоварзии ШМА Ричард

Ромингер тарафҳо масъалаҳои ҳамкории дучонибаро дар соҳаи кишоварзӣ ҳаллу ҷасл намуданд. Тарафи америкой омодагии худро оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи истеҳсоли пахта ва баланд бардоштани ҳосилнокии ғалладона изҳор намуд. Муовини вазири кишоварзии ШМА Ричард Ромингер инчунин омодагии давлати худро дар хусуси ба Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристондани 5 ҳазор тонна ғалладонаи сифати олии тухмӣ изҳор намуд.

Дар рафти вохӯрӣ Э.Ш.Раҳмонов бо Президенти "Эксим-Банк"-и ШМА Хармон бароҳмонии робитаҳо бо сохтори иқтисодӣ ва молиявии Тоҷикистон ҳаллу ҷасли худро ёфт.

Ҷаноби Хармон ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов иттилоот дод, ки мувофиқи супориши Президенти ШМА Б. Клинтон "Эксим-банк" барномаи кӯмакҳои молиявии худро барои ҷумҳуриҳои тозаистиклол, аз ҷумла барои Тоҷикистон омода намуда истодааст.

2 октябри соли 1997 Э.Ш. Раҳмонов бо муовини Котиби Давлатии ШМА ҷаноби Стив Состанович ва ёрдамчии махсуси Президенти ШМА оид ба расонидани кӯмакҳои иқтисодӣ ба давлатҳои нави соҳибистиклол ҷаноби Дик Морнингстар вохӯрӣ намуда, ҷиҳати дар ояндаи наздик вусъатдиҳии масъалаҳои бароҳмонии ҳамкории муфиди дучонибаро ҳаллу ҷасл намуданд. Худи ҳамон рӯз Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар НюЙорк бо Котиби Давлатии ШМА Мадлен Олбрайт вохӯрӣ намуд. Котиби Давлатии ШМА имзошавии созишномаи сулҳи Тоҷикистон ва нақши шахсан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро баҳои баланд дода, барои густариши муносибатҳои дучонибаи ду давлат ва тезонидани истифодаи шароитҳои мавҷуда ва мусоиди ин ду давлат изҳори ақида кард.

Аз солҳои нахустини ҳамкорӣ бунёди босуръати корхонаҳои муштарақ оғоз гардид. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро корхонаҳои муштаракӣ "Интерфюр", "Сано", "ГБН - Корпорейшн", "Оли Ориент", "Хучанд Коттон ЛТД", намояндагӣҳои ширкати америкойи "Раф Фюр Дрессинг ИНК", "Люкс", "Зафаробод", Иттиҳодияи таҷрибавии захираҳои

думдарача, "Ню-Йоркско-Московское трейдинг ИНК", "Гассин-Хучанд" шуруъ намуданд. Ширкати "Тоҷик Девэллопмент ейченси" бо якҷоягии ширкати британиягии "Меридит Джоунс" сохтмони фабрикаи пахтаресӣ ва бофандагӣ дар Хучанд анҷом дода мешавад. Биржаи тичоратии Ню-Йорк сохтмони заводи истехсоли спирти нӯшокиро дар Дангара маблағгузорӣ менамояд.

Имрӯзо дар қаламрави Тоҷикистон корхонаҳое низ фаъолият доранд, ки пурра ба сармоягузори америкой тааллуқ доранд: "Биржаи тичоратии Ню-Йорк", корхонаҳои муштаракӣ Тоҷикистону Америка "Фарход", "Душанбе-В.И.С.Т.", "Эй Эм Си", "Маркази тоҷикистони П.И МЕН", корхонаи Украинаю Америкоии "Зебра", "Агробарт", "Вайтекс", "Экспорт Импорт САДР Кал", "ABC" ва "Gordon Evropean LLG".

Ҷадвали №33

***Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Штатҳои Муттаҳиди Америка (ҳазор доллар)***

	с.1995	с. 1996	с. 1997	с.1998	с. 1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	28774,5	18194,9	7878,6	3140,1	1535,2	1902,8
Содирот	18826,2	10779,0	5078,0	1720,2	861,6	592,4
Воридот	9948,3	7415,9	2800,6	1419,9	1673,6	1310,4

Ҷадвали №33 ҳаҷми воқеии муомилоти савдои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ШМА-ро дар тӯли 5 соли охир нишон медиҳад.

§ 13.5. ЯПОНИЯ

Баъд аз мағлубият дар Ҷанги дуёми ҷаҳон соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти Япония, ки бештари онҳо пурра ҳарбӣ кунонида шуда буданд, якбора баста шуда, миллионҳо нафар коргарон бе ҷои кор монданд. Соли 1945 нисбат ба соли 1937 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ҳамагӣ 28,5%-ро ташкил медод. Дар мамлакат азнавбарқоркунии саноат беҳад суст ҷараён дошт.

Агар соли 1948 ҳаҷми истеҳсоли молҳои саноатии давлатҳои мағлубшуда, ба монанди Германия, Италия ба дараҷаи истеҳсоли солҳои пешазҷангӣ расонида шуда бошад, дар Япония ин нишондиҳанда ҳамагӣ 52 ҶОИЗРО ташкил медод. Соҳаҳои саноати сабукро низ пурра аз нав эҳё кардан лозим меомад. Солҳои баъдиҷангӣ истилои қувваҳои ҳарбии ШМА ва системаи ҷорӣ намудани муҳосираи иқтисодии онҳо имконият намедоданд, ки робитаҳои иқтисодии хориҷиро барқарор кунанд ва соҳаҳои саноатро бо ашёи хом таъмин намоянд. Илова бар ин, агар давлатҳои Европа барои барқарор намудани харобиҳои давраи ҷанг мувофиқи нақшаи Маршалл бештар аз 29 млрд. доллари америкой қарз гирифта бошанд, Япония аз ҷунин қарзҳо маҳрум буд. Солҳои баъдиҷангӣ кӯмаки асосии давлатҳои мутараққии он замон танҳо дар ёрии башардӯстонае ифода меёфт, ки ҳаҷми он 2,2 млрд. долларро ташкил медод.

Бо вучуди вазъияти баъд аз ҷанг баамаломата вазъи иқтисодии мамлакатро беқурбшавии пул ва тезу тунд шудани вазъи сиёсӣ боз ҳам харобтар менамуд.

Соли 1952 нисбат ба соли 1945 қурби пули Япония 1500% паст фаромад. Ҳатто ислоҳоти пулие, ки соли 1946 гузаронида шуда буд, ин вазъиятро мӯътадил карда натавонист.

Ҳамин тариқ, иқтисодиёти Япония баъд аз якҷанд соли ба охир расидани ҷанг ҳам ба ҷунин проблемаҳои рӯбарӯмода, ба монанди камчинии мол, беқурбшавии пул, афзудани миқдори субсидияҳои давлатӣ барои барқарор намудани фарқияти нархи мол ва ба

мувозинат даровардани қисми даромад ва харочоти бучет рохи халосиро наёфта буд. Бо мақсади ҳарчи тезтар ҳаллу фасл намудани ин проблемаҳои ҷойдошта гурӯҳҳои пешқадами зиёӣёни Япония ду самти стратегии гузаронидани ислоҳоти иқтисодиро интиҳоб намуданд.

1. Самти стратегии "дарҳои кушода"

Ҳукумати Япония аз солҳои 1949 сар карда, сиёсати дарҳои кушодаи бозори мамлакатро эълон намуд ва охишта-охишта назорати марказонидашудаи давлатиро аз болои корхонаҳои истеҳсолӣ, системаи нархгузорӣ ва нарх, тақсимои молҳои муҳими истеҳсолӣ ва истеъмоли бекор намуд.

Гардиши асъори хориҷӣ дар муомилоти мамлакат қатъиян манъ шуда буд. Дар мамлакат барои мӯътадил намудани вазъияти иқтисодӣ ва молиявии кишвар, муҳофизати аҳоли аз беқурбшавии асъори миллӣ дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти пулӣ ёни дар муомилотбудаи кӯҳнаро бо ёни нав ва бо таносуби як ба як иваз намуд. Дар баробари ин пардохт аз пасандозҳои бисёри аҳоли муваққатан дар бонкҳо маҳдуд гардонида шуда, таносуби қурби ён бо доллари америкой ва дигар асъорҳои шинохтаи ҷаҳон бо мақсади мутобиқ намудани арзиши аслии молҳои содироти мамлакат бо нархҳои бозори ҷаҳонӣ муайян карда шуданд.

2. Самти стратегии либерализатсия дар сохтори давлатдорӣ.

Дар ин марҳила амалӣ кунонидани талаботи ташкилотҳои байналмилалиро оид ба ҳарчи бештар додани озодӣ барои мустақилона идора намудани идораҳо сар карда буданд.

Босуръат тараққӣ ёфтани истеҳсолот, авҷгирии рақобати соҳавӣ, бонуфуз гаштани институтҳои молиявӣ, авҷгирии тичорати дохилӣ ва хориҷӣ гувоҳи гуфтаҳои боло мебошанд. Чунин шароит Ҳукумати Японияро водор намуд, ки дар баробари пурқудратшавии иқтисодиёти мамлакат аз принципҳои саҳти идоракунии марказӣ даст кашида, барои худидоракунии истеҳсолот шароит муҳайё намояд.

Иқтисодиёти Япония дар рафти гузаронидани ислоҳот пурра барои гузаштан ба иқтисодиёти бозорӣ тайёр карда шуда буд.

Дар баробари чораҷӯиҳо Ҳукумати Япония роҳбарияти окупатсионии баъдичангӣ аз милликунонии истехсолот даст кашида, барномаи азнавбарқароркунии мамлакатро, ки дар таърихи Япония ҳамчун "Самти баргашт" хеле машҳур аст, шурӯъ намуданд. Барои харчи тезтар амалӣ шудани барномаи "Самти баргашт" шикасти сиёсати ШМА оид ба татбиқи барномаи "гомендан"-и, ки нисбати Хитой тайёршуда буд, сабаб гардид.

Мувофиқи ин барнома Хитой мебоист дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ бо кӯмаки иқтисодии ШМА ва захираҳои бои худ ба яке аз давлатҳои тараққиқардаи Осиё табдил меёфт, аммо инқилоби халқии Хитой ва ба сари қудрат омадани ҳизби коммунисти Хитой бо сардории Мао Сзе Дун ҳамаи ин мақсадҳоро барбод дод.

Дар натиҷаи таҳлили давлатҳои Осиё олимони ва Ҳукумати ШМА ба хулосае омаданд, ки татбиқи ин барнаморо баъди аз даст додани Хитой танҳо ба Япония раво дидан мумкин аст.

Дар асоси ин барнома Япония якбора аз рақиб ба иттифоқчии ШМА табдил ёфт. Мақсади асосии барномаи "Самти баргашт" дар минтақаи Осиё бо иштироки буржуазияи Япония дар мадди аввал ёфтани иттифоқчии стратегии худ ва баъдан бо кӯмаки иқтисодии ШМА аз Японияи қафомонда, бунёд намудани "Корхонаи азими минтақаи Осиё" буд. Барномаи "Самти баргашт" дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ аз тарафи сармоядорони Америка Ч. Доч ва К. Шоуп ба Ҳукумати ШМА пешниҳод шуда буд. Дар асоси ин барнома Япония аз соли 1946 сар карда, то соли 1952 дар тамоми соҳаҳо, аз ҷумла дар сохтори давлатдорӣ, ҷамъиятӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ ислоҳоти иқтисодӣ гузаронида шуда, роҳи аз системаи амалкунандаи тоталиторию ҷарбӣ ба иқтисодиёти бозорӣ гузаштанро пеш гирифт. Дар рафти гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ бештар барои раванку ривоч ёфтани шаклҳои гуногуни соҳибкорӣ эътибори калон дода мешуд. Дар асоси ин принсип 18 ҳолдинги (дзайбайсу) калонтарине, ки тамоми консерн ва ширкатҳои хусусиро назорат менамуданд, барҳам дода шуданд.

Раванди демонополизатсия соҳаҳои истехсолоти бузург ва ширкатҳои тичоратиро низ дар бар гирифт. Тамоми сахмияҳои онҳо

дар бозори озод ба фурӯш бароварда шуданд. Дар натиҷаи гузаронидани ин амалиёт ҳазорҳо ширкатҳо аз ҳайати монополияҳои калонтарин баромада, мустақилият пайдо намуданд.

Қонуни соли 1947 қабулшудаи зиддимонополӣ дар оянда бунёд намудани холдингҳоро манъ карда, ба раванди муттаҳидшавии ширкатҳо назорати қатъӣ ҷорӣ намуд. Дар асоси ин Қонун истифодаи якҷояи саҳмияҳо тамоман манъ карда шуд. Ба имзо расонидани шартномаҳои тичоратӣ ва баҳри татбиқи он гирифтани қарзҳои давлатӣ аз тарафи давлат ба расмият дароварда шуд.

Дар шароити нав ширкатҳои навбунёд, ки дар Япония бо номи "Соро Сёся" хеле машҳур гашта буданд, дар барқарор намудани иқтисодиёти Япония нақши хеле муҳимро бозиданд. Агар дар солҳои аввали амалӣ намудани ислоҳоти иқтисодӣ ширкатҳои "Соро Сёся" барои саноатикунони истеҳсолот вазифаи таъмини маводи аввала, тайёр намудани ҳуҷҷатҳо оид ба содирот ва воридоти мол, ба маблағ таъмин намудани содирот ва воридот, ба ҷо овардани хизматрасонӣ вобаста ба таъмини нақлиёт ва нигоҳдории борҳоро ба зимма гирифта бошад, пас солҳои авҷгирии истеҳсоли молҳои саноатӣ ва сермасрифи аҳоли ба ўҳдаи худ вазифаи кашфи бозорҳои нав ба навро барои молҳои истеҳсоли японӣ, бо ҷудо намудани маблағ, иштироки бевосита дар корхонаҳои истеҳсолӣ, бунёд намудани марказҳои бузурги тичоратӣ, хусусигардонии ҷӣ истеҳсолот ва ҷӣ фурӯши маҳсулоти он, васеъ намудани фаъолияти маркетинг ва бунёди анборҳои бузурги коркарди ашёи хомро иҷро менамуд.

Дар давраи ҳозира дар Япония бо вучуди зиёда аз 6000 ширкати тичоратии амалкунанда мавҷуд буданаш кулли масъалаҳои вобаста ба содирот ва воридоти молҳоро 16 ширкати бузург назорат менамоянд. Ҳаҷми тичорати солонаи онҳо зиёда аз 35% ҳаҷми истеҳсоли молҳои истеъмолии мамлакатро дар бар мегирад, ки ин нишондиҳанда бузургии ин ширкатҳо ва қудрати иқтисодии онҳоро ифода менамояд.

Аз ҷиҳати ҳаҷми тичорати солона дар байни 15 ширкати бузурги ҷаҳон 6 ширкати японӣ - ширкати "Мисуй" 128 млрд. доллар,

"Марубени" 123,2 млрд. доллар, "Митсубиси" - 121,5 млрд. доллар, "Ченерал Моторс" 110 млрд. доллар, "К.ИТО" 104,7, млрд. доллар, "Сумитомо" 97,3 млрд. долларро ташкил менамояд.

Ислохоти иқтисодӣ соҳаи кишоварзиро низ фаро гирифт. Солҳои 1947-1950 дар Япония ислохоти замин гузаронида шуд. Дар асоси он давлат тамоми заминҳоро аз заминдорон харида, ба деҳқонони иҷоракор тақсим карда дод. Меъёри замини тақсимшаванда дар ҳаҷми на кам аз як гектар ба як оила муайян шуда буд. Дар натиҷа дар муддати хеле кӯтоҳ заминдор ҳамчун синф аз байн рафт. Ба ҷои он дар ҷамъият якҷаҳзаҳои деҳқонии хусусии соҳиби замин пайдо шуданд. Ширкатҳои навбунёд қувваҳои арзони дохили мамлакати худро истифода бурда, аз рӯзҳои аввал роҳи хусусигардонии истеҳсолотро пеш гирифтанд. Дар андак мӯҳлат дар мамлакат аз бозичаҳои пластикии бачагона ва молҳои майда-чуйдаи ҷарчинворӣ сар карда, то асбобҳои калони рӯзгор ва олотҳои техникии барои истеҳсолот лозимиро дар корхонаҳои хусусигардонидашуда истеҳсол мекардагӣ шуданд. Соли 1950 бо пешниҳоди Ч. Доҷ, ки он солҳо сарвари бонки "Детройт" буд, ислохоти куллии бучети Япония гузаронида шуд. Дар асоси ин ислохот:

истифодаи бахшҳои бучети давлат дар асоси принципҳои ҳаммутобиққунӣ татбиқ шуда, роҳ надодан ба касри ин моддаҳо пешбинӣ гардида буд,

маблағҷудокунӣ барои пардохти хароҷоти конверсионии аз меъёр зиёд дар заводҳои ҳарбӣ тамоман манъ шуда буд,

додани субсидия ба корхонаҳои зараровар низ қатъиян манъ гардида буд,

эмиссияи пули барои муомилот лозимӣ таҳти назорат қарор дода шуда буд,

қурби устувори асъори дохилии Япония қабул карда шуд,

ба ҳамаи корхонаҳо ва бонкҳои Япония барои иштирок ва гузаронидани амалиёти худ дар бозори хориҷӣ ҳуқуқ дода шуд.

Дар натиҷаи татбиқи ин принципҳо дар кӯтоҳтарин мӯҳлат раванди беқурбшавии пули Япония манъ карда шуда, назорат аз

болои нарх бардошта шуд. Ин маънои дар иқтисодиёт пурра чорӣ шудани муносибатҳои бозориро дошт.

Омили асосии ин пешравӣ дар он зоҳир шуда буд, ки солҳои баъдичангӣ қисми муайяни маблағи барои бунёд ва нигоҳ доштани қувваҳои ҳарбӣ пешбинишудаи бучети давлат ба равнақу ривочи истеҳсолот равона карда шуд, зеро мувофиқи моддаи 9 Конститутсияи Ҳукумати Япония ҳукуки истифодаи қисми муайяни бучети давлатро барои бунёд ва нигоҳ доштани қувваҳои ҳарбии худ надошт. Бинобар ин сабаб дар Япония то имрӯз қувваҳои доимиямалкунандаи ҳарбӣ, баҳрӣ ва ҳавоӣ вучуд надоранд.

Соли 1954 ба сабаби саршавии ҷанги дохилӣ дар Корея, ки дар натиҷаи он Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея бунёд гардид, ҳукумати Япония барои танҳо ҳифзи сарҳадоти худ аз ҳисоби кормандони политсияи давлатӣ қувваҳои худмуҳофизатро ташкил дод. Бо вучуди ин шумораи начандон зиёди кормандони қувваҳои худмуҳофизат (соли 1999 250 ҳазор нафарро ташкил мекард) солҳои охир барои пурра таъмин намудани онҳо бо яроқи ҳозиразамон ҳар сол 6,5 фоизи бучети давлат равона карда мешавад. Муваффақиятҳои калон дар бозсозии иқтисодӣ роҳбарияти мамлакатро водор намуд, ки роҳҳои барҳам задани қафомонии техникии Японияро аз мамлакатҳои Европай Ғарбӣ ҷӯяд.

Таҳлили вазъияти воқеӣ нишон дод, ки барои расидан ба дараҷаи техникии давлатҳои Европай Ғарбӣ ба Япония нерӯи зехнӣ ва меҳнати бисёре лозим. Дар баробари ин аз ҷиҳати ҷуғрофӣ аз китъаҳои асосии ҷаҳон канда будани нимҷазираи Япония роҳбарияти ин мамлакат мебоист истеҳсолотро ба по монда, тамоми соҳаҳои саноатро ривоч диҳад. Иҷрои ин нақша, албатта, кори осон набуд, зеро дар ҳудуди ин мамлакат ашёи хоми минералӣ, захираҳои фаровони маъдан, нафт ва сарватҳои зеризаминӣ хеле маҳдуд ё тамоман вучуд надоранд. Баҳри таъмини истеҳсолот бо ашёи хом мебоист давлат соҳаҳои нақлиётсозиро тараққӣ меод. Равнақу ривочёбии соҳаҳои гуногуни истеҳсолот боиси сараввал зиёд шудани ҷои кор, музди баланди меҳнат ва васеъ гардидани доираи бозори дохилӣ мешуд. Дар татбиқи ин нақшаҳо ва гузаронидани бозсозӣ

хиссаи ҳукумати Япония хеле бузург аст. Ҳукумати Япония назорати қатъии ҳудро ба раванди бозсозии истеҳсолот ҷорӣ намуда, ба ширкатҳои хусусӣ кӯмаки зиёд мерасонд. Бо қувват гирифтани як соҳа ҳукумати Япония кӯмаки ҳудро ба соҳаи дигар гузаронида, аз пеши роҳи тараққиёти он тамоми мамониятҳои мебардошт. Масалан, агар солҳои 1950 қисми зиёди маблағи буҷети давлат барои дастгирии соҳаҳои металлургӣ, химия, гидроэнергетика, киштисозӣ ва флоти тичоратӣ равона карда шуда бошад, пас соли 1960 ин маблағҳо дар мадди аввал ба сохтмони корхонаҳои азими электронӣ равона карда шуданд.

Бозсозӣ дар Япония солҳои 1955-1970 ҷунун босуръат амалӣ мешуд, ки дар натиҷаи он ба ҳисоби миёна афзоиши солонаи ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) агар зиёда аз 11% -ро ташкил дода бошад, пас меъёри даромади умумӣ тахминан 35 фоизро ташкил намуд, ки ҷунин суръатро мамлакатҳои мутараккии ҷаҳон надида буданд.

Мувофиқи ислоҳоти Ч. Доҳ ҳукумати Япония аз болои тамоми масъалаҳои иқтисодӣ, назорати қатъӣ мебуд, аз ҷумла:

- тақсими маблағҳои пешбинишуда барои пардохти молҳо ва ашёи хоми воридшудаи соҳаҳои афзалиятнок;
- воридоти сармояи хориҷӣ;
- дар амал татбиқ намудани кашфиёти илмӣ ва техникаӣ;
- муҳофизати истеҳсолоти маҳаллӣ аз рақобати хориҷӣ

Мувофиқи қонунгузориҳои давлати Япония дар баробари ҷорӣ намудани маҳдудиятҳои бешумор дар дохил шудани сармояи хориҷӣ ҳавасмандкунонии воридоти технологияи пешқадам пешбинӣ шуда буд. Ҷунин назорат ба робитаҳои иқтисодии хориҷӣ қариб 22 сол давом карда буд. Дар рафти он зина ба зина мувофиқи талаботи аҳоли ва истеҳсолоти маҳаллӣ маҳдудиятҳо барои ворид намудани ин ё он намуди мол бардошта мешуд.

Дар баробари амалӣ намудани барномаи бозсозии иқтисодӣ ва ислоҳоти асосии ҳукуматӣ, ки дар ин бора дар боло гуфта гузаштем, Ҳукумати Япония ислоҳоти зиёди дохилисоҳавиро низ гузаронид, ки он дар маҷмӯъ барои пешрафти ин мамлакат асос гузошт.

Қабули Кодекси меҳнат, фароҳам овардани шароит барои фаъолияти озоди иттифокҳои касаба, гузаронидани ислохоти мактаб, ки дар асоси он ба тайёр кардани мутахассисони баландихтисос замина гузошта буд, мисол шуда метавонанд. ¹

Аз рӯи Кодекси меҳнат ба роҳбарони корхонаҳо дар интихоби коргарон ба тариқи гузаронидани тест иҷозат дода шуда буд. Дар баробари серталабӣ ва ҷорӣ намудани системаҳои нави истифодабарии коргарон кодекси меҳнат аз роҳбарони корхонаҳо дар сари вақт додани музди меҳнат, муҳайё кардани шароити хуби кор, таъмини ҳӯрок ва бехатарии истехсолотро талаб менамуд.

Ҳукумати Япония барои бевосита назорат намудани рафти иҷрои бандҳои кодекси меҳнат ба иттиҳоди касабаи корхона ҳуқуқҳои зиёдеро додааст. Ширкатҳои бузурги амалкунандаи Япония, чун "Мисубиси" "Сони", "Санё", "Тошиба" ва ғайра иттифокҳои касабаи худро доранд. Агар ба сабаби норозигие коргарони ширкати "Тошиба" корпартоӣ кунанд, ин боиси хурсандии коргарони ширакати "Сони" гардида, онҳоро ба ҳарчи бештар истехсол намудани мол ба меҳнати пурсамару босуръат шавкманд мекунанд.

Ҳар як ширкат бо либоси рангҳои мухталиф ва бо нишони махсуси худ фарқ мекунанд. Барои кормандон пӯшидани ин либос ва корманди ин ширкатҳо будан ифтихор аст.

Барои баланд бардоштани савияи дониши кормандон дар корхонаҳои истехсолӣ, маҳалҳои истиқоматӣ синфҳои махсус бо таҷхизоти ҳозиразамон кушода шудаанд. Дарҳои ин синфҳо барои соҳибкорон, менечерон, инженерон, техникҳо, интеллигенсия ва умуман кормандону мутахассисони баландихтисос доимо кушода аст.

Баҳри рушду камоли иқтисодиёти Япония барномаи махсуси ҳукумат оид ба тараққӣ додани соҳаҳои истехсолоти маҳаллие, ки бо молҳои худ талаботи ҳаррӯзаи аҳолиро таъмин менамояд, нақши бузургро бозидоаст. Дар асоси татбиқи ин барнома баробари пурра барҳам додани сафи бекорон таъмини талаботи ҳаррӯзаи аҳоли бо маҳсулоти истехсоли ватанӣ ва аз байн бардоштани қашшоқӣ

муяссар гардид. Ҳамин тарик, Ҳукумати Япония дар давоми 30 соли баъдичангӣ тавонист, кишвари худро аз як мамлакати кашшоқе, ки тамоми сармояашро ба роҳи ҳарбикунонии мамлакат равона карда буд, ба як давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ абарқудрати ҷаҳон табдил диҳад.

Ҳоло Япония бо дараҷаи баланди қувваҳои истехсолкунандаи худ, бо иқтидори илмию техникии худ, бо боигарӣ ва дараҷаи баланди зиндагии аҳолии худ дар микёси ҷаҳон ҷои аввалро ишғол менамояд.

Иқтидори Япония ва дараҷаи баланди истехсолии он солҳои 80-ум баръало намоён гардид. Дар ин солҳо тичорати хориҷии Япония ҷунон бусуръат авҷ гирифта буд, ки мислашро таърихи ҷаҳон надида буд. Дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ молҳои серталаби истехсоли корхонаҳои Японияро дар бозори тамоми мамлакатҳои ҷаҳон دیدан мумкин буд. Молҳои истехсоли корхонаҳои Японияро аз ҷиҳати нозукии сохти мол, дараҷаи баланди сифат, бунёди сервиси онҳо ва мӯҳлатҳои дарози истифодаи кафолатноки онҳо халқҳои тамоми ҷаҳон дӯст доштанд ва орзуи харидани онҳоро доранд. Дар байни халқ машҳур шудани телевизорҳои гуногун, радиолаҳо, системаҳои акустикӣ, асбобҳои мусиқии барқӣ, дастгоҳҳои дӯзандагӣ ва либосшӯӣ, асбобҳои рӯзгор, мошинҳои сабуқрав ва таҷхизоти техникии Япония яке аз сабабҳои афзудани ҳаҷми тичорати хориҷии ин мамлакат гардид. Чунин шароит Японияро аз ҷиҳати афзоиши ҳаҷми тичорат яку яқбора дар ҷаҳон ба ҷои дуюм, баъд аз ШМА баровард. Иқтисодчиёни ҷаҳон дар натиҷаи таҳлили чуқури барномаҳои иқтисодии мамлакатҳои алоҳидаи ҷаҳон ва суръатгирии кооператсияи истехсолии байналмилалиро ба назар гирифта, ба хулосае омаданд, ки тичорати байналмилалӣ дар ҷаҳон соли 2003 - 50 фоиз афзуда, тахминан ба 7 триллион доллари америқоӣ мерасад.

Бояд қайд намуд, ки дар ин ҳаҷми муомилот зиёда аз 50 фоизи онро тичорати байни ШМА, Япония ва Германия ташкил менамояд (*Wall - street Jornal, Februal 1993*).

Дар байни давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, ки талаботи иқтисодиёти бозори ро пурра таъмин кунонидаанд, шарикӣ асоси

Япония дар тичорати байналмилалӣ ШМА мебошад. Ҳаҷми тичорати байни онҳо бо вучуди ихтилофоти мавҷуда сол аз сол меафзояд. Агар соли 1992 Япония ба ШМА ба маблағи 52 млрд. доллари америкой бор фиристонда бошад, пас соли 1999 ин маблағ зиёда аз се маротиба афзуд. Дар баробари афзудани тичорат дар иқтисодиёти ин ду давлат соҳае нест, ки онҳо барои ҳарчи бештар забт намудани бозорҳои ҷаҳон бо ҳам рақобат накунад.

Солҳои охир дар натиҷаи ба рақобат тоб наовардани баъзе корхонаҳо ШМА мавқеи худро дар бозори ҷаҳонӣ дар масъалаи таҷхизоти электронӣ ва компютерӣ аз даст додааст.

Ҳукумати Япония барномаҳои босуръат амалишавандаи Европаро ба назар гирифта, дар даҳсолаҳои охир робитаҳои иқтисодии хориҷии худро бо тамоми давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа вусъат бахшид. Агар тичорати хориҷии Япония бо Иттиҳоди Европа соли 1992 - 31 млрд. доллари америкойро ташкил меода бошад, пас ин маблағ соли 1999 сечанд зиёд шуд. Аз ин нуқтаи назар дар баробари афзудани тичорати Япония ҳаҷми умумии содироти Япония дар соли 1999 387,9 млрд. долларро ташкил дода бошад, пас зиёда аз 150,6 млрд. доллари он ба ШМА рост меояд.

Имрӯзҳо Япония баъд аз ШМА аз ҷиҳати иқтисодӣ иқтисодӣ дар ҷаҳон дар ҷои дуюм қарор дорад. Иқтисодии Япония асосан дар заминаи саноатӣ он бунёд ёфтааст. Бо вучуди он ки иқтисодии Япония аз ашёи хом ва сӯзишвории воридотӣ вобастагии зиёд дорад, он бо истифодаи таҷхизоти замонавии электронӣ ва роботҳо ба дараҷаи хеле баланд инкишоф ёфтааст. Соли 1999 ҳаҷми умумии ММД Япония 4078,9 млрд. доллари ШМА-ро ташкил намуд, ки ба ҳар сари аҳоли 32230 доллар рост меояд. Соҳаҳои нав ва наватарини саноат, ки дар асоси технологияи пешқадамтарин ба истеҳсоли воситаҳои алоқа ва иттилоотӣ, маводи нав. биотехнология тараққӣ меёбанд, бунёд гардидаанд. Япония имрӯзҳо оид ба истеҳсоли киштиҳо, автомобил, тракторҳо, дастгоҳҳои коркарди металл, электроникаи рӯзгор ва роботҳо дар ҷаҳон ҷои авваро ишғол менамояд. Ҳиссаи Япония дар истеҳсолоти ҷаҳонии телевизорҳои ранга 60%, пӯлод - 14,3%, нахҳои сунӣ -

12,3%-ро ташкил медиҳад. Истеҳсоли мошин яке аз соҳаҳои намоёнтарини Япония ба шумор меравад. Ҳар сол аз конвеерҳои корхонаҳои автомобилсозии он зиёда аз 11 млн. мошинҳои сабукрав, автобусҳо, мошинҳои боркаш берун меояд. Қисми зиёди онҳо роботаҳо ва сл мекунаанд. Зиёда аз нисфи мошинҳои истеҳсоли Япония ба хориҷа содир карда мешаванд. Вобаста ба сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Япония номгуи зиёди мошинҳои машҳури Япония имрӯзҳо дар бештари давлатҳои ҷаҳон ва сл (ҷамъ) карда мешаванд. Ҳиссаи кишоварзӣ дар МММ ҳамагӣ 2,2 ғоизро ташкил менамояд. Бо мақсади пура таъмин намудани аҳолии кишвари худ Япония имрӯзҳо қариб зиёда аз нисфи зироатҳои ғалладона ва хӯроки ҷороро аз хориҷи кишвар ворид менамоянд. Аммо Япония дар саноати моҳидорӣ хеле пеш рафтааст. Ҳиссаи соҳаи моҳидории Япония 15 ғоизи моҳидории ҷаҳонро ташкил дода, дар дунё бузургтарин истеҳсолкунандаи моҳӣ ба шумор меравад.

Имрӯзҳо дар Япония аз велосипед сар карда, то поезди дорон суръати ғавқулорда, ки номи "Синкансен"-ро дорад, истифода мегарданд. Сар то сари Япония бо ҳалқаи роҳи оҳан ғаро гирифта шудааст. Нақлиёти роҳи оҳани Япония бо сурати хеле баланд ҳаракат карда, масофаи 350 километрро дар як соат тай менамояд. Суръати баланд шиори ҳалқи Япония буда, ин шиор дар тамоми соҳаҳои ҳаёти мардуми он татбиқ мегардад. Бо дарназардошти ин нуқтаи назар тамоми қаламрави Япония бо 27327 км роҳи оҳан, 1,1 млн. км роҳи автомобилгард пайваст шудааст, ки нисбат ба Франция ва Британияи Кабир дар якҷоягӣ 2 маротиба ва нисбат ба ШМА 4,5 маротиба зиёд мебошад. Ҳаҷми муомилоти Япония босуръат афзоиш ёфта, соли 1999 - 668,4 миллиардро ташкил намуда, ин кишварро дар ҷаҳон ба ҷои сеюм баровард. Дар содироти солони он 24,6% электроника, 23,5% таҷҳизоти ғайриэлектрикии механикӣ, 14,4% автомобил, 6% химикатҳо, 4,6% асбобҳои дақиқ, 3,8% маснуоти металлҳои сиёҳ, 2,2% киштиҳо, 2,1% маҳсулоти боғандагӣ ва 18,1%-ро маҳсулоти дигар ташкил менамоянд. Дар баробари содирот соли 1999 ба маблағи 280,5 млн. доллари ШМА аз давлатҳои дигар ба Япония молҳои гуногун ворид карда шудаанд. 21,7%-и ин маблағ

барои харидани мошин ва таҷҳизоти механикӣ, 15,2% барои харидории озука, 10,1% барои маҳсулоти нафт, 8,1% барои маҳсулоти бофандагӣ, 7,4% барои химикатҳо, 5,2% барои маснуоти фулузӣ, 3,5% чӯбу тахта, 2,7% барои металлҳо ва 26,1% маҳсулоти дигар сарф карда мешавад.

Япония бо бисёр давлатҳои ҷаҳон робитаи тичоратӣ дорад, аммо 30 фоизи содирот ва 23 фоизи воридоти он бо ШМА сурат мегирад. Дар баробари ШМА дигар шарикони муҳими тичоратии Япония давлатҳои ҳамсоя Австралия, Хитой, Гонконг, Индонезия, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия, Сингапур, Тайван ва Таиланд, инчунин Канада, кишварҳои Европа, бештар Германия ва Британияи Кабир ба шумор мераванд.

Ширкатҳои зиёди Япония дар дигар кишварҳои ҷаҳон истеҳсоли маҳсулоти худро ба роҳ мемонанд. Ҳаҷми маблағгузориҳои солонаи онҳо барои бунёди корхонаҳо ва намояндагӣҳо 35-40 млрд. долларро ташкил медиҳад. Бештари ин маблағҳо дар кишварҳои Америкаи Шимолӣ, давлатҳои Европа, Осиё ва Америкаи Лотинӣ ҷойгиронида мешаванд.

§13.6. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Япония

Муносибатҳои Тоҷикистону кишвари бузурги Япония таърихи қадима доранд. Қорвонҳои ду давлат бо истифода аз роҳҳои хушкӣи Хитойю Корея рафтуомад намуда, дар баробари зиёд намудани ҳаҷми муомилоти тичоратии байнидавлатӣ бо фарҳангу ҳунари якдигар ошно мегардиданд. Тоҷикон тамоми нозуқиҳои парваришу қорқарди пилла ва аз он истеҳсол намудани газворҳои абрешиминро аз японӣҳо омӯхтаанд. Робитаҳои бавоситаи Тоҷикистон солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ низ хеле хуб ба роҳ монда шуда буд. Японӣҳо ба табиати хеле зебою манзараҳои дилрабо ва набототу ҳайвоноти сарзамини тоҷикон мароқи зиёд зоҳир менамуданд. Тоҷикматлубот он солҳо бо супориши идораҳои марказии дар ш.Москва воқеъбудаи "Центрсоюз" ҳар сол ба Япония пашм, пӯст, алафҳои доруворӣ, решаҳои ширинбия, геран, хуч, тамоку, нахи

пахта ва газворҳои пахтагин фиристода, бар ивази онҳо маҳсулоти саноатии япониро ворид менамуданд.

Япония яке аз мамлакатҳои мутараккии ҷаҳон ба шумор меравад. Ҳамкорӣ бо чунин кишвар, ки дастовардҳои хоҷагии халқи онро ба ҳайси як "мӯъҷизаи иқтисодӣ" эътироф кардаанд, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим мебошад.

Япония истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро 28 декабри соли 1991 ба расмӣ шинохт ва муносибатҳои дипломатӣ миёни ду кишвар 2 феввали соли 1992 барқарор шуданд.

Моҳи январи соли 1994 Ҳукумати Япония кӯмаки нахустини башардӯстонаро ба маблағи 2,5 млн. доллари америкой ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон расонид. Бояд қайд кард, ки аз рӯзҳои нахустини барқарор намудани муносибатҳои дучониба, Япония яке аз аввалин кишварҳое буд, ки раванди демократикунории ҷомеа, сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барномаҳои иқтисодии онро ҳаматарафа дастгирӣ намуд.

Соли 1996 Ҳукумати Япония сиёсати "Роҳи абрешим"-ро қабул кард, ки мутобиқи он Япония омодагии хешро барои густариши ҳамкориҳо бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Тоҷикистон изҳор кард. Ин мазмун дар пайёми Сарвазири ҳамонвақтаи Япония Рютаро Хасимото ба унвони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов низ баён ёфта буд. Пас аз қабули ин сиёсат раванди муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Япония ривочу раванқ ёфтанд.

Ҳамин тавр, моҳи январи соли 1996 ҳаёти идораи сиёсати хориҷии Япония бо роҳбарии Сафир оид ба ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиё ва минтақаи Укёнуси Ором ҷаноби Хиромото Сэки ба Душанбе ташриф овард. Ӯ паёми Ҳукумати Японияро нисбати омодагии Япония оид ба расонидани кӯмаки иловагии башардӯстона ба миқдори 2,5 млн. доллар ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон супорид. Моҳи июни соли 1996 Япония ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатӣ имтиёзҳои гумрукӣ пешниҳод кард.

Бо дастгирии Ҳукумати Япония ва таҳти роҳбарии Ҳазинаи Байналмилалӣ Асҳор моҳи октябри соли 1996 чаласаи машваратии кишварҳои донор баргузор гардид, ки нахустин маротиба лоиҳаҳои иқтисодии Тоҷикистон, ки бо иштироки мутахассисони байналхалқӣ тарҳрезӣ шудаанд, пешниҳод гардиданд. Пас аз ин, чаласаҳо аз рӯи навбат дар Токио ва Душанбе доир гаштанд. Аз рӯи натиҷаҳои ин чаласаҳо қароре қабул карда шуд, ки мувофиқи он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои лоиҳаҳои тараққиёти ҷумҳурӣ 185 млн. доллар ҷудо карда шуд.

Сарвазири Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1998 ҳангоми сафар ба Япония бо роҳбарияти он кишвар ҳамчунин бо роҳбарони бузургтарин ширкатҳои японӣ чӣхати ҳамкорӣҳои дучониба бо Япония мулоқот карда, масъалаҳои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон додани қарзҳои имтиёзнок, расонидани ёрии башардӯстона ва ҷалб намудани сармояи хусусиро мавриди баррасӣ қарор дод. Ва ҳуди ҳамон сол тарафи японӣ омодагии ҳешро барои расонидани кӯмаки навбатӣ ба миқдори 10 млн. доллар изҳор намуд.

Сафари муовини Вазири қорҳои хориҷии Япония ҷаноби Такеми Кейдзо моҳи августи соли 1998 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муносибатҳои дучониба воқеаи муҳим буд. Дар ҷараёни мулоқотҳои дучониба бори дигар масъалаи вусъат бахшидани ҳамкорӣҳои Япония ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода шуд.

Ҳукумати Япония ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 тонна доруворӣ фиристод. Ҳамчунин Ҳукумати Япония дар муддати 5 сол 500 мутахассисони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқи Тоҷикистонро дар Япония барои қорумузӣ даъват менамояд.

20-21 июн ва 12 сентябри соли 2000 ҳайатҳои олирутбаи ҳукумати Япония бо сарвари вакили Палатаи Намояндагон ҷаноби Мунзо Судзуки ва директори генералии департаменти Европа ва Океанияи Вазорати қорҳои хориҷии Япония ҷаноби Кадзухико Того барои шиносӣ бо вазъи сиёсӣ ва иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таъмиқи ҳамкорӣҳои мутақобилан судманди тичоратӣ иқтисодӣ ба ҷумҳурӣ ташриф оварданд.

Бо даъвати Ҳукумати Япония Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов аз 14 то 18 майи соли 2001 аз Япония сафари корӣ анҷом дод. 15 май дар касри Император мулоқоти нахустини сарварони давлатҳои Тоҷикистони соҳибистиклони Э.Ш.Раҳмонов Императори Япония Акихито баргузор гардид. Императори Япония зикр кард, ки ташрифи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Япония воқеаи муҳим ва самарабахш буда, ба густариши муносибатҳои ҳар ду кишвар мусоидат менамояд. Э.Раҳмонов ба Япония барои кӯмакҳои иқтисодӣ ва кӯмакҳои дигараш дар бобати анҷоми муваффақонаи истиқрори сулҳ дар Тоҷикистон изҳори сипос намуд. "Мо бо ниятҳои неқ ба назди шумо омадем. Мақсади мо ба роҳ андохтани ҳамкории кишварҳоямон ва ба ҳамдигар наздик сохтани халқҳоямон мебошад. Япония дар ҳамаи соҳаҳо хеле тараққӣ кардааст ва мо мехоҳем, ки аз таҷрибаи Шумо дар бобати бунёди ҷомеаи озод баҳравар шавем".

Бегоҳии 16 май мулоқоти сарварони давлатҳои Тоҷикистону Япония бо имзои Изҳороти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Япония дар бораи дӯстӣ ва ҳамкорӣ анҷом ёфт. Хуччатро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов ва Сарвазири Япония Дзюничиро Коидзуми имзо карданд.

Э.Раҳмонов дар чараёни сӯҳбат изҳори умед кард, ки мулоқоти намоёндагони ҳар ду кишвар воқеаи муҳими таърихӣ гардида, дар муносибатҳои дучониба саҳифаи нав мекушояд.

Сардори давлати Тоҷикистон зимни мулоқот ба Сарвазири Япония Дзюничиро Коидзуми изҳор намуд, ки Тоҷикистон тайёр ва манфиатдор аст, ки равобити ҳамҷониба ва самарабахши мутақобилан муфидро бо Япония ба роҳ монад.

Э.Раҳмонов ба ҷидду ҷаҳди Ҳукумати Япония дар бобати расонидани кӯмакҳои башардӯстона ба Тоҷикистон, додани қарзҳои бебозгашт ва дастгирии он дар доираи созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва бонкҳо, таълими кадрҳои мутахассис ва бозомӯзи мутахассисони ҷумҳурӣ дар Япония баҳои баланд дод.

Илова бар ин, маҳз бо ташаббуси Япония мулоқоти сеюми гуруҳи машваратии мамлакатҳои мададгори Тоҷикистон тахти

сарпарастии Бонки умумичаҳонӣ бо мақсади расонидани кӯмак ба ислоҳоти иқтисодӣ ва барқарор сохтани иқтисодиёти миллии ҷумҳурӣ дар давраи баъдичангӣ маҳз дар Токио баргузор гардид.

Имрӯзҳо вобаста ба шароити озоиштаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамкориҳои ҳамачониба ва мутақобилан муфиди иқтисодиро бо Япония шурӯъ кардан имконпазир мегардад. Ҳар ду кишвар дар соҳаҳои мавриди истифода қарор додани захираҳои гидроэнергетикӣ, истиҳсоли техникаи рӯзгор ва электроника, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, мошинсозӣ ва хизматрасонии автомобил ҳамкорӣ карда метавонанд.

Дар натиҷаи ин сафар Баёниҳои муштарак оид ба дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Япония ба имзо расид. Ҳукумати Япония барои ислохотҳои бароҳмондаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон боз ба миқдори 2,5 млрд. йен маблағ ҷудо кард.

Дар чараёни ин сафар ҷамъияти дӯстии Япония ва Тоҷикистон таъсис ёфт, ки дар он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов ширкат кард.

Ҳамин тариқ, таи солҳои охир ҳамкориҳои Япония ва Тоҷикистон хеле густариш ёфтанд. Бо дарназардошти имкониятҳои Япония дар соҳаи сармоягузорӣ ва технологияи баландсифат ва барои ҳамкориҳо бо ин кишвар Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшиш ба харҷ дода истодааст, ки барои ҷалб намудани сармоягузорону корчаллонҳои японӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

БОБИ XIV. ДАВЛАТҲОИ Рӯ БА ИНКИШОФ

§14.1. Мавқеи давлатҳои рӯ ба инкишоф дар иқтисодиёти ҷаҳон

Мувофиқи меъёрҳои зерини муайянкардаи созмонҳои байналмилалӣ то 1 январи соли 2001 тахминан 140 давлати ҷаҳон, ки аксари онҳо дар Осиё, Африка, Америкаи Лотинӣ ва Океания ҷойгир шудаанд, ба гурӯҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф дохил карда мешаванд:

- саҳми давлатҳои алоҳида дар истеҳсолоти саноати ҷаҳон;
- маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат ба ҳар сари аҳоли;
- баланд шудани ҳосилнокии меҳнат дар истеҳсолот;
- миқдори истеъмоли мол ва хизматрасониҳои анҷомдодашуда ба ҳар сари аҳолии мамлакат;
- ҳиссаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии мамлакат;
- ҳаҷми музди меҳнат ба ҳар сари аҳоли;
- ҳаҷми хароҷоти мамлакат дар соҳаи илм ба ҳар сари аҳоли;
- шумораи олимони ба ҳар 10000 нафар аҳолии қобили қор;
- дараҷаи нархҳои истеъмоли дар мамлакат;
- шумораи бекорон дар мамлакат.

Хусусияти ҳоси давлатҳои рӯ ба инкишоф бо вучуди аз 3/4 ҳиссаи ҳудуди тамоми давлатҳои ҷаҳон ва зиёда аз 80%-и аҳолии дунёро ташкил додан, пеш аз ҳама дар он зоҳир мешавад, ки дар ин давлатҳо дараҷаи гуногуни нишондиҳандаҳои истеҳсолот, пешрафти иқтисодию иҷтимоӣ дида мешавад.

Чунин тафовут вобаста ба пешрафти иқтисодии давлатҳои алоҳидаи ин гурӯҳ дар даҳсолаҳои охири асри XX боиси аз нав ба гурӯҳҳо тақсим намудани давлатҳои рӯ ба инкишоф гардид.

Бояд қайд кунем, ки мафҳуми "давлатҳои рӯ ба инкишоф" мафҳуми нав буда, дар илмӣ иқтисодиёти ҷаҳон аз солҳои 1990 истифода бурда мешавад. То ин давра, нисбати ин давлатҳо то солҳои 80-ум мафҳумҳои "давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ кафомондан

чахон", "давлатҳои аз зери асорати мустамлика озодшуда" ва "давлатҳои сустрараққинамуда" истифода бурда мешуданд.

Солҳои 80-ум иқтисодшиносон вазъи иқтисодии давлатҳои ҷаҳонро баъд аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон муайян намуда, нисбати кулли давлатҳои имрӯзаи рӯ ба инкишоф мафҳуми "ҷаҳони сеюм"-ро низ истифода мебарданд.

Иқтисодшиносони машҳури англис Стенли Фишер, Рудигер Дорнбуш, Ричард Шмалензи дар китоби "Экономика" солҳои охир мафҳуми нав "Марказ - ғайримарказ"-ро истифода мебарданд. Дар натиҷаи тадқиқоти иқтисодии ҷаҳони даҳсолаҳои охири асри XX онҳо ба хулосае омаданд, ки бе кӯмаки марказ, яъне давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳон, дараҷаи пасти истеҳсолот ва сатҳи зиндагии мардуми ғайримарказ, яъне давлатҳои қафомондаи ҷаҳон, боз садсолаҳо дар ҳамин ҳолат мемонад.

Бо вучуди истифодаи мафҳумҳои мухталиф, солҳои охир ташкилотҳои ҷаҳонӣ бештар мафҳуми "давлатҳои рӯ ба инкишоф"-ро ҳамчун мафҳуме, ки тамоми нозуқиҳои ин гурӯҳи давлатҳоро ба назар мегиранд, мавриди истифода қарор медиҳанд.

Ҳамин тариқ, таърихи давлатҳои рӯ ба инкишоф аз солҳои баъдичангӣ (1941-45) ба қайд гирифта мешавад. Бо вучуди дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон иштирок накардани бисёр давлатҳо таъсири он ба тамоми дунё расида буд. Давлатҳои мустамлика вобастагии мустамликадорони худро дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон истифода бурда, ба муборизаи озодихона бархестанд. Таърих гувоҳи медиҳад, ки дар муддати 20 сол (1943-1963) дар натиҷаи ин муборизаҳо 51 давлати ҷаҳон бо 988 млн. нафар аҳоли, ки ҳудуди умумии онҳо 30,2 млн. метри мурабаъро ташкил менамуд, аз зери зулми мустамликадорон озод карда шуданд. Солҳои баъдӣ ҳади ҷаҳони капиталистӣ дарк намуд, ки бояд ба ҷои системаи асрҳо вучуддоштаи истисмори аҳолии ин давлатҳо сиёсати нав, сиёсати ҳамкориҳои иқтисодиро пеш гирад. Даре нагузашта, ин иқдоми нек натиҷаҳои хеле хуб дод. Масалан, агар Британияи Кабир соли 1947 тавассути гуфтушунӣ ба Ҳиндустону Покистон озодӣ намерод, онҳо ба таври зӯрӣ ва муборизаҳои озодихона ба истиқлолият соҳиб мешуданд ва дар

натиҷа Англия ҳамчун душмани ашадӣ дар хотири халки онҳо бокӣ мемонд. Аз тарафи дигар, тамоми меҳнати англисҳо, ки барои пешрафти иқтисодиёти Ҳиндустон - бунёди роҳҳои оҳан, кашфи қонҳои қанданиҳои ғоиданок ва ғайра сарф гардида буд, барбод мерафт.

Дуруст дарк намудани вазъияти баамаломатаи солҳои 1945-47 боиси рушду инкишофи муносибатҳои дучонибаи Британияи Кабир ва Ҳиндустони имрӯза гардид.

Чунин сиёсатро бисёр давлатҳои мустамликадор дар қитъаҳои гуногуни дунё татбиқ намуда, муносибатҳои худро нисбати мустамликаҳои собиқӣ худ қомилан дигар қарданд. Авҷгирии муносибатҳои нави иқтисодӣ оғишта-оғишта аз як тараф ба пайвастанавӣ ва аз тарафи дигар боиси вобастагии иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба инкишоф ба иқтисодиёти мустамликадорони собиқӣ онҳо - давлатҳои тараққикардаи дунё гардид.

Давлатҳои рӯ ба инкишоф бо қўмак ва дастгирии давлатҳои тараққикардаи қаҳон ба бозори қаҳонӣ дохил шуда, аз қиҳати иқтисодӣ пуриқтидор меқардиданд ва аз давлатҳои саноатии қаҳон талаб меқарданд, ки мавқеи онҳоро дар иқтисодиёти қаҳон муайян қунанд. Чунин талабот, албатта, сабабҳои объективӣ ва субъективӣ дошт.

Қаҳони қапталистӣ дар баробари ба роҳ қондани соҳаи истехсолоти зарурии ин ё он мамлақат вобастагии саноати худро аз маводи аввалаи давлатҳои рӯ ба инкишофи дунё қинҳон дошта, дар қаи ҳарқи бештар қирифтани ғоидаи қалони монополь буд. Бо мурури қамон, давлатҳои рӯ ба инкишоф аз қунин сиёсати онҳо норозигии худро баён қарда, қайваста вусъат додани муносибатҳои нави иқтисодӣ ва сиёсии мутақобилан судманди байнидавлатиро талаб меқамуданд.

Иқтисодиёти қулли давлатҳои аз асорати мустамлика озодшуда, бо нишондиҳандаҳои муҳимтарини зерини ба ин давлатҳо ҳос фарқ меқард:

- бисёрзинагии иқтисодиёт, ки дар он шаклҳои гуногуни ҳоҷақидории қамъиятии то давраи қапталистӣ, аз қумла.

пешбурди иқтисодиёт бо роҳи қавмӣ, қабилагӣ афзалият доштанд;

- суръати баланди афзоиши аҳоли ва дар ин асос дараҷаи пасти зиндагӣ;
- афзалияти соҳаи аграрӣ;
- махсусгардонии истеҳсолоти ашёи хом;
- дараҷаи миёна ё нисбат ба давлатҳои саноатӣ пасти ҳосилнокии меҳнат, қафомонии соҳаҳои истеҳсолот, кишоварзӣ ва инфраструктураи иҷтимоӣ;
- вобастагии зиёди иқтисодиёт аз сармояи хориҷӣ;
- камқудратии сармояи миллии ин кишварҳо;
- дар зинаи гузариш қарор доштани иқтисодиёт;
- пурра истифода набурдани имкониятҳои мамлакати худ дар бозори ҷаҳонӣ ва бозори дохилии мамлакат;
- бебозгашт аз мамлакат хориҷ гардидани қисми зиёди даромади милли дар шакли ғайриқонунии аз сармояи вориднамуда, ғайриқонунии қарзҳои аз хориҷ гирифташуда ва мубодилаи нобаробар.

Ба аксарияти давлатҳои аз зери зулми мустамликадорон озодшуда асосан хоҷагии қафомондае, ки дар он шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ ҷамъияти ғуломдорӣ ва феодалӣ амал мекарданд, мерос монда буд. Дар бисёр ҳолатҳо коркарди соҳаи кишоварзӣ аз тарафи майдахоҷагӣҳо, ки дар онҳо муносибатҳои патриархалии қавмӣ ва қабилагӣ афзалият доштанд, анҷом дода мешуд.

Дар баробари ин дар солҳои аввали фаъолияти мустиқилонаи худ сектори ғайрирасмӣ тамоми соҳаҳои дар ин давлатҳо амалкунандаро фаро гирифта, дар иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба инкишоф нақши бузурге бозид. Сектори ғайрирасмӣ дар баробари бизнеси оилавӣ, ки соҳаҳои касбӣ (хунари дӯзандагӣ, дуредгарӣ, оҳангарӣ ва ғайра), тиҷорат ва хизматрасониҳо аз худ намуда буд, охишта-охишта фаъолияти худро дар шаҳрҳои хурд ва калон, сохтмонҳои нав васеъ намуда, таъсири худро дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат мерасонид.

Ҳамин тавр, дар мамлакатҳои нави соҳибистиклол, унсурҳои ҷамъияти капиталистӣ оҳиста-оҳиста қувват гирифта, бо иштироки сармояи хориҷӣ ба пешрафти соҳаҳои даромадноки ин давлатҳо кӯмак мерасонданд. Бояд зикр намуд, ки пайдоиши ҷамъияти капиталистӣ дар давлатҳои тозаистиклол нисбат ба давлатҳои мутараққии ҷаҳон қуллан фарқ менамояд. Агар ҷаҳони капиталистӣ дар "марказ", зина ба зина, дар натиҷаи истифодаи сарватҳои зеризаминии миллӣ, тақмили техникаи соҳаҳои истеҳсолоти мамлакат, таъмини афзоиши сармояи мамлакат дар як муддати муайяни таърихӣ ба вучуд омада бошад, дар давлатҳои рӯ ба инкишофи "ғайримарказ" унсурҳои капитализм дар натиҷаи ба мамлакат ворид намудани сармояи хориҷӣ, технология ва сиёсати хориҷӣ якбора ба вучуд омаданд. Бояд таъкид кард, ки чунин тақлидкорӣ, агар барои шумораи начандон зиёди давлатҳои рӯ ба инкишоф шароити хуби пешрафти иқтисодӣ муҳайё карда бошад, пас барои аксарияти ин давлатҳо, баръакс, ба тараққиёти истеҳсолот монеъа шуда, сатҳи зиндагии аҳолии ин мамлакатҳоро хеле паст намуд. Аз чунин бозсозихо табақаҳои имтиёзноки аҳоли истифода бурда, тамоми соҳаҳои истеҳсолоти амалкунандаро хусусӣ карда, қисми зиёди аҳолиро ба қашшоқӣ оварда расонданд.

Сармоягузориҳои хориҷӣ бошанд, пеш аз ворид ба бозори давлатҳои рӯ ба инкишоф, вазъи сиёсии ин давлатҳо, сарватҳои зеризаминӣ, конҳои канданиҳои ғойаданок ва ашёи хоми онҳо ба назар гирифта, сармояи худро, пеш аз ҳама, ба соҳаҳои равона мекунад, ки аз истифодаи он даромади зиёдтар гиранд.

Бо вучуди серталабии сармоягузориҳои хориҷӣ роҳбарияти давлатҳои рӯ ба инкишоф барои ҳавасманд кардани сармоягузорон ба онҳо баҳри бунёди корхонаҳои нав ва ҷалб кардани қисми муайяни аҳолии маҳаллӣ имтиёзҳои зиёди иловагӣ меоданд ва гузаштҳои сиёсӣ мекарданд. Чунин шароит оҳиста-оҳиста иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба инкишофро аз сармояи хориҷӣ саҳт вобаста намуда, танҳо пешрафти яктарафаи соҳаҳои иқтисодиётро таъмин мекунаду ҳалос.

Бинобар ин дар дахсолаҳои аввали баъди сохибистиклол шудан низ дар бисёр давлатҳои рӯ ба инкишоф кашшоқӣ, шумораи зиёди бекорон, сатҳи пасти зиндагӣ ва афзудани маблағи қарзҳои аз давлатҳои мутараққии ҷаҳон гирифташуда, мушоҳида карда мешавад.

Солҳои 1960-70 қисми зиёди ин давлатҳо бо мақсади ҳифзи моликият ва сарватҳои мамлакати худ ва харчи тезтар аз кашшоқӣ баровардани миллати худ қарор доданд, ки бар ҳилофи сармоягузориҳои хориҷӣ милликунонии истехсолоти монополияҳои хориҷиро анҷом дода, назорати давлатиро аз болои боигарии табиӣ мамлакати худ қорӣ намоянд.

Мувофиқи маълумоти ташкилотҳои Созмони Милали Муттаҳид дар ин давра, агар моликияти зиёда аз 1500 шӯъбаи корпоратсияҳои хориҷӣ, ширкатҳо ва банкҳои хориҷӣ милли кунонида шуда бошад, дар фаъолияти ширкатҳои зиёди савдо, хизматрасонӣ ва сугурта маҳдудиятҳои зиёде қорӣ карда шуданд. Даре нагузашта, чунин амал дар бисёр давлатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон натиҷаҳои назаррас дод. Суръати афзоиши солонаи ҳаҷми ММД дар солҳои 1956-1980 - 5,54% ташкил карда, аз суръати афзоиши солонаи ҳаҷми ММД-и давлатҳои мутараққии ҷаҳон, ки дар он давра 4,06% ташкил менамуд, пеш гузашт.

Тадриҷан шароити аз байн бардоштани қафомонии давлатҳо пайдо шудан гирифт. Дар ин давра роҳбарияти давлатҳои рӯ ба инкишоф роҳи ягонаи ҳалосиро дар саноатикунонии мамлакат медиданд. Мақсад аз саноатикунонии мамлакат дар он буд, ки дар асоси истифодаи захираҳои ашёи хом ва сарватҳои табиӣ пешрафти соҳаҳои таъмин намоянд, ки бевосита барои пешрафти кулли иқтисодиёти мамлакат асос гузошта тавонанд. Дар давлатҳои рӯ ба инкишоф амалӣ шудани чунин мақсад пеш аз ҳама, дар пешрафти саноати коркарди ашёи хом дида мешуд. Бунёди корхонаҳои саноати коркарди ашёи хом ва сарватҳои табиӣ боиси афзудани арзиши аслии маҳсулоти онҳо гардида, барои раванку ривоч додани соҳаҳои дигар шароит фароҳам меоварад.

Як гурӯҳи давлатҳои рӯ ба инкишоф вобаста ба шароитҳои дохилӣ ва хориҷии мамлакати худ модели тараққиёти саноатии ба таъмини истехсолоти дохилӣ равонагардидаро интиҳоб намуда бошанд, гурӯҳи дигари давлатҳо модели инкишофи истехсолотро, ки маҳсулоти он бевосита барои содирот пешбинӣ гардидааст, интиҳоб карданд.

Афзалияти модели якум аз он иборат аст, ки давлатҳои рӯ ба инкишоф бояд пеш аз ҳама, дар ҳудуди давлати худ вобаста ба маводи аввала ва ашёи хоми худ саноати вазнин, сабук ва саноати хӯроквориро бо мақсади пурра таъмин кардани талаботи аҳолии худ инкишоф дода, баъдан ба масъалаҳои содирот шурӯъ менамоянд.

Албатта, маълум буд, ки ин модел дар баробари сафарбар намудани захираҳои дохилии мамлакат ҳамчунин чалби сармояи зиёди хориҷиро талаб мекунад. Амалӣ шудани ин модел бо вучуди якчанд панҷсоларо талаб намуданаш, давлатҳои рӯ ба инкишофро аз воридоти номгӯи зиёди молҳои рӯзгор, пӯшок ва маҳсулоти хӯрокворӣ, ки асҳори хориҷиро талаб мекунад, озод намуда, аҳолии мамлакатро бо кор таъмин ва сатҳи зиндагии онро баланд менамояд.

Моделҳои дуюм низ барои бисёр давлатҳои рӯ ба инкишоф бинобар надоштани шароити бунёди корхонаҳои бузурги саноатӣ, қобили қабул буд.

Тамоми молҳои саноати маҳаллиро, ки бозорҳои давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ба онҳо ниёз доранд, аз тариқи ширкатҳои азими миёнарави ҷаҳони капиталистӣ содир мекарданд. Бисёр давлатҳои Африка, Осиё бошанд, аз рӯзҳои аввали соҳибистиклол шудан бо маҳсулоти соҳаи кишоварзии кишвари худ, меваҳои субтропикӣ ба тамоми бозорҳои ҷаҳон роҳ ёфта, баробари шинохта шудани маҳсулоташон аз паи бунёди саноати маҳсусгардонидашудаи байналмилалӣ шуда, бо асҳори аз фурӯши маҳсулоти худ бадастоварда пешрафти истехсолот ва баланд бардоштани дараҷаи некӯахлоқии аҳолии кишвари худро таъмин мекарданд. Аз байни давлатҳои рӯ ба инкишоф аввалин шуда Тайван, Кореяи Ҷанубӣ фаъолияти корхонаҳои худро барои истехсоли молҳои содиротӣ омода карда, дар баробари суръатбахшии ҷараёни бозсозии

иктисодиёт ба модернизатсияи сектори аграрӣ аҳамияти калон медоданд. Дар натиҷаи ба роҳ мондани чунин сиёсат ин ду давлат солҳои 70-уми асри XX ба дараҷаи баланди рақобатнокии маҳсулоти худ ноил гашта, мавқеи давлатҳои дигари ҷаҳонро чи дар бозори худ ва чи дар бозори ҷаҳонӣ танг менамуданд. Пештар ин давлатҳо чун давлатҳои Осие хеле машҳур гашта буданд, вале дар даҳсолаҳои охири асри XX дар иқтисодиёти ҷаҳон онҳоро давлатҳои нави саноатӣ меномидагӣ шуданд. Дар тӯли ду даҳсолаи охир шумораи давлатҳои нави саноатӣ аз ҳисоби Малайзия, Таиланд, Индонезия зиёд шуд.

Дар роҳи амалӣ намудани ин ду модели тараққиёт масъулияти давлатҳои рӯ ба инкишоф хеле бузург аст. Давлат аз рӯзҳои аввали саноатикунони мамлакат дар баробари интиҳоби дурусти самти пешрафти иқтисодӣ тамоми масъалаҳои вобаста ба бунёди инфраструктураи ҳозиразамон, бехтар намудани сифати хизматрасонӣ, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии ҷамъият ва дигар масъалаҳои иҷтимоиро ба зиммаи худ гирифта буд. Давлат дар баробари ҳаматарафа вусъат додани соҳибкорӣ дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ба қудратнокшавии моликияти хусусӣ дар давлати худ ҳаматарафа кӯмак мерасонид. Дар натиҷаи бозсозӣҳои иқтисодӣ дар мӯҳлати начандон калон пешрафти босуръати иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба инкишоф баръало дида мешуд.

Масалан, агар соли 1950 шумораи аҳолии давлатҳои рӯ ба инкишоф (бидуни Хитой) 1089 млн. ё 43,4% аҳолии кураи Замиро ташкил намуда бошад, соли 1997 ин рақам ба 3392 млн. расид. Ҳаҷми ММД мувофиқан 1220 млрд. доллари ШМА ё 21,7% ҳаҷми умумии ММД-и ҷаҳон ва 11130 млрд. доллари ШМА ё 32,3% ҳаҷми умумии ММД ҷаҳонро ташкил медод.

Баланд шудани нуфузи давлат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ боиси бедоршавии миллат ва афзудани ҳисси миллии он барои бунёди корхонаҳои миллий, муттаҳид намудани сармояи дохилӣ ва зиёд шудани иқтидори молиявии мамлакат гардид.

Дар баробари ин онҳо аз ҷараёнҳои нави ҳамгироие, ки дар қитъаҳои алоҳидаи дунё барои пешрафти давлатҳои аъзои он кӯмак

мерасониданд, ибрат гирифта, бо мақсади харчи бештар маҳдуд кардани корпоратсияҳои бузурги байналмилалӣ, ки халқро аз ҳад зиёд истисмор мекарданд, бо ҳам муттаҳидшавиро сар карданд. Дар натиҷа, солҳои 1960-70 дар Америкаи Лотинӣ, Африка ва Осиё зиёда аз 30 минтақаи озоди савдо, иттиҳоди гумрукӣ ва ҳатто бозори умумии ба созмони Иттиҳоди Европа монанд низ бунёд карда шуданд, дар бозорҳои онҳо мол ва маҳсулоти танҳо давлатҳои аъзои ин созмонҳо хариду фурӯш мешуданд.

Созмонҳои номбурда барои бунёд ва пешрафти корхонаҳои бофандагӣ, дӯзандагӣ, пойафзол, коркарди ҷӯби давлатҳои рӯ ба инкишоф кӯмак расониданд.

Дар асоси захираҳои зиёди нафт, конҳои маъдан, ҷангал як гурӯҳ давлатҳои рӯ ба инкишоф мақсад доштанд корхонаҳои саноати нафту химия, металлургия, корхонаҳои истехсоли коғаз бунёд кунанд. Аммо иҷрои чунин мақсад сармояи зиёдеро барои харидани дастгоҳу таҷҳизот, олотҳои техникӣ ва тайёр намудани мутахассисон талаб менамуд.

Аз тарафи дигар, қори 24-соатаи чунин корхонаҳои азимро таъмин намудан ва бозори васеи фурӯши маҳсулоти онҳоро омода сохтан зарур буд. Таҷриба нишон дод, ки бо вучуди дар баъзе давлатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон бунёд гардидани чунин корхонаҳои бузург, онҳо дар фаъолияти қорӣ ва ба фурӯш расонидани маҳсулоташон ба мушкилиҳои зиёд рӯ ба рӯ мешуданд.

Албатта, давлатҳои рӯ ба инкишоф чунин шароит надоштанд ва бе кӯмаки давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон ин шароитро муҳайё карда наметавонистанд.

Дар баробари ин ҷараёни муттаҳидшавии давлатҳои рӯ ба инкишоф низ натиҷаҳои дилхоҳ надод. Даре нагузашта, бо сабабҳои ба бозори дохилӣ баровардани намудҳои якхелаи маводи ҳом рақобати байнидавлатии аъзои як иттиҳод хеле шиддат гирифт.

Дар минтақаҳои тичорати озод бошад, фаъолияти ширкатҳои миёнарав хеле авҷ гирифта, ба ҷои дастгирӣ ва кӯмак расонидан, ба ғорати ширкатҳои ватании худ сар карданд.

Чунин ҳолат оҳиста-оҳиста ба кам шудани ҳаҷми умумии содироти мол ва баръакс, ба сол аз сол афзудани ҳаҷми воридоти мол оварда расонид. Авчгирии тафовути байни содирот ва воридот дере нагузашта, боиси боз ҳам бештар ба давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққинамудаи ҷаҳон вобаста шудани онҳо гардид. Ҳаҷми умумии қарзи давлатҳои рӯ ба инкишоф соли 1998 ба 1,7 трлн. доллари ШМА расид.

Хулоса, сиёсати пешгирифтаи давлатҳои рӯ ба инкишоф дар бобати таъя ба захираҳои дохилӣ, бароҳмонӣ ва таъмини пешрафти истеҳсолоти ватанӣ, сиёсати саҳти протексионизм ва дар бисёр давлатҳо афзудани мавқеи давлат, паҳт гардидани нуфузи моликияти хусусӣ, солҳои баъдӣ натиҷаҳои дилхоҳ надода, бештари давлатҳои рӯ ба инкишофро вобастаи ҷаҳони капиталистӣ гардонд.

Дере нагузашта, чунин ҷараён давлатҳои рӯ ба инкишофро маҷбур соҳт, ки сиёсати хориҷии худро дигар намуда, бевосита бо давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон додугирифт намоянд. (Дар бораи ин ҷараён дар бобҳои оянда иттилооти муфассал медиҳем).

Бояд таъкид қард, ки аз байни давлатҳои рӯ ба инкишоф якҷанд давлат бо вучуди надоштани шароити зарурӣ барои истифодаи ин ду модели дар боло зикргардида, ба муваффақият ноил шуданд.

Бо афзоиши нархи нафт дар бозорҳои ҷаҳонӣ, захираҳои дигари энергетикӣ ва маводи аввалаи истеҳсолот солҳои 1973-74 якбора давлатҳои интиқолкунандаи нафт (Арабистони Саудӣ, Кувайт, Аморати Муттаҳидаи Араб, Қатар, Баҳрайн, Уммон ва ғайра) беҳад бой шуда, сатҳи баланди зиндагии аҳолии худро таъмин намуданд.

Ҳамин тариқ, дараҷаи гуногуни пешрафти иқтисодии давлатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳонро ба назар гирифта, олимони иқтисоддони ҷаҳон барои осон шудани омӯзиши иқтисоди ин давлатҳо, онҳоро ба се гурӯҳ тақсим қарданд.

Тамоми давлатҳои рӯ ба инкишоф, ки бо номгӯи молҳои мураккаб ва ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли ба нишондиҳандаҳои давлатҳои дар охири номгӯи давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ

таракқинамудаи ҷаҳон ҷойгирифта наздик шуда бошанд, дохил карда мешуданд.

Ба чунин нишондиҳандаҳо давлатҳои нави саноатӣ ва давлатҳои содиркунандаи нафту маводи дигари энергетикӣи Шарқи Наздик соҳиб шудаанд.

Имрӯзо ба давлатҳои нави саноатии даври аввалин чор давлат бо номи "аждаҳои хурд"-и Осиё - Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Сингапур, Гонконг;

се давлати китъаи Америкаи Лотинӣ - Аргентина, Бразилия, Мексика;

ба давлатҳои нави саноатии даври дуюм: Малайзия, Таиланд, Ҳиндустон, Чили;

ба давлатҳои нави саноатии даври сеюм - Кипр, Тунис, Туркия, Индонезия;

ба давлатҳои нави саноатии даври чорум - Филиппин, Хитой ва давлатҳои дигар дохил мешаванд.

Бояд зикр кард, ки давлатҳои нави саноатии дар боло зикршуда вобаста аз модели пешгирифтаи таъмини пешрафти иқтисодӣ, мавқеи ҷойгиршавиашон, дараҷаи гуногуни захираҳои табиашон ва ҳамкориҳои иқтисодиашон аз якдигар куллан фарқ мекунанд.

Масалан, агар давлатҳои китъаи Осиё аз рӯзҳои аввали бозсозӣ сармояи хориҷӣ ва дохилии мамлакати худро пеш аз ҳама, барои бунёди саноати коркард ва соҳаҳои маҳсулотӣ хоми содиротӣ равона намуда бошад, пас давлатҳои нави саноатии китъаи Америкаи Лотинӣ имтиёзҳои ШМА-ро истифода бурда, барои таъмини пешрафти иқтисодиёти мамлакати худ бо супориши ширкатҳои Америка сиёсати протексионизмро пеш гирифта, барои бароҳмонии соҳаҳои ба давлатҳои сармоядиҳанда зарурбуда, сармояи зиёд равона менамуданд.

Мувофиқи усули муқаррарнамудаи СММ меёри муайянкунандаи давлатҳои нави саноатӣ имрӯзо ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли, афзоиши миёнаи ҳаҷми ММД дар як сол, таносуби саноати коркард дар ҳаҷми умумии ММД (набояд аз 20% кам

бошад), ҳаҷми содироти молҳои саноатӣ ва таносуби он дар ҳаҷми умумии содирот, ҳаҷми сармояи бевоситаи дар хориҷ гузошта мебошад.

Аз таҷрибаи даҳсолаҳои охири асри XX бармеояд, ки нишондиҳандаҳои давлатҳои нави саноатӣ аз меъёрҳои давлатҳои саноатии ҷаҳон ҳам пеш гузаштанд.

Масалан, агар суръати солонаи афзоиши иқтисодии минтақаи Осиё дар тӯли 30 соли охир 5%-ро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар ҳудуди давлатҳои Европа ҳамагӣ 2%-ро ташкил намудаасту ҳалос.

Аз ҷиҳати муносибатҳои иқтисодӣ давлатҳои рӯ ба инкишоф баъд аз соли 1990 ба яке аз қувваҳои бузурги дунё табдил ёфтаанд. Соли 1990 ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии ММД-и ҷаҳонӣ 16,6%-ро ташкил намуда буд. Ҳаҷми солонаи тараққиёти истеҳсолоти саноатӣ соли 1992 нисбат ба соли 1980 агар дар давлатҳои тараққикарда 2,1%-ро ташкил намуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар давлатҳои рӯ ба инкишоф 2,8%-ро ташкил дода буд.

Агар ин нишондиҳанда дар қитъаи Африка паст бошад, пас дар қитъаи Америкаи Лотинӣ ва ҳавзаи Укёнуси Ором нисбатан баландтар буд. Чунин тамоил, дере нагузашта, дар баробари мӯъҷизаи Япония ба сар задани мӯъҷизаи "аждаҳои осӣгӣ", ки ба ин гурӯҳ Кореяи Ҷанубӣ, Гонконг, Тайван, Сингапур дохил мешаванд, сабаб шуд.

Дар байни давлатҳои номбурда Кореяи Ҷанубӣ бо дараҷаи баланди истеҳсолот (20 соли охир 8%-и солона) ва қобилияти дар бозори ҷаҳонӣ рақобат намудани маҳсулоти истеҳсолнамудааш нақши махсусе мебозад. Омӯхтани таҷрибаи индустриализатсия имрӯзҳо на танҳо барои давлатҳои рӯ ба инкишоф, балки ба тамоми давлатҳои ҷаҳон (аз ҷумла, ба давлатҳои навбунёд) мактаби бузурги ҳаёти ба шумор меравад.

Таҷрибаи Кореяи Ҷанубиро дастрас намуда, аз соли 1990 инҷониб иқтисодии Хитой бо суръати хеле баланд тараққӣ карда истодааст. Афзоиши солонаи истеҳсолот дар тӯли даҳ соли охири

бозсозӣ 10-12%-ро ташкил менамояд, ки мислашро иқтисодиёти ҷаҳон надида буд.

Дар баробари Хитой дар ин солҳо байни кишварҳои Осиё давлати калонтарини ҷаҳон - Ҳиндустон барномаҳои бозсозии худро амалӣ намуда, ба комёбиҳои бузург ноил гашт.

Афзоиши бусуръати иқтисодиёти давлатҳои нави саноатии қитъаи Осиё ва Америкаи Лотинӣ дар асоси истифодаи дастовардҳои техникии ҳозиразамон, таъмини баланди сармоягузорӣ дар соҳаҳои саноати коркард ва инфраструктура, вусът додани муносибатҳои иқтисодӣ ва тиҷоратӣ бо давлатҳои боқимондаи рӯ ба инкишоф мушоҳида карда мешуд.

Масалан, солҳои 1985-1990 ҳаҷми муомилоти кишварҳои минтақаи Уқёнуси Ором якбора аз 34,2 то ба 88,6 млрд. доллари ШМА афзуда буд. Зиеда аз се як ҳиссаи ин муомилот ба мамлакатҳои Гонконг, Сингапур, Тайван рост меомад. Дар баробари ин ислоҳоти молиявӣ ва танзимкунии фаъолияти иқтисоди хориҷӣ боиси ҷалби сармояи бевоситаи хориҷии хусусӣ гардида, барои авҷгирии сектори расмӣ иқтисодиёт шароити фаровони иловагӣ фароҳам овард.

Чунин вобастагӣ буд, ки дар бобати ба роҳ мондани иқтисодиёти давлатҳои Америкаи Лотинӣ маблағҳои ҷудошуда бо дарназардошти захираҳои бои табиӣ, пеш аз ҳама, ба ривож додани соҳаҳои масолеҳталаби истеҳсолот ва сармояталаби саноати коркард ва саноати маъдан бо истифодаи соҳаҳои дорои технологияи баланди истеҳсолот равона карда мешуданд.

Аз ин ҷиҳат, баҳри осон намудани самти интиҳоби маблағгузорӣ барои сармоядорони хориҷӣ дар асри XXI олимони иқтисодшинос давлатҳои нави саноатиро вобаста ба мавқеи онҳо дар бозори ҷаҳонӣ ва ҳиссаи ҳаҷми содирот дар маҷмӯи маҳсулоти миллий (МММ) ба панҷ гурӯҳ тақсим намудаанд:

1. Давлатҳои нави саноатии дорои иқтисодиёти пӯшида (ҳиссаи содирот дар МММ- 10%) - Аргентина, Бразилия;

2. Давлатҳои нави саноатии дорои иқтисодиёти нисбатан пӯшида (ҳиссаи содирот дар МММ аз 10% то 19%) - Мексика, Ҳиндустон;

3. Давлатҳои нави саноатии дорои иқтисодиёти нимкушода (ҳиссаи содирот дар МММ аз 20% то 24%) - Туркия, Кипр;

4. Давлатҳои нави саноатии дорои иқтисодиёти нисбатан кушода (ҳиссаи содирот дар МММ аз 25%-то 34%) - Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Индонезия;

5. Давлатҳои нави саноатии дорои иқтисодиёти кушода (ҳиссаи содирот дар МММ зиёда аз 35%) - Сингапур, Малайзия, Таиланд, Тунис, Филиппин.

Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки давлатҳои нави саноатии Осиё нисбат ба давлатҳои нави саноатии Америкаи Лотинӣ бештар иқтисодиёти мамлакати худро барои вориди мол, таҷҳизот, олотҳои техникӣ кушода эълон намуда, пешрафти соҳаҳои гуногуни саноатро дар ҳарчи бештар ҷалб намудани сармояи хориҷӣ мебинанд.

Дар баробари ҷалби сармояи хориҷӣ аз аввалҳои соли 1980 сар карда, давлатҳои нави саноатӣ ба татбиқи дастовардҳои илм ва техника шурӯъ намуданд. Барои ҳавасманд намудани ширкатҳои бузурги ҷаҳони капиталистӣ дар ҳудуди давлатҳои худ минтақаҳои махсуси иқтисодиро бунёд намуда, барои вориди сармояи хориҷӣ, татбиқи дастовардҳои илмӣ ва техникӣ тамоми шароитҳоро фароҳам оварданд.

Воридоти маводи аввала, таҷҳизоти технологӣ, назарияи пешқадам ба минтақаҳои махсус бидуни андозҳои воридотӣ ба роҳ монда шуда, содироти бештари молҳои истеҳсолшуда аз тарафи роҳбарияти давлатҳои нави саноатӣ ҳавасманд карда мешуд.

Дар ҳудуди минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, ба бунёди марказҳои илмӣ эътибори хосае дода мешуд. Ихтироот ва татбиқи онҳо барои ҳарчи бештар истеҳсол намудани молҳои истеъмолӣ ва дараҷаи баланди технологӣ ҳаматарафа ҳавасманд карда мешуданд.

Фароҳам овардани шароитҳои имтиёзнок, ки нисбат ба маблағгузорӣ дар давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон фоидаи бештаре медод, роҳбарияти ширкатҳои бузурги ҷаҳонро дар канор намонд.

Солҳои 1980-ум дар минтақаҳои махсус бунёднамудаи давлатҳои нави саноатӣ фаъолияти қариб ҳамаи ширкатҳои машҳур ва шинохташудаи ҷаҳони капиталистӣ дида мешуд.

Агар то соли 1990 афзалияти пурраи ШМА дар қитъаи Америкаи Лотинӣ ва Япония дар минтақаи Осиёи Ҷанубу Шимолӣ баръало мушохида карда шуда бошад, пас даҳсолаҳои охири асри XX бо авҷгирии содироти сармояи давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи Европа иштироки сармояи Япония дар қитъаи Америкаи Лотинӣ ва сармояи ШМА дар минтақаи Осиё якдигарро қувват дода, соҳаҳои бузурги истеҳсолиро тараққӣ меоданд. Ин, аз як тараф, маънои интернационализатсияи истеҳсолот ва сармояи ҷаҳони капиталистӣ, аз тарафи дигар бошад, маънои ҳамгироии давлатҳои нави саноатӣ бо хоҷагии ҷаҳониро дошт.

Аммо бояд зикр намуд, ки ҷамъбасти натиҷаҳои даҳсолаҳои ҳаштум (1990) ва панҷ соли даҳсолаи 9-уми модели интиҳобнамудаи саноати махсусгардонидашудаи содиротии давлатҳои Осиё, бо дарназардошти ҳавасмандгардонии пешрафти иқтисодӣ, аз моделҳои дигари тараққиёти давлатҳои ҷаҳон бартарӣ доштанаширо баръало нишон дод.

Суръати баланди истеҳсолот дар давлатҳои Осиё боиси ба даст овардани дараҷаи баланди даромадноқӣ ба ҳар сари аҳолии ин минтақа гардид. Чунин тамоилро ба назар гирифта, олимони иқтисодшинос аввали соли 2000 вобаста ба сатҳи даромади бадастоварда ба ҳар сари аҳоли давлатҳои нави саноатиро ба чунин гурӯҳҳо тақсим намуданд:

- дараҷаи баланди даромадноқӣ (Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ) зиёда аз 9000 доллари ШМА дар як сол;
- дараҷаи миёнаи даромадноқӣ (Малайзия, Таиланд, Индонезия, Филиппин, Аргентина, Бразилия, Мексика, Чили) аз 750 то 8500 доллари ШМА дар як сол;
- дараҷаи нисбатан пасти даромадноқӣ (Тайван, Гонконг, Ҳиндустон) камтар аз 750 доллари ШМА дар як сол.

Бӯҳрони молиявии охирҳои даҳсолаи асри XX рӯйдода, ки тамоми давлатҳои минтақаи Осиёро фаро гирифта буд, ҷаҳони капиталистиро ба ташвиш овард.

Соли 1996 паст шудани афзоиши ММД дар Кореяи Ҷанубӣ ба муфлисшавии садҳо корхонаҳои истеҳсоли оварда расонид.

Моҳи июни соли 1997 бӯҳрони молиявии Таиланд боиси якбора паст шудани қурби пули милли нисбат ба доллари америкоӣ, хароб шудани сектори молиявӣ ва корпоративӣ гардида, ба таназзули иқтисодиёти ин давлат оварда расонд. Бар замми бӯҳрони молиявии Кореяи Ҷанубӣ ва Таиланд нимсолаи дуҷуми соли 1998 бӯҳрони бонкии Япония тамоми соҳибкорони ШМА-ро маҷбур сохт, ки сиёсати сармоягузори худро дигар намуда, аксарияти сармояи худро ба қитъаи Америкаи Лотинӣ интиқол диҳанд. Дар ин солҳо ба иқтисодиёти танҳо Бразилия 9 млрд. доллари ШМА ворид карда шуд, ки ин нисбат ба солҳои пеш 2,5 маротиба зиёд буд.

Ҳукумати Бразилия иқтисодиёти худро аз бӯҳрони иқтисодии авҷгиранда эмин нигоҳ дошта натавонист. Авҷгирии бӯҳрони бонкии Япония, вазъи нгувори сиёсӣ ва иқтисодии Россия, бозҳои сармоягузори нави хориҷӣ, хариду фурӯши ҷаннотонаи коғазҳои киматнок боиси якбора афтидани қурби саҳмияҳо гардиданд.

Чунин вазъият боиси танҳо дар соли 1997 аз Бразилия хориҷ гардидани 30 млрд. доллари ШМА гардид. Бонки марказии Бразилия зиёда аз 25 млрд. доллари захиравии худро барои мӯътадил кардани вазъияти баамаломата сарф намуд. Баҳри пешгирӣ намудани паҳншавии бӯҳрони молиявӣ марказҳои молиявии дунё маҷбур шуданд, ки барои мӯътадил намудани вазъи Бразилия 41,5 млрд. доллари ШМА кӯмаки молиявӣ расонанд. Дар баробари Бразилия аз бӯҳрони молиявии солҳои 1996-97 Индонезия низ зарари бузурги иқтисодӣ дид. Баъд аз беқурбшавии пули милли аз байн рафтани бозорҳои молиявӣ, муфлисшавии бонкҳо, баста шудани корхонаҳо ва бекор мондани ҳазорҳо коргарон меъёри муқаррарӣ шуда буд. Ин бошад, тадриҷан ба бетартибӣ бесарусомониҳои дохилии сиёсӣ иҷтимоӣ оварда мерасонд.

Бинобар бӯҳрони молиявӣ дар Индонезия зиёда аз 14-16%-и аҳолии ин мамлакат имрӯзо дар ҳолати қашшоқӣ умр ба сар мебаранд. Дар ин давра аксарияти давлатҳои нави саноатӣ бо вучуди дар минтақаи бӯҳрони иқтисодӣ қарор доштанишон иқтисодиёти худро аз таъсири бӯҳрон эмин нигоҳ дошта, зуд ба бозсозихои иқтисодӣ шурӯъ намуданд. Масалан, Кореяи Ҷанубӣ вазъи бонкҳои худро мӯътадил гардонда, захираҳои тилло ва асъори хориҷии худро аз 8 млрд. доллари охири соли 1979 дар охири соли 1998 то ба 48 млрд. доллари ШМА расонид.

Иқтисодиёти давлатҳои Осиёи Шарқӣ (Малайзия, Таиланд, Филиппин) аз нав рӯ ба тараққӣ ниҳод. Бозорҳои молиявии онҳо оҳиста-оҳиста аз нав барқарор шуда, ҳаҷми амалиёти онҳо рӯз аз рӯз меафзуд.

Иқтисодиёти Малайзия баъд аз пурзӯр намудани назорат ба сармояи хориҷӣ аз аввалҳои соли 1999 рӯ ба беҳбудӣ ниҳод. Ҳамаи корпоратсияҳои калони байналмилалӣ дар Таиланд ва Сингапур фаъолияти худро аз нав шурӯъ карда, ба кишвари худ сармояи зиёд ворид намуданд. Дар натиҷа дар ду соли охири асри XX истехсолоти давлатҳои нави саноатӣ суръати тоза гирифт.

Ба гурӯҳи дуҷуми кишварҳои рӯ ба инкишоф тамоми давлатҳое, ки дар ин давра дар мамлакати худ дараҷаи миёнаи даромаднокиро таъмин карда тавонистанд, дохил мешаванд. Хусусияти хоси ин гурӯҳ дар он аст, ки ба он дар баробари давлатҳои бузурги ҷаҳон, ба мисли Ҳиндустон, Покистон, Туркия, Миср, Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ, давлатҳои истехсолкунандаи нафт - Эрон, Алҷазоир, Венесуэла, Либия, Габон, Нигерия, Индонезия давлатҳои аграрии китъаи Осиё, Африка ва Америкаи Лотинӣ дохил мешаванд.

Ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии ин гурӯҳи давлатҳо аз 9,85 ҳазор доллари ШМА (дар Чили) то 1,5 ҳазор доллари ШМА-ро (дар Ҳиндустон) ташкил меод.

Давлатҳои истехсолкунандаи нафт дар байни давлатҳои дорои дараҷаи миёнаи тараққиёт дар таъмини пешрафти иқтисодиёт нақши бузурге мебозанд. Соли 1977 ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли, агар дар Эрон 6150 доллари америкоиро ташкил намуда бошад, пас дар

Венесуэла ин нишондиҳанда ба 7750 доллари америкой расонида шудааст. Ин нишондиҳанда дар Ироқ, ки аз ҷиҳати захираи нафт яке аз давлатҳои пешқадамтарини ҷаҳон ба шумор меравад, то соли 1991-ум 3396 доллари америкоиро ташкил меод. Бо сабаби шикаст хӯрдан дар ҷанг бо Қувайт, тезутунд шудани муносибатҳои сиёсии Ироқ бо ШМА ва Қувайт, ки дар натиҷаи он аз соли 1991 инҷониб барои тамоми бастани роҳи тичорати нафти хом - эмбарго - муҳосираи иқтисодии Ироқ ба ҷаҳониён эълон карда шуд, ҳаҷми ММД-и Ироқ ба ҳар сари аҳоли аз 3396 доллари ШМА ба 698 доллари америкой паст фаромад.

Бояд таъakkур дод, ки давлатҳои истеҳсолкунандаи нафти гурӯҳи дуюм - Индонезия, Тунис, Миср, Сурия аз давлатҳои нафтистеҳсолкунандаи Шарқи Наздик куллан фарқ мекунанд. Дар баробари истеҳсол ва содироти миқдори муайяни нафт аз ин давлатҳо фулузоти ранга, каучуки табиӣ, ҷӯб, маҳсулоти хӯрокворӣ содир карда мешавад. Ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли дар ин давлатҳои номбурда аз 3705 доллар дар Индонезия то 7151 доллари америкой дар Сурия тафовут дошт. Даҳсолаҳои охир дар баробари давлатҳои истеҳсолкунандаи нафт дар иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи муҳимро давлатҳои қитъаи Африка - Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ, Марокаш, Камерун, Тунис, Эквадор, Парагвай ишғол мекунанд. Бо вучуди дар ҳудуди давлатҳои номбурда мавҷуд набудани миқдори зиёди нафт иқтисодиёти худро аз ҳисоби инкишоф додани саноати вазнин, саноати истихроҷи маъдан, саноати сабук ва кишоварзӣ пеш бурда истодаанд.

Дар байни давлатҳои қитъаи Африка Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ, ҳам аз ҷиҳати пешрафти иқтисодиёти мамлакат ва ҳам аз ҷиҳати таъмини дараҷаи миёнаи зиндагӣ ҷои аввалро ишғол менамояд. Солҳои охир ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳолии мамлакат то 4550 доллари америкой расонида шуд.

Номгӯи асосии молҳои содиротии ин давлатро алмос, сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо, тилло, уран, фулузоти ранга, маҳсулоти хоми маъданӣ, хӯрокворӣ ташкил менамояд. 52%-и ҳаҷми умумии содиротро тилло, фулузоти ранга ва алмос ташкил медиҳад. Таъмини

пешрафти соҳаи кишоварзӣ боиси он гардид, ки соли 1998 содироти маҳсулоти кишоварзӣ 40,2%-и даромади мамлакатро ташкил дод. Таҷрибаи Ҳукумати Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ дар бахши содироти маҳсулоти кишоварзӣ дар ин рӯзҳо ҳамто надорад. Ин давлат бо маҳсулоти баландсифати худ тамоми бозорҳои бузурги ҷаҳон - Швейтсария, Япония, Германия, Британияи Кабир, ШМА ва Голландияро азхуд намудааст. Дар баробари содирот Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ аз давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққинамудаи ҷаҳон ба мамлакатаи худ маҳсулоти химиявӣ, таҷхизоту мошин, масолеҳи сохтмон, электроника, воситаҳои нақлиёт, қисмҳои эҳтиётӣ, мошинҳои сабукрав ворид мекунад.

Ҳиссаи сектори давлатӣ дар ММД 35%-ро ташкил менамоянд. Барои инкишоф додани сектори хусусӣ тамоми шароит муҳайё карда шудааст. Нақши сармояи давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафтаи ҷаҳон дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ хеле бузург аст. Масалан, корпоратсияи истихроҷи маъдани Англияю ШМА "Дебирс" 80% бозори ҷаҳонии фурӯши алмосро назорат мекунад.

Солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ сиёсати иқтисодии худро дигар намуда, бо мақсади дучанд кардани даромадаш соҳаи саноати коркардро ривож дода, аз содироти маводи хом бештар ба маҳсулоти тайёр гузашта истодааст. Барои бо тезӣ иҷро шудани ин мақсад, Ҳукумати Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ аз сиёсати протекционизми давлатӣ даст кашида, меъёрҳои нави ҳавасмандгардонии сармоядорони хориҷиро пеш аз ҳама, бо мақсади истеҳсоли молҳои содиротӣ ва бунёди корхонаҳои муштарак, ки маҳсулоти онҳо аслан бояд ба хориҷа содир карда шавад, таҳия менамояд.

Дар номгуӣ давлатҳои дорои дараҷаи миёнаи тараққиёт солҳои охири асри XX Чили мавқеи хосае дорад. Дар натиҷаи истифодаи дастовардҳои илмию техникаи ҷаҳон истифодаи сармояи хориҷӣ, бунёди корхонаҳои муштарак даҳсолаҳои охир яке аз давлатҳои бо суръати баланд тараққикунондаи ҷаҳон гардид.

Бо дараҷаи таъмини пешрафти иқтисодиёти мамлакат Чили баъд аз давлатҳои нави саноатии минтақаи Осиё ва Хитой соли 2000-ро ҳафтумро ишғол менамояд.

Дар натиҷаи таъмини афзоиши солонаи ҳаҷми ММД ба 7% ҳаҷми ММД дар соли 1977 ба ҳар сари аҳоли то 9850 доллари америкой расонида шуд. Ин нишондиҳанда аз нишондиҳандаҳои давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ пешрафтаи ҷаҳон баландтар буд.

Чили ба чунин пешрафти иқтисодӣ дар натиҷаи ислоҳоти иқтисодие, ки солҳои 1970-80-ум Ҳукумати Пиночет анҷом дода буд, ноил гардид.

Ҳукумати Пиночет зина ба зина корхонаҳои давлатиро хусусӣ намуда, дар баробари мӯътадил гардонидани вазъи молиявии мамлакат, ислоҳоти андоз, бонкӣ, либерализатсияи бозори молиявӣ, тиҷорати дохилӣ ва хориҷии мамлакатро анҷом дода, барои ҳавасманд намудани сармоягузори хориҷӣ тамоми монеаҳоро аз байн бардошта, ғоизҳои андозҳоро то ҳадди ақал кам кард.

Дар рафти бозсозии сохтори давлатӣ иқтисодиёти мамлакатро ба талаботу меъёрҳои нави байналмилалӣ тақсимои меҳнат мувофиқ кунонида, қонунҳои вобаста ба ҳифзи сармоя ва моликияти хусусиро тасдиқ намуд.

Хусусан, таҷрибаи Чили оид ба хусусигардонии моликияти ҷамъиятӣ барои давлатҳои нави соҳибистиклол манфиатбахш мебошад. Дар рафти гузаронидани хусусигардонӣ ба ягон саросемагӣ роҳ дода нашуд. Вобаста ба вазъи иқтисодии мамлакат хусусигардонӣ дар якчанд давраҳо анҷом дода шуда, корхонаҳое, ки ба муслифшавӣ дучор шуда буданд, ба фурӯш гузошта шуданд. Бо ин роҳ корхонаҳо аз дасти шахсони ноӯҳдабаро гирифта шуда, ба шахсони қордон дода мешуданд.

Солҳои охир Чили бо ҳаҷми маблағҳои барои пешрафти илм ва таъмини пешрафти технологӣ ҷудонамудаи худ тамоми ҷаҳонро ба ҳайрат овард. Агар соли 1982 маблағи барои илм ҷудошуда 0,2%-и тамоми хароҷоти қорҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҷрибавии конструкториро ташкил дода бошад, пас солҳои 1992 - 9,9%, 1996 - 20% ва соли 1998 - 22%-ро ташкил намуд.

Дар баробари ин солҳои охир Ҳукумати Чили ба баланд бардоштани савияи дониши насли наврас аҳамияти калон медиҳад. Агар соли 1995 аз ҳисоби бучети давлат барои пешрафти илму маърифат дар ҳаҷми 12% маблағ ҷудо карда шуда бошад, соли 1996 ин маблағ ба 16% расонида шуд.

Чунин эътибор ба пешрафти маълумоти аҳоли, илм ва кашфиётҳои илмию техникӣ ба сол аз сол афзудани ҳаҷми умумии содироти мамлакат оварда расонид. Танҳо дар муддати ду сол (1994-95) ҳаҷми содироти мамлакат 38% афзуд.

Соли 1996 аз Чили ба маблағи 18 млрд. доллари америкой молу ҳадамот содир карда шуд. Чунин афзоиши босуръати содиротро ба назар гирифта, пешбинӣ карда шудааст, ки соли 2001 ҳаҷми умумии содирот то 40 млрд. доллари америкой расонида мешавад.

Давлатҳои боқимондаи дорои дараҷаи миёнаи тараққиёт, ки онҳоро инчунин давлатҳои тараққиқунанда низ меноманд, ба мисли Ҳиндустон, Покистон, Лаос, Филиппин, Камбоҷа, Судон, Миср бо ҳаҷми начандон бузурги содирот дар ММД, афзалияти сектори аграрӣ ва сатҳи нисбатан пасти даромад ба ҳар сари аҳоли аз давлатҳои дар боло зикршуда куллан фарқ мекунанд.

Соли 1999 ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли дар Миср - 1400, Филиппин - 1020, Покистон - 470, Ҳиндустон 450 доллари ШМА, Лаос - 330, Судон - 290, Камбоҷа - 260 доллари америкоиро ташкил дод.

Содироти ин давлатҳо аз номгӯи зиёди мол, маводи хом ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ иборат буда, ҳиссаи молҳои тайёри саноатӣ дар содироти онҳо рӯз аз рӯз меафзояд. Давлатҳои зиёди ин гурӯҳ имрӯзҳо дар натиҷаи ҳамкориҳои дуҷониба бо давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон корҳои вобаста ба бунёди корхонаҳоеро, ки маҳсулоти онҳо дар бозори ҷаҳонӣ қобили рақобати аст, ба охир расонида, аз пай бунёди комплекси бузурги саноатӣ мебошанд.

Ба гурӯҳи сеюми давлатҳои сусттараққиқарда 33 давлати китъаи Африка, 10 давлати китъаи Осиё, ҳавзаи Кариб, Шарқи Наздик ва давлатҳои алоҳида ба мисли Бангладеш, Зоир, Мянма, Танзания, Судон ва Эфиопия дохил мешаванд. Шумораи умумии

аҳолии давлатҳои султараққикардаи ҷаҳон соли 1996 555 млн. нафар буд, ки 78%-и онҳоро аҳолии камсавод ва бесавод ташкил менамуд.

Вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии ин мамлакатҳо тамоми ҷомеаи ҷаҳонро ба ташвиш овардааст.

Даромади миёнаи солона ба ҳар сари аҳоли дар ин мамлакатҳо ҳамагӣ 950 доллари америкоиро ташкил менамояд. Сатҳи пасти зиндагӣ дар сатҳи пасти истеҳсолоти саноатии ин мамлакатҳо баръало дида мешавад. Агар ҳиссаи сектори аграрӣ дар ҳаҷми ММД ин мамлакатҳо 37% бошад, дар соҳаи саноат ин нишондиҳанда ҳамагӣ 19%-ро ташкил медиҳад.

Сатҳи пасти зиндагӣ боиси умри кӯтоҳи аҳолии ин давлатҳо шуда истодааст. Дарозии умри аҳолии ин давлатҳо ҳамагӣ 51 солро ташкил медиҳад.

Ба гурӯҳи давлатҳои султараққикардаи ҷаҳон 15 давлате, ки даҳсолаҳои охири асри XX бо сабабҳои гуногун дар қаламрави давлаташон ҷангҳои дохилӣ, бетартибҳои пай дар пай ва ҷангҳо бо давлатҳои ҳамсоя рух додаанд, дохил мешаванд. Ҷанг ба давлатҳои зиёд, ба мисли Ангола, Мозамбик, Сомалӣ, Эфиопия ҳаробиҳои зиёде оварда, боиси талафоти зиёди аҳоли, дараҷаи пасти зиндагӣ, хоҷагиҳои парокандаи кишоварзӣ, ки манбаъи асосии ғизои мардум буд, гардид.

Дар ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли сол аз сол тамоили пастшавӣ мушоҳида карда мешавад. Агар соли 1990 ММД ба ҳар сари аҳоли 340 доллари америкоиро ташкил намуда бошад, соли 1993 ин нишондиҳанда ба 265 доллари ШМА паст фаромад.

Вазъияти аз ин ҳам бадтар дар ҷунин давлатҳои тропикии Африка, ба монанди Мали, Мозамбик, Ангола, Гвинея ва дигарҳо мушоҳида карда мешавад.

Баъди соҳибистиқлол шудан ва қанда шудани занҷири мустамликадорӣ қисми муайяни давлатҳои навбунёди қитъаҳои мухталифи ҷаҳон бо сабабҳои гуногун аз ҷаҳони капиталистии тараққиқунанда бо вучуди дур шуда монданашон дар ҷустуҷӯи роҳҳои таъмини пешрафти иқтисодии мамлакатҳои худ буданд.

Даҳсолаҳои аввали баъдичангӣ ба шарофати пешрафти иқтисодии давлатҳои Европа ва ШМА эҳтиёҷоти саноати онҳо харҷи бештар ба маҳсулот ва маводи хоми давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ кафомондаи ҷаҳон рӯз аз рӯз зиёдтар мешуд.

Дар баробари ин дар натиҷаи бедор шудани ҳисси миллии ин давлатҳо бунёди корхонаҳои нави коркард, соҳаи саноати маҳаллӣ, сохтмони иншоотҳои иҷтимоӣ ва хизматрасонӣ ва пешрафти соҳаҳои кишоварзӣ таъмин карда шуд.

Дар натиҷаи пешрафти бештари соҳаҳои истеҳсолот ва сохтмон аз 20% то 38%, ҳадамот аз 39% то 42%, ҳиссаи соҳаи кишоварзӣ рӯз то рӯз дар ММД аз 41% то ба 20% паст фаромад.

Дар баъзеи ин давлатҳо афзоиши ҳаҷми ду-се номгӯи маҳсулот ё маводи хом, ки талаботи давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ба онҳо қонеъ кунонида мешуд, мушоҳида мешуду ҳалос.

Дар ин давра даромади калон аз номгӯи муайяни мол ба паст шудани ҳавасмандии ин мамлакатҳо вобаста ба таъмини пешрафти соҳаҳои нави истеҳсолот оварда расонид. Бештари ин давлатҳо фикр мекарданд, ки ҷаҳони капиталистӣ ҳамеша ба маҳсулоти онҳо ниёз хоҳад дошт, вале фикри онҳо хом баромад.

Бӯҳрони иқтисодии хоҷагии ҷаҳонии соли 1975-80 давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳонро водор намуд, ки дар истеҳсолот ба истифодаи технологияи сарфакунондаи маҳсулот ва ашёи хом гузаранд. Дар натиҷа якбора талаботи онҳо ба маҳсулот ва ашёи хоми давлатҳои кафомондаи ҷаҳон кам шуда, вазъи иқтисодии давлатҳои Африка бад гардид.

Бо мақсади пешгирӣ намудани чунин вазъияти баамаломада, онҳо ба қароре омада, соли 1979 барномаи таъмини пешрафти иқтисодии давлатҳои китъаи Африқаро бо номи стратегияи Монровия ва соли 1980 барномаи таъмини пешрафти иқтисодии Лагоссро қабул намуданд, ки он дар асоси консепсияи "таъя ба қувваю таъвоноии худ" таъия гардида, афзалиятҳои асосии он - худтаъминкунӣ бо маҳсулоти хӯрокворӣ дар миқёси минтақа, бунёди корхонаҳои саноатӣ, пурзӯр намудани назорати давлатии истифодаи

сарватҳои табиӣ, таъмини афзоиши байниқитъавии савдо, нақлиёт баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум буд.

Аммо концепсияи "таъя ба қудрату тавонии худ" дар асл як изҳороти мақсаду ниятҳои онҳо шуда монд, зеро барои иҷрои он вазъи яхелаи сиёсӣ ва иқтисодии ин давлатҳо, яхела будани маҳсулот ва ашёи хоми истеҳсолшаванда, ки садди роҳи ҳамкориҳои дучониба гардида буд, вобастагии иқтисодии ин давлатҳо аз мустамликадорони онҳо монё мешуд.

Дар чунин ҳолат қарор гирифтани давлатҳои қитъаи Африқаро ба назар гирифта, Фонди байналмилалӣ аъсор, Бонки умумичаҳонӣ, ташкилотҳои гуногуни Созмони Миллалӣ Муттаҳид, бонкҳои минтақавӣ тараққиёт, Иттиҳоди Европа, Кумитаи кӯмак ба тараққиёт, ки 20 давлати саноатӣ чаҳонро муттаҳид менамуд ва ОПЕК барномаи мӯътадил гардонидани вазъи молиявӣ ва сохтори бозсозии иқтисодии давлатҳои қитъаи Африқаро таҳия намуданд. Мувофиқи ин барнома ба давлатҳои тараққиқардаи чаҳон супориш дода шуд, ки бо истифодаи маблағҳои калони ҷудошуда ба ин давлатҳо дар гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ, маҳдуд намудани сектори (бахши) давлатӣ, хусусгардонии истеҳсолот, ҳавасмандкунии соҳаҳои нави истеҳсолоти маҳсулоти содиротӣ, барои ба бозори чаҳонӣ баромадан кӯмак намоянд. Дар асоси ин барнома дар тӯли солҳои 1989-1993 ба давлатҳои Африқаи тропикӣ ҳамагӣ 86,6 млрд. доллари америкӣ ҷудо карда шуд.

Чунин тамоил боиси он гардид, ки дар аввалҳои асри XXI қарзи хориҷии ин давлатҳо ба 223 млрд. доллари ШМА расид, ки 70%-и ҳаҷми умумии ММД ё 2,5 баробари ҳаҷми содироти солонаи қуллӣ давлатҳои Африқаро ташкил менамояд. Давлатҳои Африқа ҳар сол барои таъмини пардохти қарзҳо 20%-и тамоми маблағи аз содироти мол ба дастовардаро ба давлатҳои қарздиҳанда бармегардонанд.

Проблемаҳои муҳими дигаре, ки вазъи иқтисодии давлатҳои Африқаро (бидуни ЧАЧ) солҳои охир хеле вазнин намудааст, ин ҳам бошад, аз мамлакат баромадани ҷи сармояи хориҷӣ ва ҷи сармояи моликиятдорони хусусии ин давлатҳо мебошад. Дар тӯли 10 соли

охири асри XX аз ҳудуди давлатҳои Африкаи тропикӣ зиёда аз 15 млрд. доллари америкой бо сабабҳои нотинҷии вазъи сиёсии ин мамлакатҳо ва даромади паст аз маблағгузорӣ хориҷ гардид. Бар замми ин давлатдорони Африкаи тропикӣ бо мақсади ҳарчи бештар бой шудан аз сармоягузориҳои хориҷӣ ва сармоядорони милли маблағи зиёд талаб намуда, сармояи ҷамъшудаи худро барои пешрафти иқтисодӣ истифода набурда, дар бонкҳои давлатҳои Европа ва ШМА мегузоранд. Пеш гирифтани чунин сиёсат боиси сол аз сол паст шудани сатҳи зиндагии аҳолии давлатҳои Африкаи тропикӣ гардида истодааст. Имрӯзҳо зиёда аз 50%-и аҳоли дар сатҳи ҳадди ақал умр ба сар бурда, музди ночизи онҳо танҳо барои рӯзгузаронӣ мерасаду халос.

Созмони Милали Муттаҳид соли 1996 вазъи ҳатарноки иҷтимоии Африкаи субэкваториалиро ба назар гирифта, бо иштироки Фонди байналмилалӣ асфдор, Бонки Байналмилалӣ таҷдиду рушд, Барномаи "Имконият додан барои инкишоф"-ро дар ҳаҷми 25 млрд. доллари америкой тасдиқ намуд. Дар асоси истифодаи маблағҳои ҷудошуда дар Гана минтақаи озоди иқтисодие бунёд карда шуд, ки имрӯзҳо дар ҳудуди он корхонаҳои истеҳсоли дастгоҳҳои дақиқи электронӣ бомуваффақият фаъолият мекунанд. Ҳукумати Гана чунин шароитро истифода бурда, дар асоси барномаи умумимиллӣ омӯзонидани компютерро дар мамлакат ба роҳ монд. Қисми дигари давлатҳои сустрараққикардаи Африка бинобар камсаводии аҳоли истифода бурда натавонистани таҷҳизоти ҳозиразамон роҳи туризми байналмилалӣро пеш гирифтанд. Агар имрӯзҳо дар кулли қитъаи Африка аз туризм ҳамагӣ як фоизи даромади милли ба даст оварда шавад, пас дар давлати Ботсвана, Лесото, Гана 4-5%, дар Гамбия 10%-и даромади милли аз туризм ба даст меояд. Солҳои охири асри XX туризми байналмилалӣ дар Танзания, Замбия, Сенегал, Уганда (бинобар мароки зиёд зоҳир намудани европоӣҳо ба табиати нотақрори ин минтақа, олами наботот ва ҳайвоноти он, ба ҳаёт ва фаъолияти африкоӣҳо, расму оини онҳо) бо суръати хеле баланд тараққӣ меёбад.

Аксарияти давлатҳои Африка бо истифодаи кӯмакҳои зикршуда вазъи иқтисодии мамлакатҳои худро беҳтар намуда, дар баробари баргاردонидани қарзҳои хориҷӣ сармояи зиёдро барои таъмини пешрафти соҳаҳои саноати қорқард ва кишоварзӣ сафарбар карда, номгӯи молҳои содиротии худро зиёд карда тавонистанд.

Масалан, маҳсулоти асосии содиротии Бангладеш либос, Непал қолин, Лаос мотосикл мебошад. Камбоҷа, Мянма ва Непал ҳамчунин аз туризми байналмилалӣ даромади зиёд ба даст меоранд. Афзоиши солони ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли дар ин гурӯҳи давлатҳо, агар 2,5%-ро ташикл намуда бошад, пас соли 1995 дар натиҷаи пешрафти иқтисодии Ботсвана ин нишондиҳанда 6,1%-ро ташикл намуд, ки он ба ҳар сари аҳолии ин давлат 5589 доллари ШМА-ро ташикл меод.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки аксарияти давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ қафомондаи дунё аз қомёбиҳои илмию техникии давлатҳои тараққиқардаи саноатии ҷаҳон тадриҷан баҳравар шуда, бо кӯмаки аҳли башар, созмонҳои байналмилалӣ роҳи зиндагиашонро ёфта, бо қадамҳои устувори худ ба асри ХХІ ворид мешаванд.

Аз тарафи дигар, ҷаҳони тараққиқардаи капиталистӣ ҳам дарк намуд, ки бе истифодаи сарватҳои табиӣ ин минтақаи қафомонда, инчунин, равона намудани сармояи хориҷӣ, бунёди қорхонаҳои истеҳсолӣ, мустаҳкам намудани робитаҳои хориҷӣ, баланд бардоштани савияи дониш ва маданияти ин миллатҳо тамоми дунё таҳти хатари паҳн шудани ҳар гуна бемориҳои сирояткунанда, ба мисли вабо, вараҷа (малярия) ва ғайра қарор мегирад.

Ҳамин тариқ, давлатҳои сусттараққиқардаи ҷаҳон низ бояд барои баргараф намудани қафомондагии иқтисодӣ ҷидду ҷаҳд намоянд.

§14.2. ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ

Баъд аз пош хӯрдани дуҷумин давлати абарқудрати дунё ба Федератсияи Россия дар баробари иқтидори бузурги иқтисодиёти Шӯравӣ, саноати вазнин ва сабук бо таҷҳизоти кафомонда, соҳаи кишоварзии камфоида мерос монда буд.

Гусаста гардидани робитаҳои иқтисодии дар тӯли 50 соли охир ташаккулёфтаи байни ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравӣ боиси пай дар пай баста шудани корхонаҳои истехсоли (бинобар таъмин нагардидан бо ашёи хом) ва сол аз сол кам шудани ҳаҷми истехсоли ММД мегардид.

Бояд ёдовар шуд, ки солҳои 1970-1980 Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҷиҳати ҳаҷми ММД баъд аз ШМА дар ҷаҳон ҷои дуҷумро ишғол мекард. Баъзе солҳо ҳатто ММД-и Иттиҳоди Шӯравӣ қариб 40%-и ҳаҷми ММД-и ШМА-ро ташкил менамуд. Аммо аз соли 1990 сар карда дар Федератсияи Россия тамоили босуръати пастшавии ҳаҷми ММД мушоҳида карда мешуд.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ ҳаҷми ММД-и Федератсияи Россия дар тӯли солҳои 1991-1995 нисбат ба соли 1990 50% (1991 - 12,5%, 1992 - 14,5%, 1993 - 8,7%, 1994-12,6%, 1995 - 4%, 1996 - 6%) кам шуд.

Албатта тамоили босуръати пастшавии ҳаҷми умумии ММД-и Федератсияи Россия ба нишондиҳандаҳои сатҳи иқтисодиёт ва зиндагӣ, ҳаҷми ММД ба ҳар сари аҳоли низ таъсири манфии ҳудро расонд.

Агар соли 1993 бо 1094 доллари ШМА ба ҳар сари аҳоли Федератсияи Россия дар ҷаҳон ҷои 39-умро ишғол намуда бошад, соли 1999 ин нишондиҳанда бо 2280 доллари ШМА расида, дар ҷадвали тартибдодаи Бонки ҷаҳонӣ ҷои 98-умро ишғол намуд.

Имрӯзо ҳам нишондиҳандаи ҳаҷми ММД-и Федератсияи Россия ба ҳар сари аҳоли нисбат ба нишондиҳандаҳои бадастовардаи Япония (34148 дол.), Швейтсария (33813 дол.), Дания (26107 дол.), ШМА (24520 дол.), Норвегия (23993 дол.), Германия (23321 дол.) дахҳо маротиба кам аст.

Аммо ин тамоил дар натиҷаи истифодаи васеи захираҳои табиӣ мамлакат ва дар истехсолот ба кор бурдани таҷҳизоти техникий пешқадам баъд аз соли 1996 ранги дигар гирифт.

Бояд қайд кард, ки Федератсияи Россия бо ҳудуди беҳад бузурги давлати худ ва захираҳои азими табиӣ аз тамоми давлатҳои дигари дунё фарқ мекунад.

Федератсияи Россия нисбат ба ҳаҷми захираҳои ашёи хоми минералии кашфшуда дар ҷаҳон мавқеи муайяно ишғол мекунад. Солҳои охири асри XX дар ҳудуди Федератсияи Россия зиёда аз 20 ҳазор захираҳои канданиҳои ғоиданок кашф ва ба истифода дода шуданд. Арзиши умумии захираҳои табиӣ Федератсияи Россия, агар дар ҳаҷми 140 трилион доллари ШМА тахмин карда шуда бошанд, пас ҳаҷми захираҳои дақиқшуда мувофиқи маълумоти Кумитаи давлатии геология 28,6 триллион доллари америкоиро ташкил мекунад.

Бояд қайд кард, ки усулҳои муайян намудани ҳаҷми захираҳои умумии табиӣ аз тарафи кормандони Бонки ҷаҳонӣ аз усулҳои мутахассисони Кумитаи давлатии геологияи Россия куллан фарқ мекунад. Мувофиқи ҳисобҳои мутахассисони Бонки Ҷаҳонӣ арзиши умумии канданиҳои ғоиданоки Федератсияи Россия дар ҳаҷми 10 триллион доллари америкӣ муайян гардидааст. Ин рақам аз арзиши умумии канданиҳои ғоиданоки давлатҳои бузург, ба мисли Бразилия 3,3 трлн. доллар, Хитой 662 млрд. доллар, Ҳиндустон 452 млрд. доллари ШМА ва садҳо давлатҳои хурду калон зиёдтар мебошад.

Ҷадвали №34

*Арзиши умумии иқтисодии захираҳои канданиҳои ғоиданок
(соли 1999, млрд. доллар)*

Захираҳои табиӣ	Арзиш	Ғоиз
Ғази табиӣ	9190	32,2
Ангиштсанг ва сланетс	6651	23,3
Нафт ва конденсати он	4481	15,7
Маъдани фулузоти сиёҳ	1962	6,8
Маъдани фулузоти нодир ва ранга	1807	6,3
Маъдани фулузоти асил ва алмос	272	1,0
Уран	4	0,01
Дигар канданиҳои ғоиданок	4197	14,7
Ҳамагӣ	28560	100,0

Арзиши муайяншудаи ҳаҷми захираҳои сарватҳои табиӣ дар ҷадвали №34 нишон медиҳад, ки дар ҳудуди Федератсияи Россия калонтарин захираҳои кашфшудаи гази табиӣ, нафт, ангиштсанг, тилло, алмос, тиллоӣ сафед (платина) мавҷуд аст. ки имрӯзҳо аксарияти ин конҳо самаранок ғайолият доранд.

Пӯшида нест, ки Федератсияи Россия аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли як қатор маъданҳои пурарзиш дар ҷаҳон мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Масалан, аз ҳаҷми умумии канданиҳои ғойданоке, ки дар ҷаҳон ҳар сол истеҳсол мешаванд, ҳиссаи Федератсияи Россия дар истеҳсоли аппатит 55%, гази табиӣ 28%, алмос 26%, никел 22%, намаки калий 16%, маъдани оҳан 14%, металлҳои ранга ва нодир 13%, нафт 12%, ангиштсанг 12%-ро ташкил медиҳад.

Бо мақсади боз ҳам дақиқтар омӯхтани захираҳои канданиҳои ғойданоки Федератсияи Россия ва таъсири он дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат, дар алоҳидагӣ дар бораи ҳар яке он иттилооти мушаххас пешкаш карда мешавад.

Ангиштсанг. Дар асоси тадқиқотҳои илмӣ муқаррар шудааст, ки дар сарзамини Федератсияи Россия захираҳои бузургтарини ангиштсанг воқеъ гаштаанд, ки ҳаҷми умумии онҳо тахминан 5330 млрд. тонна ё 30%-и захираи ангиштсанги ҷаҳонро ташкил медиҳад. Соли 2000 мавқеи ҷойгиршавии 209 млрд. тонна ангиштсанг пурра дақиқ карда шудааст. Бо ин нишондиҳанда Федератсияи Россия баъд аз ШМА (445 млрд. тонна), Хитой (272 млрд. тонна) дар ҷаҳон ҷои 3-юмро ишғол менамояд.

Агар истеҳсоли ангиштсанг дар Федератсияи Россия дар ҳаҷми 232 млн. тоннаи соли 1999 нигоҳ дошта шавад, захираҳои кашфшудаи Федератсияи Россия ба 901 сол мерасанд.

Конҳои пурра кашфшудаи ҳавзаҳои ангишти Камско-Ачинск, Кузнетск, Якутияи Ҷанубӣ, Печора, Подмосковний, Донетски Шарқӣ, ки зиеда аз 1 трлн. тонна ангиштсанг доранд. Дар тӯли асри XX тамоми аҳоли ва корхонаҳои истеҳсолии ин минтақаро пурра бо ангишти баландсифат ва кокс таъмин менамуданд. Захираҳои бештари ангиштсанг дар ҳавзаҳои пурра омӯхта нашудаи Тунгус.

Ленск ва ҳавзаҳои Шарқи Дур мавҷуданд, ки дар ҳолатҳои лозимӣ қисми муайяни кашфшудаи онҳо пурра ба истифода дода мешавад.

Аммо даҳсолаҳои охири асри XX бинобар чудо нашудани маблағҳои лозима, суст шудани роҳбарии сохтори идораи соҳа, ба сӯзишвориҳои нафти ва газӣ рақобат карда натавоништан, истифодаи дастгоҳҳо ва таҷҳизоти кӯҳна, аз байн рафтани системаи ҳавасмандгардонии коргарон сол аз сол ҳаҷми истеҳсоли ангиштсанг кам шуда истодааст. Масалан, соли 1988 - 425 млн. тонна, соли 1990 - 356 млн. тонна, соли 1996 - 260 млн. тонна ангиштсанг истеҳсол шуда бошад, соли 1999 ин нишондиҳанда ҳамагӣ 232 млн. тоннаро ташкил намуд. Кам шудани ҳаҷми истеҳсоли ангишт дар солҳои 2000-2001 мардуми минтақаи Сибир (шаҳрҳои Владивосток, Камчатка, Сахалин ва дигар шаҳру районҳои Россия)-ро ба проблемаҳои зиёди рӯ ба рӯ намуд.

Дар аввали соли 2001 дар Федератсияи Россия 210 корхонаи истеҳсоли ангиштсанг амал менамуд, ки 143-тои он бинобар ба меъёрҳои оддии техникаӣ ҷавобгӯ набудан бояд баста мешуд. Дар баробари ин Федератсияи Россия ҳавзасоҳе низ дорад, ки аз ҷиҳати сифати ангиштсанги худ аз ангиштсанги Австралиягӣ ягон фарқ надоранд. Ангишти ҳавзаи Кузбасси Федератсияи Россия аз ҷиҳати сифати худ бо ангиштсанги Австралия, Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ ва ШМА рақобат карда метавонад.

Нафт. Нафт - муҳимтарин ва заруртарин канданини ғоиданоки оғози асри XXI мебошад. Аз ҷиҳати ҳаҷми захираҳои нафт Федератсияи Россия (6650 млн. тонна) баъд аз Арабистони Саудӣ (35500 млн. тонна), Ироқ (15372 млн. тонна), Кувайт (12880 млн. тонна), Ҷумҳурии Ислонии Эрон (12700 млн. тонна), Амӯратҳои Муттаҳидаи Араб (12600 млн. тонна) ҷои шашумро ишғол менамояд.

Далели мавҷуд будани захираҳои азими нафт дар он аст, ки ҳар сол дар натиҷаи тадқиқотҳои геологӣ ҳаҷми захираҳои нафт, агар 200 млн. зиёд шавад, истеҳсоли он 300 млн. тонна зиёд шуда истодааст.

Аз нисф зиёди қонҳои нафт дар Федератсияи Россия ба қонҳои миёнаҳаҷм (дорои даҳҳо миллион тонна ҳар қадом) ва хурд

мансубанд. Конҳои Оқруги автономии Хант-Мансийский - Салим, Салими Ғарбӣ, Тайлак, Оқруги автономии Ненетс - Харягинский аз ҷумлаи конҳои миёна мебошанд. Конҳои хурд дар Сахалин, вилоятҳои Свердловск, Астрахан, Саратов ва Тотористон, Ҷумҳурии Коми ва дар Оқруги автономии Ненетс ҷойгиранд. Чунин ба назар мерасад, ки дар ҷумҳуриҳои нафтистеҳсолкунандаи аъёнавӣ - дар Бошқирдистон, истихроҷ 18 млн. т, Коми- 11 млн. т, дар Чеченистон пеш аз амалиётҳои ҷангӣ - ҳамагӣ 2,3 млн. т захираҳои нафт тамоми шуда истодаанд.

Аз конҳои бузург қони Приобск (Оқруги автономии Хант-Мансийск) бо захираи 27 млрд. тонна ва қони ояндадор Юртинскро дар Эвенкия метавон номбар кард, тавре тахмин мекунанд, ин қон ба қатори даҳ қони бузурги дунё дохил мешавад.

Бояд қайд намуд, ки дар ҳудуди Федератсияи Россия дар тӯли зиёда аз 30 соли охири асри XX зиёда аз 70000 захираҳои начандон қалони нафт ёфт шуда, ҷоҳҳои онҳо бинобар ғоиданокии паст баста шудаанд.

Ҳукумати Федератсияи Россия барои истифодаи пурсамари онҳо панҷсолаҳои охир ба сохтмони терминалҳои иловагӣ ва наф (Уст-Луги ва Новороссийск) шурӯъ намуд. Нафти ҳам аз конҳои начандон қалон дар ин терминалҳо захира қарда шуда, бо қубурҳои махсус ба хориҷ ва ё ба қорхонаҳои қорқарди нафт интиқол дода мешавад.

Нафти ҳам барои Федератсияи Россия солҳои аввали соҳибистиқлолӣ манбаи асосии даромади бӯҷети давлат ба шумор меравад. Аз 303 млн. т нафти дар соли 1999 истеҳсолшуда 115 млн. тоннааш ба давлатҳои хориҷӣ, 19 млн. тонна ба давлатҳои ИДМ содир қарда шудааст.

Дар Федератсияи Россия ҳар сол тахминан 160-170 млн. тонна нафти ҳам қорқард мешавад, ки ба ҳар сари аҳолии Федератсияи Россия ҳамагӣ 1 тоннаро ташкил медиҳад (дар ШМА 3 тонна).

Ғази табиӣ. Ҳаҷми захираҳои бузурги ғази табиӣ Федератсияи Россияро мутахассисон ва олимони шинохтаи ин соҳа

211,8 трлн. метри мукааб тахмин намудаанд, ки конҳои захираи 48 трлн. метри мукааби он пурра дақиқ карда шудаанд.

Бояд қайд кунем, ки конҳои гази табиӣ Федератсияи Россия бо ҳаҷми бузурги захираҳои худ аз дигар давлатҳои китъаи дунё фарқ мекунад. Далелу рақамҳои омили давлатии Федератсияи Россия нишон медиҳанд, ки истеҳсоли солони гази табиӣ сол аз сол меафзояд. Агар соли 1995 дар Федератсияи Россия ҳамагӣ 618 млрд. метри мукааб гази табиӣ истеҳсол карда шуда бошад, пас ҳаҷми он соли 1998 ба 644 млрд. метри мукааб ва соли 2000 ба 660 млрд. метри мукааб расонида шуд. Ҳаҷми гази табиӣ истеҳсолнамудаи Федератсияи Россия сеяки ҳиссаи ҳаҷми истеҳсоли гази табиӣ ҷаҳонро ташкил менамояд.

Қисми асосии гази табиӣ дар ноҳияҳои Сибири Ғарбӣ, пеш аз ҳама дар вилояти Тюмен ва округи миллии Ненетсҳои Ямал истеҳсол карда мешавад, ки зиёда аз 80% ҳаҷми умумии гази табиӣ дар Россия истеҳсолшударо ташкил медиҳад. Конҳои азими гази табиӣ "Уренгой" бо захираи 5 трлн. метри мукааб, Медвеже, Ямбур, Заполярное ва Оренбург дар тамоми ҷаҳон машҳуранд. Соли 1998 дар ҳудуди Федератсияи Россия 394 кони нафту газ, конденсати нафт ва 382 кони газу конденсати газ муайян карда шуда буд, ки захираҳои ҳар яке аз 22 кон зиёда аз 500 млрд. метри мукааб мебошанд. Ин конҳо ба гурӯҳи конҳои нодир дохил мешаванд. Дар онҳо 74%-и захираҳои умумии Россия мавҷуданд. Дар ҳар яки аз 118 кони дигар захираҳо аз 30 то 500 млрд. метри мукаабро ташкил медиҳанд.

Танҳо аз конҳои Сибир ҳар сол 500 млрд. метри мукааб гази табиӣ истеҳсол карда мешавад. 164 млрд. метри мукааби дигар аз конҳои Урал - 45 млрд. метри мукааб, Поволже - 6 млрд. метри мукааб, қисмати шимолии Европа ва Кавкази шимолӣ - 4 млрд. метри мукааб истеҳсол карда мешавад.

Аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли солони гази табиӣ (644 млрд. метри мукааб) Федератсияи Россия дар ҷаҳон ҷои аввал, ШМА (544 млрд. метри мукааб) ҷои дуюм ва Канада (160 млрд. метри мукааб) ҷои сеюмро ишғол мекунад.

Россия ҳар сол зиёда аз 120 млрд. метри мукааб гази табииро ба 25 давлати хориҷии дуру наздик содир менамояд.

Бо мақсади пурра бо газ таъмин кардани талаботи давлатҳои Европайи Шарқӣ ба нақша гирифта шудааст, ки то соли 2005 ҳаҷми воридоти газро аз Федератсияи Россия то 50% ва то соли 2020 то 75% зиёд кунанд.

Чадвали №35

*Сохтори маводи ҳомили энергия дар истеъмоли энергия
(фоида)*

Навъи сӯзишворӣ ва энергия	с.1910	с.1935	с.1971	с.1991	с.2000	с.2010 пеш-бинӣ
Нафт	3	15	47,9	39,2	39,8	36,2
Ангиштсанг	63	55	30,7	30,0	26,2	29,0
Гази табиӣ	0,1	2,0	18,2	22,0	22,9	25,1
Сӯзишвориҳои ядрӣ	-	-	0,8	5,2	7,3	6,4
Энергияи об	0,3	6,0	2,0	3,2	3,5	3,0
Чӯб	15,0	6,0	0,2	0,2	-	-
Боқимондаҳои органикӣ	16,0	15,0	0,1	0,2	0,1	-
Намудҳои дигар	2,6	1,0	0,1	0,1	0,2	0,3
Ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100

Рақамҳои чадвали №35 нишон медиҳанд, ки дар солҳои охири асри XX аз навъҳои сӯзишвории энергия дар ҳаҷми бештар гази табиӣ ва сӯзишвориҳои ядрӣ истифода бурда мешаванд.

Федератсияи Россия сохтмони хати нави интиқоли гази табииро ба нақша гирифтааст. Мутобиқи ин нақша хати наф аз қони гази Изобилнои кишвари Ставропол сар шуда, ба воситаи қисми россиягии Баҳри Сиёҳ (Чубча)-Баҳри Сиёҳ - Самсун (Туркия) дар масофаи 400 км аз зери баҳр гузашта, аз тариқи қаламрави Туркия то Булғория мерасад. Дар маҷмӯъ ин хат 1213 км дарозӣ дошта, қисми муайяни кубурҳои он дар чуқурии 2200 метр дар зери об ҳобонда мешаванд. Мувофиқи нақша солҳои 2001-2002 тавассути ин хат ба Туркия 8 млрд. метри мукааб ва соли 2003-ум 16 млрд. метри мукааб газ интиқол дода мешавад.

Лоихаи дигаре ба номи скандинавӣ вучуд дорад, ки бо татбиқи он дар як сол 40 млрд. метри мукааб гази табиӣ Федератсияи Россия аз тариқи қаламрави Финляндия ва Шветсия ба Германия интиқол дода мешавад. Бо баста шудани охирин иншооти барқии атомӣ, соли 2010 Шветсия низ аз ин хати интиқоли газ истифода хоҳад бурд.

Лоихаи аз ҳама бузургтарини аср хати интиқоли гази табиӣ "Ямал-Европа" ба шумор меравад. Ин хат аз минтақаи кони Бованков бо номи Ямал сар шуда, дар ҳудуди Федератсияи Россия аз тариқи се хат бо дарозии 2465 км, дар ҳудуди Белоруссия аз тариқи ду хат бо дарозии 575 км тавассути қаламрави Полша, Германия то Швейтсария ва Дания мерасад.

Баробари ба истифода дода шудани даври якуми он дар як сол ба воситаи ин хат мувофиқи нақша бояд 80 млрд. метри мукааб газ интиқол дода шавад. Аз хати "Ямал-Европа" бояд Ҷумҳурии Белоруссия дар як сол 16 млрд. метри мукааб, Полша 14 млрд. метри мукааб газ гиранд.

Соли 2010 сохтмони ин хат пурра ба анҷом расида, тавассути он дар як сол то 200 млрд. метри мукааб гази табиӣ ба Европа интиқол дода мешавад.

Вусъатгирии чараёни демократӣ дар муносибатҳои тичоратӣ иқтисодии давлатҳои Осиё ва Федератсияи Россия давраи нави ҳамкориро фароҳам овард. Дар натиҷаи мулоқотҳои солҳои охири асри XX дар сатҳи олӣ баргузоргардида истифодаи сарватҳои табиӣ, аз ҷумла гази табиӣ конҳои Байкитск, Лено-Тунгус, Ненетсу Ботубин ба нақша гирифта шуданд. Ин хати интиқоли газ 4 ҳазор км дарозӣ дошта, тавассути қаламрави Мугулистон то соҳили баҳри Зарди Ҷумҳурии Халқии Хитой мерасад.

Баъд аз ба истифода додани даври дуюми ин хат ҳаҷми солонаи интиқоли гази табиӣ то 30 млрд. метри мукааб расонида мешавад. Талаботи Кореяи Ҷанубӣ ва Япония бо ин навъи сӯзишворӣ қонеъ карда мешавад.

Солҳои охир барои азхуд кардани 860 млрд. метри мукааб захираи гази табиӣ конҳои зеризаминии нимҷазираи Сахалин бо иштироки Россия, ШМА, Япония ва Кореяи Ҷанубӣ консорсиуми чоргона бунёд карда шуд.

Захираҳои гази табиӣ нимҷазираи Сахалин таваҷҷӯхи Япония ва Кореяи Ҷанубиро бинобар наздик будан ба худ ҷалб намудаанд.

Истифодаи гази табиӣ дар ҳудуди Федератсияи Россия низ хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дарозии хатҳои интиқоли гази табиӣ дар ҳудуди Россия (с. 2001) 185 ҳазор километрро ташкил менамояд, ки Россия бо ин нишондиҳанда дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол мекунад.

Фулузоти нодир.

Тилло. Федератсияи Россия дар ҷаҳон яке аз давлатҳои калонтарини истеҳсолкунандаи тилло ва сангҳои қиматбаҳо ба шумор меравад. Захираҳои дақиқшудаи тиллои ҳолиси Федератсияи Россия дар ҳаҷми 150 ҳазор тонна тахмин шудаанд. Аз ҷиҳати ҳаҷми захираҳои кашфшуда Федератсияи Россия баъд аз Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ дуюмин давлати дунё ба ҳисоб меравад.

Соли 1896 ҳукумати Империяи Россия ҳатто рубли тиллоиро ба муомилот бароварда буд, ки он то соли 1920 дар гардиши озод қарор дошт. Дар натиҷаи ба 48,1 т расонидани ҳаҷми истеҳсоли солони тилло соли 1915 захираи давлатии Империяи Россия 1337,9 тоннаро ташкил намуд.

Баъд аз ба сари қудрат омадани болшевикон низ ба истеҳсоли тилло эътибори махсус дода мешуд. Ба шароити душвори иқтисодӣ нигоҳ накарда, Кумитаи Иҷроияи Марказӣ соли 1918 якчанд экспедисияҳо ташкил намуда, барои гузаронидани корҳои ҷустуҷӯӣ татқиқотӣ ба Сибир фиристонд. Аз соли 1918 то соли 1991 дар Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 11 ҳазор тонна тилло истеҳсол карда шудааст.

**Истеҳсол ва захираи давлатии тиллои Империяи Россия,
Иттиҳоди Шӯравӣ ва Федератсияи Россия (тонна)**

Сол	Истеҳсол	аз ҷумла, дар Сибир, Шарқи Дур ва Миёна	Захираҳои давлатӣ
Империяи Россия			
1900	38,8		652,6
1905	33,5		799,0
1910	53,2		1095,5
1915	48,1		1337,9
Иттиҳоди Шӯравӣ			
1928-36	960,0		
1953	117,1		2049,8
1985	264,0		719,5
1986	271,3		587,4
1987	260,0		680,9
1988	277,6		785,3
1989	304,0		850,4
1990	302,0		784,0
1991	168,1		484,6
Федератсияи Россия			
1992	151,0	126	290,0
1993	149,5	123	305,8
1994	142,6	128	321,8
1995	132,0	125	278,0
1996	121,7	115	264,0
1999	130,0	118	400,0

Дар давраи Сталин ба исрофи тилло роҳ дода намешуд. Бинобар ин захираи тиллои Иттиҳоди Шӯравӣ хеле бузург буд, ҳол он ки истихроҷи он аз давраи ҳозира камтар буд. Тиллоро барои ороиш хеле кам истифода мебарданд, зеро он ҳамчун унсури боқимондаи буржуазӣ ҳисобида мешуд. Дар он давра системаи хеле манфиатноки ҷамъкунии тилло вучуд дошт. Захираи давлатии тилло соли 1953 2049,8 тоннаро ташкил менамуд. (Ҷадвали № 36)

Дар давраи роҳбарии Хрушев соҳаи истихроҷи тилло аз имтиёзҳои мавҷудбуда маҳрум карда шуд. Исрофи захираи тилло оғоз гардид, ки дар давраи роҳбарии Горбачев хотима ёфт. Бо тилло

аз хориҷа ғалла харидорӣ мешуд. То соли 1991 - 8191 тонна тилло фурухта шуд.

Дар давраи роҳбарии Л.И. Брежнев бошад, ба тилло ва сангҳои киматбаҳою фулузоти ранга эътибори махсус дода мешуд. Дар ин солҳо хароҷоти инкишофи ин соҳа 1,2-1,4%-и ММД-ро ташкил медод. Дар солҳои 1955-75 ба ҳисоби миёна 250 тонна тилло, дар солҳои 1975-90 бошад, 273 тонна тилло истехсол карда мешуд. Иттиҳоди Шӯравӣ аз ҷиҳати ҳаҷми истехсоли тилло то соли 1990 баъд аз Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ (600 т) дар ҷаҳон ҷои дуюмро ишғол менамуд.

Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ бисёр минтақаҳои истихроҷи тилло берун аз ҳудуди Россия монданд.

Дар ҳазинаи давлат охири соли 1991 аз Иттиҳоди Шӯравӣ ба Федератсияи Россия ҳамагӣ 485 тонна тилло ба мерос монда будо халос. Соли 1993 бошад, захираи тиллои Россия ҳамагӣ 305 тонна ё 9,8 млн. унтсияро ташкил мекард, ки бо ин ҳаҷм дар ҷаҳон ҷои 17-умро ишғол менамуд.

Ҷадвали №37

Рейтинги кишварҳои ҷаҳон аз рӯи ҳаҷми захираи тилло
(соли 2000), млн. унтсияи троя

1.	ШМА	261,6	18.	Белгия	8,3
2.	Германия	111,5	19.	Филиппин	7,2
3.	Франсия	97,25	20.	Шветсия	6,0
4.	Италия	78,8	21.	ҚАҚ	5,9
5.	Шветсария	78,3	22.	Алҷазоир	5,6
6.	Нидерландия	29,3	23.	Либия	4,7
7.	Япония	24,6	24.	Арабистони Саудӣ	4,6
8.	Португалия	19,5	25.	Юнон	4,3
9.	Испания	16,9	26.	Туркия	3,7
10.	Британияи Кабир	15,7	27.	Руминия	3,4
11.	Хитой	12,7	28.	Польша	3,3
12.	Россия	12,5	29.	Индонезия	3,1
13.	Австрия	12,1	30.	Австралия	2,6
14.	Ҳиндустон	11,5	31.	Миср	2,43
15.	Венесуэла	10,6	32.	Дания	2,1
16.	Лубнон	9,2	...		
17.	Белгия	8,3	147	Тоҷикистон	3,2

Албатта, барои давлате, ки аз ҷиҳати захираҳои кашфшудаи тилло дар ҷаҳон ҷои дуҷумро ишғол мекунад, ин миқдори захираи тилло хеле ночиз аст.

Ин масъала дар натиҷаи сиёсати дурусти пешгирифтаи Бонки марказии Федератсияи Россия соли 1996 ҳал карда шуд. Захираи тиллою асъори хориҷӣ 13 млрд. долларро ташкил намуд.

Дар ҷадвали №37 рейтинги кишварҳои ҷаҳон аз рӯи захираи тилло дар соли 2000 нишон дода шудааст. Мувофиқи ин ҷадвал захираи тиллои Федератсияи Россия дар соли 2000 12,5 млн. унсияи тройро ташкил мекунад, ки бо ин миқдор тилло дар ҷои 12 меистад.

То 1 январи соли 2001 бошад, захираи тиллою асъории Федератсияи Россия 31 млрд. доллари америкоиро ташкил намуд. Таъмини ҷунин ҷаҳиши захираи тиллою асъори Россияро ҳатто экспертҳои таҷрибаноки Фонди асъори байналмилалӣ пешбинӣ карда натавониста буданд.

31 марти соли 2001 Вазири молияи Федератсияи Россия изҳорот дод, ки таъмини маблағи лозимаи захираи давлатии тиллою асъори Федератсияи Россия дигар ба қарзҳои ХБА эҳтиёҷот надорад. Ҷунин иқдом гувоҳи он аст, ки Федератсияи Россия ба давраи нави таъмини пешрафти иқтисодиёти мамлакати худ, ки асоси он таъя ба боигарии ватани худ мебошад, ворид шуда истодааст.

Бойтарин қони тиллои Федератсияи Россия қони Майское воқеъ дар вилояти Магадан ба шумор меравад. Захираи тиллои ин қон 277 тонна буда, аз як тонна маъдани ин қон 11,1 грамм тилло ҳосил карда мешавад.

Аз қонҳои амалкунанда захираи қони тиллои "Сухой Лог" 1046 тонна муайян карда шудааст. Дар таркиби 1 тонна маъдани тиллои ин қон ба ҳисоби миёна 2,56 г тиллои ҳолис мавҷуд аст.

Дар ҳудуди Федератсияи Россия дар баробари қонҳои номбаршуда истехсоли тилло дар қонҳои Нежданинск (Якутия), Олимпиадинск (кишвари Красноярск), Кубакинск (вилояти Магадан) ва дигар вилояту кишварҳои Федератсияи Россия якҷанд даҳсолаҳо давом дорад.

Гарчанде, ки солҳои охир Ҳукумати Федератсияи Россия барои афзун гардондани ҳаҷми истеҳсоли тилло чораҳои зиёди фаврӣ андешида бошад ҳам, ҳаҷми истеҳсоли солони тилло сол аз сол кам шуда истодааст. Агар соли 1992 - 146,1 тонна, соли 1993 - 149,3 тонна, соли 1994 - 142,6 тонна тилло истеҳсол карда шуда бошад, пас соли 1995 ҳамагӣ 101,3 тонна, соли 1996 - 86,1 тонна истеҳсол карда шудааст.

Алмос. Сарзамини Федератсияи Россия аз киматтарин сарвати табиат - алмос низ бой аст.

Алмос сахттарин моддаи органикии Замин ба шумор меравад. Мувофиқи чадвали Моос сахтии ин модда ҳадди аксар - 10 аст.

Бинобар сахт будан алмос барои буридан, пармакунӣ, суфтакунӣ ва ба сифати нимноқил истифода бурда мешавад. Вале бартарияти асосии алмос дар он аст, ки дар сурати зиёда аз 10 карат (1 карат = 0,2 г) будани вазнаш баъд аз суфта кардан аз онҳо санги киматбаҳотарини дунё - бриллиант ҳосил мегардад.

Алмосҳои ҳаҷман калон дар таърихи инсоният хеле кам дучор шудаанд. Калонтарин алмосҳои дар дунё ёфтшуда "Куллинан" (3106 карат, ба қисмҳо бурида шудааст), "Эксселсиор" (971,5 карат), "Сиерра-Леоне" (969 карат), "Великий Могол" (787 карат), "Чонкер" (726 карат) дар ҷаҳон машҳуранд. Калонтарин алмосҳои Россия - "Орлов" (190 карат), "Шах" (89 карат) дар Фонди алмос нигоҳ дошта мешаванд.

Дар ҳудуди Россия конҳои азими алмос кашф ва истифода мегарданд. Аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли алмос Федератсияи Россия баъд аз Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ дар ҷаҳон дар ҷои дуюм қарор дорад.

Аз ҳаҷми умумии 100 млн. карат алмоси дар ҷаҳон истеҳсолшаванда 25%-и он дар конҳои Федератсияи Россия истеҳсол карда мешавад. Арзиши аслии захираи конҳои дақиқшудаи алмоси Федератсияи Россия имрӯзҳо ба ҳаҷми 5 млрд. доллари ШМА муқаррар шудааст.

Аслан ин соҳа барои Федератсияи Россия соҳаи навбунёд ба ҳисоб меравад. Бори аввал Россия ба истехсоли алмос соли 1955 огоз карда буд. Баъд аз захираи муайяни сангҳои қиматбаҳои алмос соли 1967 саноати коркарди алмос ба роҳ монда шуд. Ин аст, ки Россия дар ҷаҳон ягона давлате ба шумор меравад, ки дар он дар баробари истехсол. коркарди саноатии алмос, содироти маводи хом ва бриллиантро дар якҷоягӣ ба роҳ монда шудааст.

Ҷадвали №38

Истехсоли ҷаҳонии алмос дар соли 1997

(млн. карат)

Кишвар	Алмос		
	Табиӣ	Сунъӣ	Ҳамагӣ
Ҳамагӣ	57,7	451,0	508,7
ШМА	-	125	125
ИДМ (Россия)	9,6	113,0	122,6
ҶАҶ	5,8	60,0	65,8
Ирландия	-	60,0	60,0
Япония	-	32,0	32,0
Шветсия	-	25,0	25,0
Австралия	22,1	-	22,1
Конго	12,5	-	12,5
Ботсвана	5,0	-	5,0
Кишварҳои дигар	1,8	20,0	21,8

Рақамҳои дар ҷадвали №38 гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳаҷми алмоси дар Федератсияи Россия истехсолшуда 24,1%-и алмоси ҷаҳониро ташкил медиҳад. Бо вучуди захираи азими алмос дар Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ Федератсияи Россия дар ин бахш баъд аз ШМА ҷои дуюмро ишғол менамояд. Аммо аз сабаби он, ки бозори фурӯши алмос асосан дар давлатҳои тараққиқардаи дунё ба роҳ монда шудааст, Федератсияи Россия аз фурӯши он зарар мебинад.

Конҳои алмос дар Федератсияи Россия дар асл хеле бисёранд, аммо на ҳамаи онҳо пурра истифода бурда мешаванд. Минтақаи бойтарини алмоси мамлакат Ҷумҳурии Саха (Якутия) ба ҳисоб меравад. Танҳо дар корхонаи "Алмосҳои Россия"- (Саха), ки соли 1993 бунёд шудааст, 99,8%-и тамоми алмоси Федератсияи Россия истехсол

карда мешаванд. Истеҳсоли алмос имрӯзо дар панҷ кони зеризаминӣ ("Мир", "Удачная", "Синитанская", "Ботуабинская") ва ду кони кушод ба роҳ монда шудааст.

Аввалҳои соли 1995 бо пешниҳоди олимони корҳои омӯзишию тадқиқотӣ дар кони калонтарини алмоси ба номи М.В. Ломоносов вилояти Архангелск (Баҳри Сафед) шурӯъ шуд.

Захираҳои алмоси ин конҳо дар ҳаҷми 30 млрд. доллари ШМА баҳо дода шудаанд.

Барои коркарди захираҳои мавҷуда пешбинӣ шудааст, ки усулҳои нави ихтироъшударо, ки маҳсулнокии корро дар ин конҳо ду баробар зиёд мекунад, истифода намоянд. Дар натиҷа афзоиши солонаи истеҳсоли алмос дар соли 1995-2000 - 1,3 млрд. доллари ШМА-ро ташкил намуд. Зиёда аз 60%-и алмосҳои пароканда, ки дар корхонаи коркарди алмоси шаҳри Смоленск ба бриллиант табдил дода мешаванд, маҳсули кони Ломоносов мебошанд.

Бояд қайд намоем, ки фуруши сангҳои тайёри қиматбаҳо низ проблемаҳои зиёд дорад. Истеҳсоли алмоси тамоми давлатҳои ҷаҳон ва коркарди он (бидуни Россия) зери назорати ширкати "Де Бирс" қарор дорад.

Ба воситаи сохторҳои хизматрасонии махсус бештари сангҳои қиматбаҳо дар давлатҳои ба дараҷаи баланди тараққиёт расида фурухта мешавад. Бо мурури замон Антверпен (Белгия) ба маркази алмоси дунё табдил ёфтааст. Дар ин шаҳр корхонаҳои коркарди санги Федератсияи Россия низ намояндагии худро доранд. Ба воситаи ин марказ нисфи бриллианти ҷаҳон - дар як сол ба маблағи то 8 млрд. доллари ШМА хариду фуруш мешавад.

Платина (тиллои сафед). Ба ҷашми инсон платина оҳани сафеди дурахшони нуқраанг метобад ва барои истифода дар шакли сабикаи (хиштчаи) майда омода карда мешавад. Хусусияти ба худ ғашида гирифтани гидрогени газгунро дорад.

Платина дар Америкаи Ҷанубӣ кашф шуда, ба китъаи Европа соли 1750 оварда шудааст. Ҳаҷми асосии платина дар протсессии тоза намудани мис ва никел истеҳсол карда мешавад.

Мувофиқи рақамҳои дар ҷадвали №39 овардашуда истеҳсолкунандагони асосии платина дар ҷаҳон Африкаи Ҷанубӣ ва Россия мебошанд. 67% истеҳсоли ҷаҳонии тиллоӣ сафедро Африкаи Ҷанубӣ ва 20%-и онро Федератсияи Россия таъмин менамоянд.

Ҳаҷми солонаи истеҳсоли тиллоӣ сафед дар Россия 130-140 тоннаро ташкил медиҳад, ки аз ин ҳаҷм ҳар сол ба бозорҳои ҷаҳонӣ ба ҳисоби миёна то 40 тонна бароварда мешавад.

Вобаста ба хусусиятҳои ҳоси он даҳсолаҳои охири асри XX бинобар ҳарчи бештар дар соҳаҳои дақиқи истеҳсолот, автомобилсозӣ истифода гардидани он талабот ба платина нисбат ба тилло зиёд шуда истодааст.

Арзиши як унсияи тройи платина 427 доллари америкой муайян шудааст, ки нисбат ба арзиши тилло 50% қиматтар аст.

Ҷадвали №39

Бозори ҷаҳонии платина (бо ҳаз. унсияи трой)

Истеҳсол	1994	1995	1996
Африкаи Ҷанубӣ	3155	3350	3425
Россия	1020	1250	1125
Дигар кишварҳо	360	335	350
Платинаи дуюмдараҷа	3220	360	400
Ҳамагӣ	4853	529	5310
Талабот	1994	1995	1996
Ҳамагӣ	4840	5120	5230
Аз ҷумла бахши автомобилӣ	1915	2015	2070
Саноати ҷавоҳирот	1720	1800	1840
Дигар соҳаҳои саноат	810	960	1020

Маҷмӯи таҳвилоти ҷаҳонии платина дар соли 1999 - 157,7 т. ташкил дод.

Палладий (*Pd*) - дар намуди зоҳирӣ ва хусусият ба платина монанд буда, қобилияти хубтари ба худ кашидани гидрогени газгунро дорад. Палладийро соли 1803 олими англис У.Волладстан кашф намудааст. Палладий ҳам монанди платина дар протсессии тоза кардани мис ва никел истеҳсол карда мешавад. Аз се ду ҳиссаи ҳаҷми умумии истеҳсолоти ҷаҳонии палладийро (5 млн. унсияи трой) Федератсияи Россия таъмин менамояд.

Саноат. Дар Россияи имрӯза майлони пастравии истеҳсолоти саноатӣ ва тағйирёбии амики сохтории он чараён дорад. Андозаи камшавии истеҳсолоти саноатӣ дар Россия баробар ба андозаи пастшавии арзиши ММД мебошад. Агар соли 1991 пастравии ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ 8%-ро ташкил дода бошад, пас соли 1992-18%, 1993-14%, 1994-21%, 1995-3%, 1996-4,5% паст фаромад. Аз 406 номгӯи муҳими маҳсулоти саноатӣ пастравии истеҳсолот дар 386 номгӯи мол мушоҳида карда шуд.

Бояд қайд намоем, ки дар тӯли 6 соли баъди истиклолият истеҳсолот дар соҳаи саноати маснуоти мошину техникӣ якбора 80% паст гардид. Ҳаҷми истеҳсоли маснуоти баландсифати технологӣ ва илмталаб низ 90% паст фаромад.

Давлати бузургтарини содиркунандаи воситаҳои техникӣ ва дастгоҳҳо якбора дар миқёси ҷаҳон аз ҷои 6-ум ба ҷои 24-ум фаромад.

Бар замми ин сол аз сол фарсудашавии дастгоҳҳо ва сари вақт онҳоро ба дастгоҳҳои замонавӣ иваз накардан боиси дар бозори ҷаҳонӣ рақобат карда натавонистани молҳои истеҳсолшуда мегардид. Панҷсолаи охири асри XX сифати молҳои зиёди саноатии Федератсияи Россия на танҳо аз сифати молҳои давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, балки аз молҳои давлатҳои нави саноатӣ ва ҳатто баъзе давлатҳои рӯ ба инкишоф пасттар буд.

Албатта чунин тамоил таъсири бевоситаи худро ба ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи саноати коркард нарасонида наметавонист. Дар соли 1992 арзиши изофаи дар соҳаи саноати коркарди Россия ташаққулёфта ба ҳар як коргари дар соҳа машғулбуда 12788 доллари ШМА-ро ташкил дод, бо ин нишондиханда чунин давлати пурқудрати ҷаҳон дар байни давлатҳои ҷаҳон ҷои 26-умро ишғол намуд. Ҳалли масъалаи бартараф кардани чунин кафомонии иқтисодӣ ва таъмини афзоиши маҳсулоти саноатӣ бо роҳи дар сатҳи 40%-и нархи ҷаҳонӣ нигоҳ доштани нархи маводи ҳомили энергияю ашёи хом ва маош бошад, дар доираи 25-30 фоизи сатҳи он дар давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон имконпазир мегардид. Чунин сиёсатро баъд аз инқилоби соли 1979 ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон пеш гирифта буд.

Барои тамоми намудҳои ашёи хом, нафт ва қувваи барқ ду нарх вучуд дошт (наرخ барои истифода дар дохили мамлакат ва нархи ҷаҳонӣ барои содирот ба давлатҳои дигар). Аммо дар Федератсияи Россия баробари гузариш ба сиёсати нави иқтисодӣ бозорӣ ва хусусигардонӣ якбора дар дохили мамлакат низ ба истифодаи нархҳои ҷаҳонӣ шурӯъ намуд. Чунин амал боиси афзудани хароҷоти истеҳсоли дар дохили мамлакат ва дар бозори ҷаҳонӣ қобили рақобат набудани молҳои истеҳсоли Федератсияи Россия гардид. Соли 1996 хароҷоти истеҳсолии корхонаҳои Федератсияи Россия аз хароҷоти истеҳсолии Япония 2,8 маротиба, ШМА 2,7 маротиба, Франция, Германия, Италия - 2,3 маротиба ва Англия ду маротиба зиёд буд.

Бо чунин арзиши баланди ашёи хом, сӯзишворӣ ва қувваи барқ, қобилияти рақобатнокии маҳсулоти саноатии Россияро танҳо бо роҳи дар сатҳи паст нигоҳ доштани музди меҳнат таъмин намудан, мумкин аст.

Дар баробари ин бояд қайд кард, ки ҳиссаи саноати коркарди маҳсулот сол аз сол афзуда 82,8% ва саноати истихроҷи маъдан 17,2%-ро ташкил меод.

Аммо баъд аз соли 1997 оҳиста-оҳиста ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ самти худро дигар кардан гирифт. Бо вучуди камшавии ҳаҷми истеҳсолот Федератсияи Россия дар миқёси ҷаҳон дар истеҳсоли номгӯи зиёди молу маҳсулот ҷойҳои намоёнро ишғол менамуд. Масалан, Федератсияи Россия аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли гази табиӣ ҷои аввал, истеҳсоли алмос, ангиштсанги бўр, истеҳсоли алюминий, тиллоӣ сафед (платина) ҷои дуюм, истеҳсоли нафт, маҳсулоти ҷӯбу тахта ҷои сеюм, истеҳсоли пӯлод ва маҳсулоти он, истеҳсоли тилло ҷои чорумро ишғол менамояд. Дар баробари ин Федератсияи Россия дар ҷаҳон яке аз истеҳсолкунандаи асосии қувваи барқ, никел, палладий, фулузоти гурӯҳи платина, нуриҳои минералӣ, ҷӯби корӣ, номгӯи алоҳидаи маҳсулоти мошинсозӣ ба шумор меравад.

Ба Федератсияи Россия аз Иттиҳоди Шӯравӣ калонтарин дар ҷаҳон комплекси сӯзишворию энергетикӣ мерос монда буд. Нисбат

ба бисёр давлатҳои дунё таъмини фаъолияти ин комплекс дар асоси истифодаи сӯзишвории аз ҷиҳати экологӣ тоза - оби дарёҳо ва гази табиӣ ба роҳ монда шудааст. Ҳаҷми истифодаи ангиштсанг дар маҷмӯи қувваи истеҳсолшудаи барқ ҳамагӣ 14%-ро ташкил менамояд. Ин нишондиханда дар Британияи Кабир 32%, Германия 27%, Япония 18%-ро ташкил мекунад.

Пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва аз байн рафтани системаи ягонаи истеҳсол ва истифодаи қувваи барқ таъсири саҳти худро ба ин соҳаи муҳим низ расонид. Россия дар панҷсолаи аввали баъди истиклолият ба бӯҳрони иқтисодии сӯзишворию энергетикӣ дучор шуд. Якбора вазъият дар соҳаҳои истеҳсоли нафт, гази табиӣ ва барқ хеле душвор шуд. Истеҳсоли қувваи барқ аз 1057 млрд. кВт/соат дар соли 1995 ба 846 млрд. кВт/соат паст фаромад, ки дар натиҷа ҳиссаи Федератсияи Россия дар ин соҳа дар миқёси ҷаҳонӣ аз 8,2% ба 7,6% паст фаромад. Дар баробари аз байн рафтани системаи ягонаи барқӣ боиси кам шудани ҳаҷми истеҳсоли қувваи барқ, кам шудани талабот ба он (баста шудани корхонаҳои истеҳсолӣ) ва фарсудашавии дастгоҳҳои барқистеҳсолкунанда гардид. 4%-и иншоотҳои барқӣ бо дастгоҳҳои кӯҳна кор мекарданд, 15%-и онҳо бошад, ба категорияи дастгоҳҳои истифодаашон хатарнок дохил мешуданд.

Дар Федератсияи Россия 70%-и қувваи барқ дар марказҳои барқии истеҳсоли гармӣ, 20%-и он дар иншоотҳои барқии обӣ истеҳсол мегардад. Аз рӯи ҳисоби мо 10%-и боқимондаи барқ дар нерӯгоҳҳои барқии атомӣ истеҳсол карда мешавад. Россия бо бунёди аввалин дар ҷаҳон иншооти барқии атомӣ дар соли 1954 ҷаҳони капиталистӣ, алаҳхусус ШМА-ро дар ҳайрат монда буд. Ҳатто олимони соҳаи атоми ШМА, ки аввалин маҳсули меҳнати онҳо соли 1945 дар ҷазираҳои Нагасаки ва Хиросимои Япония татбиқ шуда буд, аз чунин пешрафти илмӣ Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҳайрат буданд. Имрӯзҳо дар ҳудуди Федератсияи Россия 29 блоки атомӣ фаъолият мекунанд.

Соли 2001 Сарвазири Федератсияи Россия дар ҷараёни сафари расмӣ худ ба Хитой лоиҳаи аввалин иншооти барқии атомии асри XXI-ро пешниҳод намуд, ки он дар асоси истифодаи таҷҳизоти

беҳтарини истехсоли корхонаҳои Россия ва беҳатарии пурраро таъмин менамояд.

Ҷадвали №40

Истехсоли навъҳои муҳимтарини маҳсулоти саноатӣ дар Россия

	с. 1996	с.1999	бо % нисбати с. 1996
Ангиштсанг (млн. т)	256	249	97,3
Қувваи барқ (млрд. кВт/соат)	842	845	100,4
Нафт, аз ҷумла конденсати газ (млн. т)	295	305	103,4
Газҳои табиӣ (млрд. м мукааб)	599	591	98,7
Пӯлод (млн. т) 80	49,5	80,2	162,0
Прокати тайёр (млн. т)	38,9	64,0	164,5
Қубурҳои пулодин (ҳаз. т)	3482	4482	128,7
Дастгоҳҳои металлбурӣ (адад)	11200	7300	65,2
Мошинҳои оҳангарӣ фишуранда (адад)	1192	1000	83,9
Муҳаррикҳои барқӣ (ҳаз. адад)	332	448	134,9
Вагонҳои боркаш (адад)	5704	4100	71,9
Автомобилҳои сабукрав (ҳаз. адад)	853	956	112,1
Экскаваторҳо (адад)	2587	2600	100,5
Нуриҳои минералӣ (млн. т)	8,3	11,5	138,5
Нах ва риштаҳои химиявӣ (ҳаз. т)	134	135	100,7
Шинаҳои автомобил (млн. адад)	20,8	28,0	134,6
Чӯби қорӣ (млн. м мукааб)	62,6	68,6	109,6
Чӯбу тахта (млн. м мукааб)	13,9	17,4	125,2
Қоғаз (ҳаз. т)	2342	2941	125,6
Семент (млн. т)	28,2	26,4	93,6
Ҳишти сохтмонӣ (млрд. дона)	10,1	10,5	104,0
Конструкцияҳои васлшавандаи оҳану бетонӣ (млн. м мукааб)	20	14,2	71,0
Газворҳо (млн. м мураббаъ)	1011	1657	163,9
Маҳсулоти ҷӯрбӯбофӣ (млн. ҷуфт)	211	251	119,0
Маҳсулоти трикотажӣ (млн. адад)	57	79,2	138,9
Пойафзол (млн. ҷуфт)	32,6	29,3	89,9
Телевизорҳо (ҳаз. адад)	331	276	83,4
Яхдонҳо (ҳаз. адад)	1140	1168	102,5
Мошинҳои чомашӯӣ (ҳаз. адад)	790	998	126,3
Чангқашакҳои барқӣ (ҳаз. адад)	623	734	117,8

Нишондиҳандаҳои чадвали №40 гувоҳӣ медиҳанд, ки Федератсияи Россия дар байни давлатҳои муштаракулманофеъ баъд аз 6 соли пастравии тамоми соҳаҳои истеҳсолот яке аз аввалинҳо шуда, пешрафти соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти ватаниро ба роҳ монда, афзоиши номгуӣ зиёди мол ва маҳсулоти саноатиро таъмин намуда истодааст.

Солҳои охири асри XX Ҳукумати Федератсияи Россия дар асоси таҷрибаи татбиқшудаи ҷаҳонӣ ба истифодаи васеи таҷҳизот ва воситаҳои нави техникӣ, ки нисбат ба таҷҳизоти мавҷуда сарфаи қувваи зиёди барқро таъмин менамояд, шурӯъ намуд. Мувофиқи ҳисобҳои мутахассисони ин соҳа, бо татбиқи технологияи пурсамари сарфакунандаи қувваи барқ Россия дар соли 2010 - 112 млрд. кВт/соат қувваи барқро сарфа намуда, барои пешрафти соҳаҳои дигари истеҳсолот равона карда метавонад. Ба нақша гирифта шудааст, ки соли 2010 дар Федератсияи Россия истеҳсоли қувваи барқ ба 1269 млрд. кВт/соат расонида мешавад.

Кишоварзӣ. Солҳои охири асри XX соҳаи кишоварзии ҷаҳон босуръат инкишоф меёфт. Мисли солҳои гузашта давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон, ба монанди ШМА ва давлатҳои Европайи Ғарбӣ, ки дар баробари пурра таъмин намудани аҳолии худ, қисми зиёди аҳолии дунёро бо маҳсулоти озуқа таъмин менамоянд, истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти кишоварзӣ ба шумор мераванд.

Дар баробари давлатҳои зикрффта, давлатҳои зиёди рӯ ба инкишоф низ бо мақсади сарфа кардани асъори хориҷӣ ва захираи тиллои давлати худ ният доранд дар заминаи истифодаи тухмии аълосифат ва таҷрибаи пешқадами агротехникии ҷаҳонӣ талаботи аҳолии кишвари худро бо маҳсулоти озуқа бидуни воридот таъмин намоянд. Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Ҳиндустон, ки аслан воридкунандагони асосии маҳсулоти ғалла ба шумор мерафтанд, дар натиҷаи ба роҳ мондани сиёсати "инкилоби сабз" ҳаҷми истеҳсоли солонаи ғалларо дар кишвар ду-се маротиба зиёд намуда, аҳолии

худо пурра бо ғалла таъмин карда, ба давлатҳои содиркунандаи ғалла табдил ёфтанд.

Россия, ки дар аввалҳои асри XX яке аз давлатҳои асосии содиркунандаи маҳсулоти ғалла ва ғушту шир ба ҳисоб мерафт, имрӯзо ба воридкунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ табдил ёфтааст. Соли 1995 Федератсияи Россия барои пурра таъмин намудани аҳоли аз хориҷаи дуру наздик сеяки ҳаҷми озукавориро ворид намуд. Бояд қайд кунем, ки чунин нишондиҳанда мувофиқи меъёрҳои байналмилалӣ маънои аз даст додани амнияти озукавории мамлакатро дорад. Бӯҳрони иқтисодӣ дар баробари дигар соҳаҳо соҳаи кишоварзиро низ фаро гирифта буд.

Ҳар сол бо сабабҳои гуногуни беасос, масалан, суст шудани роҳбарии марказонидашуда, дар мӯҳлати муайян бо маблағи лозима таъмин накардани соҳаи кишоварзӣ, нарасидани воситаҳои техникӣ ва маводи сӯзишворӣ, кам шудани ҳаҷми замини қорам ва ғайра ҳаҷми маҳсулоти кишоварзӣ торафт кам мешуд.

Соли 1995 истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Федератсияи Россия 34% кам шуд. Дар ин сол ҳаҷми истеҳсоли гандум 46%, лаблабуи қанд 41%, ғушт ва маҳсулоти ғушт 40%, шир ва маҳсулоти он 29% кам шуд. Соли 1999 нисбат ба соли 1991 саршумори чорвои калони шохдор 31%, ҳук 41%, ғӯсфанд 39 фоиз кам шуд.

Таърих гувоҳӣ медиҳад, ки бо ин андоза кам шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва саршумори чорворо Федератсияи Россия ҳатто солҳои вазнини Ҷанги дуҷоми ҷаҳон надида буд.

Мувофиқи натиҷаҳои соли 1995 Россия дар байни кишварҳои ҷаҳон аз ҷои 6-ум ба ҷои 40-ум паст фаромад. Дар мамлакат истеҳсоли ғушту шир, равған, моҳӣ, қанд, мева дар соли 1995 нисбат ба соли 1991 ду маротиба кам шуд. Чунин ҳолат ба ҳосилнокии меҳнат дар соҳаи кишоварзӣ таъсири манфии худро расонид.

Панҷсолаи охири асри XX Ҳукумати Федератсияи Россия барои дастгирии соҳаи кишоварзӣ тадбирҳои зиёде андешида буд. Бунёди зиёда аз 280 ҳазор хоҷагҳои фермерӣ мебоист дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ пешрафти босуръати кишоварзиро таъмин менамуд, аммо ивазшавии зуд-зуд роҳбарияти сатҳи олии ҳукумати мамлакат,

конунан ҳифз нагардидани хоҷагиҳои фермерӣ, андозҳои гарон, рэкетии маҳалӣ боиси аз байн рафтани аксарияти онҳо гардид.

Бо саршавии асри нав ва интиҳоби Президент Путин В.В. маълум аст, ки муносибат ба ин соҳаи муҳими ҳаёти дигар шуда истодааст ва умед аст, ки хоҷагии қишлоқи Федератсияи Россия дар даҳсолаҳои аввали асри XXI бечуну чаро ба дараҷаи баланди инкишофи худ мерасад.

Робитаи иқтисодии хориҷӣ. Дар асоси истифодаи захираҳои табиӣ ва бароҳмонии истеҳсолоти соҳаҳои гуногуни саноати вазнин ва сабуки мамлакат Федератсияи Россия дар тичорати байналмилалӣ имрӯзҳо мавқеи муайянеро ишғол менамояд. Лекин пӯшида нест, ки солҳои аввали соҳибистиклолӣ бо сабабҳои мамлакатро пурра фаро гирифтани бӯҳрони иқтисодӣ ҳаҷми тичорати байнидавлатии Федератсияи Россия якбора хеле кам шуда буд. Федератсияи Россия аз ҷиҳати ҳаҷми савдои хориҷӣ дар соли 1993 дар микёси ҷаҳон дар содирот ҷои 19-ум (44,3 млрд. доллари ШМА) ва дар воридот ҷои 23-юмро (32,9 млрд. доллари ШМА) ишғол менамуд.

Аз соли 1993 сар карда, дар натиҷаи тадбирҳои ғаврии ҳукумат ҳаҷми савдои хориҷии Федератсияи Россия соли 1994 то 88,5 млрд., соли 1995 то 105,9 млрд., соли 1996 - 147 млрд., соли 1999 - 88,2 млрд. доллари ШМА расонида шуд.

Хусусияти ҳоси сиёсати пешгирифтаи давлат дар масъалаи савдои хориҷӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир гашта буд, ки аз соли 1993 сар карда дар тавозуни савдои хориҷӣ ҳаҷми содирот нисбат ба воридот қариб ҳар сол тамоил ба афзоиш дошт. Ин нишондиҳанда соли 1994 - 14,4 млрд., соли 1995 - 22,7 млрд., соли 1996 - 27,9 млрд., соли 1999 - 35,1 млрд. доллари ШМА-ро ташкил намуд. Дар баробари таъмини афзоиши ҳаҷми содироти ашёи хоми энергетикӣ, металлҳои сиёҳ ва ранга, маҳсулоти химиявӣ, ҳаҷми хариди ғалла ва воридоти молҳои хӯрокворӣ сол аз сол кам шуда истодааст. Аммо бояд қайд намоем, ки даҳ соли аввали соҳибистиклолӣ низ номгӯи зиёди маҳсулоти содиротии Россияро ашёи хом ва маводи аввалаи истеҳсолот ташкил медод. Зиёда аз 55%-и ҳаҷми солонаи содироти

маҳсулоти Федератсияи Россияро ашёи хом ташкил менамуд. Танҳо маблағи аз савдои нафти хом ва гази табиӣ бадастовардаи Федератсияи Россия 35%-и ҳаҷми умумии ашёи хориҷии ба мамлакат воридшударо ташкил менамояд.

Дар баробари нафт ва гази табиӣ бинобар ба роҳ монда нашудани коркарди пурра бисёр маҳсулоти ашёи хом - 90%-и алюминий; 85%-и нуриҳои минералӣ; 80%-и мис; 70%-и метали сиёҳ; 41%-и нафти хом; 40%-и никел; 35%-и алмос; 33%-и гази табиӣ; 31,2%-и селлюлоза; 25%-и маҳсулоти нафти; 11,6%-и ангиштсанг; 6,7%-и ҷӯян ба хориҷи кишвар содир карда мешаванд (бо фоиз аз ҳаҷми умумии истеҳсол).

Дар соли 2001 низ Федератсияи Россия дар содироти номгӯи зиёди ашёи хом дар ҷаҳон пешсафиро аз даст надода истодааст. Федератсияи Россия 25%-и фуруши ҷаҳонии алюминий, 20%-и никел, 11% -и мис ва 8,4%-и фуруши рухро таъмин менамояд.

Федератсияи Россия дар тӯли 10 соли охир мавқеи солҳои Иттиҳоди Шӯравӣ дар соҳаи содироти мошин ва воситаҳои техникӣ дар бозори ҷаҳонӣ бадастовардаро қариб пурра аз даст додааст. Ҳаҷми содироти маҳсулоти соҳаи мошину техникӣ дар ин давра панҷ маротиба кам шуда, аз 12,5 млрд. доллари солна ба 2,5 млрд. доллари ШМА паст фаромадааст. Ҳаҷми содироти мошину олати техникӣ дар мамлакат аз 20% ба 7,1% поён рафтааст. Номгӯи зиёди мошинолотии Федератсияи Россия дар бозори ҷаҳонӣ солҳои охир бинобар қобили рақобат набудан мавқеи худро аз даст додаанд. Рақамҳои ҷамъбастии асри XX нишон медиҳанд, ки ҳиссаи маҳсулоти саноати мошинсозӣ ва таҷҳизоти техникӣ дар содироти ҷунин давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон, ба монанди Япония - 96%, Швейтсария - 93%, Тайван - 93%, Кореяи Ҷанубӣ ва Гонконг - 92%-ро ташкил медиҳад. Россия бошад, бо ин нишондиҳанда дар ҷаҳон ҷои 50-умро ишғол мекунад. Федератсияи Россия ҳаҷми содироти яроқ ва техникаи ҳарбиро босуръат зиёд намуда истодааст. Фуруши яроқ дар бозори ҷаҳонӣ солҳои охири асри XX ба яке аз шохаҳои бизнеси бузург мубаддал гаштааст. Аз ҷиҳати ҳаҷми фуруши яроқ ва

техникаи ҳарбӣ даҳсолаҳои охири асри XX пешсафиро доимо ШМА нигоҳ медорад. (Ҷадвали №41)

Ҷадвали №41

Содиркунанда ва воридкунандагони аслиҳа (млрд. долл.)

Содирот				
Содиркунандагон	1991	1993	1995	1998
ШМА	12.6	12.8	9.9	10.3
ИЧШС (Россия)	4.6	3.6	3.9	4.2
Германия	2.5	1.7	2.0	2.1
Британияи Кабир	1.1	1.2	1.7	1.7
Франсия	1.0	1.4	0.8	0.9
Хитой	1.1	1.3	0.9	1.1
Нидерландия	0.3	0.4	0.5	0.5
Италия	0.3	0.45	0.3	0.4
Чехия	0.06	1.2	0.3	0.3
Исроил	0.2	1.2	0.3	0.3
Дар қатори содиркунандагон ҳамчунин Швейтсария, Канада, Ўзбекистон, ҚХДК, Украина, Шветсия.				
Воридот				
Воридкунандагон	1991	1993	1995	1998
Туркия	0.95	2.3	1.1	1.3
Миср	1.2	1.2	1.5	1.4
Арабистони Саудӣ	1.2	2.5	0.96	1.0
Япония	2.4	1.3	0.8	0.8
Юнон	0.6	0.9	0.5	0.5
Ҳиндустон	1.8	0.7	0.8	1.6
Хитой	0.2	1.2	1.7	2.4
Исроил	1.3	0.6	0.3	0.4
Тайван	0.6	1.0	1.0	1.0
Германия	0.9	1.1	0.2	0.3
Кореяи Ҷанубӣ	0.6	6.5	1.7	1.4
Дар қатори воридкунандагон ҳамчунин Кувайт, Таиланд, Покистон, Канада, Индонезия, Эрон, ШМА.				

Чои дуюмро дар ин бахш Федератсияи Россия ишғол менамояд. Бояд қайд намоем, ки солҳои дароз чи дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва чи дар Россия ҳаҷми истеҳсоли намудҳои бехтарин ва ҳозиразамони техникаи ҳарбӣ махфӣ нигоҳ дошта мешуданд. Холо

бошад, дар ҳаҷми умумии содироти ярок ва техникаи ҳарбӣ маблағ аз фуруши ҳавопаймоҳои ҳарбӣ 50%, ракетаю аслиҳа 10%, киштиҳои ҳарбӣ 14%, системаҳои артиллерия 2%, чархболҳо 11%, системаи алоқа ва кашф 2%, техникаи зирехпуш 11%-ро ташкил менамояд.

Бинобар соли 1991 дар Россия гузаронидани конверсия ҳиссаи содироти яроки Россия дар ҳаҷми умумии содироти ҷаҳонӣ дар соли 1994 - 4%-ро ташкил дод (соли 1991 18% буд). Ин иқдомро ШМА низ дастгирӣ намуда, дар тӯли 5 сол ҳаҷми содироти ярокро аз 56%-и соли 1991 то ба 43% дар соли 1996 паст фароварданд. Аммо дере нагузашта, бо зиёд шудани талаботи давлатҳои ҷаҳон ба ярок Федератсияи Россия ҳаҷми содироти ярокро якбора то 65% зиёд намуда, ҳаҷми умумии онро дар соли 1996 то ба 17% ҳаҷми содироти ҷаҳонӣ расонд. Имрӯзҳо Федератсияи Россия дар тамоми бозорҳои фуруши аслиҳаи дунё бо ярок ва таҷҳизоти ҳозиразамони худ иштирок намуда, сол аз сол ҳаҷми содироти аслиҳаи худро зиёд намуда истодааст. Агар солҳои 1950-1980 дар микёси ҷаҳон харидорони асосии ярок ва техникаи ҳарбӣ давлатҳои сотсиалистӣ ва давлатҳои рӯ ба инкишоф ба шумор раванд, пас аз солҳои 1990 сар карда, бо сабаҳои тезу тунд шудани вазъи минтақаҳои алоҳида аслиҳаи Россияро бештар Туркия, Миср, Арабистони Саудӣ, Япония, Юнон, Ҳиндустон, Хитой, Исроил, Тайван, Германия, Кореяи Ҷанубӣ, Кувайт, Таиланд, Покистон, Канада, Индонезия, Эрон харидорӣ мекунанд. Имрӯзҳо Федератсияи Россия дар бозори ҷаҳонӣ ҳавопаймоҳои ҳозиразамони қирқунанда, ҳучумкунандаи МИГ-29, СУ-27, СУ-25, киштиҳои зеробиҳои классӣ "Кило", киштиҳои рӯи болишти ҳавоӣ, киштиҳои ракетадор, чархболҳои К-50, МИ-24ВМ, МИ-28, танкҳои Т-72, Т-80 ва Т-90, мошинҳои ҳарбии қўшунҳои пиёдагарди БМП-3, системаҳои бисёротаҳои "Смерч", "Ураган", системаҳои артиллерии "Мста-С" ва "Нона", комплексҳои зениту ракетаи С-300В ва С-300, ПМУ-1, Бук-1, Тор-Игла, комплекси ҳучумкунандаи тактикий "Точка"-ро пешниҳод намуда, тамоми давлатҳои дунёро бо яроқҳои баландсифат ва дақиқи беҳатозананда дар ҳайрат овардааст. Россия бо силоҳҳои вазнин, яроқҳои оташфишони таъиноти махсус, асбобҳои ҷимояи шахсони алоҳида,

асбобҳои биноии шаб, яроқҳои ба ҳарорати гармии бадан муайянкунандаи душман дар ҷаҳон ба худ ҳамто надорад ва мувофиқи пешгӯии мутахассисон то соли 2005 харидоронро ба худ ҷалб менамояд.

Аз солҳои 1994-95 сар карда дар Федератсияи Россия ҳаҷми воридоти мол бо сабабҳои гуногун рӯ ба пастравӣ ниҳод. Ворид намудани андоз аз арзиаши изофа, андозҳои нисбатан баланди воридотии маҳсулоти хӯроқворӣ ва молҳои саноатӣ, ғоизи баланди қарзҳои бонкӣ ва рӯз аз рӯз паст шудани қурби рубли Федератсияи Россия нисбат ба доллари ШМА боиси кам шудани ҳаҷми воридоти мол мегардид.

Аз тарафи дигар, дар натиҷаи истифодаи захираҳои дохилӣ, аз ҳисоби буҷети федералӣ харидани маводи ғизоӣ ҳаҷми воридоти мол сол аз сол кам мешуд.

Аз ҳаҷми умумии содирот ва воридоти Федератсияи Россия 67%-и содирот ва 70%-и воридот ба давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон. 12% содирот ва 5%-и воридот ба давлатҳои Европай Ғарбӣ. 13%-и содирот ва 13%-и воридот ба давлатҳои рӯ ба инкишофи ҷаҳон рост меояд.

Федератсияи Россия бо тамоми давлатҳои дунё доду гирифт мекунад. Дар асоси сиёсати хориҷии бароҳмонда Федератсияи Россия дар тижорати байналмилалӣ худ ба ягон давлати дунё сиёсати маҳдуд намудани содирот ва воридоти ин ва ё он намуди молро ҷорӣ накардааст.

Ҳаҷми асосии савдои хориҷии Россияро тижорат бо Германия, ШМА, Британияи Кабир, Хитой, Италия, Япония, Швейтсария, Финляндия, Нидерландия, Франция, Венгрия, Кореяи Ҷанубӣ, Чехия, Полша, Австрия, Белгия, Туркия ташкил медиҳад.

Тамоми давлатҳои дунё дар шаҳри Москва дар баробари сафоратхонаҳои худ, инчунин намоёндагҳои тижоратӣ иқтисодии худро таъсис намудаанд.

Албатта бо захираҳои бузурги табиӣ, бо маҷмӯи молҳои зиёди содиротӣ Федератсияи Россия қудрати дахчанд зиёд намудани ҳаҷми содироти молҳои худро дорад. Аммо ҷаҳони капиталистӣ бо вучуди

аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ аз тарсу хароси аз даст додани мавқеи худ дар бозори ҷаҳонӣ пардаи "муҳосираи иқтисодии" солҳои пеш ҷорӣ кардаашро то ҳозир набардошта, барои номгӯи молҳои зиёди Федератсияи Россия маҳдудиятҳои зиёд ва системаи зиддидемпингро истифода мебарад.

Танҳо аз истифодаи тадбирҳои зиддидемпингӣ нисбат ба 24 номгӯи молҳои содиротӣ Федератсияи Россия ҳар сол то 3 млрд. доллари америкой зарар мебинад.

Барои озодона дохили бозори ҷаҳонӣ шудан Ҳукумати Федератсияи Россия аз соли 1993 сар карда ҷорачӯиҳои лозимаро барои дохил шудан ба ташкилотҳои байналмилалӣ андешида истодааст.

Дар асоси принцип ва талаботи созмонҳои байналмилалӣ (Ташкилоти Умумиҷаҳонии Савдо, Ҳазинаи Байналмилалӣ Асёр) дар тӯли ҳафт соли охир вобаста ба либерализатсияи савдои дохилӣ ва робитаҳои иқтисодии хориҷӣ қорҳои зиёде ба анҷом расонида шудаанд.

Дар ҳолати ба Ташкилоти Умумиҷаҳонии Савдо қабул шудан ба молҳои саноатии истеҳсоли Федератсияи Россия меъёри андозҳои гумрукии ҳавасмандкунандае, ки барои давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон истифода мешаванд, яъне аз 6,3% то 3,9% аз арзиши гумрукии мол кам шуда, ҷорӣ карда мешавад.

Баъд аз узви комилҳуқуқи ТУС шудан тамоми 110 давлати аъзои ин созмон ба молҳои истеҳсоли Россия дар сарҳади худ имтиёзҳои ягонаи тасдиқшударо истифода мебаранд.

Бо огози асри XXI Ҳукумати Федератсияи Россия муносибати ҳудро бо ин созмон тамоман дигар намуд.

§14.3. ЧУМХУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ

Чумхурии Халкии Хитой дар шимолии қисмати Осиё ва ғарбии соҳили Укёнуси Ором чойгир шуда, имрӯзҳо яке аз давлатҳои абаркудрати дунё ба шумор меравад. Худуди Чумхурии Халкии Хитой 9,6 млн. км. мураббаъро ташкил намуда, аз ҷиҳати масоҳат баъд аз Россия ва Канада дар ҷои сеюм меистад.

Барои он, ки шумо тасаввуроти пурра дошта бошед, бузургии Чумхурии Халкии Хитойро ба чунин рақамҳо ифода мекунем.

Дарозии худуди Чумхурии Халкии Хитой, агар аз Шимол ба Ҷануб 5200 километрро ташкил диҳад, аз Ғарб ба Шарқ 5500 км мебошад.

Дарозии умумии сарҳади Чумхурии Халкии Хитой агар 40800 км бошад, дарозии сарҳади хушкӣ он 22800 км ва сарҳади обӣ он 18000 кмро ташкил менамояд.

Чумхурии Халкии Хитой бо 20 давлати дунё, аз ҷумла, Кореяи Ҷанубӣ, Муғулистон, Россия, Қазоқистон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Непал, Сикким, Бутан, Бирма, Лаос, Ветнам, Япония, Филиппин, Бруней, Малайзия ва Индонезия ҳамсарҳад мебошад.

Соли 1999 шумораи аҳолии давлати Хитой 1 миллиарду 200 млн. нафарро (яъне, 21% аҳолии ҷаҳонро) ташкил мекард, ки 92 фоизи он миллати маскунии давлати Хитой - *ханъи* (*ханунҳо*) мебошанд ва 96 млн. нафар аҳолии боқимонда аз 55 гурӯҳ миллате (аз ҷумла тоҷикон), ки дар худуди давлати Хитой бо миллати ханунҳо дӯстона умр ба сар мебаранд, иборат мебошанд.

Дар асоси дуруст ба роҳ монда шудани системаи роҳбарӣ ва меҳнат аҳолии сершумори Хитой ҳар сол 4% зиёдшавии ҳаҷми маҳсулоти миллиро таъмин мекунад, ки он дар муқоиса бо қобилияти харидории мардум зиёда аз 11%-и ҳаҷми маҳсулоти миллиро ташкил менамояд. Мувофиқи нақшаҳои ҳукумат ин тамоил самти зиёдшавӣ дорад.

Агар солҳои 1980-1996 ҳаҷми маҳсулоти умумӣ 4,5 маротиба (11,12%) зиёд шуда бошад, дар натиҷаи таъмини солонаи суръати пешрафти истеҳсолоти солҳои 1997-2000 ин рақам дучанд зиёд шуд.

Самтҳои асосии сиёсати иқтисодии Хитой баъд аз солҳои 1979

Бо вучуди вусъат додани тамоми соҳаҳои хоҷагии халқи мамлакат, чораҷӯиҳои Ҳизби Коммунисти Хитой дар тӯли зиёда аз 34 соли баъдичангӣ пешрафти бо суръати иқтисодии Хитойро таъмин карда натавонистанд.

Робитаҳои иқтисодии хориҷии Хитой бештар бо давлатҳои лагери сотсиалистӣ, ки аз ҷиҳати истифодаи техника дар истеҳсолоти нисбат ба давлатҳои пешқадами капиталистӣ хеле қафо монда буданд, ба роҳ монда шуда буд.

Ҷудоиҳои иқтисодии давлатҳои лагери сотсиалистӣ барои бо давлатҳои аз ҷиҳати илмию техникаӣ пешрафтаи ҷаҳон робита барқарор намудан имконият намерод. Илова бар ин, қисми зиёди даромади миллии мамлакат дар асоси созишномаҳои ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Шӯравӣ барои таъмини ҳифзи амнияти кулли давлатҳои лагери сотсиалистӣ равона карда мешуд.

Декабри соли 1978 пленуми сеюми Кумитаи Марказии Ҳизби Коммунисти Хитой даъвати ёздаҳум қафомонии иқтисодии мамлакатро ба назар гирифта, қарор кард, ки тамоми қувваи мавҷудаи ҳизб ва ҳукумат ба ҳалли проблемаҳои иқтисодии ҷойдошта ва модернизатсиякунонии (навсозии) иқтисодии мамлакат равона карда шавад.

Бо вучуди якҷанд маротиба ба барномаи иқтисодии тасдиқшуда иловаю тағйирот ворид намудан, мақсади асосии ислоҳоти иқтисодӣ аз он иборат буд, ки Хитой ба яке аз давлатҳои бойтарин ва демократитарини ҷаҳонии сотсиалистӣ, ки аз ҷиҳати тақсими даромад ба ҳар сари аҳоли дар даври аввал ақаллан ба сатҳи зиндагии давлатҳои тараққиқардаи миёна баробар бошад, табдил дода шавад.

Мақсад бунёди ҷамъияти нави ҷоҳишӣ, буд ки пешрафти иқтисодӣ мамлакат дар он дар асоси принципҳои иқтисодӣ бозорӣ ба роҳ монда шавад.

Амалӣ шудани барномаи азнавсозии иқтисодӣ ва модернизатсияи Хитой дар се марҳила пешбинӣ шуда буд:

Марҳилаи аввал. Дар ин марҳила ба нақша гирифта шуда буд, ки ҳаҷми маҳсулоти миллиро нисбат ба соли 1980 ду маротиба зиёд намуда, проблемаи таъминоти аҳоли бо хӯрокворӣ ва молҳои аввалиндараҷаи ниёзи мардум таъмин карда шавад.

Марҳилаи дуюм. Дар ин марҳила бо тағйироту иловаҳое, ки анҷумани XIV соли 1992 дар Пекин баргузоргардидаи Ҳизби Коммунисти Хитой ворид намуда буд, дар назди халқ вазифа гузошт, ки ҳаҷми солонаи маҳсулоти милли то охири асри XX ба 8-9 % зиёд карда шуда, дараҷаи зиндагии аҳоли дар сатҳи миёна таъмин карда шавад.

Марҳилаи сеюм. Дар ин марҳила, ки тахминан то солҳои 2050-ум давом хоҳад кард, ба нақша гирифта шудааст, ки модернизатсияи иқтисодии кишвар пурра ба охир расонида шуда, афзоиши ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти милли то сатҳи давлатҳои ба дараҷаи миёна тараққӣфта таъмин гардад.

Барои татбиқи ин мақсад Ҳукумати Хитой дар баробари истифодаи қомеъҳои бузурги ҷамъияти ҷоҳишӣ, тарзи мувофиқи нақша истифода намудани унсурҳои асосии системаи бозории давлатҳои мутараққии дунёро низ пешбинӣ намуда буд. Барномаи бозсозии иқтисодӣ Хитой дар даври дуюми худ баробари озодии пурраи иқтисодӣ додан, даҳлати давлатро дар фаъолияти қорхонаҳо маҳдуд намуда, тақсмоти мутамаркази солҳои пеш вучуддоштаро барҳам дода, ҳиссаи давлатро дар молу мулки қорхона маҳдуд кард ва шаклҳои гуногуни моликиятро дастгирӣ менамояд. Ҳукумати Хитой хуб дарк мекард, ки ислоҳоти иқтисодӣ дар баробари истифодаи нархҳои танзимшавандаи давлатӣ, инчунин ворид намудани нархҳои озоди бозориро низ талаб мекунад. Бинобар ин аз рӯзҳои аввали бозсозии иқтисодӣ дар мамлакат нархҳои озод

чорӣ гардида, номгӯи молҳое, ки нархи онҳо аз тарафи давлат муайян карда мешуд, то ҳади ақал маҳдуд карда шуд.

Аз аввали соли 1979 дар Ҷумҳурии Халқии Хитой ислоҳоти иқтисодӣ оғоз ёфт. Бозсозии иқтисодӣ, пеш аз ҳама, соҳаҳои хоҷагии кишлокро дар бар гирифт. Дар деҳот шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ - усули пудрати оилавӣ, ки музди кори онҳо аз натиҷаи кор вобастагӣ дошт, бунёд карда шуд.

Дар баробари равангу ривож додани соҳаи кишоварзӣ ба маҳсусгардонии соҳаҳои алоҳидаи он, ба бунёди корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва соҳаҳои ёрирасони он эътибори ҷиддӣ дода мешуд.

Баъд аз ноил гаштан ба пешрафти соҳаи кишоварзӣ соли 1984 Ҳукумати Хитой ба гузаронидани ислоҳоти сохторҳои шаҳрҳо шурӯъ намуд. Бозсозии иқтисодӣ тамоми корхонаҳои бузург ва миёнаи саноатиеро, ки таҳти назорати давлат буданд, фаро гирифт. Мақсади асосии бозсозӣ дар ин корхонаҳо аз он иборат буд, ки муносибатҳои бозориро чорӣ намуда, фаъолияти онҳоро ба истехсоли молҳои истеъмолии дар бозори ҷаҳонӣ рақобаткунанда равона намояд.

Баҳри иҷрои чунин нақшаи азим гузаронидани бозсозии иқтисодӣ дар сохтори идораи давлатӣ, вазорату кумитаҳо, системаи банақшагирӣ, нархгузорӣ, фаъолияти идораҳои молия ва бонкӣ, меҳнат ва музди кор, таъминоти иҷтимоии мамлакат зарур буд.

Солҳои 1984-1990 модели расмӣ бозсозӣ танҳо аз бунёди сохтори хоҷагии молии сотсиалистӣ иборат буд. Барои амалӣ шудани ин мақсад Ҳизби Коммунисти Хитой дар барномаҳои худ таъкид карда буд, ки фаъолияти молии кулли корхонаҳои мамлакатро дастгирӣ намуда, дар рафти бозсозӣ ба зиддияти хоҷагии нақшавӣ ва молӣ қатъиян роҳ дода нашавад.

Дар рафти иҷрои мақсадҳои ҷойдошта барои гузаронидани бозсозии иқтисодӣ дар соҳаи нарх ва нархгузорӣ эътибори калон дода шудааст. Дар баробари маҳдуд кардани номгӯи молҳои аз марказ муайяншаванда, мамлакат пурра ба нархҳои озоди танзимшаванда гузашт.

Барои роҳ надодан ба хатогихо бозсозӣ дар соҳаи нархгузорӣ давра ба давра ба амал бароварда шуд.

Дар давраи аввал, ба такмили системаи давлатии нархгузорӣ эътибори калон дода, дараҷаи нархи ҳар як молро бо ҳарочоти истеҳсолӣ баробар намуданд. Дар баробари боло рафтани нархи мол ва маҳсулоти соҳаи кишоварзӣ арзиши воситаҳои техникӣ низ баланд бардошта шуд. Масъулияти муайян намудани нархи маҳсулот аз марказ ба зиммаи сохторҳои роҳбарикунандаи маҳаллӣ гузашта шуд.

Дар давраи дуюм, озод намудани нарх якбора тамоми соҳаҳои маҳсулоти истеҳсолӣ ва истеъмолии мамлакатро фаро гирифт. Чунин шароит маҷбур сохт, ки ба бозсозии иқтисодӣ дар системаи сармоягузорӣ, андозситонӣ, қарздиҳӣ, савдои хориҷӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ суръат бахшида, ба тариқи санҷиш биржаҳои коғазҳои қиматнок ва молу амвол таъсис дода шаванд.

Дар натиҷаи татбиқи бандҳои алоҳидаи барномаи бозсозии иқтисодӣ солҳои 90-ум мафҳуми иқтисодиёти бозории сотсиалистӣ ҳамчун модели махсуси таъмини пешрафти иқтисодӣ, ки бевосита ба давлатҳои лагери сотсиалистӣ хос аст мавқеи муайяnero ишғол кард.

Модели иқтисодиёти бозории сотсиалистӣ аз моделҳои ҷи дар ҷамъияти капиталистӣ ва ҷи дар ҷамъияти сотсиалистӣ амалкунанда бо он фарқ мекард, ки дар он баробари нақши махсусро бозидани моликияти ҷамъиятӣ-давлатӣ, кооперативӣ шаклҳои нави бо ҳам омехтаи хоҷагидорӣ, ба мисли ташкилотҳои саҳомии аъзои вучуд доштанд, ки миқдори муайяни саҳмияҳо байни саҳомон ва қисми дигари он ба ташкилотҳои давлатӣ тақсим карда мешавад.

Бунёди чунин шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ки дар фаъолияти онҳо баробари саҳомон давлат низ иштирок намуда, ҳиссаи худро мегузорад, дар мӯҳлатҳои хеле кӯтоҳ пешрафти иқтисодии корхонаҳои зиёди зараровари ватаниро таъмин карда метавонад.

Агар то солҳои 90-ум гузаронидани ислоҳот барои васеъ намудани доираи ҳуқуқи корхонаҳо ҷиҳати дар қорҳои хоҷагӣ ва амвол ҳарчи бештар нуфуз доштани давлат равона шуда бошад, пас аз соли 1992 сар карда, дар асоси қарори анҷумани XIV Ҳизби

Коммунисти Хитой ба корхонаҳо ҳукукҳои васеъ дода шуданд, ки шаклҳои хоҷагидориро интихоб намоянд.

Дар натиҷаи амалӣ кардани муносибатҳои бозорӣ, фаъолияти корхонаҳои давлатие, ки солҳои охир вазъияти иқтисодиашон хеле душвор гардида буд, ранги дигар гирифт.

Масъулият ва вазифаҳои сохтори давлатӣ низ дигар шуд. Сохтори идораи мутамарказонидашуда пурра барҳам дода шуда, истехсол, ҳосилнокии меҳнат ва баланд бардоштани сифати маҳсулот ба зиммаи роҳбарияти корхонаҳо вогузор гардид.

Соли 1992 ҳаҷм ва миқдори истехсоли мол ва маҳсулоте, ки тавассути банақшагирии мутамарказ муайян карда мешуд, назар ба 90 фоизи соли 1980 ҳамагӣ 18-20%-ро ташкил мекард.

Дар ин солҳо чараёни бунёд ва баъдан инкишофи муносибатҳои бозорӣ, аз ҷумла бозори асосҳои истехсолот, хизматрасонӣ, иттилоот, технология ва амволи ғайриманқул ба қайд гирифта шуданд. Тараққиёти босуръати "индустрияи сеюм", ки дар Хитой соҳаи савдо, соҳаи хизматрасонӣ ва хадамотро дар назар дорад, ба қайд гирифта шуд. Дар баробари ин Ҳукумати Хитой барои фароҳам овардани тамоми шароитҳо доир ба харчи бештар васеъ намудани доираи робитаҳои иқтисодӣ бо давлатҳои минтақаи дигари ҷаҳон, кӯшишҳои зиёдеро ба харч дод.

Дар навбати аввал баҳри иҷрои ин мақсад дар бунёди минтақаи маҳсули иқтисодӣ маблағҳои зарурӣ ҷудо карда шуд. Баъдан дар бобати ба шаҳрҳои озоди наздибаҳрӣ табдил додани 14 шаҳри наздибаҳрӣ қарори маҳсус қабул карда шуд.

Аввали соли 1992 бошад, 28 шаҳри калон ва миёна, 8 ноҳия, 13 шаҳрчаи қад-қадӣ дарёи Янсзи воқеъ буда, номи минтақаи озоди иқтисодиро ба худ гирифтанд.

Ҳамин тариқ, баъд аз тамоман озод кардани шаҳрҳои наздисохилӣ, воқеан саросари мамлакат дар ихотаи шаҳрҳои озод монда буд. Охириҳои соли 1992 шумораи ноҳияҳо ва шаҳрҳое, ки дарвозаҳои онҳо барои сармоядорони хориҷӣ кушода буд, зиёда аз 888 ададро ташкил мекард.

Сеюм, бояд қайд намуд, ки хочагии халқи мамлакат бо суръати хеле тез таракқӣ мекард. Соли 1992 ҳаҷми маҳсулоти милли ба ҳар сари аҳолии мамлакат бори аввал ба 2000 юан, таракқиёти истеҳсоли саноатӣ ва муомилоти моли дохили мамлакат ба 1 триллион юан, истеҳсоли автомобил ба 1 млн. адад расонида шуд.

Дар натиҷаи амалӣ шудани ислохоти иқтисодӣ яқбора пешрафти иқтисодии мамлакат таъмин гардид. Агар соли 1992 ҳаҷми маҳсулоти милли ба 2394 млрд. юан расида, нисбат ба соли 1991 яқбора 12, 8% афзуда бошад, пас соли 1999 ин нишондиҳанда 8205,4 млрд. юанро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 1992 3,4 маротиба зиёд буд.

Даромади миллии мамлакат бошад, дар ин давра ба ҳисоби ҳар сари аҳолии мамлакат 330 юан зиёд шуда, 2055 юанро ташкил кард.

Истеҳсолот дар мамлакат босуръат инкишоф меёфт. Дар натиҷаи ба ин соҳа эътибори махсус додан, аз соли 1978 сар карда, то соли 1999 суръати баланди таракқиёти истеҳсолот таъмин карда шуд. Соли 1999 ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ 4080,6 млрд. юанро ташкил намуд, ки ин маблағ нисбат ба соли 1991-ум 26,7% ва нисбат ба соли 1978-ум 5,7 маротиба зиёд буд.

Ба туфайли ноил шудан ба пешрафти ин соҳа дар аввалҳои асри XXI вобастагии мамлакат аз давлатҳои дигари ҷаҳон бартараф гардида, дар мамлакат автомобил, киштӣ, ҳавопаймо ва ҳатто киштиҳои кайҳонӣ сохта мешаванд.

Ҳукумати Хитой комплекси саноатию бунёд карда тавонист, ки бо истифодаи он имрӯз Хитой тамоми соҳаҳои истеҳсолоти худро бо дастгоҳҳои замонавӣ мучахҳаз гардонидаст. Дар мӯҳлати кӯтоҳтарин дар мамлакат инкишофи соҳаи металлургия хеле хуб ба роҳ монда шуд. Агар, соли 1978 дар мамлакат ҳамагӣ 31,7 млн. тонна пӯлод истеҳсол шуда бошад, ҳаҷми он дар соли 1992 ба 80 млн. тонна ва соли 2000 ба 100 млн. тонна расонида шуд. Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Халқии Хитой аз 1400 навъ пӯлод 20 ҳазор намуд мол истеҳсол карда мешавад. 60 фоизи он ҷавобгӯи меъёри стандарти байналмилалӣ мебошад. Пешрафти техникии ин соҳа мамлакатро аз ҷиҳати истеҳсоли пӯлод дар ҷаҳон ба ҷои чорум баровард.

Хукумати Хитой аз рӯзҳои аввали бозсозӣ ба тараққиҳои кулли соҳаҳои истеҳсолоти мамлакат, ба роҳ мондани саноати мошинсозӣ ва электронӣ эътибори махсус меод. Меҳнати зиёд Хитойро дар муҳлати наҷандон тӯлонӣ ба яке аз давлатҳои содирунандаи маҳсулоти электронӣ табдил дод. Имрӯз аз мамлакат дар баробари трактор, автомобилҳои гуногунтама, киштиҳо, ҳар гуна дастгоҳҳои замонавӣ, инчунин воситаҳои электронӣ ба 100 давлати ҷаҳон бароварда мешавад. Тамоми ғушаю қанори мамлакат тавассути воситаҳои электронӣ идора карда мешавад.

Дар солҳои амалӣ шудани ислоҳоти иқтисодӣ мамлакат ба пешрафти соҳаи энергетика низ муваффақ гардид, босуръати ҳеле тез тараққӣ мекард. Аз ҷиҳати истеҳсол ва иқтисоди нерӯи барқ Хитой дар ҷаҳон ҷои дуумро ишғол мекунад. Самтҳои асосии ин соҳа истихроҷи ангишт, нафт ва ҳосил кардани нерӯи барқ мебошанд. Дар натиҷаи бароҳмонии соҳаи энергетика соли 1999 дар Хитой зиёда аз 1045 млн. тонна ангиштсанг, 160 млн. тонна нафти хом, зиёда аз 15,7 млрд. метри мукааб гази табиӣ, 1239,3 млрд. кВт/соат барқ истеҳсол карда мешавад. Ин миқдор на танҳо талаботи дохилии мамлакатро пурра қонеъ қунонида метавонад, балки қисми муайяни он ба давлатҳои ҳамсоя содир карда мешавад.

Ҳар сол аз Хитой зиёда аз 20 млн. тонна ангиштсанг, 20 млн. тонна нафти хом содир карда мешавад, ки аз фурӯши он ба мамлакат 3.3 млрд. доллар ворид мегардад.

Қомеъҳои дар соҳаи саноати вазнин ва электроника бадастомада боиси раванқ ёфтани соҳаи ҳавопаймосозӣ ва киштиҳои қайҳонӣ гардид. Хитой дар истеҳсоли тайёраҳои ҷи ҳарбӣ ва ҷи граҷданӣ таҷрибаи бисёрсола дорад. Ҳавопаймоҳои қирқунандаю бомбаандоз, кашф (разведка), мусофирқаш, борқаш, ҷарҳболҳои гуногуни истеҳсоли Хитойро дар тамоми дунё мешиносанд ва эътироф мекунанд. Ҳавопаймои мусофирқаш "Юн-7"-и истеҳсоли ширкати ҳавопаймосозии Сианск дар қулли ширкатиҳои ҳавоӣ, ҳамчун тайёраи асосӣ дар масофаҳои кӯтоҳ ва миёнаи ҳати ҳавоӣ шӯҳрати зиёд пайдо кард. Аз соли 1979 сар карда, саноати ҳавопаймосозии Хитой маҳсулоти худро ба бозори ҷаҳонӣ баровард.

Имрӯзо ҳавопаймоҳои хитой ба даҳҳо мамлакатҳои ҷаҳон содир карда мешаванд. Ширкатҳои ҳавопаймосозии Хитой супоришҳои чунин ширкатҳои ҷаҳон, ба мисли "Боинг", "Мак-Доннел" (ШМА), ширкати ҳавоии Канада, ширкати ҳавоии Германия, мамлакатҳои дигари Европа, ширкатҳои кайҳонии Франция ва ғайраро иҷро мекунанд.

Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Франция, Германия, Шветсия барои иҷрои барномаҳо доир ба тадқиқоти фазои кайҳон кӯмакҳои зиёде расонидааст.

Солҳои 70-ум дар Ҷумҳурии Халқии Хитой саноати кайҳонӣ рӯ ба тараққӣ ниҳод. Дар муддати кӯтоҳ дар мамлакат як силсила муассисаҳои тадқиқотӣ, конструкторӣ, сохторҳои озмоишӣ ва истеҳсолии саноати кайҳонӣ бунёд карда шуданд, ки онҳо аз ӯҳдаи лоиҳакашӣ ва ихтирои ҳар гуна ракетаҳои кайҳонӣ ва радифҳои маснуии Замин мебароянд.

Ҷумҳурии Халқии Хитой аз ҷиҳати маҳорати баргардонидани радифҳои маснуӣ ба Замин, сар додани сайёраҳои кассетӣ бо ёрии як ракета ба фазои кайҳон, таҷҳизоти назорату идоракунии парвози радифҳои маснуии Замин, ихтирои муҳаррикҳои пурқудрати аз якчанд блоки ракетаҳо иборатбуда дар қатори давлатҳои пешқадами ҷаҳон ҷой дорад.

Ҷумҳурии Халқии Хитой аз даврони қадим бо маҳсулоти бофандагӣ дар ҷаҳон хеле машҳур мебошад. Матоҳои пахтагин, пашмин, абрешим ва катонии истеҳсоли Хитой бо рангҳои нафиси худ аз тамоми матоҳои истеҳсоли давлатҳои дигари дунё фарқ мекунанд.

Дар Хитой соли 1999 ашёи хоми кишоварзӣ зиёда аз 5 млн. тонна нах, 25 млрд. метри тӯлонӣ газвор, 6 млн. тонна нахи сунъӣ, 42,6 млн. адад телевизорҳои ранга, 12,1 млн. адад яхдон истеҳсол карда шудааст.

Аз рӯи барномаҳои солҳои аввали қарни XXI аз содироти нах ва матои абрешимӣ ба кишвар бояд маблағи калони асъори хориҷӣ ворид шавад.

Саноати сабуки Хитой низ бо маҳсулоти гуногуни худ дар пешрафти иқтисодиёти мамлакат саҳми бузурге гузоштааст. Саноати сабуки Хитой зиёда аз 22 соҳаро (истеҳсоли коғаз, асбобҳои рӯзгор, намаки ошӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ, дастгоҳҳои барқӣ, химия, силикат, чарм, коркарди пашм, ашёи таълим, молҳои саноати маҳаллӣ, маҳсулоти тамоку ва ғайра) дар бар мегирад. Аз фуруши чанд намуди мол, ба мисли чиниворӣ, велосипед, мошинҳои дарздӯзӣ, дастгоҳҳои барқӣ, маҳсулоти хӯрокворӣ ба садҳо мамлакатҳои дунё ҳар сол ба бучети давлат зиёда аз 50 млрд. доллари америкой ворид мегардад.

Бинобар татбиқи бозсозихои иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Халқии Хитой дар ин соҳа низ дар мӯҳлати кӯтоҳ ба қомеъҳои беназир ноил гардид. Дар даҳсолаҳои охири асри XX, дар натиҷаи ба кишту қор омода кардани зиёда аз 48,6 млн. гектар замин, истифодаи оқилонаи нуриҳои минералӣ, бунёди зиёда аз 84000 обанбори табиӣ ва сунъӣ афзоиши солонаи маҳсулоти кишоварзиро ба 5,9% расонид. Соли 1999 ҳосили умумии ғалла ба 508 млн. тонна расид, ки ин нисбат ба соли 1979 - 2,3 баробар зиёд буд. Аз ҷамъи ҳосили рӯёндаи ғалладона 43 Ҷоизи онро шолӣ ташкил мекард. Истеҳсоли маҳсулоти пахта ба 3,83 млн. тонна (нисбати соли 1978 - 1,8 маротиба зиёд) расонида шуд. Хитой ғайр аз шолӣ ва ғандум, инчунин ба истеҳсоли ҷуворимаққа, намудҳои гуногуни лӯбиё, фундук (арахис), кунҷит, найшақару лаблабуи қанд, ҷой, тамоку ва пилла эътибори ҷиддӣ медиҳад. Соли 1999 дар Хитой 8,610 млн. тонна шақар, 61 млн. тонна мева, 680 ҳазор тонна ҷой, 2200 ҳазор тонна тамоку истеҳсол карда шудааст. Барои коркарди маҳсулоти номбурда корхонаҳои бузурги бо воситаҳои техникаи замонавӣ мучахҳаз сохта шудаанд. Зиёд шудани маҳсулоти ғалладона боиси ривочу раvнақи соҳаи чорводорӣ гардид. Соли 1999 саршумори чорвои калони шохдор ба 135 млн., ҳук - 384 млн., чорвои майда - 207 млн. сар расонида шуд. Дар натиҷа ҳаҷми истеҳсоли солонаи гӯшт дар мамлакат 59,5 млн. тонна, шир 5,64 млн. тонна, гӯшти мург 10,2 млн. тонна зиёд шуд. Ҳаҷми истеҳсоли солонаи гӯшт дар соли 1999

нисбат ба соли 1979 - 18,6 маротиба ва нисбат ба соли 1992 - 2 маротиба, истехсоли тухм ва шир бошад, 13,3% афзуд.

Дар Ҷумҳурии Халқии Хитой моҳидорӣ ва истехсоли маҳсулоти дигари баҳрӣ низ хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Бо бунёди ширкатҳои бузурги моҳидорӣ наздибаҳрӣ ва наздиукёнусӣ ҳаҷми солонаи маҳсулоти корхонаҳои коркарди моҳӣ бештар аз 2 млн.тоннаро ташкил мекунад. Ҳоло дар мамлакат зиёда аз 20 ширкатҳои моҳидорӣ укёнусӣ амал мекунанд. Инчунин, берун аз кишвар муассисаҳои худӣ ва муштараки коркарди моҳӣ ташкил карда шудаанд.

Маҳсулоти корхонаҳои коркарди моҳӣ дар соли 1999 - 41 млн. тонна ташкил кард, ки нисбати соли 1996 - 10,7 маротиба зиёдтар мебошад.

Бо татбиқи босуръати ислоҳоти иқтисодӣ ба масъалаи иҷтимоӣ эътибор надодан, ба тараққиёти кулли ҷамъият зарар ва хатари калон меоварад.

Баромади садҳо ҳазор мардуми бекор дар майдони Тяннанмин дар соли 1989, боиси задухӯрдҳои зиёд ва талафоти одамон гардид. Чунин ҳодиса Ҳукумати Хитойро водор кард, ки ба масъалаи барҳам додани бекорӣ дар мамлакат диққати ҷиддӣ диҳад. Яке аз роҳҳои асосии ҳалли ин масъаларо Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой дар бунёди корхонаҳо ва дастгирии сектори яккахочагӣ медид. Чунин пешбиниҳои оқилона боиси пешрафти истехсолот дар тамоми ғушаҳои канори дурдасти мамлакат ва аз байн бардоштани бекорӣ гардид.

Яке аз муваффақиятҳои бузурги бозсозии иқтисодӣ дар Хитой он аст, ки дар муҳлати зиёда аз 20 сол дар мамлакат баробари аз нав барқарор кардани фаъолияти корхонаҳои бузург, дар маҳалҳо ба бунёди корхонаҳои майда ва миёна, ки бевосита ба ҳукуматҳои маҳаллӣ итоат мекунанд, оғоз карданд. Даре нагузашта, бо дастгирии давлат шумораи чунин корхонаҳо ба 19 млн. адад расонида шуд, ки дар натиҷа зиёда аз 100 млн. нафар соҳиби ҷои кор шуданд. Дар ин корхонаҳо дар соли 1992 ба маблағи 1650 млрд. юан маҳсулот истехсол карда шуд, ки он 65,5% маҳсулоти умумии дар деҳот истехсолшударо ташкил мекард.

Бояд таъкид кард, ки аз рӯзҳои аввали фаъолияти ин корхонаҳо дар назди роҳбарияти онҳо дар баробари таъмини талаботи аҳолии худ, инчунин вазифаи истеҳсоли маҳсулоти қобили рақобат дар бозори ҷаҳонӣ гузошта шуда буд. Ва дар муддати кӯтоҳ маҳсулоти ин корхонаҳо ба бозори ҷаҳонӣ бароварда шуд. Воридоти солонаи асъори хориҷӣ аз фуруши маҳсулоти корхонаҳои таҳти назорати ҳукуматҳои маҳаллӣ зиёда аз 20 млн. доллари америкоиро ташкил мекард. Пешрафти чунин корхонаҳо боиси бо кор таъмин кардани шумораи зиёди аҳолии деҳот гардида, натиҷаҳои мусбат дод.

Сиёсати "дарҳои кушода"-и Хитой нисбат ба давлатҳои ҷаҳон. Таҳлили чуқури пешрафти иқтисодии мамлакатҳои тараққиқкарда ҷаҳон нишон дод, ки бе ҳамкорӣ ва равангу ривочи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо кишварҳои дуру наздики ҷаҳон, бе тағйир додани сиёсати маҳдуди сохтори коммунистӣ мамлакатро танҳо аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардан имконнопазир аст. Ин нуктаи назарро ба эътибор гирифта, барои таъмини пешрафти иқтисодии мамлакат Ҳукумати Хитой дар барномаи бозсозии иқтисодӣ сиёсати "дарҳои кушода"-ро эълон кард. Дар робитаҳои иқтисодии хориҷӣ якбора гузаштан ба сиёсати "дарҳои кушода" Ҳукумати Хитойро водор намуд, ки дар консепсияи "таъя ба қувваи худ"-и анҷумани Ҳизби Коммунисти Хитой тасдиқкарда, тағйироти кулӣ ворид намуда, дар баробари инкишоф додани тиҷорати хориҷӣ, барои мустаҳкам кардани иқтисоди иқтисодии мамлакат ва баланд бардоштани дараҷаи техникаи хоҷагии халқ аз комёбиҳои техникаву технология, таҷрибаи роҳбарӣ ва ташкили истеҳсолот, сармояи давлатҳои абарқудрати капиталистӣ ҷаҳон истифода баранд. Албатта, татбиқи чунин назария дар солҳои аввали гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ кори басо мушкул буд. Ҷаҳони капиталистӣ бо барномаҳои нав ва сиёсати эълоншудаи "дарҳои кушод"-и ҳизби коммунистӣ боварии комил надоштанд. Сиёсати пешгирифтаро мебоист дар ягон ғушаи мамлакат, ки давлатҳои капиталистӣ ба сарватҳо ва захираҳои табиӣ он майл доштанд, татбиқ кардан лозим буд.

Ҳукумати Хитой чунин масъалагузориро ба назар гирифта, соли 1980 барои татбиқи ислохот ва таъмини инкишофи робитаҳои иқтисодии хориҷии мамлакат дар 5 шаҳри бузурги Хитой (Шенчжен, Чжухай, Шантоу, Сямэн ва Хайнан) минтақаи махсуси иқтисодиро барои сармоягузори хориҷӣ бо фароҳам овардани шароити нисбатан беҳтар, бунёд кард. Даре нагузашта, пешрафти минтақаҳои махсуси иқтисодиро ба назар гирифта, Ҳукумати Хитой (1984) ба шаҳрҳои Далянь, Синхундао, Тяньсин, Янтай, Синдао, Лянъюнган, Нантун, Шанхай, Нинбо, Вэнчжоу, Фучжоу, Гуанжоу, Чжансзян ва Бэйхай статуси шаҳрҳои наздибахрии озод дод. Соли 1985 дар резишгоҳҳои дарёҳои Янсзи, Чжусян, дар секунҷаи иқтисодии қисми ҷанубии музофоти Фусян ва нимҷазираҳои Шандун ва Ляодун низ минтақаҳои озоди иқтисодии наздибахрӣ ташкил шуданд.

Албатта, минтақаҳои махсус ва озоди иқтисодӣ дар мадди аввал аз нуқтаи назари беҳатарии давлат дар қисмати сарҳадӣ ва нимҷазираҳои Ҷумҳурии Халқии Хитой бунёд карда мешуданд.

Натиҷаҳои озмоиши панҷсолаҳои аввали ин минтақаҳои озод нишон доданд, ки барои сармоядорони ҷаҳони капиталистӣ дар сохтори коммунистӣ ҳам, агар шароитҳои лозимиро барои ҳифзи ҳимояи сармояшон, таъмини беҳатарии шахсии онҳо, шароити мусоиди маишӣ ва имтиёзҳои зиёд ҷиҳати ворид кардани мол, дастгоҳҳо, воситаҳои техникӣ, сармоя, интиқоли бемонеаи пул ба ҳисобҳои корхонаҳои дигари ҷаҳон муҳайё созанд, сармоядорони хориҷӣ бемалол ба ин кишвар омада кор ва зиндагӣ мекунанд. Чунин талаботро ба инобат гирифта, солҳои 1990-1992 Ҳукумати Хитой қарор қабул кард, ки дар дохили кишвар минтақаи нави иқтисодии Пудун (Шанхай) ва Янсзу, ки 28 шаҳр ва 8 ноҳияи дар ду соҳили дарёи Янсзи воқеъбударо дар бар мегирад, барои ба он ҷо ҷалб кардани ҷаҳониён ва ворид намудани сармояи хориҷӣ ташкил карда шавад.

Дар татбиқи сиёсати "дарҳои кушода"-и Хитой нақши асосиро "шаҳрҳои наздибахрии озод" бозиданд. Дар ҳудуди "шаҳрҳои наздибахрии озод" зиёда аз 80 ғоизи корхонаҳои муштараки бо иштироки сармояи хориҷии дар Хитой бунёдгашта, ғайолият

меқунанд. Чунин нишондиханда дар натиҷаи фароҳам овардани шароитҳои лозима ва имтиёзҳои гуногун ба даст оварда шудааст.

Масалан, дар ҳудуди "шаҳрҳои наздибахрии озод" ноҳияҳои махсуси иқтисодӣ, минтақаҳои тараққиёти техникий иқтисодӣ, ноҳияҳои иқтисодии озод бунёд шуда буданд.

Бо талаботи сармоягузори хориҷӣ, аз соли 1992 сар карда, бо қарори Шӯрои давлатӣ як қатор шаҳрҳои наздисарҳадӣ ва марказҳои маъмурии ҳамаи музофотҳои дохиликонтиненталӣ ва ноҳияҳои муҳтор барои ҷаҳониён статуси "шаҳрҳои озод"-ро гирифтанд. Дар шаҳрҳои калонтарин ва миёнаи кишвар 15 минтақаи озоди беандоз, 32 минтақаи техникий иқтисодӣ ва 52 минтақаи дорои технологияи нав ва олии аҳамияти давлатӣ дошта бунёд гардиданд.

Дар ин солҳо барпо кардани минтақаи беандоз, қадами наवे ба ҳисоб мерафт ва мувофиқи нақшаи Ҳукумати Хитой бояд барои инкишофи робитаҳои хориҷӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ хизмат мекард. Минтақаи беандоз минтақаи махсусест, ки пурра аз давлат ҷудо карда шудааст ва дар ҳудуди он бисёртар соҳаҳои саноати коркарди маҳсулот ҷойгир мешаванд ва тичорати хориҷӣ дар он ба авҷи аъло ба роҳ монда шудааст.

Ҳамин тариқ, дар муддати 12 сол ҳудуди Ҷумҳурии Халқии Хитой барои ҷаҳони беруна тавассути сохторҳои навбунёди минтақаҳои махсуси иқтисодӣ (ММИ), шаҳрҳои наздибахрии озод (ШБО), минтақаи озоди иқтисодии наздибахрӣ (МОИБ) пурра кушода буд. Натиҷаҳои солҳои охир нишон доданд, ки аз ин сохторҳои навбунёд минтақаҳои махсуси иқтисодӣ бештар тараққӣ ёфтаанд. Дар ҳудуди ин 5 минтақа бештар барои ривож додани саноати коркарди маҳсулот, ки асосан ба истеҳсоли молҳои содиротӣ сару кор доранд, эътибори калон дода шудааст. Барои пешрафти соҳаи саноати коркарди маҳсулот тамоми сохторҳои ёрирасон, ба мисли комплексҳои илмӣ тадқиқотӣ, истеҳсолоти ёрирасон, савдо, хизмати маишӣ омода карда шуда буданд. Дар ҳудуди ин минтақаҳо сиёсати махсуси иқтисодӣ ҷорӣ шуда, ба роҳбарияти онҳо барои идора кардан имтиёзҳои калон ва мустақилияти беҳудуд додааст. Ҳукумати Хитой ба ин минтақаҳои махсуси иқтисодӣ бахри

барқарор намудани робита бо олами беруна ва ба мақсади бештар ҷалб кардани сармояи хориҷӣ озодии комил додааст. Ба сармоягузори хориҷӣ нисбат ба дигар минтақаҳои бунёдшуда доир ба андоз ва режими визагӣ имтиёзҳои махсус муҳайё кардааст.

Мақсад аз бунёди минтақаи махсуси иқтисодӣ дар он аст, ки аз як тараф агар, ба воситаи онҳо мамлакатҳои ҷаҳон сиёсати давлати Хитойро дарк кунанд, ки дар он бо вучуди мамлакати сотсиалистӣ буданаш дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вучуд омадаанд ва аз тарафи дигар, бо роҳи ҳавасмандкунӣ сармояи хориҷиро ҷалб карда, воридоти техника ва технологияи наватаринро метезонад, намудҳои хозиразамони роҳбариро меомӯзад ва иттилооти пурраро оид ба вазъи имрӯзаи бозори ҷаҳонӣ дастрас мекунад. Давлат ба минтақаҳои махсуси иқтисодӣ барои ҳарчи бештар ривоч додани содироти мол, ба мамлакат зиёдтар ворид кардани ашёи хориҷӣ, иштирок дар ҳамкориҳои техникую иқтисодии байналмилалӣ, тайёр кардани мутахассисони соҳаи тиҷоратую иқтисодии байналмилалӣ, ҳамкориҳои илмию техникӣ масъулияти зиёд додааст.

Аз тарафи давлат додани имтиёзҳои номбурда, дар даҳсолаи охир нисбат ба солҳои аввали бунёдашон, иқтисодиёти 5 минтақаи махсуси иқтисодӣ нисбат ба минтақаҳои дигар босуръат инкишоф ёфта, аз ҷиҳати иқтисодӣ хеле пурқудрат гардиданд. Масалан, дар минтақаи махсуси иқтисодии Шэнчжэн ҳаҷми умумии солонаи маҳсулот ба ҳисоби миёна 45,36%, аз ҷумла, маҳсулоти саноат 61,65% ва ҳаҷми содирот 63,71% афзудааст.

Соли 1992 ҳаҷми умумии содирот ва воридоти 5 минтақаи махсуси иқтисодӣ 24,3 млрд. доллари америкоиро ташкил намуда бошад, соли 2000 он ба 36,2 млрд. расид, ки 20,4 фоизи ҳаҷми умумии содирот ва воридоти мамлакатро ташкил мекард.

Ҳамин тариқ, бо сабаби бунёди минтақаҳои озоии иқтисодӣ барои якбора ривоч додани робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ва тиҷорати хориҷии мамлакат шароити мусоид фароҳам оварда шуд.

Маҳсулоти истеҳсоли дохили ватанӣ дар минтақаҳои махсуси иқтисодӣ ва минтақаҳои беандоз аз нав коркард шуда, қисми зиёди он аз мамлакат содир карда мешуд. Дар натиҷаи гузаронидани

ислохоти иқтисодӣ муомилоти Хитой аз 20,1 млрд. доллар дар соли 1978 то 165,6 млрд. доллар дар соли 1992 ва 360,7 млрд. доллар дар соли 1999 афзуд, ки нисбати солҳои аввали ислохот 17,9 маротиба зиёд аст.

Агар дар ин давра ҳиссаи воридот дар Маҷмӯи Маҳсулоти Миллии мамлакат аз 4% то 20% афзуда бошад, пас ҳиссаи содирот бо вучуди талаботи зиёди Хитой ба таҷҳизот, воситаҳои ҳозиразамони техникӣ, технология, ноу-хау панҷ маротиба афзудааст. Агар соли 1979 он 5%-ро ташкил карда бошад, соли 1992 ҳамагӣ 10% ва соли 2000 - 11,2% ташкил намудааст. Маҳсулоти саноати бофандагӣ ва саноати сабук аз содироти байналмилалӣ вобастагии калон дорад. Масалан, тибқи ҳисоботи мақомоти назорати саноатӣ, агар матоъҳои пахтагин 52%, абрешимӣ 65% вобастагӣ дошта бошанд, нисбати кулли маҳсулоти саноати сабук ин рақам 48%-ро ташкил медиҳад.

Дар таркиби содироти Ҷумҳурии Халқии Хитой 75-80%-и воридоти асъори хориҷиро арзиши молҳои истехсоли Хитой ташкил мекунанд ва нисбати ин нишондиҳанда Хитой дар ҷаҳон (1999) ҷои 13-умро ишғол мекунад.

Бояд зикр кард, ки бо вучуди ҳарчи бештар зиёд кардани номгӯи молҳои содиротӣ ва ҳаҷми муомилот савдои хориҷии Хитой бояд ҳарчи бештар ба ин кишвар техника ва технологияи нав ворид кунад ва дар солҳои охир патент ва лисензияҳои бояд харидорӣ кард, ки давлат тавонад дар мӯҳлати кӯтоҳтарин дар истехсолоти ватанин худ навигарии ин патентро ҷорӣ кунонад, намуди нави дастгоҳ ё ягон моли дигари истехсолшударо ба бозори ҷаҳонӣ барорад.

Агар солҳои 1990-1995 нисбат ба даҳсолаи пеш маблағи умумии воситаҳои техникӣ ва дастгоҳҳои, ки бо созишномаи лисензионӣ ба Хитой ворид карда шудаанд 12,5 % афзуда бошад, пас дар панҷсолаи охир (1995-2000) ин рақам ба 22% расид.

Таҳлили қомебиҳои дар соҳаи саноат бадастомада нишон дод, ки зиёда аз 60% афзоиши маҳсулот дар натиҷаи ворид кардани техника ва технологияи ҳозиразамон ба даст омадааст. Баргариин қор дар он буд, ки бо шарофати воситаҳои техникӣ аз давлатҳои дигар харидани ашёи хом ва маҳсулоти нимтайёр барои саноати сабук ва

хӯрокворӣ кам мешуд. Дар корхонаҳои навбунёди Хитой тамоми намуҳои маҳсулоти кишоварзӣ, моҳидорӣ аз нав коркард мешуданд. Талафёбии маҳсулоти кишоварзӣ тамоман барҳам дода шуд.

Дар номгӯи молҳои содиротӣ низ тағйироти кулӣ ба вучуд омад. Ҳиссаи содироти ашёи хом хеле кам шуда (соли 1995 нисбат ба соли 1990 24% камтар), ҳаҷми молҳои тайёри саноатӣ (газвор, маҳсулоти электронӣ, саноати мошинсозӣ) рӯз ба рӯз меафзуд.

Хитой дар содироти матоъҳои пахтагин ва абрешимӣ дар байни давлатҳои ҷаҳон дар ҷои аввал меистад. Маснуоти саноати бофандагии Хитой яке аз манбаъҳои асосии даромади мамлакат ба шумор меравад. Аммо солҳои охир бисёр давлатҳои дунё ба мақсади ҳифзи саноати маҳаллии худ дар роҳи ҳаракати матоъҳои истехсоли Хитой монеаҳои зиёдеро ба миён меоваранд. Масалан, ШМА, агар ба 75%-и номгӯи маснуоти саноати бофандагии Хитой андози воридотро зиёд карда бошад, Иттиҳоди Европа барои воридоти молҳои тайёри саноати бофандагӣ квотаҳои маҳдудшударо барои ҳаҷми воридоти мол муайян намудааст.

Лекин, бо вучуди ҳамаи ин монеаҳо Хитой дар байни мамлакатҳои содиркунандаи матоъ ба давлатҳои ШМА, Канада ва Иттиҳоди Европа ҷои аввалро ишғол мекунад. Барои аз даст надодани пешсафӣ дар тичорати байналмилалӣ дар Хитой корҳои зиёде анҷом дода шудаанд. Дар ҳолатҳои ба номгӯи молҳои маҳдуд дохил шудани ин ё он намуи мол корхонаҳои истехсолии Хитой фавран ба беҳтар кардани сифати маҳсулот ва болоравии нархи он сар мекунанд. Дар натиҷа бо содироти миқдори ками маҳсулот, онҳо аз маҳдудияти квота раҳой ёфта, асбори хориҷии нисбатан зиёдтарро ба кишвари худ ворид мекунанд.

Соли 1996 маҷмӯи содироти маҳсулоти мошинсозӣ ва электротехникии Хитой ҳамагӣ 20%-ро ташкил меод. Ба номгӯи молҳои саноати мошинсозӣ дастгоҳҳои коркарди металл, киштисозӣ, велосипед, асбобу анҷоми барқӣ барои рӯзгор дохил мешаванд. Ворид шудани чунин молҳо ба бозори ҷаҳонӣ аз ҷиҳати паст будани сифаташон бо интиқолдиҳандагони чунин маҳсулоти истехсоли Тайван, Кореяи Ҷанубӣ рақобат карда наметавонад. Аз ин сабаб

соли 1996 ҳиссаи маҳсулоти мошинсозии Хитой дар содироти ҷаҳонӣ ҳамагӣ 0,6% ташкил мекард.

Аммо дере нагузашта, бо сабаби пешрафти илму техника, татбиқи навоариҳои зиёд ва аз ҷумла бо сабаби муттаҳидшавии Тайван бо Ҷумҳурии Халқии Хитой якбора ҳиссаи маҳсулоти мошинсозии Хитой дар соли 1999 ба 3,3% расонида шуд.

Агар то солҳои 1990 муомилоти молии Ҷумҳурии Халқии Хитой бештар бо давлатҳои лагери сотсиалистӣ ба роҳ монда шуда бошад, пас дар даҳсолаи охири асри XX самти асосии савдои хориҷии ин мамлакатро муомилот бо давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқкардаи дунё ташкил менамуд. Соли 1996 ҳаҷми савдои хориҷии Хитой бо давлатҳои Ғарб 58%-ро ташкил мекард. Шарикони асосии савдои Хитой давлатҳои Япония, ШМА, кишварҳои Европай Ғарбӣ, Россия ба шумор мераванд. Хитой аз ин давлатҳо зиёда аз 70%-и хариди техника ва 90%-и хариди ҳуҷҷатҳои техникаро анҷом дод.

Бояд қайд кард, ки роҳбарияти Хитой солҳои охири асри XX дар асоси тавсияҳои экспертҳои таҷрибадор бисёртар дастгоҳҳои саноатиро аз Япония меҳарид. Муомилоти моли савдои хориҷии Хитой ва Япония нисбат ба восиҷаҳои техникӣ зиёда аз 50%-ро ташкил мекард. Гап дар сари он аст, ки Япония яке аз давлатҳои аз ҷиҳати ҷуғрофӣ наздиктарин бинобар ба бозсозии Хитой боварии комил доштани ба Ҳукумати Хитой кӯмакҳои зиёди иқтисодӣ расондааст. Дар баробари ин мутахассисони японӣ таҷрибаи бои кишвар ва кӯмаки худро дар бобати бароҳмонии истехсолот, мустаҳкам кардани вобастагии корхонаҳо, маркетинги мол, масъалаҳои вобаста ба менечментро аз дӯстони хитойӣ худ дарег намедоштанд. Ҳукумати Япония дар хариди восиҷаҳои техникӣ, хатҳои нави истехсолӣ ба Ҳукумати Хитой имтиёзҳои зиёд муҳайё намудааст.

Авҷгирии муомилоти молии Хитой бо ШМА таърихи қариб 20-сола дорад. Хитой аз Америка маҳсулоти дорои дараҷаи баланди техникӣ, ҳавопаймоҳо, таҷҳизоти электротехникии ҳисоббарорро харида, супоришҳои зиёди ширкатҳои бузурги америкоиро иҷро

мекард. Аввалин супориши Ҳукумати ШМА ба Ҷумҳурии Халқии Хитой, ки зиёда аз 30 млрд. долларро ташкил мекард. матоъ ва либосҳои пахтагин буд. Хитой то солҳои 90-ум асосан пахта ва матоъҳои пахтагин, нах ва матоъҳои абрешимин, сачок, молҳои трикотаҷӣ, термосҳои гуногун, молҳои бижутерӣ, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, мевачот, фундук (арахис) ва ғайра ба ШМА мефиристод. Аз соли 1995 сар карда ба ғайр аз молҳои номбурда, ба ШМА таҷҳизоти дақиқи электронӣ, асбобҳои рӯзгор, аз қабилӣ дарзмол, шарбаттайёркунак, чойникҳои барқӣ, самовор, ченкунаки фишори хун, таҷҳизоти саноати сабук, қисмҳои алоҳидаи ҳавопаймоҳою чархболҳо содир карда мешуданд. Соли 1999 афзоиши солонаи содироти хориҷӣ 6,1 фоизро ташкил намуда, ҳаҷми он ба 194.9 млрд. доллар расонида шуд. Робитаи иқтисодии хориҷии Хитой ба давлатҳои узви Иттиҳоди Европа асосан баъд аз соли 1980 хеле инкишоф ёфт. Дикқати европоиҳоро захираи бои сарватҳои табиӣи Хитой, аз ҷумлаи ангиштсанг, нафт, фулузоти ранга, ҳамчунин матоъҳои пахтагин ва абрешимӣ ҷалб мекард. Давлатҳои Европа нағз медонанд, ки дар солҳои бозсозии иқтисодӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Халқии Хитой 148 номгӯй захираи сарватҳои табиӣи кашф карда шудааст. Аз ҷиҳати ҳаҷми умумии захираҳо Хитой дар миқёси ҷаҳон ба ҷои сеюм баромадааст. Захираҳои умумии маъдани охан 50,1 млрд. тонна, захираи қонҳои ангиштсанг бошад, 970 млрд. тоннаро ташкил медиҳад. Дар охириҳои асри XX шумораи ҷоҳҳои кашфшудаи нафти хом ба 246 адад расид, ки дар 130-тои он аллакай ба истеҳсоли нафти хом шурӯъ карданд. Соли 1999 шумораи қонҳои нави кашфгардидаи қанданиҳои ғоиданок 185 ададро ташкил дод. Дар 41 ноҳия захираҳои нафти муқаррар карда шудаанд, аз ҷумла захираҳои кашфшудаи нафт 660 млн. т, газӣ табиӣ - 92,7 млрд. метри мукааб, ангишт - 400 млн. тонна.

Хитой аз ҷиҳати захираҳои фулузоти ранга - волфрам, сурма, қалъагӣ, рух, молибден, сурб, симоб дар ҷаҳон дар ҷои аввал меистад. Захираи металлҳои нодири Хитой аз қулли захираҳои кишварҳои дунё зиёд аст. Захираҳои азими давлати Хитойро ба назар гирифта, Иттиҳоди Европа бо мақсади ҳарчи тезтар ба манбаъҳои

бузурги ашёи хом расиданро кӯшиш намудааст. Мувофиқи барномаи "Осиё-Европа" Иттиҳоди Европа бо истифодаи хатҳои роҳи оҳани амалкунандаи Россия, барқарор кардани сохтмони "Трансиб" мақсад дорад ба дарёчаи Туманной дар сарҳади хушкии Россияю Хитой наздик шуда, ба худуди Ҷумҳурии Халқии Хитой роҳ кушояд. Албатта, барои иҷрои ин мақсад сармояи калон ва иштироки якҷанд давлат лозим аст. Бо бунёди он иқтисоддонҳо ҳисоб карда бароманд, ки муомилоти молие, ки танҳо дар хати роҳи оҳани Шарки Дур ба даст оварда мешавад, дар як сол 15 млрд. доллари америкоиро ташкил мекунад.

Агар соли 1995 муомилоти савдои хориҷии Хитой ва Иттиҳоди Европа 3 млрд. долларро ташкил карда бошад, соли 2000 он ба 6,8 млрд. расид. Дар натиҷаи ба истифода додани роҳи оҳани "Осиё-Европа" муомилоти савдои хориҷии Хитой ва давлатҳои Иттиҳоди Европа дар як сол ба 50 млрд. доллари ШМА расонида мешавад. Дар ин бахш албатта, ба ёд овардани робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Халқии Хитой бо Россия айнӣ муддао мебуд.

Аз рӯзҳои аввали истиқлолият Ҷумҳурии Халқии Хитой дар пахлуи худ халқи гуногунмиллати Иттиҳоди Шӯравиро дид. Банақшагирии сохтмонҳои азими саноати вазнин, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, бунёди шаҳрҳои нав, омода сохтани роҳҳои оҳан ва автомобилгард, сохтмони ҳазорҳо обанборҳо, кӯпрукҳо, сохтмони аввалин нерӯгоҳи атомӣ бе иштироки Иттиҳоди Шӯравӣ имконнопазир буд.

Муомилоти тичорати хориҷии ин ду давлат миллиардҳо доллари америкоиро ташкил меод. Иттиҳоди Шӯравӣ ба Хитой маснуоти саноати вазнин, дастгоҳҳои кӯҳканӣ, харротию буррандагӣ, нақлиёти гуногунтама, таҷҳизоти техникаи барқӣ, ноқилҳои гуногун, таҷҳизоти саноати бофандагӣ, таҷҳизот барои ҳар гуна корҳои озмоишӣ, қатораҳо, ҳавопаймоҳо ва қисмҳои эҳтиёгии онҳо, мошинҳои сабукрав ва боркаш, маводи нафт, ҷӯян, оҳани гуногун (тунука, кубур), сода, маҳсулоти пластикӣ, семент, шиша, ҷӯб ва маҳсулоти ҷӯбӣ, яхдон ва дигар асбобу анҷоми рӯзгор содир мекунад.

Аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Иттиҳоди Шӯравӣ бошад, мошин, дастгоҳҳо, аккумулятор, подшипникҳо, канданиҳои ғайримаъданӣ - гил ва хок, пахта, абрешим, чуворимакка, лӯбиё, чой, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, меваҷот, арахис, намак, матоъҳои пахтагин, молҳои кешбофӣ, сачоку кампалҳо, термос ва ғайра фирстонда мешуданд.

Баъди солҳои 1955-60 бо сабаби баён кардани норозигии роҳбарияти Хитой доир ба сиёсати "нодуруст"-и роҳбарияти олимаҳои Ҳизби Коммунистӣ ва Ҳукумати Шӯравӣ бо собиқ сарварони худ, робитаҳои иқтисодии хориҷии ин ду давлати сотсиалистӣ тадриҷан суст шуда, муомилоти савдои хориҷии онҳо маблағи ночизеро ташкил мекард. Аз ҳамкориҳои Иттиҳоди Шӯравӣ даст кашидани Хитой, дар ояндаи наздик бо нигоҳ доштани сохтори сотсиалистӣ тамоман дигар шудани сиёсати давлати Хитой, ба олами тараққикардаи дунё кушодани дарҳои худ, гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ ва вусъат додани ҳамкорӣ бо давлатҳои капиталистӣ расонид.

Давраи нави вусъатгирии робитаҳои иқтисодии хориҷии Хитой бо Иттиҳоди Шӯравӣ дар солҳои 1980-1990 рост меояд. Соли 1990 дар баробари комилан барқарор кардани муносибатҳои фарҳангӣ, илмӣ ва техникаӣ, муомилоти савдои хориҷии ин ду кишвари бузург ба 3 млрд. 38 млн. доллари ШМА, аз ҷумла, содирот ба Иттиҳоди Шӯравӣ - 1337,7 млн. ва воридот - 1660,3 млн. доллари америкоиро ташкил кард. Баъд аз пошхӯрии давлати Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба вучуд омадани давлати нави Федератсияи Россия, ки он тибқи созишномаҳои байнидавлатии ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун ворис эълон шуда буд, муносибатҳои иқтисодии ин ду давлат баъд аз тасдиқи созишномаи имзошуда бо тағйироту иловаҳо суръати нав гирифт.

Ҳукумати Хитой душвории гузаронидани бозсозии иқтисодиро дар мамлакати худ дарк карда, борҳо ба Ҳукумати Россия дар бобати ба роҳ мондани қонунгузорӣ, ташкили нави роҳбарии корхонаҳо, роҳҳои ҷалб кардани сармояи хориҷӣ дастурамалҳои зарурӣ пешниҳод кардааст.

Ҷумҳурии Халқии Хитой аз рӯзҳои аввали истиқлолият баҳри химояи комёбиҳои мамлакати худ, сулҳ дар тамоми ҷаҳон ва ба вучуд овардани вазъияти осоиштаи байналмилалӣ ҳамеша кӯшише ба харҷ медод, ки яроқу аслиҳаи замонавӣ ба даст оварад. Бо вучуди доштани яроқи атомии катли ом, ракетаҳои байниминтақавии бехатаре, ки дар хизмати кишварҳои ҷаҳон мебошанд, Ҳукумати Хитой аз соли 1999 дар фикри харидани ҳавопаймои ҳозиразамони А-50 мебошад, ки он бо таҷҳизоти радиолокатионӣ ҷиҳозонида шудааст. Чунин ҳавопайморо се давлат - Россия, ШМА ва Исроил доранд. Аввалҳои соли 2000 бо Исроил дар бобати харидани 6 ҳавопаймо ба маблағи 2 млрд. доллари ШМА созишнома имзо карда шуд. Аммо дере нагузашта, 15 июни соли 2000 аз тарафи Исроил амали созишнома зери фишори ШМА яктарафа қатъ гардид. Ба фикри мутахассисон ва сиёсатмадорони ШМА ва Телавив иҷрои ин созишнома қудрати тавонои Хитойро нисбат ба Тайван зиёд менамояд.

Ҳукумати Хитой барои харидани ҳавопаймоҳои А-50 ба Ҳукумати Федератсияи Россия муроҷиат намуд. Россия пешниҳоди Ҳукумати Хитойро қабул карда, фурӯштани ду ҳавопайморо ба таври лизингӣ пешниҳод кард. Россия маблағи аз фурӯши ҳавопаймо бадастомадаро барои тақмили он бо таҷҳизоти замонавии "Шмел-2" равона намуд. Хангоми сафари Раиси Ҳукумати Федератсияи Россия М. Касянов ба Ҷумҳурии Халқии Хитой пешсафии ин кишварро дарк карда, ба онҳо харидани литсензияи истеҳсоли ҳавопаймоҳои мусофиркаши ТУ-324 ва ТУ-334-ро пешниҳод кард.

Вазорати энергияи атомии Россия мақсади иштироки худро дар сохтмони нерӯгоҳи барқӣ изҳор карда, ба Ҷумҳурии Халқии Хитой технологияи ҳозиразамони безарарро бо арзиши 400 млн. доллари ШМА пешниҳод намуд.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло гувоҳии онро дорад, ки дар асри XXI дар қатори ШМА ва Германия, Россия ҳамкори асосии Хитой мешавад.

Дар робитаҳои иқтисодии хориҷии Хитой Гонконг мақоми муҳим дорад. Аз солҳои 1980 сар карда, то лаҳзаи якҷояшавӣ муомилоти моли савдои хориҷии минтақаи Хитой ва ҷазираи

Гонконг бо суръати нисбатан тез инкишоф меёфт. Ҳиссаи Гонконг дар маҷмӯи савдои хориҷии Хитой, соли 1980 14%, соли 1995 - 32%, дар соли охири якҷояшавии онҳо бошад, зиёда аз 50%-ро ташкил кард. Сарзамини Гонконг ва ширкатҳои хориҷии ширкатҳои онро Ҳукумати Хитой барои минбаъд ба ШМА, давлатҳои Европаву Ғарбӣ ва Япония фиристодани молҳои истеҳсоли Хитой ҳамчун як анбори бузург истифода мебард. Албатта, ба чунин қомеъҳои ноил шудани Хитойро бе қўмак ва дастгирии давлатҳои абарқудрати дунё, бе сармоягузориҳои хориҷӣ тасаввур кардан мумкин нест. Ҳукумати Хитой ба мақсади тезонидани ҷараёни пешрафти иқтисодии мамлакат, ба ҷалб кардани сармояи хориҷӣ эътибори махсус меод. Талаботи сармоягузориҳои хориҷиро ба назар гирифта, Ҷумҳурии Халқии Хитой дар мўҳлати хеле қўтоҳ дахҳо минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, шаҳрҳои махсуси озодӣ наздибаҳрӣ, минтақаҳои озоди иқтисодии наздибаҳрӣ, минтақаҳои беандоз бунёд карданд, ки сохтори идора ва мақомоти маъмурии онҳо аз сохтори давлатҳои пешқадамтарини дунё ва марказҳои тичоратии навбунёди нимаи дуюми асри XX ҳеҷ фарқ намекарданд. Солҳои аввал роҳбарияти ин минтақаҳо барои ба меҳмонон муҳайё кардани шароитҳои зарурӣ (майдонҳои ҳавоии замонавӣ, роҳҳои беҳтарин, отелҳои дараҷаи баланд, системаи телекоммуникатсия), ҷалби намоёндагони бонкҳои машҳури ҷаҳон, қонун дар бораи ҳифзи сармоягузориҳои хориҷӣ, усул ва шароитҳои нисбат ба дигар давлатҳои тараққиқардаи дунё ҳавасманд намудани сармоядорон лоиҳа ва тендерҳоро дар барномаҳои ҷаҳонӣ паҳш намуданд. Дар нагузашта, олами капиталистӣ аз мақсадҳои солимфикрии Ҳукумати Хитой пай бурда, ба аз нав бунёд кардани ин сарзамин шурӯъ кард.

Маълумотҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, ки аз соли 1979 то оғози соли 1991 ба Ҷумҳурии Халқии Хитой зиёда аз 200 млрд. доллари амрикоӣ сармоя ворид шудааст.

Баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ охири соли 1991 муносибати сармоягузориҳои хориҷӣ ба Ҷумҳурии Халқии Хитой тамоман тағйир ёфт. Онҳо хуб дарк карданд, ки бо саршавии бозсозии иқтисодӣ дар Федератсияи Россия ва кишварҳои навбунёди

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба воситаи Ҷумҳурии Халқии Хитой барои онҳо як бозори азиме кушода мешавад. Аз тарафи дигар, онҳо муносибатҳои хуби бароҳмондашудаи таҷоративу иқтисодии давлати Хитойро бо давлатҳои навбунёд ба назар гирифта, аз боигарии ин давлатҳо, сарватҳои зерзаминии онҳо истифода бурдани буданд. Бо мақсади истифодаи қувваи арзони қорӣ ва ҳарчи бештар наздик шудан ба мамлакатҳои навбунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил соли 1992 ба Хитой якбора 11 млрд. доллари америкой сармоя ворид шуд, ки мислашро ягон давлати дунё надида буд. Бештари ин маблағ барои бунёди корхонаҳои истеҳсоли рағона қарда мешуданд. Дар асоси барномаҳои сармоягузори хориҷӣ дар ҳудуди Ҷумҳурии Халқии Хитой тамоми молҳои, ки қи халқи Хитой ва қи халқҳои мамлакатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил талабот доштанд, истеҳсол қарда мешуд.

Дар ин асос маълум буд, ки Хитой дар давраҳои наздиктарин ба яке аз анборҳои содиротии бузурги истеҳсоли молҳои арзон, чун пойафзол, бозичаҳо, либосҳои бачагона, либосҳои мардонаю занона, молҳои қарчинворӣ, бижутерия, асбобу анҷоми қарқӣ ва электронӣ табдил меёбад. Ва дар муддати кӯтоҳ қамин тавр қам шуд.

Аз тарафи дигар, якбора зиёд шудани қачми сармояи хориҷии давлатҳои Қореяи Ҷанубӣ, Япония, ШМА ва кишварҳои Европа, боиси дар ҳудуди Ҷумҳурии Халқии Хитой бунёд гаштани минтақаи аз қиҳати саноатӣ тараққиқардаи қаҳон бо номи "Хитои Бузург" гардид. Қитъаи "Хитои Бузург" дар ҳудуди худ Ҷумҳурии Халқии Хитой, қазираҳои Гонконг ва Тайванро муттаҳид қард. Бартарии ин қитъа дар он буд, ки дар ин қо барои бунёди корхонаҳои истеҳсоли дар асоси ашёи хоми маҳаллӣ, таъмини қарқ, қувваи арзони қорӣ тамоми шароитҳои зарурӣ мавҷуд буд ва инчунин таҷрибаи бои қазираҳои Гонконг ва Тайван дар соҳаи маркетинги мол боиси даромади зиёди сармоягузорӣ мегардид. Чунин шароити хубро ба назар гирифта, ширкати хориҷии "Найк инкорпорейтед" аз соли 1991 ба фаъолият шурӯъ намуда, дар асоси маводи зиёди аввалаи Хитой қар сол зиёда аз 2 млн. қуфт пойафзولي варзишӣ истеҳсол қарда, ба ШМА, Япония ва Европа содир мекунад. Солҳои охир ин ширкат

шумораи коргаронро се маротиба зиёд карда, ният дорад, ки аз аввалҳои асри XXI ба бозори дохилии Хитой ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил пойафзол ворид намояд.

Ширкатҳои мошинсозии "Фолксваген", "Форд" талаботи аҳолии Хитойро ба назар гирифта, соли 1991 маротибаи якум 500 ҳазор мошини сабукравро аз конвейер бароварданд ва солҳои минбаъда истеҳсоли онҳоро ба як миллион адад расонданд.

Бояд таъкид кард, ки қисми зиёди сармояи хориҷии ба Хитой воридшуда, бинобар арзон будани қувваи кори маълумотнок ва аз ҷиҳати ҷисмонӣ бақувват (дар солҳои 1991-1999 музди якрӯзаи онҳо аз 4 то 8 доллари ШМА) бештар барои истеҳсоли молҳои содиротӣ равона карда мешавад.

Дастгирии чунин сиёсат ба он оварда расонд, ки ҳаҷми савдои хориҷии Хитой дар соли 1999 ба 360,7 млрд. доллари ШМА расида буд, ки он қариб 40% маҷмӯи маҳсулоти миллиро ташкил дод, дар ҳолате, ки ин нишондиҳанда дар ШМА - 16,3% ва дар Япония 17,6%-ро ташкил менамуд.

Чунин нишондиҳанда иқтисодиёти Хитойро нисбат ба ШМА ва Япония дар ҳаҷми 50% ташкил дода, боиси ҳарчи зиёдтар ворид шудани сармояи хориҷӣ мегардад. Чунин шароит боиси он гардид, ки соли 1996 якбора ба Хитой ба маблағи 51 млрд. доллар, соли 1997 44,2 млрд доллар, соли 1998 43,8 млрд. доллар ва соли 1999 - 99,5 млрд. доллар сармоя ворид шуд. Ҳукумати Хитой тамоми роҳҳо ва шаклҳои воридоти сармояи хориҷиро дастгирӣ ва ҳавасманд менамояд. Барои иҷрои ин мақсад дар баробари истифодаи сармоягузори бевосита, шаклҳои гуногуни вомбаргҳо (заёмҳо) ва маблағҳои қарзӣ низ истифода бурда мешаванд.

Илова ба ин Ҳукумати Хитой ният дошт, ки ташкилотҳои байналмилалӣ асбӯрӣ ва бозорҳои байналмилалӣ сармоя инқилоби техникую истеҳсолии пешгирифтаро дастгирӣ карда, барои иҷрои мақсадҳои худ оид ба истеҳсоли молҳои арзони ниёзи мардум бозорҳои мамлакатҳои навбунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақилро азхуд мекунанд.

Қарзҳо қисми асосии маблағҳои ҷалбшуда мебошанд. 70 фоизи нақшаҳои татбиқшударо қарзҳои давлатӣ ва вомбаргҳо ташкил медиҳанд. Ба Ҳукумати Хитой ташкилотҳои байналмилалӣ асъорӣ, ҳукуматҳои давлатҳои мутараққии ҷаҳон бо мақсади дастгирии бозсозӣҳои иқтисодӣ ва тадриҷан аз соҳти давлатии сотсиалистӣ дур кардани давлати Хитой, қарзҳои имтиёзноки дарозмуддат меодагӣ шуданд.

Баъд аз ба аъзогии Бонки Ҷаҳонӣ ва Фонди байналмилалӣ асъор (1980) шомил шудани давлати Хитой, ҳаҷми умумии қарзи бонкӣ дар муддати 15 сол (1995) 15 млрд. долларро ташкил кард, ки аз он 25% барои тараққиёти комплекси сӯзишворӣ энергетикӣ, 20% барои пешрафти илм ва маориф, 20% барои тараққиёти нақлиёт, 20% барои таъмини пешрафти соҳаи кишоварзӣ, 8% барои дастгири кардани корхонаҳои майда ва миёна, 7% барои мустаҳкам кардани соҳаи бонкӣ ва қарзӣ равона карда шуданд. Истифодаи дурусти қарзҳои ҷудошударо Бонки Ҷаҳонӣ ба назар гирифта, дар давоми солҳои 1996-2000 ба Хитой боз ба маблағи 9,8 млрд. доллари ШМА қарзи дарозмуддат ҷудо кард.

Таҷрибаи бисёрсола нишон дод, ки аз ҷамъи қарзи ҷудошуда қарзи манфиатноктар - қарзи яке аз шохаҳои Бонки Ҷаҳонӣ - Ассотсиатсияи тараққиёти байналмилалӣ мебошад, ки он аз маблағи умумии қарзи ба мӯҳлати 50 сол додаш, ҳамагӣ 0,75%-и солонаро талаб мекунад. Мувофиқи ахбороти омории Ҳазинаи байналмилалӣ асъор, таносуби қарзи умумии Хитой нисбат ба ҳаҷми маҳсулоти милли ҳамагӣ 15%-ро ташкил мекунад.

Дар баробари гирифтани қарз роҳбарияти Хитой ба сармоягузори бевоситаи хориҷӣ эътибори калон меод.

Умуман дар ҷаҳон мафҳуми сармоягузори бевоситаи иқтисодиро ҳамчун бунёди корхонаҳои муштарак, ки дар он сармояи ду давлат иштирок мекунад, корхонаҳое, ки бо маблағи сармоядорони хориҷӣ бунёд гаштаанд, барпо кардани корпоратсияҳои бузурги саноатӣ бо иштироки сармояи давлати ҷалбкунанда ва якҷанд давлатҳои ба ин масъала ҳавасманд, лоиҳаҳои муштарак барои истихроҷ ва коркарди сарватҳои табиӣ,

созишномаҳои ҷубронӣ (баъд аз иҷро шудани кор маблағи сарфшуда бо ғоизи иловаи дар созишнома имзошуда баргардонда мешавад) маънидод мекунад.

Солҳои аввали татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ва ҷорӣ кардани сиёсати иқтисодии озоди сармояи бевоситаи хориҷӣ, асосан барои вузъат додани соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ, яъне банақшагирии шаҳрҳо, сохтмони отелҳо, бунёди майдони ҳавоӣ, сохтмони роҳҳои автомобилгард, сохтани кӯлҳо, майдончаҳои спортӣ, бароҳмонии алоқа, телевизион, сохтмони биноҳо, сервис ва ҳадамот, мағозаю тарабхонаҳо ва монанди инҳо равона карда мешуданд.

Дар асл сармоягузори дар соҳаҳои ғайриистеҳсолии номбурда, нисбат ба соҳаҳои истеҳсолӣ даромади доимии устувор доштаниш, хохишмандони зиёдеро дорад ва барои ғолибӣ дар тендерҳо таҷрибаи ҷаҳонӣ ва заминаи моддӣ-техникии ширкатҳои иштироккунанда нақши муҳим мебозад.

Баъд аз омода сохтани соҳаҳои ғайриистеҳсолӣ дар асоси нақшаи тасдиқшудаи шаҳр дар қисмати муайяни он сохтмони корхонаҳои истеҳсолӣ сар мешавад. Сармоягузорони хориҷӣ дар кӯшиши онанд, ки дар митақаҳои озоди иқтисодӣ бештар ба сохтмони корхонаҳои истеҳсолиero шурӯъ намоянд, ки маҳсулоти онҳо дар баробари талаботи зиёд доштаниш умуман дар ин мамлакат истеҳсол нашуда бошад.

Бояд қайд кард, ки тамоми корхонаҳо дар минтақаи озоди иқтисодии Хитой дар асоси ҳамин принцип бунёд гаштаанд.

Таҷрибаи Хитой нишон дод, ки корхонаҳои муштарак, ки бо иштироки сармояи хориҷӣ бунёд гаштаанд, аз корхонаҳои дигар бо ҳосилнокии баланди меҳнат ва интизоми қатъӣ доштанишон фарқ мекунад. Дар натиҷа дар корхонаҳои давлатӣ низ ташкили хуби меҳнат, ҳосилнокии баланди он якбора 5-6 маротиба зиёд шуд.

Бунёди корхонаҳои муштарак дар соҳаҳои мухталифи истеҳсолот, сабаби босуръат зиёдшавии ҳаҷми содироти мол мегардад. Ҳиссаи корхонаҳои муштарак дар ҳаҷми умумии содироти мамлакат дар соли 1989 - 15%, 1992 - 19,8%, 1996 - 25,2%, 2000 - 27%-ро ташкил намуд. Чунин пешрафти истеҳсолоти корхонаҳои

муштарак ба инкишофи соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти маҳаллӣ, аз ҷумла, бофандагӣ, дӯзандагӣ, пойафзолдӯзӣ, соҳаи электронӣ мусоидат намуд.

Умуман таҷрибаи бое, ки Хитой дар ду даҳсолаи охири асри XX дар бунёди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, корхонаҳои муштарак, ҷалби сармояи хориҷӣ ва барқарор кардани робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо давлатҳои ҷаҳон ба даст овардааст, барои ҳар як давлате, ки ислохоти иқтисодӣ гузаронидани аср, дарси бузурги ҳаётӣ шуда метавонад.

§14.4. Робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлати бузурги Хитой

Робитаҳои иқтисодии мардуми ду давлати ҳамсоя Тоҷикистон ва Хитой таърихи хеле қадима доранд.

Аз асрҳои VI-V пеш аз мелод аҷдодони мо бинобар маҳали мусоиди ҷойгиршавиашон пайвандгари кишварҳои Машриқзамин, аз ҷумла Ҳиндустону Хитой ва қабилаҳои минтақаи назди Волга, Қазоқистон, Сибир ва Европай Шарқӣ буданд. Корвонҳои пур аз мол аз қаламрави имрӯзаи Осиёи Марказӣ гузашта, то соҳилҳои Уқёнуси Ором мерасиданд. Рафту омади тоҷирони форсизабони давлати Ҳахоманишиҳо (солҳои 522-486 пеш аз мелод), ки дар он давра қаламрави Осиёи Марказиро дар бар мегирифт, бо аҳолии ҳудуди давлати ҳозираи Хитой хеле хуб ва аз ҷиҳати рафоқат самимӣ ва дӯстона ба роҳ монда шуда буд. Дар давраи ҳукмронии сулолаи Селевкиён (асрҳои III-II пеш аз мелод) давлати Юнону Бохтар, ки сарҳадоти он ҳатто шимолӣ Ҳиндустонро дар бар мегирифт, ба авҷи камолоти худ расид. Шохони Юнону Бохтар аз тилло, нукра ва мис танга сикка мезаданд. Пойтахти ин давлати бузург - шаҳри Бохтар ва шаҳрҳои дигаре, ки дар самти роҳҳои корвон воқеъ буданд, бозорҳои пӯшидаи пур аз мол доштанд, ки онро аз тамоми ғушаю канори ҷаҳон меоварданд. Таърихшиносон зикр кардаанд, ки бори аввал дар ин шаҳрҳо унсурҳои тичорати васеи байналхалқӣ сабт шудааст. Дар бозорҳо нақши бузургро тоҷирони Хитой ва тоҷикон мебозиданд. Матоҳои нозуки абрешимӣ, зарфҳои аз тиллою нукра, мис, чинӣ ва

сафол сохташуда давлати Хитойро аз ҳамон солҳо дар ҷаҳон машҳур кард.

Дар давраи ҳукмронии сулолаи Кӯшониён анъанаи дар давлати Юнону Бохтар ҷойдошта идома ёфт. Ба давраи Кӯшониён системаи мутараққии пулӣ, бениҳоят гуногун будани қимати тангаҳо ва ҳеле зиёд будани шумораи онҳо хос мебошад. Тангаҳо дар ҳаёти рӯзмарра истифода мешуданд. Савдои хориҷӣ ҳеле раванқ ёфт. Маъхазҳои таърихӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки тоҷирони давлати Кӯшониён аз Хитой, Ҳиндустон, Арабистон моли бисёре ба Осиёи Миёна ворид карда, бо қорвонҳои қалон онро ба Рум мебурданд. Ба ғайри ин бештар маснуоти оҳанин дар Осиёи Миёна сохташуда, матоъҳои абрешим ва зарфҳои ҷинӣ писанд меомад. Дар ин солҳо бевосита бо Хитой ҳам робитаи савдо ҳеле авҷ гирифта буд. Ба воситаи "роҳи абрешим", ки таи солҳои зиёд танзим ёфта буд, қорвонҳо ба Ғарб абрешим, ҷиниворӣ ва дигар молҳои истеҳсоли Хитой, ба самти Шарқ бошад, аспҳои Фарғона ва молҳои гуногуни истеҳсоли дохилро мебурданд.

Дар давраи давлатдорӣ Сомониён ҳалқи тоҷик ба қомеъҳои зиёд ноил шуда, шӯҳрати ин кишвар сар то сари ҷаҳон паҳн гардид. Инкишофи илму фарҳанг, санъати бинокорӣ, ҳоҷагии ҳалқ ва истеҳсолоти саноат нуфузу иқтидори ин давлатро дучанд афзун гардонд. Асоси додугирифтӣ давлати Сомониён тичорат бо Хитой ба ҳисоб мерафт.

Аз солҳои аввали истиқлолияти Хитой ҳукумати он ба ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла, ба раванди бозсозҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон эътибори ҳосе меод. Гап дар сари он аст, ки бо баровардани қувваҳои Россия ва нисбатан суст шудани таъсири он дар ин минтақа, таъсири Эрон ва Туркия, ки бештар бо умумияти забон, фарҳанг, дину оин, урфу одатҳои якхела доштаниш таъмакарданд, афзуд. Аз ин ҷиҳат Хитой аз ҷараёнҳои нав, ба мисли "панисломизм" ва "пантуркизм", ки ба ивази идеологияи коммунистии Давлати Шӯравӣ ба миён омада буданд, дар ташвиш буд, ки ин ҷараёнҳо тадриҷан дар ҳудуди ноҳияҳои наздисарҳадии Осиёи Миёна, ки дар он зиёда аз 70 млн. мусулмон зиндагӣ мекунанд,

пахн меғарданд. Ин ташвиш баъд аз нақшаҳои бунёди минтақаи "Туркистони бузург" бо иштироки давлати Ёзбекистон, Қирғизистон ва Қазокистон боз ҳам зиёдтар шуд. Ҳукумати Хитой аз як тараф, агар аз иҷрои ин нақшаҳо ва таъсири он ба халқи ҳамзабони онҳо - ўйғурҳо, ки дар вилояти мухтори Синзян - Ўйғур зиндагӣ мекарданд, дар ташвиш бошад, аз тарафи дигар, онҳо бештар дар натиҷаи яктарафа гузарондани ислоҳоти иқтисодӣ, аз нобаробарӣ ва умуман қафомонии иқтисодии ин ноҳияҳо дар ташвиш буданд.

Ҳукумати Хитой нағз дарк мекард, ки безътибор мондани ин масъала боиси эътирози ақаллиятҳои миллии Хитой гашта, охишта-охишта бо талаботи ба онҳо додани истиклолият, бе даҳолати Пекин ба ҳамроҳшавии онҳо ба халқҳои ўзбек, қазоқ ва қирғиз оварда мерасонад. Бади қор боз дар он буд, ки таъсири чунин чунбишҳо ба бедоршавии халқияти дигар миллатҳо низ меоварад.

Бояд ёдовар шуд, ки дар ҳудуди Ҷумҳурии Халқии Хитой равияи дигар - равияи панмонғолизм, ки дар байни муғулҳои маскунии Хитой хеле машҳур аст, барои қисми мардуми муғулро ба давлати мустақили Муғулистон муттаҳид кардан, бо Ҳукумати Хитой муборизаи саҳти оштинопазир мебурд.

Чунин қараёни озодихоҳ дар вилояти Тибет низ мушоҳида карда мешуд. Ин қавм дар муддати солҳои зиёд ба ҳукуматдорони Хитой мубориза бурда, ҷумҳурии соҳибистқлолии худро бунёд кардани аст.

Бояд қайд кард, ки бо вучуди шумораи маҳдуди миллатҳои ғайрихитой (ханҳо), ки соли 2000 нисбат ба шумораи умумии аҳолии Хитой 8,04%-ро ташкил мекунанд, ҳудуди заминҳои онҳо зиёда аз 50-60% заминҳои давлати Хитойро ташкил мекунанд.

Барои мўътадил кардани вазъияти дохилии мамлакат Ҳукумати Хитой дар даври дуҷуми бозсозии иқтисодӣ барои аз қафомонии иқтисодӣ баровардани ин вилоятҳо чораҳои заруриро ба нақша гирифтааст.

Маблағҳои зиёде барои таъмини пешрафти иқтисодиёт, соҳаҳои хизматрасонӣ ҷудо карда шуданд. Дар сарҳади Ҷумҳурии Мухтори Синзян-Ўйғур - Қазокистон бо мақсади харчи бештар

рафтуомад кардани миллатҳои ҳамзабон ва таъмини авчгирии муомилоти мол минтакаи тичорати озод бунёд гардид.

Баъди Инкилоби Сотсиалистии Октябр то соли 1991 робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ба воситаи вазорату ташкилотҳои шӯравӣ аз марказ ба роҳ монда шуда, идора карда мешуд.

Ҷолиби диққат аст, ки дар ин солҳо соҳаҳои саноати вазнин, сабук, соҳаи хӯроквории Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон хеле хуб тараққӣ карда буд. Аз Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Халқии Хитой трансформаторҳои барқии истеҳсоли корхонаи шаҳри Қўрғонтеппа, яхдонҳои истеҳсоли заводи яхдонсозии "Помир", дастгоҳҳои ресандагӣ бофандагии "Тоҷиктекстилмаш"-и шаҳри Душанбе, матоъҳои пахтагини истеҳсоли Иттиҳодияи истеҳсолии газворҳои пахтагини шаҳри Душанбе, матоъҳои абрешимии истеҳсоли корхонаи "Хучандатлас"-и шаҳри Хучанд, алюминии заводи алюминии Тоҷикистон, ҳамчунин, пахта ва монанди инҳо содир карда мешуд.

Дар навбати худ ба воситаи Вазорати тичорати хориҷии собик ИҶШС, савдои хориҷии "Союзвнешторг" ва монанди инҳо аз Ҷумҳурии Халқии Хитой молу матоъҳои пахтагин, матоъҳои нафиси абрешимӣ, чиниворӣ, термосҳо ва ғайра ба Тоҷикистон ворид карда мешуд.

Баъди истиқлолият ба даст даровардан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити бо Хитой бевосита робита кардан пайдо шуд. Дар шароити кунунӣ барои бо Хитой бузург ҳамкориҳои катъӣ ва самимиро ба роҳ мондан тамоми шароитҳо мавҷуданд. Тоҷикистон бо Хитой дар масофаи 414 км сарҳади умумӣ дорад. Дар баробари ин бо мурури замон қавму ақрабони мо бо сабабҳои гуногун дар қисми вилояти мухтори Синсзян-Ҳйғури Ҷумҳурии Халқии Хитой ҷой гирифта, 17 сентябри соли 1954 ноҳияи Тошқўрғонро бунёд намуданд.

Хитойҳо дар тўли асрҳо хуб дарк карданд, ки тоҷикон халқи хеле қадима ба шумор рафта, бо асилӣ ва ба наҷоди ориён дохил шудани худ фарқ мекунад. Ҳамкорӣ бо миллати тоҷик барои онҳо ҷи

дар Ҷумҳурии Халқии Хитой ва чи берун аз марзи он маънои бурдбориро дошт. Хитойҳо дар шахсияти тоҷикони дар Тошқўрғон сукунатдошта ба халқи асили тоҷик самимият доранд. Чунин меҳру рафокат буд, ки Ҳукумати Хитой яке аз аввалинҳо шуда, соҳибистиклолии Тоҷикистонро эътироф кард ва дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе сафоратхонаи худ ва намоёнлагии тичоратии Хитойро таъсис дод. Бинобар ин пешрафти ин кишварро дар масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иқтисодии ҳарбӣ ва таҷрибаи бой дар гузаронидани модернизатсияи мамлакат, гузаштан ба муносибатҳои бозорӣ ба назар гирифта, Ҳукумати Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии худ ба ин давлат эътибори махсусе медиҳад.

Ин аст, ки дар муддати 7 соли охир (1993-2000) Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмонов ба ин кишвари ба мо дӯст чандин маротиба сафарҳои расмӣ ва дӯстона анҷом додааст.

Сафари аввали расмӣ Э.Раҳмонов ба Ҷумҳурии Халқии Хитой 8 марти соли 1993 ба вуқӯъ пайваست. Дар рафти сафар дар баробари вохӯриҳои расмӣ бо роҳбарияти давлат ва Ҳукумати Хитой, бо комёбиҳои бадастовардаи халқи Хитой, ба қору ғайолияти қорхонаҳои азим аз наздик шинос шуданд.

Дар рафти ин сафар аз тарафи сарварони давлат Зян Земин ва Э.Раҳмонов ҳуҷҷати махсус "Эълумияи муштарақ оид ба истифодаи принципҳои асосӣ дар муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой" ба имзо расид, ки мувофиқи он тарафайн соҳибистиклолии якдигарро бори дигар эътироф карда, ба 5 принципи давлатдорӣи Хитой, мувофиқ омадани сиёсати Тоҷикистонро маъқул донишанд. Эълумияи имзошуда шароити мусоидро барои ҳамкорӣ дар соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ фароҳам оварда, барои ривҷ додани ин муносибатҳо тамоми монеаҳоро аз байн мебардорад.

Дар асоси ин эълумия дар рафти сафар байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хитой 8 созишнома ба имзо расид, аз ҷумла: Созишнома "Оид ба ҷудо кардани қарзи давлатӣ барои тахвили мол аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Ҷумҳурии Тоҷикистон"; Созишнома "Дар бораи ба Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод

намудани кӯмаки бегаразонаи Ҷумҳурии Халкии Хитой": Созишнома "Оид ба ҳамкории тичоратӣ иктисодӣ": Созишнома "Оид ба ҳавасмандгардонӣ ва хифзи мутақобилаи сармоягузорӣ": Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Халкии Хитой дар бораи ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 100 млн. юан кредити имтиёзнок додани Ҳукумати Ҷумҳурии Халкии Хитой ва ғайра.

Дар ин сафар барои мустаҳкам кардани робитаҳои сиёсӣ протоколи ҳамкории байни Вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халкии Хитой имзо карда шуд.

Мувофиқи созишномаи байнидавлатӣ оид ба ҷудо кардани қарзи давлатӣ барои таҳвили мол ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 30 млн. юан чанд номгӯи мол, ба мисли чой, пӯшок, асбобҳои барқӣ барои рӯзгор ворид карда шуд.

Иҷро шудани созишномаи дар боло зикршуда, дар баробари ба молҳои истеъмолии истеҳсоли Хитой шиносонидани аҳолии Тоҷикистон, барои ҳамкории дучониба шароити мусоид фароҳам овард. Аз соли 1994 сар карда, робитаҳои бевоситаи тоҷирони ин ду давлат оғоз ёфт. Дар асоси созишномаи байнихукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халкии Хитой "Дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи туризм" ҳар моҳ садҳо тоҷирон тавассути ширкати ҳавопаймоии "Тоҷикистон" ба шаҳрҳои калони наздисарҳадии вилояти мухтори Синззян-Ўйғур сафар мекунанд. Дар натиҷа, дар муддати хеле кӯтоҳ тамоми мағозаҳо, бозорҳо бо молҳои ниёзи мардуми истеҳсоли Хитой пур карда шуданд.

Дар баробари раванҷи ғайрӣ соҳаи тичорат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди корхонаҳои истеҳсолии муштарақ шурӯъ шуд. Сармоягузориҳои хориҷӣ, пеш аз ҳама хифзи сармояи худро талаб мекунанд. Дар ҷараёни сафари худ Президенти Тоҷикистон ба ин масъала эътибори хосае дода буд.

10 марти соли 1993 дар Пекин Созишномаи байнихукумати Ҷумҳурии Халкии Хитой ва Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҳавасмандкунӣ ва ҳимояи дучонибаи сармоягузорӣ" имзо карда шуд. Ин созишнома дар муддати кӯтоҳтарин ба бунёди якчанд ширкатҳои

муштарак - "Точин-Л", "Корвон ЛТД", "Корхонаи тамокуи шаҳри Душанбе", корхонаи "Ришта", намояндагии корпоратсияи "Хай Юй", шӯъбаи ширкати муштаракӣ "Рокит интернешнл Компани" ва инчунин корхонаҳои "Хетян Нункен" ва "Шун Да", ки пурра бо маблағи сармоягузори Хитой бунёд шудаанд, замина гузошт.

Бояд таъкид кард, ки дар байни корхонаҳои номбурда корхонаи муштаракӣ "Ришта" ва корхонаи тамокубарории шаҳри Душанбе мақоми хоса доранд.

Корхонаи муштаракӣ "Ришта" соли 1997 барои коркарди пахта бунёд карда шудааст. Ин корхона барои ҳар сол 4 ҳазор тонна нахи пахта истехсол кардан қудрат дорад ва барои 750 кас ҷои кор муҳайё мекунад. Натиҷаҳои хуби ин корхонаро ба назар гирифта, ҳар ду тараф ба ҳулосае омаданд, ки ба сохтмони навбати дуҷумлаи корхонаи бофандагии "Ришта" шурӯъ кунанд, ки он ба афзоиши ҳаҷм ва номгӯи маҳсулоти истехсолшуда ва даромади зиёди асъори хориҷӣ мусоидат хоҳад кард.

Нақшаҳои созишномаи таҷдиди корхонаи тамокуи шаҳри Душанбе, ки соли 1997 байни ширкати ҳамкорӣ байналмилалӣи вилояти Синцзян ба имзо расида буд, пурра амалӣ шуда истодаанд. Ширкати номбурда ба корхонаи муштаракӣ тамокуи Душанбе барои харидани таҷҳизоти ҳозиразамон 50 млн. юан ҷудо кард. Қисми зиёди ин таҷҳизот аллакай ба корхона ворид карда шудааст.

Бояд зикр кард, ки фаъолияти ин ду корхонаи номбурда ба истехсоли молҳои ба меъёри ҷаҳонӣ ҷавобгӯ равона карда шудааст. Имрӯзҳо қариб 90 фоизи маҳсулоти корхонаи "Ришта" ба хориҷаи дуру наздик содир карда мешавад.

Ба маҳсулоти корхонаи тамокуи шаҳри Душанбе бошад, чи дар бозори дохилии ҷумҳурий ва чи дар ҷумҳуриҳои ҳамсоя ва Россия талабот хеле зиёд аст.

Дар баробари бунёди корхонаҳои муштарак солҳои охир робитаҳои бевоситаи вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ба роҳ монда шудааст.

Моҳи декабри соли 1997 Кумитаи давлатии саноат ва ширкати байналмилалӣ Хитой - "Coder" ба мувофиқа омаданд, ки созишнома оид ба маблағгузорию корхонаи ангиштсангро ба имзо расонанд.

Апрели соли 1999 бошад, Кумитаи давлатии саноат созишномаи навбатиро бо намояндагони тичоратии Хитой оид ба бунёди фабрикаи муштараки велосипедбарорӣ дар Тоҷикистон ба имзо расонданд.

Ҳаҷми муомилоти савдои хориҷии байни ду кишвар дар давраи солҳои 1994 то соли 2000 бо нишондиҳандаҳои зерин муайян карда шудааст:

Ҷадвали №42

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҷумҳурии Халқии Хитой (ҳазор доллар)**

	с.1994	с.1995	с.1996	с.1997	с.1998	с.1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	8710,0	13500,0	7511,6	15318,5	5816,4	5177,0	15283,8
Содирот	7292,0	12200,0	6193,3	13392,5	4890,7	2619,0	3398,6
Воридот	1419,0	1300,0	1318,3	1926,0	925,7	2558,0	11885,2

Солҳои охир робитаҳои иқтисодӣ соҳаи кишоварзиро низ фаро гирифт. Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешравию соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Халқии Хитойро ба назар гирифта, барои омӯзиши дастоварҳои ин соҳа, моҳи феввали соли 1999 ҳайати калони мутахассисонро барои иштирок дар намоишгоҳи байналмилалӣ бахшида ба соҳаи боғдорӣ - "Кунмин-99" фиристонд.

Дар чараёни ин сафар байни вазорати кишоварзии ҷумҳурӣ, ширкати байналмилалӣ тичоратии Хитойю Европа *Wenzhou Tian Ying*, ҷамъияти саҳҳомии тичоратӣю саноатӣ *PTS Wan MCI* ва Ҷамъияти америкоии Тараккиёт *Snow Land (GROUP) Development INC* созишномаи ҳамкорӣ дар соҳаи сармоягузорӣ, таҳвили техникаи кишоварзӣ ва тухмии зироатҳои галладона ба имзо расид.

Солҳои охир корҳои шоёни Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сохтмони роҳи Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруг, ки дар чор

фасли сол мавриди истифода аст ва огози сохтмони роҳи автомобилгарди Мурғоб-Кулма, баромад ба шоҳроҳи Қароқурум роҳбарияти давлати Тоҷикистон ва Хитойро рӯҳбаланд намуд. Ҷумҳурии Халқии Хитой нақша ва корҳои амалии сохтмони шоҳроҳи номбурдаро дастгирӣ намуда, омодагии ҳудро ҷиҳати расонидани кӯмак изҳор намуд.

Барои тасаввуроти бештар пайдо намудан ба шумо дар бораи ин шоҳроҳи азим маълумот пешниҳод мекунем.

Дар шарқи Тоҷикистон яке аз роҳҳои барои кишвар муҳим - роҳи автомобилгарди Ёш-Хоруғ солҳои тӯлонӣ дар хизмати мардуми Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон мебошад. Дар ноҳияи Мурғоб аз ин роҳ шоҳи роҳи автомобилгарди Мурғоб-Тоҳтамиш, ҷудо мешавад, ки дар километри 40-уми он роҳе вучуд дорад, ки мусофиронро ба сарҳади Ҷумҳурии Халқии Хитой мебарад. Дарозии ин роҳ ҳамагӣ 30 км аст. Баъд аз сарҳади Тоҷикистону Хитой дар масофаи ҳамагӣ 10 км шоҳроҳи Қароқурум мегузарад. Ин шоҳроҳ, ки соли 1979 ба истифода дода шудааст, Ҷумҳурии Халқии Хитойро ба Ҳиндустон, Покистон то Укёкуси Ҳинд пайваست менамояд.

Бояд таъкид кард, ки шоҳроҳи Қароқурум дахсолаҳои охир барои раванҷу ривож ёфтани ноҳияҳои қафмондаи Ҷумҳурии Халқии Хитой - вилояти Синзян-Ўйғур ва ноҳияҳои шимолу шарқи Покистон нақши бузург бозидааст.

Мувофиқи стандарти байналмилалӣ ба охир расонидани ин роҳҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти бағоят калон дорад. Шароити мусоиди аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ҷойгиршавии Тоҷикистон баъд аз пайваст кардани роҳҳои Тоҷикистон ба шоҳроҳи Қароқурум, кишварамонро аз минтақаи сарбастаи ҷаҳон ба минтақаи транзитии пайвасткунандаи давлатҳои Шарқи Наздик ва Дур, Осиёи Миёна бо Осиёи Ҷанубӣ табдил меёбад. Тоҷирони Тоҷикистон ба воситаи ин шоҳроҳ барои интиқоли молҳои истеҳсоли ватанӣ ба дигар давлатҳои ҷаҳон бандарҳои давлатҳои Хитой, Покистон, Ҳиндустонро истифода мебаранд. Истифодаи роҳҳои Тоҷикистон ҳамчун роҳҳои транзитӣ натавон боиси афзудани боркашонии автомобилӣ мегардад, балки он ба бунёди шаҳро, бунёди роҳҳои оҳан, хати интиқоли барқ.

кубурҳои интиқоли нафт, гази табиӣ, телекоммуникатсия, ҳадамот ва хоказо мусоидат хоҳад кард. Дар баробари ин Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба воситаи истифодаи ин роҳҳо ба конҳои азими сарватҳои табиӣ кишварамон - сентротсит, сурма, тилло, сангҳои қиматбаҳо, гиёҳҳо ва ғайра наздик шуда, захираҳои онро, ки тӯли ҳазорсолаҳо дастрас набуданд, ба манфиати халқи тоҷик истифода мебаранд.

Робитаҳои иқтисодии хориҷии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Халқии Хитой солҳои охир соҳаи алоқаро фаро гирифт. Ҳамдигарфаҳмӣ дар ин соҳа боиси дар Пекин ба имзо расидани созишномаи байнидавлатӣ гардид. Вазорати алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир қорҳои зиёдеро нисбати вусъати ҳамкорӣ бо ширкатҳои телекоммуникатсионии Хитой, аз ҷумла бо корпоратсияи тараққиёти телекоммуникатсионии "Синотек", ширкати миллии "Чайна Телеком", ассотсиатсияи телефонии минтақавии "Датанг", технологияи телекоммуникатсионии академияи Хитой ба анҷом расондааст. Ширкатҳои номбурда якҷоя бо ширкати машҳури англисӣ "Телбурн" консортсиум ташкил доданд, ки он дар тендери байналмилалӣ доир ба лоиҳаи сохтани системаи нави алоқа шабакаи рақамӣ дар Тоҷикистон, ки бо кӯмак ва дастгирии Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд баргузор гардид, иштирок карда ба қомеъиҳо муваффақ шуданд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Халқии Хитой ҳамчун ҳамсояи неқ ҳамеша барои мӯътадил гардидани вазъи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон, барқарор ва тараққӣ ёфтани хоҷагии халқи мамлакат сазо кӯшиш намуда, дар татбиқи бозсозии иқтисодӣ, ободонии пойтахт кӯмакҳои маънавӣ ва моддӣ мерасонад.

Дар асоси созишномаи ба Ҷумҳурии Тоҷикистон расонидани кӯмаки бегаразона Ҷумҳурии Халқии Хитой аз соли 1993 то соли 1995 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 4,5 млн. юан кӯмакҳои башардӯстона расонидааст.

Соли 1997 Ҳукумати Хитой ба Раиси Ҳукумати Душанбе ба муносибати қашни 6-умин солгарди истиқлолияти Тоҷикистон ба маблағи 5 млн. юан - 15 адад ва дар соли 1998 ба маблағи 6 млн. юан

16 автобуси замонавии мусофиркаш тӯхфа кард, ки онҳо дар хизмати сокинони шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Қўрғонтеппа мебошанд.

Дар чараёни сафари намоёндагони Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи июни соли 1999 созишномаи байниҳукумати ду кишвар оид ба ҳамкориҳои техникийи иқтисодӣ ба имзо расид. Барои татбиқи ин созишнома Ҳукумати Хитой ба нақша гирифтааст, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 10 млн. юан кӯмаки бегаразона расонад. Мувофиқи дархости Ҷумҳурии Тоҷикистон ин маблағ низ барои харидани автобусҳо равона карда мешавад.

Робитаҳои фарҳангӣ, илмӣ ва техникийи байни кишвари Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой низ босуръат вусъат ёфта истодааст. Дар асоси созишномаи оид ба ҳамкориҳои фарҳангӣ, илмӣ ва техникийи Ҳукумати Хитой ҳар сол барои дохил шудан ба донишқадаҳои олии Хитой ба якчанд шаҳрванди Тоҷикистон квота ҷудо мекунад. Ҳоло зиёда аз 12 нафар донишҷӯёни тоҷик дар донишқадаҳои олии Пекин, Нанкин ва Шанхай таҳсили илм доранд. Дар солҳои охир семинарҳо, симпозиумҳо ва конференсияҳо зиёд доир карда мешаванд. Дар давоми солҳои 1993-2000 чандин сафарҳои дучонибаи ҳайатҳои олимони мутахассисони соҳаи кишоварзӣ, тоҷирон, варзишгарон доир гаштанд.

Бо пешниҳоди Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Урумчӣ рӯзҳои санъат ва маданияти Тоҷикистон гузаронда шуд, ки он дар холати мардуми ин шаҳр нақш бастааст. Миллатҳои мухталифи шаҳри Урумчӣ, аз ҷумла тоҷикон, ўзбекҳо, ўйғурҳо аз санъати бо онҳо наздики тоҷикон ба вачд омаданд. Иттилооти зиёд дар бораи санъати хунарамандони тоҷик дар рӯзномаҳои Пекин, Урумчӣ боиси пайдо кардани хаводорони зиёд гардиданд. Бо пешниҳоди Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Халқии Хитой дар соли 2001 гузаронидани рӯзҳои санъати Тоҷикистон дар шаҳрҳои Пекин ва Ситикарӣ ва рӯзҳои санъати Ҷумҳурии Халқии Хитой дар шаҳри Душанбе ба нақша гирифта шудааст.

Дар баробари комёбиҳои бадастомада, мо бояд ошкоро баён кунем, ки сатҳи муносибатҳои дучонибае, ки бо Ҷумҳурии Халқии Хитой то оғози соли 2001 доштем, ҳар ду ҷонибро қаноатбахш қарда наметавонад.

Аммо бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муддати 10 соли охир аз имкониятҳои бузурги давлати ҳамсоя Хитой ба дараҷаи кофӣ истифода бурда натавонист. Ғайр аз ворид кардани молҳои саноатӣ ва ҳӯроквории истеҳсоли Ҷумҳурии Халқии Хитой ва бунёди ду корхонаи муштарак Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷалби ҳарчи бештар маблағи сармоягузори Хитой, бунёди корхонаҳои миёнаи истеҳсолӣ, харидани дастгоҳҳои ҳозиразамон барои бунёд ва таҷдиди корхонаҳои саноати сабук ва ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон муваффақ нагардид.

Ҳаҷми муомилоти моли байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой низ маблағи қалонро ташкил намекунад. Дар тӯли шаш соли охир бо вучуди шароити васеи манфиатнок ҳаҷми муомилоти савдои хориҷии байни ин ду давлат ҳамагӣ 1.7 баробар зиёд шуд.

Умуман, дар ҳаҷми муомилоти моли байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой ҷаҳишҳои беасос мушоҳида қарда мешаванд. Агар соли 1995 ҳаҷми муомилоти моли байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Халқии Хитой 13.5 млн доллар, соли 1996 - 7,5 млн., соли 1997 - 15,3 млн., соли 1998 - 5,8 млн., соли 1999 - 5,1 млн. долларро ташкил дода бошад, пас соли 2000 ин нишондиҳанда боз рӯ ба афзоиш ниҳода 15,2 млн. долларро ташкил қард.

Мувофиқи иттилооти Кумитаи гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Халқии Хитой ба Тоҷикистон бештар либос, пойафзол, асбобҳои барқӣ, маводи ҳӯрока, бозичаҳои баҷагона ва дар солҳои охир масолеҳи сохтмонӣ ворид қарда мешавад.

Хитойҳо бошанд, бештар ба пахта, линт, улюк, алюминий, партовҳои металлҳои сиёҳу ранга, пилла ва ғайра мароқ доранд.

§14.5. ҲИНДУСТОН

Ҳиндустон дар қисмати ҷанубии Осиё ҷойгир шуда, яке аз давлатҳои калонтарини дунё ба шумор меравад. Худуди давлати Ҳиндустон 3287590 км мураббаъ буда, 2,4%-и худуди сайёраи Заминро ташкил мекунад ва 16,7%-и аҳолии ҷаҳон дар ин кишвар зиндагӣ мекунанд. Мувофиқи маълумоти оморӣ то 1 январи соли 2001 шумораи аҳолии Ҳиндустон ба 1 млрд. нафар расидааст. Ҳиндустон баъд аз Хитой дуюмин давлати ҷаҳон аст, ки аз ҷиҳати шумораи аҳоли калонтарин мебошад. Афзоиши солонаи аҳоли 2,9%-ро ташкил медиҳад.

Давлати Ҳиндустон бо 8 кишвари дунё, аз ҷумла дар шимол бо Хитой, Непал ва Бутон, аз шимолу ғарб бо Афғонистон ва Покистон ва аз тарафи Шарқ бошад, бо Мянма ва Бангладеш ҳамсарҳад аст. Гулӯгоҳи Полк ва халиҷи Маннар канори борики ҷанубии мамлакатро аз ҷазираи Шри-Ланка ҷудо мекунанд. Соҳилҳои давлати Ҳиндустонро баҳри Араб ва Халиҷи Бангола, аз ҷануб бошад, Укёноси Ҳинд иҳота кардаанд. Чунин ҷойгиршавии мамлакат аз ҷиҳати ҷуғрофӣ хеле мувофиқ буда, ба Ҳиндустон баҳри тараққиёти роҳҳои баҳрӣ ва роҳҳои хушкигард шароити мусоид фароҳам оварда, робитаҳои иқтисодии онро бо давлатҳои Осиё, Европави Шарқӣ осон мегардонад.

Ҳиндустон яке аз давлатҳои сермиллати дунё ба шумор рафта, бо фарҳанг, дин ва урфу одатҳои гуногун дар миқёси ҷаҳон хеле машҳур аст.

Миллатҳои гуногуни Ҳиндустон аз қадимулайём бо сабабҳои таърихӣ ин ва ё он ҷараёни диниро интихоб карда, ба он пайравӣ ва онро эҳтиром мекунанд. 82% -и аҳолии Ҳиндустон пайрави дини ҳиндуия (мазҳаби ҳукмрон, ки ба драҳманизм ва буддизм асос ёфтааст), 12,2%-и аҳоли дини ислом, 2,34% дини насронӣ, 1,94% дини синххи, 0,76% дини буддой ва 0,4% дини чайнӣ мебошад.

Дар Ҳиндустон бо вучуди забонҳои гуногуни зиёд доштани забонҳои ҳиндӣ ва англисӣ ҳамчун забони расмӣ давлатӣ қабул шудаанд. Бо сабаби аз ҳад зиёд будани тоифаҳои гуногуни аҳолии

Ҳиндустон то имрӯз масъалаи забони ягонаи давлатии умумиҳиндустонӣ ҳалли худро наёфтааст.

Ҳиндустон дорои иқлими мусоид (иқлими гарми тафсон, иқлими арктикӣ) буда, набототи фаровон ва ҳайвоноти гуногун дорад. Дар ин ҷо зиёда аз 45 ҳазор навъи растанӣ мавҷуд аст, ки он 7% набототи ҷаҳонро ташкил медиҳад. 6,5% ё 81 ҳазор намуд ҳайвоноти ҷаҳон дар ин кишвар маскун доранд. Ҳиндустон аз ҷиҳати ҳосили фаровони зиёди меваю сабзавот, маҳсулоти дигари кишоварзӣ, ҷорводорӣ хеле машҳур буда, дар парвариши пахта, шолӣ, найшакар, паррандапарварӣ ва ҷорводорӣ усулҳои ҳосаи худро дорад.

Сарзамини ин давлат аз сарватҳои табиӣ хеле бой буда, дорои захираҳои бузурги ангиштсанг, тилло, алмос, маъдани оҳан, боксит, конҳои бешумори маъдани марганец, мис, волфрам, рух, нафт мебошад.

Давлати сараҳолии Ҳиндустон бо шаҳрҳои қадимаи зебоманзари худ, Дехли (10 млн.), Мумбай (Бомбай) (14 млн.), Хайдарабод (4 млн.), Нагпур, Бенгапур, Калкутта (15 млн.), ки бо иморатҳои афсонавӣ ва ҷуасрори худ дар дунё машҳуранд, ифтихор дорад.

Ҳиндустон яке аз давлатҳои калонтарини демократӣ ба шумор рафта, системаи парламенти идоракуни дорад. Интиҳоби президент дар 5 сол як маротиба дар асоси интиҳоботи умумии баробарҳуқуқ гузаронида мешавад. Президент - сарвари ягонаи давлат ба шумор меравад, ки он аз тарафи намояндагони ҳар ду палата ва маҷлиси конунбарор интиҳоб карда мешавад. Президент ҳамзамон вазифаи сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи давлатро низ иҷро мекунад. Инчунин, ҳуқуқи тасдиқ ва бекор кардани конун, таъин кардани сарвазири мамлакатро низ дорад ва бо пешниҳоди сарвазир, муовинон ва вазиронро низ таъин мекунад.

Ҳиндустон ба гурӯҳи давлатҳои аграрӣ-саноатӣ дохил шуда, мувофиқи конституцияи худ давлати федералӣ ба шумор меравад, ки дар он 26 штати баробарҳуқуқ ва 7 ҳудудҳои муттаҳид мавҷуд аст.

Мақомоти олии иҷроия ва ҳалли масъалаҳои иқтисодии мамлакат куллан дар ихтиёри Ҳукумати Ҳиндустон ва сарвазири он қарор доранд. Мувофиқи Конститутсияи Ҳиндустон сарвазири мамлакат бояд сарвари он гурӯҳи хизбие, ки дар палатаи халқии парламент тарафдорони зиёд дорад, интихоб шавад.

Мақоми олии қонунгузори Ҳиндустон Парламент ба шумор меравад. Парламент аз ду палата - Палатаи Иттиҳоди штатҳо - 250 вакилони халқ ва Палатаи халқӣ - 545 вакили халқ иборат аст. Интиҳоботи вакилони ҳар ду палата дар 5 сол якбор гузаронида мешавад. Вакилони халқие, ки ба Иттиҳоди штатҳо интихоб мешаванд, бештар барои ҳимояи манфиатҳои штати худ ҷидду ҷаҳд мекунанд.

Аз ибтидои асри XVIII сар қарда, давлати бузурги Ҳиндустон охиста-охиста дар натиҷаи задухӯрдҳои шадид ба мустамликаҳои Англия табдил ёфт. Тамоми боигарии фаровону сарватҳои табиӣи Ҳиндустон, набототи ҳайвоноти ин кишвар диққати ҳукуматдорони Англияро ба худ ҷалб қарда буд. Ба ивази яроқи ҳар гуна воситаҳои техникӣ, матоъҳои пашмин ва монанди инҳо, аз ин кишвар бехтарин сарватҳои табиӣ - тилло, нуқра, алмос ва сангҳои қиматбаҳо ро мебуриданд. Ва барои ҳарчи дертар бедор қардани ҳисси миллии мардуми Ҳиндустон, англисҳо иқтисодии ин кишвари бузургро дар сатҳи пасти аграрӣ нигоҳ дошта, танҳо он соҳаҳои саноатро, ки бевосита ба манфиати онҳо ҷавобгӯ буданд, дар сатҳи наҷандон баланд бунёд мекарданд. Англисҳо дар натиҷаи ҳамин гуна сиёсат, аз ҷунин як мамлақати бузург мустамликаҳои махсуси иқтисодиро бо дараҷаи пасти ҳосилнокии меҳнат дар кишоварзӣ ва саноат ташкил намурианд. Ҳиндустон ҳамчун манбаи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои империяи бузурги Британияи Кабир табдил дода шуд.

Ин гуна сиёсати мустамликадорӣи Англия яқуним аср садди роҳи пешрафти иқтисодии давлати бузурги Ҳиндустон қарид.

Ғарҷанде англисҳо ба бедорӣи миллии халқи Ҳиндустон садди роҳ мешуданд, бо вучуди ин мардуми ин кишвар дар соли 1857 барои

худшиносии миллӣ ба мубориза бархост. Вале ин мубориза харчанд бебарор анҷом ёфта бошад ҳам, огози муборизаҳои озодихонаи халки Ҳиндустон буд.

Аз ибтидои асри XX муборизаи озодихонаи мардуми Ҳинд таҳти роҳбарии ҷунбишҳои миллии "Свадешӣ" сар зад. Моҳандас Карамчанд Гандӣ баъд аз хатми донишқадаи олии ҳукуки Англия ҳамфикрони худро муттаҳид карда, барои омода сохтани миллати азияткашидаи Ҳиндустон ба муқобили апартеид барномаи махсуси муборизаи сиёсии худро бо номи "Сатяграҳ", ки маънои "афзалияти маънавӣ" дошт, пешниҳод кард.

Баъд аз соҳибистиклол шудани кишвар сарвари Анҷумани Миллии Ҳиндустон Ҷавохирлал Нехру М.Гандиро бо некӣ ёдовар шуда, чунин гуфтааст: "Ӯ монанди ҷараёни пурқудрати ҳавои тоза, моро маҷбур сохт, ки қомати худро рост карда, чуқур нафас кашем ва ҳаракати озодихонаро аз нав дучанд зинда кунем".

Таҳти роҳбарии Анҷумани Миллии Ҳиндустон солҳои 1920-1922 намоиши миллӣ зери шиори "Ҳаракати ҳамкорӣ накардан", соли 1930 "Ҳаракати шаҳрвандии итоат накардан", ки асоси он ворид намудани андоз аз намак буд, миллионҳо одамонро ба кӯча баровард. Августӣ соли 1942 муборизаи озодихонаи таҳти шиори "Англисҳо, аз Ҳиндустон нест шавед!" авҷ гирифт. Мустамликадорони англис ин муборизаро сарнагун карда, ба таъқиби сарварони Анҷумани Миллии Ҳиндустон ва зиёиёни пешқадами кишвар сар карданд.

Баъди хотима ёфтани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон Ҳукумати Англия дарк кард, ки агар бо роҳи мусолиҳа ба Ҳиндустон соҳибистиклолиро надихад, мардуми ин кишвар асрҳо бо давлати Англия ҷун душмани миллати худ муносибат мекунанд. Ва дере нагузашта, 15 августӣ соли 1947 бо ворид намудани баъзе тағйирот ба конституция, Ҳиндустон соҳиби истиклолияти миллӣ шуд.

Бояд таъкид кард, ки то истиклолият Ҳиндустон яке аз давлатҳои қафомондатарини дунё ба шумор мерафт, дар ин кишвар саноати мошинсозӣ ва соҳаи кишоварзӣ ҳеле суст тараққӣ ёфта буд. Ҳиссаи истехсолоти Ҳиндустон нисбати ҷаҳон як фоизро ҳам ташкил

намедод. Дар натиҷаи дараҷаи пасти зиндагӣ дарозии миёнаи умри аҳоли ҳамагӣ 32 сол. дараҷаи саводнокии аҳоли 18%-ро ташкил мекарду халос.

Бо вучуди дар микёси байналмилалӣ шикаст хӯрдани Британияи Кабир, Ҳиндустон таҷрибаи бой ва дастовардҳои мустамликадорони англисро сармашки кори худ карда, қарор дод, ки дар баробари нигоҳ доштани сохтори амалкунандаи давлатӣ системаи парламенти демократиро бунёд карда, ҳамкориро бо Британияи Кабир идома диҳад. Ин дар он даврае, ки тамоми давлатҳои ҷаҳон баъди Ҷанги дуюми ҷаҳон бо проблемаҳо овора буданд, иқдоми дурусти оқилона ва дурандешона буд. Зеро Англия баъд аз ШМА ҳам аз ҷиҳати пешрафти соҳаҳои гуногуни саноат ва ҳам аз ҷиҳати сармояи зиёд дар ҷаҳон давлати дуюмин ҳисоб меёфт. Инро ба назар ноғирифтани гуноҳи азиме мебуд.

"Мо имрӯз бадбахтиро паси сар намудем. Ҳиндустон акнун бояд ҳудахро аз нав бикшояд" - гуфта буд, сарвари Анҷумани Миллии Ҳиндустон М. Гандӣ.

Аз рӯзҳои аввали истиқлолият роҳбарияти Ҳиндустон вазифаи азнавсозии ҷамъиятро назди худ гузошт. Дар дохили чунин як давлати бузурге, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ хеле қафомонда буд, мувофиқи анъанаҳои миллии мардуми ҳинд ва бо назардошти талаботи кулли халқиятҳои дигар, дар баробари аз нав бунёд кардани сохтори сиёсӣ, дар кулли ҷабҳаҳои ин кишвар як тартиби хосеро ҷорӣ кардан лозим буд.

Барои таъмини пешрафти истехсолот мардуми Ҳиндустон бояд дар мадди аввал ба сохтмони роҳҳои наві, кӯпрукҳо, бароҳмониҳои хатҳои алоқа ва таъмини барқ эътибори ҷиддӣ диҳад.

Мувофиқи нақшаи сарвари Ҳиндустон Ч. Неру барои татбиқи мақсадҳои худтаъминкунӣ ва аз вобастагии мамлакатҳои хориҷӣ баровардани кишвари худ, мардуми Ҳиндустон ба сохтмони корхонаҳои саноатӣ - заводҳои металлургӣ ва сементбарорӣ, заводҳои мошинсозии вазнин, сохтани нерӯгоҳҳои барқӣ оғоз намуд. Ба ин қор роҳҳои оҳане, ки тавассути он англисҳо кулли худуди

Ҳиндустонро бо ҳам пайваста буданд ва инчунин корхонаи бузурги металлургии "Тати" кӯмаки калон расониданд.

Барои суръат бахшидан ба раванди бозсозӣ, дар баробари вусъат додани сектори моликияти давлатӣ барои ташаккул ва рушди камол ёфтани сектори хусусӣ низ имтиёзҳои зиёде дода шуданд. Чунин иқдом боиси истифодабарии пурмаҳсули захираҳои меҳнатии мардум гардид.

Соли 1980 миқдори корхонаҳои истеҳсолии давлатие, ки ба истифода дода шуданд, ба 5 ҳазор адад расонида шуд. Барои таъминии кори пурмаҳсул ин корхонаҳоро ба ширкатҳои бузурги давлатӣ муттаҳид мекарданд.

Суръати афзоиши миёнаи маҳсулоти саноатӣ дар ин давра 4,3%, маҳсулоти кишоварзӣ 1,8%, маҷмӯи маҳсулоти миллий 3,1%-ро ташкил карда буд, ки агар нисбати давлатҳои рӯ ба инкишоф зиёд бошад, нисбат ба суръати афзоиши маҳсулоти ҷаҳонӣ хеле паст аст. Сабаби чунин афзоиши пастро дар қафомонии кулли сохтори иқтисодӣ-иҷтимоии хоҷагӣҳо ва заифии сармояи миллий дидан мумкин буд.

Ҳукумати Ҳиндустон бо вучуди кӯшишҳои зиёд пасандозҳои аҳолиро ба дараҷаи кофӣ барои пешрафти ҷамъият ҷалб карда натавонист. Ҳаҷми пасандозҳо дар бонкҳои амонатгузорӣ ҳамагӣ 13-16%-ро ташкил мекарду ҳалос. Вале он сиёсати давлатие, ки ба тартиб даровардани истеҳсолот, савдои дохилӣ ва хориҷӣ, маҳдуд кардани истифодаи сармояи хориҷӣ, назорати қатъӣ аз болои истифодаи замин нигаронида шудааст, вазъи иқтисодии мамлакатро вазнинтар кардан гирифт. Солҳои 1980-1990 тадбирҳои ҳукумат вобаста ба ҷалби сармояи хориҷӣ, нисбати мӯътадил кардани вазъи иқтисодии мамлакат низ натиҷаҳои судманд надоданд. Ба пешрафти иқтисодии кишвар дараҷаи пасти ихтисоси қувваи корӣ, ки ба талаботи соҳаҳои навбунёди саноатии мамлакат ҷавобгӯ намебошад, монеъ мешуд. Ҳиндустон аз ҷиҳати дараҷаи саводнокии аҳолиаш дар сатҳи хеле паст меистад. Дар солҳои 80-ум ҳамагӣ 52%-и аҳолии мамлакат хондану навишта метавонист. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод.

ки ягон мамлакати дунё бе 60%-и дараҷаи саводнокии аҳоли ба дараҷаи баланди саноатикунонӣ ноил шуда наметавонад.

Аз тарафи дигар, кафомонии соҳаҳои ёрирасони иқтисодиёти мамлакат - нерӯи барқ, воситаҳои алоқа ва нақлиёт ба суръати афзоиши истехсолот таъсири манфӣ мерасонд. Корхонаҳои истехсолӣ аз сабаби нарасидани нерӯи барқ соатҳои дароз аз кор мемонданд. Дараҷаи пасти кори воситаҳои алоқа ва нарасидани нақлиёти боркашонӣ боиси сари вақт ҳал нашудани ин ё он масъалаи иқтисодӣ мегардид.

Дар пешрафти тадқиқоти илмӣ низ камбудии хеле зиёд мавҷуд буданд. Бо сабаби тезу тунд шудани муносибатҳои сиёсии Ҳиндустон ва Покистон барои ихтирои яроқи термоядрой ва кайҳон маблағи калон сарф карда мешуд.

Ҳамаи ин камбудӣҳоро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҳиндустон маҷбур шуд, ки дар кишвари худ ислоҳоти иқтисодӣ гузаронад.

Аммо хусусияти ҳоси ислоҳоти иқтисодии Ҳиндустон дар он буд, ки дар рафти татбиқи он, нақшаҳои панҷсолаи давлатӣ бекор нашуданд ва самти он дар асоси маблағгузори давлатӣ ба соҳаи вазнин ба ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ ва инкишофи структураи мамлакат равона карда шуд.

Либерализатсияи иқтисодиёт дар мадди аввал то ҳадди ақал кам кардани назорати давлатӣ ва танзими иқтисодиёти кишвар, хусусигардонии корхонаҳо, ҳарчи бештар кам кардани сектори давлатӣ, давра ба давра гузаронидани либерализатсияи воридот, ҳавасмандкунии сармояи хориҷиро пешбинӣ мекард.

Чунин тадбирҳои Ҳукумати Ҳиндустон ба он оварда расонд, ки иқтисодиёти ин кишвар ҳоло бо ҳаҷми истехсолоти худ дар ҷаҳон ҷои панҷумро ишғол мекунад. Дар натиҷаи навсозии сохтори иқтисодӣ Ҳиндустон ба яке аз давлатҳои пурқудрати бузурги ҷаҳон табдил ёфт.

Се соли охири асри XX ҳамаи соҳаҳои саноат босуръат тараққӣ мекарданд. Чунин пешрафт дар баробари то 12% паст кардани сатҳи бекурбшавии пул ҳаҷми солонаи маҳсулоти умумӣ дар

соли 2000 - 7,1% афзуд. Дар даҳсолаи охир Ҳукумати Ҳиндустон тағйироти дар бозори чаҳонӣ баамаломадаро ба назар гирифта, барои пешгирӣ кардани истехсолоти ақибмонда барои навсозии сохтори соҳаҳои алоҳидаи саноати кишвари худ тадбирҳои амалӣ андешид. Имрӯзҳо Ҳиндустон таҷҳизоти ниҳоят мураккаби телекоммуникатсионӣ, воситаҳои техникӣ, барномаҳои худтаъминкунӣ ва идоракунии компютерҳоро истехсол мекунад. дар даҳсолаи охири асри XX ба ихтирои технологияи олии шурӯъ намуда, дар натиҷаи ҳосил кардани атом ба истехсоли таҷҳизот барои тадқиқи қайҳон шурӯъ кард.

Ҳиндустони имрӯза дар тадқиқоти назариявӣ ва амалии нерӯи атом, разведкаи (қашфи) фосилавӣ, қайҳон, электроника ва укёнушинуи ба пешравии хеле баланд ноил гаштааст.

Дар баробари тадқиқи амалии нақшаи панҷсолаи нӯҳум Ҳукумати Ҳиндустон ба гузаронидани либерализатсияи иқтисодии мамлакат оғоз кард. Бо тақозои замон ва хоҳиши гурӯҳи монополистони қалони мамлакат, ба сектори ҳусусӣ имтиёзҳои зиёд дода шуд. Ба соҳибони сектори ҳусусӣ иҷозат дода шуд, ки дар фаъолияти соҳаҳои муҳими иқтисодӣ (ҳосил кардани нерӯи барқ, қорқард ва истихроҷи нафт, нақлиёти ҳавоӣ, воситаҳои алоқа), ки пештар таҳти назорати давлат буданд, бевосита иштирок карда, намояндагҳои ширкатҳои байналмилалиро дар шаҳрҳои қалони Ҳиндустон ифтитоҳ намоянд ва барои қалби сармояи хориҷӣ ба ҳукумат қўмақ расонанд. Барои ҳавасмандкунии соҳибқорони ҳусусӣ миқдори (ставкаи) андози даромадро то ҳадди ақал қам қарда, тамоми маҳдудиятҳои маҷбураи қадди роҳи қоридоти ашъи хом ва таҷҳизоти асосӣ бардошта шуданд. Ставкаи тарифҳои гумруқӣ дар соли 1990 ағар 87% бошад, дар соли 1995 ба 27% қаст қарда шуд. Дар асоси қонун доир ба ҳимояи сармояи хориҷӣ ба сармоядорони хориҷӣ барои харидани 51%-и саҳмияҳои 34 соҳаи муҳими иқтисодӣ шароит фароҳам оварданд. Дар саросари мамлакат ҳусусигардони қорхонаҳои истехсолӣ, соҳаи ҳадамот, отелҳо ва диғар иншоотҳо гузаронида мешуданд. Ба роҳбарияти қорхонаҳои давлатӣ ҳуқуқи

бунёди корхонаҳои муштарак дода шуд. Ҳукумати Ҳиндустон барои устувор кардани пули миллии давлати худ - рупия корҳои зиёдеро анҷом дод. Даре нагузашта рупия ба асъори қисман табодули озод табдил ёфт.

Назорати дохилӣ аз болои корхонаҳои истеҳсоли тамоман аз байн бардошта шуд.

Ҳиндустон сиёсати ҳаматарафа дастгирӣ намудани сектори майдаҳочагиро пеш гирифта, дар баробари ба онҳо додани қарзҳои имтиёзнок доир ба тайёр намудани 822 номгӯй моле, ки бештар ба қоркарди маҳсулоти кишоварзӣ вобастагӣ дошт, супориш дода буд. Дар натиҷа шумораи корхонаҳои хурд дар соли 1985 аз 1.2 млн. ба 2.9 млн. адад расонида шуд. Аввалҳои соли 2000 дар қулли иқтисодиёти Ҳиндустон зиёда аз 80% қувваи қори дар мамлакат вучуддошта ғайолият доштанд, ки онҳо 45%-и маҳсулоти содиротиро тайёр мекарданд. Ба шарофати эътибори махсуси давлат аз ибтидои соли 2000 суръати баланди пешрафти саноати маснуотбарор (то 12%) мушоҳида қарда мешуд, ки ҳиссаи он дар саноати истеҳсоли то 77% расид. Қисми асосии ҳаҷми маҳсулоти дохилиро маҳсулоти саноати мошинсозӣ, химия ва дорусозӣ ташкил мекард. Мувофиқи талаботи аҳоли дар мамлакат истеҳсоли мошинҳои сабуқрав, радиою телевизор, дастгоҳҳои суратгирӣ ва асбобҳои дигари рӯзгор бо суръати баланд вусъат меёфт. Аз ҷиҳати истеҳсоли тракторҳо бошад, Ҳиндустон дар аввалҳои соли 2000 ба қатори давлатҳои асосии истеҳсолкунанда дохил шуд. Асоси соҳаи энергетикаро захираи зиёди ангиштсанг ташкил мекунад, ки он аз 3/4 ҳиссаи истеъмоли асосии сӯзишвориро ташкил мекунад. Истихроҷи нафти хом ва газҳои табиӣ низ хеле вусъат меёфт. Ҳиндустон яке аз давлатҳои асосии истеҳсолкунандаи пӯлод ба шумор меравад. Истеҳсоли солони он ба 23.4 млн. тонна расонида шуд. Аз ҷиҳати истеҳсоли алюминий бошад, Ҳиндустон ба бозори ҷаҳонӣ баромадааст. Дар соҳаи саноати сабуки ин мамлакат саноати бофандагӣ нақши бузургро мебозад ва 1/5 ҳиссаи қулли истеҳсолоти саноатӣ ва 1/3 ҳиссаи даромади содиротро ташкил мекунад. Дар ин соҳа зиёда аз 20 млн. нафар машғули қоранд.

Ҳукумати Ҳиндустон аз рӯзҳои аввали истиқлолият ба соҳаи кишоварзӣ эътибори махсус меод. Дар яке аз баромадҳои худ. Сарвазирӣ мамлакат Қ. Неру чунин гуфта буд: "Ҳама чизӣ дигар метавонад интизор шавад. танҳо на кишоварзӣ".

Дар соҳаи аграрӣ дар баробари системаи якҷаҳонӣ. ки олоии давраи патриархалӣ дошт, ширкатҳои бузург амал мекарданд. ки коркарди замин дар асоси истифодаи технологияи ҳозиразамон пеш бурда мешуд.

Соли 1980 Ҳиндустон барои татбиқи барномаи "инқилоби сабз", ки аз тарафи стансияи генетикии селексиони Вазорати кишоварзии Мексика пешниҳод шуда буд, тадбирҳои андешид ва дар мӯҳлати кӯтоҳ ба натиҷаҳои судбахш ноил гардид. Дар баробари якбора зиёд шудани истеҳсоли ғалла, вобастагии мамлакат дар ин соҳа аз давлатҳои хориҷа аз байн бардошта шуд. Агар, соли 1950 Ҳиндустон бо усулҳои давраи пешӣ коркарди замин 51 млн. тонна ғалла истеҳсол карда бошад, соли 1995 истеҳсоли он ба 211.7 млн. тонна расонда шуд, ки ин қомеии бузург ба ягон мамлақати дунё ноил нагашта буд. Дар ноил гаштан ба чунин муваффақиятҳои бузург, пеш аз ҳама саҳми ҳукумат ва олимону кишоварзон ва ташкилкунандагони он хеле қалон аст. Имрӯзҳо Ҳиндустон аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ дар сафи давлатҳои худтаъминкунанда қарор дорад. Ҳар сол ба воситаи созмони ҷамъиятӣ, ки фаъолиятҳои хеле хуб ба роҳ монда шудааст, ба хар сари аҳолии мамлакат 200 кг маҳсулоти ғалладонаи истеҳсолшуда (ғандум ва биринҷ) расонда мешавад.

1 январи соли 2001 дар Ҳиндустон 125 млн. гектар замини кишт ба қайд гирифта шудааст, ки дар он баробари маҳсулоти ғалла, инчунин пахта, ҷут, ҷой, найшакар, растаниҳои рағандор кишт шудаанд. Ҳар сол дар соҳаи кишоварзӣ 2,5 млн. тонна пахта, 750 ҳазор тонна ҷой, ки он 30%-и истеҳсоли ҷой ҷаҳонро ташкил мекунад, ба даст оварда мешавад. Дар соҳаи ҷойпарварӣ зиёда аз 20 млн. қас ба кор ҷалб карда шудаанд. Ҳиндустон дар истеҳсоли мурҷ. қардамон, занҷабил (имбир), қуриқуми, қашниз (қориандар), зира,

розиёна (фенхель). ки дар тамоми соҳаҳои хӯроквории ҷаҳон истифода бурда мешаванд, дар сафи пеш меистад. Ҳаҷми истеҳсоли ҳарсолаи маҳсулоти номбурда зиёда аз 2 млн. тонна мебошад. Дар истеҳсол ва коркарди банан, какао, гулқарам, чормағз Ҳиндустон дар ҷои аввал буда, дар истеҳсоли меваҳои ситрусӣ, ананас, себ, картошкаю пӣз, нахӯди сабз ба қатори дах давлати аввали ҷаҳон дохил мешавад. Дар соли 2000 қариб 47 млн. тонна меваю сабзавот истеҳсол кардааст.

Солҳои охир ба рушду такомули соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ маблағҳои зиёди сармояи хусусӣ ҷалб карда шуданд. Дар ин асос бунёди ҷамъиятҳои молпарварӣ, боғдорӣ, гулпарварӣ, ширкатҳои махсуси коркарди маҳсулоти кишоварзӣ зиёд шуда, Ҳиндустонро ба содиркунандаи маҳсулоти кишоварзӣ табдил дод ва ба ивази содироти он ба ҳазинаи давлат асъори хориҷии зиёд ворид гардид.

Ҳиндустон солҳои охир ба татбиқи пешниҳодоти олимони эътибори калон меҷаҳд. Танҳо дар нақшаи 8-уми тараққиёти давлат 2,5 миллиард рупияро ба иҷрои он нақшаҳо, ки барои истифодабарии гармхонаҳои пластикию гулхонаҳо, гидропоникаҳои обёрӣ равона карда шуданд, ҷудо кард.

Соли 1999 Иттиҳоди тадқиқкунандагони соҳаи кишоварзии Ҳиндустон (*KAR*) ва яқчанд донишқадаи олӣ бо мақсади ҳарчи бештар омӯختан ва дар амал татбиқ намудани дастовардҳои илмӣ, таъсис дода шуданд. Дар баробари ин барои боз ҳам бештар ҳавасманд кардани кормандони соҳаи кишоварзӣ Ҳукумати Ҳиндустон дар баробари таъмини бепули об, нуриҳои минералӣ, нерӯи барқ ва қарзҳои имтиёзноки дастрас, тамоми корхонаҳои кишоварзиро аз пардохти андози даромад озод кард.

Ба бунёди сохторҳои ёрирасони соҳаи хоҷагии қишлоқ эътибори зиёд дода мешуд. Барои татбиқи ҳама гуна нақшаҳо бонки махсуси "Риҷенал рурал бонк" (*RRB*), барои муайян намудани нархи маҳсулот комиссияи махсуси оид ба нархгузорӣ, барои сарфа намудани вақти деҳқон ва дар сари замин харидани маҳсулоти тайёршуда ширкати хӯроквории Ҳиндустон, Палатаи молҳои ниёзи

мардум таъсис дода шуданд, ки ҷуъбаҳои онҳо дар тамоми ғушаю канори мамлакат амал мекунанд.

Мақсади чунин хароҷот ва чорабиниҳои азим аз он иборат буд, ки таҷрибаи дахсолаҳои охирро истифода бурда, проблемаи таъмини аҳолиро бо маводи ғизоӣ, алаҳхусус бо маҳсулоти ғалла, ҳаллу ғасл намоянд.

Мувофиқи талаботи ратсиони (воёи ҳӯроки) ҳар як фарди Ҳиндустон, дар баробари аз як миллиард гузаштани шумораи аҳолии он, истеҳсоли маҳсулоти ғалла дар соли 2001 бояд ба 235 млн. тонна расонда шавад. Ин албатта, бо вучуди вазифаи мушкил буданаш, бо ғайрату меҳнати миллати ҳинд ҳалшаванда аст.

Мувофиқи маълумоти Бонки ҷаҳонӣ аҳолии Ҳиндустон, агар дар соли 2025 1,4 миллиард нафарро ташкил кунад, пас дар охири асри XXI шумораи он ду маротиба зиёд шуда, ба 1.9 млрд. мерасад.

Бозори бузурги дохилӣ ва пурқудрат шудани синфи миёнаи хусусии мамлакат беш аз пеш диққати сармоядорони хориҷиро ба худ ҷалб мекард. Дар баробари ин Ҳукумати Ҳиндустон аз ибтидои солҳои 90-ум "иктисодиёти кушода"-ро пеш гирифта, бо пешниҳоди сарватҳои бои табиӣ, қувваи арзони корӣ, либерализатсияи қонунҳои амалкунанда сармояи хориҷиро ба мамлакат ҷалб карда, азнавсозии техникӣ ва пешрафти истеҳсолотро таъмин менамояд. Даре нагузашта ин тадбирҳои номбурда натиҷаҳои диҳхоҳро доданд. Агар ҳаҷми вуруди солонаи сармояи хориҷӣ дар солҳои 1986-1991 200 млн. долларро ташкил дода бошад, баъди соли 1997-ум миқдори он якбора ба 3 млрд. доллари ШМА расид.

Сармоягузориҳои хориҷӣ сармояи худро бештар ба саноати комплекси энергетикӣ, телекоммуникатсия, металлургия, таҷхизоти нақлиёт, нафту химия, коркарди ҷӯб ва содироти сангҳои киматбаҳо равона менамуданд.

Ҳукумати Ҳиндустон аз ҳарчи бештар ба мамлакат ворид шудани сармояи хориҷӣ барои анҷом додани модернизатсияи соҳаҳои истеҳсолот, вориди технологияи нав ва истеҳсоли молҳои дар бозори ҷаҳонӣ қобили рақобат умедҳои зиёд дошт.

Баҳри иҷрои ин мақсад соли 1997 Бонки захиравии Ҳиндустон иҷозат дод, ки дар 35 соҳаи хоҷагии халқ, 50%-и сармояи хориҷиро истифода кунанд.

Хусусиятҳои ҳоси соҳаи истехсол ва интиқоли барқ, сохтмони хатҳои кубурҳои интиқоли нафту газ, сохтмони роҳ ва сардхонаҳои нигоҳдории маҳсулоти кишоварзиро ба назар гирифта, барои истифода бурдани 72%-и сармояи хориҷӣ иҷозат дода шуд.

Охириҳои соли 1997 Ҳукумати Ҳиндустон номгӯи иҷозатномаи ширироки сармояи хориҷиро зиёд намуда, истифодаи 100-фоизаи онро дар инфраструктураи мамлакат, истехсоли маҳсулот барои содирот, бунёди корхонаҳои кишоварзӣ ва сохтмони мактабу беморхонаҳо иҷозат дод.

Бо вуҷуди ин давлат соҳаҳои стратегии мамлакат - комплекси сӯзишворию энергетикӣ, конҳои бузурги нафт, ангиштсанг, корхонаҳои металлургӣ - пӯлодгудозӣ, сементбарории мамлакат таҳти назорати давлат буданд. Дар ин соҳаҳо сол аз сол пешравӣ мушоҳида мешуд. Иқтисодии бузурги Ҳиндустонро ба назар гирифта, ширкатҳои машҳури ҷаҳон, ба мисли "Ҷенерал Моторс", "Тойота" дар соҳаи мошинсозӣ, "Ай-Би-Эм", "Хюлет пакард" дар соҳаи саноати хӯрокворӣ сармояи худро ба ин кишвар барои бунёди корхонаҳои худ равон мекарданд. Ин тамоил солҳои охир хеле суръат гирифт ва ҳаҷми маблағгузориҳои хориҷӣ то 10 млрд. доллари америқой зиёд шуд.

Бо дарназардошти шароити мусоиди ин мамлакат ва нақшаи Ҳукумати Ҳиндустон солҳои аввали асри XXI, ба иқтисодиёти мамлакат ҷалби сармояи хориҷӣ бояд дахлчанд зиёд карда шуда, дар ин асос дар натиҷаи таъмини тараққиёти босуръати иқтисодиёт то солҳои 2020 Ҳиндустон ба чорумин давлати абарқудрати ҷаҳон табдил ёбад.

Дар давраи гузаронидани либерализатсияи иқтисодиёт якбора афзудани ҳаҷми содироти мол дар мамлакат мушоҳида карда шуд. Имтиёзҳои зиёд дар таъмини фаъолияти озоди иқтисодии хориҷии корхонаҳо ба он оварда расонд, ки онҳо дар натиҷаи истехсоли

молҳои ба меъёри байналмилалӣ ҷавобгӯ танҳо ҳаҷми содироти молро дар солҳои 1993-94 якбора 20% зиёд намуданд. Чунин ҷаҳиш иктисодӣ тамоми нуксонҳои мавҷудай иктисодиётро баръало нишон дод ва ҳукуматро водор сохт, ки барои бартараф кардани онҳо тадбирҳои зарурӣ андешад. Дар баробари ин содиркунадагонии мол аз ҳукумат талаб карданд, ки ставкаҳои гумрукии содироти молро аз нав дида баромада, сатҳи онро то меъёри ставкаҳои давлатҳои мутараққии ҷаҳон мувофиқ кунад.

Ҳукумати Ҳиндустон шароити иктисодии мамлакатро ба назар гирифта, мақсад гузошт, ки соли 2002 ҳаҷми содироти молро то 90 млрд. доллари ШМА расонад.

Нарасидани нафт ягона проблемае мебошад, ки дар воридоти моли ин мамлакат мушоҳида карда мешавад. Агар ҳаҷми талаботи кулли иктисодиёти мамлакат ба нафт 50 млн. тонна бошад, истеҳсоли солонаи он ҳамагӣ 30 млн. тоннаро ташкил мекард. Бинобар ин ҳукумат маҷбур буд, ки ҳар сол аз хориҷ 20 млн. тонна нафти хом ворид намуда, барои таъмини мӯътадили фаъолияти хоҷагии халқ субсидия диҳад.

Дар натиҷаи касод шудани бучети мамлакат дар соли 1997 Ҳукумати Ҳиндустон маҷбур шуд, ки фурӯши сӯзишвории дизелиро дар бозори дохилӣ бо нархи ҷаҳонӣ ҷорӣ намояд. Аммо бо сабаби афзудани талабот ба ин сӯзишворӣ проблемаи ҷойдоштаро ҳал карда натавонист, баръакс, сиёсати ҷави саноатикунонӣ ва пешрафти босуръати иктисодиёти мамлакат ба соҳаи саноати нафт таъсири манфӣ расонд ва маҷбур сохт, ки ҳаҷми истеҳсоли нафти хом ватаниро зиёдтар намоянд. Баҳри иҷрои ин мақсад Ҳукумати Ҳиндустон ба ширкатҳои нафтистехсолкунанда шароити мусоид фароҳам овард. Бо кӯмаки ҳукумат ин соҳа хеле тараққӣ карда, истеҳсоли нафт аз 30 млн. тоннаи 1947 то ба 50 млн. тоннаи 1998 расонида шуд.

Дар баробари нафт ба мамлакат таҷҳизоти технологӣ, пӯлод, коғаз, нуриҳои минералӣ, хӯрокворӣ ворид карда мешуд. Дар миқёси ҷаҳон ҳамкорони асосии Ҳиндустон дар масъалаи содирот ва

воридоти мол ШМА, Япония, Россия, Германия, Британияи Кабир буда, ҳаҷми умумии тиҷорати хориҷии онҳо 60%-и додугирифти давлати Ҳиндустонро ташкил мекард.

Дар баробари ин ҳукумат тамоми соҳаҳои истеҳсолотро вазиғадор намудааст, ки аз рӯзҳои аввали асри нав сар карда, дар баробари молҳои дар бозори ҷаҳонӣ шинохташудаи Ҳиндустон (маснуоти саноати боғандагӣ, либосворӣ, маснуоти тилловорӣ ва сангҳои киматбаҳо), ки асоси воридоти ашёи хориҷиро ташкил мекарданд, ба содироти асбобҳои дақиқ ва таҷҳизоти технологияи пешкадам шурӯъ намоянд.

Аз сифати баланди молҳои истеҳсоли саноати навбунёди асри XXI ва нархи нисбатан арзони онҳо дилпур буда, Ҳукумати Ҳиндустон бо роҳбарияти Иттиҳоди Европа, Ҳукумати ШМА, Канада, Россия ва Япония, Зеландияи Нав, Австралия барои бо моли худ ба бозори онҳо дохил шудан, ба гуфтушунид шурӯъ намуда, аз нимаи дууми соли 2000 бо онҳо созишномаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ дучонибаро ба имзо расонд.

Иқтидори азими иқтисодии Ҳиндустонро ба назар гирифта, экспертҳои Бонки Ҷаҳонӣ Ҳиндустонро ба давлатҳои "панҷгонаи бузург", ки ба он Хитой, Бразилия, Индонезия ва Россия шомил мебошанд, дохил намуданд. Дар соли 1997 8-10%-и истеҳсолот ва савдои ҷаҳон ба ин давлатҳо рост меомад. Чунин пешрафти иқтисодиётро ба назар гирифта, пешбинӣ шудааст, ки то соли 2025 ҳиссаи онҳо дар иқтисодиёти ҷаҳон дучанд зиёд мешавад.

Дар натиҷаи бозсозии иқтисодӣ, ки даҳсолаи охир дар Ҳиндустон анҷом дода мешуд, зиёда аз 6 млн. коргар бо кор таъмин гардид. Ба қайд гирифта шудааст, ки дар Ҳиндустон 300 млн. нафар аз табақаи миёнаи коршоями аҳоли қобилияти баланди харидорӣ доранд, онҳо метавонанд мошинҳои сабукрав, телевизор, компютер ва маводи ғизоии беҳтаринро харидорӣ намоянд.

Бо вучуди комёбиҳои бузурги дар мамлакат бадастомада афзоиши даромад ба ҳар сари аҳоли талаботи истеъмолкунандагонро таъмин карда наметавонад. Дар аввали асри XXI низ даромади зиёда

аз 52%-и аҳолии Ҳиндустон аз ҳадди ақали зиндагӣ пасттар аст, дар деҳот ин нишондиҳанда зиёда аз 80%-ро ташкил медиҳад. Ҳамагӣ 48% аҳоли соҳиби маълумот мебошад. Зиёда аз нисфи кӯдакони то 5-сола ба бемориҳои нарасоии гизо гирифтаанд. Мувофиқи маълумотҳои омӯри соли 1997 зиёда аз 38 млн. бекорон ба қайд гирифта шудаанд.

§14.6. Робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҳиндустон

Муносибатҳои тиҷоратӣ ва иқтисодии Тоҷикистон бо Ҳиндустон таърихи хеле қадима дорад. Бинобар дар мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ ҷойгир будани давлати тоҷикон қорвонҳои пурбори Ҳиндустон аз як тараф ва аз тарафи дигар қорвонҳои тоҷирони давлатҳои Хитой ва Россия, Византия ва Рум дар шаҳрҳои Самарканду Бухоро ва Хатлон бо ҳам доду гирифт мекарданд. Бо мурури замон шаҳрҳои номбурда бинобар кӯтоҳ кардани роҳи тӯлонии ин қорвонҳо оҳиста-оҳиста ба маркази тиҷоратии байналмилалӣ табдил гардиданд.

Аз тарафи дигар, қорвонҳои тоҷирони тоҷик бо молҳои худ матоъҳои пахтагин, абрешим, зарфҳои шишагин, яроку аслиҳа, асбобҳои оҳанӣ, сангҳои қиматбаҳои Бадахшон, коғаз ва ғайра ба ноҳияҳои ҷанубии Ҳиндустон сафар карда, дар баробари тиҷорат фарҳанг ва маданияти халқи тоҷикро ба мардуми Ҳиндустон шинос мекарданд.

Дар асрҳои миёна бинобар дар ҳудуди давлати қадимаи Хуросон қарор доштани қисми зиёди минтақаи шимолии Ҳиндустон забони тоҷикӣ (форсӣ) бо лаҳни ширинаш оҳиста-оҳиста ба дили мардуми ҳинд роҳ ёфт. Сарзамини Ҳиндустон бехтарин суҳанварон, шоирони форсӣ ба монанди Масъуди Саъдии Салмон, Муҳаммад Авфии Бухорӣ, Амир Хусравӣ Деҳлавӣ, Амир Ҳасани Деҳлавӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил, Зебунисо, Муҳаммад Иқбол ва даҳҳо фарзандони арзандаро тарбия намуда, номи онҳоро бо ашъори варзидаи онҳо ҷовидон гардондааст.

Тоҷикистону Ҳиндустон аз қадимулайём робитаҳои дӯстона. фарҳангу анъанаҳои умумӣ доранд, ки аз як сарчашма баромадаанд. Ин ду миллат фарҳанги бузурги Шарқро ганӣ намуда, дар рушди

тамаддуни ҷаҳонӣ сахми арзандае гузоштаанд. Дар солҳои шӯравӣ низ робитаи иқтисодӣ тичоратӣ байни тоҷикону хиндуҳо ривоч ва густариш меёфт.

Тоҷикистон ба ин кишвар пеш аз ҳама таҷхизоти корхонаҳои истеҳсоли (дастгоҳҳои ресандагӣ, бофандагӣ) трансформаторҳо, манкаҳои барқии ҳӯрокпазӣ, молҳои рӯзгор, ғалаҳои кубурҳои газ, об ва нафт, инчунин, матоҳои абрешимин ва пахтагин содирот мекард.

15-17 июни соли 1968 Президенти Ҳиндустон Зокир Ҳусейн аз 14 ҷумҳурии сотсиалистии собиқ ИҶШС Тоҷикистонро интиҳоб намуда, се рӯзи сафарашро дар сарзамини тоҷикон гузаронд ва бо дастовардҳои мардуми тоҷик аз наздик шиносӣ пайдо кард.

Дар даҳсолаҳои охир Тоҷикистонро борҳо тоҷирон, кӯҳнавардон, варзишгарон, мутахассисони соҳаи энергетика, дипломатҳо дидан карда, ба халқи тоҷик дар корҳои эҷодӣ, иқтисодӣ ва масъалаҳои сиёсӣ кӯмаки худро дарёфтоштаанд.

Баъди истиқлолияти Тоҷикистон аз байни давлатҳои ҷаҳон Ҳиндустон аввалин шуда, соҳибистиқлолии Тоҷикистонро эътироф кард ва соли 1992 муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд. Соли 1993 ҷаноби Делипа Мехта сафири фавқуллода ва мухтори Ҳиндустон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин карда шуд, ки қароргоҳаш дар шаҳри Тошкент буд. Ҷаноби Делипа Мехта пеш аз ҳама иҷрои тамоми масъалаҳои доир ба корҳои дипломатӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ ва додани визаҳои вурудро ба ӯҳда дошт.

Бо авҷгирии робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҳиндустон, зиёд шудани сафарҳои расмӣ дучониба, туризми байналмилалӣ ҳар ду тарафро водор намуд, ки дар ҳар ду кишвар сафоратхона ва намоёндагии тичоратӣ кушоянд. Моҳи майи соли 1994 Ҳиндустон дар шаҳри Душанбе сафоратхонаи худро ифтитоҳ намуд ва барои беҳбудии робитаҳои дучониба тадбирҳои мушаххас андешид. Моҳи феввали соли 1993 аввалин сафари расмӣ намоёндагони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҳиндустон тахти роҳбарии раиси Шӯрои вазирони Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар ҷараёни ин сафар 6 ҳуҷҷати байнидавлатӣ ба имзо расиданд:

- Эълomia дар бораи принципҳо ва самтҳои ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон;
- Созишномаи байниҳукумати Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон оид ба ҳамкории иқтисодӣ ва техникӣ;
- Созишномаи байниҳукумати Тоҷикистон ва Ҳиндустон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг, санъат, маориф, илм, воситаҳои иттилооти умум (аз ҷумла, кинематография) ва варзиш;
- Созишномаи байниҳукумати Тоҷикистон ва Ҳиндустон дар бораи ҳамкории тичоратӣ иқтисодӣ;
- Протоколи ҳамкории Вазорати қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати қорҳои хориҷии Ҳиндустон;
- Созишнома дар бораи ҳамкории байни Бонки давлатии саҳомӣ тичоратӣ фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон - "Тоҷиксодиротбанк" ва Бонки давлатии Ҷумҳурии Ҳиндустон.

Январии соли 1994 сафари қорӣ муовини аввали Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳри Дехлӣ сурат гирифт. Баъди имзошавии "Созишнома оид ба алоқаҳои ҳавоӣ" аввалин ҳатти ҳавоии байналмилалӣ Душанбе-Дехлӣ ва Дехлӣ-Душанбе, баъдтар, Душанбе-Дехлӣ-Лондон ва Лондон-Дехлӣ-Душанбе кушода шуд.

Ҳукумати Ҳиндустон низ барои наздиктар шинос шудан бо Ҷумҳурии Тоҷикистон, моҳи июни соли 1994 сафари ҳайати вакилони олимақомӣ Ҳиндустонро ташкил намуд, ки ин сафар таҳти роҳбарии Вазири давлатии қорҳои хориҷии Ҳиндустон Салмон Хуршед ба пойтахти Тоҷикистон, шаҳри Душанбе сурат гирифт. Роҳбарияти вазоратҳои қорҳои хориҷӣ ва робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳайати олимақомро дар сатҳи баланд қабул намуданд. Намояндагони Ҳиндустон зимни сафар аз якҷанд қорхонаҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла, заводи алюминийи Тоҷикистон ва Нерӯгоҳи барқии Норақ боздид намуданд.

Салмон Хуршед, ҳамчун масъули бахши иқтисоди Ҳиндустон, бо роҳбарони вазорату кумитаҳои давлатӣ, ширкатҳои навбунёди

хусусӣ ва корчаллонҳо вохӯриҳо гузаронида, аз бозсозӣҳои кишвари худ ва самтҳои ҳамкорӣ бо Ҳиндустон муфассал ахборот дод.

Дар рафти сафар инчунин, Созишнома дар бораи додани қарз ба маблағи 5 млн. доллари америкоӣ ба имзо расид. Созишномаро аз ҷониби Ҷумҳурии Ҳиндустон Салмон Хуршед ва аз ҷониби Ҷумҳурии Тоҷикистон муовини аввали Вазири робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ба имзо расонданд. Мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои созишномаи номбурда ба зиммаи Вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузошта шуд, ки қисми асосии ин қарз мебоист барои иҷрои нақшаҳои якҷоя ва қисми боқимонда барои харидани таҷҳизот ва доруворӣ истифода мешуд. Дар муддати кӯтоҳ бо кӯмаки ширкати дорусозии Ҳиндустон "Ачанта Фарма Лимитед" корхонаи муштараки дорусозии шаҳри Душанбе "Тоҷик - Ачанта Фарма ЛТД" бунёд гардид.

Бо мақсади таҳким ва инкишофи ҳамкориҳои мавҷуда, моҳи декабри соли 1995 нахустин сафари расмӣи президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ба давлати Ҳиндустон сурат гирифт. Дар фурудгоҳи шаҳри Дехлӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистонро роҳбарони олирутбаи кишвари Ҳиндустон истикбол намуданд.

Дар панҷ рӯзи сафар дар ин кишвари бостонӣ Э.Раҳмонов якчанд мулоқоту вохӯриҳо анҷом дод. Дар чараёни музокирот якчанд масъалаҳои ҳамкориҳои гуногунҷабҳаи миёни ду кишвар мавриди гуфтушунид қарор гирифтанд.

Дар чараёни ин сафар якчанд созишнома ба имзо расид, ки онҳо дар баробари мустаҳкам гардондани муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ, меъёрҳои қонунгузорию ду кишварро бо ҳам мутобиқ карда, ҳамкориҳои бевоситаи муфиди дучонибаро дар соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт муайян намуданд.

Аз ҷумла созишномаҳои зайл ба имзо расиданд:

- Созишнома дар бораи инкишофи муносибатҳои минбаъда;
- Созишнома дар бораи ҳавасмандкунӣ ва ҳимояи дучонибаи сармоягузориҳо;
- Созишнома дар бораи таъсиси комиссияи давлатии муштарак оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи савдо, иқтисодиёт, илм ва техника;

- Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи илм ва технология;
- Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи тандурустӣ.

Ҳайати олимаҳои Тоҷикистон бо осори қадимаи шаҳри Дехлӣ шинос шуда, барои боз ҳам пурратар омӯхтани зиндагии мардуми ҳинд, урфу одат ва фарҳанги онҳо, таҷрибаи пешқадами онҳо дар соҳаи кишоварзӣ аз шаҳрҳои Агра, Бангалор ва Мумбай (Бомбей) боздид намуд.

Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмонов шиносоии худро дар шаҳри Агра аз зиёрати мақбараи шоҳ Ҷамшед, ки оромгоҳи ӯ дар Тоҷ маҳал ҷой гирифтааст, оғоз намуд.

Зимни шиносӣ бо ёдгории ҷовид Тоҷмаҳал, яке аз олимони маъруфи бостоншиноси ҳинд, ки ҳайатро сарварӣ мекард, ба Президенти Тоҷикистон Э. Раҳмонов дар бораи сангҳои қиматбаҳое, ки деворҳои Тоҷмаҳалро оро медиҳанд, маълумоти муфасссал дод.

Сирри системаи акустикии ин биноро олимони ҳозира то ҳол аниқ накардаанд. Садои паст ва нозуки хизматчиҳои Тоҷмаҳал аз нуқтаи муайяни дохили бино чандин маротиба такроран ба гӯши тамошобин мерасад.

Агра дар баробари шаҳри туристӣ ва зиёратгоҳ буданаш, инчунин аҳолии Ҳиндустонро бо маводи озуқа низ таъмин мекунад. Тамоми заминҳои кишоварзие, ки дар ду тарафи шоҳроҳи автомобилгард бо усули ба Ҳиндустон ҳоси ғаллакорӣ кишт шудаанд, мувофиқи қонуну қоидаи агротехникӣ обёрӣ мешаванд. Чунин усул ҳосилнокии ғалладонаро аз ҳар гектар 4 маротиба зиёд карда, проблемаи худтаъминкунии мамлакатро пурра ҳал намудааст.

Тибқи барномаи сафар намояндагони Тоҷикистон аз шаҳрҳои Бангалор ва Мумбай (Бомбей) боздид ба амал оварданд. Намояндагони воситаи ахбори умум ва роҳбарони ҳайати намояндагони Ҳиндустон, роҳбарони корхонаҳо, корчаллонҳо, тоҷирон аз мулоқотҳо ва вохӯриҳо бо ҳайати вакилони Тоҷикистон изҳори қаноатмандӣ карданд.

Бояд зимнан ёдовар шуд, ки шаҳри Мумбай (Бомбей) яке аз марказҳои калонтарини тиҷоратӣ ва саноатӣ ба шумор меравад. Онро дарвозаи Ҳиндустон низ меноманд, зеро дар соҳилҳои он бандарҳои зиёд бо таҷҳизоти замонавӣ борфарорӣ шабу рӯз

киштиҳои зиёди пур аз молро аз тамоми дунё қабул намуда, онро тавассути биржаҳои молӣ ба тамоми ғӯшаю канори кишвари худ мефиристанд.

Солҳои охир аз тарафи Вазорати робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд корхонаҳо, аз ҷумла:

- корхонаи муштираки "Ачанта Фарма Лимитед" дар шаҳри Душанбе барои истеҳсоли дорувории ҳаётан муҳим;
- корхонаи муштираки "Кушон", барои сохтани корхонаи шишабарорӣ ва сохтмони меҳмонхонаи панҷситорадор дар шаҳри Душанбе;
- корхонаи муштираки "Скин", корхонаи "Мармар" ва "Bloomy International" ба қайд гирифта шудаанд.

Бо ҷалби сармоягузори Ҳиндустон сохтмони меҳмонхонаи панҷситорадор дар шаҳри Душанбе ба мувофиқа расид. Ҷаноби Лалит Кумар Малхотра омодагии худро барои ба ин сохтмон ҷудо кардани 35 млн. доллари америкой изҳор кард. Аз 1 январи соли 2001 сохтмони меҳмонхонаи номбурда дар хиёбони Айнии ш. Душанбе оғоз гардид.

Ҳаҷми муомилоти савдо бо нишондихандаҳои зерин муайян шудааст:

Ҷадвали №43

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҳиндустон (ҳазор доллар)**

	с.1995	с.1996	с.1997	с.1998	с.1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	283,9	312,2	988,0	771,7	982,3	129,7
Содирот	11,1	1,0	7,2	11,4	0	0,4
Воридот	272,8	311,2	980,8	760,3	982,3	129,3

Дар асоси созишномаҳои баимзорасида муносибатҳои тичоративу иқтисодии дуҷониба рӯз аз рӯз вусъат ёфта истодааст. Агар дар панҷ соли пеш, соли 1995 муомилоти моли ин кишвар ҳамагӣ 283,9 ҳазор доллари америкоиро ташкил карда бошад, пас соли 1999 ин маблағ қариб 1 млн. долларро ташкил намуд.

9 майи соли 2001 ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти сарвариي Президенти Тоҷикистон Э.Ш. Раҳмонов чихати бозиди расмӣ

давлатӣ ба Ҷумҳурии Ҳиндустон сафар намуд. Мулоқоти нахустини худро Президенти Тоҷикистон дар қароргоҳи муваққатиаш дар шаҳри Дехлӣ - "Раштрапати Бхаван" бо директори Пажӯҳишгоҳи тадқиқоти Осиеи Миёна ба номи Мавлоно Абдулкалом Озода, профессор Дивандра Каушик доир намуд. Дар чараёни сӯҳбат масъалаҳои марбут ба нақшаҳои ҳамкории илмӣ олимони Тоҷикистону Ҳиндустон дар соҳаи таърихшиносӣ мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Рӯзи дигари сафар маросими расмӣ мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов бо Президенти Ҳиндустон Кочерил Рамон Нароянон ва сарвазири ин мамлакат Атол Бихорӣ Вачпай баргузост гардид.

Зимни мулоқот ғайр аз масъалаҳои вобаста ба муносибатҳои дучониба, инчунин маҷмӯи масъалаҳои мавриди назари тарафайн, аз ҷумла бунёди корхонаҳои муштарақ, ҳамкорӣ дар соҳаҳои истихроҷи маъдан, коркарда маҳсулоти кишоварзӣ, саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, бунёди роҳҳои мошингард ва сохтмони меҳмонхонаҳо муҳокима шуданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват намуд, ки ҳар ду кишвар дар бобати тақвият додани фаъолияти Комиссияи байниҳукумати ҳамкории тичоратӣ иқтисодӣ тадбирҳои мушаххас андешанд.

Баъди анҷоми мулоқот 6 ҳуҷҷати байнидавлатӣ ва байниҳукумати Тоҷикистону Ҳиндустон ба имзо расиданд. Президенти Тоҷикистон ва Сарвазири Ҳиндустон ба Ёлмомияи муштараки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон дар бораи асосҳои муносибатҳои дучониба имзо гузоштанд. Аъзои дигари ҳайати ҳукумати ҳар ду кишвар Меморандуми ҳамкории техникий байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон, Созишномаи байниҳукуматӣ "Дар бораи ҳамкории дарозмуддати тичоратӣ иқтисодӣ ва ҳамкорӣ дар соҳаи саноат", Созишнома "Дар бораи кӯмаки мутақобилаи ҳуқуқӣ дар байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ҳиндустон", Созишномаи байниҳукуматӣ "Дар бораи ҳамкорӣ дар бобати пешгирии фурӯши гайриқонунии маводи нашъа, ашёи хоми онҳо ва моддаҳои фалаҷкунандаи асаб" ва Созишномаи байниҳукумати "Дар бораи роҳҳои ҳавоӣ" имзо карданд.

§14.7. ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Таърих гувоҳ аст, ки аҷдодони миллати форс дар байни миллатҳои дигари ҷаҳон қадимтарин миллат ба шумор рафта, вобаста ба тамаддунашон давлатдории худро пеш аз солшумории мелодӣ бунёд намуда буданд.

Соли 1925 дар давлати форсҳо сулолаи Паҳлавӣ ба сари ҳокимият омад. Дар натиҷаи баҳсу мунозираҳои зиёд соли 1934 ба давлати форсҳо номи нав - Эронро гузоштанд.

Ҷунбишҳои миллии 5 майи соли 1963 (бо солшумории Эрон 15 ҳордоди соли 1342-и ҳиҷрӣ) сар зада, тахти роҳбарии имом Ҳумайнӣ 11 феввали соли 1979 ба ғалабаи инқилоби исломӣ оварда расонид. Дар натиҷаи раӣпурсӣ 98,2%-и миллатҳои Эрон ба як овоз барои бунёди Ҷумҳурии Исломии Эрон овоз доданд. 1 апрели соли 1979 давлат Ҷумҳурии Исломии Эрон эълон карда шуд. Мувофиқи қонуни асосии давлат тамоми қорҳои давлатӣ тахти роҳбарии Президенти мамлакат амалӣ мешавад. Шӯрои Маҷлиси исломӣ (Парламент) ҳокимияти қонунбарор ба шумор рафта, аъзои он дар шахсияти номзадҳои мардумӣ ба мисли Президент бо раӣпурсии умумӣ интиҳоб карда мешаванд. Тамоми шоҳаҳои ҷамъият мақомоти қонунбарор, иҷроия, адлия тахти назорати пешвои инқилоб амалӣ шуда, аз тарафи Президент ҳамоҳангсозӣ карда мешаванд.

Бо ғалабаи Инқилоби исломии Эрон дар ин кишвар низоми ҳокимият ба қуллӣ тағйир ёфт. Ҳонаводаи шоҳ, аксари ҳокимон ва сармоядорон аз тарсу ҳарос ва азиятҳои ба халқи худ додашон бо миллиардҳо доллари америкоӣ ба мамлакатҳои хориҷ рӯ ба гурез ниҳоданд. Танҳо маблағи мероси ба писари худ гузоштаи Муҳаммад Ризошоҳи Паҳлавӣ дар бонкҳои Швейтсария 30 миллиард долларро ташкил меод. Беҳтарин дастовардҳои миллӣ, ёдгориҳои қадима, сарватҳои қиматбаҳои кишварро низ аз мамлақати худ берун бароварданд.

Иқтисодиёти мамлакат баъд аз инқилоб миллӣ қунонида шуда, дар асоси банақшагирии марказонидашудаи давлатӣ тахти роҳбарии Президент пеш бурда мешуд. Тамоми соҳаҳои саноати вазнин,

коркарди маъдан, ширкатҳои истихроҷи нафт ва коркарди он, савдои хориҷӣ ва фаъолияти бонкҳо то имрӯз давлатӣ мондаанд.

Рохбарияти Ҷумҳурии Ислонии Эрон, пеш аз ҳама, ба муҳимтарин сарчашмаҳои таъминкунандаи пешрафти иқтисодии мамлакат, захираи бузурги нафт, сарватҳои табиӣ, соҳаҳои азими кишоварзӣ ва маҳсулоти саноати вазнин ва сабук тақия менамуд.

Баъд аз инқилоби ислонии Эрон тамоми мулкдорони хусусии рохбарони ширкатҳои нафтистехсолкунанда, мудирони корхонаҳои истеҳсолӣ, фабрикаву заводҳо, соҳибони отелҳо, тарабхонаҳо моликияти худро партофта аз тарсу ҳарос ба кишварҳои хориҷ фирор карданд. Дар муҳлати кӯтоҳтарин тамоми молу мулки онҳо - корхонаҳои саноати вазнин, коркарди маъдан, ширкатҳои истеҳсолкунандаи нафт, созмонҳои тичорати хориҷӣ, бонкҳо миллӣ кунонида шуда, зери назорати давлат қарор дода шуданд.

Қисми зиёди заминҳо ба деҳқонони яккахочагӣ тақсим карда шуданд. Аммо бояд қайд кард, ки давлат ба воситаи намоёндагони вазорати кишоварзии Эрон ба яккахочагиҳо кӯмакҳои лозими сари вақт расонида, барои истеҳсоли маҳсулоти зарурӣ созишномаҳо ба имзо мерасанд. Солҳои минбаъда аҳоли бештар лаблабуи қанд, сабзавот, пахта истеҳсол карда, корхонаҳои саноати коркардро бо ашёи хом таъмин менамояд.

Қорҳои зиёди кофтуковии геологӣ ва тадқиқотҳои илмӣ даҳсолаҳои охир нишон доданд, ки сарзамини Эрон аз сарватҳои зеризаминӣ яке аз бойтарин кишвар ба шумор меравад.

Дар аввали соли 2001 иқтидори саноати коркарди нафт дар як рӯз ба 610 ҳазор баррел расонида шуд. Ин рӯзҳо дар Эрон дар асоси маҳсулоти нафтӣ садҳо корхонаҳои истеҳсоли ранг, корхонаҳои химиявӣ оид ба истеҳсоли маводи аввалаи шампун, маводи шӯянда, пастаи дандоншӯй, нахҳои синтетикӣ, кошин (кафел), зарфҳои сафолин, резина, ширеш, маводи коркарди пӯст, маҳлулкунандаҳо, равшанҳои молидани барои мошинҳо, парафин, антифриз, рангҳои махсус барои саноати киштисозӣ, силикон, термоселикон, равшани тормоз, рангҳои мухталиф, шишапахта, изоляторҳои гуногун барои кам кардани садо, батареяҳои қувват,

симҳои баркӣ ғаболӣят менамоянд. Сарзамини Эрон аз гази табиӣ низ хеле бой аст. Аз ҷиҳати захираи он дар ҷаҳон ҷои дуҷумро ишғол менамояд.

Тамоми соҳаҳои саноат, хизмати маишӣ ва аҳолии Эрон аз гази табиӣ сарзамини худ пурра истифода мебаранд, шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо гази табиӣ пурра таъмин карда шудаанд. Имрӯзҳо ширкати миллии гази кишвар зиёда аз 40 ҳазор км кубури баландшиддати газро дар ихтиёри худ дорад. Бояд қайд намоем, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон барои ба меҳнат ҳавасманд кардани миллати худ тамоми имтиёзҳои муҳайё намуда (кашидани кубурҳои газ, хизматарсонии онҳо ба ӯҳдаи худ гирифтааст), арзиши гази табиӣ ва нафтро дар бозори дохилӣ хеле арзон кардааст. Масалан, дар тамоми каламрави Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба 1 доллари америкоӣ 26,5 литр бензини А-93 харидан мумкин аст. Барои муқоиса, дар Тоҷикистон 1 марти соли 2001 ба як доллари америкоӣ ҳамагӣ 2,5 литр бензин хариди мешавад.

Захираҳои зиёди маъдан имкон доданд, ки дар даҳсолаҳои охир корхонаҳои металлургӣ бунёд карда шаванд. Имрӯзҳо дар Эрон 2600 кони маъдан ба истифода дода шудааст, ки дар онҳо зиёда аз 80 млн. тонна маъдан истеҳсол карда мешавад. Дар пешрафти соҳаи саноати коркарди маъдан афзоиши босуръати истеҳсоли пӯлод дида мешавад. Агар дар арафаи инқилоб ҳаҷми истеҳсоли пӯлод 567 ҳазор тоннаро ташкил намуда бошад, пас дар тӯли танҳо бист соли охир ҳаҷми истеҳсоли он 12 маротиба афзуда, ба 6 млн. тонна расонида шуд, ки Эрон бо ин нишондиҳанда дар ҷаҳон ҷои дуҷумро ишғол менамояд. Бояд қайд намоем, ки аксарияти (90%) маҳсулоти истеҳсолшудаи корхонаи металлургӣ пеш аз ҳама барои таъмини эҳтиёҷоти кишвар равона карда мешавад. Вобаста ба захираҳои дохилӣ солҳои охири асри XX Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо мақсади пурра таъмин намудани талаботи соҳаҳои истеҳсолии ватанӣ ба бунёди корхонаҳои ҳозиразамони фулузоти ранга эътибори зиёд медиҳад.

Дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин корхонаи азими дорои таҷҳизоти замонавӣ "Арок", ки барои истеҳсоли алюминий махсус гардонида шудааст, бунёд гардид. Дар натиҷа дар тӯли панҷ соли охири асри

XX ҳаҷми истеҳсоли алюминий аз 36 ҳазор тонна ба 96 ҳазор тонна дар як сол расонида шуд. Дар ин давра истеҳсоли мис чун маводи аввала барои корхонаҳои истеҳсоли симу кабел, компютер аз 43 ҳазор тонна соли 1989 дар соли 1996 то ба 95 ҳазор тонна расонида шуд.

Рохбарияти корхонаи "Арок" аз иқтисодии корхонаи азими алюминийи Тоҷикистон бохабар буда, солҳои аввали баистифодадихӣ аз таҷрибаи бои он истифода мебард. Робитаҳои дӯстонаи рохбарияти ин корхона якҷанд солҳост, ки идома дорад. Сарвари корхонаи алюминийи Тоҷикистон соли 1995 аз корхонаи Арок боздид намуд.

Даҳсолаҳои охир пешрафти босуръати соҳаи мошинсозии Эрон тамоми ҷаҳонро ба ҳайрат овард. Сабаби чунин пешрафт пеш аз ҳама дар сиёсати дурусти пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дида мешавад.

Чунин сиёсат боиси он гардид, ки дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон имрӯзҳо мошинҳои сабукави "Патрул" (Япония), "Ланкрузер" (Япония), "Пежо" (Франсия), "Праиди" (Кореяи Ҷанубӣ), мошини боркаши "Мерседес" (Германия) истеҳсол карда мешаванд.

Саноати мошинсозии Эрон солҳои охир бо истеҳсоли автобусҳои ҳозиразамон, локомотивҳо, локомотивҳои махсуси дутабакаи метро, мошинолотҳои кӯҳканӣ, роҳсозӣ, борбардор саҳми хосаи худро дар иқтисодиёти ҷаҳон гузоштааст.

Агар дар солҳои ҳукумронии шоҳ Паҳлавӣ соҳаҳои гуногуни саноати Эрон 85% аз давлатҳои хориҷӣ вобастагӣ дошта бошанд, пас имрӯз бо кӯшиши аҳолии сермиллати Эрон ин нишондиҳанда ҳамагӣ 10-12%-ро ташкил менамояд.

Бояд қайд намоем, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар аввалҳои асри XXI барои тезонидани корҳои сохтмонии роҳи Кӯлоб-Қалъаиҳумб-Хоруғ бехтарин таҷҳизоти кӯҳканӣ ва роҳсозии Эронро истифода мебарад.

Ҳар сол дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон зиёда аз 100 ҳазор мошинҳои сабукави гуногунтама (зиёда аз 50%-и он мошини тамаи "Пайкон"), 400 ҳазор мошини боркаш, 250 ҳазор комбайн, 400

ҳазор адад таҷхизоти техникии роҳсозӣ истехсол карда мешавад, ки аксарияти онҳо дар ҳуди Эрон истифода мешаванд.

Вобаста ба мавҷудияти маводи аввала дар Эрон ба бунёди корхонаҳои азими саноатии истехсоли молҳои ниёзи мардум эътибори махсус дода шуд. Дар корхонаҳои саноатии Эрон якҷанд тамғаи яҳдонҳои "Порс", "Электростил", асбобҳои рӯзгори корхонаи "Порс Ҳазар", "Алборг", печкаҳои газӣ ва обгармкунакҳои "Оламафрӯз", телевизорҳои "Грюндик", "Шаҳоб" ва ғайра, компютерҳо, антенаҳои радифӣ, молҳои рӯзгор, хоҷагӣ истехсол карда мешаванд.

Бо пешрафти соҳаи сохтмон ва истифодаи масолеҳи ҳозиразамон хонаҳои истиқоматӣ, отелҳои боҳашамат, марказҳои тичоратии замонавӣ ба зебогии шаҳрҳои Эрон ҳусни зиёде зам мекунанд. Даҳсолаи аввали баъд аз инқилоб зери назорати ташкилотҳои беҳдошт бо озукаи баландсифати ватанӣ таъмин кардани аҳолии Эрон мақсади аввалиндараҷаи ҳукумати кишвар буд. Имрӯзҳо қариб тамоми маводи аввалаи саноати хӯрокворӣ дар ҳуди Эрон тавлид мешавад. Барои таъмини соҳаҳои гуногуни саноати озука бо маҳсулоти кишоварзӣ истехсоли он қариб пурра махсус гардонида шудааст.

Бо вучуди то ба 100 доллари ШМА расидани музди миёнаи яқмоҳаи аҳоли, Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар баҳши ба аҳоли фуруҳтани озукавории аввалиндараҷа имтиёзҳои зиёде пешбинӣ намудааст.

Эътибори махсус ба масъалаҳои беҳдошт боиси дар саросари Эрон фаъолият намудани ҳазорҳо корхонаҳои миёна ва бузурги истехсоли собуни ҷомашӯй ва дастшӯй гардид. Ширкатҳои бузурги Поксон, Покваш, Тулуперси Эрон ба истехсоли маводи шӯяндаи Барф, Сафо, Дарё сару кор доранд. Маҳсулоти онҳоро дар тамоми ғӯшаю канори дунё мешиносанд. Барои таъмини беҳатарии саломатии мардуми Эрон корхонаи азими "Серумсозии Сомон" дар шаҳри Машҳад, оид ба истехсоли глюкоза, диқстро́за ва оби махсуси тиббӣ ширкатҳои бузурги дистрибутории тиббӣ оид ба истехсоли таҷхизоти беморхона, сӯзандору ба роҳ монда шуданд.

Маҳсулоти номбаршуда берун аз марзи Ҷумҳурии Ислонии Эрон ҳам талаботи зиёд доранд. Номгӯи зиёди он ба Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ворид карда мешавад.

Ҷумҳурии Ислонии Эрон аҳолии худро пурра бо равғани озука таъмин намуда, солҳои охир ба содироти он низ шурӯъ намудааст. Рағғанҳои истеҳсоли корхонаҳои Эронро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истеъмол мекунанд.

Пешрафти иқтисодии мамлакат пеш аз ҳама дар асоси бароҳмонии истеҳсоли барқ дар мамлакат таъмин карда шуд. Агар то пирузии инқилоб дар саросари кишвар тавассути мутахассисони хориҷӣ ҳамагӣ 13-то нерӯгоҳи барқӣ сохта шуда бошанд, дар тӯли бист соли охир шумораи онҳо ба 48 адад расид, ки дар маҷмӯъ зиёда аз 90 миллиард кВт-соат қувваи барқ истеҳсол мекунанд.

Имрӯзҳо эронӣҳо тамоми проблемаҳои худро бо истифодаи системаҳои алоқаи радиӣ дар дақиқаҳо ҳал мекунанд. Системаи алоқа як ҷузъи ҳаётии онҳо гардидааст. Ду сол аст, ки дар шаҳри Техрон маркази ахборот бо таҷҳизоти наватарин ҷиҳозонида шудааст, ки баландии манораи он 375 метр буда, аз ҷиҳати зебӣ, истифодаи сад дар сади худ дар ҷаҳон ба худ ҳамто надорад.

Дастраси умум шудани телефонҳои сайёр арзиши истифодаи солони онро ночиз карда мондааст.

Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Ислонии Эрон соҳаи кишоварзӣ нақши бузург дорад. Бо истифодаи усулҳои нави агротехникаи пешқадами дунё, истифодаи оқилонаи об ва махсусгардонии истеҳсолот ҳаҷми умумии маҳсулот якбора зиёд шуда, кишоварзӣ ба соҳаи даромадноктарини мамлакат мубаддал гашт. Соҳаи кишоварзӣ имрӯзҳо дар ихтиёри худ 51 млн. гектар замин дорад, ки 17,2 млн. гектари он махсус гардонида шудааст. 46,5%-и заминҳо дар Эрон обӣ буда, 53,5%-и онҳо лалмӣ мебошад. Тамоми соҳаи кишоварзӣ аз марказ ба воситаи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Ислонии Эрон, ки дар биноҳои бузург ва зеботарини шаҳри Техрон воқеъ гардидааст, идора карда мешавад. Дахҳо сол аст, ки Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар миқёси ҷаҳон аз бобати тавлиди писта ва хурмо дар мақоми аввал, зардолу - мақоми дуюм, мавиз - мақоми сеюм.

болом. нахӯд ва тарбуз - макоми чорум, фундук ва лимӯ макоми панҷумро ишғол мекунад. Дар Эрон ба истехсоли ғалла низ ӯтибори махсус дода мешавад. Дар натиҷаи бароҳмонии заминҳои бекорхобида дар тӯли 20 соли охир истехсоли гандум ду маротиба зиёд карда шуда, дар як сол то ба 11 млн. тонна расонида шуд. Бо вучуди ин барои бо нон пурра таъмин намудани аҳоли, қисми муайяни ғалла аз хориҷ (Канада, Австралия) ворид карда мешавад. Дар тӯли даҳ соли охир бо ёфтани роҳҳои истифодаи заминҳои шеварзамин ва наздибаҳрӣ тамоми водии Рафт ва шимоли Техрон ба маркази истехсоли биринҷ табдил дода шуд. Ҳаҷми истехсоли солонан биринҷ аз 1.9 млн. тонна дар соли 1978 то ба 3 млн. тонна дар соли 2000 расонида шуд. Соҳан кишоварзии Эрон таҷрибаи бои истехсоли пахтаро низ дорад. Кишоварзони Эрон дар баробари таъмини сифати баланди пахта, ба гирифтани ҳосили зиёд муваффақ шудаанд. Аммо бояд қайд намоем, ки солҳои зиёд аст, ки соҳан кишоварзии Эрон аз истехсоли пахтаи зиёд даст кашидааст. Ҳаҷми истехсоли пахта танҳо ба мақсади таъмини саноати ватанӣ пешбинӣ шудааст. Имрӯзҳо дар як сол ҳамагӣ 500-600 ҳазор тонна пахта истехсол карда мешавад. Воридот ва содироти пахта мувофиқи қарори ҳукумат бо сабаби таъмини экологии соҳаи кишоварзӣ манъ аст. Солҳои охир дар баробари номгӯи зиёди маҳсулоти полизӣ ширкатҳои маҳсусгардонидашудаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба содироти мева (себ, анор, хурмо, ангур, олу, гелос) шурӯъ намуданд. Мева ва сабзавоти содиротӣ бо маҳлули маҳсусе, ки дар Эрон кашф шудааст, олула карда мешавад, ки он мева ва сабзавотро аз зуд вайрон шудан эмин меорад. Умуман бояд қайд намоем, ки маҳсулоти кишоварзии Ҷумҳурии Ислонии Эрон вобаста ба усули маҳсули истехсол дуру дароз нигоҳ дошта шуда, сифати баланди гидрогум намекунад. Бо вучуди таъмини пешрафти соҳаи кишоварзӣ барои пурра таъмин намудани талаботи аҳоли аз хориҷ ғалла (Канада, Австралия ва давлатҳои Европа), биринҷ (Покистону Ҳиндустон), шакар (Куба, давлатҳои Европа) ворид карда мешавад. Умуман муваффақиятҳои бадастовардаи соҳаи кишоварзӣ имрӯз як мактаби бузурги омӯзиш ба шумор рафта, барои пешрафти соҳан

кишоварзии Тоҷикистон ва давлатҳои китъаи Осиёи Марказӣ кӯмаки бузургро метавонад расонад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба пешрафти соҳаи киштисозӣ, моҳидорӣ ва ба истифодаи роҳҳои баҳрӣ эътибори хосро медиҳад. Бандарҳои бузургро бунёднамудаи Эронро бо номи "Бандар-Аббос" дар баҳри Миёназамин ва "Анзалӣ" дар баҳри Каспӣ дар тамоми ғӯшаи канори дунё медонанд. Аз дараҷаи баланди ташкилии кор системаи бароҳмондашудаи борфарорӣ ҷобачокунини контейнерҳо таъмини амнияти бор, системаи марказонидашудаи назорат ва пешбурди ҳисобу китоби ин бандарҳо тамоми давлатҳои ҷаҳон истифода мебаранд. Бояд қайд намуд, ки агар тамоми масъалаҳои доду гирифтӣ молҳои содиротӣ ва воридотӣ бо Россия, Қазоқистон, Туркменистон, Ёзбекистон ва давлатҳои навбунёди Кавказ бо тариқи бандари "Анзалӣ" дар баҳри Каспӣ, бандари Красноводск, Боку анҷом дода шавад, пас аз бандари "Бандар Аббос" қариб, ки тамоми давлатҳои дунё истифода мебаранд. Қисмати ҳудуди баҳрии Ҷумҳурии Ислонии Эрон аз моҳиҳои гуногун бой аст. Моҳии сафед ва сурх, тухми ховари моҳии ин минтақаро дар тамоми ғӯшаи канори дунё мешиносанд. Содироти тухми моҳии ба номи ховар (тухми сурх ва сиёҳи моҳӣ) ва маҳсулоти баҳрӣ яққоя бо ғоидаи аз соҳаҳои гуногуни маҳсулоти баҳрӣ бадастоварда зиёда аз 8%-и даромади буҷети мамлакатро ташкил менамояд. Бандар Аббос, Киш, Бушир, Обадон, Сарӣ, Анзалӣ аҳолии Эронро пурра бо моҳии яхин ва номгӯи гуногуни консерваҳои моҳигӣ таъмин менамоянд. Фаъолияти хуби онҳо боиси афзудани истеҳсоли орди устухони моҳӣ дар корхонаҳои коркарди ғӯшти моҳии шаҳрҳои калони наздибаҳрӣ ва дар асоси он босуръат тараққӣ ёфтани соҳаи мурғпарварӣ гардид. Дар муддати кӯтоҳ проблемаи бо ғӯшти мурғ таъмин намудани аҳоли аз байн бардошта шуд. Корхонаҳои мурғпарварӣ дар Эрон ҳаҷман бузург набуда, дар ҳудуди тамоми вилоятҳои ҷумҳурӣ бунёд гардидаанд.

Соли 2000 дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон зиёда аз 900 ҳазор тонна ғӯшти мурғ ва 700 ҳазор тонна тухми мурғ истеҳсол карда шудааст. (Дар саросари Ҷумҳурии Ислонии Эрон тухми мурғ бо кило

фурӯхта мешавад. 16 дона тухм тахминан як килограммро ташкил медиҳад. Арзиши як килограмм тухме, ки ба аҳоли фурӯхта мешавад, 400 туман ё 0,47 центи америкоиро ташкил медиҳад).

Бояд қайд намоем, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон баъд аз дар амал татбиқ намудани қарорҳои дар доираи барномаҳои панҷсолаи якум ва дуҷуми тараққиёти иқтисодӣи Эрон қабулшуда ба истифодаи сармояи давлатҳои хориҷӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуд. То ин дам албатта дар роҳи ҷалби сармояи хориҷӣ маҳдудиятҳои зиёде буданд, аз ҷумла, баъд аз инқилоб якбора таъя ба сармояи хориҷӣ намудан тамоман мумкин набуд. Ширкатҳои то инқилоб амалкунанда дар шуури миллатҳои Эрон тасаввуроти бад ба мерос гузошта буданд. Ҳама чунин рафторро нодуруст меҳисобиданд, ҳуди сармоядорони хориҷӣ аз ҳодисаҳои солҳои аввали баъди инқилоб рӯйдода - мусодирази молу мулки шахсӣ, таъкиб, террор ва қуштор метарсиданд вориди ҳудуди Ҷумҳурии Ислонии Эрон шаванд.

Натиҷаи даҳсолаи аввали баъди инқилоб ба ҷаҳониён нишон дод, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон аз сиёсати пешгирифти худ барнагашта, сиёсати ҷалби сармояи хориҷиро пеш мегирад. Дар сиёсати ҷалби сармояи хориҷӣ Ҳукумати Эрон манбаи иловагии вуҷъат бахшидани робитаҳои иқтисодӣ, сарчашмаи дарёфти сармояи молиявӣ ва заминаи ба даст овардани технологияи ҳозиразамонро медиҳ. Аз ин нуқтаи назар Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон вазъи мӯътадилгаштаи кишвари худ, имкониятҳои мавҷудаи мамлакат, аз ҷумла захираҳои азими канданиҳои ғоиданок, нафт, гази табиӣ, бозори азими дохилии мамлакат, қувваи арзони барқ, қувваи арзони қорӣ, фаровонии обро ба назар гирифта, барои боз ҳам ҳавасманд қардани сармоягузориҳои хориҷӣ имтиёзҳои зиёд пешбинӣ намуд.

Мувофиқи қонуни Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар бораи ҳифзи сармояи хориҷӣ, қорхонаҳои муштараке, ки лоиҳаи сармоягузориҳои онҳо зиёда аз 6 сол давом кунад, пурра аз пардохти андоз озод қарда мешаванд. Ва агар лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар қойҳои ноободи дур аз шаҳр амалӣ шаванд, мӯҳлати имтиёзи насупоридани андоз боз ба 3 сол зиёд қарда мешавад.

Барои равнаку ривоч ёфтани корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсоли Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар асоси қонуни дар боло зикргардида 20%-и даромади корхонаҳои саноатӣ ва истеҳсоли: 50% даромади аз содироти нафт бадастомада; 100%-и даромад аз содироти молҳои истеҳсолшуда аз тамоми намудҳои андоз озод карда шудаанд.

Дар асоси қонуни ҳифзи сармояи хориҷӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон барои ҳавасманд намудани истеҳсолкунандагони ватанӣ (корхонаҳои давлатӣ, хусусӣ ва ё муштарак): сиёсати маҳдуд намудани воридоти намудҳои молҳои хориҷии дар ҳудуди Ҷумҳурии Ислонии Эрон истеҳсолшаванда ба роҳ монда шудааст; воридоти намудҳои молҳои дар ҳудуди Ҷумҳурии Ислонии Эрон тавлидшаванда маҳдуд карда мешавад; тамоми таҷҳизоте, ки барои таъмини пешрафти истеҳсолот ворид карда мешаванд, аз тамоми андозҳои гумрукӣ ва тичоратӣ (дар асоси иҷозатномаи вазорати саноат) озод карда мешаванд; тамоми маҳсулоти хоми саноатӣ аз андозҳои гумрукӣ пурра ва ё қисман озод карда мешаванд.

Татбиқи ин қонун пешрафти соҳаҳои гуногуни истеҳсолотро таъмин намуда, боиси ба даст омадани натиҷаҳои хеле хуб гардид. Сармоягузориҳои хориҷӣ кӯшиш мекарданд, ки сармояи худро пеш аз ҳама ба соҳаҳои сердаромади саноати вазнин, химия, истеҳсоли нафт ва коркарди маҳсулоти нафтӣ гузоранд. Корхонаҳои азими муштарак бо давлатҳои Германия, Япония, Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Хитой бунёд гардиданд. Бо фароҳам омадани шароити лозимӣ сармоядорони дохилӣ низ ба бунёди корхонаҳои маводи ғизоӣ, поафзолдӯзӣ, либосдӯзӣ, истеҳсоли асбобҳои рӯзгор, молҳои сохтмонӣ шурӯъ намуданд. Ҳазорҳо корхонаҳои хурду миёна дар қаламрави кишвар аҳолиро ба кор таъмин намуданд.

Хулоса, таҷрибаи даҳсолаи охири асри XX Эрон, ки сарфи назар аз муҳосираи иқтисодӣ сиёсати оқилонаро ба роҳ монда, бо истифода аз захираҳои дохилӣ, сафарбар намудани қувваи корӣ, таъмини ҷалби сармояи хориҷӣ ба пешрафти ҷаҳишноки иқтисоди мамлакат ноил гашт, қобили омӯзиш ва истифода аст.

§14.8. Ҳамкорӣҳои тичоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон

Ҷумҳурии Ислонии Эрон бо аҳолии 70 миллион нафараи худ яке аз кишварҳои пешрафтаи минтақа ба ҳисоб меравад.

Муносибатҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон, ки аз таърихи соҳибистиклол шудани ҷумҳурии мо 9 сентябри соли 1991 оғоз ёфтаанд, ҳоло беш аз пеш инкишоф ёфта, соҳаҳои муҳталифи фаъолияти иқтисодию тичоратии ҳар ду давлатро фаро мегиранд.

Ҷумҳурии Ислонии Эрон ҳамзабонии халқи тоҷик ва халқи Эрон, таъриху фарҳанги қадимаи муштарак, эътиқод ба дини ягона доштани мардуми Тоҷикистонро ба назар гирифта, яке аз аввалинҳо шуда, соҳибистиклолӣ ва мустақилияти Тоҷикистонро эътироф намуда, дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе сафорати худро ифтиҳон намуд. Кормандони бахши иқтисодии сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон кӯшиш менамуданд, ки аз дигар давлатҳои Шарқи Наздик ва Европа дида, тоҷирони эронӣ ҳарчи тезтар бо молҳои гуногуни худ ба бозорҳои Тоҷикистон ворид шаванд. Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳамкории иқтисодии ду давлат Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон соли 1992 дар шаҳри Душанбе аввалин намоишгоҳи молҳои саноати вазнин, сабук ва озукаи худро ифтиҳон намуд. Дар намоишгоҳ зиёда аз 500 намояндаи корхонаҳои истеҳсолӣ ва ширкатҳои хусусӣ бо намунаҳои гуногуни молҳои саноатии Ҷумҳурии Ислонии Эрон иштирок намуда, дар тӯли зиёда аз даҳ рӯз бо роҳбарияти корхонаҳои истеҳсолӣ, тичоратӣ ва соҳибдорони хусусӣ созишномаҳои зиёде ба имзо расонида, тоҷикистониёнро бо дастовардҳои даҳсолаи аввали баъди инқилоби худ шинос намуданд.

Аммо бинобар вазъи сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон, ки он бештар ба масъалаҳои молиявӣ вобастагӣ дошт, аксарияти ин созишномаҳои имзогардида амалӣ нашуда, ба солҳои минбаъда мавқуф гузошта шуданд. Вале дере нагузашта, баъд аз ҷорӣ барқарор гардидани соҳти конститутсионии кишвар Тоҷикистон барои густариши муносибатҳои дӯстона ба тамоми давлатҳои

хориҷаи дуру наздик шароит фароҳам овард. Барои тустариши муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистону Эрон низ дар асоси меъёрҳои қабулшудаи байналмилалӣ давраи нави ҳамкорӣ оғоз ёфт.

Дар ин давра дар баробари суръат гирифтани чараҳои бозсозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаёти сиёсӣ Ҷумҳурии Ислонии Эрон низ дигаргуниҳои муҳиме ба амал омаданд. Дар натиҷаи раёйпурсии умумихалқӣ Оятулло Акбар Ҳошими Рафсанҷонӣ ба сари қудрат омад. Аз рӯзҳои аввали фаъолияти худ оғои Рафсанҷонӣ ба мӯтадил гардондани вазъи сиёсӣ дохилӣ дар асоси таъини барномаи мӯтадилсозии вазъи мамлакат ва аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани кишвар ва дар миқёси ҷаҳон ғуруқвати намунаи мавқеи Эрон шурӯъ намуд.

Барои пешбурду тавсеаи ҳамкориҳои ҳамҷониба ҳар ду тараф заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам оварданд. Таъини солҳои барқарорсозии робитаҳои иқтисодӣ бештар аз 50 санади таъиникунадаи ҳамкориҳои дучониба дар шакли созишномаву мувофиқатнома ва ёддоштҳои ҳусни тафохум аз тарафи мақомоти олимартабан ду кишвар ғуруқ ба имзо расидааст.

Аз солҳои 1994 сар карда, оғишта-оғишта ҳар сол корхонаҳои мавқарки Тоҷикистону Эрон ба қайд гирифта мешаванд. Тоҷирони ду давлат бошанд, мустақилона молҳои ҳудро дар бозорҳои дохилӣ пешкаши аҳоли намуда, ҳаҷми муомилоти молро сол аз сол зиёд менамуданд. Пешрафти ҳамкориҳои ду давлат бештар дар соҳаи фарҳанги дучониба баръало дида мешуд.

Моҳи июни соли 1995 бо даъвати роҳбарияти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов бо сафари расмӣ аз пойтахти Ҷумҳурии Ислонии Эрон шаҳри Техрон боздид намуд. Дар ғурудоҳи байналмилалӣ "Меҳробод"-и Техрон сардори давлати Тоҷикистонро Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Акбар Ҳошими Рафсанҷонӣ гарму ҷӯшон пешвоз гирифт. Ба ифтихори ташрифи Э.Раҳмонов дар ғурудоҳ қаровули ғаҳрӣ саф орошта сурудоҳи миллии ҳар ду давлат садо доданд. Э.Раҳмонов бо истифодаи шароити мусоид ҳар як лаҳзаи иқомат дар Эронро бо мақсади рушду инкишофи равобити пуарзиш ва таъмики ҳамкориҳои ғуноғунсоҳа равона менамуд. Дар тӯли сафари кӯтоҳи

худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов бо роҳбари давлат ва динии Ҷумҳурии Исломии Эрон Оятулло Саид Алии Хоменейӣ. Президенти Ҷумҳурии Исломии Эрон Акбар Ҳошимии Рафсанҷонӣ воҳӯрӣ намуда, дар баробари масъалаҳои сиёсӣ ба ҳалли проблемаҳои ки ба пешрафти босуръати равобити иқтисодии ду мамлакат халал мерасонаданд, эътибори ҳосае доданд. Мувофиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Исломии Эрон воҳӯрии тамоми роҳбарияти корхонаҳои истеҳсоли, ширкатҳои махсусгардониданишудаи тичоратӣ бо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Вазорати Бозаргонии Ҷумҳурии Исломии Эрон ташкил карда шуд. Дар рафти ин воҳӯрӣ Э.Раҳмонов муфассал дар бораи вазъи сиёсӣ-иқтисодии Тоҷикистон маълумот дода, тадбирҳои, ки дар Тоҷикистон оид ба таъмини пешрафти соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ҳимояи сармояи хориҷӣ андешида шудаанд, ба шарҳ дод.

Дар чараёни ин сафар 12 ҳуҷҷати расмӣ байнидавлатӣ ба имзо расид, аз ҷумла:

Эълония дар бораи инкишофи минбаъдаи ҳамкорӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон;

Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар бораи ҳавасмандкунӣ ва ҳимояи дучонибаи сармоягузорӣ;

Созишнома дар бораи ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодии ду давлат;

Созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи санъат;

Созишнома байни Бонки фаъолияти иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Бонки марказии Ҷумҳурии Исломии Эрон оид ба қабули пардохт.

Дар ҳаёти сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз воқеаҳои муҳим сафари аввалини расмӣ муовини Президенти Эрон доктор Ҳасан Ҳабибӣ, ки аз 29 то 31 декабри соли 1996 аз Тоҷикистон боздид намуд, ба шумор мерафт. Баъд аз воҳӯрӣ ва шиносоии бевосита бо Ҷумҳурии Тоҷикистон доктор Ҳасан Ҳабибӣ якчанд ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ, аз ҷумла Созишномаи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Эрон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба роҳ наодан ба андозгирии дукарата ва пешгирии саркашӣ аз

пардохти андоз аз даромад ва сармоя, Ёддошт дар бораи инкишофи муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон, Ёддошт оид ба ҳамкорӣ байни Вазорати иқтисод ва робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати чиҳои созандагии Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба имзо расиданд.

Аз оғози соли 1997 чанде аз бандҳои тафохумномаҳои иқтисодиву тиҷоратӣ татбиқ гардиданд, ки намоишу фурӯши молҳои эронӣ дар шаҳри Душанбе, ифтитоҳи корандозии корхонаи паррандапарварии Кофарниҳон ва маркази омӯзиши дарздӯзӣ дар ш.Душанбе ва оғози кори корхонаи нӯшокибарории "Замзам"-и ш.Душанберо ном бурдан мумкин аст. Махсусан қайд кардан ҷои аст, ки ҳамкориҳо дар соҳаи нафту газ байни Кумитаи нафту гази Тоҷикистон ва ширкати байналмилалӣ "Рунош Деж" низ дар ҳамин давра шурӯъ шуда, қарордоди лозима ба имзо расид ва ҳамчунин Барномаи эҳёи саноати нафту гази Тоҷикистон барои 5 сол таҳия карда шуд. Дар бобати ба истифода додани қони гази Хочасртез ва сохтани дастгоҳи газсофкунанда масъалаҳо баррасӣ гардиданд.

Барои пешрафти баъзе соҳаҳои ҳамкориҳои мо бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон сафари расмӣи Президенти собиқи Ҷумҳурии Ислонии Эрон Рафсанҷонӣ нақши қобили мулоҳиза бозид. Ин боздид 9-12 майи соли 1997 баргузор шуда, дар чараёни он боз ҳафт ҳуҷҷат оид ба равобити миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба имзо расид. Нуктаи асосии ин ҳуҷҷатҳо аз он иборат аст, ки "Тарафи Тоҷикистон таъкид намуд, ки барои иштироки муассисаҳои иқтисодии Тарафи эронӣ дар бунёди иншооти гидроэнергетикӣ, роҳҳои автомобилгард, истихроч ва баҳрабардорӣ аз захираҳои табиӣ, аз ҷумла нафту газ ва азхуд кардани заминҳои нава шароити лозимаи ҳуқуқӣ, молиявӣ ва иқтисодӣ муҳайё карда мешавад."

Тарафи эронӣ ўҳдадор шуд, ки "Дар шакли иштироки бевосита, дар шакли сармоягузориҳои бевосита мувофиқи муқарароти қонунҳои дохилии ду кишвар ва меъёрҳои пазируфтаи байналмилалӣ" дар бунёди нақшаҳо ва иншооти иқтисодии Тоҷикистон иштирок хоҳад кард. Дар гуфтушунид ва ҳуҷҷатҳои дар чараёни сафари ҳайати олимақоми Ҷумҳурии Ислонии Эрон

баимзорасида, ҳамкориҳои ду кишвар дар сохтмони нерӯгоҳи барқии обии Сангтӯда ва як қатор объектҳои барои иқтисодиёти Тоҷикистон муҳим таъкид карда шуд.

Дар чараёни ин сафар илова ба ҳуҷҷатҳои баимзорасида боз ҳамаи ҳуҷҷатҳои байнидавлатӣ ба имзо расид, ки дар онҳо ҳамкорӣ ва таъминии пешрафти соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт пешбинӣ шудааст.

Солҳои охир Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба яке аз давлатҳои мутаракқии китъаи Осиё табдил ёфта, нақши он дар пешбурди бахшҳои гуногуни иқтисодиёти саноатии ҷаҳон назаррас аст. Имрӯзҳо Эрон на танҳо маркази бузурги саноатӣ, балки яке аз мамлакатҳои асосии содиркунандаи нафти ҷаҳонӣ ба шумор меравад.

Солҳои охир дар таҳкими робитаҳои гуногунсоха ва сулҳи ҷаҳонӣ торафт нақши муассири худро мегузорад. 9 декабри соли 1997 дар Техрон Иҷлосияи 8-уми Созмони Конференсияи Ислонӣ баргузор гардид, ки дар он сарварони кишварҳои узви созмон ширкат варзиданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов рӯзи 8 декабри соли 1997 ҷиҳати ширкат дар ин иҷлосия ба Техрон омад.

Дар фурудгоҳи байналмилалӣ "Меҳробол"-и Техрон, ки бо наҷамҳои миллии ҳар ду мамлакат оро ёфта буд, сардори давлати Тоҷикистонро Президенти нави Ҷумҳурии Ислонии Эрон Саид Муҳаммадм Хотамӣ гарму ҷӯшон пешвоз гирифт.

Бояд хотирнишин сохт, ки Созмони Конференсияи Ислонӣ моҳи сентябри соли 1969 ташкил гардида, то имрӯз 54 давлат аъзои он мебошанд. Тоҷикистони соҳибистиклол моҳи декабри соли 1992 ба узвияти он қабул шуда, робитаҳои худро бо кишварҳои аъзои Созмон асосан дар ҷаҳорҷӯбаи ҳамкорихои иқтисодӣ пеш мебарад.

Қабл аз оғози кори иҷлосияи 8-ум Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов бо Дабири кулли Созмони Конференсияи Ислонӣ Яъзуддин Ал-Ироқӣ дар атрофи масъалаҳои марбут ба рӯзномаи конференсия мулоқот анҷом ёфт. Дар чараёни сӯҳбат масъалаҳои вобаста ба вазъи кунунӣ ва дурнамон ҳамкорихои Тоҷикистон бо кишварҳои узви Созмони Конференсияи Ислонӣ ва сохторҳои ин ташкилоти бонуфузи байналмилалӣ, ҳалли фасли

осоиштан спёси муноқишаи дохилии Афғонистон ва масъалаҳои дигар муҳокима гардиданд.

Рӯзи 9 декабри соли 1997 иҷлосияи ҳаштуми Созмони Конференсияи Исломӣ ба фаъолият шурӯъ намуд, ки дар қорӣ сарроҳбарони давлату ҳукуматҳои тақрибан шаст мамлакат ва бисёр созмонҳои байналмилалӣ иштирок доштанд.

Ба рӯзномаи иҷлосия беш аз сад масъалаҳои ҳафталаби рӯз дохил шуда буд, ки масъалаҳои асосӣ, аз қабили барқарорсозӣ ва тараққии робитаҳои судманди иқтисодӣ, мубориза алайҳи терроризм ва қочоқи маводи нашъа, ҳалли озоиштан бӯҳрони Афғонистон, инчунин дигар масъалаҳои муҳими мавриди назар қарор гирифт.

Бояд таъakkур дод, ки иҷлосияи ҳаштуми Созмон тавачҷӯии оламиёно ба худ ҷалб кард.

Рӯзи даҳуми декабри соли 1997 Президенти Тоҷикистон бо роҳбари инқилоби Исломии Эрон Оятулло Саид Алиш Хоменӣ вохӯрд. Дар ҷараёни сӯҳбат онд ба масъалаҳои таърихи пайдоиш ва давраҳои минбаъдаи инқилофи тамаддуни исломӣ, асосҳои бозғайимодӣ муносибатҳои ду кишвар дар соҳаҳои мухталиф мубодилаи афкор ба амал омад.

Дар вохӯрии Президенти Тоҷикистон бо Раиси Ҷумҳурии Исломии Эрон Саид Муҳаммади Хотамӣ бошад, масъалаҳои вазои имрӯза ва дурнамои муносибатҳои байнидавлатии дуҷониба, ҷараёни татбиқи созишномаҳои сулҳ, инқилофи авзои минтақа ва мушкилоти Афғонистон муҳокима шуданд. Э. Раҳмонов маъфиятдор будани тарафи Тоҷикистонро дар пешрафти робитаҳои тичоратӣ иқтисодӣ дар сатҳе, ки имрӯз ҳамкориҳои фарҳангии ду ҷониб қарор доранд, иброз намуд. Роҳбари Эрон таъкид сохт, ки кишвараш минбаъд интиз омодааст ба раванди сулҳ ва барқарорсозии иқтисодӣ баъдичангии Тоҷикистон мусоидат кунад. Ӯ изҳор намуд, ки ба мақомоти марбутан ҳукумат дастур додааст, ки фаъолияти комиссияи муштараки Тоҷикистону Эрон онд ба масъалаҳои ҳамкорӣ ҳарчи зудтар фаъол гардонда шаванд.

Аз оғози соли 1997 ҷанде аз бандҳои гафохумномаҳои иқтисодиву тичоратӣ татбиқ гардиданд, ки намоишу фурӯши молҳои эронӣ дар ашҳри Душанбе, ифтиҳои фурӯшгоҳи доимии муассисан

"Чахони пайём" дар шаҳри Душанбе, бакорандозии корхонаи паррандапарварии Кофарниҳон ва маркази омӯзиши дарздӯзӣ дар шаҳри Душанбе ва огози кори корхонаи нӯшокибарории "Замзам"-и Душанберо ном бурдан мумкин аст. Махсусан қайд кардан лозим аст, ки байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкати байналмилалӣ "Рунош Деж" низ ҳамкориҳо шурӯъ шуда, қарордоди зарурӣ ба имзо расид ва ҳамчунин Барномаи эҳёи саноати нафту гази Тоҷикистон барои 5 сол таҳия карда шуд. Дар бобати ба истифода додани қони гази Хочасартез ва сохтани дастгоҳи газсофкунанда масъалаҳо баррасӣ гардиданд.

Дар шаҳри Душанбе шӯъбаи бонки "Тичорат"-и Ҷумҳурии Ислонии Эрон кушода шуд.

Таҳқику пайгирии мавзӯи ҳамкориҳои иқтисодии дуҷонибаи Тоҷикистон ва Эрон нишон медиҳад, ки пешрафти муносибатҳои иқтисодиву тичоратии ду кишвари ҳамзабон нисбат ба имкониятҳои мавҷудбуда он қадар назаррас нест ва сабаби он нуқсонҳои мебошанд, ки ҳам аз тарафи Тоҷикистон ва ҳам аз тарафи Эрон ба назар мерасанд.

Ин масъала дар ҷаласаи дуҷуми Комиссияи муштаракӣ ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон, ки моҳи ноябри соли 1998 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, мавриди муҳокима қарор гирифт.

Тарафайн зимни баррасии тамоми ҳамкориҳое, ки доштанд, ба хусус дар ҷаҳорҷӯбаи иҷрои Ёддошти тафохуми ҷаласаи аввали Комиссияи муштаракӣ ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон монеаҳои дар сари роҳи густариши ҳамкориҳои иқтисодии ду кишвар мавҷудбударо мавриди таҳлил қарор дода, ба иҷрои тафохумномаҳои марбут ба ҳамкориҳои кишоварзӣ, иқтисодиву техникӣ ва фарҳангӣ таъкид варзиданд ва мувофиқат намуданд, ки барои рафъи ҳамаи монеаҳои мавҷуд чихати ба амал баровардани ҳамкориҳои тавофуқшудаи қаблӣ саъю кӯшиш ба харч диҳанд.

Дар натиҷаи кори Комиссияи муштарак бисёр соҳаҳои ҳамкориҳои байни Тоҷикистону Эрон таҷдиди назар карда шуда, барои мушаххас намудани объектҳои ҳамкорӣ аз ҳар ду тараф

пешниҳодҳо ба миён гузошта шуд. Тарафҳо ба ҳулосае омаданд, ки нақшаҳои ҳамкорӣ ба тарзи воқеӣ баррасӣ шаванд ва аз ҷонибҳои иҷрокунанда талаб карда шавад, ки аз иҷрои қор то ҷаласаи дигари Комиссияи муштарак ҳисобот диҳанд.

Ёддошти тафохум аз боби ҳамкорихои кишоварзӣ, иқтисодиёти тичоратӣ, ҳамлу нақл ва инчунин ҳамкорихои соҳаи саноатӣ ва техникӣ иборат аст.

Мубодилаи тичоратии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар ҷадвали №44 оварда шудааст.

Ҷадвали №44

***Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон
(ҳазор доллар)***

	с.1995	с.1996	с.1997	с.1998	с.1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	2781.9	12167.2	15642.7	24928.5	23864.4	20195.1
Содирот	661.2	1714.4	3639.6	13619.8	13491.7	12573.0
Воридот	2120.7	10461.8	12003.1	11308.7	10372.7	7622.1

Ҳаҷми муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар тӯли панҷ соли охир 7.3 маротиба афзониш ёфт.

Дар қисмати содиротии муомилоти молии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Эрон пахта ва алюминий мақоми асосӣ доранд. Махсусан ҳаҷми содироти пахта ба Эрон дар ду соли охир хеле афзудааст. Дар соли 1998 Эрон аз рӯи ҳаҷм дуҷумин кишвари воридкунандаи пахтаи Тоҷикистон (баъди Швейтсария) буд, дар ин сол ба Эрон дар ҳаҷми 10225.7 тонна пахта содирот шуда, маблағи 12425,3 ҳазор долларро ташкил намуд. Аммо, миқдори содироти алюминий ба Эрон дар ду-се соли охир тамоми ба камшавӣ дорад: агар соли 1997- 307.2 тонна ё ба маблағи 459.2 ҳазор доллари ШМА алюминий содир шуда бошад, дар соли 1998 ин рақамҳо ба 203.8 тонна ё 221.3 ҳазор доллари ШМА кам шудааст ва дар соли 1999 бошад, алюминий тамоман ба Эрон содир нашудааст.

Дар солҳои 1999-2000 содироти пахта ба Эрон мутаносибан 12405 тонна ва 12640 тоннаро ташкил дод. Воридоти молҳо бошад, аз Эрон дар тӯли ҳамин солҳо асосан маводи ҳӯроковрӣ, асбобу анҷоми манзил ва маводи беҳдоштию шустушӯиро ташкил медиҳад.

Дар ҷараёни сафари расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон, ки рӯзҳои 14-16 декабри соли 1998 баргузор гардид, Тафохумнома дар бораи ҳамкорӣ оид ба додани қарзи имтиёзноки Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 25 млн. доллари америкӣ ба имзо расонда шуд. Тибқи ин Тафохумнома ин маблағ барои харид, ҳадамот ва таҷхизот барои иншоотҳои ҳамкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тавассути содиркунандагони эронӣ анҷом меёбад, дода мешавад.

Бонки марказии Эрон ва Бонки миллии Тоҷикистон ба сифати бонкҳои қafil дар ин қарз баромад мекунанд.

Бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 январи соли 1999 Бонки Осиёи Марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон бонки ваколатдор дар ин қарз таъин гардид. Барои анҷом додани қарз, ки ба амалӣ намудани Тафохумномаи қарзи имтиёзнok алоқаманданд, моҳи феввали соли 1999 ҳайати ваколатдор аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон сафар намуда, лоиҳаи Созишномаи қарзиро байни Бонки "Тичорат"-и Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва Бонки Осиёи Марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия намуданд.

Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24 октябри соли 2000 маблағи қарзи 25 млн. доллари ШМА барои сохтмон ва навшозии таъсисоти муҳимтарини ҷумҳурӣ истифода хоҳад шуд. Аз ин маблағ 19,5 млн. доллари ШМА барои сохтмони нерӯгоҳи барқии "Сангтӯда", 2,5 млн. ба Вазорати нақлиёт ва 3 млн. доллари ШМА барои Вазорати мудофияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо карда шудааст.

Рӯзҳои 27 октябр - 3 ноябри соли 2000 ҷаласаи сеюми Комиссияи муштараки ҳамкорихои иқтисодии Тоҷикистон ва Эрон баргузор гардид. Дар рафти ҷаласа Тафохумномаи ҳамкорихои иқтисодӣ тичоратии Тоҷикистон ва Эрон ба имзо расид, ки дар он

самтҳои асосии муносибатҳои дучониба барои соҳаҳои наздик муқаррар карда шуд.

Ба душвории дар сари роҳи ҳамкории бо Ҷумҳурии Ислонии Эрон мавҷудбуда нигоҳ накарда, имрӯз зарур аст, ки ба густариши муносибатҳои тарафайн диққати бештар диҳем. Эрон дорои нерӯи азими истеҳсолии илмист ва ба мо зарур аст, ки аз тамоми имкониятҳои шароитҳои мавҷуда ба пуррагӣ истифода намоем. Истифода аз сармоягузориҳои эронӣ барои сохтмони нерӯгоҳи барқии "Сангтӯда", омӯзиши таҷрибаи Эрон дар истихроҷи газу нафт, ташкили истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ба мақсад мувофиқ аст.

Ба узвияти Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ (ЭКО), ки соли 1977 созмон дода шуда буд, то имрӯз 10 кишвари минтақа, аз ҷумла, Тоҷикистон, Туркменистон, Ёзбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Озарбойҷон, Давлати Ислонии Афғонистон, Покистон, Туркия ва Эрон шомил мебошанд. Пойтахти Ҷумҳурии Ислонии Эрон шаҳри Техрон маҳали воҳӯрии шаъмуи сарварони кишварҳои аъзон Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ интиҳоб гардида. Бо мақсади шитироқ дар ҷорабиниҳои муҳими минтақавӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов рӯзи 9 июни соли 2000 вориди шаҳри Техрон гардид, ки маросими пазириши ӯ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Ислонии Эрон Саид Муҳаммади Ҳотамӣ баргузор гардида. Дар рушди инкишофи ЭКО саҳми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ назаррас мебошад.

Яке аз мавзӯи мулоқоти сарварони кишварҳои ҳамкории Тоҷикистону Эрон дар ҷаҳорчӯбаи Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ - ЭКО буд. Кушода шудани роҳи охани "Машиҳад-Сараҳ-Тоҷон" дар соли 1996, ки бо саъю кӯшиши бевоситаи Ҳукумати Эрон амалӣ гардида, имкониятҳои иқтисодиву тиҷоратии Созмони Ҳамкории Иқтисодиро хеле васеъ гардонда. Минбаъд пайваст гардидаи роҳи охани Тоҷикистон ба ин шохроҳ имкониятҳои ҳамкории иқтисодиву тиҷоратии кишварҳои моро боз ҳам васеътар мегардонад.

Ҳадафи асосии Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ нест аз ҳама таъмини рушди иқтисодии минтақа, ба даст овардани ҳамгирони

вокеи иктисодӣ, таҳкими амнияти минтакаи Осиё, шукуфой ва тараққиёти зиндагии мардумони он ба шумор меравад.

Иштирокчиёни вохӯрии шашуми давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ дар чамъбаст ҳуҷҷати асосии чамъомад - Эълонияи Техронро қабул карданд, ки дар он самтҳои асосии ҳамкорихон минтакавӣ муайян шуда, дурнамои фаъолияти минбаъдаи созмон дар бисёр соҳаҳои ҳамкорӣ мушаххас гардиданд. Вохӯрии Техрон собит сохт, ки фаъолияти пурмахсули Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ дар ҳазорсолаи нав, ки ба кӯшишҳои мувофиқатшудаи давлатҳои аъзо таъя мекунад, барои густариши баробар ва мутақобилан судманди ҳамкорихо дар минтакаи дорои захираҳои фаровони истифоданашуда заминаи воқеӣ муҳайё месозад.

Дар иҷлосия намояндаи Ҷумҳурии Ислонии Эрон Абдурахим Гувоҳӣ ба ҳайси Дабири Кулли Созмони Ҳамкории Иқтисод интихоб гардид.

Ба мақсади густариши равобити иқтисодӣ ҳаёти давлативу ҳукумати Тоҷикистон таҳти сарвари Президенти ҷумҳурӣ Э.Раҳмонов рӯзи 7 ноябри соли 2000 аз Ҷумҳурии Ислонии Эрон боздиди расмӣ ба амал овард. Тибки муқаррароти таърифоти Эрон Сардори Давлати Тоҷикистонро дар ғурудгоҳи байналмилалӣ "Меҳробод"-и Техрон ҳамраиси комиссияи муштараки ҳамкорихон тичоративу иқтисодии Тоҷикистону Эрон Саиди Киё ва намояндагони воломакоми давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Ислонии Эрон самимона истикбол гирифтанд. Робитаҳои миёни ду кишвар то имрӯз бештар дар соҳаи фарҳанг ва баъзе дигар бахшҳо ривоч ёфтааст. Аз ин лиҳоз, дар ин даври музокироти ҷаласаи навбатии комиссияи муштараки Тоҷикистону Эрон оид ба ҳамкорихон тичоративу иқтисодӣ ҷонибҳо тасмим гирифтанд, ки ба паҳлӯҳои нави ҳамкорӣ, аз ҷумла ҳамкорихон иқтисодиву тичоратӣ бештар дахл намоянд. Даври аввали музокироти расмӣ ду кишвар дар сатҳи олӣ бо мулоқоти ҳосаи роҳбарони ҳар ду давлат Э.Раҳмонов ва Саид Муҳаммади Ҳотамӣ оғоз гардид. Дар ҷараёни вохӯрӣ атрофи масъалаҳои вазъи кунунӣ ва дурнамои муносибатҳои дучониба, инкишоф ва густариши ҳамкорихон дучониба, масъалаҳои марбут ба амнияти минтақа ва дар ин замина роҳҳои ҳаллу ҷасли

маслихатомези бӯҳрони Афғонистон ва дигар масъалаҳои мавриди назари тарафайн мубодилаи афкор сурат гирифт.

Дар ин вохӯрӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қароргоҳи ҳеш Вазири қорҳои хориҷии Ҷумҳурии Ислонии Эрон Қамол Харрозиро ба ҳузур пазируфт. Дар рафти мулоқот масъалаи густариши ҳамкории идораҳои сиёсати берунии ду кишвар мавриди арзёбӣ қарор гирифт.

Сипас музокирати Тоҷикистону Эрон дар сатҳи олии бо иштироки роҳбарони ҳар ду давлат ва ҳайати расмии тарафайн баргузор гардид. Дар вохӯрӣ бо қаноатмандӣ таъкид шуд, ки мутобиқи мувофиқатномаи комиссияи муштаракӣ тичоративу иқтисодӣ ба миён омада, қариб ҳамаи маблағи қарзи Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар ҳаҷми 25 млн. доллари америкӣ барои бунёди иншоотҳои обии барқӣ ва сохтмони роҳҳои автомобилгард ва дигар соҳаҳо истифода мешавад. Қонибҳо омодагии ҳудро дар бобати ҳамкории сечонибаи миёни Тоҷикистон, Эрон ва Россия дар сохтмони нерӯгоҳи барқии обии Сангтӯда иброз доштанд. Ояндан наздик яке аз ширкатҳои эронӣ фаъолиятро дар сохтмони нерӯгоҳи Сангтӯда шурӯъ мекунад. Зимни музокирот оид ба таҳияи барномаи панҷсолаи ҳамкории Тоҷикистону Эрон дар соҳаи иқтисодӣ қарор қабул гардид. Мувофиқи мақсад доништа шуд, ки қаласаи навбатии кимисияи муштаракӣ дучонибаи ҳамкории тичоративу иқтисодӣ дар шаҳри Душанбе гузаронида шавад. Инчунин, дар ин вохӯрӣ мавқеи ҳар ду кишвар оид ба ҳалли масъалаи Афғонистон тайид гардид.

Дар доираи сафари Президенти ҷумҳурӣ Э.Раҳмонов ба Ҷумҳурии Ислонии Эрон аъзои ҳайати расмӣ низ дар бобати инкишофи ҳамкории дучониба як силсила вохӯриву мулоқотҳо анҷом доданд.

Раиси комиссияи муштаракӣ Тоҷикистону Эрон оид ба ҳамкории тичоратӣ-иқтисодӣ, муовини аввали вазири иқтисод ва робитаҳои иқтисодии берунӣ Маҳмудов И.М. бо ҳамраиси комиссияи номбурда аз қониби Эрон, Вазири ҷиҳози созандагии Ҷумҳурии Ислонии Эрон Саиди Киё масъалаҳои рушду инкишофи ҳамкории иқтисодиро баррасӣ намуд.

Мохи марти соли 2001, дар асри нави хазораи сеюм дар байни ду кишвари ҳамзабону ҳамфарҳангу ҳамтаърих, давраи нави ҳамкориҳо ва муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратӣ оғоз ёфт.

Ин сафар ба кишвари дӯсту бародар дар шароите сурат мегирад, ки Тоҷикистон бо анҷоми ислоҳоти сиёсӣ дар фазои сулҳу озоиш, ваҳдати яқпорчагӣ ва оғози бунёдкориву созандагиҳои иқтисодиву иҷтимоӣ барои истикболи даҳумин солгарди истиклолияти миллӣ омодагӣ дорад.

Робитаҳои гуногунсоҳаи ду кишвари дӯсту бародар, ду кишвари ҳамзабону ҳамфарҳанг бо имзои як қатор ҳуҷҷатҳои муҳими ҳамкориҳои иқтисодиву тиҷоратӣ чи дар Тоҷикистон ва чи дар Эрон, ки дар сатҳҳои гуногун чараён гирифтанд, рӯз то рӯз густариш меёбанд.

Бо даъвати Раиси Маҷлиси Шӯрои Исломии Ҷумҳурии Исломии Эрон ҷаноби оғои Меҳдии Каррубӣ 10 марти соли 2001 Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Убайдуллоев ба шаҳри Техрон ташриф овард. Дар фурудгоҳи байналмилалӣ "Меҳробод"-и шаҳри Техрон М.Убайдуллоевро Раиси Маҷлиси Шӯрои Исломии Ҷумҳурии Исломии Эрон ҷаноби оғои Меҳдии Каррубӣ ва дигар шахсони расмӣ истикбол намуданд.

Дар мулоқоти Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М.Убайдуллоев бо Раиси Маҷлиси Шӯрои Исломии Эрон ҷаноби оғои Каррубӣ, ки 10 март баргузор гардид, тарафҳо дар атрофи масъалаҳои ҳамкориҳои байнипорлумонӣ ва дигар масъалаҳои вобаста ба робитаҳои дучонибаи гуногунсоҳа сӯҳбати самимӣ доштанд. Дар чараёни сафар Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Убайдуллоев ҳамчунин бо Раиси Ҷумҳурии Исломии Эрон Саид Муҳаммади Хотамӣ, Раиси Маҷмаи ташҳиси маслиҳати низоми Ҷумҳурии Исломии Эрон Ҳошими Рафсанҷонӣ, Вазири умури хориҷии Ҷумҳурии Исломии Эрон Камоли Харрозӣ ва шаҳрдори Техрон Муртазо Алварӣ низ музокира намуд.

Дар Эълومияи ҳамкориҳои дучониба миёни Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маҷлиси Шӯрои Исломии Ҷумҳурии Исломии Эрон омадааст, ки тарафҳо бо назардошт ба

рушду тавсеаи ҳамачонибаи ҳамкорихои байни маҷлисиҳои ду кишвар бар зарурати тақвияти ҳамкорихои гурӯҳҳои дӯстии парламентарӣ таъкид кардаанд.

Дар Эъломия бунёди марказҳои тичоратии Ҷумҳурии Ислонии Эрон дар шаҳри Душанбе, сохтмони маркази муштаракӣ намоишгоҳи байналмилалӣи иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар шаҳри Душанбе пешбинӣ карда шудааст.

Байни шаҳрҳои Техронӣ Душанбе қарордоди ҳамкорӣ барои таҳкими минбаъдаи робитаҳои дӯстона ба мувофиқа расид. Барои пешрафти ҳамкорихои судманди бародаршаҳрӣ - табодули таҷриба ва ҳаياتҳои қорӣ, барномаҳои иқтисодӣ, тичоратӣ ва техникӣ, муҳофизати муҳити зист, ҳамлу нақли борқанонӣ, шаҳрсозӣ ва меъмории шароити мусонд фароҳам оварда, барои иҷрои онҳо тадбирҳои мушаххас андешида мешавад.

Тарафи Тоҷикистон барои фаъолияти тоҷирон ва сармоягузориҳои эронӣ ва ҳимояи онҳо, заминаҳои қонунии лозимаро фароҳам меоваранд. Инчунин талаб карданд, ки барои транзитии борҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қаламрави Ҷумҳурии Ислонии Эрон низ заминаҳои қонунии лозима фароҳам оварда шаванд.

Тарафҳо зарурати ғайрироқ ва ҳамкории фаъолонаи ду кишварро дар ҳамкорихои минтақавӣ ва байналмилалӣ, махсусан дар қорҷӯбаи Созмони ҳамкорихои иқтисодӣ, Созмони конференсияи исломӣ ва иттиҳодияи байни маҷлисиҳо таъкид намуданд.

Тарафҳо дар хусуси Афғонистон таъкид намуданд, ки бӯҳрони Афғонистон роҳи ҳалли низомӣ надорад. Барои пойдошти сулҳ бояд гурӯҳҳои афғонӣ аз истифодаи зӯрӣ худдорӣ намојанд ва бо роҳи музакироти сулҳомез дар ин кишвар заминаи таъкили як давлати бузургро фароҳам оваранд.

Ин сафар дар раванди рушди ҳамкорихои ғуноғунсоха, махсусан робитаҳои байнипорлумонии кишварҳоямон заминаи устуворе хоҳад гузошт.

§14.9. ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН

Бо саршавии Ҷанги дуҷуми ҷаҳон дар ҳудуди давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ муборизаҳои пай дар пай аҳолии тахти роҳбарии иҷлосияи ҳизби "Лигаи мусулмонон" сар шуда буд.

Мувофиқи барномаи тасдиқшуда иҷлосияи ҳизби "Лигаи мусулмонон" мақсади аввалиндараҷаи муборизаҳои сиёсӣ дар қисмати шимолии Ҳиндустон таъсис намудани ду давлати соҳибистиклоли мусулмон буд.

Даре нагузашти нақшаҳои пешбинишуда амалӣ гардиданд. Дар зери таъсири ҳаракати пурзӯри милли-озодихоҳӣ Британияи Кабир маҷбур гардид, ки ба мустамликаҳои худ истиқлолият диҳад.

7 августи соли 1947 истиқлолияти Покистон эълон гардид ва пешвои "Лигаи мусулмонон", ходими бузурги сиёсӣ давлати Муҳаммад Али Ҷиноҳ ба ҳайси нахустин роҳбари он пазируфта шуд.

Таъсиси ду давлати мустақил - Покистону Ҳиндустон дар он замон дар қулли минтақаи давлатҳои Осиёи Ҷанубӣ ва умуман давлатҳои Шарқи наздик ғалабаи бузурге ба ҳисоб рафта, муборизаҳои озодихоҳии миллатҳои дигарро низ тезонид.

Ба ду давлати ҷудогонаи соҳибистиклол тақсим шудани як давлати бузург, то охир ҳал нашудани масъалаҳои ҳудудии ҳар ду тараф, афзудани монеаҳо дар муҳоҷирати пуштҳо аз Ҳиндустон ва ҳиндуҳо аз Покистон муносибатҳои ин ду кишварро мураккаб гардонид.

Бояд таъкид кард, ки англисҳо дар давраи мустамликадорӣ худ ба раванҷу ривож додани соҳаҳои саноати вилоятҳои Панҷоб, Синд, Балучистон, музофотҳои сарҳадии шимолу ғарбӣ ва Кашмир, ки он солҳо ҳудуди давлати Покистон ба шумор мерафт, эътибори кофӣ намедоданд.

Ин аст, ки ба Покистони соҳибистиклол иқтисодии кафомондае боқӣ монда буд.

Дар соли 1948 соҳаи саноати мамлакат ҳамагӣ 1.4 Ҷоизи даромади миллиро таъмин наамуд. 90 Ҷоизи аҳолии мамлакат дар соҳаи кишоварзӣ кор карда, дар деҳот умр ба сар мебарданд.

Бо вучуди ба даст овардани истиклолият, вазъи бе ин ҳам хароби кишварро муборизаҳои сиёсӣ дар дохили иттиҳодияи мусулмонҳо миёни гурӯҳҳои гуногун боз ҳам вазнинтар менамуданд.

29 феввали соли 1956 Маҷлиси муассисон Қонуни асосии кишварро қабул намуда, Покистонро Ҷумҳурии Исломии Федералӣ эълон намуд.

Ба ҳайати музофоти Покистони Ғарбӣ чор вилояти қисмати ғарбии кишвар - Панҷоб, Синд, Балучистон ва Музофоти Шимолу Ғарб муттаҳид шуданд.

Дар натиҷаи чунин муборизаҳо роҳбарияти мамлакат дар давраҳои ҳеле қӯтоҳ аз як ҳизб ба ҳизби дигар мегузашт.

Агар моҳи сентябри соли 1956 ба сари қудрат Ҳусайн Шохид Сӯҳравардӣ аз ҳизби "Лигаи халқӣ ва ҳизби ҷумҳурихоҳон" омада бошад, моҳи сентябри соли 1957 ҳукумат бо сарвари Иброҳим Ҷундригор ба сари қудрат омад ва дере нагузашта, моҳи декабри ҳамин сол, Малик Фарозхон Нун (ҳизби ҷумҳурихоҳон) ҳокимиятро ба даст гирифт. Моҳи октябри соли 1958 дар кишвар тахти роҳбарии сарфармондеҳи кулли қувваҳои мусаллаҳ генерал Муҳаммад Айюбхон табадулоти низомӣ рух дод, ки фаъолияти тамоми ҳизбҳои сиёсӣ чунбишҳои мардумиро манъ кард ва мансаби садри аъзамиро барҳам дод.

Муҳаммад Айюбхон фаъолияти худро аз ислоҳоти иқтисодии мамлакат оғоз намуда, дар мӯҳлати ҳеле қӯтоҳ дар ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ ба қомеъҳои беназир ноил гардид.

Мувофиқи ислоҳоти замин, ки дар кишвар гузаронида шуд, қисми зиёди заминҳои заминдорони маҳаллӣ ба халқи меҳнаткаш тақсим карда шуд. Чунин иқдоми неқ аз тарафи мардум хуб истикбол гардида, дар солҳои аввал натиҷаҳои назаррас дод. Солҳои 1960-1961 истеҳсоли ғалла қариб ба дараҷаи солҳои 1950-51 расонида шуда, ҳаҷми истеҳсоли он 3 млн.у 814 ҳазор тоннаро ташкил мебуд. Истеҳсоли биринҷ ба 1030 ҳазор тонна, найшакар 11,6 млн. тонна расонида шуд, ки ин миқдор нисбати солҳои 1950-51 қариб ду маротиба зиёд буд.

Ҳукумати Муҳаммад Айюбхон дар баробари таъминии пешрафти соҳаи кишоварзӣ, инчунин ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, саноати вазнин ва сабук, нақлиёт, қорводорӣю нарандапарварӣ, соҳаи ҷангал ва дигар соҳаҳо эътибори зиёде меод.

Соли 1962 баъд аз мӯътадил шудани вазъи мамлакат Муҳаммад Айюбхон қараёни демократикунонии мамлакатро низ пеш гирифт. То июли ҳамин сол қонун дар бораи озодона фаъолият намудани хизбҳои сиёсӣ қарор карда шуд. Ва дар муддати хеле кӯтоҳ хизбҳои "Лигаи мусулмонон", "Лигаи халқӣ", "Ҳизби миллии халқӣ", "Ҷамъияти исломӣ", "Низомии ислом" аз тарафи сохторҳои маъмурии давлат ба қайд гирифта шуданд.

Бозсозҳои иқтисодӣ ва амалӣ гардидаи принсипҳои демократии Муҳаммад Айюбхонро ба назар гирифта, дар раёйпурсии умумӣ, ки 2 январи соли 1965 доир гардид, Муҳаммад Айюбхон Президент интихоб шуд.

Соли 1967 таҳти сарварии Зулфиқор Алӣ Бхутто "Ҳизби халқии Покистон" таъсис гардид, ки он дар ҳаёти сиёсии кишвар нақши муҳимро бозид.

Охириҳои соли 1968 ва аввали соли 1969 вазъи дохилии кишвар тезу тунд гардид, қоршиқанию ғирдиҳамонҳо хеле афзуд. Ҳалли ҳудро наёфтани бисёр масъалаҳои рӯзмарра Муҳаммад Айюбхонро маҷбур сохт, ки аз мансаб даст кашада, вазифаи ҳудро ба роҳбарияти арғиии кишвар, ба сарфармондеҳи кулли қувваҳо генерал Муҳаммад Яҳёхон супорад. Бо вуҷуди дар кишвар вазъи ғизомӣ қарор шудани, муқоризаҳои сиёсии хизбҳои амалқунанда рӯз аз рӯз тезу тунд мешуданд.

Моҳи декабри соли 1970 дар таърихи Покистон нахустин интихоботи умумии озод доир гардид, ки дар он хизби "Лигаи халқӣ" ғирӯз гардид ва ҳокимиятро сарвари он Зулфиқор Алӣ Бхутто ба даст гирифт.

Ҳукумати Зулфиқор Алӣ Бхутто як силсила дигарқуносозҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ гузаронид, ки мувофиқи он нақши давлат дар баҳши иқтисодиёт қурзӯр гардид, қорҳонаҷоти саноати вазнин,

банкҳои хусусии тичоратӣ, ширкатҳои бимай, киштиронӣ ва ғайра миллӣ қунонида шуд.

Ҳамчунин фурӯши нафт, содироти пахтаро давлат ба даст гирифт.

Аз нуқтаи назари илмӣ гузаронидани бозсозҳои иқтисодӣ майдони умумии киштишаванда дар солҳои 1970-71 ба 16.62 млн. гектар расонида шуд, ки он нисбат ба солҳои 1950-51 - 3.72 млн. гектар зиёд буд.

Дар натиҷаи истифодаи дурусти воситаҳои техникӣ ва кишти тухмии серхосил истеҳсоли гандум ба 6.5 млн. тонна, биринҷ 2.2 млн. тонна, найшакар 23,1 млн. тонна, пахта 542 ҳазор тонна расонида шуд.

Саноати вазнини Покистон дар асоси сарватҳои зеризаминӣ - маъдан, оҳан, мис, ангиштсанг, намаксанг, сурма, сурб, марганец, рух, сулфат, боксит ва ғайра бунёд карда мешуд.

Дар ибтидои солҳои 70-ум манбаи бузурги маъдани мис дар мавзеи Саиндаки Балучистон бо захираи 400 млн. тонна, захираи маъдани фулӯзӣ дар музофотҳои Панҷоб ва Балучистон бо захираи 430 млн. тонна, маъдани боксид ва латерит бо захираи 75 млн. тонна кашф гардидааст.

Покистон дорои захираҳои бузурги нафту гази табиӣ мебошад. Мувофиқи ҳисоби олимони захираи нафти кишвар беш аз 30 млн. тоннаро ташкил менамояд.

Дар муҳлати кӯтоҳ дар шаҳрҳои калони Покистон бо иштироки бевоситаи Британияи Кабир, ШМА, Япония ва давлатҳои Европа корхонаҳои пӯлодгудозӣ, алюминий, химияву дорусозӣ, таҷҳизоти электротехникӣ (лампочка, шамолдихак, радиои телевизор), коркарди нафт, 6 заводи истеҳсоли семент, 6 фабрикаҳои истеҳсоли коғаз ба истифода дода шуданд.

Бо зиёд шудани истеҳсоли пахта шумораи фабрикаҳои бофандагӣ ва газворҳои пахтагӣ зиёда аз 200 корхонаро ташкил медед.

Азбаски қисми зиёди кишвар дорои иқлими тропикӣ аст, Ҳукумати Покистон барои бунёди корхонаҳои саноати ҳӯрокворӣ

аҳамияти калон медиҳад. Ҳоло Покистон дорои бештар аз 500 корхонаҳои хӯрокворӣ, аз ҷумла, заводу фабрикаҳои истеҳсоли равғани растанӣ, қанд, тамоку, маҳсулоти ширӣ, моҳӣ, қаннодӣ, чой ва ғайра мебошад.

Танзими давлатии тичорати қанд, ғалла, равған ва як қатор масолеҳи саноатии сермасриф анҷом дода шуд. Моҳи март соли 1972 ислоҳоти замин гузаронида шуд, ки мувофиқи он андозаи заминҳои мулкдорони калон маҳдуд карда шуд. 21 апрели соли 1972 вазъи низомӣ, ки аз 25 март соли 1969 дар кишвар ҷорӣ буд, бекор карда шуд. 14 августи соли 1973 Қонуни асосии нав, ки аз ҷониби намоёндагони халқ таҳия шуда буд, ба ҳукми қонун даромад. Қонуни асосии нав низоми ҷумҳурии порлумонӣ ва сохтори федеративиро барқарор намуд. Моҳи август Ҷаҳидуллоҳ Чеудхури Президент интиҳоб ва Зулфиқор Алӣ Бхутто садри аъзами кишвар таъин карда шуданд. Дар шароити муташанниҷ гардидани зиддият миёни ҳизбҳо ва табақаҳои гуногун 7 март соли 1977 интиҳоботи парламентӣ доир гардид. Ба ҳизби ҳоким блоки 9 ҳизби оппозитсионӣ, ки моҳи январ "Иттиҳодияи миллии Покистон"-ро таъсис намуда буданд, муқобил меистоданд.

"Ҳизби халқии Покистон" дар интиҳобот аксарияти овозҳоро соҳиб шуда, бо сарвари Зулфиқор Алӣ Бхутто ҳукуматро таъсис дод. Аммо ҳизбҳои муҳолиф интиҳоботро безътибор донистанд. Аз ҳамин давра дар кишвар даргириҳои дохилӣ оғоз ёфта, рӯз то рӯз шиддат мегирифтанд. Дар натиҷа, 5 июли соли 1977 бори сеюм табaddулотии низомӣ доир гардид ва дар мамлакат вазъи ҳарбӣ ҷорӣ карда шуд. Фаъолияти сохторҳои давлатӣ қатъ гардида, Қонуни асосӣ манъ карда шуд. Ҳокимиятро сардори ситоди артиши ҳушқигард генерал Муҳаммад Зиёулҳақ ба даст гирифт ва аз моҳи сентябр раиси ҷумҳури кишвар шуд.

Дар рӯзҳои аввали роҳбарӣ фаъолияти тамоми ҳизбҳои сиёсӣ қатъ гардиданд. Пешвои "Ҳизби халқии Покистон" Зулфиқор Алӣ Бхутто барои ширкат дар куштори сиёсӣ 4 апрели соли 1977 ба қатл расид.

Режими низомии Муҳаммад Зиёулҳақ зиёда аз 10 сол, то августи соли 1988 қорӣ буд.

Бояд қайд кард, ки дар давраи сарвариин Зиёулҳақ ба бунёд ва пуқудрат кардани қувваҳои мусаллаҳи Покистон эътибори қиддӣ дода шудааст. Дар ин давра аз нерӯҳои хушқигард, ҳарбии ҳавоӣ ва ҳарбии баҳрии қувваҳои мусаллаҳи нерӯҳои мунтазами Давлати Покистон бунёд карда шуда буданд.

Қувваҳои мусаллаҳи нерӯҳои мунтазам бо навъҳои ҳозиразамони аслиҳаҳои сабуқ ва вазнин, ҳавопаймоҳои босуръати Фантом ва Б-52, киштиҳои қангии ҳозиразамон қихозонида шудаанд.

17 августи соли 1988 Муҳаммад Зиёулҳақ бо ҳамроҳии гуруҳе аз роҳбарони олимартабаи кишвар дар садамаи ҳавоӣ ба ҳалокат расид. Баъди марғи Зиёулҳақ дар кишвар вазъи фавқуллода қорӣ гардид. Вазифаи президентӣ ба зиммаи раиси сенат Ғулом Исҳоқхон воғузор шуд.

16 ноябри соли 1988 интиҳоботи Маҷлиси миллӣ доир гардид, ки дар он "Ҳизби ҳалқии Покистон" ва "Иттиҳодияи демократии ислом" - блоки нӯҳ ҳизб иштирок намуданд. Баъди муборизаи шадиди интиҳоботӣ "Ҳизби ҳалқии Покистон" пирӯз гашт ва моҳи декабр бо сарвариин Беназир Бхутто ҳукумати ҳудро таъсис дод.

Аз рӯзҳои аввали фаъолияти ҳуд Беназир Бхутто дар баробари равнақу ривоч додани истеҳсолот, соҳаҳои кишоварзӣ дар баҳши сиёсӣ низ қадамҳои устувор мениҳод. Ҳукумати нав вазъияти фавқуллодаро бекор карда, Шӯрои олии роҳбарикунандаи онро пароканда намуд. Фаъолияти иттифокҳои қасаба ва донишҷӯёнро озод эълон карда, тамоми маҳбусони сиёсиро озод намуд. Ҳукумати Беназир Бхутто дар вазъияти басо мушқил амал мекард. Ҳизбҳои муҳолиф бо ҳар роҳ меҳостанд ба онҳо зарба зананд. Ва дар зери таъсири муҳолифин Президент 6 августи соли 1990 Маҷлиси миллиро даъват намуда, дар он истеъфои садри аъзам ва тамоми ҳайати вазиронро эълон дошт. Ва аз ҳисоби ҳизбҳои муҳолиф ҳукумати муваққатӣ таъсис дод.

24 октябри соли 1990 дар интиҳобот ба Маҷлиси миллӣ "Иттиҳодияи демократии исломӣ" ғалаба ба даст овард ва сарвари он

Навоз Шариф садри аъзам таъин шуд. Вале дере нагузашта, мохи октябри соли 1993 дар интихоботи навбатӣ "Ҳизби халқии Покистон" нируз гашт ва роҳбари он Беназир Бхутто садри аъзам таъин шуд.

Б. Бхутто сиёсати солҳои 1988 пешгирифтаашро давом дода, барои пешрафти иқтисодиёти мамлакати худ, тараққиёти илму техника, баланд бардоштани дараҷаи некӯахлоқии халқ хизматҳои ҷӯёне кардааст. Ба соҳаи тандурустии мамлакат маблағи заруриро ҷудо карда, барои бунёди бемористони ҳозиразамон кӯшишҳои зиёдеро ба ҳарч додаст.

Масъалаи таъмини аҳоли бо маҳсулоти ғизои маҳаллӣ вазифаи аввалиндараҷаи ҳукумат буд. Соҳаи кишоварзиро дастгирӣ намуда, истеҳсоли гандум дар соли 1994 ба 15, 1 млн. тонна, биринҷ 3,9 млн. тонна, найшакар 44,6 млн. тонна, шир 292 ҳазор тонна ва ғӯшти мурғ ба 110 ҳазор тонна расонида шуд. Истеҳсоли пахта бошад ба 1,5 млн. тоннаро ташкил дод.

Соли 1994 таҳти роҳбарии Президент ба бозсозии иқтисодии мамлакат оғоз намуданд. Ҳукумати Покистон дар назди худ мақсад гузошт, ки дар натиҷаи дастгирии соҳаи кишоварзӣ, энергетика, саноати вазнин ва мӯътадил гардонидани вазъи молиявии мамлакат дар байни давлатҳои шарқи наздик яке аз давлатҳои бузург гардад. Барои муваффақ шудан ба ин мақсад Покистон пешрафти иқтисодии мамлакатро дар ҳамкорӣ бо ШМА, Япония, Хитой ва давлатҳои мутараққии Европа медид. Солҳои охир муносибатҳои ҳарбию иқтисодии худро бо давлатҳои зикршуда қавитар намуда, тамоми соҳаи ҳарбии мамлакатро бо силоҳи замонавӣ таъмин намуд. Мувофиқи нақшаи амалишудаистода Покистонро дар солҳои наздик дар минтақаи Осиё ҳамчун "маркази қувва" ва "маркази тараққиёти иқтисодӣ" бояд шиносанд.

Мохи ноябри соли 1996 Беназир Бхутто бо фармони Президент Сардор Форук Аҳмад Логарӣ аз вазифа озод карда шуд. Мохи феввали соли 1997 дар интихобот ҳизби "Лигаи Муслим" ғолиб гашт ва сарвари он Навоз Шариф Сарвазири Покистон интихоб гардид.

Президенти Покистон аз соли 1993 то соли 2001 Сардор Форук Аҳмад Логарӣ буд.

§14.10. Робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ислонии Покистон

Робитаҳои иқтисодӣ ва тичоратии мардуми тоҷик бо аҳолии сермиллати давлати Покистон таърихи хеле қадима доранд. Корвонҳои пур аз бори тоҷирони давлати Сомониён тавассути ҳудуди ҳозираи давлати Покистон гузашта, дар шаҳрҳои бузургӣ давлати Ҳиндустон - Дехлӣ, Нишопур, Бомбай, Калкутта, Тоҷмаҳал, Қарочӣ тичорат мекарданд. Яке аз шохроҳи таърихӣ абреширо чи тоҷирони Ҳинду Покистон (синкхҳо, хиндуҳо, ўрдуҳо, нанҷобихо, балучихо) ва чи тоҷирони давлатҳои дигари дунё истифода бурда, маданият ва фарҳанги миллатҳои давлатҳои ҳамсояро бо ҳам наздик мекарданд.

Бар замми ин миллатҳои ҳамсарҳади Тоҷикистон ва Покистони имрӯзро асрҳои аср урфу одатҳои миллий, дину онҳо, қаробати забон, фарҳангу маданият бо ҳам қарин ва мустақкам менамуд.

Солҳое, ки Тоҷикистон дар ҳудуди давлати бузургӣ Шӯравӣ буд, робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо Покистон бештар тавассути вазорату созмонҳои умумииттифоқӣ (Вазорати савдои хориҷии ИҚШС, Кумитаи давлатии содироти хориҷӣ, "Союзкоопвнешторг"), ки тичорати хориҷии байнидавлатиро назорат менамуданд, ба амал бароварда мешуд.

Солҳои аввали баъди ба даст даровардани истиқлолияти миллий муносибатҳои иқтисодии хориҷии Покистон бо Иттиҳоди Шӯравӣ хеле душвор ба роҳ монда шуда буд. Фундаментализми исломӣ таблиғоти саҳти зидди коммунистӣ бурда, Ҳукумати Покистони навбунёдро маҷбур месохт, ки дар сиёсати хориҷии худ бештар бо ШМА сару қор дошта бошад. Солҳои баъдӣ бар ҳилофи проблемаҳои ҷойдоштаи Афғонистон сол аз сол муносибатҳои хориҷии ин ду давлат ба мушкилоти зиёде дучор мешуданд.

Ба ивази маводи нафт ва маҳсулоти нафти, сӯзишворӣ, моеи синтетикӣ, нахи пахта, пӯсти нимтайёр, биринҷ, матоъҳои пахтагин, либоси мардона ва занона ба Покистон мошин, дастгоҳ ва олотҳои

техникӣ, дастгоҳҳои оҳанбурӣ, прессҳои оҳангарӣ (дастгоҳҳои фишуранда), таҷҳизоти борбардори нақлиётӣ, дастгоҳҳо барои саноати ҳӯрокворӣ, саноати сабук ва вазнин, тракторҳо ва қисмҳои эҳтиётии онҳо, мошинҳои боркашу роҳсозӣ, ҳавопаймоҳо, нуриҳои минералӣ, шиша, қоғаз, пашм ва ғайра фиристонда мешуд.

Аз маҳсулот ва молҳои истехсоли корхонаҳои Тоҷикистон бо тариқи созмонҳои дар боло номбурда ба Покистон дастгоҳҳои саноати ресандагӣ, бофандагӣ, яхдонҳои "Помир", трансформаторҳои гуногунтама, матоъҳои пахтагин, абрешим, пилла, пашм, пӯст, оҳанпора содир карда мешуд.

Содироти солонаи молҳои ду давлат (Иттиҳоди Шӯравӣ ва Покистон) ба ҳисоби миёна дар соли 1990 зиёда аз 200 млн. рубли Шӯравӣ ё ин ки 334 млн. доллари америкоиро ташкил менамуд.

Баъд аз соҳибистиклол шудани Тоҷикистон муносибатҳои бевоситаи Тоҷикистон ва Покистон ба сатҳи нав баромаданд.

Ҳукумати Покистон дар байни давлатҳои навбунёди Осиёи Миёна соҳибистиклолии давлати Тоҷикистонро ба расмият шинохта, яке аз аввалинҳо шуда сафоратхонаи худро дар шаҳри Душанбе ифтитоҳ намуд.

Дар натиҷаи вусъат ёфтани муносибатҳои дучониба аввалин сафарҳои расмӣ ҳайатҳои ҳукумати ду давлат сурат гирифт.

Соли 1992 бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Исломии Покистон Сардор Форук Аҳмадхони Лағорӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Набиев Р.Н. бо ҳайати расмӣ ба пойтахти Покистон, шаҳри Исломобод сафар намуд.

Дар чараёни ин сафар, 1 июни соли 1992 дар баробари шиносӣ бо роҳбарияти олимаҳои давлати Покистон, комёбиҳои бадастовардаи ин кишвар дар соҳаи истехсолот, илм ва техника яқчанд созишномаҳои байнидавлатӣ ба имзо расид:

1. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи тичорату иқтисодиёт.

2. Эълومия оид ба принципҳои ҳамкориҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон.

3. Созишнома оид ба ҳамкории илмӣ-техникии байни ҳукуматҳои Тоҷикистону Покистон.

4. Созишнома байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Покистон оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи фарҳанг, варзиш ва туризм.

Аммо, дере нагузашта, бо сабаби дар Тоҷикистон сар задани даргириҳо амалӣ шудани нақшаҳо дар баҳши масъалаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ муваққатан боздошта шуд.

Охириҳои соли 1992 сафари аввалини расмӣ олимартабаи Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон бо сарвари Вазирӣ иқтисодиёти ин давлат Сардор Асеф Алӣ ба давлатҳои навбунёди Осиёи Миёна оғоз гардид. Моҳи апрели соли 1992 баъд аз боздид ва шиносӣ бо Ҷумҳурии Ёзбекистон, Туркменистон ва Қазоқистон ин ҳайат аз Ҷумҳурии Тоҷикистон низ боздид намуд. Мақсади асосии ин сафар дар баробари шиносӣ бо роҳбарияти нави Ҳукумати Тоҷикистон масъалаҳои омӯхтани вазъи сиёсии мамлакат, фикру ақидаҳои роҳбарияти онҳо, мақсаду мароми ҳизбҳои сиёсӣ, муайян намудани мавқеи ҳизбҳо дар ҷамъият иборат буд. Бояд қайд кард, ки қисми муайяни роҳбарияти Ҷумҳурии Исломии Покистон, ки намоёндагони ҳизби "Лигаи мусулмонони Покистон" буданд, умед доштанд, ки дар ояндаи наздик бо сабабҳои тезтунд гардидани вазъи сиёсӣ ва суст шудани таъсири шӯравӣ - бозсозӣҳо дар кулли давлатҳои Осиёи Миёна сохтори давлатҳои мусулмониро ба майдон меоварад.

Дар асоси барномаи ҳукуматӣ, ки тамоми талаботи сафорати Ҷумҳурии Исломии Покистон ба эътибор гирифта шуда буд, воҳӯрии Сардор Асеф Алӣ ва ҳайати олирутбаи ӯ дар сатҳи роҳбарияти онвақтаи ҳукумат, вазорату кумитаҳои ҷумҳурӣ, роҳбарони ҳизбҳои амалкунандаи Тоҷикистон ташкил карда шуд.

Бояд қайд кард, ки Сардор Асиф Аҳмад Алӣ, ки солҳои зиёд Вазирӣ қорҳои қоричии Покистон буд ва дар дунё ҳамчун дипломати дақиқ ва таҷрибанок шинохта шудааст, аз озодфикрии ҳамсӯҳбатони худ, аз самимияти онҳо оид ба бунёди давлати ҳозиразамони дунявӣ, аз меҳру муҳаббате, ки онҳо ба миллатҳои тамоми давлатҳои навбунёди Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, аз ҷумла, бо русҳо

доштанашон дар хайрат монда, бо эҳсосоти бепоён ба ватанаш баргашт.

Баъд аз сафар дар баромади худ доир ба натиҷаҳои мулоқот ва музокирот бо роҳбарияти олимаҳои 4 давлати Осиёи Миёна Сардор Асиф Аҳмад Алӣ муфассал бо Президент ва Маҷлиси Шӯро ҳисобот дод. Дар рафти ҳисобот мувофиқи навиштаҷоти яке аз сиёсатшиносони покистонӣ оғои Алӣ Каромат - Сардор Асиф Аҳмад Алӣ дар асоси дини ислом мустаҳкам намудани муносибатҳои Покистон ва давлатҳои навбунёди Осиёи Марказиро зери танқид гирифта, барои бо молҳои истехсоли покистонӣ харчи тезтар вориди бозори давлатҳои навбунёди Осиёи Миёна ва Қазокистон шудан, сиёсати харчи бештар раванку ривоч додани ҳамкориҳои дучонибаро дар соҳаи тиҷорат, иқтисодиёт ва фарҳанг пешниҳод намуд.

Чунин ҳулосаҳои ба ном беасоси Сардор Асиф Алӣ аз тарафи фундаменталистони исломӣ зери танқиди саҳт гирифта шуда, то аз вазифаи вазири иқтисод сабуқдӯш шудани ӯ оварда расонд.

Бо вучуди чунин ранг гирифтани масъала солҳои баъдӣ Ҳукумати Покистон бо давлатҳои навбунёди Осиёи Марказӣ сиёсати раванку ривоч додани ҳамкориро дар соҳаи тиҷорат, иқтисодиёт ва фарҳанг пеш гирифт.

Бо пешниҳоди Президенти Покистон Сардор Форук Аҳмад Лағорӣ 22 мартӣ соли 1994 ҳайати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари сардори давлат Раҳмонов Э. Ш. сафари расмӣ худро аз шаҳри Исломободи Покистон оғоз намуд.

Қабули Президенти Тоҷикистон дар майдони ҳавоии шаҳри Исломобод ботантана ва ба риояи талаботи байналмилалӣ қабул дар сатҳи олӣ, дар асл самимӣ ва бо эҳтироми махсус гузаронида шуд. Дар мавриди истикболи Президент Раҳмонов Э.Ш. Сарвазири Покистон - Беназир Бхутто, ҳайати олирутбаи Покистон, сафирони тамоми сафоратҳои давлатҳои дунё, ки дар Исломобод фаъолият мекунанд, ҳузур доштанд. Дар рафти вохӯриҳо ва мулоқотҳои дучонибаи роҳбарияти олимартабаи ду давлат як силсила масъалаҳои муҳими оид ба дар ояндаи наздик раванку ривоч додани робитаҳои бисёрҷонибае, ки Покистонро бо Тоҷикистон наздик

менамояд, масъалаҳои оид ба вазъияти ҷойдошта дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубу Шарқи ҳаллу фасли худро ёфтанд.

Аз мулоқотҳо бо Ҳукумати Покистон баръало дида мешуд, ки роҳбарияти ин давлат баъд аз иттилооти пурра доир ба сиёсат ва иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мароки зиёд пайдо карданад барои ҳарчи тезтар барқарор кардани муносибатҳои дучониба омодагии худро зоҳир менамуд.

Дар рафти ин сафар дар шаҳри Исломобод 5 ҳуҷҷати байнидавлатӣ ба имзо расид, ки онҳо барои дар ояндаи наздик барои боз ҳам вусъат додани муносибатҳои дучонибаи ду давлат асос гузоштанд:

1. Протоколи байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислामीи Покистон доир ба бунёди комиссияи муштарак байниҳукумати Тоҷикистону Покистон.

2. Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислामीи Покистон оид ба кӯмаки тарафайн ва хифзи сармоягузорӣ.

3. Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислामीи Покистон дар бораи ба Ҷумҳурии Тоҷикистон додани қарзи имтиёзнок дар ҳаҷми 20 млн. доллари америкоӣ.

4. Протоколи ҳамкорӣ байни вазоратҳои корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислामीи Покистон.

5. Протокол оид ба бародаршахрӣ байни шаҳрҳои Душанбе ва Лохур.

6. Изҳороти муштарак.

Бояд қайд кард, ки қарзи давлатии ҷудокардашуда бештар барои пардохти маводи хӯрокорӣ ва молҳои истеъмолии ниёзи мардум, ки асосан дар корхонаҳои Ҷумҳурии Ислामीи Покистон истеҳсол карда шудаанд, бояд равона карда мешуд. Аз тарафи дигар, ин маблағ ба тоҷирони ду давлат барои дар оянда инкишоф додани муносибатҳои бевоситаи ғайридавлатӣ қувват ва боварӣ меод.

Тавассути созишнома оид ба қарзи давлатӣ робитаҳои иқтисодии ин ду давлат дар мӯҳлатҳои кӯтоҳтарин хеле хуб ба роҳ монда шуданд. Агар солҳои 1992-1994 дар тичорати хориҷии байни

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Покистон маблағи ночизе ба кайд гирифта шуда бошад, пас соли 1995 ҳаҷми гардиши савдои хориҷии ду давлат ба 3837, 1 ҳазор доллари ШМА, соли 1996 ба 7466.8 ҳазор доллари ШМА расонида шуд.

Ҷадвали №45

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҷумҳурии Исломии Покистон
(ҳазор доллар)**

	с.1995	с.1996	с.1997	с.1998	с.1999	с.2000
Муомилоти савдон хориҷӣ	6131,3	7466,8	2455,8	477,0	306,3	189,8
Содирот	302,1	1455,8	1328,2	272,3	110,9	96,0
Воридот	5829,2	6021,0	1127,6	204,7	195,4	93,8

Аз соли 1997 инҷониб бо сабаби дурии роҳ ҳаҷми гардиши савдои хориҷӣ нисбатан паст фаромад, яъне агар соли 1997 аз 2447,3 ҳазор доллар иборат бошад, пас соли 1998 - 477,0 ҳазор доллар ва соли 1999 бошад, 306,3 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил меод. (Ҷадвали №45)

Дар ояндаи наздик бо истифода додани роҳи азиме, ки Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Покистон бевосита мепайвандад, гиҷорати ду давлат авҷ хоҳад гирифт.

Лекин бо вучуди мушкilotи роҳ чи тоҷирони тоҷик ва чи тоҷирони покистонӣ ҳар рӯз дар бобати ба ҷумҳурии ворид намудани мавод кӯшиши зиёде ба харҷ медиҳанд.

Тавассути хатти амалкунандаи ҳавоии Душанбе-Қарочӣ-Душанбе ҳар ҳафта ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи садҳо ҳазор доллари ШМА молҳои гуногун ворид мешаванд.

Дар баробари ин солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёди якчанд корхонаҳои муштараки Тоҷикистону Покистон ба кайд гирифта шудааст.

Чанд сол аст, ки корхонаи муштараки "Нек-стар интернешнл" дар шаҳри Панҷакент ба коркарди пӯст машғул аст.

Дар рафти сафар Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмонов бинобар дар ояндаи наздик ба корҳои роҳсозӣ, бунёди кӯпрукҳои азим шурӯъ намудани Тоҷикистон аз фаъолият ва

таҷрибаи департаменти лоихакашӣ ва нақшагирии роҳҳои миллии Ҷумҳурии Исломии Покистон боздид намуд.

Дар рафти мулоқот пешниҳоди Э.Раҳмонов оид ба нақшаи сохтмони роҳи автомобилгарди дарозтарине, ки пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистонро тавассути роҳи Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруғ-Кулма-шоҳроҳи Қаракорум бо Хитой, Покистон ва Ҳиндустон пайваست менамояд, ба роҳбарони Покистон писанд омад.

Ҳукумати Покистон барои ҳарчи тезтар амалӣ намудани ин нақша омодагии худро изҳор намуда, қисман қорҳои тадқиқотӣ ва лоихакаширо ба зиммаи худ гирифт.

4-5 апрели соли 1994 ҳаёти ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаҳри Қарочӣ, ки ҳам аз ҷиҳати шумораи аҳоли ва ҳам аз ҷиҳати шумораи зиёди қорхонаҳои истеҳсоли калонтарин ба шумор меравад, сафар намуд.

Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмоновро, ки Президенти Покистон ҳамроҳӣ мекард, генерал-губернатори шаҳри Қарочӣ бо эҳтироми калон пазиroy намуд.

Бо вучуди маҳдуд будани барнома, Э. Раҳмонов бо қомеъбихон шаҳри Қарочӣ шиносӣ пайдо карда, аз бандари азими Қарочӣ ва қувваҳои ҳарбии баҳрии Покистон, ки дар баҳри Ҳинд ҷойгир шудаанд, дидан кард.

Генерал-губернатори Қарочӣ омодагии бандари Қарочиро барои содироти молҳои истеҳсоли Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мамлакатҳои дигари дунё изҳор карда гуфт, ки қўмакҳои худро дар ин бахш барои тоҷикистонӣҳо дарёғ намедорад.

Дар натиҷаи истифодаи яке аз бандарҳои калонтарини дунё - Қарочӣ, ки аз ҷиҳати ҷугрофӣ бандари наздиктарин ба Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, дар ҳолати мўътадил гаштани вазъи давлати Афғонистон, Тоҷикистон танҳо аз боркашонӣ садҳо миллион долларӣ америкоиро сарфа мекунад.

Агар фосилаи роҳи оҳани Душанбе-Чоп-Европа, ки қатораҳо аз ҳудуди давлатҳои Ёзбекистон, Туркменистон, Россия, Беларуссия ба Европа молҳои истеҳсоли ватанӣ мебаранд, зиёда аз 8000 км тўл қашида бошад, пас фосилаи роҳи оҳане, ки дар оянда аз ҳудуди

давлати Афғонистон гузашта то Қарочӣ мерасад, ҳамагӣ 2400 км хоҳад буд.

Дар охири сафар Ҳукумати Ҷумҳурии Исломии Покистон вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба инобат гирифта, омодагии худро барои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 2 млн. доллари америкоӣ расондани кӯмакҳои башардӯстона изҳор кард.

Албатта. Ҳукумати Покистон дар баробари мустаҳкам намудани муносибатҳои сиёсӣ, тичоратиро иқтисодӣ, фарҳангӣ дар асоси наздикии худ бо кулли давлатҳои Осиёи Марказӣ дар солҳои охир барои таъмини амният ва бехатарӣ дар ин минтақа марок зоҳир менамуд.

Роҳбарияти Покистон ба нооромиҳое, ки дар сарҳади Афғонистону Тоҷикистон рух медиҳанд, тавачҷӯх зоҳир намудааст.

Бояд таъкид кард, ки Покистон ҳамчун яке аз давлатҳои асосии бунёдгузори ЭКО борҳо вохӯриҳои роҳбарони давлатҳои аъзои ЭКО-ро дар шаҳри Исломобод ташкил намудааст.

Моҳи июни соли 1995 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иштирок дар саммити ЭКО бори дуюм баъд аз иштирок дар қори саммити сарварони кулли давлатҳои дунё дар Копенгаген ба Исломобод омад. Солҳои 1994-1996 якчанд гурӯҳҳои ҳукумати ин ду кишвар мулоқотҳо анҷом додаанд. Мувофиқи гуфтушунидҳои пешина (1994) моҳи августи соли 1995 гурӯҳи калони мутахассисони покистонӣ бо сарвари директори сарраёсати банақшагирии роҳҳои миллии Покистон Офтоб Аҳмад Сиддиқӣ вориди Душанбе гардид.

Дар натиҷаи тадқиқоти роҳҳои мавҷуда ва нақшаҳои бунёди роҳҳои наво, ки Тоҷикистонро бо Покистон пайваст менамояд. тадбирҳои зиёде андешида шуданд. Тарафҳо дар асоси протоколи гуфтушунид ду роҳи автомобилгардеро, ки самтҳои махсуси худро доранд, пешбинӣ намуданд:

1. Бо истифодаи роҳи автомобилгарди Душанбе-Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруғ-Ланғар ин роҳ аз ҳудуди давлати Афғонистон гузашта, тавассути гузаргоҳи Вахон ва ағбаи Борогил ба шаҳри Мастуч - роҳи амалкунандаи Ласпур-ағбаи Шандур - шаҳри Гупис-

шаҳри Гакуч - шаҳри Гилгит - шаҳри Қарочӣ пайваст мешавад, ки масофаи умумии он 3460 километрро ташкил мекунад.

2. Бо истифодаи роҳи автомобилгарди Душанбе-Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруғ-Мурғоб-Кулма (сарҳади Тоҷикистон бо Хитой) - ба шоҳроҳи амалкунандаи стратегии Қаракорум - ағбаи Хунҷироб (сарҳади Хитой бо Покистон)-Гилгит - Ҳасанабдул-Қарочӣ мепайванданд, ки масофаи умумии он 3585 километрро ташкил менамояд.

Бо сохта шудани ин роҳҳои бузург давлати Покистон шароити бехтари ӯ барқарор кардани робитаҳои иқтисодии хориҷии худро бо кулли давлатҳои Осиёи Миёна пайдо мекунад. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар ҷумҳуриҳои бародари Осиёи Марказӣ бо истифодаи харчи ками ин роҳҳо моли худро ба Хитой, Покистон, Ҳиндустон содир намоянд.

Ба нақша гирифтани ва бо суръат сохта ба истифода додани ин ду роҳи бузурги дорои аҳамияти давлатӣ аз тариқи кӯҳҳои азими Тоҷикистон ва Покистон албатта, сабабҳои хоси худро доранд. Пеш аз ҳама нооромии вазъи сиёсии Афғонистон, ҷангҳои тӯлонии пай дар пай, ки зиёда аз 23 сол дар ин кишвар идома дошта, таъсири манфии худро ба пешрафти иқтисодиёти давлатҳои ҳамсоя низ мерасонанд.

§14.11. МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ТУРКИЯ

Туркия дар Ҷанубу Ғарби Осиё (қисми зиёди ҳудуди он) ва Ҷанубу Шарқи Европа ҷойгир аст. Дар ҷануб бо Сурия (822 км) ва Ироқ (331 км), дар шарқ бо Эрон (499 км), дар шимолу шарқ бо Арманистон (268 км), Гурҷистон (252 км) ва Озарбойҷон (вилояти Нахичеван 9 км), дар шимолу ғарб бо Булғория (240 км) ва Юнон (206 км) ҳамсарҳад мебошад. Аҳолии Туркия мувофиқи маълумотҳои соли 1995 қариб 64 миллион нафарро ташкил меод. Ба ҳайати кишвар 75 вилоят дохил мешаванд.

Ҷумҳурии Туркия 29 октябри соли 1923 давлати мустақил эълон карда шуд.

Иқтисодиёти Туркия дар зинаи мураккаби гузариш аз иқтисодиёти мутамарказ ба иқтисодиёти бозорӣ қарор дорад. Соҳаҳои тараққикардаи саноати Туркия саноати истихроҷи маъдан (ангист, хромит, мис, бор), металлургия, нафт, бофандагӣ, озуқа ва сохтмон ба шумор мераванд. Дар соҳаи кишоварзии Туркия тамоку, пахта, зироатҳои ғалладона, зайтун, зироатҳои лӯбиғӣ, ситрусӣ, лаблабуи қанд парвариш меёбанд. Соҳаи чорводорӣ низ дар ин кишвар тараққӣ ёфтааст. Туркия аслан эҳтиёҷоти дохилии худро бо озуқа пурра таъмин намуда, маҳсулоти кишоварзиашро ба дигар кишварҳои ҷаҳон содир менамояд. Ин кишвар яке аз бузургтарин таҳвилгарони маҳсулоти бофандагӣ, либос ва яхдонҳо ба кишварҳои Европа мебошад. Туркия ҳамчунин мошинҳои сабукрав, мошинаҳои боркаш, автобусҳо, тракторҳо ва қисмҳои автомобил, таҷхизоти телефонӣ ва электронӣ, фулузот ва пӯлод, шиша ва сафол, маҳсулоти заргарӣ ва молҳои истеъмолиро ба дигар кишварҳои ҷаҳон содир менамояд. Тоҷирони туркӣ тамоми минтақаро бо истифода аз мавқеи марказии Туркия, ки роҳҳои хушкӣ байни Европаю Осиё ва роҳҳои обии байни Баҳрҳои Сиёҳ ва Миёназаминро назорат мекунад, фаро гирифтаанд.

Туркия дар баҳши ҷалби сармояи хориҷӣ ба қомеъҳои зиёд ноил гардидааст. Бештар аз 400 ширкатҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти

Туркия маблаггузорӣ намудаанд. Соҳаҳои асосии маблаггузориҳои имконпазир ва таъсиси корхонаҳои муштарак дар ин кишвар энергетика ва телекоммуникатсия, кишоварзӣ ва истеҳсолоти агросаноатӣ, истеҳсоли техникаи сохтмонӣ ва масолеҳу бинокорӣ, саноати электроника, фарматсевтика, тибби хусусӣ ва туризм ба шумор мераванд. Бозорҳои молиявии Истамбул ба Европаву Шарқӣ ва Осиёи Марказӣ хизмат мерасонанд.

Туркия бо кишварҳои баъд аз ҷангҳои Иттиҳоди Шӯравӣ бунёдгардида робитаҳои мустаҳкамӣ тичоратӣ дорад. Пулратчиёни туркӣ дар ин кишварҳо барои анҷом додани корҳо ба маблағи умумии 10 млрд. доллари ШМА қарордодҳо бастаанд. Туркия ҳамчунин барномаҳои зиёди кӯмакро ба давлатҳои ба қарибӣ мустақилгардида амалӣ менамояд.

Аз ҷумла Туркия бо Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои мустаҳкамӣ иқтисодӣ тичоратӣ ва фарҳангӣ барқарор намудааст.

Ҷумҳурии Туркия истиклолияти Тоҷикистонро моҳи январи соли 1992 шинохт ва ҳамзамон дар сатҳи сафоратҳо муносибатҳои дипломатӣ барқарор намуд. Аз моҳи апрели соли 1993 дар Тоҷикистон сафорати Ҷумҳурии Туркия ғайбӣ менамояд. Дар Туркия низ сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ифтидохт шудааст. Тибқи натиҷаҳои вохӯрии роҳбарони ду кишвар Э.Раҳмонов ва С. Демирел 8 июли соли 1993 дар Истамбул Созишнома оид ба принсипҳои асосии муносибатҳои дӯстонаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия ба имзо расид.

Дар давраи сафари ҳаёати ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Туркия моҳи апрели соли 1993 ду ҳуҷҷат - Созишнома оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистону Ҷумҳурии Туркия ва Созишнома дар бобати ба Ҷумҳурии Тоҷикистон додани кредит ба маблағи 50 млн доллари ШМА ба имзо расонданд.

8 сентябри соли 1995 Президенти Ҷумҳурии Туркия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташрифи расмӣ овард. Дар ҳаёти ин сафари расмӣ якҷанд созишнома мӯҳри ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукумати Ҷумҳурии Туркия ба имзо расиданд. Аз ҷумла, созишномаи

байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия оид ба робитаҳои ҳавоӣ, Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи илму техника байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия. Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Ҷумҳурии Туркия оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи муҳити атроф. Эълониҳои муштарак. Меморандуми ҳусни тафохум дар шаҳри Душанбе ба имзо расиданд.

Моҳи май соли 1996 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Туркия ба ин кишвар таърифи расмӣ ба амал овард. Дар чараёни ин сафар 10 ҳуҷҷати расмӣ миёни Тоҷикистону Туркия ба имзо расиданд. Аз ҷумла, Эълониҳои муштарак, Созишнома оид ба ҳамкории ҳукукӣ дар соҳаи масъалаҳои шаҳрвандӣ, бозаргонӣ ва ҷинойтӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия. Созишномаи консулӣ байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия. Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузориҳо. Созишномаи байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Туркия оид ба роҳ наодан ба андозситонии дуқарата. Созишнома оид ба нақлиёти байналмилалӣ байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукумати Ҷумҳурии Туркия. Созишнома байни вазорати тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вазорати тандурустии Ҷумҳурии Туркия оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи илми тиб ва тандурустӣ. Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи маориф байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукумати Ҷумҳурии Туркия. Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи варзиш байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукумати Ҷумҳурии Туркия. Созишнома оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи туризм байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳукумати Ҷумҳурии Туркия.

То имрӯз бештар аз 20 ҳуҷҷат, ки заминаи мустаҳкамӣ шартномавӣ ҳукукии муносибатҳои Тоҷикистону Туркияро ташкил медиҳанд, ба имзо расиданд.

Дар каламрави Тоҷикистон якчанд корхонаи муштаракӣ Тоҷикистону Туркия фаъолият доранд. Аз ҷумла, "Тоҷ-Сера".

"Чамъияти саҳомии байналмилалӣи Тоҷикистон-Туркия". "Шариф-турк", "Абдуламон". "UR - АК", "Азизбек", "Дӯстлик". "Нӯшокиҳои Тоҷикистон ЛТД" ва намоёндагии фирмаи "Чағри ЛТД". Навъи асоси фаъолияти ин корхонаҳои муштарак сохтмонӣ корхонаҳои бофандагӣ ва фаъолияти тичоратӣ савдо ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин дар Тоҷикистон корхонаҳои пурра ба сармоягузориҳои туркӣ тааллуқдошта фаъолият менамоянд. Аз ҷумла, "Долфин ДТ.ЛТД ШТИ", "Фарах", "Ахат-Тек", "Тунахан", "Атланта", "Мервер", "Читак Гида", "В.Н.С.Л.Ш." ва "Шаллола-1".

20-26 сентябри соли 2000 Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳайати расмӣи Ҷумҳурии Туркия бо сарвари Вазирӣ давлатӣи Туркия Абдулҳолиқи Чой дидан намуд, ки дар амалӣ шудани ин сафар намоёндагии тичоратӣи Тоҷикистон дар Туркия низ саҳми ҳудро гузоштааст. Мувофиқи барномаи вазорати иқтисод ва робитаҳои иқтисодӣ хориҷӣи Тоҷикистон, ки аз тарафи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шуда буд, бо шахсонӣ масъули давлатӣ, вазиронӣ вазоратҳои гуногун ва роҳбаронӣ корхонаҳои саноатӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон вохӯриҳои зиёде гузаронида шуданд.

Дар рафти ин сафар тарафи намоёндагонӣ Туркия розигӣи ҳудро барои аз нав барқарор кардани созишнома онд ба қарзи давлатӣ аз тарафи "Экзенбанк"-и Туркия изҳор кард. Аз маблағҳои истифоданашуда 8 миллион доллари амрикоӣ барои инкишофи истеҳсоли алюминий ба корхонаи алюминии Тоҷикистон ва 12 миллион долларро барои дастгирии соҳибдорӣ ва бунёди корхонаҳои муштаракӣ номбурда пешбинӣ намуданд. Дар рафти ин сафар дар баробари таъсиси комиссияи муштаракӣ иқтисодӣи Тоҷикистон ва Туркия, Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Туркия онд ба ҳамкории дарозмуддати савдои тичоратӣи иқтисодӣ, ҳамкорӣ дар соҳаи истеҳсолот ва протокол онд ба ҳамкории техникӣ байни ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркия ба имзо расид.

Мутобиқи созишномаи баймзорасидаи онд ба робитаҳои ҳавоӣ ҳар ҳафта як маротиба ҳавопаймоҳо аз Душанбе ба Чорлу парвоз мекунанд.

Мутобики Созишнома дар соҳаи маориф ҳар сол Ҷумҳурии Туркия барои таҳили донишҷӯёни Тоҷикистон дар мактабҳои олии Туркия квотаҳо ҷудо менамоянд. Соли 2000 мутобики квота 37 шаҳрванди ҷумҳурии мо имконият пайдо намуданд, дар мактабҳои олии Туркия таҳсили худро идома диҳанд. Ҳоло дар маҷмӯъ бештар аз 300 донишҷӯ аз Тоҷикистон дар ин кишвар таҳсил менамоянд. Мутобики Созишномаи имзогардидаи байни вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ассотсиатсияи литсейҳои хусусии Туркия дар шаҳрҳои Душанбе ва Турсунзода литсейҳои тоҷикию туркӣ кушода шуданд.

Соли 1993 Ҷумҳурии Туркия ба Тоҷикистон стансияи радифии алоқаи телефони байналхалкиро, ки аз ҷониби мутахассисони Туркия насб карда шуд, тўхфа намуд. Арзиши умумии ин таҷҳизот 2 млн. доллари ШМА-ро ташкил медиҳад.

Моҳи сентябри соли 1995 дар чараёни сафари Президенти Ҷумҳурии Туркия С. Демирел ба Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе намояндагии агентии ҳамкориҳои байналмилалӣ Туркия ифтитоҳ гардид.

Ҳаҷми муомилоти савдои байни Туркия ва Тоҷикистон низ рӯ ба афзоиш дод. (Ҷадвали №46)

Ҷадвали №46

**Муомилоти савдои хориҷии байни Ҷумҳурии Тоҷикистон
ва Ҷумҳурии Туркия
(ҳазор доллар)**

	с.1995	с. 1996	с. 1997	с.1998	с. 1999	с.2000
Муомилоти савдои хориҷӣ	21490	7233,6	13231,6	4264,4	2400,2	62437,3
Содирот	10059,7	1911,7	8242,6	367,7	1043,1	58390,7
Воридот	11430,3	5311,9	4989,0	3896,7	1357,1	4046,6

Ҳаҷми умумии муомилоти савдои хориҷии Тоҷикистон агар дар соли 1999 - 2400,2 ҳазор долларро ташкил намуда бошад, соли 2000 ин нишондиҳанда 62437,3 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил дод.

§ 14.12. МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОНУ ВЕТНАМ

Ветнам дар қисмати ҷанубу шарқии Осиё ҷойгир буда, дар ғарб бо Лаос (1555 км) ва Камбоча (982 км), дар шимол бо Хитой (1281 км) ҳамсарҳад буда, дар шарқ Ветнамро бахрҳои Хитой Ҷанубӣ иҳота намудаанд. Ветнам зиёда аз 74 миллион аҳоли дорад. Қисми асосии аҳолии Ветнамро (83%) вьетнамоҳо ташкил мекунанд. Дар ин кишвар инчунин хитойҳо ва дигар гурӯҳҳои этникӣ истиқомат доранд.

Ветнам 2 сентябри соли 1945 истиқлолият ба даст овард. Дар иқтисодиёти мутамаркази Ветнам моликияти давлатӣ ба воситаҳои истеҳсолот афзалият дорад. Соҳаи асосии иқтисодиёти ин кишвар кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин соҳа зиёда аз нисфи маҷмӯи маҳсулоти миллии истеҳсол гардида, 70%-и аҳолии қобили меҳнат ғайолият менамоянд. Зироати асосии кишоварзии Ветнам шолӣ ба ҳисоб рафта, ҳамчунин ҷуворимаққа, сорго, маниок, батап (картошкаи ширин) дар ҳаҷми зиёд истеҳсол мегардад. Зироатҳои муҳимтарини тиҷоратии Ветнам каучук, офтобпараст, коффе ва ҷой ба ҳисоб мераванд. Қисми зиёди захираҳои минералии ин кишвар дар қисмати шимоли он ҷойгир шудаанд, аз ҷумла ангишт. Соли 1986 дар Ветнам захираҳои бузурги нафт кашф гардиданд. Имрӯзҳо нафт ва биринҷ молҳои асосии содиротии ин кишвар ба ҳисоб мераванд. Соҳаҳои бештар тараққикардаи саноати Ветнам саноати озуқа, бофандагӣ, истихроҷи маъдан, соҳаҳои саноати истихроҷи нафт ва мошинсозӣ ба шумор мераванд. Дар натиҷаи ислоҳоти ҳукумати ин кишвар ғайолияти иқтисодии баҳши хусусӣ ривоч ёфтааст.

То пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ робитаҳои асосии иқтисодии хориҷии ин кишвар асосан бо ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шӯравии собиқ хеле хуб ба роҳ монда шуда буданд. Аз ҷумла Ветнам бо Тоҷикистон робитаҳои мустақами тиҷоратӣ иқтисодӣ дошт.

Дар даврони шӯравӣ маҳсулоти корхонаҳои саноатии Тоҷикистон, аз ҷумла заводи "Тоҷиктекстилмаш"-и Душанбе, заводи яхдони Душанбе, корхонаҳои "Торгмаш"-и Душанбе ва Ленинобод, нахи пахта ба ин кишвар содир мегардид. Аз Ветнам низ ба

Тоҷикистон маҳсулоти саноати сабук ва маҳсулоти кишоварзӣ ворид карда мешуд.

Муносибатҳои дипломатии бевоситаи Тоҷикистону Ветнам моҳи июни соли 1992 барқарор гардиданд.

Сафари расмӣ сарвари давлати Тоҷикистон Э.Раҳмонов ба Ветнам моҳи июли соли 1999 дар муносибатҳои ин ду кишвар саҳифаи нав кушод. Дар чараёни ин сафар дар сатҳи ҳукуматӣ якҷанд созишномаҳо аз ҷумла, оид ба муносибатҳои тичоратӣ иқтисодӣ, оид ба ҳавасмандгардонӣ ва ҳифзи мутақобилаи сармоягузориҳо ва оид ба ҳамкориҳои техникийу илмӣ ба имзо расиданд. Ин ҳуҷҷатҳо заминаи меъёри ҳуқуқии муносибатҳои субъектҳои ду кишвар ба ҳисоб мераванд. Дар заминаи созишнома оид ба ҳифзи мутақобилаи сармоягузориҳо фаъолияти соҳибкорон ва сармоягузориҳои ветнамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вусъат гирифт.

Соли 1999 дар ҷумҳурӣ се корхонаи муштарак таъсис дода шуд. Корхонаи муштаракӣ "ВТ Сил", ки сармояи оинномавиаш 2 млрд рубли тоҷикиро ташкил меод, байни корхонаи навъи кушодаи абрешим ва Хиёп Шан Ко ТД таъсис дода шуд, ки ба истеҳсоли абрешим машғул аст. Корхонаи муштаракӣ "ВТ Инвест", ки ҳиссаи сармояи ветнамӣ дар он 1,7 млн. доллари ШМА-ро ташкил медиҳад, дар ноҳияи Бешкент 3 ҳазор гектарро ба иҷора гирифта, ба парвариши пахта машғул аст. Корхонаи муштаракӣ Тоҷикистону Ветнам "ВТИ - Помир" соли 1998 таъсис дода шуд, ки дар ВМКБ фаъолият дорад ва дар маблағгузориҳои кони ангишти Ровнов иштирок мекунад. Бояд таъкид намуд, ки имзои Созишнома оид ба ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ ба фаъол гардидани тичорати байни ду кишвар мусоидат намуд.

Ҳамин тариқ, муомилоти савдои хориҷии байни ду кишвар сол аз сол меафзояд. Агар муомилоти савдои хориҷии байни Тоҷикистону Ветнам соли 1999 - 2481 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил намуда бошад, ин нишондиҳанда танҳо дар шаш моҳи соли 2000 - 1146,2 доллари ШМА-ро ташкил намуд.

БОБИ XV. ТАШКИЛОТҲОИ (СОЗМОНҲОИ) БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИҚТИСОДӢ ВА ҲАМКОРИИ ОНҲО БО ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар боби аввали китоб, хангоми таҳлили бахши ҳоҷагии ҷаҳонӣ, мо ба хонандагони мӯхтарам, сабабҳои асосӣ ва зарурати бунёди созмонҳои байналмилалӣ иқтисодиро ба таври кӯтоҳ шарҳ дода будем. Инак, дар ин боб кӯшиш мекунем, ки ба Шумо аз шумораи хеле зиёди созмонҳои байналмилалӣ дар ҷаҳон таъсисёфта дар бораи муҳимтарини онҳо, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намоёндагии худро кушода, бо давлати мо дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ ҳамкорӣ менамоянд, муфасссал иттилоот диҳем.

1 Ҳамин тариқ, дар ҷараёни вусъатгирии интернационализатсияи ҳоҷагии ҷаҳонӣ баъд аз солҳои 50-ум давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон ба проблемаҳои зиёди гуногуни иқтисодӣ дучор мешуданд, ки баргараф намудани онҳо бо бастанӣ созишномаҳои дучониба имконпазир набуд.

Умуман вучуд надоштани меъёрҳои муайянкунандаи ҳуқуқи истифодаи умумии фазо, уқёнусҳо, баҳрҳо, бандарҳои давлатҳои наздибаҳрӣ, роҳҳои оҳан ва автомобилгарди ҳудуди давлатҳои алоҳида садди роҳи ҳаракати мол ва тичорати байналмилалӣ давлатҳои дунё мегардиданд. Дар баробари ин проблемаҳои зиёд вобаста ба хусусиятҳои хоси молҳои содиротӣ, меъёри назорати сифати он, талаботи гуногуни гумрукӣ, муайян намудани арзиши истифодаи киштиҳо ва нақлиёти роҳи оҳан мушкилоти дар боло номбаршударо боз ҳам зиёд менамуд.

Масъалаи пешрафти ҳамкориҳои иқтисодии давлатҳои ҷаҳон тамоман ранги дигар гирифта, ҳалли проблемаҳои ҷойдоштаре бо иштироки фаъолонаи тамоми давлатҳои ҷаҳон ва бунёди созмонҳои байналмилалӣ ба миён овард.

Албатта, маълум аст, ки бунёди созмонҳои байналмилалӣ вобаста ба соҳаҳои мухталиф дар ин давра розигии давлатҳои алоҳида, иштироки фаъоли онҳо ва инчунин вобаста ба квотаҳои

муайяншуда хиссагузории давлатхоро талаб менамуд. Аммо бар хилофи чунин иқдоми нек, вазъи иқтисодии баъдичангии баъзе давлатҳои дунё ба иштирок кардан дар ин созмонҳо имконият наметод.

Аз ин чихат, Ассамблеяи Генералии СММ дар солҳои 1950-1955 маҷбур шуд, ки бо қарори махсуси худ барои таъмини пешрафти тичорати байналмилалӣ ва иқтисодиёти давлатҳои Европайи Ғарбӣ Созмони Милалӣ Муттаҳид доир ба тараққиёти истехсолот (ЮНИДО). Конференсияи СММ оид ба савдо ва тараққиёт (ЮНКТАД) ва Барномаи СММ оид ба муҳити атропо (ЮНЕП)-ро бунёд намояд.

Солҳои минбаъда бошад, охишта-охишта вобаста ба ҳалли ғаврии масъалаҳои бамиёномада созмонҳои гуногуни байнидавлатӣ бунёд мегардиданд. Аммо таърихи 50-солаи охири асри XX гувоҳи медиҳад, ки бунёди созмонҳои байналхалқии иқтисодӣ бо иштироки давлатҳои ҷаҳон ба талаботи рӯзафзуни корхонаҳои истехсолӣ, ширкатҳои азим, ширкатҳои хусусӣ ва ҷамъиятҳои илмӣ ҷавобгӯ шуда наметавонанд. Онҳо барои таъмини пешрафти соҳаҳои худ маҷбур шуданд, ки бе иштироки давлат ба бунёди созмонҳои худ шурӯъ намоянд. Ҳамин тариқ, имрӯзҳо созмонҳои байналхалқии иқтисодии дар ҷаҳон бамиёномада ба ду категория тақсим карда мешаванд:

созмонҳои байниҳукуматӣ (байнидавлатӣ);

созмонҳои ғайриҳукуматӣ (ғайридавлатӣ).

Таҳти мафҳуми созмонҳои байниҳукумати иқтисодӣ мо созмонҳои байналхалқиро дар назар дорем, ки аъзои комилҳукуки онҳо танҳо давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон баромад намуда, бо имзои созишномаи махсус барои иҷро намудани мақсадҳои муайян, таъсис дода мешаванд. Мувофиқи низомнома ин созмонҳо сохтори марказии доимоамалкунандаи худро таъсис дода, барои ҳалли проблемаҳои ҷойдошта, барқарор намудани робитаҳои иқтисодӣ бо давлатҳои навбунёд, тайёр намудани ҳуҷжатҳои лозимаи онҳо барои дохил шудан ба ин созмонҳо, бастанӣ созишномаҳо, мувофиқи талаботи меъёрҳои ҷаҳонӣ омода сохтани низомномаҳо,

дастурамалҳо ва меъёрҳои танзимкунандаи фаъолияти соҳаҳои мухталиф ба онҳо ҳуқуқ ва ваколатҳои зарурӣ муҳайё менамоянд.

Дар баробари созмонҳои байниҳукумати иқтисодӣ созмонҳои ғайриҳукумати дар ҷаҳон таъсисдодашуда низ таърифи конунан тасдиқшудаи худро доранд. Дар Қатъномаи (Резолятсияи) Шӯрон иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ (ЭКОСОС) аз 27 феввали соли 1950 мафҳуми созмони ғайриҳукуматӣ дар шакли зерин тасдиқ шудааст: "Созмони ғайридавлатӣ ҳар гуна созмоне мебошад, ки барои бунёди он созишномаҳои байнидавлатӣ ба имзо нарасидаанд."

Шумораи зиёди созмонҳои ғайридавлатӣ вобаста ба таъмини пешрафти соҳаҳои махсуси иқтисодиёти ҷаҳон аз тарафи СММ дастгирии ҳаматарафа ёфта, барои иҷро ва гузаронидани тадқиқоти лозима ба ин созмон хизмат мекунанд.

Созмонҳои ғайридавлатӣ нисбат ба созмонҳои байниҳукуматӣ бо вучуди ҳуқуқи субъекти байналхалқӣ надоштани бештари фаъолияти худро дар давлатҳо ва ё минтақаҳои алоҳида гузаронида, дар баъзе ҳолатҳо ҳатто тамоми системаҳои муносибатҳои иқтисодии амалкунандаи байнидавлатиро низ фаро гирифта, таъсири муайяни худро дар сиёсати давлатҳои алоҳида ва созмонҳои иқтисодии байниҳукуматӣ низ мегузоранд. Аз соли 1950 сар карда, то имрӯз (с.2001) дар дунё 7000 созмонҳои байналмилалӣ ғайридавлатӣ ба қайд гирифта шудаанд, ки ба 900-тои онҳо СММ мувофиқи низомномаи худ, статуси машваратӣ дода, барои дар иҷлосияҳои СММ гузаронидани масъалаҳои муҳими тадқиқшуда кӯмак мерасонад.

Имрӯзҳо вобаста ба хусусият ва вазифаҳои дар назди худ гузошта созмонҳои иқтисодии байналмилалӣ ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Созмонҳои байнидавлатии универсалӣ.

Фаъолияти ин гурӯҳ созмонҳо мақсаду мароми тамоми давлатҳои ҷаҳонро ифода намуда, пеш аз ҳама бо мақсади харҷи бештар содда намудани равандҳои бюрократии дар ҷаҳон амалкунанда, дастгирии иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба тараққӣ ниҳода, давлатҳои наvbунёди соҳибистиклол, долани қарзҳои

имтиёзнок, расонидани кӯмакҳои техники, башардӯстона, дастгирии равандҳои демократӣ ва навсозии иқтисодии давлатҳои соҳибистиклол равона карда шудаанд.

Аз ин лиҳоз, имрӯзо ба созмонҳои байнидавлатии универсалӣ тамоми сохторҳои системаи роҳбарикунандаи СММ (Ассамблеяи Генералӣ, Шӯрои Амният, Шӯрои Иқтисодӣ ва Иҷтимоӣ, Шӯрои Васоят, Суди Байналмилалӣ ва Котибот), инчунин муассисаҳои махсусгардонидашудаи СММ, ки дар ҷаҳон дар шакли созмонҳои иқтисодии байналмилалӣ фаъолият мекунад, ба мисли Хазинаи Байналмилалӣ Асбӯр (МВФ, с.1944); Бонки байналмилалӣ таҷдид ва тараққиёт ё онро Бонки ҷаҳонӣ меноманд (МБРР, с.1945) ва ташкилотҳои фаръии он - Иттиҳоди байналмилалӣ инкишоф (МАР), Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ (МФК с.1956), Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо (ТУС - ВТО) ва Конференсияи СММ оид ба савдо ва инкишоф (ЮНКТАД) дохил мешаванд.

2. Созмонҳои байнидавлатие, ки хусусияти минтақавӣ ва байниминтақавӣ доранд.

Ин созмонҳо аз тарафи як гурӯҳ давлатҳои дар ҳудуди минтақаҳои муайяни дунё ҷойгирифта, бо мақсади ғавраи ҳал намудани масъалаҳои муҳими иқтисодӣ ва молиявӣ, таъминии рушд ва инкишофи соҳаҳои қафмонда, дастгирии молиявӣ ва расонидани кӯмакҳои техники ба давлатҳои нисбатан қафмонда, бунёд карда мешаванд.

Дар минтақаи Европа бунёди Иттиҳоди Иқтисодии Европа (ЕС), дар минтақаи Осиёи Марказӣ Созмони ҳамкории иқтисодӣ (ЭКО), дар минтақаи Африка Созмони иттиҳоди Африка (ОАЕ) мисоли равшани бунёди ин созмонҳо шуда метавонад. Дар баробари ин солҳои охир олимони иқтисодшиносии ҷаҳон ба ин гурӯҳ "Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва тараққиёт" (ОЭСР), ки дар ҳаёти худ давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқардаи китъаҳои гуногуни ҷаҳонро муттаҳид менамояд, ҳамчун раванди нави ҷараёни ҳамгирӣ дохил кардаанд.

3. Созмонҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ки дар соҳаҳои маҳдуд ва махсусгардонидашудаи бозори ҷаҳонӣ мавқеи асосиро ингол намудаанд.

Ба ин гурӯҳи "Созмони байналмилалӣ оид ба қалъагӣ" (1956), "Созмони байналмилалӣ оид ба қаҳва" (1960), "Созмони давлатҳои содиркунандаи нафт" - ОПЕК (1960); "Созмони байналмилалӣ доир ба какао" (1970), "Созмони байналмилалӣ доир ба молҳои нассочӣ" (1974), Созмонҳо доир ба нӯшокиҳои "Пепси", "Кола", "Магдоналдз" дохил мешаванд.

Созмонҳои номбурда дар марказҳои бузурги тиҷоратии ҷаҳон идораҳои марказии худро таъсис дода, ба фаъолияти ташкилотҳои сершумори худ ва иҷрои вазифаҳои онҳо бевосита назорат мекунанд. Ин созмонҳо дар тамоми ғӯшаю канори дунё намояндагҳои комилҳукукӣ худро бунёд намуда, барои таблиғоти номгуӣ молҳои махсуси созмон, ташкили савдо имтиёзҳои зиёдеро муҳайё намудаанд.

Омӯзиши зиёд ва ё кам шудани талаботи аҳоли, соҳаҳои махсуси истеҳсолот ба ин ё он намуди мол, назорат аз болои нархҳои ҷаҳонӣ, иштироки бевосита дар бозорҳои фурӯши доимоамалкунандаи ҷаҳонӣ, нигоҳдории таносуби нарх ва пешниҳоди мол пурра зерӣ назорати ин созмон қарор дода шудааст. Онҳо аз натиҷаи фаъолияти худ мувофиқи нақша дар мӯҳлатҳои муайяншуда дар назди намояндагони давлатҳои аъзо ҳисобот медиҳанд. Ҳукуқи баланд ва ё паст намудани арзиши ҷаҳонии нафт, қаҳва, какао, қалъагӣ, молҳои нассочӣ ва нӯшокиҳои зикршуда танҳо ба зиммаи маҷлиси намояндагони давлатҳои аъзо гузошта шудааст.

4. Созмонҳои байналмилалӣ иқтисодӣ, ки фаъолияти онҳо дар асоси шартҳои муттаҳидшавии нимрасмӣ ба роҳ монда шудааст.

Ба ин гурӯҳ созмонҳои зеринро дохил кардан мумкин аст:

- созмони Иттиҳоди давлатҳои "Ҳаштгона", ки ба он ШМА, Япония, Канада, ФРГ, Франция, Британияи Кабир, Италия ва Россия дохил мешаванд;
- ташкилоти (клуби) давлатҳои қарздиҳандаи Париж, ки дар сатҳи роҳбарияти байнидавлатӣ фаъолият менамояд;

- Созмони давлатҳои Аморотҳои Муттаҳидаи Араб;
- Созишномаи ҳамкориҳои бисёрҷонибаи Федератсияи Россия, Хитой ва Ҳиндустон;
- Ташкилоти (клуби) Лондон, ки дар сатҳи роҳбарияти байнибонкӣ фаъолият менамояд;
- Созмони ҳамгироии давлатҳои узви "Панҷгонаи Шанхай".

Бояд қайд намоем, ки имрӯзҳо аз вазъи иқтисодии давлатҳои аъзои "Ҳаштгона" тамоми масъалаҳои иқтисодии давлатҳои бокимондаи ҷаҳон алоқаманд ҳастанд. Дар солҳои охири асри XX дар баробари банақшагирии самти инкишофи иқтисодиёти худ роҳбарияти давлатҳои аъзои "Ҳаштгона" пешрафти тамоми давлатҳои рӯ ба инкишоф ва қафомондаи дунёро ба назар гирифта, барои аз ҳолати қашшоқӣ баровардани онҳо барномаҳои махсуси кӯмакҳои иқтисодӣ, бароҳмонии истеҳсолот, тайёр кардани мутахассисони маҳаллӣ тадбирҳои зарурӣ андешиданд. Дар ҳар як воҳурии навбатии худ масъалаҳои муҳими иқтисодии ҷаҳонро дида баромада, барои пешгирӣ намудани хавфи он самти ягонаи фаъолияти худро муайян менамоянд.

Самтҳои фаъолияти давлатҳои аъзои "Ҳаштгона" дар бисёр ҳолатҳо сиёсати созмонҳои Ҳазинаи Байналмилалӣ Асбдор (МВФ), Бонки байналмилалӣ таҷдиду тараққиёт (МБҲР) ва дигар созмонҳои байналхалқии иқтисодии амалкунандаро муайян менамояд.

5. Ташкилотҳои гуногуни тиҷоративу иқтисодӣ, асбдорӣю молиявӣ ва қарзӣ, соҳавӣ ё махсусгардонидашудаи иқтисодӣ ва илмӣю техникӣ дохил мешаванд.

Ба ин гурӯҳ Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо (ТУС/ВТО), Конференсияи СММ оид ба савдо ва тараққиёт (ЮНКТАД), Ташкилоти байналмилалӣ гумрук (МТО), Палатаи савдои байналмилалӣ ва ғайра дохил мегарданд.

§15.1. СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД

Созмони Милали Муттаҳид (СММ) созмони сатҳи олии сиёсии ҷаҳон ба шумор рафта, дар ҷамъомадҳои худ тамоми масъалаҳои рӯзмарраи глобалии ҷаҳонро ҳаллу фасл менамояд. Ҳайати олирутбаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Э.Раҳмонов дар тӯли 10 соли охир борҳо дар фаъолияти иҷлосияҳои ин созмон иштирок намуда, ҳатто соли 2000 Президенти Тоҷикистон ба ҳайси раиси иҷлосияи навбатии ин созмон интихоб шуда, дар муддати ду рӯз фаъолияти қорӣ онро пеш бурд. Бо пешниҳоди Э.Раҳмонов Созмони Милали Муттаҳид соли 2003-ро "Соли байналҳалқии оби тоза" эълон намуд.

Аммо бояд қайд кард, ки дар баробари ҳалли проблемаҳои сиёсӣ, СММ барои таъмини пешрафти иқтисодии давлатҳои қафомондаи дунё созмонҳои зиёдеро вобаста ба ташкили қори савдо ва тараққиёти он, барномаи ҷаҳонии таъминоти маҳсулоти озуқа, назорат аз болои истифодаи нерӯи атом, ширкатҳои байналмилалӣ молиявӣ, фаъолияти соҳаи кишоварзӣ ва ғайра бунёд намудааст.

Имрӯзҳо фаъолияти СММ дар тамоми ғӯшаю қанори олам аз тариқи сохторҳои зерини он ба роҳ монда мешавад:

1. Ассамблеяи генералӣ (Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ - ГАРКОСОС);

1.1. Конференсияи СММ оид ба савдо ва тараққиёт (ЮНКТАД, Женева, Швейтсария);

1.2. Барномаи тараққиёти СММ (ПРООН, Нью-Йорк, ШМА);

1.3. Барномаи СММ оид ба муҳити зист (ЮНЕП, Найроби, Кения);

1.4. Шӯрои умумиҷаҳонии озуқаворӣ (ВПС, Рим, Италия);

2. Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ЭКОСОС);

2.1. Барномаи ҷаҳонии озуқаворӣ (МПП, Рим, Италия);

2.2. Маркази савдои байналмилалӣ (МТЦ), ЮНКТАД/ВТО, Женева, Швейтсария);

2.3. Муассисаҳои махсусгардонидашуда:

2.3.1. Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаҳои озуқаворӣ ва кишоварзӣ (FAO, Рим, Италия);

2.3.2. Бонки байналмилалӣ рушд ва инкишоф (МБРР ё Бонки Ҷаҳонӣ, Вашингтон, ШМА);

2.3.3. Ташикилоти байналхалқӣ ҳавонавардӣ шаҳрвандӣ (ИКАО, Монреал, Канада);

2.3.4. Ассотсиатсияи байналмилалӣ рушд (МАР, Вашингтон, ШМА);

2.3.5. Ҳазинаи байналмилалӣ тараққиёти кишоварзӣ (МФСР, Рим, Италия);

2.3.6. Корпоратсияи молиявӣ байналхалқӣ (МФК, Вашингтон, ШМА);

2.3.7. Ташикилоти байналхалқӣ меҳнат (МОТ, Женева, Швейтсария);

2.3.8. Ҳазинаи байналмилалӣ асбӯр (МВФ, Вашингтон, ШМА);

2.3.9. Ташикилоти байналмилалӣ баҳрӣ (ММО, Лондон, Британияи Кабир);

2.3.10. Иттиҳоди байналмилалӣ алоқаи электронӣ (МЭС, Женева, Швейтсария);

2.3.11. Агентии бисёрҷониба оид ба кафолати сармоягузорӣ (МАГИ, Вашингтон, ШМА);

2.3.12. Созмони умумичаҳонӣ моликияти зеҳнӣ (ВОИС, Женева, Швейтсария);

2.3.13. СММ оид ба рушди саноат (ЮНИДО, Вена, Австрия);

2.3.14. Ташикилоти умумичаҳонӣ савдо (ВТО, Женева, Швейтсария).

3. Ташикилотҳои мухтор (автономӣ):

3.1. Агентии байналмилалӣ оид ба энергияи атом (МАГАТЭ, Вена, Австрия);

3.2. Ташикилоти умумичаҳонӣ сайёҳӣ (ВТО, Мадрид, Испания).

Барои иттилооти ҳарчи бештар пайдо намудани Шумо дар бораи ду ташикилоти бонуфузи СММ - Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ (ЭКОСОС) ва Ташикилоти ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тараққиёт (ОЭСР) маълумоти муфасссал медиҳем.

ЭКОСОС. Дар байни созмонҳои номбурда ЭКОСОС яке аз сохторҳои муҳими иқтисодии СММ ба шумор меравад. Ҳар сол ду маротиба дар ҷаласаҳои навбатӣ фаъолияти қорӣи худро ҷамъбаст намуда, бо иштироки 54 аъзои худ барномаҳои фаъолияти худро барои ҳар 5 соли қорӣ тасдиқ менамояд.

Дар асоси иттилоот ва пешниҳодоти намоёндагҳои махсусгардонидашудаи сершумори худ тамоми фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоии давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон ва қуллан иқтисодиёти ҷаҳонро ҳамоҳанг карда, мувофиқи натиҷаҳои бадастоварда давлатҳои ҷаҳонро ба гурӯҳҳои ба худ хос тақсим мекунад.

Имрӯзо тахти роҳбарии ЭКОСОС панҷ комиссияи минтақавии иқтисодӣ фаъолият менамояд:

- Комиссияи иқтисодии Европа (марказаш дар Женева, Швейтсария), бо 53 давлати аъзо;
- Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барои давлатҳои Осиё ва Уқёнуси Ором (ЭСКАТО, Гонконг, Таиланд), бо 49 давлати аъзо;
- Комиссияи иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ барои давлатҳои Осиёи Шарқӣ (ЭСКЗА, Уммон, Урдун), бо 13 давлати аъзо;
- Комиссияи иқтисодии СММ барои қитъаи Африка (ЭКА, Аддис-Абаба, Эфиопия), бо 53 давлати аъзо;
- Комиссияи иқтисодии СММ барои давлатҳои Америкаи Лотинӣ бо ҳавзаи Қариб (ЭКЛАК, Сантяго, Чили), бо 41 давлати аъзо.

Ҳар як комиссияи номбурда идораҳо ва қумитаҳои махсуси худро бунёд намуда, бо ҳайати сершумори мутахассисони худ қорҳои зиёди тадқиқотӣ, барномасозӣ ва бунёди лоиҳаҳои вобаста ба таъмини пешрафти соҳаҳои алоҳида ва муҳими давлатҳои аъзои ин созмонҳоро тартиб дода, барои татбиқи онҳо ба воситаи бонкҳои ҷаҳонӣ маблағҳои лозимиро ҷудо менамояд.

§ 15.2. СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ ВА ТАРАҚҚИЁТ

Баъд аз ГАРКОСОС дар СММ Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва тараққиёт (ОЭСР) дар ҷаҳон дуҷумин ташкилоти бонуфузи иқтисодӣ ба шумор меравад. Ин созмон соли 1961 бо иштироки 21 давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ нисбатан тараққикардаи ҷаҳон ташкил шуда буд. Қароргоҳи он дар пойтахти Франция - Париж таъсис дода шудааст. То имрӯз 30 давлат (Австралия, Австрия, Белгия, Британияи Кабир, Венгрия, Германия, Юнон, Дания, Ирландия, Исландия, Испания, Италия, Канада, Люксембург, Мексика, Нидерландия, Зеландияи Нав, Норвегия, Полша, Португалия, Кореяи Ҷанубӣ, ШМА, Туркия, Финляндия, Франция, Чехия, Швейтсария, Шветсия, Япония, Федератсияи Россия) аъзои комилхукуки ин созмон ба шумор мераванд, ки қисми зиёди онҳоро давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон ташкил медиҳанд. Вазифаи муҳими СҲИТ пеш аз ҳама дар асоси таҳлили вазъи иқтисодии давлатҳои алоҳида тартиб додани барномаи тараққиёти тамоми соҳаҳои иқтисодиёти давлатҳои узви созмон, таҳияи пешниҳодот оид ба беҳтар намудани танзими хоҷагӣ дар сатҳи макроиқтисодии соҳавӣ, аз ҷумла дар тичорати байналмилалӣ ва пешбурди сиёсат доир ба дастгирии молиявии давлатҳои рӯ ба инкишоф ба ҳисоб меравад.

Федератсияи Россия аъзои ҷавонтарини ин созмон ба шумор меравад. Соли 1994 баъд аз ба имзо расидани "Эълومия оид ба ҳамкорӣ" ва "Созишнома дар бораи имтиёзҳо ва масуният" Ҳукумати Федератсияи Россия дар тӯли 2 сол низомии қисмати муайяни конунгузории давлати худро бо меъёрҳои ин созмон мувофиқ намуда, моҳи майи соли 1996 баъд аз хоҳиши расмӣ ҳукумати худ ба ҳайси аъзои комилхукуки ин созмон қабул карда шуд.

Мақоми олиии СҲИТ шӯрои таъсисдодашудаи он ба шумор меравад, ки ба ҳаёти он намоёндагони 30 давлати аъзои комилхукуки он дохил мешаванд. Шӯрои СҲИТ ҳар сол як маротиба дар сатҳи вазирони ҳама давлатҳои аъзо дар ҷаласаи худ натиҷаҳои фаъолияти солонаро ҷамъбаст намуда, нақшаҳои муҳимтарини худро барои солҳои наздик тасдиқ менамояд.

Фаъолияти Шӯрои СҲИТ бошад, тахти роҳбарии Котиби генералии ин созмон ҳар моҳ ду маротиба бо иштироки фаъолонан намояндагони доимии давлатҳои аъзо гузаронида мешавад. Қарори Шӯро, чун қоида, ба тариқи консенсус қабул карда мешавад.

Имрӯзо 150 кумитаҳо, гурӯҳҳои қорӣ ва комиссияҳои эксперти проблемаҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои аъзои созмонро тадқиқ намуда, иттилооти муфасссали воқеиро ба марказ мерасонанд.

Дар сохтори СҲИТ мавқеи хосаро Кумитаи кӯмак ба тараққиёт ишғол менамояд. Дар фаъолияти ин кумита 21 давлати аъзо Комиссияи Европа иштирок менамоянд.

Намояндаи Бонки байналмилалӣ рушд ва инкишоф (МБРР) ва Хазиначи Байналмилалӣ Асҳор бошад, ҳамеша дар фаъолияти ин кумита ба сифати назоратчи иштирок намуда, барои татбиқи барномаҳои он маблағҳои лозима ҷудо мекунанд.

Ба зиммаи ин кумита иҷрои тамоми масъалаҳои вобаста ба расонидани кӯмакҳои башардӯстона ба давлатҳои рӯ ба тараққи ниҳода, назорати истифодаи пурмаҳсули ин кӯмакҳо, бароҳмонии фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли ва умуман барқарор намудани иқтисодиёт ва ба бозори ҷаҳонӣ баровардани маҳсулоти ин кишварҳо гузошта шудааст.

Соли 1990 бо сабабҳои аз ҳайати СЭВ баромадани як қатор давлатҳои Европачи Ғарбӣ дар сохтори СҲИТ маркази бароҳмонии ҳамқорӣ бо давлатҳои сотсиалистии Европа фавран бунёд карда шуд. Мувофиқи низомномаи ин созмон барномаи маҳсули ҳамқорӣ ва кӯмак барои зина ба зина аз иқтисодиёти марказонидашудаи сотсиалистӣ ба иқтисодиёти бозорӣ гузаштани онҳо таҳия карда шуд.

§ 15.3. ТАШКИЛОТҲОИ ТИҶОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ БИСЁРЧОНИБА

Дар тӯли 50 соли охир бо мақсади ба танзим даровардани муносибатҳои тиҷоративу иқтисодии байни давлатҳои ҷаҳон зиёда аз 300 ташкилоти байналмилалӣ тиҷоративу иқтисодӣ бунёд карда шудаанд, ки онҳо бо мурури замон, вобаста ба иштироки зиёд ва ё камии аъзоён ба се гурӯҳ тақсим карда шуданд:

- ташкилотҳои байналмилалӣ тиҷоративу иқтисодии дорои шумораи зиёди иштирокчиён;
- ташкилотҳои байналмилалӣ тиҷоративу иқтисодии дорои шумораи миёнаи иштирокчиён;
- ташкилотҳои байналмилалӣ тиҷоративу иқтисодии дорои шумораи маҳдуди иштирокчиён.

Таҷрибаи раванку ривочи тиҷорати ҷаҳонӣ борҳо нишон додааст, ки дар ташаккули тиҷорати ҷаҳонӣ бароҳмонии дурусти содирот ва воридоти мол бештар ташкилотҳои тиҷоративу иқтисодии начандон бузург нақши муҳим доштаанд, баъзеи онҳо дар натиҷаи фаъолияти пурмахсули 50-сола тавонистанд бо меъёрҳои пешниҳоднамудаи худ ҳаракати молу таҷҳизот, сармоя ва хизматрасониро дар байни давлатҳои ҷаҳон содда ва осон намуда, дар баробари сазовори боварии тамоми ҷаҳониён гардидан, ба ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳон табдил ёбанд.

Ба ин гурӯҳ ташкилотҳо Созишномаи умумӣ оид ба тарифҳо ва савдо (ТУС/ВТО), Конференсияи СММ оид ба савдо ва тараққиёт (ЮНКТАД); Ташкилоти байналмилалӣ гумрук (МТО) ва Палатаи савдои байналмилалӣ (МТП) дохил карда мешаванд.

Барои муайян кардани мавқеи ҳар яке аз ин ташкилотҳо ва хизматҳои баҷоовардаи онҳо дар ташаккул ва раванку ривочи савдои ҷаҳонӣ, муносибатҳои ташаккулёфтаи ин ташкилотҳо бо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Шумо иттилооти фишурда доданӣ ҳастем.

§15.4. СОЗИШНОМАИ УМУМӢ ОИД БА ТАРИФҲО ВА САВДО

Мувофиқи барномаи азнавсозии иқтисодиёти давлатҳои Европай Ғарбӣ, ки дар ҷаҳон бо номи барномаи "Маршалл" машҳур аст, тичорати байналмилалӣ ШМА, давлатҳои Америкаи Лотинӣ ва Канада бо давлатҳои Европай Шарқӣ сол аз сол вусъат мегирифт. Аз тарафи дигар, эҳтиёҷоти бо ашёи хом таъмин намудани саноати вазнини давлатҳои Европа самти нави тичорати байналмилалӣ онҳоро беш аз пеш бо давлатҳои ҷаҳони сеюм муайян менамуд.

Аммо бар хилофи вусъатгирии робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои ҷаҳони капиталистӣ вучуд надоштани меъёрҳои ҳуқуқӣ ва низомномаҳои танзимкунандаи содирот ва воридоти мол, истифодаи ҳудуди ҳавоӣ, баҳрӣ ва заминии давлатҳои ҷаҳон садди роҳи ҳаракати мол, таҷҳизот ва хизматрасонӣ мегардид. Аз ин лиҳоз бо мақсади бартараф намудани монеаҳои мавҷуда намоёндагони 23 давлати ҷаҳони капиталистӣ 30 октябри соли 1947 дар Женева Созишномаи умумӣ бисёрҷонибаро оид ба тарифҳо ва савдо (ГАТТ) ба имзо расониданд, ки мувофиқи он тамоми меъёрҳои ҳуқуқӣ, принципҳо ва қоидаҳои тичорати байналмилалӣ ва гумрукӣ ҳаматарафа асоснок карда шуданд.]

Бунёди ГАТТ пеш аз ҳама бо роҳи гузаронидани либерализатсияи муносибатҳои савдои байналмилалӣ, ки он аз байн бардоштани маҳдудиятҳои гумрукӣ, барҳам додани шаклҳои гуногуни маҳдудиятҳои дар тичорати байналмилалӣ вучуддоштаро бо мақсади таъмини пешрафти иқтисодӣ (афзоиши истеҳсолот ва ҳаҷми содирот), баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, пурра бо қор таъмин будан, самаранок истифода бурдани ашёи хом, афзоиши даромади воқеӣ ва талабот, афзоиши истеҳсолот дар назар дошт, амалӣ шуданӣ буд.

Дар тамоми ҷаҳон фаъолияти ГАТТ дар асоси риоя намудани шартҳои зерин асоснок карда мешавад:

- иҷро кардани тичорат бе маҳдудкунӣ ва поймолкунии ҳуқуқ дар асоси шароити мусоид ва истифодаи низоми миллӣ;

- химояи истехсолкунандагони маҳалӣ бо роҳи қорӣ қардани бочӣ гумрукӣ ва тадричан аз танзими ғайритарифӣ даст кашидан;

- қам қардани мизони бочу хироч дар асоси ғуфтушуниди бисёрқониба ва дар оянда бе маслиҳати тарафҳо ба баландшавии он роҳ наодан;

- ба давлатҳои иштирокчӣ барои ҳалли проблемаҳои тиҷоратӣ маслиҳатҳои муфид додан;

- таъмини инкишофи тиҷорати байналмилалӣ бо истифодаи усулҳои рақобати одилона;

- ба давлатҳои рӯ ба инкишоф фароҳам овардани низоми имтиёзнок;

- ба имзо расонидани созишномаҳои тиҷоратии минтақавӣ;

- муайян намудани меъёрҳои маҳсуси танзими тиҷорати байналмилалии маҳсулоти нассоҷӣ ва либоси тайёр.

Соли 1995 ГАТТ ба Ташкилоти умимичаҳонии савдо (ТУС/ВТО) табдил дода шуд.

Мақсади аз ҳама муҳими бунёди ТУС дар асоси тақмилдиҳии қонуну қоидаҳои тиҷорати байналмилалӣ дар ояндаи наздик либерализатсияи пурраи мол ва хизматрасониро дар қаҳон ба охир расондан буд. Дар баробари ин бо авҷгирии ҳаракати сармояи озоди қаҳони капиталистӣ соҳтори ТУС дар назди худ вазифа ғузоштааст, ки дар муҳлатҳои қӯтоҳ барои ба расмият даровардан ва назорат қардани сармояи хориҷӣ қарори маҳсуси бисёрқонибаи созмонро, ки иҷрои он барои аъзоёни қомилҳуқуқи ТУС ҳатмӣ мешавад, омода намояд.

Мақоми олии ТУС Конференсияи вазирон, ки аз намояндагони давлатҳои аъзо таъсис дода шудааст, ба шумор меравад. Мувофиқи низомномаи тасдиқшуда иҷлосияи ин конференсия дар ду сол як маротиба даъват қарда мешавад. Вазифаи иҷрои қорҳои қорӣ ба зиммаи Шӯрои Генералӣ ғузошта шудааст, ки дар як сол ба қадри имқон 8-10 маротиба даъват қарда мешавад.

Тоҷикистон ҳоло ба ТУС/ВТО дохил нашудааст. Ин аз бисёр қиҳатҳо иқдоми қиддӣ мебошад. Вале дарҳои ТУС/ВТО барои

Тоҷикистон кушодаанд. Расмиёти баррасии дархости кишвар зимни ҳамроҳшавӣ таҳлили ҷиддии қонунҳои гумрукии кишвари довталабро дар бар мегирад. Зимнан барои дохил шудан ба ин ташкилот бояд ғайриҷаҳонӣ иқтисодии хориҷӣ пурра озод карда, тамоми асноди меъёриро қонунгузорӣ, системаҳои танзими тарифию ғайритарифӣ, додани ёрии пулӣ ва қарздиҳӣ бо талаботи ТУС/ВТО мутобиқ гардонида шавад.

Дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ТУС/ВТО бо ҳуқуқи узви он ба Тоҷикистон имконият меод, ки барои бидуни бастанӣ шартномаю созишномаҳои дуҷониба ва бисёрҷониба иштирок кардан дар тичорат дар доираи созишноми бисёрҷониба ҳуқуқ пайдо кунад, маҳдудиятҳои таъбизии дар тичорати ҷаҳонӣ, дар навбати аввал дар содироти мол ҷойдоштаре рафъ созад, аз имтиёзҳои истифода наояд, инчунин ба иттилооти мунтазам дар бораи тамоюлоти нав дар соҳаи сиёсати иқтисодии хориҷӣ роҳ ёбад. Дар натиҷа ҳамроҳшавӣ ба ТУС/ВТО Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба бозорҳои ҷаҳонӣ наздик мекард.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хусуси таъсиси гурӯҳи махсуси эксперти оид ба таҳияи масъалаи ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ТУС/ВТО қарор қабул кардааст.

§15.5. ПАЛАТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САВДО

(Суфиев К.С. - Раиси палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон)

Палатаи байналмилалии савдо (ИСС-ПБС) соли 1919 дар Париж ташкил карда шудааст.

Ин созмон бо барномаҳои корӣ ва ғайриҷаҳонӣ худ яке аз созмонҳои бонуфузтарини соҳибкории хусусии ҷаҳон, ки зиёда аз 6 ҳазор ширкат, 1,5 ҳазор созмонҳои соҳибкорони миллии 110 давлатҳои тараққиқарда ва рӯ ба инкишофи ҷаҳонро муттаҳид менаояд, мебошад.

Созмони ПБС имрӯзҳо дар 50 давлати ҷаҳон намоёндагии хориҷии худро бунёд намуда, дар қорҳои доир ба пешрафти ғайриҷаҳонӣ созмонҳои миллии давлатҳои аъзо кӯмаки худро дарег

намедорад. Қароргоҳи он дар пойтахти давлати Франсия - Париж воқеъ гаштааст.

Мақоми олии роҳбарикунандаи ин созмон Шӯрои ПБС ба шумор меравад, ки мувофиқи Низомномаи тасдиқшуда дар ду сол як маротиба даъват шуда, нақшаҳои фаъолияти кории ҳудро барои ду соли оянда муайян менамояд. Иҷрои қарорҳои қабулшуда ба зиммаи Шӯрои иҷроияи ин созмон гузошта шудааст, ки он дар ҳаёти худ аз 15 то 21 аъзо дорад ва онро Шӯрои ПБС интихоб мекунад. Масъулияти татбиқи сиёсати пешгирифтаи ПБС пурра ба зиммаи Шӯрои иҷроия гузошта шудааст.

Мувофиқи низомномаи тасдиқшуда шӯрои иҷроия як сол се иҷлосияи ҳудро гузаронида, натиҷаҳои фаъолияти кории панҷ департамент, Суди арбитражии (ҳақамии) байналхалқӣ, Бюрои байналхалқии палатаи савдо, Донишқадаи ҳуқуқ ва таҷрибаи соҳаи тиҷорат, идораҳои ПБС оид ба мубориза алайҳи ҷиноятҳои иқтисодӣ ва Шӯрои ҷаҳонӣ доир ба масъалаҳои муҳити атроф ва ғайраро дида мебарояд.

Котиби Генералии Шӯрои ПБС ҳамзамон вазифаи котиби Шӯрои иҷроияро низ иҷро мекунад.

Фаъолияти кории ПБС барои ҳалли масъалаҳои зерин сафарбар карда шудааст:

- бо роҳи ҳавасманд кардани савдо, сармоягузорӣ, таъмини ҳаракати озоди сармоя ва кушодани бозорҳо дар ҷаҳон ба пешрафти соҳибкорӣ кӯмак расонидан;

- андешидани тадбирҳои пай дар пай манфиатнок дар соҳаи иқтисодиёт ва ҳуқуқ бо мақсади таъмини инкишофи муносиб ва таъмини тиҷорати озоди байналмилалӣ;

- ҳимояи системаи соҳибкории хусусӣ.

Ба аъзогии Палатаи мазкур ширкатҳое, ки дар соҳаҳои гуногун фаъолият мекунанд, ассотсиатсияҳои миллӣ, касбӣ ва соҳавӣ, федератсияҳои соҳибкорӣ, фирмаҳои ҳуқуқӣ, Палатаҳои савдои саноатӣ, шахсони алоҳидае, ки бо тиҷорати байналмилалӣ машғуланд, шомил шуда метавонанд. Аъзоёни ПБС имконият пайдо мекунанд, ки дар кори комиссияҳои махсус иштирок кунанд. Дар

хайати ин комиссияҳо зиёда аз 500 эксперт оид ба фаъолияти бозорӣ кор мекунанд, ки мунтазам чамъ шуда, пешниҳодҳои ҳукуматҳо ва ташкилотҳои байналмилалиро ҳаматарафа омӯхта, доир ба фаъолияти ширкатҳояшон қарорҳои мушаххас қабул мекунанд. ПБС қарорҳояшро асосан бо роҳи ҳамачониба тараққӣ додани системаи савдои байналмилалӣ ва ба роҳ мондани маблағгузорӣ иҷро мекунад.

Ба воситаи гурӯҳҳои корӣ аъзоён маркази ПБС-ро ташкил карда, тартиби кори онро тақмил медиҳанд. ПБС ба масъалаҳои диққати аввалиндараҷа медиҳад, ки ҳалли онҳо таъҷилӣ мебошад. Ин масъалаҳо бевосита ба фаъолияти аъзоёни Палата дахл доранд. Бо ин кор аъзоёне машғул мешаванд, ки агентии ПБС-ро ташкил медиҳанд.

ПБС ягона ташкилотест, ки барои савдои байналмилалӣ коидаҳо, стандартҳо ва кодҳоро муайян мекунад, ки онҳоро ҳамаи ширкатҳою корчаллонҳо эътироф мекунанд ва онҳо дар ҳазорон шартномаҳои, ки ҳар рӯз ба имзо мерасанд, баръало намоёнанд.

ПБС ба ташкилотҳои асосии байналхалқӣ, аз он ҷумла ба Созмони Милали Муттаҳид ва сохторҳои он, инчунин ба Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо имтиёзҳо медиҳад, то ки ин ташкилотҳо имконият пайдо кунанд, ки манфиати аъзоёнашонро дар арсаи байналхалқӣ ҳимоя кунанд. Аъзоёни ПБС самтҳои фаъолияти бозориро муайян мекунанд, ки ба воситаи шабакаи умумиҷаҳонии Интернет дастраси ташкилотҳои байналхалқӣ ва кумитаҳои миллии Палатаи мазкур дар давлатҳои гуногун гардонида мешавад.

Асосан ду роҳи шомилшавӣ ба аъзогии Палатаи мазкур вучуд дорад. Якум, ба воситаи кумитаҳои миллии ва ё гурӯҳҳои ПБС, дуюм, дар сурати набудани кумитаи миллии ё гурӯҳи корӣ дар мамлакат бо роҳи бевосита муроҷиат қардан ба Котиботи Байналмилалӣ Палата.

Кумитаҳои миллии барои хароҷоти маъмурии Палатаи мазкур ҳар сол маблағи муайянеро ба Котиботи Байналмилалӣ Палата, ки дар Париж воқеъ аст, ирсол мекунанд. Ҳаҷми ин маблағ аз вазъи иқтисодии мамлакат вобаста буда, мувофиқи он муайян карда мешавад. Кумитаҳои миллии аз ҷиҳати молиявӣ аз дастгоҳи марказӣ

вобастагӣ надоранд ва дар муайян намудани маблағи аъзоҳаққӣ барои аъзоёни ҳудаш соҳибхитӣ мебошанд.

Барои онҳое, ки бо роҳи дуҷум аъзо шудаанд, миқдори аъзоҳаққи солона ба маблағи 20000 франк муайян карда шудааст.

Ширкатҳои тижоратӣ ва бозорӣ метавонанд ба Консулгарии Умумиҷаҳонии ПБС барои таъсис додани Кумитаи милли мурочиат кунанд. Консулгарии Умумиҷаҳонӣ масъалаи таъсисёбии Кумитаи миллиро аз рӯи талаботи зерин дида баромада, баъд қарор қабул мекунад:

- аъзоёни Кумитаи милли навтаъсис бояд қувваи асосии пешбарандаи иқтисоди мамлакате бошанд, ки дар фаъолияти хоҷагидорӣ ба асосҳои иқтисоди бозорӣ таъия кунанд;
- Кумитаи милли бояд мунтазам ва самаранок дар фаъолияти ПБС иштирок кунанд;

Палатаи савдою саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам ҷият дорад, ки аъзои ПБС гардад. Агар ин масъала ҳалли ҳурро ёбад, барои Палатаи савдою саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар роҳи рушду нумӯи тижорати байналмилалӣ соҳибқорони ватанӣ имкониятҳои ҳубу самарабахш пайдо мешуданд. Вале барои амалӣ гардонидани ин масъала монеаҳои зерин садди роҳ шудаанд:

а) супурдани маблағи ҳарсолаи аъзоҳаққӣ;

б) Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳоло Кумитаи Миллии ПБС таъсис наёфтааст;

в) барои аъзои ПБС шудан фақат кӯшишу ғайрати Палатаи савдою саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон кифоя нест.

Бинобар ин барои ба таври мусбӣ ҳал намудани ин масъала бояд, пеш аз ҳама, дар ҷумҳурӣ Кумитаи Миллии ПБС-ро ташкил дод. Бо таъсиси Кумитаи Миллии ПБС Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад аз тамоми имтиёзоти ин созмон истифода намоад.

Бо таъсис додани Кумитаи Миллӣ дар Тоҷикистон, на танҳо Палатаи савдою саноат, балки даҳҳо ширкатҳои корхонаҳои ҷумҳурӣ ҳам аъзои ин ташкилоти бонуфуз шуда метавонанд.

§ 15.6. КОНФЕРЕНСИЯИ СММ ОИД БА САВДО ВА ИНКИШОФ (ЮНКТАД-UNCTAD)

ЮНКТАД номи кӯтоҳи Конференсияи СММ оид ба савдо ва инкишоф мебошад. Он яке аз мақомоти доимии Ассамблеяи Генералии СММ буда, 30 декабри соли 1964 бо мақсади ҷалби таваҷҷӯҳи ҷомеаи байналхалқӣ ба ҷораҳои иқтисодие таъсис дода шудааст, ки ба тараққиёти кишварҳои "ҷаҳони сеюм" суръат бахшида метавонанд.

Ҳоло зиёда аз 186 давлат узви ин Конференсия буда, дар барномаҳои солонаи он фаъолона иштирок мекунанд. Мақоми олии ЮНКТАД иҷлосия (сессия) мебошад, ки на камтар аз як маротиба дар 4 сол даъват карда мешавад. Мақоми доимии ЮНКТАД Шӯрои оид ба савдо ва инкишоф мебошад. Дар доираи Шӯро 6 кумита фаъолият мекунанд.

Маркази ин созмон дар Женева (Швейтсария) ҷойгир аст. Имрӯзҳо барои аъзо шудан ба ин созмон дарҳои он барои тамоми давлатҳои дунё бозанд. Дастгирӣ ва ҳавасманд кардани савдои байналмилалӣ ва пеш аз ҳама ҳавасманд намудани афзоиши ҳаҷми савдои байни давлатҳои тараққикарда ва рӯ ба тараққӣ ниҳода, омода сохтани пешниҳодҳои манфиатнок вобаста ба таъмини тараққиёти муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ, ҳалли масъалаҳои ҳалталаби байни сиёсати ҳукуматӣ ва гурӯҳҳои иқтисодии минтақавӣ дар масъалаҳои гуногуни савдо бамиёномада, ҳамкорӣ дар муттаҳид намудани фаъолияти ташкилотҳои дигари СММ, ки бо тичорати байналмилалӣ сару кор доранд, вазифаи асосии имрӯзаи ЮНКТАД ба ҳисоб мераванд.

ЮНКТАД фаъолияти худро бештар ба манфиати кишварҳои рӯ ба инкишоф равона месозад. Ин, аз ҷумла бо он тасдиқ мегардад, ки соли 1980 таҳти сарпарастии ЮНКТАД Фонди умумӣ барои татбиқи Барномаи муштараки молҳои ашъёи хоми ЮНКТАД таъсис гардид, ки вазифаи асосии он таъмини эътидоли бештари бозорҳои ҷаҳонии молҳои ашъёи хом бо кӯмаки маблағҳои муттаҳидаи молиявӣ мебошад.

ЮНКТАД барномаи мусоидат ба кишварҳои нисбатан камтараққиқардари таҳия намудааст, ки тавсияҳои ба давлатҳои тараққиқарда дар мавриди бекор кардан ё хеле кам кардани бочу хироҷи воридоти аз молҳои гурӯҳи кишварҳои рӯ ба инкишоф ситонидашаванда дар бар мегирад.

Кемёбии бештари дорои хусусияти амалӣ дар роҳи мусоидат ба вусъат бахшидани содироти мол аз кишварҳои рӯ ба инкишоф таҳияи Консепсия Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзҳо (НЦИ) мебошад, ки унсурҳои асосии он принципи дуҷониба набудани гузаштҳо ва роҳ надодан ба поймолкунии ҳуқуқ дар дохили кишвар мебошад. Дар Консепсияи мазкур аз ҷониби кишварҳои мутараққӣ пешкаш намудани гузаштҳои яктарафа бидуни ба кишварҳои дигари мутараққӣ паҳн кардани онҳо, инчунин ба кишварҳои мутараққӣ паҳн накардани имтиёзҳои махсусе, ки кишварҳои рӯ ба инкишоф ба якдигар пешкаш менамоянд, пешбинӣ шудааст.

Фикри таҳияи Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзҳо бори аввал соли 1964 дар конференцияи аввали ЮНКТАД, ки дар Женева (Швейтсария) доир гашта буд, пешниҳод гардид. Пас аз чор сол дар конференсияи дуюми он дар Нью-Дехлӣ (Ҳиндустон) Консепсияи Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзҳо аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ қабул карда шуд. Конференсияҳои минбаъда соли 1976 дар Найроби (Кения), соли 1979 дар Манила (Филиппин), соли 1983 дар Белград (Югославия), соли 1987 дар Женева, соли 1992 дар Картахен (Колумбия), соли 1995 дар Мидлэнд (ҶАҶ) гузаронида шуданд.

Барои дастгирии афзоиши ҳаҷми содироти маҳсулоти тайёр ва нимтайёр, ки ҳаҷми онҳо дар муомилоти молии ҷаҳонӣ аз 3/4 ҳиссари ташкил менамуд, соли 1971 ЮНКТАД Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзҳои кор карда баровард. Мувофиқи ин ҳуҷҷат давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон бо молҳои аз давлатҳои рӯ ба инкишоф воридшаванда имтиёзҳои зиёдеро муҳайё намуда, бо мақсади дастгирии пешрафти иқтисодӣ ва аз байн бардоштани дараҷаи пасти зиндагии ин давлатҳо онҳоро аз андозҳои гумрукии воридотӣ қисман ва ё пурра бояд озод менамуданд.

Соли 1971 аз ҷумлаи аъзои доираи давлатҳои тараққикардаи саноатӣ кишварҳои Иттиҳоди Иқтисодии Европа ва Япония аввалин шуда, нақшаҳои индивидуалии (инфиродин) Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзхоро (НҶИ) татбиқ намуданд. Соли 1972 ба онҳо Австрия, Норвегия, Шветсия, Швейтсария ва Финляндия, соли 1974 Канада ва соли 1976 ШМА ҳамроҳ шуданд.

Истифодабарандагони имтиёз ё ба ибораи дигар "бенефитсиарҳо" аксарияти кишварҳои рӯ ба инкишоф ва солҳои охир бошад, инчунин як қатор кишварҳои дорои "иқтисодиёти гузаранда" мебошанд.

Механизми татбиқи Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзҳо аз ҷониби кишварҳои алоҳидаи кӯмакрасон (донор), инчунин Иттиҳоди Иқтисодии Европа мутобики нақшаҳои индивидуалие таҳия мегардад, ки дар онҳо танҳо барои кишварҳои бенефитсиар додани имтиёз дар шакли пурра бекор кардан ва/ё хеле кам кардани андозаи бочу хироч пешбинӣ карда мешавад.

Шӯрои Иттиҳоди Европа ҳар сол дар санадхое (қарорхое), ки дар Ахбори расмӣ Иттиҳоди Европа нашр мегарданд, нақшаи НҶИ-ро барои давраи аз 1 январ то 31 декабри соли марбута тасдиқ менамояд.

Хусусияти хоси нақшаи индивидуалии Низоми Ҷамъбастишудаи имтиёзҳои Иттиҳоди Европа аз бочу хирочи гумрукӣ пурра озод кардани маҳсулоти саноатии кишварҳои бенефитсиар, дар сурати риояи як қатор маҳдудияту шартҳо, аз ҷумла марбут ба қоидаҳои муайян намудани асли баромади молҳои ба қаламрави кишварҳои Иттиҳоди Европа воридшаванда мебошад.

Соли 1994 баъд аз тағйир ёфтани номи ГАТТ ба ТУС/ВТО дар сатҳи гуногуни роҳбарият ва аъзоёни созмонҳо масъалаи лозим будан ё набудани созмони ЮНКТАД ба миён омад. Аксарият бо сабаби мақсадҳои якхела доштанишон масъалаи барҳам додани ин созмонро пешниҳод менамуданд. Ин баҳсу мунозираҳо зиёда аз 6 сол давом кард ва дар соли 2000 ба ҳулосае омаданд, ки созмони ЮНКТАД ба оламиён барои кор карда баромадани принципҳои умумии сиёсати савдо, ки дар маҷмӯъ пешрафти иқтисодиёти ҷаҳонро таъмин

менамояд, нигоҳ дошта шавад. Ба зиммаи Созмони ТУС/ВТО бошад, ташкил ва назорати тамоми масъалаҳои вобаста ба савдори гузошанд.

Мувофиқи Низомномаи созмон иҷрои қарорҳои дар иҷлосияи ЮНКТАД қабулшуда барои тамоми давлатҳои дунё ҳатмӣ ба шумор нафта, бештар мақсади дар савдои байналмилалӣ фароҳам овардани шароити мусоидро дорад.

Масалан, ба чунин қарорҳо "Принсипҳои муносибатҳои савдои байналмилалӣ ва сиёсати он чун таъмингари пешрафт" ва Хартияи (Ҳуҷҷати) ҳуқуқҳои иқтисодӣ ва ўҳдадорихои давлат" ба шумор мераванд.

Дар баробари бурдани қорҳои ташкилӣ сохтори ин созмон натиҷаҳои сиёсати дар соҳаҳои макроиқтисодӣ табилашаванда, масъалаҳои ташаккули ҳамкориҳои байнидавлатӣ, вобастагии иқтисодиёти ин ва ё он давлатҳои қафомонда ва ё рӯ ба инкишофро аз давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон, проблемаҳои савдо ва муносибатҳои асҳориву молиявӣ сиёсати тиҷорат, азнавсозии сохтор ва ислоҳоти иқтисодии дар миқёси ҷаҳон баамаломадаро назорат менамояд.

Дар асоси регламенти №3917/92 Шӯрои Иттиҳоди Аврупо аз 21 декабри соли 1992 кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати кишварҳои бенефициари НҶИ дохил шуданд. Мутобиқи регламенти мазкур НҶИ нисбати аксарияти молҳои НМ ФИХ аз рӯи бобҳои 25-49, 64-97 истифода мешавад.

Соли 1995 Шӯрои Аврупо нақшаи нави НҶИ Иттиҳоди Аврупо таҳия намуд, ки он то соли 1998 мавриди истифода қарор гирифт.

Молҳое, ки нисбати онҳо НҶИ амал мекунад, ба чор зергурӯҳ тақсим мешаванд:

- 1) хеле ҳассос (бобҳои 50-63 НМ ФИХ) - тахфифи 15-фоиза пешбинӣ шудааст;
- 2) ҳассос - 10%;
- 3) нимҳассос - 65%;
- 4) ҳассос набуда - бочу хироч ситонида намешавад.

Кишварҳои бенефитсиар дар асоси регламенти Иттиҳоди Европа ба якчанд гурӯҳ тақсим мешаванд:

- аз ҷумлаи кишварҳои рӯ ба инкишоф бештар тараққикарда (ё он кишварҳое, ки мутобиқи маълумоти бонки ҷаҳонӣ маҷмӯи маҳсулоти дохилии онҳо ба ҳар сари аҳоли соли 1991 аз 6 ҳазор доллари ШМА зиёдтар буд);
- кишварҳои рӯ ба инкишофи камтараққикарда;
- кишварҳое, ки ба муқобили нашъаҷаллобӣ мубориза мебаранд.

Аз молҳои истеҳсоли кишварҳои бенефициаре, ки дар гурӯҳи кишварҳои рӯ ба инкишофи кам тараққикарда ё кишварҳои ба муқобили маводи нашъаовар муборизабаранда қарор доранд, сарфи назар аз ҳассос буданашон, бочу хирочи воридотӣ ситонида намешавад ва нисбати ин молҳо на модуляция ва на градуация (дараҷабандӣ) истифода намешавад.

§15.7. СОЗМОНИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМРУКӢ (МТО/СТС)

Созмони байналмилалии гумрукӣ (СБГ) ё Шӯрои ҳамкориҳои гумрукӣ (ШХГ) соли 1950 таъсис дода шуда, то имрӯз 139 давлати ҷаҳонро муттаҳид менамояд.

Вазифаи асосии Шӯрои ҳамкориҳои гумрукӣ аз вусъат додан ва таҳия намудани қоидаҳои ягонаи гумрукие, ки муомилоти молро тезонида, дар сарҳад бо риоя ва иҷро кардани талаботи гумрукӣ интиқоли мол, гузаронидани воситаҳои нақлиёт, асъори хоричӣ, коғазҳои қиматнокро аз ҷониби шахсони воқеӣ ва ҳукукӣ осон менамояд, иборат мебошад.

То ин вақт дар доираи СГТС принципу меъёрҳои аз ҷониби давлатҳо истифода намудани воситаҳои гумрукию тарифии танзими муносиботи байналхалқии тиҷоратӣ умуман муайян шуда буданд, ки ин аз ҷумла дар мувофиқаи мутақобилаи тарифҳои бочу хирочи гумрукии гурӯҳҳои томи молҳо ифода ёфт.

Дар қиёси "озодкунии" сиёсати тарифӣ, ки дар давраҳои тезутундшавии муҳолифатҳои иқтисодии байни давлатҳо гузаронида

мешуд, нақши маҳдудиятҳои ғайритарифии воридоти мол, ки хеле кам мавриди танзими бисёрҷониба қарор гирифтааст, бениҳоят афзуд.

Аз ҷумлаи чунин воситаҳо расмиёти гумрукӣ, ки таҳти онҳо амалҳои тибқи қонунҳои милли муайяншавандаи сохторҳои гумрукӣ дар назар дошта мешаванд, аҳамияти хоса доранд. Чунин расмиётро (ба расмият даровардани ҳуччат, пешниҳод кардани маълумоти гумрукӣ, ба гумрук танҳо дар маҳал ва вақти муайян пешниҳод кардани мол ва ғайра) риоя кардани воридкунандаи мол боиси зиёдшавии хароҷоти иловагӣ ва дар натиҷаи ин бо сабаби қиматшавии мол боиси паст шудани қобилияти рақобати он мегардад.

Бинобар ин, тавре ба назар мерасад, давлатҳо ШХҶ-ро бо мақсади рафъ сохтан ё ақалан кам кардани таъсири манфии расмиёти гумрукӣ таъсис доданд.

15 декабри соли 1950 се конвенсияи мазкур ба имзо расонида шуд, ки асоси ҳуқуқии фаъолияти ШХҶ-ро ташкил мекунанд:

- Конвенсия дар бораи таъсиси Шӯрои Ҳамкории Гумрукӣ;
- Конвенсия дар бораи номгӯй барои таснифи тарифҳои гумрукӣ;
- Конвенсия дар бораи баҳодиҳии мол ба мақсадҳои гумрукӣ.

26 январи соли 1953 дар ҷаласаи аввали Шӯро Регламентҳои дохилӣ ва молиявӣ, низомномаи Котибот, мақоми ҳайати қарордони Шӯро қабул гардиданд, инчунин андозаи аъзоҳаққи давлатҳои аъзо ба буҷети ташкилот муайян карда шуд.

Мутобиқи Конвенсия дар бораи таъсиси Шӯро ба зиммаи Шӯрои Ҳамкории Гумрукӣ вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- таҳияи тавсияҳо дар мавриди шарҳу истифодаи якхелаи ду конвенсияи дигари ШХҶ;
- иҷрои вазифаҳо, ки аз мақсади конвенсияҳо бармеоянд;
- ҳалли баҳсҳои марбут ба истифода ва шарҳи конвенсия.

Ба ҷумлаи вазифаҳои асосӣ инчунин вазифаҳои зерин дохил мешаванд:

- омӯзиши тамоми масъалаҳои марбут ба ҳамкорӣ дар фаъолияти гумрукӣ;
- баррасии ҷанбаҳои техникии (расмиёти) системаҳои миллии гумрукӣ бо мақсади ноил шудан ба дараҷаи баландтари мувофиқат ва якнавохтии онҳо;
- ҷамъ кардани маълумот дар бораи расмиёти гумрукӣ;
- таъмини давлатҳои аъзо бо маълумоти зарурӣ;
- ҳамкорӣ бо созмонҳои дигари байналхалқӣ.

Мақоми олии Созмони байналмилалӣ гумрукӣ - Шӯро - воҳурии роҳбарони гумруки давлатҳои аъзо мебошад, ки дар рафти кори худ ҳуҷҷатҳои аз тарафи комиссияҳои сиёсӣ ва молиявӣ таҳиягардидаро омӯхта, дар асоси он қарорҳои махсус қабул менамояд ва вазифаҳои нави дарпешистодаро вобаста ба самтҳои муҳими фаъолияти гумрукӣ муайян менамоянд.

Яке аз он самтҳои муҳими фаъолияти Созмони байналмилалӣ гумрукӣ тақмилдиҳии асосҳои гумрукӣ, ки дар омода сохтани пешниҳодҳо вобаста ба тафсир ва истифодаи созишномаҳо ва конвенсияҳо, аз нав дида баромадан ва навсозии ҳуҷҷатҳо зохир мешавад.

Шӯро аз котибот, ки ба он Котиби генералӣ роҳбарӣ мекунад, маъмуриятҳои соҳавӣ, кумитаҳо, комиссияҳо ва гурӯҳҳои фаъол иборат аст.

Таъмини кори Шӯро ба зиммаи котибот гузошта шудааст. Қароргоҳи ШХҒ дар Брюссель мебошад.

Ҳоло 18 конвенсияи байналхалқии гумрукӣ, 46 тавсияҳо ва 11 меъёрҳои таҳти сарпарастии Шӯро таҳиягардида амал мекунанд. Конвенсияҳо дар бораи номгӯй барои таснифи мол аз рӯи тарифҳои гумрукӣ, дар бораи содда ва ҳамоҳанг сохтани расмиёти гумрукӣ ва конвенсияҳои дигари танзимкунандаи воридоти муваққатии бор барои намоиш ва ғайра бештар маъмул мебошанд. Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи амалии онҳо барои 5-10% кам кардани хароҷоти иловагии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ имконият медиҳад.

Ду шароити асосӣ боиси болоравии аҳамияти ШХҒ гардид.

Аввал, авҷгирии хусусияти монеавии расмиёти гумрукӣ дар шароити сол ба сол вусъат ёфтани ҳамкории тичоратию иқтисодӣ, илмию техникӣ ва фарҳангии давлатҳо, зиёд шудани интиқоли бору мусофирон аз сарҳад.

Дуюм, дар миқёси ҷаҳонӣ паҳн гардидани қочоки маводи нашъаовар, силоҳ, сарватҳои фарҳангию таърихӣ, ки на танҳо ба кишварҳои алоҳида, балки умуман ба манфиати ҷомеаи ҷаҳонӣ зиён меорад.

Дар иҷлосияи навбатии ҳарсолаи Шӯрои ҳамкории гумрукӣ, ки тобистони соли 1994 баргузор гардид, дар бораи номи нави ШХҶ - Ташкилоти умумиҷаҳонии гумрук (ТУГ) қиёсан бо Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо (ТУС) қарор қабул гардид. Бо ин қарор ШХҶ ваҳдату ягонагии ногустастании гумрук ва савдоро, ки дар байни аъзои ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷой доранд, ифода мекунад. Дар ин ҳусус боз он шаҳодат медиҳад, ки СГТС ба Шӯрои ҳамкории гумрукӣ супориш додааст, то қоидаҳои универсалии муайян намудани кишвари истеҳсолкардаи молро таҳия намояд.

Соли 1997 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Шӯрои Ҳамкории Гумрукӣ дохил шуд.

Ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин ташкилоти муътабари байналхалқии гумрукӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки робитаю ҳамкоро бо ҳадамоти гумрукии кишварҳои хориҷаи дур вусъат диҳад, дар ҳусуси тамоюлоти инкишофи фаъолияти гумрукӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ маълумоти саҳеҳ гирифта, конвенсияҳои гумрукӣ, тавсияву меъёрҳои тахти сарпарастии ШХҶ таҳиягардидаро дар фаъолияти худ истифода намояд, дар муҳокима ва қабули қарорҳо доир ба масоили гумрукии дар доираи ШХҶ таҳияшаванда бевосита иштирок намуда, бо дарназардошти хусусиятҳои ҳоси миллий тақлифу тавсияҳои худро пешниҳод намояд ва аз ҳама муҳимаш расмиёти гумрукии худро бо стандартҳои байналхалқӣ мутобиқ гардонад, ки ин тичорати ҷумҳурии моро бо кишварҳои хориҷӣ хеле осон мекард. Дар сурати ба миён омадани ягон мушкилот ва баҳсҳо бо шарикони савдо дар мавриди шарҳи низомҳои гумрукӣ, имконият пайдо мешавад, ки

чихати ҳалли онҳо ба мақомоти иҷроияи ШХҶ мурочиат карда, маслиҳат пурсад.

Чихати муҳими дигари дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Шӯрои ҳамкории гумрукӣ тарбияи кадрҳои гумрук ва тақмили маълумоти касбии онҳо дар сатҳи меъёрҳои байналхалқӣ мебошад.

Бо мақсади пурзӯр намудани мубориза ба муқобили муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо иштироки бевоситаи мақомоти дахлдори Шӯрои ҳамкории гумрукӣ аз таҷрибаи хадамоти гумрукии хориҷӣ истифода намояд.

Мутобиқи пешниҳоди Кумитаи гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷумҳурии мо ба як қатор конвенсияҳои зерин ҳамроҳ шуд:

конвенсияи дар бораи воридоти муваққатӣ, ки 26 июни соли 1996 дар Истамбул қабул шудааст ва замимаҳои А, В-1, В-2, В-3, В-5 ба он;

конвенсияи байналхалқӣ дар бораи мусоидати мутақобилаи маъмури дар қори пешгирӣ, тафтишот ва қатъи қонуншиканиҳои гумрукӣ, ки 9 июли соли 1977 дар Найроби қабул гардидааст ва Замимаи Х дар бораи мусоидат дар фаъолияти зидди қочоқи маводи нашъаовар ва мадхушқунанда;

конвенсияи ягона дар бораи воситаҳои нашъаовар, ки 30 март соли 1961 дар Вена қабул шудааст, бо ислоҳоте, ки ба он мутобиқи протоколи соли 1972 ворид карда шудаанд;

конвенсияи дар бораи маводи мадхушқунанда, ки 2 феввали соли 1971 дар Вена қабул шудааст.

конвенсияҳои мазкур механизмҳои мубориза ба муқобили фаъолияти байналхалқии ғайриқонунии марбут ба маводи нашъаовару мадхушқунандаро ташаққул дода, ба соҳаи шартномаҳои байналхалқӣ дар бораи назорати ин мавод муқаррароти мушаххасро дар хусуси мубориза алайҳи ташкилотҳои ҷиноятӣ дохил намуданд.

БОБИ XVI. ТАШКИЛОТҲОИ (СОЗМОНҲОИ) БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВИИ ҶАҲОН

§ 16.1. Сабабҳои асосии бунёди созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ асҳорӣ ва қарзии ҷаҳон

Ҳама медонанд, ки асоси муносибатҳои молиявӣ асҳорӣ ҷаҳонро ҳаракати навҳои гуногуни мол ва омилҳои истеҳсоли, ки боиси пурмаҳсул фаъолият намудани бозорҳои ҷаҳон гардида буданд, ташкил медиҳад.

Пайдоиши марказҳои бузурги тиҷоратӣ ба авҷгирии содироти мол оҳиста-оҳиста ба ташаккули пули ҷаҳонӣ оварда расонид. Таърихи нимаи дуюми асри XIX ва асри XX нишон медиҳад, ки зинаҳои гуногуни тараққиёти хоҷагии ҷаҳонӣ давраи 150 соли охиrho дар бар мегирад. Дар тӯли ин солҳо системаи асҳори ҷаҳонӣ се давраи муҳими ташаккули худро гузаронидааст:

- стандарти тиллоӣ;
- девизи (ченаки) тиллоӣ (Бреттон Вуд тасдиқшуда);
- қурби баланду пастшавандаи идорашавандаи асҳор.

Ҳар яки аз ин зинаҳо дараҷаи махсуси ташаккули муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣро ифода намуда, бо дарназардошти тағйироти шароити иқтисодӣ ва талаботи замона аз як шакл ба шакли дигари мукамалтар гузаштани асҳори ҷаҳонӣ шароит муҳайё намуданд.

Масалан, аз давраи стандарти тиллоӣ сар карда, дар иқтисодиёти ҷаҳон ба қайд гирифтани қурби асҳори давлатҳои алоҳида шурӯъ шуда буд. Барои татбиқи он муҳайё намудани се шартӣ муҳим ҳатмӣ ва ниҳоят зарур буд:

дар таркиби воҳиди пули давлатҳои алоҳида муайян намудани ҳаҷми тилло;

нигоҳ доштани таносуби байни захираҳои тилло ва ҳаҷми пули дар мамлакат мавҷудбуда;

содирот ва воридоти озоди тилло.

Дар давраи амали стандарти тиллоӣ¹ касри тавозуни пардохт (камбуди даромадҳо нисбат ба харочот) ҳатман бо ҳаҷми муайяни тилло пур карда мешуд, ки ин амал дар асл боиси аз як давлат ба давлати дигар гузаштани захираҳои тилло мегардид.

Кам шудани ҳаҷми захираи тилло боиси дар мамлакат зиёд шудани миқдори муайяни пул гардида, ба паст шудани ғаёлияти харидорӣ ва оқибат ба беқурбшавии он оварда мерасонад.

Бинобар ин дар хазина нигоҳ доштани ҳаҷми муайяни тилло яке аз омилҳои муҳими таъмини қурби асъори мамлакат ва таъмини пешрафти иқтисодӣ ба шумор мерафт.

Давлатҳои дорои захираи ночизи тилло хоҳу нохоҳ аз доираи системаи стандарти тиллоӣ бароварда мешуданд, ки ин дар навбати худ боиси аз қор мондани соҳаҳои муайяни истехсолот, афзоиши шумораи бекорон ва афзоиши доимии сатҳи умумии нархҳо, ки дар иқтисодиёт бо истифодабарии калимаи беқурбшавии пул (инфлятсия - таваррум) маънидод карда мешавад, авҷ мегирад.

Ва албатта, бар ҳилофи гуфтаҳои боло системаи стандарти тиллоӣ барои давлатҳое, ки дар марҳилаҳои аввалини татбиқи он аз истифодаи дурусти тичорати байнидавлатӣ ҳаҷми муайяни тиллои ҷаҳонро дар мамлакатҳои худ ҷамъ намуда тавонистанд, пешрафти иқтисодӣ ва нуфузи мамлакатаи худро нисбат ба дигар давлатҳо барои садсолаҳо муайян карда тавонистанд. Ба ин гуруҳ давлатҳо Британияи Кабир, Франция, Германия, Нидерландия, Норвегия ва Ирландияро дохил менамоем.

Бояд ёдовар шавем, ки аслан системаи стандарти тиллоӣ аз тарафи дигар бо сабабҳои ниҳоят зиёд гирд овардани тиллои монетарӣ, ки дар он давра асоси амал намудани системаи стандарти тиллоӣ ба шумор мерафт, инкишофи устувори иқтисодӣ ва дараҷаи пасти таварруми давлатҳои дар боло зикргардидаро таъмин намуда буд.

Тамоми муносибатҳои иқтисодии бо тилло анҷомдодашаванда аз шаҳри Лондони Британияи Кабир идора карда мешуданд. Захираи тиллои зиёде, ки аз давлатҳои ҷаҳон гирд оварда мешуд, дар

¹ Низомии асъорие, ки бо тилло ҳамчун металли эталонӣ асос ёфтааст.

баробари таъмини қурби баланди фунт-стерлинги Британияи Кабир дар даҳсолаҳои охири асри XIX Англияро ба яке аз марказҳои бузурги молиявии дунё табдил дода буд.

Қурби тамоми асъори давлатҳои ҷаҳон нисбат ба фунт-стерлинг муайян карда мешуд. Дар натиҷаи дар ҷаҳон сол аз сол зиёд шудани нуфузи фунт-стерлинг ба ивази ашёи хом, маҳсулоти озуқаворӣ ва ҳатто тилло паҳн шудани асъори англис авҷ мегирифт, ки ин амал дар асл маънои даст кашидан аз низоми стандарти тиллоӣ ва замина гузоштан барои гузариш ба зинаи мукамалтарро дошт. Дар баробари ин кашонидани миқдори муайяни тилло бо роҳҳои бахрӣ бинобар авҷгирии ғоратгарӣ, роҳзанӣ сол аз сол душвор мегардид. Дар тӯли 100 соли истифодаи тилло ба сифати ченаки арзиши мол, дар таърихи ҷаҳон ҳазорҳо ҳодисаҳои роҳзанӣ, ғорати киштиҳо, қорвонҳо ба қайд гирифта шудааст.

Дар баробари ин амал бо дарназардошти авҷгирии ҳаракати сармояи байналхалқӣ ва таҳавуллоти гардиши пул дар робитаҳои иқтисодии хориҷии давлатҳои ҷаҳон шаклҳои нави ҳисоббаробаркунӣ, ба монанди ҳисоббаробаркунии ғайринакдӣ, додани мол ба сифати қарз, иваз намудани як миқдор мол ба моли дигар вусъат мегирифт.

Чунин чараён боиси иваз намудани усулҳои нави тартибдихӣ ва тавозуни пардохт ва такмилдиҳии ҳисоббаробаркунии байналхалқиро низ талаб менамуд. Барои татбиқи ин амал давлатҳои алоҳида бо роҳи истифодаи девалватсия (расман паст кардани қурби асъори миллӣ нисбат ба асъори хориҷӣ) ва ревалватсияи асъор (муқаррар кардани қурби нави расмӣ табдили асъори миллӣ бо қарори ҳукумат) ба қурби асъори хориҷӣ таъсири бевоситаи ҳудро расонида, устувории қурби асъори ҳудро таъмин менамуданд.

Чунин сиёсати пулӣ танзими ҳаракати мол ва омилҳои истеҳсолот, кредити байналхалқӣ ва қарз як давраи муайян тавозуни муваққатии пардохтро таъмин менамуд. Дар баробари ин давлатҳои бо ҳам тичораткунанда, бо назардошти миқдори муайяни захираи тиллоӣ дошташон ба якдигар доду гирифт намуда, аз феврал бо тилло пушонидани миқдори молҳои барзиёд гирифта ҳуддорӣ

менабуданд. Ҳамин тариқ, охиста-оҳиста давлатҳои алоҳида ҷиҳати ҳисоббаробаркунӣ барои молҳои аз бозорҳои ҷаҳонӣ ба ивази фуруши молҳои худ харидаашон дар бонкҳои марказӣ ба захира намудани ашёи давлатҳои пуркудрати ҷаҳон (фунт-стерлинги Англия, доллари ШМА, маркаи Германия) шурӯъ намуданд.

Чунин тамоил дар муддати кӯтоҳ боиси аз ҷиҳати иқтисодӣ қудратнок шудани ШМА ва ба рақобат тоб наоварда, суғуст шудани мавқеи Британияи Кабир гардид.

Ҳамин тариқ, тамоми заминаҳо барои иваз намудани системаи амалкунандаи стандарти тиллоӣ ба системаи нисбатан мукамалтаре, ки хусусиятҳои дар ҷаҳон қабулшудаи стандарти тиллоиро нигоҳ дошта, ҷавобгӯи муносибатҳои нави ҳаҷман васеи иқтисодиёти ҷаҳон гардида буд, гузошта шуданд.

Таназзули иқтисодии солҳои 30-юм ва баъдтар Ҷанги дуҷуми ҷаҳон вазъи сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳоро боз ҳам душвор намуда, ҷараёни кандашавии муносибатҳои иқтисодии хориҷиро боз ҳам тезонид.

Дар солҳои ҷанг умуман савдои байналмилалӣ ва қомеъбихое, ки дар соҳаи гардиши пул дар тӯли 50 соли охир ба даст омада буданд, барбод рафтанд.

Дар конференсияи ашёриву молиявии байналмилалӣ, ки соли 1944 дар шаҳри Бреттон Вуд ШМА баргузор гардида буд, намоёндагони зиёда аз 36 мамлақати дунё ба ҳулосае омаданд, ки бо мақсади аз нав барқарор намудани муносибатҳои тижоративу иқтисодии байнидавлатӣ баъд аз хотима ёфтани Ҷанги дуҷуми ҷаҳон системаи танзими қурби ашёҳои ҷаҳонро, ки дар таърихи иқтисодиёт бо номи системаи Бреттон Вуд дохил шудааст, бунёд намоёнд. Вобаста ба иҷро намудани вазифаи пули ҷаҳонӣ ба пулҳои қоғазии бо номи "девизҳо" иштирокчиёни конференсия "системаи девизҳои тиллоӣ" низ номгузори намуданд.

Дар ин конференсия якбора бо мақсади таъмини қобилияти ғаёлияти низоми ашёи нав, устувор намудани ашёи кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз байн бардоштани монеаҳои тижоратӣ ва татбиқи

барномаҳои дигари ҳамкориҳои байналмилалӣ асбоб Хазинаи Байналмилалӣ Асбоб бунёд карда шуд.

Мувофиқи низомномаи ин созмон давлатҳои аъзои системаи Бреттон Вуд ӯҳдадорӣ гирифтанд, ки вобаста ба ҳаҷми даромади миллий, шумораи аҳоли ва ҳаҷми тичорат барои таъмини фаъолияти ХБА ҳиссагузори намоянд.

Дар асоси музокираҳои хеле зиёд тартиби зерини амали системаи Бреттон Вуд муайян карда шуда буд:

- тилло, мисли пештара, ба сифати асоси фаъолияти ин система қабул карда шуд. Барои таъмини устувори қурби пули давлатҳои аъзо арзиши 31,1 грамм (1 унсия) тилло баробари 35 доллари ШМА муайян карда шуда буд.

- захираҳои азими тиллои ШМА ва вазъи устувори иқтисодиёти ШМА-ро ба назар гирифта, ба доллари ШМА дар баробари тилло иҷрои вазифаи захиравӣ дода шуд. Дар тамоми системаи асбобии ҷаҳон ба ивази доллари ШМА додани тилло ва ё баръакс, ба ивази тилло додани доллари ШМА ҷорӣ карда шуд.

Ҳамин тавр, давлатҳои ҷаҳон ба истифодаи стандарти тиллою асбобии Бреттон Вуд шурӯъ намуданд.

Таъмини қурби бетағйири асбобии давлатҳо як давраи муайян пешрафти иқтисодиёти ҷаҳонро тезонида то солҳои 1971 натиҷаҳои назаррас дод. Дар тӯли ин давра бо вучуди таъмини пешрафт ва ё пастравии истеҳсолоти қурби асбобии миллий танҳо бо иштироки ХБА муайян карда мешуд. Агар ҳаҷми тағйироти қурби асбобии миллий нисбат ба доллари ШМА зиёда аз 10%-ро ташкил намуда бошад, пас дар ин ҳолат баъд аз таҳлили чуқури тавозуни пардохт бо розигии Шӯрои роҳбарияти созмон барои даровардани чунин тағйирот иҷозат дода мешуд.

Албатта, пӯшида нест, ки системаи "тиллою асбобӣ"-е ки дар асоси захираҳои тилло ва сарватҳои зиёд бевосита барои пешрафти қисми муайяни давлатҳои ҷаҳон равона гардида буд, дар муддати кӯтоҳи солҳои охири баъди ҷанг онҳоро ба давлатҳои тараққиқардаи ҷаҳон табдил дода, бисёр давлатҳои дигари ҷаҳонро аз сабаби надоштани тиллою асбобии хориҷии шинохташуда аз пешрафти

илмию техникии ондавра маҳрум сохта, аҳолии онҳоро дар сатҳи пасти зиндагӣ қарор дод.

Дар ҷаҳони тараққикардаи капиталистӣ низ солҳои 70-уми асри XX нуқсонҳои ин система ошкор гардида, ба пешрафти иқтисодиёти бисёр давлатҳои тараққинамуда ҳалал мерасондагӣ шуд. Гап дар сари он буд, ки дар натиҷаи афзоиши босуръати савдои байналмилалӣ ва асёри хориҷии якҷанд давлатҳои тараққикардаи ҷаҳон, вайроншавии таносуби байни захираҳои тилло ва асёри хориҷӣ баръало дида мешуд. Кам шудани захираи тиллои ШМА дар бонкҳои давлатӣ ва афзудани захираи доллари ШМА боиси нобоварӣ дар истифодаи минбаъдаи доллари ШМА гардид.

Соли 1971 чунин шароити ба амаломадаро ба назар гирифта, бо мақсади дар бозори ҷаҳонӣ аз даст надодани мавқеи ишғолнамудаи доллари ШМА шартҳои иваз намудани доллари ШМА ба тилло аз байн бардошта шуд. Минбаъд қурби доллари ШМА дар баробари асёри давлатҳои дигари ҷаҳон вобаста ба талабот ва пешниҳод дар бозорҳои асёр муайян карда мешуд, яъне доллари ШМА аз асёри устувор ба асёри тағйирёбанда табдил ёфт, ки он ба барҳамхӯрии системаи стандарти тиллою асёрӣ оварда расонд.

Соли 1976 дар маҷлиси навбатии аъзоёни ХБА, ки дар Кингстон (Ямайка) баргузор гардида буд, принципҳои асосии истифодаи системаи танзими қурби асёр муайян карда шуд. Дар асоси ин система тилло мавқеи худро ҳамчун пули ҷаҳонӣ пурра аз даст дод. Нархи устувори тилло низ барҳам хӯрда, танҳо дар асоси таносуби талаботи бозор ва пешниҳодот муқаррар карда мешуд. Имтиёзҳои зиёди ба бонкҳо додашуда низ аз байн бардошта шуданд. Дар оянда онҳо ҳуқуқи хариду фурӯши тиллоро танҳо бо нархҳои ҷаҳона доштанду ҳалос.

Қурби тағйирёбандаи асёри миллии давлатҳои алоҳида бошад, бояд минбаъд бо дарназардошти арзиши аслии қобилияти харидории асёр дар бозори дохилӣ ва пешниҳоду талабот ба асёри миллий дар бозорҳои асёри ҷаҳонӣ бояд муайян карда шавад.

Яке аз давраҳои дараҷаи баланди ташаккули курби тағйирёбандаи асёр соли 1979 - соли имзои созишнома оид ба бунёди Системаи асёрии европой (САЕ) ба шумор меравад. Давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа дар "хазина"-и асёри умумӣ асёри тамоми давлатҳои Европаро муттаҳид намуда, мувофики ҳиссаи иштироки ҳар давлат воҳиди нав - ЭКЮ-ро ба сифати воҳиди ягонаи ҳисоббаробаркунии кишварҳои аъзои Иттиҳоди Европа қабул намуданд.

ЭКЮ дар пешрафти иқтисодии тамоми давлатҳои Европа саҳми бағоят бузурге гузоштааст. Тамоми амалиёти тичоративу иқтисодии байнидавлатӣ бо он ба анҷом расонида мешуд. Чунин амал ба давлатҳои алоҳидаи Европа шароити истифодаи пурраи асёри миллии худро дар дохили мамлакат муҳайё намуда, вобастагии иқтисодиёти мамлакатро аз асёри давлатҳои дигар пурра аз байн бардошт. Даҳсолаҳои охири асри XX ҳатто аз кулли бозорҳои Европа қисман маҳдуд кардани доллари ШМА баръало мушоҳида карда мешуд. Аммо бояд қайд намуд, ки бо вучуди хизматҳои шоёни ЭКЮ дар пешрафти иқтисодиёти давлатҳои Европа онҳо доимо дар фикри такмилдиҳии курби тағйирёбандаи асёр буданд. Аз соли 1998 сар карда дар Европа давраи нави ҳамгироии асёриву молиявии давлатҳои узви Иттиҳоди Европа оғоз гардид.

Бо қарори махсуси Иттиҳоди Европа ва раёйпурсии умумихалқӣ тамоми давлатҳои Европа соли 1998 ба татбиқи сиёсати нави пулию қарзӣ, ки дар бунёди бонки ягонаи марказӣ ва ба муомилот баровардани асёри ягона - *ЕVRO* таҷассум ёфта буд, гузаштанд.

Дар муддати хеле кӯтоҳ ташкилоти европоии асёр бунёд карда шуд, ки он фаъолияти тамоми бонкҳои дар Европа амалкунандаро тағйир дод. Дар баробари ин барои мутамарказонидани фаъолияти бонкӣ системаи бонки европой таъсис дода шуд, ки Бонки марказии Европа ва 11 бонки марказии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа ба сохтори он дохил шуда, сиёсати ягонаи пулию қарзиро дар кулли фазои ягонаи Европа

татбиқ мекарданд. Тамоми масъулият дар бобати ба муомилот баровардани евро, таъмини пардохт ва додани иҷозати чопи банкнотҳо (пулҳои когазин) ва ба доираи гардиши евро қабул намудани давлатҳои нав ба зиммаи Бонки марказии Европа гузошта шуд.

Бояд қайд намуд, ки бо вучуди заҳматҳои зиёди таблиғотӣ ва гуфтушунидҳои сершумор Иттиҳоди Европа аз ӯҳдаи ба доираи гардиши евро дохил намудани Англия, Юнон, Дания ва Швейтсария набаромад. Онҳо ба ҳайси аъзои Иттиҳоди Европа ва Бонки марказии Европа имрӯзҳо сиёсати махсуси пулию молиявии худро пеш бурда истодаанд.

Барои дар бораи евро иттилооти пурра пайдо намудан, дар ин бахш мо боби алоҳида таҳия намудаем, ки он доираи дониши Шуморо дар масъалаҳои пулию молӣ васеъ менамояд.

Дар баробари ХБА дар рушду инкишофи баъдичангии тамоми давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа, Осиё ва Америкаи Лотинӣ созмонҳои бузурги молиявӣ, ба монанди Бонки ҷаҳонӣ, Корпоратсияи молиявии байналмилалӣ, Агентии байналмилалии сармоягузорӣ, Бонки европоии таҷдиду рушд, Бонки исломии рушд низ ҳиссаи худро гузоштаанд.

Масалан, Бонки ҷаҳонӣ, ки дар бисёр ҳолатҳо вобаста ба хизматҳои шоёни он дар пешрафти иқтисодии давлатҳои ҷаҳон, алаҳусус Европа онро Бонки байналмилалии рушду инкишоф низ меноманд, соли 1944 дар баробари таъсиси ХБА бо мақсади барқарор намудани харобаҳои баъдичангӣ ва азнавсозии иқтисодии давлатҳои Европа бунёд карда шуда буд.

Соли 1991 бошад, ҷаҳони капиталистӣ тағйироти бузурги сиёсӣ ва иқтисодии дар минтақаи Европай Марказӣ ва Шарқӣ бавучудомадаро ба назар гирифта, бо мақсади дастгирии молиявии татбиқи бозсозӣҳои иқтисодӣ Бонки европоии таҷдиду инкишофро (БЕТИ) бунёд намуд.

Пешрафти иқтисодии давлатҳои Европаро ба назар гирифта, роҳбарияти 41 давлати китъаҳои Осиё ва Уқёнуси Ором соли 1966 феврал бо мақсади таъмини пешрафти иқтисод ва баланд

бардоштани сатҳи зиндагии мардум Бонки осиеи тараққиётро бунёд намуданд.

Чунин иқдом ва таҷрибаи хуби Иттиҳоди Европаро роҳбарияти давлатҳои исломии араб ба назар гирифта, бо мақсади таъмини пешрафти иқтисодӣ ва дастгирии иҷтимоии давлатҳои исломӣ ва шахсиятҳои алоҳидаи мусулмон, дар асоси талаботи шариат ва қонуну қоидаҳои ислом соли 1973 Бонки исломии рушдро (БИР) бунёд намуданд.

§16.2. Ҳазинаи Байналмилалии Асёр ва ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ин ҳазина

Ҳазинаи Байналмилалии Асёр (ХБА) яке аз калонтарин ташкилотҳои молиявии ҷаҳон мебошад.

Зарурати таъсиси чунин ташкилот чун ХБА дар давраи Таназзули (депрессияи) бузург, ки солҳои 30-юм иқтисоди ҷаҳонро фаро гирифта буд, ба миён омад. Таназзул тамоми соҳаҳои хоҷагиро фалач сохт. Ҳазорҳо бонкҳо касод гардида, нархи маҳсулоти кишоварзӣ аз арзиши аслии паस्तтар гардид, нархи замин якбора паस्त шуд. фермаҳои таркгардида ҳолӣ гашта, заводҳо қор намекарданд, киштиҳо дар интизори борҳои набуда бекор меистоданд, даҳҳо миллион қорғарон бошанд, дар ҷустуҷӯи қори вучуднадошта буданд. Якҷанд конференсияҳои байналмилалӣ, ки солҳои 40-ум барои баррасии проблемаҳои асёрии ҷаҳон даъват шуда буданд, ягон натиҷае надоданд. Ҳаллу фасли ҷузъӣ ва муваққатии проблема яқинан ғайриқофӣ буд. Дар ин давра ҳамкориҳои васеи тамоми кишварҳо дар таъсиси системаи/(низомии) нави асёр ва муассисаи байналмилалӣ барои назорати он зарур буд. Хушбахтона, ҳамзамон ду шахси бочуръату фозил, Гарри Декстер Уайт дар ШМА ва Ҷон Мэйнард Кейнс дар Британияи Кабир қариб дар як вақт дар ибтидои солҳои 40-ум пешниҳод намуданд, ки системае таъсис дода шавад, ки онро на ҷаласаҳои байналмилалӣ, балки ташкилоти ҳамкориҳои доимоамалкунанда назорат намояд. Дар ин асос музокироти ниҳой

оид ба Хазиана Байналмилалии Асъор дар Бреттон Вуд, Нью-Гэмпшир, ШМА моҳи июли соли 1944 бо иштироки намоёндагони 44 кишвар баргузор гардид, ки дар натиҷаи он ХБА фаъолияти худро дар Вашингтон моҳи майи соли 1946 оғоз намуд.

Ҳоло 181 давлати ҷаҳон аъзои ХБА мебошанд. Ҳар як кишваре, ки сиёсати мустақилонаи хориҷӣ анҷом дода, ҳукуку ӯҳдадорӣҳои пешбиниамудаи Оинномаи ХБА-ро эътироф менамояд, метавонад узви ин ташкилот гардад. Имрӯзҳо ҳама кишварҳои бузург аъзои ХБА мебошанд. Кишварҳои Европай Шарқӣ, ки қаблан иқтисоди мутамаркази нақшавӣ доштанд ва кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба ташкилот аъзо шуданд ва дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди бозорӣ қарор доранд. Кишварҳои аъзои ин ташкилот метавонанд дар ҳар лаҳза аз ХБА хориҷ гарданд. Дар гузашта аз ин ҳукук Куба, Чехословакия (ҳоло Ҷумҳурии Чехия ва Ҷумҳурии Словакия), Индонезия ва Полша истифода намуданд, гарчанде ки баъдан ин кишварҳо, ба истиснои Куба, қарори худро аз нав дида баромаданд ва дар натиҷа дубора ба ин ташкилот аъзо шуданд.

Ҳангоми воридшавӣ ба ХБА ҳар як кишвар мутобиқи квота маблағи муайян мепардозад, ки он як навъ аъзоҳаққи мебошад.

Квотаҳо бо мақсадҳои гуногун истифода мегарданд. Аввалан, онҳо фонди пулиро ташкил медиҳанд, ки онро ХБА метавонад барои қарздиҳӣ ба давлатҳои аъзои ХБА, ки мушкilotи молиявӣ доранд, истифода намояд. Сониян, квота ҳамчун замина барои муайян намудани ҳаҷми маблағе, ки давлати узви ХБА метавонад қарз гирад ё ин қарзро давлати узви Хазиана метавонад ҳангоми тақсими мунтазами дороиҳои (активҳои) махсус, ки ҳамчун СДР маълуманд, дарёфт намояд. Ҳар чӣ қадар аъзоҳақии кишвар зиёд бошад, он метавонад дар мавриди зарурат ҳамон қадар қарзи бештаре гирад. Сеюм, квота миқдори овозҳои давлати узви Хазиана муайян менамояд. ХБА мустақилона андозаи пардохтро мутобиқи квота дар асоси таҳлили дорой ва нишондиҳандаҳои иқтисодии кишвар муқаррар мекунад. Ҳар қадар кишвар бойтар бошад, квотаи он ҳамон қадар зиёдтар аст. Андозаи квота ҳар панҷ сол таҷдиди назар

мегардад ва метавонад вобаста ба зарурати ХБА ва пешрафти иқтисодии кишвари узви Ҳазина зиёд ё кам карда шавад.

Зинаи аввали силсилаи интиқоли супоришҳо Шӯрои раисон мебошад, ки ба он якнафарӣ раис ва якнафарӣ муовини раис аз ҳар як кишвар шомил аст. Азбаски раисон ва муовинони онҳо вазирони молия ё роҳбарони бонкҳои марказӣ мебошанд, онҳо метавонанд аз номи ҳукуматҳои худ баромад кунанд. Азбаски онҳо дар кишварҳо хеле масруфи кор мебошанд, онҳо танҳо дар машваратҳои ҳарсола барои қабули қарорҳои расмӣ дар доираи мақоми худ оид ба фаъолияти ХБА гирд меоянд. Дар вақтҳои дигар раисон танҳо фикру мулохизаҳои ҳукуматҳоро оид ба масъалаҳои фаъолияти рӯзмарраи ХБА ба намояндагони худ дар Шӯрои иҷроияи ХБА мерасонанд. На камтар аз се маротиба дар як ҳафта машваратҳои расмӣ 24 директорони иҷроия, ки ба чараёни татбиқи сиёсати қабулнамудаи ҳукуматҳои кишварҳои аъзои Ҳазина тавассути Шӯрои раисон назорат менамоянд, доир мегарданд.

Ҳазинаи Байналмилалии Асёр 2200 нафар корманд дорад, ки ба он Директори иҷроияи аз ҷониби Шӯрои иҷроия таъиншаванда сарварӣ менамояд. Тибқи анъана директори иҷроия бояд европоӣ бошад ё ақалан америкой набошад (аз рӯи анъана Президенти Бонки ҷаҳонӣ шаҳрванди ШМА мебошад). Дар ташкилот асосан иқтисоддонҳо, инчунин статистҳо, ходимони илмӣ, коршиносон оид ба масъалаҳои молияи давлатӣ ва андозбандӣ, забоншиносон, публитсистҳо ва ҳайати ёрирасон кор мекунанд. Ҳайати асосӣ дар қароргоҳи ХБА дар Вашингтон кор мекунад. Ҳайати камшумори кормандон ба шӯъбаҳо ба Париж, Женева ва назди Созмони Милали Муттаҳид ба Нью-Йорк фиристода шудаанд ё намояндаи ХБА мебошанд ва супоришҳои муваққатиро дар кишварҳои аъзои Ҳазина иҷро мекунад.

Пардохтҳо мутобиқи квота ё аъзоҳаққиҳо, ки дар боло хотирнишон гардиданд, манбаи асосии маблағҳои ХБА мебошанд. Дар маҷмӯъ ҳоло маблағи квотаҳо қариб 130 млрд. доллари ШМА-ро ташкил медиҳад, вале амалан маблағи хеле ками он истифода мегардад. Зеро кишварҳои аъзои ҳазина 75 Ҷоизи квотаҳоро бо

асъори миллӣ мепардозанд, қисми зиёди асъори миллӣ дар хориҷи кишвари эмитент хеле кам истифода мегардад, тақрибан нисфи маблағҳои дар баланси ХБА буда наметавонад истифода шаванд. Ба ҷуз ҳолатҳои истисно дар соли муқаррарӣ аз ХБА тақрибан танҳо 20 асъор қарз гирифта мешавад, қисми зиёди қарзгирандагони ХБА танҳо асъори асосии қобили табдил, ба монанди доллари ШМА, йени Япония, маркаи Германия, фунт стерлинги Британияи Кабир ва франки Францияро талаб мекунанд.

Азбаски ҳар як кишвари узви Хазина ҳақ дорад аз ХБА маблағи якчанд маротиба зиёдтар аз аъзоҳаққи пардохтаашро қарз гирад, квотаҳо наметавонанд эҳтиёҷоти кишварҳои аъзои Хазинаро ба қарзи нақдӣ дар давраҳои тағйироти ҷиддӣ дар иқтисоди ҷаҳон қонеъ гардонанд. Барои ин ҳолатҳо ХБА аз соли 1962 инҷониб хати кредитӣ таъсис намудааст, ки онро як қатор ҳукуматҳо ва бонкҳо дар тамоми ҷаҳон пешниҳод намудаанд, ҳоло маблағи он тақрибан 29 млрд. доллари ШМА-ро ташкил медиҳад. Ин хати кредитӣ, ки Созишномаи генералӣ (умумӣ) оид ба қарз номида мешавад, ҳоло ҳар панҷ сол таҷдид мегардад. ХБА фоизҳои ҳар як қарзи дар доираи ин созишномаҳо гирифташавандаро мепардозад ва ӯҳдадор мешавад, ки кредитҳоро (қарзҳоро) дар тӯли панҷ сол пардозад.

Илова ба ин созишномаҳои генералии ХБА аз ҳукуматҳои давлатҳои аъзои Хазина ё мақомоти танзими пулу кредит барои барномаҳои мушаххаси ҷавобгӯи манфиатҳои аъзои он маблағҳо қарз мегирад.

Бо истифода аз эътибори баланди қобили пардохти кредит буданаш, ХБА дар даҳсолаҳои охир барои пешниҳод намудан ба он давлатҳои аъзои Хазина, ки ба захираҳои зиёд эҳтиёҷ доштанд, ба мӯҳлати хеле тӯлонӣ ва бо шартҳои манфиатноктар, нисбат ба он шартҳои, ки онҳо дар сурати мустақилона амал кардан гирифта метавонистанд, маблағҳо қарз гирифт. Қарз гирифтани чунин маблағҳои хеле зиёд то андозае хусусияти ғайриқонунии ХБА-ро тағйир дод, дар натиҷа он вазифаҳои бонкиро бештар иҷро мекардагӣ шуд. асосан аз як гурӯҳи давлатҳои аъзои Хазина маблағ қарз гирифта, ба кишварҳои дигари аъзои Хазина медиҳад.

ХБА танҳо ба кишварҳое қарз медиҳад, ки дар пардохти маблағҳо мушкилот доранд, яъне ба кишварҳое, ки барои пардохти молҳои аз дигар давлатҳо харидоришаванда маблағҳои кофии асъорӣ надоранд. Дар ҳолатҳои рӯ ба рӯ гаштан бо проблемаи пардохт кишварҳо метавонанд фавран аз ХБА 25 Ҷоизи квотаеро, ки бо тилло ё асъори қобили табдил пардохта шудааст, гиранд. Агар ин 25 Ҷоиз қифоя набошад, давлати узви Ҳазина дар мавриди доштани мушкилоти зиёд, метавонад аз ХБА хоҳиш намояд, ки ба он маблағи бештар ҷудо намояд ва дар давоми якҷанд сол маблағи се баробар зиёд аз пардохти квотавиро гирад.

Ҳазинаи Байналмилалӣ Асъор кишварҳои аъзои Ҳазинаро, ки дар пардохти маблағҳо мушкилот доранд, дар доираи механизмҳои мухталиф, вобаста ба хусусияти проблемаҳои мушаххас бо кредит таъмин менамояд. Механизми созишномаҳо оид ба кредитҳои "стенд-бай" нисбат ба дигар механизмҳо бештар мавриди истифода қарор мегирад. Ин механизм ба кишварҳое, ки дар иҷрои ӯҳдадориҳои қарзии худ бо мушкилот рӯ ба рӯ гардидаанд, имкон медиҳад, ки ба мӯҳлати то се сол барои таҷдиди молияи худ хати кредитӣ гиранд. Дигар механизм (механизми маблағгузориҳои ислоҳоти сохторӣ) ба кишварҳои камбизоат имкон медиҳад дар давраи ислоҳоти куллии иқтисодӣ бо мақсади рафъи омилҳое, ки дар тӯли солҳои зиёд садди роҳи рушди иқтисод гардидаанд, қарзи имтиёзнок (бо Ҷоизи кам) гиранд. Ин механизм аз ҳисоби пардохтҳои ихтиёрии давлатҳои аъзои Ҳазина, ки бинобар ҳамкорӣ аз ставкаҳои Ҷоизии бозорӣ даст мекашанд, маблағгузорӣ меғардад. Кишварҳои аъзои ХБА, ки вазъияти хуби иқтисодӣ доранд, барои мақсадҳои ин механизм қариб 22 млрд. доллари ШМА ҷудо намуданд.

Давлатҳое, ки аз ХБА қарз мегиранд, барои пӯшонидани хароҷоти амалиёти ХБА бочҳои мухталиф ва ба кишварҳое, ки асъори онҳоро истифода мебаранд, ҷубронпулӣ мепардозанд. Ҳоло қарзгир дар ҳаҷми тақрибан 1/2 Ҷоизи маблағи кредит, инчунин ба андозаи қариб 5 Ҷоиз (ба истиснои кредитҳо дар доираи механизми дар боло зикргардидаи маблағгузориҳои ислоҳоти сохторӣ) бочи хизматрасонӣ ва комисионӣ мепардозад. Давлати узви ХБА аз

аъзоҳаққи худ мутобиқи квота танҳо дар сурате ғоиз мегирад. ки агар дигар кишварҳо аъзори онро қарз гиранд.

Кредитҳо дар шакли СДР пешниҳод мегарданд. СДР (Ҳукуки махсуси қарзгирӣ) арзиши ба таври сунъӣ муқарраргардида дорад. ки дар асоси арзиши миёнаи панҷ аъзори асосии ҷаҳон, ба монанди доллари ШМА, маркаи Германия, йени Япония, фунт стерлинг ва франки Франция муайян карда мешавад.

Арзиши СДР чунин муқаррар карда шудааст:

40% - доллари ШМА;

21% - маркаи Германия;

17% - йени Япония;

11% - фунт стерлинг;

11% - франки франсиягӣ.

Ҳоло 21,4 млрд. СДР ба маблағи тақрибан 34 млрд. доллари ШМА бароварда шудааст, ки он қариб 3 ғоизи тамоми захирахоро ташкил медиҳад.

Илова ба назорати системаи байналмилалӣ ва дастгирии молиявии кишварҳои аъзо, ХБА бо роҳи тарбияи кадрҳо дар институти таълимии худ дар Вашингтон ва дар Институти муттаҳидаи Вена, пешниҳод намудани кӯмаки техникӣ ба баъзе соҳаҳои махсуси ғаёлияти худ, инчунин ба интишори нашрияҳои мухталиф оид ба масъалаҳои муносибатҳои пулию қарзӣ мусоидат менамояд. Дар тӯли мавҷудияташ он ба бисёр мамлакатҳои тараққиқунандаи ҷаҳон кӯмак расонда, вазъи молиявӣю иқтисодии онҳоро ба эътидол даровардаст.

Бояд қайд намоем, ки аз солҳои 1990 сар карда ХБА ҳамкориҳои ҳудро бо давлатҳои Европай Шарқӣ ва баъд аз пош ҳӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ бо давлатҳои тозабунёди собиқ шӯравӣ оғоз намуд. Давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳони капиталистӣ бо истифодаи ин созмон даҳҳо миллиард доллари ҳудро барои қудратнок шудани ин раванд ва пешгирӣ намудани баргашт ба сохтори пешинаи сотсиалистӣ дарег намедошт. Аз 1 январӣ соли 1990 сар карда то 1 январӣ соли 2001 ХБА ба 30 давлати бо иқтисодиёти гузаранда (Албания, Арманистон, Озарбойҷон, Белоруссия, Босния-

Герсоговина, Булгория, Хорватия, Чумхурии Чехия, Эстония, Гурчистон, Венгрия, Қазокистон, Чумхурии Қирғизистон, Латвия, Литва, Македония (собик Югославия), Молдова, Муғулистон, Полша, Руминия, Федератсияи Россия, Чумхурии Словакия, Словения, Тоҷикистон, Туркменистон, Украина, Ўзбекистон) дар ҳаҷми умумии 30,7 млрд. СДР (41,3 млрд. доллари ШМА) қарзҳои имтиёзнок ва кӯмакҳои техникии худро расонид.

Баъди соҳибистиқлол шудан Чумхурии Тоҷикистон низ ба ин созмони бонуфузи ҷаҳон пайваст.

Чумхурии Тоҷикистон 27 апрели соли 1993 ба узвияти Ҳазинаи Байналмилалии Асъор пазируфта шуд. Тоҷикистонро дар шӯрои иҷроияи ХБА Швейтсария намояндагӣ менамояд, ки айни ҳол директори онро ҷаноби Мишел Чипо ба ўҳда дорад.

Қвотаи Тоҷикистон дар ХБА 60 млн. СДР (тақрибан 80 млн. доллари ШМА)-ро ташкил менамояд. Ин маблағ дар маҷмӯи ҳаҷми қвотаҳои ХБА 0,4 фоизро ташкил менамояд. Мувофиқи талаботи Оинномаи ХБА вобаста ба маблағи пардохти Чумхурии Тоҷикистон шумораи овозҳои аъзоёни Чумхурии Тоҷикистон дар ин созмон 0,06%-ро ташкил менамояд.

Вобаста ба вазъи сиёсии Тоҷикистон гуфтушунидҳо оид ба ҳамкории байни ХБА ва Тоҷикистон зиёда аз ду сол тӯл кашид.

Муносибатҳои дутарафаи муфиди Тоҷикистону ХБА аз рӯзҳои аввали соли 1995 оғоз ёфтанд. Дар ин сол Тоҷикистон бо кӯмаки техникии ХБА асъори миллии худро ба муомилот баровард. Ҳамчунин ҷиҳати ҳамоҳангсозии барномаҳои иқтисодӣ гуфтушунидҳои муфид баргузор гардиданд.

Моҳи ноябри соли 1995 дар шаҳри Душанбе намояндагии ХБА ифтитоҳ ёфт, ки он ба Тоҷикистон имконият медиҳад, ки ҳамкориҳо бо ХБА боз ҳам зичтар намояд. Аз моҳи ноябри ҳамон сол ҷаноби Стивен Гилмор намояндаи доимии ХБА дар Чумхурии Тоҷикистон таъин шуд.

Бо мусоид шудани вазъи сиёсӣ ва иқтисодии Чумхурии Тоҷикистон ХБА бо Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон барномаи иқтисодии соли 1996-ро ҳамоҳанг сохта, моҳи майи ҳамон сол дар

доираи механизми "стэнд-бай" барои Тоҷикистон 15 млн. СДР (22 млн. доллари ШМА) чудо намуд. Бо пешниҳоди роҳбарияти ХБА Бонки ҷаҳонӣ моҳи сентябри соли 1995 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон қарзи реабилитатсионӣ (барқарорсозӣ) дар ҳаҷми 50 млн. доллари ШМА чудо намуд. Ин қарзҳо натиҷаҳои хеле назаррас доданд. Соли 1996 Бонки миллии Тоҷикистон дар масъалаҳои нигоҳ доштани устувории қурби рубли тоҷикӣ ба муваффақиятҳои назаррас ноил гашт. То андозае пеши роҳи беқурбшавии пули миллии Тоҷикистон дар соли 1996 гирифта шуд. Агар дар 7 моҳи соли 1995 баъд аз ба муомилот баровардани асъори миллий (рубли тоҷикӣ) беқурбшавии пул 984%-ро ташкил намуда бошад, пас соли 1996 дар натиҷаи бурдани сиёсати қатъии зидди таваррум ин нишондиханда то ба 40,5% кам карда шуд. Қурби табдил (300 рубл ба як доллари ШМА) дар тӯли сол дар як сатҳ нигоҳ дошта шуд, ки он аз беҳшавии вазъи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дарак меод. Маълуми қарорҳои бӯҷаи ҷумҳурӣ беҳ гардид. Маълуми қарорҳои бӯҷаи афзуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарорҳои мунтазами асъори хориҷӣ дар биржаи тозаифтитохёфтаи асъори хориҷӣ оғоз гардид. Дар соли 1996 бо мақсади нигоҳ доштани қурби асъори миллий тавассути ин биржа 58.6 млн. доллари ШМА қарорҳуда шуд.

Моҳи июни соли 1997 директор-ичроқунандаи ХБА Даниэл Кэйзер ба Душанбе омад. Ў зимни вохӯрию сӯҳбатҳояш бо Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмонов, Раиси Бонки миллии Тоҷикистон М.Алимардонов ва дигар роҳбарони як қатор вазоратҳо боварӣ ҳосил кард, ки ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон бомуваффақият идома дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми шартҳои ХБА ва Бонки ҷаҳониро қариб пурра иҷро намудааст. Дар натиҷаи ин сафар бо мақсади беҳ намудани вазъи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи нави муштараки Тоҷикистону ХБА ба имзо расид.

Бо тақлифи роҳбарияти ХБА ва Бонки ҷаҳонӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 1 октябри соли 1997 аз шаҳри Вашингтони ШМА боздид намуд. Э.Раҳмонов бо роҳбарони ХБА ва Бонки ҷаҳонӣ вохӯрда, вобаста ба гуфтугӯҳои муносибатҳои дӯхониба

сӯхбатҳои самимию манфиатбахш ороистанд. Дар вохӯри масъалаҳои сари вақт амалӣ сохтани барномаҳои расонидани кӯмакҳои иқтисодӣ ва ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтанд. Махсус қайд карда шуд, ки Тоҷикистон ҳанӯз ҳам ба кӯмакҳои иқтисодии бегаразона ниёз дорад. Роҳбарияти ХБА ваъда дод, ки сиёсати пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳаматарафа дастгирӣ намуда, бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ ва тезонидани кӯмакҳои иқтисодӣ кӯшиш менамояд, ки моҳи ноябр тақти роҳбарии СММ конференсияи махсусро вобаста ба Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронанд. Дар баробари ин таъкид гардид, ки бо назардошти фаъолияти гурӯҳҳои намоёндагони ХБА дар Тоҷикистон охири соли 1997 дар Душанбе барномаи ислоҳоти иқтисодӣ барои солҳои минбаъда таққ карда мешаванд.

Моҳи ноябри соли 1997 бо мақсади дар ҳаёт татбиқ намудани барномаҳои дар Вашингтон баимзорасида миссияи ХБА бо сарвари ҷаноби Тапио Савалайнен ба Душанбе омад. Намоёндагон чанд рӯз дар вазорату идораҳо ва Бонки миллии Тоҷикистон фаъолияти идораҳои марбутаро омӯхта, бо мақсади мустаҳкам намудани вазъи пулию молиявӣ созишномаҳои оид ба додани қарзҳои наватӣ ба имзо расониданд.

Бо мақсади мӯътадил гардондани вазъи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон ХБА ду қарзи дигарро дар доираи кӯмаки фавқуллодаи давраи баъдичангӣ ҷудо намуд. Қисми аввали қарз дар ҳаҷми 7,5 млн. СДР - 19 декабри соли 1997 ва қисми дуюми он дар ҳаҷми 7,5 млн. СДР - 1 апрели соли 1998 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷудо карда шуд. Аз моҳи майи соли 1998 сар карда байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва намоёндагии ХБА дар ш.Душанбе муҳокимаи барномаи сесолаи кӯмакҳои иқтисодӣ аз ҳисоби захираҳои ХБА дар доираи барномаи ЕСАФ шурӯъ шуд.

ХБА дар баробари ҷудо намудани қарзҳои имтиёзнок ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои мухталиф, аз он ҷумла барои хароҷоти давлатӣ, андоз ва соҳаи гумрук, сиёсати пулию молиявӣ, ташкилотҳои системаи бонкӣ, омӯри кӯмакҳои техникаи худро расонидааст.

Барномаи иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри рушди ояндаи иқтисодиёти кишвар аҳамияти муҳим дошта, барои беҳтар сохтани нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, паст гардондани сатҳи инфлятсия, муваффақ гаштан ба арзиши ҳақиқии ММД мусоидат мекунад.

Бояд қайд намуд, ки барномаи иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1998-2002 аз ҷониби Шӯрои директорони ХБА пазируфта шуд.

Таҳияи ин барномаи муҳим бо ташаббуси Президенти кишвар Э.Раҳмонов шурӯъ шуд. Ӯ шахсан чандин маротиба бо роҳбарону намоёндагони ХБА, Бонки умумиҷаҳонӣ ва созмонҳои дигари молиявии байналмилалӣ дунё ҳамсӯҳбат гашта, борҳо ба Вашингтон, Париж, Вена, Токио ва дигар шаҳрҳои мамлакатҳои ҷаҳон сафар намуда, роҳбарияти созмонҳои молиявии байналмилалиро бовар кунонд, ки Ҳукумати Тоҷикистон баҳри азнавсозии иқтисодиёт ва гузаштан ба иқтисоди бозорӣ роҳи дурустро пеш гирифтааст.

29 майи соли 1998 директор-ичроқунандаи ХБА ҷаноби Мишел Камдессю бо сафари дурӯзаи расмӣ худ аз шаҳри Душанбе боздид намуд. Фаъолияти кории худро дар Душанбе аз гуфтушунид бо роҳбари Бонки миллии Тоҷикистон М. Алимардонов шурӯъ кард. Дар натиҷаи мулоқот Мишел Камдессю аз рафти татбиқи ислохот изҳори қаноатмандӣ баён намуда, қайд кард, ки самти пешгирифтаи сиёсӣ ва иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Президент Э.Раҳмонов ба ӯ дар рушди ҳамкории минбаъда боварии қатъӣ мебахшад.

29 майи соли 1998 байни Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов ва Директор-ичроқунандаи ХБА гуфтушуниди самимӣ баргузор гардид. Дар рафти сӯҳбат Президенти Тоҷикистон барои кӯмакҳои зиёди ХБА баҳри рушду густариш ва дастгирии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҷаноби М. Камдессю изҳори сипосгузорӣ баён намуд.

Дар рафти вохӯрӣ Директор-ичроқунандаи ХБА М.Камдессю изҳори қаноатмандӣ кард, ки Тоҷикистон баҳри азнавсозии иқтисодиёт ва гузаштан ба иқтисоди бозорӣ дар марҳилаи аввали

давраи озоишта рохи дурустро пеш гирифтааст. Ў барои чораҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ислохоти иқтисодӣ, ки баҳри иҷрои барномаи дигаргунсозии иқтисодӣ дар кишвар шароитҳои мусоид фароҳам меоварданд, баҳои мусбӣ дод.

Директор-иҷрокуандаи ХБА М.Камдессю изҳор намуд, ки ба Тоҷикистон дар доираи механизми маблағгузорию васеи "ИСАФ" барои дастгирии молиявии раванди иҷрои барномаи сесолаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳри дар амал татбиқ кардани ислохоти иқтисодӣ қариб 130 млн. доллари ШМА қарзи имтиёзнок ҷудо карда мешавад. Ў инчунин таъakkкур дод, ки ин иқдоми ХБА барои сохторҳои дигари байналмилалӣ ва кишварҳои донор ҳамчун нақшаи ба худ хоси гузариш аз мавқеи нигаронӣ ба мавқеи фаъоли дастгирии иқтисодии Тоҷикистон дар ин давра гардад. Муқаррар карда шуд, ки пешравӣ баҳри иҷрои ислохоти иқтисодӣ яке аз усулҳои беҳтарини мустаҳкамшавӣ ва густариши раванди сулҳ дар ҷумҳурӣ мегардад. Бо хоҳиши ҷаноби М. Камдессю Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов доир ба рафт ва имкониятҳои иҷрои созишномаи умумӣ доир ба раванди сулҳ дар кишвар иттилооти муфассал дод.

Дар рафти вохӯрӣ инчунин масъалаҳои доир ба усулҳои мусоидати ХБА барои бартараф намудани оқибатҳои вазнини офатҳои табиӣ дар Тоҷикистон мавриди муҳокима қарор гирифтанд.

Соли 1998 ХБА ба кишвари мо 49 млн. доллари ШМА ҷудо кард, ки аз ин 40 млн. доллари ШМА барои тақвияти қурби асъори миллӣ, зиёд намудани захираи асъори Бонки миллии Тоҷикистон, 9 млн. барои бартараф намудани оқибатҳои офатҳои табиӣ ба Вазорати молия пешниҳод карда шуданд.

Бо кӯмаки ХБА дар курсҳои таълимӣ ва семинарҳои соҳаи макроиқтисодӣ, молиявӣ, андозу буҷет ва мавзӯҳои омории Институти муттаҳидаи Вена 79 нафар мутахассисони соҳаҳои гуногун иштирок намуданд.

Кормандони масъули намоёндагии ХБА дар шаҳри Душанбе дар якҷоягӣ бо намоёндагони Бонки ҷаҳонӣ бо мақсади риояи нишондиҳандаҳои мақсадноки барномаи тасдиқшуда аз Ҳукумати

Тоҷикистон талаботи ворид намудани кори ҳисобғирии ҳаррӯза ва ҳарҳафтаинаи бақияҳо ва ҳаракати захираҳои байналмилалӣ Бонки миллии Тоҷикистон ва бонкҳои дигари ваколатдори Ҷумҳурии Тоҷикистонро талаб намуданд. Дар баробари ин бо назардошти талаботи Ҳукумат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои расонидани ёрӣ ХБА 24 июни соли 1998 18 млн. СДР ва 30 декабри соли 1998 - 22,3 млн. СДР қарз ҷудо намуд.

Бо кӯмаку дастгирии ХБА Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 октябри соли 2000 дуоимин маротиба бо мақсади минбаъд баланд бардоштани самаранокии низоми пулӣ, устуворӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти мамлакат пули миллии Сомониро ба муомилот баровард. Қарори қабулнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба татбиқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №415 аз 26 октябри соли 2000 "Дар бораи ба муомилот баровардани пули миллии Сомонӣ" муовини мудирӣ маъмурии ХБА Эдуардо Анинат шарҳ дода, қайд намуд: "Иштироки Тоҷикистон дар ислоҳоти иқтисодии ҷорӣ омили муҳимест, дар тасмими Шӯрои иҷроия нисбати дастгирии Барномаи иқтисодии Тоҷикистон мувофиқи Барномаи "Қарз барои паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва рушди иқтисодӣ".

§ 16.3. БОНКИ УМУМИЧАҲОНӢ

{Бонки умумичаҳонӣ яке аз ташкилоти бузурги аъзориву молиявӣ ва қарзии ҷаҳон ба шумор рафта, дар давраи 57 соли фаъолияташ дар пешрафти иқтисодиёти давлатҳои алоҳида ва ташаккули иқтисодиёти ҷаҳон мавқеи хосаеро ишғол намудааст.}

{Бонки умумичаҳонӣ имрӯзҳо вобаста ба самтҳои гуногуни фаъолият аз панҷ ташкилоти бузурги байналмилалӣ иборат мебошад:

1. Бонки байналмилалӣ рушд ва инкишоф (ББРИ).
2. Ассотсиатсияи байналмилалӣ инкишоф (АБИ).
3. Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ (КБМ).
4. Агентии байналмилалӣ оид ба кафолати сармоягузорӣ.

5. Маркази байналмилалӣ оид ба танзими баҳсҳои сармоягузорӣ.

Ташкилотҳои номбурда баъд аз хотима ёфтани Ҷанги дуҷонибона ба мақсади расонидани кӯмак ба давлатҳои қафмонда барои паст кардани сатҳи камбизоатии аҳолии ин давлатҳо бунёд карда шудаанд. ББРИ ва АБИ дар асоси лоиҳа ва барномаҳои тасдиқшуда ба ҳукуматҳои давлатҳои алоҳида маблағҳои зиёдеро дар шакли қарз ба мақсади таъмини пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоии ин давлатҳо ҷудо менамоянд. Дар баробари ин Бонки умумиҷаҳонӣ ба давлатҳои рӯ ба инкишоф оид ба муайян намудани сиёсати тараққиёти иқтисодӣ худ маслиҳатҳои муфид ва кӯмакҳои техникӣ расонида, барои сафарбар намудани захираҳои дохилии мамлакат мусоидат менамояд.

Фикр дар бораи таъсиси бонки байналхалқии рушд ва инкишоф ибтидои соли 1940 ба миён омада буд. Аммо баъд аз ҷорӣ кардани конференсияи аъҷибовар молиявии байналмилалӣ, ки дар шаҳри Бреттон Вудс ШМА баргузор гашт, дар баробари бунёди Хазиначи Байналмилалӣ Аъҷибовар ба мақсади азнавбарқарорсозӣ ва рушди иқтисодӣ қомилан ҳаробаштаи ҷаҳон Бонки байналмилалӣ рушду инкишоф бунёд карда шуд. Солҳои баъдӣ бо вучуди бунёди боз як қувват созмонҳои Бонки байналмилалӣ рушду инкишоф - яке аз ҷузъҳои асосии Бонки умумиҷаҳонӣ гардид. Бо назардошти мавқеи ишғолнамуда ва иҷрои вазифаҳои дар пеш гузошташуда дар бисёр ҳолатҳо Бонки байналмилалӣ рушду инкишофро Бонки умумиҷаҳонӣ низ меноманд. Таҷрибаи 50 соли охир нишон медиҳад, ки тамоми фаъолияти ин бонк ба мақсади ба қарз таъмин кардани давлатҳои бо тараққиамудаи ҷаҳон равона карда шудааст.

Аз солҳои аввали таъсиси бонк то имрӯз қароргоҳи бонк дар шаҳри Вашингтон ШМА ҷойгир шудааст. Агар соли 1944, дар рӯзҳои аввали бунёди бонк ҳамагӣ 44 давлати ҷаҳон ба ин ташкилот аъзо шуда бошанд, ҳоло (1 августи соли 2001) ин бонк 181 давлати дунёро муттаҳид намудааст.

1 январи соли 2001 сармояи оинномавии ин бонк 142 млрд. доллари ШМА-ро ташкил меод. Аз рӯзҳои аввали таъсис асоси афзоиши сармояи бонкро пардохтҳои аъзоҳаққӣ ва даромад аз сармояи озод ташкил мекунанд. Дар баробари ин бонк аз созмонҳои озодаи молиявии ҷаҳон қарз гирифта, талаботи аъзоёни худро таъмин менамуд.

Шӯрои Раисон - мақоми олии ББРИ ба шумор меравад. Мувофиқи Оинномаи бонк ҳар як давлати аъзо дар шӯрои роҳбарикунанда намоёндаи худро дар сатҳи вазирӣ молия ва ё раиси Бонки миллии дохил карда менамояд.

Давраи фаъолияти қорӣ аъзоёни интихобшуда 5 сол муайян карда мешавад. Шӯрои Раисон ҳар сол як маротиба ҷамъ шуда, самтҳо ва барномаи қорӣ худро тасдиқ менамояд. Қабули ҳама гуна қарор бо тариқи овоздиҳии оддӣ, дастгирии 85% аъзоён амалӣ мешавад. Овоздиҳӣ дар Шӯрои Раисон бошад, аз ҳиссаи давлатҳои аъзо дар сармояи умумии бонк вобастагӣ дорад. Масалан, ШМА бо маблағи азими худ дар ин созмон 17%-и овозҳоро дорад, ки ин баробари овозҳои 140 давлатҳои рӯ ба инкишоф мебошад. Ҳиссаи Федератсияи Россия 1,8% ва Украина 0,8%-ро ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи талаботи Низомномаи Бонк ваколати овозҳои худро барои ҳалли проблемаҳои муҳим ба давлати Швейтсария додааст. Барои иҷрои масъалаҳои ҷорӣ ба мӯҳлати ду сол аз 24 роҳбар 6 роҳбари иҷрокунандаро вобаста ба ҳаҷми сармояи онҳо (ШМА, Англия, Германия, Франция, Япония ва Федератсияи Россия) роҳбарияти ин давлатҳо таъин менамоянд. 19 роҳбари дигар вобаста аз гурӯҳҳои бо ҳам муттаҳидшудаи давлатҳои интихоб карда мешаванд. Тоҷикистонро дар бонк директори иҷрокунандаи Швейтсария мувофиқи ваколате, ки ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба он додааст, муаррифӣ менамояд. Президенти ББРИ аз тарафи роҳбарони иҷрокунанда ба мӯҳлати панҷ сол интихоб карда мешавад. Мувофиқи анъана Президенти Бонки умумиҷаҳонӣ аз ҳисоби шаҳрвандони давлати аз ҳама бузурги саҳмгузор - ШМА интихоб карда мешавад. Ташкили тамоми қорҳои ҷорӣ Бонки умумиҷаҳонӣ ба зиммаи Президент гузошта шудааст. Бо мақсади ҳамоҳанг соختани фаъолияти ББРИ бо ХБА соли 1974 Кумитаи

муштаракӣ ҳуқуқи сиёсӣ дошта барои баррасии проблемаҳои муҳими вобаста ба ҳамкорӣ дар нақшаҳои тараққиёт бунёд карда шуд, ки он дар натиҷаи тадқиқотҳои дарозмуддати худ пешниҳодоти мушаххаси худро оид ба дар оянда боз ҳам самаранок истифода бурдани сармояи ББРИ тартиб медиҳад.

Соли 1994 ББРИ бо мақсади ҳарчи бештар ҷамъ намудани маълумотҳо дар бораи лоиҳаҳои пешниҳодшуда марказҳои иттилоотии худро дар шаҳрҳои Вашингтон, Лондон, Париж, Токио ва Москва бунёд намуда буд. Аз ин марказҳо иттилооти пурра дар бораи нақшаҳои амалишаванда, натиҷаҳои тадқиқот, барномаи миллӣ давлат оид ба ҳифзи табиат ва маъруза дар бораи комёбиҳои давлатҳои алоҳидаро ба даст овардан мумкин аст.

Солҳои аввал Бонк дар назди худ вазифаи бунёди ташкилоти байналмилалӣ молиявиро бо мақсади дастгирии азнавбарқароркунӣ ва рушди иқтисодӣ гузошта буд. Ва тамоми ҷаҳон огоҳ аст, ки ин вазифа, алаҳусус дар азнавсозии кулли давлатҳои Европа бо муваффақияти калон иҷро карда шуд. Баъд аз натиҷаҳои назаррас додани нақшаи Маршалл Бонки Байналмилалӣ рушду инкишоф сармояи худро оғиста-оғиста ба давлатҳои рӯ ба инкишоф равона намуданро сар кард. Солҳои аввал ҳамкориҳои иқтисодӣ бо давлатҳои рӯ ба инкишоф бештар барои таъмини соҳаҳои инфраструктура (бунёди роҳҳои автомобилгард, роҳҳои оҳан, кӯпрӯкҳо ва таъмири майдонҳои ҳавоӣ) равона мешуданд. Бо бароҳмонии ин соҳаҳо таъмини пешрафти иқтисодии соҳаҳои гуногуни истеҳсолот, саноати истихроҷ, соҳаи кишоварзӣ ва соҳаҳои иҷтимоиро ба зудӣ таъмин менамуд. Мувофиқи Оинномаи Бонк қарз фақат ба аъзоёни ин созмон дода мешавад. Қарзҳои ҷудошаванда аслан дар тӯли панҷ соли аввал бо шартҳои хеле имтиёзнок дода шуда, мӯҳлати баргардонидани он то 15 сол дароз карда мешавад. Бонк барои амалӣ шудани лоиҳаҳои, ки қисмати муайяни қарз барои харидани воситаҳои техникӣ, дастгоҳҳо аз давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ва хусусан аз ШМА равона карда мешавад, ҳавасманд мебошад. Бо назардошти ҳавасманд будани ин ташкилот ҷамъи маблағи ин дастгоҳҳо бо аъзои қобили табдил ҷудо карда мешаванд.

Самти дигаре, ки Бонки умумичахонӣ онро бештар бо қарзҳои махсуси имтиёзнок ва ё кӯмакӣ дастгирӣ менамояд, дар байни аъзоёни бонк бо номи қарзи "барномавӣ" машҳур аст. Ин намуд қарз бо мақсади дар соҳаҳои муҳими иқтисодӣ гузаронидани бозсозҳои иқтисодӣ, ба монанди либерализатсияи робитаҳои иқтисодии мамлакат, ислоҳоти сохтори роҳбарикунандаи мамлакат ҷудо карда мешаванд.

Аз аввалҳои соли 1992 сар карда, бо мақсади ҷалб ва дастгирӣ намудани бозсозҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ дар давлатҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ расонидани кӯмакҳои иқтисодӣ сар шуд. Аз давлатҳои тозабунёд ББРИ аввалин шуда бо Федератсияи Россия ҳамкориро шуруъ намуд. Дар тӯли 1992-2000 ББРИ дар асоси 41 лоиҳаи тасдиқшуда ба Федератсияи Россия 11,4 млрд. доллари ШМА ҷудо намуд.

Солҳои 1997-1998 Федератсияи Россия аз ББРИ 1,63 млрд. доллари ШМА қарз гирифта, дар номгӯи истифодабарандагони асосии сармояи бонки ҷаҳонӣ вобаста ба ҳаҷми он ҷои 5-умро ишғол намуд.

Соли 1997 аввалин маротиба роҳбарияти Ҳукумати Федератсияи Россия дар иҷлосияи якҷояи Бонки ҷаҳонӣ ва ХБА, ки дар Гонконг баргузор гардида буд, иштирок намуда, дар баромади худ омодагии худро вобаста ба ҳалли масъалаҳои муҳими молиявии дунё, чун аъзои комилҳуқуқи ин созмонҳо баён намуд.

Моҳи январӣ соли 1998 дар маҷлиси Шӯрои директорони Бонки ҷаҳонӣ нақшаи нави ҳамкорӣ бо Федератсияи Россия ба имзо расид, ки маблағи умумии онҳо 1,5 млрд. доллари америкоиро ташкил медиҳад. Маблағи зикргардида дар се давр ҷудо карда шуд: 1) 300 млн. доллари ШМА (февралӣ), 2) 500 млн. (декабри соли 1998), 3) 700 млн. (июни соли 1999).

Имрӯзҳо сохтори ташкилии ББРИ (Бонки умумичахонӣ) аз:

Шӯрои роҳбарон, директорони иҷроия, Директори генералӣ оид ба баҳодиҳии амалиётҳои бонкӣ ва Президенти он иборат мебошад. Қарзҳои ҷориро тахти роҳбарии Президент ҷорӣ идораи махсус иҷро менамоянд.

16.3.1. Ассотсиатсияи Байналмилалии Инкишоф

Ассотсиатсияи Байналмилалии Инкишоф (АБИ) яке аз узвҳои фаъоли Бонки умумичаҳонӣ соли 1960 бо мақсади расонидани кӯмакҳои молиявӣ ба давлатҳои камбағалтарини суствараққикардаи ҷаҳон дар асоси имтиёзҳои бештар нисбат ба ББРИ бунёд карда шуда буд. То имрӯз 160 давлати ҷаҳон аъзои ин ассотсиатсия мебошад. Сармояи АБИ мувофиқи шартҳои дар Низомномаи он зикргардида пеш аз ҳама барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ миллии давлатҳои алоҳида, ки аз ҷиҳати иқтисодӣ ва техникӣ пурра асоснок шудаанд, равона карда мешавад. Роҳбарияти давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон қафомонии иқтисодии давлатҳои зиёди дунёро ба назар гирифта, бо мақсади бароҳмонии истехсолот таъмини пешрафти соҳаҳои афзалиятноки ин давлатҳо, таъмини ҷои кор ва барҳам додани қашшоқии аҳоли пурра намудани зиёда аз 70%-и ҳазинаи АБИ-ро, ки он зиёда аз 80 млрд. долларро ташкил медиҳад, дар шакли ҳаққи аъзогии худ дар ин ассотсиатсия ба ӯҳда гирифтанд. Дар баробари ин қисми муайяни ҳазинаи АБИ аз ҳисоби даромади солони ББРИ ва қарзҳои баргардонидашуда пур карда мешавад. Сармояи ғирдовардаи АБИ дар шакли қарзи бефоиз бо мақсади ҳавасманд намудани пешрафти иқтисодӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва дараҷаи зиндагии аҳоли ба давлатҳои камбағалтарини суствараққикардаи ҷаҳон, ки ММД-и онҳо мувофиқи меъёри соли 1997 муайяннамудаи Бонки умумичаҳонӣ, ки он ба ҳар сари аҳоли аз 925 доллари ШМА камтар аст, дода мешавад. Ба ин гурӯҳ 81 давлати ҷаҳон дохил карда шудааст. Қарзҳои имтиёзнок ба мӯҳлати 40 сол дода мешаванд. Дар тӯли 10 соли аввал ба давлатҳои қарзгиранда маблағҳои ҷудошуда бефоиз дода мешаванд. Дар ҳолати аз 10 то 40 сол истифода бурдани қарз, қарзгиранда ба АБИ ҳар соли баъдӣ фоизи ночизе (0.75%) барои пӯшонидани хароҷоти бонкӣ медиҳад. Ин фоиз бо асъори давлатҳои қарзгиранда низ қабул карда мешавад.

Бо мақсади пурмаҳсул истифода бурдани кӯмакҳои молиявӣ лоиҳаҳои пешниҳодшуда аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ ҳаматарафа

экспертиза карда мешаванд. Мувофиқи Низомномаи ин созмон нақшаҳо вобаста ба барқарорсозии хоҷагии қишлоқ, тадқиқотҳои илмӣ ин соҳа, таъмини пешрафти истеҳсолот, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва бунёди марказҳои таълимию омӯзишӣ ҳаматарафа дастгирӣ карда мешаванд. Бештари қарз бо асъори ҳуди ҳамон давлат чудо карда мешавад. Ба гирифтани қарзҳои имтиёзнок танҳо давлатҳои аъзои ББРИ ҳуқуқ доранд.

Сохтори роҳбарикунандаи ассотсиатсия аз шӯрои роҳбарикунанда ва директорони иҷроия иборат мебошад. Корҳои зиёди идораҳои АБИ-ро кормандони Бонки ҷаҳонӣ иҷро менамоянд. Президенти Бонки умумиҷаҳонӣ корҳои ҷорӣи АБИ-ро назорат ва идора менамояд. Сохтори АБИ аз шӯъбаҳои ҳисоббаробаркунӣ, молиявӣ, сиёсӣ, банақшагирӣ ва тадқиқотӣ иборат мебошад.

16.3.2. Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ

Корпоратсияи байналмилалӣ молиявӣ (КБМ) бо пешниҳоди ШМА бо мақсади дастгирӣ намудани сектори хусусӣ соли 1956 бунёд карда шудааст. Қароргоҳи ин созмон дар шаҳри Вашингтони ШМА ҷойгир шудааст. Барои пурсамар истифода бурдани маблағҳои ҷудашуда дар пойтахти бисёр давлатҳои ҷаҳон - шаҳрҳои Лондон, Париж, Токио, Франк-фурт ва соли 1994 дар шаҳри Москва намояндагии худро бунёд намуд. Аввали соли 2001 174 давлати ҷаҳон ба аъзогии комилҳуқуқи ин созмон дохил буданд.

Фаъолияти КБМ бештар барои ба роҳ мондани ҳамкорӣ дар сатҳи макроиқтисодӣ бо давлатҳои аъзо равона карда шудааст. Барои амалӣ шудани ин мақсад иҷрои вазифаҳои зеринро сармашқи кори худ намудааст:

а) яқҷоя бо сармоягузори хусусӣ ва роҳбарияти КБМ ба корхонаҳои истеҳсолии моликиятшон хусусӣ қарзҳои дарозмуддати таваккалӣ чудо менамояд.

б) бо таъмини захираҳои молиявӣ ва додани кафолат пешрафти бозорҳои сармояи навбунёди давлатҳои рӯ ба инкишофро ҳавасманд ва дастгирӣ менамояд;

в) бо кӯмаки молиявӣ ва техникии ширкатҳои молиявии шинохташудаи дунё ҳавасманд намудани ҷалби сармояро ба иктисодиёти давлатҳои қафомонда ва рӯ ба инкишоф дастгирӣ менамояд;

Аз ҳазинаи КБМ қарз ба ширкатҳои хусусии давлатҳои рӯ ба инкишофи аъзои корпоратсия бе қафолати ҳукумат ба мӯҳлати аз 7 то 15 сол дода мешавад. Хусусияти хоси КБМ дар он аст, ки қисми муайяни қарзи ба соҳибкорони хусусӣ ҷудошуда дар баробари аз ҳазинаи созмон маблағгузорӣ шуданаш боз аз ҳисоби бароҳмонии ҳамкорӣ бо ширкатҳои таҷрибадори давлатҳои тараққинамуда ва ҷалби сармояи онҳо амалӣ мешавад. Дар баробари ин самтҳои истифодаи сармоягузорӣ тамоман маҳдуд карда намешаванд. Сармояи КБМ дар баробари бунёди корхонаҳои нав боз барои таъмини пешрафт ва наवсозии корхонаҳои амалкунанда равона карда мешавад. Мувофиқи лоиҳаҳои омодашуда сармояи КБМ-ро имрӯзҳо барои пешрафти соҳаҳои саноати вазнин, сабук, бофанадгӣ, ҳӯрокворӣ, саноати истихроҷи маъдан, туризм ва бунёди ширкатҳои молиявӣ истифода мебаранд. Солҳои охир КБМ дар баробари ҳавасманд ва дастгирӣ намудани бахши хусусӣ фаъолияти ҳудро барои расонидани кӯмакҳои техникӣ равона менамояд. Барои амалӣ шудани ин мақсад ҳазинаи махсуси кӯмакҳои техникиро бунёд намуда, дар мӯҳлати хеле кӯтоҳ сармояи онро то ба 7 млрд. расонидааст.

Мақоми олиии КБМ Шӯрои роҳбарикунанда ба шумор меравад, ки ҳаёти он аз Президент ва ноибони президент иборат мебошад. Маҷлиси солонаи ин созмон ҳамзамон бо гузаронидани маҷлиси Бонки умумиҷаҳонӣ гузаронида мешавад. Дар тӯли сол фаъолияти КБМ-ро 24 директори ББРИ, ки гурӯҳи давлатҳои ҳудро назорат мекунанд, пеш мебаранд. Дар тӯли 45 соли фаъолиятҳои КБМ ба 129 давлатҳои рӯ ба инкишоф аз ҳазинаи худ 21,2 млрд. доллари ШМА ҷудо намуда, барои барқарор намудани фаъолияти 852 корхона дар ҳаҷми 15 млрд. доллари ШМА сармояи хориҷии корхонаҳои тараққинамудаи дунёро сафарбар намудааст. Соли 1993 дар сохтори идораи марказӣ вобаста ба дигаргуниҳои дар ҷаҳон баамаломата бозсозии кулӣ гузаронида шуд.

Сохтори ташкилии Корпоратсияи байналмилалии молиявии Бонки Умумичаҳонӣ аз Шӯрои роҳбарон, Шӯрои директорон. Президент, Котиби корпоративӣ, мушовир, 6 ноиб - президент оид ба бахшҳои махсус ва якҷанд департаментҳои махсусгардонидашуда иборат мебошад.

Аз соли 1995 инҷониб мувофиқи Низомномаи КМБ сарвариин ин созмонро Президенти Бонки умумичаҳонӣ ҷаноби Чеймс Д.Вулфенсон ба ўҳда дорад. Иҷроии вазифаи ноиб - президенти КМБ-ро аз моҳи январи соли 2001 инҷониб ҷаноби Питер Войке, ки тамоми амалиётҳои ҳаррӯзаи ин созмонро назорат менамояд, ба ўҳда дорад. Иҷроии вазифаи ноиб - президент инчунин вазифаи директор - маъмури Бонки умумичаҳониро низ ба ўҳда дорад, ки он тамоми амалиётҳои вобаста ба ҳамоҳангсозии бахши хусусии гурӯҳи бонки чаҳониро ба ўҳда дорад. Гурӯҳи роҳбарон, ки аз шаш ноиб - президенти КМБ иборат мебошад, дар таҳияи қарорҳои ҷорӣ ва тартиб додани барномаҳо барои солҳои оянда ба иҷрокунандаи вазифаи ноиб - президент хизмат мерасонанд. Фаъолияти қорӣи департаментҳои минтақавӣ бошад, барои омода сохтани стратегияи давлатҳои аъзо ва дастгирии фаъолияти соҳибқорӣ дар ин минтақаҳо равона карда шудааст. Ба зиммаи департаментҳои саноат масъулияти омода сохтани лоиҳаҳои соҳаҳои махсусе, ки таваҷҷӯҳи роҳбарияти КМБ ва созмонҳои молиявиро ба худ ҷалб менамоянд, гузашта шудааст.

Дар даҳсолаи охири асри XX қорҳои зиёде вобаста ба ҷалб ва дохил шудани ҷумҳуриҳои навбунёд ба ин созмон гузаронида шуд. Аз байни давлатҳои тозабунёд соли 1993 аввалин шуда Федератсияи Россия ба аъзогии КМБ қабул карда шуд. Худи ҳамон сол бо кӯмаки мутахассисони ин созмон зиёда аз 42 лоиҳаҳои махсус дар ҳаҷми зиёда аз 2 млрд. доллари ИМА омода карда шуда, баъд аз тасдиқ гардидан барои амалӣ шудани онҳо маблағҳои лозима ҷудо карда шуданд.

Имрӯзо дар созмони КМБ 1818 хизматчӣ фаъолият намуда, 118 давлати чаҳон аъзои комилҳуқуқи он мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1992 аъзои расмӣ ин созмон ба шумор меравад.

Мувофиқи Низомномаи ин созмон давлатҳои дунё вобаста ба эътибори байналмилалӣ пайдо намудани сахмияҳои бозори дохилӣ, ки дар оянда манбаи иловагии сармоягузорӣ мешаванд, гурӯҳбандӣ мегарданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо вучуди аъзои ин созмон буданаш бо сабаби суст ба роҳ монда шудани бозори фурӯши сахмияҳо ба гурӯҳи умумии индекси инвеститсионии давлатҳои рӯ ба инкишоф дохил карда нашудааст. Индекси инвеститсионӣ дар асоси коғазҳои киматноки давлатҳои алоҳидае, ки барои ҳамаи сармоягузориҳои ҷаҳон дастрас мебошанд, тартиб дода мешавад. Индекси КБМ бо фоизҳо ҳисоб карда мешавад. Индекси воқеии КБМ ба сармоягузориҳои самтҳои маблағгузорию нишон медиҳад. Дар баробари индекси инвеститсионии КБМ барои баҳодиҳии муҳити инвеститсионии давлатҳои алоҳида рейтингҳои қарзи байналмилалӣ тез-тез истифода мебаранд. Рейтингҳои қарзи байналмилалӣ аз тарафи 11 агентии бонуфузи дунё (панҷ америкой, се японӣ, ду канадагӣ ва як англис) тартиб дода мешавад. Бояд қайд намуд, ки имрӯз 90%-и ин бозорҳо ба ду ширкати америкоии *"Standard & Poor's Investors Service"* ва *Moody's Investor Service* тааллуқ доранд.

16.3.3. Агентии байналмилалӣ оид ба кафолати сармоягузорӣ

Агентии байналмилалӣи бисёрҷонибаи кафолати сармоягузорӣ (АБКС) 12 апрели соли 1988 аз тарафи Бонки умумичаҳонӣ бо мақсади ҳавасманд намудани сармояи хориҷие, ки ба давлатҳои рӯ ба инкишоф, ширкат ва созмонҳои давлатҳои тараққинамудаи дунё дар асоси кафолати ин ташкилот (ба давлатҳои тараққинамудаи дунё барои пурра боварӣ надоштанишон) медоданд, бунёд карда шуда буд.

Бинобар ин аз рӯзҳои аввали бунёд фаъолияти АБКС бо мақсади таъмини иҷрои лоиҳаҳои созмонҳои дигари тахти назорати Бонки умумичаҳонӣ буда, равона карда шуда буд.

Дар асоси меъёрҳои муайяншудаи суғурта АБКС ба сармоягузори хориҷӣ ваколати ҳимояи сармояи онҳоро аз ҳаҷми 100 ҳазор то 50 млн. доллари ШМА дар асоси Созишнома дар тӯли 15-20 сол ба зимма гирифтааст.

Сармояи оинномавии ин ташкилот замонати АБКС мебошад, ки ҳаҷми умумии он 1 январи соли 2001 - 986 млн. доллари ШМА-ро ташкил менамуд. Роҳбарияти агентӣ мувофиқи низомномаи худ аз ҳаҷми маблағи дар боло зикргардида то 786 млн. доллари ШМА-ро ба сармоягузори хориҷӣ замонат дода метавонад. АБКС бо мақсади суръатбахшии равандҳои бозсозӣ ба давлатҳои нави соҳибистиклол ва рӯ ба инкишофи ҷаҳон кӯмак мерасонад.

Сохтори идораи марказии АБКС аз Шӯрои роҳбарон, Шӯрои директорон, Президент, Котиби корпоративӣ, иҷрокунандаи вазифаи ноиб-президент ва якчанд шӯъбаҳои махсусгардонидашуда иборат мебошад.

Тамоми ҳуқуқҳо оид ба идора намудани ин сохтор ба Шӯрои роҳбарон дода шудааст, ки дар мавриди зарурат ин ваколатро ба раисони иҷроия низ медиҳанд. Шӯро асосан ҳар сол як маротиба гузаронида мешавад. Кулли корҳои ҷорӣ ба ӯҳдаи раисони иҷроия гузошта шудааст. Сарвари тамоми раисон асосан Президенти Бонки умумиҷаҳонӣ ба шумор меравад.

16.3.4. Маркази байналмилалӣ оид ба танзими муноқишаҳои сармоягузориҳо

Маркази байналмилалӣ оид ба танзими муноқишаҳои сармоягузориҳо (МБТМС) бо мақсади ҳалли проблемаҳои дар сатҳи ҳукуматҳои қарзгиранда ва сармоядорони хориҷӣ бамиёномада ва дар ин асос ҳавасманд намудани ҷалби сармояи хориҷи соли 1966 бо пешниҳоди Бонки умумиҷаҳонӣ ва Ҳазинаи Байналмилалии Асёр таъсис ёфта буд. То 1 январи соли 2001 ба ин созмон 126 давлатҳои дунё дохил буданд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 ноябри соли 1992 инҷониб аъзои комилҳуқуқи ин созмон ба шумор меравад.

16.3.5. Муносибатҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Бонки Ҷаҳонӣ

Баъд аз ба даст даровардани истиклолият Бонки умумиҷаҳонӣ дар баробари созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ба омӯзиши вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ намуд. Бо вучуди мураккаб будани вазъи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992 ва нимаи дууми соли 1993 мутахассисони Бонки умумиҷаҳонӣ борҳо вориди Ҷумҳурии Тоҷикистон шуда, аз мулоқот бо роҳбарияти ҷумҳурӣ, ҳукумат ва вазорату корхонаҳо иттилооти бисёреро гирд оварда, фикру зикр ва мақсаду мароми миллатро вобаста ба шароити нави иқтисодӣ ба сохтори марказии худ пурра ва аз нуқтаи назари воқеӣ бурда расониданд.

4 июни соли 1993 баъд аз гуфтушунид ва вохӯриҳои зиёд Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвияти Бонки умумиҷаҳонӣ қабул карда шуд. Ҳамкорӣ бо чунин созмони бонуфузи ҷаҳонӣ барои ҷумҳурии тозабунёди Тоҷикистон ифтихори бузург ба шумор меравад. Чунин боварӣ масъулияти роҳбарияти давлатро дучанд намуда, барои ҳарчи тезтар ба роҳ мондани ҳамкорӣ ба иҷрои талаботи бонки умумиҷаҳонӣ дар бобати мутобиқ намудани қонунҳои ҷумҳурӣ ба талаботи иқтисоди бозорӣ, либерализатсияи ғайриҷаҳонӣ хориҷии корхонаҳо, хусусигардониҳои моликияти ҷамъиятӣ шурӯъ намуд. Моҳи октябри соли 1996 дар шаҳри Душанбе намояндагии муваққатии Бонки умумиҷаҳонӣ кушода шуд.

Аз соли 1996 то аввали соли 2001 Бонки умумиҷаҳонӣ бо воситаи АБИ мувофиқи 13 лоиҳа (бо ҷамъи иловаи се қарзи махсус) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 211,3 млн. доллари ШМА ҷудо намуд. Илова бар ин, ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Бонки умумиҷаҳонӣ 1,3 млн. доллари ШМА барои дигаргунсозии институционалӣ ва барқароркунии вазъи баъдиҷангӣ кӯмакҳои беподош ҷудо карда шуд. Созмони дигари Бонки умумиҷаҳонӣ - КБМ низ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба роҳ мондани истеҳсоли тилло 15,5 млн.

доллари ШМА ва барои амалӣ намудани чор лоиҳаи бахши хусусӣ 1,5 млн. доллари ШМА чудо намуд.

Мувофиқи барномаи "Стратегияи расонидани кӯмак ба давлатҳо - дар доираи шарикӣ" кӯмакҳои аввалини созмонҳои Бонки умумичаҳонӣ ба дастгирӣ ва қанеъ намудани эҳтиёҷоти аввалиндараҷаи Тоҷикистон равона карда шуда буданд. Барномаи Бонки умумичаҳонӣ дар Тоҷикистон аз амалӣ шудани се лоиҳа, ки самтҳои:

а) мустаҳкам намудани шароити институтсионалӣ вобаста ба нақшагирӣ ва татбиқ намудани барномаҳои ғаврии ислоҳоти сохторӣ;

б) дастгирии кӯшиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба мӯътадилсозии иқтисодиёт;

в) кам кардани таъсири манфии коҳиши иқтисодӣ ба тоифаҳои камбизоати аҳолиро дар бар мегирифт, шурӯъ шуд.

Барномаи молиявии Бонки умумичаҳонӣ вобаста ба гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ аз қарзи "дигаргунсозии сохторӣ" 20 майи соли 1996 бо имзо расидани қарзи кӯмакҳои техникӣ барои дастгирии сохтори институтсионалӣ шурӯъ гардид. Дар асоси ин барнома мутахассисони Бонки умумичаҳонӣ ба Кумитаи амволи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои татбиқи барномаи хусусигардонии корхонаҳои хурд ва омӯзиши мутахассисони ин Кумита ва ба Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии барномаи ҳукумати таҷдиди хоҷагиҳои фермерӣ ва ғайримонополикунонии коркард ва фурӯши пахта маблағҳои лозимаро чудо намуданд.

Қисми муайяни қарзи номбурда ҳуди ҳамон сол барои татбиқи нақшаи "кӯмакҳои техникӣ", дигаргунсозии сохторие, ки мувофиқи он пеш аз ҳама ба тайёр ва тасдиқ намудани қарор ва қонунҳои нав. бо таҷҳизоти техникӣ ҳозиразамон ҷиҳозонидани идораҳои сохторҳои давлатӣ, бонки миллӣ ва вазорати молия, ки дар маҷмӯъ барои пурра ва босуръат татбиқ намудани ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмак мерасонад, равона карда шуданд.

Мохи сентябри соли 1996 Бонки умумичаҳонӣ мувофиқи лоиҳаи "Барқарорсозии соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли" ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 50 млн. доллари ШМА қарз ҷудо намуд.

Маблағҳои ин барнома барои дастгирии ҷидду ҷаҳди Ҳукумати Тоҷикистон оид ба мӯътадил гардондани вазъи иқтисодӣ, аз байн бардоштани проблемаи камбудии асҳори хориҷӣ, ворид намудани ашёи хоми зарурӣ, дастгирии ҷараёни қувватгирандаи истеҳсоати иқтисодии соҳаи кишоварзӣ, истеҳсоати замин, савдо ва хусусигардонии корхонаҳои давлатӣ бо мақсади пешгирии пастравии истеҳсолот ва барҳам додани бекорӣ равона карда шуданд. Бо мақсади дастгирии бевоситаи шумораи зиёди аҳолии камбизоат охири соли 1996 зиёда аз 15 млн. доллари ин барнома барои маблағгузории системаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли равона карда шуд. Мувофиқи лоиҳаҳои тасдиқшуда 30 млн. доллари маблағҳои ҷудошудаи ин барнома, агар соли 1996 истифода шуда бошанд, пас 20 млн. доллари боқимондаи он дар нимаи аввали соли 1997 азхуд карда шуданд.

Дар асоси барномаи дигаргунсозӣҳои сохторӣ хизмати Бонки умумичаҳонӣ доир ба устувор нигоҳ доштани қурби рубли тоҷикӣ ҳеле бузург аст. Дар тӯли 10 мохи (январ-октябр) соли 1996 дар баробари асҳори хориҷии "Главхлопкопром" ва заводи алюминийи Тоҷикистон мутобикан аз фурӯши пахта ва алюминий бадастоварда Бонки умумичаҳонӣ ҳар моҳ дар шакли қарз ба Бонки миллии Тоҷикистон 5 млн. доллари ШМА ҷудо менамуд, ки он аз тариқи биржаи асҳори байнибонкӣ барои нигоҳ доштани қурби пули миллии равона карда мешуд. Чунин тадбир дар давраи аввали воридшавии пули миллии қурби онро нисбат ба доллари ШМА ва асҳори дигар давлатҳои ҷаҳон як давра мӯътадил нигоҳ медошт.

31 октябри соли 1996 бо хоҳиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки умумичаҳонӣ дар Токио воҳӯрии аввалини гурӯҳи машваратиро оид ба ҷалби сармояи хориҷӣ баргузор намуд. Дар ин воҳӯрӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1997 барои кӯмак ва таъмини

пешрафти иқтисодиёт - дастгирии тавозуни пардохт, барномаҳои сармоягузори ва кӯмакҳои техникӣ ҷудо намудани 185 млн. доллари ШМА пешбинӣ карда шуд.

Қариб ҳар сол намоёндагони олимартабаи Бонки умумичаҳонӣ бо мақсади боз ҳам мустаҳкам намудани робитаҳои дучониба зуд-зуд ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф меоварданд. Моҳи март соли 1997 роҳбари лоиҳаи кредити Бонки умумичаҳонӣ ҷаноби Муҳаммад Ризо Қосимӣ, ки яке аз назоратчиёни масъули истифодаи қарзи техникӣ дар ҷаҳон ба шумор меравад, ба Душанбе омад. Ҳангоми сӯҳбат бо раиси Бонки миллии Тоҷикистон М.Алимардонов Қосимӣ ба рафти иҷрои ин қарз ҳамаҷониба шиносӣ пайдо намуда, оид ба ҳамкории минбаъда ва нақшаҳои кӯмакии Бонки умумичаҳонӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сӯҳбати самимӣ орошанд. Ҳамсафарони ҷаноби Қосимӣ мутахассисони ин бонк оид ба соҳаи кишоварзӣ, - Сам Пас ва оид ба масъалаҳои хусусигардонӣ - Саид Маҳмуд, ки дар сӯҳбат ширкат доштанд, ба вазъи қор дар ин соҳа ва имкониятҳои молиявии ҷумҳурӣ барои рушди тараққиёти ин бахши хоҷагии халқ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуданд.

Дар баробари ин татбиқ намудани нақшаҳои зерин зарур буд:

- доир намудани бозсозии сохтори соҳаи молия;
- таҷдиди сохтори бахши кишоварзӣ;
- татбиқи барномаи хусусигардонӣ.

Ислоҳоти бахши молия бошад, пеш аз ҳама таҷдиди сохтори бонкиро дар назар дошт, ки татбиқи он тадбирҳои зеринро талаб менамояд:

- тақмили заминаи қонунгузории фаъолияти бонкӣ;
- беҳтар намудани заминаи танзими системаи назорати бонкӣ;
- анҷом додани таҷдиди панҷ бонки қалонтарини ҷумҳурӣ;
- татбиқи системаи байналмилалӣ ҳисоби ҳисобдорӣ.

Бояд таъкид намуд, ки иҷрои вазифаҳои зикргардида масъулияти баланд ва таҷрибаи кофиро талаб менамуд. Бонки умумичаҳонӣ барои татбиқи ислоҳот моҳи январ соли 1997 мутахассисони ширкати байналмилалӣ машваратии Артур

Андерсонро барои расонидани кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристод.

Ташкилоти байналмилалӣ пас аз бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расонидани Созишнома оид ба расонидани хизматҳои машваратӣ фаъолияти худро аз Бонки миллии Тоҷикистон шуруъ намуд. Дар баробари ин оид ба омӯзиш ва баррасии қонунҳои ҷиҳати ворид намудани тағйироту иловаҳо ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бонкҳо ва фаъолияти бонкӣ" семинарҳо доир гардиданд. Меъёрҳои ин қонун ба қонунҳои шабеҳи байналмилалӣ мутобиқ гардонид шудаанд.

Дар соҳаи ҳисоббаробаркунии ҳисобдорӣ қоршиносони ширкат нақшаи нави ҳисобҳоро барои Бонки миллии Тоҷикистон ва бонкҳои тижоратии ҷумҳурӣ таҳия намуданд, ки ҷавобгӯи меъёрҳои байналмилалӣ ҳисоби ҳисобдорӣ мебошанд.

Барномаи нави таҷрибавии ҳисоби ҳисобдорӣ ҳамзамон дар се бонки Ҷумҳурии Тоҷикистон (Бонки миллии Тоҷикистон, Агроинвестбанк ва Тоҷиквнешэкономбанк) мавриди татбиқ қарор дода шуд ва дар мӯҳлати кӯтоҳ натиҷаи дилхоҳ дод.

Бо мақсади мутобиқ гардонидани фаъолияти панҷ бонки қалонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон бо меъёрҳои байналмилалӣ, мутахассисони Бонки умумиҷаҳонӣ ва ХБА аудити ҳисобҳои соли 1998-ро анҷом доданд.

Пас аз татбиқи системаи байналмилалӣ ҳисоби ҳисобдорӣ ҳисоботи тавозуни (баланси) воқеии вазъи молиявии бонкҳо таҳия карда шуд. Мувофиқи хулосаи мутахассисони хориҷӣ нақшаи нави татбиқи ҳисобҳо бинобар бартарияти худ дар тамоми бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд татбиқ қононида шавад. Ба хулосае метавон омад, ки системаи бонкии Тоҷикистон барои ворид шудан ба системаи ҷаҳонии бонкӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст ва он рӯз дур нест, ки тамоми соҳаҳои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба системаи нави ҳисобу ҳисобот хоҳанд гузашт. Дар натиҷаи ин амалҳо барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба ҷумҳурӣ шароит фароҳам мегардад.

Дар баробари даровардани тағйиротҳои кулӣ ба сохтори роҳбарикунандаи бонкҳо эътибори махсус ба тайёр намудани мутахассисони баландхаттисоси ҳисобу китоби муносибатҳои байналмилалӣ дода шуда буд. Худи ҳамон сол дар иҷлосияи панҷуми Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонун "Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон" аз нав қабул гардид. Аз ин пештар ҳам дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон қонуни алоҳида мавҷуд буд, вале он бо талаботи имрӯзаи ҷомеа мувофиқат намекард. Аз ин рӯ, зарурият ба миён омад, ки онро дар шакли нав вобаста ба тақозои замона мувофиқ ба меъёрҳои байналхалқӣ қабул гардад. Дар ин кор низ мутахассисони созмонҳои байналмилалӣ машваратӣ Артур Андерсон хизмати худро дарег надошта, онро ҳаматарафа тайёр намуданд. Гап дар сари он буд, ки дар баробари Бонки умумиҷаҳонӣ созмонҳои зиёди байналхалқӣ, ба мисоли ХБА, Бонки европоӣ таҷдид ва рушд, Бонки исломиӣ рушд, Бонки Осиёгии Инкишоф ва ғайраҳо дар сурате ба Тоҷикистон ҳамкорӣ менамоянд, ки агар қонунҳои кишвар ба санадҳояшон мувофиқ бошанд. Дар асоси қонуни нав Бонки миллии Тоҷикистон соҳиби мустақилияти комил гашта, фаъолияти худро аз ин баъд дар асоси талаботи ҷаҳонӣ пеш мебардагӣ шуд.

Моҳи апрели соли 1997 Бонки умумиҷаҳонӣ дар асоси "Лоихаи таҷрибавӣ оид ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ" ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 млн. доллари америкоӣ ҷудо намуд.

Лоихаи номбурда аз ду самти асосӣ иборат буда, қисми зиёдтари он (7,5 млн. доллари ШМА) барои васеъ намудани барномаи амалкунандаи Ташкилоти ғайридавлатӣ байналмилалӣ, ки фаъолияти он барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ ва баланд бардоштани дараҷаи зиндагии табақаҳои камбизоати аҳолии Тоҷикистон равона карда шудааст, истифода бурда мешавад. Аз маблағи дар боло зикргардида 3,2 млн. доллари ШМА тахти назари барномаи Созмони Федератсияи начоти кӯдакони ШМА барои барқароркунии зиёда аз ду ҳазор хонаҳо дар ноҳияҳои Бохтар, Вахш, Восеъ, Қабодиён ва Шаҳрӯзи Вилояти Хатлон, 1 млн. доллари

ШМА тахти назари Созмони Федератсияи начоти кӯдакони Британияи Кабир барои 3700 занон - сарварони оилаи ноҳияи Вахш, Айнӣ, Панҷакент, Душанбе ва Шаҳртуз равона карда шуд.

Қисми дигари он (7,4 млн. доллари ШМА) барои инкишофи Фонди инвеститсионии иҷтимоии Тоҷикистон (ТАСИФ), ки дар доираи он маблағҳои муайян (1,6 млн. доллари ШМА) барои омӯзиш ва кӯмакҳои техникии кормандони ТАСИФ вобаста ба таъмини хоҷагиҳои навбунёд, бастанӣ созишномаҳо, ташкили тичорат, идоракунии, назорат ва баҳодихӣ ба лоиҳаҳо ва 2,6 млн. доллари ШМА барои дастгирии 70 лоиҳаи хурди таъмири роҳҳои маҳалӣ, азнавбунёдкунии богчаи бачагон, мактабҳо, нуқтаҳои нигоҳдории тандурустӣ ва таъмини аҳоли бо оби нӯшоки равона карда шудааст.

Хизматҳои Бонки умумичаҳониро вобаста ба эътидол овардани вазъи иқтисодии Тоҷикистон ба назар гирифта, дар рафти сафари навбатии худ 1 октябри соли 1997 Президенти Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов дар Вашингтон баъд аз мулоқотҳои судбахш бо роҳбарони баъзе созмонҳои байналмилалӣ молиявӣ ва вазоратҳои ШМА аз идораи марказии Бонки умумичаҳонӣ боздид намуд. Сӯҳбат ва мулоқотҳои Президенти Тоҷикистон бо роҳбарияти Бонки умумичаҳонӣ хеле самимӣ ва манфиатбахш анҷом пазируфт. Бояд ёдовар шавем, ки Бонки умумичаҳонӣ дар истиқрори сулҳи пойдор дар сарзамини мо, нигоҳ доштани қурби асҳори миллии сахми босазое дорад. Беҳуда набуд, ки дар ин вохӯрӣ ҳам аҳамияти сари вақт амалӣ сохтани барномаҳои расонидани кӯмакҳои иқтисодӣ ба ҷараёни истиқрори сулҳ ва ислоҳоти иқтисодии Тоҷикистон баррасӣ гардиданд.

3 октябри соли 1997 мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов бо иҷрокунандаи вазифаи Президенти Бонки умумичаҳонӣ Свен Сандстром хеле самимӣ ва дар рӯҳияи қорӣ анҷом пазируфт. Дар ин мулоқот масъалаҳои ҳарчи зудтар ба Тоҷикистон додани маблағҳои пешбинишуда ва то ҳадди имкон зиёд кардани ҳаҷми онҳо бо мақсади кам кардани касри буҷет, тараққӣ додани соҳаи кишоварзӣ, таъмини гурӯҳҳои камбизоати аҳоли,

барқарор сохтани объектҳои харобгардида ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоии гурезаҳои ба маҳали муқимии зисташон баргашта мавриди баррасӣ қарор дода шуданд.

Дар рафти ин мулоқот роҳбарони Бонки умумиҷаҳонӣ изҳор карданд, ки то охири сол барномаи додани қарзи дуҷумро ба Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки барои таъмини тавозуни пардохт ва расонидани қўмакҳои иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои камбизоати аҳоли пешбинӣ шудааст, ба маблағи то 10 млн. доллари ШМА тартиб дода, ба муҳокимаи Шӯрои директорони бонк пешниҳод намуданд. Роҳбарияти Бонки умумиҷаҳонӣ тасмим гирифт, ки то баҳори соли 1998 вобаста ба талаботи роҳбарияти олимаҳои Тоҷикистон барномаи қарзи навбатиро омода месозанд. Дар баробари ин роҳбарияти Бонки умумиҷаҳонӣ изҳор намуд, ки масъалаи ҷудо кардани маблағро барои баровардани хароҷоти ҳукумати ҷумҳурӣ бо мақсади барқарор кардани биноҳои харобгардида дар маҳалли ҷангҳои гузашта ва муҳайё сохтани шароит барои иҷрои созишномаи умумии сулҳ баррасӣ менамоянд. Онҳо зикр карданд, ки ҳамроҳи ХБА дар ҳалли масъалаи ба Тоҷикистон расонидани қўмакҳои ғайриқувватӣ, ба эътидол овардани вазъи бучет, системаи андоз ва ғайра мусоидат хоҳанд кард.

Президенти Тоҷикистон Э.Раҳмонов бо мақсади вусъатбахшии муносибатҳои дӯстона ва ҳаллу фасли масъалаҳои ҷорӣ ба Бонки умумиҷаҳонӣ пешниҳод намуд, ки дар Душанбе намоёндагии бонки мазкур кушода шавад. Ин пешниҳод яқдилона қабул гардид ва қарор шуд, ки он миёнаи соли 1998 ифтидох гардад.

Дар рафти ин мулоқотҳо намоёндагони Корпоратсияи байналхалқии молиявӣ низ иштирок доштанд. Онҳо изҳор намуданд, ки барои иҷрои барномаи истихроҷи тилло, таракқиёти хурди тичорати миёна бештар маблағ ҷудо карда, инчунин имкониятҳои ҳамкороӣ дар соҳаҳои гидроэнергетика, алоқа, бахши барномаҳои телевизион омӯхта, дар масъалаҳои сафарбар намудани маблағҳои хусусӣ ба иқтисодиёти Тоҷикистон ҷидду ҷаҳд хоҳанд кард.

Моҳи ноябри соли 1997 дар Вена конференсияи байналмилалӣи "Сулҳу созгорӣ дар Тоҷикистон" баргузор гардид. Ҳайати бонуфузи давлати моро дар ин конференсия Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов сарварӣ намуд. Раиси бонки миллии Тоҷикистон М.Алимардонов низ ба ин ҳайат шомил буд.

Дар конференсия оид ба мустаҳкам гаштани сулҳ дар Тоҷикистон фикру ақидаҳои ҷолиб баён гаштанд. Бисёр кишвару созмонҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ пуштибонии хешро аз истикрори сулҳи Тоҷикистон изҳор намуданд. Иштирокчиёни конференсияи байналмилалӣ ўҳдадор шуданд, ки барои пайдории сулҳ ба кишвари мо ба маблағи 56,5 млн. доллари ШМА кўмак расонанд.

Бонки умумиҷаҳонӣ мувофиқи "Лоихаи доир ба вазъи фавқуллодаи баъдичангӣ" 17 январи соли 1998 кредит ба маблағи 10 млн. доллари ШМА-ро (7,4 млн. СДР) барои дастгирии саъю кўшиши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати ҳамгироии водии Қаротегин ва минтақаи Тавилдара, бароҳмонии иқтисодиёти ин ноҳияҳо тавассути барномаи таҷдиди кўтоҳмуддати инфраструктураи табиӣ ва иҷтимоӣ, инчунин дастгирии фаврии рушди кишоварзӣ, тасдиқ намуд.

Мақсади асосии ин барнома аз дастгирии раванди барқарорсозии Тоҷикистон баъд аз низоъҳои миллий иборат буд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба татбиқи ин лоиҳа моҳи марти соли 1998 шурӯъ намуда, 31 январи соли 2001 онро комилан азхуд намуд. Мувофиқи барномаи тасдиқшуда:

1,2 млн. доллари ШМА барои дастгирии сектори хусусии соҳаи кишоварзӣ (барои харидани тухмӣ ва нуриҳои минералӣ),

5,4 млн. доллари ШМА барои таъмир ва азнавсозии 23 кўпрукҳои вайронкардашуда ва бунёди роҳи 4-километра то ноҳияи Дарбанд,

2,8 млн. доллари ШМА барои таъмир, таҷдид ва азнавсозии мактабҳо, объектҳои соҳаи тандурустӣ ва дигар объектҳои харобгаштаи минтақаи Қаротегин-Тавилдара,

1,9 млн. доллари ШМА барои таъмир ва барқарорсозии соҳаҳои инфраструктурие, ки дар ҳодисаҳои солҳои охир хароб гашта буданд, равона карда шуданд.

Дар ин бахш Ҳукумати Швейтсария низ 770 ҳазор франки швейтсарӣ (512 ҳазор доллари ШМА) чудо намуда буд, ки бо истифодаи он 2 кӯпуки вайроншуда аз нав барқарор шуданд. Ҳамин тариқ, дар асоси барномаи зикргардида дар тӯли се соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 35 кӯпрук, 106 муассисаи таълимӣ, 40 муассисаи соҳаи тандуристӣ, 25 иншооти ҷамъиятӣ, каналҳои обёрӣ, ки 15,7 ҳазор гектарро обшор менамоянд, 7 стансияҳои насосӣ ва объектҳои гуногуни энергетикӣ таҷдид ва аз нав сохта шуданд.

Мувофиқи ваъда 20 майи соли 1998 Бонки умумиҷаҳонӣ тахти сарварию ноиб - президенти минтақавии Европа ва Осиёи Марказӣ Иоханнес Линн дар Париж вохӯрии дуҷуми гурӯҳи машваратиро оид ба Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронд. Дар вохӯрии намоёндагон аз ҳукуматҳои Франсия, Германия, Юнон, Эрон, Нидерландия, Покистон, Федератсияи Россия, Арабистони Саудӣ, Швейтсария ва намоёндагони Бонки Осиёгии Инкишоф, Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд, Иттиҳоди Европа, Федератсияи байналмилалӣи Салиби Сурх ва Ҳилоли Аҳмар, Корпоратсияи байналмилалӣи молиявӣ, ХБА, Бонки исломию рушд, Фонди кувайтию рушди иқтисодии арабӣ, Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва инкишоф, Созмони амниятӣ ҳамкорӣ дар Европа, СММ ва Бонки умумиҷаҳонӣ иштирок варзиданд. Дар ин вохӯрӣ ҳайати Ҷумҳурии Тоҷикистонро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов сарварӣ намуд.

Ҷаноби Иоханнес Линн қайд намуд, ки Бонки умумиҷаҳонӣ барои таъмини пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 280 млн. доллари ШМА-ро барои солҳои 1998-1999 пешбинӣ намудааст. Бо назардошти чунин нақшаҳо ӯ тамоми сармоядорони хориҷиро даъват намуд, ки фаъолияти худро бо Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти назари Бонки умумиҷаҳонӣ боз ҳам беҳтар намоёнд.

Президент дар хусуси раванди сулҳ суҳан гуфта, изҳори умедворӣ намуд, ки Ҳукумат ва Иттиҳоди муҳолифони тоҷик ҷонибдори барқарории сулҳ ҳамчун омили асосии оштии миллӣ ва эҳёи кишвар мебошад. Э.Ш.Раҳмонов ҳамчунин таъкид намуд, ки ҷиҳати таҳкими амнияти созмонҳои байналмилалӣ дар Душанбе тадбирҳои мушаххас андешида шуданд ва илова намуд, ки ба шахсон ва гурӯҳҳое, ки ҷонибдори сулҳ дар кишвари мо намебошанд, дар байни мо ҷой нест.

Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Наҷмиддинов С.М. низ дар суҳанронии худ оид ба ҷузъиёти асосии Барномаи ҳукумати кӯмакии техникаӣ маълумоти умумӣ дод. Ӯ аз ҷумла таъкид намуд, ки ин барнома солҳои 1998-2000 дар маҷмӯъ 22 лоиҳаро бо арзиши умумии қариб 17 млн. доллари ШМА дар бар мегирад. Зарурати маблағгузори хориҷии барнома қариб 90%-и арзиши умумиро ташкил медиҳад. Барномаи пешниҳодшавандаи кӯмаки техникаӣ пурра ба касри банақшагирифташудаи буҷет, ки бо ХБА мувофиқ гардидааст, мутобикат мекунад.

Намояндаи ХБА дар маърузаи худ зикр намуд, ки "пешрафти Тоҷикистон дар устуворгардии макроиктисодӣ дар доираи барномаи баъд аз низоъ нисбат ба пешравии дар ибтидо банақшагирифташуда хеле зиёдтар буд" ва сатҳи беқурбшавии моҳонаи пул ба ҳисоби миёна дар тӯли чор моҳи соли 1998 як фоизро ташкил дод. Ӯ ҳамчунин таъкид намуд, ки дар музокирот дар бобати ба таъхир гузоштани мӯҳлати пардохти қарзи хориҷӣ пешравии назаррас ба даст омад ва муваффақиятҳо дар соҳаи дигаргунсозии сохторӣ қаноатбахш буданд. Ҳамчунин таъкид карда шуд, ки афзоиши воқеии солонаи ММД Тоҷикистон ба ҳисоби миёна дар тӯли солҳои 1998-2000 4-5% ба нақша гирифта шудааст. Бахши охирини мулоқоти гурӯҳи машваратӣ ба баррасии дастгирии Ҳукумати Тоҷикистон аз ҷониби донорҳо бахшида шуда буд. Дар ҷараёни ин бахш ширкаткунандагон ӯҳдадории эҳтимолиро ба маблағи умумии 280 млн. доллари ШМА дар тӯли солҳои 1998 ва 1999 таъкид намуданд. Ин маблағ дастгириро дар бахши кӯмак барои лоиҳаҳо ва дастгириҳои

тавозуни пардохт, аз ҷумла, пардохтҳои ҷашмдоштро дар доираи Созишномаи оид ба механизми васеи бозсозии сохторӣ бо ХБА ва кредити доир ба ислоҳоти сохтории Бонки умумичаҳонӣ, инчунин пешниҳод оид ба расонидани кӯмаки техникӣ барои дастгирии татбиқи барнома дар бар мегирад.

Ширкаткунандагони гурӯҳи машваратӣ омодагии худро ҷиҳати ба Тоҷикистон пешниҳод намудани 515 млн. доллари ШМА дар солҳои 1998-2000 изҳор намуданд, ки аз ин маблағ 340 млн. доллари ШМА дар соли 1998-1999 ба нақша гирифта шуда буд. Ин маблағ асосан барои дастгирии лоиҳаҳои Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ пешбинӣ гардидааст.

Баъд аз гузаронидани машварати дуҷуми машваратӣ Бонки умумичаҳонӣ моҳи июни соли 1998 Стратегияи дуҷуми расонидани кӯмакҳои худро барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки он солҳои 1999-2001-ро дар бар мегирад, тасдиқ намуд. Маблағҳои ин Стратегия, пеш аз ҳама, барои паст кардани сатҳи камбизоатӣ, барқарорсозии вазъи баъдичангӣ, ислоҳоти иқтисодӣ ва дигаргунсозии институтҳои нигаронида шудаанд.

Такмили самтҳои дар боло зикргардида, пеш аз ҳама, бо мақсади таъмини амният ва пешравие, ки Ҳукумати Тоҷикистон дар рафти татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ба даст овардааст, равона карда шуда буд. Стратегияи давраи дуҷум дар рафти татбиқи худ масъалаҳои зеринро бояд дар бар гирад:

- дар натиҷаи таҷдиди хоҷагӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба инфраструктураи деҳот, ки дар оянда ҳосилнокии меҳнатро баланд ва шароити неқӯаҳволии мардуми деҳотро беҳтар месозад, пешрафти истеҳсолоти соҳаи кишоварзиро таъмин намудан;
- бо роҳи ба сектори хусусӣ додани корхонаҳои давлатӣ кам кардани хароҷоти давлат;
- муҳайё намудани шароити васеъ барои истифодаи хизматрасонии иҷтимоӣ;
- расонидани кӯмакҳои зарурӣ ба гурӯҳи камбизоати аҳоли;

- таҳкими имкониятҳои институционалӣ.

Дар баробари ин Стратегияи дуюм дар тӯли солҳои банақшагирифташуда ҷалби сармояи хориҷиро барои соҳаҳои нигоҳдории тандурустӣ, маориф ва бунёди фондҳои иҷтимоӣ дар назар мегирад. Баъд аз татбиқи қисми зиёди лоиҳаҳои Стратегияи дуюм аз нимаи дуюми соли 2001 ба нақша гирифта шудааст, ки Стратегияи даври сеюмро барои солҳои 2002-2004 тасдиқ намоянд, ки мақсади асосии он - мубориза ба муқобили камбизоатӣ ба шумор меравад.

31 июли соли 1998 байни Ҳукумати Тоҷикистон ва Бонки умумичаҳонӣ созишнома оид ба қарз барои ислохоти сохторӣ дар ҳаҷми 37,1 млн. СДР (баробари 50 млн. доллари ШМА) ба имзо расид. Ин лоиҳа барои дастгирии сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба амалӣ намудани нақшаҳои худ дар соҳаи хусусигардонӣ, бозсозҳои бахши бонкӣ ва ҳимояи системаи иҷтимоӣ пешбинӣ гардида буд.

Ҳаҷми умумии маблағи ҷудошудаи ин қарз дар се давр (транш) - 20 млн. доллар августи соли 1998, 22,9 млн. доллар соли 1999 ва боқимондаи он 7,1 млн. доллари ШМА ноябри соли 2000 пурра азхуд карда шуд.

Дар мустақам шудани муносибатҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки умумичаҳонӣ хизмати намояндагии Бонки умумичаҳонӣ дар шаҳри Душанбе хеле бузург аст. Офатҳои табиӣ ва обхезии баҳори соли 1998-ро ба назар гирифта, баъд аз иттилооти муфассали намояндагӣ - Бонки умумичаҳонӣ дар асоси "Лоиҳаи кӯмаки фавқуллода оид ба рафъи оқибатҳои обхезӣ" ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 3,8 млн. СДР (5 млн. доллари ШМА) ҷудо намуд. 20 декабри соли 2000 бошад, барфбории зиёд ва боронҳои шадиди моҳи май ва июни соли 1999-ро ба назар гирифта, илова бар қарзи ҷудошуда боз 2 млн. доллари ШМА ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои барқарорсозии роҳҳою кӯпрӯкҳои аз обхезӣ зарардида, ҷудо намуд.

Декабри соли 1998 дар Вашингтон вохӯрии якҷояи роҳбарияти Бонки умумичаҳонӣ ва ХБА оид ба масъалаҳои муҳими шаш давлати аъзои АБИ, аз ҷумла Тоҷикистон, ки дар рафти бозсозихон иқтисодии солҳои охир аз бӯҳрони иқтисодии дар Федератсияи Россия рӯйдода зарар дидаанд, баргузор гашт.

Бо назардошти ҷуброни ин зарар 20 майи соли 1999 Бонки умумичаҳонӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ислоҳоти сохторӣ ба маблағи 5 млн. СДР (6,7 млн. доллари ШМА) қарзи иловагӣ ҷудо намуд.

Аз моҳи майи соли 1999 то январи соли 2001 Бонки умумичаҳонӣ қарзҳои зеринро ҷудо намудааст:

- қарз барои навоарӣ ва омӯзиш дар соҳаи маориф - 5 млн. доллари ШМА;
- қарз барои дастгирии хусусигардонии хоҷагҳои деҳқонӣ - 20 млн. доллари ШМА;
- қарзи иловагӣ барои дастгирии хусусигардонии хоҷагии деҳқонӣ - 3 млн. доллари ШМА;
- қарзи техникӣ барои сохторҳои институтисиялӣ - 6,7 млн. доллари ШМА;
- қарз барои ислоҳоти сатҳи аввали соҳаи нигоҳдории тандурустӣ дар Тоҷикистон - 4 млн. доллари ШМА;
- қарз оид ба кам кардани хатари кӯли Сарез - 0,5 млн. доллари ШМА;
- қарз оид ба барқарорсозии инфраструктураи деҳот;
- қарз барои барқароркунии системаи обтаъминкунии шаҳри Душанбе - 15 млн. доллари ШМА;
- қарз барои корхонаи "Зарафшон Гоулд Компани" - 15,5 млн. доллари ШМА.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо (1.04.2001) аз 14 қарзи Бонки умумичаҳонӣ, ки маблағи умумии онҳо 211,3 млн. доллари ШМА ташкил медиҳад, истифода бурда истодааст.

**Татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо
иштироки Бонки умумиҷаҳонӣ дар соли 2001**

№№	Лоиҳаҳо	Маблағ млн. доллари ШМА	Статус	Эзоҳот
1.	Лоиҳаи таҷрибавӣ оид ба кам кардани проблемаҳои камбизоатӣ	12,0	Дар марҳилаи анҷомдиҳӣ	Санан анҷомдиҳӣ - феврالی с. 2001
2.	Қарзи фавқуллода барои барҳам додани оқибат-ҳои офатҳои табиӣ	7,0	Амал-кунанда	Дар доираи Лоиҳа ворид намудани 2 млн. доллари ШМА
3.	Қарз барои навоарӣ ва омӯзиш дар соҳаи маориф	5,0	Амал-кунанда	
4.	Лоиҳа оид ба дастгирии хусусигардонии хоҷагиҳо	20,0	Амал-кунанда	
5.	Қумаки техникӣ ба сохторҳои институтсионалӣ	6,7	Амал-кунанда	
6.	Қумаки фавқуллода барои бартараф намудани оқибатҳои хушксолӣ	3,0	Амал-кунанда	
7.	Қарз барои навоарӣ ва омӯзиши соҳаи нигоҳдории тандурустӣ	5,0	Амал-кунанда	
8.	Лоиҳа оид ба кам кардани хавфи қули Сарез	0,5	Тасвиб карда шуд	Маблағи умумии Лоиҳа - 4 млн. доллари ШМА
9.	Лоиҳа оид ба барқарор намудани инфраструктураи хоҷагии қишлоқ	20,0	Тасвиб карда шуд	Саршавии иҷрои лоиҳа дар соли 2001
10.	Лоиҳаи дуум оид ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ	15,0	Дар марҳилаи омодагӣ	Саршавии иҷрои лоиҳа дар соли 2001
11.	Қарз барои дигаргунсозии сохторӣ-2	40,0	Дар марҳилаи омодагӣ	Саршавии иҷрои лоиҳа дар соли 2001
12.	Лоиҳа оид ба бообтаъминкунии шаҳри Душанбе	15,0	Дар марҳилаи омодагӣ	Саршавии иҷрои лоиҳа дар соли 2001
13.	Лоиҳа оид ба беҳдошти вазъии иҷтимоӣ	20,0	Ба нақша гирифта шудааст	Саршавии омодагӣ дар соли 2001
14.	Лоиҳа оид ба дастгирии баъди хусусигардонии соҳаи кишоварзӣ	20,0	Ба нақша гирифта шудааст	Саршавии омодагӣ дар соли 2001

Чадвали №47 нишон медиҳад, ки якҷоя бо Бонки умумиҷаҳонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаҳои вобаста ба азнавбарқароркунии

ва сохтмони роҳу кӯпрукҳо, объектҳои энергетикӣ, иншоотҳои обёрӣ, барҳам додани оқибатҳои офатҳои табиӣ, таҷдид ва сохтмони иловагии мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ, ислоҳоти кӯмакҳои тиббӣ-санитарӣ, расонидани кӯмакҳои иҷтимоӣ барои гурӯҳи камбизоати аҳоли татбиқ карда шудааст.

Дар аввали соли 2001 қамъи маблағи қарзҳои ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дигаргунисозиҳои сохторӣ ва дастгирии ислоҳоти иқтисодӣ пешбининамудаи Бонки умумичаҳонӣ, пеш аз ҳама 18,7% барои гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ, 18,6% барои таъмини дигаргунисозиҳои сохторӣ, 10,8% барои расондани кӯмаки иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои камбизоати аҳоли, 16% барои аз нав барқароркунии инфраструктураи соҳаи кишоварзӣ ва дастгирии гузаронидани маъракаи хусусигардонӣ дар соҳаи кишоварзӣ, 8% барои рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ ва ғайра равона карда шудааст.

Дар нимаи дууми соли 2001 Ҷумҳурии Тоҷикистон илова бар лоиҳаҳои дар боло зикргардида, фаъолиятро оид ба иҷрои ду лоиҳаи дигари Бонки умумичаҳонӣ шурӯъ кард:

- қарз барои таъмини пешрафти инфраструктураи деҳот дар ҳаҷми 14,9 млн. СДР (18,77 млн. доллари ШМА);
- қарз барои лоиҳаи омӯзиши дараҷаи хатарнокии кӯли Сарез дар ҳаҷми 0,4 млн. СДР (0,5 млн. доллари ШМА).

Қарзҳои Бонки умумичаҳонӣ қарзҳои имтиёзнок ба шумор рафта, ба Тоҷикистон ба мӯҳлати 40 сол дода шудаанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифода аз ин қарзҳо ба Бонки умумичаҳонӣ барои хизматрасонӣ аз ҳаҷми умумии қарзҳо ҳамагӣ 0,75%-и солона дар шакли пардохти ғоизӣ медиҳад. Баргардонидани қарз бошад, мувофиқи созишномаҳои имзошуда баъд аз 10 соли истифода дар ҳаҷми 1-2% додани пардохтҳои иловагии солона шурӯъ мешавад. То 1 июли соли 2001 аз маблағи умумии қарзҳо 140,1 млн. доллари ШМА аз худ карда шудааст. Бояд ёдовар шавем, ки қарзҳои додашуда маблағи 5-тои онҳо пурра аз худ карда шуда, мувофиқи ӯҳдадорихои ба зимма гирифтаи худ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз январӣ соли 2001 ба баргардонидани онҳо оғоз намуд. Бо вучуди шароити вазнини молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо

дар тӯли шаш моҳи соли 2001 2,6 млн. доллари ШМА-ро ба созмонҳои қарздиҳанда баргардонидааст, ки ин амал боварии роҳбарияти Бонки умумичаҳониро нисбат ба Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёдтар менамояд.

Албатта пӯшида нест, ки дар панҷ сол Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси Барномаи таъмини пешрафти иқтисодиёти кишвар дар солҳои 2001-2003 метавонад аз Бонки умумичаҳонӣ то 1 млрд. доллари ШМА қарз гирад, бояд дар назар дошт, ки минбаъд маблағи зарурӣ бештар барои соҳаҳои энергетика, сохтмони иншооти барқӣ, бунёди корхонаҳои замонавӣ, комплекси агросаноатӣ, объектҳои инфраструктурӣ ва лоиҳаҳои экологӣ ҳамаҷониба карда мешаванд. Вобаста ба вазъии иқтисодии баамаломата дар солҳои 2001-2010 бо кӯмаки Бонки умумичаҳонӣ таъмини пешрафти самтҳои муайяни соҳаи иҷтимоӣ аҳамияти бағоят муҳим дорад. Ба фикри мо дар ин бахш бештар маблағҳоро барои дастгирии инфраструктураи иҷтимоӣ дар ноҳияҳо, лоиҳаҳо оид ба ҷиҳозонидани беморхонаҳо бо таҷҳизоти замонавӣ, доир намудани ислоҳот дар соҳаи тандурустӣ, лоиҳаҳо оид ба таълиму тарбия ва омӯзиш равона намудан ба нафъи миллат мебуд. Ба ин гурӯҳ лоиҳаҳо ҳамчунин маблағҳо барои ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, ба роҳ мондани саноати истихроҷи маъдан, зиёд намудани истеҳсоли тилло, нукра, ангиштсанг, санги мармар, газӣ табиӣ ва нафтро низ дохил кардан мумкин аст.

Мувофиқи нақша Бонки умумичаҳонӣ 16 майи соли 2001 дар Токио вохӯрии сеюмини Гурӯҳи машватиро бахшида ба ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор намуд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов 14 майи соли 2001 ба Токио омад.

16 майи соли 2001 мулоқоти сеюми Гурӯҳи машваратии донорҳо оид ба Тоҷикистон таҳти раисии ҷаноби Кийоши Кодери - директори минтақавии Бонки умумичаҳонӣ оид ба кишварҳои Осиёи Марказӣ баргузор гардид. Дар ин вохӯрӣ намояндагони давлатҳои Австрия, Белгия, Хитой, Франция, Германия, Италия, Япония, Кувайт, Норвегия, Федератсияи Россия, Испания, Шветсия, Швейтсария, Британияи Кабир, ШМА, Бонки Осиёи Рушд,

Иттиҳоди Европа, Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд, Корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ, Хазинаи Байналмилалии Асър. Бонки Исломии Рушд, Барномаи Рушди СММ, Офиси СММ оид ба пайдории сулҳ дар Тоҷикистон, Котиботи СММ ва Бонки умумичаҳонӣ ширкат варзиданд.

Ҳайати Тоҷикистонро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҷаноби Олӣ Э.Раҳмонов сарварӣ намуд. Дар ҷараёни мулоқот ба ҷор маъруза таваҷҷӯҳи ҳосае зоҳир гардид:

а) пешрафт аз лаҳзаи анҷоми татбиқи ҷараёни сулҳ, инчунин шарҳи вазъи сиёсӣ ва амният;

б) шарҳи вазъи иқтисодӣ, аз ҷумла, ҷараёни иҷрои барномаи макроиқтисодӣ ва ислоҳоти сохторӣ;

в) мақоми ҳуқуқии таҳияи Стратегияи мубориза бо камбизоатӣ;

г) соҳаҳое, ки дар онҳо кӯмаки донорҳо метавонанд. дар тӯли ду соли минбаъда (2001-2002) зиёд карда шавад.

Ҳайати Тоҷикистон ба ҷомеаи байналмилалии донорҳо оид ба воқеаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ аз лиҳози доир гардидани мулоқоти пештараи машварати гурӯҳи донорҳо дар соли 1998 маълумоти мухтасар доданд. Ҳайат майлу рағбати баъзе донорҳоро дар бобати дастгирии саъю кушишҳои Тоҷикистон оид ба таъсиси заминаҳо баҳри рушди устувор ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ бо қаноатмандӣ таъкид намуд. Дар баромади худ Президент зикр кард, ки Тоҷикистон ба сармоядорони хориҷӣ ниёзманд мебошад. Иштирокчиёни мулоқоти гурӯҳи машваратии мамлакатҳои мададрасони Тоҷикистон дар Токио барномаи давлатии барқарор сохтан ва тараққӣ додани иқтисодиёти Тоҷикистонро дар давраи баъди ҷанг дастгирӣ намуда маъқул шумориданд.

Дар мавриди саъю кӯшишҳои Тоҷикистон ҷиҳати татбиқи ислоҳоти иқтисодӣ ҳукумат таъкид намуд, ки он ҷонибдори сиёсати қатъии пулию кредитӣ ва андозу буҷет, сиёсати озоди қурби табдил ва татбиқи ислоҳоти сохторӣ мебошад. Ҳайати Тоҷикистон ҳамчунин ҷонибдори Ҳукуматро ба вусъатбахшӣ ва таъмиқи барномаҳои ислоҳот, хусусан дар соҳаи кишоварзӣ ва рушди бахшҳои хусусӣ ва

бонкӣ тасдиқ намуд. Бехтар гардидани фазои сармоягузорӣ барои рушди иқтисодӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ зарур дониста шуд. Дар ин чаласа бо назардошти натиҷаҳои соли 1999, ки дар он сатҳи ММД баробари 290 доллари ШМА-ро ташкил менамуд ва зиёда аз 80% аҳолие, ки дар сатҳи камбизоатӣ умр ба сар мебаранд, махсусан кайд карда шуд, ки Тоҷикистон ба камбағалтарини давлатҳои ҷаҳон дохил мегардад. Ҳаёати Тоҷикистон ба донорҳо аз ҷараёни таҳияи Стратегияи мубориза бо камбизоатӣ иттилоот дод. Дар назар дошта шудааст, ки раванди Стратегияи мубориза бо камбизоатӣ ба стратегияе мубаддал хоҳад гашт, ки дар заминаи афзалиятҳои қиёсии Тоҷикистон дар кишоварзӣ ва захираҳои фаровони қувваи корӣ ба рушди иқтисодӣ мусоидат хоҳад кард. Тирамоҳи соли 2001 ба таври расмӣ маъқул дониста шудани Стратегияи мубориза бо камбизоатӣ дар назар аст. Дар ҷараёни мулоқот сатҳи баланди ҳамкорӣ байни донорҳои асосии дучониба ва бисёрҷониба оид ба дастгирии равандаи таҳияи Стратегияи мубориза бо камбизоатӣ бо қаноатмандӣ таъкид карда шуд. Донорҳои дар мулоқот иштирок дошта омодагии худро ҷиҳати ба Тоҷикистон ҷудо намудани қариб 430 млн. доллари ШМА бо мақсади дастгирии ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар солҳои 2001-2002 изҳор намуданд.

§16.4. Бонки ҳисоббаробаркунии байналмилалӣ

Бонки ҳисоббаробаркунии байналмилалӣ (БХБ) соли 1930 бо мақсади содда ва осон намудани ҳисоббаробаркунии байнидавлатӣ дар шаҳри Базел (Швейтсария) бунёд гардида буд. Созмондихандагони аввалини ин бонк Британияи Кабир, Франсия, Италия, Германия, Белгия, Япония ва гурӯҳи бонкҳои ШМА бо сарварию яке аз бонкдорони машҳури ШМА Морган ба шумор мераванд. Баъд аз хотима ёфтани Ҷанги дуҷониба ҷаҳон аҳамияти БХБ яку яқбора дучанд афзуд. Мувофиқи қарори байни давлатҳои ғолиб бар Германияи фашистӣ тамоми маблағҳои ҳисоббаробаркунии репатриатсионӣ ва қарзҳои ҷарбӣ бо иштироки фаъоли ин бонк

анҷом дода мешуданд. Ҳаҷми зиёди гардиши сармояи озоди ШМА ва давлатҳои Европа боиси боз ҳам афзудани нуфузи ин бонк гардид. Аз ин вазъият истифода бурда, баъзе бонкҳои марказии давлатҳои Европа дар лаҳзаҳои зарурӣ ҳисобҳои байни худро бо истифодаи сармояи озоди БХБ анҷом медоданд. Ин бонк ба маркази ҳисоббаробаркунии байни бонкҳои миллии давлатҳои ҷаҳон табдил ёфта, ба афзудани ҳамкориҳои байни онҳо мусоидат намуд. Ҳамин тариқ, ин вазифаи муҳими ҳамоҳангсозии бонкҳои марказии давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳонро БХБ то имрӯз бомуваффақият иҷро намуда истодааст. Имрӯзҳо бо вуҷуди аъзои комилхукуки ин бонк будани 33 давлати ҷаҳон, ки аксарияти онҳо дар қитъаи Европа ҷойгир шудаанд, тамоми давлатҳои дунё ҳисоббаробаркунии муомилоти байнидавлатиашонро аз тариқи ин бонк анҷом медиҳанд.

Бонки миллии Тоҷикистон ва Бонки иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли даҳ соли охир бо кушодани суратҳисобҳои махсуси худ ба тариқи ин Бонк пардохтҳои зиёдро бо созмонҳои молиявии ҷаҳон ва бо давлатҳое, ки бо онҳо муносибатҳои тичоратӣ доранд, анҷом медиҳанд.

§16.5. Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд ва муносибатҳои он бо Тоҷикистон

Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд (БЕТР) ҳамчун ташкилоти молиявии байналмилалӣ бо мақсади дастгирии молиявии бозсозҳои азими сиёсӣ ва иқтисодии давлатҳои Европайи Марказӣ ва Ғарбӣ ва давлатҳои тозабунёде, ки баъд аз барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ роҳи иқтисоди бозориро пеш гирифта буданд, моҳи майи соли 1990 дар воҳурии навбатии сарварони 60 давлати ҷаҳон, ки дар Париж баргузор гардида буд, таъсис дода шуд. Фаъолияти бевоситаи Бонк моҳи апрели соли 1991 бо ифтитоҳи идораи марказии он дар ш. Лондон шурӯъ шуд. Барои таъмини фаъолияти пурмаҳсул аз рӯзҳои аввал кор ба БЕТР 10 млрд. Евро ($10\text{млрд.} \times 1,34 = 13,4$ млрд. доллари ШМА) маблағ пешбинӣ карда шуд, ки дар асоси он Бонк мебоист 1 млн. саҳмияро бо арзиши 10000 евро ҳар кадом барои дар байни

аъзоёни худ паҳн намудан чоп мекард. Барои тамоми аъзоёни БЕТР вобаста ба мавқеи дар иқтисодиёти ҷаҳон инголнамудаашон барои харидани саҳмияҳо квотаҳо муайян шуда буданд. Бояд ёдовар шавем, ки аз давлатҳои навбунёд 40000 саҳмияҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ва Федератсияи Россия ҳамчун ба давлати ворис мерос монд. Чунин шароит ба Федератсияи Россия имкон дод, ки дар дастгоҳи роҳбарикунандаи Бонк (дар шӯрои директорон) - директори комитҳукуки худро дошта бошад.

Мақоми роҳбарикунандаи БЕТР Шӯрои раисон ва Шӯрои директорон ба шумор мераванд. Кормандони масъули бонк дар Шӯрои раисон ва Шӯрои директорон мавқеи хосаеро ишғол намуда, дар ҳалли кулли масъалаҳои ҷорӣ аз номи роҳбарияти БЕТР баромад менамоянд.

Имрӯзҳо Шӯрои раисон дар ҳайати худ 118 аъзо (59 раис ва 59 муовини раис) дорад. Аъзоёни Бонк дар Шӯрои раисон аслан дар сатҳи вазири молия ва ё раиси бонки марказии давлатҳои аъзо ҳукуқи иштирок карданро доранд. Бо саршавии соли нав дар воҳӯрии навбатии аъзоёни бонк раиси Шӯрои раисон аз нав интиҳоб карда мешавад. Ба зиммаи Шӯрои директорон бошад, вазифаи омода сохтани ҳуҷҷатҳои зарурӣ вобаста ба муайян намудани сиёсати БЕТР дар давраи маҳдуди корӣ, пешбинӣ намудани маблағҳои лозима барои давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ рӯоварда гузошта шудааст. Президенти БЕТР-ро ҳар чор сол Шӯрои раисон интиҳоб намуда, барои пурра дар протсессҳои бонкӣ иштирок намудан ба ӯ ҳамзамон иҷроии вазифаи Раиси бонк ва дастгоҳи иҷроияи бонкро медиҳанд. Мувофиқи Низомномаи Бонк Президент дар овоздиҳии вобаста ба ҳалли ин ва ё он масъала иштирок намекунад, лекин дар ҳолатҳои баробар (50×50) тақсим шудани овозҳо овози Президенти Бонк дар ҳалли масъала ҳалкунанда мебошад. Дар тӯли 10 соли фаъолияти пурмахсулаш вазифа ва самтҳои асосии БЕТР пурра муайян шудаанд. БЕТР дар микёси ҷаҳон худро ба ҳайси созмони универсалие, ки самтҳои ғуногуни иқтисодиро муттаҳид намуда, вазифаи ба 25 давлати ҷаҳон додани қарз ва дастгирии бахши хусусиро ба ўҳда гирифтааст, муаррифӣ намуд. Фаъолияти асосии БЕТР пеш аз ҳама

барои бо маблағҳои зарурӣ таъмин намудани лоиҳаҳое, ки ба раванди гузариши давлатҳо ба иқтисодиёти бозорӣ суръат мебахшанд, равона карда шудааст. Мутахассисони Бонк дар давраи омода сохтани ин лоиҳаҳо паҳлуҳои гуногуни онҳоро омӯхта, пеш аз тасдиқ таъсири мусбии онҳоро барои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт гаштаю баргашта дақиқ менамоянд. Тамоми қорҳои вобаста ба ҳисоббаробаркунии давлатҳои аъзои Иттиҳоди Европа, Созмони муттаҳидаи европоии англишт ва пӯлод ва давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳонро иҷро намуда, фармоиши роҳбарияти бонкҳои марказии ин давлатҳоро вобаста ба фурӯш, харид ва нигоҳдории тилло, асъори қобили табдили давлатҳои дунё, амалиёти коғазҳои киматнок, қарзҳои амонатӣ иҷро менамояд. Мақоми олии роҳбарикунандаи ин Бонк Маҷлиси умумии Шӯрои директорон, Президенти бонк ва дастгоҳи иҷроия ба шумор меравад. Дар фаъолияти худ бештар ба бахши хусусӣ таъя намуда, пешрафти онро ҳаматарафа дастгирӣ менамояд. Мувофиқи Низомномаи Бонк барои харчи бештар амалӣ шудани ин мақсад зиёда аз 60%-и тамоми сармояи бонк дар асоси нақшаҳои пешниҳодшуда бояд бештар ба кафолати ҳукуматӣ ба бахши хусусӣ равона карда шавад.

Баъд аз се моҳи оғози фаъолият, моҳи июни соли 1991 дар баробари тасдиқи аввалин лоиҳаи бахши давлатӣ оид ба бунёди Бонки "Познанск"-и Полша якбора маблағгузорӣ ба се лоиҳаи бахши хусусӣ муайян карда шуда буд, ки самти дар Низомномаи Бонк зикргардидаро бори дигар тасдиқ намуд. Бо ифтитоҳи намояндагии аввалини Бонк дар шаҳри Варшава фаъолияти берун аз ҳудуди идораи марказии БЕҶР оғоз шуд. Дар тамоми марказҳои давлатҳои аъзо намояндагии Бонк таъсис дода шудааст.

Умуман, нимаи дуюми соли 1991 ва аввали соли 1992 барои кормандони БЕҶР як давраи мушкилу серташвиш ва фаромӯшнашаванда буд.

Бояд қайд намоем, ки бо аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ то охири соли 1992 қорҳои зиёде вобаста ба қабули 12 давлати навбунёд ба аъзогӣ анҷом дода шуданд. Дар ин давра бо сабаби барҳам хӯрдани Ҷумҳурии Федератсияи Югославия июли соли 1992

Словения ва моҳи декабр Хорватия ба аъзогии Бонк қабул карда шуданд.

Дар баробари ин соҳаҳои асосии зери назари бонк таъмини пешрафти процесҳои хусусигардонӣ, бо ҳам муттаҳидсозии шабакаҳои энергетикӣ, нақлиётӣ ва телекоммуналсионии Европа, системаи бонкӣ ва ҳифзи муҳити зист ба ҳисоб мераванд.

Дастгирии чараёнҳои нави бозсозии иқтисодӣ рӯз аз рӯз эътибори БЕТР-ро дар миқёси ҷаҳон зиёд менамуд. Моҳи март соли 1993 баъд аз ҳодисаи нохуши таркиши иншооти атомии "Чернобил", роҳбарияти гурӯҳи давлатҳои "Ҳафтгона" аз БЕТР хоҳиш намуданд, ки ҳисоби махсуси татбиқи барномаи бисёрсоҳаи таъмини беҳатарии нерӯгоҳи атомиро ба зиммаи худ гирад. Мувофиқи барномаи тасдиқшуда аз ин ҳисоб маблағҳои лозима барои дастгирии аҳоли ва шумораи зиёди кормандони зарардидаи Чернобил, таъмини беҳатарии иншооти атомӣ равона карда мешуданд. Нияту мақсадҳои неқ ва натиҷаҳои мусбӣи барномаи БЕТР-ро ба назар гирифта, моҳи майи соли 1996 дар Шӯрои раисон саҳомони Бонк пешниҳоди то 20 млрд. евро (26,8 млрд. доллари ШМА) зиёд намудани сармояи бонкро яқдилона дастгирӣ намуданд. Чунин амал БЕТР-ро аз ҷиҳати сармоя ба сеюмин созмони бонуфузи қарздиҳандаи ҷаҳон табдил дод. Таҳлили 8 соли фаъолияти БЕТР нишон дод, ки бо кӯмаки созмонҳои байналмилалӣ дар ҳудуди Европай Ғарбӣ ва Шарқӣ, кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бозсозӣҳои иқтисодӣ бо суръати баланд татбиқ мешуданд, ки дар натиҷа барои сармоягузорӣ ва таракқӣ додани фаъолияти соҳибкорӣ шароитҳои беҳад васеъ фароҳам омада буд.

Дар ҳудуди шумораи зиёди давлатҳои рӯ ба ислоҳоти иқтисодӣ ниҳода омилҳои иқтисоди бозорӣ устувор гашта, дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот афзалияти баҳши хусусӣ баръало мушоҳида карда мешуд. Аз татбиқи ҳамаҷониба ва саривақтии бозсозӣҳои иқтисодӣ аксарияти давлатҳо дар масъалаи озодкунии нарх ва либерализатсияи савдо, хусусигардонии моликияти ҷамъиятӣ, бароҳмонии истеҳсолот ва баланд бардоштани дараҷаи зиндагии аҳоли комёбиҳои бузург ба даст оварданд. Комёбии аз ҳама бузург

таъмини бунёди равандҳои демократии давлатдорие, ки фаъолияти тамоми корхонаҳои истеҳсолӣ ва ҷамъиятиро дар асоси қонунҳои ҷавобгӯи меъёри байналмилалӣ ба роҳ монда тавонист, ба шумор мерафт. Хулоса, муваффақиятҳои зеринро дастоварди назарраси давлатҳои Европай Ғарбӣ ва ИДМ ҳисобидан мумкин аст:

- дар тамоми давлатҳое, ки бозсозҳои иқтисодӣ ба марҳилаи охиринаи худ расида буданд, дараҷаи беқурбшавии пул боздошта шуда, ин нишондиҳанда дар як сол ҳамагӣ 11%-ро ташкил медод;

- ҳаҷми маблағгузори бевоситаи хориҷӣ дар ин давра 4 маротиба афзуда, иштироки сармоягузори хориҷӣ дар дигаргунсозҳои сохторӣ ва ташкилӣ хеле афзуд;

- корхонаҳо ва савдои хориҷии давлатҳои татбиқкунандаи ислоҳоти иқтисодӣ фаъолияти худро бо суръати баланд ва талаботи бозори Европай Шарқӣ мутобиқ менамуданд;

- 10 давлат бо Иттиҳоди Европа Созишномаи оид ба нияти узви иттиҳод шуданро имзо намуданд ва панҷ давлат (Венгрия, Полша, Словения, Чехия ва Эстония) бо мақсади аъзои қомилҳуқуқи Иттиҳоди Европа шудан барои ба имзо расонидани созишнома музокироти расмӣ доир намуданд, се давлат (Венгрия, Полша, Чехия) ба аъзогии ОЭСР ва НАТО қабул шуданд;

- дар бисёр давлатҳои ИДМ ба ҷараёни гиперинфлясионӣ хотима дода шуда, пешрафти иқтисодӣ таъмин карда шуд;

- бо вучуди ҳодисаҳои аз самтҳои муайяни ҷараёни бозсозӣ даст кашидани давлатҳои алоҳида, дар маҷмӯъ ҳукуматҳои давлатҳои зиёд ҷонибдори давом додани протсессҳои иқтисодии бозорӣ буданд;

- раванди хусусигардонии моликияти давлатӣ дар кишварҳои Европа, агар ба марҳилаи охиринаи худ расида бошад, пас ин раванд дар давлатҳои ИДМ ба авҷи қомолоти худ расида буд;

- бо устуворшавии сохтори давлатӣ ва рӯ ба рӯ шудан ба мушкилоти зиёд дар пешбурди иқтисодиёт дар шароити маҳдуд ҷараёни нави муттаҳидшавӣ дар сатҳи минтақавӣ ва байналмилалӣ аз нав сар шуд. Аксарияти давлатҳо барои ворид шудан ба созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ба гуфтушунидҳо шурӯъ намуданд. Аз байни

давлатҳои ИДМ Ҷумҳурии Қирғизистон пешсафиро ба даст гирифта, дар баробари аъзо шудан ба созмонҳои молиявии ҷаҳон, аввалин шуда, соли 1998 ба аъзогии комилҳукуки Ташкилоти умумиҷаҳонии савдо (ТУС-ВТО) қабул гашт;

- то охири соли 1998 Шӯрои директорони БЕТР 629 лоиҳаро дар ҳаҷми 14,5 млрд. евро тасдиқ намуд;

- бо сармоягузории 10,2 млрд. евро, ки арзиши умумии танҳо 551 лоиҳаро ташкил менамуд, БЕТР ба бонки калонтарини сармоягузори ҷаҳон табдил ёфт;

- дар асоси лоиҳаҳои баимзорасида 41%-и маблағ ба давлатҳои ислоҳоти иқтисодиро пурра анҷомдода (Венгрия, Латвия, Литва, Полша, Ҷумҳурии Словакия, Словения, Хорватия, Ҷумҳурии Чехия, Эстония), 35%-и ин маблағ ба давлатҳои ислоҳоти иқтисодӣ дар онҳо нақвватгирифта (Озарбойҷон, Албания, Арманистон, Белоруссия, Булғория, Босния ва Герцеговина, Македония, Гурҷистон, Қазоқистон, Қирғизистон, Молдавия, Руминия, Тоҷикистон, Туркменистон, Ўзбекистон, Украина) ва 24%-и маблағ ба Федератсияи Россия дода шудааст.

- ҳаҷми маблағи ҷудошуда аз лаҳзаи бунёди Бонк то январи соли 2000 дар ҳаҷми 6,9 млрд. евро азхуд карда шудааст;

- БЕТР дар ин муддати фаъолияти худ бо 5 созмони байналмилалӣ молиявӣ ва 24 ташкилотҳои расмӣ ҳаммаблағгузорандаи молиявӣ ва 58 бонки тичоратӣ робита барқарор намуд;

- дар даҳсолаи охири асри XX БЕТР сармояи оинномавии худро аз ҳисоби сармояи озоди созмонҳои байналмилалӣ ва бонкҳои тичоратӣ дар ҳаҷми 30,9 млрд. евро зиёд намуд.

Тавассути сармоягузории худ БЕТР ба инкишофи баҳши хусусӣ, таҳкими муассисаҳои молиявӣ ва системаҳои ҳукуқӣ, инчунин рушди зерсохтори (инфраструктураи) барои дастгирии баҳши хусусӣ зарурбуда кӯмак мерасонад. Дар тамоми фаъолияти худ Бонк принципҳои солими бонкӣ ва сармоягузорию истифода менамояд.

Нақши катализатори ислоҳотро иҷро намуда, бонк ҳаммаблағгузорӣ ва сармоягузории мустақими хориҷиро аз

манбаъҳои хусусӣ ва давлатӣ ҳавасманд мегардонанд, дар сафарбар намудани сармояи ватанӣ кӯмак мерасонанд, инчунин ҳамкориҳои техниро дар соҳаҳои дахлдор таъмин месозад. Бонк бо муассисаҳои молиявӣ ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ милли ҳамкориҳои зиҷ дорад. Дар тамоми фаъолияти худ Бонк ба рушди аз ҷиҳати экологӣ солиму устувор мусоидат мекунад.

БЕТР принципҳои идораи самараноки корпоративиро катъиян ҷонибдорӣ менамояд; дар доираи тамоми бонк масъулият ва назорати марбута ба таври зарурӣ муайян ва мушаххас гардидаанд. Илова бар ин системаи ҳисобот вучуд дорад, ки дар доираи он иттилоот ба таври зарурӣ ба расмӣ дароварда мешавад ва дар дохили БЕТР дар ҳар як сатҳ барои таъмини фаъолияти самаранокии системаи тобоварӣ ва мувозина паҳн карда мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз таъсиси БЕТР баъди аз ҷониби Парламенти кишвар тасдиқ гардидани узвият, ба ин ташкилоти байналмилалӣ ворид шуд. Имрӯзҳо намоёндагии Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд дар ш. Душанбе фаъолият дорад.

Муносибатҳои мутақобила ва фаъолияти якҷояи байни Тоҷикистон ва БЕТР бинобар зиддияти шаҳрвандӣ дар кишвар ва рушди ноустувори иқтисодии кишвар аз нигоҳи Бонк ғайриқаноатбахш буданд.

Сарфи назар аз ин, лоиҳаи нахустини БЕТР дар Тоҷикистон дар соли 1995 - Лоиҳаи барқарорсозии ғаврии хати парвозу нишастӣ фурудгоҳи ш. Душанбе гардид. Моҳи март соли 1995 сохторҳои ҳукумати Тоҷикистон, аз ҷумла роҳбарияти ҳавонавардии кишвар ба БЕТР муроҷиат намуда, аз ҳолати бади хати парвозу нишастӣ фурудгоҳи ш. Душанбе изҳори ташвиш намуданд. Зеро минбаъд бадтар шудани хати парвоз метавонист боиси он гардад, ки фурудгоҳ бинобар таъмин накардани бехатарии парвозҳо баста шавад. БЕТР ҳолати бамӣномадаро таҳқиқ намуд ва минбаъд Ҳукумати Нидерландия барои таҳким ва таҷдиди хати парвозу нишаст ба маблағи 4 млн. доллари ШМА грант ҷудо намуд. Дар ин лоиҳа Бонк нақши миёнаравро дар татбиқи лоиҳа иҷро кард. Бояд таъкид намуд, ки корҳои таъмир дар мӯҳлати кӯтоҳтарин анҷом дода шуданд.

Соли 1996 БЕТР сармоягузори аввалини худро ба Тоҷикистон барои дастгирии институтҳои молиявӣ маъқул донист. Барнома ба маблағи умумии 7 млн. евро бо 4,6 млн. евро тавассути кредитонии Бизниси хурд ва миёна аз тариқи бонки тижоратии "Ориёнбонк" оғоз гардид. То имрӯз транши аввали хати кредитӣ пурра азхуд карда шуд ва бештар аз 20 лоиҳа дар бахши бизниси миёна ва хурд маблағгузорӣ гардидаанд. Портфели кредитҳои "Ориёнбонк" аз зарурати зиёд ва эҳтиёҷот ба пешниҳод гардидани чунин захираҳои кредитӣ барои инкишофи бахши хусусии кишвар гувоҳӣ медиҳад.

Нақши худро дар дастгирӣ ва инкишофи бахши хусусӣ дар Тоҷикистон БЕТР дар тақвияти мақом ва ҷойи бонкҳои тижоратӣ, миёнаравон, роҳбаладон, дар вусъат бахшидани хизматрасониҳои молиявӣ ва дастгирии шаклҳои хусусии моликият, сарфи назар аз ҳаҷми онҳо, мебинад. Лоиҳаи минбаъдаи БЕТР дар бахши молиявии Тоҷикистон ба ин мақсад равона гардидааст, ки моҳи ноябри соли 2000 тавассути иштирок дар сармояи дигар, яке аз устувортарин бонкҳои кишвар "Тоҷиксодиротбонк" маъқул дониста шудааст. Маблағи умумии Лоиҳа 500 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил медиҳад. Мақсад аз тақвияти бонк бо роҳи иштирок дар Шӯрои директорон ва ҳайати саҳомони бонк, ҷалби манфиати иловагии сармоягузори имконпазири стратегӣ ба кори бонк ва ҷорӣ намудани таҷрибаи байналмилалӣ барои беҳбудии минбаъдаи кор иборат мебошад. Вақтҳои наздик воридшавии корпоратсияи Байналмилалии Молиявӣ (КБМ) ба ҳайати саҳомон дар назар аст. Ин ба бонк экспертизаи иловагиро медиҳад ва имконият фароҳам меорад, ки бонк дар бахши бонкии кишвар рақобатпазирии ҷиддӣ пайдо намояд.

БЕТР дар бахши хусусии Тоҷикистон ду лоиҳаро маблағгузорӣ намуд. Лоиҳаи якум, дар ҳаҷми 4 млн. доллар, ки моҳи июли соли 1997 барои фабрикаи борҷомаи шаҳри Хучанд ба маблағи 1,7 млн. доллари ШМА маблағгузорӣ намуд. Ин ба корхонаи консервбарорӣ имкон дод, ки ҳаҷми истеҳсолотро афзун намояд ва истеҳсоли маҳсулотро барои содирот ба роҳ монад. Лоиҳаҳои минбаъда метавонанд дар бахши агробизнес ба таъсиси Корхонаи муштарак

бо иштироки ширкатҳои хусусӣ дар истеҳсол ва коркарди пахта равона гардад.

Лоиҳаи дуюм дар баҳши хусусӣ лоиҳаи моҳи сентябри соли 1998 имзогардидаи иштирок дар сармоягузорӣ ба маблағи 1.7 млн. доллар ва 3,5 млн. доллари ШМА кредити барои маблағгузориҳои насб ва ба кор андохтани заводи истеҳсол ва ба шишаҳо рехтани нӯшокиҳо дар шаҳри Ўротеппа мебошад. Корхонаи муштараке, ки ба он маблағ ҷудо карда шуд, махсус барои ин лоиҳа зиёд намудани ҳаҷми оби нӯшокӣ дар Тоҷикистон, афзун гардонидани даромади кишвар аз содирот, инчунин баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва малакаи идоракунии мебошад.

Моҳи апрели соли 1999 БЕТР барномаи миёнамӯҳлати худро оид ба дастгирии баҳши нақлиётҳои кишвар идома дода, барои таҷдиди ғаврии хати парвозу нишаст ва системаи дренаж дар фурудгоҳи шаҳри Хучанд ба маблағи 3,2 млн. евро кредит пешниҳод намуд. Бо мувофиқаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон кредит бо 2,1 млн. евро маблағи гранти ба тариқи махсус ҷудонамудаи Фонди Япония оид ба дастгирии баъд аз низоъ ва 378 ҳазор еврои аз Фонди ҳамкориҳои Японияю Европа дарёфтшуда дастгирӣ карда шуд. Ин сармоягузорӣ имкон дод, ки фурудгоҳи Хучанд ғайраравона гардида амнияти худро хеле баланд бардорад ва ба стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ карда шавад.

БЕТР ба сифати бонки тижоратӣ ният дорад дар оянда дар лоиҳаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ манфиатбахш ва самаранок дар Тоҷикистон ҳамкорӣ намояд, вале зимнан бонки таҷдиду инкишоф буданашро фаромӯш нахоҳад кард. Масалан, дар соли 2001 БЕТР маблағгузориҳои ду лоиҳаи бузургро ба нақша гирифтааст. Таҷдиди зерсохтори телекоммуникатсияи сектори иқтисод яке аз афзалиятҳои асосӣ барои БЕТР дар Тоҷикистон мебошад. Барои ин мақсадҳо БЕТР тибқи тахминҳои пешакӣ ният дорад 15 млн. доллари ШМА ҷудо намояд. Ин захираҳо барои таҷдиди шабака ва стансияҳои телекоммуникатсия равона карда хоҳанд шуд, зеро ин яке аз шартҳои муҳим барои ҷалби минбаъдаи сармоягузориҳои хориҷӣ мебошад. Бешубҳа, алоқа ва зерсохтор ҷузъи муҳими таркибӣ барои фароҳам

овардани фазои мусоидтари сармоягузорӣ дар ҳар як кишвар мебошанд, ҳол он ки Тоҷикистон дорои иқтисодии хориҷӣ ва имконияти рушди чунин бахшҳо ба монанди агробизнес, саноати маъдан, гидроэнергетика, туризм ва ғайра хеле муҳим аст.

Минбаъд баланд бардоштани амнияти парвозҳо чи дар каламрав ва чи дар фазои Тоҷикистон БЕТР-ро ба зарурати расонидани кӯмаки фаврӣ дар таҷдиди таҷҳизоти аэронавигатсионӣ дар фурудгоҳҳои Хучанд ва Душанбе водор месозад. Ин лоиҳа аз ҷиҳати иқтисодӣ барои дарёфти маблағҳои асёрӣ аз парвоз дар фазои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле ҷолиб ва муҳим аст. Арзиши умумии тахминии лоиҳа 7,5 млн. доллари ШМА таъкил хоҳад дод.

Лоиҳаҳои баимзорасидаи БЕТР то 31 декабри соли 2000 дар ҷадвали №48 нишон дода шудаанд.

Ҷадвали №48

Лоиҳаҳои Банки Европоии Таҷдид ва Рушд
(соли 2000, бо млн. евро)

Лоиҳа	Баҳши иқтисодӣ	Арзиши умумӣ	Ҳаҷми маблағ-гузорӣ	Навъ
Ташаббуси Тоҷикистон Институтҳои молиявӣ - Ориёнбанк	Молия	4,6	4,6	Кредит/иштирок дар сармоя
Хучанд, Пэкэджинг (борҷома)	Агробизнес	4,1	1,8	Кредит
Оби Зулод, заводи истехсоли оби нӯшоки дар шишаҳо	Агробизнес	13,2	5,3	Кредит/иштирок дар сармоя
"Тоҷиксодиротбанк" - иштирок дар сармояи банк	Молия	0,5	0,2	Иштирок дар сармоя
Ҳамагӣ		22,3	11,9	
Баҳши ҷамъиятӣ				
Фурудгоҳи Хучанд	Наклият	5,9	3,2	Кредит
Ҷамъ		30,8	15,1	

Ҳаёти дар Тоҷикистон фаъолиятдоштаи БЕТР мақсад дорад, минбаъд масъалаҳои бештареро ҷиҳати рушди тиҷорати хурду миёна дар назди худ гузошта, онҳоро ҳал намояд. Ин майл бо шарофати устувории сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон таҳти сарвари Ҳирадмандонаи Президенти кишвар Э.Раҳмонов пайдо гардидааст. Мулоқоти ба қарибӣ дар Токио баргузоргардидаи гурӯҳи машваратӣ

оид ба Тоҷикистон гувоҳи афзудани рағбат ба равандҳои устуворгардӣ дар кишвар ва аз ҷумла, дар минтақа мебошад. 430 млн. доллари ШМА ҳамчун саҳм барои кор бо Тоҷикистон дар ду соли минбаъда баёнгари он мебошад, ки кишварҳо ва институтҳои донор ба Тоҷикистон майлу рағбати зиёд доранд.

Ҳукумати ҷумҳурӣ ба таҳким ва тақвияти муносибатҳои мутақобила бо БЕТР тавассути дар амал татбиқ намудани аҳду паймон ва машваратҳои дар чараёни кор бо БЕТР ноилгардида, ҳамчун яке аз воситаҳои рушди минбаъдаи муносибатҳои бозорӣ дар кишвар, инкишофи фазои сармоягузорӣ дар кишвар ва ҷалби минбаъдаи сармоягузори хориҷӣ тавачҷӯи махсус зоҳир менамояд.

Бояд ёдовар шавем, ки аз 3 то 5 марти соли 1998 БЕТР дар Токио бо мақсади ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ба давлатҳои Осиёи Марказӣ конференсияи иқтисодиро бо иштироки намоёндагони давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ташкил намуд. Дар ин ҷаласа Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ҳайси намоёнда Раиси Бонки миллии Тоҷикистон Алимардонов М.М. муаррифӣ намуд.

Дар баромади худ Раиси Бонки миллии Тоҷикистон дар бораи сабабҳои кандашавии робитаҳои иқтисодии ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ба бӯҳрони иқтисодӣ дучор шудани ҷумҳурӣ ва тадбирҳои андешидаистодаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов ба иштироккунандагони конференсия маълумот дод. Бо дарназардошти талаботи созмонҳои молиявии ҷаҳон дар барномаи иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба барқарорсозии иқтисодиёти мамлакат ба инкишофи соҳибкории хусусӣ эътибори махсус дода шуда буд. Барои татбиқи ин барнома қонунҳои мавҷудбуда аз нав дида баромада шуда, мувофиқи талаботи замон санадҳои нави қонунгузорӣ интишор мешаванд. Ҳамин тариқ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон умед дошт, ки барномаи иқтисодӣ ва корҳои вобаста ба барқарорсозии мамлакат аз тарафи сармоягузори Япония ва мамлакатҳои дигари тараққинамудаи ҷаҳон дастгирӣ хоҳанд шуд.

§16.6. Бонки Осиёи Рушд ва ҳамкории он бо Тоҷикистон

Бонки Осиёи Рушд (БОР) институти молиявии гуногунпахлӯи байналмилалӣ буда, бо мақсади аз байн бардоштани кафомонӣ ва дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ дар асоси таҷрибаи Иттиҳоди Европа таъмини пешрафти иқтисодиёти давлатҳои кафомондатарини Осиё соли 1966 таъсис дода шудааст.

Сармояи ин бонк ба 57 кишварҳои дунё тааллуқ дорад, ки 41-тои онҳо дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси Ором ҷой гирифтаанд. Дар асоси қарори Шӯрои раисон идораи марказии БОР дар пойтахти Филиппин - шаҳри Манила ҷойгир шудааст. БОР соҳаи васеи фаъолияти рушди иқтисодӣ ва иҷтимоиро фаро мегирад, ки ба неқӯахволии аҳолии минтақа нигаронида шудааст. Мақсадҳои асосии стратегияи бонк таъмини пешрафти иқтисодӣ, кам кардани сатҳи камбизоатӣ, беҳтар намудани вазъи замон, ҳифзи муҳити зист ба шумор мераванд. Бонк ҳамеша баҳри ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ, таҳкими иқтисодии идоравии бахши давлатӣ, рушди захираҳои инсонӣ ва расонидани кӯмак дар идора намудани захираҳои табиӣ саъю кӯшиш менамояд.

Бо мақсади рушди бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ БОР ба онҳо қарзҳои имтиёзнок медиҳад. Бештари кредитҳои Бонк барои татбиқи лоиҳаҳои махсуси бахши давлатӣ равона карда мешаванд. Дар баробари ин Бонк баҳри омода намудан ва доир намудани қорҳои таҷрибавию конструкторӣ ва барномаҳои машваратӣ маблағҳои муайяно барои кӯмакҳои техникаӣ дарёф намерорад. Бонк, алалхусус, барои амалӣ шудани лоиҳа ва барномаҳое, ки ба рушди ҳамаҷонибаи давлатҳои рӯ ба инкишоф ва ҳамкории минтақавии байни онҳо равона карда шудааст, эътибори махсус медиҳад.

Фондҳои муқаррарии Бонк аз қисми пардохташудаи сармояи саҳомӣ, захираҳо, фондҳое, ки аз ҳисоби қарзҳо зиёд шудаанд, даромадҳои тақсимаишуда ва фондҳои махсусе, ки захираҳои гузоштаи ҳукуматҳои кишварҳои аъзоро дар бар мегирад ва маблағҳои кредитҳои баргардонидашуда иборат мебошанд. Сармояи БОР

вобаста ба самтҳои истифодаи худ ба фондҳои зеринро таъсис додааст:

Фонди Осиеии Рушд (28 июни соли 1974);

Фонди махсуси кӯмакҳои техникӣ (10 январи соли 1980);

Фонди махсуси Институти Бонки Осиеии Рушд (соли 1996);

Фонди махсуси Япония (март соли 1998).

Кредитҳои фондҳои Бонк асосан бо шартҳои *бидуни имтиёз* ба кишварҳои аъзои Бонк, ки дорои сатҳи баланди рушди иқтисодӣ мебошанд, дода мешаванд. Сармояи Фонди Осиеии Рушд дар асоси Низомномаи ин хазина дар навбати худ барои додани қарзҳои имтиёзнок танҳо ба кишварҳои камбизоаттарини аъзои Бонк пешбинӣ карда шудаанд.

БОР аз бозори ҷаҳонии сармоя ва бонкҳои марказии баъзе кишварҳои аъзои Бонк маблағҳо қарз мегирад. Саҳомони калонтарин БОР Япония ва ШМА ба шумор мераванд, ки ба ҳар яки онҳо 16-фоизӣ аз сармояи умумӣ рост меояд.

Мақоми Олии Бонк Шӯрои Раисон мебошад, ки ҳар сол вохӯрӣ мегузаронад. Ба ҳайати Шӯрои Раисон аз ҳар як кишвари узви БОР якнафарӣ намоянда дохил аст. Шӯрои Директорон ҳар ду сол аз ҷониби Шӯрои Раисон интиҳоб карда мешавад. Шумораи Директорон (ҳар яке бо алтернатива) 12 нафарро ташкил медиҳад.

Шӯрои Раисон ҳуқуқ дорад Президенти Бонкро ба мӯҳлати 5 сол интиҳоб намояд ва метавонад аз нав интиҳоб гардад. Президент Шӯрои Директоронро сарварӣ мекунад ва тахти сарварии ӯ фаъолияти Бонк сурат мегирад. Ба Президент се ноиб - президент кӯмак мерасонанд.

Дар Дастгоҳи марказии Бонк 23 идора фаъолият доранд, 14 воҳиди Бонк берун аз ҳудуди Филиппин ҷойгиранд. Охири соли 1998 дар Бонк 1966 ходим кор мекард. 10 намояндаи Бонк дар Дакка (Бангладеш), Пномпен (Камбоҷа), Нью Дели (Ҳиндустон), Чакарта (Индонезия), Алмаато (Қазоқистон), Катманду (Непал), Исломобол (Покистон), Коломбо (Шри-Ланка), Тошкент (Ўзбекистон) ва Ханой (Ветнам) фаъолият доранд. Намояндагии ҷанубии минтақаи Укёнуси Ором дар Порт Вилла (Вануату) ва се идораи намояндагӣ дар Токио.

Франкфурт (Германия) барои Европа ва Вашингтон (ШМА) барои Америкаи Шимолӣ чойгиранд.

Чумхурии Тоҷикистон 20 апрели соли 1998 расман узви Бонки Осиёи Рушд гардид. Идораи доимии БОР дар шаҳри Душанбе ҷаъолият дорад.

Иштироки муовини аввали Раиси Бонки миллии Тоҷикистон Рахимов Ш. дар маҷлиси солони БОР, ки 9-14 майи соли 1997 дар ш. Фукокаи Япония баргузор гардида буд, ба муносибатҳои дучонибаи Чумхурии Тоҷикистон ва роҳбарияти ин бонк асос гузошт. Мақсади асосии иштирок дар ин маҷлис дар баробари пайдо намудани иттилоот дар бораи ин бонк аз омӯхтани талабот ва муайян намудани усулҳои ба ин созмон дохил шудан иборат буд. Ҳаёати Ҳукумати Чумхурии Тоҷикистон дар тӯли 5 рӯзи сафар бо кормандони масъули БОР намоёндогони кишварҳои аъзо вохӯрда, масъалаҳои бароҳмонии муносибатҳои дутарафа ва роҳҳои иштирок дар ҷаъолияти бисёрсоҳаи ин созмон, усулҳои ҷалби сармоя, тарзи омода сохтани ҳуҷҷатҳои лозимаи лоиҳахоро дақиқ намуда, сӯҳбатҳои хосаеро вобаста ба дастгирии аъзогии Тоҷикистон дар ин Бонк доир намуданд.

Ҳап дар сари он аст, ки дар давоми 35 соли ҷаъолияташ Бонки Осиёгии Рушд бо хизматҳои шоёнаш дар пешрафти як силсила давлатҳо кӯмак расонида, аз сатҳи ниҳоят пасти иқтисодӣ то ба гурӯҳи давлатҳои нави саноатии ҷаҳон дохил шудани Гонконг, Тайван, Таиланд, Сингапур, Малайзия, Кореяи Ҷанубӣ ва ғайра кӯмак расонидааст. Дар баробари ин сармояи зиёди озодаи ин Бонк дар асоси қарори маҷлиси Шӯрои Раисон солҳои охир барои дастгирии иқтисодиёти давлатҳои рӯ ба инкишоф ва тозаистиклол равона мегардад.

Дар асоси лоиҳаҳои тасдиқшуда соли 1999 қарзи аввалин дар ҳаҷми 17,47 млн. доллари ШМА ҷудо карда шуд, ки барои пурра қардани қасри буҷет пешбинӣ гардида буд. Мувофиқи Созишномаи имзошуда ин қарз ба Чумхурии Тоҷикистон ба мӯҳлати 40 сол бо як ғоизи солони ҷудо карда шуд. Давраи имтиёзноки он 10 соли аввал муайян карда шудааст. Пардохти ғоизи даромади Бонк ҳар сол аз 15

июни соли 1999 муайян карда шудааст. Дар тӯли соли 1999 маблағи муайяншудаи ин қарз пурра азхуд карда шуд. Тоҷикистон ду сол аст, ки мувофиқи ӯҳдадории қабулнамудаи худ пардохтҳои ғоизиро дар муҳлатҳои муайяншуда мунтазам ба БОР интиқол медиҳад.

Қарзи дуҷум аввали соли 1999 дар ҳаҷми 5 млн. доллари ШМА барои рафъи оқибатҳои офатҳои табиӣ ҷудо карда шуда буд. Муҳлати истифодаи қарзи номбурда 15 сол муайян шудааст. 8 соли он барои Ҷумҳурии Тоҷикистон давраи имтиёзнок ба шумор рафта. Ҷоидаи БОР ҳамагӣ 1 ғоизи солонаро ташкил медиҳад. Муҳлати пардохти аввали ғоизи муайяншуда 1 марти соли 1999 муайян шуда буд, аммо бо вучуди пурра азхуд нашудани ин маблағ муҳлати пардохт бо розигии тарафайн ба охири соли 2000 гузаронида шуд. Охири соли 2000 дар натиҷаи вусъатгирии робитаҳои дучониба боз 6 лоиҳаи дигар оид ба рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи роҳбарияти БОР тасдиқ карда шуданд, ки татбиқи онҳо аз аввали соли 2000 пешбинӣ шуда буд.

24 апрели соли 2001 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Раҳмонов ҳайати намоёндагони созмонҳои молиявӣ кредитӣ байналмилалӣ, ки дар ин давра дар Душанбе гирд омада буданд, қабул намуд. Дар рафти вохӯрии роҳбари ҳайати ХБА, Бонки умумичаҳонӣ ва Бонки Осиёи Рушд, ки дар лоиҳаҳои пешрафти иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон донорҳои асосӣ ба шумор мераванд, ба Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи татбиқи барномаҳо ва ҳамкориҳои муштарак, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқ мешаванд, изҳорот дод. Дар ин вохӯрӣ ба масъалаҳои вобаста ба омода сохтани мулоқоти гурӯҳи машваратии давлатҳои донор, ки моҳи майи соли 2001 бояд дар Токио баргузор мегашт, эътибори махсус дода шуд. Дар ин бахш қайд карда шуд, ки имрӯзҳо тамоми қорҳо вобаста ба доир намудани вохӯрӣ ва машваратҳои лозима бо аксарияти давлатҳои донор гузаронида шуданд. Намоёндагони онҳо ба вазъи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рафти бозсозии иқтисодии ин давлат баҳои баланд дода, аз вохӯрии гурӯҳи машваратии давлатҳои донор дар Токио умедҳои калон доранд. Президенти Тоҷикистон пешниҳоди "Барномаи кӯмаки Бонки Осиёи Рушдро барои солҳои

2001-2004" дастгирӣ намуда, миннатдории худро ба роҳбарияти ин созмон баён намуд. Мувофиқи ин барнома соли 2001 барои таъмини пешрафти соҳаи кишоварзӣ ва кӯмакҳои техникӣ маблағҳои муайяни қарз ва грантҳо пешбинӣ шудааст. Дар асоси ин барнома аз соли 2003 ҳаҷми қарзи Бонки Осиёи Рушд барои Тоҷикистон мунтазам зиёд мешаванд. (Ҷадвали №49)

Ҷадвали №49

Таъбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки Бонки Осиёи Рушд дар соли 2001

№№	Лоиҳаҳо	Маблағ млн. доллари ШМА	Статус	Эзоҳот
1.	Қарз барои рафъи оқибатҳои офатҳои табӣӣ	5,0	Амал- кунанда	
2.	Қарз барои беҳдошти бахши иҷтимоӣ (маориф, нигоҳдории тандурустӣ, соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ)	20,0	Амал- кунанда	
3.	Қарз барои таъмири роҳҳои мошингард	20,0	Тасвиб карда шуд	Саршавии иҷрои лоиҳа дар соли 2001 Маблағи умумии лоиҳа - 24 млн. * доллари ШМА
4.	Лоиҳа барои таъмири системаи тақсироти қувваи барқ	40,0	Ба тасвиб расидааст	Саршавии иҷрои лоиҳа дар соли 2001
5.	Лоиҳа оид ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ дар деҳот	3,0	Дар марҳилаи омодагӣ	Грант
6.	Лоиҳа барои барқарор намудани соҳаи кишоварзӣ	20,0	Дар марҳилаи омодагӣ	
7.	Инкишофи системаи маблағгузории деҳот	5,0	Ба нақша гирифта шудааст	
8.	Тағйири фаъоли захираҳои меҳнатӣ	15,0	Ба нақша гирифта шудааст	

* БИР барои иҷрои ин лоиҳа ба сифати ташкилоти ҳаммаблағгузор Ҳазинаи ОПЕК-ро ҷалб намуд, ки бо ташкилоти мазкур имзои Созишнома ба маблағи 4 млн. доллар дар назар дошта шудааст.

§16.7. Бонки Исломии Рушд ва ҳамкориҳои он бо Тоҷикистон

Бонки Исломии Рушд (БИР) институти молиявии байналмилалӣ буда, мутобиқи Эълומияи интишорнамудаи Конференсияи Вазирони молияи кишварҳои аъзои Созмони Конференсияи исломӣ, ки 18 декабри соли 1973 дар Чидда (Арабистони Саудӣ) баргузор гардид, таъсис дода шудааст. Баъд аз чаласаи Шӯрои Раисон, ки моҳи июли соли 1975 баргузор гардида. Бонк 20 октябри соли 1975 фаъолияти худро расман оғоз намуд.

Мақсади Бонк - мусоидат ба рушди иқтисодӣ, пешрафти иҷтимоии кишварҳои аъзои Бонк ва шаҳрвандони мусулмонони ҷаҳон мутобиқи усулҳои Шариат, яъне қонунҳои исломӣ аст.

Вазифаи Бонк аз он иборат аст, ки дар сармояи саҳомӣ ширкат варзида, бо пешниҳод намудани кредитҳо ва лоиҳаҳои истехсолӣ ба кишварҳои аъзои Бонк ҷиҳати рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ кӯмаки молиявӣ расонад. Илова ба Трасти Фондҳо, ба Бонк ҳамчунин зарур аст, ки барои мақсадҳои махсус фондҳои иҷтимоӣ таъсис диҳад ва идора намояд, аз ҷумла барои расонидани кӯмак ба ҷомеаҳои исломӣ ба кишварҳои аъзои Бонк набуда низ фонд таъсис диҳад.

Бонк ваколатдор аст, амонатҳо қабул намояд ва захираҳои молиявиро бо усулҳои марбутаи маблағгузорӣ сафарбар созад. Бонк ҳамчунин барои расонидани кӯмак дар ҳавасмандгардонии савдои хориҷӣ, хусусан молҳои таъиноти истехсолӣ дар байни кишварҳои аъзои Бонк, расонидани кӯмаки техникӣ ба кишварҳои аъзои бонк, фароҳам овардани шароити мусоид барои омӯзиш ба шахсоне, ки дар кишварҳои исломӣ мутобиқи Шариат ба кори таҷрибавию конструкторӣ машғуланд, масъул мебошад.

Ҳоло 53 давлати исломии қитъаҳои Осиё, Африка ва Европа аъзои БИР мебошанд. Шартӣ асосӣ барои узвият ба БИР ин аъзо шудан ба Ташкилоти Конференсияи Исломӣ ва қабули мӯҳлату шартҳои қабулнамудаи Шӯрои Раисон мебошад.

То 31 июни соли 1992 сармояи оинномавии Бонк 2 млн. динори исломиро ташкил дод. Аз моҳи июли соли 1992 мутобиқи Резолутсияи (катъномаи) Шӯрои Раисон фонди оинномавӣ то 6 млрд. динори

исломӣ расид, онро ба 600 000 дорои номинали 10 000 динори исломӣ хар кадом таксим карда шуданд. Сармояи саҳомии он 4 млрд. динори исломиро ташкил медиҳад, ки мутобиқи ҷадвали махсус ва бо асъори табилии озод ба Бонки дахлдор пардохта мешавад.

Арзиши динори исломӣ, ки воҳиди ҳисоби Бонки Исломии Рушд мебошад. ба як СДР (Ҳукуки махсуси қарзгирӣ)-и ХБА баробар аст.

Баъд аз сафарҳои расмӣ Раиси Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов соли 1994 ба давлати Кувайт, соли 1995 ба пойтахти АМА шаҳри Абузабӣ ва дар бозгашт шаҳри Дубай, соли 1996 ба Арабиёи Саудӣ, ки дар рафти онҳо созишномаҳои зиёд оид ба бароҳмонии муносибатҳои дӯҷонибаи иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ ҷалб гузошта шуда буд. Роҳбарияти ин давлатҳо ба Тоҷикистони соҳибистиклол, ки аксарияти аҳолии он мусулмон мебошанд, таваҷҷӯҳи ҳосеа пайдо намуда, дар рафти мулоқотҳо барои дохил шудани Тоҷикистон ба узвияти Созмони БИР ҷонибдорӣи ҳудро изҳор карданд.

Баъд аз тасвиби Маҷлиси Олӣ Созишномаи баимзорасидаи байни Ҳукумати Тоҷикистон ва БИР дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №336 аз 14 декабри соли 1996 Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилҳукуки БИР гардид.

Идораи минтақавӣи Бонки Исломии Рушд дар ш. Алмаато, Ҷумҳурии Қазоқистон қарор дорад.

Аввалҳои соли 1997 сардори идораи амалиётҳо ва лоиҳаҳои БИР Форук-аз-Замон бо мақсади анҷом додани кор аз рӯи лоиҳаҳои ҷиҳозонидани Маркази ҷумҳуриявӣи бемориҳои дил, инчунин омӯштани имкониятҳои таҳияи барномаҳои нави ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва БИР ба Душанбе омад. Бо тавсияи Бонки мазкур ду нафар мутахассис аз Туркия ва Покистон барои омода сохтани ин лоиҳаҳо, ки барқарор кардани мактабҳои харобгардида, муассисаҳои соҳаи нигоҳдории тандурустӣ дар деҳот, таъмири роҳҳои мошингард ва дигар масъалаҳои вобаста ба реабилитатсияи системаи таксимои кувваи барқро дар бар мегирифтанд, ба Душанбе омаданд.

6-7 ноябри соли 1997 бо даъвати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Раиси БИР чаноби Аҳмад Муҳаммад Алӣ барои чамъбасти корҳои мутахассисони худ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон боздид намуд. Сафари расмӣ ин меҳмони воломақом ду рӯз идома ёфт ва ба рӯзҳое рост омад, ки халқи Тоҷикистон сесолагии қабул шудани Конститутсия (Сарқонун)-и кишвар ва интиҳоби Президенти мамлакатро ҷашн мегирифтанд. Бо вучуди ин меҳмони олиқадр бо роҳбарони давлату ҳукумат, вазорату идораҳои марбута вохӯрию сӯҳбатҳои судманд анҷом дод.

Раиси БИР бо роҳбарияти вазоратҳои нақлиёт ва хоҷагии роҳ, маориф, тандурустӣ, Президенти Ширкати давлатии саҳомии ҳолдингии "Барқи Тоҷик", Сардори "Роҳи охани Тоҷикистон" гуфтушунид намуда, лоиҳаҳои мушаххасу мухталифи пешрафти ин соҳахоро мавриди баррасӣ қарор дод.

Зимни ин сафар се ҳуҷҷати муҳим ба имзо расид. Ҳуҷҷати аввал ин созишномаест, ки тибқи он БИР соли 1997 ба Тоҷикистон барои харидани таҷҳизоти тиббӣ барои Маркази ҷумҳуриявии кардиологӣ 3,5 млн. доллари америкоӣ ҷудо кард.

Соли 1998 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси созишномаи кредитӣ бо Бонки Исломии Рушд дар ҳаҷми 8.82 млн. доллари ШМА ба таҷдиди мактабҳои маълумоти умумӣ шурӯъ намуд.

Ду ҳуҷҷати дигар ба он нигаронида шудаанд, ки БИР ҳамчун грант барои идома додани сохтмони минтақаи 15 километраи шохроҳи Помири шарқӣ-ағбаи Кулма-Қароқурум - 280 ҳазор доллари ШМА ва азхуд намудани шаш ҳазор гектар замини водии Данғара - 200 ҳазор доллари ШМА маблағро барои омӯзиш, тайёр намудани лоиҳаҳои лозима ҷудо намуд.

Ҳамкорӣ бо БИР имконият фароҳам овард, ки кишварӣ мо дар бозорҳои кишварҳои аъзои ин созмони бонуфуз шарикӣ бозътимод пайдо кунад.

Имрӯзҳо дар заминаи қарзҳои ҷудонамудаи БИР дар Тоҷикистон қор дар асоси 5 лоиҳаи тасдиқшуда босуръат пеш рафта истодааст:

1. Роҳи мошингарди Мурғоб-ағбаи Кулма

Татбиқи ин лоиҳа дар асоси Созишномаи кредитии аз 21 ноябри соли 1999 баимзорасида аз 1 январи соли 2000 шурӯъ шуд. Маблағи умумии лоиҳа 13 млн. 980 ҳазор доллари ШМА-ро ташкил менамояд, ки аз он 9 млн. 725 ҳазор доллари ШМА-ро БИР ва 4 млн. 255 ҳазор долларро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зимма гирифтанд.

2. Роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъахумб (Шоҳон-Зигар)

Дарозии роҳи мазкур 34,2 километрро ташкил намуда, барои пурра ба истифода додани он мувофиқи лоиҳа 35,2 млн. доллари ШМА пешбинӣ шудааст. Мувофиқи созишномаи баимзорасида ду фазаи аввали он ба маблағи 9,5 млн. доллари ШМА аз тарафи БИР ва фазаи сеюми он ба маблағи 11 млн. доллари ШМА аз тарафи Хазинаяи Кувайтии Рушди Иқтисодии Араб пардохта мешавад. Маблағи боқимондаи ин лоиҳаро дар ҳаҷми 5,2 млн. доллари ШМА Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба зиммаи худ гирифтааст.

3. Роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъахумб (Зигар-Хостав-Шкеф)

Лоиҳаи мазкур барои бунёд намудани 38 км роҳи мошингарди чавобгӯи меъёри байналмилалӣ ба маблағи 31,75 млн. доллари ШМА ба нақша гирифта шудааст. Дар асоси гуфтушунидхо Хазинаяи Кувайтии Рушди Иқтисодии Араб 16,25 млн. доллари ШМА, Хазинаяи Арабистони Саудӣ 6 млн. доллари ШМА ва Хазинаяи ОПЕК 4 млн. доллари ШМА ин лоиҳаро ба зиммаи худ гирифтанд. Маблағи боқимонда ба миқдори 5,5 млн. доллари ШМА аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон саҳмгузорӣ карда мешавад. Барои татбиқи ин лоиҳа дар нимаи дуоми соли 2001 тамоми ҳуҷҷатҳои лозима аз тарафи роҳбарияти БИР тасдиқ карда шуданд. 9 январи соли 2001 байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хазинаяи Кувайтии Рушди Иқтисодии Араб оиди чудо намудани маблағҳои пешбинишуда Созишнома дар ҳаҷми 16,25 млн. доллар ба имзо расонида шуд. 1 июни соли 2001 дар рафти сафари Вазири нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон Салимов Д. Созишномаҳои кредитии навбатӣ байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Хазинаяи Кувайтии Рушди Иқтисодии Араб дар ҳаҷми 11 млн. доллар ба имзо расиданд.

4. Роҳи мошингарди Кӯлоб-Қалъаихумб (Анҷироби Поён-Шохон)

Оид ба расонидани ёрии техникӣ ва чудо намудани 300 ҳазор доллари ШМА барои тайёр кардани Асосҳои техникию иқтисодӣ (ТЭО) ба БИР дархост фиристода шудааст.

5. Лоиҳа оид ба таҷдид ва анҷом додани сохтмони мактабҳои миёна

Барои амалӣ шудани ин лоиҳа БИР 9 млн. 530 ҳазор доллари ШМА пешбинӣ намудааст. Дар асоси пешниҳоди Вазорати маориф тамоми маблағҳои пешбинишуда барои таҷдид ва бунёди мактабҳои миёна дар ноҳияҳои зарардида пешбинӣ шудааст. Татбиқи қисми асосии ин лоиҳа аз нимаи дууми соли 2001 ба нақша гирифта шудааст. То ин вақт тамоми қорҳои вобаста ба тартиб додани ҳуҷҷатҳои лозима, асосҳои техникую иқтисодӣ, чудо намудани қитъаҳои муайяни замин ва гузаронидани озмун барои интиҳоби ширкатҳои сохтмонӣ ба анҷом расонида шудаанд.

6. Лоиҳа оид ба Маркази ҷумҳуриявии кардиологӣ

Дар асоси ин лоиҳа БИР ба Маркази ҷумҳуриявии кардиологӣ дастгоҳҳои лозимаи ҳозиразамони ҷарроҳиро ба маблағи 2 млн. 162 ҳазор доллари ШМА чудо намуд.

7. Гранти кӯмакҳои техникӣ

Баъд аз шиносӣ бо Ҷумҳурии Тоҷикистон Раиси БИР Аҳмад Муҳаммад Алӣ барои лоиҳае, ки дар асоси он 6000 га заминҳои ташналаби ноҳияи Дангара обёрӣ карда мешавад, 280 ҳазор доллари ШМА чудо намуд.

Аз рӯзҳои аввали соли 2001 давраи нави ҳамкориҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо БИР оғоз гардид. БИР баъд аз омӯзиш ва таҳлили чуқури вазъи иқтисодии Тоҷикистон барномаи сесолаи кӯмакҳои ҳудро барои Тоҷикистон тасдиқ намуд, ки дар асоси он сохтмони якчанд иншоотҳои гидроэнергетикӣ, обтаъминкунии шаҳри Душанбе, таҷҳизонидани хизматгузориҳои амбулаторӣ ва ёрии таъҷилӣ ба нақша гирифта шудааст.

Дар рафти сафари худ Президенти БИР доктор Аҳмад Муҳаммад Алӣ баъд аз мулоқотҳои зиёд бо роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади зиёд намудани кӯмакҳои иқтисодӣ, иштирок намудан дар бозсозҳои иқтисодӣ ташкили мизи мудавварро бо иштироки Хазионаи Рушди Саудӣ, Хазионаи Рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии Араб, Хазионаи ОПЕК, Хазионаи БАДЕА Рушди иқтисоди Африка, Хазионаи Кувайтӣ ва Хазионаи Абузабиро дар шаҳри Душанбе пешниҳод намуд.

Меморандуми хусни тафохуми мизи мудаввари байналмилалӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки Хазионаҳои Араб, Хазионаи Саудии Инкишоф, Хазионаи Кувайт, Хазионаи ОПЕК ва Бонки Иқтисодии Рушд

Мувофиқи нақшаи пешбинишуда моҳи июни соли 2000 бо даъвати Ҷаноби Олӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов намоёндагони Хазионаи Саудии Инкишоф, Хазионаи Кувайтии Инкишофи Иқтисодии Араб, Хазионаи ОПЕК ва Бонки Иқтисодии Рушд (Гурӯҳи ҳамоҳангсоз) аз Душанбе боздид намуданд ва бо вазоратҳо, кумитаҳои давлатӣ ва ташкилотҳои мухталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои муайян намудани соҳаҳои имконпазирӣ ҳамкорӣ ва омӯختани имкониятҳои маблағгузорию лоиҳаҳои рушди ҷумҳурий мулоқоту музокирот доир намуданд.

Ҳайати Гурӯҳи ҳамоҳангсозро Ҷаноби Олӣ Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов самимона пазиroy намуд. Президенти ҷумҳурий аҳамияти доир гардидани ин Мизи мудавварро, ки ба дигар донорҳо роҳ мекушояд, инчунин имкон медиҳад сармоягузорию байналмилалӣ ҷалб гарданд ва ба рушди иқтисод ва ҳамкорӣ мусоидат намояд, таъкид сохт. Ҳайат ӯҳдадорихои худро нисбати муайян намудани лоиҳаҳои афзалиятдошта ҷиҳати маблағгузорию имконпазирӣ бахшҳои муҳимтарини иқтисоди Тоҷикистон иброз намуд.

Мизи мудаввари байналмилалиро Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби Оғиллов О.Ғ. ба таври тантанавӣ ифтитоҳ намуда, Гурӯҳи ҳамоҳангсозро ба шаҳри Душанбе хайрамақдам гуфта, муносибатҳои деринаи таърихии Ҷумҳурии Тоҷикистонро бо Гурӯҳи

ҳамоҳангсозии ҳазинаҳои арабӣ таъкид намуд. Сарвазир ба ширкаткунандагон доир ба сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ислоҳоти анҷомдодашуда, аз ҷумла қонунгузорӣ оид ба дастгирии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба кишвар маълумот дод.

Гурӯҳи ҳамоҳангсозӣ ҷорабиниҳои амалинамудаи Ҳукуматро оид ба ислоҳоти анҷомдода ҷонибдорӣ намуд. Пешрави дар ин бахш ноилгардида ба баҳои баланд сазовор гардид. Институтҳои молиявии дар мулоқот ширкатдошта, Ҳукуматро бовар кунонданд, ки онро пурра дастгирӣ менамоянд.

Вазорату идораҳо пешниҳодоти худро доир ба маблағгузориҳои лоиҳаҳои дахлдор ва расондани кӯмаки техникӣ ба Тоҷикистон ҷиҳати баррасии минбаъдаи онҳо аз ҷониби Гурӯҳи ҳамоҳангсозӣ ирсол намуданд.

Гурӯҳи ҳамоҳангсозӣ мавқеи принципалии худро нисбати баррасии лоиҳаҳои маблағгузорӣ, ки барои Тоҷикистон аҳамияти бузург доранд ва ба роҳбарияти ҳар як институти молиявӣ барои баррасӣ пешниҳод мегарданд, иброз доштанд.

Гурӯҳи ҳамоҳангсозӣ пас аз музокироти тӯлонии дар ш. Душанбе баргузоргашта барои пешниҳод ва тасдиқ ба Шӯрои директорон лоиҳаҳои зеринро интихоб намуд:

1. Бонки Исломии Рушд

- лоиҳаи сохтмони роҳи Шохон-Зиғар (Марҳилаи - I);
- лоиҳаи Маркази расонидани кӯмаки аввалаи тиббӣ;
- харидории таҷҳизоти кӯҳканӣ барои сохтмони тоннели (нақби) "Анзоб";
- кӯмаки техникӣ барои таҳияи Хуччатҳои асоснокии техникую иқтисодии терминали мусофирони фурудгоҳи шаҳри Душанбе;
- лоиҳаи обёрии дашти Данғара (марҳилаи I);
- лоиҳаи сохтмони таваллудхона ва беморхонаи касалиҳои сирояткунанда;
- лоиҳаи барқароркунии шабакаҳои барқ;

- лоиҳаи харидани таҷҳизоти навигатсионӣ барои фурудгоҳҳои ш. Душанбе ва ш. Хучанд;
- кӯмаки техникӣ барои баҳши нақлиётӣ (Лоиҳаи роҳи мошингард дар қитъаи Анҷироби Поён - Шохон);
- лоиҳаи обтаъминкунии ш. Душанбе;
- лоиҳаи обёрии дашти Данғара (марҳилаи II);
- лоиҳаи сохтмони роҳи мошингарди Шохон-Зигар (марҳилаи II);
- лоиҳаи сохтмони терминали байналмилалӣ аэропорти ш. Душанбе;
- лоиҳаи таҷдиди мактабҳои миёна;
- хати микро-маблағгузории корхонаҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон.

II. Ҳазинаи Кувайтии Рушди Иқтисодии Араб

1. Фиристодани намояндаҳо дар моҳи сентябри соли 2000 барои баҳодиҳии Лоиҳаи сохтмони роҳи мошингарди Зигар-Хостов-Шкев ва лоиҳаи ибтидоии созишномаи кредитӣ бо анҷом додани маблағгузории нақша;

2. Баррасии ширкати худ дар маблағгузории Лоиҳаи "Барқарорсозии шабакаҳои тақсмотии ш. Душанбе" пас аз гирифтани дархости расмӣ ва аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин пас аз оғоз ва татбиқи лоиҳаи сохтмони роҳи мошингарди "Зигар-Хостов-Шкев".

III. Ҳазинаи Саудии Рушд

Ин созмон дар ҳаммаблағгузории лоиҳаҳои зерин манфиатдор будани худро изҳор намуд:

1. Лоиҳаи сохтмони роҳи мошингарди Зигар-Хостов-Шкев;
2. Лоиҳаи сохтмони таваллудхона ва беморхонаи касалиҳои сирояткунанда;
3. Лоиҳаи сохтмони мактаби ибтидоӣ ва миёна дар минтақаи Фарм.

IV. Фонди ОПЕК.

Фонди ОПЕК дар маблағгузори Баҳши нақлиётӣ дар ин сол изҳори омодагӣ намуд (сохтмони роҳҳои автомобилӣ). Фонд имкониятҳои дар солҳои минбаъда иштирок дар дигар бахшҳои баррасӣ менамояд.

Гурӯҳи ҳамохангсоз нуктаҳои зеринро зикр намуд:

1. Барои баррасии маблағгузори лоиҳаҳо ба роҳбарияти Гурӯҳи ҳамохангсоз зарур аст, ҳуҷҷатҳои муфассали асоснокии техникаю иқтисодиро таҳия намояд. Дар сурати мавҷуд набудани чунин асоснокиҳо, Бонки Исломии Рушд метавонад масъалаи ба Ҳукумати Тоҷикистон расонидани кӯмакро ҷиҳати таҳияи ин асоснокиҳо баррасӣ намояд.

2. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои заруриро якҷоя бо лоиҳа ба Хазионаи дахлдор расман пешниҳод мекунад.

3. Гурӯҳи ҳамохангсоз аҳамият ва зарурати ширкати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар тамоми марҳилаҳои иҷрои лоиҳаҳо, аз ҷумла, ҳангоми таҳияи нақшаи маблағгузорӣ таъкид намуд.

4. Хазионаи ОПЕК ва Бонки Исломии Рушд роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистонро аз майлу хоҳиши худ оид ба маблағгузорӣ намудани лоиҳаҳои баҳши хусусӣ тавассути механизмҳо ва институтҳо огоҳ намуданд.

5. Гурӯҳи ҳамохангсоз ўҳдадор шуд, ки Хазионаи Абузабиرو аз натиҷаи Мизи мудаввари дар ш. Душанбе баргузоргашта пурра шинос менамояд.

6. Ширкаткунандагони мулоқот самаранокии робитаҳои мавҷуда ва майлу хоҳиши идома додани онҳоро ҷиҳати ҳамкориҳои мутақобилан судманд ва устувор таъкид намуданд. //

БОБИ XVII. ТОҶИКИСТОН ВА МАВКЕИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН

§17.1. ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Имрӯзо, дар арафаи чашнгирии 10-солагии соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон тахти мафҳуми иқтисодиёти Тоҷикистон, он комплекси азими бисёрсоҳаи истеҳсолиро дар назар дорем, ки дар тӯли зиёда аз 50 соли охир бо меҳнати зиёди аҳолии сермиллати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кӯмаку дастгирии мутахассисони ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ бунёд карда шудааст.

Бинобар тақозои замон ва захираҳои азими ашёи хоми табиӣ, қувваи барзиёди қорӣ, мутахассисони пуртаҷриба асоси иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистонро имрӯзо соҳаи энергетика, саноати вазнин, саноати истихроҷи маъдан, саноати металлургияи сиёҳ ва ранга, саноати электротехникӣ, саноати химия, газ, мошинсозӣ, пахтадозакунӣ, бофандагӣ, консервабарорӣ, саноати хӯрокворӣ ташкил менамоянд.

Дар давраи шӯравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр корхонаҳои калонтарин (заводи нуриҳои азотии Вахш, заводи химиявии Ёвон, заводи трансформатории Қўрғонтеппа, заводи Текстилмаш", "Тоҷиккабел", комплекси илмию истеҳсолии "ЭЛТО", заводи "Тоҷикгидроагрегат", заводи яхдони "Помир", заводи алюминийи Тоҷикистон ва дигар корхонаҳои саноатӣ) бунёд гардиданд, ки дар онҳо садҳо ҳазор нафар ғаёлият менамуданд. Молу маҳсулоти ин корхонаҳои номбурдари дар бозорҳои ҷаҳонӣ хуб мешинохтанд. Маҳсулоти заводи алюминий, яхдонҳои "Помир", трансформаторҳо, дастгоҳҳои бофандагӣ, матоъҳои абрешимӣ ва пахтагин, маҳсулоти саноати хӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайра ба 47 кишвари дунё содир карда мешуд.

Дар баробари иқтидорҳои бунёдгардидаи саноатӣ соҳаи кишоварзӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши бузурге мебозад. Соҳаи кишоварзӣ тадричан ба иқлим, муҳит ва шароити ноҳияҳо махсус гардонида шуд. Соҳаи асосии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон пахтакорӣ ба ҳисоб меравад. Дар даврони шӯравӣ

деҳқони тоҷик ҳосилнокии пахтаро аз як гектар ба ҳисоби миёна то 40-45 сентнер расонида, ҳаҷми истехсоли умумии онро дар ҷумҳурӣ ба 1 млн. тонна расонида буд.

Ҷаъолияти тамоми корхонаҳои саноатӣ дар асоси тадқиқотҳои илмӣ техникаи пеш бурда мешуд. Тоҷикистон иқтисодии илмӣ техникаи худро бунёд намудааст.

Бо мақсади аз нуқтаи назари илмӣ ба роҳ мондани истехсолот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз даҳҳо институтҳо, корхонаҳои илмӣ тадқиқотӣ бунёд шуда буданд. Навҳои маҳсули пахта, усулҳои гирифтани ҳосили баланди пилла, парвариши ғусфандҳои хисорӣ, бунёди боғу тоқзорҳо ва ғайра маҳсули меҳнати ин марказҳо ба шумор мераванд.

Аммо бад шудани вазъии иқтисодии ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, ки он дар муддати кӯтоҳ ба қандашавии робитаҳои иқтисодии байнидавлатӣ оварда расонд, солиҳои 1991-1996 ба иқтисодиёти Тоҷикистон низ таъсири манфӣ расонд.

Бо сабаби нарасидани ашёи хом ва маводи аввалаи аз дигар ҷумҳуриҳои собиқ воридшаванда, ҳаҷми маҳсулоти умумии Тоҷикистон яку якбора кам шуд. Шумораи бекорон рӯз аз рӯз меафзуд. Дар баробари ин нооромӣ ва тезу тунд шудани вазъии сиёсӣ иқтисодиёти мамлакатро дар ҳолати хеле душвор гузошта буд. Соли 1997 то имзошавии Созишномаи истиқрори сулҳ ва мусолиҳаи миллий ҳаҷми ММД нисбат ба соли 1989 2,5 маротиба паст фаромада, ҳамагӣ 40%-ро ташкил меод.

Аз соли 1997 сар карда дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари пешгирӣ намудани пастравии истехсолот нишонаҳои аввалини таъминоти пешрафти иқтисодиёти мамлакат баръало мушоҳида карда мешуд, ки он дар афзоиши ҳаҷми ММД ба 1,7% ифода меёфт. Соли 1998 бошад, дар натиҷаи бақорандозии зиёдаи корхонаҳои истехсолӣ ММД нисбат ба соли 1997 якбора 5,3% афзоиш ёфта, сатҳи солонаи беқурбшавии пули миллий то 2,7% паст фаромад. Дар маҷмӯъ истехсоли маҳсулоти саноатӣ бо нархҳои муқоисашаванда 8,1% зиёд шуда, истехсоли молҳои истеъмолӣ 18,7% афзоиш ёфт. Пешрафти иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ низ таъмин

карда шуд. Соли 1998 ҳаҷми афзоиши ММД 6,5%-ро ташкил намуд, ки ин барои Тоҷикистон дар ин давра нишондиҳандаи бағоят муҳим ба шумор мерафт.

Асоси чунин пешрафти иқтисодиро мӯътадили вазъи сиёсии мамлакат ва тадбирҳои муҳими андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон онд ба татбиқи бозсозӣҳои иқтисодии мамлакат таъмин карда буд. Аз тарафи дигар, бояд қайд кард, ки ин ду тамоилро созмонҳои дар ҳаҳон шинохташудаи байналмилалӣ ва давлатҳои алоҳидаи тараққинамудаи ҳаҳон дастгирӣ намуда, бо барномаҳои кӯмакӣ ва иштирок дар бунёди як қатор корхонаҳои муштарак ба барқароркунии соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии Тоҷикистон кӯмак расонидаанд. Дар натиҷаи ташкили дурусти кор тамоили афзоиши ММД ду соли охири асри ХХ низ таъмин карда шуд. Агар афзоиши ҳаҷми ММД соли 1999 3,7%-ро ташкил намуда бошад, соли 2000 он ба 8,3% афзоиш ёфт. Дар барномаҳои таъмини пешрафти иқтисодиёти мамлакат пешбинӣ шудааст, ки ҳаҷми умумии ММД соли 2001 – 5,5%, соли 2002- 5,9% афзоиш меёбад. Дар натиҷа ҳаҷми ММД дар соли 2002 нисбат ба соли 1997 11,4% афзоиш меёбад, ки ин дар муқоиса бо соли 1989 (соли нишондиҳандаҳои аз ҳама баланди макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон) бояд 51,4%-ро ташкил диҳад. Таҳлили рақамҳо нишон медиҳад, ки то имрӯз механизми истифодаи пурраи иқтисодии мамлакат ба қадри кофӣ ба роҳ монда нашудааст. Аксарияти корхонаҳои истеҳсоли бо сабабҳои гуногун дар ҳаҷми пурра фаъолият намекунанд.

Далели рақамҳо нишон медиҳанд, ки бо вучуди соли 2000 3,5 Ҷоиз афзоиш ёфтани ҳаҷми ММД нисбат ба соли 1997 иқтисодии корхонаҳои саноатӣ соҳаи кишоварзӣ пурра истифода бурда нашудааст. Бо вучуди таъмини пешрафти иқтисодиёти мамлакат афзоиши мӯътадили ҳаҷми ММД дар соҳаи кишоварзӣ таъмин нагардидааст. Ҳаҷми умумии истеҳсоли пахта, ки яке аз молҳои асосии содиротӣ ба шумор меравад, бо сабабҳои дуруст ба роҳ намондани ташкили кор дар ноҳияҳои алоҳида ва истифодаи ғайриқонунии замин барои истеҳсоли галла ҳаҷми истеҳсоли пахта сол аз сол кам шудааст.

Бояд ёдовар шавем, ки дар микёси ҷаҳон нишондиҳандаи ММД сол аз сол тамоили устувор ба афзоиш дорад. Тадқиқотҳои шӯъбаҳои СММ нишон медиҳанд, ки дар тӯли солҳои 1971-1998 ҳаҷми ММД 10 баробар афзуда, аз 2823,0 млрд. доллар то ба 28228.1 млрд. доллар расидааст.

Мувофиқи ҳисоботи СММ "Оид ба инкишофи инсон" дар соли 2000 ҳаҷми ММД-и Ҷумҳурии Тоҷикистон 2,3 млрд. доллари ШМА муайян карда шудааст, ки он ба ҳар сари аҳоли 370 долларро ташкил медиҳад. Мувофиқи меъёрҳои дар ҷаҳон муайяншуда ин рақам нишондиҳандаи дараҷаи пасти зиндагии аҳоли мебошад. Дар ин асос мувофиқи маълумотҳои расмӣ сохторҳои омории ҷаҳон 80%-и аҳолии Тоҷикистон ба гурӯҳи камбизоат, аз ҷумла 20%-и он ба гурӯҳи камбизоаттарин (музди миёнаи моҳонаи онҳо ҳамагӣ 1 доллари ШМА-ро ташкил менамояд) дохил карда мешавад.

Ин рақамҳо ҳар фарди солимфигри Ҷумҳурии Тоҷикистонро бояд ба он водор созад, ки дар пешрафти иқтисодиёти давлати худ, беҳбудии миллат ва баланд бардоштани дараҷаи зиндагии он ҳиссаи худро гузорад.

§17.2. Саноат

Саноати Тоҷикистон яке аз соҳаҳои муҳим ва асоси пешрафти иқтисодиёти миллии Тоҷикистон ба шумор меравад.

Дар тӯли 73 соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ тамоми тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба азнавсозии иқтисодӣ, татбиқи бомуваффақияти бозсозӣҳои иқтисодӣ баҳри баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ, пеш аз ҳама ба фаъолияти пурсамари корхонаҳои истеҳсолии мамлакат вобаста кунонида шуда буд.

Бинобар ин аввалҳои соли 1990 дар корхонаҳои саноати ҷумҳурӣ 53%-и маҳсулоти ҷамъиятӣ ва зиёда аз 30%-и даромади миллии истеҳсол карда мешуд. Бештари корхонаҳои истеҳсолии Тоҷикистон дар се баст фаъолият намуда, ба мактаби бузурги тарбияи кадрҳо мубаддал гашта буданд. Он солҳо мувофиқи иттилооти омории дар кулли корхонаҳои саноатӣ зиёда аз 20%-и

аҳолии қобили қор ғабӯлият менамуд. Афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ дар як сол зиёда аз 7%-ро ташкил мекард, ки ин қариб баробари нишондиҳандаи пешрафти солони давлатҳои нави тараққинамудаи ҷаҳон буд. Ин пешрафти қорхонаҳои саноатии ҷумҳурий бинобар яқу якбора қанда шудани робитаҳои истеҳсоливу ҳоҷагӣ ва ҳамгироии зиёда аз 50-солаи байни ҷумҳуриҳои сотсиалистӣ тамоман қатъ гардид. Соли 1992 пастравии истеҳсолот 24,3%-ро ташкил намуд. Аз 77 номгӯи маҳсулоти асосии дар қорхонаҳои саноатӣ истеҳсолшаванда ҳамагӣ ҳаҷми 6 номгӯи он баробари сатҳи истеҳсоли соли 1991 буд. Дар тӯли танҳо як сол истеҳсоли ангиштсанг якбора 31%, нафт 43% қам шуд. Вазъият дар соҳаи саноати химия ва мошинсозӣ низ ҷунин буд. Аз қор мондани қорхонаҳои ин ду соҳаи номбурда хусусияти оммавӣ гирифт. Соли 1993 бошад, пастравии ҳаҷми умумии истеҳсолот то 47% расид. Ин тамоил дар саноати сӯзишворӣ - 79,9%, химия - 54,4%, металлургияи ранга - 72,1%, мошинсозӣ ва саноати электротехникӣ - 6,4%-ро ташкил менамуд. Дар соли 1993 нисбат ба соли 1992 ҳаҷми истеҳсоли ангиштсанг - 42 ҳазор т (19,4%), соддаи қаустики - 109,4 т (63,4%), аммиак - 40 ҳазор т (57,6%), нуриҳои минералӣ - 33,2 ҳазор т (62,9%) қам шуд.

Соли 1994 бӯҳрони иқтисодии соҳаи саноат бештар авҷ гирифт. Истеҳсоли маҳсулот дар саноати сӯзишворӣ нисбат ба соли 1993 ҳамагӣ 58,6%, дар саноати мошинсозӣ ва электротехникӣ бошад, ҳамагӣ - 58,7%-ро ташкил менамуд. Аз ҷамъи соҳаҳои истеҳсолот дар ин сол пешравӣ танҳо дар соҳаи металлургияи ранга (зиёда аз 20%) ва саноати химия - 12,6% мушоҳида мешуд.

Соли 1995 бошад, афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот дар ин ду соҳа - саноати химия-104,8%, металлургияи ранга - 101,8%-ро ташкил дод. Аммо дар соҳаҳои дигар тамоили пастравии босуръати ҳаҷми истеҳсолот баръало мушоҳида қарда мешуд.

Ҷунин тамоил соли 1996 низ идома ёфта, боиси афзоиши сафи бекорон гардид. Дар тӯли 3 соли аввали соҳибистиклолӣ шумораи қормандони соҳаи саноат ба 22%, ғоиданоқии қорхонаҳо ба 18%, ҳосилноқии меҳнат бошад, ба 24% паст фаромад.

Танҳо дар корхонаи алюминийи тоҷик якбора ҳаҷми истеҳсоли алюминий 38 ҳазор тонна ва истеҳсоли маҳсулоти Комбинати маъдантозакунии Анзоб 30% кам шуд. Ба вазъияти аз ин ҳам вазнин корхонаҳои иттиҳодияи "Тоҷикхимпром" дучор гардиданд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот 3 маротиба кам шуд. Татқиқотҳои ҷаҳонии корхонаҳои саноатӣ нишон доданд, ки сабаби асосии чунин пастравии ҳаҷми истеҳсолот пеш аз ҳама, дар нарасидани сармояи гардон, нарасидани ашёи хом ва маводи аввала, қатъ гардидани қувваи барқ ва душвориҳо дар фурӯши мол бинобар сифати начандон баланди он буд.

Дар баробари ин ба пешрафти босуръати саноати Тоҷикистон мавқеи ҷойгиршавӣ ва дурии роҳҳои нақлиётӣ аз марказ таъсири манфӣи худро гузошт. Марказ бо вучуди доштани иттилооти пурра дар бораи захираҳои табиӣ, бо мақсади баланд набардоштани арзиши аслии ашёи хом асосан маводи аввалаи конҳои азими қӯҳҳои Урал ва сарзамини Россияро истифода мебард. Мувофиқи пешниҳодоти олимони рус боигариҳои сарзамини тоҷик ҳамчун захира барои насли оянда нигоҳ дошта мешуд. Аз ин нуктаи назар барои бунёди сохтмони роҳҳои оҳан, автомобилгард, ба истифода додани конҳо эътибори кофӣ дода намешуд.

Аз солҳои 1992-93 сар карда, ба ҷои пешрафт дар мамлакат протсессии деиндустриализатсияи иқтисодии миллии авҷ гирифт. Агар соли 1991 ҳиссаи саноат дар ҳаҷми умумии даромади миллии давлат 30,6%-ро ташкил намуда бошад, пас осли 1996 ҳиссаи он дар ММД ҳамагӣ 20,5%, соли 1977 – 19,7%, соли 1998 – 18,1%, 1999 – 19,1% ва соли 2000 20,5%-ро ташкил намуд.

Мувофиқи ҳисоботи солонаи комиссияи СММ оид ба тараққиёти истеҳсолот ЮНИДО ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ дар ҷаҳон соли 2000 нисбат ба соли 1999 ҳамагӣ 3,2% афзудааст. Нисбатан суст шудани суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ пеш аз ҳама, ба вусъатгирии бӯҳрони иқтисодии давлатҳои нави саноатии ҷаҳон ва сустшавии пешрафти иқтисодии давлатҳои тараққинамудаи саноатӣ вобаста буд. Бо вучуди ин панҷсолаи охири асри XX афзоиши мӯътадиди истеҳсолоти саноатӣ, ки сатҳи он ба ҳисоби

миёна 8-9%-ро ташкил намуд, бештар дар давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ мушоҳида мешуд.

Дар байни давлатҳои дунё дар даҳсолаи охир Хитой ба дараҷаи баланди афзоиши ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ ноил гаштааст. Ин нишондиҳанда агар соли 1978 - 362,4 млрд. юанро ташкил намуда бошад, соли 1985 - 896,4 млрд. юан, соли 1990 - 1854,8 млрд. юан, соли 1995 - 5847,8 млрд. юан ва соли 1998 - 7955,3 млрд. юанро ташкил намуд.

Дар аксарияти давлатҳои дунё истеҳсолоти саноатӣ бо вучуди афзоиши босуръати хизматрасонӣ дар сохтори ММД мавқеи асосиро ишғол менамояд.

Дар оғози асри нав ҳам давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ абарқудрати ҷаҳон ШМА, Япония, Германия, Британияи Кабир, Франция, Италия, Канада мебошанд. Солҳои охир давлатҳои нави саноатӣ - Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Сингапур, Конгонг, Малайзия бо вучуди бӯҳрони иқтисодӣ дар таъмини афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гаштаанд.

Бар хилофи пешравии саноатии давлатҳои номбурда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли 10 соли охир бо вучуди афзоиши ҳаҷми ММД ва содироти хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили пастравии истеҳсоли қариб зиёда аз 90%-и номгӯи маҳсулот мушоҳида карда мешавад.

Бояд қайд намоем, ки дар баробари таназзули истеҳсолоти саноатӣ пастравии маҳсулнокии он баръало мушоҳида карда мешавад. Дар тӯли 10 соли охир пастравии суръати истеҳсолоти саноатӣ бештар дар соҳаҳои истихроҷи маъдан (113%), қувваи барқ (128,9%), металлургияи ранга (73,6%), саноати истихроҷи нафт (56%) мушоҳида карда мешуд.

Соли 1997 ҳамагӣ ба маблағи 401,1 млрд. рубл маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шуд, ки он 33,4%-и сатҳи 1991-ро ташкил медод. Тамоили пастравӣ бештар дар соҳаҳои мошинсозӣ, химия, саноати масолеҳи сохтмонӣ ва саноати сабук ба мушоҳида мерасад. Дар баробари пастравии истеҳсолот ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон сифати пасти молҳои истеҳсоли ватанӣ, ки бинобар тоб

наовардан ба рақобати молҳои хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшаванда, зиёда аз 70%-и бозори дохилиро аз даст додаанд. Ғайсири манфӣ мерасонад.

Ҷадвали №50

**Сохтори соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 1991-2000 (фои)**

Номгуи соҳа	1991	1995	1997	1999	2000
Саноат - ҳамагӣ	100	100	100	100	100
Саноати вазнин	16,1	11,4	6,4	4,24	3,73
Сӯзишворию энергетикӣ	4,4	20,0	11,5	8,9	7,4
Металлургия	8,0	36,7	41,0	49,5	56,3
Саноати сабук	49,2	18,0	16,9	13,2	15,5
Саноати ҳурукворӣ	15,7	6,5	13,4	16,1	10,7
Орду ҷарма ва ҳуруқи омехта	5,7	7,2	10,2	7,6	6,1
Соҳаҳои дигар	0,9	0,2	0,6	0,5	0,3

Далелу рақамҳои ҷадвали №50 нишон медиҳанд, ки дар тӯли 10 соли охир сохтори истеҳсолоти саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон куллан тағйир ёфтааст. Агар соли 1991 49,2%-и маҳсулоти корхонаҳои саноати ро молҳои саноати сабук ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда соли 2000 ҳамагӣ 11%-ро ташкил намуд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ эътибори ҳосе ба пешрафти соҳаҳои саноати вазнин ва комплекси сӯзишворию энергетикӣ медиҳад. Ҳаҷми солонаи истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои саноати металлургӣ соли 1999 нисбат ба соли 1998 16,4% афзуд. Стратегияи тараққиёти ин соҳа аз истифодаи самараноки қонҳои пеш кашфшуда ва дар заминаи онҳо беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ бо мақсади кашфи қонҳои нав иборат аст. Таҷрибаи даҳсолаи охир нишон дод, ки барои бозсозии истеҳсолот ва таъмини пешрафти устувори иқтисодӣ дар Тоҷикистон тамоми шароит муҳайёст ва яке аз омилҳои асосии солимгардонии иқтисодӣ истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мебошад. Дар баробари ин барқарорсозии корхонаҳои саноатӣ дар асоси истифодаи усулҳои ғайристандартӣ яке аз шартҳои муҳими таъмини пешрафти иқтисодӣ ба шумор меравад.

Захираҳои энергетикӣ. Олимони тоҷик дақиқ намуданд, ки Тоҷикистон дорои захираҳои азими энергетикӣ мебошад. Вобаста ба иқтидори мавҷуда ҷои аввалро захираҳои сӯзишворӣ - 79% (ангиштсанг - 53%, нафт - 21%, газ - 5%), ҷои дуюмро қувваи офтоб - 20% ва тахминан дар ҳудуди 1% қувваи ҷараёни об ва бод ҷои сеюмро ишғол менамояд. Аз маҷмӯи захираҳои энергетикӣ имрӯз дар Тоҷикистон дар доираи 30% қувваи маҷрои об ва тахминан 2,4% захираҳои сӯзишворӣ истифода бурда мешаванд. Бояд қайд намуд, ки истифодаи қувваи офтоб ва бод барои истеҳсоли барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон умуман ба роҳ монда нашудааст. Мувофиқи таҷрибаи даҳсолаҳои охир арзиши истеҳсол ва кашонидани сӯзишворӣ дар шароити кӯҳсори Тоҷикистон аз арзиши сӯзишвории аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя воридшаванда 2-3 маротиба қиматтар меафтад. Солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 70%-и талаботи ҷумҳурӣ ба сӯзишворӣ аз ҳисоби воридоти ангиштсанг, маҳсулоти нафт ва газ аз Ҷумҳурии Қазоқистон, Федератсияи Россия, Туркменистон ва Ҷумҳурии Ёзбекистон қонеъ гардонидани мешуд. Аммо даҳсолаҳои охири асри XX болоравии босуръати арзиши сӯзишвориро мушоҳида карда мешавад. Ин таъсири солҳои оянда низ бояд афзоиш ёбад. Бинобар ин аз солҳои аввали асри XXI бояд бештар ба истифодаи васеи қонҳои ангиштсанг ва қонҳои нафту гази худ шурӯъ бояд кард. Дар натиҷаи дуруст ба роҳ мондани саноати ангишт ва саноати нафт ҷумҳуриро дар муҳлати 2-3 сол метавон бо ин навъҳои сӯзишворӣ таъмин намуда, ба пешрафти соҳаҳои хоҷагии халқ ва бештар шудани зиндагии мардум ноил гашт. Имрӯз бошад, аз 4 млрд. тонна захираи ангиштсанги дар Тоҷикистон кашфшуда мо дар соли 2000 ҳамагӣ 22,2 ҳазор тонна ангишт истеҳсол намудаем.

Панҷ соли охири асри XX бошад, ҳаҷми истеҳсоли ангишт хеле паст фаромад. Агар соли 1995 дар ҷумҳурӣ 33,9 ҳазор тонна ангишт истеҳсол шуда бошад, пас истеҳсоли он соли 1996 - 20,1, 1997-17, 1998-18,5, 1999 - 19,1, ва 2000 - 22,2 ҳазор тоннаро ташкил дод. Пӯшида нест, ки солҳои охир ин ҳолат ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари зиёди моддӣ ва маънавӣ расонид. Дар натиҷаи

сард омадани боду хаво ва нарасидани сӯзишворӣ, катъ гардидани таъминоти мунтазами қувваи барқ ва газӣ табиӣ дар фасли тирамоҳу зимистон аҳоли маҷбур шуд ба буридани дарахтон даст занад. Ҳазорҳо дарахтони арча, pista, чанор, сафедор, дарахтони зиёди мева, ки бо меҳнати зиёди бобоёну падаронамон сабз карда шуданд, берахмона бурида шуданд. Аз ин чихат, мо бояд феврал ба истифодаи конҳои қушодаи ангиштсанги Фон-Ягноби ноҳияи Айнӣ, "Зиддӣ"-и ноҳияи Варзоб, "Назар-Айлоқ"-и ноҳияи Ғарм, "Миёнаду"-и Тавилдара "Сайёд"-и ноҳияи Кофарниҳон шурӯъ намуда, бо мақсади пешгирии болоравии нарх, маҳсулоти онро барои таъмини аҳоли истифода барем. Аз усули истехсоли шахтавӣ ба усули қушоди карерӣ гузаштан, боиси яку якбора афзудани самаранокии фаъолияти корхонаҳои истехсоли ангишт ва паст шудани арзиши аслии ангишт мегардад. Аз тарафи дигар, афзудани ҳаҷми истехсоли ангиштсанг ба кам шудани талабот ба қувваи барқ ва сарфаи он мусоидат менамояд.

Дар баробари қувваи барқ ва ангиштсанг дар пешрафти иқтисодиёт ва ҳаёти мардуми мо нафт ва газӣ табиӣ яке аз воситаҳои асосии зиндагӣ шуда мондаст. Мо дар ин бора дар боби захираҳои табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумо иттилооти фишурда дода будем. Истехсоли нафти хом ва газӣ табиӣ дар 17 кони амалкунандаи воқеъ дар қисмати шимолӣ ва ҷанубии Тоҷикистон идома дорад.

Тахлили ҳаҷми истехсоли нафти хом дар тӯли 10 соли охир нишон медиҳад, ки дар ин бахш баъд аз соли 1991 ҳаҷми истехсоли он тамоил ба пастравӣ дорад. Агар соли 1991 истехсоли нафти хом бо конденсати газ 108 ҳазор тоннаро ташкил намуда бошад, пас аз соли 1992 сар карда ҳаҷми истехсоли он сол аз сол паст шуда, соли 2000 ҳамагӣ 18,4%-и соли 1991-ро ташкил намуд. Ҳаҷми зиёдтари он - 12,4 ҳазор тонна дар конҳои Муассисаи нафту газӣ Ленинобод ва 6,02 ҳазор тонна дар кони ЮНГДУ истехсол шудааст. Дар ин давра ҳаҷми газӣ табиӣ бошад, аз 93 млн. м мукааб дар соли 1991 то ба 40,0 млн. м мукааб дар соли 2000 паст фаромад. Аммо вазъи имрӯзаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон шароит намедиҳад, ки иқтисодии нафту газӣ табиӣ Тоҷикистонро пурра истифода барем. Бо сабаби норасоии буҷет маблағҳои лозима ба Кумитаи давлатии нафту газӣ

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташкили корҳои ҷустуҷӯю тадқиқотӣ ҷудо карда намешавад. Имрӯз афзоиши ҳаҷми истеҳсоли нафт ва гази табииро танҳо бо роҳи кушодани конҳои нав ва барқарор намудани корҳо дар конҳои аз истифода бозмонда муваффақ шудан мумкин аст. Маблағ бошад, пеш аз ҳама, барои барқароркунӣ ва таҷдиди конҳо, харидани таҷҳизоти лозима, техникаи махсус, химреагентҳо, бароҳмони базаи моддии техникаи соҳа бояд истифода бурда шавад. Аммо бо вучуди танқисии молиявӣ кормандони Кумитаи нафту газ корҳои зиёди ҷустуҷӯю геологиро ба анҷом расонида, ҳаҷми истеҳсоли нафту газро зиёд намуда истодаанд. Дар соли 2000 тақриб карда шуд, ки қони "Олимоти Шарқӣ" дорои захираи 3,9 млн. т нафт ва 1,25 млн. м мукааб гази табиӣ мебошад. Хароҷоти корҳои тадқиқотиро дар ҳаҷми 270 ҳазор доллари ШМА ширкати австриягӣ пардохт намуд. Кумитаи нафту гази Ҷумҳурии Тоҷикистон яққоя бо ширкати австриягӣ соли 2000 чор барномаи корҳои ҷустуҷӯю геологиро ҷиҳати муайян намудани захираҳои нафту гази қони Супетави Шимолӣ, Ялғизак, Саргазон ва Ренганро ба нақша гирифтааст. Аз аввалҳои соли 2001 тадқиқотҳои геологӣ дар ин самт ҷараён доранд.

Ҳоло Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини пешрафти саноати нафту газ иҷрои нақшаҳои зеринро вазифаҳои асосии худ қарор додааст:

- аз вобастагии нафту гази хориҷӣ баровардани иқтисодиёти Тоҷикистон;
- вусъат бахшидан ба корҳои ҷустуҷӯю геологӣ вобаста ба муайян намудани захираҳои нави нафту газ;
- ба охир расонидани сохтмон ва ба истифода додани қони конденсати гази Хочасартез, ки дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ ҳаҷми истеҳсоли гази табииро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ба 90 млн. метри мукааб мерасонад;
- ба охир расидани сохтмони корхонаи истеҳсоли гази моеъ, ки иқтидори он 3000 тонна дар як сол аст.
- дар ҳудуди корхонаи нафту битуми ноҳияи Колхозобод бо мақсади ҳосил намудани нафт ва битум оғоз намудани

сохтмони заводи нафти хом бо иқтидори 500 ҳазор тонна дар як сол;

- оғоз намудани сохтмони корхонаи коркарди нафт бо иқтидори 500 ҳазор тонна дар Исфара бо мақсади истеҳсол намудани бензин, карасин, солярка ва мазут.

Амалӣ намудани тадбирҳои дар боло зикргардида ба Ҷумҳурии Тоҷикистон шароит медиҳад, ки бо нафт ва газ худро таъмин намуда, ба пешрафти иқтисодиёти мамлакат кӯмак расонад.

Электроэнергетика. Бо вучуди нисбатан кам шудани истеҳсоли қувваи барқ электроэнергетика яке аз соҳаҳои муҳим ва мунтазам амалкунандаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Панҷсолаи охири асри XX бо сабаби нарасидани сармояи гардон, напардохтани маблағи истеъмоли қувваи барқ ва гармии истифодашуда шароити молиявии ин соҳаро хеле вазнин гардид. Бинобар набудани маблағҳои лозима аз соли 1992 инҷониб дастгоҳҳои иншоотҳои барқӣ ва хатҳои интиқоли барқ таъмир нагардиданд.

Мувофиқи ҳисоботи олимони иқтидори захираҳои гидроэнергетикии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 527 млрд. кВт арзёбӣ шудаанд. Ин миқдор қувваи барқ ба ҳар як км мураббаи ҳудуди ҷумҳурӣ 3 683 ҳазор кВт-ро ташкил менамояд. Барои муқоиса ин нишондиханда нисбат ба ҳаҷми истеҳсоли қувваи барқ дар Федератсияи Россия ва Украина ба ҳар як км мураббаъ даҳҳо маротиба зиёд аст. Солҳои 1960-1980 дар асоси нақшаи дурнамо дар дарёи Вахш ва Панҷ мебоист 16 иншооти барқӣ бо иқтидори умумии 16,6 млн. кВт бунёд карда мешуд. Дар тӯли ин солҳо иншооти обии Норак бо иқтидори 3 млн. кВт, Бойғозӣ бо иқтидори 600 ҳазор кВт ба истифода дода шуд. Бо суръати том қорҳои сохтмонӣ дар иншооти обии Роғун (бо иқтидори 3,6 млн. кВт) чараён доштанд. Дар тӯли панҷ соли барои бунёди ин иншоот зиёда аз 800 млн. доллар сарф карда шуд. Ҳоло бошад, барои ба охир расонидан он мувофиқи нақша 500 млн. доллар лозим аст. Даҳсолаҳои охир аниқ карда шудааст, ки бунёди иншоотҳои барқӣ вобаста ба суръати баланди худхарочотпӯшонӣ барои сармоягузори хориҷӣ хеле ҷолиб ва

муфид аст. Мухим он аст, ки иншоотҳои гидроэнергетикӣ дар баробари манбаи асосии қувваи барқ буданашон обанборҳои онҳо барои захира намудани об ва дар соатҳои лозима бо об таъмин намудани заминҳо истифода бурда мешаванд. Бояд қайд намуд, ки истехсоли қувваи барқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзонтарин дар ҷаҳон ба шумор рафта, ба Тоҷикистон шароит медиҳад, ки даҳсолаҳои наздик қувваи барқро ба давлатҳои ҳамсоя – Афғонистон, Покистон, Қазоқистон, ки чунин шароит надоранд, фурушад.

Бинобар ин имрӯзҳо сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат бояд пеш аз ҳама, барои аз вобастагии энергетикӣ баровардани иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъмини фаъолияти самараноки иншоотҳои барқӣ равона карда шавад. Барои амалӣ шудани ин мақсад ба охир расонидани сохтмони сарбандҳои иншоотҳои барқии Роғуну Сангтӯда ва феврал ба истифода додани ду агрегати нерӯгоҳи барқии Роғун лозим аст.

Бояд қайд намуд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир бо вучуди душвориҳои иқтисодӣ бо мақсади бо барқ таъмин намудани аҳолии минтақаи кӯҳии кишвар ба сохтмони як силсила иншоотҳои барқии хурд шурӯъ намуд. Солҳои 1999-2000 иншооти барқии хурди "Андарбоғ" (300 кВт) дар ноҳияи Ванҷ "Артуч" (500 кВт), "Ворух-2" (500 кВт), "Зиддӣ-2" (250 кВт) ба истифода дода шуд. Сохтмони иншооти барқии хурди "Путак" (500 кВт) дар ноҳияи Фарм ва "Кӯҳистон" (500 кВт) дар ноҳияи кӯҳистони Мастҷоҳ идома дорад.

Бояд қайд намуд, ки даҳсолаҳои охир бо вучуди пешрафти соҳаи энергетикаи тоҷик он дар маҷмӯи иқтисодии мавҷудаи захираҳои энергетикӣ ҷумҳурӣ ҳамагӣ 0,8%-ро ташкил менамояд.

Саноати истихроҷи маъдан ва металлургӣ. Бӯҳрони иқтисодӣ саноати истихроҷи маъдан ва металлургии Ҷумҳурии Тоҷикистонро низ фаро гирифт. Ҳиссаи флюорит дар таркиби маъдани коркардашавандаи Комбинати маъдантозакунии Тақоб аз 44%-и дар соли 1995 бадастомада то ба 14% дар соли 2000 паст фаромад. Дар баробари ин болоравии тарифҳои роҳи оҳан барои коркард ба корхонаҳои ҷумҳуриҳои ҳамсоя фиришондани маъданро номумкин

гардонд. Фаъолияти Комбинати маъдантозакунии Анзоб бошад, пурра ба Комбинати сурма ва симоби Қадамҷои Ҷумҳурии Қирғизистон вобаста шуда монд. Корхонаи номбурда дар Осиеи Миёна ягона корхонаи коркарди маъдани сурма ва симоб ба шумор меравад. Аз ин истифода бурда ин корхона доимо арзиши маҳсулоти гирифтаашро сари вақт пардохт накарда, вазъи молиявии Комбинати маъдантозакуниро хеле душвор менамояд. Чунин вазъият боиси солҳои охир афзудани ҳаҷми захираи маҳсулоти ин корхона гардидааст. То январи соли 2001 захираи танҳо Комбинати маъдантозакунии Анзоб зиёда аз 5 млн. сомони ро ташкил намуд. Бинобар ин аз огози асри нав дар асоси сиёсати пешгирифтаи ҳукумат фаъолияти Комбинати маъдантозакунии Анзобро барои истехсоли сурмаи металлӣ равона намуда, чораҷӯӣҳои ғавриро барои ба охир расонидани сохтмони корхонаи истехсоли симоб ва сеҳи коркарди концентрати сурма дар АОТ "Тамохуш"-и Исфара ба охир расонидан ба нафъи ҷумҳурии буда, корхонаро аз вобастагии саноати давлати дигар озод менамуд.

Дар баробари Комбинати маъдантозакунии Анзоб дар номгӯи корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи ҳосаеро Комбинати маъдантозакунии Адрасмон ишғол менамояд. Муваффақиятҳои ин корхона солҳои пеш боиси ифтихори миллати тоҷик гардида буданд.

Дар ҳудуди Тоҷикистони марказӣ дар заминаи қони Ҷиҷикруд имрӯзҳо Комбинати маъдантозакунии Анзоб фаъолият менамояд. Захираҳои маводи аввалии ин корхона вобаста ба иқтисоди Комбинати маъдантозакунии Анзоб аз рӯи ҳисоби олимони тоҷик бояд боз ба шаш соли дигар мерасад. Бинобар ин аз соли 1991 инҷониб қорҳои ҷустуҷӯӣ ва баҳодиҳии ҳудуди қони Ҷиҷикруд идома дорад. Таҳлилҳои солҳои охир нишон доданд, ки захираи маъдани сурма ва симоби "Скальное" дар ояндаи наздик манбаи асосии Комбинати маъдантозакунии Анзоб ва ё қорҳои нав мегардад.

Бо назардошти захираҳои мавҷудаи қони "Скальное" имрӯзҳо аниқ шудааст, ки дар Тоҷикистон 50%-и захираи сурмаи ИДМ ҷойгир буда, бо раванку ривож додани ин соҳа ҷумҳурии дар миқёси

чахон ба яке аз монополистони истеҳсол ва коркарди маъдани сурма табдил меёбад.

Тоҷикистон аз ҷиҳати ҳаҷми захираи дақиқшудаи маъдани сурма дар ҷаҳон баъд аз Хитой, Таиланд, Боливия ва ЧАЧ ҷои 5-умро ишғол мекунад.

Дар заминаи захираҳои азим калонтарин корхонаи истеҳсоли концентрати сурмаи собик Иттиҳоди Шӯравӣ дар Тоҷикистон бунёд гардида буд. Концентрати симоб ва сурмаи Комбинати маъдантозакунии Анзоб (ғайр аз омехтаи тилло) ба Комбинати Ҳайдаркони Ҷумҳурии Қирғизистон фиристода мешуд.

Бинобар ин дар заминаи маъдани Чичикруд - Канҷоҷ фавран ба бунёди корхонаи металлургии истеҳсоли сурма, симоб ва дигар элементҳои дар таркиби он мавҷуда шурӯъ намудан лозим аст.

Амалӣ шудани ин иқдом ҳазорҳо нафарро соҳиби кор намуда, ба бунёди як силсила корхонаҳои нав, ки дар асоси истифодаи сурма фаъолият менамоянд, имконият медиҳад.

Сурма дар саноати мошинсозӣ, сохтмон ба сифати истеҳсоли ивазкунандаи маводи сӯзанда рӯйпӯши кабел, мебел ва маҳсулоти қолинбофӣ, истеҳсоли аккумулятор, саноати электронӣ - васеъ истифода мегардад.

Аммо ҳаҷми истеҳсоли концентрати сурбу нукра сол аз сол кам шуда истодааст. Масалан, соли 1999 458 тонна истеҳсол карда шуда буд, ки он ҳамагӣ 21,7%-и ҳаҷми истеҳсоли соли 1988-ро ташкил менамояд. Ҳаҷми истеҳсоли молӣ бошад, 169,7 млн. рубро ташкил намуда буд ва дар як сол 80% паст фаромад. Албатта, чунин вазъият саволеро ба миён меорад, ки чаро дар вақте ки мо истиқлолият ба даст овардем ва тамоми молу мулк ба мардуми тоҷик ва шаҳрвандонамон таалуқ дорад, истеҳсолот ба ҷои афзоиш ва пешрафт фақат рӯ ба пастӣ ниҳодаст. Мутахассисони иқтисоддонони ин соҳа сабабҳои асосии номӯътадил фаъолият намудани корхонаро пеш аз ҳама дар:

- пастравии нархи металлҳои қиматбаҳо (тилло ва нукра) дар Биржаи металлҳои Лондон;

- дараҷаи баланди фарсудашавии маънавӣ ва ҷиҳмонии дастгоҳҳо ва таҷҳизоти техникӣ;
- нарасидани маблағ барои харидани химреагентҳо;
- нарасидани мутахассисони баландихтисос мегиданд.

Аммо дар асл сабаб дигар аст. Мо то имрӯз ҳисси миллии халқамонро бедор карда натавонистаем. Миллати тоҷик масъулияти ба дӯшаш бударо пурра ҳис накардааст, ки акнун тамоми сарватҳои Тоҷикистон - кӯҳҳо, дарёҳо, замин, сарватҳои зеризаминии фабрикаҳо заводҳо, ҷангал ҳама аз миллати тоҷик аст. Махсули меҳнати мо аз ин баъд пурра ба нафъи миллатамон равона карда мешавад ва аз ин нуқтаи назар мо бояд қудрати дучанд барои ободию шукуфоии диёрамон меҳнат намуда, ватанамонро боз ҳам ғанитар гардонем. Роҳбарияти аксарияти корхонаҳо моҳияти корро дарк намуда бошанд ҳам, самти фаъолияти амалии худро то имрӯз дигар накардаанд. Дар баробари ин онҳо аз таҷрибаи бои системаи ҳавасмандкунии коргарон пурра даст кашида, дар шароити вазнини молиявии имрӯзаи Тоҷикистон тамоили ба дастгоҳҳои нав иваз намудани таҷҳизотҳоеро, ки даҳсолаҳои дигар бояд кор кунанд. пеш гирифтаанд. Гарчанде бо истифодаи олотҳои техникӣ, ки дар корхонаҳои саноатии Тоҷикистон мавҷуданд, солҳои шӯравӣ миллионҳо тонна маъдан истиҳсол карда мешуд. Ин аст асоси пастравии истиҳсолот. Дар Туркияю Эрон, Ҳиндустону Покистон, ки саноаташон тараққикарда ба ҳисоб меравад, таҷҳизоти техникӣ чандин даҳсолаҳо инчониб истифодашавандаро ҳанӯз ҳам самаранок истифода менамоянд ва бо чунин дастгоҳҳои кӯҳна (қадима) бехтарин мол, асбобҳои рӯзгор, қисмҳои дастгоҳҳои нав тавлид мекунанд. Мо бошем, дастгоҳу таҷҳизоти техникӣ ҳамагӣ 10-15 сол дар истифодашударо кӯҳна ҳисобида, бештари онҳоро ба оҳанпора табдил додем.

Аз ин ҷиҳат, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишондиҳандаи ҳосилнокии меҳнат дар саноат нисоят паст аст ва аз рӯи нишондиҳандаи арзиши изофаи дар корхонаҳои саноатӣ ба сари ҳар як коргар дар миқёси ҷаҳон ҷойҳои охиринро ишғол менамояд.

Паст фаромадани нишондихандаи ҳосилнокии меҳнат дар корхонаҳои истеҳсоли таъсири манфии худро дар бахшҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва алаҳқусус дар бозори ҷаҳонӣ ба қобилияти рақобатнокии онҳо меғузорад. Худи ин нишондиханда дар навбати худ аз омилҳои гуногун (наrx ва сифати мол) вобастагии зиёд дорад. Имрӯзҳо бинобар сифати пасти молҳои саноатии худ Тоҷикистон ҳатто дар бозори дохилӣ бо молҳои натавонад давлатҳои тараққиёнда ва давлатҳои нави саноатӣ, балки бо маҳсулоти бисёр давлатҳои рӯ ба инкишоф низ рақобат карда наметавонад. Гап дар сари он аст, ки аксарияти давлатҳои рӯ ба инкишоф дахсолаҳои охири асри XX талаботро ба захираҳои дохилии худ омӯхта, соҳаҳои саноати худро барои истеҳсоли номгуи наҷандон зиёди молҳои сарталабот маҳсус гардониданд.

Масалан, Никарагуа ба қоғаз, рағани зард, консерваи моҳӣ; Панама - маҳсулоти нафт; Перу - орди устухони моҳӣ, қаҳва, матоҳҳои пахтагин; Колумбия - қаҳва, банан; Бразилия - захираҳои ғайримавҷданӣ, гилхок, оҳан, шрот, қакао, маводи аввалии шакар ва ғайра мутобиқ қунонида, бо мол ва маҳсулоти худ дар бозори ҷаҳонӣ ҳеле машхур гаштаанд.

Албатта дар ин бобат дар Тоҷикистон низ дар тӯли 10 соли охир бо вучуди душвориҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шудаанд ва онҳо натиҷаҳои дилхоҳ ҳам доданд. Номгуи молҳои содиротии соли 2000 нисбат ба соли 1997 бо вучуди ду маротиба афзуданаш қуллан ба нақшаҳои дар назди худ гузоштаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ нест. Маҳсулоти асосии содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли солҳои пештара алюминий, пахта, пилла, тамоқу ба ҳисоб меравад. Мол ва ашёи хоми дигари содиршаванда бинобар ҳаҷми ночиз ва сифати наҷандон баланд ба ҷумҳурий даромади қофии асёрӣ намедиханд. Аз ин лиҳоз, мо бояд вобаста ба захираҳои табиӣи ватани худ, пеш аз ҳама ба истеҳсол ва содироти ҳамон моле машғул шавем, ки ба он пеш аз ҳама бозори давлатҳои ИДМ ва баъд бозори ҷаҳонӣ эҳтиётдор дорад. Ба ин гуна молҳо ва ашёи хом, ба монанди сангҳои қиматбаҳо, тилло, нуқра, мармар, гранит, платина, молҳои рӯзгор, матоҳҳои абрешиму

пахтагин, сурб, симоб, борут бояд эътибори хосае диҳем. Бо вучуди захираҳои азими маводи аввалаи молҳои номбурда, қувваи арзони қорӣ, қувваи арзони барқ Тоҷикистон метавонад дар бозори давлатҳои ИДМ ва Европа танҳо бо нархи арзони молҳои худ рақобат намояд.

Соли 2000 дар корхонаҳои саноатии ҷумҳурӣ ҳаҷми истеҳсолоти нисбат ба соли 1999 10,3% афзуд. Суръати афзоиши истеҳсолоти саноатӣ дар Вилояти Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ 131,1%, вилояти Суғд - 103,1%, Хатлон - 106,2%, ш.Душанбе - 116,2% ва ноҳияҳои тобеи марказ - 118,9% афзуд. Соли 2000 Кумитаи давлатии саноат бо мақсади ҷалби ҳарчи бештари сармояи хориҷӣ зиёда аз 30 лоиҳаи сармоягузори омода намуда, барои татбиқи онҳо вохӯриҳои зиёдеро бо намояндагони Бонки ҷаҳонӣ, Бонки Осиёи Рушд, Комиссияи СММ оиди тараққиёти Осиё, сафорати Ветнам, Швейцария, Хитой, ШМА, Ёзбекистон, Украина ва Эрон гузаронида, нақшаи фаъолияти худро муайян намуд. Дар натиҷаи гуфтушунид тарафҳо ба тавофуқ расиданд, ки соли 2001 бо ширкати "Нелсон Ресурсез"-и Британияи Кабир дар Комбинати маъдантозакунии Анзоб ду хати технологияи коркарди концентрати симобу сурмаро бо мақсади истеҳсоли сурмаи металлӣ, тилло ва металлҳои дигари ранга ба истифода диҳанд. Созишномаи дигаре, ки ҳаҷми он 3 млн. доллари ШМА-ро ташкил медиҳад, соли 2000 байни ҷамъияти саҳомии ҶСНК "Гидроагрегат", корхонаи ш.Минск, Ҷамъияти саҳомии "Атланта"-и Белоруссия ва Кумитаи давлатии саноат оид ба навосозии пурраи корхонаи яхдони "Помир" ва истеҳсол намудани яхдонҳои ҳозиразамон ба имзо расид.

Металлургияи ранга. Дар арафаи ҷашнгирии истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳои металлургияи ранга дар маҷмӯи истеҳсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи хосаеро ишғол менамояд. Имрӯзҳо дар ин соҳа то 80% истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва то 55%-и маҳсулоти содиротии мамлакат истеҳсол карда мешавад. Корхонаҳои калонтарини ин соҳа заводи алюминии Тоҷикистон соли 1975 бо истифодаи технологияи ширкати франсузӣ "Пешене" ба истифода дода шуд. Дар тӯли 26 соли фаъолияти пурсамари худ

заводи алюминийи тоҷик зиёда аз 7 млн. тонна алюминийи аввала истеҳсол намуда, дар бозори ҷаҳонӣ бо маҳсулоти баландсифати худ Ҷумҳурии Тоҷикистонро машҳур кардааст. Бо огози асри нав Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои лозимаро баҳри барқарорсозии иқтидори нақшавии завод меандешад. Гап дар сари он аст, ки дар натиҷаи фарсудашавии маънавӣ ва ҷисмонӣ дастгоҳҳои сеҳи электролизи алюминий дар доираи 40%-и иқтидор ва сеҳи истеҳсоли анодҳои пухта - дар ҳаҷми 50%-и иқтидори худ ғайб шуда менамоянд. Дар натиҷаи истеҳсоли алюминий дар соли 2000 ба ҷои 380 ҳазор тонна дар соли 1991 истеҳсолшуда ҳамагӣ 275 ҳазор тоннаро ташкил дод. Барои то сатҳи иқтидори нақшавӣ баровардани корхона як силсила корҳоро вобаста ба бароҳмонии ҳаҷми технологӣ, масъалаҳои хусусияти иқтисодӣ ва ташкилӣ доштаре ҳал намуда, ҳаҷми истеҳсоли молҳои алюминийро афзун кардан лозим аст. Албатта солҳои охири асри XX роҳбарияти корхона дар ин баҳш корҳои зиёдеро ба анҷом расонидааст. Имрӯзҳо корхонаи алюминийи тоҷик зиёда аз 100 номгӯи молҳои рӯзгор ва хоҷагиро истеҳсол менамояд. Бо бароҳмонии дастгоҳи ҳозиразамони италиявӣ завод зиёда аз 15 ҳазор тонна профили алюминий истеҳсол менамояд, ки талабот ба он чи дар дохили ҷумҳурӣ ва чи берун аз он хеле зиёд аст. Бояд қайд намоем, ки зиёда аз 90%-и маводи аввалаи ин корхона берун аз марзи ҷумҳурӣ ворид карда мешавад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоя бо роҳбарияти корхона солҳои охир бо назардошти болоравии нархҳои ҷаҳонии гилҳок чораҷӯиҳои фаврӣ оид ба азхуд намудани кони гилҳои Турпӣ, ки дар ноҳияи Фарм чойгир шудааст, ба нақша гирифтааст. Татбиқи ин нақша садҳо миллион доллари корхонаро, ки барои харидани гилҳои хориҷӣ ҳарч мешавад, сарфа менамояд, ки ин маблағро метавон барои бунёди корхонаи нави коркарди маъдани сиенит истифода намуд. Бароҳмонии истеҳсолот дар асоси истифодаи гилҳои ватанӣ боиси арзон шудани арзиши аслии алюминийи аввала гардида, қобилияти рақобати онро дар бозори ҷаҳонӣ зиёд мекунад.

Соҳаи дигари муҳими саноати металлургияи ранга корхонаи наvbунёди коркарди тилло ба шумор меравад. Солҳои охир дар

бахши азхуд намудани конҳои тилло корҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Имрӯзо бо иштироки бевоситаи ширкатҳои маъруфи коркарди тиллоӣ Британияи Кабир ва Канада дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 корхонаи муштарак дар заминаи конҳои "Зарафшон", "Апрелевка", "Дарвоз" ва "Яхсу" ба истехсоли тилло машғул мебошанд.

Корхонаи муштаракӣ "Апрелевка" дар заминаи кони Қайроққум бо иштироки бевоситаи ширкати "Голф Интернейшл Минерал ЛТД" бунёд гаштааст. Аммо дар тӯли ду соли охир бо сабаби аз тарафи сармоягузори хориҷӣ чудо нашудани маблағҳои лозима ғаёлияти ин корхона бештар дар доираи омӯзиш ва гузаронидани тадқиқот маҳдуд шудааст.

Агар аз кони "Дарвоз" ҳар сол ба ҳисоби миёна то 100-150 кг таҳшини тилло истеҳсол карда шавад, пас истеҳсоли тилло дар корхонаи муштаракӣ "Зарафшон" ба ҳисоби миёна 3560 килограммро ташкил менамояд. Ба нақша гирифта шудааст, ки солҳои наздик ҳаҷми истеҳсоли солонаи тилло то ба 5000 кг тиллои "Доре" расонида шавад. Мувофиқи меъёрҳои байналмилалӣ дар таркиби тиллои "Доре" 85%-и тиллои холис 12%-и нукра ва се ғоиз компонентҳои дигар мавҷуд аст. Дар баробари истифодаи таҷҳизотҳои ҳозиразамон роҳбарияти корхонаҳои муштарак усулҳои кӯҳнаи бобоии моро истифода бурда, аз партовҳои техникӣ бо қувваи заршӯён тиллои резаро бо тарзи шустан чамъ намуда истодаанд. Мувофиқи маълумотҳои геологӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон шароити беҳад васеи зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли тиллоро чи дар конҳои амалкунанда ва чи конҳои нав кашфшуда дорад. Дар маҷмӯъ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вусъат ёфтани ғаёлияти конҳои тиллоро ба назар гирифта, соли 1998 бо мақсади ташкили кор ва равангу ривож додани ин соҳа кумитаи металлҳои қиматбаҳоро таъсис намуд.

Нукра. Дар баробари тилло сарзамини тоҷикон аз намудҳои гуногуни металлҳои ранга ва минералҳои камёфт хеле бой аст. Кони "Конимансури калон" дар миқёси ҷаҳон аз ҷиҳати захира калонтарин кони нукра ба шумор меравад. Тадқиқотҳои геологӣ солҳои пеш нишон доданд, ки бо вуҷуди маблағи зиёди коркардро талаб

намудани кони нукра дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ ин хароҷотро пӯшонда, ба ҳазинаи ҷумҳурӣ даромади зиёд оварда метавонад.

Корхонаҳои металлургияи ранга бо дастгоҳҳои ҳозиразамон ва таҷҳизоти коркарди маъдан мучахҳаз гардидаанд. Ин дар навбати худ шароит медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсоли тилло, нукра ва дигар омехтаҳои полиметаллӣ зиёд гардида, ба мамлакат асъори хориҷӣ ворид гардад. Аммо таҳлили солҳои охир нишон медиҳад, ки ба ҷои афзоиши истеҳсоли тилло, нукра ва металлҳои ранга ҳаҷми сол аз сол таъмин ба камшавӣ дорад. Мувофиқи ҳулосаҳои мутахассисон сабаби асосӣ роия нагардидани технологияи коркард ва истифодаи конҳои кашфшуда мебошад.

Дар шимолӣ Тоҷикистон дар ҳудуди минтақаҳои маъдани Олтинтопкан ва Адрасмон захираҳои маъданҳои полиметаллӣ мувофиқи категорияҳои саноатӣ зиёда аз 1 млрд. 200 млн. тоннаро ташкил медиҳанд.

Маъданҳои полиметаллӣ ва нукраи полиметаллӣ то андозае дар таркиби худ висмут, мис, сурма, тилло, кадмий, германий, индӣ, галлий, таллий, теллур, селен доранд, ки то ба қарибӣ Комбинати маъдантозакунию металлургии Олмалик онҳоро аз таркиби маъданҳои мо ҳосил мекарданд.

Баъд аз тасдиқ намудани захираҳои (қариб 1 млрд. тонна маъдан) кони бузургтарини нукра "Конимансури калон" ҳуҷҷати асоснокии техникаи иқтисодии таъсиси комплекси коркарди 15 млн. тонна маъдан ва дар як сол истеҳсол намудани 583 тонна нукра, 40 ҳазор тонна қалъагӣ, 38 ҳазор тонна руҳ, 180 тонна кислотаи сулфур дар заминаи минтақаи маъдани Адрасмон таҳия карда шуд.

Ҳамчунин ба нақша гирифта шуда буд, ки истихроҷи маъдан дар кони Олтинтопкан зиёд карда шуда (то 1-2 млн. тонна дар як сол), коркарди он дар Комбинати маъдантозакунию металлургии Олмалики Ҷумҳурии Ўзбекистон анҷом дода шавад.

Бинобар ин, ба ақидаи мо сиёсати саноатӣ бояд ба таъсиси комплекси маъдантозакунию металлургии дорои аҳамияти тақдирсоз барои иқтисодиёти ҷумҳурии мо дар заминаи ин захираҳои конҳои нодир равона карда шавад. Аз рӯи навбат сохтмони иншоотҳои ин

комплекс бояд дар заминаи асоснокии техникую иқтисодии конҳои майдони маъдани Қарамазор анҷом дода шавад.

Ҳалли масъалаҳои зикргардида бевосита ба рушди соҳаи инфраструктура, барқарорсозии роҳҳои оҳан ва роҳҳои автомобилгарди мавҷудбуда ва сохтани роҳҳои нави, ҳамчунин воситаҳои алоқа вобаста аст.

Саноати сабук. То соли 1991 асоси иқтисодии мамлакатро саноати сабук, ки ҳиссаи он дар ҳаҷми ММД 49,2% мебошад, ташкил медод. Газворҳои абрешимии Комбинати шохӣбофии шаҳри Хучанд, матоҳои пахтагии Иттиҳодияи истеҳсолии бофандагии шаҳри Душанбе, Иттиҳодияи қолинҳои комбинати қолинбофии шаҳри Қайроқум, либосҳои дӯхтаи фабрикаҳои дӯзандагии шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд, Конибодом, Кӯлоб, Фабрикаи ҷӯроббофии шаҳри Душанбе ба 43 давлати дунё содир карда мешуд. Европоиҳо бештар матоҳои аз нахҳои табиӣ истеҳсолшудаи Тоҷикистон ва маҳсулоти Фабрикаи рӯймолҳои шаҳри Хучандро таваҷҷӯҳ доштанд. Бинобар ин мол ва маҳсулоти корхонаҳои саноати сабукро бинобар сифати баландашон дар тамоми ғушаи канои дунё мешинохтанд.

Кишварҳои аъзои Иттиҳоди Европа имрӯзҳо ба маҳсулоти Комбинати шохӣбофии Хучанд мароқи зиёд зоҳир менамоянд. Соли 1995 дар асоси Созишнома оид ба маҳсулоти бофандагӣ, ки Иттиҳоди Европа бо Ҳукумати Тоҷикистон ба имзо расонида буд, ба Тоҷикистон квотаи муайянеро барои ба ҳудуди давлатҳои Европа ворид намудани матоҳои абрешимин ва пахтагин ҷудо намуд. Дар асоси ин Созишнома содироти матоҳои истеҳсоли корхонаҳои Тоҷикистон ва молҳои аз онҳо дӯхташуда (либосҳои дӯхтаи корхонаи муштараки "Қавонӣ", "Қабоол Текстайл" ба давлатҳои зиёди Европа шуруъ шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти дар ин соҳа бештар фаъолият намудани занонро ба назар гирифта, ба раванқу ривочи ин соҳа эътибори ҳоса медод. Дар тӯли як давраи хеле маҳдуд бо истифодаи иншоотҳои азими мавҷуда қувваи қори таҷрибанок ва ашӯи ҳоми маҳалӣ бо иштироки сармояи хориҷӣ якҷанд корхонаҳои муштарак, аз он ҷумла бо Қореяи Қанубӣ корхонаи қорқарди нахи

пахта ва истеҳсоли газвор "Кабоол Текстайл", бо Италия корхонаи муштаракӣ "Ҷавонӣ" бунёд гардиданд. Соли 1999 бошад, боз ду корхонаи муштарак ба қайд гирифта шуд. Имрӯзҳо дар заминаи корхонаи Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди "Абрешим" корхонаи муштаракӣ "Карера" (Италия) ва корхонаи муштаракӣ "Сатн" таъсис гардида, корҳои зиёди азнавсозии иқтисодии истеҳсолии корхона бо максали бунёди ду фабрикаи ресандагӣ бо иқтисодии коркарди 6000 тонна нахи пахта идома дорад. Бо ба кор даровардани ин корхонаҳо барои пурра истифода шудани калобаҳои пахтагини истеҳсолшуда дар корхонаҳои либосдӯзӣ ва трикотажи бунёдшаванда ба маблағи 14 млн. доллари ШМА маҳсулот истеҳсол карда мешаванд. Ба нақша гирифта шудааст, ки аз ҳосили нави пахтаи соли 2001 моҳи ноябр аввалин маҳсулоти корхона ба фурӯш бароварда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки ба ифтихори 60 солагии вилояти Сугд дар ҳудуди корхонаи Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди "Абрешим" сеҳи дӯзандагӣ барои 500 ҷои кор бо таҷҳизоти аз Италия воридшуда ба истифода дода шуд. Дар ин сеҳ коркарди нахи пахта ва истеҳсоли моли тайёр ба роҳ монда шудааст.

Аз ҳисоби ҳарчи бештар дар ҳудуди ҷумҳурии коркард шудани пахта ҳаҷми содироти нахи он кам шуда истодааст. Масалан, агар соли 1996 корхонаи муштаракӣ "Кабоол Текстайл" ва "Ҷавонӣ" 4678 тонна нахи пахтаи истеҳсолнамудаи ҳудро содир намуда бошанд, пас аз соли 1999 сар карда, аз нахи истеҳсолшуда матои пахтагин ва молҳои дӯхта тавлид карда мешаванд. Моҳи ноябри соли 1999 бошад, мутахассисони италиявӣ дар корхонаи муштаракӣ "Ҷавонӣ" хати ҳозиразамони рангкунандаи молҳои тайёро бо иқтисодии 4 млн. шим дар як сол ба истифода доданд. То ин давра бо сабаби набудани ин қисмати корхона маҳсулоти нимтайёр ба Италия барои рангуборкунӣ фиристода мешуд, ки бевосита ин амал ба даромаднокии корхона таъсири манфӣ мерасонд. Имрӯз бошад, ин корхонаи муштарак дар асоси вазифаҳои аз рӯзи аввал ба ӯҳда гирифта фаъолияти ҳудро дар даври пурра - аз коркарди пахта то истеҳсоли маҳсулоти тайёр ба роҳ мондааст, ки ин пеш аз ҳама ба нафъи Ҷумҳурии Тоҷикистон аст. Дар корхонаи "Кабоол Текстайл"

имрӯзо корҳои зиёде вобаста ба азнавсозии техникии истеҳсолот бо мақсади зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли матои "Спандекс", ки дар бозори ҷаҳонӣ хеле машҳур аст, анҷом дода мешаванд. Дар Ҷамъияти саҳомии "Қолинҳо" бошад, бо мақсади коркарди пашм дар ҷумҳурӣ ва аз вобастагии дигар ҷумҳуриҳо баровардани корхона соли 1998 фабрикаи дорои иқтидори солонаи коркарди 6000 тонна пашмо ба истифода дод. Имрӯзо дар ин фабрика зиёда аз 300 коргар ҷаъолият намуда, ба истеҳсоли нахи пашмин шурӯъ намуданд. Соли 1999 бо қувваи мутахассисони ҳуди комбинати қолинбофӣ дар заминаи дастгоҳҳои ширкати "Фляйснер" ва "Шултхайс"-и Германия хати рангу бор аз нав ҷиҳозонида шуд. Бояд қайд намоем, ки солҳои охир бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як силсила филиалҳои корхонаҳои азими ш.Хучанд дар ноҳияҳои ҷанубии Тоҷикистон бо мақсади бо кор таъмин намудани аҳоли оғоз гардид:

дар шаҳри Кӯлоб бо насби 6 хати немисии "Текстима" корхонаи қолинбофии "Қолинҳои Кӯлоб" (360 коргар) ҷаъолият менамояд;

дар шаҳрҳои Кӯлоб ва Душанбе бо истифодаи қисми дастгоҳҳои корхонаи абрешими шаҳри Душанбе фабрикаи нахи абрешим ба истифода дода шуд, ки дар мавсим ҳар кадом то 120 тонна пилларо бо қувваи 300 нафар (2×150) коргар ба нах табдил дода истодаанд;

бо истифодаи иншоотҳои мавҷуда соли 1999 дар асоси пахтаи баландсифати маҳалӣ ҷамъияти саҳомии "Текстил"-и ш. Душанбе корхонаи докаи тиббӣ ва бинт бо иқтидори 19 млн. м. мураббаъ, ки дар он 150 нафар коргар ҷаъолият менамоянд, ба кор шурӯъ кард;

бо истифодаи дастгоҳ ва таҷрибаи мутахассисони корхонаи "Кӯҳандиз"-и вилояти Сугд дар ноҳияи Данғара хати тавлиди пойафзоли баҷагона ва пойафзоли резинӣ ба истифода дода шуд.

Дар натиҷаи гузаронидани ҷорабиниҳо оид ба беҳтар намудани ташкили истеҳсолоти корхонаҳои саноати сабук Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири соли 2000 ба натиҷаҳои дилхоҳ ноил гашт. Аз 19 гурӯҳи калони номгӯи молҳо дар 9-тои онҳо нақшаҳои

пешбинишуда барзиёд ичро шуда бошанд, ҳаҷми 7 номгӯи молҳои дигар аз сатҳи дар соли 1999 бадастомада хеле зиёд буд. Дар соли 2000 бештар афзоиши ҳаҷми истеҳсоли нахи пахта либосҳои болопӯши кешбофӣ, ҷӯроб, маҳсулоти дӯхта, маҳсулоти тиббӣ ва пойафзол таъмин карда шуд.

§17.3. Комплекси агросаноати Ҷумҳурии Тоҷикистон

Таъмини пешрафти соҳаи кишоварзӣ - комплекси агросаноати Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Аз ҷаъолияти пурсамари ин соҳа таъмини аҳоли бо маводи хӯрока ва соҳаҳои гуногуни истеҳсолот бо ашёи хом вобастагӣ дорад. Мувофиқи татқиқотҳои намоёндагии Барномаи тараққиёти СММ дар Тоҷикистон аз маҳсулоти кишоварзӣ 80%-и инкишофи соҳаи саноату истеҳсолот, аз ҷумла саноати коркарди пахта, саноати бофандагӣ вобастагӣ дорад.

Рохбарияти ҷумҳурӣ хуб дарк мекунад, ки аз мӯътадилшавӣ ва таъмини пешрафти соҳаҳои гуногуни кишоварзӣ метавонад мамлакатро дар мӯҳлатҳои кӯтоҳ аз вазъияти душвори иқтисодию иҷтимоӣ раҳо намояд. Ин буд, ки бо вусъатгирии соҳаи кишоварзӣ ва афзоиши маҳсулоти гуногуни он баъд аз бӯҳрони иқтисодии солҳои 1992-97 дар иқтисодиёти миллӣ пешравӣ ба назар мерасад.

Чунин амал такрор ба такрор дар таҷрибаи ҷаҳони имрӯза борҳо тасдиқи худро ёфтааст. Масалан, дар охири асри XX таъмини дараҷаи баланди тараққиёти иқтисодии якчанд давлатҳои ҷаҳон, ба мисли Кореяи Ҷанубӣ, Япония ва ғайра маҳз аз бароҳмонии пешрафти соҳаи кишоварзӣ оғоз гардидааст.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ 20 соли охир дар ҷаҳон соҳаи кишоварзӣ мунтазам тараққӣ ёфта истодааст. Истеҳсолкунандагони асосии маҳсулоти саноатӣ то имрӯз давлатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққиқардаи ҷаҳон, пеш аз ҳама ШМА ва давлатҳои Европайи Ғарбӣ ба шумор мераванд. Онҳо дар баробари пурра таъмин

намудани аҳоли ва истеҳсолоти худ бо маводи хӯрока ва ашёи хом, қисми зиёди онро ба бозори ҷаҳонӣ ба фурӯш мебароранд.

Вусъатгирии сиёсати худтаъминкунӣ, ки он дар иқтисодиёти ҷаҳон чун "Инқилоби сабз" машҳур аст, ба бисёр давлатҳои рӯ ба инкишоф муяссар гардид, ки дар натиҷаи бароҳмонии дурусти соҳаи кишоварзӣ аҳолии худро бо маводи хӯрока таъмин намояд. Аммо он солҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби дар ҳудуди Иттиҳоди Шӯравӣ буданаш дар фикри андешидани чунин тадбирҳо набуд.

Масъалаи таъминоти аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо озуқа аз марказ ҳаллу ҷарғол мегардид. Танқисии маводи хӯрока умуман ҳис карда намешуд. Иттиҳоди Шӯравӣ аҳолии ин кишварро бо ғаллаи истеҳсолнамудаи худ пурра таъмин карда наметавонист. Сеяки хӯрокворӣ бо мақсади пурра таъмин намудани аҳоли аз кишварҳои хориҷ ба ивази нафти хом, газ ва дар баъзе ҳолатҳои ғавқуллода бо тилло харида мешуд.

Мувофиқи таҷрибаи ҷаҳонӣ нишондиҳандаи худтаъминкунӣ бо ғалла дар сатҳи 66,6%, яъне аз се ду ҳисса қабул шудааст.

Соли аввали ба даст даровардани соҳибистиклолӣ дар баробари истеҳсоли 827 ҳазор тонна пахта ҷамағӣ 286 ҳазор тонна ғалладона истеҳсол карда мешуд.

Солҳои 1991-92 дар баробари тезу тунд шудани вазъи сиёсии мамлакат норасоии ғалла саҳт эҳсос карда мешуд. Бо мақсади пешгирии ин ҳолат аввалин созишномаи қарзӣ дар ҳаҷми 55 млн. ЭКЮ байни Иттиҳоди Европа ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид, ки ба ивази он аз давлатҳои Европа ба Тоҷикистон 360 ҳазор тонна ғалладона, ба маблағи 5 млн. доллари ШМА доруворӣ, ба маблағи 5 млн. доллари ШМА шакар ворид карда шуд.

Бо вучуди чораҷӯиҳои зиёди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992 - 257,7 ҳазор тонна, соли 1993 273 ҳазор тонна, соли 1994 229 ҳазор тонна ва соли 1995 - 240,2 ҳазор тонна ғалла истеҳсол карда шуду ҳалос. Қисми норасоии ғалла, ки мувофиқи ратсиони (вояи) хӯрок он солҳо зиёда аз 800 ҳазор тоннаро ташкил мекард, аз ҷумҳуриҳои ҳамсоя ба ивази ашёи хориҷӣ ворид карда мешуд.

Дар давоми солҳои 1993-1996 дар масъалаи пешгирии гуруснагӣ дар ҷумҳурии сахми давлатҳои ШМА, Германия, Эрон, Хитой, Ҷумҳурии Ўзбекистон хеле калон аст. ШМА дар асоси се барномаи худ дар ҳаҷми 30 ҳазор тоннагӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 90 ҳазор тонна ғалла фиристод. Иттиҳоди Европа бошад, дар баробари дигар кӯмакҳои башардӯстона соли 1993 ба Ҷумҳурии Тоҷикистон 50 ҳазор тонна орди нави олии ҷудо намуд.

Моҳи апрели соли 1994 дар қараёни сафари худ ба Белгия муовини аввали Сарвазирӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон М.Убайдуллоев бо роҳбарияти Иттиҳоди Европа якҷанд вохӯриҳои муҳим доир намуда, масъалаи бори дуюм ба Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқол додани 50 ҳазор тонна орди нави олии кӯмакиро ҳал намуд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо бо роҳбарияти Иттиҳоди Европа ва ҳукуматҳои Германия, Хитой, Эрон ва Ўзбекистон барои кӯмакҳои башардӯстонашон миннатдории худро баён намудааст.

Бояд қайд намуд, ки танҳо баъд аз чораҷӯиҳои бевоситаи ҳуди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов ҳаҷми истеҳсоли солонаи ғалладона афзуд. 9 октябри соли 1995 бо фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи ҷудо кардани 50 ҳазор га замин барои хоҷагиҳои ҷирирасони шахсии шахрвандон" ба имзо расид, ки дар асоси он ба аҳолии аз заминҳои обҷиришаванда то 0,15 га ва аз заминҳои лалӣ то 0,5 га қитъаҳои замин барои пешбурди хоҷагии ҷирирасон ҷудо карда шуд. Тирамоҳи ҳамон сол аҳолии деҳот ғаллаи тирамоҳии худро кишт намуд. Деҳқонон аз ин фармони раиси ҷумҳур рӯҳбаланд шуда, дар заминҳои худ шабу рӯз меҳнат мекарданд.

Тобистони соли 1996 ҳосилнокии ғалладона нисбат ба соли 1995 2,2 маротиба афзуда, 548,2 ҳазор тоннаро ташкил намуд, ки ин қомеъии бузурги соҳаи кишоварзӣ ба шумор мерафт. Соли 1997 ин иқдом такрор дода шуд. Дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон боз 25 ҳазор га замин барои бунёди хоҷагиҳои деҳқонӣ ва фермерӣ ҷудо карда шуд. Дар натиҷа зиёда аз 35 ҳазор шахрванд соҳиби қор шуд. Меҳнати суботқоронаи онҳо дар баробари баланд шудани ҳосилнокӣ даромади онҳоро зиёд намуда, як силсила

проблемаҳои ҷойдоштаро аз байн бардошт. Акнун қисми зиёди хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ) дар баробари таъмини оилаи худ маҳсулоти зиёдати худро ба бозор мебаровардагӣ шуданд. 4 соли охир низ ин тамоил дар истеҳсоли ғалладона нигоҳ дошта шуда истодааст. Соли 2000 кӯшишу ғайрати меҳантқашони соҳаи кишоварзӣ мисли солҳои пеш дар асоси фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи бозсозии корхонаҳои кишоварзӣ", қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 июни соли 1998 №244 "Дар бораи тадбирҳои фаврӣ оид ба иҷро намудани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи татбиқи ҳуқуқи истифодаи замин" аз 22 июли соли 1998 барои барқарорсозӣ ва таъмини пешрафти иқтисодии истеҳсоли соҳа, афзоиши маҳсулоти кишоварзӣ ва ташаккули системаи гуногунсоҳа равона карда шуда буд.

Ҳаҷми солонаи маҳсулоти умумии соҳаи кишоварзӣ 684 млн. сомони ро ташкил намуд, ки дараҷаи пешрафти он нисбат ба соли 1999 112,4%-ро ташкил намуд.

Ҳаҷми умумии ҷамъовариҳои ғалладона аз ҳама намуд хоҷагҳои 535 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 1999 114,3%-ро ташкил мебуд.

Бо яд қайд намуд, ки солҳои охир дар пешрафти ҳосилнокии меҳнатӣ соҳаи кишоварзӣ ҳиссаи хоҷагҳои навбунёди деҳқонӣ зиёд аст. Соли 2000 шумораи хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ) зиёда аз 11 ҳазорро ташкил намуд, ки дар ихтиёри худ 125336 га замин доштанд.

Онҳо дар соли 2000 65,6 ҳазор тонна ғалла, ки 12,3 %-и ҳаҷми истеҳсоли умумиро ташкил мебуд, 74 ҳазор тонна картошка (25,8%), 21,6 ҳазор тонна сабзавот (6,3%), 12 ҳазор тонна зироатҳои ползӣ (12,4%), 8,8 ҳазор тонна мева (5,2%), 9,7 ҳазор тонна ангур (8,9%), 972 тонна гӯшт (1,7%), 2096 ҳазор тонна шир (0,7%), 62 тонна пашм (3%) истеҳсол намуданд.

Солҳои 1999-2000 бо мақсади иҷрои фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таҷдиди муассисаҳо ва ташкилотҳои соҳаи кишоварзӣ то аввали соли 2001 285 корхонаҳои

соҳаи кишоварзӣ ба 1330 хоҷагии деҳқонӣ табдил дода шуданд, ки онҳо имрӯз дар ихтиёри худ 684,3 ҳазор га замин доранд.

Аммо бояд қайд намуд, ки бо вучуди корҳои зиёд, ислохоти иқтисодӣ, дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи кишоварзиро низ бӯҳрони иқтисодӣ фаро гирифта буд.

Дар тӯли 10 соли охир истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар мамлакат 34% кам шуд. Ҳаҷми истеҳсоли пахта соли 2000 нисбат ба соли 1991 491,6 ҳазор т, сабзавот 273,6 ҳазор т, зироатҳои полизӣ 79,7 ҳазор т, мева 66,6 ҳазор т, пилла 2564 т, чорвои калони шохдор (бо вазни зинда) 129,7 ҳазор т, шир 277,4 ҳазор т, тухм 430,9 млн. дона, паҳлӯ 2373 т кам шуд.

Иқтисодчиён гувоҳӣ медиҳанд, ки саршумори чорво ҳатто дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ то ин андоза кам нашуда буд. Тоҷикистон дар солҳои шӯравӣ аз ҷиҳати сатҳи истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ дар ҷаҳон ҷои 6-7-умро ишғол намуда бошад, пас имрӯз мувофиқи ҳисобҳои созмонҳои байналмилалӣ ба ҷои 110-ум паст фаромадааст.

Дар тӯли 10 соли охир бо вучуди вазъи мураккаби сиёсии мамлакат роҳбарияти ҳукумат ба истеҳсоли пахта эътибори зиёд меод. Пахта дар баробари яке манбаҳои асосии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намудани ашёи хориҷӣ будаиш, инчунин зиёда аз 80 соҳаи истеҳсолоти мамлакатро бо кор таъмин менамояд.

Тоҷикистон, агар аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсоли нах пахта (178 ҳазор т) дар байни 14 давлати ҷаҳон, баъд аз Хитой (зиёда аз 4,5 млн. т), ШМА (3,8 млн. т), Ҳиндустон (2,3 млн. т), Покистон (1,5 млн. т), Ёзбекистон (қариб 1,4 млн. т), Бразилия (661 ҳазор т), Туркия (604 ҳазор т), Миср (435 ҳазор т), Туркменистон (437 ҳазор т), Аргентина (250 ҳазор т) дар ҷои 11-ум бошад, пас аз ҷиҳати сифат ва ҳосилнокии дар ҷаҳон ҷои аввалро ишғол менамояд. Пахтаи нахӣ мисрӣ ва маҳиннаҳои истеҳсоли Тоҷикистон дар бориҳои пахтаи Ливерпул бинобар сифати баланд доштаниш харидори зиёд дорад.

Аммо истеҳсоли он дар тӯли солҳои охир нисбат ба соли 1991 хеле паст фаромад. Соли 1999 бо вучуди тадбирҳои зиёд дар 240 ҳазор гектар замини пахта ҳамагӣ 320000 тонна пахта истеҳсол карда

шуд. Дар баробари 17% кам шудани заминҳои кишти пахта истехсоли пахта 62% кам шуд. Номусоид омадани боду хаво, нарасидани нуриҳои минералӣ ва органикӣ, сӯзишворӣ, доруҳои захрдор ва қисмҳои эҳтиётии воситаҳои техникӣ таъсири манфии худро ба ҳосилнокии пахта дар соли 2000 низ расонданд.

Ҳаҷми умумии истехсоли пахта дар соли 2000 335,4 ҳазор тоннаро ташкил намуд, ки нисбат ба соли 1999 - 105,9%, вале нисбат ба соли 1991 ҳамагӣ 40,6%-ро ташкил медиҳад.

Сабаби асосии чунин пастравӣ пеш аз ҳама дар сатҳи давлатӣ ҳалли худро наёфтани проблемаи бо ғалла таъмин намудани аҳоли мебошад. Танқисии маводи хӯроқа ва нархҳои баланди ғалла ва орди ба ҷумҳурӣ воридшаванда хоҷагикхоро маҷбур месозад, ки дар қисми бештари замини худ ғаллаи тирамоҳӣ коранд. Бинобар ин сол то сол майдони умумии заминҳои барои кишти пахта омодашуда кам мегардад.

Мо бояд дарк кунем, ки дар 7% ҳамвории Тоҷикистон ҳамагӣ 720 ҳазор га замини обии киштшаванда дорем, ки он ба ҳар сари аҳолии мо 0,12 га рост меояд.

73,5% ва ё 4 504 ҳазор нафар аҳолии ҷумҳурӣ дар деҳот зиндагӣ мекунад, ки 47,9%-и он қобили кор аст. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз 65%-и аҳолии қобили кор дар соҳаи кишоварзӣ бо кор таъмин карда шудааст. Аммо бояд қайд намуд, ки музди меҳнати начандон баланд боз онхоро маҷбур месозад, ки вақти зиёди худро дар заминҳои наздихавлигӣ ва парвариши чорво сарф намоянд.

Барои ислоҳ намудани ин вазъият Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин соҳа эътибори ҷиддӣ дода, барномаҳои махсусро, ки мардуми меҳнаткаши деҳотро дастгирӣ ва ҳавасманд менамоянд, ба муҳокимаи халқ пешниҳод намудааст.

Бояд қайд намуд, ки дараҷаи пасти ҳосилнокии меҳнат дар истехсолоти кишоварзии Тоҷикистон боиси ташвиш аст. Дар баробари ҳосилнокии паст талафоти сабзавот, мева, зироатҳои полизӣ, ғалла, картошка аз лаҳзаи гунҷин, қашондан, нигоҳдорӣ.

коркард то истеъмол ба самаранокии соҳаи кишоварзӣ зарари беҳад калон меоварад.

Таҷрибаи солҳои пеш нишон дода буд, ки аз лаҳзаи истеҳсол то истеъмол 60%-и картошка, 40%-и ғалла, 15%-и шир, 10%-и гӯшт талаф меёбад. Талафоти соҳаи кишоварзӣ мо нисбат талафоти шабеҳи давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон 10-20 маротиба зиёд аст.

Сарфи назар аз таҷрибаи бои дар тӯли 10 соли сохибистиклолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андӯхта, барои пешгирӣ намудани ин чараён ягон тадбир андешида нашудааст. Мева ва маҳсулоти кишоварзӣ бо усули кӯҳна ба бозор бароварда мешавад. ки он боиси паст шудани сифати он мегардад.

Аз дидани маҳсулоти фаровони кишоварзӣ, меваҳои шахдбор, сабзавоту зироатҳои полизӣ, хушкмева, чормағз, бодому pista, мағзу мавиз, асалу шарбат ва ғайра дар бозорҳои ҷумҳурӣ каси ба Тоҷикистон омада ба хулосае меояд, ки кишвари мо басо неъматато будааст. Вале мардуми маҳаллӣ аз ин имкониятҳои фаровон барои ба бозори хориҷи ҷумҳурӣ ба миқдори зиёд баровардани маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза ва шифобахш истифода намебаранд. Африқоиҳо, ки то имрӯз дар сатҳи ҷамъияти феодалӣ зиндагӣ доштанд, бозорҳои ҷаҳонро бо банану афлесун, шарбати "Манго" пур карда, аз нисф зиёди бучети кишварҳои худро аз ҳисоби фурӯши онҳо ғанӣ мегардонанд. Давлатҳои араб бошанд, дар баробари нафти хом аз ягона меваи худ - хурмо низ даромади зиёде мегиранд.

Таҳти роҳбарии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба афзун намудани парвариш, истеҳсоли коркарди маҳсулоти кишоварзӣ шурӯъ карда, асосан ба бастабандии ҷавобгӯи меъёрҳои ҷаҳонии маҳсулоти бозоргир таваҷҷӯҳи бештар зоҳир намудан лозим аст.

Имрӯз мо аллакай дар ин бахш каме таҷриба ҳосил намудаем. Меваю сабзавоти кишвари мо бо истифодаи дастгоҳҳои ҳозиразамон дар корхонаҳои вилояти Сугд коркард шуда, дар намуди ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ вориди бозорҳои дохилӣ ва ИДМ мегардад. Дар Тоҷикистон дар солҳои охир истеҳсоли об ва нӯшокиҳо хуб ба роҳ монда шудааст. Ҳатто соли 2000 дар озмуни байналмилалӣ маводи

гизой, ки дар Вашингтон баргузор гардида буд, "Оби зулол"-и Тоҷикистон соҳиби ҷоизаи олий гардид.

Дар ояндаи наздик бо мақсади харчи бештар ба ҷумҳурии ворид намудани асъори хориҷӣ ба истеҳсоли шароб, коняк, виски. нӯшокиҳои гиёҳдор, балзам бо шурӯъ намудан лозим аст.

Манбаҳои дигари ба даст овардани асъори хориҷӣ ба бозори Федератсияи Россия ва давлатҳои Европа ба роҳ мондани содироти мутташаққили анори Норак, Ёвон ва Шахритуз, лимону тарбузу харбузаи водии Вахш, себу ноки Фарм, ангури водии Ҳисору Кофарниҳон мебошад.

Бояд ёдовар шуд, ки мо дар ин бахш ҳам таҷрибаи кофӣ доштем. Солҳои 1985-1990 раёсати Тоҷикматлубот ба Федератсияи Россия, ҷумҳуриҳои назди Балтика ҳар мавсим ҳазорҳо тонна тарбузу харбуза, меваю сабзавот мефиристод.

Имрӯз бошад, барои амалӣ шудани ин кор арзиши баланди вагонҳо монеаи асосӣ шудааст. Аз байн бардоштани ин проблема танҳо бо роҳи дар сатҳи ҳукуматӣ муайян намудани номгуӣ маҳсулоти кишоварзие, ки ба тариқи марказонидашуда содир карда мешавад, имконпазир аст. Аз тарафи дигар, бе дастгирии молиявии давлат дар шакли субсидия пешрафти соҳаи кишоварзиро таъмин намудан хеле мушкул аст.

Бояд қайд намуд, ки тамоми давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон ҳар сол бо мақсади таъмини пешрафти мунтазами истеҳсолот маблағҳои калонро дар шакли субсидия барои соҳаи кишоварзӣ ҷудо менамоянд. Дар тӯли 5 соли охир (1995-2000) маблағҳои дар шакли субсидия барои дастгирии танҳо фермерҳои давлатҳои аъзои "Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва тараққиёт" (ОЭСР) ҷудошуда дар як сол ба ҳисоби миёна 180 млрд. долларро ташкил медиҳад. Дар байни давлатҳо вобаста ба ҳаҷми дотатсия бо маблағи 46 млрд. доллар ҷои аввалро Япония ва бо маблағи 26 млрд. доллар ШМА ҷои дуюмро ишғол менамоянд. Як қатор давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон дар ҳолати ҷудо намудани субсидия, фарқияти беқурбшавии пулро низ ба назар гирифта, зарари хоҷагикоро ҷуброн мекунанд.

Дар натиҷа маблағи дотатсия бо назардошти чуброн соли 1995 дар Швейсария 82%, Норвегия 75%, Япония 74%, Исландия 73% , Австрия 44%-ро ташкил намудааст. Дар Федератсияи Россия сатҳи субсидияи давлатӣ тахминан 8-9%-ро ташкил медиҳад.

Дар тӯли даҳ соли охир дар мамлакат бо мақсади танзим ва дастгирии давлатии соҳаи комплекси агросаноатӣ як силсила қонун ва қарорҳо қабул шудаанд, ки муҳимтарини онҳо инҳоянд:

- Қонун "Дар бораи хусусигардонӣ";
- Қонун "Дар бораи замин";
- Қонун "Дар бораи сарватҳои табиӣ";
- Қонун "Дар бораи андозаи замин";
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи реструктуризатсияи қарзи корхонаҳо ва ташкилотҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи кредитҳои бонкӣ";
- Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи реструктуризатсияи қарзи субъектҳои хоҷагӣ".

Бахши кишоварзӣ имрӯз ҳам яке аз соҳаҳои асосии иқтисодиёти Тоҷикистон боқӣ мемонад. Дар он имрӯзҳо зиёда аз 70%-и аҳолии қобили қори Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият намуда, 47%-и даромади миллии мамлакатро таъмин мекунанд. Аммо бояд қайд кард, ки бо вучуди ҳиссаи қалони худ музди миёнаи қормандони он дар байни соҳаҳои дигари хоҷагии халқӣ мамлакат дар сатҳи пасттарин аст. Масалан, агар моҳи ноябри соли 2000 музди миёна дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ 16,44 сомони ро ташкил дода бошад, пас ин нишондиҳанда дар соҳаи истеҳсолот 51,71, нақлиёт - 29,23, алоқа - 43,16, сохтмон - 39,67, дар соҳаи кишоварзӣ бошад, ҳамагӣ 7.83 сомони ро ташкил кард.

Сатҳи пасти даромад дар соҳаи кишоварзӣ аз як тараф ва истеҳсолоти начандон тараккинамудаи саноатӣ аз тарафи дигар, солҳои охир боиси афзудани шумораи аҳолии қамбизоат дар ҷумҳурӣ гардидааст.

Тараққиёт ва зобачокунии қувваҳои истеҳсолкунанда, баланд бардоштани сатҳи иқтисодиёти мамлакат ва беҳтар намудани зиндагии аҳолии Тоҷикистонро бе нақлиёт тасаввур кардан мумкин нест. Нақлиёт муҳимтарин соҳаи истеҳсолоти моддӣ, яке аз узвҳои асосии комплекси хоҷагии халқӣ мамлакат ба шумор меравад. Бе иқтидори кофӣ намудҳои гуногуни нақлиёт таъмини пешрафти ноҳияҳои дурдасти мамлакат, истифодаи самараноки ҳудуди Тоҷикистон номумкин аст. Нақлиёт имрӯзҳо дар истеҳсоли тамоми намудҳои молҳои саноатӣ ва маҳсулоти кишоварзӣ иштирок намуда, аз як ҷой ба ҷои дигар интиқол додани онҳоро ба зиммаи худ гирифтааст. Аз пешрафти ин соҳа ва маҷмӯи роҳҳои мумфарши он баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардуми деҳот, истифодаи самараноки қувваҳои истеҳсолии шаҳр ва деҳот, шинос намудани мардум бо муваффақиятҳои тамаддуни ҷаҳон, фарҳанг вобастагӣ дорад. Нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯи худ асосан нақлиёти роҳи оҳан, автомобилгард, ҳавоӣ ва дарёро муттаҳид менамояд. Бо воситаи намудҳои нақлиёти номбурда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол шумораи зиёди аҳоли ва миллионҳо тонна борҳои гуногун кашонида мешавад. Ҳаҷми боркашонӣ бо тамоми намудҳои нақлиёт соли 2000 бо назардошти боркашонӣҳои соҳибқорони хусусӣ 1 446 2 млн. тонна километрро ташкил намуд, ки он нисбат ба соли 1999 2,7%-и зиёд аст. Вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҷмӯи масъалаҳои боркашӣ мавқеи муҳимро нақлиёти роҳи оҳан мебозад. Аз миқдори бори дар боло овардашуда, бештари он 1324,8 млн. тонна км, ки 91,6%-и ҳаҷми боркашонии умумиро ташкил менамояд, ба дӯши роҳи оҳан рост омадааст.

Афзалияти муҳими нақлиёти роҳи оҳан аз қудрати баланди боркашонӣ ва аз дигар шудани шароити боду ҳаво вобаста набуданаш, фарқ мекунад.

Соли 2000 дар маҷмӯъ 137,7 млн. нафар мусофир кашонда шудааст, ки 80 миллион ё 58,1%-и он ба нақлиёти автомобилӣ (аз ҷумла 77,1 млн. мусофир бо автобус) рост меояд.

Мусофиркашонии нақлиёти ҳавоӣ соли 2000 агар 178,5 ҳазор касро ташкил намуда бошад (106,2%), пас бо нақлиёти роҳи оҳан ин рақам 400,9 ҳазор мусофирро ташкил намуд, ки ин миқдор нисбат ба соли 1999- 38,2% кам мебошад.

Ҷадвали №51

Нишондиҳандаҳои ҳаҷми боркашонӣ

	Соли 2000 ҳазор т	Ҷойи соли 2000 нисбат ба соли 1999	Соли 1999 нисбат ба соли 1998
Интиқоли бор бо назардошти соҳибкорони хусусӣ	6427,6	90,6	88,1
Интиқоли бор бо нақлиёти умумӣ	3036,7	83,1	83,9
аз он ҷумла: автомобилӣ	2234,7	79,3	74,0
роҳи оҳан	800,0	95,5	143,0
ҳавоӣ	1,99	94,3	53,0

Ҳаҷми боркашонӣ бо тамоми намудҳои нақлиёт соли 2000 бо назардошти ҳаҷми бори соҳибкорони хусусӣ 6427,6 ҳазор тоннаро ташкил дод, ки аз ҳаҷми боркашонии соли 1999 9,4% кам буд. Дар баробари ин ҳаҷми боркашонии автомобилӣ, агар 20,7% паст фаромада бошад, пас боркашонӣ бо нақлиёти роҳи оҳан 4,5% ва бо нақлиёти ҳавоӣ 5,7% кам шуд. (Ҷадвали №51) Боркашонӣ ва мусофиркашонӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ истифодаи умум мутобиқан 33,4 млн. тонна/км ва 580,7 млн. мусофир/километрро ташкил дод, ки дар муқоиса бо соли 1999 мутобиқан ба 30,4% ва 6,1% кам мебошад. Таҳлили нишондиҳандаҳои солонаи нақлиёт нишон дод, ки сабаби асосии сол аз сол паст фаромадани нишондиҳандаҳои нақлиёт, пеш аз ҳама, дар хусусигардонии воситаҳои нақлиёт ва аз ҳисоб баровардани онҳо мебошад. Соли 1999 шумораи тамоми намудҳои нақлиёти вазорату идораҳои ҷумҳуриявӣ 76622 ададро ташкил медод (72080 адад мошин, 1290 мотосикл ва 3252 адад ядак). Дар баробари ин 161824 адад мошин, 52847 адад мотосикл ва 361 ядак ба номи шаҳрвандони ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шуда буданд. Мувофиқи маълумотҳои оморӣ аз соли 1991 инҷониб бо сабаби нарасидани қисмҳои эҳтиётӣ шумораи зиёди онҳо таъмир нашуда

буданд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти тамоман аз байн нарафтани парки автомобилӣ бо қарори махсуси худ иҷозати гузаронидани маъракаи хусусигардонии автомобилхоро дод. Соли 2001 бошад, миқдори автомобилҳои Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон 5603 ададро ташкил менамуданд, ки ин нисбат ба соли 1995 8256 адад кам мебошад. Аз тарафи дигар бояд қайд намоем, ки дар даҳ соли охир аз сабаби нарасидани маблағҳои зарурӣ шумораи нақлиёти чи боркаш ва чи мусофирбар зиёд карда нашуданд. Барои муътадил гардондани вазъи имрӯзаи нақлиёт дар ҷумҳурӣ ба Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон лозим меояд, ки ҳар сол бояд 250 мошини боркаш, 120 автобус, 80 мошини сабукрави таксиро ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ворид намояд.

Дар солҳои 1999-2000 зиёда аз 13500 иҷозатнома ба дорандагони мошини сабукрав дода шудааст, ки онҳо ҳар сол барои мусофиркашонӣ 330 ҳазор сомонӣ ба буҷети давлат месупоранд.

17.4.1. Роҳи оҳан

Дар маҷмӯи ҳаҷми боркашонӣ ҷои асосиро нақлиёти роҳи оҳан мебозад. Дар натиҷаи ҷамъбасти натиҷаҳои соли 2000 танҳо ҳиссаи роҳи оҳан дар ҳаҷми умумии боркашонӣ 91,6%-ро ташкил дода буд. Дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 1924 сар карда то январи соли 2001 зиёда аз 583 км хати роҳи оҳан сохта ба истифода дода шудааст.

Дар пешрафти иҷтимоию иқтисодии Осиёи Миёна, аз ҷумлаи Тоҷикистон сохтмони шоҳроҳи Туркистон-Сибир бо дарозии 1400 км, ки дар таърихи иқтисод бо номи "Турксиб" машҳур гаштааст, нақши калон бозидаст. Соли 1925-30 даҳҳо ҳазор шахрвандони ҷумҳурӣ дар бунёди ин ён роҳ ҳиссаи худро гузоштаанд. Халқи тоҷик бо назардошти ба Ҷумҳурии Тоҷикистон манфиат доштани дар ҳама қорҳои роҳсозӣ ҷумҳурии ҳамсояи Ўзбекистон (хати роҳи оҳани Самарқанд-Ҷиззах, Самарқанд-Қаршӣ, Кунград-Бейнав) иштирок менамуд. Бо дастгирии ҳукумати Ўзбекистон дар Самарқанд хати махсус то ба анбори ҷумҳуриявӣ дар шаҳри Самарқанд воқеъгашта гузаронида шуда буд, ки бо истифодаи он аҳолии Панҷакент, ноҳияҳои Айни ва Кӯхистони Мастҷоҳ бо маводи хӯроқа, таҷхизот ва

ғайра таъмин карда мешуданд. Хамин тарик, соли 2000 дар тӯли 76 сол дар кӯхсортарин кишвари дунё - Тоҷикистон дарозии роҳи оҳан то 583 км расонида шуд.

Дар Тоҷикистон роҳҳои оҳани Душанбе-Орҷоникидзеобод (Қофарниҳони имрӯза), Душанбе-Варзоб, Душанбе-ноҳияи Ленин, Термез-Қўргонтеппа, Қўргонтеппа-Ёвон, Ғафуров-Хучанд, Ғафуров-Конибодом, Ғафуров-Нов ва Пролетар, хати роҳи оҳани тангбари Душанбе-Уялӣ-Қўргонтеппа сохта ба истифода дода шудаанд.

Дар Осиёи Миёна Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарозии роҳҳои оҳани худ (583 км) баъд аз Қазоқистон (14,4 ҳазор км), Ўзбекистон (3,5 ҳазор км) ва Туркменистон (2,15 ҳазор км) ҷои чорумро ишғол менамояд.

Даҳсолаҳои охири асри XX бо вусъатгирии чараёнҳои нав дар муносибатҳои нави иқтисодии Тоҷикистон давлатҳои Осиёи Марказӣ - Қазоқистон, Ўзбекистон, Туркменистон ва Қирғизистон мавқеи хосаеро ишғол мекунанд. Бештари муомилот ва алоқаҳо бо истифодаи роҳи оҳан анҷом дода мешаванд.

Имрӯз Тоҷикистон бо истифодаи роҳҳои оҳани давлатҳои Осиёи Марказӣ аз тамоми ғушаю канори дунё дастгоҳҳо, хӯрокворӣ, молҳои саноатӣ, сӯзишворӣ, ғалла ворид намуда, дар навбати худ ба онҳо пахта, алюминий, пилла, матоҳои абрешимӣ, пӯсти қароқулӣ, мева, сабзавот, маъдан ва ғайра мефиристад.

Соли 1996 ба туфайли ба истифода додани роҳи оҳани Машҳад-Сарахс-Течен барои ҷумҳуриҳои тозаистиклоли Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон шароити истифодаи роҳи кӯтоҳтарини баромад ба бандарҳои баҳрӣ пайдо шуд.

13 майи соли 1996 дар шаҳри Машҳад (Эрон) кушодани аввали тантананоки хати роҳи оҳан, ки дарозияш 295 километрро ташкил менамуд, бо иштироки тамоми роҳбарони давлатҳои аъзои ЭКО баргузор гардид. Дар ин маъракаи муҳим Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов низ иштирок намуд. Ин қисмати начандон калони роҳи оҳан ҷумҳуриҳои Осиёи Марказиро бо роҳи кӯтоҳтарин бо халиҷи Форс пайваست намуда, асоси дар ояндаи наздик равнақу ривож ёфтани робитаҳои иқтисодии хориҷии онҳо мегардид. Панҷ сол аст, ки бо истифода аз ин роҳ тоҷирони тоҷик ба Ҷумҳурии

Тоҷикистон дар як сол даҳҳо ҳазор вагон молҳои саноатӣ, рӯзгор ва хӯрокаи АМА, Эрон, Туркия ворид намуда, аз Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳои гуногун мефиристанд. Солҳои охир бошад, корхонаи муштираки "Кабоол Тоҷик ва Текстайл" ва "Ҷавонӣ" аз каммасрафии ин роҳ иттилоот пайдо намуда, маҳсулоти корхонаҳои худро бо истифода аз ин роҳ ба тариқи бандари "Бандараббос" ба Европа ва қитъаи Америкаи Лотинӣ мефиристанд.

Аҳамияти роҳи оҳан солҳои охир, алалхусус бо татбиқи нақшаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таъмини гузариш ба муносибатҳои бозорӣ беш аз пеш афзуда истодааст. Дар асоси қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади тақон додани пешрафти соҳаи саноат ва хоҷагии қишлоқ дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон халқи тоҷик ба сохтмони роҳи нави Қўргонтеппа-Қўлоб шурӯъ намуд. Дар натиҷаи маблағгузориҳои зиёд (ҳар сол ба ҳисоби миёна зиёда аз 10 то 12 млрд. рубл маблағгузорӣ мешуд) бо қувваи сохтмончиёни ҷумҳурӣ 14 кўпрук, 312 кубурҳои обпарто, зиёда аз 200 км хати магистрالي роҳи оҳан, 9 истиғоҳи қатораҳо ба истифода дода шуд. Бо пурра ба истифода дода шудани роҳи оҳани номбурда шароити васеъ барои ба истифода додани як силсила захираҳои табиӣ ва истифодаи самараноки онҳо муҳайё шуд. Мо боварӣ дорем, ки ин роҳи оҳан дар мўҳлатҳои кўтоҳ ба ҷалби сармояи хориҷӣ, бунёди корхонаҳои нави саноати вазнин, сабук ва хӯрокаи, бо қор таъмин намудани садҳо ҳазор аҳолии вилояти Хатлон мусоидат хоҳад намуд. Бояд қайд намуд, ки бо шарофати қудрат пайдо намудани Ҷумҳурии Тоҷикистон октябри соли 1994 Идораи роҳи оҳани Осиёи Миёна фаъолияти худро қатъ намуд ва роҳи оҳани Ҷумҳурии Тоҷикистон мустақил шуд. Баъд аз 77 соли Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр барои бунёди идораҳои мустақили роҳи оҳани Тоҷикистон шароит муҳайё шуд. Имрӯзҳо дар асоси Низомномаи Роҳи оҳани Тоҷикистон, ки аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, вазифаи тадқиқи конъюнктураи бозор, таъмини кашонидани бор ва мусофирон, пешбинӣ намудани тараққиёт ва вобаста ба бозсозии сохторӣ ба охир расонидани тақмилдиҳии соҳа, таъмини рақобатпазирии соҳаро адо намуда истодааст.

17.4.2. Наклиёти автомобилӣ

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мавқеи географӣ наклиёти автомобилӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар нақши муҳиме мебозад. Бо назардошти он, ки 93 фоизи ҳудуди кишвар кӯҳсор аст, аҳамияти наклиёти автомобилӣ дар оянда низ бо сабабҳои ба фосилаҳои наздик босуръат бурда расонидани ҳаҷми наҷандон калони бор бештар меафзояд. Солҳои охир бо вучуди тадбирҳои зиёди роҳбарияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои дар ҳудуди давлати шӯравӣ будан ва 10 соли соҳибистиклолӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон барои харҷи бештар дар корҳои боркашӣ истифода бурдани роҳи оҳан, наклиёти автомобилгард мавқеи аввалин худро аз даст надод. Ҳамаи борҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ноҳияҳои Айнӣ, Кӯҳистони Мастчоҳ, қисмати кӯҳсори ноҳияи Варзоб, Фарм, Норак, 50%-и ноҳияи Хатлон то имрӯз тавассути наклиёти автомобилӣ қашонда мешаванд. Аммо бояд қайд намуд, ки дар тӯли 5 соли охир бо вучуди бӯҳрони иқтисодии 1992-97 суръати афзоиши ҳаҷми боркашонии автомобилӣ мушоҳида карда намешавад.

Мувофиқи далелу рақамҳои дар боло овардашуда ҳаҷми боркашонии автомобилӣ соли 2000 ҳамагӣ 2234.7 ҳазор тоннаро ташкил намуд, ки ин нисбат ба соли 1995 (6285 ҳазор тонна) 2.8 маротиба кам шудааст. Бар хилофи паст фаромадани ҳаҷми боркашонӣ дар ин давра дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоили сол аз сол бештар ба истифода додани роҳҳои автомобилгард мушоҳида карда мешавад. Дар тӯли 5 соли охир 562 км роҳи автомобилгард ба истифода дода шудааст. Соли 1999 дарозии умумии он 29900 километрро ташкил дод, ки 12684 км он имрӯз мумфарш карда шудааст.

Имрӯзҳо роҳҳои автомобилгарди Душанбе-Турсунзода, Душанбе-Кургонтеппа-Шаҳритуз-Панҷ, Кургонтеппа-Данғара-Москва-Кӯлоб, Душанбе-Кӯлоб, Душанбе-Кофарниҳон-Файзобод-Обигарм, Душанбе-Норак-Данғара, Душанбе-Варзоб, Хучанд-Конибодом-Исфара, Хучанд-Нов-Пролетар-Ҷиротеппа, Хучанд-Мастчоҳ, Хучанд-сарҳади ҷанубу ғарбии Ўзбекистон бо вучуди

камбудихо доштанашон ифтихори миллати тоҷик ба шумор мераванд.

Роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи талаботи меъёрҳои байналмилалӣ сохта шудаанд. Дарозии роҳҳои автомобилӣ истифодаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб 30 ҳазор километрро ташкил медиҳад. Соли 1999 барои таъмир ва илҳом додани сохтмони роҳҳои Тоҷикистон давлат ба тариқи марказонидашуда 3 млрд. рубл ҷудо намуд. Сохтмони роҳҳои зерин ба нақша гирифта шудаанд:

- сохтмони роҳи автомобилгарди Кӯлоб-Қалъаихумб - 162 км (қисми аз ҳама душвори ин роҳ - аз кишлоки Шохон то Зигар, ки дарозии он 6,8 километрро ташкил медиҳад);
- сохтмони роҳи автомобилгарди Мурғоб-ағбаи Кулма (32 км), ки кишвари моро ба шоҳроҳи Қароқуруми Ҷумҳурии Халқии Хитой пайваست мекунад.

Ин ду роҳ қисми ҷудонашавандаи роҳи Душанбе-Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруғ-Мурғоб-ағбаи Кулма, ки то шоҳроҳи Қароқуруми Ҷумҳурии Халқии Хитой пайваст мешаванд, мебошанд.

Алоқаи шабонарӯзии нақлиётӣ марказ ба Мурғоб, ки дарозии роҳи он 900 километрро ташкил менамояд, бо истифода аз роҳи амалкунанда ва сохташавандаи автомобилгард таъмин мегардад.

Имрӯзҳо сохтмони роҳи автомобилгарди Кӯлоб-Қалъаихумб-Мурғоб-ағбаи Кулма бомуваффақият идома дорад. Дар қисмати роҳи автомобилгард аз Мурғоб то ағбаи Кулма вобаста ба релефи мусоиди истифодаи роҳи амалкунандаи автомобилгарди Мурғоб-Тухтамиш ба назар гирифта шудааст, ки он аз километри 58-уми ин роҳ сар шуда, ба воситаи нуктаи баландиаш 4362 метр (ағбаи Кулма) гузашта, бо масофаи 15 км ба шоҳроҳи Қароқурум пайваст мешавад.

Дарозии умумии роҳи автомобилгарди Душанбе-Кӯлоб-Қалъаихумб-Хоруғ-Мурғоб-ағбаи Кулма то шоҳроҳи Қароқуруми Ҷумҳурии Халқии Хитой 1020 километрро ташкил медиҳад.

Масофа аз нуктаи пайвасти роҳ то шаҳри Қарочӣ (Покистон) 2567 км ва аз маркази Тоҷикистон то Қарочӣ - 3591 километрро ташкил медиҳад, ки он нисбат ба роҳи амалкунандаи Ёш-Саритош-

Иркeмтам-Қашғар, ки аз каламрави ҷумҳурии Қирғизистон мегузарад, наздиктар аст.

Имрӯзҳо нақшаи роҳҳои номбурда бо кӯмаку дастгирии як силсила бонк ва созмонҳои ҷаҳон бомуваффақият амалӣ шуда истодааст. Барои осон шудани кор ва начандон зиёд шудани хароҷот тамоми масофаи роҳи Душанбе-шоҳроҳи Қароқурум ба 4 лоиҳа тақсим шудааст.

Қарзи аввалаеро, ки ба маблағи 9,7 млн. доллари ШМА ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Бонки Исломии Рушд барои сохтмони роҳи автомобилгарди Мурғоб-ағбаи Кулма ҷудо намудааст, бо қувва ва иштироки фаъоли ширкати "Энтес" ва коргарони тоҷик ба анҷом расида истодааст. Бо ин мақсад Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи "Нақшаи тараққиёти роҳҳои автомобилгард"-ро омода намуд, ки дар асоси он то соли 2000 зиёда аз 800 км роҳи автомобилгард ва 30 кӯпрук таъмир ва таҷдид карда мешуд.

Дар роҳи татбиқи барномаи пешбинишуда проблемаҳои муҳим маҳдуд будани захираҳои молиявии марказонидашуда ва моликияти худӣ аз як тараф ва омода набудани лоиҳаҳои сармоягузорию муштараки давлатҳои дар ин бахш ҳавасманд мебошанд.

Масалан, танҳо таҷдиди роҳи автомобилгарди Душанбе-Тошкент бо сохтмони ду тоннел дар ағбаи "Уштур" ва "Шаҳристон"-500 млн. доллари ШМА-ро талаб менамояд. Барқарорсозӣ ва таҷдиди қисмати роҳҳои харобашта бошад, дар маҷмӯъ 47,1 млн. долларро талаб менамояд.

Мақсад аз амалӣ кунонидани ин лоиҳа пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки бо истифода додани тоннели Анзоб (5 км) ва тоннели "Шаҳристон" (4,3 км) ҳаракати доимии нақлиёти автомобилҳои байни ноҳияҳои шимолу ҷануби Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин гардида, қисмати ҷанубии Тоҷикистон аз минтақаи сарбаста ба минтақаи транзитӣ табдил меёбад.

Қарзи дуюм дар ҳаҷми 10 млн. доллар барои татбиқи нақшаи сохтмони роҳи автомобилгарди Кӯлоб-Қалъаихумб (қисмати Шохон-

Зигар) чудо шудааст, ва сохтмони роҳ аз аввали соли 2000 бомуваффақият идома дорад.

Баъд аз иштирок дар мизи мудаввар, ки дар ш.Душанбе баргузор гашта буд, Бонки Рушди Араб низ барои иштирок дар ин сохтмони азим изхори хоҳиш кард. Мувофиқи созишномаи баимзорасида Бонки Рушди Араб татбиқи нақшаи "барқарорсозии роҳҳои автомобилгард"-ро дар ҳаҷми 20 млн. доллар ба зиммаи худ гирифт, ки он азнавсозии роҳи автомобилгарди Душанбе-Қўрғонтеппа-Данғара-Қўлобро дар бар мегирад.

Баъд аз батанзимдарорӣ ва пурра омода шудани нақшаи номбурда истифода карзи сеюм оғоз мегардад. Барои татбиқи нақшаи сохтмони роҳи автомобилгарди Қўлоб-Қалъаихумб (қисмати Хостав-Шкев) моҳи майи соли 2001 баъд аз ба охир расидани корҳои лоиҳакашӣ Ҳазинаи Кувайт ба Тоҷикистон ба маблағи 15 млн. доллари ШМА кредит пешниҳод намуд.

Роҳҳои таҷҳизонидашудаи ҳозиразамон барои Тоҷикистон аҳамияти муҳими стратегӣ дорад. Бо анҷом расидани сохтмони роҳи автомобилгарди Душанбе-Қўлоб-Қалъаихумб-Кулма ва бо истифода аз шоҳроҳи Қароқурум Ҷумҳурии Тоҷикистон шароит пайдо менамояд, ки ба Ҷумҳури Халқии Хитой, бозори давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва ба бандарҳои Укёкуси Ҳинд роҳ ёбад. Аз тарафи дигар, роҳҳои Тоҷикистон дастраси давлатҳои дигари Осиёи Марказӣ ва ИДМ ва Хитойю Покистон, Ҳиндустону Бангладеш ва Ветнам мегарданд.

Умед аст, ки ҳазорон корвонҳои пурбор дар ду-се соли наздик дар бораи аз нав эҳё шудани "Роҳи абрешим" ба ҷаҳониён мӯжда медиҳанд.

Дар баробари ин дар Барномаи тараққиёти хоҷагии роҳҳо сохтмони объектҳои зерин ба нақша гирифта шудааст:

- барқарорсозӣ ва таҷдиди роҳи автомобилгарди Душанбе-Тошкент (дар километри 11-62; 87-100 ағбаи Анзоб; 124-160 ағбаи "Шахристон");
- сохтмони роҳи автомобилгарди қаторкӯҳи Ҳисор бо тоннели "Уштур";

- баркарорсозӣ ва навсозии заводи асфалту бетон ва корхонаи истеҳсолии идораи истифодаи роҳҳо.

Бояд кайд намуд, ки солҳои охир қисми зиёди роҳҳои автомобилгарди Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба қобилияти мошингузаронӣ ва таъмини бехатарии ҳаракат ба меъёрҳои пешбинишуда ҷавобгӯ набуда, бо мақсади таъмир ва мувофиқи талаботи меъёрҳои стандарти байналхалқӣ овардан ба таҷдид эҳтиёҷ доранд.

Тоҷикистон аз соли 1994 инҷониб аз байни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ аввалин шуда аъзои созмони байналмилалӣи нақлиёти автомобилӣ (МОТ) шуд. Намояндаи Тоҷикистон зиёда аз 6 сол аст, ки дар сохтори роҳбарикунандаи ин созмон дар Женева дар бахши намояндагии Тоҷикистон фаъолият менамояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Иттиҳоди ронандагон таъсис дода шудааст. Мувофиқи низомномаи худ ин Иттиҳод дар ҳудуди давлати худ манфиати ронандагони мошинҳои боркаши дигар давлатҳоро муҳофизат намуда, иттилооти лозимаро оид ба вазъи роҳҳои автомобилгард, нархи сӯзишворӣ, арзиши истифодаи роҳҳо, дар бораи нуқтаҳои хизмати техникӣ, истгоҳҳои муваққатӣ, кемнингҳо гирд меоварад. Ду сол аст, ки бо иқдоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э.Ш.Раҳмонов бо мақсади аз байн бардоштани маҳдудияти табиӣ ва наздик намудани масофаи роҳи байни Душанбе ва Хучанд сохтмони тоннели автомобилгарди Анзобро аз нав шурӯъ намуд. Дар ин давра (то 1.01.2001) ба ин сохтмон 5.7 млн. сомонӣ маблағгузорӣ шудааст, ки дар асоси он дар дарозии 790.6 метри тӯлонӣ тоннели ҳавософкунӣ – дренажӣ ва 582.3 метри тӯлонӣ тоннели автомобилгард канда шуд. Тамоми ташкилотҳои ҷумҳуриявӣ барои сари вақт ба истифода додани ин сохтмон дучанд ғайрат намуда, ҳам аз ҷиҳати моддӣ ва ҳам бо таҷҳизот ва қувваи корӣ дастгирӣ намуда истодаанд.

Соли 1977 дар асоси розигии Шӯрои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсияи байналхалқии боркашонӣ ҳамроҳ шуд ва Ассотсиатсияи байналмилалӣи боркашонии автомобилҳои Тоҷикистон бунёд гардид. Ин Ассотсиатсия солҳои охир дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Қўрғонтеппа терминалҳои ҳудро бунёд

намуда, дар як рӯз ба 100-150 мошинҳои калони боркаши хориҷӣ хизмат расонида метавонанд. Ба нақша гирифта шудааст, ки то охири соли 2000 боз 6 терминали дигар дар шаҳрҳои Қўргонтеппа, Панҷакент, Исфара, Конибодом, ноҳияи Шаҳртўз сохта ба истифода дода мешавад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади ҳарчи бештар ба ҳудуди кишвар ворид шудани мошинҳои боркаш ба тамоми давлатҳои манфиатдор робита ба роҳ мемонад. Тоҷикистон бо Федератсияи Россия, Эрон, Қирғизистон, Туркия, Қазоқистон дар баҳши нақлиёти байналмилалӣ автомобилӣ созишномаҳо ба имзо расонидааст.

Солҳои зиёд аст, ки дар Тоҷикистон ба равангу ривчи соҳаи мусофиркашонӣ автомобилӣ эътибори махсус дода мешавад. Дар тамоми шаҳр ва ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон автобазаҳои махсусгардонидашудаи мусофиркашонӣ Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори махсуси худ барои равангу ривч додани соҳа ба шахсони алоҳида тахти назорати бозрасии автомобилӣ иҷозати қашондани мусофиронро дода шудааст.

Дар ду шаҳри Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе ва Хучанд солҳои дароз ба мусофирон хати барқии троллейбус хизмат мерасонад. Дарозии ин хат дар соли 2001 - 204 километрро ташкил менамояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нақша гирифтааст, ки дар солҳои наздик ин иқдомро давом дода, бо мақсади баланд бардоштани сатҳи хизматрасонии мусофирони шаҳрҳои Қўргонтеппа, Кўлоб, Турсунзода хати троллейбусро ба истифода диҳад.

Солҳои охир сафи автобусҳои мусофиркаши шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва Кўлобро 20 автобусҳои ҳозиразамони хитой, ки ба муносибати ҷашнгирии 1100 солагии Давлати Сомониён ба ҳукумати ш.Душанбе тақдим шуда буданд, оро медиҳанд.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси барномаи тайёри ба ҷашни 10 солагии истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба нақша гирифтааст, ки миқдори муайяни автобус, мошинҳои сабукрави такси ворид намуда, ба ҳусни зебои диёрамон ҳусни тозае бахшад.

17.4.3. Нақлиёти ҳавой

3 сентябри соли 1999 ширкати ҳавопаймоии Тоҷикистон 75 солагии рӯзи бунёди нақлиёти ҳавопаймоии Тоҷикистонро дар яке аз толорҳои зеботарини пойтахт "Кохи ваҳдат" бо иштироки роҳбари давлат Э.Ш.Раҳмонов ботантана чашн гирифт.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон меҳнати бисёр кормандонро ба назару эътибор гирифта, меҳнати онҳоро бо нишонҳои сарисинагӣ, ифтихорномаҳо ва инъомҳои кадрдонӣ намуд.

Дар тӯли 75 соли фаъолияти худ ширкати ҳавопаймоии Тоҷикистон аз як гурӯҳи начандон калони лётчикон ва ҳавопаймоҳои майдаи Юнкерс Ф-13, ки 3 сентябри соли 1924 аз майдони ҳавоии Бухоро ба Душанбе парида омада буд, то коллективи калони авиаторони тоҷик, ки шумораи онҳо имрӯз зиёда аз 500 касро ташкил менамояд, расидааст.

Худи ҳамон сол Аэроузели шаҳри Сталинобод бунёд карда шуд. Авиоконструкторони корхонаҳои ҳавопаймосозии шӯравӣ бо назардошти шароити душвори табиӣ Тоҷикистон наватарин моделҳои ҳавопаймоҳои худро барои омӯзиш ба Тоҷикистон мефиристоданд. Майдони ҳавоии Тоҷикистон маркази омӯзиши тамоми лётчикҳои шӯравӣ гардид. Авиатсия бо суръати том ба фазои ҳавоии ҷумҳурӣ ворид мешуд. Ба ивази ҳавопаймоҳои сабуку камсуръати Р-5, Г-1, ПО-2, СТАЛ-2 пай дар пай намудҳои нави ҳавопаймоҳои суръатнок ва ҳозиразамони Ли-2, ИЛ-14, АН-24, АН-28, ЯК-40 дохил мешуданд.

Соли 1950-1960 Тоҷикистон дар Иттиҳоди Шӯравӣ ба яке аз ҷумҳуриҳои авиатсионӣ мубаддал гардид. Ба Тоҷикистон овардани ҷарҳболҳои МИ-2, МИ-4, МИ-8 ва баъдтар МИ-8 МТВ, ки барои фатҳи қуллаҳои баланди кӯҳҳои Тоҷикистон ва таракқӣ ёфтани кӯҳнавардӣ, иҷрои корҳои наҷотдиҳӣ ва кӯмакҳои санитарӣ мадад намуда буданд, фаромӯшнашаванда буд.

26 феввали соли 1960 ба майдони ҳавоии ш.Душанбе (Сталинобод) ҳавопаймои бузурги мусофиркаши ИЛ-18 фуруд омад. Бо тугайли ин ҳавопаймои дурпарвоз шароити бароҳмонии

парвозҳои самти Сталинобод-Москва-Фрунзе-Алмаато-Новосибирск муяссар гардид. Аз соли 1974 истифодаи ҳавопаймоҳои ТУ-134, аз соли 1978 ТУ-154 ва аз соли 1991 истифодаи ҳавопаймои ТУ-154 М сар шуд.

Имрӯзо нақлиёти ҳавоӣ ба яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагии халқи ҷумҳурӣ мубаддал гаштааст. Алоқаи мунтазами ҳавоӣ бо ноҳияҳои баландкӯҳ ва водии душворгузари ноҳияҳои Ванҷ, Рӯшон, Шугнон, Бартанг, Ягноб ба роҳ монда шуда, масофаи мусофирони ноҳияҳои Помир, Қаротегин ва Вахш даҳҳо ва садҳо маротиба кӯтоҳ намуданд. Имрӯз Ширкати давлатии ҳавоии Тоҷикистон дар ихтиёри худ бештарин ҳавопаймоҳои истеҳсоли Федератсияи Россия дорад. Бо ин ҳавопаймоҳо пеш аз ҳама, хизмати мусофиронро ба ҷо оварда, онҳоро ба тамоми ғушаю қанори давлатҳои ИДМ ва хориҷи дур мебаранд. Ҳиссаи нақлиёти ҳавоӣ пеш аз ҳама, дар парвозҳои дур бештар мушоҳида карда мешавад ва он ҳам барои ширкат ва ҳам барои мусофирон манфиатнок аст. Бояд қайд намуд, ки солҳои охир бо вучуди рӯз аз рӯз вазнинтар шудани шароити иқтисодии мамлакат ҳаҷми мусофиркашонӣ кам шуда истодааст. Масалан, агар соли 1995 бо нақлиёти ҳавоӣ дар маҷмӯъ хизмати 300 ҳазор нафар мусофир кашонида шуда бошад, пас соли 1996 ҳамагӣ 250 ҳазор нафар ва солҳои баъдӣ (1997-2000) 200 ҳазор нафарӣ мусофир кашонда шудааст. Чунин тамоил дар ҳаҷми боркашонӣ низ мушоҳида карда мешавад. Агар соли 1997-98 бо истифода аз ҳавопаймоҳо 4000 тонн бор кашонида шуда бошад, пас соли 2000 ин нишондиҳанда ҳамагӣ 2000 тоннаро ташкил намудааст. Сабаби асосии тамоили пастшавии шумораи интиқоли мусофирон ва ҳаҷми боркашонӣ, пеш аз ҳама, болоравии мунтазами арзиши чиптаҳо мебошад. Аҳолии Тоҷикистон баъд аз соли 1995 бо ин сабаб дар сафарҳои дохили ҷумҳурӣ бештар майли истифодаи нақлиёти автомобилро пеш гирифта, дар сафарҳои дур (Қазокистон, Федератсияи Россия, Украина ва Белоруссия) бештар истифодаи нақлиёти роҳи оҳанро афзалтар медонанд. Чунин ранг гирифтани масъала боиси аз рӯйхати парвозҳо бардоштани рейсҳои Душанбе-Кӯлоб, Душанбе-Фарм, Душанбе-Ҷирғатол, Душанбе-Панҷакент.

Душанбе-Исфара гардид. Шумораи парвозҳои Душанбе-Хучанд, Душанбе-Хоруғ бошанд, то ҳадди ақал кам карда шудаанд. Албатта чунин чораҷӯии роҳбарияти Ширкати давлатии ҳавоии Тоҷикистонро дар шароити гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ пурра ҷаҳидан мумкин аст. Аммо аз ҷиҳати сиёсӣ бошад, чунин амал бар хилофи сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бар хилофи принсипҳои соҳибистиклолӣ мебошад. Ин аст, ки мардумро дар сӯҳбатҳо сохтори пешинаи давлатдориро таърифу тавсиф менамоянд ва дар бисёр бахшҳои ҳаёти ва иқтисодӣ бартарияти ҳокимияти он давраро ёдоварӣ менамоянд. Соҳибистиклолӣ барои ширкатҳо ва шахсиятҳои алоҳида нест. Соҳибистиклолӣ ин музаффарияти миллат аст ва он бояд бештар аз ин неъмат истифода барад. Аз ин лиҳоз дар парвозҳои дохили ҷумҳурӣ барои аҳоли бояд имтиёзҳо пешбинӣ шаванд. Ширкати давлатии ҳавоии Тоҷикистон бояд дар ин бахш даромади худро на аз ҳисоби баланд бардоштани нархи ҷиғтаҳо, балки аз ҳисоби зиёд намудани шумораи парвоз, баланд бардоштани сервис ва ҷалби мусофирон зиёд намояд. Дар тӯли 10 соли охир шумораи зиёди парвозҳои байнидавлатӣ (Душанбе-Ереван, Душанбе-Боку, Душанбе-Самарқанд, Душанбе-Тошкент, Душанбе-Киев, Душанбе-Минск, Душанбе-Санкт Петербург, Душанбе-Ташин) низ бо сабабҳои дар боло зикргардида аз рӯйхати парвозҳо бардошта шуданд.

Ширкати давлатии ҳавоии Тоҷикистон имрӯз шароити васеи барқарор намудани алоқаҳои ҳавоиро бо давлатҳои хориҷии дуру наздик дорад. Бо шарофати рӯз аз рӯз зиёд шудани парвозҳо ба давлатҳои хориҷи дуру наздик шароити бунёди ширкати "Тоҷикэйр" ба миён омад. Зиёда аз 5 сол аст, ки ин ширкат мусофиронро худро ба шаҳрҳои калонтарини ҷаҳон - Дехлӣ, Дубай, Истамбул, Машиҳад, Қарочӣ, Франкфурт, Чидда, Урумчӣ ва ғайра мебарад. Дар муддати хеле кӯтоҳ майдони ҳавоии Тоҷикистон дар байни ширкатҳои ҳавопаймоии дунё шинохта шуд.

Соли 2000 бо назардошти як қатор тадбирҳо Ширкати давлатии ҳавоии Тоҷикистон ўҳдадорӣ банақшагирифтаи худро

106.2% ичро намуда, ҳамагӣ ба 178500 нафар мусофирон хизмати расонидаанд.

Роҳбарияти Ширкати давлатии ҳавоии Тоҷикистон солҳои охир бо кӯмаку дастгирии Бонки Европоии Таҷдид ва Рушд таъмири майдони ҳавоии ш.Душанберо ба охир расонида, онро ба талаботи меъёри ҷаҳонӣ мутобиқ кунониданд. Имрӯз майдони ҳавоии ш.Душанбе дорандаи сертификати байналмилалӣ буда, ҳукуки қабул ва иҷозати парвози намудҳои гуногуни ҳавопаймоҳои калонтарини дунёро дорад. Иштироки сарварони давлатҳои аъзои Созмони Ҳамкории Шанхай, ки бо ҳавопаймоҳои ҳозиразамонашон дар аввали соли 2001 ба Душанбе омада буданд, худ гувоҳи гуфтаҳои болост. Имрӯз баъд аз таҷдид бинои хизмати майдони ҳавоии ш.Душанбе бо навоариҳои зиёд ба меъёрҳои байналмилалӣ наздик шудааст.

Бояд ёдовар шавем, ки соли 1999 бо қувваи сохтмончиёни Вазорати сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон майдони ҳавоии ш.Кӯлоб низ пурра таҷдид карда шуд. Он бо дастгоҳҳои ҳозиразамони хизматрасонии ҳавопаймоҳо ва дастгоҳҳои рӯшноидиҳандаи ҳозиразамони системаи "ИДМАН" таҷҳизонида шудааст.

§17.5. Алоқа

Соҳаи алоқа дар ҳаёти имрӯза яке аз узвҳои ҳаётӣ ва рӯзмарраи мо шудааст. Ягон фарди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагиро ғайрифаъолияти худро бе соҳаҳои такмилёфтаи алоқа (почта, телеграф, телефон, радиошунавоӣ, телевизион) тасаввур карда наметавонад. Тамоми соҳаҳои алоқа аз рӯзи бунёд фаъолияти худро барои харчи бештар баланд бардоштани хизматрасонии аҳоли, сарфа намудани вақти қорӣ он, баланд бардоштани савияи дониш, шуурноки ва маданияти миллат равона намудаанд.

Ба гуфайли пешрафти илмию техникии давлати шӯравӣ аҳолии Тоҷикистон низ дар тӯли 74 сол аз тамоми дастовардҳои соҳаи алоқа нурсамар истифода мебурд.

Соли 1927 дар ш.Душанбе аввалин стансияи паҳши ахборот, ба истифода дода шуда буд.

5 ноябри соли 1956 бошад, телевизиони тоҷик ба фаъолияти кории худ оғоз кард. Дар он солҳо ин иқдом қомеъии бузургӣ миллат ба шумор мерафт. Худи ҳамон сол барои омода сохтани барномаҳои ҳарӯза студияи телевизиони Тоҷикистон бунёд карда шуд.

Дар баробари қудрат гирифтани сохтори алоқаи телефони ҷумҳуриявӣ аз соли 1960 сар карда дар тамоми ноҳияҳо бунёди марказҳои телефони маҳалӣ оғоз гардид. То давраи истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати сатҳи таракқиёти сохтори алоқа, дараҷаи дастрасӣ ба қараёни иттилоот, ки аз 7 нишондиҳанда иборат мебошад, ба гурӯҳи давлатҳое, ки ба дараҷаи миёнаи таракқиёти инсонӣ ноил гаштаанд, дохил карда шуда буд. Ин нишондиҳандаҳо мувофиқи ҳисоботи СММ оид ба таракқиёти инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2000 ин тавр муайян карда шудаанд:

- 1) индекси соли 1990 – 100; Тоҷикистон - 50;
- 2) ҳади телефони магистаралӣ ба 1000 кас - 45;
- 3) телефонҳои истифодаи умум ба 1000 кас - 0;
- 4) миқёси абонентҳое, ки телефони радиӣ доранд, ба 1000 кас - 10
- 5) миқдори телевизорҳо ба 1000 кас 189 дона;
- 6) миқдори компютерҳои шахсӣ ба 1000 кас - 0;
- 7) дастрасии интернет ба 1000 кас - 0.

Аз 1 январи соли 1992 сар карда Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи алоқа, аз ҷумла ба соҳаи алоқаи телефонӣ бо назардошти бароҳмонии робитаҳои нави сиёсӣ, иқтисодӣ бо давлатҳо ва созмонҳои ҷаҳон эътибори махсус медиҳад.

Соли 1994 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвияти Иттиҳоди алоқаи электроникии байналхалқӣ (МСЭ), ки 180 давлати дунё аъзои он мебошанд, Иттиҳоди почтаҳои умумиҷаҳонӣ (ВПС) ва ташкилоти байналхалқии "Интерспутник" қабул карда шуд. Бо кӯмаку дастгирии ин созмонҳо Вазорати алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омода сохтани барномаи генералии таракқиёт ва реконструксияи соҳа сар намуд.

Сатҳи таъминоти хоҷагии халқ ва аҳоли бо алокаи телефонӣ дар давлатҳои Осиёи Марказӣ (адад ба ҳар 1000 нафар)

Давлатҳо	Хоҷагии халқ		Телефонҳои хонагӣ	
	аҳолии шаҳр	аҳолии деҳот	аҳолии шаҳр	аҳолии деҳот
Қазоқистон	86	30	69	22
Қирғизистон	155	35	121	22
Тоҷикистон	130	12	97	7
Туркменистон	144	21	100	16
Ўзбекистон	139	29	108	17

Аз ҷиҳати сатҳи таъминоти хоҷагии халқ ва аҳоли бо алокаи телефонӣ Тоҷикистон дар байни давлатҳои Осиёи Марказӣ бо 130 нуқтаи телефони корхонаҳо ва 97 нуқтаи телефони аҳолии шаҳрҳо ҷои 4-умро ишғол намояд, пас аз ҷиҳати ин таносуб дар деҳот мавқеи 5-умро ишғол менамояд (Ҷадвали №52). Аммо бо хати телефон таъмин намудани аҳолии кулли Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 32 адад ба ҳар 1000 нафар аҳоли дар соли 1995 то ба 27 адад ба ҳар 1000 нафар аҳоли дар соли 2000 паст фаромад.

Мушкилии пурра фаро гирифтани ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо системаи телекоммуникатсия, пеш аз ҳама, шароити кӯҳистон, нарасидани қувваи барқ, тез-тез рӯй додани офатҳои табиӣ мебошанд, ки садди роҳи пешрафти соҳаҳои алоқа мегардад. Бунёди зина ба зинаи системаи алоқа вобаста ба пешрафти техникӣ дар солҳои мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ боиси то имрӯз фаъолият намудани се шакли алоқа гардидааст.

Имрӯз аз маҷмӯи усулҳои бароҳмонии алокаи телефонӣ 5.1% (33190 км) хатҳои сими ҳавоӣ боли симҷӯбҳо, 59,8% (393282 км) истифодаи хатҳои кабелии бисёрсима ва 35,1% (230750 км) хатҳои радио ташкил медиҳад. Бояд кайд намуд, ки дар баробари офатҳои табиӣ ва ҷангҳои гражданин дар ҷумҳурӣ рухдода ба соҳаи алоқа зарари зиёд расонда шуд.

Кӯшиши бештари кормандони Вазорати алоқа солҳои 1991-97 барои нигоҳ доштани объектҳои мавҷуда, барқарор кардани ҷойҳои харобашта. таъмини фаъолияти мӯътадили дастгоҳҳо ва иншоотҳои соҳа. нигоҳ доштани сатҳи хизматрасонии хоҷагии халқ ва аҳоли равона карда шуда буд.

Дар тӯли ин солҳо боз 84.2 км алоқаи кабелӣ. 166.4 км алоқаи хати радио. 47.8 ҳазор рақамҳои телефони шаҳрӣ ва 6 ҳазор рақамҳои телефонӣ дар деҳот ба истифода дода шуданд.

Якҷоя бо корпоратсияи "Д-Телеком"-и Кореяи Ҷанубӣ тамоми таҷҳизоти АТС-24 ба 10000 рақамҳои дастгоҳҳои ҳозиразамони рақамӣ дар Душанбе ва 6 ҳазор рақам дар ш. Турсунзода иваз карда шуд.

Соли 1997 дар шаҳри Душанбе стансияи нави алоқаи телефонии байналмилалӣ дорои 2500 рақам ба истифода дода шуд, ки он ба таври автоматӣ бо дахҳо давлати дунё алоқаро барқарор менамояд.

Соли 1998 дар соҳаи алоқаи радифӣ пешравӣ ба даст омад. Дар натиҷаи ба имзо расидани қарордод бо ширкати "Дойче-Телеком"-и Германия стансияҳои радифии заминии "Орбита" тақмил дода шуда. алоқаи мустақими радифии Душанбе-Хоруг-Душанбе. Душанбе-Москва-Душанбе, Душанбе-Германия-Душанбе ба роҳ монда шуд. Аввалин маротиба телевизиони миллии радифӣ бунёд гардид. Ҳамчунин каналҳои мустақими телефонӣ бо Туркия ба қор дароварда шуданд.

Бо мақсади ҷорӣ намудани усулҳои нави ғайримаммулии хизматрасонии алоқа дар заминаи технологияи *VSAT* соли 1996 дар Вашингтон байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ташкилоти байналхалқии радифии "Интелсет" созишнома дар бораи дохил шудан ба ин созмон ба имзо расид.

Худи ҳамин сол созишнома дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи алоқаи электрикӣ ва почта бо Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Қирғизистон ба имзо расид.

Созишномаҳои ҳамкорӣ бо вазоратҳои алоқаи Ҷумҳурии Халқии Хитой ва Эрон ба имзо расиданд.

**Нишондиҳандаҳои асосии инкишофи соҳаи алоқаи
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

	1991	1993	1995	1997	1999
Алоқа Шумораи дастгоҳҳои телефонҳои истифодаи умумӣ-ҳамагӣ, ҳазор дона	276,9	259,6	259,3	225,6	221,5
аз он ҷумла хати телефони шаҳр, ҳазор дона	227,1	213,0	213,2	188,9	182,9
хати телефони деҳот, ҳазор дона	49,8	46,6	46,1	36,6	38,6
аз шумораи умумии дастгоҳҳои телефонӣ - хонагӣ	181,7	187,6	187,3	172,9	165,6

Бо назардошти мушкилоти молиявӣ баъд аз хотима ёфтани ҷанги граждани ва набудани маблағ барои харидани таҷҳизоти нав ва навсозии хатҳои телефонӣ, роҳбарияти Вазорати алоқа барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба омода сохтани лоиҳаҳо шурӯъ намуд. Соли 1995 Вазорати алоқаи Тоҷикистон якҷоя бо мутахассисони БЕТР лоиҳаи бунёди шабакаи умумимиллии алоқаи рақамиро ба охир расонданд. Соли 1996 бо дастгирии молиявии БЕТР консорсиуми консалтингии байналмилалӣ *ASTEC*, ки ба ҳайати он ширкатҳои телекоми Исландия, Финляндия, Дания ва Португалия дохил мешаванд, тадқиқи дақиқи аз ҷиҳати молиявӣ иҷрошавии лоиҳаи азнавсозии системаи телекоммуникатсияи Тоҷикистон гузаронида шуд.

Тадқиқот нишон дод, ки ин нақша дар натиҷаи бунёди корхонаи муштарак бо ҷалби сармояи хориҷӣ ва тақсим намудани саҳмияҳо бо таносуби 51 ба 49 имконпазир аст.

Татбиқи ин нақша дар тӯли 5 сол маблағгузориҳои хориҷиро дар ҳаҷми 63-85 млн. доллари ШМА пешбинӣ намуд.

Соли 1999 бо мақсади паҳши барномаҳои телевизионӣ маркази қабулу паҳши радифӣ барои ноҳияи Кӯхистони Мастҷоҳ, шаҳраки Понғоз, ноҳияи Ишқошим, деҳаҳои Язғулому Сағирдашти ноҳияи Дарвоз, деҳаи Техарв (ВМКБ) ба истифода дода шуд.

Бо кӯмаки ширкати "Сименс"-и Германия таҷхизоти стансияи телефонии рақаи 31 ҷиҳозонида шуда, дар заминаи он Маркази байналмилалӣи коммуникатсионӣ бунёд карда шуд, ки бо истифода аз он аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври автоматӣ бо абонентҳои тамоми давлатҳои хориҷӣ наздик ва дур алоқа карда метавонанд.

Дар асоси созишномаи байни ширкати радифии "Иридиум" ба Тоҷикистон 8 нуқтаи телефон ғуруҳтааст, ки бо истифода аз онҳо ба тамоми ғӯшаю канори дунё алоқа кардан мумкин аст.

Солҳои охир роҳбарияти Вазорати алоқаи Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои зиёдеро оид ба татбиқи алоқаи маҳаллии инфиродии радифии сайёри "ДАМА" барои тараққиёти алоқа дар деҳот ва ноҳияҳои дурдасти Тоҷикистон ба нақша гирифтааст.

Ҳамаи тадбирҳои дар боло зикргардида боиси рӯз аз рӯз беҳтар гардидани хизматрасонии алоқа ва афзоиши даромаднокии кулли соҳа гардид. Корхонаҳои соҳаи алоқа соли 2000 аз ҷаъолияти истеҳсолии худ 16,9 млн. сомонӣ даромад гирифтанд. Танҳо аз хизматрасонӣ ба аҳоли 3,7 млн. сомонӣ даромад ба даст омад.

Суръати афзоиши даромаднокии мувофиқан 114,3% ва 110,2% афзуд. Ҳаҷми даромаднокии ғуфтуғӯи телефонӣ бо давлатҳои хориҷи дуру наздик 48,8%-ро ташкил дод.

§17.6. Робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар тӯли 10 соли истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамаи давлатҳои аъзои ИДМ ва аксарияти давлатҳои Иттиҳоди Европа, ШМА, давлатҳои Осиё, Шарқи Наздик ва Миёна, давлатҳои Европай Ғарбӣ ва Шарқӣ, Хитой, Ҳиндустон робитаҳои бевоситаи иқтисодӣ барқарор намудааст. Таҷрибаи даҳсолаи охир бевосита нишон дод, ки ягон давлати ҷаҳон бе иштироки мустақилона дар протсессҳои ҳамгироии ҷаҳон, бе ҳамкориҳои бевоситаи иқтисодӣ бо давлатҳои дигари ҷаҳон пешрафти иқтисодии мамлакатро таъмин карда наметавонад. Ба мо аён гашт, ки ба сатҳи иштирок дар протсессҳои ҳамгироии дар ҷаҳон ҷараёndoшта бевосита ба сатҳи

таъмини пешрафти иқтисодиёти ҳар як мамлакат дар алоҳидагӣ вобастагӣ доштааст. Мувофиқи қоида, ҳар чи қадар мамлакат бештар ба фазои иқтисодии ҷаҳонӣ дохил шуда бошад, ҳамон қадар бештар пешрафти иқтисодиёти дохилии худро таъмин карда метавонистааст. Дар ҳоҷагии ҷаҳони имрӯза робитаҳои иқтисодии хориҷӣ омили муҳимтарине мебошанд, ки ба пешрафти мунтазам ва устувори иқтисодиёти миллӣ, ташаккули сохтор ва фаъолияти самараноки он таъсири назаррас мерасонад.

Имрӯзҳо барои аксари давлатҳои ҷаҳон ҳарчи бештар бароҳмонии робитаҳои иқтисодии хориҷӣ яке аз омилҳои асосии суръатбахшандаи пешрафти иқтисодиёти мамлакат гардидааст. Бароҳмонии истехсолот бо мақсади ҳарчи бештар зиёд намудани номгӯй ва маҳсулоти истехсолшуда дар тӯли ду даҳсолаи охири асри XX боиси ба қатори давлатҳои нави саноатии ҷаҳон дохил шудани якҷанд давлатҳои қафомонда гардид. Бо оғози асри нав робитаҳои иқтисодии хориҷӣ ҳарчи бештар мавқеи ҳосаеро дар раванди ҳамгироии глобалӣ мебозанд. Мувофиқи талаботи имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳон барои робитаҳои иқтисодии хориҷӣ хусусияти ба худ ҳоси мунтазам афзоянда, либерализатсия, диверсификатсияи шакл ва намудҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ҳос аст. Дар байни хусусиятҳои ҳоси номбурда дар пешрафти робитаҳои иқтисодии ҳоҷагии ҷаҳонӣ имрӯзҳо тамоили шакли диверсификатсионии ҳамкорӣ нақши бузург мебозад. Дар баробари шаклҳои бароҳмондашудаи робитаҳои иқтисодии хориҷӣ солҳои охир бо суръати том ҳамкории илмию техникӣ, кооператсияи истехсолӣ, асҳорию молиявӣ, ҳарбию техникӣ, туризм ва ғайра авҷ гирифта истодааст. Бинобар ин барои фаҳмотар шудани ин ҷараёнҳо мо ҳар яки онҳоро алоҳида шарҳ медиҳем.

17.6.1. Савдои хориҷӣ

Дар фаъолияти иқтисодии хориҷии ҳар мамлакат то имрӯз мавқеи асосиро савдои хориҷӣ мебозад. Мувофиқи қоидаҳои наонавишта, вале дар ҳаёт вучуддошта савдои хориҷӣ доимо тамоил

ба афзоиш дорад. Ҳаҷм ва суръати афзоиши муомилоти савдои хориҷӣ доимо аз ҳаҷм ва суръати афзоиши ҳаракати сармоя, ҳаҷм ва суръати истехсолоти саноати ҷаҳонӣ ва шаклҳои дигари робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо назардошти аз як сол ба соли дигар гузаштани як қисми молҳои истехсолшуда доимо зиёдтар мебошад. Дар тӯли даҳ соли охири асри XX сарфи назар аз дигаргуниҳои куллии дар сохтори ҷамъиятӣ баамаломата, афзоиши устувор ва стагнатсияи соли 1993, бӯҳрони шадиди иқтисодии давлатҳои Осиё (Япония, Гонконг, Тайван, Таиланд), воридгардидани асъори ягонаи Иттиҳоди Европа - евро ва дар замина нисбатан маҳдуд шудани доираи муомилоти доллари ШМА ҳаҷми умумии савдои ҷаҳонӣ сол аз сол рӯ ба афзоиш дорад. Аз соли 1994 сар карда суръати афзоиши солонаи савдои ҷаҳонӣ 8-9,5%-ро ташкил намуд, ки чунин нишондиҳандаро дар тӯли 20 соли охир иқтисодиёти ҷаҳон надида буд. Танҳо дар соли 1999 ҳаҷми умумии савдои ҷаҳон нисбат ба соли 1994 якуним баробар афзуд. Суръатгирии муовизаи мол боиси вусъатгирии тақсимои меҳнат дар ҷаҳон гардид. Дар баробари он дар тӯли панҷ соли охири асри XX дар давлатҳои нави саноатӣ ва рӯ ба инкишоф нигоҳ доштани суръати баланди истехсолот ва инқилоб дар соҳаи технологияи иттилоотӣ яке аз омилҳои асосии афзоиши савдои байналхалқӣ гардида буд. Дар ин давра арзиши танҳо таҷҳизоти телекоммуникатсия ва коргузорӣ 25% афзуда, ҳаҷми он дар савдои ҷаҳонӣ зиёда аз 12%-ро ташкил медод. Дар ин давра бо сабаби дар давлатҳои рӯ ба инкишоф дар асоси қисмҳои тайёри маснуоти давлатҳои тараққинамуда бароҳмониҳои истехсолот, ки маҳсулоти тайёр боз ба давлатҳои ҳамкор баргардонида мешуд, ҳаҷми гардиши реэкспорти молҳои саноатӣ низ хеле афзуд. Ҳаҷми умумии муомилоти савдои ҷаҳонӣ соли 1999 - 11 трлн. долларро ташкил намуд, ки ин нисбат ба соли 1990 ду маротиба зиёд мебошад. Дар ин сол ҳаҷми содироти моли ҷаҳонӣ, агар 5,4 трлн. долларро ташкил дода бошад, пас воридот ҳаҷман каме зиёд шуда 5,6 трлн. долларро ташкил дод. Имрӯзҳо зиёда аз 70%-и муомилоти савдои ҷаҳонӣ таҳти назорати давлатҳои тараққикардаи саноатии ҷаҳон қарор дорад.

Рейтинги кишварҳо аз рӯи ҳаҷми савдои хориҷӣ
(соли 1999)

Кишварҳо	Муомилот	Содирот	Воридот
ШМА	1624948	682497	942451
Германия	1013468	542812	470656
Япония	668411	387927	280484
Франсия	594783	305362	289421
Британияи Кабир	587977	272832	315145
Италия	457924	242348	215576
Канада	420776	214710	206066
Нидерландия	388358	201001	187357
Гонконг-Хитой	361622	174863	186759
Белгия	345609	178811	166798
Хитой	324046	183809	140237
Испания	241826	109037	132789
Чумхурии Корея	225595	132313	93282
Сингапур	211391	109895	101496
Швейтсария	158970	78876	80094
Шветсия	152882	84705	68177
Австрия	130612	62584	68028
Мексика	130511	117500	13011
Австралия	120530	55900	64630
Бразилия	111850	51120	60730
Таиланд	97427	54456	42971
Дания	94269	48183	46086
Россия	80100	74200	59100
Хиндустон	76368	33626	42742
Индонезия	76184	48847	27337
Норвегия	75838	39645	36193
Финляндия	75483	43145	32338
Полша	75285	28230	47055
Туркия	72895	26974	45921
Португалия	61089	24177	36912
Филиппин	59910	28414	31496
Аргентина	59845	28441	31404
Африкаи Ҷанубӣ	57604	28362	29242
Исроил	52335	22993	29342
Юнон	39519	10765	28754
Венесуэла	32920	17193	15727
Эрон	25600	13100	12500
Колумбия	25487	10852	14635
Миср	19296	3130	16166
Тоҷикистон	1370	600	770

Мувофиқи чадвали №54 калонтарин давлатҳои тичораткунандаи дунё ШМА, Германия, Япония, Франсия ва Британияи Кабир ба шумор мераванд, ки ҳаҷми муомилоти савдои умумии онҳо

ба 4 трлн. 489 млрд. 587 млн. доллар расидааст. Дар ҳаҷми умумии савдои ҷаҳонӣ дар баробари панҷ давлати тараққиқардаи дунё ҷаҳми Италия, Канада, Нидерландия, Гонконг/Хитой. Белгия, Хитой. Испания, Кореяи Ҷанубӣ, Сингапур, Швейтсария, Шветсия. Австрия, Мексика, Австралия ва Бразилия низ хеле бузург аст. Бояд қайд намуд, ки бо вучуди бӯҳрони иқтисодии солҳои 1997-1999 тамоили устувори афзоиши сол аз соли ҳиссаи давлатҳои рӯ ба инкишоф. хусусан давлатҳои нави саноатии Осиё дар ҳаҷми умумии савдои ҷаҳонӣ баръало мушохида мешавад. Бо ҳаҷми умумии 1335.6 млрд. доллари савдои хориҷии худ дар соли 1999 Гонконг, Тайван, Кореяи Ҷанубӣ, Малайзия, Сингапур ва Таиланд мавқеи пешсафиро танҳо ба ШМА ва Германия дода, дар маҷмӯъ зиёда аз 10%-и ҳаҷми савдои ҷаҳониро ташкил медиҳанд. Имрӯзҳо қисмати тозаҳамроҳшудаи Хитой - Гонконг, ки дар ҷадвали аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ таҳияшуда нишондиҳандаҳои он мисли пештара алоҳида ба қайд гирифта мешаванд, бо вучуди ҳудудан хурд буданаш бо ҳаҷми умумии муомилоти савдои хориҷии худ баъд аз 8 давлати тараққиқардаи саноатии ҷаҳон ҷои 9-умро ишғол мекунад. Хусусияти ҳоси ин қисмати давлати Хитой аз он иборат аст, ки нишондиҳандаҳои ҳаҷми содирот ва воридоти он ба ҳар сари аҳоли аз тамоми давлатҳои ҷаҳон зиёд аст. Аз гурӯҳи давлатҳои дар зинаи гузариши иқтисодиёт қарордошта, ки даҳсолаҳои охир афзоиши пай дар пай ва мӯътадили ҳудро таъмин карда тавонистанд. пеш аз ҳама. Хитойро дар қатори пешсафон мисол овардан мумкин аст. Далелу рақамҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки дар тӯли даҳ соли охир дар ин давлат афзоиши солонаи ҳаҷми умумии содирот ва воридот 16.5%-ро ташкил намуд. Ин рақам аз чунин нишондиҳандаи савдои ҷаҳонӣ ду баробар зиёд мебошад. Ҳаҷми умумии савдои хориҷии Хитой аз 24 млрд. дар соли 1979 то ба 324 млрд. дар соли 1999 расонида шуд, ки созмонҳои байналмилалӣ вобаста ба ин нишондиҳанда Хитойро дар ҷадвали рейтинги муомилоти савдои хориҷии давлатҳои ҷаҳон дар ҷои 11-ум ҷойгир намуданд. Агар ҳаҷми муомилоти савдои хориҷии Хитой ва қисмати нави он - Гонконгро якҷоя намоём бо ҳаҷми 685,6

млрд. доллар (324+361,6) Хитой аз ҷиҳати ҳаҷми умумии савдои хориҷӣ ҷои аввалро ишғол менамояд.

Аз соли 1995 инҷониб Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба афзоиши солонаи ҳаҷми муомилоти савдои хориҷии худ аз тарафи созмонҳои оморӣ ва молиявӣ ҷаҳон ба қайд гирифта шуда, дар байни 174 давлати дунё аз ҷиҳати муомилоти савдои хориҷӣ дар ҷои 29 ҷойгир карда шудааст. Имрӯзҳо фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ба яке аз соҳаҳои муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҳлили муносибатҳои содиротию воридотию даҳ соли охир аз вусъатёбии робитаҳои тичоратии байналхалқӣ, қудратнокшавӣ ва бунёди корхонаҳои нави муштарак, сол аз сол афзудани ҳаҷми сармоягузори хориҷӣ, пешниҳод ва истифодаи хизматрасониҳои байналмилалӣ Тоҷикистон гувоҳӣ медиҳад.

Яке аз хусусиятҳои бартаридоштаи савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар панҷ соли охири асри XX дар мунтазам афзоиш ёфтани салдои мусбӣи амалиёти содиротию воридотӣ мушоҳида карда мешавад. Соли 2000 бартарии ҳаҷми содирот бар воридот дар Тоҷикистон 104,8 млн. доллари ШМА-ро ташкил намуд, ки бо ин нишондиҳанда дар қатори давлатҳои тараққикардаи саноатӣ қарор дорад. Сабабҳои асосии афзоиши салдои мусбӣи савдои хориҷӣ дар ду соли охир (1999-2000), пеш аз ҳама дар баробари афзоиши ҳаҷми содироти ашёи хоми саноатӣ (алюминий ва нахи пахта) боз дар сол аз сол камшавии ҳаҷми харидории давлатии ғалла, намудҳои дигари маҳсулоти ғизоӣ ва дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мондани истеҳсоли молҳои қаблан воридшаванда мушоҳида карда мешавад. Аммо бо вучуди афзоиши босуръати ҳаҷми савдои хориҷӣ дар ҳаҷми МММ Тоҷикистон бинобар пурра дигар накардани тамоили истеҳсолоти худ дар даҳ соли охир ба гурӯҳи давлатҳое, ки иқтисодиёташон тамоили содиротӣ доранд (Гонконг, ки вазни қиёсии он дар маҷмӯи маҳсулоти миллий - 188%, Сингапур - 179%, Малайзия - 77%, Белгия - 69% мебошад) дохил карда намешавад. Имрӯзҳо Тоҷикистон бинобар аҳамияти басо муҳим доштани савдои хориҷӣ барои ҳарчи бештар зиёд намудани номгӯи молҳои содиротӣ кӯшиши зиёд ба харҷ медиҳад. Дар натиҷа вазни қиёсии содирот дар

МММ-и Тоҷикистон соли 2000 11,1%-ро ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1999 9,7% зиёд аст. Солҳои охир дар натиҷаи вусъатгирии сиёсати иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон робитаҳои иқтисодии хориҷӣ бо бештар аз 96 кишвари ҷаҳон, аз ҷумла давлатҳои Осиёи Марказӣ, Шарқи Наздик ва Ҷануби Шарқи Осиё ба роҳ монда шудаанд. Дар ҳамкорӣ бо Тоҷикистон чунин кишварҳо, ба монанди Россия, Ўзбекистон, Эрон, Туркия, Покистон, ҚХХ, Ҳиндустон, Кувайт, Кореяи Ҷанубӣ ва баъзе кишварҳои Иттиҳоди Европа мароқи зиёд зоҳир менамоянд. Дар давраи баррасишаванда (солҳои 1992-2000) муомилоти савдои хориҷии ҷумҳурӣ 4,1 маротиба, аз ҷумла содирот 4,0 маротиба ва воридот 4,2 маротиба афзуд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар ин давра тавозуни мусбӣ дар солҳои 1992, 1996, 1999 ва 2000 таъмин гардида аст. Муваффақиятҳои дар соҳаи содирот бадастомада ҳислати нисбӣ доранд, зеро он асосан аз содироти ашёи хом иборат мебошад. Яке аз ҷанбаҳои мураккаби фаъолияти имрӯзаи иқтисодии хориҷӣ, бе шубҳа он аст, ки содироти фаъолоне захираҳои ашёи хом ба хориҷа дар шароити рукуди истеҳсолоти дохилӣ самаранок ҳисобида намешавад, бинобар ин на ҳамаи даромад аз содирот ба Тоҷикистон бармегардад. Ин ҳолат ҳалли проблемаҳои иқтисодии ҷумҳуриро боз ҳам мураккаб мегардонад.

Дар сохтори содирот номгӯи хеле маҳдуди молҳо боқӣ мемонад, ки аз онҳо гурӯҳи ашёи хом мувофиқи маълумотҳои соли 2000 87%-ро ташкил медиҳад, аз ҷумла - алюминий ва маҳсулоти он - 55,6%, қувваи барқ - 14,1%, нахи пахта - 11,8 %, инчунин маҳсулоти тайёри озуқа, маҳсулоти растанӣ, сангҳои қиматбаҳо ва нимқиматбаҳо - 8,7%.

Дар соли 2000 ба хориҷи ҷумҳурӣ дар ҳаҷми 273,5 ҳазор тонна алюминий ба маблағи умумии 433, 6 млн доллари ШМА ё 40,7% зиёдтар нисбат ба соли 1999 фиристода шуд. Нархи миёнаи як тонна алюминий дар муқоиса бо соли гузашта 16% афзуда, 1580 доллари ШМА-ро ташкил дод.

41.1% алюминий ба Нидерландия, 39.7% ба Россия. 13.3% ба Туркия, инчунин ба Швейцария, Эрон, ҚХХ, Туркменистон ва дигар кишварҳои хориҷаи дур наздик содир карда шудааст.

Содироти нахӣ пахта дар соли 2000 78,8 ҳазор тоннаро ба маблағи 91,8 млн. доллари ШМА ташкил дода, қариб дар сатҳи соли гузашта боқӣ монд. Содирот ба кишварҳои хориҷаи дур 7% кам гардида, ба кишварҳои ИДМ 94% афзуд. Пахта асосан ба Швейцария (45,4%), Латвия (13,6%), Россия (13,5%), Словакия (10,7%), Эрон (8,9%), Франция ва Украина содир карда шуд.

Дар соли 2000, дар муқоиса бо соли 1999, таҳвилоти металлҳои ғайриқиматбаҳо 39,6%, маҳсулоти растанӣ 21,2%, маҳсулоти саноати химия 5,6%, пӯсту чарм ду маротиба зиёд гардид. Истеъмолкунандагони маҳсулоти дар боло зикргардида Россия (33%), Нидерландия (23%), Ўзбекистон (12%), Швейцария (9,2%), Туркия (7,5%), Италия (2,7%) буданд. Ба ғайр аз кишварҳои зикргардида, дар солҳои охир робитаҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ бо 23 кишвари Европа, 3 кишвари Назди Балтика, 25 кишвари Осиё, 3 кишвари Америка, 6 кишвари Африка ва Австралия ба роҳ монда шудаанд.

Дар муомилоти тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон содироти қуваҳои барқӣ дар нерӯгоҳҳои амалкунанда истеҳсолгардида нақши босазое дорад. Содироти қуваҳои барқ ба Ҷумҳурии Ўзбекистон 5 млрд. 242,4 млн. кВт/соатро ба маблағи умумии 118,2 млн. доллар ташкил дод.

Баробари афзудани ҳаҷми умумии содирот дар панҷ соли охир тамоили камшавии ҳаҷми воридоти молҳо, ашёи хом ва маҳсулот аз кишварҳои хориҷаи дур ба назар мерасад, ки ин мутобиқан ба ҳаҷми умумии воридот таъсири манфӣ мерасонад. Агар дар соли 1995 аз кишварҳои хориҷаи дур ба маблағи 331,9 млн. доллари ШМА мол ворид карда шуда бошад, пас мутобиқи натиҷаҳои соли 2000 ба маблағи 115,3 млн. доллари ШМА воридоти мол анҷом дода шудааст.

Сол аз сол кам шудани воридоти мол асосан бо он вобаста аст, ки корхонаҳои истеҳсолии ҷумҳурӣ ба истеҳсоли молҳои пештар аз

хориҷа воридгшаванда шурӯъ намудаанд. Воридоти ғалла ва маҳсулоти озуқа бинобар афзудани ҳаҷми истеҳсоли дохилӣ кам гардид. Танҳо дар соли 2000 истеҳсоли ғалла то ба 535 ҳазор тонна расонида шуд. Ин ҳаҷм 65% талаботи аҳолии ҷумҳуриро қонеъ мегардонад.

Чадвали №55

Муомилоти савдои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1992-2000

(млн. доллар)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Муомилоти савдои хориҷӣ - ҳамагӣ	353,2	881,9	1038,9	1558,9	1438,2	1496,0	1307,6	1352,0	1453,4
аз он ҷумла, давлатҳои ИДМ	205,9	378,6	325,5	729,6	713,5	755,2	649,1	829,7	927,6
Давлатҳои дигари ҷаҳон	147,3	503,3	713,4	828,9	724,7	740,8	658,5	522,0	525,8
Содирот-ҳамагӣ	192,5	349,8	491,9	748,6	770,1	745,7	526,6	688,7	779,1
аз он ҷумла, давлатҳои ИДМ	84,1	122,7	92,5	251,6	331,0	273,0	202,8	315,0	368,6
Давлатҳои дигари ҷаҳон	108,4	227,1	399,4	497,0	439,1	472,2	393,8	373,7	410,5
Воридот-ҳамагӣ	160,7	532,1	547,0	309,9	668,1	750,3	711,0	663,0	674,3
аз он ҷумла, давлатҳои ИДМ	121,8	255,8	233,0	478,0	382,5	482,2	446,3	514,7	559,0
Давлатҳои дигари ҷаҳон	38,9	276,3	314,0	331,9	285,0	268,1	264,8	148,8	115,3

Тавре ки аз чадвали №55 бармеояд, дар маҷмӯъ дар солҳои 1992-1995 тамоили рушди босуръати ҳаҷми амалиёти содиротию воридотӣ ба мушоҳида мерасад, вале аз соли 1996 то соли 2000 пастравии муомилоти савдои хориҷӣ аён аст. Мутобиқи маълумотҳои Кумитаи гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон сабаби асосии ин протсесс дар он аст, ки ҳаҷми истеҳсоли алюминий ва нахи пахта паст гардид ва илова бар ин нархи нахи пахта дар бозори ҷаҳонӣ арзон шуд.

Дар соли 2000 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муомилоти савдои хориҷӣ ба муваффақиятҳои зиёд ноил гашт, дар ин сол ҳаҷми он 1453,4 млн. доллари ШМА-ро ташкил дода, нисбат ба соли 1999 101,4 млн. доллар ё 7,5% афзуд.

Дар солҳои охир ҳамкорӣ бо кишварҳои ИДМ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалият пайдо намуд. Ҳаҷми муомилоти савдои хориҷӣ бо кишварҳои ИДМ дар соли 2000 нисбат ба соли 1999 11,8% афзуда, 927,6 млн. долларро ташкил дод, аз ҷумла бо Озарбойҷон 4 маротиба, бо Украина ва Арманистон 2 маротиба, бо Россия - 1,7 маротиба, бо Туркменистон - 1,1 маротиба, бо Молдавия - 53% афзуд. Дар баробари ин кам гардидани ҳаҷми муомилоти савдои хориҷӣ бо Белоруссия дар ҳаҷми 35%, Гурҷистон - 27% ва Молдавия - 53% ба мушоҳида мерасад. Вазни қиёсии кишварҳои ИДМ дар ҳаҷми умумии муомилоти савдои хориҷӣ 63,8%-ро ташкил медиҳад. Ҷойи аз ҳама баланди вазни қиёсӣ ба Россия -39,2%, ба Ўзбекистон - 29,7%, ба Қазоқистон - 9,5% рост меояд.

Содироти нисбати ҳаҷми ММД 63,3%-ро ташкил медиҳад. Таҳлили маълумотҳои овардашуда нишон медиҳад, ки аз соли 1995 сар карда, ҳаҷми содироти молҳо ба кишварҳои ИДМ меафзояд. Дар соли 2000 ҳиссаи содироти кишварҳои ИДМ дар муомилоти савдои хориҷӣ 25,3%-ро ташкил дод ё дар муқоиса бо соли 1999 1,8% афзуд. Афзоиши солонаи ҳаҷми умумии содирот ба кишварҳои ИДМ ба ҳисоби миёна 83 млн. доллари ШМА-ро ташкил дод.

Ғайр аз молҳои стратегӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар сол озуқаворӣ ва ашёи хоми истеҳсоли он, маҳсулоти химиявӣ, бофандагӣ ва мошинҳо, таҷхизоту механизмҳо ва машрубот содир карда мешавад.

Мувофиқи баҳисобгирии декларатсияшуда содироти машрубот аз ҷумҳурӣ 16980 декалитр ба маблағи 164,6 ҳазор доллар ташкил намуд. Тамоку ва маҳсулоти он ба Россия, Қирғизистон ва Белоруссия ба маблағи 3,8 млн. доллар, ба Булғория ба маблағи 24 ҳазор доллар содир карда шуд. Вале бояд таъкид намуд, ки сарфи назар аз кам гардидани миқдори кишварҳои аз Тоҷикистон тамоку ва маҳсулоти он воридкунанда, ҳаҷми истеҳсоли он дар соли 1999

нисбати соли 1996 6%, соли 1997 - 13% ва соли 1997 қариб ду маротиба афзуд. Ин гувоҳи он аст, ки истехсолкунандагони тамоку ниҳоят бозори доимии худро пайдо намуданд.

Дар соли 2000 ҳаҷми умумии тамоми навъҳои маҳсулоти содиротӣ ба ҳар сари аҳоли 127 долларро ташкил дод, ки нисбат ба соли 1999 12% (дар соли 1999 ба ҳар сари аҳоли 112 доллар рост меомад) зиёд аст.

Ҷадвали №56

**Содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 1998-2000**

	с. 1998		с. 1999		с. 2000	
	ҳазор доллар	% ба ҳаҷми умумӣ	ҳазор доллар	% ба ҳаҷми умумӣ	ҳазор доллар	% ба ҳаҷми умумӣ
Ҳамагӣ	596565,9	100,0	688679,1	100,0	784277,8	100,0
аз ҷумла:						
Кишварҳои ИДМ	202798,1	34,0	314994,5	45,7	373785,7	47,7
Кишварҳои аъзои	66288,9	11,1	125640,9	18,2	268826,8	34,3
Иттиҳоди гумрукӣ						
Белоруссия	2619,9	0,4	3081,6	0,4	1737,0	0,2
Қазоқистон	10047,6	1,7	3594,9	0,5	5654,6	0,7
Қирғизистон	5806,3	1,0	3906,7	0,6	2667,6	0,7
Россия	47815,1	8,0	115057,7	16,7	258767,6	33,0
Кишварҳои ғайри Иттиҳоди гумрукӣ	136509,2	22,9	189353,6	27,5	104958,9	13,4
Озарбойҷон	436,8	0,1	25,3	0,0	423,4	0,1
Гурҷистон	7,2	0,0	13,8	0,0	146,7	0,0
Молдавия	1,3	0,0	0,4	0,0	-	-
Туркменистон	8730,2	1,5	1302,3	0,2	4737,3	0,6
Ўзбекистон	125649,9	21,1	180976,8	26,3	97764	12,5
Украина	1683,8	0,3	7035,0	1,0	1887,5	0,2
Кишварҳои чаҳони боқимонда	393767,8	66,0	373684,6	54,3	410492,1	58,3
Европа	363677,3	61,0	340084,2	49,4	318658,5	40,6

Кишварҳои Иттиҳоди Европа	258484,5	43,3	244551,9	35,5	214145,7	27,3
Австрия	1023,1	0,2	51,2	0,0	303,1	0,0
Белгия	12743,5	2,1	47035,8	1,0	5117,6	0,7
Британияи Кабир	5113,7	0,9	5525,2	0,8	5993,8	0,8
Германия	1439,7	0,2	79,3	0,0	365,8	0,0
Дания	-	-	-	-	-	-
Ирландия	65,9	0,0	17,1	0,0	-	-
Испания	628,6	0,1	329,9	0,0	38,9	0,0
Италия	9764,9	1,6	4935,3	0,7	21347,4	2,7
Нидерландия	221446,3	37,1	222275,1	322,3	178208,5	22,47
Португалия	42,69	0,0	413,1	0,1	717,2	0,1
Финляндия	17,4	0,0	-	-	-	-
Франсия	5826,9	1,0	3746,3	0,5	1875,8	0,2
Шветсия	371,6	0,1	143,6	0,0	177,6	0,0
Кишварҳои ғайри Иттиҳоди Европа	105192,8	17,6	95532,3	13,9	10459,8	13,3
Булғория	60,0	0,0	688,3	0,1	171,8	0,0
Босния ва Гертсоговина	-	-	240,0	0,0	-	-
Венгрия	987,3	0,2	-	-	997,5	0,1
Юнон	89,2	0,0	3684,4	0,5	5943,7	0,8
Латвия	1905,2	0,3	8265,2	1,2	14281,2	1,8
Литва	78,6	0,0	147,3	0,0	-	-
Малта	-	-	-	-	22,1	0,0
Норвегия	4,0	0,0	171,3	0,0	-	-
Польша	119,0	0,0	206,6	0,0	119,6	0,0
Руминия	251,2	0,0	220,0	0,0	644,4	0,1
Сан-Марино	-	-	180,9	0,0	-	-
Словакия	4207,8	0,7	6350,1	0,9	9881,4	1,3
Словения	1867,3	0,3	257,5	0,0	-	-
Швейтсария	94874,9	15,9	74994,5	10,9	72235,5	9,2
Эстония	745,3	0,1	126,2	0,0	242,6	0,0

давоми ҷадвали №56

Осиё	27997,2	4,7	12222,4	4,7	90117,9	11,5
Афғонистон	559,0	0,1	2218,5	0,3	2579,1	0,3
Ветнам	1328,6	0,2	2393,9	0,3	1594,6	0,2
Ҳиндустон	11,4	0,0	-	-	0,4	0,0
Индонезия	-	-	191,0	0,0	-	-
Урдун	79,3	0,0	-	-	-	-
Эрон	13619,8	2,3	13491,7	2,0	12572,9	1,6
Кипр	-	-	54,6	0,0	38,0	0,0
Ҳитой	4890,8	0,8	2619,4	0,4	3398,6	0,4
ҚХДК	437,6	0,1	48,2	0,0	-	-
Муғулистон	-	-	-	-	73,8	0,0
АМА	6010,0	1,0	2197,1	0,3	429,2	0,1
Покистон	272,3	0,0	111,0	0,0	96,0	0,0
Ҷумҳурии Корея	237,4	0,0	7378,2	1,1	10862,0	1,4
Арабистони Саудӣ	183,3	0,0	61,6	0,0	27,4	0,0
Сурия	-	-	-	-	55,2	0,0
Туркия	367,7	0,1	1043,1	0,2	58390,7	7,4
Шри-Ланка	-	-	414,1	0,1	-	-
Америка	1774,9	0,3	916,2	0,1	629,1	0,1
Ҷазираҳои Виргин	54,6	0,0	54,6	0,0	-	-
Канада	-	-	-	-	36,7	0,0
ШМА	1720,3	0,3	861,6	0,1	592,4	0,1
Африка	318,4	0,1	461,8	0,1	1059,6	0,1
Бенин	66,3	0,0	-	-	-	-
Ҷибути	171,9	0,0	329,0	0,0	208,5	0,0
Миср	-	-	-	-	130,7	0,0
Конго	-	-	105,4	0,0	519,9	0,1
Нигерия	8,0	0,0	-	-	-	-
Ҷумҳурии Чад	69,1	0,0	-	-	-	-
Сомалӣ	-	-	-	-	177,4	0,0
Тунис	3,1	0,0	-	-	-	-
ҚАҚ	-	-	-	-	0,1	0,0
Гвинеяи Экваториалӣ	-	-	27,4	0,0	23,0	0,0

Воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 1998-2000

	с. 1998		с. 1999		с. 2000	
	ҳазор доллар	бо % нисбати ҳаҷми умумӣ	ҳазор доллар	бо % нисбати ҳаҷми умумӣ	ҳазор доллар	бо % нисбати ҳаҷми умумӣ
Ҳамагӣ	711036,4	100,0	663135,7	100,0	675059,1	100,0
аз ҷумла:						
Кишварҳои ИДМ	446259,9	62,8	514742,9	77,6	559735,3	82,9
Кишварҳои аъзои						
Иттиҳоди ғумрукӣ	166939,7	23,5	181477,7	27,4	197316,3	29,2
Белоруссия	7585,4	1,1	3049,0	0,5	2314,9	0,3
Қазоқистон	51879,4	7,3	78788,6	11,9	82385,9	12,2
Қирғизистон	5311,3	0,7	7227,9	1,1	7553,4	1,1
Россия	102163,6	14,4	92412,2	13,9	105062,4	15,36
Кишварҳои ғайри	279320,2	39,3	333265,2	50,3	362418,7	53,7
Иттиҳоди ғумрукӣ						
Озарбойҷон	1795,3	0,3	15601,2	2,4	63111,9	9,3
Арманистон	0,4	-	0,5	-	0,0	0,0
Гурҷистон	805,2	0,1	335,1	0,1	174,0	0,0
Молдавия	1519,8	0,2	26,3	0,0	12,6	0,0
Туркменистон	31299,2	4,4	15186,5	2,3	29288,3	4,3
Ўзбекистон	227254,9	32,0	264428,7	39,9	185162,3	27,5
Украина	16645,4	2,3	37686,9	5,7	84335,2	12,5
Кишварҳои	264776,5	37,2	148392,8	22,4	115323,8	17,1
чаҳони боқимонда						
Европа	202920,0	28,5	121286,9	18,3	82815,5	12,3
Кишварҳои	26523,6	3,7	82919,3	12,5	29085,1	4,3
Иттиҳоди ғумрукӣ						
Австрия	905,3	0,1	201,6	0,0	36,3	0,0
Белгия	808,9	0,1	354,5	0,1	702,6	0,1
Британияи Кабир	3812,4	0,5	70472,8	10,6	2578,2	0,4
Германия	14250,9	2,0	5960,3	0,9	6674,6	1,0
Дания	443,2	0,1	142,8	0,0	200,9	0,0
Ирландия	194,9	0,0	321,7	0,0	665,8	0,1
Испания	584,6	0,1	165,0	0,0	131,5	0,0
Италия	2563,9	0,4	3884,4	0,6	17345,6	2,6
Нидерландия	1479,2	0,2	951,1	0,1	538,0	0,1
Финляндия	195,9	0,0	56,9	0,0	64,6	0,0
Франсия	703,0	0,1	265,7	0,0	137,8	0,0
Шветсия	581,4	0,1	82,8	0,0	4,2	0,0
Люксембург	50,0	0,0	69,7	0,0	-	-

Кишварҳои ғайри Иттиҳоди ғумруки	176346,4	24,8	38367,6	5,8	53730,4	8,0
Албания	-	-	-	-	2,5	0,0
Булғория	969,0	0,1	569,0	0,1	215,7	0,0
Венгрия	288,9	0,0	284,7	0,0	102,1	0,0
Гибралтар	24,1	0,0	148,1	0,0	-	-
Юнон	43,7	0,0	122,4	0,0	14,1	0,0
Исландия	4,1	0,0	-	-	-	-
Латвия	266,5	0,0	360,4	0,1	562,5	0,1
Литва	3506,2	0,5	3347,3	0,5	5945,4	0,9
Лихтенштейн	50362,0	7,1	89,5	0,0	-	-
Норвегия	11,3	0,0	77,0	0,0	7,3	0,0
Польша	8846,0	1,2	3625,0	0,5	4793,5	0,7
Руминия	4,2	0,0	3317,5	0,5	40952,9	6,1
Словакия	638,5	0,1	51,2	0,0	-	-
Словения	258,8	0,0	-	-	-	-
Чехия	1317,9	0,2	406,0	0,1	513,8	0,1
Швейцария	107544,6	15,1	24938,3	3,8	569,3	0,1
Эстония	2260,6	0,3	1130,7	0,2	51,3	0,0
Югославия	-	-	0,5	0,0	-	-
Осиё	26467,9	3,7	22418,8	3,4	29701,5	4,4
Афғонистон	467,7	0,1	90,3	0,0	42,1	0,0
Бангладеш	-	-	-	-	2,1	0,0
Ветнам	272,6	0,0	87,1	0,0	59,3	0,0
Яман	-	-	-	-	5,0	0,0
Исроил	711,5	0,1	52,2	0,0	327,9	0,0
Ҳиндустон	760,4	0,1	982,3	0,1	129,2	0,0
Индонезия	-	-	17,8	0,0	-	-
Урдун	-	-	5,0	0,0	-	-
Ироқ	-	-	-	-	0,2	0,0
Эрон	11308,7	1,6	10372,7	1,6	7622,1	1,1
Кипр	431,5	0,1	15,1	0,0	-	-
Хитой	925,7	0,1	2557,9	0,4	11885,2	1,8
ҚХДК	729,5	0,1	-	-	-	-
Кувайт	1,1	-	-	-	-	-
Малайзия	67,0	0,0	77,7	0,0	27,2	0,0
АМА	4863,1	0,7	3973,8	0,6	2832,5	0,4
Уммон	-	-	2,0	0,0	19,8	0,0

**Рейтинги давлатҳо аз рӯи ҳаҷми захираи
сармоягузори хориҷӣ (дар соли 1998, млрд. долл.)**

1. ШМА	1933,73	19. Венесуэла	113,21
2. Хитой	864,29	20. Сингапур	72,18
3. Бразилия	862,98	21. Колумбия	66,68
4. Британияи Кабир	674,81	22. Венгрия	66,19
5. Франция	411,81	23. Дания	63,73
6. Мексика	334,26	24. Австралия	61,65
7. Нидерландия	333,46	25. Австрия	60,34
8. Франция	279,98	26. Чехия	58,85
9. Аргентина	250,49	27. Швейцария	54,88
10. Шветсия	194,13	28. Филиппин	49,00
11. Германия	187,12	29. Норвегия	35,97
12. Канада	165,15	30. Япония	32,66
13. Таиланд	147,66	31. Ирландия	29,90
14. Чили	138,90	32. Россия	27,64
15. Малайзия	132,85	33. Зеландияи Нав	26,57
16. Корея	130,69	34. Италия	26,35
17. Финляндия	120,29	35. ҶАҚ	13,53
18. Испания	113,92	36.	
		Тоҷикистон	0,19

Соли 1998 аз ҷиҳати ҳаҷми захираи сармояи хориҷии ҷалбнамуда бо 1933,73 млрд. доллар ҷои аввалро ШМА, ҷои дуюмро бо 864,29 млрд. доллар Хитой ва ҷои сеюмро бо 862,98 млрд. доллар Бразилия ишғол менамуд. Бояд таъкид кард, ки аз давлатҳои тараққинамудаи ҷаҳон Япония бинобар истифодаи сармояи дохилии худ ба ҷалб намудани сармояи хориҷӣ чандон майл надорад. Дар соли 1990-1998 Япония ҳамагӣ дар ҳаҷми 32,66 млрд. доллар сармояи хориҷӣ ҷалб намудааст (Ҷадвали № 58). Далелу рақамҳои дар боло овардашуда гувоҳӣ медиҳанд, ки бо вучуди захираҳои азими сармояи озоди худ Ҷумҳурии Африкаи Ҷанубӣ низ ба ҷалби сармояи бевоситаи хориҷӣ шурӯъ намудааст. Даҳсолаҳои охир аз байни давлатҳои рӯ ба инкишоф дар бобати ҷалби сармояи хориҷӣ Хитой пешсаф аст, ҳар сол ба соҳаҳои гуногуни истеҳсолот ба ҳисоби миёна то 30 млрд. доллар сармояи хориҷӣ ҷалб менамояд. Агар Хитой дар

тӯли солҳои ислохоти иқтисодӣ (1979-1995) дар ҳаҷми 181,4 млрд. доллар сармояи хориҷӣ ҷалб намуда бошад, дар солҳои 1995-1998 ҳаҷми он боз 682.89 млрд. доллар зиёд шуд.

Аз соли 1992 инҷониб Тоҷикистон низ ба ҷалби сармояи хориҷӣ шурӯъ намуд. Бо вучуди набудани шароити мусоиди сармоягузорӣ (пеш аз ҳама вазъи номӯътадили сиёсӣ, набудани санадҳои меъёрии қонунгузорӣ) ба Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи хориҷӣ ворид гардид. Аввалин қорхонаҳои муштарақ бо сармояи хориҷии ШМА, Кореяи Ҷанубӣ, Хитой дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бунёд гардиданд. Баъди соли 1995 бо татбиқи як силсила қонунҳои, ки дар баробари таъмини ҳимояи сармояи хориҷӣ, инчунин имтиёзҳои зиёдро пешбинӣ менамуданд, ба ҷумҳурӣ сармояи зиёди хориҷӣ ҷалб карда шуд.

Сармоягузориҳои хориҷӣ мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонанд дар роҳбарии қорхонаҳо иштироқ намуда, қисми муайяншудаи даромади худро озодона аз ҷумҳурӣ интиқол диҳанд. Сармоягузориҳои бевосита сармоягузориҳои хориҷӣ метавонанд бо асъорӣ қобили табдил ё асъори милли ба ҳисоби қорхонаҳо ворид намоянд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аз шаклҳои гуногуни истифодаи сармояи хориҷӣ сармоягузориҳои бевосита фаъолияти қормандони бахши хусусиро тезонида, ба бозори ҷаҳонӣ баромадани онҳоро осон намуда, барои истифодаи технология ва усулҳои нави роҳбарӣ шароит муҳайё менамояд. Дар баробари сармоягузориҳои бевоситаи хориҷӣ дар соли 1995-1996 бо авҷгирии ҷараёни хусусигардонӣ ва саҳомикунони қорхонаҳои истеҳсолӣ дар Тоҷикистон бозори нави қоғазҳои қиматнок таъсис дода шуд, ки барои ҷалби сармояи портфелӣ замина гузошт. Дар тӯли панҷ соли охир ҳаҷми сармоягузориҳои портфелӣ зиёда аз 385 млн. долларро ташкил намуд. Аммо бояд таъкид намуд, ки мо то ҳол аз ин маъбаи ҷалби сармояи хориҷӣ дуруст истифода бурда наметавонем. Фаъолияти биржаи қоғазҳои қиматнок то имрӯз хуб ба роҳ монда нашудааст ва дар баробари ин ба талаботи имрӯза ҷавобгӯ нест.

Дар баробари сармояи бевосита ва портфелӣ солҳои охир дар иқтисодиёти ҷаҳон тамоили устувори афзоиши ҷалби сармоя дар шакли ссуда (кӯмаки молиявии давлатӣ) нишон медиҳад. ки ҷон давлати дунё ҳангоми гузариш ба иқтисоди бозори мутаракқӣ ба қарз ва истифода аз захираҳои молиявии ҷаҳон иқтисодиёташро ба роҳ монда наметавонад. Дар ҷаҳони имрӯза сармояи ссудавӣ, ҷи дар сатҳи давлатӣ ва ҷи дар сатҳи хусусӣ, дар асоси гуфтушуди дучониба ва бисёрҷониба бо шартҳои имтиёзнок ва ё тичоратӣ ба роҳ монда шудааст. Сармояи ссудавӣ дар шакли: кӯмакҳои молиявии давлатӣ бо мақсади таъмини таракқиёт; қарз барои амалӣ намудани нақшаҳои сармоягузорӣ; кӯмакҳои техникӣ; қарзи содиротӣ, вомбаргҳо дода мешавад. Имрӯзҳо дар ҷаҳон қисми зиёди сармоягузори ссудавӣ ба ташкилотҳои молиявии байналхалқӣ, ба мисли ХБА, МАР, БЕТР, банкҳои бузурги тичоратӣ, консорсиумҳои банкӣ, ҳазинаҳои миллии ҳамкории иқтисодӣ бо давлатҳои хориҷӣ рост меояд. Таҷрибаи даҳсолаҳои охир нишон дод, ки роҳбарияти давлатҳои тозаистиклол ва рӯ ба инкишоф вобаста ба имтиёзҳои барои иқтисодиёти мамлакат мувофиқ (нисбат ба банкҳои тичоратӣ фоизи қам, мӯҳлати истифодаи тӯлонӣ) бештари сармояи лозимаро аз тариқи созмонҳои дар боло зикргардида ҷалб менамоянд. Дар тӯли шаш соли охир 1995-2001 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади мӯътадил нигоҳ доштани қурби асъори милли таъмини пешрафти соҳаҳои алоҳидаи иқтисоди мамлакат аз созмонҳои дар боло зикргардида зиёда аз 1 млрд. доллар қарз гирифтааст.

Аввалин қарзе, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз хориҷа гирифтааст, қарзи Иттиҳоди Европа (ба маблағи 54.5 млн. эҷо) мебошад. Солҳои охир сармояи хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли қарз низ ба миқдори зиёд ҷалб карда шудааст.

Соли 1999 ҳаҷми умумии қарзи хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшуда 889 млн. долларро ташкил намуд, ки аз он 697 млн. доллар қарзҳои дарозмуддат мебошанд (595 млн. он дар асоси қаролати давлатӣ гирифта шудааст, 102 млн. доллар сармояи хусусӣ ва 101 млн. доллар қарзи ХБА ташкил медиҳанд *World Development Indicators, 2001, ҷаҳ. 256*).

Дар тӯли панҷ соли охир дар баробари таъмини пешрафти иқтисодии мамлакат қисми муайяни қарзи хориҷии аз тарафи ХБА ҷудошуда (50+25 млн. доллар) бо мақсади таҳкими қурби асъори миллӣ ва пӯшонидани касри бучети давлат равона гардида буд. Ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷалби сармояи хориҷӣ дар шакли сармояи бевосита ва сармояи портфелӣ эътибори хоса медиҳад. Бояд таъкид намуд, ки бо вучуди ҳаҷми на чандон зиёди сармояи бевосита дар ҳаҷми сармояи хориҷии дар тӯли даҳ соли охир ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалбшуда дар ояндаи наздик ин шакли ҷалби сармоя бояд яке аз омилҳои таъмини пешрафти иқтисодии мамлакат гардад.

Барои бунёд ва таъмини пешрафти корхонаҳои муштаракӣ мавҷуда ҳар сол миқдори муайяни ҷи сармояи созмонҳои молиявии байналмилалӣ ва ҷи сармояи хусусӣ ба Тоҷикистон ҷалб карда мешавад. Танҳо соли 2000 ҳаҷми умумии сармояи воридшуда 28,8 млн. доллари ШМА-ро ташкил намуд. Дар тӯли даҳ соли охир ҳаҷми умумии сармояи хориҷии ҷалбшуда 413,8 млн. долларро ташкил намуд, ки 322,5 миллиони (77,9%) он ба корхонаҳои муштарак бо иштироки кишварҳои хориҷии дур ва 886,1 ҳазор доллар ба корхонаҳои муштаракӣ кишварҳои хориҷии наздик рост меояд. Танҳо дар тӯли ду соли охир (1999-2000) бештари сармояи бевоситаи хориҷӣ ба Тоҷикистон аз Британияи Кабир - 162,4 млн., Италия - 78,9 млн., Кореяи Ҷанубӣ - 106,8 млн., Люсембург - 29,2 млн., Австрия - 3,3 млн., Нидерландия - 2,7 млн., Туркия - 1,2 млн., Швейтсария - 1,4 млн. доллар ворид шудааст. Сармояи хориҷии ба Ҷумҳурии Тоҷикистон воридшуда имрӯзҳо дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолоти мамлакат, аз он ҷумла истеҳсоли нахи пахта, газвор, либос (22%), истеҳсоли нӯшокӣ ва шарбатҳои мевагӣ (24,5%), хизматрасонии нақлиётӣ (13%), фаъолияти тичоратӣ (5,6%), хизматрасонии алоқа (3,3%), ҷустуҷӯи истихроҷи маъдан ва сангҳои киматбаҳо (22,3%) истифода бурда шудааст. Дар тӯли 10 соли охир 81%-и сармояи хориҷии ҷалбгардида дар ҳудуди вилояти Суғд (аз ҷумла 43,2%-и он дар ш.Хучанд, 36,3% дар ш. Панҷакент), 13,3% дар вилояти Хатлон ва 5,7% дар ш.Душанбе ҷойгир қунонида шудааст.

Ташкилоту созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ

Англисӣ-русӣ	Шарҳ
IAEA-МАГАТЭ	Агентии байналмилалӣ оид ба энергияи атом
IDA-MAP	Ассотсиатсияи байналмилалии рушд
ASEAN-АСЕАН	Ассотсиатсияи давлатҳои Осиёи Ҷанубу Шарқ
EFTA-ЕФТА	Ассотсиатсияи европоии савдои озод
LAFTA-ЛАСТ	Ассотсиатсияи ҳамгироии Америкаи Лотинӣ
SAARC-СААРК	Ассотсиатсияи ҳамкориҳои минтақавии Осиёи Ҷанубӣ
NAFTA-НАФТА	Ассотсиатсияи савдои озоди Америкаи Шимолӣ
EAST-EАСТ	Ассотсиатсияи савдои озоди Европа
LACM-ЛАКМ	Бозори умумии Америкаи Лотинӣ
MERCOSUR	Бозори умумии Америкаи Ҷанубӣ
CACM-КАКМ	Бозори умумии Америкаи Марказӣ
IBRD-МБРР	Бонки байналмилалии таҷдиду рушд
EBRD-ЕБРР	Бонки европоии таҷдиду рушд (БЕТР)
BIS-МБР	Бонки ҳисоббаробаркуниҳои байналмилалӣ
AsDB-АБР	Бонки осиии рушд (БОР)
ИБР	Бонки исломии рушд (БИР)
ВБ	Бонки умумиҷаҳонӣ
ТС	Иттиҳоди гумрукӣ
UDEAO-ЮДЕАО	Иттиҳоди гумрукӣ ва иқтисодии Африкаи Ғарбӣ
UEAC-СГЦА	Иттиҳоди давлатҳои Африкаи Ҷанубӣ
CIS-СНГ	Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил (ИДМ)
ECOWAS-ЭКОВАС	Иттиҳоди иқтисодии давлатҳои Африкаи Ғарбӣ
ЕС-ЕС	Иттиҳоди иқтисодии Европа (ИИЕ)
NATO-НАТО	Иттиҳоди муҳофизаии Атлантикаи Шимолӣ
ECSC-ЕОУС	Иттиҳодияи европоии ангишт ва пӯлод
ECE-ЕЭК	Комиссияи иқтисодии Европа

INTELSAT- ИНТЕЛСАТ	Консорсиуми байналмилалии алокаи радифӣ
UNCTAD- ЮНКТАД	Конфедератсияи СММ оид ба тичорат ва таракқиёт
IFC-МФК	Корпоратсияи байналмилалии молиявӣ
OPIC-ОПИК	Корпоратсияи сармоягузори хусусии ШМА
SOCOM- КОКОМ	Кумитаи оид ба ҳамоҳангсозии содироти молҳои стратегӣ ба кишварҳои коммунистӣ
LAS-ЛАГ	Ҷомеаи давлатҳои араб
ЦАЭС	Ҷомеаи иқтисодии Осиёи Марказӣ (ЦИОМ)
CARICOM- КАРИКОМ	Ҷомеаи давлатҳои ҳавзаи Кариб
ICC-МТП	Палатаи байналмилалии савдо (ПБС)
GATT-ГАТТ	Созишномаи генералӣ оид ба тарифҳо ва савдо
OAPES-ОАПЕК	Созмони кишварҳои арабии содиркунандаи нафт
OPES-ОПЕК	Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт
UN-ООН	Созмони Милали Муттаҳид (СММ)
ЭКО	Созмони Ҳамкории Иқтисодӣ
ILO-МОТ	Ташкилоти байналмилалии меҳнат
UNIDO- ЮНИДО	Ташкилоти СММ оид ба рушди саноатӣ
WTO-ВТО	Ташкилоти умумичаҳонии савдо (ТУС)
IMF-МБФ	Ҳазинаи байналмилалии асъор (ХБА)
CSCE-СБСЕ	Шӯрои амниятӣ ҳамкорӣ дар Европа
ECOSOC- ЭКОСОС	Шӯрои иқтисодӣ ва иҷтимоии СММ

РУЙХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Алисов Н.В., Хорев Б.С. Экономическая и социальная география мира. - М., "Гардарики", 2001 г.
2. Булатова А.С., Мировая экономика. - М., "Юрист", 2000 г.
3. Герчикова И.Н. Международное коммерческое дело. - М., ЮНИТИ, 1996 г.
4. Годовой отчет ЕБРР 2000 г. - Лондон, 2000 г.
5. Девид Дж. Речмен, Майкл Х. Мескон. Современный бизнес. - М., "Республика", 1995 г.
6. Джефри Д.Сакс, Фелипе Ларрен Б. Макроэкономика, глобальный подход. - М., "Дело", 1996 г.
7. Доклад о развитии человека за 2000 год. - Оксфорд. 2000 г.
8. Дэниелс Джон Д., Радеба Ли Х. Международный бизнес. - М., "Дело ЛТД", 1994 г.
9. Киреев А. Международная экономика. - М., МО, 1998 г.
10. Китай, факты и цифры 2000 г. - КНР, "Синсин", 2001 г.
11. Ломакин В.К. Мировая экономика. - М., ЮНИТИ, 2000 г.
12. На пороге XXI века. - М., "Весь мир", 2000 г.
13. Николаева И.П., Мировая экономика. - М., ЮНИТИ, 2000 г.
14. Обзор социально-экономического развития государств Центрального Азиатского Экономического сообщества за 2000 год. Выпуск 14. - Бишкек, 2001 г.
15. Рахмонов Э.Ш. Таджики в зеркале истории. - Italy, Editoriale, 2000 г.
16. Рахмонов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. - Душанбе, "Ирфон", с.1997
17. С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. Экономика. - М., "Дело", 1993 г.
18. Саидов З. Внешняя политика Президента Рахмонова. - Душанбе, "Сарпараст", 2001 г.

19. Стрыгин А.В. Мировая экономика. - М., "Экзамен", 2001 г.
20. Федорова Е.А. Организация внешнеэкономической деятельности на предприятии. - Тула, 1997 г.
21. Фомичев В.И. Международная торговля. - М., "ИНФРА", 2001 г.
22. Таджикистан и страны СНГ. Статистический сборник 2000 г. - Душанбе, 2000 г.
23. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан за 2000 г. - Душанбе, 2000 г.
24. Таджикистан в цифрах. - Душанбе, 2000 г.
25. Труд и занятость в Республике Таджикистан. - Душанбе, 2000 г.
26. Промышленность Республики Таджикистан. - Душанбе, 2001 г.
27. Сельское хозяйство Республики Таджикистан - Душанбе, 2001 г.
28. З. Ёров, К. Вазиров. Сангҳои гаронбаҳои Тоҷикистон. - Душанбе, с. 1999
29. Р.Б. Баратов. Геология и полезные ископаемые Таджикистана. - Душанбе, "Дониш", с.1999

Мундариҷа

ПЕШГУФТОР.....	3
БОБИ I. ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН ВА МАҶМУИ MASЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБИ ОН	6
§1.1. Мафҳум, моҳият ва категорияҳои иқтисодиёти ҷаҳон	6
§1.2. Фаъолияти иқтисодии хориҷӣ роҳест барои ҳамгироӣ ба иқтисоди ҷаҳон.....	15
БОБИ II. МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН.....	24
Назарияи олимони дар бораи иқтисодиёти ҷаҳон	24
§2.1. Назарияҳои иқтисодиёти ҷаҳон	25
§2.2. Ташаққули назарияҳои классикии иқтисодиёти ҷаҳон	26
§2.3. Концепсияи неоклассикии Э. Хекшер ва Б. Олин дар бораи омилҳои истеҳсолот	30
§2.4. Назарияҳои навтарин дар бораи роҳҳои идора намудани иқтисодиёти ҷаҳон ва тичорати хориҷӣ	33
§2.5. Ташаққули иқтисодиёти муосири ҷаҳон	49
БОБИ III. ТАСНИФОТИ ДАВЛАТҲОИ ҶАҲОН.....	60
§3.1. Таснифоти давлатҳои ҷаҳон аз рӯи шумораи аҳоли.....	60
§3.2. Таснифоти давлатҳои ҷаҳон аз рӯи ҳосилнокии меҳнат.....	66
§3.3. Таснифоти давлатҳои ҷаҳон вобаста ба дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ.....	71
БОБИ IV. ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИЙ - ОМИЛИ АСОСИИ ТАРАҚҚИЁТИ ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН.....	95
§4.1. САБАБҲОИ АСОСИИ ОҶОЗИ ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ ДАВЛАТҲОИ ҶАҲОН ВА ШАКЛҲОИ ЗОҲИРШАВИИ ОН	95
§4.2. Давраи ибтидоии ташаққули ҳамгироии иқтисодӣ	103
Ҷараёни ҳамгироии Европа	103
§4.3. Ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Иттиҳоди Европа ва давлатҳои аъзои он	118
4.3.1. Ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Иттиҳоди Иқтисодии Европа	118
4.3.2. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Руминия	120
4.3.3. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Венгрия	121
4.3.4. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Чехия	121
4.3.5. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Словакия	123
4.3.6. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Австрия	124
4.3.7. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Германия	126
4.3.8. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Швейтсария	128
4.3.9. Муносибатҳои иқтисодии Тоҷикистон ва Италия	129

БОБИ V. МАВЧИ АВВАЛИНИ РАВАНДИ ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВӢ ДАР ҶАҲОН.....	131
§5.1. ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВИИ ДАВЛАТҲОИ АМЕРИКА	131
§5.2. СОЗИШНОМАИ САВДОИ ОЗОДИ ҚИТӢАИ АМЕРИКАИ ШИМОЛӢ - НАФТА	142
§5.3. ИТТИҲОДИ КИШВАРҲОИ СОДИРКУНАНДАИ НАФТ (ОПЕК).....	149
§5.4. ҲАМГИРОИИ АРАБӢ.....	155
§5.5. БУНӢДИ БОЗОРИ УМУМИИ ДАВЛАТҲОИ АРАБ.....	160
§5.6. ТОҶИКИСТОН ВА ҶАҲОНИ АРАБ.....	177
5.6.1. Муносибатҳо бо Давлати Кувайт	178
5.6.2. Муносибатҳо бо Амолратҳои Муттаҳидаи Араб.....	180
5.6.3. Муносибатҳо бо Мамлақати Арабистони Саудӣ.....	182
5.6.4. Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Арабии Миср.....	185
5.6.5. Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Арабии Сурия.....	186
5.6.6. Муносибатҳо бо Ҷамоҳирияи Сотсиалистии Ҳалқии Арабии Либия	187
5.6.7. Муносибатҳо бо Давлати Қатар	188
5.6.8. Муносибатҳо бо Ҷумҳурии Ироқ.....	189
§5.7. ҲАМГИРОИИ КИШВАРҲОИ ҚИТӢАИ АФРИКА	190
§5.8. ИТТИҲОДИ ИҚТИСОДИИ АФРИКАИ ҒАРБӢ.....	197
§5.9. БОЗОРИ УМУМИИ МАМЛАКАТҲОИ КОНУСИ ҶАНУБӢ - МЕРКОСУР	204
§5.10. АССОТСИАТСИЯИ МАМЛАКАТҲОИ ҶАНУБУ ШАРҚИИ ОСИӢ - АСЕАН	211
БОБИ VI. СТРАТЕГИЯИ ИҚТИСОДИИ ИТТИҲОДИ ШӢРАВИИ СОБИҚ БАӢДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҲОН	217
БОБИ VII. ШӢРОИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДӢ	227
БОБИ VIII. ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ.....	239
БОБИ IX. ИТТИҲОДИ ИҚТИСОДИИ ЕВРАЗИЯ - ҲАҚИҚАТИ ВОҚЕИИ ИМРӢЗАИ ҶАҲОН.....	283
БОБИ X. ҲАМГИРОИИ ИҚТИСОДИИ МИНТАҚАВИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ	288
§10.1. Зарурати ҲАМГИРОИИ МИНТАҚАВИИ ДАВЛАТҲОИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ ВА ШАҚЛҲОИ ОН	288
§10.2. ҶОМЕАИ ИҚТИСОДИИ ОСИӢИ МАРКАЗӢ	315
БОБИ XI. СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ШАНХАӢ	322
БОБИ XII. ИҚТИДОРИ ИҚТИСОДИӢТИ ҶАҲОН.....	330
§12.1. ЗАҲИРАҲОИ ТАБИИИ ҶАҲОН.....	330
§12.2. ЗАҲИРАҲОИ ЗАМИН, ОБ ВА ҶАНГАЛ.....	378
§12.3.ЗАҲИРАҲОИ МЕҲНАТӢ.....	390
БОБИ XIII. ДАВЛАТҲОИ ТАРАҚҚИКАРДАИ ҶАҲОН.....	405
§13.1. ХУСУСИЯТҲОИ ИҚТИСОДИӢТИ ДАВЛАТҲОИ ТАРАҚҚИКАРДАИ ҶАҲОН ТО АСРИ XXI	405
§13.2. Фаъолияти ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ ДАВЛАТҲОИ ТАРАҚҚИКАРДАИ ҶАҲОН	412
§13.3. ШТАТҲОИ МУТТАҲИДАИ АМЕРИКА.....	427
§13.4. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Штатҳои Муттаҳидаи Америка	438

§13.5. ЯПОНИЯ	443
§13.6. Муносибатҳои Тоҷикистон ва Япония	454
БОБИ XIV. ДАВЛАТҲОИ Рӯ БА ИНКИШОФ	459
§14.1. Мавқеи давлатҳои Рӯ ба инкишоф дар иқтисодиёти ҷаҳон	459
✓ §14.2. ФЕДЕРАТСИЯИ РОССИЯ	485
§14.3. ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ХИТОЙ	513
✓ §14.4. Робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо давлати Бузурги Хитой	540
§14.5. ҲИНДУСТОН	552
§14.6. Робитаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҳиндустон	567
§14.7. ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН	574
✓ §14.8. Ҳамкориҳои тиҷоративу иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон	584
§14.9. ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ПОКИСТОН	598
§14.10. Робитаҳои иқтисодии хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Исломии Покистон	605
§14.11. МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ТУРКИЯ	614
§14.12. МУНОСИБАТҲОИ ТОҶИКИСТОНУ ВЕТНАМ	619
БОБИ XV. ТАШКИЛОТҲОИ (СОЗМОНҲОИ) БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИҚТИСОДИ ВА ҲАМКОРИИ ОНҲО БО ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	621
§15.1. СОЗМОНИ МИЛАЛИ МУТТАҲИД	627
§15.2. СОЗМОНИ ҲАМКОРИИ ИҚТИСОДИИ ВА ТАРАҚҚИЁТ	630
§15.3. ТАШКИЛОТҲОИ ТИҶОРАТИВУ ИҚТИСОДИИ БИСЁРҶОНИБА	632
§15.4. СОЗИШНОМАИ УМУМӢ ОИД БА ТАРИФҲО ВА САВДО	633
§15.5. ПАЛАТАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ САВДО	635
§15.6. КОНФЕРЕНСИЯИ СММ ОИД БА САВДО ВА ИНКИШОФ (ЮНКТАД- UNCTAD)	639
§15.7. СОЗМОНИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ГУМРУКӢ (МТО/СТС)	643
БОБИ XVI. ТАШКИЛОТҲОИ (СОЗМОНҲОИ) БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВИИ ҶАҲОН	648
✓ §16.1. САБАБҲОИ АСОСИИ БУНЁДИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВИЮ АСӢОРӢ ВА ҚАРӢИИ ҶАҲОН	648
✓ §16.2. ХАЗИНАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ АСӢОР ВА ҲАМКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ИН ХАЗИНА	656
✓ §16.3. БОНКИ УМУМИҶАҲОНӢ	667
16.3.1. АССОТСИАТСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ИНКИШОФ	672
16.3.2. КОРПОРАТСИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МОЛИЯВӢ	673
16.3.3. АГЕНТИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА КАФОЛАТИ САРМОЯГУЗОРӢ	676
16.3.4. МАРКАЗИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ОИД БА ТАНЗИМИ МУНОҚИШАҲОИ САРМОЯГУЗОРИҲО	677
16.3.5. Муносибатҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Бонки Ҷаҳонӣ	678
§16.4. БОНКИ ҲИСОББАРОВАРКУНИИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ	696

✓ §16.5. БОНКИ ЕВРОПОИИ ТАҶДИД ВА РУШД ВА МУНОСИБАТҲОИ ОН БО ТОҶИКИСТОН	697
✓ §16.6. БОНКИ ОСИЁИИ РУШД ВА ҲАМКОРИИ ОН БО ТОҶИКИСТОН	708
✓ §16.7. БОНКИ ИСЛОМИИ РУШД ВА ҲАМКОРИИ ОН БО ТОҶИКИСТОН ...	713
БОБИ XVII. ТОҶИКИСТОН ВА МАВҶЕИ ОН ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶАҲОН	722
§17.1. ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	722
§17.2. САНОАТ	725
§17.3. КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	746
§17.4. НАҚЛИЁТ	754
17.4.1. Роҳи оҳан	757
17.4.2. Нақлиёти автомобилӣ	760
17.4.3. Нақлиёти ҳавой	766
§17.5. АЛОҚА	769
§17.6. РОБИТАҲОИ ИҚТИСОДИИ ХОРИҶИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН	774
17.6.1. Савдои хориҷӣ	775
✓ 17.6.2. Воридоти сармоя	789
НОМГҶИ ТАШКИЛОТУ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА МИНТАҚАӢ	795
РУЙҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	797

НАШРИ ЗАМОН

Маҳмадамин Оймаҳмадов
Музаффар Муртазоев

Иқтисодиёти қаҳон

Ба матбаа 14.09.2001 супорида шуд. Ба чопаш 20.09.2001 имзо шуд.
Формати 60x90/16. Чопи офсетӣ. Коғази офсетӣ №1
Чузъи чопии шартӣ 50,1
Адади нашр 2000 нусха. Супориши №1
Нашриёти чопии шаҳри Техрон, ҚИЭ

آی محمّدوف، محمّد امین

Oimahmadov, M. O.

Iqtisodiet i jahon: (اقتصادیات جهان)

kitobi darsi baroi donishjueni bakhshhoi

M. Oimahmadov, M. / iqtisodii maktahoi oli

.۲۰۰۱ = ۱۳۸۰ ، Zaman : Tehran — Murtazoev

۸۰۶ ص.

ISBN 964-7317-14-x

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیپا .

ص.ع. به فارسی: اقتصادیات جهان: کتاب درسی

برای دانشجویان بخشهای اقتصادی دانشکده های عالی

تاجیکی (خط سیریلیک).

کتابنامه: ص. ۷۹۷ - ۷۹۸؛ همچنین به صورت

زیر نویس.

۱. اقتصاد بین الملل. ۲. سرمایه گذاری خارجی

-- تاجیکستان. الف. مرتضی یف، مظفر، Murtazoev,

M. ب. عنوان. ج. عنوان: اقتصادیات جهان: کتاب درسی

برای دانشجویان بخشهای اقتصادی دانشکده های عالی.

د. عنوان: Iqtisodiet i jahon

۳۳۷

۱۷ الف ۱۴۱۱ / HF

۱۳۸۰

۸۰-۱۹۸۴۱

کتابخانه ملی ایران
محل نگهداری:

تهران؛ بلوار کریم خان زند، خیابان حافظ شمالی، بن بست وحدت، پلاک ۱۲، واحد ۵۳

تلفن: ۸۸۹۳۲۷۶ و ۸۹۷۳۶۱۵ و ۹۷۹۴۰۹۱۱۲۲.

E-Mail : elmi@rose-net.co.ir

نام کتاب: اقتصادیات جهان

لتر: آی محمّدوف محمد امین و مرتضی یف مظفر

شمارگان: ۵۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول

تاریخ نشر: ۱۳۸۰

لیتوگرافی: موقر

چاپ: سی جز

صحافی: تاجیک

شابک: X-۱۴-۷۳۱۷-۹۶۴ *** X-14-7317-964 ISBN

اقتصادیات جهان

کتاب درسی برای دانشجویان بخشهای اقتصادی
دانشکده های عالی

500.

